

anemnon

MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University
E-ISSN: 2149-4622

YIL/YEAR: 2019 • CILT/VOLUME: 7 • SAYI/NUMBER: 1

İslam Siyasi Düşüncesinde Sabır Ekolü ve
St. Augustine Karşılaştırması
Murat Kaçer

Elektrikli Araçların Satışı Üzerinde
Sosyo-Ekonomik Faktörlerin Etkisi: Bir Panel Veri Analizi
Hüseyin Önder, Orhan Can Kaya

Üçüncü Haçlı Seferi'nde "Türk" İmgesi:
Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi Örneği
İslam Kavay

Adı Aylın Romanının Tematik Yapısının ve Eğitsellik Ölçütlerine
Uygunluğunun Değerlendirilmesi
Mehmet Fidan

Örgütsel Sinizm ve İşe Yabancılaşma İlişkisi ve Etkisi:
TRB1 Bölgesi Otel İşçileri Üzerinde Bir Araştırma
Songül Özer

Sosyal Ağların Pazarlama Üzerindeki Etkileri: Instagram Örneği
Burak Yılmazsoy

Matematik Öğretmeni Adaylarının Geometrik Şekillerin Elemanları ile İlgili
Konu Alan Bilgilerinin Geometer's Sketchpad Yardımıyla Geliştirilmesi
Tuğba Uygun

Türkçe Öğretmeni Adaylarının "Hızlı Okuma"
Becerisine Yönelik Metafor Algıları
Ömer Kemiksiz

Güce Adının Tarihi ve Kültürel Kökenleri
Mevlüt Kaya

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Adaylarının
Benimsedikleri Eğitim Felsefeleri
Mehmet Kamil Coşkun

Mehmet Akif Ersoy'un Şiirlerinde Sosyolojik Temalar
Zafer Cihrioğlu, Musa Tektaş

21. Yüzyılda Tokat'ın Ekonomik Görünümü:
TR83 ve Türkiye Geneli ile Bir Karşılaştırma
Serap Barış

İşletmelerin Stratejik Yönetiminde Sosyal Ekonomik Ağların Önemi
Alper Bahadır Dalmış

Türk Kahvesi Tüketilen Mekânların Seçimini Etkileyen
Faktörlerin Belirlenmesi: Nevşehir Örneği
Neşe Acar, Ali Çakırbaş, Bülent Çizmeçi

Feminist Çalışmalarda Kadın Deneyimlerinin Önemi:
Simone de Beauvoir Örneği
Sait Yıldırım

Tüketim Kültürü ve Tasavvufi Zühd Geleneği
Musa Kaval

1980'li Yıllarda Türkiye'deki Aydın Bunalımının
Türk Tiyatrosuna Yansımaları: Limon Örneği
Nazire Akbulut, Arzu Özyön

Öğretmen Adaylarının Bilgi Okuryazarlık Becerileri ile Bilgi Kaynaklarının
Güvenilirliklerini Değerlendirmeleri Arasındaki İlişki
Canan Dilek Eren, Gülfem Muşlu Kaygısız, Elif Benzer

Kırsal Kalkınmada Kırsal Turizmin Rolü:
Muş İlinin Kırsal Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi
Okan Türk, Lutfullah Sadi Toprak

Öğrencilerin Kültürlerarası Duyarlılık ve
Kültürel Zekâyâ İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi
Könül Abaslı, Şule Polat

Bir Siyasal İletişim Aracı Olarak Yeni Medya: 2017 Halkoylamasında
AK Parti YouTube Videoları Üzerine Göstergibilimsel Bir Çalışma
Salih Gürbüz

Toksik Liderliğin Çalışanların Tükenmişlik Düzeylerine Etkisi
Hasan Hüseyin Uzunbacak, Aslihan Yıldız, Sercan Uzun

19. Yüzyılda Sivas'ın Sosyo-Ekonomik Durumu
Sezgin Zabun

Geçici İş Göremezlik Süresi, Cinsiyet, Çalışılan Ortam ve
İş Kazası Türleri Etkileşimlerinin İstatistiksel Analizi
Aysen Şimşek Kandemir, Mustafa Şimşek

Okul Yöneticilerinin Algılanan Otantik Liderlik Özelliklerinin
Öğretmenlerin Mesleki Motivasyonlarını Yordama
Kübra Nur Özerten

Alevilikte Musahiplik Erkânı ve Bu Erkânın Uygulamasındaki
Yaş İle İlgili Genel Değerlendirmeler
Mehmet Dönmez, Serkan Balcı, Hasan Çelik

İflâsın Ertelenmesi ve Borca Batıklık: Bir Uygulama
Fikret Otlu, Şakir İşleyen, Hamza Kaya

Türkiye İktisat Tarihinde Özel Boyutları ile
Müdahaleciliğin Gelişimi ve Kurumsallaşması: Etibank Örneği
Bengü Doğangün Yasa

İngilizce Mobil Öğrenme Tutum Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması:
Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması
Nezih Önal, Nagihan Tanık Önal

Bir Metafor Çalışması: Öğrencilerin Rehberlik Servisine İlişkin Algıları
Eşref Nas

Babaların Kızların Eğitimi ve Kariyeri İçin Verdiği Destek ve
Bu Desteğin Sınırları: Erken Cumhuriyet Döneminden Bir Örnek
Fatma Fulya Tepe

Yükseköğretim Kurumlarında Sosyal Kaytarma
Davranışının İncelenmesi: Bir Kamu Üniversitesi Örneği PDF
Melahat Öneren, Elif Nur Demirel, Tayfun Arar, Cihat Kartal

Örgütsel Dışlanmanın Çalışanlarda Sinizm Gelişimine Etkisi
Hasan Tezcan Uysal

Konaklama İşletmelerinde Örgüt Kültürünün Çalışılan Birime Göre
Değerlendirilmesi: Güneydoğu Anadolu'da Bir Araştırma
Çağdaş Ertay

Tutum, Başarı ve Cinsiyet Işığında Lise Öğrencileri ve Matematik
Menekşe Eskici, Gökhan İlğaz

G-20 Ülkelerinde Biyokütle Enerji Tüketimi,
Ekonomik Büyüme ve CO2 Emisyonu
Mehmet Akif Destek, İlyas Okumuş

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University

YIL/YEAR: 2019 • CILT/VOLUME: 7 • SAYI/NUMBER: 1

Yazılarda ifade edilen görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı bulunduğu kurumun görüşlerini yansıtmaz.

The opinions and views expressed in the papers published in the journal are only those of the author(s) and do not necessarily reflect the views of the journal and its publisher.

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University

Dağıtım Distribution

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yapılmaktadır Is made by Muş Alparslan University Institute of Social Sciences

2149-4622	:	e-ISSN	e-ISSN	:	2149-4622
04/02/2019	:	Basım Tarihi	Published Date	:	04/02/2019
Şubat 2019	:	Yayın Sezonu	Pub. Date Season	:	February 2019
7	:	Cilt	Volume	:	7
1	:	Sayı	Number	:	1
2013	:	İlk Yayın Tarihi	Founded	:	2013
Muş	:	Basım Yeri	Place of Publication	:	Muş
Yılda altı defa elektronik olarak yayınlanan uluslararası hakemli ve süreli yayındır	:	Yayın Türü	Publication Type	:	Is an international, periodical, double-blind peer-reviewed and online academic journal published bi-monthly
Türkçe ve İngilizcedir; ancak her sayıda ki makale sayısının en fazla üçte biri kadar olmak üzere diğer dillerdeki çalışmalara da yer verilebilir.	:	Yayın Dili	Official Language	:	Turkish and English; however, studies in other languages may be included, up to a third of the number of articles in each issue.
Şubat, Nisan, Haziran, Ağustos, Ekim ve Aralık	:	Periyot	Frequency	:	February, April, June, August, October and December
Muş Alparslan Üniversitesi	:	Yayıncı	Publisher	:	Muş Alparslan University
Muş Alparslan Üniversitesi Külliyesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 49250, Muş/Türkiye	:	Adres	Address	:	Muş Alparslan Üniversitesi Külliyesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 49250, Muş/Türkiye
anemon@alparslan.edu.tr	:	e-posta	e-mail	:	anemon@alparslan.edu.tr
+90 436 249 49 49	:	Telefon	Telephone	:	+90 436 249 49 49
+90 436 249 10 22	:	Faks	Fax	:	+90 436 249 10 22
http://dergipark.gov.tr/anemon	:	Ana Sayfa	Homepage	:	http://dergipark.gov.tr/anemon

Yıl/Year: 2019 • Cilt/Volume: 7 • Sayı/Number: 1

Yayın Kurulu • Editorial Board

Muş Alparslan Üniversitesi Adına
Sahibi / Owner
Baş Editör / Editor-in-Chief

Editörler / Editors

Yayın Kurulu Üyeleri / Editorial Board
Members

Sekreteryaya / Secretariat

Dizgi/ Layout Editor

Teknik Redaksiyon / Redaction
Grafik Tasarım / Design

Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT (Rektör)
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ömer ESEN
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Adem LEVENT
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ceren YEGEN
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali TÜRKMENOĞLU
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet SALMAZZEM
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Şamil TATIK
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Turan GÜLER
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Abdüllatif TÜZER
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. İbrahim ERDOĞAN
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Abdülcelil BİLGİN
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Doç. Dr. M. Kamil COŞKUN
Gazi Üniversitesi / Türkiye
Doç. Dr. Gabur OZIEV
International Islamic University / Malezya
Dr. Öğr. Üyesi Mahsum AYTEPE
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Doç. Dr. Mohammad Jaber THALJI
Yarmouk University / Ürdün
Doç. Dr. Mohd Roslan Bin Mohd NOR
University of Malaya / Malezya
Doç. Dr. Murat KAYACAN
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Aykut KÜÇÜKPAPMAK
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Berat ÇİÇEK
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Canser KARDAŞ
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Cumhuri TÜRK
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Irena Rajchinovska PANDEVA
Ss. Cyril and Methodius University / Makedonya
Dr. Öğr. Üyesi Orhan KESKİNTAŞ
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya ÇAM
Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye
Arş. Gör. Abdülmecit YILDIRIM
Arş. Gör. Aslıhan YENİÇERİ ALTINTAŞ
Arş. Gör. Halil KILIÇ
Arş. Gör. Yusuf ÖZTÜRK
Okt. Yahya ADANIR
Öğr. Gör. Serdar DİK

Yıl/Year: 2019 • Cilt/Volume: 7 • Sayı/Number: 1

Amaç ve Kapsam Aims and Scope

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (anemon), sosyal ve beşeri bilimler alanında özgün ve nitelikli çalışmaları bilimsel bir yaklaşımla ele almak amacıyla yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergi 2018 yılından itibaren Şubat, Nisan, Haziran, Ağustos, Ekim ve Aralık sayısı olmak üzere yılda altı defa düzenli olarak yayımlanmaktadır.

anemon'da yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu, yazarlarına aittir. Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları Muş Alparslan Üniversitesi'ne ait olup yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz veya elektronik ortama taşınmaz.

anemon'da sosyal bilimlerle (dil bilimi, din bilimleri, edebiyat, eğitim bilimleri, felsefe, güzel sanatlar, iktisat, işletme, maliye, psikoloji, siyaset bilimi, sosyoloji, tarih, uluslararası ilişkiler vb.) alakalı konularda özgün ve nitelikli bilimsel çalışmalar yer almaktadır. Dergilerimizde yayınlanan tüm makaleler çevrimiçi olarak erişime açıktır ve makale yayını için herhangi bir ücret talep edilmemektedir.

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (anemon) aşağıdaki indekslerle taranmaktadır:

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University (anemon) is a peer-reviewed international journal that publishes original and qualified works with a scientific approach in the fields of social sciences and human sciences. The Journal is published bimonthly in February, April, June, August, October and December starting from 2018 by Mus Alparslan University.

Scientific and legal liabilities of the articles published in anemon belong to the authors. The copyrights of the works that are published in the journal are transferred to Muş Alparslan University. No part of this publication may be duplicated and published elsewhere including electronically without permission of the Publisher.

anemon focuses on, but not limited to the following topics: business, economics, educational sciences, finance, fine arts, history, international relations, linguistics, literature, philosophy, political science, psychology, sociology and theology, etc. All articles published in our journals are open access and freely available online. All articles published in our journals are open access, freely available online and no fee is charged for publishing articles

Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University (anemon) indexed and abstracted in:

TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin (Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı)
Index Copernicus
ASOS Index (Akademia Sosyal Bilimler İndeksi)
CiteFactor (Academic Scientific Journals)
COSMOS IF (Cosmos Impact Factor)
CrossRef DOI (Digital Object Identifier)
DRJI (Directory of Research Journals Indexing)
ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)
Idealonline
IIJIF (International Innovative Journal Impact Factor)
InfoBase Index
ISAM (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)
JIF (The Journals Impact Factor)
JournalTOCs (Journal Tables of Contents)
OAJI (Open Academic Journals Index)
ResearchBib (Academic Resource Index)
SciLit
SIS (Scientific Indexing Services)
SOBIAD (TR Sosyal Bilimler Atıf Dizini)
TEİ (Türk Eğitim İndeksi)
UIF (Universal Impact Factor)

TUBITAK ULAKBİM TR Index (Social Sciences and Humanities Database)
Index Copernicus
ASOS Index (Academia Social Science Index)
CiteFactor (Academic Scientific Journals)
COSMOS IF (Cosmos Impact Factor)
CrossRef DOI (Digital Object Identifier)
DRJI (Directory of Research Journals Indexing)
ESJI (Eurasian Scientific Journal Index)
Idealonline
IIJIF (International Innovative Journal Impact Factor)
InfoBase Index
ISAM (TRF Center for Islamic Studies)
JIF (The Journals Impact Factor)
JournalTOCs (Journal Tables of Contents)
OAJI (Open Academic Journals Index)
ResearchBib (Academic Resource Index)
SciLit
SIS (Scientific Indexing Services)
SOBIAD (TR Social Sciences Citation Index)
TEI (Index of Turkish Education)
UIF (Universal Impact Factor)

Danışma Kurulu • Advisory Board

Prof. Dr. Abdullah KIRAN Muş Alparslan Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mesut IDRİZ International University of Sarajevo / Bosna Hersek
Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN İstanbul Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Muhittin MACİT Türkiye Yazma Eserler Kurumu / Türkiye
Prof. Dr. Ahmet AĞIRAKÇA Mardin Artuklu Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mustafa AYDIN Stratejik Düşünce Enstitüsü / Türkiye
Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU Uludağ Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK Marmara Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ali TAŞKIN Cumhuriyet Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mustafa YAĞBASAN Fırat Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Ali UZUN Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Ramazan YELKEN Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Bayram COŞKUN Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Recai AYDIN International University of Sarajevo / Bosna Hersek
Prof. Dr. Bilal ERYILMAZ İstanbul Medeniyet Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Saffet KÖSE İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Erdal BAYKAN Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Şamil DAĞCI Ankara Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Erdoğan ERBAY Atatürk Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Şahabettin YALÇIN Bingöl Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Eyyup Günay İSBİR İstanbul Aydın Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Şehmus DEMİR Gaziantep Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Güven SAYILGAN Ankara Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Tuncer ASUNAKUTLU Bakırçay Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Hasan ÇİÇEK Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Turgay UZUN Muğla Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Hüsamettin ERDEM Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Veli URHAN Gazi Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. İsmail TAŞ Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Yasin AKTAY Stratejik Düşünce Enstitüsü / Türkiye
Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ Uludağ Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK Necmettin Erbakan Üniversitesi / Türkiye
Prof. Dr. Mahfuz SÖYLEMEZ İstanbul Üniversitesi / Türkiye	Prof. Dr. Mustafa ÇEVİK Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Hüseyin BİLGİN İstanbul Medeniyet Üniversitesi / Türkiye	Doç. Dr. Mohammad Jaber THALJI Yarmouk University / Ürdün
Doç. Dr. Ali UTKU Atatürk Üniversitesi / Türkiye	Doç. Dr. Mohd Roslan Bin Mohd NOR University of Malaya / Malezya
Doç. Dr. Bülent SÖNMEZ İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi / Türkiye	Doç. Dr. Recep ASLAN Gaziantep Üniversitesi / Türkiye
Doç. Dr. Durmuş Çağrı YILDIRIM Namık Kemal Üniversitesi / Türkiye	Doç. Dr. Saim KAYADİBİ International Islamic University / Malezya
Doç. Dr. Elşen BAĞIRZADE Azerbaijan State University of Economics / Azerbaycan	Doç. Dr. Samira AL-KHAWALDEH The University of Jordan / Ürdün
Doç. Dr. Emin ÇELEBİ İnönü Üniversitesi / Türkiye	Doç. Dr. Súdabe SALIHOVA Azerbaijan State University of Economics / Azerbaycan
Doç. Dr. Fariz AHMADOV Azerbaijan State University of Economics / Azerbaycan	Dr. Öğr. Üyesi Bagdagul MUSSA The University of Jordan / Ürdün
Doç. Dr. Mahmoud JARAN The University of Jordan / Ürdün	Dr. Öğr. Üyesi Nurhodja AKBULAEV Azerbaijan State University of Economics / Azerbaycan

İÇİNDEKİLER • CONTENTS

EDİTÖRÜN NOTU / EDITOR'S NOTE

Editörden 7

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Murat Kaçer 9

İslam Siyasi Düşüncesinde Sabir Ekolü ve St. Augustine Karşılaştırması
A Comparison of The "Pro-Patience School" in Islamic Political Thought and St. Augustine

Hüseyin Önder, Orhan Can Kaya 17

Elektrikli Araçların Satışı Üzerinde Sosyo-Ekonomik Faktörlerin Etkisi: Bir Panel Veri Analizi
The Impact of Socio-Economic Factors on the Sales of Electric Vehicles: A Panel Data Analysis

İslam Kavas 23

Üçüncü Haçlı Seferi'nde "Türk" İmgesi: Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi Örneği
The image of the Turk in the Third Crusade: The Sample of Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi

Mehmet Fidan 31

Adı Aylın Romanının Tematik Yapısının ve Eğitsellik Ölçütlerine Uygunluğunun Değerlendirilmesi
Evaluation of "Adı Aylın" Novel's Thematic Structure and its Compliance with Educational Criteria

Songül Özer, Ali Çağlar Güllüce 37

Örgütsel Sinizm ve İşe Yabancılaşma İlişkisi ve Etkisi: TRB1 Bölgesi Otel İşgörenleri Üzerinde Bir Araştırma
Relationship Between Organizational Cynicism and Work Alienation: A Research on Hotel Employees of TRB1 Region

Burak Yılmazsoy 49

Sosyal Ağların Pazarlama Üzerindeki Etkileri: Instagram Örneği
The Effects Of Social Networks On Marketing: Instagram Example

Tuğba Uygun 59

Matematik Öğretmeni Adaylarının Geometrik Şekillerin Elemanları ile İlgili Konu Alan Bilgilerinin Geometer's Sketchpad Yardımıyla Geliştirilmesi
Development of Preservice Middle School Mathematics Teachers' Subject Matter Knowledge about Elements of Geometric Shapes

Ömer Kemiksiz 71

Türkçe Öğretmeni Adaylarının "Hızlı Okuma" Becerisine Yönelik Metafor Algıları
Metaphor Perceptions of Pre-Service Turkish Language Teachers towards "Speed Reading" Skills

Mevlüt Kaya 85

Güce Adının Tarihi ve Kültürel Kökenleri
The History and Cultural Origins of Güce Name

Mehmet Kamil Coşkun 93

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Adaylarının Benimsedikleri Eğitim Felsefeleri
Educational Philosophies Adopted by Pre-service Teachers of Religion

Zafer Cırhınlıoğlu, Musa Tektaş 99

Mehmet Akif Ersoy'un Şiirlerinde Sosyolojik Temalar
Sociological Themes in the Poems of Mehmet Akif Ersoy

Serap Barış 111

21. Yüzyılda Tokat'ın Ekonomik Görünümü: TR83 ve Türkiye Geneli ile Bir Karşılaştırma
The Economic Appearance of Tokat in the 21st Century: A Comparison with TR83 and Turkey

Alper Bahadır Dalmış 125

İşletmelerin Stratejik Yönetiminde Sosyal Ekonomik Ağların Önemi
The Importance of Social Economic Networks For Strategic Management of Enterprises

Neşe Acar, Ali Çakırbaş, Bülent Çizmeci 135

Türk Kahvesi Tüketilen Mekânların Seçimini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Nevşehir Örneği
Determination of Factors Affecting the Selection of Turkish Coffee Places: An Example of Nevşehir

<i>Sait Yıldırım</i> ..... Feminist Çalışmalarda Kadın Deneyimlerinin Önemi: Simone de Beauvoir Örneği The Importance of Women's Experience in Feminist Studies: The Case of Simone de Beauvoir	145
<i>Musa Kaval</i> ..... Tüketim Kültürü ve Tasavvufi Zühd Geleneği Consumption Culture and Ascetic Tradition of Sufism	151
<i>Nazire Akbulut, Arzu Özyön</i> ..... 1980'li Yıllarda Türkiye'deki Aydın Bunalımının Türk Tiyatrosuna Yansımaları: Limon Örneği The Reflections of Intellectual Crisis in Turkey in 1980s in Turkish Theatre: The Example of Limon	167
<i>Canan Dilek Eren, Gülfem Muşlu Kaygısız, Elif Benzer</i> ..... Öğretmen Adaylarının Bilgi Okuryazarlık Becerileri İle Bilgi Kaynaklarının Güvenilirliklerini Değerlendirmeleri Arasındaki İlişki The Relation between the Information Literacy Skills of Pre-Service Teachers and Their Evaluation of the Trustworthiness of Information Sources	175
<i>Okan Türk, Lutfullah Sadi Toprak</i> ..... Kırsal Kalkınmada Kırsal Turizmin Rolü: Muş İlinin Kırsal Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi The Role of Rural Tourism in Rural Development: Evaluation of Rural Tourism Potential of Muş Province	185
<i>Könül Abası, Şule Polat</i> ..... Öğrencilerin Kültürlerarası Duyarlılık ve Kültürel Zekâya İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi The Examination of Students' Views on Intercultural Sensitivity and Cultural Intelligence	193
<i>Salih Gürbüz</i> ..... Bir Siyasal İletişim Aracı Olarak Yeni Medya: 2017 Halkoylamasında AK Parti YouTube Videoları Üzerine Göstergibilimsel Bir Çalışma New Media as A Political Communication Tool: A Semiotic Study on AK Party's YouTube Videos in 2017 Referendum	203
<i>Hasan Hüseyin Uzunbacak, Aslıhan Yıldız, Sercan Uzun</i> ..... Toksik Liderliğin Çalışanların Tükenmişlik Düzeylerine Etkisi The Effect of Toxic Leadership on the Burnout Levels of Employee	211
<i>Sezgin Zabun</i> ..... 19. Yüzyılda Sivas'ın Sosyo-Ekonomik Durumu The Socio-Economic Situation of Sivas in the 19th Century	221
<i>Aysen Şimşek Kandemir, Mustafa Şimşek</i> ..... Geçici İş Göremezlik Süresi, Cinsiyet, Çalışılan Ortam ve İş Kazası Türleri Etkileşimlerinin İstatistiksel Analizi Statistical Analysis of the Interactions of Temporary Incapacity Days, Gender, Workstation and Type of Injury	239
<i>Kübra Nur Özerten, Mustafa Otrar</i> ..... Okul Yöneticilerinin Algılanan Otantik Liderlik Özelliklerinin Öğretmenlerin Mesleki Motivasyonlarını Yordama Gücü The Predictive Power of Perceived Authentic Leadership Features of School Administrators on Teachers' Jobs Motivation	247
<i>Mehmet Dönmez, Serkan Balcı, Hasan Çelik</i> ..... Alevilikte Musahiplik Erkânı ve Bu Erkânın Uygulamasındaki Yaş İle İlgili Genel Değerlendirmeler Companionship Ritual in Alevism and General Considerations about Age in Practice of This Ritual	255
<i>Fikret Otlu, Şakir İşleyen, Hamza Kaya</i> ..... İflasın Erteleme ve Borca Batıklık: Bir Uygulama The Postponement of Bankruptcy and Overindeptedness: An Application	265
<i>Bengü Doğangün Yasa</i> ..... Türkiye İktisat Tarihinde Özel Boyutları ile Müdahaleciliğin Gelişimi ve Kurumsallaşması: Etibank Örneği The Development and Institutionalization of Interventionism with Subjective Facts in Turkish Economic History: Etibank Model	275
<i>Nezih Önal, Nagihan Tanık Önal</i> ..... İngilizce Mobil Öğrenme Tutum Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması Adaptation of English Mobile Learning Attitude Scale into Turkish: Validity and Reliability Study	283
<i>Eşref Nas</i> ..... Bir Metafor Çalışması: Öğrencilerin Rehberlik Servisine İlişkin Algıları A Metaphor Study: Students' Perceptions Related To the Guidance Service	291
<i>Fatma Fulya Tepe</i> ..... Babaların Kızların Eğitimi ve Kariyeri İçin Verdiği Destek ve Bu Desteğin Sınırları: Erken Cumhuriyet Döneminden Bir Örnek Fathers' Support for the Education/Career of Their Daughters and Its Limits: A Case from the Early Republican Period	303

<i>Melahat Öneren, Elif Nur Demirel, Tayfun Arar, Cihat Kartal</i>	309
Yükseköğretim Kurumlarında Sosyal Kaytarma Davranışının İncelenmesi: Bir Kamu Üniversitesi Örneği Investigating Social Loafing Behavior in Higher Education Institutes: A Case of Public University	
<i>Hasan Tezcan Uysal</i>	319
Örgütsel Dışlanmanın Çalışanlarda Sinizm Gelişimine Etkisi The Effect of Organizational Ostracism on the Development of Cynicism in Employees	
<i>Çağdaş Ertaş</i>	327
Konaklama İşletmelerinde Örgüt Kültürünün Çalışılan Birime Göre Değerlendirilmesi: Güneydoğu Anadolu'da Bir Araştırma Evaluation of Accomodation Businesses' Organizational Culture According to the Department: A Research in Southeast Anatolia	
<i>Menekşe Eskici, Gökhan Ilgaz</i>	335
Tutum, Başarı ve Cinsiyet Işığında Lise Öğrencileri ve Matematik High School Students and Mathematics in the Light of Attitude, Success and Gender	
<i>Mehmet Akif Destek, İlyas Okumuş</i>	347
Biomass Energy Consumption, Economic Growth and CO ₂ Emission in G-20 Countries G-20 Ülkelerinde Biyokütle Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme ve CO ₂ Emisyonu	
<i>Veli Sırım</i>	355
Türkiye-Orta Doğu Ülkeleri Arasındaki İlişkilerde Filistin Meselesinin Yeri The Role of Palestinian Issue in Relations between Turkey and Middle East	
<i>Yazım Kuralları / Author Guidelines</i>	375
<i>Değerlendirme Süreci / Peer Review Process</i>	379
<i>Yayın İlkeleri / Editorial Principles</i>	381

Okuyucu Mektupları / Letters

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde (anemon) yayımlanan çalışmalar hakkındaki değerli görüşlerinizi, yorumlarınızı ve önerilerinizi lütfen dergi editörüne iletiniz.

Dr. Öğr. Üyesi Ömer ESEN
o.esen@alparslan.edu.tr

Editörün Notu • Editor's Note

Editörden...

Değerli okuyucularımız,

2019 yılının ilk sayısını sizlerle paylaşmaktan büyük sevinç duyuyoruz.

Yeni yayın dönemiyle birlikte Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi' de (anemon) de değişiklik ihtiyacı doğmuştur. Anemon, yayın hayatına başladığı 2013 yılından bu yana, Türkiye'de sosyal bilimler alanını baste akademisyenler olmak üzere tüm ilgililerin bulunduğu ortak bir yazın platformu olarak, sosyal bilimler alanının kuram, araştırma ve uygulamasına çok önemli katkılar sunmuştur. Alanımızdaki tüm akademisyen ve araştırmacıların katkısıyla bugünlere gelmiş olan dergimizin editörlüğünü bu sayı itibariyle bırakmış bulunuyorum. Bundan sonra da yeni bir nefesle ve sizlerin destekleriyle birlikte dergimizin daha ileri seviyelere çıkacağından şüphe etmiyorum. Öncelikle 2015 yılından bugüne kadar beraber çalıştığımız ve dergimizde önemli katkıları olan başta Rektörümüz olmak üzere bölüm editörlerimize, yayın kurulumuza, hakemlerimize ve yazarlarımıza teşekkürü bir borç bilirim. Onların emekleri sayesinde dergimiz kesintisiz olarak yayın hayatını sürdürmüş ve alanımızın gelişimine önemli katkılar sunmuştur. Dergimizin bundan sonraki süreçte de alanımızın tüm paydaşlarının desteklerine ihtiyacının olacağını ve sizlerin katkılarının çok değerli olduğunu ifade etmek isterim.

Ayrıca yayın sürecimizle ilgili alakalı birkaç hususu da sizlerle paylaşmak istiyorum. Her yazarın emek verdiği çalışmasının güncelliğini kaybetmeden biran evvel yayımlanmasını istemesinden doğal bir şey yoktur. Ancak bir yazının ilk gelişi ile kabul edilmesi arasında geçen sürelerin büyük çoğunluğu Yayın Kurulumuzun inisiyatifi dışında gerçekleşmektedir. Bu süreç çalışmanın konusuna ve yazım diline göre daha da fazla uzayabilmektedir. Değerlendirme sürecinin sıhhati için bu sürece doğrudan bir müdahalemiz olmamaktadır. Bununla birlikte hem hakem sayımızı, hem de hakem havuzumuzu güncelleyerek bu süreyi daha da kısaltmaya çalışıyoruz. Bundan dolayı üzdüğümüz değerli yazarlarımızdan bizleri anlayışla karşılamalarını bekliyoruz.

Bu sayıda sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinden oluşan birbirinden değerli 36 yazı yer almaktadır. Titiz bir değerlendirme sürecinin ardından yayımlanan bu makalelerin kendi alanına katkı sağlayan, yenilik getiren ve topluma ışık tutan yayınlar olduğuna inanıyoruz.

Bu bağlamda mevcut sayımızda makaleleriyle sosyal ve beşeri bilimler alanına ve dergimize katkıda bulunan yazarlarımıza, kıymetli zamanlarını ayırarak özveriyle çalışmalarını değerlendiren hakemlerimize, yayının hazırlanmasında emeği geçen baste editör yardımcılarını olmak üzere yayın ve danışma kurullarımıza, maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman bizlerden esirgemeyen Sayın Rektörümüze ve dergimizin yayın sürecine katkı sunan teknik birimlerimizdeki tüm arkadaşlarımıza çok teşekkür ediyorum.

Muş Alparslan Üniversitesi'nin marka değeri yüksek birimlerinden biri olan anemon'un sizlerin sosyal bilimlerle alakalı özgün ve nitelikli bilimsel yazılarıyla bundan sonra da akademik camianın gurur kaynağı olmaya devam edeceğine olan inancımınla hep birlikte başarılı ve verimli bir çalışma dönemi diliyorum. Özgün ve nitelikli yeni ve farklı çalışmalarını bilim dünyasına sunma hedefiyle bir sonraki sayıda buluşmak dileğiyle selamlar ve saygılar...

Dr. Öğr. Üyesi Ömer ESEN

Baş Editör

Araştırma Makalesi • Research Article

İslam Siyasi Düşüncesinde Sabır Ekolü ve St. Augustine Karşılaştırması

A Comparison of The “Pro-Patience School” in Islamic Political Thought and St. Augustine

Murat Kaçer^{a,*}

^a Arş. Gör., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, 06760, Ankara/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-6076-3403

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 23 Kasım 2017

Düzeltilme tarihi: 08 Nisan 2018

Kabul tarihi: 21 Nisan 2018

Anahtar Kelimeler:

İslam Siyaset Düşüncesi

Din ve Devlet

Din ve Siyaset

Sabır Ekolü ve St. Augustine

ÖZ

Din ve siyaset ilişkisinde; İslam'ın öngördüğü anlayış ile Hristiyan siyasi düşüncesi arasında önemli farklar vardır. Hristiyanlıkta “iki kılıç teziyle” din ve dünya otoriteleri arasında bir sınır çizilirken; İslam'da “iki kılıç teorisi”, ayrı ruhani ve laik otoriteler yoktur. Teoride halifenin ve emirin makamları aynı kişide birleşmiştir. Bu çalışmada İslam siyaset düşüncesinin Sabır ekolü ile St. Augustine'nin siyasi düşüncesi arasında benzerlikler ele alınmıştır. Bu benzerlikler; ideal bir hükümet sisteminin öngörülmemesi, yönetim sisteminde adalet kavramının önemi, zalim iktidara karşı itaat, otoritenin zorbalıktan dolayı cezalandırılacağı ve zorbalığın yönetilenler için hem imtihan hem de bir ceza olduğu düşüncesi olmak üzere dört başlıkta incelenmiştir. Hristiyan siyasi düşüncesi ve siyasal düşünceler ile ilgili eserlerde St. Augustine'e yer verilse de eserlerinden sadece iki tanesinin Türkçeye çevrilmiş olması, İslam'da din ve devlet ilişkisi ile ilgili tartışmaların dün olduğu gibi, özellikle Arap Baharıyla birlikte, bugün de canlılığını koruması gibi hususlar dikkate alındığında bu çalışmanın literatüre katkı sağlaması hedeflenmektedir.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 23 November 2017

Received in revised form 08 April 2018

Accepted 21 April 2018

Keywords:

Islamic Political Thought

Religion and State

Religion and Politics

Pro-Patience School and St. Augustine

ABSTRACT

In the context of religion and politics; there are important differences between Islamic political thought and Christian political thought. While a line is drawn between religious and worldly authority with "the Doctrine of the Two Swords" in Christian political thought, in Islam there is no "the Doctrine of the Two Swords" separating spiritual and secular authorities. Theoretically, the authority of caliph and ruler is united in one and the same person. In this study, the similarities between St. Augustine's political thought and the political ideas of “pro-patience school” in Islamic political thought will be addressed. These similarities are as follow: the absence of the ideal regime, the concept of justice, the proposal of obedience against tyrannical power, the idea that the authoritarian will be punished for tyranny, and the tyranny is both a test and a punishment for those who are ruled. This study is considered important and distinctive, taking into account that although being referred in the works on Christian political thought, only two of St. Augustine's books have been translated into Turkish, and the current and ongoing controversy over religion and state relations in Islam remains significant, especially in the context of the Arab Spring, which started in 2010.

1. Giriş

İlahiyatın temel konularındaki farklılıkların yanı sıra İslam siyaset düşüncesi ile Hristiyan siyaset düşüncesi arasında da ciddi anlayış farklılıkları bulunmaktadır. Hristiyanlıkta dini (uhrevi) otorite ile dünyevi otorite arasında otoritenin edinimi ve kullanımı açısından belli bir sınır çizilmekte ve bu “iki kılıç tezi” olarak kavramlaştırılmaktadır. İslam'da ise ruhani-laik, dünyevi-uhrevi olarak birbirinden ayrı otorite

alanları söz konusu değildir. Teorik olarak belli bir dönemdeki din ve dünya işleri tek ve aynı kişinin uhdesine bırakılmıştır.

İslam'da siyaset ile ilgili bazı konularda (adalet, şura gibi) hemen hemen tüm ekollerde ittifak varken, siyasi idarenin biçimi, teşkilat yapısı, çalışma yöntemleri ve esasları, yöneticilerin vasıfları, seçilme ve azledilme usul ve esasları gibi konularda ise değişik görüşler öne sürülmüştür. Bu

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: muratkacer@hotmail.com

farklılıklar bağlamında sabır ekolü, devrimci ve temekküncü ekoller olarak sınıflandırılma yapılmıştır. Bu ekoller arasında Sabır ekolü, taşkınlık, zulüm ve haksızlık karşısında sabretmeye, hayır ve şerrin Allah'tan geldiğini ve hükmün Allah tarafından verileceğine vurgu yapmaktadır. Bu anlamda iktidara isyan etmek hoş görülmez, pasif bir muhalefet teşvik edilir. İslam'da muhalefet geleneği kavramsallaştırılmasında genel olarak Ehl-i Sünnetin ve Şiiiler arasında ise İsnâ Aşeriyye İmamiyesinin daha çok sabır ekolüyle özdeşleştirildiği görülmektedir.

St. Augustine, Thomas Aquinas'a kadar ortaçağ Hristiyan siyaset düşüncesinin en önemli kuramcılarında biridir. Hristiyanlığın ilk dönemlerinde kilise-devlet, papa-kral, yani dinin siyasal iktidar ile olan ilişkisi sorunsallaştırılmazken, patristik düşünceyle birlikte tüm iktidarın kaynağının Tanrı olduğu, kilisenin de Tanrının yeryüzündeki temsilcisi olması nedeniyle krala karşı üstün olduğu ifade edilmiştir. Dini gücü doğrudan kullanan kilise, siyasal gücünü de krallar aracılığıyla kullanacaktır. Bu düşünce Ortaçağ siyaset düşüncesinin özünü oluşturmaktadır (Göze, 2015: 87).

Bu çalışmada Nevin Abdulhalık Mustafa'nın (2001) İslam siyaset düşüncesinde muhalefet kavramını işlerken yaptığı tasnife bağlı kalarak Sabır ekolü olarak nitelendirdiği ekol ile St. Augustine'in din ve siyaset, din ve devlet arasında kurdukları ilişkiler noktasındaki benzerlikler ele alınacaktır. Hristiyan siyasi düşüncesi ve siyasal düşünceler ile ilgili eserlerde St. Augustine'e yer verilse de eserlerinden sadece iki tanesinin Türkçeye¹ çevrilmiş olması, İslam'da din ve devlet ilişkisi ile ilgili tartışmaların dün olduğu gibi, özellikle 2010 yılında başlayan Arap Baharının meydana getirdiği atmosfer çerçevesinde, bugün de canlılığını koruması gibi hususlar dikkate alındığında bu çalışmanın literatüre katkı sağlaması hedeflenmektedir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. İslam Siyaset Düşüncesi: Sabır Ekolü

İslam siyaset düşüncesi, İslam devlet felsefesi veya İslami idare biçimi iki temel husus açısından ele alınabilir. Bu hususlardan ilki İslam'da sınırları katıyetle çizilmiş bir idare biçiminin olmadığıdır. Yani İslam'da inananlara "sizin için monarşi veya oligarşi veya demokrasi daha hayırlıdır" tarzında bir hüküm va'z edilmemiştir. İslam'da en iyi (ideal) yönetimin ne olduğu açıkça belirtilmezken, "ne olmadığı", yani "en kötü yönetimin" ne olduğu ifade edilmiştir. İslam'da anarşizm, kargaşa ve kaos "en büyük kötüdür." Kuran'da devlet kelimesinin sadece bir yerde (Haşr, 59/7) geçtiğini ve bugünkü modern anlamından ziyade servetin belli ellerde dolaşımını belirten ekonomik ve sosyal bir anlam taşıdığını ifade eden Uludağ (2014: 35) şu tespiti yapmaktadır:

"Kuran'da modern anlamda devlet kavramı yoktur. Devletin ne ismi, ne biçim ve yapısı, ne teşkilatı, ne esasları ve çalışma tarzı hakkında Kuran'da hiçbir şey söylenmediği gibi devleti yönetenlerin nitelikleri, nasıl iş başına gelecekleri, iş başına geldiklerinde devleti nasıl yönetecekleri ve hangi şartların oluşması halinde ve ne şekilde görevlerine son verileceği, göreve kimlerin son verme yetkisine sahip oldukları konusunda da açık bir ifade yoktur."

Bununla birlikte İslam siyasi düşüncesinde devlet kurumunun ikincil planda konumlandırıldığını söylemek mümkün değildir. İslam devlet kurumunu kazuistik bir yöntem çerçevesinde ele almamıştır; ama varlığı ve işlevleri yönüyle devlet kurumu oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Sasanilerin kurucusu I. Ardeşir bin Babek'in yazdığı *Ahd* adlı vasiyetnamede geçen "din ve devlet ikiz kardeşir"² ifadesi hem Maverdi'nin (2008: 13) hem de Gazali'nin eserlerinde sıklıkla dile getirilmektedir (Kahveci, 2012: 148).

İkinci temel husus ise yöneten-yönetilen ilişkisinin niteliğidir. Devletin, boyunduruğu altında bulunan halka karşı takınacağı katı, zorba ve zalim tutumlar karşısında halkın nasıl hareket etmesi gerektiği konusunda da tartışmaya kapalı, kesin ve açık bir kural yoktur. Bu durum İslam siyaset düşüncesinde çok farklı yaklaşımlarla açıklanmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla iktidarın oluşumundaki belirsizliğin benzeri muhalefetin keyfiyetinde de söz konusudur.

İki temel husustan birincisi olan idare biçiminin ne olacağı ile ilgili İmâmü'l-Harameyn lakaplı el-Cüveyni'nin³ (1028-1085) açıklama çerçevesi oldukça kullanışlıdır. Eş'ari kelamcısı ve Şafii fıkıh bilgini ve aynı zamanda İmam-ı Gazali'nin de hocası olan el-Cüveyni, el-Gıyâsi adlı eserinde *kat'ıyyat* ve *zanniyat* ayırımı üzerinden İslami siyasetin temel prensiplerini ve işleyişinin kuramsal sınırlarını ortaya koymaktadır (Cüveyni, 2016; Kavak, 2009). Aslında katıyyat ve zanniyat ayırımının teorik altyapısı fıkıh bilimindedir (Kavak, 2009: 22). Bu ayırım delillerin açıklanmasında ve hüküm vermede kullanılmaktadır. İslam fıkıhında deliller *kat'i* ve *zanni* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Başka anlam ve hüküm çıkarılmasına imkân vermeyecek şekilde açık ve kesin hüküm barındıran deliller *kat'i delillerdir*. Bu deliller bağlayıcıdır, ondan bir şey eksiltmek veya ona bir şey eklemek mümkün değildir. Dolaylı şekilde hüküm bildiren, yorum ve açıklama gerektiren, bu yönüyle farklı hükümlerin ve değerlendirmelerin mümkün olduğu deliller ise *zanni deliller* olarak tanımlanmaktadır (Bardakoğlu, 1994: 140). el-Cüveyni var olan bu kavramsallaştırmayı kullanarak; İslam'da birtakım kurucu temel ilkelerin olduğunu, bunun Kur'an ve Sünnet ekseninde şekillendiğini ve dolayısıyla kat'i bir hüküm içerdiğini ifade etmektedir. Bu kurucu prensipler adalet, emanet, bey'at, şur'a gibi Kur'an'da ve hadislerde sıkça vurgulanan temel ilkelere (Çaylak, 2015; Kahveci, 2012: 43; Şirvani, 1965: 25-27). Yönetim biçiminin ne olacağı, idarecilerin nasıl seçileceği, idarecilerin nasıl yöneteceği gibi hususlar ise el-Cüveyni tarafından *zanni* bir mesele olarak tanımlanmış ve bunların kurucu ilkeler ekseninde ve bağlayıcılığında farklı şekillerde yapılandırılabilirdiği dile getirilmiştir (Cüveyni, 2016: 43; Köse, 2009: 7). Bu ayrımlar dikkate alındığında, İslam'da devletin yapısı ve hükümet şekli kabuk ve ambalaj hükmündedir; fonksiyon ve işleyişi ise öz ve içerik gibidir. Kabuk ve ambalaj zaman, zemin ve şartlara göre değişebildiği halde özün değişmesi söz konusu değildir (Uludağ, 2014: 41).

İkinci temel husus olan yöneten-yönetilen ilişkisinin niteliği, zorba, azgın, cebbar, gaddar, müstebid veya sefih şeklinde tanımlanan zalim otoriteye karşı (Uludağ, 2014: 136) nasıl hareket edileceğini ifade etmektedir. Bu hususta İslam siyaset düşüncesi geleneğinde oluşan ekoller Mustafa (2001)

tarafından sınıflandırılmıştır. Mustafa'ya (2001) göre İslam siyaset düşüncesi geleneğinde muhalefete dönük yaklaşımlar; devrimci (Medresetu's-Sevra), Sabır (Medresetu's-Sabr), temekküncü/temkinci (Medresetu'l-Temekkün) ekolleridir.

Devrim ekolü (Medresetu's-Sevra), zalim otoriteye karşı başkaldırıyı (huruc) savunmaktadır. İslam tarihinde ortaya çıkan Hariciler, ehl-i Şia gibi ilk siyasi fırkalar bu ekoldendir. Bu ekolün mensupları Kur'an ve hadislerdeki belli ifade ve söylemlerden yola çıkarak İslam'da devrime, zor kullanmaya meşru bir temel sağlamaya çalışmaktadır. Devrimci ekol mensuplarının bu açıdan değerlendirdiği ayet ve hadislerin başında Kur'an'ın Al-i İmran suresinin "sizden iyiliğe çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten alıkoyan bir topluluk bulunsun" ayeti ve Hz. Peygamber'in "sizden bir kötülüğü gören onu eliyle düzeltsin, gücü yetmezse diliyle düzeltsin, buna da gücü yetmezse kalbiyle buğzetsin, bu ise imanın en zayıfıdır" sözleri gelir (Mustafa, 2001: 228-231). Bu yönüyle devrimci ekol, zaman ve zemine bağlı kalmaksızın yönetilenlere zulüm eden, haksızlık yapan yozlaşmış tüm otoritelere karşı harekete geçilmesi gerektiğini ileri sürmektedir.

Sabır ekolü (Medresetu's-Sabr), taşkınlık, zulüm ve haksızlık karşısında tahammül etmeyi ifade etmektedir. Bu ekol idarecilerin zulümleri ve kötü yönetimleri karşısında sabretmeyi, hayır ve şerrin Allah'tan geldiğini ve tüm yapılanlarla ilgili hükmün Allah tarafından verileceğini ön plana çıkarır. Bu anlamda pasif bir muhalefet öngörülerek iktidara isyan etmek teşvik edilmez. Bu ekolün temel dinamiği; zarurât-i hamse (beş zaruri esas) denilen; dinin, canın (hayat), aklın, neslin (namusun) ve malın korunması noktasındaki hassasiyettir. İslam'da muhalefet geleneği kavramsallaştırılmasında genel olarak Ehl-i Sünnetin ve Şiiiler arasında ise İsmâ Aşeriyye İmamiyesinin daha çok sabır ekolüyle özdeşleştirildiği görülmektedir⁴. Örneğin, ehl-i sünnet mezhebinin önemli isimlerinden olan Hasan Basri'ye dönemin zalim yöneticilerinden olan Haccac-ı Zalim'e isyan konusunda fikirleri sorulduğunda "bence onunla savaşmayın. Çünkü şayet o Allah'tan size gelen bir ceza ise, siz kılıçlarımızla Allah'ın cezasına karşı koyamazsınız. Eğer o Allah'tan size gelen bir bela ve musibet ise, Allah hükmünü verinceye kadar sabredin, çünkü o hüküm verenlerin en iyisidir" demiştir (Mustafa, 2001: 277). Bu noktada belirtilmesi gereken bir husus da, bu tutumun; zulüm, haksızlık, taşkınlığın meşrulaştırılması, normalleştirilmesi, onaylanması veya küçümsenmesi anlamına gelmediğidir (Mustafa, 2001: 271-273).

Üçüncü ve son muhalefet ekolü olan temekküncü/temkinci ekol (Medresetu'l-Temekkün) ise, zalim iktidar karşısında harekete geçmek için zaman ve zemini gözetmeyi, şartların olgunlaşmasını beklemeyi esas alır. Bunun için bu ekole uygun zamanı "bekleme ve gözetleme" (intizâr ve terakkub) ekolü veya "güç yetirmeyi şart koşan" (iştirâtu'l-kudret) ekolü de denilmektedir. Bu ekolün aynı zamanda muhalefeti ekonomik bir yaklaşımla (rasyonel tercih/ rational choice) ele aldığını söylemek de mümkündür. Çünkü mevcut/aktüel zarar ile tepki konulduğunda karşılaşılabilecek muhtemel zarar arasında bir mukayese yapılarak hareket edilmesi hedeflenmektedir. Bu ekolün en önemli temsilcilerinden olan İbn Teymiyye "zararların ve zararların, iyiliklerin ve kötülüklerin çatıştığı konularda daha üstün olan tercih edilmelidir" demektedir (Mustafa, 2001: 271-273). Bu

yönüyle temekküncü ekol, "devrim" ile "sabır" ekolleri arasında kalan bir düzeyi temsil etmektedir. Mu'tezile ile birlikte Ehl-i Sünnetin Hanefi mezhebinin kurucusu olan Ebu Hanife de bu ekol içinde değerlendirilmektedir.

2.2. St. Augustine

Saint St. Augustine'in asıl adı Aurelius Augustinus'ur. Hippolu St. Augustine ya da kısaca St. Augustine olarak da bilinmektedir. St. Augustine, dönemin Roma İmparatorluğu'nun bir eyaleti olan bugün Cezayir'in sınırlarındaki Thagaste'de 354 yılında Pagan bir baba (Patricius) ile Hristiyan dindar bir annenin (Monica) çocuğu olarak doğmuştur. Aziz Ambrose, Aziz Jerome (Hieronymus) ve Büyük Gregory ile birlikte Kilise Babaları'ndan ve kilisenin doktor unvanlı otuz altı önemli isimlerinden biridir (Ağaoğulları, 2014: 218-222; Brown, 2000: 7; Runkle, 1968: 76).

St. Augustine doğduğu Thagasta'da dil (Latince) ve hitabet eğitimini aldıktan sonra kendini daha iyi geliştirmek için 371 yılında 17 yaşındayken Kartaca'ya gitmiştir. Kartaca'da aile baskısının olmaması etkisiyle rahat bir ortam bulmuştur. Kartacalı bir kızla 15 yıl sürecek ve bir erkek çocuk sahibi olacağı evlilik dışı ilişkisi de bu dönemde başlamıştır. Kartaca'da hitabet öğrencileri arasında popüler olan Çiçero'nun Hortensius adlı eserinden etkilenen St. Augustine, kitabı İncil ile kıyasladığında İncil'in yavan kaldığı düşüncesine varmıştır (Augustinus, 2010: 83). Zaten Kartaca'ya gittikten yaklaşık bir yıl sonra o dönem Afrika'da etkili olan Maniheizmi keşfetmesi ve dokuz yıl bu çevrelerde takılmasında da bu düşüncesi etkili olmuştur (Augustinus, 2010: 84-91; Brown, 2000: 35-49).

St. Augustine, Kartaca'dan sonra tekrar 375 yılında Thagaste'ye dönüp dil bilgisi ve hitabet öğretmenliği yapmış, bir yıl sonra tekrar Kartaca'ya dönüp öğretmenliğe burada devam etmiştir. Buradan da 383 yılında 28 yaşındayken önce Roma'ya daha sonra Milano'ya gitmiştir. Milano'ya gitmesi hayatında bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü Hristiyan olmasında etkili olacak olan Ambrose ile burada tanışmıştır. Kendisi de iyi bir hatip ve aynı zamanda Milano'nun ünlü piskoposu olan Amrbose'un vaazlarının da etkisiyle 386 yılında 31 yaşında Hristiyan olmuş ve Ambrose tarafından oğluyla birlikte vaftiz edilmiştir. St. Augustine, Milano'da Hristiyanlık düşüncesine ısınmaya başladığı süreçte neo-platonculuktan da etkilenmiştir. Daha sonraki dönemlerinde Hristiyan düşüncesine katkıları da neo-platoncu fikirler ekseninde olmuştur (Brown, 2000: 69-78; Şenel, 1991: 307-308; Tunçay, 2006: 363-364).

St. Augustine 387 yılında Hristiyanlığı kabul ettikten bir süre sonra Thagaste'ye dönmüş ve yoğun ibadetle meşgul olmuştur. 391 yılında ise Hippo halkının isteğiyle oy birliğiyle Kilise'ye rahip olarak atanmıştır. 396 yılında Hippo piskoposu Valerius kendi iradesiyle bu görevi St. Augustine'e devretmiştir. Piskoposluğu döneminde St. Augustine, arkasında devletin desteğini de alarak Donatistlerle⁵ ve Pelagiusçularla⁶ mücadele etmiştir (McClelland, 1996: 94; Coleman, 2001: 59-60). St. Augustine 430 yılında piskoposluk yaptığı Hippo, İspanya'yı geçen Vandalların kuşatması altındayken 76 yaşında ölmüştür (Klosko, 2012: 223-224; Sabine, 1969: 185-193).

St. Augustine'in eserlerine bakıldığında yaklaşık 172 kitabı, 200 mektubu ve 400 vaazı (sermons) olduğu ifade edilmektedir (Mendelson, 2016). En önemli eserleri 413-427 yılları arasında yazdığı *De Civitate Dei* (Tanrı'nın Şehri), 397-401 yılları arasında yazdığı ve otobiyografik bir niteliği de olan *Confessiones* (İtiraf) adlı kitaplarıdır. *De Civitate Dei* (Tanrı'nın Şehri) kitabı için genel olarak paganların Roma'nın çöküşünden, özellikle kentin 410 yılında Alarik önderliğindeki Vizigotlar tarafından yağmalanmasından Hristiyanlığı sorumlu tutmalarına karşı yazıldığı, apolojist bir karakteri olduğu belirtilir. Bu husus, çalışmanın ilk on kitabında çok açık görülür. Fakat kitap ilerledikçe aslında bir açıdan İncil'i tefsir eden, İncil'de bahsedilen konuları açıklayan; buna dönük tartışmalara karşı savunmalar geliştiren bir mahiyeti de bulunmaktadır. Örneğin 16. ve 17. kitapta İsrailoğullarından çeşitli peygamberlerden bahseder. Yine 13. kitabın 17. bölümü (Augustine, 1998: 559-562) dünyevi bedenlerin tekrar diriltilebilir olmadığını iddia edenlere karşı argümanlar geliştirir. Dolayısıyla bu kitabın sadece Roma'nın yıkılışında Hristiyanlık dinini suçlayan paganistlere karşı yazıldığı söylemek eksik olacaktır. *Confessiones* (İtiraf) adlı eseri ise çocukluktan itibaren hayatını günah çıkartma şeklinde aktardığı eseridir.

3. Sabır Ekolü ve St. Augustine'in Siyasi Düşüncesi: Benzerlikler Açısından Bir Karşılaştırma

Din ve siyaset ilişkisinde; İslam'ın öngördüğü anlayış ile Hristiyan siyasi düşüncesi arasında özsel (essential) nitelikte önemli farklar vardır. Hristiyanlıkta "iki kılıç teziyle" din ve dünya otoriteleri arasında bir sınır çizilirken; İslam'da "iki kılıç teorisi", birbirinden ayrı ruhani ve laik otoriteler yoktur. Teoride halifenin (din-ibadet) ve emirin (dünya-siyaset) makamları tek ve aynı kişide birleşmiştir (Rosenthal, 1996: 36). Bu ilk akla gelen ve en önemli farklardan biridir. Bununla birlikte İslam siyaset düşüncesinin Sabır ekolü ile St. Augustine'nin siyasi düşünceleri arasında dört başlıkta toplanabilecek benzerlikler bulunmaktadır. Bu benzerlikler şu şekilde sıralanabilir:

- (i) İdeal bir rejim, idare biçimi, hükümet sisteminin öngörülmemesi
- (ii) Yönetim sisteminde adalet kavramının önemi ve konumu
- (iii) Zalim ve zorba iktidara karşı direnmemesi
- (iv) Otoritenin zorbalıktan dolayı cezalandırılacağı ve zorbalığın yönetilenler (tebaa, subjeler) için hem imtihan hem de bir ceza olduğu fikri

3.1. İdeal Yönetim Sisteminin Öngörülmemesi

İslam'da edile-i şeriyye de denilen Kitap (Kur'an), Sünnet, İcma ve Kıyas ekseninde sınırları katıyetle çizilmiş bir idare biçimi söz konusu değildir. Bir otoritenin varlığını şeri veya akli temellere dayandırarak vacip olduğu noktasında çeşitli görüşler ileri sürülmüş olsa da (Cüveyni, 2016: 35-41) idarenin şekli, yapı ve organları, çalışma usul ve esasları, yöneticilerin nitelikleri, seçilme usul ve esasları, azledilme şartları gibi konularda bağlayıcılığı tartışmasız olan esas ve kurallar bulunmamaktadır (Uludağ, 2014: 35).

St. Augustine de *Tanrı'nın Şehri*'nin beşinci kitabı/on yedinci bölümünde "bu hayatın ölümlü ve bir sonu olduğu düşünüldüğünde, kimin iktidarı altında ve nasıl yaşandığının

ne önemi var?" diyerek yönetim biçimi ve iktidarın elde edilme ve kullanım biçimlerinin önemsiz olduğunu vurgulamaktadır (St. Augustine, 1998: 217). St. Augustine'i bu dünyadaki politik işleyişin önemsiz olduğuna götüren düşünce; bu dünyanın doğal değil, özel mülkiyet, kölelik gibi yapay bir kurum olduğu ve insanoğlunun işlediği günahın bir sonucu ve cezası olarak ortaya çıkmasıdır. Çünkü St. Augustine'e göre, Adem ile Havva'nın Tanrı'ya karşı işledikleri "asli günahın/original sin" sonucu olarak cennetten kovulmasıyla bu dünyada insan yaşamı bir ceza halini almıştır. İnsanın doğasında olmayan ölüm, sefalet, suçlar, birbirleriyle olan düşmanlıkları bu düşüşün ve asli günahın sonucudur. Bunlar, "cennette işlenen çirkin kötülüğün" gerekli sonucu ve topyekûn cezalandırılmasıdır (Deane, 1963: 17). St. Augustine, İncil'de kendi kardeşini öldüren Kabil'den "yer devletin" kurucusu olarak bahsedilmesini de bu açıdan değerlendirir (St. Augustine, 1998: 647; Abramson, 2012: 171). St. Augustine için dünya hayatının bir unsuru olan devlet de bunun gibi insanların kendi amaçlarına hizmet etmesi için ortaya koydukları yapay ve insan-ürünü (artificial) bir kurumdur, insan yaşamının organik bir parçası değildir (Nelson, 1982: 80; Weithman, 2001: 234).

3.2. Yönetim Sisteminde Adalet Kavramının Önemi ve Konumu

Adalet kavramı İslam'da sıklıkla vurgulanan en temel ilkelerden biridir. Kur'an'da İslam'ın adaleti emrettiği (Nahl, 16/61), hâkimiyetin, iktidarın, idarenin ve hükümet etmenin adalete dayanması lazım geldiğini, bu işlerde adaletle hareket edilmesi gerektiği (Nisa 4/58) vurgulanmaktadır (Uludağ, 2014: 37). Hadislerde Hz. Peygambere atfedilen adalet ile ilgili önemli sözler bulunmaktadır. "İmamın raiyesine bir gün adaletle hükmetmesi altmış yıl ibadet etmesinden daha hayırlıdır" hadisi bunlardan biridir (İbn Cemâa 2010: 44). Yine Gazali "mülk (devlet-otorite), küfür (Allah'a inanmamak) ile devam eder ama zulüm ile devam etmez" sözünü de Hz. Peygamber ile ilişkilendirmektedir (Maverdi, 2008). Bu yönüyle İslam'da siyasetin temel ayırım noktası, itikat ve teolojik bir eksen üzerinde değil; adalet üzerinden yapılarak siyaset-i zalime, siyaset-i adile (Apaydın, 2009: 299) gibi iki ana kategori haline alır. İslam'da siyaset düşüncesinde temel ve ortak ilkelerden biri olarak kabul edilen beyat "adaleti ikame etmen, Allah'ın kitabında ve Resûlünün sünnetindeki imamete ilişkin farzları yerine getirmen şartıyla gönül rızasıyla sana bey'at ettik" (İbn Cemâa 2010: 37) şeklinde yapılır, burada ilk ifade edilen ve bey'atın ilk şartı olarak dile getirilen "adaleti ikame etme"dir. Yine Osmanlı Devletindeki Adâlet Dairesi (Dâire-i Adliye)⁷ de İslam'da adalet kavramına verilen önemin bir sonucu olarak bu kavramın imparatorluk yönetim sisteminde ve zihniyetinde kurumsallaşmasıdır (Okumuş, 2005: 46).

İslam siyaset düşüncesinde Kur'an ve Sünnette önemli bir işlev biçilen adalet kurumuna tüm mezheplerde olduğu gibi Sabır ekolü içerisinde konumlandırılan Ehl-i Sünnette de önem verilmektedir. Ehl-i Sünnet bilginlerinin düşüncesinde yaygın ve sıklıkla "her şeyi yerli yerine koymak ve herkese hakkını vermek" olarak tanımlanan adalet (Şirvani, 1965: 42) Kur'an ve Sünnette belirtilen hususlar dışında sahabe ve diğer önemli imamlardan da bu açıdan faydalanılmaktadır. Hz. Ali'nin "adaleti hâkim kılan

bir imam (otorite) sağanak halindeki yağmurdan daha hayırlıdır” sözü de bu bağlamda değerlendirilmektedir (Turtuşi, 2011: 149)

Adaleti “herkese hak ettiğini verme erdemi” (Deane, 1963: 119) olarak tanımlayan St. Augustine (1998: 147-148) de bir krallık ile haydut çeteleri arasındaki farkın adalet sayesinde ortaya çıktığını, adaletin olmaması durumunda krallığın haydut çetelerinden bir farkının kalmayacağını ifade ederek adaletin önemine dikkat çekmektedir:

“Adalet sökülüp atıldığında, krallıkların büyük haydut çetelerden ne farkı kalır? Büyük haydut çeteleri de bir anlamda küçük krallıklar değil midir? Çeteler insanlardan oluşur, bir prensin yetkisiyle yönetilir, bir birlik sözleşmesiyle birbirlerine bağlıdır ve yağma ve ganimetler de daha önce anlaşılan kurallar ekseninde paylaşılır. Sürekli insanların dâhil olmasıyla bu çete toprak alacak, belli bir yönetim mekanizması kuracak ve şehirler işgal ederek insanları boyunduruğu altına alacak büyüklüğe eriştiğinde bir ölçüde krallık adını alacaktır. Krallık ismi açgözlülüğü ortadan kalktığı için değil; cezadan muafiyetin eklenmesinden dolayı verilmektedir. Büyük İskender ile bir deniz korsanı arasında geçen konuşma da bu gerçeği göstermektedir: Büyük İskender, korsana neden denizlerde haydutluk yaptığını sorunca, korsan “benim yaptığım senin tüm dünyayı ele geçirmenle aynı şey. Fakat bunu küçük bir gemiyle yaptığım için bana haydut deniliyor; sen benim yaptığım işi büyük bir donanma (filo) ile yaptığın için imparator oluyorsun” (St. Augustine, 1998: 147-148).

3.3. Zalim ve Zorba İktidara Karşı Direnmeme (İtaat)

İslam’da (Al-i İmran, 3/32, Nisa, 4/59) Allah’a, peygambere ve fiilen iş başında olan devlet ve siyaset adamları olan ulu’l-emre itaat edilmesi emredilmektedir (Uludağ, 2014: 37). İslam siyasi düşüncesinde itaat, devletin varlığı ve gerekliliği, dünyada insanların dinin, canın (hayat), aklın, neslin (namusun) ve malın korunması, anarşi ve kargaşanın ortadan kaldırılarak belli bir düzen ve emniyetin sağlanması noktasında temellendirilir. Şirvani (1965: 21) Kur’an’ın hüsrana ve fitneden (ziyan ve nizamsızlıktan) daha çok hor gördüğü pek az şey olduğunu, Kur’an’da (2/3) Allah’ın insanın yaratılışını meleklerle bildirdiği zaman meleklerin dile getirdikleri ilk hususun insanların bozgunculuk ve kan akıtma ihtimali olduğunu ifade etmektedir. Kur’an’da (14/35) Hz. İbrahim’in Mekke’yi kendisine ve çocuklarına mekân olarak seçtikten sonra Allah’tan Mekke topraklarının emniyet, huzur ve barış içinde olmasını dilediği de belirtilmektedir (Şirvani, 1965: 22).

Devletin güvenlik, huzur ve düzenin sağlanması noktasında önemli bir kurum olması, İslam siyasi düşüncesinde Sabır ekolünün otoriteye itaat edilmesini, isyan ve kargaşadan uzak durulmasını meşrulaştırılmasında önemli rol oynamıştır. Bu düşünce “sultanın kırk yıllık zulmü raiyyenin (halkın) bir anlık sultansız kalmasından daha iyi” olduğunun dile getirilmesini beraberinde getirdiği gibi “bir padişahı yedi evliya kuvveti vardır” denilerek yöneticiye bir ölçüde kutsallık atfedilmesine de yol açmıştır (Han, 1995: 159, Uludağ, 2014: 122). Önemli itikat bilginlerinden ve Eş’arilik mezhebinin kurucusu da olan Eş’ari “imamlara karşı ayaklanmayı hak olarak kabul edenlerin hatalı olduklarını, her ne zaman olursa olsun, onların doğrudan uzaklaştıklarını iddia ediyoruz. Biz imamlara karşı silahlı ayaklanmaya ve iç savaşa muhalifiz” demektedir (Han, 1995: 158; Farsakh, 1995: 121).

Gazali de İslam’da açıkça yasak (haram) kabul edilen konularda belli şartların sağlanması halinde kolaylık sağlandığından yola çıkarak otoriteye itaat edilmesi gerektiğini aşağıdaki şekilde açıklamaktadır;

“Biz biliyoruz ki, ölü hayvan yemeye izin yoktur, açlıktan ölmek ise daha kötüdür. Halifeliğin ebediyen öldüğünü ve bir daha gelmeyeceğini iddia edenlere sormak isteriz: Otorite boşluğu sebebiyle sosyal hayatın durması ve anarşi mi; yoksa ne olursa olsun, mevcut iktidarın kabulü mü tercih edilmelidir?” (Han, 1995: 158).

St. Augustine’in siyasi düşüncesinde dinsizlik ya da haksızlık eylemlerine zorlanmadığı müddetçe devlete ve onun kurallarına itaat zorunludur (Ağaoğulları & Köker, 1991: 140; Parkinson, 1984: 134). St. Augustine’in bu yaklaşımında Hz. İsa’nın kendi deneyiminin de etkisi vardır. Çünkü Hz. İsa, kendi takipçilerini, kurulu düzene karşı direnmeye teşvik etmemiş, bunu kendi hayatında da kendisini tutuklamak için gönderilen askerlere direnmek için havarilerinin yaptıkları planlardan vazgeçmelerini emrederek göstermiştir. İncil’de geçen “öyleyse Sezar’ın hakkını Sezar’a, Tanrı’nın hakkını Tanrı’ya verin” sözü de siyasi otoritelerin Tanrı’nın emirlerine karşı ihmal ve itaatsizliği gerektirmeyen/içermeyen tüm emirlerine uymalarının gerektiğinin açık bir ifadesidir (Deane, 1963: 2). St. Augustine otoriteye itaati dört temel üzerinden açıklamaya çalışmaktadır. Bunlardan birincisi yönetilenlerin maruz kaldığı zulüm, haksızlık onlara yaratıcının bir gazabı olabilir. İkincisi, insanların itaat etmeyip, isyan etmeleri çoğunlukla sonuç alınamayan başarısız girişimlerdir. Ayrıca yöneticiler zalim ve zorba da olsa pozitif bir sosyal amaca da hizmet edebilecekleri gibi manevi bir amaca da hizmet edebilir (Runkle, 1968: 85).

3.4. Otoritenin Zorbalıktan Dolayı Cezalandırılması, Zulüm ve Zorbalığın Yönetilenler İçin Hem İmtihan Hem de Bir Ceza Olması

İslam siyasi düşüncesinin sabır ekolü ile St. Augustine’in siyasi düşüncesinde, zorba bir rejim ile yönetilenlerin durumlarının değerlendirilirken hem yönetenler (otorite) hem de yönetilenleri ilgilendiren tespitler ve varsayımlar söz konusudur. Bu yönüyle yönetim mekanizmasına bütüncül bir yaklaşım sergilenmekte; hem yöneten hem de yönetilenler ekseninde iki taraflı bir açıklama getirilmektedir. Öncelikle yöneticiler açısından değerlendirildiğinde Sabır ekolü ile St. Augustine, yönetenlerin yani otoritenin yaptıklarından sorumlu olduğunu ifade etmektedir. Sabır ekolünde yönetici eğer faydalı ve güzel işler yerine getirirse, düzenlik, esenlik ve adaleti toplumda inşa ederse Allah tarafından ödüllendirileceği; emri altındaki halka haksızlık ve zulüm yaptığı durumlarda ise cezalandırılacağı belirtilmektedir (Ann, 1981: 57; Turtuşi, 2011: 39). Benzer şekilde St. Augustine’in siyasi düşüncesinde de yönetilenlere zulüm ve haksızlık eden otoritelerin bir yönüyle kendilerine zarar verdiği belirtilmektedir (Parkinson, 1984: 134).

İkinci olarak, hem Sabır ekolünde hem de St. Augustine’in siyasi düşüncesinde zorba bir yönetim altında yaşayan, haksızlığa uğrayan halkın bu durumu, geçmiş günahlarına bir kefarete (ceza) hem de bunun kendileri açısından Yaratıcının takdiri ettiği bir sınama (imtihan) olarak görmeleri gerektiği şeklindedir. Örneğin Turtuşi (2011: 135)

bu bağlamda “bilginler eğer hükümdarın işleri size düzenlik, esenlik, birlik ve adalet getirmişse, Allah’a şükredin, hamdi bolca yapın. Eğer istemediğiniz şeyleri getirmişse bunu günahlarınıza yorun. Günah işlediğiniz için kerih (kötü) gördüğünüz şeylerin başımıza geldiğini düşünün” demektedir. St. Augustine de devleti Adem ve Havva'nın cennetten kovuluşuyla ilişkilendirerek yaşadıkları zulüm ve zorbalığın hem işledikleri suç için verilen bir ceza (kötü insanlar için) hem insanların bu suçlarını telafi etme imkânını da sağlayan bir araç, hem de erdemlerinin sınanması (iyi insanlar için) olarak nitelendirmektedir (Deane, 1963: 117). St. Augustine'nin (1998: 147) “adaletsiz yöneticiler tarafından kendilerine uygulanan tüm kötülükler (haksızlıklar) suçun cezalandırılması değil, erdemlerin sınanmasıdır. Bu nedenle iyi adam, köle olmasına rağmen özgürdür; ama kötü adam, hükümdar bile olsa, bir köledir.” ifadesi bu gerçeğin bir yönünü teşkil etmektedir.

Üçüncü olarak, hem Sabır ekolünde hem de St. Augustine siyasi düşüncesinde zorba yönetim her zaman ve zeminde yönetilenlerden bağımsız olarak değerlendirilmez. Bazı durumlarda yönetilenlerin içinde bulunduğu toplumsal hayattaki düzensizlikler, gayri-ahlaki davranışlar, dinden uzaklaşma gibi nedenlerden dolayı kötü bir yönetimin meydana geldiği ifade edilerek, yönetenlerin bir yönüyle toplumun aynası olduğu belirtilmektedir (Turtuşi, 2011: 339). Sabır ekolünün bu yöndeki tutumunda Kur'an'daki (En'am, 6/129) “işte biz, kazanmakta oldukları günahlar sebebiyle zalimlerin bir kısmını diğer bir kısmına böyle musallat ederiz” ve “Şüphesiz ki, bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe (bozmadıkça) Allah onların durumunu değiştirmez.” (Rad, 13/11) ayetleri ve Hz. Peygambere izafe edilen “nasılsanız, öyle yönetilirsiniz (siz nasıl olursanız yöneticileriniz de aynı öyle olur)” söyleminin etkisi bulunmaktadır. St. Augustine'nin (1998: 960) şu ifadesi de benzer şekilde yönetim mekanizmasının karşılıklı ilişkilere dikkat çekmektedir:

“Eğer insan topluluğu sevdikleri unsurlar üzerinde anlaşmaya varmış rasyonel varlıklar bütünü olarak algılanırsa ..., bu anlaşmanın nesnelere, unsurları ne kadar iyi olursa insanlar da o derece iyi olur; bu anlaşmanın (bu sevginin) nesnelere, unsurları ne kadar kötü olursa o insan topluluğu da o kadar kötü olur.”

4. Sonuç ve Değerlendirme

İslam siyaset düşüncesinde Sabır ekolü olarak sınıflandırılan ekol ile patristik felsefenin en önemli isimlerinden olan ve Thomas Aquinas'a kadar Ortaçağ Hristiyan siyasi düşüncesinin temel çerçevesini belirleyen St. Augustine'nin siyasi fikirleri arasında benzerlikler bulunmaktadır. Bu benzerlikler; ideal bir hükümet sisteminin öngörülmemesi, yönetim sisteminde adalet kavramının önemi ve konumu, zalim ve zorba iktidara karşı direnmemenin önerilmesi ve otoritenin zorbalıktan dolayı cezalandırılacağı ve zorbalığın yönetilenler (tebaa, subjeler) için hem imtihan hem de bir ceza olduğudur.

Din ve siyaset ilişkisinde; “iki kılıç teziyle” din ve dünya otoriteleri arasında bir sınır çizen, birbirinden ayrı ruhani ve laik otoriteler inşa eden Hristiyan siyaset düşüncesi ile bunun tam zıttı olarak halifenin (din-ibadet) ve emirin (dünya-siyaset) makamlarını tek ve aynı kişide birleştiren İslam siyaset düşüncesi arasında özsel (essential) nitelikte önemli

farklar olduğu düşünüldüğünde bu benzerlikler ilginç ve önemli bir hal almaktadır. Bu benzerliklerin altında yatan dinamiklerin ne olduğunu, bunun neden kaynaklandığının açıklanması da bu ölçüde önemlidir. Bu noktada Sabır ekolünün şekillenmesinde önemli rol oynayan İslam düşünürleri ile St. Augustine'nin yaşadığı dönemdeki koşulların niteliği belirleyicidir. Çünkü bu dönemler kargaşa, anarşi ve kaosu hâkim olduğu dönemlerdir ve bu kişilerin yazdıkları eserler bir yönüyle bu şartların ürünüdür (*livre de circonstance*). İbni Cema, Moğol ve Haçlı seferlerini görmüştür, İmam Gazali, Müslümanlar arasında ortaya çıkan görüş ve düşünce farklılıklarının şiddetlendiği bir dönemde yaşamıştır. Aynı şekilde St. Augustine de Roma'nın barbarlar tarafından istilasını tecrübe etmiştir. Dolayısıyla koşulların benzer olmasının, tespit ve önerilerin de benzerliğini beraberinde getirdiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte bahsi geçen benzerliklerin sadece dört başlık ile sınırlı olduğunu söylemek mümkün olmadığı gibi, bu benzerliklerin bu ikisini birbiriyle özdeş haline getirdiğini söylemek de mümkün değildir.

Son olarak Sabır ekolü içerisinde değerlendirilen görüşlerin İslam'da muhalefeti işlevsiz hale getirdiğini ve iktidardan yana tavır aldığını söylemek mümkün müdür? Kanaatimce bu görüşleri yukarıda da belirttiğim gibi tarihsel olgular dâhilinde ele almak gerekir. Amerika'nın Irak işgali veya Arap Baharı ekseninde ortaya çıkan Libya ve Suriye örnekleri de bu açıdan değerlendirilebilir. Devrim heyecanıyla devasa Saddam Hüseyin heykelini balyozla yıkmaya çalışan Iraklı Kadim Şerif Hasan el Jaburi'nin “Elimde olsa heykeli yeniden dikerdim ama öldürülmekten korkuyorum, Saddam sonrası Irak giderek daha da kötüleşiyor. Bush ve Blair yalancı, eğer bir mücrim olsaydım onları kendi ellerimle öldürürdüm⁸” demesi ya da nice kadınların, erkeklerin dillerini dahi bilmediği ülkelerin kaldırılmalarında dilenir hale gelmesi bu bakış açısını anlamlandırmaktadır. Aynı şey St. Augustine'nin yaklaşımı için de söylenebilir.

Notlar

¹ St. Augustine'in *Confessiones* ile *De libero* adlı eserleri Türkçe'de bulunmaktadır. St. Augustine (1999), *İtirafnar*, çev. Dominik Pamir, İstanbul: Kaknüs; Augustinus, A. (2010). *İtirafnar*, çev. Çiğdem Dürüşken. İstanbul Kabalcı; Augustinus. (2015). *İstencin özgür tercihi üzerine*. (çev. Metin Topuz). İstanbul: Say Yayınları. Ayrıca bazı siyasi düşünce tarihi kitaplarında St. Augustine'nin kitaplarından seçme parçalar bulunmaktadır. Bkz. Tunçay, M. (2006). *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi Seçilmiş Yazılar Eski ve Orta Çağlar*, İstanbul İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

² Tam ifadesi: “Din ve devlet ikiz kardeşlerdir. Birinin yardımı olmadan diğerinin ayakta durabilmesi mümkün değildir. Din, temel; devlet ise onu koruyan bir askerdir. Devletin mutlakabir temeli olması gerektiği gibi bu temelin de mutalka kendisini koruyan bir muhafıza ihtiyacı vardır. Muhafızı olmayan şey, yok olmaya mahkum olduğu gibi temel olmayan şey de yıkılmaya mahkumdur” (Maverdi, 2008:13)

³ Tam adı Eb'ül-Meali Rüküddin Abdülmelik b. Abdillâh b. Yusuf el-Cüveynî et-Tai en-Nisaburi olan el-Cüveynî 1028 yılında bugünkü İran sınırlarındaki Horasan'da doğmuş, 1085 yılında yine Horasan'da vefat etmiştir (Ed-Dîb, 1993: 141-144).

⁴ Bu noktada ehl-i sünnet vel-cemaat kavramının muğlaklığı bir yana, ehl-i sünnet vel-cemaat mezhebinin tamamının bu ekolden olduğunu söylemek mümkün değildir. Mustafa (2001: 316-325) bu kavramsallaştırmada Hasan Basri, Said b. El-Museyyeb, Malik b. Enes, İmam Şafii ve Ahmed b. Hanbel'i Sabır ekolü, bununla

birlikte dört mezhep imamlarından biri olan İmam Ebu Hanife'yi ise temekküncü ekol dahilinde ele almaktadır. Bu çalışmada Sabır ekolü, ehl-i sünnet vel-cemaat içinde sayılan farklı kişilerin görüşleri ekseninde ortaya konulacaktır.

⁵ Donatizm: Hz. İsa'nın tam bir tanrı vasfı edindiğini, fakat tam bir insanlığı oluşturmadığını, Mesih'in bedeniyle kelamın doğrudan birleşerek onun ruhunun yerini aldığı iddia eden Kuzey Afrika'da 4. yüzyılda ortaya çıkan Hristiyan mezhebi (Aydın, 1998: 355). Donatizm üzerine yazılan bir çalışma için bkz. Turgut, Ramazan (2011). *Donatizm*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

⁶ Pelagiusçuluk: St. Augustine'in mücadele ederek aforoz ettiği bu mezhep, V. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış, VI. yüzyılda ortadan kalkmıştır. Pelage ve Celestius adlı iki keşiş aslı günahı inkâr ederek bireyin sahip olduğu iyilik yapma gücüyle kendi kurtuluşunu sağlayabileceğini ileri sürmüştür (Aydın, 1998: 355).

⁷ Kınalızâde Ali Efendi (1510-1572) Adalet dairesini Aristo'nun İskender'e verdiği öğütlerden belli önermeler halinde şu şekilde izah etmektedir: 1. Adldır mucib-i salâh-ı cihan (Adâlettir dünya düzen ve kurtuluşunu sağlayan) 2. Cihan bir bağıdır dıvarı devlet (Dünya bir bahçedir, duvarı devlet) 3. Devletin nâzımı şeriattır (Devletin nizamını kuran Allah kanunudur) 4. Şeriate olamaz hiç hâris illa mülk (Allah kanunu ancak saltanat ile korunur). 5. Mülk zabt eylemez illa leşker (Saltanat -devlet-, ancak ordu ile zaptedilir) 6. Leşkeri cem' idemez illa mal (Ordu, ancak mal ile ayakta kalır) 7. Malı cem' eyleyen raiyyettir (Malı toplayan halktır) 8. Raiyyeti kul ider padişah-ı aleme adl (Halkı idare altına ancak Cihan Padişahı'nın adâleti alır) (Okumuş, 2005: 46-47)

⁸ Milliyet Gazetesi (2016). Heykeli yıkan Iraklı pişman. (Erişim: 07.07.2016), <http://www.milliyet.com.tr/heykeli-yikan-irakli-pisman-dunya-2274080/>

Kaynakça

- Abramson, J. (2012). *Minerva'nın Baykuşu: Batı Siyasal Düşünce Tarihi*. (çev. İbrahim Yıldız). Ankara: Dipnot
- Ağaoğulları M. A., & Köker, L. (1991). *İmparatorluktan Tanrı Devletine*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Ağaoğulları, M. A. (2014). *Sokrates'ten Jakobenlere: Batı'da Siyasal Düşünceler*. İstanbul: İletişim Yayınları, 5. Baskı
- Ann, K. S. (1981). *State and Government in Medieval Islam: An Introduction to the Study of Islamic Political Theory: The Jurists*. Oxford University Press.
- Apaydın, H. Y. (2009). "Siyâset-i Şer'iyeye", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, C. XXXVII, 299-304
- Augustinus (2015). *İstencin özgür tercihi üzerine*. (çev. Metin Topuz). İstanbul: Say Yayınları
- Augustinus, A. (2010). *İtiraflar*. (çev. Çiğdem Dürüşken). İstanbul: Kabalıcı
- Aydın, M. (1998). Hristiyanlık (Mezhepler ve Tarikatlar). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 17, 353-358.
- Bardakoğlu, A. (1994). Delil. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 9, 138-140.
- Brown, P. (2000). *St. Augustine of Hippo: A Biography*. Univ of California Press.
- Coleman, J. (2001). St. Augustinus: Roma İmparatorluğunun Sonlarında Hristiyan Siyasal Düşüncesi. İçinde: (ed). B.

Redhead, *Siyasal Düşüncenin Temelleri*, (çev. Hikmet Özdemir), ss. 53-76, İstanbul: Alfa.

- Cüveynî (2016). *el-Giyasi: İslam'da başkanlık sistemi*. (çev. Abdullah Ünalın). İstanbul: Mevsimler
- Çaylak, A. (2015). İslam Siyasal Düşüncesine Hâkim Olan Genel ve Temel İlkeler. *Muhafazakâr Düşünce*, 11(43), 137-152.
- Deane, H. A. (1963). *The Political and Social Ideas of St. Augustine*. Columbia University Press
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2018). Kur'an-ı Kerim Meali. (Erişim: 10.09.2017), <http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf>
- Ed-Dîb, A. (1993). Cüveynî, İmamü'l-Haremeyn. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt: 8, 141-144.
- Farsakh, A. M. (1995). Sünnî Halifelikle Şii İmamlığın Mukayesesi. İçinde: (ed.) K. Güleçyüz, *İslâm'da Siyaset Düşüncesi*, ss. 105-139. İstanbul: İnsan.
- Göze, A. (2015). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*. İstanbul: Beta Yay.
- Han, M. H. (1995). Ortaçağ İslam Siyasetinde Devlete Karşı Ayaklanma Teorileri. İçinde: (Ed.) K. Güleçyüz, *İslâm'da Siyaset Düşüncesi*, ss. 155-166. İstanbul: İnsan.
- İbn Cemâa, B. (2010). *Adl'e Boyun Eğmek: Ehl-i İslam'ın Yönetimi İçin Hükümler*. (çev. Özgür Kavak). İstanbul: Klasik.
- Kahveci, N. (2012). *İslâm Siyaset Düşüncesi*. Sinemis
- Kavak, Ö. (2009). Siyasî-Fıkhî Ahkâmın Fıkıh Usûlü Zemininde Temellendirilmesi: Cüveynî'nin El-Giyâsî'sinde Kat'ıyyât-Zanniyyât Ayrımı ve Modern Yorumları. *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 27, 21-55.
- Klosko, G. (2012). *History of Political Theory: An Introduction Volume I Ancient and Medieval*. Oxford: Oxford University Press
- Köse, H. M. (2009). İslam Siyaset Düşüncesini Yeniden Okumak: Eleştirel Bir Giriş. *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 14(27), 1-19.
- Maverdi (2008), *Yönetimin Esasları (Özgün Adı: Teshîlü'n-Nazar ve Ta'cîcü'z-Zafer Fi Ahlaki'l-Melik ve Siyaseti'l-Mülk)*. (çev. M. Ali. Kara). İstanbul: İlke
- Mcclelland, J. S. (1996). *A History of Western Political Thought*. Routledge
- Milliyet Gazetesi (2016). Heykeli yıkan Iraklı pişman. (Erişim: 07.07.2016), <http://www.milliyet.com.tr/heykeli-yikan-irakli-pisman-dunya-2274080/>
- Mustafa, N. A. (2001). *İslam Düşüncesinde Muhalefet*. İstanbul: Ayışığı.
- Nelson, B. R. (1982). *Western Political Thought From Socrates To The Age of Ideology*. Prentice-Hall
- Okumuş, E. (2005). Osmanlılar'da Siyasal Bir Kurum Olarak Adalet Dairesi. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 3(5), 45-51.

- Parkinson, C. N. (1984). *Siyasal Düşüncenin Evrimi*. (çev. Mehmet Harmancı). İstanbul: Remzi, 2. Baskı
- Rosenthal, I. E. (1996). *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*. İstanbul: İz
- Runkle, G. (1968). *A History of Western Political Theory*. New York: Ronald Press Co.
- Sabine, G. (1969). *Siyasal Düşünceler Tarihi*. (çev. Alp Öktem). Ankara: Sevinç
- St. Augustine (1998). *The City of God Against The Pagans*, (edited and translated by R.W Dyson). New York: Cambridge
- St. Augustine (1999). *İtiraflar*. (çev. Dominik Pamir). İstanbul: Kaknüs.
- Şenel, A. (1991). *Siyasal Düşünceler Tarihi: İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş*. Ankara: Verso
- Şirvani, H. H. (1965). *İslam'da Siyasi Düşünce ve İdare Üzerine Araştırmalar*. (çev. Kemal Kuşçu). İstanbul: Ahmed Said Matbaası.
- Tunçay, M. (2006). *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi Seçilmiş Yazılar Eski ve Orta Çağlar*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Turgut, R. (2011). Donatizm. Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- Turtûşi, M. B. (2011). *Siracu'l- Mülûk Siyaset Ahlaâkı ve İlkelerine Dair*. (Haz. Said Aykut). İstanbul: İnsan.
- Uludağ, S. (2014). *İslam-Siyaset İlişkileri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Weithman, P. (2001). St. Augustine's Political Philosophy. In: Stump, Eleonore, Kretzman Norman (Eds). *The Cambridge Companion to St. Augustine*, 234-252. Cambridge.

Araştırma Makalesi • Research Article

Elektrikli Araçların Satışı Üzerinde Sosyo-Ekonomik Faktörlerin Etkisi: Bir Panel Veri Analizi

The Impact of Socio-Economic Factors on the Sales of Electric Vehicles: A Panel Data Analysis

Hüseyin Önder ^{a,*}, Orhan Can Kaya ^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, Dumlupınar Üniversitesi, Evliya Çelebi Kampüsü, İ.İ.B.F. Fakültesi, İktisat Bölümü, 43000, Kütahya/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-3779-1067

^b Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat ABD, 43000, Kütahya/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-6295-3534

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 10 Ocak 2018

Düzeltilme tarihi: 10 Nisan 2018

Kabul tarihi: 21 Nisan 2018

Anahtar Kelimeler:

Elektrikli Araç

Kentleşme

Sosyo-Ekonomik Faktörler

ARTICLE INFO

Article history:

Received 10 January 2018

Received in revised form 10 April 2018

Accepted 21 April 2018

Keywords:

Electric Vehicles

Urbanization

Socio-Economic Factors

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, elektrikli araç satışlarında sosyo ekonomik faktörlerin etkisinin bulunup bulunmadığının makro açıdan incelenmesidir. Dolayısıyla 12 ülkenin 2012-2015 yılları arasındaki elektrikli araç satış rakamları ve bu ülkelere ait kişi başına düşen gelir, nüfus yoğunluğu, eğitim düzeyi, kentleşme oranları, petrol fiyatları, elektrikli araç pazar payı ve yenilenebilir enerji üretimi değişkenleri kullanılmıştır. Dengesiz Panel Veri Analizi ile yapılan çalışmanın sonucunda elektrikli araç satışlarını ülkenin eğitim düzeyinin, kentleşmenin, yenilenebilir enerji üretiminin ve petrol fiyatlarının istatistiki açıdan anlamlı olarak etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca istatistiksel açıdan anlamlı çıkan değişkenlerden elektrikli araç satışları üzerinde en yüksek etki düzeyine sahip olan değişkenin kentleşme değişkeni olduğu belirlenmiştir.

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate whether there is an effect of socio-economic factors on the sales of electric vehicles from a macro perspective. Therefore, electric vehicle sales figures of 12 countries between 2012 and 2015 and the per capita income, population density, education level, urbanization rates, oil prices, electric vehicle market share and renewable energy production variables were used. As a result of the work done with Unbalanced Panel Data Analysis, it has been determined that sales of electric vehicles significantly impact the educational level of the country, urbanization, renewable energy production and oil prices. Moreover, it was determined that the variable out of statistically significant variables is the urbanization which has the highest impact level impact on electric vehicle sales.

1. Giriş

Motorlu karayolu taşıtları, bir motordan güç alarak yolcu veya yük taşımak amacıyla, önceden belirlenen teknik mevzuatlara göre üretilen, lastik tekerlekli araçlar olarak tanımlanmaktadır. “Otomotiv Ana Sanayi”, bu taşıtları üreten sektörün genel adıdır. Otomotiv “Yan Sanayi”, hem taşıt üreten firmalara hem de kullarımdaki araçların parça yenileme talebini karşılayan sektörün adıdır. Otomotiv sanayisi ise bu iki alt sektörün genelini kapsamak için kullanılan bir terimdir (İTO, 2011). Otomotiv sektörü

uluslararası işbirliklerinin ve yatırımlarının sıklıkla yaşandığı bir sektördür. Ayrıca bu sektörde yoğun bir rekabet ortamı söz konusudur. Bu ortam otomotiv sektöründe yenilikçi uygulamaların yaygınlaşmasına, pazarlamada etkinliğin sağlanmasına, kalitenin artırılmasına ve ürün çeşitliliğinin gerçekleşmesine neden olmaktadır (Ertuğral, 2011). Otomotiv sektörü bu dinamizm ile birlikte günümüzde elektrikli araçlara doğru bir yönelmeye girmiştir.

Geçmiş 1800’lü yıllara dayanan elektrikli araçlar, 1920’li yıllarda içten yanmalı motorların yaygınlaşması ile önemini

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: huseyin.onder@dpu.edu.tr

yitirmiştir. Fakat 21. yy'da bilinen petrol rezervlerinin azalması ve çevre kirliliğine olan etkileri ile, ilgili toplumların bilinçlenmesi sonucunda elektrikli otomobiller tekrar gündeme gelmiştir (Ustabaş, 2014). Diğer elektrikli motor endüstrisinde yaşanan gelişmelerle birlikte pil ve şarj teknolojisinin gelişmesi elektrikli otomobillerin ticari bir ürün olarak yerleşmesine katkıda bulunmuştur.

Günümüzde tüketicilerin beğenisine yeniden sunulan elektrikli araçlar ile ilgili sosyal bilimlerde alanında özellikle piyasa temelli araştırmalar artmış durumdadır. Fakat elektrikli araçların tercih edilebilir olmasında toplumun sosyo-ekonomik, kültürel ve kamusal yaklaşım son derece önemlidir. Bu çalışmada elektrikli araçların satışı üzerindeki sosyo-ekonomik faktörlerin etkisi incelenecektir.

2. Elektrikli Araçlar Piyasası

İlk elektrikli aracın 1835 yılında Prof. Stratingh tarafından Hollanda'da üretildiği kabul edilmektedir. 1897 yılında Londra'da 1901 yılında ise New York'ta elektrikli taksi şirketleri kurulmuş ve yolcu taşımışlardır. 1920'li yıllardan sonra elektrikli araçlar gözden düşmeye başlamıştır. Bunun nedenlerini şu şekilde sıralamak mümkündür (Kerem, 2014);

- Şehirlerarası yolların kalitesinin artmasına bağlı olarak uzun menzilli araca olan talep artışı,
- Bulunan yeni petrol yataklarına bağlı olarak üretim artışı ve fiyatlardaki azalma,
- Motora ilk hareketi vermek için kullanılan krank mili yerine 1912 yılında Charles Kettering'in marş motorunu icat etmesi,
- İçten yanmalı motorlara sahip olan araçlarda seri üretimin (Fordizm) başlaması ile fiyatlarının ucuzlaması.

21. yy'da elektrikli araçlar daha iddialı bir şekilde yeniden gündeme gelmiş bulunmaktadır. Fakat elektrikli araçlar piyasasının daha başlangıç seviyesinde olduğu söylenebilir. Bu araçların piyasada tutunmasını etkileyen pek çok faktör olmasına rağmen, bunları üç başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar; teknolojik, politik ve diğer faktörler olarak sıralanabilir. Bu faktörleri aşağıdaki gibi açıklamak mümkündür (Yonga ve Park, 2017);

- Teknolojik faktörler: Sürüş mesafesi, şarj süresi, pil ömrü, en üst hız limiti,
- Politik faktörler: Vergi indirimleri, sübvansiyonlar, şarj ve park etme izinleri, finansal kolaylıklar,
- Diğer faktörler: Petrol fiyatları, tüketici karakteri (eğitim, cinsiyet, çevreye duyarlılık vb.) şarj istasyonlarına ulaşım.

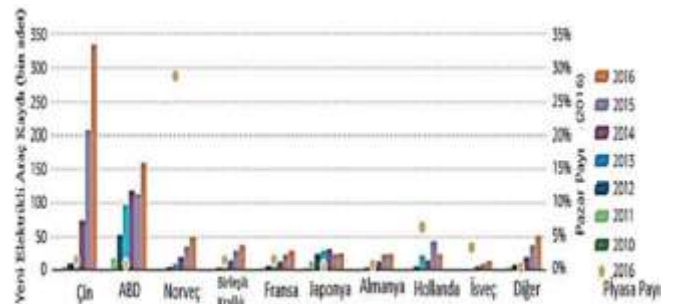
Elektrikli araçların direkt olarak fosil yakıtları kullanmaması ülkelere makro açıdan faydalar sağlamaktadır. Çünkü fosil yakıtların dünya üzerinde homojen dağılmaması sonucunda bazı ülkeler petrole bağımlı bir hale gelmektedir. Petrole olan bağımlılık ise ülkelerin ulusal güvenliğini, çevresel ve ekonomik faktörlerini tehdit etmektedir (Sandalow, 2008). Fosil tedarikçisi olarak bir ya da az sayıdaki ülkeye bağlanmak, ülkenin gerek iç gerekse de dış politikalarında ulusal çıkarlarına aykırı davranışlarda bulunmasına neden olabilmektedir. Diğer taraftan fosil yakıtların çevreye verdiği

tahribat hava, toprak ve su kirliliği olarak ülkenin doğal dengesini bozabilmektedir. Böyle bir ortamda vatandaşların sağlıkları tehdit altına girebilmektedir. Ayrıca sürekli olarak fosil yakıtlara bağımlı olmak, dış ödemeler dengesini de olumsuz bir şekilde arttırabilmektedir. Elbette elektrikli araçlar tek başına bu sorunların hepsini birden tamamen bertaraf edebilecek güçte değildir. Fakat söz konusu problemler ile mücadele etmek için önemli bir araç konumundadır.

Elektrikli araçların en temel özelliklerinden birini, hava kirliliğine olan etkisinde görmek mümkündür. Özellikle nüfus ve araç yoğunluğunun yüksek olduğu şehirlerde elektrikli araç kullanımının artmasının, hava kirliliği üzerinde olumlu bir etki yaratması beklenmektedir. Fakat söz konusu şehirlerde elektrik enerjisinin kömürden elde ediliyor olması, elektrikli araçların hava kirliliği üzerinde beklenen etkisinin ortaya çıkamamasına neden olabilir (Y. Li, vd. 2016).

Elektrikli araçlar yüksek rekabet düzeyinin olduğu otomotiv sektöründe son yıllarda her şeye rağmen kayda değer bir pazar payı elde etmeyi başardılar. Grafik 1'de seçilmiş bazı ülkelerde, 2010-2016 yılları arasında elektrikli araç satışı ve elektrikli araçların pazar payları yer almaktadır. Çin ve ABD'de elektrikli araç satışları adet olarak yüksek rakamlara ulaşmış durumdadır. 2013 yılında Çin'de 50.000 adet olan elektrikli araç satışı, 2016 yılında 350.000'e yaklaşmış durumdadır. ABD'de ise, 2016 yılında 150.000'i geçen elektrikli araç satışı söz konusudur. Fakat elektrikli araçların pazar payı, her iki ülkede de %5'lerin altında kalmaktadır. Norveç'te ise elektrikli araç satışları 50.000'in altında olmasına rağmen elektrikli araçların pazar payları %30'lara kadar çıkmış durumdadır. Kayda değer pazar payı olan diğer ülkeler ise, Hollanda ve İsveç olarak göze çarpmaktadır. Hollanda'da pazar payı %6, İsveç'te %4'ler seviyesinde bir elektrikli araç pazar payı söz konusudur.

Grafik 1. Seçilmiş Ülkelerde Elektrikli Araç Satış Adedi ve Pazar Payı

Kaynak: (IEA, 2017, s. 12)

Norveç, İsveç ve Hollanda'da elektrikli araçların bu kadar yüksek pazar payına sahip olmalarında, hükümetlerin uygulamış olduğu politikaların önemi çok yüksektir. Norveç'te katma değer vergisinden elektrikli araçlar muaf tutulmuştur. Ayrıca feribot ve otoyol ücretlerinde de indirimler yapılmaktadır. 2016 yılına kadar ülke çapında elektrikli araçlara ücretsiz park imkânı tanınmıştır. Hollanda'da 2020 yılına kadar uygulanacak CO² temelli vergilendirme sistemi ilan edilmiş durumdadır. Elektrikli araçlar sıfır emisyon olması ile önemli bir avantaj elde etmektedir. Ayrıca elektrikli araçların ilk piyasaya çıkışında

vergi muafiyeti tanınması diğer bir avantajdır. İsviçre’te ise elektrikli araç alımlarında kamu önemli bir indirim miktarı belirlemiştir. Özellikle şirketlerde elektrikli araç alımlarının yüksekliği söz konusu ülke için göze çarpmaktadır (IEA, 2017).

Yukarıdaki ülke örneklerinden görüldüğü üzere, makro açıdan uygulanan politikalar elektrikli araç satışlarını etkilemektedir. Elektrikli araç satışları makro perspektiften yapılacak çalışmalar ile elektrikli araçlar üzerinde uygulanacak politikalara yol gösterici sonuçlar elde edilebilmeyi sağlayacaktır. Bu çalışmada da makro bakış açısıyla elektrikli araçların satışı üzerinde, sosyo ekonomik faktörlerin etkisi analiz edilecektir.

3. Elektrikli Araç Satışları Üzerinde Sosyo-Ekonomik Faktörlerin Etkisinin Tespiti

Elektrikli araçlar ile ilgili mikro bakış açısıyla yapılmış olan çalışmaların literatürde oldukça yoğun olduğu gözlemlenmektedir. Bu çalışmaların önemli bir kısmı elektrikli araçların talebine ilişkin çalışmalardır. Örneğin elektrikli araçlara olan talebi tahmin etmeye yönelik çalışmalara Begss vd. (1981), Bunch (1993) ve Aurélie vd. (2014) çalışmaları, elektrikli araçlara insanların ödeme isteğini tespit etmeye ilişkin çalışmalara da Hidrue vd. (2011), Kochan ve Hörner (2015) ve Q. Li vd. (2017) yapmış oldukları çalışmaları örnek gösterilebilir.

Elektrikli araç satışları üzerinde sosyoekonomik faktörleri makro bakış açısıyla inceleyen çok az sayıda çalışma mevcuttur. Bu çalışmalardan biri olan Sierzchula vd. (2014) çalışmasında 2012 yılında 30 ülkede elektrikli araçların pazar payını etkileyen, kentleşme, hükümet teşvikleri, nüfus yoğunluğu, eğitim düzeyi ve elektrikli araç üretebilme gibi değişkenleri kullanarak regresyon analizi yapmışlardır. Elde edilen sonuçlar, hükümetlerin vermiş olduğu mali teşviklerin, şarj istasyonları altyapısının ve ülkenin elektrikli araç üretebilme kapasitesinin, elektrikli araç satışı üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Li vd. (2017) yaptığı çalışmada ise, 2010-2015 yılları arasında 14 ülkede satılan elektrikli araç sayısının sosyo-ekonomik belirleyicilerini panel veri analizi ile tespit etmeye çalışmışlardır. Çalışmada kentleşme, nüfus yoğunluğu, eğitim, şarj istasyonu sayısı yoğunluğu, petrol fiyatları, yenilenebilir enerji üretimi ve kişi başına düşen gelir düzeyi gibi değişkenler kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, elektrikli araç satışlarında kentleşme dışındaki diğer değişkenlerin istatistiki açıdan anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmada elektrikli araç talebi üzerinde ülkenin sosyo-ekonomik faktörlerinin etkisini tespit etmek için Eşitlik 1’deki model kullanılacaktır. Model oluşturulurken Li vd. (2017) ve Sierzchula vd. (2014) kullandıkları modellerden faydalanılmıştır. Eşitlik 1’de yer alan model, 12 ülke¹ için 2012-2015 yılları arasındaki verileri kullanılarak Dengeli Panel Veri Yöntemi ile analiz edilecektir.

$$EA_{it} = \beta_0 + \beta_1 Nüf_{it} + \beta_2 Yne_{it} + \beta_3 Ptr_{it} + \beta_4 EA_{P_{it}} + \beta_5 Egt_{it} + \beta_6 Kent + \beta_7 Gsyih_{it} + u_{it} \quad (1)$$

Eşitlik (1)’de verilen modelde yer alan değişkenler şu şekilde açıklanmaktadır;

EA: i’nci ülkede, t zamanında satılan elektrikli araç sayısını ifade etmektedir. Uluslararası Enerji Ajansının (IEA) 2017 yılı için yayınlamış olduğu ve kaynakçada belirtilen raporundan, söz konusu veriler elde edilmiştir.

Nüf: i’nci ülkede, t zamanında km² başına düşen insan sayısını ifade etmektedir. Bu değişken, Dünya Bankası’nın Dünya Kalkınma Göstergeleri veri tabanından alınmıştır.

Yne: i’nci ülkede, t zamanında yenilenebilir enerji kaynaklarından üretilen elektriğin petrol eşdeğeri (bin ton) olarak gösterilmektedir. Bu değişken OECD’nin yenilenebilir enerji istatistiklerinden alınmıştır.

Ptr: i’nci ülkede, t zamanında ithal edilen ham petrolün, ortalama ABD doları cinsinden fiyatını ifade etmektedir. Bu değişken OECD’nin enerji istatistiklerinden alınmıştır.

EA_P: i’nci ülkede, t zamanında elektrikli araçların pazar paylarını yüzde cinsinden gösteren bir değişken olarak modele dâhil edilmiştir. Uluslararası Enerji Ajansının (IEA) 2017 yılı için yayınlamış olduğu ve kaynakçada belirtilen raporundan söz konusu veriler elde edilmiştir.

Egt: i’nci ülkede, t zamanında 25-64 yaş arasındaki nüfusta yükseköğrenim görmüş kişilerin yüzdesi olarak modelde kullanılmıştır. Bu değişken Dünya Bankası’nın Dünya Kalkınma Göstergeleri veri tabanından alınmıştır.

Kent: i’nci ülkede, t zamanında kentsel nüfusun, toplam nüfusa oranını ifade etmektedir. Dünya Bankası’nın Dünya Kalkınma Göstergeleri veri tabanından elde edilen veriler ile modelde kullanılmıştır.

Gsyih: i’nci ülkede, t zamanındaki satın alma gücü paritesine göre kişi başına düşen dolar cinsinden geliri ifade eden değişkendir. Bu değişken Dünya Bankası’nın Dünya Kalkınma Göstergeleri veri tabanından alınmıştır.

Tablo 1’de modelde kullanılan değişkenlerin ortalama, standart hata, en küçük ve en büyük değerlerinin gösterildiği tanımlayıcı istatistikler mevcuttur. Modelde yer alan bu değişkenlerin tanımlayıcı istatistiklerinin gösteriminden sonra, söz konusu Basit Panel Modelinin analizinde kullanılacak olan yöntemlerin tespit edilmesi gerekmektedir.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Standart Hata	En Küçük	En Büyük
<i>EA</i>	36.84438	10.67273	15.71000	31674.00
<i>Kent</i>	80.08125	1210.235	61.80000	2363.000
<i>Nüf</i>	198.5604	176.1746	3.800000	523.3000
<i>Ptr</i>	92.77292	24.27454	45.80000	114.8000
<i>Gsyih</i>	43293.87	9527.331	26.454.10	66959.30
<i>Yne</i>	29267499	3759686	2275539	1.50E+08
<i>Egt</i>	36.84438	10.267473	15.71000	55.17000
<i>EA_P</i>	1.782292	4.119563	0.00000	23.63000

Eşitlik 1’de gösterilen Panel Veri Modelini; Sabit Etkiler Yöntemi, Rassal Etkiler Yöntemi veya Havuzlanmış veri yöntemi olmak üzere 3 farklı yöntem ile analiz etmek mümkündür. Bu üç yöntemden hangisinin Eşitlik 1’de yer alan modeli analiz etmede daha uygun olacağını tespit edebilmek için F Testi, Breusch-Pagan Düzeltilmiş Langrange Çarpan Testi ve Hausman Testi kullanılmıştır.

Tablo 2. Yöntem Seçimi ve İstikrar Koşullarına İlişkin Test İstatistikleri

Hipotez	Test Adı	Test İstatistiği	Prob Değeri
$H_0: \beta_i = \beta$ $H_1: \beta_i \neq \beta$	F Testi	4.338926	0.0007
$H_0: \sigma_u^2 = 0$ $H_1: \sigma_u^2 \neq 0$	Breusch-Pagan Düz. Lagr. Çarpan Testi	Kesit 3.23 Zaman 1.02 Kes.ve Zam 4.26	0,00719 0.3103 0,0388
$H_0: E(\varepsilon_{it}/x_{it}) = 0$ $H_0: E(\varepsilon_{it}/x_{it}) <> 0$	Hausman Tetsi	5,666	0,3400
H_0 : Otokorelasyon yoktur H_1 : Otokorelasyon vardır	Wooldridge Otokor. Testi	14.065	0.0032
H_0 : Eş varyanslılık vardır H_1 : Eş varyanslılık yoktur	Greene Değişen Varyans Testi	9.54476	0.57174

Ayrıca Wooldridge Otokorelasyon Testi ve Greene Panel Değişen Varyans Testi ile veri setinde değişen varyans ve otokorelasyon sorunu olup olmadığı sınanmıştır. Tüm bu yöntem ve istikrar koşullarının araştırıldığı testlerin sonuçları Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2’de gösterilen istikrar koşulları ve yöntem seçimine ilişkin test sonuçlarında Hausman Testi dışındaki tüm testlerde H_0 hipotezi ret edilmektedir. Buna göre F Testi’ne ve Breusch-Pagan Testlerine göre Havuzlanmış Veri Analizi Yöntemi, söz konusu veri seti için uygun bir yöntem değildir. Hausman Testi sonuçları ise Rassal Etki ile Sabit Etkiler Modellerinden, Rassal Etki Yönteminin tutarlı ve etkin bir tahminci olduğunu göstermektedir. Wooldridge Otokorelasyon Testi ile Greene Değişen Varyans Testi sonuçları ise veri setinde, değişen varyansın olmadığı fakat otokorelasyon sorunlarının bulunduğunu göstermektedir. Bu nedenle otokorelasyon sorunu White’in Yatay Kesit Kovaryans Katsayısı Yöntemi ile giderilmeye çalışılmıştır (Korkmaz vd., 2010). Bu yöntemler ile yapılan analiz sonuçları Tablo 3’te raporlanmaktadır.

Tablo 3. Analiz Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	p Değeri
<i>Egt</i>	-1068.661	322.4513	0.0025*
<i>Kent</i>	5580.645	1210.235	0.0001*
<i>Nüf</i>	-361.0604	212.8529	0.1005
<i>Yne</i>	0.000538	0.000123	0.0001*
<i>Gsyih</i>	0.417210	0.520130	0.4290
<i>EA_p</i>	39.48265	184.7736	0.8323
<i>Ptr</i>	-59.52560	10.029057	0.0001*
C	-358808.0	89579.91	0.0004
Kesit G. 12	R ²	Adj R ²	F-istati.12.191
Göz. Say. 48	0.883	0.810	Prob 0.0001

* Değişkenlerin %1 istatistiki önem düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 3’te, Sabit Etkiler tahmincisi ile White’in Yatay Kesit Kovaryans Katsayısı Yöntemi kullanılarak elde edilen analiz sonuçlarına göre, modelin genel olarak anlamlılığını gösteren F istatistiğinin p değeri, modelin %1’de istatistiki olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Düzeltilmiş R² değeri, bağımlı değişkende meydana gelebilecek 1 birimlik bir değişimin, %81’lik kısmının modelde yer alan bağımsız değişkenler ile açıklanabileceğini ifade etmektedir. Bu oran kurulan modelin bağımlı değişkeni açıklamadaki önemini göstermektedir. Modelde yer alan bağımsız değişkenlerden

Kent, *Yne*, *Egt*, ve *Ptr* değişkenlerinin prob değerleri, bu değişkenlerin %1 istatistiki önem düzeyinde anlamlı olduklarını, *Nüf*, *Gsyih* ve *EA_p* değişkenlerinin prob değerleri ise, bu değişkenlerin istatistiki açıdan anlamlı bulunmadığını ifade etmektedir.

İstatistiki açıdan anlamlı çıkan değişkenlerden *Kent* ve *Yne* değişkenlerinde meydana gelebilecek bir birimlik bir artış yönündeki değişim, elektrikli araç satışları üzerinde sırasıyla 5580 ve 0,0005 birimlik bir artış yaşanmasına neden olmaktadır. İstatistiki açıdan anlamlı çıkan diğer değişkenler olan *Egt*, ve *Ptr* değişkenlerinde meydana gelebilecek bir birimlik bir artış yönündeki değişim ise, elektrikli araç satışları üzerinde sırasıyla 1068 ve 59 birimlik bir azalma yaşanmasına neden olabilecektir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Bilinen fosil kaynak rezervleri er ya da geç tükeneceği tartışma götürmez bir bilimsel gerçekliktir. Bu sınırlı kaynaklar tüketilirken, bir taraftan da gelecek nesillerin refahının düşünülmesi ve yeni kaynakların çevreye yapmış olduğu tahribatın en aza indirilmesi gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında elektrikli araçlar bu amaca ulaşmak için kullanılabilir önemli bir araç konumundadır.

İlk olarak 1835 yılında icat edilerek kullanılmaya başlanan ama sonradan unutulmuş elektrikli araçlar, 21. yy.’da tekrar keşfedilmiştir. Bu sefer şarj ve pil ömrü gibi konularda yaşanan bilimsel gelişmeler ile elektrikli araçların daha güçlü bir geri dönüş yaşadığı söylenebilir. Teknik bilimlerdeki ilerlemelerin yanında sosyal bilimlerde de konuya yönelik bir ilgi söz konusudur. Özellikle mikro temelli yaklaşımlar ile elektrikli araç talebinin belirleyicilerine yönelik çalışmalar fazlaca göze çarpmaktadır. Fakat konunun makro açıdan yaklaşılması gereken noktaları da bulunmaktadır. Sierzchula vd. (2014) ile Liv vd. (2017) tarafından yapılan çalışmaları temel alarak gerçekleştirilen bu çalışmanın, ilgili alandaki incelemelere katkı yapılması amaçlanmıştır. Yapılan Dengeli Panel Veri Analizi ile örnekleme yer alan 12 ülke üzerinden, elektrikli araç satışlarının sosyo-ekonomik belirleyicileri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Yapılan analiz sonucunda ülkenin gelir düzeyinin, nüfus yoğunluğunun ve elektrikli araçların pazardaki payının, elektrikli araç satışları üzerinde bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Beklentiler ile uyumlu bir şekilde kentleşmenin yoğunlaşması ve yenilenebilir enerji

sektörünün gelişmesi elektrikli araç satışlarını arttırmaktadır. Fakat beklentiler ile çelişen bir şekilde eğitim düzeyinin artması ve petrol fiyatlarındaki artış elektrikli araç satışlarını azaltmaktadır. Bu durum yüksek eğitim seviyelerinde seviyesine sahip olan toplumların, gelir düzeylerinin yükselmesi nedeniyle elektrikli araçlardan ziyade büyük motor hacimli ve statü göstergesi olan araçlara doğru yönelindiklerini göstermektedir. Bütün değişkenlerin içerisinde elektrikli araç satışları üzerinde en yüksek etkiye sahip olan değişkenin, kentleşme yoğunluğu olduğu belirlenmiştir. Bu durum kentleşmenin yüksek olduğu bölgelerde yaşanan trafik yoğunluğunun toplumları elektrikli araç talebine yönlendirdiği şeklinde yorumlanabilir.

Son yıllarda kendi otomobilini üretmek isteyen Türkiye'nin yazılı basınında çıkan haberler takip edildiğinde, tercihinin elektrikli araçlar olması beklenmektedir. Bu araçların satışında özellikle kentleşmenin yoğun olduğu bölgeleri hedef pazar olarak belirlemesi gerektiği bu sonuçlardan elde edilebilecek çıkarımlar arasında yer almaktadır.

Notlar

¹ 12 ülke örneklem olarak seçilmesindeki temel neden IEA'nın 2017 yılında yayınlamış olduğu raporda sadece Almaya, ABD, Birleşik Krallık, Fransa, Güney Kore, Hollanda, İsveç, İtalya, Portekiz, Kanada, Norveç ve Japonya için dengeli panel data veri analizi yapacak veri bulunmaktadır.

Kaynakça

- Beggs, S., Cardell, S., & Hausman, J. (1981). Assessing the potential demand for electric cars. *Journal of Econometrics*, 17(1), 1-19.
- Bunch, D. S., Bradley, M., Golob, T. F., Kitamura, R., & Occhiuzzo, G. P. (1993). Demand for clean-fuel vehicles in California: A discrete-choice stated preference pilot project. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 27(3), 237-253. [https://doi.org/10.1016/0965-8564\(93\)90062-P](https://doi.org/10.1016/0965-8564(93)90062-P)
- Ertuğral, S. M. (2011). Otomotiv Sektörü ve Gümrük Birliği Sonrası Gelişmeler. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011(2), 75-83.
- Hidrué, M. K., Parsons, G. R., Kempton, W., & Gardner, M. P. (2011). Willingness to pay for electric vehicles and their attributes. *Resource and Energy Economics*, 33(3), 686-705. [10.1016/j.reseneeco.2011.02.002](https://doi.org/10.1016/j.reseneeco.2011.02.002)
- IEA. (2017). *Global EV Outlook 2017*. Retrieved from France:
- İTO (2011). *Otomotiv Sektör Raporu*. (Erişim: 10.12.2011), <http://www.ito.org.tr/Dokuman/Sektor/1-69.pdf>
- Kerem, A. (2014). Elektrikli Araç Teknolojisinin Gelişimi ve Gelecek Beklentileri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 1-13.
- Kochhan, R., & Hörner, M. (2015). Costs and Willingness-to-Pay for Electric Vehicles. In: *Sustainable Automotive Technologies 2014* (pp. 13-21).

- Korkmaz, T., Yıldız, B., & Gökbulut, İ. R. (2010). FVFM'nin İMKB ulusal 100 endeksindeki geçerliliğinin panel veri analizi ile test edilmesi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 39(1), 95-105.
- Li, Q., Long, R., Chen, H., & Geng, J. (2017). Low Purchase Willingness for Battery Electric Vehicles: Analysis and Simulation Based on the Fault Tree Model. *Sustainability*, 9(5). <https://doi.org/10.3390/su9050809>
- Li, X., Chen, P., & Wang, X. (2017). Impacts of renewables and socioeconomic factors on electric vehicle demands – Panel data studies across 14 countries. *Energy Policy*, 109, 473-478. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2017.07.021>
- Li, Y., Davis, C., Lukszo, Z., & Weijnen, M. (2016). Electric vehicle charging in China's power system: Energy, economic and environmental trade-offs and policy implications. *Applied Energy*, 173, 535-554. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2016.04.040>
- OECD (2018a). Crude Oil Import Price. (Accessed January 5, 2018), <https://data.oecd.org/energy/crude-oil-import-prices.htm>
- OECD (2018b). Renewable energy (indicator). (Accessed January 5, 2018), <https://data.oecd.org/energy/renewable-energy.htm>
- Sandalow, D. (2008). Ending Oil Dependence Protecting National Security the Environment, and the Economy. In M. E. O'Hanlon (Ed.), *Opportunity 08: Independent Ideas for America's Next President* (pp. 79-94). Washington: Brookings Institution Press.
- Sierzchula, W., Bakker, S., Maat, K., & van Wee, B. (2014). The influence of financial incentives and other socio-economic factors on electric vehicle adoption. *Energy Policy*, 68, 183-194. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2014.01.043>
- Ustabaş, A. (2014). Mikro Ve Makro Etkileri Yönünden Elektrikli Otomobiller (Türkiye Ekonomisi Örneği). *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*, 36(1), 269-291. <https://doi.org/10.14780/iibdergi.201417548>
- WorldBank (2018). World Development Indicators. (Accessed January 2, 2018), <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>
- Yonga, T., & Park, C. (2017). A qualitative comparative analysis on factors affecting the deployment of electric vehicles. *Energy Procedia*, 128, 497-503.

Araştırma Makalesi • Research Article

Üçüncü Haçlı Seferi'nde "Türk" İmgesi: Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi Örneği *

The image of the Turk in the Third Crusade: The Sample of Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi

İslam Kavas^{a,**}

^a Arş. Gör., Eskişehir Osmaniye Üniversitesi, Tarih Bölümü, 26000, Eskişehir/Türkiye.
ORCID: 0000-0003-0984-3568

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 17 Ocak 2018

Düzeltilme tarihi: 21 Mart 2018

Kabul tarihi: 25 Nisan 2018

Anahtar Kelimeler:

Itinerarium Regis Ricardi

III. Haçlı Seferi

Türk

İmaj

ARTICLE INFO

Article history:

Received 17 January 2018

Received in revised form 21 March 2018

Accepted 25 April 2018

Keywords:

Itinerarium Regis Ricardi

The Third Crusade

Turk

Image

ÖZ

Haçlı seferleri araştırmalarına kaynaklık teşkil edecek birçok kronik günümüze ulaşmıştır. *Itinerarium Regis Ricardi* de bunların önde gelenlerindedir. Eser bizzat şahit olunmuş olayları içermektedir. Toplam altı kısımdan oluşan, III. Haçlı Seferi'ni anlatan bu kronik sıklıkla Türkler'den ve Onlarla girilen mücadelelerden bahseder; Haçlıların zihinlerindeki Türk'ü anlamak için açık seçik deliller sunar. Bu çalışmada, mezkur haçlı seferinin en geniş kaynağı olan bu kitabın Helen J. Nicholson tercümesi üzerinden Haçlıların Türklere bakışı ve mücadeleleri incelenecektir. Önemli görülen yerler ise eserin orijinalinin 1864 senesinde William Stubbs tarafından yapılan baskısından alınmış ve tercüme edilmiştir. Böylelikle haçlı seferleri ve Türklerle ilişkileri meselesinin anlaşılmasında bir adım daha öteye gidilmesi ümit edilmektedir.

ABSTRACT

Many chronicles on the Crusades exist today. *Itinerarium Regis Ricardi* is one of them and an outstanding example. Telling about the events of the Third Crusade the book frequently mentions the Turks and the Crusaders' struggles against them. Thus it yields valuable evidence for understanding the image of the Turk in the minds of the Crusaders, it presents clear evidences. In this paper, based on the translation of Helen J. Nicholson, the Crusaders' view of the Turks will be evaluated. Prominent citations are taken from the edition of 1864 by William Stubbs and translated.

1. Giriş

Eserdeki Türk imajına geçmeden önce onun hakkında tanım mahiyetinde birkaç söz etmek bu çalışmanın amacını belirtmek gerekir. Konu üzerine çalışmış iki ciddi isim 1864 yılında eserin derli toplu bir basımını yapan William Stubbs (Stubbs, 1864) ve 1962 yılında eserin en eski nüshasını Almancaya tercüme ederek yayınlayan Hans Mayer'dir (Mayer 1962). Mayer'in tespitlerine göre kitabın birinci kısmı ki bir girizgâh ile başlayıp İngiltere ve Fransa Krallarının Haçlı Seferine katılımları ile başlayan ikinci

kısma kadar devam eder, asıl kısımdır ve bundan sonrakiler diğer çeşitli kroniklerden toplamadır (Nicholson, 1997: 6-7). Helen J. Nicholson'a göre ilk bölümün yazarı ve sonradan eklemeler yapan ise bir İngilizdir ve yazıldığı döneme dair tahminler III. Haçlı Seferi dönemine yoğunlaşır (Nicholson 1997: 9-10).

Bu çalışmanın amacı, *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*'deki Türk ve Türkler hakkındaki anekdotları ve yargıları ele alarak bu Haçlı kroniğindeki Türk imajını ortaya koyabilmektir. Daha önce Tarık Tolga Gümüş

* Bu çalışma, 8-10 Nisan 2016 tarihlerinde Konya'da düzenlenen Selçuklular ve Haçlılar Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.

** Sorumlu yazar/*Corresponding author*.

e-posta: islamkavas@gmail.com

tarafından “Caen’li Ralph’in Gözünden Türkler: Birinci Haçlı Seferi” adı ile yazılan makale (Gümüş, 2014) haricinde Haçlı Seferlerinde özellikle Türk imajına odaklanan görünür çalışmalar yoktur ve bu makalede de Türk imajından ziyade Haçlılar hakkında bilgi vardır. Eldeki makalede ise amaç Türklerin Hristiyan dünya ile ilişkisinde bir dönüm noktası olmasına rağmen yeterince incelenmemiş olan Haçlı Seferlerine katılan Latinlerin Türk algısını biraz daha açıklığa kavuşturmaktır. Bunun yanında döneme ait kroniklerden ve metinlerden oluşan yedi parça eseri ihtiva eden *The Crusade of Frederick Barbarossa The History of the Expedition of the Emperor Frederick and Related Texts* isimli kitap ile Bahaddin Şeddad’ın yine bu dönemi anlatan eseri *Sîretu Selahaddin Eyyübî* isimli eseri destekleyici kaynaklar olarak kullanılacaktır. Ayrıca bu makale *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi* üzerine Türkçede yapılmış ilk çalışma olacaktır. Eserin genel seyrini takip etmek için İngilizce tercümesinden faydalanılacaktır. Türklerle ilgili kısımlar ise önemlerine binaen eserin aslı olan Latincesinden tarafımdan tercüme edilerek verilecektir. Ayrıca bu kronikteki Türkler üzerine anlatılanların Türk tarihi, kültürü ve savaş teknikleri ve Haçlıların bunlara verdikleri tepkiler açısından önemli bilgiler verdiği de yeri geldikçe görülecektir.

2. *Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi* ve Türkler

Yazar giriş bölümünde eseri neden yazdığını anlatır ve hangi şartlar altında yazdığını söyler. Bu bölüme göre eser geçmiş, özellikle de kralların yaptıkları işleri unutturmamak için yazılmıştır. Ne gördü ise onu yazmıştır ve olayları kaydederken hafızası hala tazedir. Giriş bölümünün son paragrafında ise bu eserin daha edebî bir dille yazabileceğini ama bir ordu kampında yazılması ve savaş meydanından gelen korkunç sesler sebebiyle sakin bir kafayla yazabildiğini söyler ve ekler; ‘herşeye rağmen hala dinleyiciyi kendine çekebilecek kalitede bir eser (Nicholson 1997: 22-23).’

Bu girizgâhı takiben Selahaddin-i Eyyübî’nin Kudüs’ü fethi ile sonuçlanan harekâtının anlatımına geçilir. Dönemin anlayışına binaen Selahaddin-i Eyyübî değerlendirilirken başarılı bir komutan olmaktan evvel Tanrının yozlaşmış Suriye bölgesinin Hristiyanları’nı cezalandırmak için yol verdiği bir felaket olarak ele alınır. Bu konuda bahsedilen ilk olay Urfa Emiri Muzaffereddin Gökbörü’nün yanında 7000 Türk ile birlikte Tiberya bölgesine gönderilmesidir. Burada Muzaffereddin Tapına Şövalyeleri ve Hospitalier Şövalyeler ile karşılaşır. Bu beklenmedik karşılaşma ile gerçekleşen çatışma sonucunda Tapınakçıların üstadı kaçarken, Hospitalier’in üstadı öldürülür (Nicholson, 1997: 25). Bu olay Eyyübî’nin Kudüs harekâtını anlatırken bu kitapta kayda geçen ilk olaydır.

Şövalyeler ve Muzaffereddin’e bağlı Türkler arasında geçen bu çatışmada ilginç bir olay yaşanmıştır. Eğer doğru ise o dönem ki Türk inançları hakkında bilgi verebilir. Yazarın anlatımına göre Jakelin de Mailly nâm Tapınakçı harp sahasında üstün bir cesaret göstererek düşman saldırısını kendi üzerine çeker. Onun arkadaşları olan ve sayıları 500’ü bulan şövalyeler ya öldürülmüş ya da esir edilmişken kendisi tek başına ve binlerce düşman tarafından kuşatılmış halde

savaşmaya devam etmiştir. Öyle ki, düşmanları bile O’nun için üzölmeye başlamışlardır ve teslim olmasını istemişlerdir; lâkin O, İsa uğruna ölmekten korkmamaktadır. Yazarın anlatımında mezkur şövalyeyi yüceltme kaygısı hissedilebilir niteliktedir ve mümkün olduğunca onurlu bir ölüm sahnesi resmedilmeye çalışılmıştır. Zaten ölümü de herhangi bir silah darbesi ile değil kalabalık düşman askerinin linci ile gerçekleştirmiştir (Nicholson, 1997: 26).

Buradan sonra 4 Temmuz 1187’deki Kudüs’ün fethi ve buna mukâbil Kutsal Roma Germen İmparatoru Frederik’in Haçlı Seferi’ne çıkışı ve Anadolu’ya gelişi anlatılır. Bu anlatımların iki yerinde Türk bahsi geçer. Birincisinde Selahaddin Frederik’e yazdığı cevabî mektubunda ordusunun ve halkının azâmetinden bahsederken kendisi ile birlikte olan Türkmenleri de sayar ve Onların düşmanlarını yok edici gücünü örnek verir (Nicholson, 1997: 52). İkinci bahis ise Türklerle yapılan bir anlaşma gereği İstanbul’a yapılan camilerdir. Yazara göre bu anlaşmadan dolayı İstanbul artık kirlenmiş bir şehirdir ve yerle yeksân olsa yeridir (Nicholson, 1997: 58). Buradaki cami muhtemelen Emevîler döneminde yapılan Mesleme bin Abdülmelik camiidir. Bizans 1048 Pasinler Savaşı’nda Büyük Selçuklulara yenilince yapılan anlaşma gereği bu cami restore edilip, mihrabının üzerine Selçuklu ailesinin sembolü olan ok vey ay konacak, hutbe de Abbasi Halifesi ve Selçuklu Sultanı adına okunacaktı. (Turan, 2012: 101). Latin kroniklerine ve Şeddad’ın şahitliğine göre, 1189 senesinde Seladdin Eyyübî ve Bizans İmparatoru arasında imzalanan bir anlaşmaya göre ise bu camide Abbasi Halifesinin adına hutbe okunacaktı ve o camide Selahaddin Eyyübî’nin mihrabı yeleştirilecekti (Loud, 2010: 155, Brand, 1962: 171-172, E.-M. B. Şeddad, 2012: 89-90).¹ Buradan anlaşılacak bu camiinin hala faaliyette olduğu veya Latinler arasında Bizans’a karşı bir kara propaganda aracı olarak kullanıldığıdır.

Haçlı Ordusu o kışı Edirne’de² geçirir ve Bizans ile yapılan anlaşma sonucu 23 Nisan-8 Mart arasında Boğaz’ı geçerek Anadolu topraklarına vâsil olurlar. Yazarın Konya Sultanı olarak andığı³ ama ismini vermediği II Kılıç Arslan eserde anlatılana göre Haçlılar Edirne’de iken diplomatik tedbirlere başlamıştı. Çünkü bu derece büyük bir Haçlı ordusu ile karşı karşıya gelmek istemiyordu. Yine de Yazar II. Kılıçarslan’ı Hristiyan kanına susamış kurnaz biri olarak tanıtır. Buna delâlet eden bir delil ile gelmese de, Konya Sultanı’nın maksadının İmparatora iyi görünüp Onları iç bölgelere çektikten sonra aç ve susuz bırakıp yok etmeye çalışmak olduğunu söyler. Yine de İmparator ‘saf’ olduğu için Konya Sultanı ile anlaşmaya varır ve Türk bölgesine girildiğinde yağma yapılmamasını askerlerine emreder. Bunun karşılığında da Selçuklu topraklarından güven içerisinde geçebileceklerdir (Nicholson, 1997: 59).

Burada II. Kılıç Arslan’ın acele barış teşebbüsü ve yazarın Ona güvenmemesi dikkat çeken noktalardır. Bu iki nokta da tarihi bağlam içinde anlaşılabilir. Zira bu dönem II. Kılıç Arslan’ın artık yaşlandığı bir dönemdir. Osman Turan’ın tespitine göre 1186 yılında ülkesini oğulları arasında taksim etmiştir ve oğulları arasındaki taht kavgaları ile mücadele etmektedir. Alman imparatoru Frederic Barbarossa’nın Anadolu’ya girdiği 1190 tarihinde ise II. Kılıç Arslan Konya’da oğlu Kutbettin Şah’ın elinde bir esir gibi yaşıyordu (O. Turan, 1971: 216-217, 220). Dolayısı ile bir de Haçlılarla uğraşmak, isteyeceği en son şeydir. Kronik

yazarının II. Kılıç Arslan'a güvenmeyip Onun asıl niyetinin kendilerini iç bölgelere çekip aç ve susuz bırakmak olduğunu düşünmesi de doğaldır. Zira Haçlı Orduları sayıca çok üstün oldukları için Selçukluların I. Haçlı Seferi'nden bu yana onlara karşı geliştirdiği en etkili taktik sefer yollarındaki su kaynaklarını kurutmak, ekinleri yok edip şehir halkını da başka yerlere nakletmektir. Bundan sonra ise küçük birliklere bölünen Selçuklu ordusu Haçlılara ani baskınlar düzenler ve yemek aramaya çıkan Haçlıları pusu kurup yok ederdi. Böylece Anadolu'nun içlerine girdikçe eriyen Haçlı ordusu ile nihayetinde nizamî harbe girişilebilirdi. Nitekim hem 1101'de Anadolu'ya giren Haçlı orduları hem de 1147 tarihinde II. Haçlı Seferi'nde I. Mesud ile Eskişehir'de karşılaşan Alman İmparatoru III. Konrad'ın ordusu bu yöntemlerle yok edilmişlerdi. Dolayısı ile yazarın II. Kılıç Arslan ile ilgili naklettiği barış kaygısı ile kendisine ait tuzak kaygısı tarihi gerçeklerle örtüşmektedir.

III. Haçlı Seferi'nin The History of the Expedition of the Emperor Frederick başlığı ile İngilizceye çevrilen kroniğinde ise bu duruma ait daha ayrıntılı anlatılar ve tespitler vardır. Bu kroniğe göre Frederik Barbarossa Edirne'de iken II. Kılıç Arslan'dan Tokili isminde akıllı ve mantıklı bir elçi geldi. Anlaşılan o ki iyi karşılandı. Fakat bundan üç gün sonra başka bir elçi geldi ki o da Kudbeddin Melikşah'ı temsil ediyordu ve Melikşah'ın hizmetlerini İmparatora sunmak için gelmişti (Loud, 2010: 93-94). Bu kroniğin yazarı asıl konumuz olan kroniğin yazarının aksine II. Kılıç Arslan'a güvenmektedir. Fakat Kudbeddin Melikşah hakkında oyunlar düzenlediğini söylemektedir. The Crusade of Frederick Barbarossa başlıklı kronik de hem Sultandan hem de oğlundan elçiler geldiğine şahitlik eder (Loud, 2010: 156). Bu kayıtlar Frederik Barbarossa ile olan antlaşmanın bozulmasında II. Kılıç Arslan'ın rolünün olmadığı düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Ayrıca Haçlılar daha Konya'ya gelmeden Melikşah'ın babasının otoritesini sarsmak pahasına bir elçi göndermesi, Konya'da babasının sözünü dinlemeyip Haçlılara saldırdığı bilgisi ile örtüşür.

27 Ağustos 1190 günü Haçlı Ordusu Selçuklu topraklarına girer. İlk günler herhangi bir saldırı ile karşılaşmaz. Yukarıda da belirtildiği gibi yazara göre bu Konya Sultanı'nın planının bir parçasıdır. Türk topraklarının iç kısımları sarp kayalıklar, çalılıklar ve geçit vermez nehirlerle doludur. Bu topraklardan geçerken saldırılara uğramışlardır. Bu saldırılar süresince saldırganlar hep vur kaç taktiği kullanır ve oklarla saldırlar. Artık Haçlı ordusundaki askerler bu saldırılar sebebi ile uyuyamaz hale gelmişlerdir. Altı hafta boyunca silahlı ve müteyakkız bir halde yiyip-içmişler ve uyumuşlardır. Hatta yazarın edebi ifadesine göre 'Kıtlık başlayınca çatışmalarda ölen atları yemek ve kanlarını içmek büyük bir zevk halini almıştır.' Saldırılarından birinde imparatorun oğlu da yaralanır. Fakat nihayetinde Haçlı Ordusu Konya'ya ulaşır ve yakın bir yerde kamp kurar (Nicholson, 1997: 61-62).

18 Mayıs'ta Haçlılar güzel ve güneşli bir sabaha gözlerini açarlar fakat bir süre sonra korkunç davul ve trampet sesleri ile herbir yandan Türkler saldırmaya başlar. Yazar muhtemelen durumu trajik bir hale sokmak ve zaferi büyütme için Türk ordusunun sayısını çok abartılı verir: üçyüzbin veya daha fazla. Fakat akabinde şunu da ekler 'sayılamayacağı için bu sadece bir tahmin.' Ordunun başında Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan değil, bu eserde Melkin olarak anılan oğlu Kutbettin Melikşah vardır. Onun amacı,

yazara göre, Haçlı ordusunu yenip kayın pederi olan Selahaddin'den önce zaferin sahibi olmaktır (Nicholson, 1997: 63). Kronik yazarının Kudbeddin Melikşah üzerine böyle bir değerlendirme yapması ilginçtir. 1190 senesinde, tahakkümü altında tuttuğu babası ile Konya'da bulunan Melikşah, Selahaddin'in damadı değildi. Esasında II. Kılıç Arslan'ın oğullarından hiçbirisi Selahaddin'in damadı değildi. Fakat II. Kılıç Arslan'ın oğullarından Malatya Meliki Muizzeddin Kayserşah Selahaddin'in kardeşi Melik Adil'in kızı ile evlenmişti. Muizzeddin kardeşi Kudbeddin'in baskısı sonucu Selahaddin'in korumasına başvurmuş O da Onu yeğeni ile evlendirmişti (Ebu'l-Farac, 1987: 458, İbnü'l-Esir, 2003: 212).

Burada yazarın yanlış da olsa böyle bir istihbarata sahip olup böyle bir değerlendirmede bulunması ilginçtir. Bunun da ötesinde ilginç olan şey ise bu muharebe 1190 yılında cereyan etmiş olmasına rağmen kaynaklara göre Muizzeddin'in Adil'in kızı ile 1191 senesinde evlenmiş olmasıdır. Olayların en yakın şahidi olan Bahaddin Şeddad'a göre de Muizzeddin Kayserşah 1191 yılının Ramazan ayında Selahaddin'e desteğini almak için gelmiştir. Fakat Şeddad herhangi bir izdivaçtan bahsetmemektedir (Şeddad, 1897: 301-302). Şeddad'ın herhangi bir izdivaçtan bahsetmemesi bir tarafa tarihlendirmedeki bu gariplik ilgi çekicidir. Çünkü bu durum 'bu bilgi bu kroniğe sonradan eklenmiş olabilir mi?' sorusunu akla getirir.

Kudbeddin'in Selçuklu ordusunun komutanlığını yaptığı bu meydan savaşı Haçlıların zaferi ile sonuçlanır. Yazar savaşın ayrıntılarını vermez fakat Türkler için 'övündükleri çoklukları Onlar'ın sonu oldu' der. Toplamda Selçuklu topraklarında 22.000 Türk'ün öldürüldüğünü tahmin eder. Buradan ve devamından anlaşıldığı kadarıyla Selçuklular'ın yakın mesafe savaşa girerek ok atmaktaki ustalıklarını kullanamamaları mağlubiyetin mühim bir sebebidir. Sonuçta Konya Sultanı bu savaşın suçunu oğlunun üzerine atar ve bir barış antlaşması ister. Altın ve rehinelere karşılığında bir antlaşma yapılır. Yazar burada da Kral Frederik'in çok anlayışlı olduğunu düşünür; Ona göre asıl yapılması gereken, Hristiyanlığın bu büyük düşmanını öldürmektir (Nicholson, 1997: 63-64).

Burada dikkat edilmesi gereken nokta yazarın Selçuklular'ın yenilme sebebini değerlendirmesidir. Gelenekse Türk savaş stratejisi üç aşamalı bir plandan müteşekkildir. Bu üç aşama yıldırma, yıpratma ve sahte ricat ile pusuya düşürüp imha etmedir. İlk aşamanın gerekliliklerinden bir tanesi uzun mesafeden yapılan ok atışları ile düşmana ciddi kayıplar verdirmektir (Göksu, 2013: 45-46). Bu geleneksek Türk savaş stratejisi Haçlı Seferleri boyunca da Selçuklular tarafından meydan muharebesine girmeden önce sık sık kullanılmıştır. Fakat Kudbeddin'in acele edip ok kullanımında usta olan Türklerle avantaj sağlayan uzun mesafe saldırılarından sarfi nazar etmesi veya yeterince yapmaması Selçuklu ordusunun yenilgisine sebep olmuştur. Kronik yazarının dab u konuya dikkat çekmesi dikkate değerdir ve kendisinin de bir asker olabileceğine delalet eder.

Yalnız Selçuklu topraklarındaki mücadeleler bununla bitmez. Konya'dan sonraki güzergâh'ta Haçlılar yine defalarca saldırıya uğrar. Bunun üzerine Türk rehinelere sorguya çekilir ve Onlar bu saldırganların 'vahşi Türkler' (Turcos sylvestres) olduklarını ve hiçbir otoriteye bağlı olmadıklarını, yağma ve talanla geçindiklerini söylerler.

Anlaşılan bir takım başıbozuk göçebe Türkmenlerin saldırılarına uğramışlardır fakat bu konuda bir bilgisi olmayan veya Selçukluları kötülemek isteyen yazar bu açıklamanın bir yalan olduğunu söyler ve bu durumu Türklerin inançsızlığa ve hainliğe bağlar (Nicholson, 1997: 64, Stubbs 1864: 53). Fakat Bahaddin ibn Şeddad da eserinde bu meseleye değinmiştir ve oradan da anladığımız o ki Haçlılara pusuları düzenleyenler bir otoriteye bağlı olmayan Türkmenlerdir ve başarısızlıklarının en büyük sebebi de bunların arasında liderliğin olmamasıdır (E.-M. B. Şeddad 2012: 73-74).

Haçlı ordusu Selçuklu topraklarının ardından Kilikya bölgesine geçer ve bir talihsizlik yaşanır. Burada Haçlı Ordusu'nun komutanı ve İmparator olan Frederik eserdeki adı ile Selef şimdiki adı ile ise Göksu Nehri'nde boğulur. Cenazesi Antakya'ya kadar götürülür ve Avrupa'daki bir gelenek olan işleme tabi tutulur. Bu geleneğe göre eğer Kral'ın cesedi başka ve uzak bir yere defnedilmek isteniyorsa cesedi bir su tankının içerisinde şarapla kaynatılır ve eti kemiğinden ayrılır. Et hazırdaki mekâna kemiklerle taşınarak asıl defin mahalline gömülür (Westerhof, 2008). Frederik'in cesedi de bu işleme tabi tutulur; eti Antakya Kilisesi'ne gömülürken kemikleri Kudüs'te defnedilmek üzere yollanır. Bu ölüm Akka'da kuşatılmış Türkleri çok sevindirir ve bu durumu gelenekleri olduğu üzere davullarına ve trampetlerine vurarak kutlayıp kuşatmacıların moralini bozmak için onlara alaycı bir şekilde İmparatorlarının öldüğünü ve artık onlara yardım getiremeyeceğini söylerler (Nicholson, 1997: 67). Görüldüğü üzere Türkler düşmanın moralini bozmak ve onları korkutmak için sık sık davul ve trampet kullanmaktadırlar.

Bu olaydan sonra müellif anlatımını Akka kuşatması üzerine yoğunlaştırır. Bilindiği üzere Selahaddin-i Eyyübî tarafından esir alınan Kudüs Kralı Guy bir daha müslümanlara karşı savaşmamak şartı ile serbest bırakılmıştır. Lakin serbest kaldığında da ilk işi bir ordu toparlayıp Akka'yı kuşatmak olmuştur (Runciman, 1954: 20-23). Dahası her geçen gün Haçlılar'a deniz yolu ile gelen Fransız, İngiliz, Alman ve diğer Avrupalı Milletlerden birlikler katılmaktadır ve bu ordu devamlı büyümektedir. Bu bölümde yazar Akka Kalesi'nde kuşatılan Türklerle verilen mücadelelerden sıklıkla bahseder. Haçlı Ordusu ne şehri ne de Akka Kalesi'ndeki Türk birliğini tam olarak kuşatabilmiştir. Bunun sebebi Türkleri kuşatmakta son derece zorlanmaları ve onları zaptedememeleridir. Haçlıları öylesine zorlamışlardır ki, bu bölüme kadar Türklere hakareten hiç geri kalmayan yazar Onlar için şöyle der:

“Praestantissimi quippe fuerant et electi ex paganismo obsessi, ad Omnia habiles et parati; nostris quidem non inferiors, quia virtus et in hoste laudatur.” (Stubbs, 1864: 66).

[Onlar muhakkak ki kâfirler arasından seçilmiş en mümtaz insanlardır, her türlü şarta uyumlu ve hazırdırlar; kesinlikle bizim insanlarımızdan daha aşağıda değildirler. Gerçekten de, cesaret düşmanda bile olsa övülmesi gerekir.]

Bu kuşatma esnasında Türklerin kampına yapılan bir saldırıdan bahsederken de Onların disiplinini anlatmak için ‘Türkler kamplarını savunmak için sanki tek akılmış gibi durdular’ der (Nicholson, 1997: 75). Yazarın bu eserde Hristiyanlar dışındakilere nasıl bir aşağılama ile baktığı hatırlanırsa yukarıda söylediklerinden buradaki Türk

askerlerini takdir derecesi ya da Türklerin buradaki başarısının ne kadar etkili olduğu daha iyi anlaşılır. Ayrıca daha önce bahsettiğimiz yazarın bir asker olma ihtimali de güçlenmiş olur.

Akka kuşatması sırasında meydana gelen çatışmalar sonucunda Türklerin askerlikleri üzerine yapılan tespitlere eklenmesi gereken bir nokta daha vardır. Genellikle Türk askerî stratejisini bilenler tarafından sıkça dile getirilen sahte ricat tekniği bu eserin müellifi tarafından da tespit edilir ve şöyle ifade edilir: ‘... qui de militia potius quam de ritu habent, instantibus cedere, cedentibus instare; nam si fugas, fugient, si fugis, fugabunt (Stubbs, 1864: 71).’ “Törenselle pratiklerinin aksine, Türklerin askerî pratikleri saldırıya uğradıklarında geri çekilmek, karşılarındaki geri çekildiğinde de saldırmaktır. Siz kovalarsanız Onlar kaçarlar; siz kaçarsanız Onlar kovalarlar.” Bu uygulama geleneksel Türk askerî stratejisinde ikinci aşamayı teşkil eder ve düşmanı pusu için uygun bir yere çekene kadar devam eder (Göksu, 2013, 46). Kronik yazarı Türklerin bu manevra kabiliyetini kendilerinin askerlerinin aksine zırh kullanmamaları ve çok hafif süvariler olmaları ile açıklar:

“Turci denique non, ut nostri, armaturis sunt onerati, sed incedentes expeditiores nostros multo majori saepius perturbant gravamine. Turci fere sunt inermes, arcum tantum gerentes, et clavam praecutis dentibus hirsutam, et gladium arundineum etiam hastile cuspidate ferrata, et cultellum leviter appensus: et quando forte vehementius procul effegantur, equis avolat rapidissimis, quibus in mundo non sunt agiliores, volatibus hirundinum cursu comparandi velocissimo.” (Stubbs, 1864: 247).

[Türkler, bizim aksimize, zırhlarla donatılmış değillerdi. Bu yüzden de bizden daha hızlı bir şekilde hareket edip, bizi sık sık şaşırtıyorlardı. Türkler neredeyse silahsızdı: taşıdıkları yalnızca bir yay, bir kılıç, keskin dişleri olan kaba saba bir sopa, ucu demirle kaplanmış kamıştan bir mızrak ve (bellerinde) asılı duran küçük bir hançer. Eğer dörtlüye uzaklara gitmek isterlerse o çok hızlı atlarıyla uçarlar. Kırlangıçların uçuşu gibi çok hızlı olmalarıyla dünyada onlardan daha çeviği yoktur.]

Yine bu çatışmalar esnasında yazar Türklerin harp sahasındaki dayanıklılığını da şu sözlerle ifade eder:

“...quales autem aestimamus, impetus irrequietos sustinentes, missilium et sagittarum imbribus obtenebrato aere irruentibus, numerum quidem excedentibus et aestimationem!” (Stubbs 1864: 73)

“Bunlar ne çeşit insanlar ki, gökyüzü kapkara iken ve yağmur ve sayılabilenin ötesindeki oklar ve mızraklar sel gibi yağmakta iken hâlâ hiç durmadan saldırebiliyorlar?”

Bu kuşatma esnasında Almanlar tahıl öğütmek için bir değirmen inşa ederler. Bu değirmen atların çekim gücü ile dönen taş dairelerden müteşekkildir. Yazarın anlatımına göre bu durum Türkleri çok korkutur ve bunun kendilerini ve şehri yok etmek için inşa edilmiş bir makina olduğunu düşünürler. Fakat gerek mütercimim düşüştüğü nottan anladığımız gerekse de tahmin edebileceğimiz kadarı ile Akka Şehrinin halkı ve dolayısı ile bu şehirde savunma yapan Türkler hayvan gücü ile çalıştırılan değirmen bir tarafa rüzgâr gücü kullanılan değirmene bile yabancı değillerdi. O dönemde Akka'da iki tane rüzgâr değirmeni zaten vardı (Nicholson, 1997: 86). Dolayısı ile bu anlatım yanlış bir nakilden kaynaklansa gerektir.

Akka kuşatması esnasında yaşanan ilginç bir kaç olay şöyle anlatılır. Bir akşamüstü haçlılardan iki balıkçı deniz kenarında oturuyordu. Biri denizin ortasında bir kafa gördü ve diğerine de gösterdi. Teknelerine binip ona doğru yaklaştılar ve bunun yüzmekte olan bir Türk olduğunu gördüler. Her ne kadar iyi bir yüzücü olsa da bu yüzücüyü yakaladılar ve O'nun Akka şehrine yardım için denizden Grek ateşi taşıdığını tespit ettiler. Grek ateşi kuşatılan Türkler tarafından Haçlılara karşı kullanılan etkili bir silahtı. Bu iki haçlı o adamı Haçlılar'ın kampına götürdüler. Bu Türk'e ilk önce işkence yapıldı ve daha sonra da kafası kesilerek infaz edildi (Nicholson, 1997: 110). Bir başka olay dramatik anlatımıyla acaba dedirtmektedir. Buna göre Türkler bazen şehrin surlarına çıkıp Haçlıların moralini bozmak için Hristiyanlığın kutsalları ile dalga geçip hakaret ederlerdi. Bunlardan birinde bir Türk üzerinde Hz. İsa'nın figürü olan bir haça işemeye başladı. Bunun üzerine Haçlılardan biri buna dayanamayarak bir ok fırlattı ve o Türk'ü tam kasıklarından vurdu (Nicholson, 1997: 110).

Akka'yı kuşatmış olan Haçlılar bir yandan Selahaddin Eyyubi'ye bağlı Türk birlikleri tarafından saldırılara uğrarken diğer yandan da hergün sayıları artmaktadır. Giderek erzakları da tükenmekte ve nüfusu doyurmakta zorlanmaktadırlar. Erzak alımı için bir grubu Hayfa'ya gönderirlerse de buradaki erzakın tamamını Türkler aldığı için ellerine bir şey geçmez. Haçlı ordusunda kıtlık başlar ve yazarın deyimi ile bir yiyeceği olan saklı bir şekilde yemeye, evvelden lüks içinde yaşayanlar şimdi ot yemeye başlamışlardır. Hatta bazı Haçlılar kaçıp Türklere sığınmışlardır. Bu kıtlık bir gemi dolusu tahılın ellerine ulaşması ile son bulur ve bu kitabın ilk ve orjinal kabul edilen kısmının da sonudur (Nicholson, 1997: 132-137).

Kitabın ikinci kısmı, Kudüs'ün Müslümanlar tarafından alınmasının Avrupa'da yarattığı tepki üzerine Fransa kralı Philip ve babasının ölümü ardından yeni kral olan İngiltere Kralı Richard'ın Haçlı Seferlerine iştirakinden bahseder. Bu bölümün Türklerle ilgili olan kısmı Selahaddin Eyyübî'nin Akka'ya yardım için gönderdiği bir gemi ve bu geminin Richard'ın askerleri tarafından batırılması ile ilgilidir. Richard Akka'ya giderken bugünkü Sayda şehri açıklarında büyük bir gemiye rastlar. İlk önce bu geminin menşeyini kavrayamasa da tetkik ettirir ve bir Müslüman gemisi olduğunu anlar. Aldığı istihbarata göre bu gemide 100 deve yükü silah ve yiyecek, Rum ateşleri, Hrisiyanlara karşı kullanılmak üzere 200 zehirli yılan, 7 Müslüman emir ve 800 elit Türk vardır. Haçlılar bu gemiye bir baskın yapmalarına ve birçok kayıp vermelerine rağmen gemiyi teslim alamazlar. Zira Türkler, özellikle seçkin genç Türkler, cesurca bir savunma yapar ve Richard'ın askerleri geri çekilmek zorunda kalır. Zorla zaptedemeyeceğini anlayan Kral Gemiye topa tutturur. Gemi aldığı darbelere dayanamaz, batar ve mürettebat boğulur. Kral Richard, sadece emirlerden ve kuşatma silahları zanaatkarlarından oluşan 35 kişiyi esir alabilir. Seçkin askerler ve çok miktarda mühimmat denizin sularına karışır. Yazara göre, eğer bu gemi Akka'ya ulaşabilse Akka'yı almak imkânsız olacaktır. Bu yüzden Hristiyanlar bu duruma çok sevinirken haberi alan Selahaddin "Allah büyük ve yücedir" der ve kaybettiği seçkin askerleri için yas tutar. Yine yazarın naklettiğine göre Selahaddin bu kayıptan sonra Akka'yı kaybettiğini kabullenmiştir (Nicholson, 1997: 198-199).

Görünen o ki, aynı konuya Bahaeddin Şeddad da değinmiştir. Onun söylediğine göre bu gemi Beyrut'tan gelmektedir ve 650 asker taşımaktadır. Müslümanların büyük bir ümit bağladıkları bu geminin batırılması onları büyük bir acıya garketmiştir. Kronik yazarının yukarıda belirttiği gibi, Bahaeddin de Selahaddin'in bu felaketi duyunca çok üzüldüğünü ve 'Küçük büyük bir infakta bulunmaları, bir vadiyi geçmeleri, kendileri lehine mutlaka yazılır ki, Allah onlara yapıp ettiklerinden daha güzeliyle karşılık versin (Tevbe, 12)' ayetini okuduğunu söyler (E.-M. B. Şeddad, 2012: 113-114). Kronik yazarının Selahaddin'in bu felakete olan mütevekkil tepkisinden haberdar olması Haçlıların iyi denebilecek bir istihbarata sahip olduklarını gösterir.

Buradaki anekdotta geminin yüküne özellikle dikkat etmek gerekir. Zira bu gemi uzun süredir kuşatma altında olan Akka'nın kurtuluşu için hazırlanmıştır. Dolayısı ile etkili silahlar ve askerler ile mücehhezdi. Bunlardan da anlaşılacağı üzere Türkler Selahaddin'in en seçme askerleri idi. Müslüman emirlerle beraber sadece Türk askerlerin olmasını ancak Selahaddin'in en güvendiği askerlerin onlar olması ile açıklayabiliriz. Rum ateşi ise Akka savunmasında kullanılan etkili silah idi. Buradaki en ilginç kayıt ise 'Hrisiyanlara karşı kullanılmak üzere 200 zehirli yılan'dır. Zehir hem o önemde hem de Selahaddin için sık kullanılan bir silahtı. Mesela, Selahaddin III. Haçlı Seferi için yapılan hazırlıkları haber alınca, bu Haçlılara karşı kullanılmak üzere, Bizans İmparatoruna zehirli şarap, un ve buğday göndermişti (Brand, 1962: 171-172). Hülâsa, Türkler Selahaddin'in en etkili askerleri, Rum ateşi ve zehir de Selahaddin'in en mühim stratejik silahları idi.

İngiltere Kralı Richard ve Fransa Kralı Philip Akka kuşatmasına katıldıktan sonra çatışmalar ve buna mukâbil savunma daha da şiddetlenir. Haçlı ordusu peşpeşe gelen saldırılarına karşı Türkler sert direniş gösterir. 3 Temmuz 1191 günü Fransa Kralı liderliğindeki ordu kalenin surlarının temellerini kazarak ortaya çıkartıp ona zarar vermeyi başarır lakin yine de geri püskürtülürler. Bu sırada bir süredir hasta olan Kral Richard iyileşir ve savaş alanına döner. Bu kadar sert bir savunmaya karşı zorlama ile başarılı olunamayacağı anlar ve yeni bir strateji geliştirir. Şehrin surlarından sökülen her bir taş için iki altın vereceğini vaadederek; daha sonra bu sayı üçe ve daha sonra dörde çıkar. Bunun üzerine Haçlılar daha önce hiç olmadığı kadar sert saldırırlar. Yazarın anlatımına göre Türkler öyle bir savunma ortaya koyar ki ok ve mızrak sağanağı olmasına rağmen "zırhlarını unutup düşünmeden silahsız olarak kendilerini düşman ateşinin içine atarlar" (Nicholson, 1997: 211-214). Yazar çok şiddetli geçtiği âşikâr olan bu çatışmalar esnasında Türklerin durumunu şu sözlerle açıklar:

"Se nimis audaces exhibent, tanquam jacula non formidantes vel missilia; feriunt, impellunt, nostrisque ut furentes insistent, quibus nunquam errant errant cujuscunq̄ue credulitatis viri praestantiores, ad defensionem aptiores; ipsorum gesta dum recolit, obstupescit memoria. In illius congressionis articulo, quantumcunq̄ue tenax armatura, vel lorica duplex, sive perpunctum, pilis balistarum tanta jactis violentia resistere non valebant..."

Numquam enim illi genti Turcorum similis visa est, in rebus bellicis adeo efficax.” (Stubbs, 1864: 226-8).

[Kendilerini son derece cesaretli gösteriyorlardı; öyle ki ne oktan ne de mızraktan korkmuyorlardı. Çılgınlar gibi vuruyorlar, ilerliyorlar ve saldırıyorlardı. İnançları safça da olsa, daha seçkin ve daha iyi savunmacılar olamazdı. Akıl onların yaptıklarını anlamaya çalışınca hayrette kalıp aptallaşiyor. O çatışma esnasında, ne en sağlam zırh, ne kat kat zırhlanmış giysiler okların ve mızrakların dehşetine karşı durabilirdi...

Savaşlarda bu kadar çok etkili olabilecek, Türkler gibi bir millet bulmak doğrusu mümkün değildir.]

Fakat Türkler ne kadar dayanıklı olsalar da kuşatmanın başlamasının üzerinden iki sene geçmiştir ve şehir uzun bir süredir dışardan yardım alamamaktadır. Bunun üzerine Selahaddin'e gönderilen elçiler ve Selahaddin'in yakın adamlarının tavsiyesi üzerine Akka'daki Türklerin şehri Haçlılara teslim etmesi kararı çıkar. Yazar Türklerin şehri terkedeşini açıklayan sahneyi anlatırken de Türkleri öven cümleler kullanır. Fakat Türk garnizonundan kalan 2700 Türk Selahaddin'in onların fidyesini ödememesi bahane edilerek idam edilir. Zira Richard Türkler'in köklerini ve dallarını kurutmak ve peygamberlerinin hukukunu dünyadan silmek istemektedir (Nicholson, 1997: 220). The Crusade of Frederick Barbarossa başlığı ile İngilizceye tercüme edilen Haçlı kroniğine göre ise bazıları hariç şehirde kalan 7000 Türk kılıçtan geçirilir (Loud, 2010: 122).

Türkler'in bir topluluk olarak değil de özel olarak isimleri ile bahsedildiği nadir yerlerden biri Türk Emiri Ayaz el-Tavil'in öldürülmesi olayıdır. Haçlılar Kayserya şehrinde iken yapılan bir baskında Emir Ayaz yazarın anlatımına göre kafası kesilerek hayatını kaybeder. Emir Ayaz cesareti ve yiğitliği ile isim yapmış yiğit bir adamdır. Ona göre hiç kimse Ayaz'ı atından düşürecek kadar kuvvetli değildi; hatta onunla karşı karşıya gelmeye bile cesaret edemezlerdi. Cenazesi Türkler arasında çok büyük üzüntüye sebep oldu. Atının kuyruğu kesildi ve cenazesini taşımak için Türkler birbiri ile yarıştı (Nicholson, 1997: 243). Bu anlatımlardan anladığımız o dönemdeki Türklerde cenazenin ardından atının kuyruğunun bir yas alâmeti olarak kesilmesi adetti ve mevtânın tabutunun taşınmasında gösterilen son vazife bilinci o gün de mevcuttu.

Türklerin kemmiyyetçe ve keyfiyyetçe en çok zâyiât verdikleri savaş ise 7 Eylül 1191'de gerçekleşen Arsuf Savaşı'dır. Hayatını kaybeden Türk emirlerinin sayısı otuz ikidir. Eser bu sayıyı verebilmektedir çünkü gerek asil zırhlarından gerekse pahalı ekipmanlarından Türk emirleri ayırt edilebilmektedir. Hayatını kaybeden Türk erleri hakkında bir sayı verilmezken, sadece savaş meydanından diğer Türkler tarafından taşınan 7000 Türk naaşı vardır (Nicholson, 1997: 257). Daha önce olduğu gibi burada da diğer Müslüman topluluklarının sayılarından veya savaşta işlevlerinden bahsedilmez.

Arsuf Savaşı'nın ardından Haçlıların arasında doğruca Kudüs'e gitmek veya Aşkelon'a gidip orayı yeniden imar etmek üzerine iki seçenek çıkar. Tapınakçılar ve Hospitalier şövalyeleri Kudüs yerine Aşkelon şehrine gidilmesi doğrultusunda fikirlerini sunarlar ve gerekçeleri güçlü bulunduğu için onların önerileri kabul edilir. Bu gerekçenin genel kabul görmesinin sebebi de Türklerle ilgili olmasıdır.

Zira buna göre eğer Aşkelon şehri kontrol altına alınabilirse Türklerin Mısır'dan Kudüs'e geçişi ve erzak temini engellenecektir (Nicholson, 1997: 282).

Yafa Şehri'nin Selahaddin-i Eyyübî tarafından geri alınması ve onu takip eden olaylarda, yazarın iddiasına göre, Türkler birçok hasta insanı ve domuzları katletmişlerdir. Yazar bunu naklederken domuzun neden Müslümanlar tarafından yenilmediğine de değinmiştir. Buradan o dönemdeki İslam ve Müslümanlar üzerine Avrupalıların ne derece sağlıklı bilgilere sahip olduğunu da anlayabiliriz. Buna göre müslümanların domuzu temiz addetmemesinin ve yememesinin sebebi Hz. Muhammed'in bir domuz tarafından yenmesi imiş. Bu bilgiyi verdikten sonra yazar anlatımına devam eder. Burada yazıldığına göre şehri yeniden ele geçiren Haçlılar Türklerin cesetlerine hakaret etmek için bunları domuz leşleri ile bir arada istiflemişlerdir. Burada Türklerle karşı girişilen katliâmın meşrulaştırılması için yapılan gayret dikkati çeker (Nicholson, 1997: 358). Bu anlatımdan sonra bir kaç defa daha Türk ismine rast gelsek de Türklerle ilgili anekdotlar sona ermektedir.

3. Sonuç

Eserin tamamında “Türk” ibaresi toplamda 415 yerde görülmektedir. Basit bir kıyaslama yapmak için, eserinin büyük bir bölümünde aynı olayları konu alan ve Eyyübîlerin tarihçisi olan Bahaddin Şeddad Türk kelimesini nerede ise hiç zikretmez iken, Türkmen kelimesini ordunun aslî bir unsuru olarak değil ancak kiralık Türkmen birliklerini ifade etmek için bir kaç defa kullanır. Böylece, Haçlılardaki Türk algısının Müslümanlardakinden çok daha hassas olduğu ortaya çıkar.

Türkmen algısına gelince, yukarıda kaydettiğimiz ve Haçlıların Anadolu'da uğradığı Türkmen saldırılarının anlatımından çıkan sonuç yazarda ayrı bir Türkmen algısının mevcut olmadığıdır. Yani, yazarın ve belki de dolayısı ile Haçlıların zihninde, belli bir otoriteye tabi olmayan ve disiplinli bir ordu içinde bulunmayan göçebe Türk algısı yoktur. Zaten şu çok açıktır ki, müellif nerede Türklerden bahsetse kesinlikle düzenli ve disiplinli bir ordu olmaları vesilesi iledir. Bu konuya bağlantılı olarak, mesela yazar Türk bir sultan veya hükümdar algısından da sanki uzaktır. Mesela, Rum Selçukluları'ndan bahsederken ordu ile yapılan savaşta Onları hep Türkler olarak zikrederken, ismini anmasa da Kılıçarslan'dan bahsederken onu Konya'nın Sultanı olarak etiketler.

Yazarın bu derece Türk adını anması ve sanki her zaman Türklerle savaşılıyormuş imajı vermesi akla şu soruyu getirebilir: “Türk kelimesi sadece etnik ve kültürel olarak Türk olanlar için değil de aynı zamanda bütün Eyyübî ordusu için kullanılıyor olabilir mi?” Itinerarium Peregrinorum'u okurken zaman zaman böyle bir algıya kapılabilse de eserin tamamından çıkan sonuç bu soruya hayır cevabını veriyor.

Yazar Türk kelimesini kullanırken bunu kimin için kullandığının ve etno-kültürel olarak belli bir gruba delalet ettiğinin farkındadır. Bu iddia bir kaç açıdan delillendirilebilir. Birincisi, yazar yer yer Türklerle birlikte başka etnik yapılara ait isimleri de anar. Bunlar arasında şöyle tanımlamalar ve isimler vardır: Siyahî bir ırk, bedeviler (Nicholson, 1997: 247), memlûk denen bazı Türkler ve

Kürtler (Nicholson, 1997: 359-360). Ayrıca Haçlıların Müslümanlar için kullandıkları o klasik kelime olan “Seracen” kelimesini de kullanır. Hatta bir yerde Selahaddin için “Mirmuren milletindedir” ifadesini kullanır. Dolayısı ile yazar farklı kimlik etiketleri kullanabilmektedir bu yüzden de Türk etiketini kullanırken bilinçli bir tercih yapmaktadır.

İkinci delil ise yazarın Türk adı altında anlattığı özelliklerdir. Öyle ki eserdeki her anlatımda bir uyum vardır ve aynı insanlardan bahsedildiği hemen göze çarpar. Buna göre bu insanlar çok disiplinli ve dayanıklı savaşçılardır. Savaşırken kullandıkları en mühim araçları oklarıdır. Sahte ricat taktiğini sıklıkla kullanmaktadırlar. Cesaretleri, dayanıklılıkları ve azimleri diğer milletlerle kıyaslanamaz. Bu anlatımlardan belli özelliklere sahip homojen bir topluluğu anlattığı ve Türkleri diğer toplumlar ile kıyasladığı aşikâr olduğu gibi bu özelliklerin Türk savaş geleneğinde öne çıkan noktalar olduğu da genel kabul gören bir gerçektir.

Üçüncü delil ise Türk ismi vererek gözlemediği insanların kültür ve geleneklerine dair kaydettiği bilgilerdir. Burada açıkça bir Türk gelenekleri ile karşı karşıya olduğumuz bellidir. Kronikteki bir anlatıma göre meşhur bir Türk komutanı olan Ayaz el-Tavil Haçlılar tarafından şehit edilince atının kuyruğu kesilmiştir. Eski Türkler atın kuyruğunun kesilmesi bir matem işaretiydi (Alarşlan, 2005: 132).

Buradan anlaşılın Selahaddin-i Eyyûbî'nin ordusunun ekseriyetinin Türk olmasının da ötesinde, birçok kültür özelliklerini ve savaşçılık tekniklerini muhafaza ediyor olmalarıdır. Çünkü konumuz olan kronikte Selahaddin'in ordusundaki Türklere mâledilerek anlatılan savaş teknikleri, Asya steplerinde Türklere ve akraba milletleri tarafından 4. Yüzyıldan 13. Yüzyıla kadar geleneksel olarak kullanılan tekniklerdi. Bu ordular sahte ricat tekniğini çok iyi kullanmaları ile bilinen, parçalı yapılarına rağmen yüksek disiplin sahibi ve oku asli silahları olarak kullanan ordular (Golden 2001). Bu durum akla şunu getiriyor, bu Türkler ya ileri yaşlarında, kimlik bilinçleri oluşup Türk kültürünü öğrendikten sonra köle olarak alınmışlardı ve orduya dahil edilmişlerdi; ya da savaşçılık özelliklerini kaybetmemeleri için, çocuk yaşta alınan Türk köleler yine Türk kültürünün muhafaza edildiği bir kurum içinde veya Türk ailelerde eğitim görüyorlardı. Aksi takdirde bu teknikleri ve kültürlerini unutmaları mukadderdi. İki ihtimal arasında hangisi olabilir gelince de, bir eğitim ve sultana bağlılık oluşturma süreci gerektiği için çocukluktan alınma ihtimali daha makul görünüyör.

Sonuç olarak, III. Haçlı Seferi'nin en ayrıntılı anlatımı olan bu eserde yüzlerce kez Türk adının geçmiş olmasına şaşmamak gerekir. Zira gerek Eyyûbî ordusunun gerekse halefi olan Memlûk ordusunun hem en önemli unsurunu Türkler teşkil ediyordu hem de bu iki ordunun da en temel savaş tekniklerinin kaynağı İç Asya'da yaşayan Türk boylarının savaş teknikleri idi (Humphreys, 1977: 70). Garip kabul edilmemesi gereken bir diğer durum ise yazarın anlatımlarında bir yandan Türklere kin kusup hakaretler yağdırırken diğer yandan da Onlara olan hayranlığını gizleyememesidir. Vakıa, Türkler, Haçlılar karşısındaki en sert ve kahraman Müslüman topluluk olmaları hasebiyle, Onların önündeki en büyük engeldiler. Dolayısı ile haçlıların hem nefretini hem de hayranlıklarını celbediyorlardı. Ayrıca,

yazarın Türklerin askerlikteki hüner ve cesaretleri ile ilgili yazdıkları da dönemin diğer kaynaklarına uygundur. Dahası, üzerine tartışmalar yapıldığı yazarın kimliği meselesine de katkı sağlayacak niteliktedir. Türklerin askerliklerini takdir etmesi ve onların savaş teknikleri üzerine yaptığı değerlendirmeler yazarın da Haçlı ordusunda sade bir din adamı olmaktan ziyade bir asker olma ihtimalini akla getiriyor. Kendisi de bir asker olan yazar, Onlardan ne kadar nefret etse de, Türklerin askerlik mesleğindeki hünerlerini takdir etmekten bir meslektaş olarak kendini alamamış olabilir.

Hülasa, bu eser Türklerin Eyyûbî ordusundaki yeri, Haçlılar karşısındaki hayatî konumları ve bazı gelenek ve askerî özellikleri ile ilgili bilgilerimizi perçinlemiştir; bu yüzden de Türk askerî ve kültürel tarihi hakkında mühim bir kaynak olarak da değerlendirilebilir.

Notlar:

¹ Frederik Barbarossa'nın Haçlı Seferi için yola çıktığı sıralarda Bizans İmparatorunun Selahaddin Eyyûbî ile bir anlaşma yaptığı kaydı *Radulfi Nigri Chronica* isimli eserde de geçer: 'Imperator Constantinopolitanus foedus inierat cum Saladino, principe Damasci.. (Niger, 1851: 97)' Bu camii için Selahaddin'in gönderdiği mihrâba Cenevizliler tarafından el konulduğunu söyleyen bir kaynak (Brand, 1962: 174) olsa da Bahaddin Şeddad da böyle bir bilgi yer almamaktadır.

² Burada kronik yazarı Yunanistan'da diyor. Fakat başka bir III. Haçlı Seferi kroniğinden öğreniyoruz ki Yunanistan dediği yer Edirne'dir (Loud, 2010: 92). Bu da gayet doğaldır. Zira Latinlere göre Doğu Roma yani Bizans bir Yunan devletidir. Onun imparatoru da Doğu Roma değil bir Yunan imparatorudur.

³ II. Kılıç Arslan'ın yine isim verilmeden hem Konya Sultanı hem de Türklerin hükümdarı olarak anıldığı bir kronik için bakınız (Loud, 2010: 45).

Kaynakça

- Alarşlan, B. (2005). Türk İmajının Görsel Yansımaları. *Dünyada Türk İmgesi* içinde, İstanbul: Kitap Yayınevi, 129-162.
- Brand, Charles M. (1962). The Byzantines and Saladin, 1185-1192: Opponents of the Third Crusade. *Speculum*, 37(2), 167-181.
- Ebu'l-Farac, G. (1987). *Abu'l-Farac Tarihi*. (Çev. Ömer Rıza Doğrul). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ergin, M. (2016). *Dede Korkut Kitabı*. Hisar Kültür Gönüllüleri.
- Golden, P. (2001). War and Warfare in the Pre-Çinggisid Western Steppes of Eurasia. In: *Warfare in inner Asian history : 500-1800*, Nicola Di Cosmo (Ed.), Brill, 105-172.
- Göksu, E. (2013). *Okla Yükselen Millet*. Konya: Kömen Yayınları.
- Gümüş, Tarık T. (2014) Caen'li Ralph'in Gözünden Türkler: Birinci Haçlı Seferi. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(14), 110-123.

- Humphreys, R. S. (1977) The Emergence of the Memluk Army. *Studia Islamica*, 67-99.
- İbnu'l-Esir. (2003). *el-Kâmil fi't-tarih*. Cilt 10. Beyrut: Daru'l-Kutup el-İlmiyye.
- Loud, G. A. (2010). *The Crusade of Frederic Barbarossa*. Burlington: Ashgate.
- Mayer, Hans E. (1962). *Das Itinerarium Peregrinorum*. Stuttgart: Anton Hiersemann.
- Nicholson, Helen J. (1997). *Chronicle of the Third Crusade: A Translation of the Itinerarium Peregrinorum et Gesta Regis Ricardi*. England: Ashgate.
- Niger, R. (1851). *Radulfi Nigeri Chronica*. London: Robert Anstruther.
- Runciman, S. (1954). *A History of the Crusades*. Cilt II. III cilt. London: Cambridge University Press.
- Runciman, S. (2008). *Haçlı Seferleri Tarihi*. (Çev. Fikret Işıltan). Cilt I. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Runciman S. (2008). *Haçlı Seferleri Tarihi*. (Çev. Fikret Işıltan). Cilt II. III cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Stubbs, W. (1865). *Chronicles and memorials of the reign of Richard I*. Cilt I. London: Longman.
- Stubbs, W. (1864). *Chronicles and memorials of the reign of Richard I*. Cilt I. London: Longman.
- Şeddad, Bahaddin Yusuf ibn Râfi ibn. (1897). *The Life of Saladin*. Çeviren Charles William Wilson. Londra: The Committee of the Palestine Exploration Found.

Araştırma Makalesi • Research Article

Adı Aylın Romanının Tematik Yapısının ve Eğitsellik Ölçütlerine Uygunluğunun Değerlendirilmesi

Evaluation of “Adı Aylın” Novel’s Thematic Structure and its Compliance with Educational Criteria

Mehmet Fidan ^{a,*}

^a Dr., Öğretmen, MEB, Kırınardı Ortaokulu, 38220, Kayseri /Türkiye.
ORCID: 0000-0002-9347-2992

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 09 Şubat 2018
Düzeltilme tarihi: 05 Nisan 2018
Kabul tarihi: 26 Nisan 2018

Anahtar Kelimeler:

Tematik Yapı
Eğitsellik Ölçütleri
Adı Aylın

ARTICLE INFO

Article history:

Received 09 February 2018
Received in revised form 05 April 2018
Accepted 26 April 2018

Keywords:

Thematic Structure
Education Criteria
Adı Aylın

ÖZ

Ayşe Kulin tarafından kaleme alınan “Adı Aylın” isimli eser kurgusu ve tematik yapısı ile dikkate değer bir konumda bulunmaktadır. Yazar eserinde değerler çatışmasına da sıklıkla yer vermiştir. Eserde ana tema olarak yanlış batılılaşmanın ve kadının sosyal konumunun olduğu görülür. Yazar bu iki çatışma unsurunu eserde yer alan kahramanların ortak yaşadığı sorunlar olarak okuyucuya sunar. Araştırma sürecinde nitel yöntemlerden içerik analizi ve klasik yorumlama tekniğinden yararlanılmıştır. Eserde biyografik roman özelliklerinin türe uygun bir şekilde işlenmiş olması türe dair eğitimlerde bireylere yardımcı kaynak olarak kullanılabilmesi düşünülmektedir. Eserin eğitsel nitelikleri incelendiğinde yetişkin okuyucular için uygun olduğu, yetişkin olmayan bireyler için içerdiği olumsuz tutum ve davranış özelliklerinden dolayı uygun olmadığı sonucuna ulaşıldı.

ABSTRACT

The novel of Ayşe Kulin’s “Adı Aylın” is a notable work with its fictitious and thematic structure. The author frequently uses value clashes. In the main theme there is wrong westernization and women’s social position. These two elements of conflict are the common problem of heroes in the work. During the research, content analysis and classical interpretation which are quantitative research methods were used. This work is suitable for biographical romanization and it is used for educational activities. According to our evaluations, the work is suitable for adult readers but not suitable for non-adult students due to its inappropriate content.

1. Giriş

Anadil eğitimi bireylerin zihinsel ve duygusal gelişimlerine doğrudan etkide bulunan bir yapıda bulunmaktadır. Anadiline hâkim olan bireylerin iletişim becerilerinin çok gelişmiş olduğu araştırmacılar tarafından belirtilmektedir. Anlama ve anlatma becerileri olarak öncelikle iki ana başlıkta sıralanan ana dil eğitimi bebeklikten itibaren başlayan uzun ve zorlu bir süreci içermektedir. Anlama becerileri dinleme ve okumadan oluşurken; anlatma becerileri konuşma ve yazma becerilerinden oluşur. Dinleme becerisi anlama becerisinin ilk basamağını oluşturmaktadır. Okuma ise dinleme üzerine temellenen bir yapıda bulunmaktadır. Çünkü sağlıklı bireylerde okuma becerisinin

yeterli olarak kazanılmasında duyma ve görme bütünsel bir etkide bulunmaktadır. Bu süreç duyma yönünden yetersiz olan bireylerde görme duyusunun; görme duyusunun eksik olduğu bireylerde ise dokunma duyusunun etkin olarak kullanılmasını gerektirmektedir.

Okuma eğitimi dinleme eğitiminden sonra kazanılmaktadır. Bütün eğitim-öğretim sistemleri, sürecine dâhil ettikleri bireylerin iyi bir okur olmasını amaç edinir. Bu amaca ulaşılmasında da bireylere düzenli okuma alışkanlığının kazandırılması etkili bir konumda bulunur. Bireylere düzenli okuma alışkanlığının kazandırılmasında kullanılan metinlerin doğrudan etkisi bulunur. Bu eserlerin eğitsellik ölçütleri yönünden değerlendirilmesi gerekmektedir.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: fidanm3838@gmail.com

Değerlendirme sürecinin aileyi, okulu ve bireyleri içeren bütünsel bir yapısı vardır. Okul öncesi dönemde bireylerin kitaplara aşına olabilmeleri için ailelerin çocuklarını kitaplarla tanıştırmaları ve onlara düzenli olarak kitap okumaları tavsiye edilir. Okul döneminde ise bireylerin okuyacağı eserlerin değerlendirilmesinde öğretmenlerin etkisi bulunur. Öğretmenler eğitsel yönden uygun buldukları eserleri öğrencilerine önermektedirler. Bireylerin kitap seçiminde tamamen özgür olmaları bu becerileri kazanmalarına bağlıdır. Kendi ilgi ve istidatlarına uygun kitaplar seçmelerinde bireylerin daha önceden içinde yer aldığı eğitsel süreçler etkili olmaktadır.

Gelişim çok boyutlu bir yapıda bulunur. Duygusal, bilişsel ve psikomotor olarak sıralanan bu gelişim alanları hem birbirinden etkilenmekte hem de sürekli olarak değişim göstermektedir. Bu alanların dönem özelliklerine uygun olarak bireylerde gelişmesinde eğitim süreçleri önemli rol oynar. Eğitimin formal süreçlerinin uygulandığı okullar geleceği inşa eden kurumlardır. "Bir toplumun ileriye yönelik en önemli yatırımları okullardan geçer. Çünkü okullar en değerli varlığı, yani insanı yetiştirme gibi önemli bir görevi üstlenmektedir." (Fidan, 2017: 108). Okullarda bireylere okutulacak kitapların nasıl seçileceğine ve değerlendirileceğine yönelik ölçütler bulunmaktadır. Bu ölçütler arasında millî, manevî, ahlaki değerlere uygunluk eserlerde aranan en temel niteliklerdendir. Bireylere düzenli okuma becerisinin kazanılmasında en temel ders, dil eğitimi dersleri yani Türkçe derslerdir. Bu sebeple Türkçe derslerinde kullanılacak metinlerin bazı özel niteliklere sahip olması gerekmektedir. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 2006 yılında yayınlanan *Türkçe Dersi Öğretim Programı*'nda okuma metinlerinde yer alacak özellikler şu şekilde sıralanmıştır:

- (i) Metinler, Türk Millî Eğitiminin genel amaçlarına ve temel ilkelerine uygun olmalıdır.
- (ii) Metinlerde millî, kültürel ve ahlaki değerlere, milletimizin bölünmez bütünlüğüne aykırı unsurlar yer almamalıdır.
- (iii) Metinlerde ayrımcılığa yol açacak bölücü, yıkıcı ve ideolojik ifadeler yer almamalıdır.
- (iv) Metinlerde öğrencilerin sosyal, zihinsel, psikolojik gelişimini olumsuz yönde etkileyecek cinsellik, karamsarlık, şiddet vb. öğeler yer almamalıdır.
- (v) Metinlerde insan hak ve özgürlüklerine, demokratik değerlere aykırı öğeler yer almamalıdır.
- (vi) Metinler, Türkçenin anlatım zenginliklerini ve güzelliklerini yansıtan eserlerden seçilmelidir.
- (vii) Dünya edebiyatından seçilen metinlerin çevirilerinde, Türkçenin doğru, güzel ve etkili kullanılmış olmasına özen gösterilmelidir.
- (viii) Metinler, öğrencilerin dil zevkini ve bilincini geliştirecek, hayal dünyalarını zenginleştirecek nitelikte olmalıdır.
- (ix) Metinler öğrenciye eleştirel bir bakış açısı kazandıracak özellikler taşımalıdır.
- (x) Metinler, öğrencinin kişisel gelişimine katkıda bulunacak ve onlara estetik bir duyarlılık kazandıracak nitelikte olmalıdır.
- (xi) Metinler, öğrencilerin duygu ve düşünce dünyasını zenginleştirmek amacıyla yönelik olarak farklı yazar ve şairlerden seçilmelidir.

- (xii) Metinler, öğrenciye okuma sevgisi ve alışkanlığı kazandıracak nitelikte olmalıdır (MEB, 2006: 56).

Eğitim-öğretim sürecine etki eden önemli faktörlerden olan kaynağın kullanılabilirliği, kapsayıcılığı, güvenilirliği ve öğrenciye göreliği ilk aranan özelliklerdendir. Bu sebeple eğitim-öğretim sürecinde, anadil eğitiminde kaynak seçimine dikkat edilmelidir." (Fidan, 2017: 8). Sever (1995), çocuklara hitap eden eserlerde bulunması gereken özellikleri şu şekilde sıralar:

- (i) Okulda izlenen eğitim programlarını desteklemelidir.
- (ii) Yaşamın gerçekleriyle ilişkili olmalıdır.
- (iii) Çocuğun duygu, düşünce ve hayal gücünü geliştirici biçimde kaleme alınmış olmalıdır.
- (iv) Çocuğun bilgi ve kültür evrenini genişletmelidir.
- (v) Çocuğa, içinde yaşadığı çevreyi, ülkeyi, dünyayı gerçekçi açıdan (çocuğun gelişim düzeyine uygun biçimde) tanıtmalı; çocuğun bunlarla bütünleşmesini sağlamalıdır.
- (vi) Şiddet öğeleri içermemeli; çocukta estetik bir duyarlılık sağlamalıdır.
- (vii) Çocuğun eleştiri yeteneğini geliştirmeli; onun tepkilerini düzenleyici bir rol oynamalıdır.
- (viii) Çocuğun kişiliğini geliştirerek, yaşama uyumunu sağlamalıdır.
- (ix) Çocuğun dilsel becerilerinin (okuma, konuşma, yazma, dinleme) gelişmesine katkıda bulunmalıdır.
- (x) Çocuğa, toplumun bir bireyi olduğu ve ondan soyutlanamayacağı bilincini vermelidir. Onları, kendine ve topluma yabancılaştırmaktan korumalıdır.
- (xi) Çocuğa, insanı "zayıf" ve "güçlü" yönleriyle tanıtmalıdır.
- (xii) Bilimsel verilere ve evrensel ahlak kurallarına uygun olmalıdır.
- (xiii) Çocuğa kavratılmak istenen "ana düşünce"yi bir ibret biçiminde vermeyip, bunu sezinletmelidir.
- (xiv) Çocuğu yazgıcılığa ve uyduruculuğa sürüklememelidir.
- (xv) Her türlü önyargıdan arındırılmış olmalıdır.
- (xvi) Çocuğun doğasına uygun bir yaklaşımla; yaparak, yaşayarak öğretme-öğrenme anlayışını yansıtmalı, eğlendirici, öğretici ve düşündürücü olmalıdır (Sever, 1995: 15).

2. Yöntem

Araştırma sürecinde nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi kullanılmış ve klasik yorumlama tekniğinden de faydalanılmıştır. Eser incelenirken verilerin daha düzenli olarak kaydedilmesi için fişleme yöntemi kullanılmıştır. Fişleme yöntemi hem temalandırma hem de değerlendirme aşamalarında araştırmacıya katkı sağlamıştır.

Klasik yorumlama aşamasında elde edilen veriler ana ve yan bölümlere ayrılarak bunlar arasındaki ilişkiler saptanır. Bu bölümler arasında ne tür bağların olduğu, bölümlerin kendi arasında bir bütünlük gösterip göstermedikleri ve iç tutarlılık sağlayabilme özellikleri denetlenir. Benzer nitelikte bulunan içerik analizi gibi klasik yorumlamada da incelenen metinde bulunan kavramların, olayların, durumların ve değerlerin metinde hangi düzeyde yer aldığı belirlenmesi amacıyla kullanılmaktadır (Fidan, 2017: 120).

Eserin incelenmesi sürecinde temalar belirlenmiş ve bu temalara ait veriler değerlendirilmiştir. Ayrıca eserin eğitsel niteliği de araştırma sürecinde belirlenmeye çalışılmıştır.

3. Bulgular

3.1. Eserin Özeti

Eserde olaylar birbiri üzerine temellenen ve birbirinden etkilenen şekilde kurgulanmıştır. Öncelikli olarak bir sebep verilmekte daha sonra bu sebep farklı olaylara kapı aralamaktadır. Aile büyüklerinin sözünü dinlememe sonucunda oluşan olaylar zinciri Aylin'i kaza gününe kadar sürüklemektedir. Hatta olayların başlangıcının kimi zamanlar Mustafa Paşa'ya bağlandığı da görülmektedir.

Anlatıcı romanın girişinden itibaren okuyucuda merak duygusunu uyandırmaya çalışmaktadır. Amerika'nın en ünlü psikiyatrlarından biri olan Aylin Radomisli askeri bir törenle sonsuzluğa uğurlanmaktadır. Ancak arkasında gizemli bir ölüm hikâyesi ve kendisini çok seven dostlar bırakmıştır.

Ölümünün gizeminin yanında yaşamıyla da farklı biri olduğunu gördüğümüz Aylin'in hayat hikâyesini sunan anlatıcı olaylara bir nevi sebep olarak gördüğü Deli Mustafa Naili Paşa'nın hayat hikâyesi ile başlar. Çok azimli ve kararlı bir Osmanlı devlet adamı olan Mustafa Paşa'nın oğullarından olan Hilmi'nin dördüncü kuşak torunu olan Aylin de büyük dedesine azimli ve kararlı oluşu yönüyle benzer. Mustafa Paşa'nın iki oğlundan biri olan Hilmi Paşa dönemin getirdiği anlayışa uygun olarak Batılı bir yaşam tarzını kendine düstur edinmiştir. Hilmi Paşa'nın kızlarından olan Melek, Mısırlı bir prensle mutsuz bir evlilik yapmış ancak daha sonra çocukluk aşkı olan Hasip Bey ile evlenmiştir. Bu evlilikten Esmâ, Leyla ve Ecla isimlerinde üç kız; Esat ve Hilmi isminde de iki erkek çocukları olmuştur. Daha sonra Leyla Hanım, Devlet Demir Yolları'nda görevli bir memur olan Cemal Bey ile tanışır. Ancak onların evliliğe giden süreçleri meşakkatli olur ve evlenmeleri üç yıl gibi uzun bir zaman alır. Leyla'yı sevmesinin yanında bekâr hayattan da zevk alan Cemal sonunda Leyla'nın baskılarına dayanamayarak evlenmeye razı olur. Hazırlık evresinin aksine çok mutlu bir evlilik geçiren Cemal - Leyla çiftinin Nilüfer ve Aylin isimli iki kız çocukları olur.

1938 yılında Aylin'in doğduğu sıralarda Hasip Bey'in "Bu perişanlığa altı ay tahammül edecek sabrım yok. İntihar ediyorum." notunun etkisi hala aile üzerinde devam etmektedir. Aylin ilkökul yıllarından itibaren derslerinde başarılı ancak biraz hareketli bir çocuktur. Onun arkasında her zaman annesi tarafından emanet edildiği Nilüfer ablası yer alır. Bir süre sonra Nilüfer evlenerek Londra'ya yerleşir. Bu sıralarda Amerikan Kız Koleji'nde okuyan Aylin, Erkan Mermerci ile ilk aşkı yaşamaktadır. İlerleyen yıllarda Aylin, Londra ve Paris'te üniversiteye yerleşmek için çabalar. Bu sırada aile, anneleri Leyla Hanım'ın, yani ailelerinin koruyucu meleğinin, ölümü ile derinden sarsılır. Bu dönemde Paris'e yerleşen Nilüfer, kardeşinde teselli bulmaktadır. Ancak Aylin verdiği ani evlilik kararı, bütün karşı çıkmalara rağmen, ailede şaşkınlık yaratır. Kendisini Libyalı bir prens olarak tanıtan Senusi ile evlenen Aylin, bütün şatafata rağmen kendince yaşça büyük olan kocasıyla evliliğini devam ettiremez. Ayrıca habersiz olarak kürtaç da olur. Zorlu bir süreç sonunda Senusi'den boşanan Aylin

evliliğinin son zamanlarında birlikte olduğu Polat'tan da hamile kalır. Bu duruma dayanamayan Aylin İstanbul'a geldiğinde bebeğini aldırır. O yılın yaz ayının sonunda ablası Nilüfer ile Cenevre'ye yerleşen Aylin burada tıp eğitimi almaya başlar. Bu arada Jean Pierre adında bir fizik asistanı ile birlikte yaşamaya başlar. Daha sonra bu birliktelik evlilik ile sonuçlanır. Amerika'ya işleri sebebiyle yerleştikleri yıl iş yerleri arasındaki uzak mesafe sebebiyle ayrılmaya karar verirler. Bu sıralarda Aylin'in hayatına BM Afganistan sefiri olan Paswak girer. Paswak da Senusi gibi Aylin'den yaşça çok büyüktür. Zaten ilerleyen yıllarda yaşlı erkeklere karşı olan ilgisi Aylin'de bir takıntı haline alacaktır. Aylin evli olan Paswak'ın ikinci eşi olmayı bile mantıklı bir fikir olarak görmeye başlar. Ancak Aylin dostlarının ısrarları üzerine Paswak yerine kariyerini tercih eder. Asistanlığını tamamlayan ve Cornell Medical School'da ders vermeye başlayan Aylin, Mişel Radomisli adında Türk asıllı Musevi bir psikolog ile evlenir. Mutlu ve uzun bir evlilikleri olmasına rağmen Aylin yaptığı düşüklük sebebiyle çocuk sahibi olamaz. Ancak bu sıralarda ablasının kızı olan Tayyibe, Aylin tarafından evlat gibi sahiplenilir. Dostlarının tabiriyle kaptisleri yüzünden Aylin, Mişel'den ayrılır. Bu sıralarda Aylin mesleğinin zirvesine ulaşır. New York'ta en çok aranan psikiyatlardan biri olmayı başarır. Kendisine tedavisi imkânsız gözüyle yollanan hastalar Aylin'in farklı tedavi yaklaşımlarıyla sağlıklarına kavuşmaktadırlar. Aylin ilerleyen dönemde film yapımcısı olan Joseph Cates ile evlenir. Hem Joe'nun paraya olan düşkünlüğü hem de Joe'nun kızlarının Aylin'e karşı takındıkları olumsuz tutum Aylin'i mutsuzluğa sürüklemektedir. Bu zor durumun sebep olduğu bunalımdan kurtulmak ve rahata kavuşabilmek için Aylin psikiyatr olarak ABD ordusuna katılma kararı alır. Onun bu kararı ileride Joe ile aralarının açılmasına hatta boşanmalarına kadar giden bir olaylar silsilesine dönüşür. Aylin, Joe'ya ders vermek amacıyla boşanmayı sürekli yokuşa sürmeye çalışır.

Aylin Radomisli Cates 19 Ocak 1995 günü evinin bahçesinde aracının altında ölü olarak bulunur. Olay herhangi bir cinayete benzememektedir. Ancak kazanın nasıl olduğu da anlaşılmamıştır. Hayatını dolu dolu yaşayan bu "delişmen özellikli" kahraman, gizemiyle birlikte bu dünyadan göçer gider (Kulin, 2005: 13).

3.2. Eserin Bakış Açısı

Aktaş (2005: 78) bakış açısını "anlatma esasına bağlı metinlerde vaka zincirlerinin ve bu zincirin meydana gelmesinde kullanılan mekân, şahıs kadrosu gibi unsurların kim tarafından görüldüğü, idrak edildiği ve kim tarafından, kime nakledilmekte olduğu sorularına verilen cevaptan başka bir şey değildir." şeklinde açıklar.

Roman incelendiğinde anlatıcının eserin genelinde hâkim bakış açısı ile olayları aktardığı, son bölümde ise gözlemci bakış açısını tercih ettiği görülmektedir (İslam, 2001: 67). Çünkü anlatıcı eserde yer alan bütün olaylara hâkimdir. Olaylar ancak onun okuyucuya anlattığı kadar bilinmektedir. Kahramanların yaşadığı duygular anlatıcı tarafından bütün açıklığıyla betimlenmektedir. Aylin'in eğitim süreci, yaşadığı ilişkiler, iş ve aile yaşantısı yazarın hâkim bakış açısıyla anlatılmaktadır. Ayrıca yaşanan bu ilişkilerdeki olaylarda ayrıntılara inilmesi bu bakış açısını destekleyen durumlardandır.

Anlatıcı eseri olaylar zinciri şeklinde kurmuştur. Bu olayların merkezine aynı kahraman yerleştirilmiştir. Sanki kahramanın dostları, ataları ve yaşanan olaylar sadece Aylin'i hayata hazırlamak içindir. Çünkü anlatıcı tarafından Aylin'in etrafında gelişen olaylar sürekli olarak doğrudan Aylin'e etki etmektedir. Giritli Deli Mustafa Naili Paşa'nın bile özelliklerinin (azimlilik, kararlılık, delişmenlik) Aylin'de yansımalarının olması bu bakış açısını okuyucuya göstermektedir. Aylin'in etrafındaki kişiler sadece rollerini oynayan tiplerdir ve sayı olarak da oldukça fazladır. Nitekim onun dört kere evlilik yapması koca rolünün hayatında ne kadar önemsiz olduğunu gösterir. Çünkü Aylin bir önceki ilişkisini unutmakta fazla zorlanmamaktadır. Hatta çevresinde insanların olmadığı zamanlarda dost rolünü köpeği Tomy bile üstlenmektedir. Ayrıca olaylara katılan gizemlerle kahramanın üzerinde okuyucunun ilgisi artırılmaya çalışılır. Yazar eserin son bölümlerinde, yani kahramanların doğrudan ifadeleri ile anlatılan bölümlerde, Aylin'e dair ifadelere yer vermiştir.

Yazar sadece ana kahramanı anlatmakla yetinmez. Eserde Aylin'in yanında diğer karakterlerin de hayat hikâyeleri (Hulusi, Leyla Hanım, Nilüfer, Jean Pierre, Giritli Deli Mustafa Naili Paşa vb.) yer alır. Anlatıcı bu hayat hikâyelerinden yola çıkarak okuyucunun parçadan bütüne gidebilmesini amaçlar. Aslında bu hayat hikâyelerinde de Aylin'in gizeminin bulunduğu okuyucu tarafından hissedilir. Aylin bu olaylarda fiziksel olarak yer almaz; ancak mutlaka bu olaylardan bir şekilde etkilenir. Böylelikle anlatıcı, okuyucunun dikkatinin Aylin üzerinde kalmasına katkıda bulunur.

3.3. Tematik Yapı

3.3.1. Yanlış Batılılaşma

Doğu-Batı arasındaki mücadele köken olarak kadim bir geçmişi bünyesinde barındırır. İlk olarak haclı seferleri ile siyasi bir yapıya bürünen bu çatışma 18. yüzyıl ile birlikte tamamıyla bölgeyi, Ortadoğu'yu, kontrol altında tutma çabası olarak gelişme göstermiştir. Nitekim Birinci Dünya Savaşı'nda en stratejik bölgeler arasında bu bölge de yer almıştır. İlerleyen dönemlerde ise Osmanlı Devleti ile huzur dolu yüzyıllar geçiren Ortadoğu coğrafyası günümüze değin sürekli olarak karmaşanın ve çatışmanın merkezi haline getirilmiştir. Özellikle Edward Said'in *Oryantalizm* isimli eserinde açıkladığı üzere Batı'nın Doğu üzerinde hâkimiyet kurma mücadelesi günümüzde Ortadoğu merkezli birçok çatışmanın temel sebebi olarak görülmektedir (Küçükkalp, 2003: 269).

Batılı yaşam tarzına özentisi Osmanlı'da Lale Devri ile başlayıp günümüze kadar devam eden bir süreci kapsamaktadır. Osmanlı'nın son zamanlarında özellikle elit kesim arasında Batılı yaşam olmazsa olmaz olarak kabul edilmiştir. İncelenen bu romanda Osmanlı'da önemli bir konumda bulunan Mustafa Naili Paşa'nın soyundan gelen aile de böyle bir yaşam tarzını kendilerine adet edinirler. Nitekim soyu bu aileye dayanan Aylin'de Batılı yaşam tarzının zirve yaptığı görülür. Bir nevi kültürel farklılaşma aile arasında yaygınlaşmıştır. Aylin'in sürdüğü yaşam tipik Amerikan ailesi yaşamıdır. Bu yönüyle köklerinden bağını koparmış gibi görünmektedir.

Eserde "Hilmi Paşa, babasının ikbal dönemlerini doyusya yaşamış, dünya görmüş, kültürlü, birkaç dil konuşan, Fransız sanatından etkilenmiş, bolluğa ve savurganlığa alışmış bir beyzade olarak Paris sosyetesinde rüzgâr gibi esen ..." bir karakter olarak okuyucuya tanıtılır (Kulin, 2005: 15). Onun bu yaşam tarzı ileride soyundan gelecek olanlara da sirayet eder.

Taklit yaşam tarzı bireylerin egolarını tatmin etmek gibi bayağı bir amaca yöneliktir. Özellikle içinde yaşadığı toplumu beğenmeyen, kendisini toplumuna ait hissedemeyen bireyler ideal olarak gördükleri Batı'yı kendi hayallerinde kutsallaştırırlar. Bu durum elbette Batı dünyasının sanayi, teknoloji, bilim alanındaki konumuna olan hayranlıktan dolayı değildir. Onların yaşam tarzına yönelik bir özentiden ibarettir. Bu konuda araştırmacı şunları aktarır:

Doğu-Batı çatışması Türk edebiyatında yazarların kullandıkları en temel kurgulardan biridir. Ahmet Mithat Efendi'nin *Felâhın Bey ve Rakım Efendi*, Recaizade Mahmud Efendi'nin *Araba Sevdası* gibi eserler yanlış batılılaşmaya yönelik eserlerin başında gelir. Yakın dönem Türk Edebiyatında da yanlış batılılaşmaya ve Doğu-Batı çatışmasına yer verildiği görülür. "Hikmet Temel Akarsu'nun eserlerinde Doğu-Batı çatışması genelde, ülkesini beğenmeyen Avrupa, Amerika özentisi gençler, Türkiye'den para kazanıp, buranın insanlarına tepeden bakan yabancı dil hocaları, Doğu toplumlarını büsbütün âciz ve hor gören Batılı şirketlerin patronları vasıtasıyla yer alır." (Fidan, 2017: 246).

Eserde kahramanların Batılı bir tarzda yaşam sürdürmelerine karşın sık sık da öz kültürlerine dönme eğiliminde oldukları da görülür. Bu durum anlatıcının batılılaşma konusundaki görüşlerini ortaya koymasından önemlidir. Onun, her alanda gelişebilmek ve çağdaş bireyler olabilmek için öz kültürle, toplumsal dinamiklerle bu sürecin desteklenmesi gerektiğini düşündüğü söylenilebilir. Yani bireylerin kendi kültürlerinden kopmamaları, güçlerinin farkında olmalarına ve kendilerini geliştirmelerine yardımcı olmaktadır.

Aylin'in "Yahu şu bizim Türklerin ne kadar gerçekçi atasözleri var. Amerikalılarda hiç böyle cuk oturmuş laf yoktur" şeklindeki sözleri anlatıcının bu yöndeki bakış açısını yansıtır. Çünkü Aylin'in "İki yüz yıllık milletin atası yok ki atasözü olsun." tarzındaki düşünceleri küçük görmesine rağmen mensubu olduğu milletle yer yer övündüğünü de gösterir (Kulin, 2005: 315).

3.3.2. Kadının Toplumsal Konumu

Anlatıcı tarafından eser boyunca kadın ve kadının sosyo-kültürel ortamdaki yeri ve değeri sürekli olarak işlenmektedir. Doğu-Batı çatışmasının yanında feminizmin de ana tema özelliği taşıdığı görülür.

Eserde Aylin komplimanları olan bir kadın görünümündedir. Çünkü o, yaşlı erkeklerle beraber olmaktan hoşlanmaktadır. Bu beraberliğin temel sebebi ise Aylin'in onların kendisine daha çok değer verdiklerini düşünmesidir. Ayrıca Aylin'in akranı erkeklere nazaran kendinden büyükleri daha rahat kontrol edebilmesi onun bu türden davranışlar geliştirmesinin ana nedenlerindedir.

Eserde geleneksel yapıdaki kadının temsilcisi olarak gösterilen Melek ile söz hakkına bile sahip olmayan kadın tipi gelişim göstererek ilerleyen dönemde Aylin gibi başarılı bir iş kadını tipine bürünür. Bu yönüyle anlatıcının, kadının toplumsal rolüne yönelik bakış açısı tespit edilmektedir. Anlatıcının, kadının toplumsal yapıda güçlü olmasını desteklediği aşağıda yer alan ifadelerden yola çıkarak söylenebilir.

“Melek’e söz hakkı düşmedi. O yıllarda modern ailelerde bile iyi bir koca bulundu mu, kızların fikri sorulmazdı...” (Kulin, 2005: 17)

Romanda anlatıcının feminem öğelere sıklıkla yer verdiği görülür. Anlatıcı, kahramanların zihin dünyası, davranışları, karşılıklı konuşmaları vasıtasıyla bu öğeleri kullanır. Anlatıcının bu öğeler vasıtasıyla erkek egemen toplumu eleştirdiği görülür.

Yazar, feminem öğeleri kullanırken sadece erkekleri değil kadınları da yer yer eleştirir. Yazarın bu eleştirileri kadınların kendilerine erkekler tarafından biçilen toplumsal rolü peşinen kabul etmelerinden dolayıdır. Bu yönüyle yazar, kahramanı olan Aylin’i önüne çıkan toplumsal engelleri birer birer aşan örnek kadın olarak okuyucuya sunar:

“Bana bak Doktor! Deviririm şu masayı kafana!”

“Devir. Burada her şey sigortalı.”

“Kafanı da kırarım.”

“O da sigortalı. Orüküş eteğini paramparça ederim.”

“Bak işte onu yapma. Çok para ödedim o eteğe.” (Kulin, 2005: 217).

Yukarıdaki ifadelerde görüldüğü üzere anlatıcı, kadına yönelik kavramlara dikkat çekmektedir. Burada dikkat çekilen kavramın etek olduğu görülür. Aşağıda yer alan ifade de ise anlatıcı, kadınlara eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşır. Kadınlardan bazılarının sergiledikleri davranışları onaylamadığını kullandığı şu cümle ile ortaya koyar:

"Dünya, erkek arayan dişi piranalarla dolu." (Kulin, 2005: 297).

Yazarın eserini kurgularken gerçek olaylardan da faydalandığı görülür. Anlatıcının belirli olayları tarihleri ile birlikte vererek de eserin okuyucu algısı açısından gerçeklik yönünü kuvvetlendirmeye çalıştığı görülür. Olaylarda yer alan kahramanlar ise genelde gerçek kişilerden oluşmaktadır. Bu durum okuyucu tarafından gerçek olay olarak algılandığı için eserin etkileycilik yönünü artırmaktadır.

Eserde dönemin ünlü simaları da olaylara katılarak okuyucunun metne daha meraklı bir şekilde yaklaşması hedeflenir. Dönemde toplum hafızasında yer eden önemli olaylar da kurguya katılmıştır. Prenses Diana’nın boşanmak için Amerikalı avukatlara başvurduğu söylentisi metinde yer alır. Aylin’in kendisini dinlemek istemeyen avukatına kurguladığı oyun bu söylentinin kaynağı olarak gösterilmiştir. Anlatıcının burada dönemde gerçekten yaşanmış gizemli bir olaya dair ipuçları verdiği söylenebilir. Görüldüğü gibi anlatıcı bu kurgu vasıtasıyla da kadının etkin rolünü ortaya koymaya çalışmaktadır.

Aylin’in dünya görüşüne bakıldığında mesleğinde gelişim gösterebilmek ve başarılı olabilmek için azimli, kararlı bir

tutum sergilediği görülür. Aylin karşılıklı ilişkilerinde ise kimi zaman mantığı doğrultusunda kimi zamanda duyguları doğrultusunda hareket etmektedir. Kökeni itibarıyla Müslüman olan Aylin’in farklı dinlerden olan erkeklerle yaptığı evlilikler, onun bütün dinlerin ortak bir amaç doğrultusunda hareket ettiği düşüncesiyle örtüşmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi Aylin yaşlı erkeklerle karşı özel bir ilgi duymaktadır. Ancak bu ilgi mantık ötesine geçmemektedir. Oysa aşkları sürekli kendisine yakın erkeklerle karşı olmuştur. Çünkü aşk önüne set çekilmez bir güçtedir ve mantığın bittiği yerde başlamaktadır. O, yaş olarak kendine yakın erkeklerle kurduğu ilişkilerde genelde duyguları ile kendinden yaşça büyük erkeklerde ise mantığı ile hareket eder. Bu erkeklerin ona mantıksal açıdan uygun olarak görünmesinde şu öğeler etkili olmaktadır: para, lüks yaşam, daha çok değer görme isteği.

3.3.3. Özgüven ve Kararlılık

Romanda Aylin karakterinin azimli ve kararlı olduğu görülür. Bu özelliği sayesinde Aylin mutsuz, dul bir kadinken çok ünlü bir doktor olmayı başarır. İş hayatındaki başarısını evlilik hayatında sürdürmemesi onu sürekli mutsuzluğa sürükler.

“Aylin, 1938’in Ağustosunda, Aslan burcunun ve atalarının birçok özelliğini taşıyarak doğduğunda...” (Kulin, 2005: 32).

Bu ifadelerde de görüldüğü üzere anlatıcı Aylin’in doğuştan getirdiği özelliklerin onun peşini bırakmayan mutsuzluğunun sebebi olarak gösterir. İş hayatındaki başarısı dahi onun mutlu bir yaşam sürmesini sağlayamaz. Bu yönüyle anlatıcının kadının geleneksel yapıdaki konumuna dair toplumsal bir eleştiri getirdiği söylenebilir.

“Ben boşuna nefes tüketmişim. Sen bari tüketme. Çünkü kimse karşısındakini dinlemiyor, insanlar doğrularını ve yanlışlarını kendileri bulmak zorundalar.” (Kulin, 2005: 108).

Aylin’in yaşadığı zorluklar onun hayata dair evrensel bir felsefe geliştirmesine katkı sağlar. Ona göre insanlar arasındaki iletişimsizliğin en temel sebebi kimsenin karşısındakini dinlemek istememesi ve herkesin kendi bildiği doğrulardan ayrılmaya cesaret edememesidir.

3.3.4. Aile Mutluluğu ve Yaşama Sevinci

Romanda aile yaşantısının sürdüğü zaman dilimlerinde aile fertleri arasında mutluluğun baskın olduğu görülür. Aile huzurunun bozulup, sarsıntılar başladığı zamanlarda ise bütün fertler bu durumdan olumsuz etkilenir. Bu nedenle anlatıcının bakış açısının mutlu aile yaşamının önemine dair olduğu görülür. Ailede başlayan huzur, çevreye ve topluma doğrudan etkide bulunan bir özelliği içerisinde barındırmaktadır.

“Büyükler arasındaki dostluk çocuklarına da yansımıştı.” (Kulin, 2005: 35).

Romanda başkarakterin, Aylin’in, yaşama karşı olan olumlu tutumu sürekli ön planda tutulur. Onun “Bir insan aynı ömrü iki kez yaşayabilir mi? (Kulin, 2005: 268) tarzındaki sözleri Aylin’in hayat felsefesini okuyucuya gösterir.

Aylin yaşadığı zorluklardan başarıyla kurtulur. Bu durum da onda anı en güzel şekilde yaşamak gerektiği düşüncesinin oluşmasına katkı sağlar. Ona göre hayattan tat alabilmek için çocuksu olmak gerekmektedir. Eserde bu konuda Aylin şunları ifade eder:

"İçindeki çocuğu öldürürsen hayatın tadı kalmaz." (Kulin, 2005: 285).

"İçindeki coşkuyu öldüren biri mucizeler yaratabilir mi?" (Kulin, 2005: 289).

Aylin'in roman boyunca insanlara sürekli şefkat ve merhamet duygusuyla yaklaşma eğiliminde olduğu görülür. Çaresi zor hastaları bile tedavi etmesi onun fiziksel yönünün güçlü olmasının yanında ruhsal yönünün de güçlü olduğunu gösterir. Aylin yaşadığı zorluklara rağmen yaşama sıkı sıkıya bağlı bir kadındır. İçinde barındırdığı yaşama sevinci onun hayatın birçok alanında başarılı olmasının en temel etkenlerinden biridir. Onun "Dünya sizin yüreğinizde sakladığınız sorunlarla heba edilmeyecek kadar güzel." şeklindeki sözleri yaşama dair okuyucuya ipuçları vermektedir (Kulin, 2005: 255).

3.4. Eserin Eğitsellik Ölçütlerine Göre Değerlendirilmesi

Eserin eğitsel yönden değerlendirilmesi yapılırken Sever (1995)'in çocuğa yönelik eserlerde yer alması gereken ölçütleri ve MEB (2006) tarafından *Türkçe Dersi Öğretim Programı*'nda belirtilen, okuma metinlerinde aranması istenilen özellikler temel alınmıştır.

Eğitsel yönden incelendiğinde eserin yazım ve imla kuralları açısından uygun olduğu görülür. Eserin değerler eğitimi yönünden analizi yapıldığında ise Aylin tipinin iş yaşamı yönüyle başarılı, aile yaşamı yönünden ise başarısız olduğu söylenebilir. Ayrıca Aylin'in kendisini mensubu olduğu topluma ait hissedememesi de millî ve manevî değerler yönünden bu karakterin olumsuz yönlerindedir. Eserde cinselliğe dair ifadelerin bulunması da öğrenciler açısından uygun olmayan bir başka özelliktir. Ancak onun hırslı, tuttuğunu koparan, başarılı iş kadını yönü ise özellikle kadınlar için bu yönde örnek oluşturabilecek niteliktedir.

Eserin üniversitelerde edebiyat eğitimi faaliyetlerinde materyal olarak kullanılmasının uygun olabileceği düşünülmektedir. Eser biyografik roman olma özelliğinin yanında bakış açısı, tematik yapısı ile de başarılı bir eser olarak nitelendirilebilir.

4. Sonuç

Kitaplar hem yazarının hem de içinden çıktığı toplumun özelliklerini yansıtır. Bu durum bazen yoğun olarak hissedilirken bazen de nispi bir oranda yazarın veya toplumun kültür etkisinin varlığından söz edilebilir. Döneminde ya da gelecekte ilgiyi üzerine çekebilecek eserlerin okuyucunun belirli yöndeki ihtiyaçlarını karşıladığı görülür. Okuyucu bazen eserin kahramanlarının yaşamları ile kendini özdeşleştirirken bazen de kendisi için bir esin kaynağı arar. Bazen de kitapların sayfaları arasında, içinde bulunmaktan bunaldığı toplumdan bir kaçış yolunu bulur. Eğitimcilerin ise bu yönde daha nesnel değerlendirmeler yapmaları gerekir. Onların kitapları değerlendirmelerinde eğitsellik ölçütleri ön planda olmalıdır.

Araştırma sürecinde yazarın eserin kurgusal yapısında yer verdiği temalar şu şekilde sıralanabilir:

- (i) Yanlış Batılılaşma
- (ii) Kadının toplumsal konumu
- (iii) Özgüven ve kararlılık
- (iv) Aile mutluluğu ve yaşama sevinci

Eserin değerler eğitimine uygun yapıda bulunmamasından dolayı zorunlu eğitim-öğretim sürecinde kullanılmasının uygun olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Eserin üniversitelerde edebiyat eğitimi faaliyetlerinde ise yetişkin bireylere hitap etmesinden ve tür özelliklerini etkin bir şekilde yansıtmamasından dolayı kullanılmasının uygun olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

- Aktaş, Ş. (2000). *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Aytür, Ü. (1977). *Henry James ve Roman Sanatı*. Ankara: A.Ü. DTCF Yayınları.
- Fidan, M. (2017). *Hikmet Temel Akarsu'nun eserlerindeki fantastik öğeler ve eğitim odaklı değerler*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Gündüz, O. (2009). *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*. (Ed. Korkmaz, R.). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Gündüz, O. (2013). *Yazınsal Metin Çözümlemeleri Ders Notları*. Erzurum.
- İslam, A. (2001). Biyografiyle roman arasında: Adı Aylin. *Türkbilig*, 2, 68-75.
- Kulin, A. (2005). *Adı: Aylin*. Ankara: Everest Yayınları.
- Küçükalp, K. (2003). Edward W. Said'in şarkiyatçılık düşüncesinin felsefi arkaplanı. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(1), 269-278.
- MEB (2006). *İlköğretim Türkçe dersi (6, 7, 8. sınıflar) öğretim programı*. Ankara: MEB.
- Moran, B. (2009). *Edebiyat Eleştiri ve Kuramları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekin, M. (2012). *Roman Sanatı*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.

Araştırma Makalesi • Research Article

Örgütsel Sinizm ve İşe Yabancılaşma İlişkisi ve Etkisi: TRB1 Bölgesi Otel İşgörenleri Üzerinde Bir Araştırma *

Relationship Between Organizational Cynicism and Work Alienation: A Research on Hotel Employees of TRB1 Region

Songül Özer ^{a,**}, Ali Çağlar Güllüce ^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksek Okulu, Seyahat İşletmeciliği Bölümü, 65080, Van/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-5495-4729

^b Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, 25030, Erzurum/Türkiye
ORCID: 0000-0002-9583-5523

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 21 Mart 2018

Düzeltilme tarihi: 20 Nisan 2018

Kabul tarihi: 10 Mayıs 2018

Anahtar Kelimeler:

Otel İşletmeleri

Örgütsel Sinizm

İşe Yabancılaşma

ARTICLE INFO

Article history:

Received 21 March 2018

Received in revised form 20 April 2018

Accepted 10 May 2018

Keywords:

Hotel Management

Organisational Cynicism

Work Alienation

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, TRB1 (Malatya, Elazığ, Tunceli, Bingöl) bölgesinde faaliyet göstermekte olan dört ve beş yıldızlı otel işletmeleri işgörenlerinin örgütsel sinizm algıları ve işe yabancılaşma eğilimleri arasındaki ilişki ve etki düzeyini tespit etmektir. Çalışmada örgütsel sinizm ve işe yabancılaşma ile ilgili alanyazın taraması yapılmış olup; otel işletmeleri işgörenlerindeki örgütsel sinizm algıları ve işe yabancılaşma eğilimleri arasındaki ilişkisinin ve etkisinin ölçülmesi amacıyla söz konusu otel işletmeleri işgörenlerine anket uygulanmıştır. Bu çalışmada veri toplama aracı olarak kullanılan anket formu, geçerliliği ve güvenilirliği araştırmacı tarafından test edilmiş ölçeklerden elde edilmiş ve üç bölümden oluşmaktadır. Söz konusu anket, 393 işgörene uygulanmıştır. Araştırma sonucunda örgütsel sinizm ile işe yabancılaşma arasında pozitif yönlü ilişki ve etki tespit edilmiştir.

ABSTRACT

The aim of the thesis is pointing out the organizational cynicism perception and to define the level and relations between work alienation tendencies of personals of four and five star business hotel in the region of TRB1 (Malatya, Elazığ, Tunceli and Bingöl). In the research, after a detailed literature review, an applied methodology was used to measure the effects of all variables by using survey forms; and validity and reliability of it has been provided by scales tested by the researcher, including three parts that have been given to 393 staffs of the hotels of the region TRB1. As a result of the research, a positive relationship between organizational cynicism and work alienation was clearly defined out.

1. Giriş

Hem üretim hem de hizmet sektöründe mal ve hizmet üretiminin başlangıcından sunumuna kadar her aşamasında insanın var olması, insanı örgütler için en önemli sermaye konumuna getirmektedir. Özellikle üretim ve tüketimin eş zamanlı olduğu ve dağıtım kanalının tersine işlediği turizm sektöründe çalışanların doğrudan konukla iletişim halinde

olduğu düşünülürse, insan faktörünün önemi daha da artmaktadır. Ayrıca turizm işletmelerinin çağa ayak uydurabilmek için sürekli bir değişim içinde oldukları ve kendilerini yeniledikleri düşünülürse; bu değişim ve yenilikle birlikte örgütün ana unsurunu oluşturan çalışanın da değişime ayak uydurması, kendini yenilemesi gerekmektedir. Bu noktada çalışanın örgütüne karşı olan tutumu; örgüt hakkında ya da çalışma arkadaşları hakkında

* Bu çalışma, 2018 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen “Örgütsel sinizm, İşe Yabancılaşma ve Kişilik İlişkisi: TRB1 Bölgesi Otel İşgörenleri Üzerinde Bir Araştırma” adlı Doktora tezinden türetilmiştir.

** Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: songulduz@yyu.edu.tr

ne düşündüğü, olaylara bakış açısı, olaylara getirdiği yorum noktasında felsefi ve psikolojik temellere dayanan “sinizm” kavramını ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca çalışandaki sinizm algısı, çalışanın işe yabancılaşma eğilimini etkilediği düşünülmektedir. Bu noktada bu çalışmanın temel amacını; örgütsel sinizm ve işe yabancılaşma ilişkisi ile sinizmin işe yabancılaşma üzerindeki etkisini ölçmek oluşturmaktadır. Çalışmanın amacına uygun olarak örgütsel sinizm ve işe yabancılaşma ile ilgili alanyazın taramasına yer verilmiş olup; çalışmaya konu olan değişkenler arasındaki ilişkiler ve bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki etkileri ortaya konulmaktadır.

Konaklama işletmelerinde örgütsel sinizm ve işe yabancılaşma arasındaki ilişkiyi ve etki düzeyini inceleyen çalışma sayısının az olması ve TRB1 bölgesin bu yönde bir çalışmaya rastlanmamış olması, çalışmanın, gerek literatürdeki eksikliği gidereceği, gerekse sektöre yönelik yarar sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Alanyazın Taraması

Çalışmanın bu bölümünde örgütsel sinizm kavramı ve işe yabancılaşma kavramlarına yer verilmiş olup ilgili alan yazın aşağıdadır.

2.1. Örgütsel Sinizm Kavramı

Örgütsel sinizm alanında yapılan çalışmalarda, çalışanların işletmeye duydukları olumsuz tutumların nedenleri üzerinde durulmuş olup bu doğrultuda örgütsel sinizmin çeşitli tanımları yapılmıştır (Mete, 2013: 476). Tokgöz ve Yılmaz'a (2008) göre, örgütsel sinizm alanında yapılmış çalışmaları iki ayrı gruba ayırmak mümkündür. Buna göre bir grup örgütsel sinizm ile ilgili tanımlama ve ölçek geliştirme üzerine çalışmalar yaparken; diğer grup ise örgütsel sinizmin nedenleri ve sonuçlarına odaklanarak hangi koşullar altında ortaya çıktığını ve ortaya çıkışının değişik durumlarda farklılık gösterip göstermediğine yönelik çalışmalar yapmıştır.

Türkiye’de örgütsel sinizm ile ilgili çalışmalar incelendiğinde özellikle 2000’li yılların ikinci yarısında artış gösterdiği gözlemlenmektedir. İlk yapılan çalışmalarda daha çok örgütsel sinizme ilişkin ölçek uyarlama çalışmalarının yapıldığı dikkat çekmektedir (Erdost vd., 2007; Güzeller ve Kalağan, 2008; Tokgöz ve Yılmaz, 2008; Kart, 2015: 78). Yapılmış olan çalışmaların bazılarının örgütsel sinizm konusunun Türkçe alan yazınına tanıtılması bakımından kuramsal çerçeve ile sınırlı kaldığı görülmektedir (Kart, 2015: 78). Örgütsel sinizm kavramının psikolojik sözleşme ihlali ile ilgisini ele alan Tükeltürk, Perçin ve Güzel (2009) ve örgütsel adalet ile ilişkisini inceleyen Kutanis ve Çetinel (2010) tarafından yapılmış olan çalışmalar ise örgütsel sinizm ile ilgili yapılmış olan ilk araştırmalar arasındadır (Karacaoğlu ve İnce, 2012).

Aşağıda örgütsel sinizm ile ilgili yapılmış ve genel kabul görmüş bazı tanımlara yer verilmiştir.

İlgili alanyazında örgütsel sinizm ile ilgili en yaygın tanımları Dean vd. (1998) yapmıştır. Buna göre; örgütsel sinizm, bireyin çalıştığı işletmeye karşı duyduğu üç boyutlu olumsuz tutumdur. Bu boyutlar;

- İşletmenin bütünlükten yoksun olduğuna dair inanç,

- İşletmeye karşı olumsuz tepkiler,
- İşletmeye karşı eleştirel ve aşağılayıcı davranışlardır.

Andersson’a (1996: 1397) göre ise örgütsel sinizm, çalışanın üyesi olduğu işletmeye, yöneticilere ya da iş ortamındaki çalışma arkadaşlarına karşı aşağılama ya da güvensizlik gibi hayal kırıklığı, engellenmiş olma ya da umutsuzluk gibi duygularla karakterize edilmiş tutumlardır. Helvacı ve Çetin (2012) ise; çalışanların, işletmenin kararlarına karşı bir güvensizlik, inançsızlık ve yöneticilerin gerçek karakterlerini yansıtmadıkları yönündeki inançlarını örgütsel sinizm olarak tanımlanmaktadır.

Örgütsel sinizm, kişinin çalıştığı işletme yönetimine, prosedürlerine ve süreçlerine yönelik genel olarak negatif tutumlara sahip olması ve bunların genellikle çalışanların çıkarlarına karşı olduğu düşüncesidir (Wilkerson, Evans ve Davis, 2008: 2274; Karfakis ve Kokkonidis, 2011). Bommer, Rich ve Rubin (2005: 736) de benzer şekilde örgütsel sinizmi, bilişsel, duyuşsal ve davranışsal tutumlar içeren, artan güvensizlik duyguları, adaletsizlik düşüncesi ve işletmeye karşı olumsuz eylemlerle ilgili karmaşık tutumlar şeklinde tanımlanmaktadır.

Yapılan tanımlardan da anlaşıldığı üzere, kişilerin çalıştıkları işletmeye yönelik olumsuz bir tutum içerisinde oldukları ve bu durumun bireyin kendisinden kaynaklanabileceği gibi işletme yöneticilerinden, çalışanlarından veya işletmedeki işlerin ilerleyişinden de kaynaklanabileceği görülmektedir.

2.2. Örgütsel Sinizmin Boyutları

Bu çalışmada ele alınan örgütsel sinizm kavramının boyutları; Dean vd. (1998) tarafından geliştirilen ve alan yazında da kabul gören (Mete, 2013; Balay, Kaya ve Cülha 2013; Yıldız ve Şaylıkay, 2013) bilişsel boyut, duyuşsal boyut ve davranışsal boyut olarak ele alınmıştır.

Bilişsel (İnanç) Boyut: Örgütsel sinizmin inanç boyutunda bireyler, örgütün bir parçasının ya da genelinin dürüst davranmadığına inanırlar. Dean vd. (1998) göre örgütsel sinizmin inanç boyutunda siniklerin, örgütün dürüstlükten yoksun, doğruluk ve samimiyetten uzak olduğuna inandıkları vurgulanmaktadır. Yani sinikler parçası oldukları örgütte; adalet, dürüstlük ve samimiyet gibi ilkelerin çoğu kez göz ardı edildiğine ve ahlâk dışı davranışların örgütte norm haline dönüştüğüne, insanların davranışlarının güvenilmez ve tutarsız olduğuna inanmaktadırlar. Bu sebeple sinikler, samimiyetten çok ihanetle karşılaşacaklarını düşünürler. Ayrıca bu kişiler, bu ilkelerin çoğunlukla kişisel çıkarlardan kaynaklandığına ve adaletsiz davranışların standartlaştığına inanmaktadırlar. Brandes (1997) siniklerin üyesi oldukları örgütün dürüstlük, samimiyet ve iyi niyetten uzak olduğuna inandıklarını belirtmektedir. Kalağan (2009) da diğer araştırmacıları destekler nitelikte; siniklerin buldukları örgütteki uygulamaların örgütsel ilkelerden uzak olduğuna, burada yapılan resmi açıklamaların bireyler tarafından ciddiye alınmadığına ve örgüt üyesi bireylerin güvenilmez ve tutarsız olduklarına yönelik düşünce geliştirdiklerini belirtmektedir.

Duyuşsal (Duygusal) Boyut: Duyuşsal öge, bireyler tarafından olumlu ya da olumsuz olarak ifade edilen duygusal tecrübelerdir. Örneğin, söz konusu örgüt mensubu

bir çalışan, istemediği bir göreve atandığında endişelenebilir ya da zor bir görevi başardığında kendi ile gurur duyabilir. Bireyin edindiği bu tecrübeler sonucunda algıladığı duygular işi hakkındaki düşüncelerine yön vermektedir (Özkalp ve Kirel, 2004: 106). Ayrıca örgütsel sinizmin duygusal boyutunda, inanç boyutunun yanı sıra örgüte karşı kişisel yargılara bürünmüş saygısızlık, öfke ve hor görme gibi güçlü duygusal tepkiler bulunmaktadır (Abraham, 2000; Kalağan, 2009).

Naus'a (2007) göre örgütsel sinizmin duyuşsal boyutu; bireylerin örgüt ile ilgili, örgütün adaletli, saygılı ve dürüst olacağına dair beklentilerinin olması ancak bu beklentilerin karşılanmaması durumunda bireylerin sinirlenmeleri, hayal kırıklığı yaşamaları ve diğer bir ifadeyle gözlerinin açılmasıdır. Ayrıca duyuşsal boyutta söz konusu saygısızlık, nefret etme, karşısındakini küçümseme gibi duyguların diğer sektörlere kıyasla hizmet sektöründe müşterilere daha fazla hissettirildiği de iddia edilmektedir (Altınöz, Çöp ve Sığındı, 2011: 291).

Davranışsal (Davranış) Boyut: Örgütsel sinizmin diğer bir boyutu olan davranışsal sinizm boyutunda, bilişsel ve duygusal süreçlerden geçmiş olan çalışan, olumsuz düşünce ve davranışlarını eyleme geçirir ve negatif davranışlarda bulunur. Sinizmin bu boyutunda çalışan; örgütü küçümseyebilir, eleştirebilir, örgütten yakınabilir ve hatta örgütle dalga geçebilir (Dean vd., 1998). Bu gibi sözlü eleştirilerin yanı sıra çalışanlar, eleştirilerini sözlü değil sadece birbirlerine gülerken ya da birbirlerine bakarak da gerçekleştirebilirler. Bütün bu davranışlarla birlikte bu kişiler değişime karşı da olumsuz yönde bir davranış sergileyebilirler (Özgener vd., 2008). Ayrıca bireyler, örgütün dürüstlükten uzak olduğunu doğrudan ortaya koyabilirler (Abraham, 2000). Sonuç olarak, bu davranışlar, bireyin ruhsal olarak örgüt ile ilgili bağlarının kopması, bireylerin kendilerine olan saygının azalması ve örgüte yabancılaşma gibi çeşitli şekillerde kendini göstermektedir (Naus, 2007).

2.3. İşe Yabancılaşma Kavramı

Alanyazında işe yabancılaşma ile ilgili yapılmış olan tanımlar incelendiğinde, yabancılaşma kavramının tanımı kadar karmaşık olmadığı görülmektedir. Yapılmış olan tanımlar genel olarak aynı doğrultuda ve birbirine yakın anlamdadır. İşe yabancılaşma ile ilgili yapılmış olan bazı tanımlar aşağıdaki gibidir.

Mottaz (1981) işe yabancılaşmayı; işin doğal yapısı ile insanın doğası arasındaki çatışmadan kaynaklanan bir durum olarak tanımlamaktadır. Ayrıca Mottaz, üretim sürecinde yeterince söz hakkına sahip olamayan bireyin, örgüt içerisinde kendini yeterince ifade edemediğini ve bunun sonucunda işe yabancılaştığını dile getirmiştir.

Hoy, Blazovsky ve Newland (1983) işe yabancılaşmayı, bireyin örgütteki konumu ile ilgili uğramış olduğu hayal kırıklığı sonucunda ortaya çıkan duyguların bir yansıması olarak tanımlamaktadır. Ayrıca işe yabancılaşma kavramının bireyin, yetki/otorite, örgütteki konumu, mesleki konularda gelişme ve değişime olanakları, üstleri tarafından kabul görme gibi konularda yaşamış olduğu doyumsuzluğu ifade etmektedir.

Sonuç olarak işe yabancılaşma, çalışanın ürettiği üründen, çalışma ilişkilerinden, yönetim ve denetim şekillerinden ve teknolojik yapılanmalardan kaynaklanabileceği gibi genel anlamda bireyin içinde bulunduğu duyuşsal ve bilişsel ruh halinden de kaynaklanabilir. Daha genel bir ifadeyle işe yabancılaşma; çalışanın yapmış olduğu işi anlamsız bulması, örgüt ile olan ilişkilerinde doyum sağlayamamış olması, kendini güçsüz ve yalnız görmesi, kendini sistemin basit bir parçası olarak görmesi ve geleceğe yönelik umutlarını yitirmesi şeklinde tanımlanabilir (Elma, 2003: 16).

2.4. İşe Yabancılaşmanın Boyutları

Yabancılaşma kavramı, çok genel bir kavram olmakla birlikte birçok alanda kullanılmakta ve birçok farklı şekilde tanımlanmaktadır. Yabancılaşma kavramı, kişinin kendi benliğine yabancılaşması şeklinde algılanabileceği gibi kişinin işe yabancılaşması şeklinde de karşımıza çıkmaktadır. Yabancılaşma kavramını genel bir tanımın dışına çıkarıp ilk kez boyutları ile ele alan Seeman'a (1959) göre bu boyutlar; güçsüzlük, anlamsızlık, normsuzluk, toplumsal yalıtım ve kendine yabancılaşmadır. Ancak genel anlamda Seeman'ın beş boyutlu yabancılaşma sınıflandırmasını Mottaz (1981), doğrudan işle ilgili faktörlerin ayrı değerlendirilmesi amacı ile üç başlık altında incelenmiştir. Mottaz, ölçeğinde güçsüzlük, anlamsızlık ve kendine yabancılaşma boyutlarına yer vermiş; kuralsızlık ve yalıtılmışlık boyutlarını ise yabancılaşmaya sebep olan dolaylı yani çevresel faktörlerden saymıştır. Mottaz'ın sınıflandırması günümüzde güncelliğini korumaktadır. İşe yabancılaşma kavramının boyutlarını genel olarak aşağıdaki gibi açıklamak mümkündür.

Güçsüzlük: Seeman'a (1959) göre güçsüzlük, kişinin kendine ait olmayan ürünler için kendi faaliyetlerini harcaması, beklentilerinin gerçekleşmemesi ve kendi faaliyetleri üzerinde denetim hakkının olmamasıdır. Bayındır'a (2002) göre ise güçsüzlük, kişinin kendi sorumluluk alanlarının bir kısmı üzerindeki kontrolünü yitirmesidir. Bunun sonucunda kişi kendini güçsüz hisseder ve başkalarının yönlendirmesine ihtiyaç duyar. Güçsüzlük; şans, kader ve diğer dış etkenlerin kişinin davranışlarını kontrol eden asıl faktörler olduğunu dile getirmiştir. Hoy'a göre güçsüz bireyler, üst konumdakilerin ya da içinde buldukları sistemin hayatlarına karar verdiği duygusu taşımaktadırlar (Hoy, 1972). Mottaz (1981) ise işe yabancılaşmanın güçsüzlük boyutunu, çalışanların yapmış oldukları işleri le ilgili olarak kontrol yetkisinin bulunmadığı, görevlerle ilgili kararlarda kendilerinin fikrinin sorulmadığı ve günlük işlerin büyük bir kısmının başkaları tarafından belirlendiği şeklinde açıklamaktadır.

Anlamsızlık: Genel olarak anlamsızlık, olayların, ürünlerin ve süreçlerin birey için bir şey ifade etmemesi durumu yani bireyin bu olgulara karşı duyarsızlaşması durumudur. Anlamsızlık duygusu içerisinde olan birey, etken değil edildendir. Diğer bir ifadeyle, yaşadığımız yaşam anlamlı, bizim için yaşanan yaşam ise anlamsız bir yaşamdır. Bu nedenle birey için anlamlı bir hayat, üzerinde daha fazla denetiminin olduğu hayat olarak düşünülebilir (Kovel, 1994). Ancak anlamsızlık hissiyatı içerisinde olan birey, kendi iradesiyle bir şey yapamaz ve sürekli kendisinden isteneni yapar. Mottaz (1981) ise anlamsızlığı, bireyin doğru ile yanlış arasındaki ayırımı yapamamasından kaynaklı

yaşamış olduğu durum olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca işe yabancılaşmanın anlamsızlık boyutu, kişinin yapmış olduğu işin bütün içerisindeki yerini ve önemini göremiyor olması, işletmeye olan katkısının ne olduğunu hissedememesi ve organizasyon içerisindeki işlevini bilememesinden dolayı da yaşanabilmektedir.

Sonuç olarak, bir örgütte işi ve çalışma ortamını anlamlı kılmak için çalışanların göstermiş oldukları çabaların, başarıların fark edilmesi ve takdir edilmesi; çalışanın iş dışında da bir hayatının olduğu gerçeğine saygı duyulması ayrıca örgüt içinde sürekli ve yapıcı bir iletişim ortamının sağlanması gerekmektedir (Terez, 2000).

Kendine Yabancılaşma: Seeman'a (1959) göre kendine yabancılaşma, bireyin davranışlarının gelecekte beklenenleri ile uyuşmaması ve bireyin beklentilerinin dışına çıkarak farklı davranmasıdır. Bu bağlamda işe yabancılaşmanın temelindeki kendine yabancılaşmada bireyin yaptığı işin kapsamındaki faaliyetler ile bireyin geleceğe yönelik beklentileri arasında bir bağ kuramaması durumudur. Seeman, yabancılaşmanın bu boyutunu yabancılaşmanın diğer boyutlarından ayrı tutmaktadır. Çünkü burada yabancılaşmanın kaynağının ne olduğunu tam olarak söylemek mümkün değildir.

Mottaz (1981) da Seeman ile paralel olarak işe yabancılaşmanın kendine yabancılaşma boyutunda, bireyin yaptığı işin faaliyetleri ile beklentileri arasında bir uyumsuzluk algılaması sonucu bireyin yaptığı işi severek yapmadığını ve ilgi çekici bulmadığını vurgulamaktadır. Birey, kendisinin yapmak ve başarmak istedikleri ile yaptığı iş arasında bir neden-sonuç ilişkisi kuramamakta, yaratıcılığının engellendiğini düşünmekte ve sonuç olarak başarıdan doğan mutluluk duygusunu yaşamamaktadır. Örgüt içerisinde yalnızca maddi ödüllerin ön plana çıkarılması, kararlara katılımlarda çalışanın dikkate alınmaması ve çalışanın kendini gerçekleştirmesine izin verilmemesi, yani yapılan iş ile işi yapan kişinin ayrı olarak değerlendirilmesi durumunda bireyde kendi kendinden uzaklaşma söz konusu olmaktadır (Sarros vd., 2002: 288).

Sonuç olarak işe yabancılaşmanın bu boyutunda çalışan ile işi arasında gizli bir mesafenin olduğu söylenebilir. Ayrıca çalışan, yaptığı işi daha çok para kazanma gibi dışsal faktörler amaçlayarak yaptığı için birey, kişisel ve mesleki doyuma ulaşamamaktadır.

3. Yöntem

3.1. Araştırma Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini, TRB1 bölgesinde faaliyet gösteren turizm işletme belgeli ve yatırım belgeli dört ve beş yıldızlı otel çalışanları oluşturmaktadır. TRB1 bölgesi konaklama işletmeleri çalışanlarında örgütsel sinizm ve işe yabancılaşma ilişkisi ve etki düzeyini ölçmeye yönelik bir çalışmaya rastlanmamış olması, bu çalışmanın gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu doğrultuda TRB1 bölgesi dâhilindeki Malatya, Elazığ, Tunceli ve Bingöl illerindeki İl Kültür ve Turizm Müdürlükleri resmi web sayfalarından ulaşılmış olup; ayrıca telefon ile aranıp merkez ve ilçelerinde faaliyet gösteren dört ve beş yıldızlı otel sayılarına ulaşılmıştır. Ayrıca evreni oluşturan otel çalışan sayılarına Ocak 2017-Temmuz 2017 tarih aralığında ilgili otel işletmelerinin İnsan

Kaynakları yöneticilerinden ulaşılmıştır. Bu anlamda dört ilde toplam işletme sayısı 17 olup toplam çalışan sayısı ise 722'dir.

Otel işletmeleri yöneticilerinin ve çalışanların iş yoğunluğu ve buna bağlı olarak yapılan çalışmaya iştirak etmeleri konusunda ortaya çıkan zaman kısıtı ve benzeri nedenlerden dolayı örneklem alma yoluna gidilmiştir. Çalışmada kolayda örnekleme yöntemi seçilmiş olup, çalışmaya konu olan otel işletmelerinin tamamına bizzat gidilerek çalışma ile ilgili gerekli açıklama yapılmış ve ilgili anket dağıtılmış ve otellerin tamamından geri dönüş sağlanmıştır. Bu kapsamda toplam ulaşılmaması gereken minimum anket sayısı 250 olup toplamda 393 adet kullanılabilir ankete ulaşılmıştır. Örneklem büyüklüğü tespit edilirken kitle büyüklüğü bilinen evrenler için kullanılan örneklem formülünden yararlanılmıştır.

3.2. Veri Toplama Süreci ve Kullanılan Ölçekler

Çalışmada örgütsel sinizm ve işe yabancılaşma ile ilgili alanyazın taraması yapılmıştır. TRB1 bölgesinde faaliyet gösteren dört ve beş yıldızlı otel işletmeleri çalışanlarındaki örgütsel sinizm algıları ve işe yabancılaşma düzeylerinin birbiri ile ilişkisinin ve etkisinin ölçülmesi amaçlanmış olup söz konusu otel işletmeleri çalışanlarına İnsan Kaynakları yöneticileri aracılığı ile mesai saatleri içerisinde anket uygulanmıştır. Veri toplama aracı olarak kullanılan anket formu üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde çalışanların demografik özelliklerine ilişkin (cinsiyet, medeni durum, yaş, öğrenim durumu, işletmedeki çalışma süresi, sektördeki çalışma süresi, aylık maaş, çalışılan departman ve turizm eğitimi alıp almadığı) 9 adet soru yer almaktadır.

Anketin ikinci bölümünde, Brandes (1997) tarafından geliştirilmiş, Kalağan (2009) tarafından Türkçe'ye uyarlanmış olan ve 14 ifadeden oluşan örgütsel sinizm ölçeğinin gözden geçirilmiş formu kullanılmıştır. Örgütsel sinizm ölçeğinde bilişsel, duyuşsal ve davranışsal olmak üzere üç boyut yer almaktadır. Bilişsel boyutta 5 ifade, duyuşsal boyutta 4 ifade ve davranışsal boyutta 5 ifade bulunmaktadır.

Anketin üçüncü bölümünde ise Mottaz (1981) tarafından geliştirilmiş, Erben (2008) tarafından Türkçe'ye uyarlanmış ve 21 ifadeden oluşan işe yabancılaşma ölçeğinin gözden geçirilmiş formu kullanılmıştır. İşe yabancılaşma ölçeği güçsüzlük, anlamsızlık ve kendine yabancılaşma olmak üzere üç boyutta toplanmıştır. Güçsüzlük boyutunda 7, anlamsızlık boyutunda 7 ve kendine yabancılaşma boyutunda da 7 ifade yer almaktadır.

Ayrıca bu anket formunun ikinci ve üçüncü bölümlerinde 5'li Likert kullanılmış olup; 1=Kesinlikle Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4=Katılıyorum ve 5=Kesinlikle Katılıyorum şeklinde ifade edilmiştir. Araştırma kapsamında kullanılan anket formu çalışmanın ekinde (Ek 1) verilmiştir.

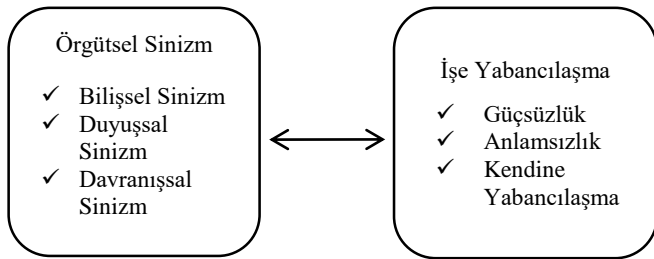
Uygun istatistikî yöntemler kullanılarak araştırma kapsamında toplanan veriler analiz edilmiştir. Bu bağlamda demografik bulgular, ölçeklerle ilgili tanımlayıcı bulgular, ölçeklerin doğrulayıcı faktör analizleri ile bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkileri ve etki düzeylerini

test etmek için ilgili analizler IBM SPSS version 24 kullanılarak %95 güven aralığı ile yapılmıştır.

3.3. Araştırmanın Modeli ve Hipotezler

Bu çalışma, otel çalışanlarının örgütsel sinizm algısı ve işe yabancılaşma eğilimleri arasındaki ilişkiyi ve etkiyi belirlemeye yöneliktir. Bu doğrultuda hazırlanan araştırmanın simgesel modeli, Şekil 1.de gösterilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkiyi ölçmek için basit korelasyon analizi uygulanmıştır. “Basit korelasyon analizi, iki değişken arasındaki ilişkinin düzeyini (derecesini-şiddetini-gücünü) ve yönünü belirlemek amacı ile yapılır” (Ural ve Kılıç, 2006: 247). Değişkenler arasındaki etkiyi ölçmek için ise regresyon analizi uygulanmıştır. “Regresyon analizi, bağımlı bir değişken ile bağımlı değişken üzerinde etkisi olduğu varsayılan bağımsız değişken(ler) arasındaki ilişkinin matematiksel bir model ile açıklanmasıdır” (Ural ve Kılıç, 2006: 253).

Şekil 1. Araştırmanın Simgesel Modeli

Hipotez 1 (H1): Çalışanların örgütsel sinizm algıları ile işe yabancılaşma eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H1a: Bilişsel sinizm ile işe yabancılaşma arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H1b: Duyuşsal sinizm ile işe yabancılaşma arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H1c: Davranışsal sinizm ile işe yabancılaşma arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Hipotez 2 (H2): Çalışanların örgütsel sinizm algılarının işe yabancılaşma eğilimleri üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H2a: Bilişsel sinizmin işe yabancılaşma üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H2b: Duyuşsal sinizmin işe yabancılaşma üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

H2c: Davranışsal sinizmin işe yabancılaşma üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

4. Bulgular

4.1. Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri

Çalışmada kullanılmak üzere hazırlanan anket formunun ilk bölümünü katılımcıların demografik özelliklerine yönelik sorular oluşturmaktadır. Bu kapsamda çalışanların; cinsiyetinin, medeni durumunun, yaşının, öğrenim durumunun, işletmedeki çalışma süresinin, turizm sektöründeki çalışma süresinin, aylık maaşının, çalıştığı

departman ve turizm eğitimi alıp almadığının tespit edilmesi amacı ile frekans analizlerinden yararlanılarak Tablo 1’de 393 katılımcının demografik özelliklerine yer verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri (N=393)

	Frekans	Yüzde
Cinsiyet		
Kadın	219	55,7
Erkek	174	44,3
Toplam	393	100,0
Medeni Durum		
Evli	199	50,6
Bekâr	194	49,4
Toplam	393	100,0
Yaş		
18-25	109	27,7
26-30	117	29,8
31-35	60	15,3
36-40	56	14,2
41 yaş üzeri	51	13,0
Toplam	393	100,0
Öğrenim Durumu		
İlköğretim	52	13,2
Ortaöğretim	146	37,1
Önlisans	161	41,0
Lisans	34	8,7
Toplam	393	100,0
İşletmede Çalışma Süresi		
1 yıldan az	123	31,3
1-3 yıl	228	58,0
4-6 yıl	42	10,7
7 yıl ve üzeri	0	0
Toplam	393	100,0
Turizm Sektöründe Çalışma Süresi		
1 yıldan az	129	32,8
1-3 yıl	95	24,2
4-6 yıl	44	11,2
7-9 yıl	65	16,5
10 yıl ve üzeri	60	15,3
Toplam	393	100,0
Aylık Maaş		
0 TL-1500 TL	270	68,7
1501-2000 TL	76	19,3
2001 TL ve üzeri	47	12,0
Toplam	393	100,0
Çalışılan Departman		
Önbüro	63	16,0
Servis	77	19,6
Mutfak	101	25,7
Kat hizmetleri	125	31,8
Diğer	27	6,9
Toplam	393	100,0
Turizm Eğitimi		
Evet	142	36,1
Hayır	251	63,9
Toplam	393	100,0

4.2. Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri

Çalışmanın bu bölümünde, çalışmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik analizlerine yer verilmektedir. Bu anlamda daha önce geliştirilmiş, güvenilirlik ve geçerliliği ispatlanmış hali hazırda yaygın olarak kullanılmakta olan örgütsel sinizm ve işe yabancılaşma ölçekleri kullanılmıştır. Araştırma örnekleminde elde edilen veriler doğrultusunda doğrulayıcı faktör analizlerine tabi tutularak geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır.

Sosyal bilimlerde, ölçeklerin güvenilirliğini test etmeye yönelik olarak kullanılan en yaygın yöntem Cronbach Alpha iç tutarlılık değerinin hesaplanması yöntemidir. Cronbach Alpha, 0 ile 1 arasında bir değer almakta ve değer 1'e yakın olması güvenilirliğin arttığını göstermektedir (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2011). Diğer bir ifade ile 0,40'ın altı güvenilir değil; $0,40 < \alpha < 0,60$ düşük güvenilirlikte; $0,60 < \alpha < 0,80$ oldukça güvenilir; $,80 < \alpha < 1,00$ yüksek derecede güvenilir şeklinde yorumlanmaktadır (Devellis, 2014). Ankette yer alan ölçeklerin Cronbach alfa katsayıları Tablo 2'de yer almaktadır. Buna göre çıkan sonuçlar değerlendirildiğinde tüm ölçeklerde ve alt boyutlarında ölçeklerin ve alt boyutlarının güvenilirliğinin yeterli düzeyde olduğu söylenebilir.

Tablo 2. Ölçeklerin Güvenilirlik Analizleri

Ölçekler ve Alt Boyutları	Cronbach Alfa	İfade Sayısı
Örgütsel Sinizm	,876	14
Bilişsel	,853	5
Duyuşsal	,824	4
Davranışsal	,752	5
İşe Yabancılaşma	,755	14
Güçsüzlük	,721	4
Anlamsızlık	,741	5
Kendine Yabancılaşma	,739	5

4.3. Faktör Analizleri

Çalışmada, gözlemlenen çok sayıda değişken arasından gruplandırılmış temel değişkenler ya da faktörler tanımlayarak değişken sayısını azaltmak amacı ile yapılan faktör analizlerinden faydalanılmıştır. Diğer bir ifade ile faktör analizi, birbiriyle ilişkili çok sayıda değişkeni bir araya getirerek az sayıda kavramsal olarak anlamlı yeni değişkenler (faktörler, boyutlar) bulmayı, keşfetmeyi amaçlayan çok değişkenli bir istatistiktir (Ural ve Kılıç, 2006: 281; Büyüköztürk, 2002: 472). Faktör analizi, açıklayıcı ve doğrulayıcı olmak üzere iki temel gruba ayrılmaktadır. Açıklayıcı faktör analizinde, değişkenler arasındaki ilişkilerden hareketle faktör bulma ve teori üretme işlemi gerçekleştirilirken; doğrulayıcı faktör analizinde değişkenler arasında daha önce saptanan ilişkiye dair bir hipotezin test edilmesi söz konusudur (Büyüköztürk, 2002). Bu çalışmada, daha önce geliştirilmiş, güvenilirlik ve geçerliliği ispatlanmış hali hazırda yaygın olarak kullanılmakta olan örgütsel sinizm ve işe yabancılaşma ölçekleri için öncelikle verilerin normal dağılım gösterip göstermediğine yönelik normallik analizleri yapılmış olup doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Çalışma kapsamında elde edilen verilerin normal dağılım gösterip göstermediği genellikle Kolmogorov Smirnov ve Shapiro Wilk testi kullanılarak belirlenmeye çalışılmaktadır. Bu analizlerin sonuçlarında ifadelerle ait anlamlılık düzeyi 0,05'den küçük çıkması, verilerin normal dağılım göstermediği anlamına gelmektedir. Ancak Tabachnick ve Fidell'e (2001) göre çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerlerinin +1,5 ile -1,5 arasında bir değer alması, verilerin normal dağılım gösterdiği anlamına gelmektedir. Elde edilen verilere ait çarpıklık ve basıklık değerlerine bakıldığında söz konusu değerlerin bu aralıkta yer aldığı görülmektedir. Bu doğrultuda verilerin normal dağılım gösterdiğini ifade etmek mümkündür. Böylelikle verilerin normal dağıldığı tespit edilmiş olup doğrulayıcı faktör analizi uygulanarak

faktörlerin güvenilirliğini doğrulamaya yönelik gerekli analizler yapılmıştır.

4.3.1. Örgütsel Sinizm Ölçeğinin Faktör Analizi

Örgütsel sinizm ölçeği verilerinin çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerlerine göre normal dağılım özelliklerine sahip olduğu anlaşıldıktan sonra ve faktör analizine başlamadan önce verilerin faktör analizine uygun olup olmadığını gösteren Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ölçütü ve Bartlett Küresellik testi sonuçları incelenmiştir. KMO katsayısı ya da ölçütü, analizde kullanılacak veri setinin ve örneklem büyüklüğünün yeterli olup olmadığını gösterirken "Bartlett Küresellik" testi ise ölçekteki maddeler arasında anlamlı korelasyonlar olup olmadığını ortaya koyan bir testtir. KMO veri setinin faktör analizi için uygun olup olmadığını gösterir. KMO değerinin genellikle ,50 bazen de ,70'in üzerinde olması tavsiye edilir (Hair vd., 2010; Kalaycı, 2009). Yapılan testlerin sonucunda KMO değeri 0,709 olarak bulunmuştur. Büyüköztürk'e (2007) göre KMO değerinin 0,70'den büyük olması mevcut veriler ile faktör analizi yapılabileceğini göstermektedir. Bartlett Küresellik testi sonuçlarına bakıldığında ($\chi^2 = 3445,458$; $p < ,001$) elde edilen veriler ($p < ,001$) düzeyinde anlamlıdır. Örgütsel sinizm ölçeğinin açıklanan toplam varyans yüzdesi %64,201 olarak hesaplanmış olup ölçekteki ifadelerin faktör yükleri Varimax dik döndürme yöntemi ile tespit edilmiştir.

Tablo 3'de faktör analizi sonucunda ortaya çıkan döndürme sonrasında faktörleri oluşturan maddelerin faktör yükleri yer almaktadır. Faktör analizleri sırasında maddeler değerlendirilirken çoğunlukla 0,30'un (Sümer, 2000; Büyüköztürk, 2005; Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010) alt sınır olarak alınabileceği ifade edilmekte ve bu değer üzerinde maddelerin ölçekte kalması uygun görülmektedir. Örneklem büyüklüğü arttıkça bu değerin aşağı çekildiği görülmektedir. Akdağ, (2011: 26) ,30 yük değeri için örneklem büyüklüğünün en az 350 olması gerektiğini belirtmektedir. Örneklem büyüklüğü açısından 0,30 kabul edilebilir sınır olmasına rağmen ölçeğin geçerliği ve güvenilirliğini yüksek tutmak amacıyla bu çalışmada 0,40 alt sınır olarak alınmıştır. Analiz bulgularına göre ölçekte yer alan tüm maddeler belirlenen alt sınır değerinin üzerinde 0,407 ile 0,828 arasında bir yük almışlardır. Örgütsel sinizm ölçeği faktör analizi sonucunda ölçekte yer alan 14 ifadenin tamamının faktör yüklerinin 0,400 üzerinde çıkması sonucu ölçekteki hiçbir ifade çıkarılmamış olup orijinal hali ile kullanılmıştır. Ayrıca Tablo 3 incelendiğinde örgütsel sinizm ölçeğinin birinci boyutu olan "Bilişsel Sinizm" beş ifadeden oluşmakta ve açıklanan varyans oranının 31,702 olup genel ortalamasının 3,992 olduğu görülmektedir. İkinci boyut olan "Duyuşsal Sinizm" boyutu dört ifadeden oluşmaktadır. Açıklanan varyans oranı 19,301 ve genel ortalaması 3,608 olarak hesaplanmıştır. Son olarak beş ifadeden oluşan "Davranışsal Sinizm" boyutunun ise açıklanan varyans oranı 13,198 ve ortalaması ise 3,992 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 3. Örgütsel Sinizm Ölçeğinin Faktör Analizi Sonuçları

	Faktör Yüklü	Öz Değer	Açıklanan Varyans	Ortalama
1. Faktör: Bilişsel Sinizm		2,887	40,045	3,992
Çalıştığım otel işletmesinin söyledikleri ile yaptıklarının farklı olduğunu düşünüyorum.	,717			
Çalıştığım otel işletmesinin politikaları, hedefleri ve uygulamaları arasında çok az ortak nokta var.	,703			
Çalıştığım otel işletmesi bir şey yapacağını söylediğinde gerçekten yapıp yapmayacağını merak ediyorum.	,770			
Çalıştığım otel işletmesinde ödüllendirilmesi gereken personel ile ödüllendirilen personel farklıdır.	,828			
Çalıştığım otel işletmesinin yapacağını söylediği ile yaptığı arasında çok az benzerlik vardır.	,775			
2. Faktör: Duyuşsal Sinizm		2,091	14,404	3,608
Çalıştığım otel işletmesini düşündüğümde sinirleniyorum.	,691			
Çalıştığım otel işletmesini düşündüğümde kızgın oluyorum.	,699			
Çalıştığım otel işletmesini düşündüğümde geriliyorum.	,707			
Çalıştığım otel işletmesini düşündüğümde endişeleniyorum.	,791			
3. Faktör: Davranışsal Sinizm		2,304	9,752	3,922
Çalıştığım oteldeki işlerin işleyişi hakkında dışardaki arkadaşlarıma şikâyet ederim.	,801			
İş arkadaşlarımla “biliyorum, farkındayım” anlamında bakışırız.	,407			
Çalıştığım otel işletmesindeki iş arkadaşlarımla işlerin ilerleyişi ile ilgili konuşurum.	,500			
Çalıştığım otel işletmesinin politika ve uygulamalarını diğer çalışanlar ile eleştiririm.	,821			
Kendimi, çalıştığım otel işletmesinin kararları ve sloganları ile alay ederken bulurum.	,757			

4.3.2. İşe Yabancılaşma Ölçeğinin Faktör Analizi

İşe yabancılaşma ölçeği verilerinin çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerlerine göre normal dağılım özelliklerine sahip olduğu anlaşıldıktan sonra ve faktör analizine başlamadan önce verilerin faktör analizine uygun olup olmadığını gösteren Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)

değeri 0,714 olarak hesaplanmış olup Bartlett Küresellik testi sonucunda ise ($\chi^2= 3869,652$; $p< 0,001$) değerleri elde edilmiş ve verilerin ($p<,001$) düzeyinde anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır. İşe yabancılaşma ölçeğinin açıklanan toplam varyans yüzdesi 61,735 olarak hesaplanmış olup; ölçekteki ifadelerin faktör yükleri Varimax dik döndürme yöntemi ile tespit edilmiştir.

Tablo 4. İşe Yabancılaşma Ölçeğinin Faktör Analizi Sonuçları

	Faktör Yüklü	Öz Değer	Açıklanan Varyans	Ortalama
1. Faktör: Güçsüzlük		1,329	29,360	2,813
İşimle ilgili kendi kararlarımı uygulama fırsatına sahibim.	,493			
Üstlerime danışmadan işimle ilgili birçok karar alabilirim.	,478			
Günlük işlerim genellikle başkaları tarafından belirlenir	,446			
İşimle ilgili kararları genellikle kendim alırım.	,812			
2. Faktör: Anlamsızlık		1,913	17,233	2,538
Yaptığım işin amacını tam olarak anlayamadığım zamanlar oluyor.	,836			
İşim gerçekten önemli ve değerli.	,400			
İşimin önemi hakkında sık sık endişeleniyorum.	,740			
Çoğunlukla işimin çok az önemsendiğini düşünüyorum.	,439			
İşimin buradaki diğer çalışanların işleriyle nasıl bir uyum içerisinde olduğunu anlıyorum	,561			
3. Faktör: Kendine Yabancılaşma		1,408	15,142	2,458
Yaptığım işte herhangi bir başarı hissi duymuyorum.	,536			
İşimin en tatmin edici tarafı maaşım.	,622			
İşimde gerçek yetenek ve becerilerimi kullanma imkânım çok az.	,485			
Yaptığım iş bana ceza çekiyormuşum hissi veriyor.	,567			
Yaptığım iş rutin, sıkıcı ve yaratıcılık için çok az imkân tanıyor.	,422			

Tablo 4. incelendiğinde işe yabancılaşma ölçeğinin birinci alt boyutu olan “Güçsüzlük” alt boyutunun orijinalinde yedi ifadeden oluştuğu ancak “Bu işletmenin başarısına işimin önemli katkıları olduğunu düşünüyorum”, “İşim gerçekten önemli ve değerli” ve “Çoğunlukla işimin çok az

önemsendiğini düşünüyorum” ifadelerinin faktör yüklerinin kabul edilebilir sınırların dışında olduğu görülmüştür. Bu nedenle söz konusu ifadeler ölçekten çıkarılmış olup analizlere dâhil edilmemişlerdir. İşe yabancılaşmanın ikinci alt boyutu olan “Anlamsızlık” alt boyutu da orijinalinde yedi

ifadeden oluşmaktadır. Ancak “Bu işletmenin başarısına işimin önemli katkıları olduğunu düşünüyorum” ve “İşimin, işletmenin genel işleyişindeki rolünü anlıyorum” ifadelerinin faktör yüklerinin kabul edilebilir sınırların dışında olduğu görülmüş ve bu nedenle ölçekten çıkarılıp analizlere dâhil edilmemişlerdir. Son olarak işe yabancılaşma ölçeğinin üçüncü ve son alt boyutu olan “Kendine Yabancılaşma” boyutu da orijinalinde yedi ifadeden oluşmakta ancak “İşim bana kişisel tatmin hissi veriyor” ifadesi ile “Yaptığım iş ilgi çekici ve büyüleyici” ifadelerinin faktör yüklerinin kabul edilebilir sınırların dışında olması nedeni ile ölçekten çıkarılarak analizlere dâhil edilmemişlerdir. Ayrıca Tablo 4 incelendiğinde işe yabancılaşma ölçeğinin “Güçsüzlük” alt boyutunun toplam varyansın yüzde 29,360’ını açıkladığı ve ortalamasının 2,813 olduğu görülmektedir. Diğer bir alt boyut olan “Anlamsızlık” ise toplam varyansın yüzde 17,233’ünü açıkladığı ve ortalamasının 2,538 olduğu sonucuna varılmıştır. Son olarak “Kendine Yabancılaşma” alt boyutunun ise toplam varyansın yüzde 15,142’sini açıkladığı ve ortalamasının 2,458 olduğu görülmektedir.

4.4. Değişkenler Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Analiz Sonuçları (Korelasyon)

Değişkenler arasında bir ilişki olup olmadığı Pearson Korelasyon Katsayısı ile belirlenir. Bu çalışmada

Tablo 5. Örgütsel Sinizm ile İşe Yabancılaşma Arasındaki İlişkiye Yönelik Korelasyon Analizi Sonuçları (n=393)

Faktör	1	2	3	4	5	6	7	8
1 Örgütsel Sinizm	1							
2 Bilişsel	,808**	1						
3 Duyuşsal	,799**	,442**	1					
4 Davranışsal	,811**	,437**	,552**	1				
5 İşe Yabancılaşma	,373**	,342**	,153**	,389**	1			
6 Güçsüzlük	,216**	,229**	,021	,252**	,695**	1		
7 Anlamsızlık	,242**	,234**	,047	,287**	,754**	,312**	1	
8 Kendine Yabancılaşma	,366**	,301**	,250**	,330**	,798**	,337**	,386**	1

İstatistiksel anlamlılık düzeyleri * 0,05 ve ** 0,01’dir.

Tablo 5. incelendiğinde, örgütsel sinizm ile alt boyutları olan bilişsel, duyuşsal ve davranışsal sinizm arasında 0,01 anlamlılık düzeyinde pozitif yönlü ve yüksek düzeyde bir ilişki olduğu görülmektedir. İşe yabancılaşma ile alt boyutları olan güçsüzlük, anlamsızlık ve kendine yabancılaşma arasında 0,01 anlamlılık düzeyinde pozitif yönlü orta ve yüksek düzeyde bir ilişki söz konusudur. Örgütsel sinizmin tamamı ve alt boyutları olan bilişsel ve davranışsal sinizm ile işe yabancılaşmanın tamamı arasında 0,01 anlamlılık düzeyinde pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişki olduğu ancak duyuşsal sinizm ile işe yabancılaşmanın tamamı arasında 0,01 anlamlılık düzeyinde pozitif yönlü düşük düzeyde bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca örgütsel sinizmin tamamı ve alt boyutları olan bilişsel ve davranışsal sinizm ile işe yabancılaşmanın alt boyutları olan güçsüzlük, anlamsızlık ve kendine yabancılaşma arasında 0,01 anlamlılık düzeyinde pozitif yönlü düşük ve orta düzeyde bir ilişki tespit edilmiştir. Ancak duyuşsal sinizm ile kendine yabancılaşma arasında 0,01 anlamlılık düzeyinde pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişki söz konusu iken duyuşsal sinizm ile işe yabancılaşmanın güçsüzlük ve anlamsızlık boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır.

değişkenler arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla Pearson Korelasyon Analizi kullanılmıştır. Korelasyon katsayısı, -1 ile +1 arasında değer almaktadır. Bu katsayı +1’e yaklaştıkça iki değişken arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu; -1’e yaklaştıkça iki değişken arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu söylenebilir (Ural ve Kılıç, 2006: 247). Korelasyon katsayısının mutlak değeri korelasyonun yönünden daha önemlidir. Yönü ne olursa olsun (pozitif veya negatif) korelasyonun gücü korelasyon katsayısının mutlak değeri ile ölçülür. Sonuç olarak korelasyon kat sayısının +1 olması, iki değişken arasında tam bir doğrusal ilişki olduğunu gösterirken; bu değer -1 olması ise iki değişken arasında negatif yönde tam bir doğrusal ilişki olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu değer -1 olması, iki değişken arasında hiçbir doğrusal ilişki olmadığını ifade etmektedir. Son olarak bu değer sıfır (0) yakın olması iki değişken arasında zayıf bir ilişkinin olduğunu ifade ederken; bire (1) yakın olması ise güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. (Gegez, 2015: 340-341).

Tablo 5’de örgütsel sinizm ve alt boyutları ile işe yabancılaşma ve alt boyutları arasındaki ilişkinin düzeyine (rakamların mutlak büyüklüğü) ve yönüne (pozitif veya negatif olması) ilişkin Pearson Korelasyon Analizi sonuçları yer almaktadır.

Sonuç olarak Hipotez 1 (H1) “Çalışanların örgütsel sinizm algıları ile işe yabancılaşma eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.” H1a “Bilişsel sinizm ile işe yabancılaşma arasında anlamlı bir ilişki vardır.” H1b “Duyuşsal sinizm ile işe yabancılaşma arasında anlamlı bir ilişki vardır.” H1c “Davranışsal sinizm ile işe yabancılaşma arasında anlamlı bir ilişki vardır.” hipotezleri mevcut verilerle desteklenmiştir.

4.5. Bağımsız Değişkenlerin Bağımlı Değişken Üzerindeki Etkisine Yönelik Analiz Sonuçları (Regresyon)

Regresyon analizinin bir bağımlı bir bağımsız değişken ile yapılması basit doğrusal regresyon, bir bağımlı birden fazla bağımsız değişken ile yapılması ise çoklu regresyon olarak ifade edilmektedir (Meriç, 2017). Çoklu regresyon analizinde bağımsız değişkenler eş zamanlı olarak bağımlı değişkendeki değişimi açıklamaya çalışmaktadır. (Altunışık vd., 2010: 237).

Tablo 6.’da örgütsel sinizmin işe yabancılaşma üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla basit doğrusal regresyon analizleri sonuçları yer almaktadır. Tablo 7.’de ise örgütsel sinizmin

alt boyutları olan bilişsel, duyuşsal ve davranışsal sinizmin işe yabancılaşma üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla çoklu regresyon analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 6. Örgütsel Sinizmin İşe Yabancılaşma Üzerinde Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları (n=393)

Model	Standardize Edilmemiş Değişkenin Katsayısı		Standardize Edilmiş Değişkenin Katsayısı	t	Anlam Düzeyi (p)
	B	Std. Hata	Beta		
	Sabit	3,496	,116		
Örgütsel sinizm	,241	,030	,373	7,951	,000

Bağımlı Değişken: İşe Yabancılaşma
R²: ,139; Hatanın Standart Sapması: ,43153

Tablo 6.'da örgütsel sinizmin işe yabancılaşma üzerindeki etkisini ölçmeye yönelik basit doğrusal regresyon analizi sonuçları yer almaktadır. İşe yabancılaşma bağımlı değişken; örgütsel sinizm ise bağımsız değişken olarak ele alınmıştır. Determinasyon kat sayısı (R²) 0 ile +1 arasında bir değer alır. Bu değer, bağımlı bir değişkendeki değişimin ne derece bağımsız bir değişken ya da değişkenlerdeki değişim sonucu ortaya çıktığını gösterir. Bu analizde R² değerinin (,139) olduğu dolayısıyla işe yabancılaşmadaki bir birimlik değişimin yaklaşık %14' ünü örgütsel sinizmdeki değişimin açıkladığı söylenebilir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin katsayı incelendiğinde örgütsel sinizm değişkeninin işe yabancılaşma değişkeni üzerinde anlamlı bir belirleyici olduğu görülmektedir (p<0,05). Beta değeri incelendiğinde ise örgütsel sinizm değişkeninin işe yabancılaşma değişkeni üzerinde pozitif yönde (,373) bir etkisi olduğu görülmektedir. Diğer bir ifade ile çalışandaki algılanan örgütsel sinizm bir birim arttığında işe yabancılaşma düzeyi 0,373 birim artmaktadır.

Sonuç olarak çalışma kapsamında geliştirilen Hipotez 2 (H2) "*Çalışanların örgütsel sinizm algılarının işe yabancılaşma eğilimleri üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.*" hipotezi mevcut veriler doğrultusunda desteklenmiştir.

Tablo 7. Örgütsel Sinizm Alt Boyutlarının İşe Yabancılaşma Üzerinde Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları (n=393)

Model	Standardize Edilmemiş Değişkenin Katsayısı		Standardize Edilmiş Değişkenin Katsayısı	t	Anlam Düzeyi (p)
	B	Std. Hata	Beta		
	Sabit	3,589	,114		
Bilişsel	,125	,026	,253	4,844	,000
Duyuşsal	,081	,028	,162	2,880	,004
Davranışsal	,211	,032	,368	6,554	,000

Bağımlı Değişken: İşe Yabancılaşma
R²: ,225; Hatanın Standart Sapması: ,41583

Tablo 7.'de örgütsel sinizmin alt boyutları olan bilişsel, duyuşsal ve davranışsal sinizmin işe yabancılaşma üzerindeki etkisini ölçmeye yönelik çoklu regresyon analizi sonuçları yer almaktadır. İşe yabancılaşma bağımlı değişken; örgütsel sinizmin alt boyutları ise bağımsız değişkenler olarak ele alınmıştır. R² değeri (0,225) olarak tespit

edilmiştir. Dolayısıyla işe yabancılaşmadaki bir birimlik değişimin %22'sini örgütsel sinizmin alt boyutları olan bilişsel, duyuşsal ve davranışsal sinizmin açıkladığı söylenebilir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin katsayılar incelendiğinde örgütsel sinizm alt boyutları değişkenlerinin işe yabancılaşma değişkeni üzerinde anlamlı belirleyiciler olduğu görülmektedir (p<0,05). Beta değerleri incelendiğinde ise bilişsel sinizm değişkeninin işe yabancılaşma değişkeni üzerinde pozitif yönde (,253), duyuşsal sinizm değişkeninin işe yabancılaşma değişkeni üzerinde pozitif yönde (,162) ve davranışsal sinizm değişkeninin işe yabancılaşma değişkeni üzerinde pozitif yönde (,368) bir etkisi olduğu görülmektedir. Diğer bir ifade ile çalışandaki bilişsel, duyuşsal ve davranışsal sinizm algısındaki bir birimlik artış, çalışanın işe yabancılaşma eğiliminde söz konusu beta değerleri miktarınca artış sağlamaktadır.

Sonuç olarak çalışma kapsamında geliştirilen H2a "*Bilişsel sinizmin işe yabancılaşma üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.*" H2b "*Duyuşsal sinizmin işe yabancılaşma üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.*" H2c "*Davranışsal sinizmin işe yabancılaşma üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.*" hipotezleri mevcut veriler doğrultusunda desteklenmiştir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Çalışmanın evrenini, TRB1 bölgesinde faaliyet gösteren, 13 tanesi 4 yıldızlı otel ve 4 tanesi beş yıldızlı otel olmak üzere toplam 17 otel işletmesindeki işgörenler oluşturmaktadır. Otelardan alınan bilgiler doğrultusunda çalışmanın evreni 722 çalışan olarak belirlenmiştir. Çalışmanın evreni temsil etmesi için, yapılan hesaplamalar sonucunda 250 anket toplamak gerektiği belirlenmiş olmakla birlikte bu tesislerden elde edilen 393 adet anket değerlendirmeye alınmıştır.

Katılımcıların demografik özelliklerine bakıldığında, TRB1 bölgesindeki dört ve beş yıldızlı otel işletmelerinde kadın çalışan sayısının erkek çalışan sayısından fazla olduğu görülmektedir. Ayrıca katılımcı sayısının büyük bir kısmını 30 yaş ve altı çalışanların oluşturduğu, evli ve bekâr oranının ise neredeyse eşit olduğu söylenebilir. Çalışanların büyük çoğunluğunu ortaöğretim ve ön lisans mezunları oluşturmaktadır. Turizm sektöründe ve mevcut işletmede çalışanların çoğunlukla üç yıldan az çalışmış olması, turizm sektöründeki personel devir hızının yüksek olduğunu ifade etmektedir. Çalışma kapsamında ele alınan; çalışandaki örgütsel sinizm algısı ve işe yabancılaşma eğiliminin personel devir hızını etkilediği söylenebilir. Katılımcıların çoğunluğunun asgari ücretle çalıştığı ve ayrıca departmanlar arasındaki dağılımda mutfak ve kat hizmetlerinde çalışanların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, otel işletmelerinde mutfak ve kat hizmetlerinde personel sayısının diğer departmanlara oranla daha yüksek olduğu dolayısıyla bu departmanlarda insan gücüne daha fazla ihtiyaç duyulduğu söylenebilir. Son olarak mevcut otel işletmeleri çalışanlarının yaklaşık üçte ikisinin turizm alanında eğitim almadığı sonucuna varılmıştır. Bunun nedeninin ise, otel işletmelerinde personel giderlerinin diğer giderlere oranla yüksek olması nedeniyle otel yönetimlerinin düşük maliyetli işgücü çalıştırma yönündeki eğilimleri olduğu söylenebilir.

Örgütsel sinizm ile işe yabancılaşma arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla yapılan korelasyon analizi sonucunda, örgütsel sinizm ve alt boyutları ile işe yabancılaşma arasında 0,01 anlamlılık düzeyinde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bu doğrultuda H1 genel hipotezi ve H1a, H1b, H1c alt hipotezleri desteklenmiştir. Sonuç olarak otel çalışanlarındaki örgütsel sinizm algısının her boyutunda sinizm algısı arttıkça çalışanların işe yabancılaşma eğilimlerinin de arttığı tespit edilmiştir. Ancak işletme yöneticilerinin çalışanlardaki sinizm algısını azaltma yönünde girişimlerde bulunması, çalışanların işe yabancılaşma eğilimlerinin azaltacak ve personel devir hızında iyileşme sağlayacaktır. Böylelikle üretim ve tüketimin eş zamanlı olduğu otel işletmelerinde personelin alanında uzmanlaşmasına ve sonuç olarak hizmet kalitesinde iyileşmeye neden olacağı söylenebilir. Hizmet kalitesinin iyileşmesi ise uzun vadede doluluk oranlarının artmasıyla işletme kâr marjının da artması demektir.

Değişkenler arasındaki etkiyi ölçmek amacıyla basit doğrusal regresyon ve çoklu regresyon analizi yapılmıştır. İşe yabancılaşmanın bağımlı değişken, örgütsel sinizm ve alt boyutlarının ise bağımsız değişkenler olarak ele alındığı regresyon analizi sonucunda örgütsel sinizmin tamamı ve alt boyutlarından oluşan değişkenlerin işe yabancılaşma değişkeni üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak H2 genel hipotezi ve H2a, H2b, H2c alt hipotezleri desteklenmiştir. Örgütsel sinizmin işe yabancılaşma üzerindeki etkisini ele aldığımızda, çalışandaki örgütsel sinizm algısının çalışanın işe yabancılaşma eğilimini arttırdığı dolayısıyla sinizmin işletmeler için doğrudan olumsuz sonuçlar getirdiği sonucuna varılmıştır.

Çalışmanın gerçekleştirilmesinde bir takım zorluklar yaşanmıştır. İlk olarak çalışanlara dağıtılacak olan anket formu işletme yönetimleri ile paylaşıldığında örgütsel sinizm ile işe yabancılaşma kavramlarına ilişkin ifadelerin olumsuz içerikte olması nedeniyle bazı işletmeler bu tür soruların çalışanlara yöneltilmesini istememişlerdir. Diğer taraftan bazı işletmelerde çalışanlar, verdikleri cevapların amirleri ya da işletme yöneticileri tarafından görüleceği endişesi ile anketi doldurmayı kabul etmemişlerdir. Son olarak katılımcılar, anket formundaki bazı ifadelerde birden fazlaşik işaretleyerek kendilerini gizlemeye çalışmışlardır.

Veri toplama sırasında karşılaşılan diğer bir zorluk da anketlerin işletmelerin isteği üzerine online olarak değil kalem kağıt yöntemiyle cevaplandırılmasıdır. Anketlerin dağıtılması, toplanması ve bilgisayar ortamına aktarılması önemli bir zaman almıştır.

Çalışmanın birtakım kısıtları da söz konusudur. Zaman ve erişim kısıtları da göz önünde bulundurularak veri toplama işlemi TRB1 bölgesi dört ve beş yıldızlı otel işletmeleri ile sınırlandırılmıştır. Gelecek araştırmalarda turizm sektörüne ait daha büyük ve farklı evrenlerin de dâhil edildiği benzer çalışmalar yapılabilir. Bu araştırma hizmet sektöründe gerçekleştirilmiş olup; üretim sektöründe yapılacak araştırmalarla sektörel farkların ortaya konması hem alanyazına hem de uygulayıcılara katkı sağlayabilir.

Bu çalışma, anlık bir araştırmadır ve belirli bir süre içinde tamamlanmıştır. Ortaya konan sonuçlar bu sürecin bir yansımasıdır. Çalışmadaki değişkenler ise belirli bir süreç içerisinde oluşan, değişen ve kaybolabilen psikolojik yapı ve

durumları içermektedir. Bu nedenle benzeri bir çalışma aynı değişkenler ya da ilişkilendirilebilecek farklı değişkenlerle belirli bir süreç içerisinde tekrar edilerek yapılabilir. Dahası bir sürece yayılarak periyodik değerlendirmelerle diğer bir ifade ile boylamsal araştırmalarla geliştirilebilir. Böylece kavramlara ilişkin daha genel sonuçlar ve ilişkilerin ortaya konulmasına yönelik daha farklı nedensellikler ortaya çıkarılabilir. Son olarak gelecek araştırmalar için örgütsel sinizmi azaltmaya yönelik olarak sunulabilecek yönetsel uygulamaların incelenmesi de önerilebilir.

Kaynakça

- Abraham, R. (2000). Organizational Cynicism: Bases and Consequences. Generic, Social, and General. *Psychology Monographs*, 126(3), 269-292.
- Akdağ, M. (2011). *SPSS'de İstatistiksel Analizler*. Malatya: İnönü Üniversitesi Web Yönetim Paneli.
- Altınöz, M., Çöp, S., & Sığındı, T. (2011). Algılanan Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Sinizm İlişkisi: Ankara'daki Dört ve Beş Yıldızlı Konaklama İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15(21), 285-315.
- Andersson, L. M. (1996). Employee Cynicism: An Examination Using a Contract Violation Framework. *Human Relations*, 49(11), 1395- 1418.
- Balay, R., Kaya, A., & Cülha, A. (2013). Örgüt Kültürü ve Örgütsel Sinizm İlişkisi. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(2), 126-128.
- Bayındır, B. (2002). *Ortaöğretim Dal Öğretmenlerinin Mesleğe Yabancılaşmaları ile Öğretme Öğrenme Sürecindeki Davranışları Arasındaki İlişki*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Bommer, W. H., Rich, G., & Rubin, R. S. (2005). Changing Attitudes About Change: Longitudinal Effects of Transformational Leader Behavior on Employee Cynicism About Organizational Change. *Journal of Organizational Behavior*, 26, 733-753.
- Brandes, P. M. (1997). *Organizational Cynicism: Its Nature, Antecedents, and Consequences*. Dissertation of Doctor of Philosophy. The University of Cincinnati.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 32, 470-483.
- Büyüköztürk, Ş. (2005). *Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Canteğin Matbaası.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal Bilimler için Çok Değişkenli İstatistik*. Ankara: Pegem Akademi.
- Dean J. W., Brandes P., & Dharwadkar, R. (1998). Note Organizational Cynicism. *Academy of Management Review*, 23 (2) 341-352.
- Devellis, F. (2014). *Ölçek Geliştirme*. İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.

- Elma, C. (2003). *İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin işe Yabancılaşması (Ankara İli Örneği)*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Erben, G. S. (2008). *Effects of Perceived Employment Opportunities, Peer Support, Exhaustion and Work Alienation on the Relationship Between Perceived Job Characteristics and Work Attitudes: A Comparative Study Between Lean and Traditional Production Contexts*. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Erdost, H.E., Karacaoğlu, K., & Reyhanoğlu, M. (2007). Örgütsel Sinizm Kavramı ve ilgili Ölçeklerin Türkiye'deki Bir Firmada Test Edilmesi. 15. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, 514-524.
- Gegez, A .E. (2015). *Pazarlama Araştırmaları*. İstanbul: Beta Basım A.Ş.
- Güzeller, C., & Kalağan G. (2008). Örgütsel Sinizm Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması ve Çeşitli Değişkenler Açısından Eğitim Örgütlerinde İncelenmesi. 16. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiri Kitabı*, Eskişehir.
- Hair, J.F., Black, W.C., Babin, B. J., & Anderson, R.E.. (2010). *Multivariate Data Analysis*. Pearson.
- Helvacı, M. A., & Çetin, A. (2012). İlköğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm Düzeylerinin Belirlenmesi (Uşak İli Örneği). *International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(3), 1475-1497.
- Hoy, W. K. (1972). Dimensions of Student Alienation and Characteristics of Public High Schools. *Interchange*, 3, 38-52.
- Hoy, W. K., Blazovsky R., & Newland, W. (1983). Bureaucracy and Alienation: A Comparative Analysis. *The Journal of Educational Administration*, 21(2), 109-121.
- Kalağan, G. (2009). *Araştırma Görevlilerinin Örgütsel Destek Algıları ile Örgütsel Sinizm Tutumları Arasındaki İlişki*. Yüksek Lisans Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi.
- Kalaycı Ş. (2009). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Karacaoğlu, K., & İnce, F. (2012). Brandes, Dharwadkar ve Dean'in (1999) Örgütsel Sinizm Ölçeği Türkçe Formunun Gecerlilik ve Güvenilirlik Çalışması: Kayseri Organize Sanayi Bölgesi Örneği. *Business and Economics Research Journal*, 3(3), 77-92.
- Karfakis, N., & Kokkinidis, G. (2011). Rethinking Cynicism: Parrhesiastic Practices in Contemporary Workplaces. *Culture And Organization*, 17(4), 329- 345.
- Kart, M. E. (2015). *Örgütsel Sinizm: Bağlamsal Performans ve Etik ideoloji*. Ankara: Nobel Akademi.
- Kovel, J. (1994). *Tarih ve Tin: Özgürleşme Felsefesi Üzerine Bir İnceleme*. (Çev. H. Pekinel). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kutanis, R.Ö., & Çetinel, E. (2010). *Adaletsizlik Algısı Sinizmi Tetikler mi? Bir Örnek Olay*. İçinde: 17. Yönetim ve Organizasyon Kongresi Kongre Kitabı, (s.693-699). Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi.
- Meriç S., & Güllüce A.Ç. (2017). *Değişime Direnç ve Örgütsel Sessizlik Bağlamında Yenilikçilik: TRAI ve TRB2 Bölgesi Turizm İşletmelerine Yönelik Bir Araştırma*. İSTANBUL: Lambert Academic Publishing.
- Mete, Y. A. (2013). Relationship Between Organizational Cynicism and Ethical Leadership Behaviour: A Study at Higher Education. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 89, 476 – 483.
- Mottaz, C. J. (1981). Some determinants of work alienation. *Sociological Quarterly*, 22(4), 515-529.
- Naus, A. J. A. M. (2007). *Organizational Cynicism on the Nature, Antecedents, and Consequences of Employee Cynicism toward the Employing Organization*. Doctoral Dissertation. Maastricht: Maastricht University.
- Özgener, Ş., Ögüt A., & Kaplan M. (2008). *İşgören-İşveren İlişkilerinde Yeni Bir Paradigma: Örgütsel Sinizm. Örgütsel Davranışta Seçme Konular: Organizasyonların Karanlık Yönleri ve Verimlilik Azaltıcı Davranışlar*. Ankara: İlke Yayınevi.
- Özkalp, E., & Kirel, Ç. (2004). *Örgütsel Davranış*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Sarros, J. C., Tanewski, G. A., Winter, R. P., Santora J. C., & Densten, I. L. (2002) Work Alienation and Organizational Leadership. *British Journal of Management*, Vol 13.
- Seeman, M. (1959). On the meaning of alienation. *American sociological review*, 24(6), 783-791.
- Sümer, N. (2000). Yapısal Eşitlik Modelleri. *Türk Psikoloji Yazıları*. 3 (6), 49-74.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2001). *Using Multivariate Statistics*. Boston: Pearson.
- Terez, T. (2000). İş ve Anlam. (Çev. G. Güney). *Executive excellence*, 4(41), 6-7.
- Tokgöz, N., & Yılmaz, H. (2008). Örgütsel Sinizm: Eskişehir ve Alanya'daki Otel İşletmelerinde Bir Uygulama. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 283-305.
- Tükeltürk, Ş. A., Perçin, N. Ş., & Güzel, B. (2009). Örgütlerde Psikolojik Kontrat İhlalleri ve Sinizm İlişkisi: 4-5 Yıldızlı Otel İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma. 17. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı*. Eskişehir, 686-690.
- Ural, A., & Kılıç, İ. (2006). *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Wilkerson, J. M., Evans, W. R., & Davis, W. D. (2008). A Test of Coworkers' Influence on Organizational Cynicism, Badmouthing, and Organizational Citizenship Behavior. *Journal Of Applied Social Psychology*, 38(9), 2273- 2292.

- Yazıcıoğlu, Y., & Erdoğan, S. (2011). *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yıldız, S., & Şaylıkay, M. (2014). The Effect of Organisational Cynicism on Alienation. *Procedia-Social And Behavioral Sciences*, 109, 622-7.

Araştırma Makalesi • Research Article

Sosyal Ağların Pazarlama Üzerindeki Etkileri: Instagram Örneği*

The Effects of Social Networks on Marketing: Instagram Example

Burak Yılmazsoy^{a,**}

^a Bilim Uzmanı, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İnternet ve Bilişim Teknolojileri Yönetimi Bölümü, 03000, Afyonkarahisar/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-5462-4247

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 08 Mayıs 2018

Düzeltilme tarihi: 19 Mayıs 2018

Kabul tarihi: 21 Mayıs 2018

Anahtar Kelimeler:

Sosyal Medya

Instagram

Instagram Pazarlaması

ARTICLE INFO

Article history:

Received 08 May 2018

Received in revised form 19 May 2018

Accepted 21 May 2018

Keywords:

Social Media

Instagram

Instagram Marketing

ÖZ

Bu çalışmada, Instagram sosyal ağının pazarlamaya olan etkilerinin tüketici görüşleri alınarak incelenmesi amaçlanmıştır. Nitel araştırma yöntemiyle desenlenen çalışmada görüşme tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın katılımcılarını Instagram sosyal ağına üyeliği bulunan ve en az 1 defa bu ortamda alışveriş deneyimi olan 41 kullanıcı oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Form Google Doc altyapısıyla çevrimiçi olarak uygulanmıştır. Veriler içerik ve betimsel analiz teknikleri ile analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda; katılımcıların gün içinde Instagram'a ortalama kaç kez giriş yaptığı, işletmelerin sayfalarını takip etme nedenlerinin neler olduğu, kullanıcıların hangi ürünleri aldıkları, ürün almalarını etkileyen durumların neler olduğu, pazarlama üzerindeki etkileri, Instagram üzerinden alışveriş yapmanın olumlu ve olumsuz yönleri ve işletmelere olan faydalarının neler olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

ABSTRACT

In this research, it is aimed to examine the effect of Instagram social network on marketing by taking the opinions of the consumers. Interview technique was used in the research designed by qualitative research method. The participants of the survey consisted of 41 users who were members of the Instagram social network and had at least one experience shopping in this environment. Semi-structured interview form was used as data collection tool. The form was implemented online with Google Docs infrastructure. The data were analyzed with content and descriptive analysis techniques. As a result of the research; how many times the participants log in Instagram, what the reasons of following business pages are, what products they buy, what conditions affect their purchasing, what the positive and negative aspects of shopping through Instagram are and what benefits the businesses reach through this shopping were all determined.

1. Giriş

Teknolojideki gelişim süreci insanların yaşayışlarını etkilemiş ve değişikliklere neden olmuştur. İnternet ve internet teknolojileri insanların yaşayışlarını kolaylaştırmış, ulaşılmak istenilen bilgi ve ürünlere ulaşımı hızlandırmıştır. Sosyal ağlar eğitim, sağlık, pazarlama gibi birçok alanda kullanılmakta ve büyük faydalar sağlamaktadır. İnternet sayesinde video, müzik, fotoğraf gibi farklı türde veri paylaşımlarının anlık gerçekleştirilmesi ve bilgiye ulaşım daha kolay hale gelmiştir (Yılmazsoy ve Kahraman, 2017).

Sosyal medya ile ilgili literatür incelendiğinde farklı tanımları olduğu görülmektedir. Bunlardan bazıları;

- (i) Köksal ve Özdemir'e (2013) göre "Katılımcıların çevrimiçi ortamlarda kendilerini ifade etme, iletişime geçme, gruplara katılma ve bu ortamlara fikir, yorum ve yayınlarıyla katkıda bulunma imkânı sağlayan sosyal içerikli web siteleri",
- (ii) Vural ve Bat'a (2010) göre "Telekomünikasyon ve sosyal iletişimin, metin, görsel ve ses içerikli web teknolojileri ile sağlandığı, bu yolla insanların fikirlerini, tecrübelerini paylaştığı, bilgi ve içerik

* Bu çalışma, 19-21 Nisan 2018 tarihlerinde Denizli'de düzenlenen I. Uluslararası Genç Ekonomistler Öğrenci Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

** Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: burakyilmazsoy@hotmail.com

paylaşımlarında bulunduğu çevrimiçi medyanın en yeni türü”,

- (iii) Kaplan ve Haenlein’in (2010) tanımına göre “Web 2.0 üzerinde ideolojik ve teknolojik içeriklerin, yapılanmaların kullanıcı merkezli bir şekilde üretilmesine ve geliştirilmesine izin veren internet tabanlı uygulamaların bütünü”,
- (iv) Hazar (2011), insanların sosyalleşme, kaçış, bilgilene, eğlenme, iletişim, vakit geçirme gibi isteklerine etkileşim boyutuyla cevap veren günümüzde insanları en hızlı ve en fazla kuşatan, kişiselleşebildiği oranda da gelecek vadeden bir araç,
- (v) Tiryakioğlu ve Erzurum (2011) sosyal ağları, iletişimin ve sosyal ilişkilerin kurulabileceği, kişilerin, fikirleri, etkinlikleri ve ilgi alanları gibi kişisel bilgilerini kendi ağlarıyla paylaşma imkânı sunan bir çevrimiçi servis,
- (vi) Bartlett-Bragg (2006), sosyal ağları grup etkileşiminin gerçekleştiği, işbirlikçi yapıdaki paylaşılan alanı ve sosyal iletişimi arttıran, web ortamında bilgi değişimini kümeleyen uygulamalar bütünü olarak tanımlamışlardır.

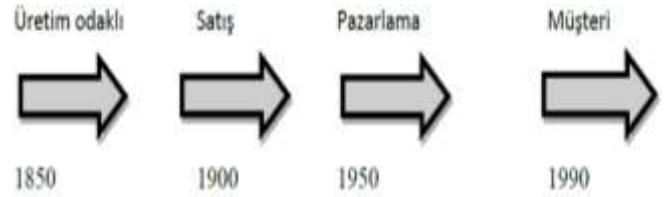
Solomon (2013), sosyal medyayı müşterilerin işletmelerle iletişiminin değişen yüzü olarak tanımlarken, Peelen ve Beltman (2013)’da, müşteri ilişkileri yönetiminin geleceğinde sosyal medyanın yerinin önemine vurgu yapmaktadırlar. İnternetin hem bireylerin hem işletmelerin hayatının ayrılmaz parçası haline dönüşmesi ile özellikle elektronik ticaret daha fazla değer kazanmaya başlamıştır (Yaşa Özeltir, Bozyiğit ve Gülmez, 2017). Yüksek iletişim ve etkileşime imkân veren sosyal ağların pazarlama alanında kullanılmasıyla ağda yer alan diğer kullanıcılarla paylaşımlarını gerçekleştirebilmekte ve geniş kitlelere ulaşabilmelerini sağlamaktadır. İşletmeler düşük bütçe ile fiziksel ortamda ulaşabileceği sayının çok çok üstünde müşteri adayına ulaşabilmekte, ticari faaliyetlerini genişletebilmektedir.

İşletmeler için sosyal ağlar bir tanıtım aracı olarak kullanılmakta, reklam faaliyetlerini geleneksel medya yerine, yeni medya yani sosyal ağlar üzerinden gerçekleştirmektedirler. İşletmeler sosyal medyaya çevrimiçi pazarın diğer türlerine oranla daha fazla yatırım yapmaktadırlar. Araştırmalara göre, 2008 yılında 455 Milyon Dolar olan sosyal medya harcamalarının (Horovitz, 2009’dan aktaran Kara, 2012: 114) 2018 yılı için 35 Milyar Doların üzerinde olacağı tahmin edilmektedir.

1.1. Pazarlamanın Gelişim Süreci

Pazarlamanın gelişim süreci incelendiğinde 1850’li yıllarda ürün kıtlığının söz konusu olduğu, tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarının göz önüne alınmadığı üretim odaklı pazarlama anlayışı, 1900’lü yıllarda üretimin değil, satışın işletmeler için önemli olduğu satış odaklı pazarlama dönemi, 1950’li yıllarda rekabete dayalı, işletmelerin pazardaki diğer işletmelerle rekabet odaklı pazarlama faaliyetlerini gerçekleştirdiği dönem ve 1990’lı yıllarda müşteri istekleri ve görüşlerinin ön planda olduğu müşteri odaklı pazarlama faaliyetlerinin yapıldığı dönem olarak tanımlanabilir.

Şekil 1. Pazarlamanın Geçirdiği Dönemler

Kaynak: Bose (2002)

Pazarlamada yaşanan bu değişimler, teknolojik gelişmeler ve internetin yaygınlaşması, küreselleşme ve tüketicinin eğitim ve iletişim düzeyindeki artış sebebiyle yaşanmıştır (Özdemir ve Çetinkaya, 2014). Pazarlama alanında yaşanan bu gelişmeler pazarlamanın yapısını, pazarlama kavramını ve tanımını değiştirmiştir. Değişim sürecinde, ilişki pazarlaması gelişmiş, müşteri işletmenin odak noktasına koyulmuş, değer üretme ve değer aktarma kavramları gelişmiş ve pazar yönelimlilik esas hale gelmiştir (Albay, 2010).

Bilişim ve iletişim teknolojilerindeki gelişim, yaygınlaşma ve ucuzlama, tüketicinin gerek pazar içerisinde gerekse de kendi aralarındaki iletişimin artmasına neden olmaktadır (Çetinkaya ve Özdemir, 2014). Yeni pazarlama yaklaşımlarında işletmeler müşterileri ile ilgili bilgi toplama, depolama, işleme ve dağıtma gibi işlevlerin yapılması teknoloji ile mümkün hale gelmiştir (Albay, 2010). Günümüzde dünyanın başka bir ülkesinden dahi internet üzerinden alışveriş yapılabilmektedir. İşletmelerde uzaklık fark etmeksizin ticari faaliyetlerini gerçekleştirebilmekte, web teknolojilerindeki gelişimle birlikte sosyal ağları aktif kullanarak pazarlama faaliyetlerini bu ortamlarda devam ettirmektedirler.

1.2. Pazarlamada Dönüşüm - Sosyal Medya Pazarlamacılığı

Radyo, televizyon gazete gibi geleneksel medya araçları ile işletmelerin reklam ve pazarlama faaliyetleri gerçekleştirilmekteydi. Pazarlamanın birinci periyodunda geleneksel medya ile pazarlama faaliyetleri ve tanıtım yapılmaktayken tek yönlü, tüketicilerin görüşlerinin dikkate alınmadığı tekdüze bir faaliyet yapılmaktaydı. Pazarlamanın ikinci periyodunda ise doğrudan posta, tele pazarlama ve kataloglar yoluyla doğrudan pazarlama faaliyetlerinin (Özdemir ve Çetinkaya, 2014) yapıldığı dönem olmuştur. Pazarlamanın ikinci periyodu, sosyal web çağının yaşandığı günümüzde (Özdemir ve Çetinkaya, 2014) tüketicilerin daha aktif olduğu, sosyal ağların aktif kullanıldığı ve ürene ulaşımın kolaylaştığı pazarlama ortamıdır.

Bu noktada eski pazarlamadan sosyal webin yeni pazarlamasına geçişin sağlanabilmesi için öncelikle pazarlama anlayışının, daha sonra marka değeri, bölümlenme, hedefleme, iletişim, içerik, viral olma, görüşler, yayımcı ve reklamcının rolü, bilgi hiyerarşisi ve kaçınılmaz olarak ödemelerin değişmesi gerekmektedir (Weber, 2007: 33-34’dan aktaran Akar, 2010: 10).

Tablo 1. Geleneksel Pazarlamadan Sosyal Medya Pazarlamaya Geçiş

Bileşenler	Geleneksel Pazarlama	Yeni Pazarlama
Pazarlama anlayışı	Markayı anlatan tek yönlü, tek taraflı iletişim.	İlişki ve diyalogları beslemek, daha şeffaf olma, güven kazanma, inanılabilirlik yaratma.
Marka değeri	Marka hatırlatmaları önemlidir.	Marka değeri müşteriler tarafından belirlenir: Müşteriler, mal ya da hizmeti ne derecede önermektedir?
Bölümleme	Demografiye göre müşteri grupları.	İlgi, tutum, davranışa göre müşteri grupları: Müşteriler için ne önemli?
Hedefleme	Demografiye göre hedefleme, özellikle medya satın almaları.	Müşteri davranışına göre hedefleme.
İletişim	Radyo-televizyon yayımı stil: Müşterinin özümsemesi için zorla iletilen ve yaratılan mesaj.	Diyalog, kişisel görüş, müşteri yorumları ya da arama ve sorgulama yoluyla interaktif iletişime yarayan dijital çevre.
İçerik	Pazarlamacılar tarafından yaratılan ve kontrol edilen profesyonel içerik.	Artarak görselleşen profesyonel ve kullanıcı yaratımlı karma içerik.
Viral olma	Güzel ancak içerikten ziyade sıklıkla çarpıcı sunum yoluyla yönlendirilen popülerlik.	Viral olma, dikkate değer ürünlerle ilgili güvenilir içeriğe ya da insanların konuşmasını ve e-mail göndermesini sağlayacak özelliklere dayanmaktadır.
Görüşler	Uzmanlar tartışmaya güçlü katkı sağlar.	Kullanıcılar görüş belirtir ve her şeyi oylar.
Reklamcı/yayımcı rolü	Yayımcı kanal kurar ve kanal ya da programlara sponsor olan reklamcılar için izleyici toplayacak içeriği kontrol eder.	İçeriğe sponsor olma yoluyla ilişki kurma ve müşteriler nerede, nasıl, ne zaman isterlerse etkileşimde olma.
Strateji	Üst yönetimce uygulanan yukarıdan aşağıya stratejisi taktikleri belirler.	Aşağıdan yukarıya stratejisi, sürekli testler ve müşteri girişlerinden toplanan başarılı
Hiyerarşi	Bilgi, uygun reklamcılar için kanallar, dosyalar ve kategoriler içerisinde düzenlenir.	Bilgi uygun kullanıcılar için istenilen anahtar kelime ile elde edilebilir.
Ödeme	Bir reklam kampanyasıyla 1000 insana ulaşma bedeli (İngilizce kısaltması CPM): Maliyet üzerine vurgu yapılmaktadır. Reklamcılar fikir satın alır (söyleme payı=akıl payı= pazar payı)	Yatırımların geri dönüşümü (İngilizce kısaltması ROI):Gelecekteki büyüme için pazarlamaya yatırım yapmaktadır. Karlılık ölçülebilir geri dönüşümlere dayalıdır.

Kaynak: Weber'den (2007: 33-34) aktaran: Akar (2010: 31-32).

Tablo 2. Örneklem Grubunun Dağılımı

Katılımcılar	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Düzeyi	Aylık Hane Geliri	Meslek
K1	Erkek	27	Yüksek Lisans	4000	Akademisyen
K2	Kadın	28	Lisans	10000	Öğretmen
K3	Kadın	19	Önlisans	4000	Estetisyen
K4	Kadın	25	Önlisans	5000	Muhasebeci
K5	Kadın	25	Önlisans	5500	Öğrenci
K6	Kadın	25	Lise	1500	Ev Hanımı
K7	Kadın	42	Yüksek Lisans	7000	Bil. Uzmanı
K8	Kadın	24	Lisans	3000	Sanat Tarihçi
K9	Erkek	28	Lisans	3500	Muhasebe
K10	Erkek	22	Önlisans	5000	Polis
K11	Kadın	22	Lisans	600	Öğrenci
K12	Erkek	22	Lisans	5000	Öğrenci
K13	Erkek	28	Lisans	2500	Aşçı
K14	Kadın	30	Lisans	7000	Öğretmen
K15	Kadın	30	Yüksek Lisans	10000	Öğretmen
K16	Erkek	24	Yüksek Lisans	4500	Öğretmen
K17	Erkek	44	Lisans	5000	Turizm
K18	Kadın	26	Lisans	2000	Öğrenci
K19	Erkek	30	Lisans	3000	Öğretmen
K20	Erkek	27	Lisans	1000	Muhasebeci
K21	Kadın	22	Lisans	2500	Öğrenci
K22	Kadın	23	Lisans	4000	Serbest
K23	Kadın	21	Lisans	1000	Öğretmen
K24	Erkek	28	Yüksek Lisans	10000	Mühendis
K25	Kadın	22	Lisans	2500	Öğrenci

K26	Kadın	22	Lisans	10000	Öğrenci
K27	Kadın	22	Lisans	2000	Öğrenci
K28	Kadın	22	Lisans	1500	Çiftçi
K29	Kadın	23	Lisans	2000	Öğretmen
K30	Kadın	21	Lisans	2500	Öğrenci
K31	Kadın	23	Lisans	5000	Öğrenci
K32	Kadın	23	Lisans	2000	Öğrenci
K33	Kadın	24	Önlisans	2800	Bakıcı
K34	Erkek	28	Yüksek Lisans	5500	Mühendis
K35	Erkek	38	Lise	7000	İK Görevlisi
K36	Kadın	29	Yüksek Lisans	9000	Akademisyen
K37	Kadın	28	Önlisans	6000	Memur
K38	Kadın	30	Yüksek Lisans	8500	Akademisyen
K39	Kadın	26	Önlisans	4000	İşsiz
K40	Kadın	26	Yüksek Lisans	7000	Öğrenci
K41	Kadın	22	Lisans	2000	İşsiz

1.3. Instagram Sosyal Ağı ile Pazarlama

Sosyal medya vasıtası ile yapılan pazarlama faaliyetleri müşteri ilişkileri yönetimi, müşteri hizmetleri, markalama, satın alma araştırmaları, birçok pazarlama faaliyetleri için ehemmiyetli bir kanal olarak görülmekte (Ashley ve Tuten, 2015) ve önemli bir bilgi kaynağı (Xiang ve Gretzel, 2010) olmasının yanında tüketiciler ile sosyal ağlar üzerinden iletişim ve etkileşime geçmenin kurumsal saygınlık kazanılmasına katkı sağlamaktadır (Dijkmans, Kerkhof ve Beukeboom, 2015).

Instagram sosyal ağı son dönemlerde satıcıların ürünleri için pazarlama faaliyetlerini gerçekleştirdiği bir ortam olmuştur. Instagram ile işletmeler ürünlerinin görsellerini ve videolarını paylaşabilmekte, ürün özelliklerini, bilgilerini paylaşarak ilgi alanındaki kitlelere ulaşabilmektedir. Satıcıların etiketleme yöntemiyle paylaşımlar yapmasıyla, kullanıcı ilgi alanındaki ürün için arama yaparak ulaşabilir, diğer kullanıcıların sayfasında paylaşılmasıyla yayılmasını sağlayabilir ve daha geniş alanlara ulaşabilmektedir.

Kullanıcılar ilgi alanlarına giren ürün veya hizmeti satan kişilerin profillerine ulaşarak, ürün bilgilerine, görsellerine ulaşabilmektedir. Ürün görsel ve paylaşımının altında yer alan yorum kısmında tüketiciler ürün hakkında bilgi alabilmek, görüş bildirmek, soru sormak ya da memnuniyetlerini bildirmek için kullanabilmektedir. Instagram, bugün Photoshop'un belirli özelliklerini bedava olarak sunmaktadır. Instagram yoluyla normal bir fotoğraf daha etkili hale getirilebilir ve böylece daha çok ilgi çekerek, daha çok insana ulaşılabilir (Sevinç, 2015).

Küçük işletmelerde pazarlama faaliyetlerini Instagram sosyal ağı üzerinden gerçekleştirerek pazar ağını genişletmekte, daha fazla kullanıcıya ulaşmakta ve rekabet edebilir konuma gelebilmektedirler. Sadece küçük işletmeler veya bireyler değil büyük işletmeler de tanıtım kanalı olarak Instagram'ı kullanmakta hatta buraya reklam vermektedir (Yaşa Özeltürkay, Bozyiğit ve Gülmez, 2017). Instagram'ın ilk reklam vereni ise dünyaca ünlü moda markası Michael Kors olmuş ve moda markasının sonsuzluk üzerine kurgulu yeni saat kampanyası için kullandığı Instagram reklamları üç

yüz binden fazla kullanıcının etkileşimini yakalamıştır (Ferah, 2013). Sponsorlu paylaşımlar ile mevcut tüketici adaylarına ulaşım kolaylaşmakta ve işletmeler faaliyetlerini genişleterek geliştirmektedir. Sosyal ağların giderek artan kullanıcı sayısı, gelişen pazarlama faaliyetleri, tanıtım ve ulaşılabirliği kolaylaştıran yapısının olması bu alandaki faaliyetlerin önemini arttırmakta ve hızla gelişmeye devam eden teknoloji ile değişim devam etmektedir.

1.4. Araştırmanın Amacı

Instagram sosyal ağının pazarlamaya olan etkileriyle ilgili araştırma ve istatistiki veriler incelendiğinde; pazarlama faaliyetlerinde kullanımının hızla arttığı görülmektedir. Instagram'ın reklam, ürün tanıtım, iletişim amaçlı kullanımının yüksek olması, tüketicilerin davranışları üzerindeki etkilerin incelenmesi, bu alanda yapılan çalışmaların az olması ve araştırmanın yeni araştırmalara yön vermesi durumu araştırmanın önemini arttırmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Instagram sosyal ağının pazarlamaya olan etkilerini tüketici görüşlerini arak incelemektir. Amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

- Instagram sosyal ağının pazarlamaya olan etkileri nelerdir?
- Instagram sosyal ağından tüketiciler neler satın almaktadır?
- Instagram'da tüketiciler alışveriş yaparken nasıl davranırlar?
- Instagram sosyal ağı üzerinden alışverişin olumlu ve olumsuz yönleri nelerdir?

2. Yöntem

2.1. Araştırma Modeli

Instagram sosyal ağının pazarlama ve tüketiciler üzerindeki etkilerinin incelendiği bu çalışmada tarama modeli kullanılmıştır. Araştırma deseni olarak olgu bilimden yararlanılan araştırmanın verileri, nitel araştırma veri toplama tekniklerinden biri olan görüşme yoluyla elde edilmiştir (Balcı, 2005; Kuş, 2003; Türnüklü, 2000).

2.2. Evren ve Örneklem

Çalışma grubunu Instagram sosyal ağına üyeliği olan ve en az 1 defa bu ortamda alışveriş deneyimi olan 41 kullanıcı oluşturmaktadır. Katılımcıların gönüllülük esasıyla doldurduğu form çevrimiçi ortamda uygulanmıştır. Katılımcılara ulaşmak için Instagram sosyal ağı üzerinden satış işlemleri yapan bir işletmenin müşterilerine ulaşılmış ve yüksek üye sayılarına sahip Facebook gruplarında, Google Doc altyapısı ile oluşturulan form paylaşılarak 15 gün süresince veriler toplanmıştır. Görüşme formunu toplam 70 katılımcı doldurmuş, Instagram'dan en az 1 defa alışveriş deneyimi olmayan ve formu hatalı dolduran toplam 29 katılımcı görüşleri iptal edilerek, 41 katılımcının formu değerlendirmeye alınmıştır.

Çalışmaya katılan katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, aylık hane geliri ve mesleklerine göre dağılımları Tablo 2'de verilmiştir.

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada, Instagram sosyal ağının pazarlamaya olan etkilerini belirleyebilmek için yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinden yararlanılmıştır. Nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak, görüşme yapılan kişilerin olay ve olguları anlamlandırılmalarını, duyu ve düşüncelerini anlamak ve daha derin bilgi edinmek amaçlanmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Yarı yapılandırılmış görüşme formunun oluşturulmasında öncelikle alanyazın taraması yapılmış (Yaşa Özeltürkay, Bozyiğit ve Gülmez, 2017; Goor, 2012; Kutluğ, 2014; Wally ve Koshy, 2014) ve araştırmanın amacına uygun sorular hazırlanmıştır.

Hazırlanmış olan sorulara ilişkin olarak uzman görüşüne başvurulmuştur. Ardından görüşme formunda yer alacak sorular belirlenerek oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme formu Google Doc altyapısıyla çevrimiçi form haline getirilmiş ve uygulanmıştır. Deneme amaçlı uygulanan yarı yapılandırılmış görüşme formunda bazı soruların net olarak anlaşılmadığı ve amaca uygun olmayan soruların yer aldığı değerlendirilmiştir. Bu sürecin ardından ilgili sorularda, dönütlere göre düzenlemeler yapılmış ve sorular çıkarılarak forma son hali verilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formunun son halinde tüketicilerin Instagram sosyal ağı üzerinden gerçekleştirilen pazarlama faaliyetlerine ilişkin neler düşündüklerini belirleme amaçlı olarak 13 soruyu içermektedir.

2.4. Verilerin Analizi

Betimsel analizde özetlenen ve yorumlanan veriler, içerik analizinde daha derin bir işleme tabi tutulur ve betimsel bir yaklaşımla fark edilemeyen kavram ve temalar bu analiz sonucu keşfedilebilir. Bu amaçla toplanan verilerin önce kavramsallaştırılması, daha sonra da ortaya çıkan kavramlara göre mantıklı bir biçimde düzenlenmesi ve buna göre veriyi açıklayan temaların saptanması gerekmektedir. Bu çerçevede, içerik analizi yoluyla verileri tanımlamaya, verilerin içinde saklı olabilecek gerçekleri ortaya çıkartmaya çalışırız. İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir

biçimde düzenleyerek yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2005).

Nitel verilerin nicelleştirilmesi; görüşme, gözlem veya dokümanların incelenmesi yoluyla elde edilmiş yazılı biçimde verinin belirli süreçlerden geçirilerek sayılara veya rakamlara dökülmesidir. Sayılar ve rakamlar genellikle nicel araştırma türleriyle anılıyor olsa da, nitel verini bilir bir düzeyde sayılara indirgenmesi mümkündür. Nitel verilerin sayılara indirgenmesindeki amaç, istatistiksel yöntemlere başvurarak genellemeler yapmak veya sınırlı sayıdaki belirli değişkenler arasında ilişki aramak değildir. Zaten, nitel verinin doğası buna izin vermez (Yıldırım ve Şimşek, 2005).

İçerik analizi yapılarak veriler kavramlaştırılarak kodlanmış ve nicel verilere dönüştürülmüştür. Dönüştürülen nitel veriler betimsel istatistik yöntemleriyle yorumlanmıştır. Betimsel istatistik bir değişkene ilişkin sayısal değerlerin toplanması, betimlenmesi ve sunulmasına olanak sağlayan istatistiksel işlemleri tanımlar. Bir örneklem üzerinde ya da ulaşılabilen durumlarda evrenin tamamından gözlem yaparak elde edilen verileri kullanarak, araştırmaya katılan bireylerin ya da objelerin özelliklerini belirlemeyi amaçlayan süreçtir (Büyüköztürk, 2005).

3. Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın bu bölümünde toplanan verilerden elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Tablo 3. Instagram Hesabına Ne Kadar Süredir Sahipsiniz? Sorusuna Katılımcıların Vermiş Oldukları Cevapların Dağılımları

Kodlar	f	%
1 yıldan az	4	9,8
1 – 3 yıl	12	29,3
3 – 5 yıl	18	43,9
5 yıl ve üzeri	7	17,1
Toplam	41	100,0

Tablo 3'de katılımcıların Instagram sosyal ağı kullanım süreleri için vermiş olduğu cevaplar incelendiğinde katılımcıların % 43,5'inin (f=18) 3 – 5 yıl arası kullanım süresi, %29,3'ünün (f=12) 1-3 yıl kullanım süresi, %17,1'inin (f=7) 5 yıl ve üzeri ve %9,8'inin (f=7) 1 yıldan az kullanım sağladığı görülmektedir.

Tablo 4. Gün İçerisinde Instagram Hesabınızı Ne Sıklıkla Kontrol Edersiniz? Sorusuna Katılımcıların Vermiş Oldukları Cevapların Dağılımları

Kodlar	f	%
1 – 5	9	21,9
6 – 10	18	43,9
11 – 15	4	9,8
16 – 20	5	12,2
21 – 29	3	7,3
30 ve üzeri	2	4,9
Toplam	41	100,0

Tablo 4'de katılımcıların Instagram sosyal ağını kontrol etme sıklıklarına ilişkin vermiş olduğu cevaplar incelendiğinde katılımcıların % 43,9'unun (f=18) 6-10 kez, %21,9'unun (f=9) 1-5 kez, %12,2'sinin (f=5) 16-20 kez, %9,8'inin (f=4) 11-15 kez, %7,3'ünün (f=3) 21-29 kez,

%4,9'unun (f=2) 30 kez ve üzeri kontrol sağladığı görülmektedir.

Tablo 5. Instagram'da Bir İşletmenin Sayfasını Takip Etme Nedenleriniz Nelerdir? Sorusuna Katılımcıların Vermiş Olduğu Cevapların Dağılımları

Kodlar	f	%
Ürünleri takip etmek ve satın almak için	6	14,6
Görsel ve paylaşımları ilgi çekici olduğu için	14	34,1
İhtiyaçlarımı karşıladığı ve ilgi alanımda olduğu için	9	22,0
Güvenilir bir alışveriş sayfası olduğu için	2	4,9
Fikir edinmek için (Fiyat, Model)	5	12,2
Ekonomik ürünler olduğu için	5	12,2
Toplam	41	100,0

Tablo 5'de katılımcıların Instagram sosyal ağında yer alan işletme sayfalarını takip etme nedenlerine ilişkin soruya vermiş olduğu cevaplar incelendiğinde; katılımcıların %34,1'inin (f=14) görsel ve paylaşımları ilgi çekici olduğu için, %22,0'nin (f=9) ihtiyaçlarımı karşıladığı ve ilgi alanımda olduğu için, %14,6'sının (f=6) ürünleri takip etmek ve satın almak için, %12,2'sinin (f=5) ürün hakkında bilgi edinmek için, %12,2'sinin (f=5) ekonomik ürünler olduğu için ve %4,9'unun (f=2) güvenilir bir alışveriş sayfası olması görüşlerini bildirdiği görülmektedir.

Tablo 6. Instagram Sosyal Ağından Hangi Ürünleri Aldınız? Sorusuna Katılımcıların Vermiş Olduğu Cevapların Dağılımları

Kodlar	f	%
Hediyelik eşya ve süs	6	14,6
Giyim ürünleri	14	34,1
Elektronik ürünler	3	7,3
Takı ürünleri	7	17,1
Ayakkabı	9	22,0
Kozmetik	2	4,9
Toplam	41	100,0

Tablo 6'da katılımcıların Instagram sosyal ağından hangi ürünleri satın aldıklarına ilişkin soruya vermiş olduğu cevaplar incelendiğinde; katılımcıların %34,1'inin (f=14) giyim ürünlerini aldığı, %22,0'nin (f=9) ayakkabı, %17,1'inin (f=7) takı ürünleri, %14,6'sının (f=6) hediyelik ve süs eşyası, %7,3'ünün (f=3) elektronik ürün, %4,9'unun (f=2) kozmetik ürünlerini almış oldukları görülmektedir.

Tablo 7. Ürün ve Hesaba İlişkin Durumların Satın Alma Niyetinize Etkisi Ne Düzeydedir? Sorusuna Katılımcıların Vermiş Olduğu Cevapların Dağılımları

Kodlar	f	%
Beğeni sayısı	6	14,6
Takipçi sayısı	8	19,5
Yorumlar	20	48,8
Görselliği yüksek paylaşımlar	4	9,8
Etkisi yok	3	7,3
Toplam	41	100,0

Tablo 7'de katılımcıların Instagram üzerinden ürün alma isteklerini etkileyen etkenlere ilişkin soruya vermiş olduğu cevaplar incelendiğinde; katılımcıların %48,8'inin (f=20) yorumlar, %19,5'inin (f=8) takipçi sayısı, %14,6'sının (f=6)

beğeni sayısı, %9,8'inin (f=4) görselliği yüksek paylaşımlar ve %7,3'ünün (f=3) etkisinin yok görüşlerini bildirmişlerdir.

Tablo 8. Instagram Sosyal Ağından Ürün Alma Nedenleriniz Nelerdir? Sorusuna Katılımcıların Vermiş Olduğu Cevapların Dağılımları

Kodlar	f	%
Fiyatı uygun ürünler olması	11	26,8
Ürün çeşitliliğinin olması	9	22,0
Alışverişin kolay olması	7	17,1
Satıcıya güven duyurulması	2	4,9
Kapıda ödeme olması	2	4,9
Ürünün etkileyici olması	10	24,4
Toplam	41	100,0

Tablo 8'de katılımcıların Instagram üzerinden ürün alma nedenlerine ilişkin soruya vermiş olduğu cevaplar incelendiğinde; katılımcıların %26,8'inin (f=11) fiyatı uygun ürünler olması, %24,4'inin (f=10) ürünün etkileyici olması, %22,0'sinin (f=9) ürün çeşitliliğinin olması, %17,1'inin (f=7) alışverişin kolay olması, %4,9'unun (f=2) satıcıya güven duyurulması ve %4,9'unun (f=2) kapıda ödeme olması görüşlerini bildirdiği görülmektedir.

Tablo 9. Instagram'ın Pazarlama Üzerindeki Etkileri Sizce Nedir? Sorusuna Katılımcıların Vermiş Olduğu Cevapların Dağılımları

Kodlar	f	%
Etkili ürün tanıtımları yapılabilmektedir	11	26,8
Kolay ve hızlı alışveriş ortamı sunuyor	11	26,8
Ürün çeşitliliği sağlıyor	4	9,8
Geniş kitlelere ulaşabiliyor	7	17,1
Sosyal ağ üzerindeki reklamlar çok etkili	7	17,1
Çok etkili olduğunu düşünmüyorum	1	2,4
Toplam	41	100,0

Tablo 9'de katılımcıların Instagram sosyal ağının pazarlama üzerindeki etkilerine ilişkin soruya vermiş olduğu cevaplar incelendiğinde; katılımcıların %26,8'inin (f=11) etkili ürün tanıtımları yapılabilmektedir, %26,8'inin (f=11) kolay ve hızlı alışveriş ortamı sunuyor, %17,1'inin (f=7) geniş kitlelere ulaşabiliyor, %17,1'inin (f=7) sosyal ağ üzerindeki reklamlar çok etkili, %9,8'i (f=4) ürün çeşitliliği sağlıyor ve %2,4'ünün (f=1) çok etkili olduğunu düşünmüyorum görüşlerini bildirdiği görülmektedir.

Tablo 10. Instagram'da (Küçük) İşletmelerin Pazarlama Faaliyetlerini Nasıl Buluyorsunuz? Sorusuna Katılımcıların Vermiş Olduğu Cevapların Dağılımları

Kodlar	f	%
Hedef kitleye kolay ulaşım sağlamaktadırlar	7	17,1
Pazar ağı geniş	2	4,9
Ulaşılabilir olmalarını sağlıyor	2	4,9
Kendilerini geliştirmelerine ve büyümelerine katkı sağlıyor	8	19,5
Daha samimi olmaları ve kampanya, çekiliş gibi etkinliklerle tercih nedeni oluyorlar	4	9,8
Rekabet edebilir duruma geliyorlar	10	24,4
Güven vermiyorlar	5	12,2
Rekabet ortamı yok	3	7,3
Toplam	41	100,0

Tablo 10'da katılımcıların Instagram sosyal ağında küçük işletmelerin pazarlama faaliyetlerine ilişkin soruya vermiş olduğu cevaplar incelendiğinde; katılımcıların %24,4'ünün

(f=10) rekabet edebilir duruma geliyorlar, %19,5'inin (f=8) kendilerini geliştirmelerine ve büyümelerine katkı sağlıyor, %17,1'inin (f=7) hedef kitleye kolay ulaşım sağlayabiliyorlar, %12,2'sinin (f=5) güven vermiyorlar, %9,8'i (f=4) daha samimi olmaları ve kampanya, çekiliş gibi etkinliklerle tercih nedeni oluyorlar, %7,3'ünün (f=1) rekabet ortamı yok, %4,9'unun (f=2) pazar ağı geniş, %4,9'unun (f=2) ulaşılabilir olmalarını sağlıyor görüşlerini bildirdiği görülmektedir.

Tablo 11. Instagram'da Paylaşımı Yapılan Fotoğrafın Altına Hangi Konularda Yorum Yazarsınız? Sorusuna Katılımcıların Vermiş Olduğu Cevapların Dağılımları

Kodlar	f	%
Ürün ile ilgili sorular	11	26,8
Yorum yazmıyorum	12	29,3
Memnuniyet ile ilgili yazılar	5	12,2
Aldığım ürünü tavsiye için	10	24,4
Fiyat bilgisi için	3	7,3
Toplam	41	100,0

Tablo 11'de katılımcıların Instagram sosyal ağından paylaşılan bir fotoğrafın altına hangi durumlarda yorum yazdıklarına ilişkin soruya vermiş olduğu cevaplar incelendiğinde; katılımcıların %29,3'ünün (f=12) yorum yazmıyorum, %26,8'inin (f=11) ürün ile ilgili sorular, %24,4'ünün (f=10) aldığım ürünü tavsiye için, %12,2'sinin (f=5) memnuniyet ile ilgili yazılar ve %7,3'ünün (f=3) fiyat bilgisi için görüşlerini bildirdiği görülmektedir.

Tablo 12. Instagram Sosyal Ağından Alışveriş Tavsiyesinde Bulunmayı Çevrenize Hangi İletişim Şeklini Kullanarak Tavsiye Edersiniz? Sorusuna Katılımcıların Vermiş Olduğu Cevapların Dağılımları

Kodlar	f	%
Instagram (etiketleme, yorum, paylaşım)	17	41,5
Ağızdan ağıza	12	29,3
Facebook veya WhatsApp	5	12,2
Tavsiyede bulunmam	7	17,1
Toplam	41	100,0

Tablo 12'de katılımcıların Instagram sosyal ağı üzerinden yaptıkları alışveriş deneyimlerine istinaden tavsiyede bulunma yöntemlerine ilişkin soruya vermiş olduğu cevaplar incelendiğinde; katılımcıların %41,5'inin (f=17) Instagram üzerinden (etiketleme, yorum, paylaşım), %29,3'ünün (f=12) ağızdan ağıza, %17,1'inin (f=7) tavsiyede bulunmam ve %12,2'sinin (f=5) Facebook veya WhatsApp üzerinden görüşlerini bildirdiği görülmektedir.

Tablo 13. Instagram İle Alışverişin Olumlu Yönleri Nelerdir? Sorusuna Katılımcıların Vermiş Olduğu Cevapların Dağılımları

Kodlar	f	%
Piyasaya göre uygun fiyat olması	5	12,2
Ürün çeşitliliğinin fazla olması	8	19,5
Ürün karşılaştırması yapılması	3	7,3
Hızlı ve kolay alışveriş yapılabilmesi	12	29,3
Trend ürünlerin yer alması	1	2,4
Tüketici tecrübelerinin yer alması	2	4,9
İletişimin kolay olması	4	9,8
Olumlu yanı yok	5	12,2
Görüş bildirmeyen	1	2,4
Toplam	41	100,0

Tablo 13'de katılımcıların Instagram sosyal ağı üzerinden yapılan pazarlama faaliyetlerinin olumlu yönlerine ilişkin

soruya vermiş olduğu cevaplar incelendiğinde; katılımcıların %29,3'ünün (f=12) hızlı ve kolay alışveriş yapılabilmesi, %19,5'inin (f=8) ürün çeşitliliğinin fazla olması, %12,2'sinin (f=5) piyasaya göre uygun fiyat olması, %12,2'sinin (f=5) olumlu yanı olmadığı, %9,8'inin (f=4) iletişimin kolay olması, %7,3'ünün (f=3) ürün karşılaştırması yapılması, %4,9'unun (f=2) tüketici tecrübelerinin yer alması ve %2,4'ünün (f=1) trend ürünlerin yer alması görüşlerini bildirdiği görülmektedir.

Tablo 14. Instagram ile alışverişin olumsuz yönleri nelerdir? Sorusuna Katılımcıların Vermiş Olduğu Cevapların Dağılımları

Kodlar	f	%
Sunulan ürünle gelen ürünün birebir aynı olmaması	12	29,3
Belirtilenden düşük kalitede ürün gelmesi	1	2,4
Ürünle ilgili net bilgi verilmemesi	1	2,4
İade ve değişim sorunları	3	7,3
Kargo ücreti	2	4,9
Yanıtıcı yorumların olması	1	2,4
Güvenli olmaması ve dolandırıcılık	10	24,4
Olumsuz bir yanı yok	5	12,2
Ürünü denemeden almak	4	9,8
Kargo şirketi ile ilgili problemler	1	2,4
Pahalı olması	1	2,4
Toplam	41	100,0

Tablo 14'de katılımcıların Instagram sosyal ağı üzerinden yapılan pazarlama faaliyetlerinin olumsuz yönlerine ilişkin soruya vermiş olduğu cevaplar incelendiğinde; katılımcıların %29,3'ünün (f=12) sunulan ürünle gelen ürünün birebir aynı olmaması, %24,4'ünün (f=10) güvenli olmaması ve dolandırıcılık, %12,2'sinin (f=5) olumsuz bir yanı olmadığı, %9,8'inin (f=4) ürünü denemeden almak, %7,3'ünün (f=3) iade ve değişim sorunları, %4,9'unun (f=2) kargo ücreti, %2,4'ünün (f=1) belirtilenden düşük kalitede ürün gelmesi, %2,4'ünün (f=1) ürünle ilgili net bilgi verilmemesi, %2,4'ünün (f=1) yanıtıcı yorumların olması, %2,4'ünün (f=1) kargo şirketi ile ilgili problemler ve %2,4'ünün (f=1) pahalı olması görüşlerini bildirdiği görülmektedir.

Tablo 15. Instagram sosyal ağından alışveriş yaparken olmasını istediğiniz veya memnun olmadığınız şeyler nelerdir? Sorusuna Katılımcıların Vermiş Olduğu Cevapların Dağılımları

Kodlar	f	%
Ürün şeffaf kapta gönderilebilir	2	4,9
Gelen ürünün farklı özellikte olması	4	9,8
Ödeme yöntemi (kapıda ve kredi kartı ödemesi olmaması)	4	9,8
Bazı sayfalarda ürün fiyatlarının yazmaması	1	2,4
Memnun olmadığım bir durum yok	10	24,4
İletişim kolaylığı olmalı	4	9,8
Kargo sorunları	4	9,8
Ürünle ilgili gerçek bilgiler yazılmalı	4	9,8
Güvenli olmalı ve dolandırıcılı önleyici çalışmalar yapılmalı	8	19,5
Toplam	41	100,0

Tablo 15'de katılımcıların Instagram sosyal ağından alışveriş yaparken olmasını istediği veya memnun olmadığı durumlara ilişkin soruya vermiş olduğu cevaplar incelendiğinde; katılımcıların %24,4'ünün (f=10) memnun olmadığım bir durum yok, %19,5'inin (f=8) güvenli olmalı ve dolandırıcılığı önleyici çalışmalar yapılmalı, %9,8'inin (f=4) gelen ürünün farklı özellikte olması, %9,8'inin (f=4) ödeme yöntemleri düzenlenmeli (kapıda ve kredi kartı

ödemesi olmaması), %9,8'inin (f=4) iletişim kolaylığı olmalı, %9,8'inin (f=4) kargo sorunları giderilmeli, %9,8'inin (f=4) ürünle ilgili gerçek bilgiler yazılmalı, %4,9'unun (f=2) ürün şeffaf kaptaki gönderilebilir ve %2,4'ünün (f=1) bazı sayfalarda ürün fiyatlarının yazmaması görüşlerini bildirdiği görülmektedir.

4. Sonuç ve Öneriler

Instagram sosyal ağının pazarlama faaliyetlerine olan etkilerini incelemeyi amaçlayan araştırmada Instagram sosyal ağını kullanan katılımcıların 3-5 yıl arası ve ortalama 3 yılın üzerinde kullanım sağladıkları, gün içinde Instagram sayfasını kontrol etme sıklıklarında 6-10 kez kontrol edenlerin oranının yüksek olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu bulgu Yaşa Özeltürkay, Bozyiğit ve Gülmez (2017) tarafından yapılan araştırma bulgularıyla paralellik göstermektedir. Instagram kullanıcılarının kontrol etme sıklıkları arttıkça, işletmelerin yapmış olduğu paylaşım ve reklamları kullanıcıların görme oranları artacak ve müşteri ilgisini çekici olabilecektir.

Katılımcıların Instagram sosyal ağında yer alan işletme sayfalarını takip etme nedenlerine ilişkin bulgu sonuçları incelendiğinde sırayla; görsel ve paylaşımları ilgi çekici olduğu için, ihtiyaçlarını karşıladığı ve ilgi alanında olduğu için, ürünleri takip etmek ve satın almak için, ürün hakkında bilgi edinmek için, ekonomik ürünler olduğu için ve güvenilir bir alışveriş sayfası olduğu için tercih ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgu alanda yapılan bazı çalışmalar ile benzerlik göstermektedir (Dariswan ve Indriani, 2014; Iconosquare, 2015; Yaşa Özeltürkay, Bozyiğit ve Gülmez, 2017). İşletmeler pazarlama faaliyetini geliştirmek ve rekabet edebilir konuma gelmek için görsel ve ilgi çekici paylaşımlar yapabilir, paylaşımlarda ürün bilgileri tam yazılabilir ve ürün çeşitliliği sağlayarak tüketicilerin ilgisini çeken ürünler ile faaliyetlerini geliştirebilirler.

Katılımcıların Instagram sosyal ağından hangi ürünleri satın aldıklarına ilişkin bulgu sonuçları incelendiğinde sırayla; giyim ürünlerini, ayakkabı, takı, hediyelik ve süs eşyası, elektronik ve kozmetik ürün aldıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bosca (2015) tarafından yapılan araştırmada katılımcıların Instagramdan en çok satın aldıkları ürünlerin elbise, takı ürünleri ve ayakkabı olduğu ve Yaşa Özeltürkay, Bozyiğit ve Gülmez (2017) tarafından yapılan araştırmada genellikle kıyafet, ayakkabı, takı ve saat satın aldıkları sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmalarda çıkan bulgu sonuçları ile bu araştırmada çıkan bulgu sonuçlarının aynı doğrultuda olduğu görülmektedir. Instagramda pazarlama faaliyetleri gösteren işletmeler bu alana yönelik satışlarını arttırabilir veya ürün çeşitliliği sağlayarak müşteri kitlesini genişletebilir.

Katılımcıların Instagram sosyal ağı üzerinden ürün alma isteklerini etkileyen etkenlere ilişkin bulgu sonuçları incelendiğinde sırayla; yüksek oranda yorumların etkili olduğu, takipçi sayısı ve beğeni sayısının da ürün satın alma isteklerinde etkili olduğu, görselliği yüksek paylaşımlarının olması satın alma isteklerine olumlu katkısı olduğu ve az sayıdaki katılımcı görüşüne göre herhangi bir etkisinin olmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır. İşletmeler pazarladıkları ürünler hakkındaki müşteri memnuniyetlerini diğer kullanıcılarında göreceği şekilde paylaşılmasını sağlar ve müşteri memnuniyetine göre pazarlama ve satış yaptığı

ürünleri düzenler ise olumlu yorum ve beğeni alarak satışlarını arttırabilecektir.

Araştırmaya katılan katılımcıların Instagram sosyal ağı üzerinden ürün alma nedenlerine ilişkin bulgu sonuçları incelendiğinde sırayla; fiyatı uygun ürünlerin yer alması, takipçiler tarafından ürünün etkileyici bulunması, ürün çeşitliliğinin olması, alışverişin kolay olması, satıcıya güven duyurulması ve kapıda ödeme kolaylığının olması sonucuna ulaşılmıştır. Kullanıcılar uygun fiyatlı ürünleri ilk olarak tercih etmekte, aradığı ürünü fiziksel ortamda bulamaması ve farklı ürünlere erişememesinden, yorulmadan zaman ve mekân fark etmeksizin takip ettiği ya da aradığı ürün hakkında bilgi alma, satın alma işlemlerini yapabilmesinden ve aldığı ürünün kapıda ödeme kolaylığı olmasından dolayı bu ortamdan alışveriş yapmayı tercih ettiği söylenebilir.

Instagram sosyal ağının pazarlama üzerindeki etkilerine ilişkin bulgu sonuçları incelendiğinde sırayla; etkili ürün tanıtımları yapılabildiği, kolay ve hızlı alışveriş ortamı bulunduğu, geniş kitlelere ulaşılabilirdiği, sosyal ağ üzerindeki reklamların çok etkili olduğu, ürün çeşitliliği sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. İşletmelerin satışını yaptığı ürünler için müşteri ilgisini çeken, reklamlar ve paylaşımlar ile geniş müşteri kitlesine ulaşılabilirliği sağladığı, fiziksel ortamda bulamadığı ürünleri bu ortamda bulabildiği, kullanıcıların zahmetsiz ve hızlı bir şekilde alışveriş sürecini gerçekleştirebildiği söylenebilir.

Katılımcıların Instagram sosyal ağı üzerinden küçük işletmelerin pazarlama faaliyetlerine ilişkin bulgu sonuçları incelendiğinde sırayla; rekabet edebilir duruma gelebildikleri, kendilerini geliştirmelerine ve büyümelerine katkı sağladığı, hedef kitleye kolay ulaşım sağlayabildikleri, daha samimi olmaları, kampanya, çekiliş gibi etkinliklerle tercih nedeni oldukları, pazar ağlarının geniş olduğu ve ulaşılabilir oldukları olumlu sonuçlarına ulaşılırken, düşük orandaki katılımcı görüşüne istinaden ise güven vermedikleri ve rekabet ortamı olmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Katılımcıların Instagram'da paylaşılan bir fotoğrafın altına hangi durumlarda yorum yazdıklarına ilişkin bulgu sonuçları incelendiğinde sırayla; yorum yazmadıkları, ürün ile ilgili sorular için yorum yazdıkları, ürünü tavsiye etmek için yazdıkları, memnuniyet ve ürün fiyatı öğrenmek için yazdıkları sonuçlarına ulaşılmıştır.

Katılımcıların Instagram sosyal ağı üzerinden yaptıkları alışveriş deneyimlerini tavsiye etmelerine ilişkin bulgu sonuçları incelendiğinde; yüksek oranda Instagram üzerinden, etiketleme, yorum ve paylaşımlar ile, ağızdan ağıza ve Facebook veya WhatsApp üzerinden tavsiyede buldukları sonucuna ulaşılmıştır. Belli orandaki katılımcı ise tavsiyede bulunmam görüşünde bulunmuştur. Yaşa Özeltürkay, Bozyiğit ve Gülmez (2017) tarafından yapılan çalışma sonucunda katılımcıların büyük çoğunluğunun Instagram'dan alışveriş yapmayı arkadaşlarına tavsiye ettiği ve bunu Instagram, ağızdan ağıza iletişim, Facebook ve internet vasıtasıyla yaptığı benzer sonuçlarına ulaşılmıştır.

Katılımcıların Instagram sosyal ağı üzerinden yapılan pazarlama faaliyetlerinin olumlu yönlerine ilişkin bulgu sonuçları incelendiğinde sırayla; hızlı ve kolay alışveriş yapılabilmesi, ürün çeşitliliğinin fazla olması, piyasaya göre uygun fiyatlı ürünlerin olması, iletişimin kolay olması, ürün

karşılaştırması yapılabilmesi, tüketici tecrübelerinin ve trend ürünlerin yer alması sonuçlarına ulaşılırken çok az katılımcı görüşüne istinaden olumlu yanı olmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Katılımcıların Instagram sosyal ağı üzerinden yapılan pazarlama faaliyetlerinin olumsuz yönlerine ilişkin bulgu sonuçları incelendiğinde sırayla; sunulan ürünle gelen ürünün birebir aynı olmaması, güvenli olmaması ve dolandırıcılığın olması, ürünü denemeden almak, iade ve değişim sorunları, kargo ücreti, belirtilenden düşük kalitede ürün gelmesi, ürünle ilgili net bilgi verilmemesi, yanıltıcı yorumların olması, kargo şirketi ile ilgili problemlerin olması, pahalı olması sonuçlarına ulaşılırken az sayıdaki katılımcı görüşüne istinaden olumsuz bir yanı olmadığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Katılımcıların Instagram sosyal ağı ile alışveriş yaparken olmasını istediği veya memnun olmadığı durumlara ilişkin bulgu sonuçları incelendiğinde sırayla; kullanıcıların memnun olmadığı bir durum yok, güvenli olmalı ve dolandırıcılığı önleyici çalışmalar yapılmalı, sipariş edilen ürün ve gelen ürünün farklı özellikte olmamasına dikkat edilmeli, ödeme yöntemleri düzenlenmeli (kapıda ve kredi kartı ödemesi olmaması), iletişim kolaylığı olmalı, kargo sorunları giderilmeli, ürünle ilgili gerçek bilgiler yazılmalı, ürün şeffaf kaptan gönderilmeli ve bazı sayfalarda ürün fiyatları eksiksiz yazılmalı sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu bulgu Yaşa Özeltürkay, Bozyiğit ve Gülmez (2017) tarafından yapılan araştırma bulgularıyla benzerlik göstermektedir. İşletmelerin pazarlama faaliyetlerinde güvenilirliğini artırıcı çalışmalar yapmaları, satışı yapılan ürünlerin aynı özellikte yollanması, ödeme yöntemlerinde farklı seçenekler sunabilir durumda olmaları, doğru iletişim kurabilme noktasında kendilerini geliştirmeleri, sorunlara yönelik önlem ve uygulamaları almaları sonucu alana daha fazla katkı sağlayacağı görülmektedir.

Araştırma sonuçları irdelendiğinde işletmelerin müşteri ilgi, beklenti ve isteklerine göre pazarlama faaliyetlerini gerçekleştirdiklerinde, Instagram üzerinden pazarlama faaliyetlerinin çok olumlu olduğu, küçük işlemlerin rekabet edebilir konuma geldiği, reklam ve ürün tanıtımlarında büyük faydalarının olduğu, sosyal medya pazarlamasına yönelik işletmelerin kendilerini geliştirmeleri, grafik tasarım, video, Instagram ve sosyal ağların nitelikli ve etkin kullanımını sağlamaları, büyük pazarlara ulaşabilme ve işletme faaliyetlerini geliştirmelerinde büyük katkıları olacağı sonuçları elde edilmiştir.

Araştırmanın amaçları doğrultusunda elde edilen bulgu sonuçlarına istinaden şu önerilerde bulunulabilir:

- (i) Çalışma farklı yöntemler kullanılarak uygulanabilir ve derinlemesine incelenebilir.
- (ii) Araştırma farklı bölgelerde oturan tüketiciler ile tekrar edilebilir,
- (iii) Çalışma farklı yöntemler uygulanarak daha çok kişiye ulaşabilir ve sonuçları karşılaştırılarak alana katkı sağlayabilir.
- (iv) Instagram üzerinden pazarlama faaliyetlerini gerçekleştiren satıcıların görüşleri alınarak yeni bir çalışma yapılabilir ve bu araştırma sonuçları ile karşılaştırılarak alana katkı sağlayabilir.

Kaynakça

- Akar, E. (2010). *Sosyal Medya Pazarlaması, Sosyal Webde Pazarlama Stratejileri*. Ankara: Efil Yayınevi.
- Albay, M. N. (2010). Geleneksel Pazarlamadan Yeni Pazarlama Yaklaşımlarına Geçiş Süreci. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 213-235.
- Ashley, C., & Tuten, T. (2015). Creative strategies in social media marketing: An exploratory study of branded social content and consumer engagement. *Psychology & Marketing*, 32(1), 15-27.
- Balcı, A. (2005). *Sosyal Bilimlerde Araştırma: Yöntem Teknik ve İlkeler*. Ankara: Pegem Akademi.
- Bartlett-Bragg, A. (2006). *Reflections On Pedagogy: Reframing Practice To Foster Informal Learning With Social Software*. Retrieved, 1, 2014.
- Bosca, S. (2015). Instagram'da En Çok Satılan Ürünler Neler?. (Erişim: 15.12.2015), <http://www.salihbosca.com/instagramda-en-cok-satilan-urunler-neler/>
- Bose, R. (2002). Customer Relationship Management: key components for IT success. *Industrial Management and Data Systems*, 102(2), 89-97.
- Burgaz, A. (2014). *Halkla İlişkilerde Sosyal Medya Kullanımı Ve Sosyal Medyada Pazarlama (Bizce Tanıtım Halkla İlişkiler Ajansı ve Sesli Harfler Dijital Reklam Ajansı Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Büyüköztürk, Ş. (2005). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Çetinkaya, A., & Özdemir, Z. (2014). Sosyal ağların pazarlama disiplinleri içinde kullanımı: Instagram üzerine bir inceleme. İçinde: *"Dijital İletişim Etkisi" Uluslararası Akademik Konferans Bildiri Kitabı*, Can Bilgili (Ed.), 581-641, 16-17 Ekim, İstanbul, Türkiye.
- Dariswan, P.P., & Indriani, M.T.D. (2014). Consumers' Attitude Toward Shopping Through Instagram Social Media, Proceedings of 7th Asia-Pacific Business Research Conference 25 - 26 August 2014, Bayview Hotel, Singapore, 1-16.
- Dijkmans, C., Kerkhof, P., & Beukeboom, C. J. (2015). A stage to engage: Social media use and corporate reputation. *Tourism Management*, 47, 58-67.
- Ferah, A.B. (2013). Instagram'ın İlk Reklam Vereni Michael Kors Oldu. (Erişim: 20 Ocak 2016), <https://webrazzi.com/2013/11/04/instagramin-ilk-reklam-vereni-michael-kors-oldu/>
- Goor, M. (2012). Instamarketing: A Content Analysis into Marketing on Instagram. Master's Programme Communication Science. Master's Thesis. Amsterdam: Amsterdam University.
- Hazar, M. (2011). Sosyal Medya Bağımlılığı - Bir Alan Çalışması. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 32.
- Iconosquare (2015). Why Instagram accounts can be viewed on Iconosquare. (Accessed January 20, 2016), <https://ic->

- onosquare.desk.com/customer/en/portal/articles/1508321-why-instagram-accounts-can-be-viewed-on-icosquare
- Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. *Business horizons*, 53(1), 59-68.
- Kara Y. ve Coşkun, A. (2012). Sosyal Ağların Pazarlama Aracı Olarak Kullanımı: Tür-kiye'deki Hazır Giyim Firmaları Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, C.XIV, S. II, ss.73-90.
- Köksal, Y. ve Özdemir, Ş. (2013). Bir İletişim Aracı Olarak Sosyal Medya'nın Tutundurma Karması İçerisindeki Yeri Üzerine Bir İnceleme. *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 18 (1).
- Köksal, Y., & Özdemir, Ş. (2013). Bir iletişim aracı olarak sosyal medya'nın tutundurma karması içerisindeki yeri üzerine bir inceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 323 - 337.
- Kuş, E. (2003). *Nitel-Nitel Araştırma Teknikleri*. Ankara: Anı.
- Kutluğ, N. (2014). Hafif ve Akışkan. (Erişim: 25.12.2015), <http://www.nesetkutlug.com/blog/2014/9/hafif-ve-akiskan>
- Özdemir, Z., & Çetinkaya, A. (2014). Müşteri Etkileşimi Yaratma Açısından Sosyal Medya: Türkiye'deki Hazır Giyim Lovemark'ları Üzerine Bir İnceleme. (ed. Y. Budak ve B. Küçüksaraç), *I. Uluslararası İletişim Bilimi ve Medya Araştırmaları Kongresi* bildiriler kitabı II içinde (ss.81-101). 12-15 Mayıs. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi.
- Peelan, E., & Beltman, R. (2013). *Customer Relationship Management*. Pearson.
- Sevinç, S. S. (2015). *Pazarlama iletişimde sosyal medya*. Optimist.
- Solomon, M. R. (2013). *Consumer Behavior: Buying, Having and Being*. Prentice Hall, Inc.
- Tiryakioglu, F., & Erzurum, F. (2011). Use of social networks as an education tool. *Contemporary Educational Technology*, 2(2).
- Türnüklü, A. (2000). Eğitimbilim araştırmalarında etkin olarak kullanılacak nitel bir araştırma tekniği: Görüşme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, (24), 543-559.
- Vural, Z., & Bat, M. (2010). Yeni Bir İletişim Ortamı Olarak Sosyal Medya: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesine Yönelik Bir Araştırma. *Journal of Yasar University*, 5(20).
- Wally, E., & Koshy, S. (2014). The Use Of Instagram As A Marketing Tool By Emirati Female Entrepreneurs: An Exploratory Study. In: 29th International Business Research Conference, World Business Institute Australia, Australia, 1-19.
- Weber, L. (2007). *Marketing to the social web: How digital customer communities build your business*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
- Weber, L. (2009). *Twitter Marketing: Promote Yourself and Your Business on Earth's Hottest*. USA: Weber Books.
- Xiang, Z., & Gretzel, U. (2010). Role of social media in online travel information search. *Tourism Management*, 31(2), 179-188.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmazsoy, B., & Kahraman, M. (2017). Üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı ile sosyal medyayı eğitsel amaçlı kullanımları arasındaki ilişkinin incelenmesi: Facebook örneği. *Journal of Instructional Technologies & Teacher Education*, 6(1), 9-20.

Araştırma Makalesi • Research Article

Matematik Öğretmeni Adaylarının Geometrik Şekillerin Elemanları ile İlgili Konu Alan Bilgilerinin Geometer's Sketchpad Yardımıyla Geliştirilmesi

Development of Preservice Middle School Mathematics Teachers' Subject Matter Knowledge about Elements of Geometric Shapes

Tuğba Uygun ^{a,*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, 07425, Antalya/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-5431-4011

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 19 Mart 2018

Düzeltilme tarihi: 16 Mayıs 2018

Kabul tarihi: 24 Mayıs 2018

Anahtar Kelimeler:

Temel Eleman

Yardımcı Eleman

Geometrik Şekiller

Matematik Öğretmen Adayı

Geometer's Sketchpad

ÖZ

Çalışmanın amacı ortaokul matematik öğretmeni adaylarının (OMÖA) geometrik şekillerin elemanlarıyla ilgili alan bilgilerinin dinamik geometri ortamında nasıl geliştirdiklerini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda tasarlanan çalışmada nitel araştırma desenlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Araştırma sürecine ilköğretim matematik öğretmenliği lisans programına kayıtlı 23 kişi katılmıştır. Araştırmanın verilerini toplu sınıf tartışmalarının video kayıtları, Geometer's Sketchpad programıyla yaptıkları etkinliklerin bilgisayar ortamındaki kayıtları ve doldurdıkları etkinlik kâğıtları oluşturmaktadır. Veri analiz kısmında Smart'ın (1998) geometrik şekillerin inşa edilmesi adımları, çalışmanın kategorileri olarak kullanılmıştır. Araştırma bulguları, OMÖA'nın bu elemanlarla ilgili alan bilgilerini ve öğrenmelerini teknoloji yardımıyla daha kolay ve etkili bir şekilde analiz ederek ve anlayarak geliştirebildikleri görülmüştür. Ayrıca bu elemanların önemine ve rollerine odaklanılarak OMÖA'nın anlamalarının sağlandığı tespit edilmiştir.

ARTICLE INFO

Article history:

Received March 19, 2018

Received in revised form May 16, 2018

Accepted May 24, 2018

Keywords:

Main Element

Auxiliary Element

Geometrical Figures

Preservice Mathematics Teacher

Geometers' Sketchpad

ABSTRACT

The aim of the study is to examine how preservice middle school mathematics teachers (PMSMT) developed their subject matter knowledge about elements of geometric shapes in the dynamic geometry environment. In the study designed for this purpose, case study was used from qualitative research designs. 23 students enrolled in the undergraduate program of elementary mathematics education participated in the research process. The data of the research were composed of video recordings of collective class discussions, computer-generated records of the activities performed by Geometer's Sketchpad program and activity papers that they fill out. In the data analysis section, Smart's (1998) steps of constructing geometric shapes were used as categories of study. The research findings showed that the PMSMT could develop and understand the field knowledge and learnings of these members more easily and effectively with the help of technology. It has also been determined that the PMSMT have provided meaning by focusing on the importance and roles of these elements.

1. Giriş

Konu alan bilgisi öğretmenlerin sınıflarında öğretimlerini yerine getirmeleri için ihtiyaç duydukları matematiksel bilgi olarak tanımlanabilir (Ball, Hill ve Bass, 2005; Hill, Ball ve Schilling, 2008; Hill, Rowan ve Ball, 2005). Konu alan bilgisi matematik öğretmenleri için çok önemlidir çünkü temel matematiksel kavramların anlaşılması, matematiksel konular arasındaki ilişkinin ve matematiksel fikirlerin yapılarının anlaşılmasını sağlamaktadır (Ma, 1999). Birçok

çalışmada yeterli konu alan bilgisine sahip öğretmenlerin eğitimde önemli bir role sahip olduğu görülmüştür çünkü öğretmenlerin daha detaylı ve zengin kavrayışa sahip oldukları matematiksel kavramların öğretimlerini daha faydalı bir şekilde yerine getirdikleri belirtilmiştir. Konu alan bilgisinin bu etkisinin nedeni olarak matematik öğretimi için sahip olunması gereken diğer bilgi çeşitleriyle ilişkili olmasıdır. Gerekli konu alan bilgisine sahip olan öğretmenler öğrencilerinin düşüncelerini daha kolay

* Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: tugba.uygun@alanya.edu.tr

anlamakta ve öğretileriyle ilgili daha doğru kararlar vermektedir (Hill ve Ball, 2004). Ayrıca, öğretmenlerin gereksinim duyduğu bu bilgi ve becerileri lisans eğitimleri sürecinde edinmeleri gerekmektedir (Chapman, 2007). Bu yüzden, öğretmen yetiştirme programları gelecekte başarılı matematik öğretmenlerinin yetiştirilmesi açısından önemlidir. Dolayısıyla, öğretmen adaylarına eğitimleri sürecinde gerekli bilgileri edinmeleri ve deneyim kazanmaları, öğrenme ortamlarının tasarlanması ve olanakların sunulması gerekmektedir (Bryan, 2003; Turner, Wood, Montoya, Essien-Wood, Neal ve Escontrias, 2012). Bu nedenle, literatürde öğretmen adaylarının konu alan bilgilerinin geliştirdikleri çalışmaların artırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Böylelikle, öğretmenlerin yeterli konu alan bilgisine sahip olmadan mesleğe atılmaları gelecekte yaşayacakları muhtemel problemleri giderilebilir (Ball, 1988).

Matematik öğretmeni adayları gerekli geometrik bilgi ve becerileri onları sorgulamaya ve anlamaya yönlendiren etkinlik ve görevlerle elde edebilirler. Bu yüzden, öğrenenlere bu türde etkinlik ve materyallerle edindikleri deneyimlerle geometrik düşünme becerilerini geliştirebildikleri ve geometrik kavramlarla ilgili algılarının genişletildiği olanaklar sağlanmalıdır (Han, 2007; Henningsen ve Stein, 1997). Bu durum ancak tümevarımsal ve tümdengelimsel düşüncelerle geometrik kavramların öğrenilmesinin ve bu türde geometrik etkinliklerinin sağlandığı bir sınıf atmosferi ile sağlanabilir (Henningsen ve Stein, 1997; National Council of Teachers of Mathematics, 1991). Bu açıdan, öğretmen adaylarının geometrik kavramları tam olarak öğrenebilmesi için çeşitli bilgi ve becerileri kazandığı deneyimlerle ilgilenilmelidir (Han, 2007; Henningsen ve Stein, 1997).

Geometri öğrenmek için ortamların oluşturulmasında dinamik geometri yazılımlarının kullanılması faydalıdır çünkü bu yazılımlar birçok geometrik kavramın ve geometrik şeklin farklı şekillerde kolayca oluşturulmasını sağlamaktadır. Geometer's Sketchpad gibi dinamik geometri yazılımları kullanıcıların çizim ve ölçümler yapabildiği, çizimleri hareket ettirebildiği, bazı özelliklerinin korunmasına rağmen şekillerin boyutlarının orantısız bir şekilde değiştirebildiği teknolojik araçlar olarak ifade edilmektedir (Jackiw, 2001). Öğrenci, öğretmen ve bu alanda uzman olan birçok kişi geometri öğretiminde dinamik geometri yazılımlarının faydalı olduğu görüşünü savunmaktadır (NCTM [National Council of Teachers of Mathematics], 2000). Bu araçlarla öğrenenler geometrik şekil ve kavramları araştırır, yorumlar ve onlarla ilgili algılarını oluştururlar (Jones, 2000; Leung ve Lopez-Real, 2002; Liang ve Sedig, 2010; Mariotti, 2002; Marrades ve Gutiérrez, 2000). Dinamik geometri yazılımları geometriyi öğrenmek ve öğretmek için yeni bakış açıları sunmaktadır (Healy ve Hoyles, 2002; Straesser, 2002). Dinamik geometri yazılımları kullanarak öğrenciler geometrik şekilleri ve kavramları manipüle etme, gözlemlene, test etme, hareket ettirme, sürüklenme, animasyon ekleme, yeniden boyutlandırma ve kaydetme gibi eylemleri yerine getirebilir ve böylece eylemleri hakkında anlık dönütler elde edebilirler (Dye, 2001; Forsythe, 2007; Hill ve Hannafin, 2001; Laborde 2001). Bu noktada, dinamik geometri yazılımlarıyla gerçekleştirilen geometrik inşalar gerekli geometrik bilgilerin elde edildiği matematiksel etkinliklerin

tasarlanması ve hazırlanmasında kullanılabilir. Literatürde, dinamik geometri yazılımlarının kullanılarak geometri alan bilgilerinin kazanıldığı birçok çalışma bulunmaktadır (De Villiers, 2003; Hoyles ve Healy, 1999; Jones, 2000; Leung ve Lee, 2013). Bu çalışmalar belirtilen geometrik inşaların yapılması ve bu inşaların hareket ettirilerek özelliklerinin araştırılmasına odaklanmaktadır. Geometrik inşaların oluşturulması ve incelenmesi sürecinde çeşitli yaş seviyesindeki öğrenenler varsayımlarda bulunabilir, bunları tartışabilir, matematiksel açıklamalar oluşturabilir ve geometrik ispatlamalar yapabilir (Christou vd., 2004; Goldenberg ve Cuoco, 1998). Bu özelliklerin yanı sıra dinamik geometri yazılımlarıyla çizimler ve geometrik çözümler kolayca oluşturulabilir (Straesser, 2002).

Bu açıklamalar doğrultusunda çalışmada matematik öğretmeni adaylarının konu alan bilgilerinin dinamik geometri yazılımı kullanılarak nasıl geliştirilebileceği araştırılmıştır. Araştırmada "Teknoloji destekli bir öğrenme ortamı ortaokul matematik öğretmeni adaylarının geometrik şekillerin elemanları ile ilgili konu alan bilgilerini nasıl etkilemektedir?" araştırma probleminin cevabı araştırılmıştır.

2. Yöntem

Araştırma nitel araştırma olarak tasarlanmıştır. Bu sayede araştırma problemi ayrıntılı bir şekilde verilerin de kullanılmasıyla cevaplanmıştır.

2.1. Araştırma Modeli

Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden biri olan durum çalışması olarak tasarlanmıştır. Çalışmada belirli bir durum ve sürecin derinlemesine anlaşılması ve tartışılmasına odaklanılmıştır (Merriam, 2009). Bu yöntemde olay canlı ve gerçek bir şekilde ele alınarak bütüncül ve anlamlı karakteristikleri belirlenerek incelenir ve anlamlandırılır (Gall, Gall ve Borg, 2007). Ayrıca, durum çalışması çeşitlerinden bütüncül tek durum desen çeşidine göre çalışma tasarlanmıştır (Yin, 2009). Bu desende tek bir analiz birimine odaklanılmaktadır. Bu durum ayrıntılı şekilde farklı bakış açıları düşünülerek incelenmektedir. Araştırmacı bu desene göre olguyu derinlemesine araştırır, anlar ve detaylı bir şekilde raporlaştırır (Merriam, 2009; Stake, 1995).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın örneklemini yirmi üç ortaokul matematik öğretmeni adayı (OMÖA) oluşturmaktadır. Katılımcılar Türkiye'nin kuzeyindeki bir üniversitede İlköğretim Matematik Öğretmenliği lisans programına kayıtlı öğrencilerdir. Katılımcıların on ikisi bayan ve on biri erkektir. Araştırmanın katılımcıları amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme stratejisine göre seçilmiştir. Örneklem seçim ölçütü geometrik kavramlarla ilgili bilgilere aşina olmak ve lisans derslerinden Geometri dersini önceki dönemlerde almış olmak olarak belirlenmiştir. Bu ders kapsamında öğrencilere ortaokul matematik müfredatında öğretilen Öklid geometrisi ile ilgili kavramlar ayrıntılı bir şekilde öğretilmektedir. Bu lisans dersini alan öğrencilerin de ders içeriğinde yer alan Öklid geometrisindeki kavramlara aşina kazanmaları beklenmektedir. Bu yüzden, katılımcılar bu programa kayıtlı ve bu lisans dersini almış üçüncü sınıf öğrencileri arasından seçilmiştir.

2.3. Veri Toplama Aracı

Çalışmada geometrik şekillerin temel ve yardımcı elemanlarına odaklanılmıştır. OMÖA'nın bu kavramlarla ilgili iyi bir konu alan bilgisine sahip olmaları beklenmektedir; çünkü ortaokul matematik öğretim programına göre sekizinci sınıf öğrencilerinin bu şekilleri anlamaları, inşa etmeleri ve gerekli özellikleri bilmeleri gerekmektedir. Bu açıdan, dinamik geometri yazılımı programları kullanılarak geometrik şekillerin elemanlarının inşa edilme yöntemleri ve özellikleri incelenebilir. Bu konuyla ilgili OMÖA'nın konu alan bilgilerini geliştirmek amacıyla etkinlik kâğıtları hazırlanmıştır. Diğer bir ifadeyle, etkinlik kâğıtları geometrik şekillerin elemanlarının inşa edilmesi ve ilgili özelliklerin incelenmesine odaklanılarak hazırlanmıştır. Ayrıca, bu etkinlikler dinamik geometri yazılımlarından Geometer's Sketchpad kullanılacak şekilde hazırlanmıştır. Etkinlik kâğıdında öğretmen adaylarının geometrik şekillerin oluşum ve tanımlama süreçlerinde temel ve yan elemanların rollerini araştırmalarını ve sorgulamalarını sağlayacak problemler yer almaktadır. Örneğin, yükseklikle ilgili etkinlik kâğıdında "Herhangi bir üçgen çizip bu üçgenin yüksekliğini inşa ediniz? Bu yüksekliğin konumunu üçgen çeşitlerine göre inceleyiniz. Bu üçgenin bütün yüksekliklerini ve birbirlerine göre durumlarını inceleyiniz. Yükseklikler kaç noktada kesişmektedir? Bu kesişim nokta veya noktalarının konumlarını üçgen çeşitlerini düşünerek inceleyiniz." gibi sorular yer almaktadır ve öğretmen adaylarının bunların cevaplarını araştırmaları istenmektedir.

2.4. Verilerin Toplanması

Çalışmada, OMÖA etkinlik kâğıtlarında yer alan problemleri Geometers' Sketchpad kullanarak cevaplamışlardır. Ayrıca, etkinlik kâğıtlarının uygulama sürecinde OMÖA'nın matematiksel açıklama, ispat ve doğrulama ifadeleri oluşturmaları ve bunları sosyal bir öğrenme ortamında tartışmaları sağlanmıştır. Araştırma verisi toplu sınıf tartışmalarının video kayıtları, Geometer's Sketchpad programıyla yaptıkları etkinliklerin bilgisayar ortamındaki kayıtları ve doldurdıkları etkinlik kâğıtları kullanılarak toplanmıştır. Veri toplama sürecinde öncelikle OMÖA tasarlanan etkinliklerle Geometer's Sketchpad programını kullanarak uğraşmıştır. Katılımcılar programda elemanları inşa etmiş, özelliklerini araştırmış ve geometrik ispatlar oluşturmuştur. OMÖA etkinlik kâğıtlarını bireysel doldurduktan sonra oluşturdukları geometrik inşaları, ispatları, süreç ve sonuçlarla ilgili açıklamalarını toplu sınıf tartışmasına katılarak tartışmıştır. OMÖA tartışma sürecinde etkinliklerde yer alan görevleri yerine getirmişler ve bu süreçte sorgulamalarını tartışmayla gerçekleştirmişlerdir. Tartışmaya katılımın sınıf içerisindeki normlardan biri olması ve OMÖA'nın tartışmalara katılmaları hususunda desteklenmelerinden dolayı kavramaları bu şekilde gözlemlenmiştir. Ayrıca, OMÖA'nın etkinliklerle ilgilenme süreçleri de kavramalarının değerlendirilmesi açısından göz önünde bulundurulmuştur. Bu açıdan etkinlik kâğıtlarındaki problemlere verilen cevapların tartışma sürecinde düzeltilmesi ve tartışmada sorgulamanın sonlanması çalışmada ilgili kavramın öğrenilmesi olarak kabul edilmiştir. Toplu sınıf tartışmaları tamamlandıktan sonra video kayıtları doküman haline getirilmiştir.

2.5. Verilerin Analizi

Çalışmada nitel veri analizi tekniklerinden betimsel analiz kullanılmıştır. Smart'ın (1998) geometrik şekillerin inşa edilmesi adımları çalışmanın kategorileri olarak kullanılmıştır. Bu adımlar çalışmanın kategorileri olarak kullanıldığından çalışmada kullanılan analiz tekniği betimsel analizdir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu dört adım Smart'ın (1998) çalışmasında açıklandığı şekilde kullanılmıştır. İlk adım analiz basamağıdır. Öğrenen çizimde istenenlerin sağlandığını varsayarak çizimi belirtildiği şekilde yapar. Ayrıca, problemde açıklanan bilgiler ve belirtilmeyen ama gerekli bilgiler arasında ilişkilendirme yapar. İkinci adım, inşa etme basamağıdır. Öğrenen istenilen şekli belirtilen bilgilere dayanarak inşa eder. Üçüncü adım, ispat basamağıdır. Burada, öğrenen geometrik şekli inşa ettikten sonra meydana getirdiği çizimin problemde istenilen çizim olduğunu ispatlar. Son adım, tartışma basamağıdır. Öğrenen problem çözümüyle ilgili çeşitli çözümler, inşa süreçleri ve ispatlar tartışılır. Diğer bir ifadeyle, ek olarak oluşan ispat ve doğrulamalar ve ek açıklamalar bu adımda incelenmiş ve kodlanmıştır. Bu adımda, ayrıca alternatif doğrulamalar ve matematiksel fikirlerin ispatları kodlanır ve basamaklara yerleştirilir. Bu adımlara ilişkin sunulan örnek ve direk alıntılar metin içerisinde büyük harfle ve köşeli parantez kullanılarak belirtilmiştir. Çalışmada bu kategoriler kullanılarak elde edilen verilen iki temel başlık altında toplandığı görülmüştür. Bu iki temel başlık çalışmanın temaları olarak belirlenmiştir. Tartışılan matematiksel kavramlar temel ve yardımcı elemanlar olmak üzere iki temel tema altında incelenmiştir. Sonrasında, OMÖA üçgenlerin, dörtgenlerin ve çemberin temel ve yardımcı elemanlarını irdelemişlerdir. OMÖA'nın Geometer's Sketchpad (GSP) kullanarak yaptıkları geometrik inşalar ve tartıştıkları fikirler bu kodlar ve temalar kullanılarak analiz edilmiş ve böylelikle onların konu alan bilgilerindeki gelişim araştırılmıştır.

Araştırmanın geçerlik ve güvenilirliğini sağlamak amacıyla veri ve araştırmacı çeşitlemesi yöntemleri kullanılmıştır. Veri, etkinlik kâğıdı ve video kayıtları çeşitli araçlar kullanılarak toplanmıştır (Creswell, 2009; Creswell, 2012). Ayrıca, alanında uzman iki kişi tarafından bağımsız bir şekilde kodlanmıştır. Uzmanlar kodlama listelerini bir araya gelerek tartışmışlar ve fikir birliği sağlamaya çalışmışlardır. Kodlayıcılar arasındaki uyum %90 olarak belirlenmiştir. Ayrıca, katılımcı görüşü strateji kullanılmıştır. Nitel veri analiz sürecinde elde edilen bulgular ve analize ilişkin yapılan çıkarımlar katılımcılarla tartışılarak incelenmiştir. Bu katılımcılarla mülakat yapılarak veri analizi ile ilgili yapılan çıkarımların doğruluğu ile ilgili görüşleri alınmıştır (Creswell, 2009; Creswell, 2012).

3. Bulgular

Tartışma süreci iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda geometrik şekillerin temel elemanları olan açı ve kenar olmak üzere iki eleman üzerinde durulmuştur. Diğer kısımda şekillerin yardımcı elemanları olan kenarortay, açıortay, orta dikme, yükseklik, simetri eksen ve köşegen gibi elemanlar tartışılmıştır.

3.1. Geometrik Şekillerin Temel Elemanları

OMÖA geometrik şekillerin oluşturulması ve tanımlanması hakkında tartışmışlardır. Bu süreçler de bu şekillerin oluşması için gerekli olan elemanlar olan kenar ve açı hakkında konuşulmuştur. Üçgen ve dörtgenlerin açı ve kenarlarını ve çemberlerin de merkez noktası, yay ve çap elemanları üzerinde durulmuştur. Temel elemanların oluşumu ve rolleri hakkında şöyle tartışılmıştır:

Araştırmacı: Kareyi nasıl inşa edebiliriz?

Ö₈: Bir şekli oluşturmak için kenarlar ve açılar kullanılan en temel elemanlardır.

Araştırmacı: Kareyi oluşturmada nasıl kullanıyoruz peki?

Ö₈: Aynı uzunlukta olan dört doğru parçası yani kenarlar. Birbirlerinin uç noktalarında birbirleriyle dik kesişirler yani 90°'lik açılar vardır. [ANALİZ]

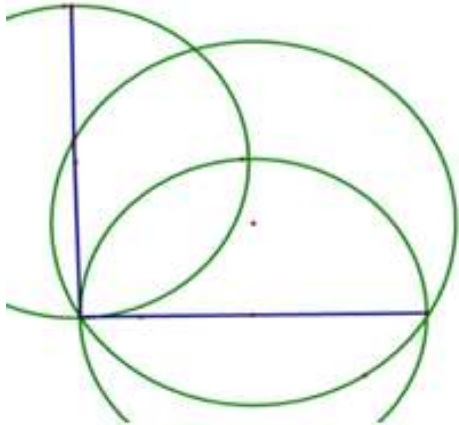
Araştırmacı: Peki bu kenarları ve açıları nasıl birleştiriyoruz?

Ö₅: Öncelikle bir doğru parçası çizeriz. Bu doğru parçasının kiriş olduğu bir çember çizeriz. Daha sonra bu kirişin bir noktasından çember üzerindeki herhangi noktaya bir doğru parçası çizilir. Daha sonra bu doğru parçası kiriş uzunluğu kadar uzatılır. 90°'lik bir açı ve kenar uzunlukları eşit iki doğru parçası oluşturulmuş olur. Bu işlemler bu dik kenarların ikisi için de tekrarlandığında bir kare oluşturulmuş olur. (Şekil 1) [İNŞA ETME]

Araştırmacı: Bu açının dik olduğunu nerden biliyoruz?

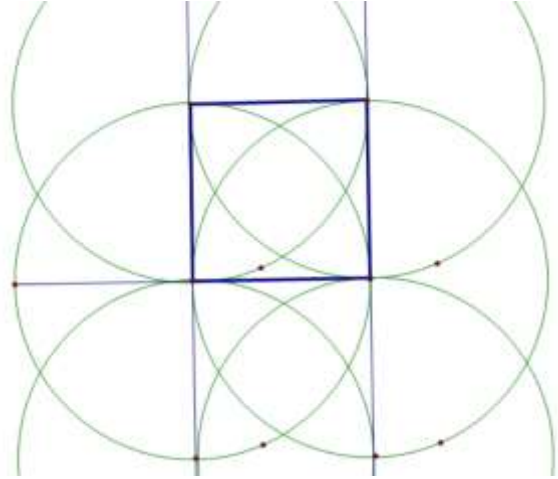
Ö₅: Çapı gören açının ölçüsü 90°'dir böylelikle dik kesişen iki kenar oluşturulur. [İSPAT]

Şekil 1. Kirişlerden Kare İnşa Etme

Ö₆: Birbirine teğet ve yarıçap uzunlukları eşit olan çemberler çizip bu çemberlerin merkez noktaları birleştirilerek bir kare oluşturabiliriz. Bu kenarların her biri bir çembere teğettir [TARTIŞMA, ALTERNATİF İNŞA ETME]. Teğet doğrulara merkezden çizilen doğrular birbirine diktir. Böylelikle, kare oluşturulabilir. (Şekil 2) [TARTIŞMA, ALTERNATİF İSPAT]

Şekil 2. Teğet Doğru Parçalarıyla Kare İnşa Etme

Toplu sınıf tartışması sürecinde OMÖA öncelikle kendi çözüm yollarını düşünmüşler sonrasında diğerlerinin çözümlerini incelemişlerdir. OMÖA toplu sınıf tartışmasında analiz kısmında açı ve kenar gibi dörtgenlerin ana unsurlarının bir kare inşa etmedeki rollerine odaklanarak açıklamış ve incelemişlerdir. Bu açıklama yukarıda belirtildiği gibi Ö₈ tarafından belirtilmiştir. Tartışmada, iki farklı geometrik inşaat stratejisi kullanılmıştır. Öncelikle, yukarıdaki tartışma sırasında Ö₅: “Bir kirişin geometrik inşa sürecinden yararlanarak bir inşa yolu oluşturdu ve bu geometrik inşa sürecini, bir çemberin kirişi ve çapı gören çevre açının ölçüsü açısı ile ilgili bilgiler kullanarak kanıtladı.” Böylece tartışmanın ispat kısmı oluşturulmuştur. Ayrıca, analiz sürecinin tartışma kısmında Ö₆: “Alternatif inşa ve ispat stratejileri sunarak açı ve kenar gibi temel elemanların rollerini alternatif bir inşa yolu ve kanıt sağladı.” Böylece, tartışma süreciyle OMÖA alternatif çözüm ve ispat yolları oluşturarak temel elemanların karenin oluşumundaki rolünü ayrıntılı bir şekilde incelemiş ve öğrenmişlerdir. Tartışma kısmı alternatif inşa ve alternatif ispat stratejileri sunduğu için OMÖA'nın konuyu analiz edip anlamalarını sağlamıştır. Ayrıca, OMÖA dinamik geometri yazılımı olan GSP kullanarak farklı inşa etme ve ispat yollarını kullanarak incelemişler ve konuyu anlayabilmişlerdir. GSP onların inşa süreçlerini kolaylaştırarak temel elemanların rollerini kolaylıkla analiz etmelerini sağlamıştır.

3.2. Geometrik Şekillerin Yardımcı Elemanları

Geometrik şekillerin yardımcı elemanları ile ilgili OMÖA'nın çalışmaları üç kısımda raporlaştırılmıştır. İlk kısımda, üçgenlerin yardımcı elemanları tartışılmıştır: kenarortay, açıortay, orta dikme ve yükseklik. Sonrasında, OMÖA dörtgenlerin yardımcı elemanlarını incelemişlerdir; köşegen ve simetri eksenini. Ardından, bu kısım OMÖA'nın çemberin yardımcı elemanlarını tartışmalarıyla sonlandırılmıştır: kiriş, kesen ve yay. OMÖA her bir yardımcı elemanın tanımı ve GSP yardımıyla inşa edilmesine odaklanmıştır. GSP yardımıyla yardımcı elemanları inşa edip tartışmış ve böylece alternatif inşa etme stratejileri ve ispatlar üretmişlerdir. Ayrıca, OMÖA'nın yardımcı elemanlarıyla ilgili kavramsal anlamaları ve alan bilgilerini geliştirmeleri sağlanmıştır. Katılımcıların yardımcı elemanlar ile ilgili çalışma ve öğrenme süreçleri aşağıdaki açıklamalarla yardımcı elemanlardan olan yükseklik ve diklik merkezi kullanılarak örneklendirilmiştir.

Diğer yardımcı elemanlar ile ilgili öğrenme ve inceleme süreçleri benzer şekilde her bir kısım için gerçekleştirilmiştir.

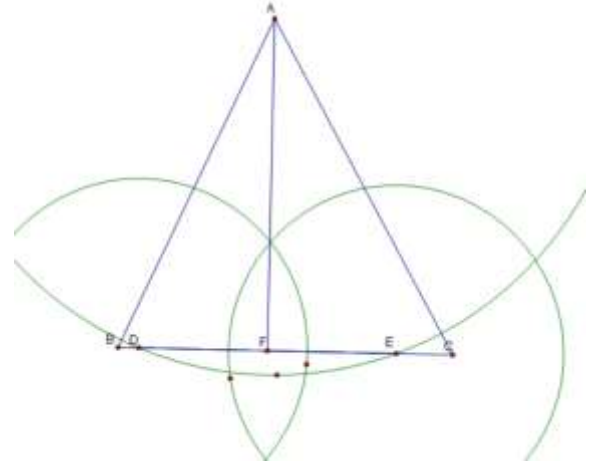
OMÖA toplu sınıf tartışmalarının ilk aşamasında üçgenlerin yardımcı elemanları olan kenarortay, açıortay, orta dikme ve yüksekliği sırasıyla tartışmışlardır. OMÖA öncelikle bu yardımcı elemanların inşa edilmesine odaklanmışlar ve sonrasında bunların özelliklerine odaklanmışlardır. Tartışmalar üçgenin bütün yardımcı elemanları için bu doğrultuda gerçekleşmiştir. Örneğin, yükseklikle ilgili tartışmalar olduğu kısımda yüksekliğin inşası ve yükseklikle ilgili özellikler incelenip tartışılmıştır. Katılımcılar sınıflarında GSP kullanarak üçgenlerin yüksekliklerinin inşa edilmesine odaklanmışlardır. Bu konuda ilk önce üçgenlerin inşası tartışılmıştır. Öğrenciler genellikle ilk çizimlerde dar açılı üçgenlerle ilgilenmişler ve çizimlerini onun üzerinde gerçekleştirmişlerdir. Sonrasında, araştırmacının sorusuyla yüksekliğin inşası ile ilgili tartışma süreci aşağıdaki gibi başlatılmıştır:

Ö₉: ... Yükseklik, üçgenin köşesinden karşıdaki kenarı dik kesecek şekilde çizilen doğru parçasıdır [*ANALİZ*]... Üçgenin A köşesinin merkez olduğu bir çember çizeriz. Bu çember üçgenin BC kenarını iki noktada kesmektedir. Bu noktaları D ve E olarak isimlendirelim. D ve E noktalarının orta noktasını bulalım. D ve E merkezli yarıçapları eşit uzunlukta olan iki çember çizeriz. Bu iki çember birbirini iki noktada keser. Bu noktaları doğru parçası kullanarak birleştirdiğimizde bu doğru parçasının DE'yi kestiği nokta DE'nin orta noktasıdır. Bu noktayı üçgenin A köşesiyle birleştirdiğimizde A köşesine ait yüksekliği inşa etmiş oluruz...(Şekil 3) [*İNŞA ETME*]

Ö₉'un yaptığı açıklamada, yüksekliğin inşa sürecinde yüksekliğin tanımından faydalanılmıştır. Böylelikle yükseklik analiz edilerek inşa sürecinin nasıl gerçekleştirileceği hakkında akıl yürütülmüştür. Diğer bir ifadeyle, yüksekliğin görüntüsü ve tanımı düşünülerek inşasına odaklanılmıştır. Sonrasında bir doğru parçasının orta noktasını inşa etme basamaklarından faydalanarak üçgenin A köşesine ait yüksekliği Şekil 3'teki gibi oluşturulmuştur. Bu açıklamayla yüksekliğin inşa etme süreci açıklanmıştır. Sonrasında araştırmacı tartışmayı bu inşa etme sürecinin matematiksel olarak ispatlanması doğrultusunda yönlendirmiştir. Bu amaçla Ö₁₁ Şekil 3'de gösterilen bu inşa etme sürecinin ispatı olarak şöyle açıklama yapmıştır:

Ö₁₁: DE yayı üçgenin BC kenarını D ve E noktalarında kesmektedir ve DE doğru parçasını oluşturmaktadır. Böylelikle, DE doğru parçası A merkezli çemberin kirişi haline gelir. Merkezden kirişe indirilen dikmeler kirişi eşit iki paçaya ayırır. Bu yüzden, AF doğru parçası BC kenarına ait yüksekliktir [*İSPAT*].

Şekil 3. Ö₉'un Yükseklik İnşa Etme Stratejisi

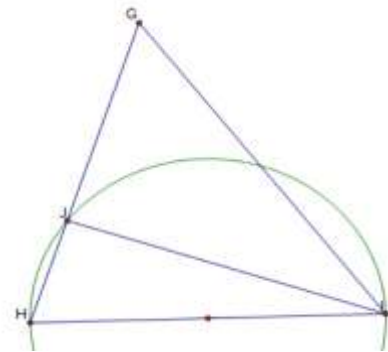

Böylelikle, Şekil 3'de gösterilen inşa etme sürecinin ispatı doğru bir şekilde açıklanmıştır. Araştırmacı, OMÖA'na yüksekliğin başka bir strateji kullanılarak inşa edilip edilmeyeceğini sorarak toplu sınıf tartışmasını devam ettirmiştir. Ö₁₂ bu doğrultuda üçgenin yüksekliğinin inşası için farklı bir strateji sunmuştur ve şöyle açıklamıştır:

Ö₁₂: ... GHI üçgeninde önce HI kenarının orta noktasını buluruz. HI kenarının orta noktasının merkez olduğu ve HI kenar uzunluğunun yarısı kadar uzunlukta yarıçapı olan bir çember çizeriz. Bu çember üçgeni iki noktada keser. Bu kesişim noktaları farklı iki kenardadır. I noktasını bu çemberin GH kenarını kestiği noktayla birleştirecek I köşesine ait yüksekliği inşa etmiş oluruz... [*TARTIŞMA, ALTERNATİF İNŞA ETME*]

Ö₁₂, bir üçgenin yüksekliği için Şekil 4'te belirtilen stratejiyi sunarak tartışma kategorisi için alternatif inşa etme süreci sağlamıştır. Diğer stratejiden farklı olarak bu yolla, orta nokta belirlenip çemberin merkez noktası olarak kullanılmıştır. Bu alternatif inşa etme stratejisinin ispatı Ö₁₂ tarafından şöyle ifade edilmiştir "oluşturulan HIJ dik üçgeninde dik açı HI'nın orta noktasını merkez alan çemberin çapını görmektedir. Çapı gören açının ölçüsünün 90° olduğu bilgisinden yola çıkarak IJ doğru parçasının GH kenarını dik keser". Burada tartışma kategorisi için alternatif ispat sunulmuştur.

Şekil 4. Alternatif Yükseklik İnşa Etme Stratejisi

Burada, dar açılı bir üçgenin yüksekliğinin inşa edilmesi ile ilgili tartışma ve inceleme süreci sonlandırılmıştır. OMÖA üçgenin yardımcı elemanlarından biri olan yüksekliğin oluşması ve özellikleri üzerine odaklanmışlardır. Tartışma

sürecinde bir üçgenin GSP kullanılarak iki farklı yolla inşa edilebileceği ortaya çıkmıştır. Bu yollar Şekil 3 ve Şekil 4'te gösterildiği şekilde gerçekleşmiştir. Bu stratejilerin matematiksel ispatı doğru bir şekilde OMÖA tarafından açıklanmıştır. Smart'ın (1998) geometrik inşa adımlarına göre, bir üçgen yüksekliğinin yapımı hakkındaki tartışmanın yapısı Şekil 5'teki gibi özetlenebilir.

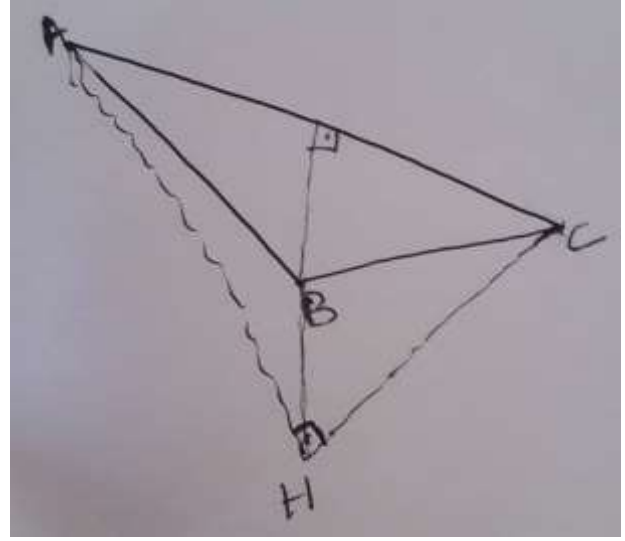
Şekil 5. Yükseklikle İlgili Toplu Tartışma Sürecinin Smart'ın (1998) Adımlarına Göre Analizi

Analiz	
Ö ₉ : ... Yükseklik, üçgenin köşesinden karşıdaki kenarı dik kesecek şekilde çizilen doğru parçasıdır...	
↓	
İnşa Etme	
Ö ₉ : ... Üçgenin A köşesinin merkez olduğu bir çember çizeriz. Bu çember üçgenin BC kenarını iki noktada kesmektedir. Bu noktaları D ve E olarak isimlendirelim. D ve E noktalarının orta noktasını bulalım...	
↓	
İspat	
Ö ₁₁ : DE yayı üçgenin BC kenarını D ve E noktalarında kesmektedir ve DE doğru parçasını oluşturmaktadır. Böylelikle, DE doğru parçası A merkezli çemberin kirişi haline gelir. Merkezden kiriş indirilen dikmeler kirişi eşit iki paçaya ayırır...	
↓	
Tartışma	
Alternatif İnşa Etme	Alternatif İspat
Ö ₁₂ : ... GHI üçgeninde önce HI kenarının orta noktasını buluruz. HI kenarının orta noktasının merkez olduğu...	Ö ₁₂ : oluşturulan HIJ dik üçgeninde dik açı HI'nın orta noktasını merkez alan çemberin çapını görmektedir. Çapı gören açının ölçüsünün 90^0 ...

Diğer bir ifadeyle katılımcılar bir üçgenin yüksekliğinin yer aldığı bölgenin üçgen çeşitlerine göre farklılaştığını tartışmışlar ve analiz etmişlerdir. OMÖA dar açılı ve geniş açılı üçgenlerin yüksekliklerinin yer aldığı bölgenin değişip değişmediğini tartışmışlardır. Tartışmanın bu sürecinde OMÖA genellikle dar açılı üçgenler üzerinde çalışmışlardır. Araştırmacı katılımcıların yükseklikle ilgili bilgilerinin daha iyi anlamak amacıyla OMÖA'nı diğer üçgen çeşitleri için de yükseklik inşa etmeleri hususunda yönlendirmiştir. Daha sonra katılımcıların çalışmaları sırasında bazılarının dik açılı üçgenin yüksekliklerini biraz zorlanarak çizdikleri görülmüştür. Burada, Ö₂ dik açılı bir üçgenin yüksekliklerinden iki tanesinin dik kenarlar olduğunu ve diğerinin de dik köşeden çıkıp hipotenüsü dik kestiğini belirtmiş ve *analiz* etmiştir. Ö₂, dik üçgende yüksekliğin konumunu doğru analiz etmiş ve gerekli açıklamayı yapmıştır. Ayrıca araştırmacı OMÖA'nın bazılarının geniş açılı üçgenlerin yüksekliğini inşa edemediğini ve bir kısmının da yanlış inşa etme işlemleri gerçekleştirdiğini görmüştür. Tartışma geniş açılı bir üçgende dar açılı olduğu köşelerden çizilen yüksekliklerin üçgenin düzlemde ayırdığı bölgelerden hangisinde olduğu yönünde gerçekleşmiştir. OMÖA tartışma sırasında bu dar açılardan indirilen yüksekliklerin üçgenin dış bölgesinde yer aldığını anlamış ve açıklamışlardır. Fakat katılımcılardan bazılarının geniş açılı üçgenlerin yüksekliklerini yanlış çizdiği görülmüştür (bkz. Şekil 6). Ö₂₃, geniş açılı bir üçgenin yüksekliklerinin yanlışlıkla aşağıdaki şekilde oluştuğundan bahsetmiştir:

Ö₂₃: Geniş açılı bir üçgenin yükseklikleri dış bölgededir ve yükseklikler karşı kenarı dik kestiğinden bizim dik bir açığa ihtiyacımız var (Şekil 6). [*ANALİZ*]

Şekil 6. Ö₂₃'ün Geniş Açılı Üçgenler İçin Yanlış Yükseklik Çizimi

Sonrasında araştırmacı Ö₂₃'ün açıklamasının ve çiziminin yanlış kısımlarının fark edilmesi ve düzeltilmesi için tartışmayı şu şekilde yönlendirmiştir:

Araştırmacı: Ö₂₃'ün açıklaması ve çizimi hakkında ne düşünüyorsunuz?

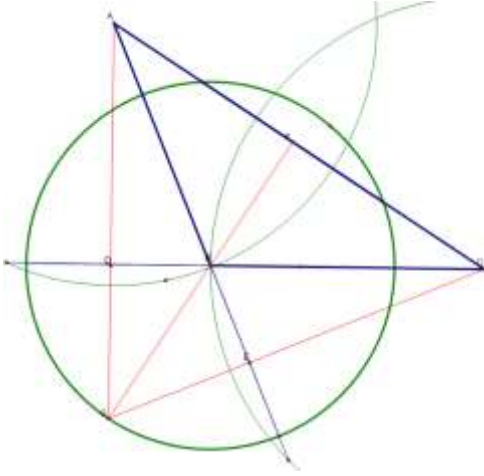
Ö₂₀: Bunlar bu geniş açılı üçgenin yüksekliği olamaz. Yüksekliğin tanımına dayanarak, herhangi bir üçgende yüksekliği ancak bir köşeden başlatarak bu köşenin karşısındaki kenarı veya uzantısını dik kesecek şekilde oluşturulan doğru parçasıyla oluşturabiliriz... [*ANALİZ*]

Tartışmanın bu bölümünde, Ö₂₀, Ö₂₃'ün açıklaması ve çiziminde bazı düzeltmeler yaparak geniş açılı üçgenlerin yüksekliklerinin çizimi için doğru açıklamayı sağlamıştır. Böylelikle tartışmanın *analiz* kısmı için yeterli ve doğru bir açıklama yapılmıştır. Geniş açılı üçgenlerin yüksekliği ile ilgili OMÖA yüksekliğin tanımıyla ve özellikleri ile bilgilerini analiz etmişler ve sonrasında inşa etme sürecine geçmişlerdir. Ö₁₃ geniş açılı üçgenlerin yüksekliğinin inşasını GSP kullanarak şu şekilde gerçekleştirmiştir:

Ö₁₃: A köşesine ait yüksekliği inşa etmek için öncelikle BC kenarının uzantısı çizilir. A noktasını merkez alan bir çember çizilir. Bu çember çizdiğimiz kenarın uzantısını iki noktada keser. Bu iki noktanın arasında kalan doğru parçasının orta noktasını orta dikme inşa etme basamaklarını takip ederek buluruz. Sonrasında A köşesinden çizilen bir doğru parçasıyla bu orta noktaya birleştirdiğimizde A köşesinden BC kenarına indirilen yüksekliği inşa etmiş oluruz... (bkz. Şekil 7). [*İNŞA ETME*]

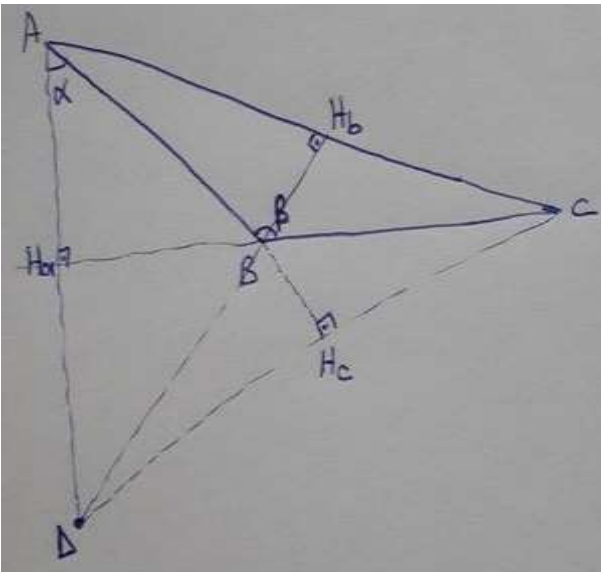
Şekil 7. Geniş Açılı Üçgenin Yüksekliklerinin Çizimi

Ö₁₃ geniş açılı üçgenlerin yüksekliklerinin inşa etme sürecini doğru bir şekilde açıklamış ve etkin bir çizim sunmuştur. Ayrıca, bu kısımda GSP yardımıyla inşa sürecini çizim hatalarından uzak bir şekilde yapılmıştır. Ayrıca, GSP yardımıyla üçgenin köşeleri hareket ettirilerek yüksekliklerin konumlanmasının değişimi analiz edilmiş ve geniş açılı üçgenlerin yüksekliklerinin inşası incelenmiştir. Ayrıca, geniş açılı üçgenlerin yüksekliklerinin özellikleri GSP yardımıyla ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Böylelikle çalışmanın analizinde inşa etme basamağı doğru bir şekilde sağlanmıştır. OMÖA bu süreci incelemişler ve anlamışlardır. Sonrasında araştırmacı inşa etme için matematiksel bir açıklamanın oluşturulması için tartışmayı inşa etme sürecine OMÖA'nın ispat sağlaması amacıyla yönlendirmiştir. Bu kısım için ispat şu şekilde açıklanmıştır:

Ö₈: ... Yükseklik oluşumunda bir dik açı oluşmuş olur. Bu nedenle, geniş açılı üçgende dar açıdan indirilen dikme ile aslında bir dik açılı üçgen oluşturmuş oluruz. İndirilen dikmenin köşesi geniş açıyı oluşturan doğru parçalarının uzantısında olmalıdır çünkü elimizde bir geniş açı var. Bu nedenle, dik açıları oluşturmak için yükseklikler dış bölge üzerindedir ve $90^\circ + \alpha = \beta$ olarak gösterebiliriz... (bkz. Şekil 8). [İSPAT]

Şekil 8. Yüksekliklerin inşasının ispatı

OMÖA geniş açılı üçgenlerin dar açılarının olduğu köşelerden indirilen yüksekliklerin inşasının ispatında üçgenin iki iç açısının ölçüsünün toplamının üçüncü açının dış açısının ölçüsüne eşit olduğu özelliğinden faydalanarak ispatlamışlardır. Böylelikle bu tartışma ve inşa etme süreci için doğru ve gerekli ispat sağlanmıştır. Bu tartışmada Ö₂₃ ve Ö₂₀ açıklamalarıyla tartışmanın analiz kısmını yüksekliğinin tanımı ve açılardan faydalanarak açıklamışlardır. Sonrasında Ö₁₃ doğru inşa etme basamaklarını sunmuş ve GSP'in özelliklerini kullanarak köşelerin konumunu üçgenin kenar ve açıları hareket ettirerek geniş açılı üçgenlerin yüksekliklerini incelemiş ve ilgili özellikleri anlamışlardır. Son olarak tartışmanın ispat basamağı üçgenlerin açılara ait özelliklerinden biriyle açıklanmıştır. Tartışmada sadece bir strateji belirlenebilmiştir. Bu yüzden, alternatif inşa etme ve alternatif ispat açıklamaları olmamıştır. Tartışmanın üçgenlerin yükseklikleri ile ilgili açıklamalar OMÖA'nın anlamlarıyla sonlanmıştır. Çalışmada üçgenlerin diğer yardımcı elemanları olan kenarortay, açıortay ve orta dikme için benzer tartışma ortamları oluşmuştur. OMÖA bu elemanların inşa sürecini ve ispatlanmasını üçgen çeşitleri için benzer adımları takip ederek yapmışlardır. Bu nedenle, diğer elemanlarla ilgili de benzer tartışma ortamları gözlemlenmiştir.

Geometrik şekillerin yardımcı elemanlarıyla ilgili yapılan tartışmaların ikinci kısmında dörtgenlerin yardımcı elemanları olan köşegen ve simetri eksenini ile ilgili olarak yapılmıştır. Dörtgen çeşitlerinde köşegenlerin çizimi kolay bir şekilde gerçekleşmiş ve OMÖA'nın köşegenlerle ilgili bilgilerinin yeterli olduğu görülmüştür. Ayrıca, OMÖA'nın dörtgen çeşitlerinde simetri eksenleriyle ilgili bilgilerinin eksik olduğu görülmüştür. Fakat bu süreci GSP'in komutlarının kolaylaştırdığı ve OMÖA'nın bu kısmı etkin bir şekilde anlayarak gerçekleştirdiği görülmüştür. Diğer bir ifadeyle, OMÖA, GSP kullanarak dörtgenlerin kiriş ve simetri eksenleri ile ilgili anlamlarını etkili bir şekilde gerçekleştirmişlerdir. Böylelikle bu konuyla ilgili etkin bilgiyi elde etmişlerdir.

Tartışmanın son kısmı çemberlerin yardımcı elemanları ile ilgili gerçekleştirilmiştir. Çemberin yardımcı elemanlarından kiriş, kesen ve yay ile ilgili tartışmalar olmuştur. OMÖA kesen ile ilgili tartışmalarında teğet çizerken zorlanmışlardır. Bu yüzden araştırmacı tartışmanın teğet ile ilgili olan kısmına odaklanmıştır. Bu tartışma araştırmacının teğet ile ilgili sorularıyla başlamıştır ve şu şekilde gerçekleşmiştir:

Araştırmacı: Herhangi bir çembere üzerindeki herhangi bir noktadan nasıl teğet çizebiliriz?

Ö₅: Teğet herhangi bir çembere yalnız bir noktada kesen doğru parçasıdır. [ANALİZ]

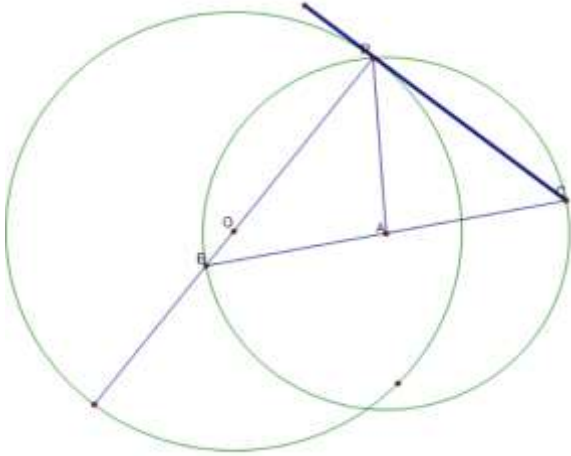
Araştırmacı: Peki teğeti nasıl inşa edeceğiz?

Ö₅: ...bu noktayı çemberin merkeziyle bir doğru parçasıyla birleştirdiğimizde bu doğru parçası ve teğet dik kesişirler... [ANALİZ]

Ö₁₅: buradan hareketle bizim 90° 'lik bir açıya ihtiyacımız var. Bunun için öncelikle teğetin geçeceği P noktasından başlayarak çemberin çapını çizerim. Çemberin içinde herhangi bir A noktası belirlerim ve A noktası merkez olan |AP| yarıçaplı bir çember çizerim.

Bu yeni çember ilk çemberi iki noktada keser biri P noktasıdır. Diğeri de B olsun. B'den geçecek şekilde A merkezli çemberin çapını çizdiğimde çapın bitiş noktasını C olarak isimlendiririm. C ve P noktalarını bir doğru parçasıyla birleştirdiğimde ilk çemberin P noktasındaki teğetini çizmiş olurum. (bkz. Şekil 9) [İNŞA ETME]

Şekil 9. Ö15'e Göre Bir Çembere Teğet İnşa Etme

Araştırmacı: Niye PC doğrusu teğettir çembere?

Ö19: ...çünkü PBC üçgeni dik açılı bir üçgendir. P köşesindeki açı dik bir açıdır ve bu açının bir kolu O merkezli çemberin çapıdır. Çapı göre çevre açısı 90° olduğundan PC aradığımız teğet doğrusudur [İSPAT]

Tartışmanın bu aşamasında Ö5 ve Ö15 çembere üzerindeki bir noktadan teğet inşası için teğetin tanımını, konumunu ve görünümünü analiz etmiştir. Sonrasında, Ö15'in açıklamasına göre gerçekleştirilen ve Şekil 9'da gösterilen inşa etme sürecinin ispatı Ö19 tarafından doğru bir şekilde açıklanmıştır. Araştırmacı, OMÖA'na çembere üzerindeki bir noktadan teğet inşa etme sürecinde başka bir strateji kullanılarak inşa edilip edilmeyeceğini sorarak toplu sınıf tartışmasını devam ettirmiştir. OMÖA GSP yardımıyla teğeti kolaylıkla analiz etmiş ve inşa edebilmişlerdir. Ayrıca, GSP'in hareket ettirme özelliği OMÖA'nın bu süreci analiz etmelerini kolaylaştırmış ve yeni bir inşa etme stratejisi sunmalarını sağlamıştır. Ö20 bu doğrultuda çembere üzerindeki bir noktadan teğet inşası için farklı bir strateji sunmuştur ve şöyle açıklamıştır:

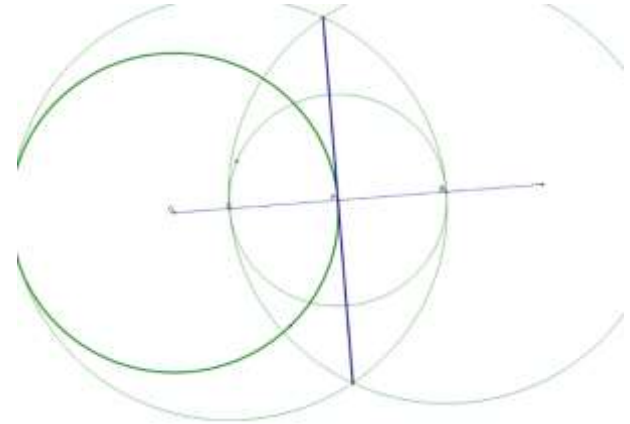
Ö20: Öncelikle P noktasını merkez alan ve çapı |AB| uzunluğu olan bir çember çizerim. Buradan A ve B noktalarını merkez alan yarıçapları eşit uzunlukta olan iki çember daha çizerim. Bu iki çemberin kesişim noktalarını birleştirdiğimde O merkezli çemberin P noktasından geçen teğetini inşa etmiş olurum. (bkz. Şekil 10) [TARTIŞMA, ALTERNATİF İNŞA ETME]

Araştırmacı: Peki bu doğrunun çembere teğet olduğuna emin miyiz?

Ö17: Eminiz çünkü en son çizilen iki çemberin kesişim noktalarını A ve B noktalarıyla birleştirirsek bir deltoid oluşturmuş oluruz. Teğet doğrumuz bu deltoidin köşegenidir. Ayrıca, diğer köşegende O merkezli çemberin çapının uzantısıdır. Deltoidde köşegenler

birbirlerini dik keserler. [TARTIŞMA, ALTERNATİF İNŞA İSPAT]

Şekil 10. Ö20'e göre bir çembere teğet inşa etme

Araştırma kodlamalarının tartışma kısmında GSP kullanılarak alternatif inşa etme ve alternatif ispat oluşturulmuştur. GSP kullanarak OMÖA çemberler kullanarak bir deltoid oluşturmuşlardır. Çemberin çapının uzantısının ve teğetin bu deltoidin köşegenleri olacak şekilde inşa etme süreci gerçekleşmiştir. Deltoidin köşegenlerinin birbirlerini dik kesmeleri özelliğinden faydalanarak OMÖA tartışmanın bu kısmı için alternatif ispat sunmuşlardır. Burada OMÖA çembere üzerindeki bir noktadan teğet inşa etme ile ilgili tartışmalarını sonlandırmışlardır. Ayrıca, OMÖA çemberlerle ilgili diğer yardımcı elemanların inşa edilmelerini ve özelliklerini GSP kullanarak analiz etmiş ve tartışmışlardır. Tartışma sürecinde OMÖA bu elemanlarla ilgili bilgi edinme süreçlerinde Smart'ın (1998) basamaklarıyla ilgili veriler sunmuşlardır.

4. Tartışma ve Sonuç

OMÖA'nın etkinlik kâğıtlarındaki problemlere verilen cevapların tartışma sürecinde düzeltilmesi ve tartışmada sorgulamanın sonlanması çalışmada ilgili kavramın öğrenilmesi olarak kabul edilmiştir. Bu açıdan tartışma sürecinde tartışılan konularda OMÖA'nın kavrayışlarındaki hatalar ve eksikler bulgularda gösterildiği gibi tartışılmış ve gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Bu süreçte OMÖA'nın sorgulamalarının bitmesi konunun katılımcılar tarafından kavrandığını göstermiştir. Bu açıdan, OMÖA'nın kavramlarla ilgili eksik anlamaları ve hatalarıyla başlayan ve sorgulamanın sonlanması ve öğrenmenin gerçekleşmesiyle biten tartışma süreçlerin analiz sonuçlarına odaklanılmıştır. Bu çalışmada, bulgular incelendiğinde OMÖA geometrik şekillerin elemanlarını inceleyerek konuyla ilgili alan bilgilerini geliştirdikleri ifade edilebilir. Öncelikle, OMÖA geometrik şekillerin temel elemanlarını incelemişlerdir. Bu yüzden GSP ile bu şekillerin açısı ve kenarlarının oluşumunu da incelemeleri gerekmiştir. Açısı ve kenarların oluşumu üçgen ve dörtgenlerde araştırılmıştır. Ayrıca, çembere temel elemanlardan merkez noktası, çap ve yay elemanlarının GSP yardımıyla inşa edilmesi üzerinde durulmuştur. OMÖA, GSP'in özellikleri ve kolaylıklarından faydalanarak şekilleri ve elemanları hareket ettirerek özelliklerini ayrıntılı bir şekilde incelemişlerdir. Ayrıca, GSP kullanarak yanlış anlamaları ve bilgilerini de düzeltebilmişlerdir. OMÖA bu elemanların tanımlarını, inşa edilmelerini, ispatlarını, konumlanmalarını ve özelliklerini

teknoloji yardımıyla etkili bir şekilde inceleyerek bunlarla ilgili bilgilerini geliştirmişlerdir. Örneğin, çalışmada OMÖA'ndan bazılarının geniş açılı üçgenlerde yüksekliklerin ve diklik merkezinin konumunun bulanması ile ilgili eksik veya yanlış bilgiye sahip olduğu görülmüştür. Bu OMÖA, GSP yardımıyla üçgen çeşitlerine göre üçgenin kenarlarına ait yüksekliklerin ve diklik merkezinin konumlarındaki değişimi hareket ettirerek etkili bir şekilde incelemiş ve tartışma sürecinde sorgulamışlardır. Böylelikle, bu OMÖA'nın üçgenlerde yükseklik ile ilgili kavram bilgilerini doğru bir şekilde geliştirebildiği gözlemlenmiştir. Çalışmada görüldüğü gibi OMÖA'nın geometrik şekillerin elemanları ile kavram bilgilerinin araştırılması gerekmektedir. Bu gerekliliğe odaklanan literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde geometrik şekillerin temel elemanları özellikle şekillerin tanımları, kavram imajları ve sınıflandırılması ile ilgili yapılan çalışmalara da rastlanmaktadır (Clements vd., 1999; Tsamir, Tirosh ve Levenson, 2008; Tsamir, Tirosh, Levenson, Barkai ve Tabach, 2014; Ward, 2004). Bu süreçlerde temel elemanların rolü büyüktür. Bu açıdan OMÖA'nın temel elemanlarla ilgili alan bilgilerinin geliştirilmesi amaçlanmış ve burada da adaylara bu konuda yardım edilmiştir. Katılımcılar tartışma ve teknolojinin de yardımıyla temel elemanları etkili bir şekilde anlayabilmiş ve çeşitli geometrik şekillerdeki önem ve rollerini kavrayabilmişlerdir. Teknoloji de bu süreci kolaylaştırmış ve bazı komutların da yardımıyla çeşitli olasılıkları ve çeşitli geometrik şekillerdeki durumlarını karşılaştırarak daha kolay bir şekilde kavrayabilmişlerdir.

Çalışmada geometrik şekillerin temel elemanlarının incelenmesinden sonra bu şekillerin yardımcı elemanları araştırılmıştır. Bu kısımda öncelikli olarak üçgenlerin yardımcı elemanları olan kenarortay, açıortay, orta dikme ve yükseklik; sonrasında dörtgenler için köşegen ve simetri eksenini ve en sonunda da çember için kiriş, kesen ve yay incelenmiş ve tartışılmıştır. GSP kullanılarak bu elemanların tanımları, konumları, özellikleri ve inşa edilmeleri incelenmiştir. OMÖA bunlarla ilgili alan bilgilerini ve öğrenmelerini geliştirmişlerdir. Yardımcı elemanların önemine ve rollerine odaklanılarak OMÖA'nın anlamaları sağlanmıştır. Literatürde birçok çalışma bu bulguyu paralellik göstererek çeşitli yaş seviyesindeki bireylerin yardımcı elemanlarla ilgili anlamalarını incelemiştir (Alatorre ve Saiz, 2010; Gutierrez ve Jaime, 1999; Kellogg, 2010; Uygun, 2016; Uygun ve Akyüz, 2017).

Çeşitli geometrik şekillerin temel ve yardımcı elemanları, oluşumları, rolleri ve özellikleri teknoloji yardımıyla etkili bir şekilde incelenmiştir. OMÖA bu elemanları GSP yardımıyla daha kolay bir şekilde ve karşılaştırmalı olarak analiz etmişlerdir. Örneğin, OMÖA yükseklikleri oluştururken üçgenin köşelerini hareket ettirerek üçgen çeşitlerindeki yüksekliğin, konumunda ve oluşumundaki farklılaşmayı karşılaştırmış ve analiz edebilmiştir. Böylelikle, üçgen çeşitlerindeki yüksekliğin özelliklerini daha iyi ve etkili bir şekilde kavrayabilmiştir. Ayrıca, dörtgenlerde de GSP'in hareket ettirme kolaylığıyla birkaç dörtgen çeşidini karşılaştırmalı olarak kolaylıkla inceleyebilmişlerdir. Bu çeşitlerdeki farklılaşmayı GSP yardımıyla adım adım izleyebilmişlerdir. Böylece, geometrik şekil farklılaştıkça elemanın ve onunla ilgili özelliğin nasıl değiştiğini etkili bir şekilde kavrayabilmişlerdir. Böylelikle bu konuyla ilgili alan

bilgilerini dinamik geometri ortamında daha etkili bir şekilde geliştirebilmişlerdir. Literatürdeki birçok çalışma da katılımcıların teknoloji destekli öğrenme ortamlarında geometrik şekillerle ilgili öğrenme ve alan bilgisi gelişimlerini desteklediğini belirterek çalışmanın bu bulgusunu desteklemiştir (De Villiers, 2003; Dye, 2001; Forsythe, 2007; Godwin ve Sutherland, 2004; Hill ve Hannafin, 2001; Jones, 2000; Laborde 2001).

OMÖA'nın geometrik şekillerin elemanlarıyla ilgili alan bilgilerinin geliştirilmesi sürecinde geometrik şekillerin inşa edilmesinden faydalanılmıştır. Öncelikle geometrik şekillerin inşa edilmesinde ilişkisel anlama sağlanmıştır. Örneğin, karenin inşa edilmesinde kenar ve açı araştırılırken çember ve yaylardan yararlanılmıştır. Khoh (1997) ve Kuzle (2013) tarafından yapılan çalışmalar da bu bulguyu desteklemektedir. Bu sonuçla birlikte geometrik şekillerin inşa edilme süreçlerinin ilişkisel anlamayı desteklediği ve farklı geometrik şekillerin ilişkilendirilmesinde etkili olduğu iddia edilebilir. Ayrıca, geometrik şekillerin inşa edilmesi süreçlerinde elemanların özellikleri, tanımları ve konumlanmaları adım adım analiz edilmiş ve öğrenilmiştir. Bu sayede OMÖA bu elemanlarla ilgili alan bilgilerini geliştirmişlerdir. Ek olarak, sınıf tartışmaları sayesinde OMÖA birbirlerinin fikirlerini incelemiş ve doğru bilgiyi yapılandırarak öğrenmelerini geliştirebilmişlerdir. Bunun yanında geometrik şekillerin inşa edilmesinin alan bilgisinin gelişmesini ve kavramsal-ilişkisel öğrenmeyi desteklediği bulgusu literatürde yer alan bazı çalışmaların bulgusuyla da paralellik göstermektedir (Chan, 2006; Cherowitzo, 2006; Napitupulu, 2001). Sonuç olarak, özellikle geometrik şekillerin tanımlarının oluşturulması ve ilgili kavram imajlarının doğru bir şekilde oluşturulması açısından önemli olan elemanlarla ilgili OMÖA'nın derinlemesine doğru bilgiye sahip olması gerekmektedir. Teknoloji ise bu bilgi edinme sürecini daha etkili ve kolay bir şekilde gerçekleşmesini sağlamıştır. Bu açıdan, OMÖA'nın temel ve yardımcı elemanlarla ilgili bilgilerinin geliştirilmesi önemlidir ve eğitimleri sürecinde bunu gerçekleştirebilirler. Bu örnekler yardımıyla matematik öğretmeni programlarında geometri dersi tasarımlarında veya konu anlatımlarında geometrik şekillerin elemanları ile ilgili durumlarda örnek etkinlikler genişletilebilir. Buradaki durumlar ve tartışma süreçleri benzer durumlarda faydalı olabilir.

Kaynakça

- Alatorre, S., & Saiz, M. (2009). *Teachers and triangles*. Proceedings of Congress of Educational Research in Mathematics Education. 28 January- 1 February, Lyon; France.
- Ball, D. L. (1988). *Knowledge and reasoning in mathematical pedagogy: Examining what prospective teachers bring to teacher education*. Unpublished doctoral dissertation. Michigan State University, East Lansing, MI.
- Ball, D. L., Hill, H.H., & Bass, H. (2005). Knowing mathematics for teaching: Who knows mathematics well enough to teach third grade, and how can we decide? *American Educator*, 29(1), 14-46.

- Bryan, L. A. (2003). Nestedness of beliefs: Examining a prospective elementary teacher's belief system about science teaching and learning. *Journal of Research in Science Teaching*, 40(9), 33.
- Chan, Y. C. (2006). Dynamic Geometry Software Environment for Conjecturing and Proving Geometry Statements. *Research Studies in Education: the 9th Postgraduate Research Conference*. The University of Hong Kong; China.
- Chapman, O. (2007). Facilitating preservice teachers' development of mathematics knowledge for teaching arithmetic operations. *Journal of Mathematics Teacher Education*, 10(4), 341-349.
- Cherowitzo, B. (2006). *Geometric constructions*. (Accessed August 18, 2012), <http://www-math.cudenver.edu/~wcherowi/courses/m3210/lecchap5.pdf>.
- Christou, C., Mousoulides, N., Pittalis, M., & Pitta-Pantazi, D. (2004). Problem solving and problem posing in a dynamic geometry environments. *International Journal of Science and Mathematics Education*, 2, 339-352.
- Clements, D. H., Swaminathan, S., Hannibal, M. A. Z., & Sarama, J. (1999). Young children's concepts of shape. *Journal for Research in Mathematics Education*, 30, 192-212.
- Creswell, J. W. (2009). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Creswell, J. W. (2012). *Educational research: planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research* (4th ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- De Villiers, M. D. (2003). *Rethinking Proof: with the Geometer's Sketchpad*. Key Curriculum Press.
- Dye, B. (2001). The impact of dynamic geometry software on learning. *Teaching Mathematics and Its Application*, 20(4).
- Forsythe, S. (2007). Learning geometry through dynamic geometry. *Mathematics Teaching*, 202, 31-35.
- Gall, M. D., Gall, J. P., & Borg, W. R. (2007) *Educational research: An introduction*. Boston: Pearson Education.
- Godwin, S., & Sutherland, R. (2004). Whole class technology for learning mathematics: the case of functions and graphs. *Education, Communication and Information Journal (ECi)* 4, 131-152.
- Goldenberg, E. P., & Cuoco, A. A., (1998). What is dynamic geometry?. In: R. Lehrer and D. Chazan (Eds.). *Designing Learning Environments for Developing Understanding of Geometry and Space* (pp. 351-368). Lawrence Erlbaum, Mahwah: USA.
- Gutierrez, A., & Jaime, A. (1999). Pre-service primary teachers' understanding of the concept of altitude of a triangle. *Journal of Mathematics Teacher Education*, 2(3), 253-275.
- Han, H. (2007). *Middle school students' quadrilateral learning: a comparison study*. Unpublished doctoral dissertation. University of Minnesota, Minnesota, USA.
- Healy, L., & Hoyles, C. (2002). Software tools for geometrical problem solving: Potentials and pitfalls. *International Journal of Computers for Mathematical Learning*, 6(3), 235-256.
- Henningsen, M., & Stein, M. K. (1997). Mathematical tasks and student cognition: Classroom-based factors that support and inhibit high-level mathematical thinking and reasoning. *Journal for Research in Mathematics Education*, 28(5), 534-549.
- Hill, C. H., Rowan, B., & Ball, D. L. (2005). Effects of teacher' mathematical knowledge for teaching on student achievement. *American Educational Research Journal*, 42(2), 371-406.
- Hill, H. C., & Ball, D. L. (2004). Learning mathematics for teaching: Results from California's mathematics professional development institutes. *Journal for Research in Mathematics Education*, 35(5), 330-351.
- Hill, H. C., Ball, D. L., & Schilling, S. G. (2008). Unpacking pedagogical content knowledge: Conceptualizing and measuring teachers' topic-specific knowledge of students. *Journal for Research in Mathematics Education*, 372-400.
- Hill, J. R., & Hannafin, M. J. (2001). Teaching and learning in digital environments: the resurgence of resource – based learning. *Educational Technology Research Development*, 49(3), 37-52.
- Hoyles, C., & Healy, L. (1999). Liking informal argumentation with formal proof through computer-integrated teaching experiments, In o. Zaslavsky (Ed.), *Proceedings of the 23rd Conference of the International Group for the Psychology of Mathematics Education* (pp. 105-112). Haifa, Israel.
- Jackiw, N., (2001). *The Geometer's Sketchpad (Version 4.0) [Computer software]*. Emeryville, CA: Key Curriculum Press.
- Jones, K. (2000). Teacher knowledge and professional development in geometry. *Proceedings of the British Society for Research into Learning Mathematics*, 20(3), 109-114.
- Kellogg, M. S. (2010). *Preservice elementary teachers' pedagogical content knowledge related to area and perimeter: A teacher development experiment investigating anchored instruction with web-based microworlds*. Unpublished doctoral dissertation. University of South Florida, Florida.
- Khoh, L. S. (1997). Compass constructions: A vehicle for promoting relational understanding and higher order thinking skills. *The Mathematics Educator*, 2(2), 138-147.
- Kuzle, A. (2013). Constructions with various tools in two geometry didactics courses in the United States and Germany. B. Ubuz, (ed.), *Proceedings of the eighth congress of the European Society of Research in Mathematics Education* (pp. 6-10), Antalya.

- Laborde, C. (2001). Integration of technology in the design of geometry tasks with cabri-geometry. *International Journal of Computers for Mathematical Learning*, 6(3), 283-317.
- Leung, A., & Lee, A. M. S. (2013). Students' geometrical perception on a task-based dynamic geometry platform. *Educational Studies in Mathematics*, 82(3), 361-377.
- Leung, A., & Lopez-Real, F. (2002). Theorem justification and acquisition in dynamic geometry: A case of proof by contradiction. *International Journal of Computers for Mathematical Learning*, 7(2), 145-165.
- Liang, H. N., & Sedig, K. (2010). Can interactive visualization tools engage and support pre-university students in exploring non-trivial mathematical concepts? *Computers ve Education*, 54(4), 972-991.
- Ma, X. (1999). A meta-analysis of the relationship between anxiety toward mathematics and achievement in mathematics. *Journal of Research in Mathematics Education*, 30(5), 520-540.
- Mariotti, M. A. (2002). Influences of technologies advances in students' math learning. In L. D. English (ed.) *Handbook of International Research in Mathematics Education*, pp. 695-723. Lawrence Erlbaum Associates publishers, Mahwah, New Jersey.
- Marrades, R., & Gutierrez, A. (2000). Proofs produced by secondary school students learning geometry in dynamic computer environment. *Educational Studies in Mathematics*, 44(1/2), 87-125.
- Merriam, S. B. (2009). *Qualitative research: A guide to design and implementation* (2nd ed.). San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Napitupulu, B. (2001). *An exploration of students' understanding and van hiele levels of thinking on geometric constructions*. Unpublished master's thesis, Simon Fraser University, Indonesia.
- National Council of Teachers of Mathematics (1991). *Professional standards for teaching mathematics*. Reston, VA: The National Council of Teachers of Mathematics.
- NCTM (2000). *Principles and Standards for School Mathematics*. Reston, VA: Author.
- Smart, J. R. (1998). *Modern geometries* (5th Edition). Pacific Grove, CA: Brooks/Cole Publishing.
- Stake, R.E. (1995). *Art of case study research: perspectives on practice*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Straesser, R. (2002). Cabri-geometre: Does dynamic geometry software (DGS) change geometry and its teaching and learning? *International Journal of Computers for Mathematical Learning*, 6(3), 319-333.
- Tsamir, P., Tirosh, D., & Levenson, E. (2008). Intuitive nonexamples: The case of triangles. *Educational Studies in Mathematics*, 69(2), 81-95.
- Tsamir, P., Tirosh, D., Levenson, E., Barkai, R., & Tabach, M. (2014). Early years teachers' concept images and concept definitions: triangles, circles, and cylinders. *ZDM- Mathematics Education*, DOI 10.1007/s11858-014-0641-8.
- Turner, C. S. V., Wood, J. L., Montoya, Y. J., Essien-Wood, I. R., Neal, R., Escontrias, G., & Coe, A. (2012). Advancing the next generation of higher education scholars: An examination of one doctoral classroom. *International Journal of Teaching and Learning in Higher Education*, 24(1), 103-112.
- Uygun, T. (2016). *Preservice middle school mathematics teachers' understanding of altitudes of triangles*. Uluslararası Çağdaş Eğitim Araştırmaları Kongresi, 29 Eylül- 2 Ekim, Muğla, Türkiye. Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Uygun, T., & Akyüz, D. (2017). *Preservice middle school mathematics teachers' conception of auxiliary elements of triangles*. International Conference on Education in Mathematics, Science and Technology, 18-21 Mayıs 2017, Kuşadası, Türkiye.
- Ward, R. A. (2004). An investigation of K-8 preservice teachers' concept images and definitions of polygons. *Issues in Teacher Education*, 13(2)39-56.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Yin, R. K. (2009). *Case study research: Design and methods* (4th Ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkçe Öğretmeni Adaylarının “Hızlı Okuma” Becerisine Yönelik Metafor Algıları

Metaphor Perceptions of Pre-Service Turkish Language Teachers towards "Speed Reading" Skills

Ömer Kemiksiz^{a,*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, 74000, Bartın/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-8628-6203

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 27 Mart 2018

Düzeltilme tarihi: 17 Mayıs 2018

Kabul tarihi: 28 Mayıs 2018

Anahtar Kelimeler:

Okuma Becerisi

Hızlı Okuma

Metafor

Algı

Öğretmen Adayları

ARTICLE INFO

Article history:

Received 27 March 2018

Received in revised form 17 May 2018

Accepted 28 May 2018

Keywords:

Reading Skill

Speed Reading

Metaphor

Perception

Teacher Candidates

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, Türkçe öğretmeni adaylarının hızlı okuma becerisine yönelik algılarını metaforlar yoluyla tespit etmektir. Çalışma 2017-2018 eğitim öğretim yılı güz döneminde Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalında öğrenim gören 176 öğretmen adayı ile gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma desenlerinden olgu bilimin kullanıldığı araştırmanın verileri, araştırmacı tarafından oluşturulan formlarla toplanmıştır. Veri toplama sürecinde öğretmen adaylarından bu formlarda yazılı olan “Hızlı okuma ..... gibidir, çünkü .....” ifadesindeki boşlukları doldurmaları istenmiştir. Elde edilen veriler, içerik analizi ile çözümlenmiştir. Verilerin analizi neticesinde Türkçe öğretmeni adaylarının hızlı okuma becerisine yönelik 122 farklı olmak üzere toplam 161 adet geçerli metafor ürettikleri ortaya çıkmıştır. Elde edilen bu metaforların gerekçelendirme yönleri dikkate alınarak yapılan analizler sonucu, öğretmen adaylarının oluşturdukları metaforlar 10 kavramsal kategori altında toplanmıştır.

ABSTRACT

This study aims to determine the perceptions of pre-service Turkish language teachers towards their speed reading skills through metaphors. The study was carried out with 176 pre-service teachers at Bartın University, Faculty of Education, Department of Turkish Language Education in Fall semester of 2017-2018 academic year. Of the qualitative research designs, phenomenology was used in the study and the data were collected through the forms prepared by the researcher. In the process of data collection, the pre-service teachers were asked to fill the gaps in phrases such as "Speed reading is like ....., because ....." The obtained data were analyzed with content analysis. At the end of the analysis of the data, it was found that the pre-service Turkish language teachers produced a total of 161 valid metaphors, 122 of which were different. According to the analysis made by taking into account the justification of these metaphors, 10 conceptual categories were formed for the metaphors produced by the participants.

1. Giriş

Günlük yaşam içerisinde bireyin çeşitli sebeplerle bilgi edinme ihtiyacı vardır. Kitle iletişim araçlarının artması bilgiye ulaşma yollarını çeşitlendirdiği gibi, kişilerin ihtiyaç duyduğu ve gün içerisinde karşılaşılabileceği bilgilerin her geçen gün çoğalması, bilgilere en kısa yoldan en hızlı şekilde ulaşabilme zaruretini de doğurmuştur. Bu durum, bilgi edinme sürecinde önemli bir yeri olan okuma becerisine farklı bir boyut kazandırmış, okumanın hem daha hızlı gerçekleştirilmesi hem de okuma için harcanan zamandan

tasarruf edilmesi düşüncesiyle hızlı okuma çalışmalarına son yıllarda ağırlık ve önem verilmeye başlanmıştır.

Öğrenmeyi etkileyen en önemli etkenlerden biri olan (Ünalın, 2006) hızlı okuma, “kişilerin çabukluk, kavrama ve belleme yeteneklerini geliştirerek, daha önceki okuma süresine kıyasla dakikada okudukları kelime sayısını ve anlama sayılarını artırmaları” (Ruşen, 2016: 59), “görsel algılamaya dayalı yazıların daha çok şekil ve resim olarak algılanmasını sağlayan, bilinen okuma yöntemlerinden farklı, hız odaklı bir okuma yöntemi” (Keskin, 2015: 11),

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: okemiksiz@bartin.edu.tr

“gözün metin üzerinde sıçramalar yaparken beyne gönderilen resim ve sembollerin fazla duraklama yapmadan aynı anda çözümlenerek anlamlandırılması” (Şahin, 2011: 46) biçiminde tanımlanabilir. Gündüz ve Şimşek’e (2011) göre hayatın tempolu akışı içinde okumaya zaman ayırmakta güçlük çekenler için okuma hızını artırmaya yönelik geliştirilen teknikler olarak değerlendirilen hızlı okuma, okuma eyleminin etkin ve yetkin yapılması ihtiyacından doğmuştur (Yalçın, Erdoğan-Çeltik ve Altınok, 2017).

Mevcut metinlerin çokluğu ve hızlı bilgi işlem çağı, okumayı giderek daha önemli bir beceri durumuna getirmiştir (Wardani, 2014). Basın yayın organlarının çokluğu ile dünyanın biriken bilgi kaynaklarını yavaş okuyarak takip etmenin neredeyse imkânsız hâle geldiği günümüzde, okumada hız son derece önemli bir etkidir (Arıcı, 2012). Çünkü bilgiye ulaşma ne kadar hızla gerçekleşirse bilginin işlevselliği de o oranda artar (Şahin, 2016). Yoğun dikkat isteyen ve beyin gücümüzü maksimum düzeyde kullanmamızı gerektiren (Maviş, 2011) okuma da, hıza ve anlamaya dayalı bir beceridir (Tunalı, 2010). Bu sebeple hızlı okuma becerisinden bahsederken yalnızca “hız” faktörünü öne çıkarıp “anlama”yı ihmal etme gibi yanlış bir anlayışa düşülmemelidir. Şahin’e (2011) göre hızlı okumada amaç, belirli bir sürede daha fazla sözcük okumak değil, okunanın anlaşılması olmalıdır. Arat ve Turgut’a (2011) göre hızlı okuma faaliyeti hızlı okumak için değil, aynı zamanda okumak ve düşünmek için yapılmalıdır. Aksi takdirde kişinin okuma hızının çok üstünde bir performansla okumaya çalışması, okuma faaliyetini anlamsız hâle getirir. Soysal’a (2015) göre hızlı okuma çalışmalarında okuma hızı ve anlama düzeyi birbirini destekler şekilde artmalıdır. Çalışmalarda yalnızca okuma hızına yoğunlaşılması doğru değildir. Bu yüzden hızlı okuma çalışmalarına başlandığında okuma hızının kademeli olarak artmasını, anlama düzeyinin artışı takip etmelidir. Okumanın hızlanmasının, kavrama oranı yükselmedikçe anlamlı olmayacağını vurgulayan Keskin’e (2015) göre ise hız, yeterli bir şekilde kavrama hızı olarak düşünülmeli, bu nedenle kavrama ile birlikte ele alınmalıdır. Zira bireyin hayatı boyunca başarılı olmasını sağlayan alma, yorumlama ve tepki verme sürecinin başarısını ölçme işlemi, okuma hızı ile okuduğunu anlama düzeyi üzerinde odaklanır (Saracaloğlu, Dedebeşi ve Karasakaloğlu, 2011).

Hızlı okumanın öğretilebileceği düşüncesinde olan Harris ve Sipay (1990; akt. Akyol, 2006), bunun için öncelikle karşımızdaki öğrenci kitlesinin bazı özelliklerini bilmek zorunda olduğumuzu dile getirmektedir. Bu tür eğitimlerde çocuklar hızlı okuma- anlama ilişkisi açısından karşımıza “anlaması ve okuma hızı orantılı”, “anlaması normal, okuma hızı düşük”, “okuma hızı normal, anlaması düşük” ve “okuma hızı ve anlaması düşük” olmak üzere farklı şekillerde gelebilirler. Okullarda veya çeşitli kurslarda verilen hızlı okuma teknikleri eğitimi öncesinde kursa katılanların seviyesini bilmek bu noktada önem taşır. Aksi takdirde henüz okuma konusunda bile yeterliliğe sahip olmayan birinden hızlı okumasını beklemek beyhude bir uğraş olmanın ötesine geçemez. Gündüz ve Şimşek’e (2011) göre hızlı okuma becerisi, gözün görme alanını genişleterek sayfayı bir bütün olarak görme, gözü tembellikten kurtarma ve algılama hızını artırma alıştırmalarıyla geliştirilebilir. Hızlı okuma eğitiminde gözün aktif görme alanının geliştirilmesi, gözün metin üzerinde odaklanmalar yapacağı yerlerin öğretilmesi, göz hareketlerinin hızlandırılması gibi

daha çok fiziksel çalışmaların öncelikli olduğunu belirten Çiftçi (2013), bunun yanında çabuk algılamının sağlanması için gerekli bilişsel çalışmaların da sürece dâhil edilmesi gerektiğine inanmaktadır. Kondu (2010), hızlı okuma eğitiminin okurun, görsel algılama düzeyini geliştirerek okuma, algılama, anlama düzeylerini yükseltmeyi hedeflemesi gerektiğini ifade ederken Calp’e (2010) göre hızlı okuma konusunda verilecek eğitim sadece okuma hızını artırmayı amaçlamakla kalmamalı, kavramanın geliştirilmesi ve istenilen bilgilerin sistemli bir şekilde uzun süreli hatırlanmasını sağlayacak yöntem ve tekniklerin öğretilmesini de hedeflemelidir. Hızlı okuma öğretiminde üzerinde durulması gereken alt alanlara vurgu yapan Güneş’e (2009) göre ise bu alanlar, hızlı okuma çalışmalarına başlamadan önce okumayı engelleyen veya olumsuz etkileyen etkenleri ortadan kaldırma, görme çabukluğunu geliştirme, kelimeleri hızlı tanıma ve doğru okuma, dikkati toplama ve sürdürme, görme yelpazesini genişletme, göz duruşlarını ve hızını düzenleme, gözün gereksiz hareketlerini azaltma, anlama ve zihinde yapılandırma hız ve düzeyini artırma, tam okuma yöntemlerini uygulama, seçmeli okuma yöntemlerini uygulama, metni tanıma, metin türlerini ve yapılarını keşfetme, görselleri okuma ve ekrandan okuma becerilerini geliştirme, hızlı okuma yöntem ve tekniklerini çeşitli metinlere uygulama biçiminde sıralanmaktadır.

Hızlı okuma alanında verilen eğitimlerden kısa sürede yüksek derecede verim beklememek gerekir. Coşkun’a (2002) göre hızlı okuma eğitimi kapsamında gerçekleştirilen çalışmaların verimliliği insanların yaşına, zekasına, genel yetenek ve kültürüne, okuma anındaki motivasyon ve dikkatine, metin hakkındaki ön bilgisine bağlı olarak değişebilmektedir. Bununla birlikte her metnin aynı hızda okunması da mümkün değildir. Okuma hızı, metnin özelliklerine göre değişiklik gösterebildiği gibi (Gündüz ve Şimşek, 2011) aynı yazının değişik bölümlerine göre de esneklik gösterebilir (Ruşen, 2016). Okuma amacı ve okunan metnin türü (Karatay, 2014), metnin sürükleyiciliği, sözcüklerin açık ve anlaşılır olması, okuyucunun metne olan tutumu (Şahin, 2011), metinlerin güncel olup olmaması ve zorluk düzeyi (Arıcı, 2012), seslendirerek ya da dudak kıpırdatarak uygulanan okuma işlemi, gözlerin sözcük kümeleri ya da satır üzerinde durması yerine her sözcük üzerinde durması, anlayamama kaygısıyla okunan sözcükleri geri dönüp bir kez daha okuma, gereksinim ve amaç saptamadan uygulanan pasif okuma (Kayalan, 2000), bilgi dağılımının yeterince geniş olmaması, konsantrasyonun az olması, ilgi ve isteğin yeterli olmaması (Döğüşen, 2017), geri dönüş ve ayrıntılara takılma, hızlı okursam anlayamam inancı, göz idmansızlığı, bilgi ve kültür düzeyi eksikliği, dil bilgisi ve kelime dağılımı yetersizliği, dikkatin okunan yazıya yeterince yöneltmemesi (Ruşen, 2016) gibi daha birçok unsur, kişinin metni okuma hızını dolayısıyla da anlama/kavrama düzeyini etkileyebilir.

Düşünme hızını artırarak anlama düzeyini ve algılama becerisini geliştiren, araştırma ve inceleme çalışmalarında kısa sürede daha çok bilgiye ulaşılmasını sağlayan (Ünalın, 2006), bireye aynı okuma süresi içinde daha çok okuma imkânı sunan, daha çok zamana sahip olma ve daha iyi anlama/hatırlama fırsatı sağlayan, profesyonel iş hayatında, okul hayatında daha başarılı olmayı, bilgi çağı adı verilen yeni çağa ayak uydurabilecek bilgi ve kültür düzeyine daha çabuk ulaşabilmeyi sağlayan, karar verme ve intikal

yeteneğini artıran (Dedebali, 2008) hızlı okumanın önemi her geçen gün daha da artmaktadır. Ancak artan bu öneme karşın bu konuda ülkemizde yapılan çalışmaların sınırlı sayıda olduğunu söylemek de mümkündür. Bu çalışmalar ise daha çok okuma hızı-anlama düzeyi arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya dönüktür. Bozan (2012) tarafından yapılan araştırmada ortaöğretim 10. sınıf öğrencilerine verilen hızlı okuma eğitiminin, Dedebali (2008) tarafından yapılan araştırmada 8. sınıf öğrencilerine verilen hızlı okuma eğitiminin, Soysal (2015) tarafından gerçekleştirilen araştırmada 5. sınıf öğrencilerine verilen hızlı okuma eğitiminin, Yalçın, Erdoğan-Çeltik ve Altınok (2017) tarafından yapılan araştırmada ise hukuk fakültesi 1. sınıf öğrencilerine verilen hızlı okuma eğitiminin, öğrencilerin okuma hızlarına ve anlama düzeylerine olan etkisi incelenmiş, yapılan çalışmalar sonucunda hızlı okuma eğitiminin öğrencilerin okuma hızlarına ve okuduğunu anlama düzeylerine olumlu etkilerinin olduğu görülmüştür.

Kaçar'ın (2015) araştırmasında hızlı okuma eğitiminin ortaokul 7. sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama becerilerine ve okumaya ilişkin tutumlarına etkisi ortaya konulmuştur. Coşkun'un (2002) araştırmasında lise 2. sınıf öğrencilerinin sessiz okuma hızları ile anlama düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Saracaloğlu, Dedebali ve Karasakaloğlu (2011) tarafından yapılan ve sessiz okuma hızı ile anlama düzeyi arasındaki ilişkinin ele alındığı bir diğer araştırmada ise 8. sınıf öğrencileri ile çalışılmıştır. Başaran (2014), kâğıttan ve ekrandan okumanın ilkökul 4. sınıf öğrencilerinin okuma hızlarına ve buna bağlı olarak okuduğunu anlama düzeylerine etkisini araştırmıştır. Şahin'in (2016) araştırmasında ilkökul öğrencilerinin okuma hızlarına dik ve bitişik eğik yazı ile yazılmış metinlerin etkisinin olup olmadığı ele alınmıştır. Keskin ve Akyol'un (2014) çalışmasında yapılandırılmış okuma yönteminin 4. sınıf öğrencilerinin okuma hızlarına olan etkisi incelenmiştir. Çiftçi'nin (2013) çalışmasında ise hızlı okuma teknikleri eğitiminin müzik öğretmeni adaylarının deşifre becerilerine etkisi araştırılmıştır.

Bu araştırmada Türkçe öğretmeni adaylarının hızlı okuma kavramına yönelik algıları metaforlar yoluyla tespit edilmeye çalışılmış, böylece bu beceriyle ilgili literatüre farklı bir açıdan katkı sunmak amaçlanmıştır.

Bilgi ile duygu arasında köprü kuran (Modell, 2009) ve "bilinmeyen anlamak ve açıklamak için bilinmeyenle bilinenle benzer özelliklerinden yararlanma biçiminde işleyen bir düşünüş tarzı" (Aydeş ve Akın, 2016: 21), öğrenilenlerin, daha önceden bilinen ilgisiz bir olaya ya da nesneye benzetilmesi (Ün-Açıkgöz, 2007), "bir konuyu diğer bir konunun bakış açısından algılamaya ve anlamaya izin veren zihindeki bilgiler arasında bir bağ kurma süreci" (Eraslan, 2011: 4), iki olgu, olay veya nesneyi karşılaştırarak bunlardan birinin bilinen özelliklerinden hareket ederek diğerinin özellikleri hakkında fikir beyan etme (Köksal ve Atalay, 2016) şeklinde tanımlanan metafor, Palmquist (2001) tarafından iki nesne veya kavramı birbirine bağlayan dilsel araçlar, Woollard (2005) tarafından ise bilişimizin, anlayışımızın ve düşüncemizin bir parçası olarak kabul edilir.

Karmaşık ve soyut bir olguyu anlamada ve açıklamada güçlü zihinsel araçlar (Yob, 2003) olarak kabul edilen metaforlar, analiz edilmek istenen olgu, olay ve kavramlarının nasıl algılandığını ortaya çıkarmada (Aydın, 2011; Cerit, 2008;

Ünal, 2017; Yalçın ve Erginer, 2012), bireylerde var olan zihinsel imgelerin ortaya çıkarılmasında (Taşgın ve Köse, 2016), bireylerin yaşam algılarını ortaya koyup onların dünyayı ve kendilerini algılama biçimlerinin anlaşılmasında (Dündar ve Karaca, 2013; Pilav ve Elkatmış, 2013), kavramların analiz edilmesinde, yaşama yakınlık sağlayarak anlaşılır duruma getirilmesinde, deneyimlerin aktarılmasında, duygu ve düşüncelerin paylaşılmasında (Aykaç ve Çelik, 2014), soyut fikirleri somut imajlarla ilişkilendirmede (Sterenberg, 2008), anlaşılması zor kavramların benzetme yoluyla bilinen kavramlarla anlatılmasında (Geçit ve Gencer, 2011), bilinen bir alandan yeni/bilinmeyen bir alana bilgi transferinin gerçekleştirilmesinde (Güveli, İpek, Atasoy ve Güveli, 2011) oldukça etkili araçlar olduğundan son yıllarda farklı disiplin alanlarındaki çalışmalarda sıklıkla tercih edilmektedir.

Bireye iki olay, olgu, konu ya da kavram arasında karşılaştırma yapma ve bunlar arasındaki benzerlikleri mecazlı bir anlatımla sunma imkânı sağlayan metaforlar, böylece iki şey ile ilgili benzerliklere dikkat çeker ya da birini diğerinin yerine geçirecek açıklama fırsatı verir (Coşkun, 2010). Böylelikle metaforlar, hem okuyucuda hem de dinleyicide bilişsel bir sürecin başlamasını sağlar. Bilişsel sürecin gelişmesi ise bireyde duyuşsal etkiler yaratır. Böylece bilişsel ve duyuşsal süreçler karşılıklı olarak birbirini etkiler ve besler (Girmen, 2007). Bireyin zihninin belli bir kavrayış biçiminden başka bir kavrayış biçimine doğru yönelmesini sağlayan metaforlar, o bireyin belli bir olguyu başka bir olgu olarak görmesine olanak tanır (Saban, 2009) ve böylece bireylerin hayal güçlerini de kullanarak kendilerini ifade edebilme ve olaylara farklı açılardan bakabilme niteliklerinin gelişmesine katkıda bulunur (Taşdemir, 2013). Ekici'ye (2016) göre bireylerin yaratıcılıklarının, gözlemlerinin, tecrübelerinin, bilgi birikimlerinin ve kültürel değerlerinin oldukça değerli ürünleri olan metaforlar, Yalçın, Aydoğdu-Özoğlu ve Dönmez'e (2016) göre eylemler ve düşüncelerin zihinsel birer imge olmaktan çıkıp kavramsallaşmaları sürecinin yapıtaşları olarak içinde bulunulan ortam ve kültürün bir yansıması niteliğindedir.

İletişim aracı olmasının yanı sıra bireylerin kişisel deneyimlerine yön vermede de önemli bir araç (Ekiz ve Koçyiğit, 2013) olan metaforların, eğitim öğretim çalışmalarında kullanılmasının çeşitli yönlerden hem katılımcılara hem de araştırmacılara faydalı olduğu söylenebilir. Çelikten (2006), metaforların eğitim araştırmalarında imajların oluşturulmasında ve yeniden yapılandırılmasında, eğitim faaliyetlerinde ihtiyaçların belirlenip anlamlandırılmasında yardımcı olacağını ifade eder. Bektaş, Okur ve Karadağ'a (2014) göre çeşitli benzetmeler yoluyla geliştirilen metaforlarla araştırılan konunun öğrencilerin dünyasında nasıl yer aldığı hakkında bilgi edinilebilir. Edinilen bu bilgiler de gelecekteki eğitimcilere ve araştırmacılara o konuda neler yapılması gerektiği konusunda rehberlik yapabilir. Arslan ve Bayrakçı (2006), metaforun bir öğretim aracı olarak en önemli yönlerinden birisinin uzun dönem akılda tutmayı sağlayıcı bir ortam yaratabilmesi olduğunu vurgularken Koç'a (2014) göre metaforlar, yürütülen çalışmaları tekdüze ve sıkıcı bir yapıdan kurtarmakta, alışlagelmiş tekniklerin dışında yeni bir alternatif oluşturma, yaratıcı düşünmeyi destekleme, farklı bakış açılarını ortaya koyma imkânı sunmakta ve belli

başlı sınırlar çerçevesinde değil tamamen bireylerin düşünce sistemine göre ilerleyen özgürlükçü bir çalışma ortamı sağlamaktadır. Metafor kullanımının öğrencilerin zihinlerinde var olan kavramlarla yeni öğrenmek durumunda oldukları kavramı eşleştirerek öğrenmesini kolaylaştırdığını vurgulayan Ekici'ye (2016) göre böylece öğrenciler, zihinlerinde kendilerine göre bir şema oluşturmakta, konuyu basitleştirmekte ve soyut kavramları somutlaştırabilmektedirler. Öğrenciler tarafından üretilen metaforların ilgi çekici, uçuk, komik, renkli, sesli vb. olması gibi farklı özellikler barındırması öğrenmedeki kalıcılığı artırdığı (Taşdemir, 2013) gibi öğrencilerin derse olan ilgilerini artırmada ve kavram yanlışlarının düzeltilmesinde (Komisyon, 2014) de önemli bir yeri vardır.

Metafor çalışmalarının araştırmacılar için olumlu yönlerine değinen Yıldırım ve Şimşek'e (2011) göre metaforlar, farklı sözcüklerden oluştuğundan ayrıştırılmaları araştırmacılar için bir sorun oluşturmamaktadır. Aynı zamanda metaforları benzerlik ve farklılık anlamında belirli tematik başlıklar altında toplamak da oldukça kolaydır. Bütün bu görelilik basitlik ve kolaylığın yanı sıra metaforlar çalışılan konu, olgu, olay ve durum hakkında araştırmacılara çok sağlam, zengin bir resim sunar ve görsel bir imaj sağlar.

Öğrencilerin dil becerilerinin geliştirilmesinde öncelikle bu becerilere olan tutum ve algılarının belirlenmesi önem taşımaktadır. Metafor çalışmalarının öğrencilerin temel dil becerilerine karşı algısını ortaya koymada etkili olacağı düşüncesinden hareketle alan yazında farklı çalışmalar ortaya konulmuştur. Türkçe eğitimi alanında temel dil becerileri (okuma, yazma, konuşma, dinleme) üzerine gerçekleştirilen metafor çalışmalarında bu becerilerin tamamını içeren araştırmalar (Bozpolat, 2015; Lüle-Mert, 2013; Ulusoy, 2013) yanında ilk okuma yazma (Köksal, Erginer ve Baloğlu, 2016; Susar-Kırmızı ve Çelik, 2015), okuma (Karakuş ve Kozçetin, 2016), ekran okuma (Azizoğlu ve Okur, 2018), yazma (Baki ve Karakuş, 2017; Erdoğan ve Erdoğan, 2013; Müldür ve Çevik, 2017; Tiryaki ve Demir, 2016), eleştirel yazma (Topçuoğlu-Ünal ve Tekin, 2013) ve konuşma (Akkaya, 2011) becerilerini özel olarak ele alan araştırmalara da rastlanmaktadır.

Türkçe öğretmeni adaylarının hızlı okuma becerisine yükledikleri anlamları metaforlar yolu ile tespit etmeyi amaçlayan bu çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- Türkçe öğretmeni adaylarının hızlı okuma becerisine yönelik oluşturdukları metaforlar nelerdir?
- Türkçe öğretmeni adaylarının hızlı okuma becerisine yönelik oluşturdukları metaforlar hangi kategoriler altında toplanabilir?
- Türkçe öğretmeni adayları tarafından oluşturulan metaforlar sonucu ortaya çıkan kavramsal kategorilerin olumluluk-olumsuzluk özelliklerine göre dağılımı nasıldır?

2. Yöntem

Araştırmanın bu bölümünde araştırma modeli, çalışma grubu, veri toplama aracı, verilerin toplanması ve analizi hakkında bilgiler verilecektir.

2. 1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada nitel araştırma desenlerinden olgu bilim (fenomenoloji) kullanılmıştır. Olgular yaşadığımız dünyada olaylar, deneyimler, algılar, yönelimler, kavramlar ve durumlar gibi değişik biçimlerde karşımıza çıkabilmektedir. Olgu bilim ise farkında olduğumuz ancak derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız olgulara odaklanan bir desen olarak kullanılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Genelleme yapmanın değil olguları tanımlamanın önemli olduğu bu desende araştırmacı, katılımcıların tecrübeleri, algılamaları ve olaylara yükledikleri anlamlarla ilgilenmektedir (Akturan ve Esen, 2008).

2. 2. Çalışma Grubu

Bu araştırma, 2017-2018 eğitim öğretim yılı güz döneminde Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalında öğrenim gören 1., 2., 3. ve 4. sınıf öğrencileriyle gerçekleştirilmiştir. Amaçlı örnekleme çeşitlerinden kolay ulaşılabilir durum örneklemesinin kullanıldığı araştırmaya katılan sınıflara yönelik sayısal bilgiler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Çalışma Grubuna Yönelik Sayısal Bilgiler

Sınıf Düzeyi	f	%
1. Sınıf	53	%30.11
2. Sınıf	55	%31.25
3. Sınıf	38	%21.59
4. Sınıf	30	%17.05
Toplam	176	%100

Tablo 1'de görüldüğü gibi araştırmaya 1. sınıf seviyesinden 53, 2. sınıf seviyesinden 55, 3. sınıf seviyesinden 38 ve 4. sınıf seviyesinden 30 olmak üzere toplamda 176 Türkçe öğretmeni adayı katılmıştır.

2. 3. Veri Toplama Aracı

Araştırmanın verilerini toplamak amacıyla uzman görüşleri doğrultusunda araştırmacı tarafından oluşturulan formlardan yararlanılmıştır. Bu formlarda yazılı olan "Hızlı okuma ..... gibidir, çünkü ....." cümlesinden hareketle katılımcıların hızlı okuma becerisine yönelik oluşturdukları metaforlar da çalışmanın veri kaynağını oluşturmuştur.

2. 4. Verilerin Toplanması

Uygulama öncesinde katılımcılara metafor uygulamaları hakkında bilgilendirme yapılmış ve farklı metafor örnekleri sunulmuştur. Daha sonra araştırma formları kendilerine dağıtılmıştır. Türkçe öğretmeni adaylarının hızlı okuma becerisine yönelik algılarını belirlemek için onlardan formlarda yazılı olan "Hızlı okuma ..... gibidir, çünkü ....." şeklinde oluşturulan cümleyi tamamlamaları istenmiştir. Metafor çalışmalarında sıklıkla karşımıza çıkan bu yöntemde, cümle'nin ilk kısmında yer alan "... gibidir" ifadesi ile bir benzetmenin oluşturulması, ikinci kısmında yer alan "çünkü ..." ifadesi ile de oluşturulan bu benzetmenin mantıklı bir sebebe dayandırılması/gerekçelenirilmesi hedeflenmektedir. Uygulamada öğretmen adaylarından ilgili beceriyle ilgili tek bir metafor oluşturmaları istenmiş ve bu işlem için kendilerine yeterli süre tanınmıştır. Böylece Türkçe

öğretmeni adaylarının hızlı okuma becerisine yönelik algılarını hangi metaforlarla ortaya koydukları, bu metaforların gerekçeleri ve ortak özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Katılımcıların kendi el yazılarıyla oluşturdukları metaforlar, bu araştırmanın temel veri kaynağı olarak kullanılmıştır.

2. 5. Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin değerlendirilmesinde nitel araştırma desenine uygun olarak içerik analizinden yararlanılmıştır. Yazılı, sözlü bir metnin veya sembolün analiz edilerek rakamlara dönüştürülmesi ve bu rakamlar üzerinden yoruma gidilmesi (Şahin, 2010) biçiminde tanımlanabilecek içerik analizinde temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavram ve ilişkilere ulaşmaktır. Bu amacı gerçekleştirmek için toplanan verilerin önce kavramlaştırılması, ardından ortaya çıkan kavramlara göre mantıklı şekilde düzenlenmesi ve buna göre veriyi açıklayan temaların saptanması gerekir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu süreç, verilerin kodlanması, temaların bulunması, kodların ve temaların düzenlenmesi, bulguların toplanması ve yorumlanması olmak üzere dört adımda gerçekleşir (Merriam, 2013).

Türkçe öğretmeni adaylarının hızlı okuma becerisine yönelik oluşturdukları metaforların analizinde Saban (2009) tarafından belirlenen işlem basamakları (kodlama ve ayıklama aşaması, örnek metafor imgesi derleme aşaması, kategori geliştirme aşaması, geçerlik ve güvenilirliği sağlama aşaması ve metaforları nicel verilere aktarma aşaması) kullanılmıştır.

Kodlama ve Ayıklama Aşaması: Bu aşamada öncelikle öğretmen adaylarından toplanan formlar, sınıf düzeylerine göre tasnif edilmiş ve numaralandırılmıştır. Katılımcıların ürettikleri metaforlar, alfabetik sırayı gözetenek bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Oluşturulan liste "metafor-gereke-katılımcı bilgisi" olmak üzere üç başlıktan meydana gelmiştir. Her bir metafor ve gerekçesinin karşısına o metaforu oluşturan katılımcının sınıf seviyesi ve form üzerindeki sıra numarası yazılmıştır. Katılımcıların geçerli bir metafor üretebilmesi, ürettiği metaforu gerekçelendirebilmesi, açık ve anlaşılır biçimde dile getirebilmesi araştırmanın temel amacı olduğundan bu ölçütlere uygun bulunmayan 15 adet form elenerek çalışmanın dışında bırakılmıştır. Geri kalan 161 formun sınıflara göre dağılımı 1. sınıf=48, 2. sınıf= 47, 3. sınıf= 36 ve 4. sınıf=30 şeklinde gerçekleşmiştir.

Örnek Metafor İmgesi Derleme Aşaması: Geçersiz formların araştırma dışında bırakılmasının ardından geçerli 161 metafor gerekçeleriyle birlikte listelenmiş, ortaya 122 farklı metafor çıkmıştır. Metaforların belli kategoriler altında toplanmasında başvuru kaynağı olarak kullanmak, yapılan araştırmanın veri analiz sürecini ve yorumlarını geçerli kılmak (Saban, 2008) amacıyla metaforları temsil eden katılımcı formlarından örnek metafor listesi oluşturma yoluna gidilmiştir. Verilen metafor gerekçelerinin kime ait olduğunu belirtmek için ilgili katılımcının sınıf seviyesi ve sınıf içindeki form sıra numarası listede belirtilmiştir. Örneğin 2. sınıfta 15 numaralı formun ait olduğu katılımcının "metafor-gereke" örneği 2S-15 şeklinde kodlanmıştır. Kodlamada katılımcıların uygulama sonrasında formları teslim ettikleri sıralama esas alınmıştır.

Bu kodlardan bulgular bölümünde metaforlara yönelik örnek ifadeler verme aşamasında da yararlanılmıştır.

Kategori Geliştirme Aşaması: Bu aşamada öğretmen adaylarının ürettikleri metaforlar ve gerekçelendirme yönleri tekrar incelenmiştir. Metaforlar "konu, kaynak, konu-kaynak ilişkisi" açılarından ele alınmış, oluşturulan kodlardan hareketle çeşitli kategoriler elde edilmiştir. Bu noktada metaforların katılımcılar tarafından nasıl gerekçelendirildiği/ algılandığı sorusu üzerinde durulmuş, metaforlar kategorilere dağıtılırken bu ayrıma dikkat edilmiştir. Çünkü bu tür araştırmalarda aynı metaforu kullanan iki ayrı katılımcının bu metaforu farklı şekillerde gerekçelendirmeleri söz konusu olabilmektedir. Yapılan işlemin ardından öğretmen adaylarının hızlı okuma becerisine dair ortaya koydukları metaforlar 10 kavramsal kategori altında toplanmıştır.

Geçerlik ve Güvenirliği Sağlama Aşaması: Bu aşama, nitel çalışmaların önemli basamaklarından biridir. Yıldırım ve Şimşek'e (2011) göre nitel bir araştırmada verilerin ayrıntılı biçimde rapor edilmesi ve araştırmacının sonuçlara nasıl ulaştığını açıklaması geçerliğin önemli ölçütleri arasında yer almaktadır. Bu çalışmada geçerliği sağlama adına veri toplama ve toplanan bu verilerin analiz edilmesi aşamaları ayrıntılı olarak anlatılmış, katılımcılardan alınan ifadeler bulguların sunulmasında temel veriler olarak kabul edilmiştir. Araştırmanın güvenilirliğini sağlamak amacıyla araştırmacı tarafından 10 kavramsal kategori altında toplanan metaforların ilgili kategoriyi temsil edip etmediği belirlenmeye çalışılmış, bu amacı gerçekleştirmek için uzman görüşüne başvurulmuştur. Araştırmaya katkı sunacak uzmana kavramsal kategorilerin yer aldığı liste ile metaforların bulunduğu liste verilmiş, kendisinden metaforları hiçbirisi dışarıda kalmayacak şekilde kavramsal kategorilerle eşleştirmesi istenmiştir. Uzman tarafından yapılan eşleştirmeler, araştırmacının eşleştirmeleri ile kıyaslanmış, Miles ve Huberman'ın [(Güvenirlik= Görüş Birliği/ (Görüş Birliği+ Görüş Ayrılığı)X 100] formülü kullanılarak görüş birliği ve görüş ayrılığı sayıları tespit edilmiştir. Gerçekleştirilen işlem neticesinde araştırmacı ile uzman arasındaki uyumun % 91 [(148/ (148+13)= 0,91] olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Miles ve Huberman'a (1994) göre uzman ve araştırmacı değerlendirmeleri arasındaki uyumun % 90 ve üzeri olduğu durumlarda arzu edilen düzeyde bir güvenilirlik sağlanmış olmaktadır (Saban, 2008). Bu sonuca göre araştırma sonuçlarının güvenilir seviyede olduğu düşünülmektedir.

Metaforları Nicel Verilere Aktarma Aşaması: Araştırma sonucunda ulaşılan 122 farklı olmak üzere toplam 161 metafor 10 kategori altında tasnif edilmiştir. Bilgisayar ortamına aktarılan metafor ve kavramsal kategorilerin frekansları (f) ve yüzdeleri (%) bulgular kısmında tablolar ve grafikler yardımıyla aktarılmıştır.

3. Bulgular

Araştırmanın "Türkçe öğretmeni adaylarının hızlı okuma becerisine yönelik oluşturdukları metaforlar nelerdir?" şeklindeki birinci sorusuna yönelik bulgular Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Türkçe Öğretmeni Adaylarının Hızlı Okuma Becerisine Yönelik Oluşturdukları Metaforlar

Metafor	f	Metafor	f
Acele yapılan iş	1	Nehir	1
Acı biber	1	Oksijen	1
Alt yazılı film izlemek	1	Otobüse yetişmek	1
Araba sürmek	4	Öğrenci	1
Araba yarışı	1	Motor	1
Arı	1	Motosiklet	1
Aşk	2	Namludan çıkan kurşun	1
Atanamamış öğretmen	1	Nar	1
At başı gitmek	1	Nasrettin Hoca'nın eşeğe ters binmesi	1
Atletizm	1	Nehir	1
At yarışçısı	1	Oksijen	1
At yarışı	4	Otobüse yetişmek	1
Bisiklet sürmek	1	Öğrenci	1
Boşa verilen emek	1	Parkur koşmak	1
Çakal	1	Problem çözmek	1
Çığ	1	Saat	1
Çikolata	1	Saat kurmak	1
Çita	1	Sağanak yağmur	2
Dağ	1	Sel	2
Daktiloda yazı yazmak	1	Serdar Ortaç şarkıları	1
Demir	1	Sıcakta içilen ılık su	1
Depar atmak	1	Simit oyunu	1
Doğan (araba)	1	Soğuk balkonda sigara içmek	1
Dünya	1	Son dakika golü	1
E-postanın icadı	1	Spor	1
Egzersiz	1	Su	5
Ekşi yüz	1	Sunum yapmak	1
Elektrikli süpürge	1	Şalgam içmek	1
Eti Tutku	1	Şelale	2
Et makinesi	1	Rap müzik	4
Eyeliner çekmek	1	Road Runner	1
Filmin özetini izlemek	1	Roket	1
Fotoğrafa bakmak	1	Ronaldo	1
Fotoğraf çekmek	1	Rüya	2
Göz	1	Taramalı tüfek	1
Gürül gürül akan su	1	Tarla	1
Hafta sonu	1	Tatil	1
Hayal kuramayan sıradan insan	1	Tavşan	1
Hızlandırılmış ses kaydı	1	Tekerleme	1
Hızlı giden araba	3	Telgraf makinesinde hızlı yazı yazmak	1
Hızlı koşan at	1	Tespah	1
Hızlı koşan sporcu	1	Timsah	1
Hızlı tren	2	Trafik kazası	1
Hızlı yaşamak	1	Trafik lambaları	1
Hızlı yemek yemek	4	Tren	1
Işık	1	Trene bakan öküz	1
Işık hızı	1	Tuzsuz yemek	1
İlaç	1	Tünel	1
İmgeli şiir	1	Uçak	4
İnsanları tanıma	1	Uzaydan dünyaya bakmak	1
İnşaat	1	X-ray cihazı	1
Kalemin tahtada çıkardığı ses	1	Volkan Demirel	1
Kaplumbağa	1	Yabancı dilde konuşan insanları dinlemek	1
Karınca	1	Yanlış yola girmiş araba	1
Kasırga	1	Yapboz	1
Kaynar çayı tek nefeste içmek	1	Yarış	2
Keman yayı	1	Yarış arabası	3
Kum saati	1	Yarış atı	6
Kum saatinin ters çevrilmesi	1	Yaşam	4
Maçın son dakikası	1	Yemek	1

Mikser	1	Yeni alınmış ayakkabı	1
Motor	1	Yeryüzünü kaplayan kar	1
Motosiklet	1	Yol	1
Namludan çıkan kurşun	1	Zaman	2
Nar	1	Zevk almadan yaşamak	1
Nasrettin Hoca'nın eşeğe ters binmesi	1		
Toplam			161

Tablo 2'de görüldüğü gibi Türkçe öğretmeni adayları tarafından hızlı okuma becerisine yönelik 161 adet geçerli metafor üretilmiştir. Bu metaforlardan bazıları ortak olduğundan çalışma sonucunda ulaşılan farklı metafor sayısı 122 olarak gerçekleşmiştir. Ortak metaforlar içinde en fazla kullanılanlar *yarış atı* (f=6), *su* (f=5), *araba sürmek* (f=4), *at yarışı* (f=4), *hızlı yemek yemek* (f=4), *rap müzik* (f=4), *uçak* (f=4) ve *yaşam* (f=4) olmuştur. Bunların dışında *hızlı giden araba* (f=3), *yarış arabası* (f=3), *aşk* (f=2), *hızlı tren* (f=2), *sağanak yağmur* (f=2), *sel* (f=2), *rüya* (f=2), *şelale* (f=2), *yarış* (f=2) ve *zaman* (f=2) metaforları da katılımcılar tarafından birden fazla üretilen metaforlar olarak öne çıkmıştır.

“Türkçe öğretmeni adaylarının hızlı okuma becerisine yönelik oluşturdukları metaforlar hangi kategoriler altında toplanabilir?” şeklindeki ikinci araştırma sorusuna yönelik bulgular Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Hızlı Okuma Becerisine Yönelik Metaforların Kavramsal Kategorileri

Kavramsal Kategori	f	%
“Teknik gerektiren” bir eylem olarak hızlı okuma	30	18.63
“Beyhude” bir eylem olarak hızlı okuma	19	11.80
“Kolaylaştırıcı” bir eylem olarak hızlı okuma	19	11.80
“Geliştiren” bir eylem olarak hızlı okuma	18	11.18
“Güzellikleri görmeyi engelleyen” bir eylem olarak hızlı okuma	18	11.18
“Hata yaptıran” bir eylem olarak hızlı okuma	13	8.07
“Rekabetçi” bir eylem olarak hızlı okuma	12	7.46
“Süreç gerektiren” bir eylem olarak hızlı okuma	12	7.46
“Yorucu” bir eylem olarak hızlı okuma	11	6.83
“Zevk veren” bir eylem olarak hızlı okuma	9	5.59
Toplam	161	% 100

Tablo 3'te görüldüğü gibi Türkçe öğretmeni adaylarının hızlı okuma becerisine yönelik oluşturdukları metaforlar, 10 kavramsal kategori altında toplanmıştır. Bu kategorilerden “Teknik gerektiren bir eylem olarak hızlı okuma” (f=30; % 18.63), “Beyhude bir eylem olarak hızlı okuma” (f=19; % 11.80), “Kolaylaştırıcı bir eylem olarak hızlı okuma” (f=19; % 11.80), “Geliştiren bir eylem olarak hızlı okuma” (f=18; % 11.18) ve “Güzellikleri görmeyi engelleyen bir eylem olarak hızlı okuma” (f=18; % 11.18) en fazla öne çıkan kategoriler olurken “Hata yaptıran bir eylem olarak hızlı okuma” (f=13; % 8.07), “Rekabetçi bir eylem olarak hızlı okuma” (f=12; % 7.46), “Süreç gerektiren bir eylem olarak hızlı okuma” (f=12; % 7.46), “Yorucu bir eylem olarak hızlı okuma” (f=11; % 6.83) ve “Zevk veren bir eylem olarak hızlı okuma” (f=9; % 5.59) kategorileri de katılımcılar tarafından oluşturulan metaforlar sonucu ortaya çıkan diğer kavramsal kategoriler olmuştur.

Kavramsal kategoriler arasında ilk sırada (f=30) yer alan “Teknik gerektiren bir eylem olarak hızlı okuma” kategorisi içerisindeki metaforlar ve frekansları Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. “Teknik Gerektiren Bir Eylem Olarak Hızlı Okuma” Kategorisine Ait Metaforlar

Metafor	f	Metafor	f
Araba sürmek	2	Problem çözmek	1
At başı gitmek	1	Saat kurmak	1
At yarışçısı	1	Su	1
Daktiloda yazı yazmak	1	Şalgam içmek	1
Eyelinin çekmek	1	Taramalı tüfek	1
Filmin özetini izlemek	1	Tavşan	1
Fotoğrafa bakmak	1	Telgraf makinesinde hızlı yazı yazmak	1
Fotoğraf çekmek	1	Tespah	1
Göz	1	Trafik lambaları	1
İlaç	1	Uçak	1
Karınca	1	Uzaydan dünyaya bakmak	1
Keman yayı	1	Yapboz	1
Kum saatinin ters çevrilmesi	1	Yarış arabası	1
Nar	1	Yeryüzünü kaplayan kar	1
Nehir	1	Tavşan	1
Toplam			30

Tablo 4’e göre bu kategori içerisinde Türkçe öğretmeni adaylarının ürettikleri 29 farklı metaforun yer aldığı görülmektedir. Bu kategorisi içerisinde birden fazla kullanılan tek metafor *araba sürmek* (f=2) olmuştur.

Öğretmen adayları tarafından oluşturulan metaforlardan örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Hızlı okuma, araba sürmek gibidir. Çünkü arabayla ne kadar hızlı gidersen yol o kadar çabuk biter. Okumayı da hızlı yapmak için öncelikle bu işi nasıl yapman gerektiğini bilmelisin.” (4S-10)

“Hızlı okuma, at yarışçısı gibidir. Çünkü hızlı okumada hızlı okuyup anlamak, at yarışında da hızlı olup doğru bir şekilde atın üstünde durmak gerekir.” (3S-35)

“Hızlı okuma, problem çözmek gibidir. Çünkü öncelikle bütünü görmek ve algılamak gerekir. Bütünü görüp algılayınca gerisi çorap söküğü gibi gelir.” (3S-4)

“Hızlı okuma, trafik lambaları gibidir. Çünkü ne zaman hazırda beklemen, ne zaman durman ve ne zaman harekete geçmen gerektiğini bilmezsen sonunda okuduğunu anlamazsın.” (4S-28)

“Hızlı okuma, yeryüzünü kaplayan kar gibidir. Çünkü her yere örtü gibi serilen kara bakıp onun içindeki ufaklık kar tanelerini görmeye benzer. Büyük bir yere bakıp aslında detaylara odaklanmak gibi. O detayları seçip bütünü anlamlandırmak gibi.” (1S-9)

Çalışmada en çok metafor içeren (f=19) kavramsal kategorilerden biri olan “Beyhude bir eylem olarak hızlı okuma” kategorisine ait metaforlara Tablo 5’te yer verilmiştir.

Tablo 5. “Beyhude Bir Eylem Olarak Hızlı Okuma” Kategorisine Ait Metaforlar

Metafor	f	Metafor	f
Aşk	2	Sağanak yağmur	1
Dünya	1	Sel	1
Hafta sonu	1	Serdar Ortaç şarkıları	1
Hızlı giden araba	1	Sıcakta içilen ılık su	1
Hızlı yemek yemek	1	Sunum yapmak	1
İmgeli şiir	1	Tekerleme	1
Nasrettin Hoca’nın eşeğe ters binmesi	1	Trene bakan öküz	1
Rap müzik	1	Yabancı dilde konuşan insanları dinlemek	1
Road Runner	1	Yaşam	1
Toplam			19

Tablo 5’te görüldüğü gibi bu kategoride 18 farklı metafor yer almaktadır. Bu metaforlardan yalnızca *aşk* (f=2), birden fazla kullanılan metafor olmuştur. Bu kategoriye yönelik olarak öğretmen adayları tarafından oluşturulan metaforlardan örnekler aşağıda yer almaktadır:

“Hızlı okuma, aşk gibidir. Çünkü aşkın da ne başladığı bellidir ne de bittiği. Geride de bir şey kalmaz. Okuma hızlı olursa kişiye yarar sağlamaz.” (4S-30)

“Hızlı okuma, sağanak yağmur gibidir. Çünkü her şeyi bir anda okuruz ama okuduklarımızın etkisi kısa sürede zihnimizden kaybolur.” (4S-6)

“Hızlı okuma, sıcakta içilen ılık su gibidir. Çünkü okuyucu, okumaya olan susuzluğunu dindirmek için hırsıyla kitabı okur. Ama sıcakta içilen ılık su gibi susuzluğu dinmez. Kitaptan hiçbir şey anlamaz, bir boşuna içmişlik, okumuşluk olur.” (3S-21)

“Hızlı okuma, yaşam gibidir. İkisi de hızlı ve çabuk biter ama bir şey anlamazsın. Sadece bitirmeye bakarsın.” (1S-30)

“Kolaylaştırıcı bir eylem olarak hızlı okuma” kavramsal kategorisi altında yer verilen metaforlar (f=19) Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 6. “Kolaylaştırıcı Bir Eylem Olarak Hızlı Okuma” Kategorisine Ait Metaforlar

Metafor	f	Metafor	f	Metafor	f
Çığ	1	Kum saati	1	Yarış	1
Dağ	1	Mikser	1	Yarış arabası	1
E-postanın icadı	1	Su	1	Yarış atı	2
Işık hızı	1	Tatil	1	Yemek	1
İnşaat	1	Uçak	2	Zaman	1
Kasırğa	1	X-ray cihazı	1		
Toplam					19

Tablo 6’da görüldüğü gibi bu kavramsal kategori altında 17 farklı metafor karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan *uçak* (f=2) ve *yarış atı* (f=2) metaforları katılımcılar tarafından birden fazla kullanılan metaforlar olmuştur. Öğretmen adaylarının bu metaforlara yönelik oluşturdukları cümlelerden örneklere aşağıda yer verilmiştir:

“Hızlı okuma, çığ gibidir. Çünkü kelimeler yığılır ve hızlı ilerler. Bu da okuma süresinde bize daha çok zaman kazandırır.” (2S-33)

“Hızlı okuma, e-postanın icadı gibidir. Çünkü artık ne o uzun mektuplaşmalar ne de postacılar kalmıştır. İnsanların birbirleriyle yazışması e-postaların çıkışıyla çok daha hızlı

hâle gelmiştir. Hızlı okuma da bu şekilde hayatımızı kolaylaştırır.” (2S-41)

“Hızlı okuma, mikser gibidir. Çünkü mikser bildiğimiz üzere yiyeceklerimizi çok çabuk öğütmeye, doğramaya gerek kalmadan hazır hâle getiren bir şey. Çok çabuk vakit kazandırarak bizi amacımıza ulaştıran bir alet. Hızlı okuma da kelimeleri vakit kaybetmeden hızlı bir şekilde anlamamıza yarıyor. Zaman kazancı. Her şeyi kolay karıştırıp doğramayla, kolay okuyup anlama...” (3S-8)

“Hızlı okuma, uçak gibidir. Çünkü uçak kısa zamanda çok yol alır. Hızlı okuma da öyledir. Kısa zamanda metin üzerinde çok yol alınır.” (4S-27)

“Hızlı okuma, yarış atı gibidir. Çünkü hızlı okuma sınav amaçlı yapılan bir eylemdir. Başarı için araçtır. At da jockeynin yarışını kazanması için bir araçtır bence.” (1S-18)

“Geliştiren bir eylem olarak hızlı okuma” kategorisi altındaki metaforlara (f=18) yönelik frekans bilgileri Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. “Geliştirici Bir Eylem Olarak Hızlı Okuma” Kategorisine Ait Metaforlar

Metafor	f	Metafor	f
Alt yazılı film izlemek	1	Motor	1
Araba sürmek	1	Rap müzik	1
Demir	1	Ronaldo	1
Egzersiz	1	Saat	1
Elektrikli süpürge	1	Simit oyunu	1
Gürül gürül akan su	1	Spor	1
Hızlı koşan sporcu	1	Şelale	1
Hızlı tren	1	Tarla	1
Işık	1	Tren	1
Toplam			18

Tablo 7’de görüldüğü gibi bu kategori altındaki bütün metaforlar birbirinden farklıdır. Metaforları örnekleyen katılımcı ifadeleri aşağıda yer almaktadır:

“Hızlı okuma, alt yazılı film izlemek gibidir. Çünkü filmde alt yazılar çok hızlı ilerler, senin de izlediğin filmin saniyesi geçmeden yazıları okuman gerekir. Bu da hız konusunda kişinin kendini eğitmesiyle olur.” (1S-31)

“Hızlı okuma, egzersiz gibidir. Çünkü hızlı okuma yaparken beynimizi, gözümüzü çalıştırır, algımızı açık ve zinde tutarız.” (2S-6)

“Hızlı okuma, hızlı koşan sporcu gibidir. Çünkü insan okudukça kendini daha ileri götürmek isteyecektir. Hızlı koşan bir sporcu da kendini daha çok geliştirerek hedefini daha yükseğe taşımak ister.” (3S-27)

“Hızlı okuma, rap müzik gibidir. Çünkü kısa sürede çok şey anlatır ve anlattıkları da oldukça anlamlıdır. Hızlı okuma, hızlı yapıldığı için anlaşılmasa sanılsa da kişiye çok şey kazandırır.” (4S-4)

Kavramsal kategorilerden bir diğeri olan “Güzellikleri görmeyi engelleyen bir eylem olarak hızlı okuma” kategorisi altındaki metaforlara (f=18) Tablo 8’de yer verilmiştir.

Tablo 8. “Güzellikleri Görmeyi Engelleyen Bir Eylem Olarak Hızlı Okuma” Kategorisine Ait Metaforlar

Metafor	f	Metafor	f
Boşa verilen emek	1	Oksijen	1
Hayal kuramayan sıradan insan	1	Öğrenci	1
Hızlandırılmış ses kaydı	1	Roket	1
Hızlı giden araba	2	Rüya	2
Hızlı tren	1	Soğuk balkonda sigara içmek	1
Hızlı yemek yemek	2	Tuzsuz yemek	1
Kaplumbağa	1	Tünel	1
Kaynar çayı tek nefeste içmek	1		
Toplam			18

Tablo 8’e göre bu kategori altında 15 farklı metafor karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birden fazla kullanılanlar ise *hızlı giden araba* (f=2), *hızlı yemek yemek* (f=2) ve *rüya* (f=2)’dir. İlgili metaforları açıklayan örnek cümleler şu şekildedir:

“Hızlı okuma, hızlı giden araba gibidir. Çünkü geçtiği yolları bir anda görüyor. O araba, o yollardan sadece geçmiş olur. Geçtiği yolların güzelliklerini tam göremez. Hızlı okuma da böyledir. Hızlıca okuyup düşünmeden geçersin ve belki de okuduğun metnin içindeki güzellikleri görüp farkına varamazsın.” (1S-29)

“Hızlı okuma, kaynar çayı tek nefeste içmek gibidir. Çünkü çayı içmişsindir ama ağzın yanar. İçin ısınır belki ama zevk alamazsın, çayın tadına varamazsın.” (2S-1)

“Hızlı okuma, roket gibidir. Çünkü okuduğundan bir şey anlamazsın. Roket de hızından dolayı gökyüzünün farkında değildir.” (1S-7)

“Hızlı okuma, tuzsuz yemek gibidir. Çünkü o yemeği yediğinde doyersin ama zevk alamazsın. Hızlı okuduğunda da anlarsın ama üstünde düşünemediğinden güzel gelmez.” (1S-36)

“Hata yaptıran bir eylem olarak hızlı okuma” kategorisi altında toplanan metaforlara (f=13) yönelik bilgiler Tablo 9’da yer almaktadır.

Tablo 9. “Hata Yaptıran Bir Eylem Olarak Hızlı Okuma” Kategorisine Ait Metaforlar

Metafor	f	Metafor	f
Acele yapılan iş	1	Parkur koşmak	1
Araba sürmek	1	Trafik kazası	1
Araba yarışı	1	Volkan Demirel	1
At yarışı	1	Yanlış yola girmiş araba	1
Maçın son dakikası	1	Yaşam	1
Namludan çıkan kurşun	1	Zaman	1
Otobüse yetişmek	1		
Toplam			13

Tablo 9’da görüldüğü üzere bu kavramsal kategoriye dâhil metaforların hepsi birbirinden farklıdır. Katılımcılar tarafından bu metaforlar için oluşturulan cümlelerden örnekler aşağıda yer almaktadır:

“Hızlı okuma, araba sürmek gibidir. Çünkü ilerleme kat edersin ama bunun yanında kural ihlali de yaparsın.” (1S-42)

“Hızlı okuma, maçın son dakikası gibidir. Çünkü hızlı okuduğumuzda bir telaşa kapılırız. Aynı şekilde maçta yenilen takım da telaşlanır.” (1S-25)

"Hızlı okuma, trafik kazası gibidir. Çünkü bir anda olur biter. Bu sebeple okuma eylemi dikkatli yapılmalıdır. Aksi takdirde kötü sonuçlarla karşılaşılabilir." (4S-16)

"Hızlı okuma, yanlış yola girmiş araba gibidir. Çünkü bir araba yanlış yola girdiyse dikkatsizlikten dolaydır. Hızlı okumada da dikkatimiz dağılır." (3S-14)

"Rekabetçi bir eylem olarak hızlı okuma" kategorisinde yer alan metaforlara (f=12) yönelik bilgilere Tablo 10'da yer verilmiştir.

Tablo 10. "Rekabetçi Bir Eylem Olarak Hızlı Okuma" Kategorisine Ait Metaforlar

Metafor	f	Metafor	f	Metafor	f
Atletizm	1	Çita	1	Yarış	1
At yarışı	3	Depar atmak	1	Yarış atı	2
Çakal	1	Son dakika golü	1	Yol	1
Toplam					12

Tablo 10'a göre bu kategori içerisinde 9 farklı metafor olduğu görülmektedir. Bunlardan *at yarışı* (f=3) ile *yarış atı* (f=2) katılımcılar tarafından birden fazla tercih edilen metaforlardır. Öğretmen adaylarının tablodaki metaforlara yönelik oluşturdukları ifadelerden bazıları şu şekildedir:

"Hızlı okuma, at yarışı gibidir. Çünkü jockey birinciliğe koşar. Her iki olayda da hız ön plandadır. Ama daha hızlı olan kazanır." (3S-29)

"Hızlı okuma, çita gibidir. Çünkü çita, dünyadaki diğer hayvanlara göre çok kısa zamanda çok daha hızlı koşarak daha fazla yol alabilir. İnsanlar da hızlı okumayla normal okumaya göre çok kısa zamanda daha fazla kelime ve daha uzun bir metin okuyabilir." (3S-15)

"Hızlı okuma, yarış gibidir. Çünkü hızlı okuduğunda herkesten bir adım önde olursun." (4S-3)

"Hızlı okuma, yol gibidir. Çünkü ne kadar hızlı okursan o kadar çok yol kat edersin. Bu da seni diğer kişilerin önüne geçirir." (1S-46)

Kavramsal kategorilerden "Süreç gerektiren bir eylem olarak hızlı okuma"ya yönelik metaforlar (f=12) Tablo 11'de yer almaktadır.

Tablo 11. "Süreç Gerektiren Bir Eylem Olarak Hızlı Okuma" Kategorisine Ait Metaforlar

Metafor	f	Metafor	f
Acı biber	1	Rap müzik	1
Arı	1	Sağanak yağmur	1
Bisiklet sürmek	1	Timsah	1
Ekşi yüz	1	Yarış atı	1
Hızlı yaşamak	1	Yaşam	1
İnsanları tanımak	1	Yeni alınmış ayakkabı	1
Toplam			12

Tablo 11'e göre bu kavramsal kategori altındaki metaforların da birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Metaforlara yönelik katılımcıların kurdukları cümlelerden örneklerle aşağıda yer verilmiştir:

"Hızlı okuma, acı biber gibidir. Çünkü acı biberi yediğimiz ilk anlarda acı olup olmadığını fark edemeyiz. Sonradan acısı çıkar. Hızlı okumada önce hızlıca okuyup hemen anlamamız zor olur, anlamlandırma becerisi daha geç kazanılır." (3S-9)

"Hızlı okuma, rap müzik gibidir. Çünkü hızlı okuma yeri geldiğinde hızlı olduğu kadar, ilk okumada anlaşılabilir. Rap müzik de ilk duyulduğunda

anlaşılmasa da sonraki dinleme aşamasında anlaşılabilir." (4S-19)

"Hızlı okuma, yarış atı gibidir. Çünkü ondan belli bir süre içinde üstün bir performans beklenir. Nasıl ki bir yarış atı belli bir süreden sonra belli bir hıza ve çevikliğe ulaşır, hızlı okuma da belli bir eğitim sonucu elde edilir." (3S-17)

"Hızlı okuma, yeni alınmış ayakkabı gibidir. Çünkü ayakkabı da yol aldıkça açılır." (2S-44)

"Yorucu bir eylem olarak hızlı okuma" kategorisi altında yer alan metaforlara yönelik bilgiler Tablo 12'de gösterilmiştir.

Tablo 12. "Yorucu Bir Eylem Olarak Hızlı Okuma" Kategorisine Ait Metaforlar

Metafor	f	Metafor	f
Atanamamış öğretmen	1	Rap müzik	1
Doğan (araba)	1	Sel	1
Et makinesi	1	Yarış arabası	1
Hızlı koşan at	1	Yarış atı	1
Hızlı yemek yemek	1	Zevk almadan yaşamak	1
Kalemin tahtada çıkardığı ses	1		
Toplam			11

Tablo 12'ye göre bu kategori altındaki metaforlar birbirinden farklıdır. Katılımcıların ilgili metaforlara yönelik açıklamalarından örnekler aşağıdadır:

"Hızlı okuma, atanamamış öğretmen gibidir. Çünkü çok yol kat edersen, az şey başarırın." (2S-19)

"Hızlı okuma, doğan (araba) gibidir. Çünkü doğanda birden gaza basarsın, gazın çabuk biter. Hızlı okumada da çok çabuk okursun, nefesin biter." (2S-8)

"Hızlı okuma, sel gibidir. Çünkü su hızlı aktığı için insanı rahatsız eder. Hızlı okuma da böyledir. İnsana bir huzursuzluk, rahatsızlık verir. İnsana okuma zevki vermez." (1S-8)

"Hızlı okuma, yarış atı gibidir. Çünkü atlar da koşmayı severler ama belli bir hıza ulaştıktan sonra yorulurlar. Hızlı okuma da böyledir. İlk başta eğlenceli gelir ama bir süre sonra gözlerimiz yorulur." (4S-24)

Kavramsal kategorilerin sonucusu olan "Zevk veren bir eylem olarak hızlı okuma" kategorisinde yer alan metaforlar (f=9) Tablo 13'te yer almaktadır.

Tablo 13. "Zevk Veren Bir Eylem Olarak Hızlı Okuma" Kategorisine Ait Metaforlar

Metafor	f	Metafor	f	Metafor	f
Çikolata	1	Su	3	Uçak	1
Eti Tutku	1	Şelale	1	Yaşam	1
Motosiklet	1				
Toplam					9

Tablo 13'te görüldüğü gibi 7 farklı metafor bu kategori altında toplanmıştır. Birden fazla kullanılan tek metafor ise su (f=3) metaforu olmuştur.

"Hızlı okuma, çikolata gibidir. Çünkü hemen bittiği için tadına varamayız." (4S-8)

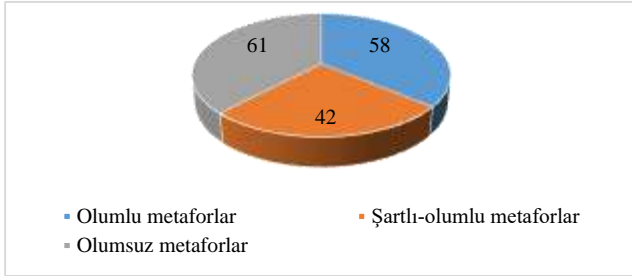
"Hızlı okuma, su gibidir. Çünkü su akıp gider, tıpkı hızlı okumadaki kelimeler gibi. Kelimelerin hızlı akışı okuyana huzur verir." (4S-14)

"Hızlı okuma, uçak gibidir. Çünkü herhangi bir mesafeyi araba, otobüs vs. ile gidersek daha çok vakit harcarız fakat uçak ile hem kısa sürede hem de daha eğlenceli şekilde gidebiliriz." (2S-40)

“Hızlı okuma, yaşam gibidir. Çünkü öylesine güzeldir ki göz açıp kapayıncaya kadar biter.” (1S-37)

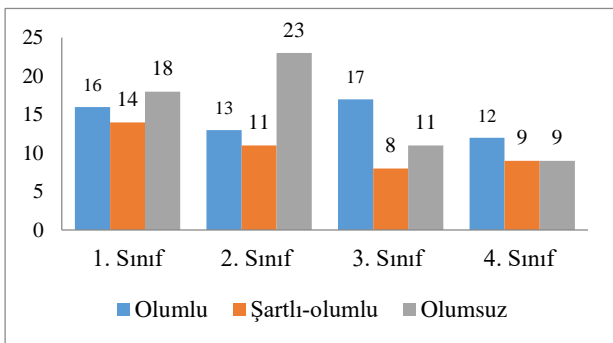
Araştırmanın üçüncü sorusu olan “Türkçe öğretmeni adayları tarafından oluşturulan metaforlar sonucu ortaya çıkan kavramsal kategorilerin olumluluk-olumsuzluk özelliklerine göre dağılımı nasıldır?” sorusuna yönelik dağılım Grafik 1’de gösterilmiştir.

Grafik 1. Kavramsal Kategorilerin Olumluluk-Olumsuzluk Özelliğine Göre Dağılımı

Grafik 1’de görüldüğü gibi araştırma sonucu ortaya çıkan kavramsal kategorilerdeki metaforlar *olumlu*, *şartlı-olumlu*, *olumsuz* olmak üzere üç başlıkta ele alınmıştır. “Kolaylaştırıcı bir eylem olarak hızlı okuma” (f=19), “Geliştiren bir eylem olarak hızlı okuma” (f=18), “Rekabetçi bir eylem olarak hızlı okuma” (f=12) ve “Zevk veren bir eylem olarak hızlı okuma” (f=9) kategorilerindeki metaforlar olumlu metaforlar (f=58, % 36); “Teknik gerektiren bir eylem olarak hızlı okuma” (f=30) ile “Süreç gerektiren bir eylem olarak hızlı okuma” (f=12) kategorilerindeki metaforlar şartlı-olumlu metaforlar (f=42; % 26); “Beyhude bir eylem olarak hızlı okuma” (f=19), “Güzellikleri görmeyi engelleyen bir eylem olarak hızlı okuma” (f=18), “Hata yaptıran bir eylem olarak hızlı okuma” (f=13) ve “Yorucu bir eylem olarak hızlı okuma” (f=11) kategorilerindeki metaforlar da olumsuz metaforlar (f=61; % 38) başlığı altında ele alınmıştır. Olumlu, şartlı-olumlu ve olumsuz metaforların sınıf seviyelerine göre dağılımına ilişkin sayısal veriler Grafik 2’de gösterilmiştir.

Grafik 2. Olumlu, Şartlı-Olumlu, Olumsuz Kategorilerin Sınıflara Göre Dağılımı

Grafik 2’ye göre 1. sınıf öğrencileri tarafından oluşturulan (f=48) metaforların 16’sı olumlu (% 33), 14’ü şartlı olumlu (% 29) ve 18’i de olumsuz (% 38) özellik taşımaktadır. 2. sınıf öğrencileri (f=47) tarafından oluşturulan metaforların 13’ü olumlu (% 28), 11’i şartlı olumlu (% 23), 23’ü ise olumsuz (% 49) özelliktedir. 3. sınıf öğrencilerinin (f=36) oluşturduğu metaforların 17’si olumlu (% 47), 8’i şartlı-olumlu (% 22), 11’i ise olumsuz (% 31) metaforlardır. 4. sınıf öğrencileri (f=30) tarafından oluşturulan metaforlar ise

12’si olumlu (% 40), 9’u şartlı-olumlu (% 30) ve 9’u da olumsuz (% 30) metaforlar şeklinde sıralanmaktadır. Bu sonuca göre 1. ve 2. sınıf öğrencilerinin hızlı okuma becerisine yönelik algıları daha çok olumsuz düzeydeyken 3. ve 4. sınıf öğrencilerinde bu durum olumlu yönde seyretmektedir.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bilgi edinmenin önemli bir yolu olan okuma becerisi, bilgi kaynaklarının her geçen gün artmasıyla daha da önemli hâle gelmektedir. Günümüzde daha çok bilgiye ulaşmak, daha çok ve daha hızlı okumakla mümkün olduğundan okuma hızının artırılması, bireylerin günlük hayatlarını kolaylaştıracak, onların okumaya ayırdıkları zamandan tasarruf etmelerini ve var olan zamanı daha etkili kullanmalarını sağlayacaktır. Her beceride olduğu gibi, hızlı okuma becerisinde de bireylerin bakış açıları ve algıları onların ilgili beceriye olumlu veya olumsuz tutum takınmalarında etkili olacaktır. Öğrencilere okuma/hızlı okuma konusunda rehberlik yapacak olan öğretmenlerin öncelikle bu becerilerde kendilerinin yetkin olması bu noktada önem kazanmaktadır. Bu çalışmada geleceğin Türkçe öğretmenlerinin hızlı okuma becerisine yönelik algılarını metaforlar yoluyla tespit etmek amaçlanmıştır.

Türkçe öğretmeni adayları tarafından oluşturulan 161 geçerli metafordan bazıları birden fazla katılımcı tarafından oluşturulmuş, böylece araştırma sonunda ortaya 122 farklı metafor çıkmıştır. Oluşturulan metafor sayısının fazla olmasında öğretmen adaylarının hızlı okuma becerisini geniş bir açıdan ele almış olmalarının ve beceriyi çok boyutlu bir şekilde düşünmelerinin etkisi olabileceği söylenebilir. Elde edilen metaforlardan birden fazla katılımcı tarafından tercih edilenler içinde yer alan *yarış atı*, *su*, *araba sürmek*, *at yarışı*, *hızlı yemek yemek*, *rap müzik*, *uçak*, *yaşam*, *hızlı giden araba* ve *yarış arabası*, bu ortak metaforlar içerisinde en çok kullanılanlardır. Ortak metaforların geneline baktığımızda öğretmen adaylarının hızlı okuma becerisini “hareket” kavramıyla birlikte düşündükleri şeklinde bir yorum yapılabilir. Bu konuda yapılabilecek bir diğer yorum ise katılımcıların hızlı okuma becerisine yönelik algılarında “ulaşım” unsurunun ön planda olduğudur. At, araba, yarış arabası, uçak gibi ulaşım araçlarının öğretmen adayları tarafından çokça tercih edilmesi, hızlı okumanın -tıpkı ulaşım araçlarında olduğu gibi- bireyi hedefe ulaştırmadaki önemini vurgulaması bakımından dikkate değerdir. Ulusoy (2013) tarafından yapılan ve sınıf öğretmeni adaylarının öğrenme alanlarına dair algılarını metaforlar yoluyla tespit etmeyi amaçlayan çalışmada da okuma becerisi için oluşturulan kategorilerden biri “Ulaşım aracı” (f=22, % 10.89) olarak ortaya çıkmıştır. Buna göre benzetmelerde ulaşım araçlarının özelliklerinden yararlanarak metafor üretme düşüncesi hem okuma hem de hızlı okuma becerisinde karşımıza çıkmaktadır. Okuma becerisi bireyin bilgiye ulaşabileceği en önemli yollardan biri olduğu için katılımcıların bu sebeple beceriyi tanımlarken ulaşım araçlarına vurgu yapmış oldukları düşünülebilir.

Katılımcılar tarafından oluşturulan metaforlar sonucu ortaya çıkan kavramsal kategoriler 10 maddede ele alınmış, bu kategorilerden “Teknik gerektiren bir eylem olarak hızlı okuma”, belirgin bir farkla ilk sırada yer almıştır. Bu durum, öğretmen adaylarının hızlı okuma becerisinin önemine inandıkları, ancak belirli tekniklerin bilindiği/uygulandığı

takdirde hızlı okumanın bireye istenen faydayı sağlayacağını düşündükleri şeklinde açıklanabilir. Nitekim alan yazında hızlı okuma teknikleri eğitiminin, çeşitli öğrenim kademelerindeki öğrencilerin okuma hızlarına ve anlama düzeylerine olumlu etkilerinin olduğunu ortaya çıkaran çalışmalar mevcuttur (Bozan, 2012; Dedeşali, 2008; Kaçar, 2015; Soysal, 2015; Yalçın, Erdoğan-Çeltik ve Altınok, 2017). Buna karşın bahsi geçen tekniklerin bireysel özelliklere bağlı olarak her kişide farklı düzeyde bir gelişim sağlayabileceği, hatta aynı kişinin farklı metinleri okurken bile farklı hız ve anlama düzeyleri ile okuyabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır (Coşkun, 2002). Öğretmen adaylarının hızlı okumanın istenen verimi sağlayabilmesinde bir diğer dikkat çektiği konu, bu becerinin süreç içerisinde gelişebilecek/geliştirilebilecek bir beceri olduğunu kabul etmektir. Bu düşüncede olan katılımcıların oluşturdukları metaforlar (f=12) “Süreç gerektiren bir eylem olarak hızlı okuma” kavramsal kategorisi altında toplanmıştır. Gündüz ve Şimşek’e (2011) göre alışkanlıklar değiştirilmesi zor davranışlardır. Bunlar zamanla ve yapılacak tekrarlar sonucu geliştirilebilir. Ancak kararlı ve sabırlı olmak koşuluyla sahip olunan alışkanlıklardan vazgeçmek ve sahip olunacak davranışları tekrarlamak suretiyle yeni alışkanlıklar edinilebilir. Bütün bunların ise belli bir sürece yayılması zorunludur. Hızlı okumayı teknik ve süreç gerektiren bir beceri olarak değerlendiren öğretmen adaylarının metaforları, hızlı okumaya karşı oluşturulan şartlı-olumlu metaforlar (f=42, % 26) başlığı altında toplanmıştır. Zira gerekli olan bu şartlar sağlan(a)madığı müddetçe, hızlı okuma becerisi hem istenen düzeyde olmayacak hem de bu beceriyi kullanan kişiye fayda sağlamayacaktır. Bozpolat (2015) tarafından Türkçe öğretmeni adaylarının dört temel dil becerisine yönelik metafor algılarını tespit etmeye dönük gerçekleştirilen çalışmada katılımcıların okuma becerisi için oluşturdukları metaforlar neticesinde ortaya çıkan “Parçaların birleştirilmesi olarak okuma” (f=3) kategorisi bu araştırmanın “Teknik gerektiren bir eylem olarak hızlı okuma”; “Sistemli bir süreç olarak okuma” (f=1) kategorisi ise “Süreç gerektiren bir eylem olarak hızlı okuma” şeklindeki şartlı-olumlu kategorileriyle benzer görülmektedir. Yine Ulusoy’un (2013) araştırmasında okuma becerisi için ortaya konulan kavramsal kategorilerden “Parça-Bütün”ü (f=11), “Teknik gerektiren bir eylem olarak hızlı okuma”; “Süreklilik”i (f=6) ise “Süreç gerektiren bir eylem olarak hızlı okuma” kavramsal kategorileriyle benzer düşünebiliriz. Benzetmelerdeki süreç vurgusu okuma/hızlı okuma becerisinin kazanılmasında ve devam ettirilmesinde sabırlı davranılması gerektiğini, kısa süre içerisinde bu becerilerde yetkin olunamayacağını göstermektedir.

Öğretmen adaylarının hızlı okumaya yönelik algılarında olumsuz düşüncelerinin de yerinin olduğunu söylemek mümkündür. Katılımcılar arasında hızlı okumanın “beyhude” “güzellikleri görmeyen engelleyen”, “hata yaptırın” ve “yorucu” bir eylem olduğuna inananların oranı % 38 (f=61) olarak belirlenmiş, bu kavramsal kategoriler altında yer alan metaforlar “olumsuz metaforlar” başlığı altında toplanmıştır. Azizoglu ve Okur (2018) tarafından 1. ve 4. sınıfta öğrenim gören 59 Türkçe öğretmeni adayı ile gerçekleştirilen ve onların ekran okumaya yönelik algılarını belirlemeyi amaçlayan çalışmada 1. sınıf Türkçe öğretmeni adayları arasından altı kişi, son sınıf Türkçe öğretmeni adayları arasından ise bir kişi hariç diğerlerinin ekrandan okuma kavramına ilişkin olumsuz tanımlama ve

açıklamalarda buldukları sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada ekran okumayı “zor olarak görme”, “değersiz görme” gibi doğrudan olumsuzluk çağrıştıran kavramsal kategorilerin oluşturulduğu da görülmektedir. Lüle-Mert’in (2013) Türkçe öğretmeni adaylarının temel dil becerilerine yönelik algılarını incelediği çalışmada, katılımcıların okuma becerisine yönelik “Bilinmezlik” (f=4), “Zor ve sıkıcı bir eylem olarak okuma” (f=3), “Zorunlu bir eylem olarak okuma” (f=3), “Karmaşık bir eylem olarak okuma” (f=1) gibi olumsuz metaforlar ürettikleri görülmüştür. Ancak ilgili çalışmada katılımcıların okuma becerisine yönelik algılarının büyük bir oranda olumlu yönde olduğu tespit edilmiştir. Okuma becerisiyle ilgili olumlu düşüncelerin ağırlıkta olduğu bir diğer çalışma Karakuş ve Kozçetin’e (2016) aittir. Bu çalışmada da Türkçe öğretmeni adaylarının okuma becerisine yönelik oluşturdukları tek olumsuz kategori “Bunaltıcı” başlığıyla ele alınmış, bu kategori % 2.68 ile çok düşük bir düzeyde kalmıştır. Calp’e (2010) göre toplumda hızlı okumanın, anlamadan yapılan bir okuma şekli olduğu düşüncesinin yerleşmiş olmasından dolayı hızlı okuma denilince dinleyenlerde şüphe ve tereddütler oluşmaktadır. Buna ise bir metni normalden daha hızlı okuduğumuz takdirde okuduğumuzu anlamakta güçlük çekeriz endişesi neden olmaktadır. Çalışmada hızlı okumaya yönelik olumsuz düşüncelerin fazla olmasında toplumda var olan bu düşüncelerin etkisinin olabileceği tahmin edilmektedir. Yine bu olumsuz düşüncelerin ortaya çıkmasında hızlı okuma becerisinin tam olarak ne olduğunun bilinmemesi, kısacası becerinin yeterince tanınmaması, bunun neticesinde beceriye karşı ön yargılı olunması gibi faktörlerin de etkili olabileceği düşünülmektedir.

Hızlı okuma becerisini herhangi bir şarta bağlı kalmadan olumlu özellikleriyle ele alan katılımcılar, hızlı okumaya olumsuz açıdan bakanlarla oran olarak çok yakındır. Hızlı okuma algıları olumlu yönde olan öğretmen adayları, bu becerinin kişinin hayatını kolaylaştırıcı yönüne vurgu yapmış, bu beceriyi kullananların kendini geliştirebileceğini ve bu gelişim sayesinde diğer insanlarla rekabet edebileceğini belirtmiştir. Bu beceriye dönük algısı olumlu yönde olan bazı katılımcılar da hızlı okumanın, onu hayatında uygulayanlara zevk veren yönüne değinmişlerdir. Burada ortaya çıkan olumlu kategorilere benzer sonuçlara başka çalışmalarda da rastlanmaktadır. Susar-Kırmızı ve Çelik (2015) tarafından ilkökul 2. sınıf öğrencileriyle yapılan çalışmada ilk okuma yazma süreci için ortaya çıkan “Eğlence” (% 39.78); Köksal, Erginer ve Baloglu (2016) tarafından ilkökul 1. sınıf öğrencileriyle yapılan çalışmada okuma yazma becerisi için oluşturulan “Eğlendiricilik” (% 14,3); Karakuş ve Kozçetin (2016) tarafından yapılan çalışmada okuma becerisine yönelik geliştirilen “Rahatlatici” (% 12.08) kategorileri bu araştırmanın “Zevk veren bir eylem olarak hızlı okuma” kategorisiyle benzerdir. Susar-Kırmızı ve Çelik’in (2015) araştırmasında ilk okuma yazma süreci için karşımıza çıkan “Gelişim” (% 15.21) kategorisi ile Karakuş ve Kozçetin’in (2016) araştırmasında okuma becerisi için oluşturulan “Gelişme-genişleme” (% 13.89) kategorileri de “Rekabetçi bir eylem olarak hızlı okuma” kategorisine benzer özelliktedir.

Hızlı okuma becerisine yönelik olarak geliştirilen metaforların olumluluk-olumsuzluk dağılımı sınıflar düzeyinde farklılık göstermektedir. 1. ve 2. sınıf öğrencileri hızlı okuma becerisine karşı daha olumsuz bir tutum sergilerken 3. ve 4. sınıf öğrencilerinde becerinin daha

olumlu algılandığı ifade edilebilir. Ayrıca 3. sınıf öğrencilerinin, 4. sınıf öğrencilerine; 1. sınıf öğrencilerinin de 2. sınıf öğrencilerine göre hızlı okuma becerisi konusuna daha olumlu baktıkları söylenebilir. Bu sonucun ortaya çıkmasında, özellikle başta “Anlama ve Anlatma Teknikleri” şeklinde karşımıza çıkan alan bilgisi derslerinin (Okuma Eğitimi, Dinleme Eğitimi, Konuşma Eğitimi, Yazma Eğitimi) 3. sınıf programında yer alıyor olmasının etkili olabileceği düşünülmektedir. Yine son sınıflardaki öğretmen adaylarının, üniversite geçmişlerinin ilk sınıflardakilere nazaran daha eski olması, öğrenimleri süresince bu beceriye daha fazla ihtiyaç duymalarını sağlayacağından hızlı okuma konusunda kendilerini geliştirmiş olabilecekleri de söylenebilir. Okuma becerisi üzerine yapılan ve sınıf düzeylerinin değişken olarak dikkate alındığı farklı çalışmaların farklı sonuçlar ortaya çıkardığı görülmektedir. Batur, Gülveren ve Bek (2010) tarafından öğretmen adayları üzerinde yapılan araştırmada okuma alışkanlığına yönelik en olumlu tutuma 3. sınıf, en olumsuz tutuma ise 1. sınıf öğrencilerinin sahip olduğu belirlenmiştir. Biçer ve Alan'ın (2017) Türkçe öğretmeni adaylarının kitap okuma alışkanlığı tutumlarına yönelik çalışmasında istatistiksel olarak anlamlı fark olmasa da en yüksek ortalamanın 3. sınıf, en düşük ortalamanın 2. sınıf öğrencilerinde olduğu tespit edilmiştir. Karakuş ve Baki'nin (2014) Türkçe öğretmeni adaylarının kitap okuma alışkanlıklarını inceledikleri çalışmada sınıflar arasında anlamlı bir fark olmamakla birlikte en yüksek ortalamanın 2. sınıf düzeyindeki öğrencilere ait olduğu ortaya çıkmıştır. Koçak, Çermik, Polat ve Şahin (2016) tarafından öğretmen adayları üzerinde yapılan bir diğer araştırmada ise kitap okumaya yönelik tutum puanının en yüksek olduğu sınıf 1, en düşük olduğu sınıf 4. sınıf olmuştur. Kurudayıoğlu ve Çelik (2013) tarafından Türkçe öğretmenliği 3. ve 4. sınıf öğrencileriyle gerçekleştirilen çalışmada, 4. sınıfta okuyan öğretmen adaylarının okuma eğitimi konusundaki yeterlilik düzeylerine ilişkin tutumlarının, 3. sınıfa devam eden öğretmen adaylarının tutumlarına göre daha olumlu olduğu görülmüştür.

Sonuç olarak öğretmen adaylarının hızlı okuma becerisine yönelik ürettikleri metaforların olumluluk-olumsuzluk oranlarının birbirine yakın olduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanında öğretmen adaylarının belirli bir bölümü ise hızlı okumanın, belirli şartların gerçekleşmesi neticesinde bireye olumlu katkı sunacağını düşünmektedir.

Elde edilen sonuçlardan hareketle hızlı okuma konusunda yapılabilecek çalışmalar için şu öneriler sunulmuştur:

Türkçe öğretmeni adayları, temel dil becerilerini içeren derslerle akademik hayatlarında daha sık karşılaştıklarından, öğretmen yetiştiren diğer programlardaki öğrencilerle yapılacak bu türden çalışmalar, programlar arasında karşılaştırma yapma imkânı da sunacaktır.

Katılımcıların hızlı okuma becerisine yönelik olumsuz algıları, duyuşsal özelliklerin belirlenmesini gerekli kılmaktadır. Bu noktada öğretmen adaylarının hızlı okuma konusundaki algıları, tutumları, kaygıları, görüşleri gibi birçok faktör geliştirilecek/uygulanacak olan ölçek, anket, görüşme soruları vb. ile belirlenmelidir. Böylece bu beceriye yönelik olan olumsuz düşüncelerin sebepleri tespit edilip çözüm yolunda öneriler getirilmeli ve bu konuda çalışmalar yapılmalıdır.

Hızlı okuma teknikleri konusunda gerek MEB'e bağlı ilkököl, ortaokul ve liselerde, gerekse üniversitelerde seçmeli dersler açılıp öğrencilerin bu beceriyle tanışması sağlanmalıdır. Yine hızlı okuma-anlama becerisini ölçen çalışmalarla öğrencilerin ilgisi ve dikkati bu beceriye çekilmelidir.

Öğrencilerin hızlı okuma becerisine yönelik bilgi sahibi olabilmesi, var olan olumsuz düşüncelerin ortadan kaldırılması adına konunun uzmanlarıyla gerçekleştirilecek panel, konferans, söyleşi türü etkinliklere zaman ayrılmalı, öğrenciler hızlı okumanın günlük hayattaki işlevselliği noktasında bilgilendirilmelidir.

Kaynakça

- Akkaya, A. (2011). İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin konuşma kavramına ilişkin algıları. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(7), 1-9.
- Akturan, U., & Esen, A. (2008). Fenomenoloji. Türker Baş ve Ulun Akturan (Ed.), *Nitel araştırma yöntemleri* içinde (ss. 83-98). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Akyol, H. (2006). *Türkçe öğretim yöntemleri*. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Arat, M., & Turgut, T. (2011). *F1 hızlı okuma*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Arıcı, A. F. (2012). *Okuma eğitimi*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Arslan, M. M., & Bayrakçı, M. (2006). Metaforik düşünme ve öğrenme yaklaşımının eğitim öğretim açısından incelenmesi. *Millî Eğitim Dergisi*, 171, 100-108.
- Aydeş, S. S., & Akın, U. (2016). Okul yöneticilerinin öğretmenlere yönelik metaforik algıları. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 6(3), 20-39.
- Aydın, F. (2011). Üniversite öğrencilerinin “çevre” kavramına ilişkin metaforik algıları. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 26, 25-44.
- Aykaç, N., & Çelik, Ö. (2014). Öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının eğitim programına ilişkin metaforik algılarının karşılaştırılması. *Eğitim ve Bilim*, 39(173), 328-340.
- Azizoğlu, N. İ., & Okur, A. (2018). Türkçe öğretmeni adaylarının ekrandan okumaya yönelik metaforik algıları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 46, 1-21.
- Baki, Y., & Karakuş, N. (2017). Öğretmen adaylarının yazmaya ilişkin algıları ve yazma sürecinde karşılaştıkları güçlükler: RTEÜ örneği. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1), 573-593.
- Başaran, M. (2014). 4. sınıf seviyesinde ekrandan ve kâğıttan okumanın okuduğunu anlama, okuma hızı ve metne karşı geliştirilen tutum üzerindeki etkisi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 248-268.
- Batur, Z., Gülveren, H., & Bek, H. (2010). Öğretmen adaylarının okuma alışkanlıkları üzerine bir araştırma:

- Uşak Eğitim Fakültesi örneği. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 32-49.
- Bektaş, M., Okur, A., & Karadağ, B. (2014). İlkokul ve ortaokul son sınıf öğrencilerinde metaforik algı olarak kitap. *Türk Kütüphaneciliği Dergisi*, 28(2), 154-168.
- Biçer, N., & Alan, Y. (2017). Türkçe öğretmeni adaylarının kitap okuma alışkanlıklarının genel öz yeterlikleri üzerindeki etkisi. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(1), 100-116.
- Bozan, A. (2012). *Hızlı okuma eğitiminin 10. sınıf öğrencilerinin okuma hızlarına ve anlama düzeylerine etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale: Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi.
- Bozpolat, E. (2015). Türkçe öğretmen adaylarının dört temel dil becerisine ilişkin metaforik algıları. *Turkish Studies*, 10(11), 313-340.
- Calp, M. (2010). *Özel eğitim alanı olarak Türkçe öğretimi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Cerit, Y. (2008). Öğrenci, öğretmen ve yöneticilerin müdür kavramı ile ilgili metaforlara ilişkin görüşleri. *Eğitim ve Bilim*, 3(147), 3-13.
- Coşkun, E. (2002). *Lise 2. sınıf öğrencilerinin sessiz okuma hızları ve okuduğunu anlama düzeyleri üzerine bir araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Coşkun, M. (2010). Lise öğrencilerinin “iklim” kavramıyla ilgili metaforları (zihinsel imgeleri). *Turkish Studies*, 5(3), 919-940.
- Çelikten, M. (2006). Kültür ve öğretmen metaforları. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(21), 269-283.
- Çiftçi, M. C. (2013). *Hızlı okuma teknikleri eğitiminin müzik eğitiminde deşifre becerisine etkisi*. Doktora Tezi. Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi.
- Dedebali, N. C. (2008). *Hızlı okuma tekniğinin sekizinci sınıf öğrencilerinin okuma hızlarına ve okuduğunu anlama düzeylerine etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.
- Döğüşgen, M. M. (2017). *Çocuklar için anlayarak hızlı okuma teknikleri*. İstanbul: Ekinoks Yayınevi.
- Dündar, H., & Karaca, E. T. (2013). Formasyon öğrencilerinin pedagojik formasyon programına ilişkin sahip oldukları metaforlar. *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30, 19-34.
- Ekici, G. (2016). Biyoloji öğretmeni adaylarının mikroskop kavramına ilişkin algılarının belirlenmesi: Bir metafor analizi çalışması. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 615-636.
- Ekiz, D., & Koçyiğit, Z. (2013). Sınıf öğretmenlerinin “öğretmen” kavramına ilişkin metaforlarının tespit edilmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 21(2), 439-458.
- Eraslan, L. (2011). Sosyolojik metaforlar. *Akademik Bakış Dergisi*, 27, 1-22.
- Erdoğan, T., & Erdoğan, Ö. (2013). A metaphor analysis of the fifth grade students' perceptions about writing. *Asia-Pacific Education Researcher*, 22(4), 347-355.
- Geçit, Y., & Gencer, G. (2011). Sınıf öğretmenliği 1. sınıf öğrencilerinin coğrafya algılarının metafor yoluyla belirlenmesi (Rize Üniversitesi örneği). *Marmara Coğrafya Dergisi*, 23, 1-19.
- Girmen, P. (2007). *İlköğretim öğrencilerinin konuşma ve yazma sürecinde metaforlardan yararlanma durumları*. Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Gündüz, O., & Şimşek, T. (2011). *Anlama teknikleri-1: Uygulamalı okuma eğitimi el kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Güneş, F. (2009). *Hızlı okuma ve anlamı yapılandırma*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Güveli, E., İpek, A. S., Atasoy, E., & Güveli, H. (2011). Sınıf öğretmeni adaylarının matematik kavramına yönelik metafor algıları. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, 2(2), 140-159.
- Kaçar, K. (2015). *Hızlı okuma eğitiminin ortaokul 7. sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama becerilerine ve okumaya ilişkin tutumlarına etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Karakuş, N., & Baki, Y. (2014). Türkçe öğretmeni adaylarının kitap okuma alışkanlıklarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *International Journal of Language Academy*, 2(3), 74-87.
- Karakuş, N., & Kozçetin, K. (2016). Türkçe öğretmeni adaylarının okuma kavramına yönelik metaforik algılarının incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40, 387-404.
- Karatay, H. (2014). *Okuma eğitimi: Kuram ve uygulama*. Ankara: Pegem Yayınları.
- Kayalan, M. (2000). *Etkili ve hızlı okuma*. İstanbul: Alfa Basım Yayıncılık.
- Keskin, H. K., & Akyol, H. (2014). Yapılandırılmış okuma yönteminin okuma hızı, doğru okuma ve sesli okuma prozodisi üzerindeki etkisi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 2(4), 107-119.
- Keskin, T. (2015). *Hızlı okuma*. İstanbul: AZ Kitap.
- Koç, E. S. (2014). Sınıf öğretmeni adaylarının öğretmen ve öğretmenlik mesleği kavramlarına ilişkin metaforik algıları. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 47-72.
- Koçak, B., Çermik, F., Polat, S., & Şahin, N. (2016). Öğretmen adaylarının kitap okuma tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(1), 395-411.
- Komisyon (2014). *Pedagojik formasyon için öğretim ilke ve yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kondu, C. (2010). *Hızlı okuma*. İstanbul: Akis Kitap.
- Köksal, Ç., Erginer, E., & Baloğlu, M. (2016). İlkokul birinci sınıf öğrencilerinin okuma ve yazmaya yükledikleri anlamlar: Bir metafor analizi çalışması. *Gaziosmanpaşa*

- Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 133-156.
- Köksal, O., & Atalay, B. (2016). *Öğretim ilke ve yöntemleri*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Kurudayıoğlu, M., & Çelik, G. (2013). Türkçe öğretmeni adaylarının okumaya ve okuma eğitimine ilişkin özyeterlik algıları. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(4), 109-138.
- Lüle-Mert, E. (2013). Türkçe öğretmen adaylarının dört temel dil becerisine ilişkin algılarının metaforlar aracılığıyla analizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(27), 357-372.
- Maviş, A. (2011). *Anlayarak hızlı okuma ve öğrenme teknikleri*. İstanbul: Yediveren Yayınları.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma: Desen ve uygulama için bir rehber*. (Çev. Ed. S. Turan). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Modell, A. H. (2009). Metaphor-the bridge between feelings and knowledge. *Psychoanalytic Inquiry*, 29 (1), 6-11.
- Müldür, M., & Çevik, A. (2017). Ortaokul öğrencilerinin yazma becerisine ilişkin algıları: Bir metafor analizi çalışması. *SDU International Journal of Educational Studies*, 4(2), 54-70.
- Palmquist, R. A. (2001). Cognitive style and users metaphors for the exploratory study. *Journal of Academic Librarianship*, 27 (1), 24-32.
- Pilav, S., & Elkatmış, M. (2013). Öğretmen adaylarının Türkçe kavramına ilişkin metaforları. *Turkish Studies*, 8(3), 1207-1220.
- Ruşen, M. (2016). *Hızlı okuma*. İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Saban, A. (2008). İlköğretim I. kademe öğretmen ve öğrencilerinin bilgi kavramına ilişkin sahip oldukları zihinsel imgeler. *İlköğretim Online*, 7(2), 421-455.
- Saban, A. (2009). Öğretmen adaylarının öğrenci kavramına ilişkin sahip oldukları zihinsel imgeler. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 281-326.
- Saracaloğlu, A., Dedeşali, N. C., & Karasakaloğlu, N. (2011). Sekizinci sınıf öğrencilerinin sessiz okuma hızları ve okuduğunu anlama düzeyleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(3), 177-193.
- Soysal, T. (2015). *Hızlı okuma tekniklerinin beşinci sınıf öğrencilerinin okuma hızlarına ve anlama düzeylerine etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Sterenber, G. (2008). Investigating teachers' images of mathematics. *Journal of Mathematics Teacher Education*, 11, 89-105.
- Susar-Kırmızı, F., & Çelik, D. (2015). İlkokul öğrencilerinin ilkokuma yazma öğrenme sürecine ilişkin metafor algıları. *Turkish Studies*, 10(10), 793-816.
- Şahin, A. (2016). İlkokul öğrencilerinin bitişik eğik ve dik temel harfler ile yazılmış metinleri okuma hızlarının karşılaştırılması. *Turkish Studies*, 11(3), 2081-2094.
- Şahin, Ç. (2010). Verilerin analizi. Remzi Y. Kıncal (Ed.), *Bilimsel araştırma yöntemleri içinde*, (ss. 181-217). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Şahin, Y. (2011). *Okuma eğitimi*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Taşdemir, M. (2013). *Kuramdan uygulamaya öğretim ilke ve yöntemleri*. Ankara: Edge Akademi.
- Taşgın, A., & Köse, E. (2016). Sınıf öğretmeni adaylarının hedef ve değerlendirme kavramlarına ilişkin metaforları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(3), 116-130.
- Tiryaki, E. N., & Demir, A. (2016). Türkçe öğretmeni adaylarının yazma becerisine yönelik metaforik algıları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13-33, 18-27.
- Topçuoğlu-Ünal, F., & Tekin, M. T. (2013). Eleştirel yazmaya ilişkin Türkçe öğretmeni adaylarının metaforik algıları. *Turkish Studies*, 8(13), 1595-1606.
- Tunalı, M. (2010). *Anlayarak hızlı okuma ve öğrenme*. İstanbul: Yakamoz Yayınları.
- Ulusoy, M. (2013). Sınıf öğretmeni adaylarının Türkçe ve öğrenme alanları ile ilgili metaforları. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 14, 1-18.
- Ün-Açıkgöz, K. (2007). *Aktif öğrenme*. İzmir: Biliş Özel Eğitim Danışmanlık Yayınları.
- Ünal, F. (2017). Okul öncesi öğretmen adaylarının "oyun" kavramına ilişkin metaforik algıları. *Route Educational and Social Science Journal*, 4(5), 407-426.
- Ünal, Ş. (2006). *Türkçe eğitimi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Wardani, S. (2014). Using speed reading and extensive reading activities to improve students' reading fluency. *Jurnal Pendidikan Humaniora*, 2(3), 219-227.
- Woollard, J. (2005). The implications of the pedagogic metaphor for teacher education in computing. *Technology, Pedagogy and Education*, 14(2), 189-204.
- Yalçın, A., Erdoğan-Çeltik, S., & Altınok, Ş. (2017). Hukuk fakültesi öğrencilerinin hızlı okuma becerilerinin değerlendirilmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(3), 100-114.
- Yalçın, M., & Erginer, A. (2012). İlköğretim okullarında okul müdürüne ilişkin metaforik algılar. *Öğretmen Eğitimi ve Eğitimcileri Dergisi*, 1(2), 229-256.
- Yalçın, M., Aydoğdu-Özoğlu, E., & Dönmez, A. (2016). Öğretim elemanlarının araştırma görevlisi kavramına ilişkin metaforik algıları. *Eğitim ve Bilim*, 41(185), 19-32.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yob, I. M. (2003). Thinking constructively with metaphors. *Studies in Philosophy and Education*, 22, 127-138.

Özgün Araştırma • Original Article

Güce Adının Tarihi ve Kültürel Kökenleri

The History and Cultural Origins of Güce Name

Mevlüt Kaya ^{a,*}

^a Öğr. Gör., Giresun Üniversitesi, Eynesil Meslek Yüksekokulu, 28850, Giresun/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-7508-1149

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 22 Kasım 2017
Düzeltilme tarihi: 30 Mayıs 2018
Kabul tarihi: 09 Haziran 2018

Anahtar Kelimeler:

Güce
Tirebolu
Giresun
Yer Adları

ÖZ

Yer adları, çeşitli statülerdeki yerlerin geçmişini aydınlatmada başvurulabilecek önemli verilerdir. Anadolu kırsallarındaki çoğu Türkçe yer adının kökeni yanlış bilinmekte, bu yanlışlıkların sürdürülmesi, tarihsel gerçekliklerin açıklanmasında bir dizi engel teşkil etmektedir. Çağlar boyunca uzak bölgelerden göç alan Anadolu'da, eski dönemlerden kalma yer adlarının önemli bir kısmı, 11. yüzyılda başlayan Türk akınları sürecinde değiştirilmiş veya yeniden yorumlanmıştır. Asya'dan Anadolu'ya ve Balkanlara kadar taşınmış olan Türkçe yer adları da bugün çeşitli politik kaygılarla değiştirilmekte veya anlam, biçim, köken bakımından saptırılmaya maruz kalmaktadır. Bu durum karşısında Türkçe yer adlarının bilimsel disiplinler yardımıyla araştırılarak akademik sonuçların ortaya konulması gerekmektedir. Çalışmada, ilgili kaynaklar çerçevesinde Giresun ilinin Güce ilçesinin ad kökeninin incelenmesi bu gerekliliğin bir sonucudur.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 22 November 2018
Received in revised form 30 May 2018
Accepted 09 June 2018

Keywords:

Güce
Tirebolu
Giresun
Place Names

ABSTRACT

The place names are important informations which are referable to clarification for history of the places on several status. A lot of the origins of Turkish place names are known wrongly in the country sides of Anatolia and ongoing of these mistakes creates a range of obstructs in explaining the historical realities. In Anatolia, which let immigrants from distant regions throughout the ages, a significant number of place names from ancient times have been altered or reinterpreted in the course of the Turkish invasions that began in the 11th century. Today, Turkish place names which migrated from Asia to Anatolia and The Balkans are changed with some political concerns or are subject to diversion in terms of meaning, form and origin. In the face of this situation, it is necessary to investigate the Turkish place names with the help of scientific disciplines and to show the academic results. In this work, the research of the origin of Güce name which is a county of Giresun pursuant to related sources is a result of this necessity.

1. Giriş

Giresun'un doğu ilçelerinden biri olan Güce'nin kuzeyinde, güneyinde ve doğusunda Tirebolu, batısında Espiye ilçesi yer almaktadır. Engebeli bir arazi üzerine kurulu Güce, 20. yüzyıla dek civardaki tek kasaba olan Tirebolu'ya bağlı bir yerleşim birimidir.

1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmesiyle Türkiye'de, merkezi idare kuruluşları bakımından coğrafi, ekonomik şartlara ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre illere, illerin de diğer kademelere ayrılacağını belirten hüküm karşısında, 469 sayılı İl İdaresi Kanunu'nda değişiklik yapılarak

Anayasa'nın getirdiği esaslar çerçevesinde illerin ilçelere, ilçelerin de bucaklara ayrılacağı esası kabul edilmiştir (T.C. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, 1976: 11). Bu tarihten itibaren Türkiye'de pek çok belde, ilçe olmuştur. Çevresindeki köyleri birbirine bağlayan bir merkez durumundaki Güce'de de ilk kez 1975'te belediye teşkilatı kurulmuştur. Güce'nin 3644 Sayılı Kanun ile müstakil bir ilçe olduğu 20 Mayıs 1990 tarihine kadar (Kufacı, 2016: 36) belde statüsüyle bağlı olduğu Tirebolu'ya uzaklığı 21 kilometre, Giresun il merkezine uzaklığı ise 49 kilometredir. Güce'de genel olarak dağınık bir yerleşim hâkimdir. İlçenin başlıca yükseltileri şunlardır: Ciritlik Tepesi, Şihtepe, Ceviztepe, Gürcütepe, Hambartepe (Öztürk, 2005: 460).

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: tarihmeltemi@hotmail.com

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin küçük ölçekli ilçelerinden biri olan ve Karadeniz Dağları'nın eteklerinde kurulan Güce, sahilten yaklaşık 15 kilometre kadar uzaklıkta olup, 351 kilometrekarelik bir yüzölçümüne sahiptir (Kufacı, 2016: 17). 40°-53° enlemleri ve 38°-48° boylamları arasında yer alan ilçenin rakımı 340 metredir. İlçenin 15 köyü, dört mahallesi vardır¹. Fiziki özellikleri ve iklimi Doğu Karadeniz Bölgesi karakterini yansıtmaktadır. Başlıca dereleri; Karaovacık, Gelevera ve Karadoğa'dır. İlçe genelinde çay, fındık ve kısıtlı ölçülerde sebze tarımı yapılmakla birlikte arıcılık, hayvancılık ve yaylacılık önemli geçim kaynaklarıdır.

Güce'nin merkez nüfusu 4402, köylerinin nüfusu 3994, toplam nüfusu ise 8386'dır (<http://www.guce.gov.tr/ilce-nufusu>). İlçenin genel nüfusunda, son on yılda küçük iniş çıkışlar gerçekleşmiş olsa da çoğunlukla nüfus sekiz binin üzerinde seyretmiştir. İlçenin köy nüfusu ise bu süreçte giderek düşmüştür. Azalan köy nüfusunun, ilçe merkezini pek etkilemediği görülmektedir. Bu durum, köylerin ilçe dışına göç verdiğini göstermektedir.

2. Güce'nin Kısa Geçmişi

Tarihsel verilere göre, Güce'deki Türk yerleşimi 11. yüzyıla dek inmektedir. Anadolu Selçukluları ve Osmanlı döneminde bir uç niteliği taşıyan Tirebolu-Güce-Espiye havzasında Türk boylarının yerleştikleri bilinmektedir (Emecen, 2007: 1-19; Bostan, 2007: 21-61). Turan, bölgenin Türkleşmesiyle ilgili şu tespitlerde bulunmuştur: "Şarkî Karadeniz sahilleri iki yoldan istilaya ve Türkleşmeye maruz kalıyordu. Bunlardan biri Karadeniz dağlarında yayla yapan veya Harşit çayı gibi vadilerden ilerleyen Türkmenler sahillere iniyordu... Panaretos XIV. Asırda Çepnilerin Tirebolu'ya kadar vardıklarını söyler ki, bunlar Gümüşhane tarafından gelmişlerdir..." (Turan, 2004: 530).

Güce'de sekiz eski yerleşim yerinin olduğu bilinmektedir. Bunlar; Alahnas, Arageriş, Alapelit, Baş, Çeğel, Çukurlu, İlit ve Kuz köyleridir (Sümer, 1992: 153-154). İlçenin bugünkü 15 köyü ise şunlardır: Ergenekon, Akpınar, Boncukçukur, Dayıcık, Düzçukur, Kuluncak, Fırınlı, Soğukpınar, Sarıyar, Yukarıboynuyoğun, İlit, Örnekköy, Güragaç, Fındıklı, Tekkeköy. Saltık, bu köylerden üçünde (İlit, Fındıklı, Ergenekon) Çepni Türklerinin yaşadığını bildirmektedir (Saltık, 2016: 131). Tarihsel süreçte ilçede yaşayan başlıca sülaleler şunlardır (Güce, 2017):

- (i) Akpınar Köyü: Görekseoğulları, Şellioğulları, Kelhasanoğulları.
- (ii) Boncukçukur Köyü: Bekirefendioğulları, Cıbillioğulları, Çağmanoğulları.
- (iii) Dayıcık Köyü: Topçuoğulları, Ericoğulları, Velioğulları, Karavelioğulları, Çolakoğulları, Kürdoğulları.
- (iv) Düzçukur Köyü: Şellioğulları, Gedikoğulları, Bektaşoğulları.
- (v) Ergenekon Köyü: Karayakupoğulları, Karabacakoğulları, Yiğinoğulları.
- (vi) Fındıklı Köyü: Durduoğulları, Mollamehmetoğulları, Gündoğduoğulları, Canoğulları.
- (vii) Kulpar Köyü (Kufacı, 2016: 31-33): Barboğulları, Kürtoğulları, Haliloğulları, Türdoğulları².
- (viii) İlit Köyü: Şihoğulları (Yüksel, 2003: 157).

- (ix) Güce merkez: Meryemoğulları, Osmançavuşoğulları, Abdoğulları, Hıracoğulları, Kuzucuoğulları. 1835-1847 yılları arasında Güce genelindeki sülaleler ise şunlardır: Abdullahoğlu, Ayaklıoğlu, Ayrancıoğlu, Balioğlu, Boduroğlu, Ceniklioğlu, Tomakoğlu, Güceferoğlu (Gücefaroğlu), Hatiboğlu, Kabarukoğlu, Karabatakoğlu, Karabicoğlu, Kırahmedoğlu, Kırhasanoğlu, Kopuzoğlu, Musaoğlu, Sarıhaliloğlu, Temüroğlu, Ustaoğlu, Yakuboğlu (Yüksel, 2013: 23). Bu sülalelerin bir kısmı bugün Güce'de yaşamamaktadır (Kufacı, 2016: 31-33), ancak büyük çoğunluğu bugün hâlâ Güce-Espiye-Tirebolu havzasında yerleşiktir.

16. yüzyılda, Güce'nin de içinde bulunduğu Tirebolu yöresi, idari bakımdan Trabzon Sancağı'na bağlıydı. Güce bu dönemlerde Bayramoğlu Nahiyesi'ne sınır olan Alahnas Nahiyesi içerisinde yer almaktaydı. Alahnas Nahiyesi içerisinde yer alan köylerden bazıları bugün Tirebolu'ya, bazıları ise Güce'ye bağlıdır. Güce'nin İlit Köyü, 16. yüzyılda Bayramoğlu Nahiyesi'ne bağlıydı (Sümer, 1992: 79, 85). Fatsa, vergi nüfus kayıtlarından hareketle bu yüzyılın ilk yarısında Bayramoğlu Nahiyesi'nde yer alan sekiz köyde gayrimüslim aile yaşamadığını belirtse de (Fatsa, 2005: 264, 406) vergi nüfusundan kesin bir biçimde bu sonuca ulaşılamayacağı açıktır.

Güce yöresi, Osmanlı'nın son dönemlerine kadar hem aralarında inanç farklılıkları bulunan Türklerin hem de diğer etnik unsurların bir arada yaşadığı bir coğrafyadır. Ayrıca Eymür, Halaç, Avşar, Çepni gibi Oğuz boylarının yanı sıra Kıpçaklar gibi diğer Türk boylarının da tarihsel süreçte bölgeye akınlarla geldiği bilinmektedir. 11. yüzyılda, Malazgirt zaferinin ardından Türk boylarının yoğun bir biçimde Türkistan'dan İran'a, İran'dan da Anadolu'ya göçmeye başladıkları görülmektedir. Anadolu'ya göçen yüz bin çadırılık Türk kitlenin önemli bir kısmının Doğu Karadeniz'e gelerek Giresun-Trabzon arasına yerleştikleri bilinmektedir (Sümer, 1999: 352). Güce'nin doğu-batı ve kuzey-güney istikametinde eski göç yollarını birleştiren bir havza olduğu gerçeğinden hareketle, stratejik öneminin bir neticesi olarak burada çoğu Türk topluluklarının ve yabancı unsurların yerleşmiş olacağını kabul etmek gerekir. Tarihsel süreçte Güce, bölgedeki sekiz önemli yolun kavşağı durumundadır. Bu yolların istikameti şöyledir (Kufacı, 2016: 18-19):

- (i) Güce merkez ↔ Karadeniz sahili
- (ii) Güce, Atos mevki ↔ Kozköyü ↔ Arslancık ↔ Harşit Vadisi
- (iii) Güce ↔ Gelevera ↔ Gümüşhane
- (iv) Güce ↔ Gelevera ↔ Boynuyoğun
- (v) Güce ↔ Kemaliye ↔ Espiye
- (vi) Güce ↔ İkidere ↔ Espiye
- (vii) Güce ↔ İlit ↔ Yaylalar
- (viii) Tirebolu ↔ Henköllü ↔ Kozköyü ↔ Şabankale ↔ Yaşmaklı Ağaçbaşı ↔ Gümüşhane

Yöreye dair 1486 tarihli ilk tahrirde adı geçen büyük köyler, tarihsel süreçte yeni köylerin oluşmasını sağlayarak idari sınırlarında ve statülerinde önemli değişiklikler yaşamışlardır. Fatsa'nın aktarımlarına göre, Alahnas Nahiyesi'nin idari sınırları Tirebolu'nun güneyindeki Arageriş'ten başlayıp, yine ilçenin güneyindeki İlit'e dek uzanmaktaydı. Alahnas, genel olarak bugünkü Güce ilçe

sınırlarıyla Tirebolu'nun güneybatı kısımlarına denk gelmektedir (Fatsa, 2010: 122).

Güce'nin henüz müstakil bir karye olmadığı 15. yüzyıl başlarında, bağlı bulunduğu Tirebolu'dan geçen seyyah Clavijo, Tirebolu'ya dair kısa bilgiler vermiştir (Clavijo, 1993: 68): "... Ertesi gün, sahil üzerinde kurulu büyük bir şehir gördük. Burası Tirebolu idi. Trabzon İmparatorluğu'na bağlı olan ilk yer burasıydı. Biraz daha ilerleyince Horel (Görel) adında bir kasaba gördük."

Tirebolu yöresiyle ilgili bilgi veren seyyahlardan biri de Bijişkyan'dır. Bijişkyan'ın, Tirebolu'ya dair gözlemleri daha ziyade sahil şeridinden ibarettir. Bu nedenle, zikredilen seyyahın yöreden geçtiği 19. yüzyılda Tirebolu'nun bir köyü durumundaki Güce'ye dair bilgi vermemesi doğaldır. Bijişkyan, bu yüzyılda Tirebolu kasabasında Türk, Rum ve Ermenilerin birlikte yaşadıklarını yazmıştır (Bijişkyan, 1969: 38). Bu dönemlerde Güce'den yakın civardaki kasaba ve köylere göçler gerçekleştirilmektedir. Örneğin, 1835 yılı nüfus kayıtlarına göre, Güce'den iki kişi Görel'e'nin Aralıköz köyüne göçmüştür (Emecen vd., 2015: 75, 77, 113). Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla yöredeki siyasi kargaşanın artması, azınlıkların isyanları ve ortaya çıkan etnik çatışmalarla birlikte Rus işgalinin gerçekleşmesi, yörede yoğun göç hareketlerine yol açmış, bu kozmopolit bölgede büyük bir değişiklik olmuştur³. Bu süreçte Güce'nin içinde bulunduğu Tirebolu Kazası, Trabzon merkez sancağına bağlıdır (Goloğlu, 2000: 127). Yaylacılığa bağlı hayvancılıkla meşgul olan Güce köylülerine ait hayvan sayısı ve vergi miktarları hakkında, 1876 tarihli Osmanlı kayıtları ayrıntılı bilgiler vermektedir (Sümer, 1992: 153-176).

3. Güce Adının Menşei

Tarih çalışmalarında sağlam bir dayanak olarak başvuru yer adları, yalnızca eski boy adları hakkında bilgi vermekle kalmaz, ayrıca bu boyların dağılışı, yayılışı, sosyal, ekonomik ve diğer özellikleri hakkında da önemli ipuçları verebilir (Eren, 1989: 160). Bu noktada bir yer adının kimler tarafından ve nasıl konulduğu, esin kaynağı ve varsa bilinen önceki versiyonu etraflıca araştırılmalıdır.

Dünyanın çoğu yerinde olduğu gibi, Türkiye'de de Cumhuriyet öncesinde ve sonrasında çeşitli nedenlerle yer adlarını değiştirme uygulamasına gidilmiştir. Giresun da bu uygulamalardan fazlaca etkilenmiş, 1984'e kadar 503 köyden 168'inin ve 3 bucağın adı değiştirilmiştir. Bu oran, Giresun'daki köy ve bucakların % 34'üne tekabül etmektedir (Emiroğlu, 1984: 197).

Doğu Karadeniz Bölgesi, yer adları değiştirme uygulamasından en çok etkilenen bölgelerden biridir. 1925'te Artvin'deki çoğu Gürcüce olduğu düşünülen bazı yer adları, il genel meclisi kararıyla değiştirilmiştir. 1940'ta ise bu uygulama, İçişleri Bakanlığının kararıyla resmîleştirilmiştir. Genelgenin ardından valilikler tarafından yabancı yer adları listelenerek bakanlığa yollanmış, bu doğrultuda genel bir çalışma başlatılmıştır (Tuncel, 2000: 27).

Daha önce de belirtildiği üzere, yer adlarının değiştirilmesine yönelik resmi girişimler, Osmanlı'nın son döneminde de üzerinde sıkça durulan uygulamalar arasındadır. Enver Paşa'nın 23 Aralık 1915'te yer adlarının

değiştirilmesine yönelik verdiği emirle oluşturulan listede, Güce'nin adı da yer almaktadır. 1915-1916 yıllarındaki Anadolu'da yer adları değiştirme girişimleri sürecinde, Güce'nin adı yetkililerce "Küçükköy" olarak değiştirilmek istenmiş, ancak uygulamaya geçilememiştir (Yüksel, 2003: 19-32). Aynı şekilde Güce'nin en eski köylerinden biri olan İlit'in adı da "Yakaköy" olarak değiştirilmek istenmişse de bu girişim hayata geçirilememiştir (Fatsa, 2010: 125).

Güce'nin bilinen başka bir adı yoktur. Bölgenin 14. yüzyıldan itibaren Çepni Türklerinin iskânına açıldığı, yaygın bilgiler arasında olsa da yöredeki Türk yerleşiminin 10. yüzyıla dek indiği anlaşılmaktadır.

19. yüzyılda Osmanlı coğrafyasındaki yer adlarını araştıran Mostras (2012) ve 20. yüzyılda Anadolu'daki eski yer adlarına ilişkin çalışmaları olan Umar (1993), Güce hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. Ancak Osmanlı yer adlarına dair muhtelif listeler yayımlayan Sezen, Güce'yi Tirebolu merkezine bağlı bir yer olarak göstermiştir (Sezen, 2006: 206).

Doğu Karadeniz Bölgesi araştırmacılarından Bilgin, Bulancak'taki Kücedere'nin, Dereli ilçesindeki Gücese köyü ve Kızıldaş köyündeki Güci mahallesinin, Güce ilçesinin ad menşei ile ilişkili olduğuna dikkat çekmektedir:

"Tespit edebildiğimiz kadarıyla Karluklar, 1227 yılında Cengiz Han'ın halefi Ögeday Han'ın Curnağın Noyan komutasında Ön Asya'ya gönderdiği bir ordu komutasında gelmişti. Teme Çerisi denilen ve açılan yerlere yerleşmek üzere aileleri ile birlikte gönderilen bu ordunun dört tümeden birinin Uygur, Karluk, Türkmen ve Küçeliler adlı Türk kavimleri ile Kaşgar Türkmenlerinden oluşuyordu. Trabzon bölgesine yerleşen Karlukların bu bölükten olması kuvvetle muhtemeldir. Burada adı geçen Küce ismine bölgede Giresun'a bağlı Güce ilçesi, Bulancak'ta Kücedere, Yavuzkema'l'de Gücese (Şimdi Pınarlar köyü) ve Kızıldaş köyüne bağlı Güci mahallesi şeklinde yer ismi olarak rastlıyoruz." (Bilgin, 2000: 100)

Yöreyle dair araştırmaları bulunan Fatsa da 1455'e ait Osmanlı tahrirlerinden hareketle, Kırık Nahiyesi adıyla anılan bölgede Göçekse (Gücese) adlı bir köy yerleşiminin bulunduğunu aktarmaktadır. Fatsa'nın aktarımlarına göre, Gücese'de 1485'te yerleşik nüfus bulunmamaktadır. Köy hariçten ekilmektedir. 1530'da da aynı durum söz konusudur. Ancak 1547'de bu köyde hızlı bir iskân hareketinin olduğu anlaşılmaktadır. 1642 tarihli Avarız defterlerine göre, köyde arpa ve buğday ekimi yapılmaktadır (Fatsa, 2010: 220).

Yaygın rivayetlerden yola çıkarak hazırlanan resmi kaynaklarda ve çoğu yerel yayınlarda Güce adının, Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında Doğu Anadolu'dan buraya gelerek yerleşen "Gücefarogulları" adlı sülaleden esinlenerek konulduğu aktarılmaktadır (Cumhuriyetimizin 75. Yılında Giresun, 1998: 205; Kara, 2010: 68). Ancak Güce adının kökenlerine dair Osmanlı döneminde yazılmış eserlerden herhangi bir veri elde edilememiştir. Ahmet Vefik Paşa'nın (1293), Ahmet Rifat'ın (1299) ve Ali Cevad'ın (1313) eserlerinde bu adla ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Şemseddin Sami'nin Kamus-ı Türkî (1317: 1191) adlı eserinde ise "güce" sözcüğü "kaynatılmış bulgur, dökülmüş buğday: güce tarhanası" karşılığıyla verilmiştir. Daha eski dönemlerde gidildiğinde, Türkçenin ilk sözlüğü olan

Kaşgarlı Mahmut'un yazdığı Divan-ı Lügati't-Türk'te "Küçet" adındaki bir Türk kavmine rastlanmaktadır. Kaşgarlı, bu kavmin Harezmi bölgesinde yaşamakta olduğunu belirtmiştir (Kaşgarlı, 2005: 331). Aynı bilgi, Sümer'in (1999: 58, 87) Türk boyları üzerine yaptığı araştırmalarda da geçmektedir.

Kamus-ı Türkî'de olduğu gibi; Kıpçak Türkçesi Sözlüğü'nde de "güce" sözcüğünün karşılığı "bulgur" olarak geçmektedir. (Toparlı, 1993: 131, 142). Derleme Sözlüğü'nde ise "güce" sözcüğü, Giresun-Güce yöresine yer verilmeksizin yerel anlam farklılıklarıyla şöyle aktarılmıştır (Derleme Sözlüğü, 1993: VI/2207):

- (i) Kırılmış buğday, yarma (Çanakale-Biga yö.)
- (ii) Yarılmış mısır, burçak (Yeşilova-Burdur yö.)
- (iii) Bir çeşit oyun (Rize yö.).

Türkiye'de bugün Güce ilçesinin dışında, Güce adıyla ilişkili olabileceği düşünülen bazı yer adları bulunmaktadır. Bunlardan biri, Giresun'un Çamoluk ilçesine bağlı Gücer köyü, biri Eskişehir'in Mihaliçcik ilçesine bağlı Güce mahallesidir. Diğer de Zonguldak'ın Kozlu ilçesine bağlı köylerinden biri olan Gücek köyüdür (Köy Köy Türkiye, 2003: 266; T.C. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, 1968: 241).

Mihaliçcik'in Güce mahallesinin ad kökeni, yerli halk arasında şöyle bir rivayete dayanmaktadır: Buraya yerleşen ilk Türk kitlesinin içinde oldukça güçlü ve çalışkan insanlar bulunmaktadır (Tuna, 2017). Dolayısıyla bu yere gücü temsil eden "Güce" adı konulmuştur. Bu rivayet, Güce mahallesinin ad menşeiinden uzak bir yakıştırma değildir. Çamoluk'un Gücer köyü ise 1993'te Pınarlı köyünden ayrılmıştır. Yerli halk, eskiden mahalle statüsünde olan bu adın yüzlerce yıldır kullandığını ancak adın menşeiine dair herhangi bir bilgiye sahip olmadıklarını ifade etmektedir (Çolakel, 2017).⁴ Kozlu'ya bağlı Gücek köyünün ad menşei hakkında da herhangi bir yazılı ya da sözlü veriye ulaşılamamıştır (Başyigit, 2017).

Osmanlı yer adlarında ilişkin çalışmaları olan Akbayar'ın eserinde (2001) "güce" sözcüğü ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak muhtelif tarihlerde Osmanlı coğrafyasında "güce" adıyla ilişkili olabileceği düşünülen bazı topluluk veya yer adlarıyla nadiren de olsa karşılaşmaktadır. 1857 yılında Çukurova yöresinde "Küçü oğlu" adlı bir oymağın bulunması, bu duruma örnektir (Sümer, 1999: 435). Uğur, Türklerin yer adlandırmalarında kullandıkları yöntemleri şöyle tasnif etmiştir: Türklerde genellikle arazinin şekli, rengi, sahibinin adı, suyunun özellikleri ve arazide geçen olaylara göre yer adlandırması yapılmıştır (Uğur, 1991: 12).

Tirebolu-Güce yöresine ait 1486-1515 yıllarındaki tahrirlerden, Türk oymaklarının sürekli bir yer değiştirme eyleminde buldukları anlaşılmaktadır. 1515'te bu yöre Kürtün kazasına bağlıdır. 1486-1583 sürecine ait tahrirlerden anlaşıldığına göre, yöredeki Türkler arasında mezhebi farklılıklara dayalı çatışmalar yaşanmıştır (Bostan, 2002: 115, 311,312). Bu çatışmalar, kitlelerin bölgeler arası göçlerine, dolayısıyla nüfus değişimine ortam hazırlamıştır. Gerçekleşen göçlerle birlikte, Türk boyları yer ve oymak adlarını farklı bölgelere taşımışlardır. Giresun'daki Güce dışında, 1523-1524 tarihli Osmanlı kayıtlarında bulunan, Tarsus Sancağı dahilindeki Güce mezrasının adı (Halaçoğlu,

2009: 1629), muhtemelen Anadolu'daki göçler sürecinde gerçekleşen kültürel taşınmaların bir sonucudur. Osmanlı döneminde, Türkçe yer adlarının yoğun bir biçimde yayıldığı Balkanlarda ise "Güce" adına rastlanmamaktadır (Acaroğlu, 2006: 42, 167).

16. Yüzyılda Osmanlı yer adları içinde bugünkü "Güce"ye dair başka bir yer adına rastlanmamaktadır (Osmanlı Yer Adları-1-2, 2013). Yine, Osmanlı tahrir kayıtlarında geçen Malatya sancağına bağlı Erenci nahiyesindeki Gücek adlı bir karyenin (Yediyıldız, 1984: 33) ve Beyşehir sancağına bağlı Göçü ve Göceler nahiyelerinin (Erdoğan, 2006: 345-347, 413), Giresun'un Güce ilçesinin ad menşeiyle ortak bir köken ilişkisinin bulunduğu dair herhangi bir veri bulunmamaktadır.

Lezina ve Superanskaya'nın Türk boy ve oymakları üzerine yaptıkları derlemelerde, "Güce" adıyla ilişkili olabileceği düşünülen pek çok topluluk adı yer almaktadır. Bunlardan biri oldukça dikkat çekicidir: Kucur/Koçur (Türkmen Avşar boyu). İnceleme kapsamındaki Güce'de bugün hâlâ yaşamakta olan bir sülale bulunmaktadır: Hoçuroğulları. Bu sülale, Güce'nin Kuluncak köyüne yerleşmiş köklü bir topluluktur. Buna bağlı olarak, Güce ve Kucur adları arasında muhtemel bir ilişkinin varlığı akla gelmekte ise de henüz konuya açıklık getirecek bir veri bulunmamaktadır (Lezina vd., 2009: 380).

Kafesoğlu, "eski Türk boylarının adları boyun bu siyasi ve sosyal hususiyetlerini meydana koymaktadır" demektedir (Kafesoğlu, 1998: 230). Kuçe sözcüğünün, "bulgur" anlamından hareketle düşünüldüğünde "küçük bir grup" anlamı verdiği düşünülebilir. Bundan hareketle, Güce'de yakın geçmişte dek buğday yetiştirilip bulgur dövülmekte (Kufacı, 2016: 225) olduğu gerçeği ile "bulgur-Güce" ilişkisi her ne kadar düşündürücü olsa da bu yönde bir veri bulunmamaktadır.

Doğu Türkistan'da bulunan Uygur Bölgesi'ndeki eski Türk yerleşimi olan Kuça/Küçe (Roux, 2006: 125-166) ile Güce arasında ad menşei bakımından bir ilişki bulunup bulunmadığı henüz bilinmemektedir.

Yaygın bir rivayete göre Güce, adını Osmanlı'nın kuruluş yıllarında Doğu Anadolu'dan gelerek buraya yerleşen Gücefaroğulları (Güceferoğulları) adlı bir sülaleden almıştır (Kufacı, 2016: 23). Başka bir rivayete göre bu sülale, 1461'de Trabzon'un fethinin ardından Güce'ye gelip yerleşmiştir. Bu zamanlarda Güce'nin bir yerleşim yeri olarak adı yoktur. Burası muhtemelen yakınlarındaki Kulpar köyü veya Giyimli Mahallesi sınırları içine dâhildir. Gücefaroğulları, Güce'nin yerlileriyle uzun yıllar birlikte yaşamışlar ve bazı toplumsal hizmetlerde bulunmuşlardır. Güce'nin yaylalarında hayvancılık yapmışlar, yaylacılık kültürüyle iç içe yaşamışlardır. Güce'nin adı, bu uzun süreçte Gücefaroğullarının adıyla anılmaya başlamış ve ilerleyen zamanlarda yer adı olarak buraya verilmiştir. Sonraki yüzyıllarda Gücefaroğullarının buradaki nüfusu hızla azalmaya başlamıştır. Bu azalmanın başlıca iki nedeni vardır: Veba salgınından kaynaklanan ölümler ve bu sülalenin meskenlerinin buradaki bazı kişilerce yok edilmesi (Kufacı, 2016: 24). Tarihsel süreçte yerli ve yabancı pek çok sülale bölgede yaşanan iç huzursuzluklar nedeniyle, bölgesel güçlerin yerinden etme faaliyetlerine maruz kalmışlardır.

Güceftaroğullarına ait Güce'deki ev, 1847 yılında yakılmıştır. Bu olaya dek nüfusu giderek azalmış olan sülale, bu olaydan sonra Tokat-Erbaa'ya göçmüştür (Kufacı, 2016: 35). Güceftaroğulları ile birlikte Güce'ye gelip yerleşen Cafaroğulları adlı bir sülale de bu göçe eşlik etmiştir. Sülalenin bir kısmının da bu tarihlerde Tirebolu'nun Danışman köyüne göçmüş olduğu, 1893 yılına ait nikâh kayıtlarından anlaşılmaktadır (Yüksel, 2008: 197). Güce yöresine dair araştırmaları bulunan Kufacı'nın bildirdiğine göre, Dereli'nin Yavuzkema Beldesi (Kırık Nahiyesi) dâhilindeki Gücese ve Aksu köylerinde meskûn olan Güceftaroğulları ve Cafaroğulları, yöredeki Rum baskını ve salgın hastalıklar nedeniyle 1790'larda Gümüşhane üzerinden şimdiki Güce'ye göçmüşlerdir. Güceftaroğulları Güce'nin Puturak mevkiini, Cafaroğulları ise Giyimli mevkiini iskân mahalli haline getirmiştir. Yaklaşık yüz yıl burada kalmışlar, ancak bölgedeki kargaşaların artması sonucunda meskenlerini terk ederek göçmek zorunda kalmışlardır (Kufacı, 2016: 24). Bu iki sülalenin bakiyeleri Dereli ilçesinin adı geçen köylerinde meskûndurlar. Ayrıca Güce'nin Giyimli Mahallesi'nde Cafaroğlu adlı bir bahçenin ve Puturak mevkiinde Güceftaroğullarına ait mesken kalıntılarının bulunduğu bildirilmiştir (Kufacı, 2016: 25).

Mevcut verilere göre, Güce'nin ne zaman bir yerleşim yeri haline geldiği kesin olarak bilinmemektedir. Kufacı'nın tespitlerine göre Güce, 1400'lü yıllarda Güceftaroğulları ve Cafaroğullarının yöreye geldiği zamanlarda, Kulpar ve Giyimli civarındaki bir yerleşim yeri idi. Yörede 1432-1455 yıllarına ait Türk mezar taşlarının ve Rumlara ait kalıntıların bulunması, farklı etnik grupların burada birlikte yaşadıklarını göstermektedir (Kufacı, 2016: 25-26).

Güce adına ilişkin farklı bir rivayet daha bulunmaktadır: "Güce-Göğçe" ilişkisi. Güce'nin İlit köyünden Karaovacık'a giden yolda, Göğçebel denilen bir mevki bulunmaktadır. Burası resmi kayıtlara "Gökçebel" olarak geçmiştir. Kufacı, bunun yanlış olduğunu; adın orijinalinin "Göğçebel" olması gerektiğini belirtmiştir. Güce adının ise burada zikredilen "Göğçebel/Göğçe"den değil, Güceftaroğullarından esinlenerek konulmuş olduğunu bildirmiştir (Kufacı, 2016: 26). Ancak, Kafesoğlu boy adlarından bir kısmının eski Türk unvanları olduğunu belirtmiş, Küerçi (gök, mavi) sözcüğünü buna örnek göstermiştir (Kafesoğlu, 1998: 180). Bu tespitler ise Güce adının "göğçe" sözcüğüyle de ilişkisini ortaya çıkarmada yetersizdir.

Karadeniz Bölgesi üzerine etimolojik araştırmalar yapan Öztürk, çalışmasında "Güce" ilçesine kısaca yer vermiş, Güce'nin ad menşei hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. Öztürk, Güce'nin Kuluncak köyündeki Kuçuroğlu (Hoçuroğulları) sülalesinden bahriye askeri olan Kuçuroğlu Hüseyin'in 1860'larda adının eşkıyalık olaylarına karıştığına dair bir kesit sunmuştur (Öztürk, 2005: 720).

4. Sonuç ve Değerlendirme

Güce'de Türk yerleşimi Osmanlı öncesine dayanmaktadır. Anadolu Selçuklularından önceki akınlar sürecinde bazı Türk boyları yöreye gelip yerleşmişlerdir. Türk boylarının Güce yöresine Asya'dan geldikleri bilinmektedir. Güce, önemli tarihsel yolların kavşağı olmakla birlikte, bölgenin toplanma ve kaynaşma merkezlerinden biridir. Tarihsel kaynaklarda adının geçmemesi, Güce'nin idari bakımdan müstakil bir statüsü bulunmaması ve bir geçiş güzergâhında

yer almasıyla ilgilidir. Güce'nin, bilinen başka bir adı bulunmamaktadır.

Çalışmada anlatıldığı üzere; Bulancak'taki Küçedere, Çamoluk'taki Gücer, Dereli'deki Gücese ve Güci adlı eski yerleşim birimlerinin Güce adıyla bağlantılı olduğu düşünülmektedir.

Güce adının kökenine isnat edilen bir yer adı da Güce'nin İlit köyünden Karaovacık yaylasına giden yol üzerindeki "Göğçebel/Gökçebel" adlı bir mevkiidir. Ancak bu mevkinin Güce'den oldukça uzakta bulunduğunu ve bu ihtimalin çok zayıf olduğunu belirtmek gerekir.

Divan-ı Lügati't-Türk'te geçen ve Harezm bölgesinde yaşadığı bildirilen Küçet adlı Türk kavmi ile Güce adı arasında ise henüz bilimsel bir ilişki ortaya konulamamıştır.

Bilgin'in (2000: 100) Giresun dâhilinde bulunan Güce, Güci, Güce ve Küçedere adlarını taşıyan yerlerin, 13. yüzyılda bölgeye geldiği düşünülen Küçeliler adlı Türk kavmiyle ilişkili olduğuna dair yaklaşımı, henüz kesin verilere dayanmasa da ihtimal dâhilindedir.

Buraya kadarki verilerin tümü değerlendirildiğinde, Güce ilçesinin ad menşei hakkında kesin bir sonuca varılamamakla birlikte, en ikna edici sonuç şudur: İlçenin adıyla ilgili yaygın bir rivayet olan "Güceftaroğulları/Güceftaroğulları" sülalesinin hangi zaman aralıklarında yörede yaşadıkları bilinmemektedir. Bir rivayete göre Osmanlı'nın kuruluş yıllarında, başka bir rivayete göre Trabzon'un fethinden sonra söz konusu sülalenin buraya gelip yerleştiği kabul edilse de bu konuda kesin bilgi yoktur. Güce adının söz konusu sülalenin adından esinlenilerek konulmuş olma ihtimali kadar, bu sülalenin adının Güce'den esinlenilerek konulmuş olabileceğini düşünmek de mümkündür. Osmanlı döneminde Güce'de buğday tarımı yapılmakta, buğday dövülerek bulgur elde edilmektedir. Dönemin en önemli besin kaynaklarından olan bulgur, belki de bu sülale tarafından üretilerek sektör haline getirilmiş, dolayısıyla "bulgur" anlamındaki "güce" sözcüğüne "dâr=tar" eklenerek mesleki bir terime dönüştürülmüştür.

Notlar

¹ Köyleri: Akpınar, Boncuçukur, Dayıcık, Düzcükur, Ergenekon, Fındıklı, Fırınlı, Gurağaç, Kuluncak, Örnekköy, Sarıyar, Soğukpınar, Tekkeköy, Yukarıboynuyğun. Mahalleleri: Tevekli, Giyimli, Kemaliye, Merkez.

² Türdoğlu/Türdoğulları, Osmanlı son dönemine dek civarda geniş arazilere sahipti. Bu arazilerden bir parçası, bugün Espiye'nin Taflancık köyünde yer almakta, "Türdoğlu" yeri olarak anılmaktadır.

³ Bu dönemde yöredeki göç hareketleri için ayrıca bkz. Tekir, 2016: 43-65.

⁴ Çamoluk Kaymakamlığı, (2017); Gücer köyü muhtarı Celal Çolakel, köyün adına dair bir bilgi bulunmadığını söylemiş, kaynak kişi künyesine dair doğum yılı ve tahsil durumu hakkında bilgi vermemiştir.

Kaynakça

Acaroğlu, M. T. (2006). *Balkanlarda Türkçe Yer Adları Kılavuzu*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.

- Ahmet Refik (1299). *Lügât-ı Tarihiyye-I*. İstanbul: Mahmutbey Matbaası.
- Ahmet Vefik (1293). *Lehçe-i Osmanî-2*. İstanbul: Matbuat-ı Amire.
- Akbayar, N. (2001). *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ali Cevad (1313). *Memalik-i Osmaniye'nin Coğrafya Lügâtü*. İstanbul: Mahmutbey Matbaası.
- Başığit, B. (2017). 1955 Kozlu doğumlu, İlkokul Mezunlu, Muhtar (Kişisel görüşme: 11.09.2017).
- Bıjışkyan, P. M. (1969). *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası*. (çev. Hrand D. Andreasyan). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Bilgin, M. (2000). *Doğu Karadeniz Tarih Kültür İnsan*. Trabzon: Serander Yayınları.
- Bostan, M. H. (2002). 15.-16. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bostan, M. H. (2007). XV-XVII. Yüzyıllarda Espiye'nin Sosyal ve İktisadi Tarihi. *Tarihi, Kültürel Özellikleri ve Gelenekleriyle Espiye Sempozyumu (24 Haziran 2006)*, İstanbul: Espiye Belediyesi Yayınları, 21-61.
- Clavijo, R. G. D. (1993). *Anadolu, Orta Asya ve Timur*. (çev. Ö. Rıza Doğrul). İstanbul: Ses Yayınları.
- Çamoluk Kaymakamlığı (2017). Gücer Köyü, (Erişim: 08.10.2017), <http://www.camoluk.gov.tr/gucer-koyu>
- Çolakel, C. (2017). (Doğum yılı ve tahsilini gizlemiştir), Çamoluk doğumlu, Muhtar (Kişisel görüşme: 05.09.2017).
- Emecen, F. M. (2007). Doğu Karadeniz Kıyılarında İskân ve Şehirleşme: Espiye Kasabasının Ortaya Çıkışı. *Tarihi, Kültürel Özellikleri ve Gelenekleriyle Espiye Sempozyumu (24 Haziran 2006)*, İstanbul: Espiye Belediyesi Yayınları, 1-20.
- Emecen, F., & Yüksel, A. (2015). *Görel Kazası Nüfus Defteri (1835)*. Trabzon: Serander Yayınları.
- Emiroğlu, M. (1984). Bolu Yöresi Yer Adları. *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984)*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 181-200.
- Erdoğan, M. A. (2006). *Beşşehir Sancağı*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.
- Eren, H. (1989). Yer Adlarımızın Dili. *TDAY Belleten 1965*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 155-165.
- Fatsa, M. (2005). *XV. Ve XVI. Yüzyılda Giresun Kırsalının İdari ve Sosyal Tarihi*. Giresun: Giresun Belediyesi Yayınları.
- Fatsa, M. (2010). 15. ve 16. Yüzyıllarda Giresun. Ankara: Giresun İl Özel İdaresi Yayınları.
- Giresun Valiliği (1998). *Cumhuriyetimizin 75. Yılında Giresun*. Ankara: Giresun Valiliği Yayınları.
- Goloğlu, M. (2000). *Trabzon Tarihi*. Trabzon: Serander Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (2009). *Anadolu'da Aşiretler Cemaatler Oymaklar IV*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İmer, Z. (2005). Miladi Dönem Öncesi Orta Asya'da İpek. *Bilig*, 32, 1-32.
- Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Kara, İ. (2010). Giresun Üzerine. İstanbul: Karahan Matbaacılık.
- Kaşgarlı Mahmut (2005). *Divan-ı Lügati't-Türk*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Köy Köy Türkiye (2003). *Köy Köy Türkiye Yol Atlası*. İstanbul: Map Medya Yayınları.
- Kufacı, A. (2016). *Giresun İli Güce Yöresi Araştırmaları*. Trabzon: Sonhaber Yayınları.
- Lezina, L. N., & Supreanskaya, A. V. (2009). *Bütün Türk Halkları*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Mostras, C. (2012). *Osmanlı İmparatorluğu Coğrafyası Sözlüğü*. (çev. Ömer Öztürk). İstanbul: Yaba Yayınları.
- Osmanlı Yer Adları-1 (2013). *Rumeli Eyaleti (1530-1556)*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Osmanlı Yer Adları-2 (2013). *Anadolu, Karaman Rum, Diyarbakır, Arap ve Zülkadriye Eyaletleri (1514-1550)*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Öztürk, Ö. (2005). *Karadeniz Ansiklopedik Sözlük-I*. İstanbul: Heyamola Yayınları.
- Roux, J. P. (2006). *Orta Asya Tarihi ve Uygarlık*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Sakin, O. (2006). *Anadolu'da Türkmenler ve Yörükler*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.
- Saltık, V. (2016). Çepniler ve Güvenç Abdal Ocağı. Ankara: Kuloğlu Matbaacılık.
- Sezen, T. (2006). *Osmanlı Yer Adları*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Sümer, F. (1992). *Tirebolu Tarihi*. İstanbul: Tirebolu Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları.
- Sümer, F. (1999). *Oğuzlar*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Şemseddin Sami (1317). *Kamus-ı Türkî*. İstanbul: İkdam Matbaası.
- T.C. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü (1968). *Köylerimiz*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- T.C. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü (1976). *Türkiye Mülki İdare Bölümleri 1976*. Ankara: Güneş Matbaacılık.
- TDK (1993). *Derleme Sözlüğü VI*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekir, S. (2016). Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Rus İşgal Bölgelerinden Yapılan Göçler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16(32), 43-65.

- Toparlı, R. (1993). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tuna, H. (2017). 1969 Mihaliçcik doğumlu, Lise mezunu, muhtar (Kişisel görüşme: 15.09.2017).
- Tunçel, H. (2000). Türkiye’de İsmi Değişen Köyler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 23-24.
- Turan, O. (2004). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Uğur, A. (1991). Türkmen ve Avsarlarda Ad Verme veya Adlandırma Adetleri. *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 55, 13-15.
- Umar, B. (1993). *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Yediyıldız, B. (1998). Türkiye’de Yer Adı Verme Usulleri. *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984)*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 21-41.
- Yüksel, A. (2003). *Giresun Tarihi Yazıları*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Yüksel, A. (2008). *Tirebolu Kazası Nikâh Kayıtları*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Yüksel, A. (2013). *Tirebolu Kazası Nüfus Defteri*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları.
- Zachariadou, E. A. (2015). Trabzon’da Kuman Adları. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 8, 45-48.

Araştırma Makalesi • Research Article

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmen Adaylarının Benimsedikleri Eğitim Felsefeleri

Educational Philosophies Adopted by Pre-service Teachers of Religion

Mehmet Kamil Coşkun^{a,*}

^a Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, 49250, Muş/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-5669-2777

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 25 Nisan 2018
Düzeltilme tarihi: 25 Mayıs 2018
Kabul tarihi: 09 Haziran 2018

Anahtar Kelimeler:

Eğitim Felsefesi
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi
Öğretmen Adayları

ÖZ

Araştırmada, din kültürü ve ahlak bilgisi (DKAB) öğretmen adaylarının benimsedikleri eğitim felsefeleri belirlenmiş; bölüm, cinsiyet, sınıf düzeyi gibi çeşitli değişkenlerin etkisi ortaya çıkarılmıştır. Araştırmanın örneklemini çeşitli üniversitelerin İlahiyat ve DKAB Eğitimi programlarında öğrenim gören 288 öğrenci oluşturmaktadır. Tarama modelinde betimsel olarak yürütülen araştırmada; Çetin, İlhan ve Arslan tarafından geliştirilen “Felsefi Tercih Değerlendirme Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırmaya katılan DKAB öğretmen adaylarının daimici - esasici eğitim felsefelerini, ilerlemeci - yeniden kurmacı eğitim felsefelerine göre daha çok benimsedikleri görülmüştür. Araştırmada, cinsiyetin ve öğrenim görülen lisans programının öğretmen adaylarının benimsedikleri eğitim felsefeleri üzerinde etkili bir değişken olmadığı; buna karşın sınıf düzeyi değişkeninin öğretmen adaylarının benimsedikleri eğitim felsefelerini anlamlı şekilde farklılaştırdığı tespit edilmiştir.

ARTICLE INFO

Article history:

Received 25 April 2018
Received in revised form 25 May 2018
Accepted 09 June 2018

Keywords:

Educational Philosophy
Religion Teacher
Religion Lesson

ABSTRACT

The aim of this research is to examine the educational philosophies adopted by pre-service teachers of religious culture and ethics in terms of different variables. The sampling of the research consisted of 288 students studying in the Department of Divinity and in the Department of Religious Education. As data collection tools, “Philosophy Preference Assessment Scale” which had been developed by Çetin, İlhan and Arslan was used. It was understood that the pre-service teachers of religion were more likely to adopt traditional philosophies of education, which are based on perennialism and essentialism. The variables gender and department did not have a significant effect on the results, whereas the variable grade had a significant effect on the extent to which they adopted traditional or contemporary philosophies of education.

1. Giriş

Eğitim felsefelerinin; eğitime dair teori ve pratikleri bütüncül bir bakışla ele alma, eğitimi engelleyen sorunları, eğitime yön veren kavram, düşünce ve ilkeleri açıklama, eğitim politikalarına ve uygulamalarına istikamet verme gibi bir rolü vardır. Eğitim felsefesinde, özellikle 20. yüzyılda çok bariz olarak ortaya çıkan üç temel yönelim veya eğilim bulunmaktadır. Bu eğilimlerden birincisi normatif / preskriptif yönelimdir. Preskriptif eğitim felsefeleri; eğitimin ne olması, öğretim faaliyetlerinin nasıl düzenlenmesi gerektiğiyle ilgili bir eğitim anlayışı ya da kuramını savunurlar. Eğilimlerden ikincisi olan analitik eğitim felsefeleri insanlara eğitimle ilgili tercihlerinin ne

şekilde olması gerektiğiyle ilgili telkinlerde bulunmanın doğru ve etik olmadığını öne sürer. Bunun yerine eğitimle ilgili temel kavramları izah etmeyi, insanların eğitim konusunda birtakım tercihler yaparken veya kararlar alırken; esas aldıkları ilkeleri, benimsedikleri anlayışları aydınlatmayı hedefler. Eğitim felsefesinde bir diğer temel yönelim, kritik ya da eleştirel eğitimidir. Bu yönelim de büyük ölçüde analitik yönelime bezer şekilde zemini temizlemeye, manipülatif algıları ve hatalı izlenimleri açığa çıkarmaya, ideolojilerin empoze ettiği anlayışları ortadan kaldırmaya çalışır. Eğitimle ilgili tüm yanlış anlayışların, toplumda zayıf grupların ihtiyaçlarıyla ve gerçek çıkarlarıyla çeliştiğini düşünen eleştirel eğilim, bu yüzden öncelikle hatalı algıları

*Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: mk.coskun@alparslan.edu.tr

ve yanlış kavrayışları düzeltmeyi, ideolojilerin maskelerini düşürmeyi amaç edinir (Cevizci, 2016: 17).

1.1. Normatif / Preskriptif Eğitim Felsefeleri

Literatürde normatif / preskriptif anlamda eğitime yön veren felsefi akımlar genellikle; daimicilik, esasicilik, ilerlemecilik, yeniden kurmacılık, doğacılık ve varoluşçuluk olarak ele alınmaktadır. Normatif / preskriptif yönelime dayanan bu felsefelerin bir kısmı, genel felsefelerden hareketle ortaya çıkmıştır. Örneğin daimicilik ve esasicilik, kaynağını idealizm ve realizmden; ilerlemecilik ve doğacılık ise, pragmatizmden almaktadır (Çetin, İlhan ve Arslan, 2012).

Daimicilik temelde idealizme dayanmaktadır. Daimiciler, eğitimde evrensel ilkelere ve geleneğe vurgu yaparlar. Bu akıma göre eğitim, değişmez olana uyum sağlamaya yardım etmelidir. Çünkü hayatın, toplumun ve insanın değişmeyen bazı gerçekleri vardır ve eğitim de kendisini bu gerçekler üzerine kurmalıdır. Bu bağlamda, eğitimin en temel amacı kalıcı değer ve fikirlerin aktarılmasıdır. (Arslan, 1998; Cevizci, 2016; Sönmez, 2011). İdealizm akımı, çok eski çağlardan bu yana var olan felsefi bir akımdır. Bütün varlıkların, dünyanın, duyularımızın algıladığından farklı bir şey olduğunu, nesnelere ancak bizim varlığımızla var olduğunu ve gerçek bilginin aklın ürünü olduğunu iddia eder (Ergün, 1996: 75). İdealizme göre doğru, mutlak, kesin nitelik taşıyan bilgiler aprioridir; yani insan aklında önceden vardır. İnsan, doğru bilgiye aklını kullanarak ulaşabilir. Bunun için insanın kendi içine dönüp tündengelim yöntemi ve onun kurallarıyla hareket etmelidir; çünkü insanın kendi aklı, değişmez büyük aklı haizdir. Akıl, kendisini müşahede ederek, etrafındaki suni yapılardan hareketle değişmez, ölümsüz, aslımı kaybetmeyen ve bir olan gerçekle ilgili mutlak, kesin doğruya nail olur. Bunun için kişi murakabe içinde olmalıdır. (Sönmez, 2011: 74). İdealist eğitim anlayışına göre insanın değişmez gerçeklere veya hakikatin bilgisine ulaşabilmesi için öncelikle akıl ile hakikat arasında perde olan maddi unsurların bertaraf edilmesi, dolayısıyla ruhun gözünün açılması gerekmektedir (Cevizci, 2016). Öğrencinin ilgi ve isteğiyle, öğrenme gücü arasında anlamlı bir ilişki olduğundan, idealizme göre okul ve öğrenme - öğretme ortamı, öğrencinin ilgilerini uyuracak biçimde tasarlanmalıdır. Zira öğrencideki bu deruni istek, onu belli olgu, olay ve nesnelere yönlendirir. Zaten bu yöneliş sağlandıktan sonra, öğrenme için başka hiçbir uyarıcıya, bilinçli çabaya da gerek yoktur (Sönmez, 2011: 74). Öğrencinin entelektüel gayretinin maddi ve hissi olandan uzaklaştırılıp onda bir dönüşüm sağlanmasını ve sonunda hakikatin bilgisine ulaşmasını amaçlayan idealist eğitim anlayışı, Sokratik tartışma yönteminin hakim olduğu öğrenme ortamında, öğretmeni merkezliliği savunmaktadır (Cevizci, 2016: 30).

Esasicilik temelde realizme dayanmaktadır. Esasiciler, bireyin toplumsallaşmasına vurgu yaparlar, insanın değişmez bir özünün var olduğunu ve öğrencilere olgun bir hayat yaşamaları açısından ihtiyaç duydukları temel bilgileri kazandıracak birtakım değişmez bilgi ve değerlerin bulunduğunu öne sürerler. Bu felsefi akıma göre eğitime düşen şeyin insanı akademik bilgi ve karakter gelişiminin temel unsurlarıyla donatmak, okulun en başat misyonu da insanlık kültürünün temel unsurlarını aktarıp korumaktır.

Böylece müfredatın konu ve öğretmen merkezli olması gerektiği noktasında daimicilikle örtüşen esasicilik, okulun en önemli görevini, gençlere belli başlı ilmi disiplinleri öğretmek, önemli genel becerileri kazandırmak ve böylelikle de kültürel mirasın devamlılığını sağlamak olduğunu iddia eder (Cevizci, 2016). Bu itibarla esasiciliğin, konu ve disiplin merkezli bir eğitim felsefesi olduğu söylenebilir.

İlerlemecilik temelde pragmatizme dayanmaktadır. Eğitimin en önemli amacının sonraki deneyimlerin yönlendirilmesini mümkün kılacak şekilde gelişme olduğunu ileri süren pragmatist eğitim anlayışı, bu bağlamda geleneksel okulun hazırlanma öğretilerine yaptığı vurguya karşı çıkar. Hayatı değişen bir dünya ve toplum içinde yaşanan bir süreç olarak değerlendiren pragmatizm, eylemi okul sonrasına ertelemenin öğrencileri hazırlanmış oldukları dünyadan farklı bir dünyaya hazırlama olduğunu ileri sürer. Bu yüzden o, uzak bir geleceği beklemek yerine, öğrencilerin mevcut problemleri çözmelerinin temin edecek ilgi ve ihtiyaçlara göre hareket etmelerinin sağlanması gerektiğini savunur. Pragmatizm onların, gündelik deneyimlerinden de yararlanmak suretiyle şimdiye olduğu kadar geleceğe de uygulanabilir olan bir problem çözme yöntemini içselleştirmelerini ve böylelikle gerçekleşecek olan gelişmeyi eğitimin en temel amacı yapar (Dewey, 1996: 68-70). Pragmatizmin eğitim teorisine tekabül eden ilerlemecilik, eğitimsel amaçları arasında en baş sırayı, bireylerin gelişmesini temin etmeye, onlara kendi bilgi kavrayışlarını yapılandırma veya inşa etme imkânı sağlanmasına verir (Kop, 2004: 271). Bu inşa ve yaratma süreci ise çok büyük ölçüde bireylerin bildikleri ve inandıkları şeylerin yeni karşılaştıkları olay, etkinlik ve fikirlerle karşılıklı bir ilişkiye sokulmasında meydana gelir. Bu yüzden onun eğitim pratiğinde, öğrencilerin anlamı inşa etmelerini mümkün kılacak etkenlikler, onların mevcut bilgilerine yeni bilgiler katmalarını temin edecek bir müfredat programı, işbirliği içinde karşılıklı öğrenme anlayışı, projelere dayalı değerlendirme teknikleri çok önemli bir yer tutar (Cevizci, 2016: 130-131).

Yeniden kurmacı eğitim felsefesine göre toplumun değişimi ve dönüşümü politikayla değil, eğitimle mümkün olacaktır. Bu akıma göre, yok olma veya yeniden var olma aşamasına gelen insanlığın kendisini koruyabilmesi ve yeniden daha tutarlı bir uygarlığa geçmesi; çatışan değerlerden kurtulmasıyla mümkün olacaktır. Bu da ancak sevgi, işbirliği ve hayatı her zaman yeniden kurmakla mümkündür. Sürekli değişim, hayatın kuralı olduğundan insanlık onu daima yeniden inşa etmek zorundadır; çünkü bunu ihmal ederse mutlu olamayacak, dünya uygarlığını ve barışını kuramayacaktır. Bu amaca ulaştıracak en güçlü araç şüphesiz ki eğitimidir. Bundan dolayı eğitimin görevi; toplumun bu yöndeki hedeflerini tespit etme, uygulama, meşru kılma ve tutarlı değerlerle beslemedir. Bu bağlamda eğitimin hedefleri; dünya uygarlığını kurma, barışı ve insanların mutluluğunu sağlama, uygulama yoluyla değişmeyi gerçekleştirme; sevgi, işbirliği, denge gibi değerleri kazandırma, bu tür tutarlı kültürel değerlerin sürekliliğini sağlama, bilimsel yöntemi ve eleştirel düşüncüyü kullanma, demokratik yaşam biçimini işe koşma, yaşamı sürekli yeniden kurma, bir sonraki hareketi planlama, akıllıca eylemde bulunma, hiçbir bilgiyi mutlak kabul etmeme, kişinin gizli yeteneklerini ve zihnini geliştirme vb. olabilir. Yeniden kurmacılıkta eğitimin görevi; toplumu

sürekli yeniden şekillendirmek ve düzenlemektir. Bunun için okul, açık seçik bir şekilde toplumu değiştirme ve yeniden kurmayı sağlayacak öğretim programları geliştirmeli ve uygulamaya koymalıdır. Kişiler; hem bu ıslahı gerçekleştirecek, hem de denetleyecek biçimde yetiştirilmelidir. Bu iş her kişinin düşüncelerini değiştirmekle sağlanabilir; çünkü kişinin düşüncelerini değiştirmeden toplumun ıslahı ve onun yeniden kurulması gerçekleşemez (Sönmez, 2011: 103-105).

1.2. Araştırmanın Amacı

Felsefi kabullerden hareketle gelişen eğitim felsefelerinin kendine has eğitim hedefleri, öğrenci – öğretmen ilişki karakteri, içerik ve uygulama süreci, eğitim durumları ve ölçme – değerlendirme anlayışları bulunur. Öğretmenlerin eğitim anlayışları; benimsedikleri stratejiler ve eğitsel tutumlar; derslere, konulara ve öğrenci durumlarına göre değişebilmektedir (Duman, 2008). Öğretmenlerin, öğretim programıyla uyumlu ve etkili öğretim tasarımları yapabilmeleri ve öğrencilerine doğru rehberlik edebilmeleri açısından öğretmenlerin veya öğretmen adaylarının benimsedikleri felsefi yaklaşımlar ile düşünme, karar verme ve planlama süreçleriyle ilgili araştırmaların yapılması büyük önem taşımaktadır.

Bu araştırma, din kültürü ve ahlak bilgisi (DKAB) öğretmen adaylarının benimsedikleri eğitim felsefelerinin saptanması; öğretmen adaylarının benimsedikleri eğitim felsefeleri ile öğrenim gördükleri kurum (İlahiyat-Eğitim) arasında anlamlı ilişki olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmıştır.

1.3. Araştırmanın Önemi ve Hipotezleri

DKAB öğretmen adaylarının benimsedikleri eğitim felsefeleriyle bu dersi tasarlarken geçirdikleri düşünme, karar verme ve planlama arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmaya yönelik yapılan bu araştırma, din öğretimindeki kuram ve uygulama arasındaki sürece ışık tutacak niteliktedir.

Farklı öğretim programları uygulanan aynı branşın öğretmen adaylarının benimsedikleri eğitim felsefelerinde, öğrenim gördükleri kurumun türüne bağlı olarak bir farklılaşma olmakta mıdır, sorusu araştırmanın omurgası ve ana problemi niteliğindedir. Bununla beraber benimsenen eğitim felsefelerine ilişkin veriler; cinsiyet ve sınıf düzeyi gibi bağımsız değişkenlerle de ilişkilendirilmiştir.

Araştırmanın iki hipotezi vardır:

- (i) DKAB Eğitimi programında öğrenim gören öğretmen adayları daha çok çağdaş (ilerlemeci – yeniden kurmacı) eğitim felsefelerini; ilahiyat programında öğrenim gören öğretmen adayları daha çok geleneksel (daimici - esasici) eğitim felsefelerini benimsemektedir.
- (ii) Sınıf düzeyi yükseldikçe öğretmen adaylarının çağdaş (ilerlemeci – yeniden kurmacı) eğitim felsefelerini benimseme eğilimleri artmakta; geleneksel (daimici - esasici) eğitim felsefelerini benimseme eğilimleri düşmektedir.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli, Evreni ve Örneklemi

Herhangi bir konuda var olan durumu olduğu gibi ortaya çıkarmayı, tavırları ve davranışları açıklamayı, karşılaştırmayı ve betimlemeyi amaçlayan araştırmalar tarama araştırmaları olarak tanımlanmaktadır. (Karasar, 2006; Gürsakal, 2001). DKAB öğretmen adaylarının benimsedikleri eğitim felsefelerinin belirlenmesine çalışıldığı bu araştırmada var olan durum yansıtılmaya çalışıldığından, araştırma genel ve ilişkisel tarama modelinde betimsel bir araştırma olarak planlanmıştır. Araştırmanın evrenini Türkiye'deki İlahiyat ve DKAB Eğitimi lisans programlarında okuyan öğrenciler; örneklemini ise 2015-2016 eğitim öğretim yılında Atatürk, Dicle, İnönü, Marmara, On Dokuz Mayıs, Uludağ ve Selçuk Üniversitelerinin İlahiyat ile DKAB Eğitimi programlarında öğrenim gören 170'i kız, 118'i erkek olmak üzere toplam 288 öğrenci oluşturmaktadır.

2.2. Veri Toplama Aracı

Araştırmada öğretmen adaylarının benimsedikleri eğitim felsefelerini belirlemek amacıyla Çetin, İlhan ve Arslan tarafından geliştirilen (2012) "Felsefi Tercih Değerlendirme Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçekte; daimicilik, esasicilik, ilerlemecilik ve yeniden kurmacılık şeklinde eğitim felsefelerine ilişkin literatürde en fazla kabul gören sınıflandırma dikkate alınarak hazırlanan 39 madde yer almaktadır. Açıklayıcı faktör analizi (AFA) sonucunda, ilerlemecilik ve yeniden kurmacılık eğitim felsefelerini yansıtan 17 maddenin toplandığı birinci faktörün, toplam varyansın %22.91'ini açıkladığı belirlenmiştir. Bu faktörde yer alan maddelerin faktör yükleri .34 ile .76 arasında değişmektedir. Daimicilik ve esasicilik eğitim felsefelerini yansıtan 22 maddenin toplandığı ikinci faktörün ise toplam varyansın %12.77'sini açıkladığı tespit edilmiştir. Bu faktörde yer alan maddelerin faktör yükleri ise 0.34 ile 0.69 arasında sıralanmaktadır. Literatürde, daimicilik ve esasicilik Geleneksel Eğitim Felsefeleri (GEF); ilerlemecilik ve yeniden kurmacılık ise Çağdaş Eğitim Felsefeleri (ÇEF) olarak isimlendirilmektedir (Ornstein & Hunkins, 1998; Çermik, 2006). Literatürdeki bu bilgiye bağlı olarak; Çetin, İlhan ve Arslan, ilerlemecilik ve yeniden kurmacılık eğitim felsefelerini yansıtan maddeleri içeren birinci faktörü ÇEF, daimicilik ve esasicilik eğitim felsefelerini yansıtan maddeleri içeren ikinci faktörü GEF olarak kısaltmışlardır (2012).

2.3. Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen veriler SPSS 17.0 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Öğretmen adaylarının gerek daimicilik – esasicilik (GEF), gerekse ilerlemecilik - yeniden kurmacılık (ÇEF) eğitim felsefelerini hangi düzeyde benimsediklerini ortaya koymak için betimleyici analizler yapılmıştır. Alınan puanların bağımsız değişkenlere göre anlamlı fark gösterip göstermediğini belirlemek için bağımsız örneklem tek yönlü MANOVA ve tek yönlü ANAVO yöntemi kullanılmış, karşılaştırmalarda anlamlılık düzeyi olarak 0.05 değeri esas alınmıştır.

3. Bulgular

DKAB öğretmen adaylarının, literatürde yer alan eğitim felsefelerinin hangisini, ne düzeyde tercih ettiklerinin ve söz konusu tercihlerin cinsiyet, sınıf düzeyi ve öğrenim görülen bölüm değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelendiği bu araştırmada, ortaya çıkan bulgular aşağıdaki şekildedir:

Araştırmaya 170'i kız, 118'i erkek olmak üzere toplam 288 öğrenci katılmıştır. Bunların %43'ü DKAB Eğitimi programında, %57'si ise ilahiyat programında öğrenim görürken; sınıf düzeyi olarak örneklem, 1. Sınıf: % 20; 2. Sınıf: % 24; 3. Sınıf: % 26, 4. Sınıf: %30 şeklinde yüzdeleri dağılım göstermektedir.

Damici - esasici eğitim felsefesi (GEF) alt boyutunda ilahiyat öğrencilerinin ortalaması ($X: 3.21$) iken DKAB öğrencilerinin ortalaması ($X: 3.28$) düzeyindedir. Bu bulgulara göre; öğretmen adaylarının damici - esasici eğitim felsefesini orta düzeyde benimsedikleri söylenebilir. Alınan puanlar üzerinde yapılan MANOVA analizi sonuçları, öğretmen adaylarının GEF'i benimseme düzeylerinin cinsiyetlerine ve öğrenim gördükleri bölümlere göre anlamlı şekilde ($p > .05$) farklılaşmadığını; ancak öğrencilerin sınıf düzeyine göre anlamlı şekilde ($p < .05$) farklılaştığını ortaya koymaktadır. Buna göre, GEF alt boyutundan elde edilen puanların oluşturduğu doğrusal bileşen puanları öğretmen adaylarının cinsiyetlerine ve bölümlerine göre anlamlı şekilde farklılık göstermezken, sınıf düzeyi değişkenine göre farklılık göstermektedir.

İlerlemeci - yeniden kurmacı eğitim felsefesi (ÇEF) alt boyutunda ilahiyat öğrencilerinin ortalaması ($X: 1.96$) iken, DKAB öğrencilerinin ortalaması ($X: 2.03$) düzeyindedir. Bu bulgulara göre; DKAB öğretmen adaylarının ilerlemeci - yeniden kurmacı eğitim felsefesini düşük düzeyde benimsedikleri söylenebilir. Alınan puanlar üzerinde yapılan MANOVA analizi sonuçları, öğretmen adaylarının ÇEF'i benimseme düzeylerinin cinsiyetlerine ve öğrenim gördükleri bölümlere göre anlamlı şekilde ($p > .05$) farklılaşmadığını; ancak öğrencilerin sınıf düzeyine göre anlamlı şekilde ($p < .05$) farklılaştığını ortaya koymaktadır. Buna göre, ÇEF alt boyutundan elde edilen puanların oluşturduğu doğrusal bileşen puanları öğretmen adaylarının cinsiyetlerine ve bölümlerine göre anlamlı şekilde farklılık göstermezken, sınıf düzeyi değişkenine göre farklılık göstermektedir.

Hem GEF'de, hem ÇEF'de sınıf düzeyi değişkenine bağlı olarak oluşan anlamlı farkın büyüklüğünü göstermek amacıyla yapılan Eta Kare analizine ilişkin değer 0.29 olarak hesaplanmıştır. 0 - 1 aralığında değer alabilen Eta Kare analiziyle, bağımlı değişkende bağımsız değişken ile açıklanabilen varyans miktarını görmek mümkün olmaktadır. Analiz sonucunda hesaplanan Eta Kare değeri 0.01'den küçükse bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisi küçük, 0.06 ile 0.14 arasında ise bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisi orta, .14 veya üzerinde ise bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisi büyük olduğu kabul edilmektedir (Ellis, 2010; Pallant, 2005; Akt: Çetin, İlhan ve Arslan, 2012).

Eta Kare verilerine göre; sınıf değişkenine bağlı olarak, DKAB öğretmen adaylarının ÇEF'i benimseme düzeyleri arasında görülen anlamlı farkın küçük, GEF'i benimseme

düzeylerinde görülen anlamlı farkın ise büyük olduğu görülmektedir. Buna göre, sınıf değişkeninin öğretmen adaylarının daimici - esasici eğitim felsefesini benimseme düzeyleri üzerindeki etkisinin ilerlemeci - yeniden kurmacı eğitim felsefesini benimseme düzeyleri üzerindeki etkisine göre daha büyük olduğu söylenebilir. Tespit edilen anlamlı farkın, hangi bağımlı değişkenlerden kaynaklandığını belirlemek için tek yönlü ANOVA testi uygulanmış ve analiz sonucunda DKAB öğretmen adaylarının GEF'i benimseme düzeylerinde sınıf değişkeni açısından tespit edilen anlamlı farkın dördüncü sınıf lehine iken; ÇEF'i benimseme düzeylerinde sınıf değişkeni açısından belirlenen anlamlı farkın birinci sınıf lehine olduğu anlaşılmıştır.

4. Tartışma

Araştırmada, DKAB öğretmen adaylarının daimici - esasici eğitim felsefesini orta düzeyde; ilerlemeci - yeniden kurmacı eğitim felsefesini ise düşük düzeyde benimsedikleri anlaşılmıştır. Daha önce yapılan araştırmalarda farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Üstüner (2008) tarafından yapılan araştırmada, ilköğretim müfettişlerinin ve öğretmenlerinin en fazla daimicilik eğitim felsefesini benimsedikleri tespit edilmiştir. Çetin, İlhan ve Arslan (2012) tarafından yürütülen araştırmada öğretmen adaylarının daimici - esasici eğitim felsefesini, ilerlemeci - yeniden kurmacı eğitim felsefesine göre daha yüksek düzeyde benimsedikleri tespit edilmiştir. Öğretmen adayları üzerinde yapılan başka bir araştırma (Ekiz, 2007) ile okul yöneticileri üzerinde yapılan araştırmada (Karadağ, Baloğlu ve Kaya, 2009) ise ilerlemecilik - yeniden kurmacılık eğitim felsefesinin daimicilik - esasicilik eğitim felsefesine göre daha fazla benimsendiği ortaya çıkmıştır. Yokuş (2016) tarafından yapılan araştırma sonuçlarına göre, müzik öğretmeni adaylarının en çok tercih ettikleri eğitim felsefesinin deneyselcilik olduğu, deneyselciliği sırası ile realizm, idealizm, varoluşçuluk ve daimicilik felsefesinin izlediği belirlenmiştir. Duman (2008) tarafından yürütülen araştırmada, Muğla Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğrencilerinin % 71,1 oranında deneyselcilik felsefesini benimsediği, bunu sırasıyla esasiciliğin, daimiciliğin, varoluşçuluğun ve idealizmin takip ettiği görülmüştür. Çalışkan (2013) tarafından yürütülen araştırmada fen öğretmen adaylarının deneyselci - ilerlemeci eğitim felsefesi anlayışını benimsedikleri, öğrenme-öğretme süreçlerinde öğrencilerin yaparak-yaşayarak öğrenmelerine imkân tanıyan öğrenci merkezli yaklaşımları tercih ettikleri tespit edilmiştir. Karadağ, Baloğlu ve Kaya (2009) tarafından yürütülen araştırmada okul yöneticilerinin, eğitim felsefesi akımlarından daimicilik ve esasicilik boyutunu düşük düzeyde, ilerlemecilik ve yeniden kurmacılık boyutunu ise yüksek düzeyde benimsedikleri saptanmıştır. Ilgaz, Bülbül ve Çuhadar (2015) tarafından yürütülen araştırmada öğretmen adaylarının varoluşçuluk ve ilerlemecilik boyutunu "kesinlikle katılıyorum"; yeniden kurmacılık boyutunu "katılıyorum"; daimicilik boyutunu "kararsızım" ve esasicilik boyutunu ise "katılmıyorum" düzeyinde benimsedikleri tespit edilmiştir.

Araştırmada, DKAB öğretmen adaylarının benimsedikleri eğitim felsefelerinin, cinsiyet değişkenine göre anlamlı şekilde farklılaşmadığı ortaya çıkmıştır. Bu bulgu, kız ve erkek öğretmen adaylarının daimici - esasici eğitim felsefesi ve ilerlemeci - yeniden kurmacı eğitim felsefesi ile ilgili

benzer görüşlere sahip olduklarını göstermektedir. Çetin, İlhan ve Arslan (2012) tarafından öğretmen adayları, Yokuş (2016) tarafından müzik öğretmenleri, Doğanay ve Sarı (2003) tarafından ilköğretim öğretmenleri, Karadağ, Baloğlu ve Kaya (2009) tarafından okul yöneticileri, Ilgaz, Bülbül ve Çuhadar (2015) tarafından farklı branşlardaki öğretmen adayları, Çağırğan Gülten ve Batdal Karaduman (2010) tarafından matematik öğretmen adayları ile yapılan araştırmalarda cinsiyetin benimsenen eğitim felsefesi üzerinde etkili bir değişken olmadığı saptanmıştır.

Araştırmada, DKAB öğretmen adaylarının benimsedikleri eğitim felsefelerinin, öğrenim görülen bölüm değişkenine göre anlamlı şekilde farklılaşmadığı ortaya çıkmıştır. Bu bulguya göre ilahiyat programında öğrenim gören öğrenciler ile din kültürü ve ahlak bilgisi programında öğrenim gören öğrenciler, benimsedikleri eğitim felsefeleri bakımından benzer eğilimi göstermektedirler. İlahiyat programından farklı olarak, DKAB Eğimi programında pedagojik formasyon derslerinin olmasına rağmen, bu farkın bir bağımsız değişken olarak öğretmen adaylarının benimsedikleri eğitim felsefeleri üzerinde anlamlı bir etki oluşturmaması dikkat çekicidir. Bu durum, din kültürü ve ahlak bilgisi branşının niteliğinin daha çok daimici – esasici eğitim felsefesiyle uyduğu yorumuyla açıklanabilir. Litaratürde yapılan diğer araştırmalara bakıldığında; Ilgaz, Bülbül ve Çuhadar (2015) tarafından yürütülen araştırmanın sonuçları, bu araştırmanın bulgularıyla örtüşmektedir. Ancak Duman (2008) tarafından yapılan araştırmada öğretmen adaylarının daimici eğitim felsefesini benimseme düzeylerinde anabilim dalı değişkeni açısından anlamlı fark bulunmuştur. Aynı şekilde Geçici (2000) tarafından ilköğretim öğretmenleri ile yürütülen araştırmada da benzer sonuçlar elde edilmiş ve öğretmenlerin benimsedikleri eğitim felsefelerinin branşlarına göre farklılaştığı tespit edilmiştir. Çetin, İlhan ve Arslan (2012) tarafından yürütülen araştırmada da sosyal bilgiler öğretmen adaylarının, fen bilgisi öğretmen adaylarına göre ilerlemeci – yeniden kurmacı eğitim felsefesini daha güçlü benimsedikleri ortaya çıkmıştır. Ekiz (2007) tarafından yapılan araştırmada da matematik öğretmen adaylarının sosyal bilgiler öğretmen adaylarına göre daimicilik eğitim felsefesini daha fazla benimsedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Aynı şekilde Üstüner (2008) tarafından yapılan araştırmada sosyal bilgiler öğretmenlerinin fen bilgisi öğretmenlerine göre, ilerlemeci eğitim felsefesini daha fazla benimsediklerini ortaya çıkmıştır. Çetin, İlhan ve Arslan (2012), bu bulgulara dayanarak sayısal ağırlıklı bölüm öğrencilerinin tamamen ya da kısmen sözel ağırlıklı bölüm öğrencilerine göre daimici – esasici eğitim felsefesini daha fazla benimsedikleri sonucuna ulaşımlardır.

Araştırmada, DKAB öğretmen adaylarının benimsedikleri eğitim felsefelerinin, sınıf düzeyi değişkenine göre anlamlı şekilde farklılaştığı ortaya çıkmıştır. Bu bulguya göre daimici – esasici eğitim felsefesini benimsemeye, dördüncü sınıf öğrencilerinin daha güçlü eğilim gösterirken; ilerlemeci – yeniden kurmacı eğitim felsefesini benimsemeye, birinci sınıf öğrencilerinin daha fazla eğilim gösterdikleri görülmüştür. Bu bulgu Çetin, İlhan ve Arslan (2012) yürütülen araştırmanın sonuçlarıyla örtüşmektedir. Söz konusu araştırmada, öğretmen adaylarının benimsedikleri daimici – esasici eğitim felsefelerinde 4. sınıfa devam eden öğretmen adaylarının lehine; ilerlemeci – yeniden kurmacı

eğitim felsefelerinde ise 1. sınıfa devam eden öğretmen adaylarının lehine anlamlı fark bulunmuştur. Aynı şekilde Biçer, Er ve Özel (2013) tarafından yürütülen araştırma sonucunda, öğretmen adaylarının üniversitenin ilk yıllarında daimicilik felsefesini benimsediği; son yıllara gelindiğinde bu felsefeye olan inançlarında azalma olduğu belirtilmiştir. Şahin, Tunca ve Ulubey (2014) de, öğretmen adaylarının eğitim inançlarına yönelik gerçekleştirdikleri çalışmada, genel olarak öğretmen adaylarının puanlarının sınıf düzeyine göre farklılaştığını; daimici – esasici eğitim felsefesinde altsınıfların ortalamalarının üst sınıflardan daha yüksek olduğunu, ilerlemeci - yeniden kurmacı ve varoluşçu eğitim felsefesinde ise üst sınıfların ortalamalarının alt sınıflardan daha yüksek olduğunu belirlemişlerdir. Bu sonuçlar, hangi branşta olursa olsun öğretmen adaylarının öğretmenliğe başlamadan önce almış oldukları eğitimin daimici – esasici eğitim felsefesini benimseme düzeylerini arttırdığını; ilerlemeci – yeniden kurmacı eğitim felsefesini benimseme düzeylerini ise azalttığını göstermektedir.

5. Sonuç ve Öneriler

Eğitim felsefesi, eğitimin mahiyetini tartışan, eğitim adına yapılan faaliyetleri belirleyen ve eğitim küresini oluşturan kavramları çözümleyen felsefi disiplin olarak tanımlanabilir. Eğitim felsefesinin konu edindiği, eğitimin kapsamına giren, onun içeriğini ve yönelimini belirleyen unsurların başında şüphesiz öğrenci, öğretmen, müfredat, hedefler, strateji, değer ve tutumlar gelir.

Türkiye'nin farklı üniversitelerinde öğrenim gören ilahiyat ve DKAB bölümü öğrencilerinin benimsedikleri eğitim felsefelerini tespit etmeye yönelik yürütülen bu araştırmada, öğrencilerin normatif / preskriptif özellik taşıyan daimici - esasici eğitim felsefelerine orta düzeyde eğilim gösterdikleri; buna karşın ilerlemeci - yeniden kurmacı eğitim felsefelerine eğilimlerinin düşük düzeyde olduğu anlaşılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, DKAB öğretmen adaylarının gerek söz konusu eğitim felsefelerini benimseme düzeylerinin cinsiyetlerine ve öğrenim gördükleri bölümlere göre anlamlı şekilde farklılaşmadığını; ancak öğrencilerin sınıf düzeyine göre anlamlı şekilde farklılaştığını ortaya koymaktadır. Öğrencilerin sınıf düzeyi yükseldikçe daimici – esasici eğitim felsefelerini benimseme düzeyi artarken, ilerlemeci - yeniden kurmacı eğitim felsefelerini benimseme düzeyi düşmektedir.

DKAB öğretmenliği gibi pedagojik formasyon derslerinin yoğun olarak işlendiği bölüm öğrencileri ile ilahiyat gibi pedagojik formasyon derslerinin işlenmediği bölüm öğrencilerinin benimsedikleri eğitim felsefelerinin aynı olması ve benimseme düzeylerinin anlamlı şekilde farklılaşmaması, müfredatın verimliliği açısından düşündürücüdür. Diğer taraftan sınıf düzeyi yükseldikçe öğretmen adaylarının çağdaş eğitim felsefelerine olan inançlarını kaybedip, geleneksel eğitim felsefelerini daha yüksek düzeyde benimsemeleri, öğretim elemanları tarafından verilen eğitimin niteliği ile ilgili olduğunu düşündürmektedir. Konuyla ilgili gerek öğrenciler gerekse öğretim elemanları üzerinde yapılacak dar kapsamlı nitel çalışmalar, bunun sebeplerini ortaya çıkaracaktır.

Kaynakça

Arslan, A.(1998). *Felsefeye Giriş*. Ankara: Vadi Yayınları.

- Biçer, B., Er, H., & Özel, A. (2013). Öğretmen Adaylarının Epistemolojik İnançları ve Benimsedikleri Eğitim Felsefeleri Arasındaki İlişki. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 9(3), 229-242.
- Cevizci, A. (2016). Eğitim Felsefesi, Say Yayınları, İstanbul.
- Çağırğan Gülten, D., & Batdal Karaduman, G. (2010). *İlköğretim Matematik Öğretmen Adaylarının Eğitim Süreci Hakkındaki Felsefi Tercihleri ve Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları*. Eğitimde yeni Trendler ve Uygulamaları Konferansında sunulmuş sözlü bildiri, Antalya.
- Çalışkan, İ. (2013). Fen Öğretmen Adaylarının Eğitim Felsefesi Yaklaşımları İle Planlama Süreçleri Üzerine Bir Çalışma, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Özel Sayı (1), 68-83.
- Çetin, B., İlhan, M., & Arslan, S. (2012). Öğretmen Adaylarının Benimsedikleri Eğitim Felsefelerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi, *The Journal of Academic Social Science Studies*, (5)5, 149-170.
- Demirel, Ö. (2003). *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Pegama Yayıncılık.
- Dewey, J. (1996). *Demokrasi ve Eğitim*. (çev. T. Yılmaz), İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Doğanay, A., & Sarı, M. (2003). İlköğretim Öğretmenlerinin Sahip Oldukları Eğitim Felsefelerine İlişkin Alguların Değerlendirilmesi, "Öğretmenlerin Eğitim Felsefeleri". *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(3), 321-337.
- Duman B., & Ulubey, Ö. (2008). Öğretmen Adaylarının Benimsedikleri Eğitim Felsefelerinin Öğretim Teknolojilerini ve İnterneti Kullanma Düzeylerine Etkisi ile İlgili Görüşleri, *Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, 20, 95-114.
- Duman, B. (2008). Öğrencilerin Benimsedikleri Eğitim Felsefeleriyle Kullanıldıkları Öğrenme Strateji Ve Öğrenme Stilllerinin Karşılaştırılması, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 203-224.
- Ekiz, D. (2007). Öğretmen Adaylarının Eğitim Felsefesi Akımları Hakkında Görüşlerinin Farklı Programlar Açısından İncelenmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24, 1-12.
- Ellis, P.D. (2010). *The Essential Guide to Effect Sizes: Statistical Power, Meta-Analysis, and the Interpretation of Research Results*. Cambridge: New York: Cambridge University Press.
- Ergün, M. (1996). *Eğitim Felsefesi*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Geçici, S. (2000). *İlköğretim Öğretmenlerinin Eğitim Anlayışları "Uşak İli Örneği"*. Yüksek Lisans Tezi. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Gürsakal, N. (2001). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Bursa: Vipaş A.Ş..
- Ilgaz, G., Bülbül, T., & Çuhadar, C. (2015). Investigation of The Relationship Between Pre-Service Teachers' Educational Beliefs And Their Perceptions Of Self-Efficacy. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13 (1).
- Karadağ, E., Baloğlu, N., & Kaya, S. (2009). Okul Yöneticilerinin Eğitim Felsefesi Akımlarını Benimseme Düzeylerine İlişkin Ampirik Bir Çalışma. *Kaygı-Uludağ Üniversitesi Felsefe Dergisi*, 12, 181-200.
- Karasar, N. (2006). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kop, Y. (2004). Progresivizm ve Progresivizme Eleştirel Bir Yaklaşım, *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(200), 270-288.
- Pallant, J. (2003). *Spss Survival Manual*. Berkshire: Open University Press
- Sönmez, V. (2011). *Eğitim Felsefesi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Şahin, S. A., Tunca, N., & Ulubey, Ö. (2014). Öğretmen Adaylarının Eğitim İnançları İle Eleştirel Düşünme Eğilimleri Arasındaki İlişki. *İlköğretim Online*, 13(4), 1473-1492.
- Üstüner, M. (2008). The Comparison Of The Educational Philosophies of Turkish Primary School Superintendents And Teachers. *Eurasian Journal of Educational Research*, 33, 177-192.
- Yokuş, T. (2016). Müzik Öğretmeni Adaylarının Benimsedikleri Eğitim Felsefelerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *MSKU Eğitim Fakültesi Dergisi*, (3)1, 26-36.

Araştırma Makalesi • Research Article

Mehmet Akif Ersoy'un Şiirlerinde Sosyolojik Temalar *

Sociological Themes in the Poems of Mehmet Akif Ersoy

Zafer Cirhinlioğlu ^{a,**}, Musa Tektaş ^b

^a Prof. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, 58000, Sivas/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-9813-8806

^b Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü, 58000, Sivas /Türkiye.
ORCID: 0000-0002-3831-7535

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 09 Mart 2018

Düzeltilme tarihi: 25 Mayıs 2018

Kabul tarihi: 06 Haziran 2018

Anahtar Kelimeler:

Mehmet Âkif Ersoy

Sosyoloji

Birey

Toplum

İnsan

ARTICLE INFO

Article history:

Received March 9, 2018

Received in revised form May 25, 2018

Accepted June 06, 2018

Keywords:

Mehmet Âkif Ersoy

Sociology

Individual

Society

Human Being

ÖZ

Bu makalenin temel amacı Türkiye’de en çok bilinen ve Türk Milli marşını yazan şair olan Mehmet Akif Ersoy’un şiirlerinde ki bazı sosyolojik yaklaşımları anlamaya çalışmaktır. Mehmet Akif Ersoy yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinde ortaya çıkan toplumsal ve kültürel sorunlar hakkında oldukça kaygılıdır. Özellikle birey ve toplum arasındaki ilişkilere eğilmiş ve geniş bir açıdan bakarak toplumsal meseleleri incelemede tarihsel bir yol geliştirmiştir. Bu şekilde Doğu’nun hikmetini Batı’nın estetik modernitesiyle mezçetmeye çalışmıştır. Şiirleri ülkede yaşayan bireylerin sorunları kadar toplumsal ve kültürel sorunlarla da ilişkilidir. Aslında asırlardır devam eden toplumsal sorunları eleştirme ve ironic bir şekilde ele alma yolunu bulmuştur. Onun için şiirlerinde birçok toplumsal ve kültürel realiteleri bulmak mümkün gözükmektedir. Bu özellikleri onu Türkiye tarihinde yer alan en ünlü, yaratıcı ve güçlü şairlerinden biri haline getirmiştir.

ABSTRACT

The main aim of this study is to try to understand some of sociological approaches in the poems of Mehmet Âkif Ersoy as one of the most known Turkish poets and also the author of national anthem of Turkey. He was deeply concerned about social and cultural problems emerged in newly established Turkish Republic. Specifically leaning on the relationship between individual and society he achieved to develop an historical way of analyzing social issues from multifaceted angles. By this way he tried to combine Eastern wisdom with Western modernization perspectives. His poems dealt with social and cultural problems as well as those of each individuals living in the country. On this base he also created a way of looking at social problems going on for ages in an ironic manner and criticized them rigorously. Therefore it is possible to see many kinds of social and cultural realities in his poetry. This perhaps made him one of the famous, creative and strongest poets in the history of Turkish society.

1. Giriş

Bir Osmanlı aydını olan Mehmet Âkif Ersoy, içinde yaşadığı toplumda herkes tarafından biliniyor gibi görünen meselelere farklı bir gözle bakabilmeyi başarmış bir edip, bir şairdir. Toplumsal şartların bireylerin hayatını nasıl etkilediğini fark edebilen, bireysel sorunların arkasındaki toplumsal nedenleri şiir diliyle ifade eden, tarihe notlar düşen

bir fikir adamı, özel olanın içindeki genel olanı yakalayabilen bir düşünceyi ortaya koyan, bunu kendine mahsus bir söyleyişle dillendiren sosyal betimleyicidir.

O, devrindeki diğer şair ve mütefekkirlerin aksine hayatın sıradanlığını değil, eleştirel bir gözle çözümleme ve sorgulama cephesinden geniş bir açıyla bakarak sosyolojik desenleri bir ressam maharetiyle şiirle resmetmeye çalışan

* Bu çalışma, 2018 yılında Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen “Mehmet Akif Ersoy’un Şiirlerinde Sosyolojik Temalar” adlı Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

** Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: cirhin@gmail.com

kalem ehlidir. Aynı zamanda bireyle toplum arasındaki ilişkiler yumağını, kendisiyle dünya arasındaki ilişkiler bazında tarihsel bir perspektiften inceleme kabiliyetini yakalayabilen, toplumsal sorunları göz önüne seren bir sosyologdur. Bazen toplumun içindeki benzerlikleri, bazen toplumlararası farklılıkları hatta benzer meselelerin çözüm önerilerini sunan bir mütefekkindir. Osmanlıdaki insan gruplarının inanış, töre, milliyet düşüncesi ile diğer gruplara nasıl baktıklarını, bu bakışın insan davranışlarına nasıl yansıdığını ortaya koyan bir aynadır. Bireyle toplum arasındaki etkileşimin, toplumsal kurumların birbirleriyle olumlu veya olumsuz ilişkilerini edebî metinler vasıtasıyla ifade eden, rolünü çok iyi bir şekilde yerine getiren bir takım oyuncusudur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu esnasında Büyük Millet Meclisi'nde bulunmuş, Meclis çalışmalarına önerileri ve katkıları olmuştur. Özellikle eğitim ve kültür konusundaki önerileriyle insanımızın donanımlı yetişmesi hususunda bir Cumhuriyet aydını olarak fikirlerini her zaman açıkça paylaşmıştır.

2. Edebiyat Sosyolojisi

Bir edebî eseri, içinde yaşadığı toplumun gerçeklerinden ayrı tutmak mümkün değildir. Hangi dal, hangi eser, hangi yöntem ve teknik söz konusu olursa varılacak nokta, toplumsal olgu ve gerçekliktir. İşgali yaşamış bir millet, savaş görmüş bir toplum elbette savaş filmi çeker, savaş romanları kaleme alır. Kuraklığı yaşayan bir topluluk için göç nasıl kaçınılmazsa, ayakta kalmanın mücadelesi nasıl gerekli ise, bu mücadeleyi anlamlandıran da toplum ve bireylere yaşama azmi ve ayakta kalma ruhu aşıl原因an da sanatın kendisidir. Toplumsal hayattan beslenmeyen hiçbir sanat eseri yaşayamaz, ölür.

Edebiyat sosyolojisi, bir disiplin olarak 20. yüzyıl edebiyat dünyasında ortaya çıkmıştır. Edebiyat, sosyoloji ilmi ile insana bakan tarafı, insanı ortak paydada tutmaları açısından zaten hep iç içedir. Toplumda tüm yaşanmışlıklar, hikâyesi olan insan, trajedisi olan birey, tüm duygu ve düşüncelerini edebiyat ile dillendirmektedir. Bireyin günlük yaşamı, yarından beklentileri hep edebiyat üzerinden teze dönüşür; duygusunu şiir ile aktarırken hayal ve ümitlerini bütünü kavrama adına roman ile ortaya koyar. Kutadgu Bilig'den itibaren günümüze kadar yazılan edebî metinlerin arka planına bakıldığında sosyolojik dinamikleri ve toplumsal değerleri bulabiliriz (Aydm, 2009).

Kırtlı'a (2012) göre edebiyat sosyolojisi; edebiyat ile o edebiyatı oluşturan toplum arasındaki ilişkiyi incelemesi bakımından önemlidir. Edebiyat sosyolojisinin esas hedeflerinden biri ise edebiyatın ve edebî metinlerin, eserin verildiği toplumun kültürel bağlamı içerisinde değerlendirilmesi gerektiğidir.

Toplum-edebiyat ilişkisinde Durkheim, Fransız İhtilali'nin böyle bir etkileşim ve iletişimin eseri olarak ortaya çıktığını söyler. Toplumu etkileyen ve dönüştüren fonksiyonundan bahseder.

Edebiyat sosyolojisinin amacı, edebî özellik taşıyan eserlerle toplumsal kesimlerin ortak bilinçleri arasında bağlantı kurmakla birlikte, bir disiplin olarak eser-toplum ilişkisinin bütün yönleriyle analiz edilip bir sonuç çıkarmaktır. Zaten edebiyat sosyolojisi, edebî eserlerin kendilerini meydana

çıkararak toplumsal ortamla ilişkisini benimsemektedir (Alver, 2015).

Edebiyat sosyolojisinin 20. yüzyıldaki mühim isimlerinden olan Escarpit (1992) dört unsura dikkat çekerek ürün/eser, yazar, okur, basım/yayım konularını hususi incelemeye tabi tutmaktadır.

İnsanı diğer varlıklardan ayıran yegâne özelliği duygusudur. Edebiyat tarihinde hep tartışılan, "Sanat sanat içindir." ya da "Sanat toplum içindir." tezi, sonuç olarak insanı ön planda tutar. Bireyi temele alır, duygu ve düşüncelerini anlamaya çalışır, onu önemser ve ona değer verir.

Birey, kendi içine psikolojik kanaldan bakma fırsatı bulurken, kişisel, yalnız ve anlaşılmaz bir varlık olur. Ancak günlük yaşamının içinde toplumsal hareketliliği ise sosyoloji ile izah etme yoluna gider. Bir kurumun anormalliklerini, bir görevli üzerinden dillendirirken, bir mali faaliyetin eksikliğini yine bir kurum üzerinde ironik, romantik, rasyonel, tahkiyeci, yalın, iç konuşmalar şeklinde kaleme alır. Edebiyatçı ve sanat adamı, etrafına duyarlıdır, olayları titizlikle inceleyip analiz etmeye çalışır. Böylece edebiyatın ölümsüz eserlerini ortaya koyarken, sosyolojik bağı da görmezlikten gelmez. Adeta siyam ikizleri gibi iç içe geçmiş, hayat mı kitabı doğurur, kitap mı hayatı tetikler diyen Bergsonculuğun ana fikirlerini temsil eden düşünür Mustafa Şekip Tunç, edebiyat-toplumbilim/sosyoloji ikileminde akan bir ırmağın ana menfezini işaret eder (Avcı, 2012).

Sanatta toplumsal gerçeklik, edebiyat sosyolojinin bir gereğidir, bilimsel bir alan teşkil etmesinde adeta, ocağa su taşıyan saka gibi naif bir rol üstlenmiştir. Yozlaşan kültüre, çürüten değerlere hep bu açıdan çözüm getirmiştir. Salt çözümlenmelerle toplumsal gerçekçilik açısından yozlaşan kültüre dikkat çekilirken toplumun çürüten yerleri dile getirilirken; hedeflenen ideal toplum ve ideal kültürün hatta ideal toplumsal sınıfın vasıfları da yazılır. Onun içindir ki toplumsal gerçeklik günümüzden öte gelecek hedeflerini de kapsar (Şahin ve Topdaş, 2016).

Toplumsal gerçeklik, Cumhuriyet sonunda, bir grubun başını çektiği bir kültür ve edebiyat izleğinde devam eder. Aynı ekol tarafından, sosyal gerçeklik köy romancılığı adı altında da incelenmiştir. Edebiyat sosyolojisinin bir anlamda diğer mutfağını teşkil eden sosyal gerçeklik, diğer bir adlandırma ile köy romancılığı, ülkemizde 1945 yılının başında Kemal Tahir, Yaşar Kemal, Atilla İlhan, Fakir Baykurt, Samim Kocagöz gibi sosyal yaraya parmak basan, tartışılmayan değerleri kaleme alan edebiyatçılarımızın rehberliğinde kültür ve düşünce dünyamızda değişik bir yol ve çığır açmıştır.

3. Toplumsal Olgular Bağlamında Mehmet Akif Ersoy

Mehmet Âkif (2009: 187-188), toplumsal olgulara dikkat çekmiş, gerçeği yansıtan saptamalarda bulunmuştur:

*"Garb'ın efkârını mal etmeli Şark'ın beyni;
Duygular çıkmalı hep aynı kalıptan; ya'ni:
İçtimai, edebi, hâsılı her mes'eledede,
Garb'ı takli'd edemezsek, ne desek beyhude.
Bir de din kaydını kaldırmalı, zi'ra, o bela,
Bütün esbab-ı terakki'mize engel hâlâ"*

Burada Âkif, bir toplumsal gerçeklik olarak Batı akımlarının toplumu nasıl etkilemek istediğine işaret ediyor. Kendi kişisel benliğini kazanamayan bireylerin algı ve düşüncelerinin de olgunlaşmayacağına, toplumdaki genel kanaatin de yanlış yönlendirildiğine şu mısralar şahittir (Ersoy, 2009: 188):

*"Bu fesadın başı hep fen okumaktır." dediler;
Onu mahvetmeye kalkıştılar artık bu sefer.
Niye ilmin adı yok koskoca millette bugün?
Çünkü efkâr-ı umumiyye aleyhinde bütün"*

Âkif, bir toplumsal kurum olan dinin birey ve toplum düzeyindeki işlevinin derin köklerden beslenen bir ağaç gibi etrafına dal budak verdiği gibi, cemiyete gölge oluşturmak suretiyle bu toplumsal kurumun kuralları ile insanların bir araya geldiğine şu mısralarda değiniyor (2009: 430):

*"Şimdi, sen bizdeki kudretleri eşsen bir bir,
Göreceksin ki: Bu millette fazilet en uzun,
En derin köklere yaslanmada; hem sonra onun,
Bir mübarek suyu var, hiç kurumaz: Din-i Mübin."*

Âkif'in en çok sevdiği Avrupalı yazar Emile Zola'dır. Zola, Fransız natüralizminin kurucusudur. Natüralizm, pozitivist edebiyattaki uzantısıdır. Natüralizmi benimsemiş bir şairin pozitivist olması gerekiyormuş gibi düşünülebilir. Hâlbuki Âkif, natüralistlerin sadece metodunu benimsemiştir. Onun pozitivist olduğu düşünülebilir mi? Natüralizmi teknik olarak alıyor. Toplumda gördüğü aksaklıkları, şarkın içine düştüğü o sefaleti anlatabilmek için en uygun vasıta olarak gerçekleri bir fotoğraf makinesi sadakatiyle yansıtmayı tercih ediyor.

Ersoy (2009: 227) "Sözüm odun gibi olsun hakikat olsun tek" mısraıyla sanattaki amacını özetlemektedir. Yani Âkif'in şiir ve nesirleri ile edebiyatta nam salma gibi bir gayreti ve hedefi yoktur. O sanatın halka faydalı olmasını savunmuş bu yüzden sanatı da ancak bir araç olarak kullanmıştır. Bu bakımdan onu Namık Kemal ve arkadaşları gibi, sanatı toplumun hizmetinde görme anlayışında olduğunu kabul edebiliriz.

Âkif'in şiirlerinin Türkçe ve dil konusundaki zenginliğini ifade ederken, özellikle şiirlerinde, Türkiye'nin bütün bölgelerinde konuşulan dili kullandığını dolayısıyla Türkiye'nin herhangi bir yerinde yaşayan insanın Âkif'in dilini rahatlıkla anlayabildiğine işaret eder. Çünkü Âkif, sadece doğup büyüdüğü İstanbul'un dilini edebî dil olarak benimsememiştir. Türkçeyi çok iyi bilen Âkif, memuriyeti dolayısıyla dolaştığı memleketlerde insanların arasına girmiş, her kesimden insanla muhatap olmak suretiyle onların neyi nasıl ifade ettiklerini iyi gözlemlemiştir. Âkif'in Türkçesi bu yüzden halk söyleyişleriyle, deyimleriyle hatta argolarıyla farklı ve zengin bir dil haline gelmiştir (Küçük, 2014).

Mazıoğlu (1986: 22-23) lügat yazarı Hüseyin Kâzım'ın tespitlerini şöyle aktarıyor: "Eğer Âkif'le Hamid'in eserleri olmasaydı birçok lügatlere şevâhid bulmakta âciz kalırdım".

Âkif, çağdaşı olan Servet-i Fünun yazarlarından dilinin sadeliği ile de ayrılır. Bazı şiirlerinde, özellikle ilk yazdıklarında, onlar gibi Arapça ve Farsça kelimeleri ve tamlamaları kullanırsa da şiir dili gittikçe sadeleşmiştir. Nitekim Safahat'taki tamlamalı bazı beyitlerini daha sonra sadeleştirmiştir. Safahat'ın sonraki baskılarında bu gelişmeyi görmek mümkündür. Bu bakımdan Asım dil ve

ifade bakımından da onun en mükemmel eseridir (Yetiş, 1992).

4. Mehmet Akif'in Bazı Düşünce Sistemleri İle Etkileşimi

Mehmet Âkif, Batı medeniyetine açık olmakla birlikte, kendi sosyal ve millî kimliğimize bağlı kalmayı savunmuştur. O, geleceği kucaklamak için geçmişin temelimizdeki hamurundan faydalanılması gereğine inanmaktadır. Kendisinden bir nesil öndeki Namık Kemal'in Osmanlılık fikrine ilgi duyan, ama onu aynen değil, yenileyerek uygulamak isteyen bir tavır ortaya koymuştur. Çağdaşlarıyla da bu noktada ters düşmüştür. Belki onu tamamlayan tek kişi Yahya Kemal'dir. Ufkunu geçmişimize açmıştır. Paris sokaklarında aradığı modern Türkiye, Jön Türklerin padişaha karşı olmayı Türk milletine karşı olma şeklinde anlayıp uygulamaya kalkmaları üzerine, onlardan kopmuştur. Devleti kurtarmanın yolu olarak tarihe, mazimizdeki ihtişama sahip çıkma zarureti duymuştur. Bunu yaparken, hiç bir zaman arkeolojik mezbeleliklerle meşgul olmamıştır. Soylu bir geçmişin, geleceğe çok şeyler vereceğini söylemiştir. Bunu savunurken, edebiyatın kendi estetik normunu korumada ısrarlı olmuştur. Şiirlerine ustalıklı bir içyapı ve ahenk kazandırmıştır. "Bir milliyetçi, tarihe değil, milliyetinin tarihine meftundur." derken, ortaya da bir üslup koymaktadır. Yahya Kemal'in; "Selim, Türklüğün timsalidir." sözü onun edebî potasında öyle bir depresyon yapar ki, "Selimnâme"yi yazarken, hep bu ruhla hareket etmiş ve Selim'in babası Fatih'i de İstanbul'un burçlarından birisine oturtmuştur (Subaşı, 2016).

Onun gözü hep arkada kalmıştır. Arkadaki geçmişin hâlâ dinamik yapısına özlemi vardır.

Âkif'in Osmanlılık fikriyle olan münasebetini şöyle açıklanabilir:

İmparatorluk yıllarının yanı sıra Cumhuriyeti rejimini de bizzat görmüş olmasına rağmen zamana ve zemine göre tavır sergilemeyen Akif hak bildiği yoldaki tavrından hiçbir şekilde taviz vermemiş. Birçok sanatkâr gibi İmparatorluktan Cumhuriyete geçtikten sonra kalkıp geçmişine küfür etmemiştir. Hatta yedi yüzyıllık çınarın, Osmanlı devletinin yok olmaması için ona manevi payandalık yapmaktan bir adım bile atmamıştır. Onun tavrı ne bir kimseye yaranmak ne makam ne mevki için mücadeledir nitekim devletin bekası için zaman gelecek Cumhuriyet için, Millî Mücadele'nin en yılmaz mücahitlerinden biri olacak, Millî Mücadeleyi kalemiyle, nutuklarıyla destekleyecektir (Subaşı, 2016).

Yirminci yüzyıla girerken mevcut olan bu ideolojilerden Osmanlılık düşüncesi Balkan Savaşları'yla birlikte cazibesini kaybetmiş gibidir. Bu tarihten sonra Osmanlıda İslâmcılık ve Türkçülüğün hâkim ideolojiler olarak varlıklarını devam ettirdiğini söyleyebiliriz.

1910'lu yıllarda Türkçülük tüm dünya Türklerini kapsayan Turancı/Pan-Türkist bir görüşe sahipti. Aynı dönemde İslâmcılık da tüm dünya Müslümanlarını kapsayan Pan-İslâmist bir görüş içeriyordu. Bu "panci" akımlar günümüz reel-politiği açısından değerlendirildiğinde fazlası ile ütöpiştir. Ancak Osmanlıdaki Pan-Türkist ve Pan-İslâmist akımları, özellikle hem Balkanlarda ve Kafkaslarda Pan-Slavist ideolojisinin yayılmasına hem de Fransız ve

İngilizlerin Türk ve İslâm coğrafyasındaki emperyalist ilhakına bir “reaksiyon” olarak yorumlamak mümkündür. I. Dünya Savaşı'nın ülkeler arası bir savaş olmaktan çok menfaat blokları arasında gerçekleşmiş bir savaş olması ve savaşın en önemli cephelerinin Osmanlı toprakları üzerinde bulunması, neden o dönem Osmanlı aydınlarının “panci” düşüncelere daha yakın olduğunu anlamayı kolaylaştırabilir. Osmanlıda Türkçüler dışarıdaki Türklerin sorunları ile ilgilendikleri kadar, onların Osmanlı'nın sorunlarına duyarlı olmalarını ve Osmanlı açısından jeo-politik önemlerini kavramalarını beklemişlerdir. Benzer şekilde İslâmcılar dışarıdaki Müslümanların sorunları ile ilgilendikleri kadar, onların Osmanlı'nın sorunlarına duyarlı olmalarını ve Osmanlı açısından jeo-politik önemlerini kavramalarını beklemişlerdir. I. Dünya Savaşı sonrası, imparatorluğun parçalanması ve Osmanlıların Balkanlardan ve Arap coğrafyasından Anadolu Yarımadası'na sürülmesi ve akabinde Anadolu'nun siyasal geleceğinin de tehlikeye girmesiyle, bu iki ideoloji dönüşerek tüm enerjisini “millî müdafaa” için harcamıştır. Kurtuluş Savaşı sonrası, kurucu iktidarın tercihini Türklükten yana koymasıyla, Türkçülük devlet ideolojisi (tek meşru ideoloji) hâline gelmiştir (Özyurt, 2014).

İslâmcıların bu fikirleri, imparatorluktaki Müslüman ırkların, bizden kopması, Arnavut İsyanı ve Arapların Büyük Harpte bize karşı İngilizler tarafından kışkırtılmaları sonunda kendiliğinden tavsamıştır. Bu akımın ülkücüsü olan Mehmed Âkif, “son müstakim İslâm vatani” Anadolu'nun da düşmanlar tarafından işgali üzerine, çılgın ve yaralı bir şair olarak, Kurtuluş Savaşı'mızın en güzel şehnamesini yazdı. İstiklal Marşı'mızı meydana getirirken o zamana kadar hoşlanmadığı “ırkım” kelimesini de seve seve kullanmıştır.

Bağımsızlığı onurunun ilk şartı gören milletimizin er ya da geç bunu başaracağı ve İstiklal Marşı'nı okuyacağı idealine bağlıyoruz. Bu iş için seçilen ismin ideallerinin halkın beklentileriyle örtüşmesi de bunu göstermektedir. Çünkü bu şiirinde Âkif, içi boşaltılmış bir milliyetçilik duygusuyla değil, o duyguyu besleyen, onun olmazsa olmaz ön şartı olan imanla yazmıştır. Burada önemli bir noktayı dikkatten uzak tutmamak gerekir (Subaşı, 2016).

İslâmcılar ve Türkçülerin önemli bir kısmı ise Batılılaşmadan modernleşmenin mümkün olduğuna inanmışlardır. Batı'nın maddî kültürü alınarak, bu kültürün manevî unsurlarını dışarıda bırakılabileceğini düşünmüşlerdir. İslâmcılar ile Türkçülerin medeniyet tanımında önemli bir farklılık bulunur. Ziya Gökalp başta olmak üzere Türkçüler medeniyeti, kültürün maddî unsurlarının belirlediği görüşündedir. Bu nedenle de Batı'nın bilim ve teknolojisini almanın Batı medeniyeti içinde yer almayı gerekli kıldığını düşünmüşlerdir. Modernleşmeyi, Batı medeniyet ailesi içinde yer almak olarak değerlendirmişlerdir (Özyurt, 2005). İslâmcılar ise, aksine medeniyetin temel kriterinin manevî kültür olduğunu ve İslâm toplumlarının modernleşmesi için medeniyet değiştirmesine gerek kalmadığını düşünmüşlerdir. Diğer bir ifade ile İslâmcılar, İslâmî farklılığın dışlanmasına dayanan “medeniyet” kavramının evrenselliğini sorgulamaktadır (Göle, 2000).

Batı'ya kapıkulu olanlara karşı, mevcut sistemin Hıristiyan mitoslarından kaynaklandığını bildiği için, bizim insanımıza o sistemin uymayacağını ısrarla savunacaktır. Ancak sınırını

çok iyi tayin ederek... Ona göre; “Batı'nın, ilim ve sanatı alınacak ve kendi kıymet hükümlerimiz içerisinde değerlendirilecektir.”

Âkif buhranlardan beslenen o günün aydınına böyle hitap etmektedir. Şuursuz taklide karşı çıkarak kendi millî kimliğimize ulaşmanın yollarına işaret edip bizi kendimize dönüştürmektedir. Zira bütün bu çırpınışlarının altında İslâm âleminin tek bağımsız devleti Osmanlı'nın da haçlılara yenik düşmesiyle ömrünü uğruna adadığı İttihad-ı İslâm (İslâm Birliği) mefkûresinin suya düşeceği yatmaktadır. Bu da imamesi kopan tespih taneleri gibi koca ümmeti başsız ve öksüz bırakacaktır. Tüm İslâm coğrafyasının sömürgeleşerek hürriyet ateşinin sönmesine yol açacağı gerçeğine dikkat çekmektedir.

M. Âkif'e göre toplumun kalkınması için Asımların Batı'nın ilim ve teknolojisine sahip olması gayet mühimdir (Ersoy, 2009: 192):

*“Alınız ilmini Garb'ın, alınız sanatını
Veriniz, hem de mesainize son süratini
Çünkü kabil değil, artık yaşamak, bunlarsız;
Çünkü milliyeti yok sanatın, ilmin; yalnız.”*

Âkif Batı'nın üç yüzü olduğunu söyler. Birincisi, bilim ve tekniği, ikincisi, Batı emperyalizmi, üçüncüsü ise, düşük ahlak sahibi olmalarıdır. Âkif, Batı medeniyetinden bilimsel ve teknik yönden istifade edilmesini savunurken, yozlaşmış ahlak anlayışlarına ve emperyal uygarlıklarına karşı çıkmıştır. Yaşadığı devrin şartlarına bakıldığında emperyalist Batı konusuna oldukça sert bir tavır sergilediği görülür. Sağlam bir bedene emperyalizmin zarar veremeyeceğini belirtmekle birlikte Doğu'nun geri kalmışlığının, parçalanmışlığının emperyal düşüncelerin etkisinde kalabileceğini söyler. Emperyalizmin ve her türlü kötü etkisinden korunabilmek için insanın her şeyine dikkat etme gerektiği hususunda şöyle der (Ersoy, 2009: 261):

*“Eğer vücudunu bir parçacık gözetseydin;
Eğer taharet-i vicdana dikkat etseydin;
Bu hale gelmeye kalmazdı orta yerde sebep.
Batak da, bit de o murdar atâletinden hep!”*

5. Mehmet Akif'e Göre Toplumun Yapısı ve İşleyişi

Sosyolojinin temel kavramlarından olan toplum; bireylerin oluşturduğu etkileşim birlikteliğini ifade eder. Marshall (2009: 732) “Sosyoloji Sözlüğü”nde toplumu kültürel ortaklığı olan, bir vatan sınırları içinde yerleşmiş, kendine has değerleri ve gelenekleri bulunan insanlardan oluşan topluluk şeklinde bir tanımlamaya gider. Toplumu oluşturan unsurlar toplumsal kurumlar paylaşımı ile aynı kültür ilişkileri yumağı içinde yaşayan kimselerden oluşur. Başka bir tabirle, davranış kalıplarının ve değerlerin bireyler tarafından bir bütün olarak yaşanması halidir. Bir futbol takımı oluşturmak için futbol oynamasını bilen 11 kişiye ihtiyaç bulunduğu gibi, bireylerin birbiriyle etkileşim içinde bulunmadığı bir yerde toplum ruhu oluşmaz demektir. Bir futbol takımını düşünecek olursak, her oyuncu kendine düşen bir görevi, bir rolü ifa etmektedir. Oyuncuların birbiriyle ilişkileri vardır. Her oyuncu rollerini bilerek davranışlarını ona göre sergilemektedir. Toplumu oluşturan insanlar veya gruplar da kendi aralarındaki ilişkilerini bu anlayış gibi gösteren kendi rolünün gereklerini yerine getiren kimselerdir (Özkalp, 2007).

Burada bir hususa açıklık getirmek gerekiyor. Gündelik dilimizde ulus ve toplum kavramları, aynı manaya sahipmiş gibi anlaşılabilir da aslında ikisi aynı şeyi ifade etmez. Ulus kavramında, resmî bir birliktelik, siyasal bir kategorileşme vardır. Toplum dediğimizde karşılıklı birliktelik ve toplumsal ilişkiler pratiğinden bahsetmekteyiz. Uluslar siyasal varlıklarını devletler aracılığıyla sürdürürken, toplumlar; toplumun bizzat kendisi tarafından yönetilmektedir. Avcı-toplayıcı kabileler hiçbir zaman ulus olmamış ama toplum olmuşlardır. Her ulusa bir toplumdur denilmekle birlikte, her topluma ulus denilemez. Tekrar özetleyecek olursak; toplum belli bir toprak parçasının üzerinde yaşayan, belli bir kültür anlayışını benimseyen ve ortak toplumsal kurumları birlikte paylaşan topluluğun karşılıklı ilişkiler bütünüdür (Şavran, 2015).

Toplumsal yapı kavramına gelince, çok farklı şekillerde ifade edildiği görülmektedir. Bu kavram çok geniş bir alanda kullanılmaktadır. Sosyoloji de, antropoloji de, ekonomi de, farklı yapıyı tarif edebilmektedir. Giddens'a (2000) göre toplumsal yapı; hayatımızdaki sosyal bağların sadece olay veya eylemlerin sıradan bir biçimde bir araya gelmesiyle meydana gelmiş olmalarına değil, bunların belirli biçimde oluşmuş veya kalıplaşmıştır.

Hâsılı toplumsal yapılar, toplumsal hayatı meydana getiren ve toplumları birbirinden farklılaştıran ilişkilerden ibarettir. Örnek olması bakımından; aile fertleri, anne-baba ve çocuklar kendi aralarında ve akrabaları ile devamlı olarak belli bir etkileşim içerisinde buldukları bir yapıya sahiptir. Toplumsal yapı deyince, o toplum içerisinde statüler, roller, normlar ve değerler ile toplumsal gruplar ve kurumlar da bu bütünün vazgeçilmez unsurlarıdır (Şavran, 2015).

Modernleşme hareketlerinin görüldüğü Tanzimat ile Batılı değerler toplumsal yapı içerisinde geleneksel ve dinî kurumların yanında ikili bir anlayış ortaya koymaktadır. İslâm kültürü ile Batı kültürü arasındaki farktan kaynaklanan uçurum topluma da etki etmiştir. İslâm kültürü aslında bireysel ve toplumsal farklılıkları bir gerçek kabul edip toplum içerisinde sevgi, saygı ve dayanışmayı öngörürken, Batı düşüncesi daha çok bireyselliği öne çıkartmış ve toplumsal dayanışmayı ihmal etmiştir.

Osmanlı toplumundaki geleneksel ve dinî yapı bir anlamda Batı modernleşme sürecinde zarar görmüş, Osmanlı böylece kendi gündemini belirleyen değil, Batı'nın gündemini takip eden bir vahim durum yaşamıştır. Âkif'in hayatını idame ettirdiği toplumsal etkileşim içerisinde olduğu Osmanlı Devleti dinî değerler ve geleneklerine bağlı bir toplumdur. Toplumun genel anlayışına ve işleyişine İslâmî değerlerin yön verdiği bilinmektedir. Osmanlılar, İslâmî kültür ve düşünce sisteminin mensubu olarak İslâmî kurallara göre yaşam bir toplumdur. Devlet içerisinde farklı kültür ve etnik gruplardan oluşan kesimleri barındırmaktadır. Her ne kadar dil ve kültür birliği tam olarak sağlanmamışsa da dinî inanç ve değerler bakımından ortak bir toplumsal şuura sahiptir (Türkdoğan, 2004).

Âkif, toplumun fikir üreten aydın kesimiyle halkın aynı şeyi düşünmemesi gerektiğini ifade edip eğer böyle olmazsa beyin ile vücudun aynı yönde hareket etmeyeceğini, bunun da felç geçirmiş bir insan vücudu misali milletin toplumsal rahatsızlığa duçar olacağını söylemektedir (Ersoy, 2009: 187):

*“Sizde erbab-ı tefekkürle avamın arası
Pek açık. İşte budur bence vücudun yararı.
Milletin beyni sayarsak mütefekkir kısmı,
Bilmemiz lazım olur halkı da elbet cismi.
Bir cemaat ki dimağında dönen hissiyyat,
Cismın a'sabına gelmez, durur aheng-i hayat;
Felcin a'razını göstermeye başlar a'za.
Böyle bir bünye için vermeli her hükme rıza.”*

Tefekkür edenler milletin beyni sayılır. Halk ise onun vücududur. Beyin komuta edemezse vücut felç olmuş gibi hissiz kalır, hayatın akışı bozulur. O zaman da hastalıklı bir varlık için her şey söylenebilir.

Âkif, “toplum” kavramını daha çok onun eş anlamlı olan “cemiyet” kelimesiyle ifade etmiştir. Âkif, insanların ancak bir araya gelip işbirliği yaptıkları, çabalarını birleştirdikleri, dayanışma ve bütünleşme içine girdikleri zaman yaşayabileceklerini belirtmektedir (Kır, 1988). O, toplum hayatının fert için bir zorunluluk olduğunu, bir insanın tek başına yaşamasının imkânsızlığını, çağımızın toplum çağı olduğunu şöyle ifade etmektedir (Ersoy, 2009: 441):

*“Cihan artık değişmiş, infiradın var mı imkânı,
Göçüp ma'murelerden boylasan hatta beyabanı?
Yaşanmaz böyle tek tek, devr-i hazır. Devr-i cem'iyyet.
Gebermek istemezsen, yoksâ izmihlal için niyyet”*

Âkife göre, toplum nesnel bir gerçekliktir. Âkif Osmanlı toplumunu hasta bir organizma gibi düşünerek onun tıpkı bir canlı gibi teşhis ve tedaviye muhtaç olduğunu ifade etmektedir. Kısaca Âkife göre, toplumun yapısı parçaları arasında karşılıklı bir bağımlılık ve etkileşim bulunan bir organizmayı ve işleyen bir bütünü andırmaktadır (Kır, 1988).

Âkif, cemaatleşmenin kutsal olduğunu, insanın imandan uzaklaşsa bile cemaatten uzaklaşmaması gerektiğini şöyle ifade etmektedir (Ersoy, 2009: 441):

*“Şu vahdet tarumar olsun!” deyip saldırma İslâm'a;
Uzaklaşsan da imandan, cema'atten uzaklaşma.
İşit, bir hükm-i kat'i var ki istinafa yok meyan:
Cema'atten uzaklaşmak, uzaklaşmaktır Allah' tan.”*

Şu birlik beraberlik dağılsın gitsin diye İslâm dinine saldırma. İmandan uzaklaşsan da toplumdun uzak durma. Eskimeyen bir kanaat vardır ki, onu iyi duy: “Toplumdan uzaklaşmak Allah'tan uzaklaşmaktır.” Âkif bu mısralarda toplumsal yapı içerisinde hayatını devam ettirmenin önemine, din kurumunun bireyler üzerindeki birlik sağlayıcı özelliğine işaret etmektedir.

Âkif “Umar mıydın?” adlı şiirinde de cemaat konusuna değinmekle birlikte, günümüzde 2017 yılında, bir algı operasyonu sonucu kavramların yanlış algılandığını veya anlamlandırıldığını da burada hatırlatmak gerekir. Cemaat deyince vatan, millet, din, iman, ibadet birliği paydasında bir araya gelen, ihanetten uzak, kelimenin tam manasıyla hakiki toplumu anlamak lazımdır. Zaten Âkif de aşağıdaki şiirinde örgüt merkezli değil, cami merkezli bir cemaat ruhundan bahsediyor (Ersoy, 2009: 442):

*“Ne gurbettir çöken İslâm'a İslâm'ın diyarında?
Umar mıydın ki: Ma'betler, ibadetler yetim olsun?”*

Bir İslâm diyarı olan Osmanlı topraklarında mabetlerin yetim kalmasına üzüyor. Ezanların kesildiği, camilerin boş kaldığı günleri hiç bekler miydin diyor. Camilerin yıkılıp, kapılarında örümcek bağlamasından, viran olmasından toplumu sorumlu tutup, cemaati uyanık olmaya ve çalışmaya

davet etmekte ve duygularını şöyle yansıtmaktadır (Ersoy, 2009: 443):

*“Cema'at intibah ister, uyanmaz gizli yaşlarla?
Çalışmak! Başka yol yok hem nasıl? Canlarla, başlarla.”*

Mehmet Âkif Ersoy (2012: 247), Nasrullah Camii vaazında toplumun birliği için şu hatırlatmalarda bulunur:

Bu açıklamaların akabinde, özet olarak Âkife göre, cemaat insanların inanç bağı ile birbirine bağlandıkları toplumsal bir gruptur denilebilir (Kır, 1988).

Âkif, bir toplumun kalkınmasına rehberlik eden önder aydınların bir toplumun oluşmasında, işleyişinde ve devamında sosyal yapıyı iyi bilen “içtimaiyat” fikrini, bugünkü tabirle sosyoloji disiplini, fevkalade öğrenmeleri gerektiği görüşünü savunur.

Mehmet Âkif, kendisini sosyolog adı ile tanıtmaya kalkışmamıştır. Ancak, o “içtimaiyat” dediği sosyoloji ile çok yakından ilgilenmiştir. Sosyolojik tespitleri ile toplumun nasıl ve ne şekilde oluştuğunu ve işlediğini açıklamıştır. Toplumun problemlerini teşhis ederek bunlara çözüm yolları önermiş, toplum üyelerinin değer, norm, örf ve âdetlerinden kopmamaları gerektiğine önem vermiştir. Geçmişin mirasından faydalanarak daha mutlu ve refah içinde bir geleceği elde etmenin yollarını ve araçlarını bulmaya çalışan bir sosyal ilim dalı olarak görmüştür.

Âkif, sosyolojik alana giren konulardaki çalışmalarında sosyal hayatın bizzat derûnuna nüfuz eden, gerçekleri gözlemci nazarıyla inceleyip ifade eden toplum araştırmacısıdır. Âkif'in gayet coşkun, duygusal ve hassas bir insan olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Ancak, o her hal ve durumda şiirsel ifadelerinde asla gerçekten uzaklaşmamış, toplumun dertlerini kendine dert edinmiş, sorunları açıklıkla ortaya koymaya çalışmış bir cemiyet insanıdır.

Âkif, bilgi sahibi, nezaket ehli, ileri görüşlü fikirleri ve şahsiyeti toplum tarafından hüsnü kabul gören bir düşünürdür. O, toplumun çöküşünü hazırlamış olan mühim sebeplerden biri olarak toplumu oluşturan bireylerin topluma uyumuna dikkat çekmiştir. Toplumsal uyum bağlamında bireylerin toplumun fonksiyonel birer üyesi, kimlik ve kişiliğiyle, bilgili, görgülü, becerikli şahıslar olarak sosyalleşme sürecini tamamlamalarını önemsemmiştir. Bu yetilerden yoksun olarak yetiştirilen, şahsiyet kazanamamış bireylerin topluma iyilik değil kötülük edeceğini, hatta yük olacaklarını dile getirmiştir. Maddî menfaat ve kazancına tapanların haktan yana, toplumdaki olamayacaklarını belirtmiştir (Ersoy, 2009: 293):

*“Yürekler en mülevves, en sefil amal için çarpar;
Sinirler en muhal endişeden titrer durur par par!
Olur cem'iyet efradınca şahsi menfa'at “ma'bud!”
Sorarsan kimse bilmez var mı “hak” namında bir mevcud.”*

Âkif'in topluma dair görüşlerini sosyoloji disiplininin alt dallarından olan “edebiyat sosyolojisi” ile “din sosyolojisi” alanlarında daha çok dile getirdiği aşikârdır. Yani diyebiliriz ki Âkif, edebiyat sahasındaki mümtaz şiirleri ile sosyolojik mevzuları incelemiş araştırmış, toplumun gözü önüne bir levha güzelliğinde sermiştir.

Âkif'in şiirlerine bakıldığında, genellikle sosyoloji alanı içine giren konuları işlediği görülür. Şiirlerinin başlıklarını

bile sosyal olaylardan seçmiştir. Özellikle “Hasta”, “Küfe”, “Hasır”, “Meyhane”, “Seyfi Baba”, “Kör Neyzen”, “İstibdat/Hürriyet”, “Mahalle Kahvesi”, “Köse İmam”, “Ressam Haklı”, “Ahiret Yolu” gibi şiirlerinde sosyal hadiseleri manzum hikâye şeklinde dile getirmektedir. Safahat'ın “Hatıralar” kısmında, sosyolojik çizgiler bariz bir şekilde görülmektedir. “Asım”ında ise savaş sosyolojisi alanına giren konular işlenmekle birlikte, eğitim sosyolojisi bakımından incelenmeye haiz şiirsel varlık ortadadır (Kır, 1988).

Mehmet Âkif, dinin sosyal bütünleştirme özelliğinin önemine işaret etmiştir. Toplumun istikrarı ve birlik ruhunun devamlı canlı tutulması için dinin bütünleştirici gücünün ön plana çıkmasına, dayanışma anlayışının daha da gelişmesine şu dizelerle işaret etmiştir (Ersoy, 2009: 430):

*“Lakin ister misin, oğlum, müteselli olmak:
İctimai bütün amillere, kudretlere bak.
Bunların her birinin kuvveti, maziye inen.”*

Sosyal değerlerle bina edilen toplumun varlığını ahengi gösterir. Temel değerleri esas alan bir anlayış; toplumun varlığını, birliğini, işleyişini ve devamlılığını sağlar. Herkes tarafından lüzumlu görülen temel ahlak prensipleri, toplumsal işleyişin en mühim unsurudur. Bir toplumun kendi ahlak değerleriyle ayakta kaldığını dillendiren Âkif'in mısraları (Ersoy, 2009: 299):

*“Gökten inmez bir de hiçbir şey... Bütün yerden taşar;
Kendi ahlakiyle bir millet ölür, yahud yaşar.”*

Toplumsal yapıyı oluşturan kurumları bir saat gibi düşündüğümüzde, aile kurumu, saatin hareket merkezidir. Eğitim kurumu, din kurumu, siyaset ve ekonomi kurumları gibi unsurlar da, saatin diğer çarklarını oluşturur. Bütün çarklar birbirini tamamlayan bir sistemle çalışır. Toplumsal kurumlardaki bir aksaklık veya arıza, sosyal hayatın işleyişine zarar veren problemleri üretir. Genel olarak toplumsal hayatın kendi ahenginde sağlıklı olarak işlemesi ve işlerin yürütülmesi, toplumu oluşturan esas kurumların kendi fonksiyonlarını düzenli ifa ettiklerini gösterir. Bireyin değil uyumlu bir toplumun, dahası toplu hareket eden topluluğun önemini, devrin artık toplumsal hareket devri olduğunu şöyle dile getiriyor (2009: 440):

*“Bugün ferdi mesainin nedir mahsulü? Hep hüsrân;
Birey beyhude yaşır damlayan tek tek alınlardan!
Cihan artık değişmiş, infiradın var mı imkânı,
Göçüp ma'murelerden boylasan hatta beyabanı?
Yaşanmaz böyle tek tek, devr-i hazır. Devr-i cem'iyet.”*

Âkif'in radikal bir tercih olarak kendini “milletinin huzurunda” hissetmesi ve “sanattan çok cemiyeti düşünmek” istemesi onun bir toplum adamı olduğundandır (Akbaş, 2015).

5.1. İdeal İnsanın Özellikleri

İnsan, yaratılış itibarıyla “onurlu/saygın” bir varlıktır. İnsan olmanın farkında olanlar o yüceliği koruyabilmekte, aşağılık davranışlarda bulunanlar da bu saygınlığı kaybetmektedirler. Yani insan onuru, hayattaki kazanımlar neticesinde muhafaza edilebilmekte, eylemleriyle ilişkili olarak temel ahlaki kurullarla olan münasebetiyle devam etmektedir. Eylemleri tefrik edebilen bir kabiliyete haiz olan insan, özgür iradeye sahip olarak, hayatın gerçek failidir.

Kişilik ve kimlik geliştirilebilir. Çünkü bunlar statik değil dinamik bir yapı arz eder. Kimlik doğumla değil, toplumsal süreçle, eylemsel iletişimle elde edilir. Kişinin diğer bireylerle, toplumla, tabiatla ve Tanrı'yla iletişimi; bireyin kendini gerçekleştirmesini ve kendi değerini tanınmasını sağlar. İnsan, bireyselliğini ve kimliğini, yaratacağı yeni toplumsal ana yapıdan alır. Kimlik kültür oluşturabilme yeteneğidir. Yaşadığı toplumun siyasal, tarihsel, etnik, dinsel veya kültürel hiçbir değerine esir olmadan onları gözden geçirmekle, onlara gerekirse eleştirel bakışla kazanılabilir. O halde insanın kimliği sorgulanırken topluma verdikleri ile değerlendirilmelidir (Düzgün, 2013).

Âkif'e göre, insan varlıkların en şerefli ve en güzel şekilde yaratılmış olanıdır. İnsan ilahi bir sanat eseridir. Bu varlık âlemi ve bütün yaratılmışlar, insanın varlığının devamına uygun bir şekilde düzenlenmiştir. Her şeyi insanın emrine veren Cenab-ı Allah'tır. İnsan yaratılış itibarıyla azme, çeşitli istek ve duygulara sahiptir. Bunun yanında, insan çeşitli güçlükler, engeller ile karşı karşıyadır. Fakat insana bu engelleri aşabilecek güç verilmiştir. İşte bu güç sayesinde insan gökyüzünde seyran etmekte, yerin dibinden madenler, sular ve faydalı şeyler çıkarmaktadır. Kısaca insanoğlu bu evrende her türlü engeli aşabilecek güce ve azme sahip bir varlıktır. Yüce kudretin dilinden söylenen şiir gibidir. Yaratılış fitratı sırlarla doludur. Dünya, insanın emrine amade kılınmıştır. Hava ve bulutlar, insan sesini dosta ulaştırmakla görevlidir. Düşünen bir varlık olması dünyayı aydınlatmasına vesile olmaktadır. Bu aydınlık ışığı sönmeyen bir hikmet meşalesidir.

Âkif yine "İnsan" başlıklı şiirinde insanın esas gayesini belirtirken, vazife hak ve sorumluluklarını hatırlatmaktadır. Kendini iyi tanıyan, mahiyetini, sorumluluklarını iyi bilen insan güvenli bir toplumun, huzurlu bir hayatın kimlikli bireyidir. Âkif bu şiirinde, insanın en güzel bir biçimde eğitilerek müreffeh, mutlu ve kalkınmış bir toplum oluşturmak açısından kendini tanıması hususunda çok mühim tespitler sunmaktadır (Ersoy, 2009: 81):

*"Terakki meyli artık fitratında ruh-i saridir!
Bütün esrar-ı hilkatten haberdar olmak istersin,
Bu gaybistan-ı hiça-hiçten kurtulmak istersin!
Meadın, mebdein, halin ki üç müdhîş muammadır...
Durur edvar-ı müstakbel gibi karşında hep hazır."*

Bu şiir, aynı zamanda insanın kendine olan güvenini de perçinleyerek ümitsizliğe kapılmasını engellemek istemektedir. Milletimizin her fırsatta ümitvar olmasını isteyen Âkif, insanın yaratılış mahiyetini açıklamakla da bu konuda bahane bulunmasını engellemektedir. Şairimizin bu tespitleri yabana atılmadan, eğitimde öğrencilerin kendine güvenini oluşturmada ve ümitvar olmalarını sağlamada kullanılmalıdır (Yazıcı, 2007).

5.2. Doğu-Batı Ekseninde Medeniyet ve Çağdaşlaşma Üzerine Tespitleri

Aslında birer coğrafi terim olan Şark (Doğu), Garp (Batı) kelimeleri Mehmet Âkif'e göre birer medeniyet ve fikir niteliği kazanmış olan kavramlardır. Mehmet Âkif'e göre Doğu İslâm; Batı ise Avrupa medeniyetlerini temsil eden sembol kelimelerdir. Tabii ki Mehmet Âkif, kendini bu sembolün Doğu tarafında kabul eder. Buna rağmen Mehmet Âkif Ersoy'un düşüncesinde Şark ve Garp kavramları birbirlerinden büsbütün de ayrı değildir. Birbirlerinden

alacakları, birbirlerine muhtaç oldukları paydaları vardır. Örneğin Batı, bilimsel ve teknolojik gelişmeler bakımından ki Mehmet Âkif bunu "marifet" kelimesi ile izah eder, ileri olduğu için Doğu medeniyetinin ihtiyacını duyduğu eksiklikleri kapatacak bir örnektir. Fazilet, erdem bakımından ise kadim bir medeniyete sahip olan Doğu medeniyetinden Avrupa'nın faydalanması gerekir. Mehmet Âkif Ersoy'a göre, bu durumda Batı'nın bilimsel ve teknolojik yönden üstün oluşu insanlığın ihtiyaç duyduğu "erdem"den yoksun olması sebebiyle onları da hiçbir zaman "tam" edememiştir. Keza Doğu'nun "erdem" in kaynağı olması tek başına onu kemale erdirmiyor çünkü bilimsel ve teknolojik eksiklik sosyal hayat için önemli bir nakısdır. Mehmet Âkif, bu noktada faziletin kaynağı bizde olduğu için Batı'ya ihtiyaç duymamamız gerektiğini, Batı'yı körü körüne taklit etmekten kaçınılmasını fakat bilim ve teknolojiyi Doğu'ya taşımak için Türk gençliğinin arada bir "kanal" olmasının lüzumuna ihtiyaç duyar (Canatan, 2008).

Mehmet Âkif, İslâmî hassasiyetleri olan bir şair olduğu için kendini Doğu tarafında görür fakat onun Doğulu oluşu kuru kuruya bir tarafgirlikten ibaret değildir. Nitekim onun nazarında Doğu'nun hem olumlu hem de olumsuz yönleri vardır. Olumlu yönleri, bütün dünyaya örnek olacak bir medeniyet oluşturması, insana insanca bir nazarla bakması, peygamberleri ve büyük velileri, âlimleri yetiştirmesidir. Olumsuz yönleri ise cahilce bir tevekkül düşüncesi ile tembelliğe meyletmiş olması, Avrupa'nın ileri olduğu bilim ve tekniği görememesi ve kavmiyetçilik uğruna birlik düşüncesinden uzaklaşması... Bütün bunların sonucunda, birbiriyle uğraşan ve her an işgale maruz kalan bir Doğu (Özyurt, 2014).

Âkif, Doğu'nun kurtuluşu için mutlaka bir modele ihtiyacın bulunduğu kanaatinde. Bunun için sürekli bir tahkikat içinde bulunan Âkif, Japonya'nın millî kimliğini muhafaza ederek terakki göstermesini hayranlıkla izlemiş ve Doğu'nun modernleşmesine Japon örneğini uygun bulmuştur.

Âkif, "Şark" şiirinde Doğu'nun perişan ve muhtaç halini şöyle tasvir eder (Ersoy, 2009: 438):

*"Ne gördün, Şark'ı çok gezdin' diyorlar. Gördüğüm: yer yer;
Harâb iller, serilmiş hânümanlar, başsız ümmetler;
Yıkılmış köprüler, çökmüş kanallar, yokuşuz yollar;
Buruşmuş çehreler, tersiz alınlar, işlemez kollar;
Bükülmüş beller, incelmüş boyunlar, kaynamaz kanlar.
Düşünmez başlar, aldırılmaz yürekler, pash vicdanlar;"*

Mehmet Âkif'e göre, adeta lime lime olan Osmanlı Devleti tek bir devletten ibaret değildir. Osmanlı âdeta bir kaledir. Öyle ki Osmanlı ile birlikte yok olmaya yüz tutan medeniyet bütün Müslüman devletlerin koruyucusu durumundaki bir kaledir. Eğer bu kale çökerse Şark medeniyeti de bitecek, Müslüman-Şark devletleri de birer birer yok edilecektir. Âkif, bu bilinçle şiirlerinde bu büyük tehlikeye dikkat çeker ve acilen önlem alınması için mücadele eder. Bunun için vaazlarında, şiirlerinde halkı aydınlatmak için çaba gösterir. Zira Âkif biliyordu ki Batı ile Doğu arasında mutlak bir savaş vardı fakat bu savaş ne yazık ki âdil şartlarda cereyan etmiyordu. Batı, hukuk ve ahlak kurallarına uymayan şartlarla Osmanlı'yı sindirme ve kendisine ilhak etme siyaseti güdüyordu. Batı, Osmanlıya göre son derece güçlü, mücehhez ordularla, Osmanlı'yı emperyalist niyetlerle esir alma niyetindeydi (Özyurt, 2014).

Yirminci asırda dünyanın gücü Batı'nın elinde görünüyordu. Bir başka deyişle Batı, maddî güçleri elinde bulunduran bir coğrafya idi. Mehmet Âkif, Batı'nın bu gücü nasıl elde ettiğini araştırıyor fakat şiirlerinde, vaazlarında Batı'yı taklitten şiddetle uzak durmayı telkin ediyordu. Bu durum bir ikilem gibi görünse de Mehmet Âkif Ersoy'un Batı'yı Doğu'yu sosyolojik ve tarihî yönden iyi tahlil ettiğini, Şark-İslâm dünyası için neyin faydalı neyin zararlı olduğu yönündeki kuvvetli mukayese yeteneğini göstermesi açısından son derece önemli bir karar sayılabilir. Çünkü Batı sadece bozulmuş bir dinin, çökmüş bir ahlakın mekânı değil; bilimin, teknolojinin kaynağıydı (Özçelik, 2009).

Batı dünyasının Doğu'dan görülebilmesi, gözlemlenmesi ve Batı ile ilgili hüküm verilmesi yirminci yüzyılın başlarında bugünkü kadar kolay sayılamazdı. Zira ortada bir yanda emperyalist niyetler taşıyan, adeta kendinden başkasını insan yerine koymayan, manevî değerleri hiçe sayan bir Batı; diğer yandan modern teknolojiyi insanların emrine vermek ve insanları daha rahat yaşatmak isteyen, hemen her alanda gelişmiş bilim ve teknolojiye sahip bir Batı vardı (Kara, 2005).

Batı'daki bilimsel ve teknolojik gelişmeler ve Doğu'nun geri kalması Doğu âlemi için bir tehlikedir. Bunun farkında olan Mehmet Âkif Ersoy, gençliğe önemli bir misyon yükler. Gençler, Batı'ya gidecek ve Doğu'nun kurtuluş reçetesi olan marifeti mutlaka Doğu'ya getirecektir. Kaybolan üç asrın telafisi başka türlü mümkün görünmemektedir. Bunu yaparken Mehmet Âkif, Batı'nın sosyal hayatı ile ilgilenilmemesini, yalnız ve yalnız ilmîne talip olunmasını ister (Ersoy, 2009: 430):

*"Sade Garb'in, yalnız ilmîne dönsün yüzünüz.
O çocuklarla beraber, gece gündüz, didinin."*

Mehmet Âkif Ersoy, bilimin ve sanatın milliyetinin olmadığı düşüncesindedir. Hemen belirtmemiz gerekir ki Âkif, sanat kavramına farklı bir mana yüklemiş, onu teknik anlamında kullanmıştır. Yani ona göre bilim ve teknoloji evrenseldir. Çünkü bunlar maddî unsurlardır. Manevî değerlerin ise evrensel olduğu kanaatini taşımaz. Bu yüzden gençliğin Avrupa'dan ilim ve teknolojiyi getirirken tıpkı Japonya gibi kendi değerlerine aykırı düşecek diğer unsurların gümrük kapısında bırakılmasından yanadır (Ersoy, 2009: 176):

*"Medeniyet girebilmiş yalnız fenniyle...
O da sahiplerinin lâkin olan izniyle.
Dikilip sahile binlerce basiret, imân;
Ne kadar maskaralık varsa kovulmuş kapıdan!
Garbın eşyâsı, eğer kıymeti hâizse yürür;
Moda şeklinde gelen seyiyie gümrükte çürür."*

Âkif, marifete sahip olan Batı'nın faziletten yoksun olduğu için tehlikeli bir durumda olduğu görüşüne sahiptir. Çünkü faziletsiz marifet insanlık için çok tehlikelidir. İnsan ruhuna hitap etmeyen ve insanî değerleri hiçe sayan bir gelişme ve ilerleme Âkif'e göre "veba"ya rahmet okutacak bir tehlikedir (Ersoy, 2009: 429):

*"Beşerin rûhunu tesmîm edecek karha budur;
Ne musibettir o: Tâûnlara rahmet okutur!"*

Mehmet Âkif Ersoy, Batı'ya karşı seviyeli bir şekilde yaklaşır. Eleştirel bir bakış açısına sahip olan Âkif, tamamen kabulcü veya tamamen retçi bakış açılarını kabul etmez. Batı'nın insanlığa fayda getirecek uygulamalarının Doğu dünyası için de bir hedef hâline getirilmesini isterken zararlı

olan düşüncelerinden Doğu'nun kaçınmasını ister. Âkif'in yaşadığı çağda Osmanlı toplumunda ise bu konuda ne yazık ki münevverler ile avam arasında büyük görüş farklılıkları mevcuttur (Özyurt, 2014).

Batılı emperyalistlerin yirminci asırda bir tek hedefi vardır: O da asırlardır İslâm'ın sancaktarlığını yapmış olan Osmanlı coğrafyası başta olmak üzere diğer İslâm ülkelerinde Hıristiyanlığı yaymak, ezanı susturmaktır (Ersoy, 2009: 198):

*'Ezanlar sustu... Çanlar inletip durmakta âfâkı.
Yazık! Şark'ın semâsından Hilalin geçti işrâkı!
Zaman artık salibin devr-i istilâsı, ilhâkı."*

"Medeniyet" kavramının adeta Batı ile birlikte anılması tuhaf bir durumdu. Çünkü Batı her ne kadar ilim ve teknoloji alanında ilerlemiş olsa bile bu imkânlarını "barbar" düşüncelerinin ifasında kullanmayı hedefliyordu. Mehmet Âkif, Milli Marşı'mızda bu düşüncelerini "Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar" mısraı ile ebedileştiriyordu. Fakat Âkif, kesinlikle medeniyet düşmanı değildi. Bilakis medeniyet için mücadele veriyordu. O; medeniyetin emperyalist amaçlar için kullanılmasına; medeniyetin çirkin emeller uğruna adeta "maske" hâline getirilmesine karşıdır (Ersoy, 2009: 201):

*"Kim bilir hangi şenaatle oyulmuş gözler!
"Medeniyet" denilen vahşete la'netler eder."*

Âkif'in şiirlerinin birçoğunda, "Haçlı zihniyeti ile Doğu'yu sömüren Batılı zihniyete tavır alamayan yazarlar, medeniyet namına masum insanlara zulmeden ordular, dini aşağılayan modernistler" vardır (Okay 1998: 57). Âkif, medeniyete değil, medeniyetin emperyalist amaçlara alet edilmesine karşıdır (Özyurt, 2014).

Çünkü bilindiği gibi "medeniyet" kelimesi 'medine' yani 'şehir' anlamını taşır. Medeniyet, sosyal ve kültürel açıdan gelişmiş bir coğrafyayı ifade etmektedir. Bu kelimeye Tanzimatçılar, Türkçede çağdaşlık, asrılık, modernlik, gelişmişlik gibi anlamlar yüklemişlerdir (İmamoğlu, 2010).

Batı dünyasının medeniyet algısı ise "insanlığın doğa ile mücadelesinin toplam birikimi" şeklindedir ve bu birikimi ise Batılılar sadece kendilerine has olarak tanımlamışlardır. Yirminci asrın başlarında ise Osmanlı münevverleri "medeniyet" kavramı üzerinde epeyce kafa yormuşlar ve kendilerinin hangi medeniyet içinde olmaları gerektiği konusunda müzakereler girişmişlerdir. Bu müzakereler, devlet ve toplum olarak Doğu mu yoksa Batı medeniyeti içinde mi olmanın faydaları ve sakıncaları odaklarında olmuştur.

Mehmet Âkif'e göre, medeniyet insanda başlar. Ancak insan medenî olurken aynı zamanda maneviyatını kaybetmemeye özen ve çaba göstermelidir. Dinine, diline, geleneklerine ve kültürüne bağlı kalmalıdır. Bunlara, kısaca millî ve manevî şeklinde tabir edeceğimiz değerlerine bağlı kalmak suretiyle çağın gerektirdiği bilim ve teknolojiyi yakalamalıdır. Bu noktada, Mehmet Âkif ile Ziya Gökalp arasında fikir benzerliği dikkat çeker zira Gökalp de medeniyete millî ve manevî değerlere sahip çıkarak ulaşılması fikrindedir. İmamoğlu (2010: 166), bu görüşünü şöyle ifade eder: "Ziya Gökalp, medeniyetin bir evrensel bir de millî kültür (hars) yönünün olduğunu ifade eder. Medeniyeti oluşturan şey bilim ve tekniktir. Kültür ise milletin manevî özelliklerini

muhafaza eden, yaşamasını sağlayan bir husustur.” Mehmet Âkif de Ziya Gökalp gibi medeniyetin bilim ve teknik tarafını benimser ve nerede olursa olsun alınmasını ister. Ancak manevî kıymetlerimizin muhafaza edilmesini ön koşul kabul eder. Bir şiirinde bu düşüncelerini şöyle dile getirir:

*“Evet, ulûmunu asrın şebaba öğretelim;
Mukaddesata, fakat çokça ihtiram edelim”*

Hâsılı Mehmet Âkif Ersoy, Batı medeniyetinin Doğu medeniyeti ile birlikte anlam kazanacağı fikrindedir. Çünkü her iki medeniyetin de faydalı ve güzel olanını almak, zararlı ve çirkin olanını dışarıda bırakmak fikrindedir. Bu açıdan bakıldığında zaman Mehmet Âkif Ersoy’un sabit fikirli bir insan olmadığını, bir şeyi neden istediğini ya da neden istemediğini sebepleri ile ortaya koyabilecek bir fikrî yapıya sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Mehmet Âkif Ersoy’u düşünce tarihi açısından ele alıp incelendiğinde, şiirlerinde sosyolojik ve tarihsel çözümler yaptığı gerçeği hemen ortaya çıkmaktadır. Bu durum her şairde rastlanan bir husus değildir. Onun sosyal düşünce dünyasının bir göstergesidir. Zaten çözüm üreten aydın fikir sahiplerinin entelektüel birikimleriyle ülkelerin geri kalmışlığını bertaraf edeceğini ileri sürülebilir. Ülkelerin kalkınmışlığı ya da geriliği geniş ölçüde o ülkelerin aydınlarına bağlıdır. Bugün gelişmiş ülkelerde sorunların birçoğu daha gerçekleştirmeden entelektüel birikime sahip insanların ürettikleri tedbirlerle çözülebilmektedir. Az gelişmiş ülkelerde de hiç olmazsa aydınların toplumsal iş bölümü sistemi sorunların çözümünde etkili olmaktadır (Cirhinlioğlu, 1999).

Batılıların “hasta adam” vasfıyla itham ettiği Osmanlı’nın ve dolayısıyla Doğu’nun geri kalmışlığı, topraklarla birlikte toplumun parçalara bölme planları ile batının Doğu medeniyeti üzerindeki yanlış telakkilerin tesiri olduğunu iyi bilir. Geçmişinde medeniyet peygamberi ve onun yolunu takip eden toplum önderlerinin yetiştiren bir kültürün; dini kimliğinden yozlaşma sebebiyle uzak kalarak, yanlış din algısı sonucu tembelliğe düşmesine hiç razı olamamaktadır. Geçmişle aradaki tarihi ve dini bağların zayıflaması bir nevi kendine yabancılaşma hareketinin tarım alanında ve sanayide pek ilerleme kaydedilmemiş Doğu’nun üzerindeki parçalama oyunlarının şer güçlerin eseri olduğunu iyi tespit eder. Geri kalmışlığın yapısal sebeplerini şuurlu bir şekilde ifade eder (Aydın, 2009).

Cirhinlioğlu’na (1999) göre Osmanlı devleti Batı’nın sömürsüyle geri kalmamış, Osmanlı gelişmiş bir teknoloji ve kültür karşısında geri kalmıştır. Çünkü Osmanlı kendi iç meseleleri ile uğraşırken dışarıdaki gelişmeleri takip edememiş bunun sonucunda ise imparatorluğun sonuna doğru çok çeşitli amaçlar için, Batı ülkeleri tarafından kullanılmıştır. Uluslararası ilişkiler düşünüldüğü zaman bu, normal bir sonuç olarak karşımıza çıkar.

Âkif, bilimsel gelişmelere toplumun gerekli değeri vermemesinden yakınır. Gerek tarım alanında gerekse sanayi sahasında geri kalmışlığın bilime dayalı araştırmalara yabancı kalındığından dolayıdır.

Berlin’deki deneyimlerini bilim ve teknoloji alanındaki gözlemlerini bizim toplumsal yapımıza uyarlama gayretleri bir vazgeçilmez düşüncedir. İlim, fen ve ekonomi alanlarında pek bir gayret gösterilmeyişinin üzüntüsünü dile

getirir. Ama başkalarını da böyle bir derdi olmadığından yakınır (Ersoy, 2009: 261):

*“Zavallı milletin idrâki târumâr olalı,
Muhît-i ilme giren yok, diyâr-ı fen kapalı;”*

5.3. İlim, Kültür ve İdeal Aydın Anlayışı

Mehmet Âkif, milletin yeniden şahlanması için “marifet” ve “fazilet” temelleri üzerinde yücelmesi gerekir. O “marifet” tabiriyle ilmi, teknik ve sanatı; “fazilet” tabiriyle de bütün özellikleriyle kültür değerlerimizi kastetmiştir. Bütün hayatını bağımsızlık, hürriyet ve kalkınmaya adanmış Mehmet Âkif, maddî kalkınmanın manevî kalkınmayla yani ilim ve kültürle olacağına dikkat çekmiştir. Fatih semti gibi geleneğe bağlı ilim ve irfan yoğunluğunun bulunduğu bir merkezde yetişen, sonra da Tanzimat’la oluşan modern eğitim kurumlarında eğitim görmüş olan Âkif, İslâmî ilimlerle fen bilimleri güzelce mezcedecek bir kabiliyettir (Cuma, 2009).

Doğu ve Batı ilimlerini bir potada eritip, verimli bir sonuç elde etmek istemektedir (Ersoy, 2009: 192):

*“Alınız ilmini Garb’ın, alınız san’atini;
Veriniz hem de mesainize son sür’atini.
Çünkü milliyeti yok san’atın, ilmin; yalnız,
İyi hatırda tutun ettiğim ihtarı demin.”*

Âkif çağdaşlarından ayrı olarak kültür, fikir ve düşünce bakımından ilim ve irfan sahibi olduğu kadar mücadeleci bir ruha sahiptir. Âkif, yaşadıklarına ve gördüklerine üzüldü, kaygılanır, gözyaşlarına hâkim olamaz. Fakat ümitvar bir anlayışla şiirlerinde geleceği inşa eder, çözüm önerileri sunar. Etrafındaki gelişmelere açık olmayan, kültür yoksunu cahil kimseleri de eleştirmekten geri durmaz. Kültürel sahada çok bildiği iddiasında bulunup, hiçbir şey bilmeyenlere karşı sert bir tavır sergiler.

Modern gelişmeler adına millî kültür değerlerimizin basite alınmasına fırsat vermemeye çalışır. Hem Doğu medeniyetini hem de Batı medeniyetini benimseyen bir anlayışla yakın tarihimizin gerçeklerinin en mühim tanıklarındandır. Şiirlerinde, Osmanlı toplumunun son dönemindeki Batılı olma yönündeki aşırı fikirleri benimsemezken, iki uygarlık arasında sıkışan gençliğin köklerinden beslenen ve kimlik sahibi olan karakterli şahsiyetler olması için kültürün gerekliliğine işaret eder. Şair çağındaki gözlemlerini kaleme alırken, toplumun yaşamış olduğu sosyal çözülmeyi iyice inceler. Sosyal grupları şiir diliyle tarif ederken, devrin kültür tarihine de ışık tutmuş olur (Erol, 2014).

Âkif ilim adamı denince yetişmiş olduğu çevrenin etkisiyle birlikte fikrî yapısının sonucu olarak dinî çerçevede düşünür. Halkını aldatmayan; milletin kültürel kodlarına göre hareket eden, dinî inancından aldığı güçle işini yapan kimselere âlim demektedir. Bunun aksine ilmiyle amel etmeyen, ilim ve dille aldatanları ne âlim ne de aydın kabul etmez (Yazıcı, 2007). ‘Fatih Kürsüsünde’ adlı şiirine bakıldığında, Âkif öğretmen olanın yani ilim ehlinin şahsiyetli, edepli ve vicdanlı olması gerektiğini beyan eder (Ersoy, 2009: 267):

*“Muallimim’ diyen olmak gerektir imanlı;
Edepli, sonra liyakatli, sonra vicdanlı.”*

Mehmet Âkif’in devrindeki aydın geçinenlerin Avrupa’da aldıkları eğitimin ardından kendi vatanımızda yaşayan halkı

beğenmemeleri sebebiyle Türk halkının onların sözüne itibar etmediğini şiirlerinde dile getirir. ‘Süleymaniye Kürsüsünde’ adlı şiirinde halkını önemsemeyen aydınların fikirlerinin halk tarafından kabullenilmeyeceğini şöyle anlatır (Ersoy, 2009: 188):

“Mütefekkirleriniz tuttuğu yanlış izde,
Öyle saplandı ki aldırma bir başkasına.”

Halk ile aydın geçinen tabaka arasında uçurumlar vardır. İkisi de ayrı yönlere çekmektedir. Genel itibarla halk onların fikirlerini bozgunculuk hareketleri olarak algılamaktadır. Fen ilimlerini tahsil edenlerin yanlış izi takip ettikleri vehmi oluşur.

Âkif yukarıdaki satırlarda düşmanlığa kadar ilerleyen bölünmelerden bahseder. Aydınların söylediklerinin aksine halkın onların tersine işler yaptığını dile getirir. Bu fikir ayrılığı aynı zamanda toplumu felakete sürüklemektedir. Aydınların yanlış tutum ve tavırları milletin fen ilimlerine karşı bir düşmanlık beslemesine sebep olur. Halk ilmin aleyhine bir kamuoyu oluşturur. Sebebi ise kendilerini özlerinden uzaklaştıracak bu tür bir ilmin, halkın birliğine ve gelişmesine fayda vermeyeceği kanaatinin oluşmasıdır. Âkif, halk ile aydınlar arasındaki bu anlaşmazlığa işaret ederken, kendi halkının değerlerine ve inanışına saygı gösterme nezaketinden uzak ilmiye sınıfının hazin bir sonla karşılaşacağına işaret etmektedir. Aslı itibarıyla aziz Türk milleti, ilme, bilgiye ve her türlü gelişmeye çok önem vermesine rağmen, millî ve dinî benliğine zarara verecek her türlü oluşumdan uzak durmayı yeğler.

Millî ve dinî kimliği bu aziz milletin sahip olduğu en mühim değerdir. Bu sebeple aslı değerlere yönelik düşünülen her hareket, milleti düşünmeyen fikir rağbet görmeyecektir. Şiirde nazmedildiği gibi ‘tüm ilimleri toptan reddetme’ tepkisi yerine, yapılan yanlışlıkların düzeltilmesi ideal aydının vazifesidir (Yazıcı, 2007).

Âkif’e göre ideal aydın, kendi köklerinden beslenen, başkalarının izinden yürümeyen, İslâm’ın ruhunu iyi anlayan kimseler olmalıdır. İnsanlığı yükseltecek şeyin ilim aydınlığı olduğunu, bundan uzak kalanların aydın olamayacağını şöyle dile getirir (Ersoy, 2009: 191):

“Mütefekkirleriniz dini de hiç anlamamış;
Ruh-ı İslâm’ı telakkileri gayet yanlış.
Santıyorlar ki: Terakkiye tahammül edemez;
Asrın asar-ı kemaliye tekâmül edemez.”

Gerçek aydınların cesur olması gerektiğini, Batılı aydınların korkak olduğunu şu mısralarla beyan eder (Ersoy, 2009: 192):

“Mütefekkirleriniz, anlaşılan, pek korkak,
Yahud ahmak... İkisinden bilemem hangisidir?”

İdeal aydının; halkın içinden yetişmiş, halkı anlayan, kimseyi ötekileştirmeyen kimseler olması gerektiği tespitiyle mevcudun halktan uzak oluşunu şu şekilde betimler (Ersoy, 2009: 377):

“Halkı irşad edecek var mı ya sizden başka?
Onu insan bile saymaz mütefekkir tabaka!
Köylüden milletin evladı kaçarken yan yan,
Sizdiniz köydeki unsurla beraber yaşayan.”

İdeal aydın milleti adına düşünceler üreten, vücudun en değerli kısmı olan beynidir (Ersoy, 2009: 187):

“Milletin beyni sayarsak mütefekkir kısmı,
Bilmemiz lazım olur halkı da elbet cismi.”

6. Sonuç

Mehmet Âkif Ersoy, hem Osmanlı döneminde hem de Cumhuriyet döneminde bir aydın kimliğiyle sosyal meseleleri dile getirmiştir. Türk milletinin en zor günleri olan Kurtuluş Savaşı sıralarında, dini ve milli değerlerin yok edilmek istendiği, devletin çöküş, toplumun ise çözülüş sancılarını çektiği dönemlerin yakın şahididir. Mehmet Âkif; sevilen, sayılan, dindar bir çevrede, kültürlü bir ailede yetişmiştir. Yaşadığı dönemde kültürel imkânlardan faydalanmış, edebî ve ilmî yönlerden kendini yetiştirmiş, birçok değerli âlimden özel dersler almıştır. Dini ilimlerini tahsil ederken fen ilimlerini de öğrenmiş, laboratuvar ile camiye birleştirmeyi kültür dünyasında başarmıştır. Başta Türk Dili ve Edebiyatı olmak üzere, Arap, Fars ve Fransız dil ve edebiyatlarını gramer kaideleriyle birlikte öğrenmiş, hatta çeşitli çevirilerde bulunmuştur. Dil alanındaki çalışmalarıyla Doğu’nun manzum hikâyeciliği ile Batı realizmini kendi selis ifadesiyle mezcetmiş, devrindeki düşünce sistemleriyle etkileşim içerisinde olmuştur.

Mehmet Âkif Ersoy toplumu bir bütün olarak gören, genç neslin yetişmesine emek harcayan bir idealisttir. Onun başarısı bu necip milletin başarısıdır. Bilinçli bir toplum için, birlik ve beraberlik ruhunu yansıtan şiirlerinin çok okunması ve sosyal analizinin yapılması gerekmektedir.

Kaynakça

- Akbaş, A. V. (2015). *Bir Hazan Şairi Mehmet Âkif Ersoy*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Alver, K. (2015). Türkiye’de Edebiyat Sosyolojisi Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme. *Sosyoloji Konferansları*, 52(2), 343-354.
- Avcı, B. (2012). *Mustafa Şekip Tunç’un Kültür, Medeniyet ve Eğitim Anlayışı*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Aydı E. (2009). Edebiyat-Sosyoloji İlişkinde Sosyolojik Kaynak Ve Ölçütler. *Turkish Studies*, 4(1), 357-370.
- Canatan, K. (2008). Mehmet Âkif’in Şarp ve Garp İmgesi. *Hece Dergisi*, 133, 104-112.
- Cirhinlioğlu, Z. (1999). *Az gelişmişliğin Toplumsal Boyutu*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Cuma, A. (2009). Mehmet Âkif Ersoy ve Johann Christoph Friedrich Von Schiller’in Şiirlerinde Hürriyet Motifi 29-42. İçinde: *I. Uluslararası Mehmet Âkif Ersoy Sempozyumu (19-21 Kasım 2008)*, (Ed. Gökay Yıldız, M. Zeki Yıldırım, Şevkiye Kazan, Hülya Yazıcı Okuyan). 29-42. Ankara: Mehmet Âkif Ersoy Üniversitesi Yayınları.
- Düzgün, Ş. A. (2013). İnsan Onuru: Kaynağı, Sınırı ve Temellendirilmesi. *Hız Peygamber ve İnsan Onuru*. Ankara: DİB Yayınları.
- Erol, K. (2014). Mehmet Âkif’in Şiirlerinde İki Anahtar Kelime: “Cehâlet” ve “Kavmiyet”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(32), 95-110.

- Ersoy, M. A. (2009). *Safahat*. (haz: Hüseyin Su-Abdurrahim Karadeniz). İstanbul: Hece Yayınları.
- Escarpit, R. (1992). *Edebiyat Sosyolojisi*. (çev. Hüseyin Portakal). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Göle, N. (2000). *İslâm ve Modernlik Üzerine Melez Desenler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- İmamoğlu, A. (2010). Mehmet Âkif'te Medeniyet Kavramı. *Journal of Islamic Research*, 21(3), 165-71.
- Kara, İ. (2005). İslâmcı söylemin Kaynakları ve Gerçeklik Değeri. İçinde: *Türkiye'de Siyasi Düşünce*, 6, 34-47. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kır, İ. (1988). *Mehmet Âkif Ersoy'un Görüşlerinin Sosyolojik Analizi*. Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Kırtıl, G. (2012). Edebi Metinlerin Sosyolojik İmkânı Üzerine Farklı Yaklaşımlar. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(10), 291-312.
- Küçük, M. (2014). Mehmet Âkif Ersoy ve Türkçe. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 21(2), 93-112.
- Marshall, G. (2009). *Sosyoloji Sözlüğü*. (çev: Osman Akınhay ve Derya Kömürçü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mazıoğlu, H. (1986). *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Âkif Ersoy'u Anma Kitabı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.
- Okay, M. O. (1998). *Mehmet Âkif-Bir Karakter Heykelinin Anatomisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özçelik, M. (2009). *Gençler İçin Mehmet Âkif ve Safahat*. İstanbul: Nar Yayınları.
- Özkalp, E. (2007). *Sosyolojiye Giriş*. Bursa: Ekin Yayınları.
- Özyurt, C. (2005). Milletleşme Sürecinde Ziya Gökalp'in Medeniyet Arayaşısı. *Doğu-Batı*, 31, 179-198.
- Özyurt, C. (2014). *Modern Türk Düşüncesinin Sosyolojisi*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Subaşı, M. İ. (2016). *Gül Devrini Arayan Adam*. Kayseri: Kayseri Organize Bölgesi Müdürlüğü Yayınları.
- Şahin, V., & Topdaş, F. (2016). Toplumsal Gerçekçilik Bağlamında Yaşar Kemal'in 'Dağın Öteki Yüzü' Üçlemesi. *Journal of Turkish Language and Literature*, 2(1), 463-482.
- Şavran, T. G. (2015). Toplum, Bilim ve Yöntem. İçinde: *Sosyolojiye Giriş*. (Ed. Nadir Suğur), ss. 3-33. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Türkdoğan, O. (2004). *Milli Kültür Modernleşme ve İslam*. İstanbul: İq Kültür Sanat Yayıncılık.
- Yazıcı, F. S. (2007). *Mehmet Âkif Ersoy'un Safahat İsimli Eserindeki Ahlak Anlayışı ile İlgili Görüşleri*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Yetiş, K. (1992). *Mehmet Âkif'in Sanat-Edebiyat ve Fikir Dünyasından Çizgiler*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Araştırma Makalesi • Research Article

21. Yüzyılda Tokat'ın Ekonomik Görünümü: TR83 ve Türkiye Geneli ile Bir Karşılaştırma*

The Economic Appearance of Tokat in the 21st Century: A Comparison with TR83 and Turkey

Serap Barış^{a,**}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, 60150, Tokat/Türkiye.
ORCID: 0000-0003-3905-4746

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 28 Mart 2018
Düzeltilme tarihi: 22 Haziran 2018
Kabul tarihi: 17 Temmuz 2018

Anahtar Kelimeler:

Ekonomik Yapı
Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik
Tokat

ARTICLE INFO

Article history:

Received March 28, 2018
Received in revised form June 22, 2018
Accepted July 17, 2018

Keywords:

Economic Structure
Socio-Economic Development
Tokat

ÖZ

Günümüzde küreselleşme karşısında yerel ekonomilerin önemi artmıştır. Yerel ekonomiler küresel ekonomide birer aktör olarak daha fazla yer almaya başlamış; yerel sanayileşme, kurumlar ve organizasyon yapıları önem kazanmıştır. Bu gerçekten hareketle bu çalışmada Tokat'ın ekonomik yapısı ve gelişim süreci TR83 bölge ve ülke ekonomisi ile karşılaştırılmalı olarak analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre Tokat ilinin ekonomik gelişim sürecinde nüfusun önemli bir kısmının istihdam edildiği tarım sektörü, ilin tarımsal potansiyelinin yüksek olmasına rağmen ekonomiye beklenen katkıyı sağlayamadığı görülmüştür. İl hem Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) hem de diğer sosyo-ekonomik gelişmişlik göstergeleri açısından bölge ve ülke ortalamasının oldukça altında kalmıştır. Bu durum, ilde tarımdan sanayiye dönüşümün yeterince gerçekleşmemiş olmasının bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

ABSTRACT

These days local economy has gained importance with globalization. Local economies have begun to take up more space as actors in the global economy; local industrialization, institutions and organizational structures have gained importance. In this study, Tokat's economic structure and development process were analyzed in comparison with TR83 region and country economy. The result of the study is that the agriculture sector, where a significant portion of the population is employed in the economic development process of Tokat province, did not provide the expected contribution to the economy despite the high agricultural potential of the province. The province is well below the region and country average in terms of both Gross Domestic Product (GDP) and other socio-economic development indicators. This can be regarded as a result of the fact that the transition from agricultural to industrial sector in province has not been realized sufficiently.

1. Giriş

Coğrafi olarak Orta Karadeniz bölgesinin zengin, verimli topraklarında yer alan Tokat'ta modern anlamda sanayileşme faaliyetleri, tarıma dayalı sanayi dallarının kurulması ile kamu tarafından başlatılmıştır. Bu sanayi kuruluşlarından ilki olan “Turhal Şeker Fabrikası” 1934 yılında işletmeye açılmıştır. Yine 1930'lu yıllarda, ilin yeraltı zenginlik kaynaklarını değerlendirmek için Turhal Antimuan Maden İşletmesi, Kuşoturağı Mermer Ocağı ve Artova Kömür İşletmeciliği kurulmuştur. 1950'li yıllarda yörenin sebze meyve üretimini değerlendirmek üzere

TÜRSANT ile birkaç özel salça ve meyve suyu fabrikası faaliyete geçmiştir. Gıda sanayinden sonra en gelişmiş imalat sanayi dalı taş ve toprağa dayalı sanayidir. Hammaddenin uygunluğu nedeniyle özellikle Erbaa ilçesinde yaygınlaşan tuğla-kiremit fabrikalarının ilki 1969 yılında “TİMTAŞ Tuğla-Kiremit Fabrikası” adıyla kurulmuştur. Turhal Şeker Fabrikası'ndan sonra ikinci büyük kamu yatırımı olan Tokat Sigara Fabrikası (Tokat) ve Tekel Yaprak Tütün İşleme Tesisleri (Erbaa) ve Tekel Şarap Fabrikası 1985 yılında işletmeye açılmıştır. 1990'lı yılların başında il sanayisi yeni bir sektör olan tekstil sektörü ile tanışmış ve özellikle 1994 yılından sonra sektörde önemli

*Bu çalışma, 2006 yılında Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen “Cumhuriyet Dönemi Tokat Ekonomisi (1923-2005)” adlı Yüksek Lisans tezinden türetilmiş ve Gaziosmanpaşa Üniversitesi (GOP) Bilimsel Araştırma Proje Birimi (BAP 2015/119) tarafından desteklenmiştir.

**Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: serap.baris@gop.edu.tr

yatırımlar başlamış, istihdam alanı oluşmuş, ekonomide hissedilir bir hareketlilik gözlenmiştir. Ancak 1990'lı yıllarda yaşanan ulusal ve uluslararası krizler ile Türkiye'nin 1996 yılında gümrük birliğine girmesi ülke genelinde tekstil sektörünün rekabet açısından oldukça geride kalmasına yol açmıştır. Tokat'ta bu gelişmelerden etkilenmiş ve sonraki yıllarda sektör yeterince gelişmemiştir.

Günümüzde, sosyo-ekonomik gelişmişlik göstergeleri itibariyle ülkemizin az gelişmiş yöreleri arasında yer alan Tokat, tarım ağırlıklı bir ekonomik yapı karakteri göstermekle beraber, yaratılan gelir açısından bakıldığında hizmetler sektörünün daha fazla gelir sağladığı görülmektedir. Ekonomik gelişmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan bu eğilim, özellikle 1987 yılından sonra kendini göstermiştir. 1987 yılında, İl GSYH'si içinde en yüksek pay %28,4 ile tarım sektörüne aitken, 2014 yılı itibariyle GSYH içinde en yüksek pay %61,6 ile hizmetler sektörünün olup; onu %19 ile tarım, %16,9 ile sanayi sektörü izlemiştir. Kişi başına GSYH açısından Tokat, bölge ve ülke ortalamasının oldukça altında kalmıştır. 2014 yılı verileri itibariyle ülkemizde kişi başına düşen GSYH 12.112 Dolar, TR83 bölgesinde 8.066 Dolar iken, Tokat'ta yalnızca 6.444 Dolar'dır.

Tokat ili, sadece gelir açısından değil, diğer sosyo-ekonomik göstergeler açısından da oldukça geri sıralarda yer almaktadır. Kalkınma Bakanlığı'nın (2013) illerin ve bölgelerin sosyo-ekonomik düzeyini belirlemek için yaptığı çalışmada Tokat'ın -0,3821 endeks puanıyla 57. sırada ve "5. kademe gelişmiş iller" grubunda yer almıştır.

Gelişmekte olan yöreler içinde yer alan Tokat, 2000'li yılların başında yeni fırsatlar yakalamıştır. Tokat'ın "5084 Sayılı Yasa" kapsamındaki iller arasında yer alması, Avrupa Birliği hibe programlarından yararlanıyor olması, bölgesel gelişme projeleri olan Yeşilirmak ve Kelkit Havza Gelişim Projelerinin içinde yer alması ve hızla gelişen Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nin varlığı ilin ekonomik gelişmesine yönelik yeni fırsatları beraberinde getirmiş ancak bugün itibariyle bu fırsatlardan yeterince yararlanamamış bir il görüntüsü sunmaktadır.

Bu çalışmanın amacı 2000'li yıllarda Tokat ekonomisinin durumunu sektörler bazında gözler önüne sererek, kendisinin de içinde bulunduğu TR83 (Samsun, Çorum, Tokat, Amasya) ve Türkiye geneli ile betimleyici bir tarzda karşılaştırmalı olarak analiz etmektir. Ancak yerel ekonomiler ile ilgili çalışmalarda özellikle son yıllara ait veri bulmanın güçlüğü gözden uzak tutulmamalıdır. Bu sınırlama ile çalışmada sırasıyla tarım, sanayi ve hizmetler sektörünün durumu incelenmiştir. Sonrasında ise Tokat'a yapılan kamu harcamaları, verilen teşvikler ile ekonomik gelişmişlik düzeyi çeşitli göstergeler (GSYH ve sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi araştırmaları) ile değerlendirilmiştir.

2. Tarım Sektörü

Tokat ili, toprak yapısı, sulanabilir topraklarının çokluğu, sulama suyu potansiyelinin fazlalığı, iklimin elverişliliği vb. bakımlardan genel olarak tarım kesimi gelişmiş bir il karakteristiği arz etmektedir (İncekara, 1997: 43). Ekonomik faaliyetlerin büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayanmasına ve tarım potansiyelinin yüksek olmasına

rağmen, tarım sektörü il ekonomisindeki payı özellikle 1990'lı yıllardan itibaren düşüş göstermektedir.

Tarım sektörü incelenirken sektörün bileşenleri olan bitkisel üretim (tahıllar, sebzeler, meyveler) ve hayvansal üretimin il ekonomisine etkisi ayrı ayrı incelenecek sonrasında ise genel olarak tarım sektörünün GSYH içindeki payı incelenecektir.

Tarım sektörünün bir alt dalı olan bitkisel üretim, ülkemizde tarım sektörüne en fazla katkı sağlayan tarımsal faaliyet alanıdır. Ülkemizde olduğu gibi Karadeniz Bölgesinde ve Tokat'ta tarımsal üretimin ve tarımsal üretim değerinin en büyük kısmı bitkisel üretimden oluşmaktadır. Bitkisel üretimin il, TR83 bölgesi ve ülke ekonomisine sağladığı verilere en son 2013 yılı itibariyle ulaşılmaktadır. 2013 yılı bitkisel üretim açısından 1.339.308.000 TL'lik değerle ülke ve bölge ekonomisine katkı sağlamaktadır. Tokat'ın bitkisel üretim değeri TR83 bölgesinin %24,6'sını oluşturmakta ve Samsun'dan sonra ikinci sırada yer almaktadır. İlde üretilen ve pazarlanan bu bitkisel üretim değerinin, ülke ekonomisine katkısı 2002 yılında %1,2 iken (DİE, 2003), 2013 yılında %1,4 olmuştur (Tablo 1).

Tablo 1. Bitkisel Üretim Değeri (2013)

TR83	Üretim Değeri (1000 TL)	Ülke (%)	Ülke Sıra
Samsun	2.185.502	2,4	11
Tokat	1.339.308	1,4	20
Çorum	981.825	1,1	34
Amasya	936.205	1	35
Türkiye	92.489.688	-	-

Kaynak: TÜİK (2014).

İlde yetiştirilen sebze ve meyveler yaş olarak doğrudan pazarlandığı gibi şekerpancarı, tütün, yaş sebze meyve ile diğer endüstriyel tarım ürünleri bölgede bulunan kamu ve özel sektör kuruluşlarında değerlendirilmektedir.

Tokat'ta hayvancılık, bitkisel üretimden sonra gelen önemli bir faaliyet alanıdır. İlin genel tarımsal yapısının bir parçası olarak bitkisel üretimde olduğu gibi hayvancılıkta da, aile işletmeciliği türünde ve küçük üniteler söz konusudur. Bu işletmelerde büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık ve arıcılık yapılmaktadır. Reşadiye, Başçiftlik, Almus, Niksar ve Erbaa ilçelerinin yüksek kesimlerinde küçükbaş hayvancılık, diğer ilçelerde de büyükbaş hayvancılık yaygın olarak yapılmaktadır (Tokat Valiliği, 2003: 54). İlde yapılan bu hayvancılık faaliyetlerinden elde edilen hayvansal ürünler değeri toplamı 260.781.000 TL olup, bu değer ülke hayvansal üretim değerinin %1,3'üne tekabül ederken, TR83 bölgesinin ise %25'ini oluşturmaktadır (Tablo 2). Hayvansal ürünler değeri açısından Samsun ve Çorum'dan sonra ikinci sırada, ülke sıralamasında da 34. sırada yer almaktadır.

Tokat ili canlı hayvanların değeri ile (730.178.000 TL) TR83 bölgesi içinde Samsun'dan sonra yaklaşık %25'lik pay ile ikinci sıradadır. İlin hayvansal üretim değerleri açısından bir kıyaslama yapıldığında ise canlı hayvan üretimi hayvansal ürünler üretim değerinin yaklaşık üç katı olduğu görülmektedir. Hayvansal üretim değerinin düşük olmasında önemli bir etken, hayvancılığın bitkisel üretimin yanında yan uğraş alanı olması ve daha çok tarım işletmelerinin öz tüketimi için yapılmasıdır.

Ekonomik faaliyetlerin büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayanmasına ve tarım potansiyelinin yüksek olmasına

rağmen, tarım sektörü il ekonomisine beklenen katkıyı sağlayamamaktadır. İlin tarım sektörü GSYH'sine ilişkin olarak düzenli veri seti 1987- 2014 dönemine aittir. Ancak bu dönemdeki veri seti de TÜİK tarafından iki şekilde

hesaplanmıştır. Bunlardan ilki 1987 baz yılı esas olarak açıkladığı 1987-2001 dönemidir. İkinci olarak ise 2009 baz yılı esaslı olarak açıkladığı 2004-2014 dönemidir.

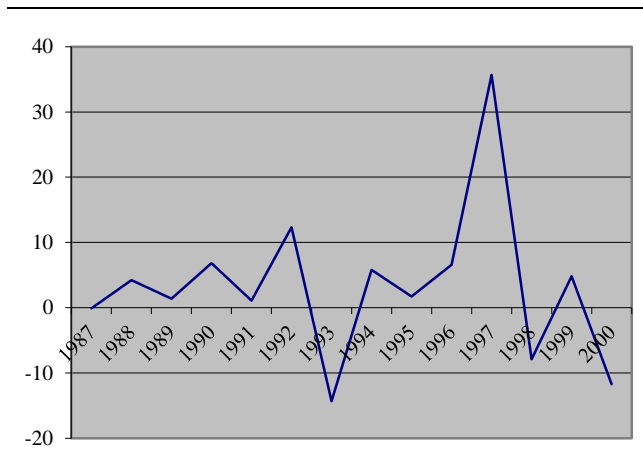
Tablo 2. Hayvansal Üretim Değeri (2013)

İller	Canlı Hayvanlar Değeri			Hayvansal Ürünler Değeri		
	Üretim Değeri (1000 TL)	Ülke (%)	Ülke Sıra	Üretim Değeri (1000 TL)	Ülke (%)	Ülke Sıra
Samsun	970.932	1,7	19	357.721	1,8	14
Tokat	730.178	1,3	31	260.781	1,3	34
Çorum	668.200	1,2	37	297.243	1,5	29
Amasya	404.694	0,7	54	130.931	0,6	60
Türkiye	57.656.092			40.459.321		

Kaynak: TÜİK (2014)

TÜİK verilerine göre, 1987-2001 döneminde nüfusun ortalama olarak %72'sinin istihdam edildiği tarım sektörünün, il GSYH'sinden aldığı pay %23'tür. 1987-2001 döneminde Tokat'ın GSYH'si içerisinde tarım sektörünün büyüme hızı Şekil 1'de verilmiştir. İl GSYH'si içinde tarım sektörünün payı incelediğinde yıllar itibarıyla dalgalı bir seyir izlemişse de ortalama %23 olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde tarım sektörünün Türkiye genelindeki payı ortalama %15'tir. Bu verilere göre 1987-2001 döneminde Tokat'ta tarımın payı Türkiye ortalamasının üzerindedir.

Şekil 1. Tarım Sektörünün Yıllık Büyüme Hızı (1987-2001)

1987 yılında %28 olan tarımın payı, sanayi (özellikle tekstil) ve hizmetler sektörünün gelişme gösterdiği 1998 yılına kadar genellikle düşüş trendi göstermiştir. 1994, 1999 ve 2001 yıllarında ülke genelindeki krizlerinde etkisiyle tarım sektöründe negatif büyümeler yaşanmıştır. 2009 baz yılı esas alınarak hesaplanan tarım sektörü GSYH'sine ait veriler Tablo 3'te sunulmuştur. 2004-2014 döneminde il ekonomisi içinde tarımın payı yıldan yıla düşmesine rağmen bölge ve ülke ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir. İl düzeyinde verisine ulaşılan en son yıl olan 2014 yılında, Tokat'ta tarımın toplam GSYH içindeki payı %21,5 iken, TR83 bölgesinde %17,1 ve ülke düzeyinde %7,5 olmuştur.

İlin sahip olduğu arazisinin yaklaşık %40'ının tarıma elverişli ve verimli olması, mevcut tarım arazilerini sulayan önemli su kaynaklarının varlığı, hayvancılığın geliştirilebileceği meraların genişliği tarım sektöründe kullanılabilecek (örtü altı yetiştiriciliği) jeotermal kaynakların olması ve 2013 yılı itibarıyla nüfusunun %42'sinin tarım sektöründe istihdam edilmesine rağmen, tarım sektörü ekonomiye yeterince katkı sağlayamamıştır. Tarım sektörünün ekonomiye beklenen katkıyı sağlayamamasının en önemli nedeni, tarımsal yapıdaki bozukluklar ve tarımsal üretimle ilgili olarak karşılaşılan sorunlardır. Ayrıca, tarım alanlarında üretimin genellikle geleneksel yöntemler kullanılarak yapılması neticesinde verim düşüklüğü, tarımsal işletmelerin küçük ve parçalı olması ve tarımsal üretimden yaratılan katma değerlerin düşük olmasıdır (Tarım İl Müdürlüğü, 2005: 59-65).

Tablo 3. Tarım Sektörü ve Yıllar İtibarıyla Büyüme Hızı (2004-2014)

Yıllar	Tokat		TR83		Türkiye	
	Tarım*	Pay(%)	Tarım*	Pay(%)	Tarım*	Pay(%)
2004	764 576	30,7	3 407 968	25,9	54 365 145	10,8
2005	833 516	29,7	3 755 462	24,9	62 349 598	10,6
2006	862 640	27,0	3 816 221	22,0	64 415 593	9,3
2007	895 961	25,4	3 734 728	19,7	66 197 107	8,5
2008	1 131 443	27,1	4 843 827	21,6	74 451 345	8,4
2009	1 224 255	28,4	4 996 239	22,0	81 234 274	9,1
2010	1 471 657	30,3	6 425 020	24,7	104 703 635	10,3
2011	1 502 166	27,6	6 824 832	22,8	114 838 169	9,4
2012	1 716 770	27,5	7 310 251	21,6	121 692 893	8,8
2013	1 692 171	24,8	7 083 602	18,7	121 709 079	7,7
2014	1 605 045	21,5	7 237 838	17,1	134 724 745	7,5

Kaynak: TÜİK (2016).

* Cari fiyatlarla 1000 TL

3. Sanayi Sektörü

Tokat'ın zengin, verimli tarım faaliyetleri, tarıma dayalı sanayilerin kurulması açısından sermaye ve hammadde desteğini sağlamıştır. Ekonomide devletçiliğin hâkim olduğu 1930'lu yıllarda, ilde sanayileşme kamu eliyle başlatılmıştır. Yörenin verimli topraklara ve sulanabilen araziye sahip olmasından dolayı, modern anlamdaki tek sanayi kuruluşu olan Turhal Şeker Fabrikası 1934 yılında işletmeye açılmıştır. Yine 1930'lu yıllarda, ilin yeraltı zenginlik kaynaklarını değerlendirmek için Turhal Antimuan Maden İşletmesi, Kuşoturağı Mermer Ocağı ve Artova Kömür İşletmeciliği faaliyete geçmiştir. 1950'li yıllarda yörenin sebze meyve üretimini değerlendirmek üzere TÜRSANT ve birkaç özel salça ve meyve suyu fabrikaları faaliyete geçmiştir. Gıda sanayinden sonra en gelişmiş imalat sanayi dalı taş ve toprağa dayalı sanayidir. Hammaddenin uygunluğu nedeniyle özellikle Erbaa ilçesinde yaygınlaşan tuğla-kiremit fabrikalarının ilki 1969 yılında "TİMTAŞ Tuğla-Kiremit Fabrikası" adıyla kurulmuştur. 1979 yılında ilde, imalat sanayinde yaratılan toplam katma değer %11,9'u bu dalda gerçekleştirilmiştir. 1985 yılında Turhal Şeker Fabrikası'ndan sonra ikinci büyük kamu yatırımı olan Tokat Sigara Fabrikası (Tokat Merkez) ve Tekel Yaprak Tütün İşleme Tesisleri (Erbaa) ve Tekel Şarap Fabrikası kurulmuştur (Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü, 2005: 24). 2009 yılında kapatılan Tokat Sigara Fabrikası'nın il ekonomisine ve istihdamına katkısı oldukça yüksek olmuştur.

1990'lı yılların başında il sanayisi yeni bir sektör olan tekstil sektörü ile tanışmış ve özellikle 1994 yılından sonra sektörde önemli yatırımlar başlamış; istihdam alanı oluşmuş ekonomide hissedilir bir hareketlilik gözlenmiştir. Örneğin, 1997 yılında tekstil sektöründe 33 adet tekstil firması faaliyet göstermiş ve sektör 1500 kişiye istihdam imkânı sağlamıştır (Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü, 1998: 3). Ancak yine 90'lı yıllarda yaşanan ulusal ve uluslararası krizler ile Türkiye'nin gümrük birliğine girmesi sektörün rekabet gücünü zayıflatmış, bu yıllardan sonra gelişimi önemli ölçüde yavaşlamıştır.

1998 yılında çıkarılan 4325 sayılı OHAL Yasası ile diğer illere getirilen ilave teşvikler ve daha sonraki yıllarda yaşanan ekonomik krizler sanayi yatırımlarına yönelik ilgiyi azaltmıştır (DPT, 2005a). Tokat ili, 2004 yılında 5084 Sayılı Yasa kapsamına alınmıştır. Bu yasa ile birlikte ilde

yatırımların artması beklenmiş ancak beklentilerin aksine yatırımlarda ciddi bir artış yaşanmamıştır (Tokat Bilim, Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü, 2016).

Tokat, 14.10.1996 tarihinde ilk olarak I. derecede KÖY kapsamına alındığında teşvik tedbirlerinde yeni bir düzenlemeye girilmiştir. Bu düzenlemeden sonra, sağlanan ilave yatırım indirimleri ve teşvikler sayesinde özellikle Merkez, Erbaa, Niksar, Turhal, Zile ilçelerinde yatırımlar artmıştır. Sanayi ve İl Müdürlüğü verilerine göre, 2005 yılında 232 olan işletme sayısı, Haziran 2016 tarihi itibarıyla 372'ye yükselmiştir. Bu işletmelerin sektörel dağılımı incelendiğinde işletmelerin özellikle gıda, içki ve tütün sanayi, taş ve toprağa dayalı sanayi, metal eşya makine-teçhizat, orman ürünleri sanayi ile tekstil ve dokuma ürünleri sanayi dallarında faaliyet gösterdikleri görülmektedir. İşletmelerin ilçeler itibarıyla kendi aralarında bir küme modeli oluşturdukları görülmektedir (Tokat Valiliği, 2016: 25). Erbaa ilçesinde taş ve toprağa dayalı sanayiden tuğla ve kiremit fabrikaları ile konfeksiyon yatırımları, Turhal'da mermer ve maden sanayi, Tokat merkez ilçede tarım makineleri, hazır giyim ve gıda işletmeleri, Niksar'da yaş sebze-meyve işleme ve değerlendirmeye yönelik kuruluşlar, Zile'de ise gıda ve makine ile ilgili yatırımlar yoğunluktadır. Tokat Valiliği (2016) verilerine göre ilçelerdeki bu sanayi kuruluşları sayısal olarak incelendiğinde ise Merkez ilçe (140), Erbaa (62), Turhal (52) ve Niksar'da (45) yoğunluklu olarak faaliyet gösterdikleri görülmektedir.

3.1. İmalat Sanayi

İlde faaliyet gösteren işletmeler genellikle KOBİ niteliğindedir. KOBİ işletme sınıfına göre ildeki 372 işletmenin 177'si mikro ölçekte iken, 143'ü küçük işletme ve 46'sı orta büyüklükteki işletmedir (Tablo 4). İldeki büyük işletme sayısı ise 6'dır. Öyle ki, bu işletmelerden ikisi Türkiye'nin ilk 500 büyük sanayi kuruluşu içinde yerini almıştır (Tokat Valiliği, 2016: 25).

İldeki faaliyet gösteren bu işletmelerde Haziran 2016 yılı itibarıyla toplam 10.693 kişi istihdam edilmektedir. En fazla istihdam dokuma ve tekstil sektöründe (4.670) iken, onu taş ve toprağa dayalı sanayi (1.843) ile gıda, içki ve tütün sanayi (1.695) izlemektedir (Tablo 5).

Tablo 4. Sanayi Kuruluşlarının Sektörel Dağılımı (2016)

	Almus	Artova	Erbaa	Niksar	Pazar	Reşadiye	Sulusara	Merkez	Turhal	Yeşilyurt	Zile	Toplam
Gıda, içki ve tütün san.	2	2	8	14	4	3	1	32	14		11	91
Dokuma, giyim eşyası, deri ve ayakkabı san.	1		13	5		1		15	3		3	41
Orman ür. ve mobilya san.	1		8	10	1			15	4		6	45
Kağıt, kağıt ür., ve basım san.				2				3				5
Kimya, petrol ür., lastik ve plastik san.			1					5	1		1	8
Taş ve toprağa dayalı san.		2	24	6		4		15	12		4	67
Metal eşya, makine-teçhizat ve mesleki aletler san.		1	4	3		1		34	7		8	58
Madencilik ve taş ocağı san.		1	2	2		4		8	6	1	3	27
Elektrik sektörü	2		1	2		3		1	1			10
Diğer			1	1				12	4		2	20
TOPLAM	6	6	62	45	5	16	1	140	52	1	38	372

Kaynak: Tokat Bilim, Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü (2016).

Tablo 5. Sanayi Kuruluşları İstihdam Durumu (2016)

	Almus	Artova	Erbaa	Niksar	Pazar	Reşadiye	Sulusaray	Merkez	Turhal	Yeşilyurt	Zile	Toplam
Gıda, içki ve tütün san.	9	14	96	171	23	21	1	496	659		205	1.695
Dokuma, giyim eşyası, deri ve ayakkabı san.	82		1.720	654		19		1.698	370		127	4.670
Orman ür. ve mobilya san.	6		146	77	27			170	28		117	571
Kağıt, kağıt ür. ve basım san.				13				38				51
Kimya, petrol ür., lastik ve plastik san.			7					178	1		10	196
Taş ve toprağa dayalı san.		195	1.003	168		58		197	181		41	1.843
Metal eşya, makine-teçhizat ve mesleki aletler san.		6	19	8		13		375	105		74	600
Madencilik ve taş ocağı san.		5	7	17		46		76	328	12	16	507
Elektrik sektörü	119		33	99		42		10	10			313
Diğer			28	10				155	37		17	247
TOPLAM	216	220	3.059	1.217	50	199	1	3.393	1.719	12	607	10.693

Kaynak: Tokat Bilim, Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü (2016).

3.2. Madencilik

Tokat jeolojik yapısı itibarıyla bir maden bölgesi olarak görülebilir. İlde hâlihazırda kömür, antimon, bentonit ve mermer madenleri işletilmektedir. Kömür, Zile ve Artova'da çıkarılmakta ve yurtiçine pazarlanmaktadır. Turhal'da çıkarılmakta olan antimon, kalite yönünden oldukça yüksek değerdedir ancak düşük kapasite ile çalışmaktadır. Bentonit, Reşadiye'de çıkarılmakta, ülke düzeyinde sanayi kuruluşlarına pazarlanmakta ve ihraç edilmektedir. Tokat, mermer ve oniks yatakları açısından da oldukça zengin rezervlere sahiptir. Tokat Valiliğince mermer rezervlerinin durumu ile ilgili olarak yapılan araştırmada ilde, bej mermer, traverten (sarı), diyabaz (siyah), füme, siyah mermer, beyaz mermer, oniks mermer, serpantin ve bazalt mermer olmak üzere değişik renk ve kalitede 9 çeşit mermerin bulunduğu ve yaklaşık 1.250 milyon m³ rezerve sahip olduğu belirlenmiştir (Tokat Valiliği, 2005: 45). Yapılan araştırmalara göre, dünya mermer rezervlerinin yaklaşık % 40'lık bir kısmı Türkiye'de bulunmakta ve bu rezervinde yaklaşık % 20'lik bir bölümünün Tokat'ta olduğu ifade edilmektedir. İl 5 milyar 161 milyon m³ 'lük doğal taş rezervi ile, Balıkesir, Afyon, Bilecik ve Eskişehir'den sonra 5.sırada gelmektedir. Tokat ilinin mermer rezervi olarak bu kadar uygun bir yer olmasına rağmen sektörün görece olarak genç olması ve emsalleri ile kıyaslandığında yeterince gelişmemiş olması düşündürücüdür (Ertaş vd., 2011). Bu

Tablo 6. Tokat Maden Varlığı

Madenin Cinsi	Bulunduğu Yer	Rezerv (ton)	Açıklama
Kömür	Artova ve Zile	1.147.000	-
Krom	Artova ve Sulusaray	265.000	-
Bentonit	Reşadiye	1000.000	-
Antimon	Turhal	437.000	-
Traverten	Altıntaş Sahası	175.842.750 m ³	Görünür-Muhtemel
	Tatlıca	190.218.750 m ³	Görünür-Muhtelif
	Tatlıca	9.000 m ³	Görünür-Muhtemel
	Ayrıncınar	105.000 m ³	Görünür-Muhtelif
Oniks	Çatalköyü	6.315.000 m ³	Görünür
	Kuşoturağı köyü	100.000 m ³	Görünür
	Kayaören Çobanüşük	48.000 m ³	Mümkün
Mermer	Kayaören	25.000 m ³	Muhtemel
	Kayaören	300.000.000 m ³	-

Kaynak: Tokat Bilim, Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü (2016).

rezervlerin işletmeye açılması halinde il ekonomisine önemli ölçüde katkı sağlayabilecektir. 2015 yılı itibarıyla ildeki maden varlığının durumu Tablo 6'da verilmiştir.

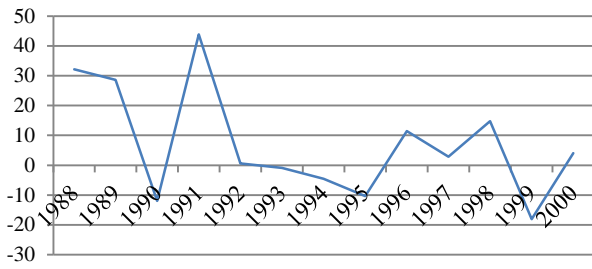
İlde madencilik sektöründe faaliyet gösteren işletme sayısı maden rezervlerine nispeten oldukça az olduğu söylenebilir. 2001 yılında sektörde faaliyet gösteren işletme sayısı 21 iken, Haziran 2016 itibarıyla 27 adet işletmenin bulunduğu tespit edilmiştir (Tokat Bilim, Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü, 2016).

3.3. Sanayi Sektörünün İl Ekonomisine Katkısı

Tarım dayalı ekonomik faaliyetlerin yaygın olduğu ilde, 1980'li yılların ikinci yarısına kadar GSYH içindeki en büyük pay doğal olarak tarıma aitti. Sanayi sektörü ancak 1987 yılı sonrasında GSYH'den aldığı pay bakımından tarım sektörünün önüne geçebilmiştir.

Tokat ili sanayi sektörünün 1988-2000 dönemi yıllık büyüme hızı Şekil 2'de gösterilmiştir. Buna göre, sektördeki en yüksek büyüme hızı, tekstil sektöründe önemli yatırımların yapıldığı 1991-1992 yıllarında, en düşük büyüme ise ülke genelinde yaşanan krizlerin etkisiyle 1994 ve 1999 yıllarında gerçekleşmiştir. 2000 yılında %4'lük bir büyüme ile iyileşme sürecine giren sanayi sektörü Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri sonucu tekrar daralma sürecine girmiştir.

Şekil 2. Sanayi Sektörünün Yıllık Büyüme Hızı (1988-2000)

Tokat ili sanayi sektörü hasılasının bölge ve ülke sanayi hasılası içerisindeki yeri Tablo 7'den izlenebilmektedir. 2001 yılı itibariyle sanayi sektörünün il GSYH'si içerisindeki payı %39,6 olarak gerçekleşmiştir. Sanayi hasılası alt sektörler itibariyle incelendiğinde ise, en yüksek

Tablo 7. Tokat Sanayi Hasılasının Yıllar İtibariyle Gelişimi, Bölge ve Ülke İçindeki Yeri* (1987-2001)

Sektörler	1987	1998	1999	2000	2001
Madencilik ve Taş Ocaklığı	5	328	2.808	1.085	1.491
İmalat Sanayi	110	130.225	175.149	286.919	529.539
Elektrik, Gaz, Su	6	4.674	9.105	21.066	18.008
Tokat Sanayi Hasılası (1)	122	135.227	187.062	309.070	549.037
Tokat GSYH İçindeki Payı (%)	25,2	32,2	31,7	33,7	39,6
Karadeniz Böl. Sanayi Hasılası (2)	1.561	936.645	1.382.238	2.330.064	3.504.610
Türkiye Sanayi Hasılası (3)	19.276	11.970.299	17.973.866	29.027.782	45.881.462
(1)/(2) (%)	7,82	14,44	13,53	13,26	15,67
(1)/(3) (%)	0,63	1,13	1,04	1,06	1,20

Kaynak: Ertuğrul (2004: 62).

*Cari fiyatlarla 1000 TL.

Tablo 8. Sanayi Sektörü ve GSYH İçindeki Payı (2004-2014)

Yıllar	Tokat		TR83		Türkiye	
	Sanayi*	Pay(%)	Sanayi*	Pay(%)	Sanayi*	Pay(%)
2004	292 700	11,8	1.948.803	14,8	145 005 909	28,8
2005	347 254	12,4	2.387.284	15,8	170 459 652	29,0
2006	424 363	13,3	2.995.736	17,3	206 057 740	29,9
2007	484 970	13,8	3.455.498	18,2	232 941 255	29,9
2008	569 687	13,7	4.052.676	18,0	260 996 668	29,5
2009	518 875	12,0	3.816.953	16,8	240 365 442	27,0
2010	611 845	12,6	4.600.427	17,7	285 383 871	28,0
2011	755 775	13,9	5.718.968	19,1	375 613 697	30,6
2012	909 805	14,6	6.742.976	19,9	420 266 164	30,3
2013	1 075 131	15,8	8.021.750	21,2	501 220 607	31,6
2014	1 260 178	16,9	9.280.293	21,9	576 440 635	31,9

Kaynak: TÜİK (2016).

* Cari fiyatlarla 1000 TL.

4. Hizmetler Sektörü

Ülke genelinde olduğu gibi Tokat'ta da hizmetler sektörü, il hasılasına en fazla katkı yapan sektördür. 1987-2000 döneminde sektörün il hasılası içindeki payı ortalama %40 olarak gerçekleşmiştir. Çalışmanın bu kısmında hizmetler sektörünün alt sektörleri olan ticaret, bankacılık ve turizm sektörü ele alınacaktır.

4.1. Ticaret Sektörü

Tokat, Selçuklu ve Osmanlı Devleti döneminde, önemli ticaret yolları üzerinde yer alan ve önde gelen ticaret şehirlerinden biri iken Cumhuriyet döneminde bu özelliğini koruyamamış ve içine kapalı bir şehir konumuna gelmiştir. Günümüzde ilin ticari potansiyelini genellikle tarım ve

tarıma dayalı sanayi ürünleri oluşturmaktadır. Bölgenin yerleşim yerlerinin 200 metreden 2000 metreye kadar değişik yükseltilerde bulunması hemen her türlü tarımsal ürünlerin yetişmesine ve ayrıca Mayıs ayından Kasım ayına kadar tarım ürünlerinin pazarlanmasına imkân vermektedir. Böylece il genelindeki tarım ürünlerine yönelik ticari para dolaşımı yılın 8 ayında devam etmektedir.

İlin sanayi sektörü GSYH'sine ilişkin verileri 2001 yılından sonra 2009 baz yılı esas alınarak hesaplanan istatistiklerinde görebilmekteyiz. Buna göre 2004-2014 döneminde il ekonomisi içinde sanayinin payı yıldan yıla bir artış sergilemesine rağmen, bu süreçte istenilen düzeye gelememiştir. İlin 2014 yılında sanayi sektörünün GSYH içindeki payı (%16,9) bölge (%21,9) ve ülke ortalaması (%31,9) ile kıyasladığımızda geride kaldığı aşikârdır (Tablo 8).

Sanayi sektörü arzu edilen düzeyde gelişemediğinden istihdama katkısı da sınırlı olmuştur. Bu durum işsizliğin artmasına ve özellikle 2000'li yıllarda ilin sürekli göç vermesine yol açmıştır. Öyle ki, TÜİK'e (2014:40-41) göre 2012-2013 yılında Türkiye'de göç veren iller sıralamasında birinci sırada yer almıştır.

Ticari hayatta faaliyet gösteren ve amacı sadece kar etmek olmayan kuruluşlar ildeki ticari hayata yön vermektedir. Ticari işlerin yürütülmesinde esnaf ve sanatkârlara yardımcı olan bu kuruluşlar ve ildeki büyük ticaret şirketleri Tablo 9'da gösterilmiştir. Haziran 2016 yılı verilerine göre Tokat Merkez, Turhal, Zile, Erbaa ve Niksar'da kurulu 5 adet ticaret ve sanayi odası, Tokat Merkez ve Zile ilçesinde bulunan 2 adet ticaret borsası, 35 adet esnaf ve sanatkâr odası, 456 adet anonim şirket, 1.673 adet limited şirket, 67 adet çeşitli banka şubeleri ve diğer çeşitli meslek kuruluşları ilin ticari hayatını düzenlemektedir. İlde faaliyet gösteren çok sayıdaki işletmelerin ve ticari hayata yön veren çok sayıda kuruluşun olması ilin ticari potansiyelinin bir göstergesidir.

Tablo 9. Tokat Ticari Hayatında Faaliyet Gösteren İşletmelerin Hukuki Durumları ve Meslek Kuruluşları (2016)

Kuruluşun Adı	Sayısı	Üye/ Ortak Sayısı
Anonim Şirket	456	-
Limited Şirket	1.673	-
Esnaf ve Sanatkârlar Odası	35	14.081
Ticaret ve Sanayi Odası	5	4283
Ticaret Borsası	2	476
Ziraat Odası	-	93456
Tüketim Koop.	2	315
Motorlu Taşıyıcılar Koop.	45	1622
Esnaf ve Kefalet Koop.	13	9885
İşletme Koop.	3	60
Küçük Sanat Koop.	1	15
Temin Tevzii Koop.	2	73
Tarım Satış Koop.	3	5302
Yaş Sebze-Meyve Ür. Paz. Koop.	1	36
Tarım Kredi Koop.	24	28615
Banka Şubesi	67	-

Kaynak: Tokat Valiliği (2016: 28)

Tokat'ın dış ticareti, 1994'te Tokat Gümrük Müdürlüğü'nün kurulması, Karadeniz Fındık İhracatçıları Birliği şubesinin açılması, Ziraat Bankası bünyesinde kambiyo işlemlerinin yapılması ve 1995'te Tokat Havaalanının ulaşımına açılmasıyla canlanmaya başlamıştır (Tokat Valiliği, 1998: 12). Nitekim 1990-2000 yılları arasında İhracatı Geliştirme Merkezi tarafından yapılan çalışmaya göre ihracatı en fazla artan 20 il içerisinde Tokat ili de bulunmaktadır (Tokat Valiliği, 2003: 125).

İlde yapılan ihracat genellikle, tütün ve tütün yerine geçen maddeler, ağaç ve ahşap eşya (özellikle kavak panel levha), sebze-meyve, toz şeker, içme suyu ve tekstil ürünlerinden; ithalat ise sanayi makineleri ve alüminyum ambalaj malzemelerinden oluşmaktadır. Ancak ildeki ihracata dayalı üretim yapan tekstil ve konfeksiyon işletmeleri, çimento fabrikası, gıda ve meyve suyu işletmeleri vb. kuruluşların şirket ve pazarlama merkezleri ilde olmadığından ilden yapılan ihracat düşük seviyede görülmektedir. Tablo 10'da Tokat'ın 1996-2016 dönemine ait dış ticaretinin durumu görülmektedir. Bu dönemde ihracat değerleri incelendiğinde ülkenin ekonomik gidişatına paralel olarak dalgalı bir seyir

izlediği görülmektedir. 2001 yılından sonra canlanmaya başlayan ihracat 2006-2011 döneminde hızlanmış ancak 2012 yılıyla birlikte tekrar düşüşe geçmiştir.

2017 yılı itibariyle Tokat'ın TR83 ihracatı içindeki payı yalnızca %2,3'tür. İhracat değerlerindeki dalgalanmanın yanı sıra ihracatçı firma sayılarında da önemli dalgalanmalar meydana gelmiştir. Örneğin 1996 yılında 23 olan ihracatçı firma sayısı 2008'de 34'e yükselirken 2011'de 24'e düşmüş, 2015 yılında 36'ya yükselmiştir.

Tablo 10. Dış Ticaret (1996-2017)

Yıllar	İhracat (Bin \$)	İhracatçı Firma Sayısı	İthalat (Bin \$)	İthalatçı Firma Sayısı
1996	3.894	23	5.361	24
2000	1.780	12	8.262	39
2005	8.209	32	15.439	36
2010	23.783	30	18.304	35
2011	39.832	24	20.724	40
2012	37.346	32	20.454	35
2013	30.777	40	21.957	48
2014	27.752	30	20.883	37
2015	22.831	36	25.793	53
2016	17.443	29	19.310	40
2017	17.783	-	24.076	-

Kaynak: TÜİK (2018)

İhracatta olduğu gibi ithalat hacminde ve ithalat yapan firma sayılarında da sürekli iniş çıkışlar yaşandığı yine Tablo 10'dan izlenebilmektedir. 2017 yılı itibariyle toplam ithalat 24.076.000 Dolar olarak gerçekleşmiş olup, bu rakam TR83 bölgesi ithalatının %2,2'sini oluşturmaktadır.

4.2. Bankacılık ve Finans Sektörü

Tokat'ta bankacılık faaliyetleri mevduat bankacılığı şeklinde olup, 2017 itibariyle 63 banka şubesi faaliyetini sürdürmektedir. Bu bankaların 26'sı kamu bankası, 24'ü özel sermayeli ve 13 tanesi de yabancı bankadır.

İlin mevduat durumu ulaşılan veri dönemi itibariyle incelendiğinde, mevduatlarda sürekli bir artış olduğu gözlenmektedir. TL cinsinden bireysel tasarruf mevduatı toplam mevduatlar içindeki en yüksek payı oluşturmaktadır. İlin bölge ve ülke mevduatları içindeki payı konusunda bir değerlendirme yapıldığında, örneğin 2015 yılı itibariyle ildeki toplam mevduat bölge mevduatının %13,8'sini, ülke mevduatının ise %15'ini oluşturmaktadır.

İlde verilen kredi miktarı ve bunların sektörlere göre durumu Tablo 12'den izlenebilmektedir. Toplam kredinin önemli bir kısmını ihtisas dışı krediler oluşturmaktadır. Örneğin 2016 yılı verilerine göre ihtisas kredilerinin toplam krediler içindeki payı %18,3 iken, ihtisas dışı kredilerin oranı %81,6'dır. İhtisas kredilerinin %68,4'ünü tarım sektörüne verilen krediler oluşturmaktadır. Kredi türlerinin dağılımı ülke geneli ile karşılaştırıldığında, ihtisas kredilerinde ülke ortalamasının üzerinde ancak kredilerin önemli bir kısmını oluşturan ihtisas dışı kredilerde ise ülke ortalamasının altında olduğu görülmektedir.

Tablo 11. Toplam Banka Mevduatı*

Yıllar	Tasarruf Mevd.	Resmi Kurş. Mevd.	Ticari Kurş. Mevd.	Döviz Tevdiat Hes.	Diğer Kurş. Mevd.	Kıymetli Madenler Depo hs.	Toplam
1988	53	3	13	35	2	0	108
1990	118	8	33	72	6	0	238
1995	1.948	59	573	2.815	256	0	5.651
2000	45.088	3.526	6.846	46.395	6.813	0	108.668
2005	233.983	21.520	45.279	122.904	15.794	0	439.480
2010	662	71	114	194	21	7	1.071
2011	673	49	144	223	27	51	1.167
2012	721	45	169	230	24	72	1.260
2013	778	60	209	297	35	91	1.470
2014	867	97	166	374	40	75	1.618
2015	1.048	103	257	464	44	46	1.963
2016	1.269	124	291	517	57	73	2.331

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği (2018).

*Veriler 2009 yılına kadar milyar TL, 2010 yılından itibaren milyon TL cinsindedir.

Tablo 12. Kredi Durumu*

Yıllar	İhtisas Kredileri				İhtisas Dışı Krediler	Toplam
	Tarım	Gayrimenkul	Mesleki	Diğer		
1990	92	37	33	0	64	226
1995	2.009	256	600	13	750	3.628
2000	37.133	1.122	5.523	3.934	42.481	90.193
2005	20.163	202	15.224	23.192	325.149	383.930
2010	205	0	63	44	1.317	1.629
2011	286	0	50	69	1.816	2.222
2012	285	0	58	58	2.207	2.608
2013	312	0	87	42	2.638	3.079
2014	351	0	105	44	2.921	3.420
2015	415	18	1	172	3.138	3.745
2016	534	23	1	193	3.335	4.087

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği (2018).

*Veriler 2009 yılına kadar milyar TL, 2010 yılından itibaren milyon TL cinsindedir.

Bankaların topladıkları mevduatların ne kadarını kredi olarak verdiklerini gösteren kredi-mevduat oranı bankacılıkta önemli risk göstergelerinden bir tanesidir. Bu oranın yüksek olması bankanın topladığı mevduatlardan daha fazla kredi vermesi anlamına gelir ki, bu bankacılık sektörünün dışarıdan borçlanmasının arttığını gösterir. Türkiye Bankalar Birliği verilerine göre, Tokat ilindeki kredi-mevduat oranı genellikle Türkiye ortalamasının üzerinde olmuştur. 2016 yılında Tokat'ta kredi-mevduat oranı %175 olmuş ve Türkiye ortalamasının (%116) oldukça üzerinde gerçekleşmiştir. Söz konusu bu durum, Tokat ilinde gerek ticari işletmelerin gerekse bireylerin nakit ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bankacılık kesiminden kredi imkânını olabildiğince kullandıklarını, tasarruf edebildiklerinden daha çok borçlandıklarını gösterir.

4.3. Turizm Sektörü

Birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan il üzerinde Hitit, Eti, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemi eserlerini görmek mümkündür. Höyükler, tarihi Tokat evleri, camiler, türbeler, hanlar, hamamlar, köprüler ve konaklar şehrin tarihi eser dokusunu meydana getirmektedir. Ayrıca bu tarihi ve kültürel değerleri sadece il merkezinde değil ilçelerde de görmektedir.

Bilindiği gibi doğa turizmi şehirleşmenin artmaya başlamasıyla daha önemli hale gelmiştir. Doğal güzellikler açısından oldukça zengin olan Tokat'ın doğa turizmi

potansiyelinin hangi alanlarda olduğunun belirlenip ortaya çıkarılması, ilde turizm sektörünün gelişmesi bakımından önem taşımaktadır. "Tokat İli Doğa Turizmi Master Planı 2013-2023"te Tokat'ta ön plana çıkan doğa turizm potansiyeline yer verilmiştir. Buna göre Tokat'ın yayla turizmi, mağara turizmi, dağcılık, doğa yürüyüşü, yön bulma (oryantiring), atlı doğa yürüyüşü, bisiklet turizmi, botanik turizmi, kuş gözlemciliği (ornitoloji), yaban hayatı gözlemciliği, foto safari, av turizmi, akarsu turizmi, sportif olta balıkçılığı, hava sporları turizmi, kış turizmi, tarım ve çiftçilik turizmi, izcilik, kamp karavan turizmi, golf turizmi, gem safari (süs taşları toplama gezisi), festival turizmi olmak üzere 22 alanda turizm potansiyeline sahip olduğu belirlenmiştir (Tablo 13). İlin bu turizm potansiyelini oluşturan kaynaklar ise şu şekildedir (Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2012):

- Suya dayalı kaynaklar (şifalı su kaynakları, yer altı su kaynakları, göller, çağlayan ve şelaleler)
- Yeryüzünün oluşumu ile meydana gelen şekiller (doğal harikalar, mağaralar vb.)
- İnsanlar için merak konusu olan şeyler ve uygarlıklar (Arkeolojik sit alanları, harabeler, tarihi yapılar, yerel mimari ve orijinal özellikler, müze)
- İnsanların düzenlediği, yaptığı her türlü eski ve modern değerler (Festivaller, fuarlar, folklor ve müzik, mutfak zenginliği)

Tablo 13. Turizm Potansiyeli

Yayla Turizmi	Topçam, Selemen, Batmantaş, Dumanlı, Buğalı, Çamiçi, Akbelen, Bozcalı, Kızılcaören, Çevreli yaylaları
Tarım ve Çiftlik (Agro) Turizmi	Niksar İlçesi Şıhlar Köyü ve Serenli Beldesi
Hava Sporları Turizmi	Turhal ilçesi Şenyurt Köyü Mercimek tepesinde yamaç paraşütü yapılmaktadır.
Av Turizmi	Beşörev Devlet Avlağı, Niksar Devlet Avlağı, Planlanan Devlet Avlakları (Topçam, Başçiflik)
Mağara Turizmi	Balıca, Devini, İnkaya, Çermik, Tilkidibi, Deliklikaya, Kokurdan.
Sportif Olta Balıkçılığı	Göllü Köy, Gödölüş, Kurt, Almus Baraj Gölü, Düden Gölü, Kemer Gölü
Trekking	Niksar İlçesinde 6 parkurda yapılmakta
Rafting	Reşadiye ve Niksar ilçesinde
Kaplıca-Şifalı Sular	Sulusaray, Reşadiye, Beşören maden suyu.
İnanç Turizmi	Almus ilçesi Hubuyar Köyü, Merkez Keçeçi Köyü, Niksar Melik Gazi Türbesi, Turhal İlçesi Yenisu Beldesi, Almus İlçesi Akarçay Kasabası Mihrap Yatırı, Almus İlçesi Armutalan Köyü Hamzattal yatırı, Almus Serince Köyü İmam Gazi Yatırı, Almus Görümlü Beldesi Kulhimmet Türbesi.
Kamp Karavan Turizmi	Niksar Çamiçi
Şenlikler-Festivaller	Geleneksel Hıdırellez Şenlikleri, Kiraz Festivali, Çilek Şenliği, Niksar Çamiçi Yayla Şenlikleri, Cihet Kasabası Yayla Şenlikleri, Su festivali, Büşürüm El Sanatları ve Yayla Şenlikleri, Kuyucak Köyü Gurbetten Sılaya Hasret Şenlikleri, Kuyucak Kültür ve El Sanatları Şenlikleri, Baydarlı Kültür ve Dayanışma Şenliği, Hasanşeyhi Anama ve Kültür Şenlikleri, Vişne Festivali, Topçam şenlikleri, Hüseyin Akbaş Karakucak Güreş ve Şenlikleri, Gökçeli Üzüm ve Yaprak Festivali ve çeşitli şenlikler...

Kaynak: Orman ve Su İşleri Bakanlığı (2012).

Tokat ili, sahip olduğu bu doğal güzellikler, tarihi ve kültürel miras açısından öncelikle yurtiçi ve yurtdışından talep çekebilecek potansiyele sahiptir. Ancak ilin turist hareketliliği ve konaklama imkânları açısından düşük performans sergilemektedir. 2005 yılında ile gelen yabancı turist sayısı ancak 650 kişi iken, 2014 yılında 5.457 kişi olmuştur. Bu 10 yıllık dönemde ile gelen toplam turist sayısında ancak 3 katlık bir artış gerçekleşmiştir.

Tokat ili zengin tarihi, doğal, kültürel varlıklarına rağmen, bu potansiyel turistik arz haline getirilememiştir. İlin tur güzergâhı üzerinde bulunmaması, önemli turistik merkezlere uzak olması, turizm bilincinin yerleşmemesi, sektöre yönelik alt ve üst yapı yatırımlarının yeterince yapılmaması, tanıtım yetersizliği, tarihi mirasın istenilen seviyede korunamaması, sermaye birikimlerinin turizm yatırımlarına yönelecek düzeye gelmemesi gibi birtakım nedenlerle mevcut turizm

Tablo 14. Hizmetler Sektörü ve GSYH İçindeki Payı (2004-2014)

Yıllar	TOKAT		TR83		TÜRKİYE	
	Hizmetler*	Pay(%)	Hizmetler*	Pay(%)	Hizmetler*	Pay(%)
2004	1.429.645	57,49	7.781.641	18,37	304.887.404	60,46
2005	1.621.130	57,86	8.944.024	18,13	355.501.121	60,43
2006	1.909.182	59,73	10.508.249	18,17	419.780.984	60,82
2007	2.139.691	60,78	11.788.263	18,15	481.118.335	61,66
2008	2.470.215	59,22	13.576.551	18,19	550.190.966	62,12
2009	2.570.337	59,59	13.904.300	18,49	569.482.714	63,91
2010	2.774.726	57,11	14.984.033	18,52	629.823.047	61,75
2011	3.181.669	58,49	17.367.134	18,32	736.243.999	60,02
2012	3.612.930	57,9	19.833.322	18,22	843.453.712	60,88
2013	4.058.435	59,46	22.706.048	17,87	962.395.396	60,71
2014	4.592.084	61,58	25.850.721	17,76	1.097.024.575	60,67

Kaynak: TÜİK (2016).

*Cari fiyatlarla 1000 TL.

5. Kamu Yatırım Harcamaları ve Teşvikler

Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri imalat sanayine yapılan yatırımlarda kamu kesimi ön planda yer almıştır. Sanayileşme hamlesi ilimizde ilk olarak kamu eliyle başlatılmış, 1934 yılında 3.000.000 TL'lik bir yatırımla

potansiyelinden yeterince yararlanılmadığı görülmektedir (Dinçer ve Dinçer, 1998: 114).

4.4. Hizmetler Sektörünün İl Ekonomisine Katkısı

Tokat'ta 2000 yılı öncesinde hizmetler sektöründeki gelişme bölge ve ülke ortalamasının altında kalmıştır (Tokat Valiliği, 2003). 2000 yılı öncesinde hizmetler sektörüne ilişkin düzenli veri setine rastlanılmayan ilin 2004-2014 dönemine ait durumu Tablo 14'te verilmiştir. Bu dönemde hizmetler sektörünün payı ortalama %58 olarak gerçekleşmiş, bu rakam ile Türkiye ortalamasının (%61,2) altında kalırken, TR83 bölgesinin (ortalama %18) üzerine çıkmayı başarmıştır.

(Taygun, 1993: 209) Turhal Şeker Fabrikası kurulmuştur. Türkiye 1963 yılından itibaren planlı döneme girmiş ve bundan sonra yapılan yatırımlar bu planlarda ve yıllık programlarda öngörüldüğü şekilde yapılmıştır. Bu dönemde (1963-1980) Tokat için ayrılan yatırımların önemli bir bölümü enerji sektörü ve D.S.İ tarafından tarımsal sulama

ağının kurulması için yapılmıştır (Tokat Valiliği, 1973: 359-360). İlin 1973'te kalkınmada öncelikli iller kapsamına alınmasıyla, özel kesim yatırımlarında belli bir artış olmuştur da, kamu kesiminin ağırlığı devam etmiştir. Tokat, 11.12.1984 tarihinde ikinci derecede Kalkınmada Öncelikli İller kapsamına alınmış ve bu suretle tanınan teşvik tedbirleri doğrultusunda özel sektör yatırımları hızlı bir artış göstermiştir. Bu dönemde devletin Tokat'a yaptığı en büyük yatırım Tokat Tekel Sigara Fabrikası ve Yaprak Tütün İşleme Tesisleri'dir. Tokat ili kamu yatırım harcamalarının seyrine düzenli olarak 1991 yılından itibaren ulaşılmaktadır. Bu dönemde yatırım harcamaları özellikle 1997'den sonra artmıştır. İle yapılan harcamaların Türkiye ve TR83 içindeki payları incelendiğinde en fazla payın 2017 yılında ayrıldığı görülmektedir (Tablo15).

Tablo 15. Tokat İli Kamu Yatırım Harcamaları (1991-2017)*

Yıllar	Tokat Toplam	Türkiye (%)	Karadeniz ve TR83** (%)
1991	32	0,08	2,69
1995	349	0,11	2,75
2000	6311	0,11	2,51
2005	50337	0,31	13,95
2010	69578	0,21	11,38
2015	161197	0,26	20,2
2016	197015	0,26	18,65
2017	326192	0,35	24,5

Kaynak: Ertuğrul (2004: 112); Kalkınma Bakanlığı (2018).

*Cari fiyatlarla bin TL,

**Türkiye'de İstatistiki Bölge Birimi Sınıflaması 2002 yılından itibaren uygulandığından, 2005 sonrası veriler TR83 bölgesine aittir.

Kamu yatırım harcamalarının sektörel dağılımı incelendiğinde ise, 2017 yılı itibarıyla 326.192.000 TL'dir. Bu harcamanın yaklaşık %21'i tarım, %14'ü ulaştırma-haberleşme, %18'i eğitim, %21'i sağlık ve %19'u diğer kamu hizmetlerine ayrılmıştır. Bu harcamaların TR83 içindeki payları incelendiğinde ilin sağlık ulaştırma-haberleşme, enerji ve tarım sektörlerine yapılan harcamaların oldukça yüksek olduğu görülmektedir (Tablo 16).

Tablo 16. Kamu Yatırım Harcamaları Sektörel Dağılımı (2017)

Sektörler	Tokat*	TR83 (%)	Türkiye (%)
Tarım	68.081	23,12	0,66
Enerji	16.250	38,65	0,33
Ulaştırma-Haberleşme	46.842	53,03	0,15
Turizm	500	15,21	0,1
Konut	380	7,34	0,06
Eğitim	61.909	17,84	0,42
Sağlık	69.225	50,08	0,92
Diğer Kamu Hiz.	63.005	15,26	0,29
Toplam	326.192	24,5	0,35

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı (2018).

*Bin TL.

Yeni Teşvik Yasası olarak bilinen 19.06.2012 tarihli ve 28328 Sayılı Resmî Gazetede yayınlanan 2012/3305 karar sayılı "Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar" ile Genel Teşvik Uygulamaları, Bölgesel Teşvik uygulamaları, Büyük Ölçekli Yatırımların Teşviki ve Stratejik Yatırımların Teşviki olmak üzere 4 değişik kategori oluşturulmuştur. Ayrıca bu yasada teşvik uygulamaları açısından Türkiye 6

bölgeye ayrılmıştır. Tokat sınıflamada 5. Bölgede yer almıştır. İl'e yönelik olarak uygulanan destekler ise şu şekildedir (Tokat Bilim, Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü, 2016):

- Genel Teşvik Siteminde: KDV istisnası ve gümrük vergisi muafiyeti.
- Bölgesel Teşvik Uygulamalarında (Asgari 500.000 TL sabit yatırım yapılması koşuluyla): KDV istisnası, gümrük vergisi muafiyeti, vergi indirimi, sigorta primi işveren desteği hissesi, yatırım yeri tahsisi, faiz indirimi.
- Büyük Ölçekli Yatırımlarda: KDV istisnası, gümrük vergisi muafiyeti, vergi indirimi, sigorta primi işveren desteği hissesi, yatırım yeri tahsisi.
- Stratejik Yatırımların Teşviki: KDV istisnası, gümrük vergisi muafiyeti, vergi indirimi, sigorta primi işveren desteği hissesi, yatırım yeri tahsisi, faiz indirimi, KDV iadesi.

Genel teşvik sistemi kapsamında Tokat iline yönelik olarak verilen teşvik belgeleri ve bunların yatırım miktarları Tablo 17'de gösterilmiştir. Verilen teşvik miktarlarının düzenli bir seyir izlemediği görülmektedir. Bu dönemde özellikle 1988, 1990, 2005 ve 2010 yıllarında toplam belge adedi, yatırım ve istihdam açısından önemli il ekonomisine önemli katkılar sağlanmıştır. 2015 yılında yatırımlara uygulanan teşvik tedbirleri kapsamında ilde 25 işletmeye yatırım teşvik belgesi verilmiştir. Bu belgeler kapsamında 287 milyon TL yatırım yapılmış ve 854 kişiye istihdam sağlanmıştır.

Tablo 17. Tokat İline Verilen Teşvik Belgeleri ve Yatırım Tutarları (1988-2015)

Yıllar	Belge (adet)	Teşvik Tutarı (TL)	İstihdam (kişi)
1988	36	55.000	1.208
1990	91	450.000	2.186
1995	10	4.234.000	996
2000	15	10.217.000	340
2003	14	27.555.412	950
2004	25	39.092.870	996
2005	34	70.255.363	1.088
2010	48	520.798.383	961
2015	25	287.000.000	854

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı (2006a, 2006b); Tokat Valiliği (2003); Bilim, Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü (2016).

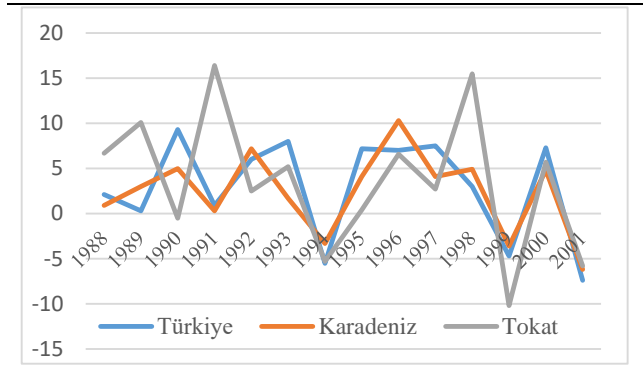
6. Tokat İli Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi

Ekonomik gelişmişlik düzeyi hem nicel (toplam GSYH ve kişi başına GSYH cinsinden) hem de nitel göstergeleri de içine alan sosyoekonomik gelişmişlik düzeyi ile ortaya konabilir. Burada önce ilin toplam ve kişi başına cinsinden GSYH'si hem de sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi çeşitli araştırmalar ışığında incelenecektir. Tokat'ın GSYH verilerine düzenli olarak 1987 yılından itibaren ulaşılmaktadır. Ancak 1987'den günümüze kadar olan dönem iki döneme ayrılarak incelenmiştir. 1987-2001 dönemi verileri 1987 sabit fiyatlarına göre hesaplanmış; ayrıca o yıllarda İstatistiki Bölge Birimi Sınıflaması olmadığından, Karadeniz Bölgesinin toplamı yorumlamalarda kullanılmıştır.

1987 yılında 483.114 TL olan il hasılası 2001 yılında 762.138 TL'ye ulaşmıştır. Bu dönemde GSYH'deki yıllık

ortalama büyüme hızı, Tokat'ta %4, Karadeniz bölgesinde %2,9 ve Türkiye genelinde %3,6 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bu dönemdeki ortalama büyüme hızı hem bölge hem de ülke ortalamasının üzerinde gerçekleşmiştir. Yine aynı dönemde en yüksek büyüme %16,4 ile 1991 yılında yaşanırken, en düşük büyüme -%10,2 ile 1999 yılında yaşanmıştır (Şekil 3).

Şekil 3. Tokat İli GSYH'sinin Gelişim Hızı (1987-2001)

Kaynak: (DİE, 1999: 322-323; DPT, 2005b)

Tablo 18. GSYH'nin Yıllar İtibariyle Gelişimi* (2004-2014)

Yıllar	Tarım	Pay (%)	Sanayi	Pay (%)	Hizmetler	Pay (%)	TOPLAM
2004	764.576	30,7	292.700	11,8	1.429.645	57,5	2.486.921
2005	833.516	29,7	347.254	12,4	1.621.130	57,9	2.801.900
2006	862.640	27,0	424.363	13,3	1.909.182	59,7	3.196.185
2007	895.961	25,4	484.970	13,8	2.139.691	60,8	3.520.623
2008	1.131.443	27,1	569.687	13,7	2.470.215	59,2	4.171.345
2009	1.224.255	28,4	518.875	12	2.570.337	59,6	4.313.467
2010	1.471.657	30,3	611.845	12,6	2.774.726	57,1	4.858.228
2011	1.502.166	27,6	755.775	13,9	3.181.669	58,5	5.439.610
2012	1.716.770	27,5	909.805	14,6	3.612.930	57,9	6.239.505
2013	1.692.171	24,8	1.075.131	15,8	4.058.435	59,5	6.825.737
2014	1.605.045	21,5	1.260.178	16,9	4.592.084	61,6	7.457.307

Kaynak: (TÜİK, 2016).

*2009 bazlı cari fiyatlarla 1000 TL.

Tablo 19. Tokat, TR83 ve Türkiye 2014 Yılı GSYH'si ve Sektörlerin Payı*

	Tarım	(%)	Sanayi	(%)	Hizmetler	(%)	TOPLAM
Tokat	1.605.045	19,0	1.260.178	16,9	4.592.084	61,6	7.457.307
TR83	7.237.838,0	17,1	9.280.293	21,9	25.850.721	61,0	42.368.852
Türkiye	134.724.745	7,5	576.440.635	31,9	1.097.024.575	60,7	1.808.189.955

Kaynak: (TÜİK, 2016).

*2009 bazlı cari fiyatlarla 1000 TL.

Kişi başına GSYH verileri de daha önceki yaklaşımla iki döneme (1987-2001 ve 2004-2014) ayrılarak incelenecektir. GSYH'nin nüfusa bölünmesiyle elde edilen ve önemli bir sosyo-ekonomik gelişmişlik göstergesi olan kişi başına GSYH açısından Karadeniz bölgesi ve ülke ortalamasının altında kalmıştır. 1987 yılı sabit fiyatlarına göre, 1987'de 799 Dolar olan kişi başına GSYH, 2001 yılında 1.370 Dolar olmuştur. 2001 yılında ülkede kişi başına GSYH 2.146 Dolar iken, Karadeniz bölgesinde 2.225 Dolar'dır (Tablo 20). Bu dönemde kişi başına düşen gelirin düşük olmasının nedeni, tarım sektörünün ekonomideki payının yüksek olmasıdır.

2004-2014 döneminde il GSYH'si yaklaşık üç katlık bir artış göstermiştir. 2004 yılında 2.486.921.000 TL olan GSYH, 2014 yılında 7.4527.307.000 TL'ye yükselmiştir. Bu dönemde tarım sektörünün GSYH'deki payı sürekli azalırken, hizmetler sektörünün payı artmış, sanayi sektörünün payı ise dalgalı bir seyir izlemiştir (Tablo 18).

TÜİK tarafından il bazında en son açıklanan GSYH verileri 2014 yılına ait olduğundan, ilin bölge ve ülke ile kıyaslaması bu yıl için yapılacaktır. Buna göre il GSYH'si TR83 bölgesinin %17,6'sını oluştururken, ülkenin %4'ünü oluşturmaktadır. 2014 yılı GSYH büyüklüğü olarak bölge içinde Samsun ve Çorum'dan sonra 3. sırada gelmektedir. Tarım sektörünün GSYH içindeki payı (%21,5), TR83 bölgesi (%17,1) ve ülke ortalamasının (%7,5) üzerindedir. Tarım sektörünün aksine sanayi sektörünün GSYH'ye katkısı (%16,9), bölge (21,9) ve ülke ortalamasının (%31,9) altında kalmıştır. Bu verilerden hareketle ilin günümüzde hizmetler ve tarım sektörü ağırlıklı bir yapı sergilediği söylenebilir. Sanayi sektörünün GSYH içindeki payının (%16,9) ülke ortalamasının (%31,9) ancak yaklaşık yarısı kadar olması ilin sanayileşemediğinin de açık bir göstergesidir.

2009 baz yılı esas alınarak hesaplanan 2004-2014 dönemi verileri incelendiğinde, Tokat ilinin 1987-2001 döneminde olduğu gibi bölge ve ülke ortalamasının altında kaldığı görülmektedir. Örneğin 2014 yılı itibariyle Tokat'ta kişi başına düşen GSYH 6.444 Dolar iken, TR83'te 8.066 Dolar ve Türkiye'de 12.112 Dolar'dır.

Tablo 20. Kişi Başına Düşen GSYH (1987-2001)*

Yıllar	Türkiye		Karadeniz		Tokat	
	Bin TL	\$	Bin TL	\$	Bin TL	\$
1987	1.422	1.629	929	1.065	697	799
1988	2.406	1.685	1.616	1.131	1.298	909
1989	4.141	1.933	2.844	1.328	2.562	1.196
1990	6.994	2.655	4.704	1.786	3.938	1.495
1991	10.996	2.603	7.478	1.770	8.000	1.894
1992	18.772	2.682	13.180	1.888	12.853	1.842
1993	33.314	2.981	23.854	2.134	22.412	2.005
1994	63.861	2.173	45.308	1.542	42.333	1.441
1995	125.924	2.727	88.448	1.915	75.513	1.635
1996	235.611	2.888	172.155	2.110	139.127	1.705
1997	461.522	3.021	354.479	2.320	303.342	1.985
1998	822.977	3.176	658.197	2.540	604.566	2.333
1999	1.203.124	2.847	978.774	2.316	857.931	2.030
2000	1.846.748	2.941	1.396.994	2.225	1.112.106	1.771
2001	2.600.082	2.146	2.026.342	1.673	1.659.931	1.370

Kaynak: DİE (1999:323); DPT (2005b).

*1987 sabit fiyatlarıyla.

Tablo 21. Kişi Başına Düşen GSYH (2004-2014)*

Yıllar	Tokat		TR83		Türkiye	
	TL	\$	TL	\$	TL	\$
2004	4 501	3 143	5 498	3 840	8 536	5 961
2005	5 099	3 783	6 321	4 690	9 844	7 304
2006	5 835	4 051	7 249	5 032	11 389	7 906
2007	6 380	4 909	7 845	6 036	12 550	9 656
2008	7 570	5 910	9 266	7 234	14 001	10 931
2009	7 791	5 044	9 332	6 042	13 870	8 980
2010	8 896	5 923	10 796	7 188	15 860	10 560
2011	10 087	6 016	12 459	7 431	18 788	11 205
2012	11 567	6 420	14 127	7 840	20 880	11 588
2013	12 850	6 748	15 891	8 345	23 766	12 480
2014	14 093	6 444	17 639	8 066	26 489	12 112

Kaynak: TÜİK (2016).

*2009 baz yılı.

İlde kişi başına düşen GSYH'nin gerek bölge gerekse ülke ortalamasının altında kalmış olmasının önemli nedenlerinden birisi, tarım ağırlıklı bir ekonomik yapı göstermesidir. Tarımsal girdilerin (gübre, ilaç, tohum, yakıt vb.) maliyetlerinin yüksek olmasına rağmen, tarımdan elde edilen katma değer oldukça düşüktür. Ayrıca, tarımda var olan gizli işsizlik (özellikle ilim kırsal kesimlerinde) hem toplam il hasılasının hem de kişi başına GSYH'nin düşük olmasına neden olmaktadır.

İllerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi ile ilgili günümüze en yakın araştırmalar 2010 ve 2013 yılları arasında yapılmıştır. Kalkınma Bakanlığı'nın illerin ve bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini belirlemek için yaptığı çalışmada, Tokat'ın -0,3821 endeks puanıyla 57. sırada olduğu görülmektedir. Bu çalışmada ayrıca Türkiye'deki iller gelişmişlik düzeylerine göre 6 kademeye ayrılmış, Tokat "5. kademede gelişmiş iller" grubunda yer almıştır. Araştırmanın Tokat açısından bir başka ilginç yönü de TR83 illeri (Samsun 33. sıra, Amasya 37. sıra, Çorum 50.sıra) arasında gelişmişlik açısından Tokat'ın (57. sıra) en son sırada yer almasıdır (Kalkınma Bakanlığı, 2013).

Türkiye İş Bankası Türkiye'de illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini belirlemek amacıyla 2010, 2012 ve 2013 yılı verilerini kullanarak iki ayrı çalışma yapmıştır. Bu çalışmalarda 49 kriter (32 ekonomik kriter ve 17 sosyal kriter) kullanılarak illerin gelişmişlik endeksi puanlarını hesaplanmış ve iller bir sıralamaya tabi tutulmuştur.

Çalışmanın 2010 sonuçlarına göre (Gül ve Çevik, 2014), 58. sırada yer alan il, 2012 sonuçlarında 51. sıraya yükselmiştir. 2012 çalışmasında illerin finansal gelişmişlik endeksi de hesaplanmıştır. Finansal gelişmişlik açısından Tokat 34. sıradadır.

2013 yılı verileri kullanılarak yapılan ikinci araştırmanın sonuçlarına göre (Gül ve Çevik, 2015) Tokat, -1,61 endeks puanıyla Mardin'in arkasından 60. sırada yer almıştır. Aynı araştırmada TR83'ü oluşturan diğer illerden Çorum -1,50 puanla 50. sırada, Amasya -1,21 puanla 47. sırada, Samsun ise 0,44 puanla 19. sırada yer almaktadır. Tokat, Van ve Bilecik'in ardından en fazla düşüş kaydeden illerdendir. Ayrıca çalışmada iller gelişmişlik derecesine göre birden beşe kadar sınıflandırılmış (1. grup iller en gelişmiş iller, 5. grup iller en az gelişmiş iller olarak) ve Tokat bu puanla gelişmişlik açısından "4. derecede gelişmiş iller" grubunda yer almıştır. 2012 araştırmasına göre finansal gelişmişlik düzeyi beş sıra gerileyerek 81 il arasında 39. sıraya düşmüştür.

7. Sonuç ve Öneriler

Tarih boyunca önemli ticaret yolları üzerinde bulunan Tokat, 19. yüzyılın ortalarına kadar sınai üretimin çeşitliliği, kalitesi ve ticari faaliyetlerin canlılığı ile Anadolu'nun önde gelen ticaret merkezlerinden biri olmuştur. Ancak Cumhuriyet döneminde ticaret yollarının değişmesi, sanayileşme faaliyetlerinin özellikle ülkenin batı bölgelerinde

yoğunlaşması ile Tokat ve çevresinin ulusal çaplı pazarlara uzak kalması nedeniyle şehir iktisadi canlılığını önemli ölçüde yitirmiştir.

Günümüzde il tarım ağırlıklı bir ekonomik yapı karakteri göstermekle beraber, özellikle 1987 yılından sonra, yaratılan gelir açısından bakıldığında sanayi ve hizmetler sektörünün daha fazla gelir sağladığı görülmektedir. 2000'li yıllardan önce tarım ağırlıklı bir ekonomik yapı gösteren il, 2014 yılı verilerine göre GSYH içinde en yüksek pay %61,6 ile hizmetler sektörüdür. Hizmetler sektörünü %19 ile tarım ve %16,9'luk pay ile sanayi sektörü izlemektedir.

2004-2014 döneminde il GSYH'si yaklaşık üç katlık bir artış göstermiştir. Buna göre il GSYH'si TR83 bölgesinin %17,6'sını oluştururken, ülkenin %4'ünü oluşturmaktadır. 2014 yılı GSYH büyüklüğü olarak bölge içinde Samsun ve Çorum'dan sonra 3. sırada gelmektedir. Kişi başına düşen GSYH açısından da bir değerlendirme yapıldığında, bölge ve ülke ortalamasının altında kaldığı görülmektedir. Örneğin 2014 yılı itibarıyla Tokat'ta kişi başına düşen GSYH 6.444 Dolar iken, TR83'te 8.066 Dolar ve Türkiye'de 12.112 Dolar'dır.

İl ekonomisi içinde sanayi sektörünün payı yıldan yıla bir artış sergilemesine rağmen bu süreçte istenilen düzeye gelememiştir. Ulaşılan en son veriler (2014 yılı) itibarıyla sanayi sektörünün il GSYH'si içindeki payı sadece %16,9'dur. Bu oranın TR83 bölgesi (%21,9) ve ülke ortalaması (%31,9) ile kıyaslandığında geride kaldığı oldukça aşikârdır.

Günümüzde imalat sanayi alanında ilde faaliyet gösteren işletmelerin büyük çoğunluğu (%98'i) KOBİ niteliğindedir. Bu işletmelerin sektörel dağılımı incelendiğinde işletmelerin özellikle gıda, içki ve tütün sanayi, taş ve toprağa dayalı sanayi, metal eşya makine-teçhizat, orman ürünleri sanayi ile tekstil ve dokuma ürünleri sanayi dallarında faaliyet gösterdikleri görülmektedir. İlde faaliyet gösteren işletmelerde Haziran 2016 yılı itibarıyla 10.693 kişi istihdam edilmektedir. En fazla istihdam dokuma ve tekstil sektöründe (4.670) iken, onu taş ve toprağa dayalı sanayi (1.843) ile gıda, içki ve tütün sanayi (1.695) izlemektedir.

İşgücünün önemli bir kısmı tarım sektöründe (1980 yılında ildeki toplam işgücünün %81'i, 2013 yılında ise %42'si) istihdam edilmesine, tarım potansiyelinin (elverişli tarım arazileri, sulama durumu, jeotermal kaynaklar) yüksek olmasına ve ekonomik faaliyetlerin büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayanmasına rağmen tarım sektörü il ekonomisine beklenen katkıyı sağlayamamaktadır. 1987 yılında GSYH'de tarımsal üretimin payı %28,7 iken yıllar itibarıyla dalgalanmalar göstermiş 2014 yılında tarımın payı %21,5 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran TR83 bölgesinde %17,1, ülke geneli için %7,5'tir. Tarım ve hayvancılık sektörlerinin geliştirilerek il ekonomisine katkılarının artırılması yörenin gelişmesi açısından önem arz etmektedir. Hem bitkisel hem de hayvansal üretim açısından bakıldığında, üretilen ürünlerin önemli bir kısmının pazarlanmadığı yani üretimin geçimlik kesim için yapıldığı görülmektedir. Tarımsal üretimin ekonomiye daha fazla katkı sağlaması için pazar için yapılan üretim artırılmalıdır.

İlde geliştirilmesi gereken bir diğer sektör de turizm sektörüdür. Sahip olduğu doğal güzellikler, tarihi ve kültürel miras açısından öncelikle yurtiçi ve yurtdışından turist

çekebilecek potansiyele sahiptir. Ancak, günümüzde ilde konaklama ile sonuçlanan talep düzeyi, turizm sektörünün il ekonomisi içerisinde belirgin bir ağırlığa ulaştırmaya yeterli olmamaktadır.

Tokat, sadece GSYH açısından değil, diğer sosyo-ekonomik gelişmişlik göstergeleri itibarıyla de ülke genelinde oldukça geri sıralarda yer almaktadır. Bu konuda en son 2013 yılı verileri kullanılarak yapılan araştırmaya göre (Gül ve Çevik, 2015) Tokat, -1,61 endeks puanıyla Mardin'in arkasından 60. sırada yer almıştır. Ayrıca çalışmada iller gelişmişlik derecesine göre birden beşe kadar sınıflandırılmış ve Tokat bu puanla gelişmişlik açısından "4. derecede gelişmiş iller" grubunda yer almıştır. Finansal gelişmişlik düzeyi açısından da il, 81 il arasında 39. sıradadır.

Sonuç itibarıyla 21. yüzyılda Tokat, hem GSYH (toplam ve kişi başına) hem de sosyo-ekonomik gelişmişlik göstergeler açısından bölge ve Türkiye ortalamasının oldukça altında yer almaktadır. Bu durum ilin tarımdan sanayiye yeterince dönüşüm yapamadığının bir göstergesi olmaktadır. İlin beklenen gelişmişlik düzeyine ulaşması her şeyden önce sanayi ve tarım sektörünün geliştirilmesine bağlıdır. Ayrıca ilin turizm açısından pazarlanması son derece önemlidir. Son yıllarda bu konuda çabalar ve kampanyalar yürütülmektedir. Son olarak il ekonomisine önemli katkı sağlayan Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nin bu katkılarının artırılması için sivil toplum kuruluşları, özel sektör sanayi kuruluşları ve diğer kamu kuruluşlarının birlikte hareket etmesi önem arz etmektedir.

Kaynakça

- DİE (1999). *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler TOKAT*. Yayın No: 2207. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- DİE (2003). *Tarımsal Yapı 2002 (Üretim, Fiyat, Değer)*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Dinçer, M., & Dinçer, F. İ. (1998). *Tokat Ekonomisinde Turizmin Yeri ve Önemi*. Tokat İlinin Ekonomik Gelişmesi Semineri, Yayın No:1998/135. Tokat: İktisadi Araştırmalar Vakfı.
- DPT (2005a). *Kalkınmada Öncelikli Yörelere*. (Erişim: 14.12.2005), <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/koy/koy68-99.html>
- DPT (2005b). *Gayri Safi Yurtiçi Hasıla*. (Erişim: 16.12.2005), <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/bgr/eg/GSYH87.htm>
- Ertay, F. C., Döven, S., & Özeyer, K. (2011). *Mermer Endüstrisi Sektör Araştırması ve Rekabetçilik Analizi*. (Erişim: 12.01.2018), <http://www.oka.org.tr/Documents/Tokat%20C4%B0li%20Mermer%20End%20C3%BCstrisi%20Sekt%20C3%B6r%20Ara%20C5%9Ft%20C4%B1rmas%20C4%B1%20ve%20Rekabet%20C3%A7ilik%20Analizi.pdf>
- Ertuğrul, E. (2004). *Tokat İli Uygun Yatırım Alanlarının Araştırması*. Ankara: Türkiye Kalkınma Bankası Araştırma Müdürlüğü.
- Gül, H. E., & Çevik, B. (2014). *2010 ve 2012 Verileriyle Türkiye'de İllerin Gelişmişlik Düzeyi Araştırması*, Türkiye İş Bankası İktisadi Araştırmalar Bölümü.

- (Erişim: 26.10.2017),
https://ekonomi.isbank.com.tr/UserFiles/pdf/ar_03_2012.pdf
- Gül, H. E., & Çevik, B. (2015). 2013 Verileriyle Türkiye’de İllerin Gelişmişlik Düzeyi Araştırması. Türkiye İş Bankası İktisadi Araştırmalar Bölümü. (Erişim: 26.10.2017),
https://ekonomi.isbank.com.tr/UserFiles/pdf/ar_07_2015.pdf
- Hazine Müsteşarlığı (2006a). *Yatırım Teşvik Belgelerinin İllere Göre Dağılımı*. (Erişim: 07.03.2006),
<http://www.hazine.gov.tr/stat/tesvik/Tesvik-Onceki-il.xls>
- Hazine Müsteşarlığı (2006b). *İllere Göre verilen KOBİ Yatırım Teşvik Belgelerine Öngörülen Yatırım ve İşletme Kredilerinin Dağılımı*. (Erişim: 07.03.2006),
http://www.hazine.gov.tr/stat/kobitesvik_ist.htm
- İncekara, A. (1997). Tokat İlinin Ekonomik Yapısı. İçinde: *Tokat İlinin Ekonomik Gelişmesinde Tekstil Sanayinin Yeri Sempozyumu*. Tokat: İktisadi Araştırmalar Vakfı.
- Kalkınma Bakanlığı (2013). *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE-2011)*. (Erişim: 22.10.2016),
<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Yaynlar/Attachments/548/SEGE-2011.pdf>
- Kalkınma Bakanlığı (2018). *Kamu Yatırımlarının İllere Göre Dağılımı*. (Erişim: 09.01.2018),
<http://www2.kalkinma.gov.tr/kamuyat/ilozet.html>
- Orman ve Su İşleri Bakanlığı (2012). *Tokat Doğa Turizmi Master Planı*. (Erişim: 12.06.2017)
<http://bolge11.ormansu.gov.tr/11bolge/Files/DogaTurizmiMasterPlan/Tokat%20Do%20C4%9Fa%20Turizmi%20Master%20Plan%C4%B1.pdf>
- Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü (1998). *Tokat Ekonomisi ve Tokat Ekonomisinde Tekstilin Yeri*. Tokat: Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü.
- Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü (2005). *Yatırım İçin Tokat*. Tokat: Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü.
- Tarım İl Müdürlüğü (2005). *2005 Yılı Çalışmaları*. Tokat: Tarım İl Müdürlüğü.
- Taygun, N. (1993). *Türkşeker’in Öyküsü*. Yayın no:217. Ankara: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.
- Tokat Bilim, Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü (2016), İl Brifingi. Tokat: Bilim, Sanayi ve Teknoloji Müdürlüğü.
- Tokat Valiliği (1973). *Tokat 1973 İl Yıllığı*. Tokat: Tokat Valiliği
- Tokat Valiliği (1998). *Gelişen Tokat Sanayii*. Ankara.
- Tokat Valiliği (2003). *Tokat İl Gelişme Planı*. Tokat: İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü.
- Tokat Valiliği (2005). *Tokat İl Brifingi*. Tokat: Tokat Valiliği.
- Tokat Valiliği (2016). *Tokat İl Brifingi*. Tokat: İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü.
- TÜİK (2014). *Seçilmiş Göstergelerle TOKAT 2013*. (Erişim: 12.01.2018),
<http://www.tuik.gov.tr/ilGostergeleri/iller/TOKAT.pdf>
- TÜİK (2016). *İstatistik Göstergeler*. (Erişim: 09.10.2017),
<http://www.tuik.gov.tr>
- TÜİK (2018). *Dış Ticaret İstatistikleri*. (Erişim: 10.01.2018),
http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046
- Türkiye Bankalar Birliği (2018). *İstatistiki Raporlar*. (Erişim: 05.12.2018),
<https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59>

Araştırma Makalesi • Research Article

İşletmelerin Stratejik Yönetiminde Sosyal Ekonomik Ağların Önemi

The Importance of Social Economic Networks For Strategic Management of Enterprises

Alper Bahadır Dalmış^{a,*}

^a Arş. Gör. Dr., Türk Hava Kurumu Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, 06790, Ankara/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-9069-3917

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 25 Nisan 2018
Düzeltilme tarihi: 12 Haziran 2018
Kabul tarihi: 19 Temmuz 2018

Anahtar Kelimeler:

Stratejik Yönetim
Ağ Toplum Modeli
Siber Kültür
Sosyal Ekonomik Ağlar

ARTICLE INFO

Article history:

Received April 25, 2018
Received in revised form June 12, 2018
Accepted July 19, 2018

Keywords:

Strategic Management
Network Society Model
Cyber Culture
Social and Economic Networks

ÖZ

Günümüzde sınırsız sayı ve içerikteki iletişim olanaklarıyla “ağların ağı” olarak nitelenen internet üzerinden kurulan sosyal ağların kullanımı küresel düzeyde yaygınlaştıkça, bu tür iletişim ağlarına ekonomik ağlar da eklenmiştir. Böylece internet insanlık tarihinde şimdiye kadar görülmemiş tarz ve içerikte yeni “sosyal ve ekonomik ilişkileri” gündeme getirmeye başlamış; geleneksel ekonomilerde yüzyıllardır benzer şekilde tanımlanan yönetim, satış, talep, arz, fiyat, pazarlama vb. konularla ilişkili tüm klasik kuramlar yeni ortaya çıkan “sosyal ve ekonomik ağlar” içerisinde yeniden tanımlanmaya başlanmıştır. Temel amacı strateji oluşturma sürecinde sosyal ve ekonomik ağlara odaklanmanın anlam ve önemini ortaya koymak olan bu araştırma kapsamında, 21.yüzyılda sosyo-ekonomik alanlarda yaşanan değişim ve dönüşümleri açıklayan paradigmlar çerçevesinde sosyal ve ekonomik ağ odaklı strateji oluşturma süreçleri incelenmeye çalışılmıştır.

ABSTRACT

Today, as the use of social networks established on the internet, which is described as "network of networks" with the unlimited number and content communication possibilities, spreads at the global level, economic networks are also added to such communication networks. Thus, the internet has begun to bring "new kinds of social and economic relations" to the agenda in a way that has never been witnessed before. In the traditional economies, similarly defined classical theories for ages related to management, sales, demand, supply, price, marketing, etc. have been redefined within the emerging "social and economic networks." In the context of this research, which focuses on the significance of focusing on social and economic networks in the process of creating a core strategy; social and economic network-oriented strategy-making processes have been tried to be examined within the framework of paradigms that explain the changes and transformations experienced in the socio-economic areas in the 21st century.

1. Giriş

Stratejik yönetim, günümüz işletmelerinin etkili, yenilikçi, kaliteli ve rekabet üstü niteliklerde üretim yapmalarını sağlamak amacıyla ve sürekli değişen çevresel koşullara uyum içinde yönetilmesi esasına dayanan, post-modern çağa özgü bir yönetim yaklaşımıdır.

Stratejik yönetim bir işletmenin hangi sektörde olursa olsun en önemli kabiliyetlerini ortaya koyarak, rekabet gücünü arttıran faktörlerden nasıl yararlanılabileceğini önceden belirlemek suretiyle, işletmenin geleceğe ve çevresel değişimlere karşı hazırlıklı olmasını sağlayacaktır (Bayrak,

2013: 12). Esasen işletme ve çevresi arasındaki ilişkileri düzenleyip, rakiplere karşı üstünlük ve avantaj kazanabilmek amacıyla, kıt örgütsel kaynakların etkin ve verimli kullanılmasını öneren stratejik yönetim, gelecek odaklı, inovatif, kaliteli ve etkili stratejilerden oluşarak geliştirilmektedir (Akgemici, 2015: 9).

Dolayısıyla günümüzde rekabet üstü olmak ve sektöründe marka değerlerini yükseltmek isteyen tüm işletmeler sosyal ve ekonomik ağlarda yaşanan gelişmeleri stratejik yönetim anlayışı çerçevesinde ele almaya çalışmaktadır. Özellikle küresel ölçekli büyük işletmelerin sosyal ağlar üzerinden pazar paylarını artırma, marka değerini yükseltme, ürün ve

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: abdalmis@thk.edu.tr

hizmetlerini tanıtmının yanı sıra, bu ağlar üzerinden yeni modaları, tarzları, talepleri, üretim ve tüketim kalıplarını geliştirmenin yollarını aramaktadırlar (Hemsley ve Mason, 2013: 168).

İşte sosyal ve ekonomik ağlarda yaşanan rekabetin sürekli şiddetlenmesi, her geçen gün rakiplerin sayısının artması ve sürekli teknolojik gelişmelere bağlı olarak işletmelerin çevresel dönüşümlere ayak uydurma zorunda kalması gibi nedenlerle sosyal ve ekonomik ağlar stratejik yönetimin öncelikli ilgi alanına girmiştir.

Nitel araştırma kapsamında literatür incelendiğinde stratejik yönetim ve sosyal ekonomik ağlar ayrı ayrı konular dahilinde anahtar kelimeler olarak belirlenerek araştırma yapılmıştır. Anahtar kelimeler ile bulunan makaleler konuyla ilişkisi bağlamında değerlendirilmiştir. İlişkisi bulunan makaleleri daha derinden inceleyerek strateji ve sosyal ekonomik ağlar arasındaki ilişki tespit edilmeye çalışılmıştır.

Temel amacı örgütlerin strateji oluşturma sürecinde sosyal ve ekonomik ağlara odaklanmanın anlam ve önemini dikkat çekmek olan bu çalışmada, günümüz rekabet ortamında rekabet üstünlüğü sağlama ve bunu elinde bulundurabilmesi için siber kültürün stratejik yönetimdeki yeri vurgulanmak istenmiştir.

Bu çalışmada öncelikle strateji ve stratejik yönetim kavramları tanımlandıktan sonra, 21.yüzyılda sosyo-ekonomik alanlarda yaşanan değişim ve dönüşümleri açıklayan paradigmlar aşağıdaki başlıklar altında incelenmiştir.

2. Strateji Kavramı ve Stratejik Yönetim

Latince'deki "Stratum" sözcüğünden türeyen "Strateji" sözcüğünün askeri terminolojiden günlük yaşama ve akademik literatüre geçtiğine ilişkin yaygın bir kanaat bulunmaktadır (Güçlü, 2003: 66).

Askeri literatürde strateji kavramı, düşman karşısında daha üstün ve iyi bir konuma geçmek amacıyla mevcut savaş güç ve kaynaklarını daha etkili kullanmayı ifade etmektedir (Şentürk, 2005: 16; Acar, 2007: 6). Kavram ilk defa sosyal bilimler alanında ise 20.yüzyılın ilk yarısında İktisatçı Oskar Morgenstern tarafından kullanıldığında da "düşmanların" yerini "rakipler" almak suretiyle kavramın benzer anlamda ve şekilde kullanıldığı söylenebilir (Aktaran: Güçlü, 2003: 68).

Tablo 1. Strateji Tanımları

	Tanımlar	Kaynakça
Strateji	Strateji, işletmelerin sahip olduğu kıt kaynakları iç ve dış çevresinde yaşanan değişimleri analiz etmek suretiyle geleceği öngörerek etkili bir şekilde kullanmasına yarayan yönetsel kararlardır	Nohutçu (2008: 106)
	Stratejiden, bir örgütün hedeflerini başarmak için izleyeceği yol ve yöntemleridir.	Çevik (2010: 138)
	Strateji, işletmelerin kendi öz kaynaklarıyla sınırlı olan üretim kapasitesine ve çevresel	Güçlü (2003: 69)

değişimlerle ilgili örgüt yöneticilerinin etkili analiz ve isabetli öngörülerine dayanan; örgüt için hedef ve öncelikleri belirleyerek bunların uygulanmasını içeren yönetsel kararları ifade etmektedir.

Strateji, örgütün iç ve dış çevresinde yaşanan değişimlere tüm yönetsel alt sistemlerin ve üretim süreçlerinin uyum sağlayacak şekilde örgütsel faaliyetlerini yeniden düzenlenmesini sağlayan yönetsel kararların toplamıdır.

Aydın ve Aksoy (2007: 297)

O yüzden denilebilir ki, işletme yönetiminde stratejilerin varlık sebebi örgütleri verimli şekilde yönetmek, rekabet üstünlüğü kazanmak ve onları çevreye uyumunu sağlamak tır.

Dolayısıyla işletme yönetiminde stratejiden söz edilirken anlatılmak istenen bir kurumun hedeflerini başarmak için izleyeceği yol ve yöntemlerin yaşanan gelişmelere ve oluşan yeni toplumsal ve endüstriyel anlayışlara göre üretim süreçlerini yeniden yapılandırılmasını sağlayacak nitelikteki yönetsel kararlar anlatılmaktadır (Çevik, 2010: 138). Böyle bir anlayışla geliştirilen stratejiler günümüz toplumlarının benimsediği çizgide üretim yapma ve ürettiğini pazarlama konusunda işletmelerin etkinliğini arttıracaktır (Efil, 2011).

Öte yandan literatürde strateji kavramının bir durum analiz aracı, amaçlarla ilgili olma, çevresi ile ilişkileri düzenleme, günlük rutin işlerin aksine gelecek için yol haritası sunma, insan gücü ve finansal kaynakları ahenk içerisinde yönetme ve harekete geçirme, faaliyet alanlarını komplike ve hareketli bir çevrede belirleme, çalışanları işlerine motive etme özelliklerini barındırdığından bahsedilmektedir (Murat ve Bağdigen, 2008: 47-48). Ayrıca strateji; üst yönetimin fonksiyonu olma özelliği taşımakta olup büyük oranda üst düzey yöneticilerin yetki ve sorumluluğu alanında yer almaktadır (Koçel, 2011: 24).

Strateji kavramının kendine özgü diğer bir karakteristik özelliği ise bu olgunun hem amaç ve hem sonuç odaklı olmasıdır (Ülgen ve Mirze, 2013: 36). Günümüz işletmelerinin üretim sürecindeki başarısı üzerinde oldukça etkili bir değişken olarak bilinen stratejiler, aslında örgütlerin tüm teknolojik, finansal ve finansal olmayan sermayesinin etkili bir şekilde yönetilmesi açısından en önemli yönetsel kararlar olduğu söylenebilir (Murat ve Bağdigen, 2008: 49).

Bu bağlamda stratejiler işletmelerde her gün yapılan rutin işlere yönelik alınan kararlardan ziyade, geleceği öngörme iddiası taşıyan ve örgütün uzun dönemli yaşamına devam edip etmemesini de bir anlamda belirleyen gelecek odaklı kararlardan oluşmaktadır. O yüzden denilebilir ki strateji gelecek odaklıdır ve gelecekteki belirsizliği azaltarak, izlenmesi gereken yolları ve kuralları şimdiden açıklığa kavuşturmaktadır (Koçel, 2011: 25).

Literatürde stratejik yönetim, İşletmelerin verimlilik, etkililik, hizmet kalitesi ve rekabetlerini koruyabilmeleri amacıyla sürekli değişen, dinamik, karmaşık çevresel koşullara uyum sağlamaları suretiyle stratejik olarak

yönetilmesini benimseyen post-modern bir yönetim yaklaşımıdır (Barca ve Nohutçu, 2008: 337).

Literatüre bakıldığında stratejik yönetim kavramının işletme ve çevresi arasındaki ilişkileri düzenlemek, rakiplere karşı üstünlük ve farkındalık kazanabilmek için, her türlü örgütsel kaynağın etkin ve verimli kullanılması amacıyla geleceğin şimdiden öngörülmesini esas alan post-modern bir yönetim tarzıdır (Akgemici, 2015: 9). Başka bir tanıma göre stratejik yönetimin işletme hedef ve amaçlarına en etkili yolla ulaşılmasını mümkün kılacak kararların alınmasını, uygulanmasını ve değerlendirilmesini önceleyen gelecek odaklı bir yönetim yaklaşımı şeklinde bu kavramı tanımlamayı tercih etmektedir (Güçlü, 2003: 74).

Daha basit bir tanımlamayla nasıl ki yönetim başkaları vasıtasıyla iş görme sanatı ise, aynı şekilde stratejik yönetim de örgütlerin geleceği için bugünden iş görmeye başlaması anlamına geldiğini söylemek mümkündür (Gül ve Kırılmaz, 2013: 25).

Görüldüğü üzere literatürde stratejik yönetimin ne olduğuna ilişkin birçok tanımlama bulunmaktadır. Her ne kadar tanımlar çeşitli olsa da, tanımların ortak noktasına göre stratejik yönetimle ilgili bu araştırma kapsamında şöyle bir tanımlama yapmak mümkündür: Stratejik yönetim işletmelerin geleceği öngörme kapasitelerine göre sistematik bir planlamayla belirledikleri stratejiler geliştirerek tüm örgütsel süreçlerin bu stratejilere göre yönetilmesine olanak tanıyan yenilikçi, etkili, katılımcı ve esnek bir yönetim yaklaşımıdır (Doğan, 2011: 69).

Literatürde stratejik yönetim anlayışını, klasik yönetim anlayışından ayıran üç temel karakteristik özelliğine vurgu yapıldığı görülmektedir. Bunlar stratejik yönetimin gelecek yönelimli olması, rekabet avantajı yaratması ve ortalama üzerinde getiriye odaklanarak bütüncül bakış açısıyla yönetsel süreçlere yaklaşması şeklinde sıralanabilir (Bayrak, 2013: 12).

Ayrıca stratejik yönetimin temelinde bir işletmenin hem güçlü hem de zayıf yönlerini, dış çevrede yaşanan değişimlerin ortaya çıkarttığı fırsat ve tehditleri öngörerek, işletmenin tüm yönetsel süreçlerinde gereken değişim ve dönüşümleri, vakit kaybetmeksizin geliştirmek yatmaktadır (Söyler, 2007: 105). O yüzden denilebilir ki, stratejik yönetim anlayışı sürekli değişim, yenilikçilik, teknoloji ve gelişimden yana post-modern bir yönetim anlayışıdır (Narinoğlu, 2009: 122).

Literatürde stratejik yönetimin diğer bir karakteristik özelliği olarak bu anlayışın merkeziyetçi ve örgütlerdeki üst yönetimin bir fonksiyonu olduğu söylenmektedir (Güçlü, 2003: 74; Dinçer, 2013: 36). Aslında stratejik yönetim orta ve alt kademe yöneticilere de rehberlik etmekle birlikte tepe yönetimin tam desteği olmadan etkili strateji geliştirmenin pek mümkün olmayacağını söylemek mümkündür (Öztop, 2007: 19).

Ayrıca işletmelerin geleceğine yön verenler genellikle üst yönetim olduğu için stratejik yönetim daha çok üst yöneticileri ilgilendiren ve hiyerarşik olarak en tepeden başlayan, daha sonra tabana yayılarak tüm çalışanlar tarafından desteklenen bir strateji geliştirme süreci olduğunu söylemek mümkündür (Narinoğlu, 2009: 123).

Etkili strateji geliştirme süreci olarak da ifade edilen stratejik yönetimin diğer bir özelliği de bu tür yönetim süreçlerinin son derece sistematik olmasıdır. Bu anlamda geliştirilen stratejiler işletmenin bütünü ile ilgilenmesinin yanında, bunları oluşturan parçaları ve alt sistemleri de kapsayan nitelikte tasarlanması gereklidir (Gül ve Kırılmaz, 2013: 26). O yüzden bir işletmede stratejik yönetim anlayışı benimsenerek, uygulamaya geçildiğinde bu yönetsel sistemi oluşturan tüm yönetsel aşamaların herhangi birisinde aksama ya da erteleme yaşandığında, sistemi oluşturan diğer halkalar da bundan olumsuz yönde etkilenmektedir (Dinçer, 2013: 36).

Son olarak belirtilmelidir ki, ister kamuda isterse özel sektörde olsun, stratejik yönetim çerçevesinde çeşitli faaliyet ve uygulamalar geliştirilirken, sadece örgütün değil aynı zamanda örgütün içinde bulunduğu toplumun talepleri de göz önünde tutulmalıdır. Zira toplum olmadan işletmeler ayakta kalamazlar ve işletmeleri ayakta tutan en önemli değerler müşteriler olduğu unutulmamalıdır. O yüzden strateji yönetimin en önemli özelliğinin de toplumsal rol ve sorumluluklarını önceleyen bir yönetim alanı olduğunu söylemek mümkündür (Dinçer, 2013: 38). Buna göre stratejik yönetimin temel amacı, değişen dünya şartları ile işletmelerin bu değişen çevresel faktörler arasında uyumun sağlanması olduğu söylenebilir (Dalmış, 2014: 40).

3. Yeni Ekonomik Çağda Stratejik Yönetimin Önemi

Günümüzde örgütler teknolojik, ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel alanlarda küresel düzeyde yaşanan değişim ve gelişmelere bağlı olarak her geçen gün şiddetlenen bir rekabet ortamında yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadırlar (Koçel, 2011: 32-34).

Şüphesiz şiddetlenen rekabet ortamında sürekli rekabet üstü olmaya çalışan işletmeler eskisinden daha fazla stratejik düşünmeye çalışmakta, özellikle iç ve dış çevresine göre geliştirdikleri "stratejiler" doğrultusunda tüm üretim ve yönetim faaliyetlerini yürütmeye gayret göstermektedirler (Bayraktar ve Yıldız, 2007). Zira yaşanan dönüşümler özellikle özel sektör açısından ezici bir rekabeti beraberinde getirirken, kamu sektöründe artan vatandaş beklentileri ve değişen evrensel kamu hizmetlerini standartları stratejik yönelimleri adeta zorunlu kılmıştır (Çiftçi, 2011: 12).

Öncelikle belirtilmelidir ki, stratejik yönetim kuramı diğer yönetim kuramlarından rekabet üstünlüğünü odak noktası olarak ele alması yönüyle ayrılmaktadır. Zira modern dönem sonrası yönetim kuramlarının (durumsallık yaklaşımı, sistem yaklaşımı ve diğer post-modern yönetim yaklaşımları) hiçbirinde rekabet üstünlüğünü odak sorunsal olarak açıklama ve tahmin etme yoluna gidilmemektedir (Barca ve Hızıroğlu, 2009: 115).

Stratejik yönetime diğer yönetsel yaklaşımlara göre bu üstünlüğü kazandıran anahtar iki kavramı vardır. Bu kavramlardan ilki gelecek odaklılıktır. Zira stratejik yönetimde örgütlerin özellikle bilinmeyen geleceğine bakılarak yön tayininde bulunmaktadır. Böylelikle Küreselleşen dünyada geleceğin belirsizliğinden ürken pek çok örgüt ortaya koydukları yönetsel stratejiler sayesinde, çeşitli tehlikelerle dolu örgütsel yaşamda bir anlamda

geleceği planlar hale gelmiştir (Barca ve Hızıroğlu, 2009: 117).

Stratejik yönetimin anlam ve önemini ortaya koyan diğer anahtar kavram ise bu yönetim anlayışının çevre odaklı olmasından kaynaklanmaktadır. Zira tüm işletmeler ve örgütler bütün kaynaklarını ilgili çevreden almakta, üretim süreçlerinden geçirdikten sonra çevreye çıktılar olarak geri vermektedir. Bu noktada stratejik yönetim devreye girerek işletmelerin iç ve dış çevrelerine göre üretim süreçlerini sürekli iyileştirmeyi ve bu değişimlere göre biçimlendirmeyi önerdiği için oldukça önemlidir (Özgür, 2004: 211).

Stratejik yönetim “işletmelerin kuruluş amaçları doğrultusunda sistemin en alt birimine kadar alt kademedeki yöneticilere rehberlik ettiği, stratejik düşünmeyi ön plana çıkardığı, uzun vadeli amaçlar geliştirerek işletmenin kaynaklarını en faydalı şekilde kullanılmasını göz önünde bulundurduğu için yeni ekonomik sistemin vazgeçilmez yönetsel anlayışı olarak gösterilmektedir (Dinçer, 2013: 36-38; Akgemici, 2015: 10; Murat ve Bağdigen, 2008: 67). Sayılan özelliklerin stratejik yönetimin günümüzdeki anlam ve önemini anlatması açısından oldukça açık ve net olduğu söylenebilir.

Ayrıca stratejik yönetimin günümüzde çok fazla önem kazanmasındaki temel faktörlerin başında bu anlayışın günümüz ekonomik sistemin temel özelliklerine göre geliştirilmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Zira yeni ekonomik sistemde yenilikçiliğin ve rekabetin küresel bir boyut kazanması, teknoloji alanında yaşanan hızlı değişimler, bilginin stratejik değerinin artması ve toplumların demokratik eğilimleri daha fazla benimsemesi gibi paradigmalara stratejik yönetimi zorunlu kılmaktadır (Öztop, 2007: 33).

Gerçekten de günümüzde hızla değişen ve sürekli gelişen iş dünyasında faaliyet gösteren tüm işletmelerin amaçlarına ulaşmaya yönelik kararlar almasına ve bu kararların uygulamalarına rehberlik eden stratejik yönetimin benimsenmesi, her şeyden önce işletmelerin kıt kaynaklarının etkin ve verimli kullanılmasına, zaman ve emek israfının önlenmesine katkı yaparak, günümüz konjonktüründe onun yaşamına devam etmesini mümkün kılmaktadır (Buzlu, 2014: 6).

Stratejik yönetimin anlam ve önemini ortaya koyan diğer bir özelliği ise, bu yönetim anlayışında verimlilik hedefi, yerini “etkinlik” ve “etkililik” arayışlarına bırakmasından kaynaklanmaktadır. Yani doğru iş yapmak ile işi doğru şekilde ve doğru zamanda yapmak stratejik yönetimde birbirlerine entegre edilerek üretim süreçlerinde etkililik ve etkinlik yakalanmaya çalışılmaktadır (David, 2005: 5).

Sonuç olarak stratejik yönetim işletmelere; örgütlerde değişen durumları ve geleceğe ait tasarıları önceden görme, uygulanabilecek hedeflerin belirlenmesini sağlama, sorunlara yönelik çözümlerin araştırılmasında yöneticilere yarar sağlama, bireylerin sisteme ve oluşabilecek değişimlere daha hızlı bir şekilde entegre olmasını sağlama, finansal açıdan kârlılıklarını arttırmalarını ve en önemlisi de işletmelere uzun vadeli düşünme ve görme ufku kazandırma ve örgütlerin problem önleme yeteneğinin arttırma gibi faydalar sağlar (Akgemici, 2015: 11; Murat ve Bağdigen, 2008: 74; Eren, 2015: 7; Aydemir, 2011: 68).

4. İnternet Teknolojisinde Yaşanan Gelişmeler ve Siber Kültürün Doğuşu

Milyonlarca bilgisayar kullanıcılarını birbirine sanal ağlar üzerinden bağlayan ve bu yönüyle ‘Ağların ağı’ olarak kısaca tanımlanan internet, 21.Yüzyılda yaşayan insanların yeni bilgiler tüketirken aynı zamanda yeni bilgiler üretmesine olanak sağlayan küresel bir bilgi paylaşım ve üretim ağıdır (Bhatt, 2001: 69).

Aslında yaklaşık yarım yüzyıldır var olan internet teknolojisi son on yılda o denli gelişmiştir ki bu sayede “sosyal ve ekonomik ağlar” üzerinden insanların tüm sosyal ve ekonomik aktivitelerini sürdürmelerinin bir anlamda yolu açılmıştır (Jenkins, ve Thorburn, 2004: 15). Özellikle 2004 yılında Web 2.0 teknolojisinin geliştirilmesi, daha sonra akıllı cep telefonlarının yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanması ve son olarak uydu bağlantılı mobil iletişim ağlarının genişlemesiyle birlikte dünyada yaşayan 7 milyar insanın internet üzerinden çeşitli nedenlerle birbiriyle iletişime geçmesi mümkün hale gelmiştir (Kuyucu, 2015: 146-147).

İşte insanlık tarihinde bütün yerleşik keşif, buluş ve anlayışları alt-üst eden internet teknolojisinde yaşanan bu gelişmeler sayesinde toplumsal yaşamı oluşturan tüm sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkiler ve süreçler yeniden yapılandırılmaya ve aynı zamanda yeniden tanımlanmaya başlamıştır (Wenger, ve Snyder, 2000: 138; Kuyucu, 2015: 148).

Böylelikle siber dünyaya özgü yeni kavramları olan “siber kültür”, “ağ toplumu”, “sosyal ve ekonomik ağlar” gibi yeni kavramlar literatürdeki yerini almaya başlamıştır. Özellikle internet üzerinden kullanılan sosyal iletişim araçlarının küresel düzeyde yaygınlaşması sayesinde gerçek hayatta var olan “kültür” olgusunu oluşturan tüm temel öğelerin yapısı anlamı ve esaslı bir şekilde değişmeye başlamıştır. Bu yeni olgunun temelini bir sözcük ile açıklamak istenildiğinde ise seçilmesi gereken en bütüncü ve genelleyici kavram “Siber kültür” kavramı olduğunu söylemek mümkündür (Colombain, 1997: 3-4; Lévy, 2001: 11).

Literatürde özellikle 1990’ların ortasından itibaren yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanan bu yeni kültür biçimi için “internet kültürü” (Castells, 2001:7-8), “sanal kültür” (Jones, 1998: 14) ve “dijital kültür” şeklinde isimlendirilmelerin sıklıkla yapıldığı bilinmektedir (Bell, 2001:13). Siber kültür kavramı, internet aracılığıyla kurulan ve gün geçtikte gelişen bilgi ve iletişim teknolojilerinin ortaya çıkardığı “ağ toplumlarında” yaşayan insanların sahip olduğu yeni değer, tutum, davranış, norm ve inançlardan oluşan yeni bir sanal kültür çeşididir (Rheingold, 1993: 5). O yüzden kavramın kısaca, “internet âleminin kültürü” şeklinde de tanımlanması mümkündür (Bookchin, 1996: 10).

Literatürde yer alan bu tanımlara bakarak, siber kültür kavramını, internet sayesinde kurulan evrende yaşayan birey ve toplulukların geliştirdiği, somut yaşama sürekli etki eden ve sınırları sürekli gelişen ve değişen bir yaşam tarzı olduğunu söylemek mümkündür. Şüphesiz internet teknolojisinin bazı üstün özellikleri sayesinde iletişimin her türlüünü kolaylaştırarak sosyal yaşantıda ve insan davranışları üzerinde yeni bir kültürel katman yaratma özelliğini baskın bir şekilde sergilemektedir (Timisi, 2003: 14).

Ancak siber kültürün, milyonlarca insanın sıklıkla internete girerek, sadece internette gezinmeleri sonucunda ortaya çıkan bir moda ya da alışkanlık olduğu söylenemez (Weinreich 1997: 5). Zira bu kültürün en önemli özelliği mekândan, zamandan ve gerçek hayattan bağımsız olarak, insanların/grupların “sosyal ve ekonomik ağlar” üzerinden birbirleriyle ilgi duydukları her türlü kültürel ya da ekonomik alanlarda paylaşımlarda bulunmalarına olanak vermekte ve bu sayede küresel düzeyde insanların tutum, davranış ve inançları değişerek benzeşmektedir (Subaşı, 2005: 110).

Ayrıca siber kültürde zaman, mekân ve bedensel sınırlılıkları internet üzerinden kurulan sosyal ve ekonomik ağlar aracılığıyla aşılmaya başlanmış ve sayılan kısıtlılıklardan bir anlamda kurtulan insanların tutumları, birbirleriyle ilişkileri ve çeşitli sosyal davranışları son derece değişken ve akışkan hale gelmiştir (Rab, 2007: 18; Paker, 2007: 125). Nitekim internet teknolojilerini bilgi çağının “çocuğu” olarak gören Johnny Ryan’e (2010: 11) göre internet teknolojisinin getirdiği değişim ve dönüşümler sınırsız sosyal ve ekonomik ağlar boyunca uzanmış çok sayıda ilişki ve etkileşim anlık olarak bir arada yaşanmak suretiyle yeni bir kültürel yaratmıştır.

Her ne kadar siber kültür teknolojik yazılımlardan türediği ve insanlarda sadece bilişsel anlamda farklılıklar yarattığı söylene de, bu kültür içinde doğan ve internetsiz bir dünyayı hiç görmemiş genç nesiller açısından bu kültürün artık küresel düzeyde yerleşik hale geldiği çok rahatlıkla söylenebilir. Ayrıca günümüzde siber kültüre özgü kalıplar, büyük bir hızla gerçek hayatta da somut tavır, tutum ve davranışlara dönüşmektedir ve böylece siber kültür post-modern dünyanın ve bilişim çağının sürekli zenginleşen kültürü olarak sınırlarını ve kapsamını sürekli geliştirmektedir (Kuyucu, 2015: 148).

Her geçen gün siber uzamın sınırları genişledikçe bu yaşam formundaki bireylerin ve toplumların davranış kalıplarına göre şekillenen siber kültürün de kapsamı, içeriği, normları ve değerleri değişmekte, dönüşmekte, farklılaşmakta ve gelişmeye devam etmektedir. Şüphesiz bu durum hem insanların tüketim kültürünü hem de işletmelerin üretim sistemlerinin de yeniden yapılandırılmasını gerekli kılmaktadır.

İşte bu durum yeni ortaya çıkan ağ toplumlarında yaşayan bireylerin tüm sosyal ve ekonomik ilişkilerinin yepyeni davranış pratiklerinden oluşmasına, tüm sektörlerdeki tüketim tercih ve eğilimlerini değişmesine neden olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla denilebilir ki, sanal uzamda yaşanan gelişme ve ilerlemeler bir yandan siber kültürün gelişmesini ve yeniden yapılanmasını sağlarken, diğer yandan da yaşadığımız somut dünyada bu kültürü paylaşan bireylerin tüm geleneksel tüketim eğilim ve tercihlerini değiştirmektedir.

O nedenle ki, günümüzde tüm sektörlerde artık geleneksel çizgide üretim yapan işletmeler artık siber kültürün ortaya çıkardığı yeni ekonomik düzeninin gerekli kıldığı çizgide üretim etkinliklerini ve üretim sistemlerini yeniden yapılandırma zorunda kalmaya başlamıştır. Zira artık siber kültürü benimseyen yeni tüketicilerin yeni tercih ve eğilimleri bulunmaktadır ve bunlar geleneksel çizgiden oldukça farklı içerik ve özellikler taşımaktadır.

4.1. Ağ Toplum Modelinin Doğuşu ve Gelişimi

21. yüzyıl toplumlarının kültürel oluşumunda öne çıkan en önemli gelişmeler olarak literatürde sayılan küreselleşme, post-modernizm, post-fordizm ve internetin keşfi gibi gelişmeler aslında sadece sanayi toplum modelinden “bilgi toplum modeline” geçişi değil; aynı zamanda “bilgi toplum modeline göre birkaç tık önde ve ilerde olan, hatta “bilgi toplum modelinin” birkaç üst versiyonu olan “ağ toplum modeline” dönüşümün yolunu açmıştır (Castells 2010: 40).

Ağ toplum kavramını ilk ortaya atan Manuel Castells’e göre bu toplum yapısı, 20. yüzyılın sonlarına doğru yeniden yapılandırılan endüstriyel üretim anlayışları küreselleşmeyle birlikte gelişen uluslararası ticari ilişkilerle somutlaşmış ve hakkında pek çok çalışma yapılan bir araştırma alanı olarak görülmeye başlanmıştır (Timisi, 2003: 149).

İşte böylesine önemli olan “ağ toplumu” küreselleşerek ulusal sınırlarından kurtulan tüm insanların dünyayı sarmalayan siber ağlarla birbiriyle iletişime ve etkileşime geçtiği ve varlığını açıkça somut hayata yeni bir toplum modelidir (Castells 2010: 42). Bu anlamda siber uzayda yaşanan iletişim ve etkileşimlere göre şekillenen “ağ toplumu” internet üzerinden kurulan sosyal ağlar sayesinde oluşmakta ve tüm dünyada mevcut olan ulusal ve örgütsel kültürleri tamamen değiştirmektedir (Castells, 2013: 500-501).

İnternet aracılığıyla oluşan ve gelişen ağ toplumundaki egemen faaliyetlerin tamamının internet üzerinden kurulan sosyal ve ekonomik ağlardan meydana geldiği ifade edilmektedir (Abercrombie ve Longhurst, 2007: 241; Castells, 2010: 3-17). Özellikle internet kullanımının küresel düzeyde gelişmesiyle birlikte, siber uzayda yaşayan bireyler, giderek daha fazla sanal ortamları gerçek (miş) gibi algılamasıyla ortaya çıkmaya başlayan bu toplumsal yaşam biçimi, benzer hızla reel yaşama da yansarak gelişimini sürdürmeye devam etmektedir (Castells, 2013: 437-438).

Ağ toplumu düşüncesine göre siber uzayda sosyal ağlar üzerinden gerçekleşen sosyal ve ekonomik etkileşim, çok güçlü bir şekilde reel toplumsal yaşam kalıplarını yeniden şekillendirmektedir (Castells, 2010: 19. Castells, 2013: 437-438). Ayrıca bu toplumsal yaşam modelinin sayıca çok fazla bütünleşmiş, yer ve zaman açısından yayılımının sınırı olmayan ve insanların somut yaşamına sosyal ve ekonomik anlamda etkileri bulunan verilerle desteklenen değerlerden oluştuğu söylenmektedir (Castells, 2005: 13).

Sonuç olarak günümüzde yaşanan enformasyon devrimi siber kültürle birlikte ağ toplumunu yaratmıştır. Öyleyse denilebilir ki, internette paylaşılan her yeni bilgi, sosyal ve ekonomik ağlarla çok hızlı bir biçimde yayılmakta ve toplumun yaşamında önemli bir yer edinerek, toplumsal düzeni ve işleyişi değiştirip şekillendirerek “siber kültürü” benimseyen insanlara özgü ağ toplum modelinin gelişmesine katkı sunmaya devam etmektedir (Hemsley ve Mason, 2013: 168).

4.2. Sosyal ve Ekonomik Ağların Doğuşu ve Gelişimi

Sosyal ağlar sahip olduğu teknolojik üstünlükler sayesinde gönderici-alıcı, mesajı tüketen kitleler yerine, herkesin aynı anda hem mesaj gönderen hem de alan durumunda olduğu

ücretsiz, görüntülü, eş zamanlı, kitlesel, interaktif ve sansuz içerikte iletişim imkânını kullanıcılara sunmaktadır (Thompson, 1995: 11-14).

Literatürde bireylerin kendilerine ait bir profil oluşturabildikleri ve bu profili kimlerin görebileceğine dair sınırlandırmaları da kendilerinin yapabileceği, diğer bireylerle iletişim kurarken güncel olayları da takip edebileceği, yazı, fotoğraf, video gibi çeşitli paylaşımlar yaparak ortak ilgi, amaç ve değere sahip olan bireylerle gruplar oluşturup coğrafi sınırlardan uzak bir birliktelik kurabileceği sanal platformlar tanımlanmaktadır (Boyd ve Ellison, 2007: 212).

Çok genel olarak “internet tabanlı sosyal medya mecralarının tümünü” tanımlamak için de kullanılan sosyal ağ kavramı internet teknolojisinde son birkaç yılda yaşanan gelişmelerin sayesinde ortaya çıkmış ancak hızla gelişerek literatürdeki yerini almıştır. Bu anlamda sosyal ağların ortaya çıkmasında Web 2.0 internet teknolojisinin sağladığı yeniliklerden olan, kullanıcıların içerik yaratabilme, yaratılan içeriği başkalarıyla paylaşabilme ve milyonlarca kullanıcının karşılıklı olarak ağlar üzerinden eş anlı olarak etkileşimde bulunmasına imkan veren araçlardan oluşması sağlamıştır (Dolgun, 2008: 201).

Siber kültürde gelişen yeni toplumsal iletişim kanallarının içine taşındığı alternatif ve küresel düzeyde bir kamu ortamına dönüşen sosyal ağlar, internet teknolojisinde yaşanan gelişmeler paralelinde zenginleşmekte ve büyümektedir. O nedenle sosyal ağların varlığından bahsederken, belli bir teknolojik araçlar grubundan ziyade, mobil iletişim araçlarıyla desteklenen sosyal medya uygulamalarına atıf yapılmaktadır (Kaplan ve Haenlein, 2010: 61).

Zira ağ toplum modelinin de ortaya çıkmasını sağlayan sosyal ağların hem sosyal iletişim hem de ekonomik etkileşim boyutlarını ortaya koyan platformlar aslında “sosyal medya platformları” ya da “sosyal paylaşım ağları” şeklinde tanımlanan çeşitli web siteleri oluşturmaktadır (Altunay, 2010: 14-16). Birer küresel işletme olan sosyal paylaşım siteleri özellikle internet teknolojilerinde web 2.0 araçlarının gelişmesiyle bambaşka bir döneme girilmiş ve büyük bir hızla yeni toplumsal düzenin ilk adımları “sosyal medya” çatısı altında atılmaya başlanmıştır (Karal ve Kokoç, 2010: 252).

Sosyal medya siteleri sayesinde dünya genelinde ve tüm toplumlardaki yerleşik iletişim anlayışları alt-üst olmuş, bu sitelerde ücretsiz olarak tüm insanların kullanıma sunulan internet olanakları sayesinde sosyal ve ekonomik yaşama ilişkin tüm değerlerde değişim ve dönüşümler yaşanmaya başlamıştır. Özellikle 2004 yılından itibaren kullanılmaya başlanan ve ikinci nesil internet devrimi olarak da adlandırılan yeni ağ teknolojisi, internet ortamında sosyal paylaşım ağlarının gelişmesine öncülük ederek, “sosyal medya”, “sosyal ağ” ve “sosyal network siteleri” ile tüm dünyanın çepçevre kuşatılmasına olanak sağlamıştır (Kuyucu, 2015: 146-147).

Dünyada yaşayan insanların yaklaşık üçte birinin, hem sosyal hem de mesleki yaşamlarında önemli yer edinen sosyal ağların kullanıcılarının sayısı her geçen gün artmakta, bu artış beraberinde ekonomik ilişkilerin de bu mecralar üzerinden geliştirilmesinin yolunu açmaya başlamıştır

(Tosun, 2010: 388). Örneğin eskiden sanatsal becerisini bile pazarlama konusunda sorun yaşayan bireyler, sosyal paylaşım ağları vasıtasıyla bir anda ortaya koyduğu sanatsal eserini 7 milyar insanın beğenisine sunma olanağını kazanmakta ve böylece takdir edilen ya da paha biçilemeyen bir yeteneği olan sanatçıların keşfedilmesi sadece birkaç dakika sürmektedir (Pittman ve Reich, 2016: 159).

İşte bu tür değişim ve dönüşümler öylelikle sosyal ağların ekonomik ağlara dönüşümüne yol açmıştır. Zira günümüz insanları artık, bir yandan sanal uzamda yaşadıkları deneyim ve gerçeklikleri somut yaşamlarının bir parçası haline getirirken, diğer yandan da sosyal sermayelerini (dijital habitus) sosyal ağlar üzerinden girdikleri ilişki ve paylaşımlarla geliştirmektedirler.

Özellikle internet kullanımının küresel düzeyde gelişmesiyle birlikte, siber uzayda yaşayan bireyler, giderek daha fazla ekonomik anlamda reel yaşamlarının çeşitli ihtiyaçlarını sosyal ağlar aracılığıyla gidermeye başlamıştır. Siber kültürü benimseyerek sosyal sermayelerini her geçen gün geliştiren ağ toplumuna mensup bireylerin siber evrende edindikleri alışkanlık, tutum ve eğilimlerinin değişmesi ise ekonomik yaşamın her sektöründeki işletmelerin geleneksel üretim kalıplarını yeniden şekillendirmesini zorunlu kılmaktadır.

İşte bu yüzden siber kültürü benimseyen ağ toplumlarında faaliyet gösteren işletmeler, her gün yeni bir sosyal ağ uygulamasıyla zenginleşen ve genişleyen yeni ekonomik sistemde değişen müşteri talep ve beklentilerine göre yeni üretim, yönetim, pazarlama vb stratejiler geliştirmeye başlayarak sosyal ağların ekonomik ağlara dönüşmesinin yolu açılmıştır (Kaplan ve Haenlein, 2010: 61). Diğer bir deyişle sosyal ağlar artık ekonomik ağlarla birleşerek iç içe geçmiş, böylece geleneksel ekonomik sistemin baştan sona ağ odaklı yeniden yapılanmasına neden olmuştur.

Sonuç olarak neo-liberal küresel ekonomik sistemde sosyal ağ kullanıcı sayılarının milyonlarla ifade edilemeye başlamasıyla birlikte rekabet üstünlüğü arayışı içerisindeki tüm üreticiler ve işletmeler sosyal ağlara olan ilgisi artmış böylelikle “ekonomik ağlar” “sosyal ağlara” eklenerek “sosyal ekonomik ağlar” olarak tanımlanan yeni endüstriyel alanlar açılmıştır. Bu nedenledir ki günümüzde sosyal ekonomik ağlarda, stratejik yaklaşımlarla üretim, pazarlama, reklam ve diğer yönetsel uygulamalar geliştirmek günümüz işletmeleri açısından rekabet üstü olmanın en etkili yolu haline gelmiştir.

4.3. Yönetmel Stratejilerin Oluşturulmasında Sosyal Ekonomik Ağların Önemi

Günümüzde etkili yönetsel stratejiler geliştirmenin ön koşulu yeni ekonomik sistemi, internet üzerinden gerçekleşen ticareti ve bir bütünlük içerisinde siber kültürü, ağ toplum modelini ve sosyal ekonomik ağların karakteristik özelliklerini çok yakından tanımayı gerektirmektedir (Ryan, 2010: 11). Zira internet ve bilgi teknolojilerinde yaşanan baş döndürücü gelişmeler artık yeni toplum modelleri ve yeni tüketim alışkanlıkları yaratmaya başlamıştır (Castells, 2013: 437-438).

Ağ toplum modeli olarak nitelenen yeni toplumsal düzlemde, müşteri ve tüketicilerin artık iletişim ve tüketim biçimleri değişmiştir (Castells, 2010: 19). Asıl önemlisi ise geleneksel ekonomilerde yüzyıllardır benzer şekilde

tanımlanan satış, talep, arz, fiyat, pazarlama ve benzeri kavramlarla ilgili tüm kuramlar yeni ortaya çıkan “sosyal ve ekonomik ağlar” içerisinde anlam ve önemini kaybetmeye başlamıştır (Hemsley ve Mason, 2013: 168; Pittman ve Reich, 2016: 158).

Sınırsız sayı ve içerikteki iletişim olanaklarıyla “ağların ağı” olarak nitelenen internet üzerinden kurulan sosyal ilişkiler küresel düzeyde yoğunlaştıkça, bu ağlar tüm işletmelerin en önemli üretim, tanıtım, satış, pazarlama ve fiyatlama platformu haline dönüşmekte ve ekonomik ağların sosyal ağlara eklenerek daha da genişlemesinin yolu açılmaktadır (Avcı, 2015: 248-249).

Eskiden sanatsal becerisini bile pazarlama konusunda sorun yaşayan bireyler, sosyal paylaşım ağları vasıtasıyla bir anda ortaya koyduğu sanatsal eserini 7 milyar insanın beğenisine sunmakta ve takdir edilen ya da paha biçilemeyen bir yeteneği olan insanların keşfedilmesi ise sadece birkaç dakika sürmektedir (Pittman ve Reich, 2016: 159).

Gerçekten de günümüzde insanların yaklaşık üçte birinin, hem sosyal hem de mesleki yaşamlarında önemli yer edinen, sosyal paylaşım sitelerinin sayıları her geçen gün artmakta, bu artış beraberinde daha fazla kullanıcıyla desteklenen yeni sosyal ağların ortaya çıkmasına yol açmaktadır (Tosun, 2010: 388). Örneğin 2004’de kurulan Facebook, 2015 yılı Mart ayı itibarıyla aylık 1.4 milyar aktif kullanıcısı ve günlük 936 milyon aktif kullanıcısı olan bir sosyal paylaşım ağı haline gelmiştir (Chua ve Chang, 2016: 190).

Facebook’tan kısa bir süre sonra kurulan Twitter 302 milyon kullanıcısının günde ortalama 500 milyon tweet yazdığı başka bir popüler sosyal ağıdır (Chua ve Chang, 2016: 190). Ayrıca sosyal ağlar üzerinden toplam dünya nüfusunun neredeyse üçte birinin her gün birbirleriyle aktif sosyal ilişki kurduğu ve günde ortalama 2 saat 25 dakika bilgi ve içerik paylaştığı da bilinmektedir (Hazar, 2011: 154-155).

Sosyal ağların Türkiye’deki gelişimi ile anlam ve önemini gösteren istatistiklere bakıldığında bazı rakamlar oldukça fazla dikkat çekmektedir. Örneğin Google tarafından 2013 yılında yaptırılan ve toplamda kırk altı ülkenin yer aldığı “Tüketici Barometresi” araştırması sonucunda Türkiye, sosyal paylaşım ağlarını kullanım oranı yüzde 92’lik oranla diğer 45 ülkeden yüksek çıkarak 1.sırada yer almıştır (Hemsley ve Mason, 2013: 168).

Aynı araştırma sonucunda Türkiye’de interneti yüzde 84 oranında en çok kullanan kesimin, 16-24 yaş grubundaki gençler olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde TÜİK verilerine göre Türkiye’de en çok bilgisayar ve internet kullanan kesim 16-24 yaş grubudur ve bu genç yaş grubunun kişisel amaçla internette yaptıkları faaliyetlerin sıklığı sıralamasında sosyal ağlara (facebook, twitter vb.) katılım ilk sıradadır (TÜİK, 2015).

Bu verilerden anlaşılacağı üzere günümüzde artık internet tüm dünya insanları tarafından hem sosyal hem de ekonomik yaşamda sıklıkla kullanılmaktadır. Özellikle internet üzerinden kurulan sosyal ağlar, her geçen gün çeşitlenmeye ve zenginleşmeye devam ettikçe, bu ağlar artık gündelik yaşamda ekonomik ve ticari amaçlarla yoğun bir şekilde kullanılmaya devam başlanmıştır. İşte günümüzde tüm işletmeler, yatırımcılar ve üreticiler bu yüzden marka kimlikleriyle sosyal ağlarda boy göstererek, pazarlamadan

müşteri ilişkileri yönetimine kadar geniş bir yelpazede tüm örgütsel süreçlerini sosyal ağların üzerinden tanıtmaya ve pazarlamaya başlamışlardır (Avcı, 2015: 253).

Bir anda milyonlarca müşteriye sıfır maliyetle ulaşma imkânı bile veren sosyal ağların bu potansiyeli küresel çaptaki organizasyonların dikkatini çektiği kadar.-belki de onlardan daha fazla oranda- KOBİ’lerin dikkatini çekmektedir (Pittman ve Reich, 2016: 162). Ayrıca firmalarının, hizmetlerinin ve yeteneklerinin tanıtımını ve pazarlamasını görsel ve işitsel reklam araçlarının hepsini ücretsiz bir şekilde, sınırsız sayı ve sıklıkta kullanma olanağı sunan sosyal ağlar sayılan nedenlerle ekonomik ağlarla ayrılmaz bir şekilde iç içe geçerek küresel düzeyde yaygınlaşmıştır (Gere, 2008: 6; Toprak vd., 2009: 105).

Zira sürekli değişim ve gelişimden yana olan stratejik yönetim anlayışının en önemli önceliği, işletmeleri yeni ortaya çıkan ekonomik ve sosyal ağlarda rekabet üstü olmasını sağlayacak düzeyde etkili yönetsel stratejiler geliştirmektir (Narinoğlu, 2009: 122).

Ayrıca stratejik yönetimin geleceği öngörmeye çalışan perspektifi, işletmelere ekstrasadan rekabet avantajı yaratması ve ortalama üzerinde getiriye odaklanarak bütüncül bakış açısıyla olaylara yaklaşması ekonomik ve sosyal ağlara bu anlayışın odaklanmasının önemini daha da arttırmaktadır (Söyler, 2007: 105). Zira gerek sistem gerekse durumsallık yaklaşımlarına göre yönetsel stratejiler oluşturulurken doğrudan doğruya gelecek öngörülerinin ve çevresel değişimlerin dikkate alınması buna göre işletmelerin açık sistem özelliklerini korunması ve çevresel değişimlere göre yeni yönetsel stratejilerle zamana ayak uydurulması gerekmektedir.

İşletmeler strateji oluştururken ağ toplumlarına mensup bireylere özgü sosyal ve ekonomik ağları çok yakından takip ederek bu tür ağlarda yaşanan değişim ve gelişmelere göre yönetsel süreçlerini yapılandırmalı ve strateji geliştirmelidirler. Zira geleceğin belirsizlik ve tehditlerinden işletmeleri koruyarak, gelecekte ortaya çıkacak fırsatları önceden görebilmek yalnızca böyle mümkün olacağı söylenebilir.

Yönetsel strateji oluşturma açısından sosyal ekonomik ağların anlam ve önemini gösteren diğer bir konu da stratejilerin “gelecek odaklı” bir anlayışla planlanması aşamalarında kendini göstermektedir. Zira stratejik planlar oluşturulurken işletmenin geleceğine yön vermek amacıyla bugünün çevresel koşulları ile mevcut müşterilerin tüketim eğilimlerine göre işletmenin gelecekteki üretimi tasarlanmaya çalışılır (Narinoğlu, 2009: 207).

Özellikle strateji geliştirme aşamasında örgütün dış ve iç çevresi ile tüm paydaşları hakkında daha sistemli bilgiler toplanır, bunları sistemli bir şekilde analiz edilir, değerlendirilir ve tüm çalışanlarla paylaşılarak örgütsel öğrenmenin yaşam boyu artmasının ve örgütün gelecekteki yönünün belirlenmesi sağlanır (Demirdizen, 2012: 4).

Şüphesiz hangi sektörde olursa olsun günümüzde işletmelerin geleceğe yönelik stratejiler geliştirirken en sağlıklı ve güvenilir verileri toplayacakları mecralar sosyal ve ekonomik ağlardır. Bu açıdan ağlardan toplanan müşteri, sektör ve trendlere ilişkin veriler strateji oluşturma sürecinde kullanılan analizler güvenilir, sağlıklı, etkili ve gelecek

odaklı bulgulara ulaşılmasını sağlayacak ve bu sayede işletmeler geleceği bugünden tasarlayabileceklerdir.

Strateji geliştirme sürecinde sosyal ekonomik ağların anlam ve önemini ortaya koyan bir diğer konu da strateji geliştirme süreçlerinin çalışanların katılımına dayalı, müşteri-kalite odaklı, sürekli iyileştirmeyi temel alan, son derece dinamik ve değişim-dönüşümlere göre şekillenen yönetsel bir zeminde gerçekleşmesinden kaynaklanmaktadır (Bayrak, 2013: 23). Bu açıdan işletmenin günümüzde kaliteli mal veya hizmet üretmek amacıyla oluşturduğu tüm stratejiler sosyal ve ekonomik ağlara göre şekillenmelidir. Zira kalite anlayışı sadece örgütlerin rekabet gücünü arttırmamakta, toplumlarda yaşam düzeyini ve yaşam standartlarını da olumlu yönde etkilemektedir.

Sonuç olarak kalite günümüz ağ toplumlarında siber kültürü benimseyen tüm insanların artık yaşam tarzı olmuştur. O nedenle sosyal ve ekonomik ağlara odaklanarak müşteri beklentilerine uygun ürün ve hizmetlerin ortaya konulması, bir yandan müşteri değer artışı sağlarken diğer yandan da satışları arttıracak, maliyetleri azaltacak ve kârlılık üzerinde olumlu etkiler sağlayacaktır (Efil, 2011: 78).

5. Sonuç ve Öneriler

Küreselleşme ve internet teknolojilerinde yaşanan gelişmeler sayesinde önceleri bilgi toplumları ve bilgi ekonomileri ortaya çıkmış, ancak gelinen son noktada internet sayesinde siber evren keşfedilmiş ve böylece “ağ toplumu modeli” ve bu toplumun benimsediği “siber kültür” ortaya çıkmıştır.

Siber evrende yaşayan ağ toplumlarının sahip olduğu siber kültür bir yandan küreselleşmeyi güçlendirirken, ortaya çıkan sinerji sayesinde gittikçe güçlenen küreselleşme de sosyal ve ekonomik ağlara dayalı yeni bir ekonomik sistemin ortaya çıkmasının yolunu açmıştır.

Yeni ortaya çıkan ekonomik sistemde, siber kültürü benimseyen ağ toplumlarında yaşayan günümüz tüketicilerine yönelik üretim ve satış yaparak faaliyetlerini devam ettirmek isteyen tüm işletmeler, öncelikle yaşanan değişim ve dönüşümleri stratejik açıdan ele almalı ve ağlar üzerinden elde ettiği verileri kapsamlı analizlere tabi tutarak geleceğe kendini hazırlamaya çalışmalıdır.

Zira siber kültürü benimseyen ve ağ toplum modeline göre yaşamlarını sürdüren milyonlarca insanın, artık tüketim tercih ve alışkanlıklarını belirleyen en önemli değişkenlerin neler olduğuna dair ipuçlarını sosyal ağlarda açık bir şekilde ifade etmektedir. Onların sosyal sermayelerine göre şekillenen çizgide, sosyal ekonomik ağlarda edindikleri deneyimlere ve küresel standartlara göre üretim süreçlerini yapılandırmayan işletmelerin ise artık ayakta kalması mümkün değildir.

İşte bu yüzden pazarlamadan rekabete ve girişimciliğe kadar her yönetsel alanda strateji geliştirilirken, öncelikle siber kültürü benimseyen ağ toplumlarının sürekli bilgi ve deneyimlerini geliştirdikleri sosyal ve ekonomik ağlar mercek altına alınmalı; buralarda yer alan paylaşımlara göre müşteri beklenti ve şikâyetleri tespit edilerek strateji oluşturma süreçlerinde dikkate alınmalıdır.

Bu noktada, temel amacı yönetsel stratejilerin oluşturulmasında sosyal ekonomik ağların önemine

işletmelerin ve yöneticilerin dikkatlerini çekmek olan bu araştırma sonucunda ulaşılan bulgulara göre bazı önerilerde bulunmak mümkündür.

İlk olarak söylenmelidir ki, kullanıcı sayıları nerdeyse dünya nüfusunun yarısına yaklaşan sosyal ekonomik ağlar artık müşteri beklentilerinin, eğilimlerinin, tercihlerinin ve şikâyetlerinin en sıklıkla tartışıldığı müşteri ilişkileri yönetim platformları haline dönüşmüştür. O nedenle günümüz işletmeleri müşteri beklenti ve taleplerine ilişkin en kapsamlı bilgi, veri ve talepleri bu mecralardan toplayarak ona göre pazarlama, tanıtım, üretim vb. stratejiler geliştirmelidirler.

İkinci olarak, günümüzde artık sanayi ötesi toplumlardan ya da bilgi toplumlarından öte ağ toplum modeline geçildiği göz önünde tutulmalıdır. Siber kültürü benimseyen bu toplumsal yapıya mensup insanlar işletmelerin hem insan kaynaklarını hem de müşterilerini oluşturmaktadır. Öyleyse insan kaynakları yönetiminden pazarlama ve üretim yönetimine ilişkin alınacak tüm stratejik kararlarda sosyal ve ekonomik ağlardan beslenen siber kültürü oluşturan yeni değerler, normlar, tutumlar, inançlar ve davranışlar çok iyi tespit edilerek stratejiler geliştirilmelidir.

Son olarak işletmelerin sistemli bir şekilde strateji geliştirmelerine olanak sağlayan stratejik yönetim ve stratejik planlama süreçlerinde işletme vizyonu, misyonu, amaçları, hedefleri ve hatta çevresel değişim analizleri yapılırken sosyal ve ekonomik ağ odaklı anlayış ve uygulamalara yer verilmesi gerektiği söylenmelidir.

Böylece stratejik yaklaşımların temel hedeflerine ulaşması mümkün olacak ve işletmelerin geleceğini planlamaya, etkili üretimler gerçekleştirmelerine ve karlılığını arttırmaya olanak sağlayan strateji oluşturma uygulaması başarılı olacaktır.

Kaynakça

- Abercrombie, N., & Longhurst, B. (2007). *Dictionary of Media Studies*. London: Penguin Books.
- Acar, E. (2007). *Yarı Resmi Bir Örgütte Stratejik Planlama Uygulaması: Aydın Ticaret Odası Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.
- Akgemici, T. (2015). *Stratejik Yönetim*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Altunay, M. C. (2010). *Twitter: Gündelik Yaşamın Yeni Rutini Ptt Net. 6*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Avcı, Ö. (2015). Dijital Yaşamın Dijital Özne(1)leri: Herkes ya da Hiç Kimse. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 248-266.
- Aydemir, S. (2011). *Aile İşletmelerinde Yöneticilerin Stratejik Yönetim Ve Planlamaya İlişkin Algılarının İncelenmesi: Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesi Örneği*. Doktora Tezi. Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi.
- Aydın, M. D., & Aksoy, S. (2007), Kamu Kesiminde Stratejik Planlama Ve Çalışanlara Yansımaları: Hacettepe

- Üniversitesi Örneği. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 293-322.
- Barca, M., & Hızıroğlu, M. (2009). 2000'li Yıllarda Türkiye'de Stratejik Yönetim Alanının Entelektüel Yapısı. *Eskişehir İİBF Dergisi*, 1(4), 110-119.
- Barca, M., & Nohutçu, A. (2008). *Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Bayrak, A. (2013). *Belediyelerde Stratejik Yönetim Ve Faaliyetlerin Önceliklendirmesine Yönelik Bir Model Önerisi*. Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- Bayraktar, B. B., & Yıldız, A. K. (2007). Kurumsal Bilginin Stratejik Planlama Sürecinde Kullanılması: Bir İlçe Belediyesi Örneği. *Bilgi Dünyası*, 8(2), 280-296.
- Bell, D. (2001). *An Introduction to Cyberculture*. New York: Routledge Pub.
- Bhatt, G. D. (2001). Knowledge management in organizations: examining the interaction between technologies, techniques, and people. *Journal of Knowledge Management*, 5(1), 68-75.
- Bookchin, M. (1996). *Ekolojik Bir Topluma Doğru*. Abdullah Yılmaz (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Boyd, D. M., & Ellison, N. B. (2007). Social Network Sites; Definition History and Scholarship. *Journal of Computer Mediated Communication*, 13(1), 210-230.
- Buzlu, V. (2014). *Stratejik Yönetim, Planlama ve Sağlık Sektörü*. İstanbul: Sistem Yayınları.
- Castells, M. (2001). *The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business and Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Castells, M. (2005). *Ağ Toplumunun Yükselişi, Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum Kültür*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castells, M. (2010). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür. Cilt 2: Kimliğin Gücü*. Ebru Kılıç (Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castells, M. (2013). *The Network Society: A Cross Cultural Perspective*. Northampton: Edward Elgar Publishing Limited.
- Chua, T. H. H., & Chang, L. (2016). Follow me and like my beautiful selfies: Singapore teenage girls' engagement in self- presentation and peer comparison on social media. *Computers in Human Behavior*, 55(A), 190-197.
- Colombain, J. (1997). *Siber Kültür*. (Çev. Bülent Küçükeroğan). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Çevik, H. H. (2010). *Kamu Yönetimi, Kavramlar, Sorunlar, Tartışmalar*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Çiftçi, T. (2011). *Üç Adımda Stratejik Yönetim, İstihbarat-İstikamet-İcraat*. İstanbul: İstanbul Sanayi Odası Yayınları.
- Dalmış, A. B. (2014). *Türkiye'de Ticari Hava Taşımacılık Sektörünün Strateji Belirleme Sürecinde SWOT Analizinin Rolü: Tasarım Okulu Perspektifiyle Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Türk Hava Kurumu Üniversitesi.
- David, F. R. (2005). *Strategic Management: Concepts and Cases*. New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- Demirdizen, Ö. (2012). Stratejik Planlama, Stratejik Planlama Süreci, Hukuki Altyapısı ve Kamuda Gelişimi. *Akademik Bakış Dergisi*, 3(31), 31.
- Dinçer, Ö. (2013). *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd Şti.
- Doğan, H. (2008). Örgütlerde Vizyon Ve Misyonların Çalışanlarca Kabulü ve Adnan Menderes Üniversitesi Örneği. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(3), 93-110.
- Dolgun, U. (2008). *Şeffaf Hapishane yahut Gözetim Toplumu*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Efil, İ. (2011). *İşletmelerde Yönetim ve Organizasyon*. İstanbul: Alfa Aktüel.
- Eren, E. (2015). *İşletmelerde Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Gere, C. (2008). *Digital Culture, Second Edition*. London: Reaktion Pub.
- Güçlü, N. (2003). Stratejik Yönetim. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(2), 61-85.
- Gül, S. K., & Kırılmaz, M. (2013). *Kamu Kurumlarında Stratejik Yönetim*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Hazar, M. (2011). Sosyal Medya Bağımlılığı: Bir Alan Araştırması. *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 2011 (32), 151-176.
- Hemsley, J., & Mason, R. M. (2013). Knowledge and knowledge management in the social media age. *Research & Policies* 2013 (23), 168.
- Jenkins, H., & Thorburn, D. (2004). *Democracy and new media*. Cambridge: The MIT Press.
- Jones, S. (1998). *Virtual Culture: Identity and Communication in Cybersociety*. CA: Sage Publications.
- Kaplan, M. A., & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media Business. *Horizons*, 53 (1), 59-68.
- Karal, H., & Kokoç, M. (2010). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Ağ Siteleri Kullanım Amaçlarını Belirlemeye Yönelik Bir Ölçek Geliştirme Çalışması. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, 1(3), 251-263.
- Koçel, T. (2011). *İşletme Yöneticiliği*. İstanbul: Arıkan Basım Yayın.
- Kuyucu, M. (2015). Web 2. Haçlı Seferleri Twitter ile Ana Akım Medyanın Erişim Savaşı. İçinde: S. E. Karakulakoğlu & Ö. Uğurlu (Ed.), *İletişim Çalışmalarında Dijital Yaklaşımlar: Twitter içinde* (s.145-181). Ankara: Heretik Basım Yayın.
- Lévy, P. (2001). *Cyberculture*. Minneapolis: University of Minneapolis Press.
- Murat, G., & Bağdigen, M. (2008). *Kamu İdarelerinde Stratejik Planlama ve Yönetim*. Ankara: Gazi Kitabevi.

- Narinoğlu, A. (2009). *Yerel Yönetimlerde Stratejik Planlama ve Uygulama*. İstanbul: Mart Matbaacılık.
- Nohutçu, A. (2008). *Yerel Yönetimlerde Stratejik Plan Uygulama Girişimleri. 1. Ulusal Yerel Yönetimler Sempozyumu*. Sakarya.
- Özgür, H. (2004). *Kamu Örgütlerinde Stratejik Yönetim*. İçinden: M. Acar & H. Özgür (Ed.), *Çağdaş Kamu Yönetimi I*. (s. 208-252). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Öztop, S. (2007): *Stratejik Planlamanın Belediyelere Uygulanması*. Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi.
- Paker, K. O. (2007). *İletişimin Fast Food'u: Sanal Diyarlarda Oyun, Chat ve Gizemli Yabancı, Medya Okumaları*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Pittman, M., & Reich, B. (2016). Social media and loneliness: Why an Instagram picture may be worth more than a thousand Twitter words. *Computers in Human Behavior*. 62(2016), 155-167.
- Rab, Á. (2007). *Digital culture - Digitalised Culture and Culture Created on A Digital Platform Information*. Budapest: Coursebook.
- Rheingold, H. (1993). *The Virtual Community: Finding Connection in a Computerised World*. London: Secker and Warburg Pub.
- Ryan, J. (2010). *A History of The Internet and The Digital Future*. London: Rreaktion Books.
- Söyler, İ. (2007). Kamu Sektöründe Stratejik Yönetim Uygulanabilir mi? Engeller/Güçlükler. *Maliye Dergisi*. 152, 103-115.
- Subaşı, N. (2005). İnternet ve Sanal Cemaat Tartışmaları. İçinde: M. Binark & B. Kılıçbay (Ed.), *İnternet, Toplum, Kültür*. (s.106-117). İstanbul: Epos Yayınları
- Şentürk, H. (2005). *Belediyelerde Stratejik Planlama*. İstanbul: İlke Yayınları.
- Thompson, J. B. (1995). *The Media and Modernity*, Cambridge: Polity Press.
- Timisi, N. (2003). *Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi*, Ankara: Dost Yayınevi.
- Toprak, A. (2009). *Toplumsal Paylaşım Ağı Facebook: Görülüyorum Öyleyse Varım!*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Tosun, B. N. (2010). *İletişim Temelli Marka Yönetimi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- TUİK (2015). *Hane Halkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması..* (Erişim: 15. 06. 2017), http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=60
- Ülgen, H., & Mirze, K. (2013). *İşletmelerde Stratejik Yönetim*, İstanbul: Literatür Yay.
- Weinreich, F. (1997). *Establishing a point of view toward virtual communities*. (Erişim: 15. 06. 2017), <http://www.december.com/cmc/mag/1997/feb/weinsen.html>
- Wenger, E. C., & Snyder, W. M. (2000). Communities of practice: The organizational frontier. *Harvard Business Review*. January-February, 139-146.

Araştırma Makalesi • Research Article

Türk Kahvesi Tüketilen Mekânların Seçimini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Nevşehir Örneği*

Determination of Factors Affecting the Selection of Turkish Coffee Places: An Example of Nevşehir

Neşe Acar ^a, Ali Çakırbaş ^b, Bülent Çizmeci ^{c,**}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, 50300, Nevşehir/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-9830-1463

^b Öğr. Gör. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, 50300, Nevşehir/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-2217-5392

^c Dr., Abdullah Gül Üniversitesi, Rektörlük, 38080, Kayseri/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-7722-6003

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 22 Mayıs 2018
Düzeltilme tarihi: 16 Haziran 2018
Kabul tarihi: 17 Temmuz 2018

Anahtar Kelimeler:

Türk Kahvesi
Kahvenin Tarihi
Kahve Kültürü
Tüketim
Tüketim Alışkanlıkları

ARTICLE INFO

Article history:

Received May 22, 2018
Received in revised form June 16, 2018
Accepted July 17, 2018

Keywords:

Turkish Coffee
History of the Coffee
Coffee Culture
Consumption
Consumption Habits

ÖZ

Dünyanın pek çok yerinde üretilen ve farklı biçimlerde sunulan kahvenin kültür hayatımızın zenginleşmesinde de önemli katkıları olduğu görülmektedir. İşletmelerin rakiplerine göre farklılığını gösterebilmek için kahvenin sunulduğu mekânlarda önemli rol oynamaktadır. Çalışmada Türk kahvesinin gelişim süreci anlatılmış ve Nevşehir örneğinde Türk kahvesi tüketilen mekânların seçimini etkileyen faktörlerin belirlenmesi, Türk kahvesi tüketim amacı ve tüketim alışkanlıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırma, Türk kahvesi tüketen 409 kişi üzerinde anket tekniği kullanılarak yapılmıştır. Belirlenen beş faktörün algılanma düzeylerinin demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğini test etmek için yapılan tek yönlü varyans (MANOVA) analizi sonucu tüketicilerin eğitim durumu, meslek ve gelirleri itibarıyla farklılıklar bulunmuştur. Yapılan t-Testi sonucunda ise tüketicilerin cinsiyetleri itibarıyla hizmet düzeyi ve fiziki ortam olarak adlandırılan faktörlerin algılanmasında, medeni duruma göre ise fiziki ortam adlı faktörün algılanmasında farklılık bulunmuştur.

ABSTRACT

Coffee, produced in many places in the world and presented in different forms, has also made important contributions to the enrichment of our cultural life. It plays an important role in the places where coffee is served in order to show the difference between businesses and their competitors. Turkish coffee development process has been explained in the study and determination of factors affecting the selection of Turkish coffee in Nevşehir sample, Turkish coffee consumption purpose and consumption habits have been determined. The research was conducted by using survey technique on 409 people who consumed Turkish coffee. With the analysis of one way variance (MANOVA) which was performed for testing whether 5 factors perception levels according to demographic variables, some significant differences were found between the education status, professions and income of consumers and their perceptions of these factors. As a result of the t-test, there is a difference in the perception of the factors of service level and physical environment according to the genders of the consumers and also there is a difference in the perception of the physical environment according to the marital status.

1. Giriş

Dünyanın pek çok yerinde üretilen ve farklı biçimlerde sunulan kahve dünya ticaretinde önemli bir paya sahip olup

petrolden sonra ikinci sırada yer almaktadır. Kahve kelimesi dilimize Arapçadan geçmiştir. Bu ismin nereden geldiği ile ilgili farklı anlatımlar söz konusudur. Kahvenin anavatanı olarak bilinen Habeşistan'da kahvenin yetiştiği bölgenin adı

* Bu çalışma, 04-05 Mayıs 2018 tarihlerinde Adana'da düzenlenen II. Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

**Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: bulent.cizmeci@yahoo.com

eskiden “Kaffa” olarak anılmaktadır. Zamanla Türkçeleşerek Kahve olarak telaffuz edilen kelime, diğer dillerde de buna yakın bir şekilde telaffuz edilmektedir (Topalakçı, 2013).

Kahvenin Habeşistan’dan sonra ikinci durağı Yemen olmuştur. Yemen’den Arabistan’a, oradan Mısır ve Şam üzerinden nihayet İstanbul’a gelen kahvenin İstanbul’a geliş tarihi konusu tartışmalıdır. Osmanlı’nın kahve ile tanışması bazı kaynaklarda Yavuz Sultan Selim’in 1516 Mısır seferi olarak değerlendirilirken, Peçevi tarihinde 1555 yılı verilmektedir (Baykal, 1992: 258). İstanbul’a kahvenin gelişi hakkında Ulla Heise, İstanbul’da kahvenin ilk kez 1517 tarihinde içildiğini, kahvenin Babiâli’nin tuğrası ve sancağı ile birlikte kuzeye ve batıya (Anadolu, Balkanlar ve Macaristan) yayıldığını, Türk askerleri nereye konuşlandırılırsa, kahve çekirdekleriyle ünlü mutfak arabasının da subaylar ve amirler için hemen arkalarından götürüldüğünü ifade etmiştir (Heise, 2001: 21). 1520 Yemen seferi sonrasında Habeşistan Valisi Özdemir Paşa Kanuni’ye bir çuval kahve göndermiştir. Sarayda içilen bu kahvenin beğenilmesi üzerine sonraki dönemlerde gemilerle İstanbul’a kahve getirilmeye başlanmıştır (Duvarcı, 2012: 78). Kahvenin Avrupa’ya gidışı ise İstanbul üzerinden olmuştur.

Şekerli, şekersiz, ya da az şekerli olarak tüketilen ve yanında lokum ikram edilen kahve, Türkler tarafından geliştirilmiş ritüeller arasında yer almaktadır (Büyükokutan, 2012: 101).

Kahveyle birlikte gelişen kültürün en önemli parçası kahvehanelerdir. Peçevi tarihinde, İstanbul’da ilk kahvehanenin Halepli Hakem adında bir esnaf ile Şam’dan gelen Şems adında kibar bir kişinin 1554 yılında Tahtakale’de birer büyük kahve dükkanı açtıklarından bahsedilmektedir. Kahvehaneler ilk zamanlarda kahve satılan yerler olarak kurulmuşken kısa zaman içerisinde tüketim mekânı olmasının yanı sıra gündelik hayatın tecrübe edildiği bir mekân haline gelmiştir.

Kahvehaneler, aydın insanların bir araya geldiği toplumsal sorunların tartışıldığı, siyasi, edebi ve sanat ile ilgili bazı fikirlerin oluşumuna zemin hazırlayan ve iletişimin en etkili bir şekilde kullanıldığı kültür mekânları olarak da tanımlanmaktadır (Ulusoy, 2011: 161). Toplumsal paylaşımın yapıldığı ve geçmişin hatırlandığı kültürel mekân olan kahvehanelerin Türk insanının hayatında önemli bir yeri bulunmaktadır.

Bu mekânlar kahve içmek ve yarenlik etmek amacıyla toplanan değişik kültür seviyelerinden ve çeşitli zümrelerden insanların toplandığı mekânlar haline gelmiştir. Bu durum toplumda yeni bir kültür ortamının oluşmasına da zemin hazırlamıştır. Hızlı gelişen bu kültürel birikim ortamı ve sosyalleşme mekânı bir süre sonra siyasi iktidarın da dikkatini çekmiştir. Osmanlı geleneksel toplum kültürünü şekillendiren saray, medrese ve cami dışında, “sivil” bir anlayışı temsil eden kahvehaneler, XVI. ve XVII. yüzyıllarda beklenmedik bir tepkiyle karşılaşmıştır. Özellikle miskin kişilerin buluştuğu ve fitne yuvasına dönüştüğü düşünülen kahvehaneler, siyasi iktidar başta olmak üzere toplumun çeşitli kesimlerinin tepkisini çekmiş, bunun üzerine 1567 yılında İstanbul’daki bütün kahvehanelere yasak getirilmiştir (Yaşar, 2005: 239).

Günümüzde geleneksel kahvehanelere artık rastlanmamaktadır. Teknolojik gelişmeler ve modernleşme ile kahvehaneler de şekil değiştirmiş ve yenilenmiştir. Eskiden kahvehanelerin büyükler tarafından nasihatlerin verildiği, tartışmaların yapıldığı, insanların birbiriyle haberleştiği ve meslek gruplarının bir araya geldiği yer olması gibi fonksiyonları söz konusuydu. Meddahlar, gölge oyuncularını ile kahvehaneler çekici kılınmaya çalışılırken günümüzde masa düzenlemeleri, dünyanın çeşitli yerlerinden gelen kahve çeşitleri, servis hizmetleri, internet bağlantısı gibi unsurlarla bu çekicilik sağlanmaya çalışılmaktadır. Kahvehaneler eskiye oranla oldukça gelişmiş görünmekle birlikte kahvehanelerin temelini oluşturan muhabbet hâlâ eski canlılığını korumaktadır (Bulduk ve Süren, 2007: 305; İştat, 2007: 73).

Bugün kahvehaneler veya pazar şartlarına göre değişen şekli ile kafeler, zaman içinde barındırdıkları toplumsallık ve ekonomik alının etkisinde birçok dönüşüm geçirmişlerdir (Fendal, 2012:161). Kişilerin zaman geçirmek için bir araya geldiği, sosyal medya ve paylaşım ortamlarında benzer sınıfsal karşılaşmaların bir araya geldiği, sosyalleşmenin gerçekleştiği, sınıfsal kimliklerin yeniden hatırlandığı, gösterildiği, tüketim odaklı bir anlam dünyasına sahip olan mekânlar dönüşmüşlerdir. Kafeler kişilerin tek başına gittiği ve sadece kahve tüketilen mekânlar olmaktan çıkmış, farklı kahve türleri ve kahvenin yanı sıra farklı içecek ve yiyeceklerin bir arada tüketildiği yerler haline gelmiştir. Ev ortamında kadınların gün toplantılarında, erkeklerin çay ocaklarında ve köşe başlarında tükettikleri kahve, rahat oturma alanlarına sahip, ışıklı, şık mekânlarda bir sosyalleşme aracı olarak tüketilmeye başlanmıştır. Ayrıca Türk kahvesi yanında farklı çeşitlerin bilinmesi ile farklı kahve lezzetleri de tüketilmeye başlanmıştır (Akarçay, 2012: 186).

Tüketim toplumunda kahve markalarının tüketiciler için zevkleri, alışkanlıkları ve eğilimleri ortak bir noktada şekillendirdikleri görülmektedir. Bu noktada ürünler kadar kahvenin sunulduğu ve tüketildiği mekânların iç ve dış tasarımı da markayı tamamlayan bir unsur olarak öne çıkmaktadır (Özgen ve Karabacak, 2013: 128)

Kahve tüketimi konulu Türkiye genelinde 1331 kişiyle gerçekleştirilen araştırma sonucuna göre, katılımcıların %78,7’sinin düzenli kahve içtiği, %36,9’unun akşam yemeğinden sonra tercih ettiği belirtilirken %68,2’sinin evde, %27,7’sinin işte, %6,7’sinin ise dışarıda bir mekânda kahve içmeyi tercih ettiği görülmüştür. Katılımcıların %68,6’sının sade, %37,7’sinin sütlü, %13,9’unun kremalı kahve tercih ettiği ve %29,2’sinin kendini yorgun hissettiğinde kahve içtiği bulunmuştur. Kahve markası seçilirken öncelikle lezzetin sonra markanın tanınırlığının, kolay bulunurluğunun ve çevrede tercih edilmesi gibi faktörlerin öne çıktığı görülmektedir (Kahve, 2018).

Yılmaz vd. (2016) tarafından yapılan çalışmada ülkemizde Türk kahvesi ve çay tüketim alışkanlığının daha fazla olduğu fakat yeni kahve çeşitlerine ve yeni tatlarla olan ilginin de hızla arttığı belirlenmiştir. Türk kahvesini tüketicilerin %66,7’si sabah kahvaltından sonra tercih ederken %42,2’sinin şekersiz olarak tüketmeyi tercih ettikleri görülmüştür. Kadın tüketiciler rahatlamak için tercih ederken erkek tüketicilerin daha iyi çalışmak, konsantrasyon

ve işleri daha iyi yapabilmek için tercih ettiği sonucu bulunmuştur.

Akşit (2017) tarafından yapılan çalışmada katılımcıların marka kahve tüketiminin daha fazla olduğu bulunmuştur. Kahve tercihi belirleyen en önemli faktörün kahvenin tadı ve sunumu olduğu bunu makul fiyat, servis kalitesi ve hızı, kahve çeşidinin çok olması, temizlik ve hijyen faktörlerinin izlediği belirlenmiştir.

Koç (2017) tarafından yapılan çalışmada ise gençlerin hazır kahve tüketimi incelenmiş ve kahvenin en çok aile ve arkadaş ortamında tüketildiği bulunmuştur.

Teknolojik ve toplumsal değişim ve gelişmeler tüketicilerin içecek alışkanlıklarında da değişikliklere neden olmaktadır. Ahıska ve Yenal (2006) tarafından 1980 sonrasında hazır kahvelerin Türk kahvesi yerine tüketilmeye başlamasıyla kahve tüketimi ve kültürünün değiştiği vurgulanmıştır. Ayrıca kentlerde orta ve üst orta sınıfın uğradığı yerel ve uluslararası kahve zincirlerinin sayılarının arttığı belirtilmiştir. Türkiye’de özellikle son yıllarda kahve kültürü ve kahve mekânlarında önemli bir değişim olduğu gözlemlenmektedir. Geleneksel kahvehane ve kıraathane(ler) yerlerini alışveriş merkezlerinde ve kentlerin en ‘mutena’ caddelerinde, ‘corner’larda, köşe başlarındaki yerel ve uluslararası kahvecilere bırakmaktadır. (Akarçay, 2012: 196). Son yıllarda sayısı hızla artan marka kahve dükkanları nedeniyle değişen kahve tüketim alışkanlıkları, yeni kahve türlerine, kahve dükkanlarına olan ilgiyi arttırmaktadır.

Tüketicilerin ihtiyaçlarını giderebilecekleri çok çeşitli mekânlar açılmakta ve bu mekânların aynı nitelikteki diğer mekânlarla rekabet etmeleri gerekmektedir. Bu noktada işletmelerin rakipleri ile rekabet edebilmesi için mekânda ürünü bulundurması yeterli olmayıp ürünün tüketicilere sunulduğu ortamlar da önemli hale gelmektedir. İşletmeler açısından ortama yönelik oluşturulan farklılıklar ve özellikler tüketici tercihlerini etkilemede kullanılan önemli bir rekabet unsuru haline gelmektedir. Bu özellikler tüketiciler üzerinde belirli etkileri uyandırmak amacıyla işletmede yapılan bilinçli düzenlemeler şeklinde tanımlanmıştır (Kotler, 1974: 50).

Bir işletmenin yoğun rekabet ortamında varlığını devam ettirebilmesi ve sektörde sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmesi mevcut müşterileri korurken yeni müşteriler kazanmasına bağlıdır. Müşteri memnuniyetini sağlayıp bunu uzun vadede sürdürülebilmesi için müşterinin rakip işletmeleri tercih etmesini engelleyecek işletme ile ilgili düzenlemelerin oluşturulması gerekmektedir.

Aydın vd. (2016) tarafından kahve mekânlarına yönelik bir araştırma yapılmış, incelenen mekânların global ile yerelin sentezini içeren bir kültür oluşturduğu; tüketicilerin oluşturulan kültür ile tüketime ve satın almaya teşvik edildiği ve bu alanlarda kahvenin yanı sıra kişilere kendisini özel hissettirecek ideal yaşam tarzı sunulduğu belirlenmiştir. Bu çalışmada tüketicilerin Türk Kahvesi tüketmek için seçtikleri mekânların seçimini etkileyen faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır.

2. Araştırmanın Metodolojisi

Bu çalışmanın amacı; Türk kahvesi içilen mekânların seçiminde etkili olan faktörlerin ve bu faktörlerin tüketicilerin demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesidir. Araştırma Nevşehir il merkezinde Türk kahvesi tüketen kişilerle yapılmıştır. Araştırmada kullanılan birincil veriler 3-25 Mart 2018 tarihleri arasında anket yöntemi ile toplanmıştır. Örnek büyüklüğü belirlenirken adrese dayalı nüfus kayıt sistemi (ADNKS) 2012 verileri kullanılmıştır. Örneklem seçiminde, %95 güven aralığı ölçütleri temel alınarak 400 kişiye ulaşılması hedeflenmiştir (Kurtuluş, 2006: 192). Anket formu hazırlanırken literatür taraması yapılmış ve önceki çalışmalardan da yararlanılmıştır. Anket formunda katılımcıların Türk Kahvesi tüketip tüketmediği, Türk kahvesini en çok nerede ve kiminle tükettiği, tüketim şekli, Türk kahvesi çeşidi, Türk kahvesi içmek için tercih edilen mekânın kentte en çok nerede olmasının tercih edildiği, en çok tercih edilen mekânın neresi olduğu, hangi sıklıkla gidildiği ve kahve tüketim amacına yönelik sorular yer almaktadır. Türk kahvesi tüketim yerine yönelik 22 ifade verilmiş olup katılımcıların bu ifadeleri 5’li Likert ölçeğine göre değerlendirmeleri istenmiştir. Ankette katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorulara da yer verilmiştir.

3. Verilerin Analizi ve Değerlendirilmesi

Araştırma sonucunda öncelikle katılımcıların demografik özellikleri ortaya konmuştur. Türk kahvesi tüketimine yönelik soruların değerlendirilmesi yapılmış ve Türk kahvesi tüketim yerine yönelik değişkenlerin ortalamaları alınmıştır. Türk kahvesi tüketim yeri ile ilgili özelliklerin değerlendirilmesinde etkili olan faktörlerin belirlenmesi amacıyla faktör analizi uygulanmıştır. Belirlenen faktörlerin algılanmasının demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğini test etmek için t-Testi ve tek yönlü varyans (multivariate analysis of variance/MANOVA) analizi yapılmıştır. Araştırmaya katılan tüketicilerin demografik özellikleri aşağıda verilmiştir.

Araştırmaya katılanların %51,6’sı kadın, %48,4’ü erkek, %59,2’si bekâr ve %40,8’i evlidir. Yaş gruplarına göre katılımcıların sırasıyla %38,9’unun 18-25 yaş, %31,1’inin 26-35 yaş, %17,4’ünün 36-45 yaş, %9,3’ünün 46 yaş ve üstü ve %3,4’ünün 18 yaş ve öncesi olduğu görülmektedir. Katılımcıların %55’i üniversite, %22,5’i lise, %11,5’i ilköğretim ve %11’i lisansüstü eğitimi almış veya almaktadır. Gelir durumlarına göre %31,5’inin 1000 TL altında, %30,3’ünün 1000-2000 TL arasında gelire sahip olduğu görülmektedir. Katılımcıların meslek gruplarına göre dağılımı incelendiğinde, en yüksek katılımı %35,7’ile emekliler, %17,74’ile öğrencilerin oluşturduğu görülmektedir.

3.1. Tüketicilerin Kahve Tüketimine Yönelik Değerlendirmeleri

Tüketicilerin Türk kahvesi tüketip tüketmediği, Türk kahvesini en çok nerede ve kiminle tükettiği, tüketim şekli, Türk kahvesi çeşidi, Türk kahvesi içmek için tercih edilen mekânın kentte en çok nerede olmasının tercih edildiği, en çok tercih edilen mekânın neresi olduğu ve hangi sıklıkla

gidildiği ve tüketim amacına yönelik değerlendirmelere ait tablolar aşağıda verilmiştir.

Tablo 1. Tüketicilerin Türk Kahvesi Tüketimine Göre Dağılımı

	Frekans	Yüzde
Evet	403	98,5
Hayır	6	1,5
Toplam	409	100,0

Tüketicilerin %98,5'i Türk Kahvesi tükettiğini % 1,5'i ise tüketmediğini belirtmiştir. Bu oran Tüketicilerde Türk kahvesi tüketim alışkanlığının olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Tüketicilerin Türk Kahvesini En Çok Nerede Tükettiklerine Göre Dağılımı

	Frekans	Yüzde
Ev	214	52,3
İş Yeri	76	18,6
Çay Evi	49	12,0
Diğer	70	17,1
Toplam	409	100,0

Tüketicilerin %52,3'ü Türk kahvesini evde tükettiklerini ifade etmiştir. Bunu %18,6 ile işyeri, %17,1 ile diğer ve %12 ile çay evleri takip etmektedir. Buradan tüketicilerin yaklaşık yarısının Türk kahvesini ev dışında tükettiği görülmektedir.

Tablo 3. Tüketicilerin Türk Kahvesini En Çok Kiminle Birlikte İçmeyi Tercih Ettiklerine Göre Dağılımı

	Frekans	Yüzde
Arkadaşlar	221	54,0
Aile Bireyleri	117	28,6
Yalnız	63	15,4
Diğer	8	2,0
Toplam	409	100,0

Araştırma sonucuna göre tüketicilerin %54'ü Türk kahvesini arkadaşlarıyla birlikte içmeyi tercih ettiklerini ifade etmiştir. Bunu %28,6 ile aile bireyleri, %15,4 ile yalnız ve %2 ile diğer seçenekleri takip etmektedir.

Tablo 4. Tüketicilerin Türk Kahvesi Tüketim Şekline Göre Dağılımı

	Frekans	Yüzde
Sade/Şekersiz	135	33,0
Orta	196	47,9
Şekerli	78	19,1
Toplam	409	100,0

Araştırma sonucuna göre tüketicilerin %33'ü Türk kahvesini sade, %47,9'u orta ve %19,1'i ise şekerli olarak tükettiklerini ifade etmiştir.

Tablo 5. Tüketicilerin En Çok Tercih Ettiği Türk Kahvesi Çeşidine Göre Dağılımı

	Frekans	Yüzde
Billur	3	,7
Damla sakızlı	64	15,6
Dibek	57	13,9
Menengiç	24	5,9
Sade	261	63,8
Toplam	409	100,0

Bu soru tüketicilere açık uçlu sorulmuş ve cevaplandırmaları istenmiştir. Verilen cevaplara göre tüketicilerin %63,8'i Türk kahvesini sade olarak tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

%15,6'sı damla sakızlı ve %13,9'u ise dibek Türk kahvesini tercih etmektedir. Menengiç kahve tercih edenlerin oranı %5,9 iken %,7 ile billur kahve en sonda yer almaktadır.

Tablo 6. Türk Kahvesi İçmek İçin Tercih Edilen Mekanın Kentte Nerede İstendiğine Göre Dağılımı

	Frekans	Yüzde
Kent Meydanı	58	14,2
AVM	130	31,8
Mahalle	59	14,4
Parklar ve Dinlenme Alanları	140	34,2
Diğer	22	5,4
Toplam	409	100,0

Tüketicilerin %34,2'si Türk kahvesi içmek için mekanın park ve dinlenme alanlarında olmasını tercih ettiğini belirtirken %31,8'i AVM'lerde, %14,4'ü mahallede, %14,2'si de kent meydanında olmasını tercih ettiklerini belirtmiştir.

Tablo 7. Tüketicilerin Türk Kahvesini İçmeyi En Çok Tercih Ettiği Mekâna Göre Dağılımı

	Frekans	Yüzde
Neşve	84	20,5
Mado	27	6,6
Gönül Kahvesi	54	13,2
Hanım Konağı	31	7,6
Osmanlı Kahvecisi	85	20,8
Kocatepe	22	5,4
Marco Pascha Cafe	9	2,2
Diğer	97	23,7
Toplam	409	100,0

Verilen cevaplara göre tüketicilerin %23,7 diğer mekânlarda, %20,68'i Osmanlı Kahvecisinde, %20,5'i Neşve'de ve %13,2'si Gönül Kahvesinde Türk kahvesi tüketmeyi tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

Tablo 8. Tüketicilerin Türk Kahvesini İçmeyi Tercih Ettikleri Mekânlara Hangi Sıklıkta Gittiklerine Göre Dağılımı

	Frekans	Yüzde
Ayda Bir Kere	124	30,3
Ayda Birkaç Kez	135	33,0
Haftada Bir Kere	56	13,7
Haftada Birkaç Kez	66	16,1
Hergün	28	6,8
Toplam	409	100,0

Araştırma sonucuna göre tüketicilerin Türk kahvesi içmek için en çok tercih ettikleri mekânlara %33 ile ayda birkaç kez ve %30,3 ile ayda bir kere gittiklerini ifade etmişlerdir. Tüketicilerin Türk kahvesi içmek için en çok tercih ettiği mekânlara hangi sıklıkta gittiği işletmeler için önemlidir.

Bu soruda katılımcılara birden fazla seçenek işaretleyebilecekleri belirtilmiştir. Sonuçlara göre Türk kahvesinin daha çok rahatlamak amacıyla tüketildiği görülmektedir. Bunu alışkanlık takip etmektedir. Katılımcılardan 71'i muhabbet için tükettiğini belirtirken fal baktırmak ve sağlıklı olduğu için tercih ettiğini söyleyenlerin sayısı birbirine yakındır.

Tablo 9. Tüketicilerin Türk Kahvesini Tüketmekteki Amacına Göre Dağılımı

Kahve Tüketme Amaçları	Frekans
Muhabbet için	71
Fal bakmak/baktırmak için	53
Sağlıklı olduğu için	52
Rahatlamak için	124
Uykumu açmak için	38
Alışkanlık	102
Diğer	19
Toplam	459
Toplam Ankete Katılan	409
1'den fazla seçenek işaretlemiştir	50

3.2. Tüketicilerin Türk Kahvesini Tüketmek İçin Seçtiği Mekânı Tercih Etme Nedeni İle İlgili İfadelerin Ortalamaları

Tüketicilerin Türk kahvesini tüketmek için seçtiği mekânı tercih etme nedeni ile ilgili ifadelerle ait ortalamalar Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Tüketicilerin Türk Kahvesini Tüketmek İçin Seçtiği Mekânı Tercih Etme Nedeni İle İlgili İfadelerin Ortalamaları

No	İfadeler	Ortalama
1	Fiyatının uygun olması	3,76
2	Kahve sunumunun güzel olması	4,17
3	Kahve çeşidinin fazla olması	3,75
4	Verilen hizmetin iyi olması	4,15
5	Personelin davranışının iyi olması	4,15
6	Uzun süre oturmaya uygun olması	4,14
7	Temiz ve hijyenik olması	4,25
8	Havalandırmanın iyi olması	4,10
9	Marka olması	3,71
10	Dış görünümünün çekici olması	3,97
11	İç dekorasyonunun çekici olması	4,00
12	Yerleşim düzeninin iyi olması	4,07
13	Oturma alanlarının rahat ve kaliteli olması	4,11
14	Ulaşımın kolay ve erişilebilir olması	4,08
15	Park sorununun olmaması	3,83
16	Yeme-içme imkânının da olması	3,81
17	Canlı müzik olması	3,43
18	Ortamın nezih olması	3,97
19	Kalabalık olmaması	3,70
20	Diğer müşterilerin rahatsızlık vermemesi	3,98
21	Çocuk oyun alanının olması	2,91
22	İletişim teknolojileri araçlarının kullanılabilirliği (İnternet, TV ve benzeri)	3,83

Tüketicilerin Türk kahvesini tüketmek için seçtikleri mekânı tercih etme nedeni ile ilgili ifadelerin ortalamalarına bakıldığında “Temiz ve hijyenik olması. (4,25)”, “kahve sunumunun güzel olması. (4,17)”, “Verilen hizmetin iyi olması. (4,15)” ve “Personelin davranışının iyi olması” değişkeninde (4,15) ortalamaların olduğu görülmektedir.

3.3. Tüketicilerin Türk Kahvesi Tüketmek İçin Seçtikleri Mekânla İlgili Değişkenleri Değerlendirmelerinde Etkili Olan Faktörler

Tüketicilerin Türk kahvesi tüketmek için seçtikleri mekânla ilgili 22 değişkeni hangi faktörler altında algıladığını belirlemek amacıyla faktör analizi uygulanmıştır. Analizde “varimax yöntemi” kullanılarak özdeğeri 1'den büyük olan beş faktör (algılanan değer boyutları) bulunmuştur. Bu faktörler toplam varyansın %62,320'sini açıklamaktadır.

KMO (Kaiser-Meyer- Olkin Measure of Sampling Adequacy) testi 0,901 olarak bulunmuştur. Faktör analizi yapılan örneklemin yeterli olduğu söylenebilir (Altunışık vd., 2007: 226). Barlett testi $\chi^2=4142,071$ çıkmış ve 0,000 anlamlılık düzeyinde ana kütle içerisindeki değişkenler arasında bir ilişkinin var olduğunu göstermektedir. Verilerin kendi içindeki iç tutarlılığının olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan güvenilirlik analizi sonucu 22 ifadenin güvenilirlik katsayısı (Cronbach α) 0,905 olarak bulunmuştur. Faktörlere ilişkin güvenilirlik katsayıları ise sırasıyla 0,892, 0,854, 0,744, 0,721, 0,690 olarak elde edilmiştir. Faktör analizi ile belirlenen beş faktörün içerdiği değişkenler bakımından daha kolay tanımlanabilmesini sağlayan faktör döndürme (Rotated Component Matrix) sonuçlarından beş faktörün içerikleri belirlenmiş faktör yükleri, özdeğerleri, varyans yüzdeleri ve Cronbach's Alpha katsayıları Tablo 11'de verilmiştir.

İçerdiği değişkenlerden (ifadeler) dolayı “Hizmet Düzeyi” olarak adlandırılan birinci faktör en yüksek varyansa sahiptir. Bu faktörler; Verilen hizmetin iyi olması, Personelin davranışının iyi olması, Temiz ve hijyenik olması, Kahve sunumunun güzel olması, Havalandırmanın iyi olması, Uzun süre oturmaya uygun olması olmak üzere 6 değişkenden oluşmaktadır. Faktör yükleri bakımından “Verilen hizmetin iyi olması” değişkeni en büyük değere (0,820) sahip olup toplam varyansın %36,076'sını açıklamaktadır.

İkinci faktör, “Mağaza Tasarımı” olarak isimlendirilmiştir. Bu faktörler; Yerleşim düzeninin iyi olması, Dış görünümünün çekici olması, İç dekorasyonunun çekici olması, Oturma alanlarının rahat ve kaliteli olması olmak üzere 4 değişkenden oluşmaktadır. Faktör yüklerine göre “Yerleşim düzeninin iyi olması” değişkeni en büyük değere (0,839) sahip olup toplam varyansın %8,311'ini açıklamaktadır.

Üçüncü faktör, “Çekici Unsurlar” olarak isimlendirilmiştir. Bu faktörler; Canlı müzik olması, Marka olması, Kahve çeşidinin fazla olması, Fiyatının uygun olması, İletişim teknolojileri araçlarının kullanılabilirliği, Yeme-içme imkânının da olması olmak üzere 6 değişkenden oluşmaktadır. Faktör yükleri bakımından “Canlı müzik olması” değişkeni en büyük değere (0,662) sahip olup toplam varyansın %7,304'ünü açıklamaktadır.

Tablo 11. Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Faktörler	Faktör Yükleri	ÖzDeğer	Varyans Açıklama %	Cronbac'h Alpha α
1. Hizmet Düzeyi		7,937	36,076	0,892
s15_4 Verilen hizmetin iyi olması	,820			
s15_5 Personelin davranışının iyi olması	,811			
s15_7 Temiz ve hijyenik olması	,787			
s15_2 Kahve sunumunun güzel olması	,712			
s15_8 Havalandırmanın iyi olması	,681			
s15_6 Uzun süre oturmaya uygun olması	,629			
2. Mağaza Tasarım		1,829	8,311	0,854
s15_13 Yerleşim düzeninin iyi olması	,839			
s15_11 Dış görünümünün çekici olması	,745			
s15_12 İç dekorasyonunun çekici olması	,740			
s15_14 Oturma alanlarının rahat ve kaliteli olması	,593			
3. Çekici Unsurlar		1,607	7,304	0,744
s15_18 Canlı müzik olması	,662			
s15_9 Marka olması	,603			
s15_3 Kahve çeşidinin fazla olması	,566			
s15_1 Fiyatının uygun olması	,563			
s15_23 İletişim teknolojileri araçlarının kullanılabilmesi	,562			
s15_17 Yeme-içme imkânının da olması	,540			
4. Fiziki Ortam		1,315	5,977	0,721
s15_20 Kalabalık olmaması	,806			
s15_19 Ortamın nezih olması	,739			
s15_21 Diğer müşterilerin rahatsızlık vermemesi	,666			
s15_22 Çocuk oyun alanının olması	,610			
5. Ulaşım		1,023	4,651	0,690
s15_16 Park sorununun olmaması	,762			
s15_15 Ulaşımın kolay ve erişilebilir olması	,679			

Dördüncü faktör, “Fiziki Ortam” olarak isimlendirilmiştir. Bu faktörler; Kalabalık olmaması, Ortamın nezih olması, Diğer müşterilerin rahatsızlık vermemesi, Çocuk oyun alanının olması olmak üzere 4 değişkenden oluşmaktadır. Faktör yükleri bakımından “Kalabalık olmaması” değişkeni en büyük değere (0,806) sahip olup toplam varyansın %5,977’sini açıklamaktadır.

Beşinci faktör, “Ulaşım” olarak isimlendirilmiştir. Bu faktörler; Park sorununun olmaması, Ulaşımın kolay ve erişilebilir olması olmak üzere 2 değişkenden oluşmaktadır. Faktör yükleri bakımından “Park sorununun olmaması” değişkeni en büyük değere (0,762) sahip olup toplam varyansın %4,651’ini açıklamaktadır.

3.4. Tüketicilerin Demografik Özellikleri İtibariyle Türk Kahvesi Tüketmek İçin Seçtikleri Mekânla İlgili Değişkenleri Algılama Düzeyleri Arasındaki Farklılıklar

Türk kahvesi tüketmek için seçtikleri mekânın demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla t-Testi ve tek yönlü varyans analizi (MANOVA) yapılmıştır. Tüketicilerin algılama düzeyleri arasındaki farklılıkların tespiti amacıyla geliştirilen hipotezler aşağıda verilmiştir.

H₁: Tüketicilerin *cinsiyetleri* itibariyle faktörleri algılama düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₂: Tüketicilerin *medeni durumları* itibariyle faktörleri algılama düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₃: Tüketicilerin *yaşları* itibariyle faktörleri algılama düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₄: Tüketicilerin *eğitim düzeyi* itibariyle faktörleri algılama düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₅: Tüketicilerin *meslekleri* itibariyle faktörleri algılama düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₆: Tüketicilerin *gelirleri* itibariyle faktörleri algılama düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Tüketicilerin cinsiyetleri itibari ile Türk kahvesi tüketmek için seçtikleri mekânı algılama düzeyleri arasındaki farklılıklara ilişkin yapılan analiz sonuçları Tablo 12’de gösterilmiştir.

Tablo 12. Tüketicilerin Cinsiyetleri İtibari İle Türk Kahvesi Tüketmek İçin Seçtikleri Mekânla İlgili Değişkenleri Değerlendirme Düzeyleri Arasındaki Farklılıklara İlişkin t-Testi Analizi

Faktörler	Erkek		Kadın		F	Anlamlılık Düzeyi
	Ort.	n	Ort.	n		
Hizmet Düzeyi	4,09	211	4,23	198	10,979	,048
Mağaza Tasarımı	4,00	211	4,07	198	,038	,354
Çekici Unsurlar	3,69	211	3,74	198	3,631	,552
Fiziki Ortam	3,54	211	3,75	198	3,384	,014
Ulaşım	3,98	211	3,92	198	,091	,509

Yapılan t-Testi sonucunda, tüketicilerin cinsiyetleri itibari ile hizmet düzeyi faktörü ve fiziki ortam faktörünün algılanmasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Anlamlı çıkan değişkenlerin ortalamalarına bakıldığı zaman her iki değişkende de kadınların ortalamasının erkeklerin ortalamasından daha yüksek olduğu görülmektedir. Faktörü oluşturan değişkenlere bakıldığı zaman bayanların temizlik

ve hijyen, ortamın nezihliği, diğer müşterilerin tavrı, sunum, verilen hizmet ve çocuklara yönelik uygulamalara daha fazla önem verdiği görülmektedir.

Tüketicilerin medeni durumları itibari ile Türk kahvesi tüketmek için seçtikleri mekânı algılama düzeyleri arasındaki farklılıklara ilişkin yapılan analiz sonuçları Tablo 13'de gösterilmiştir.

Tablo 13. Tüketicilerin Medeni Durumları İtibari İle Türk Kahvesi Tüketmek İçin Seçtikleri Mekânla İlgili Değişkenleri Değerlendirme Düzeyleri Arasındaki Farklılıklara İlişkin t-Testi Analizi

Faktörler	Evli		Bekâr		F	Anlamlılık Düzeyi
	Ort.	n	Ort.	n		
Hizmet Düzeyi	4,23	167	4,11	242	7,240	,111
Mağaza Tasarımı	4,02	167	4,05	242	,784	,643
Çekici Unsurlar	3,63	167	3,77	242	1,361	,076
Fiziki Ortam	3,86	167	3,48	242	5,540	,000
Ulaşım	4,02	167	3,90	242	1,610	,201

Yapılan t-Testi sonucunda, tüketicilerin medeni durumları itibari ile Türk kahvesi tüketmek için seçtikleri mekânla ilgili algılama düzeyleri arasında 4. faktörde (fiziki ortam) anlamlı farklılık çıkmıştır. Ortalamalarına bakıldığı zaman evlilerin ortalamasının (3,86) bekârların ortalamasından daha yüksek olduğu görülmektedir. Evli olan kişilerin bekâr olanlara göre vakit geçirilecek ortamı farklı değerlendirdiği görülmektedir.

Yaş, itibariyle yapılan tek faktörlü varyans analizi (Manova) sonucuna göre, anlamlılık düzeyi 0,05'den büyük olduğu için faktörlerin algılanmasında fark görülmemiş bu nedenle H3 hipotezi red edilmiştir.

Tüketicilerin eğitim düzeyi itibari ile Türk kahvesi tüketmek için seçtikleri mekânı algılama düzeyleri arasındaki farklılıklara ilişkin yapılan analiz sonuçları Tablo 14'de gösterilmiştir.

Tablo 14. Eğitim İtibariyle Faktörlerin Algılanma Farklılıklarını Gösteren Varyans Analizi Sonuçları

Testlerin Adı	Değer	F	Hipotez	Hata	Anlamlılık Düzeyi
			Serbestlik Derecesi	Serbestlik Derecesi	
Pillai'sTrace	,206	5,931	15,000	1209,000	,000
Wilks' Lambda	,804	6,060	15,000	1107,386	,000
Hotelling'sTrace	,231	6,159	15,000	1199,000	,000

Eğitim düzeyi itibariyle yapılan tek yönlü varyans analizi (Manova) sonuçlarına göre, anlamlılık düzeyleri 0,05'den küçük olduğu için faktörlerin algılanmasında fark görülmektedir.

Tablo 17. Meslekleri İtibariyle Faktörlerin Algılanma Farklılıklarını Gösteren Varyans Analizi Sonuçları Özeti

Faktörler	Ortalamalar						F	Anlamlılık Düzeyi
	Ev Hanımı	Memur	Öğrenci	Serbest Meslek	Emekli	Diğer		
Hizmet Düzeyi	4,233	4,284	4,220	3,983	3,604	4,147	3,346	,006
Mağaza Tasarımı	4,181	4,042	4,082	4,096	3,500	3,937	2,205	,053
Çekici Unsurlar	3,783	3,580	3,850	3,731	3,333	3,610	2,590	,025
Fiziki Ortam	3,694	3,912	3,606	3,271	3,500	3,743	4,150	,001
Ulaşım	3,837	4,000	3,931	3,925	3,719	4,079	,699	,624

Tüketicilerin eğitim durumları itibariyle faktörleri algılama düzeyleri arasındaki farklılığa ilişkin analiz sonucuna göre hizmet düzeyi, çekici unsurlar, fiziki ortam ve ulaşım faktörlerinde anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Ortalamalara bakıldığında "Hizmet düzeyi" ve "Ulaşım" faktörlerinde lisansüstü eğitim düzeyinde olan tüketicilerin ortalamaları, "Çekici Unsurlar" faktöründe lise eğitim düzeyinde olan tüketicilerin ortalamaları, "Fiziki Ortam" faktöründe ise üniversite mezunlarının ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 15. Eğitim Durumları İtibariyle Faktörlerin Algılanma Farklılıklarını Gösteren Varyans Analizi Sonuçları Özeti

Faktörler	Ortalamalar				F	Anlamlılık Düzeyi
	İlköğretim	Lise	Üniversite	Lisansüstü		
Hizmet Düzeyi	3,546	4,178	4,233	4,404	14,886	,000
Mağaza Tasarımı	3,814	4,068	4,072	4,033	1,468	,223
Çekici Unsurlar	3,468	3,842	3,760	3,481	4,288	,005
Fiziki Ortam	3,197	3,467	3,792	3,694	8,183	,000
Ulaşım	3,511	3,956	3,980	4,267	5,781	,001

Tüketicilerin meslekleri itibari ile Türk kahvesi tüketmek için seçtikleri mekânı algılama düzeyleri arasındaki farklılıklara ilişkin yapılan analiz sonuçları Tablo 16'de gösterilmiştir.

Tablo 16. Meslekleri İtibariyle Faktörlerin Algılanma Farklılıklarını Gösteren Varyans Analizi Sonuçları

Testlerin Adı	Değer	F	Hipotez	Hata	Anlamlılık Düzeyi
			Serbestlik Derecesi	Serbestlik Derecesi	
Pillai'sTrace	,171	2,849	25,000	2015,000	,000
Wilks' Lambda	,837	2,902	25,000	1483,721	,000
Hotelling'sTrace	,184	2,932	25,000	1987,000	,000

Meslekleri itibariyle yapılan tek yönlü varyans analizi (Manova) sonuçlarına göre, anlamlılık düzeyleri 0,05'den küçük olduğu için faktörlerin algılanmasında fark görülmektedir.

Tüketicilerin meslekleri itibariyle faktörleri algılama düzeyleri arasındaki farklılığa ilişkin analiz sonucuna göre hizmet düzeyi, çekici unsurlar ve fiziki ortam faktörlerinde anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Ortalamalara bakıldığında "Hizmet düzeyi" ve "Fiziki ortam" faktörlerinde memur grubunda yer alan katılımcıların ortalamaları, "Çekici Unsurlar" faktöründe ise öğrenci grubunda yer alan katılımcıların ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tüketicilerin gelir itibarı ile Türk kahvesi tüketmek için seçtikleri mekân algılama düzeyleri arasındaki farklılıklara ilişkin yapılan analiz sonuçları Tablo 18’de gösterilmiştir.

Tablo 18. Gelir İtibariyle Faktörlerin Algılanma Farklılıklarını Gösteren Varyans Analizi Sonuçları

Testlerin Adı	Değer	F	Hipotez	Hata	Anlamlılık Düzeyi
			Serbestlik Derecesi	Serbestlik Derecesi	
Pillai'sTrace	,211	3,557	25,000	2015,000	,000
Wilks' Lambda	,801	3,646	25,000	1483,721	,000
Hotelling'sTrace	,232	3,695	25,000	1987,000	,000

Gelir durumları itibariyle yapılan tek yönlü varyans analizi (Manova) sonuçlarına göre, anlamlılık düzeyleri 0,05’den

küçük olduğu için faktörlerin algılanmasında fark görülmektedir.

Tüketicilerin gelir durumları itibariyle faktörleri algılama düzeyleri arasındaki farklılığa ilişkin analiz sonucuna göre hizmet düzeyi, mağaza tasarımı, çekici unsurlar ve fiziki ortam faktörlerinde anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Ortalamalara bakıldığında “Hizmet düzeyi” faktöründe 4.001- 5.000 TL arası gelire sahip olan katılımcıların ortalamaları, “mağaza tasarımı” faktöründe 5.001 TL ve üstü gelire sahip olan katılımcıların ortalamaları, “Çekici unsurlar” faktöründe +1.000 TL gelire sahip olan katılımcıların ortalamaları ve “fiziki ortam” faktöründe 2.001- 3.000 TL arası gelire sahip olan katılımcıların ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 19. Gelir Durumları İtibariyle Faktörlerin Algılanma Farklılıklarını Gösteren Varyans Analizi Sonuçları Özeti

Faktörler	Ortalamalar							F	Anlamlılık Düzeyi
	+1.000 TL	1.000-2.000 TL	2.001- 3.000 TL	3.001- 4.000 TL	4.001- 5.000 TL	5.001 TL ve üstü			
Hizmet Düzeyi	4,218	3,914	4,228	4,279	4,500	4,317	5,032	,000	
Mağaza Tasarımı	4,172	3,859	4,136	3,819	4,027	4,298	3,641	,003	
Çekici Unsurlar	3,879	3,555	3,795	3,521	3,673	3,806	3,123	,009	
Fiziki Ortam	3,674	3,260	3,952	3,963	3,732	3,944	9,133	,000	
Ulaşım	3,992	3,798	4,053	3,787	4,286	4,129	2,190	,055	

4. Sonuç

Geçmişten günümüze kahvenin serüveni sadece hatırdaki kalmamış aynı zamanda kültür hayatımızın zenginleşmesinde de önemli katkılar sağlamıştır. Birkaç yudumda tükettiğimiz bir fincan kahvenin içinde aslında geçmişten günümüze çok şey barındırdığını görmek için sadece biraz ufuk turu yapmak yeterlidir. Nevşehir örneğinde Türk kahvesi tüketilen mekânların seçimini etkileyen faktörlerin belirlenmesine yönelik yapılan bu araştırmada ulaşılan sonuçlar aşağıda verilmiştir.

Araştırmaya katılanların %51,6’sı kadın, %48,4’ü erkek, %59,2’si bekâr ve %40,8’i evlidir. Yaş gruplarına göre katılımcıların sırasıyla %38,9’unun 18-25 yaş, %31,1’inin 26-35 yaş, %17,4’ünün 36-45 yaş, %9,3’ünün 46 yaş ve üstü ve %3,4’ünün 18 yaş ve öncesi olduğu görülmektedir. Katılımcıların %55’i üniversite, %22,5’i lise, %11,5’i ilköğretim ve %11’i lisansüstü eğitimi almış veya almaktadır. Gelir durumlarına baktığımızda ise %31,1’inin 1.000 TL altında, %30,3’ünün 1.000-2.000 TL arasında gelire sahip olduğu görülmektedir. Meslek gruplarına göre katılımcıların %35,7’sinin emekliler, %17,74’ünün öğrencilerinden oluştuğu görülmektedir.

Tüketicilerin %98,5’inin Türk Kahvesi tükettiğini, %47,9’unun Türk kahvesini orta şekerli, %52,3’ünün evde tükettiği ve %54’ünün Türk kahvesini arkadaşlarıyla birlikte içmeyi tercih ettikleri görülmektedir. Tüketicilerin %34,2’si Türk kahvesi içmek için mekânın park ve dinlenme alanlarında olmasını tercih ettiğini belirtirken %31,8’i AVM’lerde, %14,4’ü mahallede, %14,2’side Kent meydanında olmasını tercih ettiklerini belirtmiştir. Türk kahvesi içmek için en çok tercih edilen mekânlara %33 ile ayda birkaç kez ve %30,3 ile ayda bir kere gidildiği görülmektedir. Tüketicilerin %64,06’sı Türk kahvesini sade olarak tercih ederken %14,67’si damla sakızlı ve %13,45’i ise dibek Türk kahvesini tercih etmektedir. Araştırma

sonuçları kahve tüketim amacının daha çok rahatlamak için tüketildiğini göstermektedir. Ayrıca alışkanlık nedeniyle ve muhabbet amacıyla içenlerin oranı da oldukça yüksektir.

Tüketiciler tarafından Türk kahvesini tüketmek için seçtikleri mekânı tercih etme nedeni ile ilgili ifadelerin ortalamalarına bakıldığında “Temiz ve hijyenik olması” (4,25), “kahve sunumunun güzel olması” (4,17), “Verilen hizmetin iyi olması” (4,15) ve “Personelin davranışının iyi olması” değişkeninde (4,15) ortalamaların olduğu görülmektedir.

Türk kahvesi tüketim yeri ile ilgili özelliklerin değerlendirilmesinde etkili olan faktörlerin belirlenmesi amacıyla yapılan açıklayıcı faktör analizi sonucu hizmet düzeyi, mağaza tasarımı, çekici unsurlar, fiziki ortam ve ulaşım şeklinde adlandırılan 5 faktör belirlenmiştir. Belirlenen beş faktörün algılanma derecelerinin demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğini test etmek için yapılan tek yönlü varyans (MANOVA) analizi sonucu tüketicilerin eğitim durumu, meslek ve gelirleri itibariyle farklılıklar bulunmuştur. Yapılan t-Testi sonucunda ise tüketicilerin cinsiyetleri itibariyle hizmet düzeyi ve fiziki ortam olarak adlandırılan faktörlerin algılanmasında, medeni duruma göre ise fiziki ortam adlı faktörün algılanmasında farklılık bulunmuştur.

Türk kahve tüketiminin artırılması ve gelecek nesillere aktarılabilmesi için tanıtım faaliyetlerinin ve gerekli pazarlama faaliyetlerinin yürütülmesi gerekmektedir. İnsanların bir araya geldiği mekân ve zamanlarda farklı içeceklerin ikram edilmesi yerine Türk kahvesinin ikram edilmesinin kültürün yaşatılması ve kahvenin tanıtılması açısından faydalı olacağı düşünülmektedir. İşletmelerin Türk kahvesini tüketicilere sundukları mekânlara ve hizmetlerine dikkat etmesi önemlidir. Özellikle temizlik ve hijyene önem verilmesi, sunumlarının güzel olması, personelin davranışının iyi olması, fiyatının uygun olması gibi

faktörlere dikkat etmesinin Türk kahvesi tüketimini arttıracığı ve gidilen mekânın daha çok tercih edileceği düşünülmektedir.

Kahvenin keşfedilmesi, ticari bir ürün haline gelmesi, dünya üzerinde yayılışı, Türk ve yabancı tüccarların kahve üzerindeki ticareti, fiyatların belirlenmesi, kahvenin merkez ve taşraya dağıtılması, tüketimi sırasında "kahvehane" adıyla yeni bir esnaf sınıfının oluşması, kahvehanelerde icra edilen edebi ve sanatsal faaliyetler, kahvehanelerin siyasi otorite tarafından kullanımı ve denetimi, kahvenin sunumu, kahve üzerine oluşan folklor ve edebiyat, kahvenin faydaları gibi uzayıp giden konular hakkında derinlemesine araştırmalar yapılabilir.

Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar önemli olmakla birlikte, genelleme yapmak mümkün değildir. Kahve tüketim alışkanlıkları ve tercihler toplumdan topluma farklılık gösterebileceği için her topluma yönelik tüketim amacının, tüketim yapılan mekânların özelliklerinin belirlenmesi ve buna yönelik çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Kaynakça

- Ahıska, M., & Yenal, Z. (2006). *Aradığımız Kişiye Şu An Ulaşılmıyor?: Türkiye'de Hayat Tarzı Temsilleri 1980-2005*. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi.
- Akarçay, E. (2012). Kâh Kahvehane Kâh Café: Küreselleşen Eskişehir'de Kahve Tüketimi Üzerine Kuramsal Bir Giriş. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, Özel Sayı 2, 181-202
- Akşit Aşık, N. (2017). Değişen Kahve Tüketim Alışkanlıkları ve Türk Kahvesi Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(4), 310-325.
- Altunışık, R., Özdemir, Ş., & Torlak, Ö. (2007). *Modern Pazarlama*. İstanbul: Değişim Yayınları.
- Aydın, A. G., & Bakır, Z. (2016). Tüketim Kültürü Bağlamında Bir Mekân Değerlendirmesi Olarak Kahve Kafelerin Üniversite Öğrencileri Tarafından Tüketimi. *Journal of Strategic Research in Social Science*, 2(3), 59-84
- Baykal Bekir, S. (1992). *Peçevi Tarihi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Bulduk, S., & Süren, T. (2007). *Türk Mutfak Kültüründe Kahve*. 299-309.
- Büyükokutan, A. (2012). Muğla'daki kahve falına bakma geleneği üzerine bir değerlendirme. *Folklor/Edebiyat*, (71), 97-112.
- Duvarcı, A. (2012). Kültürümüzde İstanbul Kahvehaneleri ve Halk Edebiyatına Katkıları. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1), 8.
- Fendal, D. (2012). Türkiye'deki Kahve ve Mutfak Kültürünün Dönüşümü Üzerinden Küreselleşme Sürecinde Küresel ve Yerel Kültürün Etkileşim ve Eklemlenişi. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, Özel Sayı 2, 147-180.
- Heise, U. (2001). *Kahve ve Kahvehane*. (Çev. Mustafa Tüzel). Ankara: Dost Kitabevi.
- İşat, C. (2007). Kahvenin Serüveni. *Meşale*, 2, 70-73.
- Kahve (2018). Türkiye'nin kahve alışkanlıkları. (Erişim: 4.5.2018), <http://www.kahve.gen.tr/news.php?id=549>
- Koç, B. (2017). Attitudes and Behaviors of Young Consumers About Instant Coffee Consumption. *İktisadiyat*, 1(1), 51-60
- Kotler, P. (1974). Atmospherics as a Marketing Tool. *Journal of Retailing*, 49(4), 48-64.
- Kurtuluş, K. (2006). *Pazarlama Araştırmaları*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Özgen, Ö., & Karabacak, Z. İ. (2013). Tüketim Mekanlarının Dönüşümünde Görsel İletişimin Rolü: Küresel Kahve Dükkanları. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (37) 120-149.
- Topalakçı, S., & Yorgun, B. (2013). *Akşamların En Vefalı Dostu: Kahve*. (Erişim: 27/03/2017), <http://www.banutopalakci.com/ayin-konusu/yorgun-aksamlarin-en-vefali-dostu-kahve>
- Ulusoy, K. (2011). Türk Toplum Hayatında Yaşatılan Kahve ve Kahvehane Kültürü (Bir Sözlü Kültür ve Sosyal Çevre Eğitimi Çalışması), *Millî Folklor*, 23(89), 159-169
- Yaşar, A. (2005). Osmanlı Şehir Mekânları: Kahvehane Literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3(6), 239.
- Yılmaz, E., Oraman, Y., Özdemir, G., Arap, S., & Yılmaz, İ. (2016). *Türk Kahvesi Tüketim Eğilimleri ve Tüketici Özelliklerinin Belirlenmesi. XII. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi*, Isparta, Kongre Kitabı, 457-473.

Araştırma Makalesi • Research Article

Feminist Çalışmalarda Kadın Deneyimlerinin Önemi: Simone de Beauvoir Örneği*

The Importance of Women's Experience in Feminist Studies: The Case of Simone de Beauvoir

Sait Yıldırım^{a,**}

^a Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü, 25100, Erzurum/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-6044-2447

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 29 Nisan 2018

Düzeltilme tarihi: 01 Temmuz 2018

Kabul tarihi: 17 Temmuz 2018

Anahtar Kelimeler:

Simon de Beauvoir

Varoluşçu Feminizm

Toplumsal Cinsiyet

Kadın Deneyimleri

ARTICLE INFO

Article history:

Received April 29, 2018

Received in revised form July 1, 2018

Accepted July 17, 2018

Keywords:

Simon de Beauvoir

Existentialist Feminizm

Social Gender

Women Experiences

ÖZ

Simon de Beauvoir, 20. yüzyılda kadın hak ve özgürlük mücadelesinin toplumsal ve bilimsel anlamda gelişimine önemli katkı sağlamıştır. Feminist hareketin güçlenmesi adına, yaşamını mücadele alanı olarak seçmiştir. Eserlerinde yaşam deneyimlerini feminist bir bakış açısı ile paylaşmıştır. Varoluşçu felsefedeki ikiliği kadın ve erkek ilişkisi ile açıklayarak feminist metodolojiye yeni bir bakış getirmiştir. Varoluşçu feminizmi güçlü referanslar ile ilişkilendirmek için yaşamını bir model olarak sunmuştur. Beauvoir, kadınların ataerkil iktidar ilişkilerine göre belirlenen toplumsal cinsiyet rollerine karşı kendi kararlarını alabilen ve direnç gösteren bir iradeyi varoluşçuluk ile ortaya koymuştur. Simon de Beauvoir'in yaşam deneyimleri çalışmanın verilerini oluşturmuştur. Bu kapsamda çalışmada kadınların özgürleşmesinde, Simon de Beauvoir üzerinden kadın çalışmalarının etkisini tartışmak amaçlanmaktadır.

ABSTRACT

Simone de Beauvoir contributed to the development of women's right and freedom struggle in social and scientific meaning in the twentieth century. She devoted her life for strengthening feminist movement. She shared her life experiences in her works in terms of a feminist perspective. She brought a new perspective to the feminist methodology by explaining duality in existentialist philosophy with man-woman relationship. She presented her life as a model for associating existentialist feminism with strong references. Beauvoir revealed a decree in which women can resist and make own decisions against social gender roles which were determined according to paternalistic power relations with existentialism. Life experiences of Simone de Beauvoir constituted the data of the study. In this context, this study aims to discuss the effect of women studies in the liberation of women over Simon de Beauvoir.

1. Giriş

Kadınların hak ve özgürlükleri tarihsel süreçte sosyal, siyasal ve ekonomik dönüşümler çerçevesinde şekillenmiştir. Ancak hemen her dönemde cinsiyet rolleri kadınlar için değişmez bir yazgı olarak kalmıştır. Kadınların maruz kaldığı cinsiyet rolleri geçmişten günümüze her toplumun kendi dinamiklerine göre şekillenmiştir. Kadına ve kadınlığa ait genel yargılar kadın olmayı sorunlu bir hale sokmuştur. Örneğin kadınlar için “duygusallık” bir kimlik özelliği olarak gelişmiştir. Kadınların, erkeğe göre daha duygusal bir yapıya sahip olmaları tartışma konusu olmuştur. Bu konuda iki farklı görüş bulunmaktadır. İlki kadının

doğası gereği duygusal ve zayıf olmasıdır. Biyolojik olarak anneliğe yatkın olan kadın daha merhametli, zayıf ve duygusal olduğu düşünülmektedir. Bu durum feminist bakış açısına göre kadınların baskı altına alınması ve geri plana atılması için uydurulmuştur. İkinci görüş ise feminist yaklaşımın varsayımı içerisinde kadının baskılanması sonucu duygusallık gibi bir eksikliğe sahip olması ile açıklanmıştır. Kadın sürekli ev içi işler ile sorumlu tutulması eğitim ve sosyal haklardan geri kalması ile güç kaybetmiştir (Wollstonecraft, 2012: 269-271). Ev kadını kimliği, tarihsel süreçte ekonomiye kadının katılımı ile bir dönüşüme sahne olmuştur. Kadınlar özellikle sanayi ve Fransız devrimi ile üretimde daha yoğun bir şekilde yer almıştır. Ancak bu

* Bu çalışma, 8-9 Mart 2018 tarihlerinde Giresun'da düzenlenen II. Ulusal Kadın Sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur.

** Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: saityildirim.erk@gmail.com

süreçte kadın ev kadını kimliğinden kurtulamamıştır. Kadınlar, kültürün tanımladığı ataerkil iktidar ilişkilerinin baskısına maruz kalmıştır (Bora,2010: 59-61). Kadınlar hem üretimde aktif olarak yer alarak üretime katkı sağlamış hem de ev içi görevlerini yerine getirmiştir. Kadınların konumu üretim faaliyetlerinde vasıfsız işlerde ve düşük ücretlerde çalıştırılmalarından kaynaklanmıştır. Bu sebeple kadın kapitalist üretime katkı sağlayarak eril düzende erkeğe bağımlı bir şekilde yaşamasına yol açmıştır. Kadın çalışma yaşamında yer alsa bile günlük yaşamın sorumlulukları, kadını eve hapsedmiştir. Kadının ev işleri ve çocuk bakımı tüm gününü doldurmuştur. Bu sebeple kadın sosyal haklarından geri kalmıştır. Ev işlerinde kız çocukların yardımı ile başa çıkmıştır. Bu nedenle kız çocukları daha küçük yaşlarda anneliğin sorumluluklarını üstlenmek durumunda kalmıştır. Cinsiyet rollerinin sürdürülmesi anne aracılığı ile kuşaklar arası aktarılmıştır (Bebel, 1996: 121-122). Kadın makûs tarihini bir bakıma kendi eliyle kısıtladığı görülmektedir. Kadın çocuk yetiştirme sürecinde hem de evdeki sorumluluklarında cinsiyet rollerini sürdürmektedir. Çünkü çocuk yetiştirme sürecinde erkekte daha çok kadın belirleyici olmaktadır. Kadını baskılayan erkeği yetiştiren anne olduğu için bu sürecin güçlenmesinde kadın da pay sahibi olmaktadır. Bu sebeple kadın ve toplumsal cinsiyet ilişkisini ele alırken aile içi ilişkileri dikkate almak gerekmektedir.

Aile içi ilişkiler, kadınların sosyal ve ekonomik anlamda geleceğini belirlemede önemli rol oynamaktadır. Bu süreçte kadınlar için ortak sorunlar ortaya çıkmaktadır. Simon de Beauvoir de kendi sorunlarını ve özgürleşme mücadelesini yaşam pratiklerinden yola çıkarak dile getirmektedir. Beauvoir, deneyimlerini, “Kadın- İkinci Cins” çalışmalarında çocukluktan yaşlılığa ve bağımsızlık sürecine değin paylaşmaktadır. Beauvoir anıları aracılığı ile benzer toplumsal sorunlar ile mücadele eden kadınların yaşamına ortak olmaktadır. Cinsiyet rolleri bakımından kısıtlamalara maruz kalmakta ve bu sorunun evrensel niteliklerine vurgu yapmaktadır. Beauvoir okuyucuları ile karşılıklı iletişimlerinde deneyimlerinin kadın özgürlüğü için önemini dile getirmektedir (Beauvoir, 1993b: 179-180).

Beauvoir, aile bireylerinin eğitilmiş ve modern bir yapıda olsa da cinsiyet rollerinin etkisinde kaldığına değinmektedir. Bu durum hemen her toplum ve aile de kaçınılmaz bir gerçek olduğunu öne sürmektedir. Beauvoir bu sorunun nedenini kurumsal olarak aileye yüklemektedir. Kadınlar için özel alan sınırlandırılması, modern toplumdaki sorumlulukların cinsiyet rollerine göre inşa edilmesinin bir sonucu olmuştur. Modern üretim ilişkilerinde kadınlar sosyal yaşamda yer alma imkânı elde etse de kamusal alan erkeğin otoriterliğinde şekillenmiştir (Sancar, 2014: 23-25). Kadının ev işlerindeki emeğinin ekonomik anlamda karşılıksız olması, kadın kimliğinin görünür olmasını engellemiştir. Aynı zamanda bu sorumluluklar kutsallaştırarak kadınlar üzerinde ideolojik anlamda bir genel kabule dönüştürülmüştür.

2. Amaç, Veriler ve Yöntem

Toplumsal cinsiyet rolleri, hemen tüm dönemlerde ve toplumsal koşullarda kadınlar için evrensel bir problem olmuştur. Bu problemin farkına varmak ve bilinçlenmek üzere önemli bir başvuru Beauvoir’in yaşam pratikleri

olmuştur. Beauvoir’in deneyimleri, kadınları bilinçlendirme ve ortak paydada buluşmak için dikkate değer bulunmuştur. Bunun yanında deneyimlerin paylaşılması: sorunların genellenerek daha kapsamlı çözümlere ulaştırma adına metodolojik olarak katkı sağlamıştır. Beauvoir’in özgünlüğü teorik gücünden öte deneyimlerini, yaşadığı çağa (çocukluk, genç kızlık, olgunluk ve yaşlılık çağı) göre aktarmasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple çalışmada kadınlığın özgürleşme mücadelesini, doğru veya yanlışlığına bakılmaksızın Beauvoir’in deneyimleri aracılığı ile tartışmak amaçlanmaktadır. Çalışmada öncelikle sosyal, kültürel ve tarihsel olarak toplumsal cinsiyet olgusunun tarihsel kadının baskılamasının genel sınırları çizilmektedir. Devamında ise Beauvoir’in özgürleşme mücadelesi kendi deneyimleri temelinde tartışılmaktadır. Araştırmanın verileri Beauvoir’in eserleri ve yaşam mücadelesini kapsamaktadır. Özellikle “İkinci Cins” çalışmalarında deneyimlerini paylaştığı kaynaklar temel referansları oluşturmaktadır. Araştırmanın yöntemi ise Beauvoir’in deneyimleri temelinde metin çözümlemesi esasına dayanmaktadır. Kadın sorunu üzerine ortak kabullerden yola çıkarak Beauvoir’in deneyimlerinin, bir özgürleşme modeli olarak tartışılması hedeflenmektedir. Beauvoir, bir kadının karşılaşılabileceği cinsiyet rollerine maruz kalarak genel bir kadın kimliğini temsil etmektedir. Aynı zamanda feminizm adına 20. Yüzyılın en önemli isimlerinden birisi olarak görülmektedir. Burada önemli olan Beauvoirin diğer kadınlar ile ortak sorunları deneyimlemiş olmasıdır. Bu kapsamda kadın deneyimlerinin, kadın çalışmalarında ki önemine dair Lis Stanley ve Luis Wise:

“Feminist sorgulamalarıyla analitik açıdan güçlendiren deneyimlere dayalı, Düşünümsel ve öz Düşünümsel ve herkes için erişilebilir olan Sadece özel kişiler olarak teorisyenlere açık olmayan, Sürekli yeniden yorumlanan, didiklenen “metinler” deki gibi eleştiri-üstü ve kutsal görülemeyecek bir teori olarak tanımladık.” (Stanley, Wise,1996: 70).

Belirtilen ifadeler ile Stanley ve Wise feminizmi toplumsal alana yaymayı amaçlayan ve tüm kadınları dâhil eden bir bakış açısını feminist metodolojiye kazandırmışlardır.

3. Toplumsal Cinsiyet

Toplumsal cinsiyet, biyolojik belirlenimden öte toplumun bireyleri kültür, din, devlet, eğitim ve aile gibi kurumlar aracılığı ile belirlediği, toplumsal anlamda kadınlık ve erkeklığın inşa edilmesi olarak tanımlanmaktadır (Butler, 2014: 50). Kadın ve erkeğin toplumsal cinsiyet rollerine göre konumlandırılması, insanlık tarihi ile eş değer bir geçmişe sahiptir. Tarihsel süreçte gerçekleşen sosyal, ekonomik ve siyasal hareketler cinsiyet ilişkilerini dönüştürmüştür. Ekonomi aracılığı ile erkek güç kazanırken din aracılığı ile bu gücün sürekliliğini sağlamıştır. Aydınlanma çağına kadar katı ataerkil tutumlar kadına yaşam hakkı dâhil olmak üzere hemen hiçbir konuda karar alma yetkisi verilmemiştir. Kadın din aracılığı ve kültür baskısı kullanılarak geri plana atılmıştır. Bu kadınlık özellikleri, ötekileştirilmesine yol açmıştır. Adet görme süreci kadın için uzun yıllar boyunca bir sorun oluşturmuştur. Kadının geçmişte geleneksel toplumlarda, kimi semavi dinlerde karşılaştığı önemli bir baskı alanı adet görmesi olmuştur. Adet gördüğü döneminde kadın, ailesinden ve evinden uzaklaştırılmıştır. Adetli iken kadının elinin değdiği bir yiyecek kirli olduğu ve onu yiyene

uğursuzluk getireceği inancı ile yenilmemiştir. Kadın hem kültürel hem de dinsel olarak dışlanmıştır. Adet görme konusunda belirleyici olan durum, âdetin kadınlığa ait bir özellik olmasından kaynaklanmıştır. Bir kadının kadınlığına ait biyolojik bir tepkimeyi en şiddetli baskıyla cezalandırarak kadının kendine yabancılaşmasına yol açmıştır (Beauvoir, 1993a: 168). Buradan hareketle kadının biyolojik, psikolojik ve fiziksel olarak toplumsal baskıya maruz kaldığı görülmüştür.

Kadının konumuna dair itirazların yükseldiği dönem aydınlanma ile aralanmıştır. Aydınlanma sürecinde ortaya çıkan itirazlar toplumun hemen her alanındaki eşitsizliğe yönelik bir anlam kazanmıştır. Fransız devrimi öncesinde aydınlar tarafından kadın hak ve özgürlükleri için rasyonel bir temel oluşturmuştur. Feminist söylem, aydınlanma döneminde savunulan hak ve özgürlük fikirlerinin geliştirdiği toplum yapısında güçlenmiştir. Fransız devriminde hak ve özgürlükler toplumsal bir gücün desteği ile politik bir kazanım elde etmiştir. Bu süreçte toplumsal yapıda yaşanan eşitsizlikler vurgulanırken kadın için radikal söylemler gündeme gelmiştir. Öncelikle kadının bir birey olarak var olma hakkı savunulmuştur. Bu sebeple kadının seçme ve karar verme hakkı öncelikli bir talep olmuştur. Kadının kendisi ile ilgili konularda rasyonel ve bilinçli karar verebilmesi için eğitim hakkı üzerine gidilmiştir. Temel hakların sınırları çizildikten sonra kadın ve erkek arasındaki ayrımın biyolojik olmaktan öte toplumsal temellere dayandığı düşüncesi ile kültür ve tarih sorgulanmaya başlanmıştır. Böylece feminist söylemin ilk aşaması kadının mevcut durumunun sorgulanması ve tanımlanması ile vücut bulmuştur. Kadın hakları konusunda gelişmeler yaşanması, kadınların örgütlü birlikler halinde organize olmaları sayesinde olmuştur. Kadınların sosyal eğitim alanlarında öne çıkmaları yeterli olmamıştır. Bunun yanında ekonomik ve politik olarak güç kazanmaları toplumsal hayatta güçlü bir yer edinmelerine olanak sağlamaktadır. Sanayi devrimi ile üretim ilişkilerinin dönüşmesi kadının ekonomik anlamda da güç sahibi olmasını kolaylaştırmıştır (Kappeli, 1993: 450-453). Ancak bu düzende kadının ekonomik bağımsızlığından öte bir sömürü düzeni ortaya çıkmıştır. Düşük ücret ve aşırı çalışma saatleri ile çalışan işçiler devrimin ilk mağdurlarını oluşturmuştur. Kadınlar sanayi devriminde erkeklere göre daha vasıfsız ve düşük ücretli işlerde çalıştırılmıştır. Üretim ilişkilerinin eril bir düzene göre şekillenmesi sanayi devrimi ile gerçekleştiği görülmüştür. Bu süreçte kadınlar hem üretime ortak olmakta hem de elde ettiği gelir ihtiyaçlarını karşılamaya yetmediği için erkeğe bağımlı olmaktan göstermiştir. Kadının sadece çalışıp gelir elde etmesi ile özgürlüğü elde etmenin aynı şey olmadığını belirten Beauvoir: üretim ilişkileri ile kadının çalışmasına rağmen bağımsızlık endişesini dile getirmektedir. Kadınların çalışma yaşamına yoğunlukla dâhil olduğu sanayi devriminde, kadın hak ve özgürlüklerinin gelişmesinden öte kapitalist pazarın gelişme talepleri etkili olmuştur. Benzer şekilde, savaş dönemlerinde erkek gücün cepheye savaşırken üretime katkı sağlamak noktasında kadınlar çalışma yaşamına girmiştir. Zorunluluktan oluşan haklar kadın için özgürlük getirmemiştir. Aksine ataerkil iktidar ilişkilerinde cinsiyet rollerine maruz kalan kadın ekonomik olarak sömürüldüğü bir alanda yer almıştır (Beauvoir, 1993b: 113-115). Kadınların ev içi emeği ücret ile karşılanmadığı için ekonomik veya sosyal bir güce dönüşmemiştir. Kadınların sanayi devrimine kadar ev dışında tarlada ve bahçede

çalışma imkânları olmuştur. Bu işler de ücret karşılığı olmadığı veya getirisi erkekte toplandığı için kadın ücretsiz işçi konumunda olmuştur. Kadınların iş gücü ve emeği üzerinde söz hakkı erkekte olduğu için ekonomik olarak erkek tarafından baskılanmaktadır (Molyneux, 2012: 118-119). Bu sebeple toplumsal cinsiyet tartışmalarında kadının toplumsal konumunda biyolojik yapısının etkisi olduğu düşünülmektedir. Çocuk doğurma işlevi ve fiziksel olarak zayıf olması ile ev işlerine uygunluğu düşüncesi güçlenmektedir.

Kadın erkek eşitliği konusundaki tartışmalar, cinsiyet rolleri ve biyolojik yapının ilişkisi Beauvoir için de önemli yer tutmaktadır. Biyolojik ve fiziksel olarak görünür olan farklılıkların cinsiyet rollerine etki ettiği düşüncesi Beauvoir'ı tedirgin etmektedir. Hatta bu tutumların sıklığı inanma konusunda onu radikal düşüncelere iterek Tanrı'yı reddetmiştir. Bu sebeple Beauvoir kadın ve erkek arasında biyolojik ve fiziksel farklılıklara ve bu farklılıkların oluşturduğu sonuçlara dikkat çekmektedir. Kadın erkeğe göre daha zayıf ve güçsüz yapıdadır. Kadının fiziksel yapısı doğurmaya elverişli bir yapıdadır. Kadının biyolojik özellikleri ise erkeğe göre daha duygusal bir yapıda olduğunu göstermektedir (Beauvoir, 1993a: 43-44). Beauvoir, cinsler arasındaki ayrımın biyolojik niteliklerine yoğunlaşmaktadır. Beauvoir, kadının erkeğe göre daha güçsüz olduğu, organların daha zayıf ve incinmeye müsait olduğu ifade edilmektedir. Aynı zamanda Beauvoir, duygusallık bağlamında, fiziksel yetersizlikten kaynaklanan bir hassasiyetin varlığını tartışmaktadır. Fiziksel farklılıklar aslında Beauvoir'in Tanrı'ya inanmamasından kaynaklı bir isyanı dile getirmektedir. Beauvoir, yaratılış olarak kadının erkeğe göre daha zayıf bir yapı ve karakterde olduğunu düşünmektedir. Biyolojik özelliklerden beslenen ayrılıkçı söylemin toplumsal ve kültürel anlamda güçlendiği öne çıkmaktadır.

Toplumsal cinsiyet olgusu, cinsiyetin biyolojik ve kültürel etkilerin bütünleşmesi ile oluşmaktadır. Kadın ve erkekler cinsiyet rollerini aile ve toplumda kazanmaktadır. Bu sürece biyolojik özelliklerin katkısı ise kadının çocuk doğurma işlevi ile şekillenmektedir (Bora, 2010: 37-39). Çocuk yetiştirme işlevi hemen her toplumda kadın tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu durum kadını ev içine bağımlı kılmaktadır. Biyolojik olarak çocuğun ilk dönemlerde anne ile olan ilişkisi beslenme ve korunma ilişkisi bakımından doğru kabul edilmektedir. Ancak ilerleyen dönemlerde kadının uğraşları bir rol olarak tanımlanmaya başlamaktadır. Kadın ve erkeğin rollerinin ayrılması aile içi ilişkilerde baba ve annenin ilişkisi ile belirginleşmektedir. Çocuklar ebeveynlerini model alarak cinsiyet rollerini benimsemektir. Bunun yanında kardeşler arası ilişkiler çocuklar için ayrıca belirleyici olmaktadır. Ebeveynlerin kız ve erkek çocuklara karşı cinsiyet odaklı farklı tutumlar sergilemesi bir eşitsizlik ortaya çıkarmaktadır. İlk aşamada aile içi ilişkilerin etkisinde kalan çocukların ev dışında ilk temas ettikleri sosyal çevreleri, cinsiyet rollerinin ikinci basamağıdır. Günlük pratikler, oyunlar ve uğraşlar cinsiyet rollerine göre şekillenmektedir. Kız çocuklar daha kısıtlı bir zaman ve alanda yer almaktadırlar. Erkekler ise rasyonel eylemler ile donatılmaktadırlar. Kahramanlık, güç ve akıl erkekliğin tanımlayıcı unsurlarını oluşturmaktadır. Kadınlar duygusal yapıda ve zayıf bir karakterde olduğu varsayılarak yetiştirilmektedir. Kültür sosyal çevrede din aracılığı ile

geleneksel bir cinsiyet gücü oluşturmaktadır. Din kültür aracılığı ile ataerkil bir belirleyiciye dönüşmektedir. Cinsiyet rollerinin güç kazandığı üçüncü alan ise eğitim kurumlarıdır. Eğitim kurumları eril bir düzenin ürünü olarak şekillenmektedir. Kadınların eğitim hakkından yoksun bırakılması sosyal yaşamda eşitliği engellemektedir. Bunun yanında eğitim ve bilimin eril bir sistem üzerine kurgulanışı; kadınların eğitim aracılığı ile cinsiyet rollerine maruz kalmasına yol açmaktadır. Kadınların daha çok anneliğe yönelik eğitilmesi, meslek seçiminde yardımcı ve vasıfsız rollere göre yetiştirilmesi ile cinsiyet rolleri kökleşmektedir (Butler, 2014: 53-56). Toplumsal cinsiyet ilişkileri kurumsal ve kültürel yapılar aracılığı ile inşa edildiği görülmektedir. Kadınlığın, varlığı ve sınırlarının toplum tarafından belirlendiği düşüncesi feminist söylemin en güçlü argümanlarından. Kültürün eril bir zihniyetin ürünü olması kadınların toplumda baskılanmasına yol açmıştır. Erkeklerin fiziksel gücünden dolayı evin geçimi ve kadının korunmasından sorumlu tutulduğu öne sürülmektedir. Kadınların üstlendiği sorumluluklar, cinsiyet rollerini belirlemektedir (Meulenbelt, 1987: 14-16). Sosyal, ekonomik ve eğitim açısından güçlü olan erkek bu argümanları kullanarak kadın üzerinde baskı alanı oluşturmaktadır. Kadının bu alanlardaki yetersizlikleri ise erkeğe bağımlılığını güçlendirmektedir. Erkeğin hak ve özgürlükleri aile içinde bir ayrımcılık elde etmesine yol açmaktadır. Ekonomik gelirin erkek tarafından elde edilmesi kadını ve çocukları erkeğe bağımlı kılmaktadır. Bu durum erkek için bir güç ve iktidar kaynağına dönüşmektedir. Kadın kendi gücünü erkekten almaktadır (Beauvoir, 2006: 42). Kadınlar, ataerkil iktidar yapısından dolayı konumlarını erkeğe göre tanımlamaktan hoşnut oldukları görülmektedir. Aynı zamanda kadınlar cinsiyet rollerinin de taşıyıcısı konumundadır. Aile içindeki ataerkil iktidar ilişkisi anne ve baba tarafından karşılıklı olarak desteklenmektedir.

4. Simon de Beauvoir ve Özgürleşme Mücadelesi

Beauvoir yaşamında deneyimlediği olay ve ilişkilerin bir sistem gibi işlediğini fark etmeye başladığında itiraz etmeye başlamıştı. Sadece kendisinin değil annesi ve çevredeki tüm kadınlarda ataerkil iktidarın biçimlendirdiği bir yaşam pratiğini sürdürme gayretini saptamıştır.

"Büyüklerin rensiz, tekdüze yaşantılarına üzülüp, acırdım onlara. Kısa bir süre sonra, benim başıma da aynı şeyin geleceğini fark ettiğim anda, paniğe kapıldım. Bir gün, annemin bulaşıklarına yardım ediyordum. Annem tabakları yıkıyor, ben kuruluştum. Mutfağın penceresinden, iftaya barakaları ile başka evlerin mutfaksan görünüyordu. Bu mutfaklarda da, başka kadınlar, tavalara ovuyor, tencereleri parlatıyor, tabakları yıkıyor, sebze ayıklıyorlardı. Her gün öğle yemeği, akşam yemeği; her gün bulaşık; her gün temizlik; saatler boyu uzayan bir hiçlik; hiçlikten öte bir yere ulaşmayan bir sonsuzluk. Ben böyle yaşayabilecek miydim? Kafamda belirgin bir görüntü oluştu. Öylesine belirgindi ki, bugün bile ayrıntılarıyla gözlerimin önünde, peş peşe dizilmiş kurşuni kareler var. Uzaklaştıkça ufalan, giderek yok olan kurşuni kareler. Dümdüz, birbirinin eşi, ufka doğru uzanan kurşuni kareler. Günler, haftalar, yıllar bu bunlar. Doğduğum günden beri, her akşam yatağa girerken, sabah kalktığımdan biraz daha yoğun, biraz daha katkılanmış, biraz daha öğrenmiş olarak geçirmiştim yıllarımı. Hala da, adım adım, basamak basamak ilerleyip yükselmekteydim. Ama ya doruğa ulaştığımda, kısır bir taşlıktan başka bir şey bulmayacaksam, bu kadar caba ve yaşamak neye? Bir yandan tabakları dolaba yerleştirirken, "hayır" dedim kendi

kendime. Benim yaşantım, bir yerlere ulaşacak mutlak." (Beauvoir, 2006: 119).

Beauvoir günlük pratiklerin günden güne kendisini sınırladığının farkına varmaktadır. Babası eğitilmiş ve bilinçli olmasına rağmen kadının erkeğe ait olduğu düşüncesi ile Beauvoir'in itirazlarına maruz kalmaktadır. Ayrıca özgürlük anlayışının sadece eğitimle olmayacağı fikri Beauvoir de güçlenmektedir. Kadınların yaşam biçimleri üzerine kendi müdahaleleri olmadığı sürece mevcut ataerkil ilişkiler sürdürülmektedir. Bu anlamda Beauvoir, kadının kendinden kaynaklanan varoluşçu bakış ile bir özgürlük tasarımı öne çıkmaktadır. Beauvoir'in özgürlük anlayışı evlilik kurumu ve aile içi ilişkiler tarafından engellendiği için radikal bir tutum sergilemektedir.

Ataerkil kültür, kadını çocuk ve koca ile ilgili sorumlulukları ile donatmaktadır. Kadın kocasına bağımlı bir yapıda olması aile kurumunu güçlendirmektedir. Aynı zamanda erkeğin otoritesini de sürekli kılmaktadır (Frestone, 1970: 16-18). Bu sebeple Beauvoir evlilik kurumunu kadınları sınırlayan bir anlaşma biçimi olarak gördüğünden doğru bulmamaktadır. Kadınlar evlenmek için yetiştirilmekte ve evliliğe özendirilmektedir. Evlilik, erkek ile kadının babası arasındaki bir sözleşmeden ibaret görülmektedir. Kadının evliliğe karar verme aşamasında baskılanması, evlilik sürecinde de katlanarak artmaktadır. Beauvoir, evlendikten sonra çocuk sahibi olan kadının şartlarının artık değişmeyeceğini belirtmektedir (Beauvoir, 2010: 12-14). Kadın, anne olduktan sonra çocukların bakımı ile ilgilenmesi gerekmektedir. Bu sebeple kadınların çocuklarından kaynaklanan sorumlulukları özgürleşmelerini engellediğini düşüncesini ortaya çıkarmaktadır.

Beauvoir evliliğe olan bakışından dolayı Sartre ile ayrı yaşayıp çocuk sahibi olmadan uzun bir ilişki yaşamıştır. Beauvoir ve Sartre arasında geçen ilişki de kişisel bağımlılığın ortadan kalktığı dönemlerde bağımsızlık anlayışının güçlendiği görülmektedir. Ancak bu şekilde ikili arasındaki ilişki duygusal bir aşktan öte bir anlaşmaya dönüşmektedir. Sevgi, kıskançlık ve birliktelik anlayışı kuralsız ve sıra dışı bir ilişkiyi beraberinde getirmektedir. Nitekim Sartre ile olan söyleşide kıskançlık üzerine ifadeler bu tutumu ortaya koymaktadır. Sartre, kıskançlık konusunda Beauvoir'in hayatında başka erkeklerin olmasından rahatsız olmadığını belirtmektedir. Ancak bu erkekler içerisinde kendisinin ilk sırada olmasını yeterli bulmaktadır. Her iki taraf için de toplumsal ve ahlaki kurallar bağlayıcı olmadığı için sıradışı bir ilişki biçimi ortaya çıkmaktadır (Beauvoir, 1983: 405). Sartre'nin kıskançlığa dair söylemi rekabetçi bir anlayış ile şekillenmektedir. İkili arasındaki aşk ilişkisi sadece birlikte olma anları ile sınırlandırılmıştır. Ancak bu duygu ve düşüncelerin olgunluk çağına eriştikçe daha sınırlı bir boyuta taşındığı fark edilmektedir. Beauvoir aşk deneyimi Sartre'a gönderdiği mektuplardan yola çıkılarak dikkate alınırsa iki ayrı yaşamın bağımsız hayat yürüyüşü ile karşı karşıya kalınmaktadır. Beauvoir, mektuplarında yaşadıkları aşkı ve özel deneyimlerini paylaşmaktadır. Hatta Beauvoir mektubu yazdığı günlerde yaşadığı cinsel deneyimleri Sartre'a aktarmaktadır. Benzer şekilde Sartre, Beauvoir'in kendisi ile yaptığı söyleşide ilk cinsel deneyimlerini anlatarak aşk ve kıskançlık üzerine sıra dışı bir bakış açısı kazandırmaktadır (Beauvoir, 1996: 293-294). Her iki taraf ta evliliğe karşı tavrı olarak kendi kurallarını belirlemişlerdir. Ancak kendi aralarında evliymiş gibi

birbirlerine yalan söylemeden bir birliktelik vaat etmişlerdir. Bu ilişkide cinsel serbestlik olmasına karar vererek bağımsızlık ile birlikte sınırsızlık anlayışı geliştirmişlerdir. Evlilik kurumuna yönelik eleştiri feminist yaklaşım için genellenabilir bir nitelik taşımaktadır. Feminist söylem aile ve evlilik gibi yapıların kadın üzerinden bir kısıtlamaya yol açacağını öne sürmektedir. Cinsel özgürlük bağlamında erkeğin eylemleri önemsizken kadın, namus ve ahlak kavramları ile sınırlandırılmaktadır (Hooks, 2012: 98-100). Kadın için erkeğe bağımlılık öğütlenmektedir. Aynı zamanda bekâret anlayışı ile kadının cinsel eylemleri denetlenmektedir. Ancak erkek için denetleyici bir biyolojik yapı mevcut değildir. Feminist söylem genel anlamda kadın özgürlüğü için cinsel anlamda bir serbestliği öngörmektedir.

Beauvoir, kadın özgürlüğü için toplumsal ve kurumsal anlamda kadın ve erkek arasındaki bağımlılığı bir engel olarak görmektedir. Bağımsızlık anlayışı Beauvoir da kadının potansiyeli üzerinden geliştirilmesi gereken bir özgürlük alanını tanımlamaktadır. Bu süreç Beauvoir'ın varoluşçu söylemi kadın erkek ilişkilerine uyarlaması ile anlam kazanmaktadır. Varoluşçu feminizm, kadının toplumsal kurumlar ve kurallardan bağımsız bir şekilde ortaya koyduğu öz iradesinden ibarettir. Beauvoir, kadındaki öz iradeyi ortaya çıkararak bir özgürleşme modeli geliştirmektedir. Beauvoir bu aşamada, içkinlik ve aşkınlık kavramlarını cinsiyet ile ilişkilendirmektedir. Varoluşçu feminist söylemde kadının toplumsal konumu, içkinlik kavramı ile açıklanmaktadır. İçkinlik, kadın üzerinden temsil edildiği ölçüde belirsizliğe, önemsizliğe ve olumsuz ifadelerle karşılık gelmektedir. Aşkınlık ise rasyonalitenin ve gücün karşılığı olarak görülmektedir. Hemen her toplumda kadının öz kimliği içkinlik ve aşkınlık ölçütüne göre belirlenmektedir (Direk, 2013: 15-16). Toplumsal yapı, cinsler arasındaki mevcut durumunu sürdürecektir kültürel değerlere sahiptir. Bu sebeple kadın ve erkeklik, kültürün ve toplumsal kurumların bir ürünü olduğu sonucu güçlenmektedir. Beauvoir eşitlik konusunda kadının kendisine başvurması gerektiğini ifade etmektedir. Beauvoir, kadın ve erkeğin eşit şartlarda iş ve ücret elde ettiği bir sistemi önermektedir. Aynı zamanda Beauvoir, evliliğin yüzeysel bir anlam kazanarak yerini cinsel özgürlüğe bırakması gerektiğini düşünmektedir. Bu sistemde çocuklar aileden alınıp devletin denetiminde yetiştirilerek devlete ve üretime katkı sağlayacaktır. Bu şekilde ebeveynlerin çocuk bakımı ile zaman kaybetmeden üretimden engellenmeyeceği bir aile yapısı öngörülmektedir (Beauvoir, 1993b: 164). Beauvoir'ın özgürleşme teorisi sosyalist bir toplum yapısı ile vücut bulmaktadır. Kurumsal yapılar ortadan kalkarak toplumsal düzende doğal yasaların hâkimiyeti ortaya konulmaktadır. Ancak teorik olarak sunulan bu düzenin pratikte karşılık bulması güç görülmektedir. Beauvoir'ın kendi yaşam deneyimlerinden de anlaşılacağı gibi aşk ve bağlılık çiftler arasında güçlü bir tutkuya dönüşmektedir. Genç yaşlarda özgürlük bağımlısı bireyler olgunlaştıkça sorumluluğa bağımlılığa ihtiyaç duymaktadır. Bunun sebebi yaşlılıktaki bedensel ve duygusal tükenmişlik ile bağımsızlığa doğru direnişin güçleşmesidir.

Beauvoir'ın yaşlılık çağında özgürlük anlayışının dönüştüğü görülmektedir. Gençlik döneminde hem duygusal hem de ekonomik anlamda güçlü olduğu için aldığı kararlar bir özgürlük anlayışı ile çatışmamaktadır. Ancak Sartre ile

karşılaşması ve hisleri onu kadınlık kimliğine dair belirsizliklere sahne olmuştur. Beauvoir farkında olmadan bu dönüşüme karşı koymakta zorlandığını ifade etmiştir (Beauvoir, 1991: 58-60). Beauvoir'ın tutumlarından kadınların kendi yaratılış özelliklerinden kopma noktasında sorunlar ortaya çıktığı görülmektedir. Özgürlüğe giden yolda kadınlık kimliğinden sıyrılmamanın önemi tartışmasız önem kazanmıştır. Ancak gerek yaşamın doğası biyolojik ve fiziksel özelliklerden bağımsız bir şekilde ilerlemeye müsaade etmemiştir. Kadınlar yaşlılık çaığında kadınlığa ait özelliklerini kaybetmek durumunda kalmışlardır. Menopoza girmeleri ile adetten kesilmeleri kadının sosyal konumunu güçlendirmiştir. Kadın adet görme döneminde ilk toplumlardan beri süregelen bir ön yargı ve dışlanmayla karşılaşmıştır (Beauvoir, 1970a: 124-127). Ancak cinsiyete ait niteliklerin tükenmesi ile önyargılar da ortadan kalkmaya başlamıştır. Bu süreç kuşkusuz yaşlılık dönemidir. Yaşlılık Beauvoir'da çocuklukla benzer şekilde değerlendirilmiştir. Kadının çocuklukta sorumluluğunun olmaması erkek için bir rekabet unsuru oluşturmasını engellemiştir. Yaşlılık sürecine girince otoriter ve ekonomik gücün kaybı kadını tıpkı çocuklukta olduğu gibi sınırlandırmıştır. Bedenin yıpranması ile kadındaki hak ve özgürlüğe dair bir direniş gösterme arzusu ortadan kalkmaya başlamıştır. Yaşlılık olgusu kadında hem toplumdan sıyrılmaya niteliği ile cinsiyet bağlamında kimliksiz bir yapı oluşturmuştur. Aynı zamanda bu kimliksizlik ile kadın cinsiyet rollerinden kurtulma şansı elde etmiştir (Beauvoir, 1970b: 369-370). Bu durum kadının, kadınlığının tükenmesi ile gerçekleşen bir kazanıma dönüşmüştür. Kadın bir yandan gücünü ve kadınlığını kaybederken diğer yandan kadınlığın getirdiği olumsuzluklardan kurtulmuştur. Beauvoir deneyimlediği aşk ile bağımsızlık fikri üzerine önerdiği ilkelere zaman zaman aykırı davrandığını kendisi de fark etmiştir. Kadının özgürlüğü için yalnız olmasını öğütleyen Beauvoir, Sartre ile ayrı kaldığı her gün için mektuplar yazarak aşkı ve bağlılığını itiraf etmiştir (Beauvoir, 1997: 163-164). Kadının bağımsızlığı üzerine geliştirilmiş önerilerin, deneyimlenen sosyal dünyada yeterince karşılık bulamadığı görülmüştür. Ancak dikkat çeken husus bağımlılık ve sorumluluğun bağımsızlığın zıddı olarak karşılanması olmaktadır. Hemen her pratikte bir eylem ve sorumluluk zorunlu olarak ortaya çıkmaktadır. Kadın erkek ilişkisi ve aile yapılarında da karşılıklı sorumlulukların kadını kısıtladığı düşüncesi doğru görülmemektedir. Kadını özgürlüklerinden yoksun bırakan güç, ataerki iktidar ilişkilerinin sürdürülmesidir. Bu sebeple aile kurumunun veya aşk bağı ile kurulan ikili ilişkilerin yok sayılmasının mümkün olmadığı Beauvoir'ın deneyimlerinden de gözlenmektedir.

5. Sonuç

Kadın çalışmalarında, feminist metodoloji aracılığı ile kadın deneyimlerinin önemi artmaya başlamaktadır. Tarihsel olarak feminizmin ikinci dalgası bir bilinçlendirme projesi olarak kadın yanlı çalışma ve teorik kampları güçlendirerek kadının geleceğine yönelik tartışmaları içermektedir. 20. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde teorinin toplum ile olan bütünleşmesine hız katmak için feminizmin eleştiri üstü niteliği yıkılarak sadece teorisyenlere özgü feminist anlayış bertaraf edilmektedir. Bu süreçte kadın feminist öncülerin deneyimlerini paylaşması, feminizmin toplumsal bir tabana yayılmasında önemli rol oynadığı dile

getirilmektedir. Çalışmada Beauvoir'ın de hemen her kadın gibi cinsiyet rollerine maruz kaldığı görülmektedir. Bunun yanında Beauvoir'ın babası, evin yöneticisi ve karar alıcı konumda iken annesi geleneksel kadın kimliğini temsil etmektedir. Beauvoir özgürleşme çabalarına kendi annesi ve çevresinde gördüğü kadınların ortak kaderine bakarak bir direniş geliştirdiğini belirtmektedir. Bu direnişin her kademesini paylaşarak kadınlar üzerinde farkındalık oluşturmayı düşünmektedir. Kadın deneyimlerini öncelemenin yanında kadın çalışmalarında deneyimlerin bir inceleme aracı olarak dikkate alınması da gerekli görülmektedir. Kadınların baskı altına alınmaları, özgürleşme probleminin temelinde yatan sebepler kadın bakış açısı ile değerlendirmektir. Bu şekilde sorunların ortaya çıkması ve çözümlenmesi noktasında ortak bir payda oluşmasına imkân sağlanması planlanmaktadır. Beauvoir, yaşamı ve eserleri ile bu bilinçlenme sürecine katkı sağlamaktadır. Burada önemli olan Beauvoir'ın deneyimlediği kadınlığın temsil gücüdür. Özgürleşme sürecinde Beauvoir kendi yaşamını uygulamalı olarak paylaşmaktadır. Aslında Beauvoir'ın aşmaya çalıştığı, tüm kadınların ortak problemleridir. Sadece kişiler ve olaylar farklı biçimde gelişmektedir. Beauvoir'ın ifadeleri ve okuyucuları da ortak sorun üzerine yoğunlaşmaktadır. Öteki cins olarak kadının tek başına bir birey olarak tanımlanmaması Beauvoir'ın varoluşçuluğa yönelmesine yol açmaktadır. Özgürlüğü ve özgürlüğe dair gücü kendi öz yapısında bulmaktadır. Beauvoir kısaca özgürlük için ihtiyacı olan tek unsurun kadının kendisi olduğunun farkına varılmasını talep etmektedir. Ancak Beauvoir'ın özgürleşme modeli kültür, din ve değerleri karşısına alan bir anlayış üzerine kurulduğu için uygulanabilir yönü olmamaktadır. Özellikle cinsel özgürlük bağlamında dile getirilen kualsız cinsel yaşam politikaları uzun vadede kimliksiz bir toplum yapısının oluşumuna işaret etmektedir. Nitekim 20. Yüzyıl ilk yarısına kadar bazı devletlerin cinsel anlamda serbestliği toplumsal yaşamda uygulamaya koyarak geliştirdiği ailesiz toplum yapısının başarısızlık örnekleri ile dolmuştur. Bu sebeple kadının özgürleşmesi ile hedef alınan aile kurumunun toplumun temel dinamikleri için önemi ortaya çıkmaktadır. Beauvoir'ın özgürleşme modeli ve deneyimleri, bireysel anlamda cinsel serbestliği olağan kılmakla birlikte toplumsal yaşamda bir gelecek vaat etmemektedir.

Kaynakça

- Bebel, A. (1996). *Kadın ve Sosyalizm*. (Çev. S. N. Kaya). Ankara: İnter Yayınları.
- Bora, A. (2010). *Kadınların Sınıfı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Butler, J. (2014). *Cinsiyet Belası- Feminizm ve Kültürün Altüst Edilmesi*. (Çev. Başak Ertür). İstanbul: Metis Yayınları.
- DeBeauvoir, S. (1970a). *Yaşlılık (İlk Çağı)*. (Çev. Osman Canberk, Eray Canberk). İstanbul: Milliyet Yayınları.
- DeBeauvoir, S. (1970b). *Yaşlılık (Son Çağı)*. (Çev. M. Ali Kayabal). İstanbul: Milliyet Yayınları.

- DeBeauvoir, S. (1983). *Veda Töreni ve Jean Paul Sartre'la Söyleşiler*. (Çev. Beyhan Kayıhan). İstanbul: Varlık Yayınları.
- DeBeauvoir, S. (1991). *Olgunluk Çağı I*. (Çev. Betül Onursal). İstanbul: Payel Yayınları.
- DeBeauvoir, S. (1993a). *KADIN "İkinci Cins" I*. (Çev. Bertan Onaran). İstanbul: Payel Yayınları.
- DeBeauvoir, S. (1993b). *KADIN "İkinci Cins" III*. (Çev. Bertan Onaran). İstanbul: Payel Yayınları.
- DeBeauvoir, S. (1996). *Simone de Beauvoir'dan Sartre'a Mektuplar I*. (Çev. Zeynep Bayramoğlu). İstanbul: Düşün Yayınları.
- DeBeauvoir, S. (1997). *Kadınlığının Hikâyesi*. (Çev. Erdoğan Tokatlı). İstanbul: Payel Yayınları.
- DeBeauvoir, S. (2006). *Bir Genç Kızın Anıları*. (Çev. Seçkin Selvi). İstanbul: Payel Yayınları.
- DeBeauvoir, S. (2010). *KADIN "İkinci Cins" II*. (Çev. Bertan Onaran). İstanbul: Payel Yayınları.
- Direk, Z. (2013). Simone de Beauvoir: Abjeksiyon ve Eros Etiği. *Cogito Dergisi*, 58, 11-39.
- Frestone, S. (1970). Love. Notes From The Second Year: Women's Liberation Major Writings of The Radical Feminists. Shulamith Frestone, Anne Koedt (Ed). (16-27). New York.
- Hooks, B.(2012). *Feminizm Herkes İçindir*. (Çev. Aysel Yıldırım). İstanbul: Bgst Yayınları.
- Kappeli, A. M. (1993). Feminist Sahneler. Georges Duby, Michelle Perrot (Ed.). Ahmet Fethi (Çev.), *Kadınların Tarihi IV- Devrimden Dünya Savaşına Feminizmin Ortaya Çıkışı* (449-478). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Meulenbelt, A. (1987). *Feminizm ve Sosyalizm*. (Çev. Erman Demirci). İstanbul: Yazın Yayıncılık.
- Molyneux, M. (2012). Ev Emeği Tartışması ve Ötesi. Gülnur Acar-Savran Nesrin Tura Demiryontan (Ed.). *Kadının Görünmeyen Emeği -Maddeci Bir Feminizm Üzerine* (115-157). İstanbul: Kardelen Yayınları.
- Sancar, S.(2014). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti-Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Stanley, L. Wise, S. (1996). Feminist Araştırma Sürecinde Metot, Metodoloji ve Epistemoloji. Serpil Çakır, Necla Akgökçe (Ed.). *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem*. (67-99) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Wollstonecraft, M. (2012). *Kadın Haklarının Gerekçelenirilmesi*. (Çev. Deniz Hakyemez). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Araştırma Makalesi • Research Article

Tüketim Kültürü ve Tasavvufi Zühd Geleneği

Consumption Culture and Ascetic Tradition of Sufism

Musa Kaval^{a,*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, 81620, Düzce/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-8784-7762

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 08 Mart 2018
Düzeltilme tarihi: 15 Haziran 2018
Kabul tarihi: 17 Temmuz 2018

Anahtar Kelimeler:

Tüketim
Tüketim Kültürü
Tasavvuf
Zühd
Modernizm

ARTICLE INFO

Article history:

Received 08 March 2018
Received in revised form 15 June 2018
Accepted 17 July 2018

Keywords:

Consumption
Consumption Culture
Sufism
Zuhd
Modernism

ÖZ

İnsan üretim ve tüketim davranışını en sofistike şekilde sergileme özelliğine sahip canlıdır. Modernizm ile birlikte bu özellik salt akılcı şekilde karşılanmaya başlanmıştır. Üretim-tüketim süreçlerinin hayattan koparılmış dinden ve hâkimiyet altına alınmış doğadan ayrı işletilmesi ilerleyen zamanlarda problemlere sebep olmuştur. Ekonomi odaklı geliştirilen ve sürdürülmesinde ısrarcı olunan kapitalizm, insanın manevi ihtiyaçlarını tatmin etmek yerine gerektiğinde dini sembollerini de araçsallaştırarak fizyolojik ihtiyaçlar üzerinden karşılamakta ısrar etmektedir. İnsan için doğru tüketim davranışından başlayarak duygusal, sosyal ve manevi doyumu sağlayan tasavvuf geleneği geçmişteki zâhidâne uygulamalarıyla insan ve âlem için ideal tüketim örneğini sergilemiştir. Öncelikle ihtiyacın kişi için ne ve hangi ölçüde olduğunun algılanmasını sağlayan riyazet uygulamaları daha sonraki aşamalarda bütün âleme karşı ihtiyacın ve ölçünün ne olduğunu yakinen öğretir. Bu çalışmada hedonizm (hazcılık) ve narsizme (özseverlik) götüren modern tüketim kültürüne karşı tasavvufi öğretinin pratiğe döktüğü ölçülü tüketimin karşılaştırılması yapılmıştır.

ABSTRACT

Human beings have the ability to display their production and consumption behavior in the most sophisticated way. The production-consumption processes' being separated from the restrained religion and the dominated nature has caused problems in the following time. Instead of satisfying human spiritual needs, capitalism which is developed and sustained in economic focus insists on meeting physiological needs by instrumentalizing religious symbols when necessary. The tradition of sufism, which provides emotional, social and spiritual satisfaction starting from the right consumption behavior for man, has exhibited the ideal consumption pattern for human and the world with the practices in the past. Firstly, austerital practices, which enable the perception of need and what he/she is in need of, will soon teach the needs and measures of the whole world at a later stage. In this study, the comparison of moderate consumption which was practiced by Sufi teachings against modern consumption culture which leads to hedonism and narcissism, is made.

1. Giriş

Günümüz dünyasında gelişmiş, demokratik, seküler ya da bunların zıtları olarak ayrıştırılan hemen her toplumda siyasi, ekonomik, kültürel, sosyal ve dinsel tartışmaların çeşitlendiği ve derinleştiği görülmektedir. Dünyaya, insana ve bu ikisinin idare edilmesine dair farklı yöntem ve metotlara sahip olduğu tezine dayanan sistemlerin birbirine benzer sorunlarla boğuşuyor olması birçok soruyu akla getirebilir. Post-modern parçalanmışlık dolayısıyla olağan karşılanarak cevaplar üretilmeye çalışılan bu durumun başlı

başına bir sorun olduğu fikrini de dikkate aldığımızda çözümün kolay olmayacağı düşünülebilir. Politik, ekonomik ve ideolojik temelli sorunların her birinin kendi dinamikleri içerisinde değerlendirilip çözüme kavuşturulması gayretleri farklı etkenlerin hiç beklenmedik şekilde etki alanına girmesiyle yeni sorunların ortaya çıkması günümüzde doğal karşılanır olmuştur. Hiçbir toplum ve kültürün hemen hiçbir konuda bir birinden yalıtılmışlık içerisinde yaşamadığı günümüz dünyasında etkileşim ve değişimin zaruri olduğu kabul edilebilir bir durumdur. İnsanlık ile birlikte dünya ve dünya üzerinde yaşayan bütün canlılar için doğru ve ideal

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: kavalmusa@hotmail.com

olan hayat paydaşlığını sunma iddiasıyla ortaya çıkan modernizm, sonrasında yaşanan karmaşadan da öte bir kaos dönüşmüştür. Dünya düzeni tartışılırken kapitalizm, sekülerizm, radikalizm, küreselleşme, küresel emperyalizm gibi siyasi ve ekonomik sistemlerin merkeze yerleştirilip diğer insani ve kültürel ajanların göz ardı ediliyor olması önemli bir sorun haline gelmiştir. Zira süregelen problemlerin müsebbibi olarak genel kabule matuf bu sistemlerin üzerinde devam ettirilen tartışmalar çözüm olmaktan ziyade onların meşrulaştırılması ya da en azından bundan daha iyisi şimdilik yok kabilinden izahatlarla sürüp gitmektedir. Ya da eleştiri getirilen eksikliklerle ilgili revizyon çalışmalarıyla süreç biraz daha uzatılmaktadır. İlerleyen bölümlerde örneklerini daha net görebileceğimiz insanoğlunun modernizm idealiyle ussallığı nerdeyse kutsadığı rasyonalist ve determinist yaklaşımının sebep olduğu belirsizlik ve ölçüsüzlüğün her yanımızı sarmış olması bu gerçeğin ifadesidir.

Genel anlamda ilginç bir paradoks olarak ortada olan problemler manzaranın bir parçası olarak günümüz tüketim algısı ve davranışları birçok boyutuyla giderek büyüyen bir sorun olarak bütün dünya toplumları için artık tıbbi bir hastalık mahiyetine bürünmüştür. Ekonomik bir etkinlik olan tüketimin tıbbi, psikolojik ve sosyolojik boyutuyla tehlike arz etmesi yakın bir sürece tekabül etmektedir. Çünkü birçok konuda olduğu gibi modernizmin kesin doğru olarak sunduğu üretim-tüketim ilişkisi deneme ve yanılma yöntemi ile sınıdandıktan sonra sorunların tespiti gündeme gelmiştir. Ancak rasyonalist ve objektif genellemeciliğin farklı alanlarda öngörülemez sonuçları bir başka alana dair zorunlu değişiklikleri yapılarak durumun düzeltilmesi neticesini doğurmuştur.

Dinin dünyadan arındırılması ve referans kaynağı olarak görülmeyip ancak Protestan bir özgürlük ile sadece bireyi ilgilendiren, sosyal ve kamusal hiçbir etkisi olmayan bir hayatın şekillendiği seküler anlayış günümüzde garip bir birliktelik sergilemektedir. Toplumsal olarak kamudan ruhsal olarak da gönüllerde bir mana ifade edemeyeceği düşünülen din ve dinin ürettiği semboller sekülerizmin üretim, tüketim ve ekonomik ajanı olan kapitalizm ile iç içe geçmiş durumdadır.

Sanayi devrimiyle birlikte seri üretime geçen Avrupa gerek kendi iç pazarı olsun gerekse geliştirmekte olan ülkelere sattığı malların tüketilmesi konusunda herhangi bir sorun ile karşılaşmıyordu. Ancak 1929 buhranı ile başlayan ve 1950'lerde artan üretimin talebe dönüştürülmesi için tüketimin artırılmasına yönelik arayışı doğurmuştur. Daha önceden üretim merkezinde yükselen sanayi ve iktisadi gelişme yeni bir tüketim anlayışıyla birlikte değerlendirilme zorunluluğunu doğurmuştur. Üretim ve tüketim bağlamında düşünüldüğünde herhangi bir insanın zamanının büyük çoğunluğu eylemsel, düşünsel ve duygusal yönden sürdürülen sistemin ne derece etkisi altında kalabileceğini tahayyül etmek güç değildir. Günümüz insanının birçok bilgi ve kazanıma rağmen zamanının, emeğinin, zevklerinin yani kısacası hayatının farkında olmadığı bir şekilde tükendiğini düşünüyor olması üzerinde ciddi bir muhasebe yapması zorunlu hale gelmiştir. Seri üretimle birlikte modernizmin insan için doğayı mümkün olan derecede işlevsellik ve konformizmle birlikte yaşanabilir kılacağı tezinin yanlışlığını yeni fark eden insanoğlu bu defa cazipleştirilmiş tüketim kültürüne muhatap kılınmıştır. Üretim çok uluslu

şirketler ve uluslararası markalar eliyle dünyayı sardığı bu süreçte tüketimin, kapital sahibi güçlerin eliyle yönlendiriyor olması sadece ekonomik bir faaliyet olarak değerlendirilemez. Zira küreselleşmenin maddi enstrümanları aynı zamanda manevi değişimin de müsebbibi olmaktadır. Madde ve mana arasındaki sıkı birliktelik insani ve ruhani süreçlerde zannedildiğinin aksine yüzeysel ve kısa süreli bir tesir oluşturmamaktadır.

Modern ve modernizm sonrası yaşanan çok yönlü değişimin temelinde maddi unsurların ussal ve nesnel okumalara dayandırıldığı gerçeği kabul edilmekle birlikte etki alanının sistemin savunucularının dahi öngöremediği geniş bir yelpazeye sahip olduğu görülür. Doğaya ve metafizik gerçeklere meydan okurcasına kurulan yeni düzenin devam ettirilmesi adına kendi temel düşünce ve metotlarını inkâr eden ve hatta daha önce varlığını ihtimal dâhilinde dahi düşünülmediği fikirlerin araçsallaştırılması büyük bir tezat olarak ortada durmaktadır. Bu manada sınırlı ve oldukça inatçı bir tavırla haklılığını ve hegemonyasını dayatan bu bakış açısının bir yönü olan tüketim ekonomisinin insanın yaşamını fasit bir döngüye çevirdiğini görürüz. Hiçbir inanç ve kültürün tesirinden kurtulamadığı bağımlılık seviyesindeki sorunlu tüketim davranışı mantıksal izahatlardan bağımsızca, insanın kendini ve yaşantısını tüketme boyutuna ulaşmıştır. Hâlbuki bütün din ve kültürlerin kendilerine has, geçmişin zaruri olarak doğurduğu üretim ve tüketim anlayışına sahip oldukları görülür. Küçük bir kabile geleneğinde dahi üretim ve tüketim; insan, çevre ve zaman bağlamında belirli ölçüler dâhilinde icra edilmektedir. Ancak günümüzde modernizm sonrası her şeyde olduğu gibi üretim ve tüketimdeki amaçsızlık ve belirsizliğin sürdürülebilir olması bir ölçüt olarak kabul edilmektedir.

Hayatın bütün alanlarına dokunan İslam dininin inananları da modern üretim felsefesinden ve onun bir sonucu ya da devamı olarak kabul edilen post-modern tüketim kültüründen etkilenmektedir. Son asırda tesir gücünü artıran bu süreçler artık aile içinde ortaya çıkan kuşak çatışmalarının başat faktörü haline gelmiştir. Zira üst bir ilişki ve eylemsellik ağı ortaya koyan din ve kültür modern araçların baskısından ötürü aile gibi küçük bir yapının bu durumdan etkilenmemesi düşünülemez. Elbette ki birçok ekonomist, siyasetçi, tarihçi, ilahiyatçı gibi bilim insanları bu konu üzerine düşünceler serd etmiştir. Biz de günümüz insanın, hayatının tam içerisinde yaşadığı bu sorunun onun mutluluğunu isteyen, doğruyu gösteren, huzur ve güven yurduna davet eden Allah'ın her şeyi ölçüyle yarattığını buyurduğu dünyada makul olanı gösterdiğinden hareketle bir uğraş içerisine girdik. Bu manada maddi olan dünya hayatının ruhsal ve ilahi olan hakikatlerden uzak olmadığı ve hatta manevi tekâmülün kâmil manada gerçekleştirilebilmesi için elzem olan dünyevi nimetlerle birebir ilişki içerisinde olduğunu müşahade ettik. Dolayısıyla İslam inancı içerisinde madde üzerinde tezahür eden manevi hikmetlerin doğru okunabilmesi için madde ile nasıl bir ilişki kurulması gerektiği hususunda geleneksel ve özgün bir yorum olan tasavvufi düşüncenin, yaşanmakta olan tüketim çılgınlığına çözüm olabileceği düşüncesi çeşitli yönleriyle ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ancak öncelikle tüketim kavramı ve tüketimin sorunsal bir hal almasının sebeplerine değinmek faydalı olacaktır.

2. Tüketim Kavramı

Tüketme, belirli bir ihtiyacın karşılanması için bir ürünü ya da hizmeti edinme, kullanma ve diğer bir ifadeyle yok etme eylemidir (Odabaşı, 1999: 4). Geçmişte daha çok takas yoluyla ancak günümüzde ekonomik bir değer ifade eden diğer araçlarla gerçekleştirilen tüketim; bir şeyi ortadan kaldırmak, yitirmek anlamına geldiği için negatif bir algıya sahiptir (Williams, 1976). Kavram olarak öncesi ve kullanma esnasında tüketim belirli bir motivasyon ve tatmin sağlıyor olsa da en az bu süreçler kadar belirleyici olan tüketimin yok edici ve yitirici yanı göz ardı edilmektedir. Özellikle günümüzde tüketimin bu yönünün dikkatlerden uzak olması ondan beklenen süreli faydalanmanın da layığıyla karşılanmamasına yol açmaktadır. İleri de tekrar ele alınıp tartışılacak olan kavramın bu temel özelliğinden daha çok gündeme gelen tüketime sebep olan ihtiyacın niteliği ve niceliği önem arz etmektedir.

Öncelikle ihtiyaç kavramına günümüzde yüklenmiş aşırı göreceli mahiyet, tüketim davranışının ortaya çıkmasına birinci dereceden amil olduğu kabul edilir. Teknolojinin gelişimiyle doğru orantılı olarak kolaylaşan seri üretimin hâkim olduğu gelişmiş toplumlarda ihtiyacın ne olduğu ya da nelere gerek olmadığını kişinin kendi kararlarına bırakılmadan uzmanlar tarafından belirlenir (Illich, 2002: 48). Hâlbuki yakın bir geçmişe kadar Maslow tarafından hiyerarşik bir şekilde açıklanan ihtiyaçlar genel kabul ile bir çerçeve ortaya koymaktaydı. Beş temel kademeden oluşan ihtiyaçlar hiyerarşisinin birincil önceliği yeme, içme, uyuma, hacet giderme gibi bedensel ihtiyaçların karşılanmasıyla sağlanmaktadır. Daha sonra sırasıyla güvenlik, sevgi-aidiyet, saygınlık edinimi ve son olarak kendini gerçekleştirme ihtiyacından bahsedilir (Maslow, 1943: 365-396). Birincil ihtiyaçlardan olan yemek yeme ile ilgili bugün hemen hiçbir toplumda belirli bir standarda göre temel yemek ihtiyacında karar kılınmaz. Aynı şekilde su ihtiyacını karşılamak için hangi sınıfların ne miktarda tüketilirse tatminin gerçekleşeceğine karar verilemez. Çoğunlukla kişilerin alışkanlıkları imkânlarına göre şekillenen bu ihtiyaçların zamanla değişebildiği gerçeğiyle durumu daha karmaşık hale getirmektedir. İkinci ihtiyaç hiyerarşisinde yer alan güvende hissetme olgusu ise modern toplumun en çok ihtiyaç duyduğu ihtiyaçtır. Zira fizyolojik ihtiyaçları karşılanmış gelişmiş toplumlar için ikinci öneme sahip güvende olma arzusu doğal olarak ön plana çıkmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde ise daha farklı değişkenlikler görülebilir. Örneğin güvenin ilk yaşantılandığı yer olan aile kavramı üzerinden değerlendirme yapıldığında geçmişte büyük aile içerisinde yaşayarak, kalabalık aile bireylerinden yardım ve destek alma daha fazla güvende hissetmeyi sağlarken son dönemlerde çekirdek ailede yaşam sürdürmenin güven ve mahremiyet açısından daha doğru olduğu düşünülmektedir. Öte taraftan dış faktörlere karşı korunma ihtiyacı ise çevresi duvarla kapatılmış, her daim kameralarla izlenen ve hiçbir yakınlık bağı olmayan güvenlik personeliyle karşılanabilmektedir. Bütün bu süreçte temel ihtiyaçların karşılanması için birçok arzi ihtiyaca mecbur edilme durumu doğmaktadır. Dolayısıyla ihtiyacın kişinin kendi kontrolünden çıkıp profesyonellerin eliyle dayatılan suni bir şekilde standardize edilmiş, sonu gelmez yeni ihtiyaçlar silsilesine maruz kalınabilmektedir (Illich, 2002: 48-58).

İnsanın fizyolojik temel gereksinimleri ve güvende olma duygusundan sonraki sevgi-aidiyet, saygınlık edinimi ve son olarak kendini gerçekleştirme ile tatmin edilmek suretiyle bir bütünlük içerisinde gerçekleştirilebilecek bu süreçler büyük oranda maddi dünyaya hitap eden ilk iki evrenin tüketim nesnelileriyle karşılanmadığı yanılması söz konudur. Çünkü bireyin kendi iç âleminde tecrübe edebileceği bu tatminler yönlendirilmiş ihtiyaçlarla fizyolojik seviye giderilmeye alıştırmaktadır. Dolayısıyla insanın daha üst seviyedeki ihtiyaçlarını karşılamak yerine onu gereksinimlerini farkında olmamaya sevk etmek ya da ihtiyaçlarının başkaları tarafından belirlenmiş olması insan anti-sosyal davranışlar sergilemesine yol açmaktadır (Illich, 1990: 60-67). Maddi ihtiyaçların çok daha rahat şekilde karşılandığı günümüz modern insanında görülen anti-sosyal eğiliminin ciddi oranda artması bu durumun bir neticesidir. Bedensel ihtiyaçları karşılanan insanların diğer sosyal, içsel ve manevi ihtiyaçları karşılanmadığında kendini yeterli hissetmediği için ihtiyaçları çeşitlenmekle birlikte artış göstermektedir (Torlak, 2000: 17). Bu durumda lüks şeyler temel ihtiyaçmış gibi algılanmaya başlanmaktadır. Temel ihtiyacı aşan her türlü harcama olarak tarif edilen lüks (Sombart, 1998: 88) birey için hayatta kalmanın vesile haline gelmektedir. Standardize edilmiş ihtiyaçlar içerisinde insanlar belirli bir dönemin ihtiyacı olan gereksinimlerini büyük arzulara, işlevselliğin öncelenmesi beklenen durumlarda hedonist beklentilere ve eşya fetişizmine evirerek kendilerine, topluma ve kültüre yabancılaşmaktadır (Featherstone, 1996). Modern insan tüketerek kendini gerçekleştirme gayretiyle seferber ettiği bütün imkânlarıyla bireysel, toplumsal huzur ve güven adına sadece fasit daire etrafında dönmek zorunda kalacaktır. Değiştirme gayreti içerisinde girdiğinde ise kalıcı ve güvenli bir yeri olmadığı suni çevreden dışlanacak ve edinimlerini de kaybetmek durumunda kalacaktır. Dolayısıyla modern insanın sahip olduklarını korumak için sürekli bir edilgenlik içerisinde kendisinden beklenen sahiplik ve tüketim davranışını göstermelidir (Baudrillard, 2004: 94).

Tüketimin sadece maddi yön ile sınırlandırılması mutluluğun tek kaynağının eşya olduğu düşüncesini doğurur. Elbette ki insanın düalist yapısı onun fizyolojik yönünün korunup geliştirilmesini gerektirmektedir. İnsanın duygusal ve ruhsal yönünün, üzerinde şekillendiği beden sağlığından kopuk olmadığı için doğru şekilde tatmin edilmemiş fizyolojik ihtiyaçlar insanın her iki yönüne de zarar vermektedir. Modernist nazariye ile insanın zahiri yönünün onun tek özelliği olarak dikkate değer bulunmasından kaynaklanan algılar insan-doğa ilişkisinde yanlış üretim ve tüketim anlayışına sebep olmuştur. Özne yetkinliğiyle insan, nesne konumundaki doğaya yönelik her türlü girişimi makul kabul etmiş, doğanın ve eşyanın egoistçe tüketilebileceği kanısına sahip olmuştur.

Maddi ve manevi hemen her şeyi tüketebilen insan bir yönü ile iyi bir şey yapmaktadır. Geçici haz veren tüketim nesnelilerinin ortadan kaldırılmış olması bunların yerine diğer başkalarının konulması gerekliliğini doğurur. Benzer olanlarla tekrarlanan tüketim olgusu doğal olarak sıradanlık ve hazzın azalması gibi bir duruma dönüşeceği için arayış içerisinde olan insan hakikate doğru arayış arzusunu arttırabilecektir. Günümüz modern toplumlarında mistik ve ezoterik kültürlere giderek artan ilginin sebeplerinden birisi olarak tüketim hazcılığından hakiki mutluluğa geçişi

sağlamadığı düşüncesinden kaynaklanıyor olması bu bağlamda yorumlanabilir.

İslam dini açısından tüketim olgusunu baktığımızda yeryüzünün halifesi olarak yaratılan insan, yaşamsal gereksinimleri için her şeyin ilahi ilim ile mükemmel şekilde yaratılmış yeryüzünün kendisinin hizmetinde olduğu görülür; “O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı...” (Bakara, 29). Halife olması nedeniyle istifade ettiği bu nimetlere sahip insanoğlunun önemli birtakım sorumlulukları vardır. Öncelikle kendisine direkt ya da dolaylı faydası olan yaratılmış nimetlerin büyük çoğundan istifade edebileceği bildirilen âdemoğlu bazı nimetleri tüketmekten men edilmiştir. Kendisine rızık olarak verilen nimetlerin temiz olanlarını tüketmesi emredilen insan (Bakara, 172) aynı zamanda helal olanları da tüketirken israf etmekten kaçınmalıdır. “Yiyiniz içiniz fakat israf etmeyiniz, zira Allah israf edenleri sevmez” (Araf, 31) buyrulur israfın dünyevi olduğu gibi ruhsal ve manevi olarak zararlı ve Allah’ın sevgisinden mahrumiyet sebebi olduğu görülür.

Her şeyin yaratıcısı olan Allah (c.c.) her şeyde bir ölçünün olduğunu bildirir (Furkan, 2; Rad, 8; Kamer, 49). Aklıyla sadece dünyadaki canlılardan değil meleklerin dahi bir kısmından üstün vasıflara sahip olan âdemoğluna birçok ayette âlemi gözleyip tefekkür etmesi tavsiye edilmektedir. Böylece kendisine bir süreliğine emanet olarak verilmiş nimetleri onların yaratılış gaye ve düzenlerine uyum sağlayarak onlardan doğru şekilde faydalanabilsin. Zira İslam inancında madde ve onun sağladıkları âhret hayatıyla doğrudan ilişkilidir. Kasas süresinde bildirilen “Size verilen şeyler dünya hayatının geçim vasıtası ve süsüdür, Allah katında olanlar ise daha hayırlı ve daha kalıcıdır, aklınız ermeyecek mi?” ayette dünyada tüketilenlerin bir sürelik istifade edilen nimetler olduğuna dikkat çekilmiş, âhret yurdundaki nimetlerin daha güzel ve kalıcı olduğu buyrulmuştur. Ayetin son kısmında “...aklınız ermeyecek mi?” sorusuyla da insanın tecrübe ettiği bu hakikate uygun inanç ve eylem bütünlüğünü sergilemesi gerektiği bildirilmiştir.

Dünya hayatının tasvir edildiği bir başka ayette Allah insan ve hayvanların temel tüketim maddesi olan su ve suyun yetiştirdiği bitkiden örnek vermiştir. Şöyle ki, “Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, bir süs, aranızda bir övünme ve daha çok mal ve evlat sahibi olma isteğinden ibarettir. Tıpkı bir yağmur gibidir ki bitirdiği ziraatçıların hoşuna gider. Sonra kurur da sen onun sapsarı olduğunu görürsün; sonra da çer çöp olur. Ahirette ise çetin bir azap vardır. Yine orada Allah’ın mağfireti ve rızası vardır. Dünya hayatı aldattıcı bir geçimlikten başka bir şey değildir” (Hadid, 20). İnsanın temel tüketim maddeleriyle örneklendirilen dünya hayatı ontolojik bir hakikat olmakla birlikte sembolik açıdan da özgün bir teşbihtir. Zira insanın yaşayabilmesi bu iki nimete bağlıdır. Dolayısıyla dünya hayatının varlığı besin zincirini oluşturmaları açısından onlara bağlıdır. Dünyadaki her şeyi yaratıp düzene koyan Allah’ın yeşil otları çıkardığı ve daha sonra onu kapkara bir sel artığına çevirdiği bildirilir (A’la, 4-5). Bu âyetler ışığında dünya hayatının devamı için elzem olan tüketim nesnelere üzerinden kinaye ile dünyanın geçici olduğu anlaşılır. İbn Arabi bu ayet ile ilgili olarak şu tevil yapmıştır; “Yeşil otu çıkaran...” dünya hayatının süslerini, menfaatlerini, yiyeceklerini ve içeceklerini ortaya çıkarandır. Çünkü bunlar, hayvani nefsin merası, kuvvet hayvanlarının otlığı konumundadır. “Sonra onu kapkara bir

sel artığına çeviren...” çabuk yok olan, ortadan kalkması an meselesi olan bir özelliğe sahip kılmıştır. Çürüyüp kararan, bu yüzden kimsenin dönüp bakmadığı kuru yaprak ve çöp yığını haline getirendir. O halde bunlarla meşgul olma! Yoksa seni, zatını tenzih ve tecrit etmekten ibaret özel tespihinden alıkoyarlar. Bu durumda senin içinde takdir edilen kemâlatından perdelenirsin. Gözlerini zatından alıp bunlara bakma. Bunlar fanidir. Senin kemalin ise ebediyen yok olmayandır, bakidir (Tefsir-i Kebir: 1439-1440).

Allah dünyayı insan için yaratmış ancak ihtiyaçlarını karşılaması hususunda ona ölçülü davranmasını emretmiştir. Allah’ın yeryüzü halifesi olarak O’nun tecellileri yaratılmışlar içerisinde en kâmil derece tezahür ettirme kabiliyeti olan insan ölçüyü korumakla bizzat görevlidir. Dünya-âhret dengesinin maddi ve manevi boyutlarıyla faydalı bir ölçü ile tesis edilebilmesinin en güzel örneğini sunmuş Hz. Peygamber’in siretine bakmak her konuda olduğu gibi tüketim hastalığında da mühim faydalar sağlayacaktır. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) temel ihtiyaçlar dediğimiz yemek, içme, giyinme, barınma gibi gereksinimlerinin karşılarken günümüzle kıyaslandığında oldukça az ile yetindiği görülür. Kendisi kral değil kul bir peygamber olmayı bir gün tok bir gün aç kalmayı tercih etmiştir. Mekke’li müşriklerin makam, para ve şöhret vaatlerine karşılık vermeyip kendi memleketinden ayrılmayı tercih etmiştir. Şahsi bir tercihin ötesinde bir tavır olan bu örneğini şu duasıyla ailesi içinde talep etmiştir; “Allah’ım! Muhammed ailesinin rızkını kendilerine yetecek kadar ihsan eyle” (Buhari, Rikak: 14). Hz. Peygamber’in ailesi için de rızkın yetecek kadar ile sınırlandırılmasını arzu etmiş olması günümüz tüketim toplumunun algısının çok uzağında bir hakikatin ifadesi olduğu ortadadır.

Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hayatında gözlemlenen zühdden, daha sonra büyümüş ve dünya nimetleri açısından zenginleşmiş Müslüman toplumunun uzaklaşmasına karşı bir eleştiri olarak tasavvufi düşüncenin ilk oluşumu evresi olan zühd dönemi aslında insanlık tarihinin sahip olduğu ve tükettiği ile ilişkisinde bildirilmiş ölçüyü koruma teşebbüsünden başkası değildir. Tasavvuf erbabının aşırı zühd uygulamaları günümüz tüketim standartları ile kıyaslandığında akla zıt olduğu yönünde çıkarımlar yapılabilir. Öncelikle tarihsel açıdan bakıldığında imkânların ve üretimin sınırlı olduğu dönemlerdeki tüketim alışkanlıklarının günümüz ile kıyaslanması söz konusu dahi edilemez. Bu gerçekten ötürü Hz. Peygamber’in hayatın zahidane yaşantısına dair onlarca ibretlik örneği tek tek vermeden, genele matuf açıklama yapıp, onun ilahi ve insani olarak sunulmuş dünya nimetlerinden yetecek kadarını tercihi, Müslümanlara ideal olanı gösterdiğinden söz edilmiştir.

İslam’ın ruhsal yaşantısını en güzel şekilde tecrübe etmeyi gaye edinen tasavvuf, Hz. Peygamber’in dünya nimetlerine karşı sergilemiş olduğu tavırdan hareketle zühd, vera, fakr, şükür, sabır, tevekkül, isar, riyazet, halvet gibi kavramlarla insanın madde ile nasıl bir ilişki kurması gerektiği konusu üzerinde durmuştur. Asıl gayenin, dinin ruhsal ve duygusal olarak tecrübe edilmesi olsa da insanoğlunun bedensel/cismani olarak madde ile olan zaruri ilişkisi dolayısıyla şehâdet âleminde semalara doğru seyirde nesnelere ile kurulacak bağın sıhhati dikkate alınmak durumundadır. Bu nedenle tüketim nesnelere havuzu olan dünya karşısında insanın, Hz. Peygamber’in hayatında

görüldüğü gibi iradeli ve ölçülü bir zühd tavrı takınması gerekmektedir. Tasavvuf geleneğinde zühdün pratik uygulaması olarak başvurulan riyâzet, salikte bu bilincin uygulamalı şekilde geliştirilmesini sağlamaktadır. Bu bilinçlenme sürecinde kişi verâyı yani şüpheli şeylerden sakınma bilinciyle dünyaya karşı takvalı bir bütünlük sergileyebilir (Serrac, 1960: 70).

Takva yolunda kişiyi olgunlaştırıcı riyazet uygulamalarında az yemek, az uyumak ve az konuşmak insani eylemler açısından temel işlevlere karşılık gelmektedir. Bunların terbiye edilmesi hemen hemen bütün hayatın düzene sokulması anlamına gelmektedir. Gazali (1975: 520-582), İhya-u Ulumi'd-din adlı eserinin üçüncü cildinde bu üç temel ihtiyacın ölçüyle karşılandığında insanın bireysel ve toplumsal hayatta karşılaştığı birçok problemin çözüme kavuşturulacağını anlatır. Gazali dünya malının özünde ne hayır ne de şer olmasının mümkün olmadığını söyler ve yukarıda değinildiği gibi onlara sahip olup, tüketenin niyet ve amellerine göre hayır ya da şer aracı haline gelebileceğini savunur. Riyazet ile kontrol edilmiş nefislerin eliyle servet güzel amellere vesile kılınıp dünya ve âhiret mutluluğuna; hedonist bir yaklaşımla ölçüsüzce tüketilen mal, isyana ve ilerleyen safhalarda küfre kapı aralayabilir. Benzer şekilde Abdülkadir Geylâni (1330: 29)haram kılınanlar dışında nimette mübâhlığın esas olduğu hükmünden hareketle dünya nimetlerinin ahiret saadeti için hizmetçi gibi kullanılabilmesi, onlardan istifadeyi asıl gayeymiş zannedip aldananların Allah'ın (c.c.) rızasından uzaklaşacağını belirtmiştir. Aklını kullanarak Allah'ın bildirdiği ölçüler dâhilinde dünya nimetleri adeta bir ganimet, aksi yönde davranan cahiller için ise gaflet vesilesidir (Gazali, 1994: 250-253). Bu manada madde ile mana ilişkisinin birbirini tamamladığı ve dünyevi nimetlerin doğru şekilde tüketildiğinde âhiret nimetlerine kavuşmaya vesile olduğu görülür.

Tüketim kavramı, tasavvuf geleneği içerisinde ayet ve Hz. Peygamber'in yaşantısı dâhilinde yeterli olan ölçülükle birlikte manevi kemâlat mücadelesinde araçsal olarak değerlendirilmiştir. Tüketim algısının sınır tanımaz bir egoizmle sorunsal hal aldığı günümüz evreninde tükettikçe mutlu olacağını zanneden insan aslında tükettikçe tükenmişlik tecrübe etmektedir. Zihinsel ve duygusal olarak kapitalist hegemonyanın tüketim nesnesine dönüşen insan için aslında tasavvufi düşünce bilinç ve irade kontrolü açısından fırsatlar sunmaktadır. İlerleyen bölümlerde sunulacak doğru uygulamalardan en temel tüketim ihtiyacı olan yeme alışkanlığının kontrolü için uygulanan az yeme riyâzetine kısaca değinmek isteriz. Ramazan ayında tutulan oruçlarda bütün Müslümanlar tarafından ifade edilen bedensel ve ruhsal rahatlama, kötü düşünce ve duyguların azalması, hayatın daha sakin ve anlamlı bir hale gelmesi, sosyal ilişkilerin kuvvetlenmesi gibi mânevi katkıların sağlandığı görülür. Allah'ın farz kıldığı oruç ibadetinden elde edilen mânevi tekâmül fark eden tasavvuf ehli riyâzet uygulamalarıyla bu değişim hallerini makamlara dönüştürme uygulamaları geliştirmiştir. Az yemenin talibin şahsiyeti başta olmak üzere, bakış açısı ve düşüncelerinin değişimde büyük katkıları olduğu belirtilmiştir (Mekki, 1310: I/94). Birincil ihtiyaç olan yeme ve içme güdüsünü uygun ölçüler dâhilinde kontrol etmeyi öğreten riyâzet uygulamaları daha sonraki ihtiyaçlar için insana idmanlı olma imkânı sağlamaktadır. Çünkü en çetin ve zaman alan

yeme arzusu tasavvufi düşüncede dünyaya tamahın karşılığıdır. Yemek yemenin asıl gayesini keşfeden insan dünyanın ve dünya hayatının da gayesini daha kolay anlamaktadır. O nedenle bir araç olarak uygulanan az yeme riyazeti, dünyaya bağlanma arzusunu kırar (Kuşeyri, 1990: 73). Dolayısıyla maddeye endeksli geçici mutlulukların kölesi olmaktan kurtulan insan ona sahip olduktan sonra eşyanın yaratılış hikmetine uygun kullanmayı öğrenecektir. Ki böylece ayetlerde bildirilen her şeyin yaratılış gayesi ve ölçüye uygun hareket edilebilir.

Tüketimin, modernizm ile birlikte geçici bir fayda sağlama işlevinden daha kuşatıcı bir ereksellik muhtevasına bürünmesi eşyanın hakikatine ve âlemin düzenine aykırıdır. Niceliği itibarıyla zaten geçicilik arz eden eşyanın bir gaye haline evrilip daha sonra aniden bir anlam ve değer yitimine uğraması insanı sadece bedensel ihtiyaçları açısından değil duygusal, ruhsal ve toplumsal açıdan çelişkilere boğmaktadır. Oldukça devingen olan tüketim gayeleri yüzünden eşya hayalleriyle dolu çevre artık seçme kapasitesinin üzerine çıkmıştır. Üretimin merkezi olan gelişmiş toplumlar tarafından dahi ciddi bir sorun olarak yaşanmakta olan bu sürecin sağlıklı bir değişimle nasıl aşılacağı tartışılmaktadır. Geline durumu daha iyi anlayabilmek için tüketime imkân sağlayan üretimin arttığı dönem ve dönemin temel referanslarına değinmek yerinde olacaktır.

3. Modernizm, Kapitalizm ve Tüketim

Tüketimin, insanın ihtiyaçlarının karşılanması ve mutlu olması için gerekli bir eylem olduğunu düşünmekle birlikte giderek büyüyen bir sorun olduğu kabul edilmektedir. Sorunlu bir yönü olduğu aşırı tüketimin yaygınlık kazanması ve onun sonuçlarının görülmesiyle fark edilmiştir. Tüketimin yaygınlık kazandığı imkânların doğuş sebepleri açısından üretim biçimleri ve felsefesinden hareketle dünyaya dair genel bir okuma biçimi olarak modernizme ulaşılır.

Ussallığın ve nesnelliğin öncülüğünde keşfedilmesi gereken dünya ancak insanlar için yaşanabilir olduğu tezine dayanan modernizm sanayileşmenin perspektifini oluşturmuştur. İnsana ve doğaya dair doğru okumanın salt akıl ve gözlem aracılığıyla yapılması şart olan modernizm dinin hayattan tamamen çıkarılmasına, sadece bireysel bir manevi duygulanımla sınırlı kalabileceğine hükmetmiştir (Giddens, 2010: 28-30). Dolayısıyla kutsal olanın geçmişe nazaran bütün yaşamı kuşatan etkisi yok sayılmıştır. Modernizmin ilim merkezli bakış açısı insanın günlük yaşamında dini kurum ve onların fonksiyonlarının değerini kaybetmesi manasına gelen sekülerizmi doğurmuştur (Marshall, 1999: 645). Batı dünyasında birtakım haklı gerekçelere dayanan hesaplaşmanın galibi olan modernizm, insanın günlük yaşamına dair sunmuş olduğu bilimsel gerçeklerle birlikte hukuk ve ahlakı rasyonalist yaklaşımıyla düzenlenebileceği iddiasına sahip olmuştur (Foster, 1983: 5). Hristiyanlık ile olan bağları koparılan toplum modernizmin rasyonalist ve pozitivist kesin doğrularıyla şekillenmek durumunda kalmıştır (Giddens, 1994: 48-49). Dolayısıyla modernizm, tahtından ettiği Hristiyanlığın yerine bilimle ilerlemenin ve üretimde kalite ve standardın yakalanmasından toplumsal hayata kadar hemen her yönüyle olması gerekenleri şekillendirme teşebbüsü olmuştur (Harvey, 1999: 9). Bu

nedenle Lasch (2006: 94), modernizmi sonuçlarını da değerlendirerek “inançsızların inancı” olarak tarif eder. Ciddi bir paradoks olarak modernizm dine karşı oluşturduğu yenilik iddiasıyla ortaya çıkan düşünce aslında katı bir sekülerizmden başkası değildir.

Modernizmin rasyonalist yaklaşımı üretim, ekonomi ve modern pazarlama alanlarında yeni kurumlarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Rasyonalite ile birlikte hazcı bir tüketim anlayışıyla dinin dayattığı düşünülen sınırlardan kurtulmaya başlandığı 18. yüzyıl, günümüze uzanan tüketimin toplumsal bir role evrilmesinin başlangıcı olmuştur (Sassatelli, 2007: 37). Sanayileşme ile değişen üretim biçimi kitlesel tüketimi desteklemiştir. 19. yüzyılda İngiltere, Fransa ve ABD’de görülmeye başlayan büyük mağazalarda insanlar birçok ihtiyaçlarını bir arada karşılama kolaylığına erişmiştir. Tercih edilen bu yeni alış-veriş tarzıyla üretim artmış, teneke ve şişe gibi dağıtımı kolaylaştıran paketleme teknolojileri sayesinde önce ulusal sonra uluslararası markalar oluşmaya başlamıştır (Goodwin vd., 2008: 7). İlk neslin üreterek zenginleştiği 19. yüzyılın sermaye sahipleri alışageldikleri şekilde tüketerek yaşamlarını sürdürmeye devam ettirirken onlardan sonra gelen ikinci ve üçüncü nesil daha çok tüketici olmaya başlamıştır (Solomon, 2006: 474). Yüzyılın sonlarında ise geçmişte evde vaktini geçiren kadınlar kapitalizmin yeni sosyal alanları olan büyük alış-veriş mağazalarında tüketerek yeni bir role sahip olmuştur (Bocock, 1997: 100).

Sanayileşmiş ülkeler elde ettikleri gücün artarak daha geniş alanlara yayılması gayesiyle giriştikleri savaş yıllarında silah sanayi dışındaki üretim sektörlerinde büyük bir durgunluğa sebep olmuştur. Avrupa ülkelerine kıyasla kaybı hafif olan ABD’nin finansal olarak daha güçlü olduğu bir durum ortaya çıkmıştır (Hobsbawn, 2013: 230-247). Bu süreçte savaş tahribatı az olan ABD tüketimi artırarak, üretimi ve dolayısıyla da işsizliği azaltmaya dayanan Keynesçi yaklaşımla ekonomik buhranı aşmıştır (Rosanvallon, 2004: 43-44). Otomotiv sektöründe Fordist üretim ve pazarlama teknikleriyle güçlenen ülke 20. yüzyılın ortalarında ihracatla desteklediği iç tüketimi tekrar üretim alanlarına aktararak büyüyen ABD yaşam tarzıyla bütün dünyanın hevesini cezpt etmiştir. Böylece teknoloji ve ekonomik güç ile şekillenen ABD rüyası kültürel ve siyasi olarak da değerler ihraç eder konuma gelmiştir (Lasn, 2004: 66-68).

Sürekli büyüme ve kazanmanın peşinde olan kapitalizmin belirli bir noktada durma gibi bir hedefi yoktur. Weber (1999: 17), kapitalizmi kendini daima yenileyen bir kazanma gayreti olarak tarif eder. Kapitalizmin merkezi olan ABD, iç tüketimi teşvik etme, Fordist seri üretim ve finansal sistemi kontrol altına alma gibi önlemler sayesinde büyük buhrandan kurtulmuş, bu süreçteki tecrübesiyle küresel markalarla dünya çapında bir tüketim anlayışı oluşturmuştur (Holt vd., 2004: 70). Her tarafa akabilen bu özelliğinden dolayı “sıvı modernizm” olarak tarif edilen kapitalizm (Bauman, 2000) sadece üretim-tüketim bağlamında değil kültürel değerler, yaşam tarzları ve hatta eğlenmek için harcanan boş zaman faaliyetlerinin şekillenmesine kadar sirayet etmiştir (Aytaç, 2004: 116). Daha çok para kazanma ilkesiyle verilen savaşta ihracat büyük bir önem arz ettiği için kapitalizme uyum sağlayamayanların ayakta kalmaları ve yükselmeleri güçtür (Weber, 1999). Çünkü kapitalizm sadece kendi hedefleriyle ilgilenmez; olası sosyal, kültürel, politik şartlar uygun olmasa bile sermayenin düzenli olarak büyümesi

zorunluluğu istikrarlı bir şekilde sağlamak için ortamı hazırlamak durumundadır (Harvey, 1999: 198-205). Dolayısıyla kapitalist düzenin kurallarına aykırı tepkilere ekonomik özgürlük sunulmaz. Sermayenin artması için gerekli büyüme giderek yükselen tüketimin şişirilmesinden geçmektedir. Bu durum üretilen her şeyin israf edilerek harcanmasını gerektirmektedir. Böylece üretilen şeyleri olabildiğince çok, hızlı ve tekraren tüketen bir insan kitlesine ihtiyaç duyulur (Baudrillard, 1998). Teknolojinin yardımıyla üretim sorunları yaşamayan yeni kapitalizm tüketimin artırılmasına ağırlık vermiştir. Bu gaye için medya en etkin kullanılan araçtır (Aytaç, 2004: 115-17). Medya’da eğlence amaçlı programlarda ve reklam aralarında teşvik edilen tüketim kültürü aynı zamanda oluşabilecek karşı söylemlerin de seslerini kısmaktadır (Schudson, 1999: 172).

Ekonomik bir sistem olarak zamanın şartlarına göre gelişen kapitalizm sermayenin belirli ellerde biriktiği hegomonik bir güç olarak sınıfsal farklılıklarına yol açar (Storey, 2000: 11). Dünyadaki zenginliklerin % 40’ına, oranı dünya nüfusunun sadece % 1’ine karşılık gelen zenginlerin sahip olması ve dünyanın en zengin % 10’luk diliminin, dünyanın zenginliğinin % 85’ini yönetiyor olması bu gerçeğin delilidir (Randerson, 2006). Öte taraftan milyonlarca insan açlık sınırının altında yaşamaya mahkûm edilirken medya sektöründe baskın şekilde kapitalizm kendi tüketim kültürünü insanların karşı koyamayacağı bir rahatlık ile birlikte sunar. Medya başat rolü üstlenmek üzere âdeta kapitalizmin azizi olarak heveslendirilen tüketim kültürü aracılığıyla insanlar pasifleştirilir (Adorno ve Horkheimer, 2016: 55-84).

Modernizm ile başlayan bütün hayatın bilimsel otoriterlikle düzenlenmesinin ekonomik bir sonucu olarak ortaya çıkan kapitalizm, üretim için gerekli iş gücünü yetişkin erkeklerin karşılayamamasından dolayı kadın ve çocukları düşük ücretlerle çalıştırmış olmasından ötürü “merhametsiz bir strateji” olarak tarif edilmiştir. Daha sonraki dönemlerde bir takım sosyal ve politik reformlarla iyileştirilen bu sömürü düzeni yavaş yavaş değiştirilse de günümüzde aşırı tüketime yönlendirilen insanların ihtiyaçlarını karşılamak için daha fazla çalışmak zorunda bırakılıyor olması düzenin farklı şekilde devam ettiğini gösterir (Goodwin vd., 2008: 6). Kapitalizmin devamlı kazancı yükseltme motivasyonu onun değişen şartlara kendini hızlıca uyarlamasını zorunlu kılmaktadır. Her alanda görülen onun bu akışkanlığı konumuz olan dini ve maneviyat alanında açıkça gözlemlenmektedir. Örneğin küresel bir kola şirketinin Ramazan sofralarının vazgeçilmezi olduğu ya da aynı şirketin binlerce ülke insanına iş verdiğini reklam ederek dini ve milli bir söylemlerle tüketimi teşvik ediyor olması önemlidir. Çünkü sekülerizm ile birlikte özellikle kamusal alandan tamamen ayrıştırılan dinin, doğrunun modernist düşünceden başka tezahürünün olmaması beklenen bir üretim sonucunda milli referansların cazibe aracı haline dönüştürülmesi kapitalizmin sadece ekonomik bir hegemonya dayatmadığını gösterir.

Postmodern süreçle birlikte dinsel ve yerel değerlerin kapitalizm tarafından kullanılmaya başlanmış olması rasyonalitenin güdümünde sekülerleşen dünyada dinin hayattan kopmadığı; aksine gerçek manası kimi eleştirilere maruz kalsa da semboller ile birlikte en azından form olarak güçlü bir şekilde varlığını sürdürdüğü görülür (Featherstone, 1991: 198). Modernizmin katı ve bütüncül bir yaklaşımla

inkâr ettiği din bırakın ortadan kalkmayı her bir bastırılmışlığa karşı kendini farklı şekilde canlandırmış, dönüşümler sergilemiştir (Giddens, 2010: 259). Modernizmin ürettiği bilgi, kapitalizmin geliştirdiği teknolojik kanalların onların kendi doğruları ve gayelerine hizmet ettiği gibi beklenenin tersi yönde dini bilgiler özellikle medya aracılığıyla dolaşmaya başlamıştır. Dolayısıyla modernizm sonrası kamusal olarak yok sayılan din bu defa daha küçük çaplı ya da bireysel dini eğilimler üzerinden yaşandığı bir dönem ortaya çıkmıştır (Ostwalt, 2006: 45-55). Bu tespitlerin bir sonucu olarak ülkemizde kapitalizmin baskın şekilde varlığını hissettirdiği 1980'li yıllardan sonra medya sektöründe bir patlamanın yaşandığı, aynı şekilde dini hassasiyete sahip medya organlarının artış gösterdiği müşahade edilir.

Modernizm ve kapitalizm her ne kadar bir dünya ve insan yönetimi anlayışı ileri sürse de süreç ve sonuçlar şimdiye kadar tam arzu edildiği yönde değildir. Dinin etkinliğinin kabul edilmiş olması, doğrunun ve iyinin farklı kültürlerin geleneklerinden besledikleriyle de tecrübe edileceği olgusu onların temel ilkelerinden saptıklarının ispatıdır. Ancak değişken ve akışkan yapılarının gereği olarak farklı şekillerde hayatı etkileyen modernizm ve kapitalizmin, bugün kabul etmiş olmasına rağmen dinin kendine has şekilde yaşantılanmasına izin verdiğini söylemek güçtür. Çünkü konumuz olan tüketim bağlamında din ve dini değerlerin tüketim meta gibi araçsallaştırılması yönünde eleştiriler oldukça yoğunudur. Zira modernizm öncesi din özne olarak hayatın merkezindeyken modernizm ile birlikte nesneleştirilmiştir. Modernizm sonrası da nesne olmakla birlikte bir meta yani tüketim eşyası gibi muamele görmüştür (Atay, 2004: 86). Dünyevileşme olarak da tarif edilebilecek bu süreçlerde dinin semboller yönüyle zengin ancak maneviyatla beslenmiş bireysel ve kitlesel bir işleve haiz olmadığı görülür. Aslında modernizmin bireye indirgediği dinin yine bireyin manevi yönünü tatmin ediyormuş görüntüsüyle birlikte sunulan tüketim metası zayıf edilince, birlikte sunulmuş dini değerlerin de tüketildiği gibi olumsuz bir mana bilinçte işlenmektedir. Çünkü tüketim zaten olumsuz bir mana içermektedir (Penpece, 2006). Dolayısıyla tüketim esnasında izafi bir haz veren metanın zayıf edilmesi sembolik bile olsa kendisiyle birlikte sunulan manevi değerleri etkilemektedir. Dolayısıyla modernizmle birlikte bireysel bir obje olarak yaşanması gerektiği fikrinin daha da ötesinde tüketim süreci ile sınırlandırılmış bir maneviyat özgürlüğü ile karşıya kalınmaktadır. Hâlbuki Allah (c.c.) Kur'an-ı Kerim'de "Biz o kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık" (En'am, 38) buyurarak İslam'ın bütünlükle birlikte derinlik arz eden bir din olduğunu bildirmiştir. Bir başka ayette temel ihtiyaç olan yemek ile ilgili olarak nelerin yenmeyeceğini açıklamış ve "...bugün size dininizi bütünlükle, üzerinize olan nimetimi tamamladım, din olarak sizin için İslam'ı beğendim..." beyanıyla dinin işlevi hakkındaki hüküm bildirilmiştir (Maide, 3). Hayatın her alanı ile ilgili bilgilerin ilkesel olarak net bir şekilde ortaya konulduğu İslam'ın dünya algısı modernizm ve kapitalizmden çok farklıdır.

İslam, hayatı din-dünya diye ayırmadığı için üretim ve tüketim konusunda yukarıda değinildiği üzere bir ölçü serdeder. Bu ölçüde modernizmin iddia ettiği gibi sadece insan yoktur, bütün âlemin bir düzeni vardır, insan halife olmayı irade ettiği için bilinçli olarak onun korunmasından

mesuldür. Modernizm ve kapitalizmin tarihte sebep olduğu insani trajedilerin yanında umarsızca tükettiği doğada giderek artan ekolojik sorunlar tehlikeli boyutlara ulaşmıştır (Harvey, 1999: 200-2005). Buna karşın Allah; "Göğü Allah yükseltti ve mizanı (dengeyi) O koydu, sakın dengeyi bozmayın" (7-8) buyurmuştur. Bu hakikati içselleştiren tasavvuf ehli canlı-cansız varlığın yaratılış gayesine uygun hareket etmiştir. Zira tasavvufi hikmet anlayışıyla yaratılmışların gerçek bilgisini onların hamdine layık muamelelerde davranışsal olarak da tatbik etmek suretiyle âleme adalet ve zerâfetle davranmışlardır (İbn Arabi, 2013: 107). Modern kapitalizm gibi bütün doğayı tüketim ve sermaye aracı olarak görmek yerine âlem ile ontolojik bir bağ kurarak mizanın gereği gibi davranmanın akli ve mistik bilgisi benimsenmiştir. İnsanın ontolojik seyrinin açıklandığı beyitlerinde Mevlana şöyle söyler; "Ben cemadattandım, öldüm, yetişip gelişen bir varlık, nebat oldum. Nebatken öldüm, hayvan suretinde zuhur ettim. Hayvanlıktan da geçtim, hayvanken de öldüm de insan oldum." (Mevlana, 1990: III; b.3901-2). İnsandan önce yaratılmış cemadat, nebatat ve hayvanatın insan hayatı için elzem olması nedeniyle onların özlerinden istifade eden insanda onlardan zerrelere bulunduğunu ifade eden Mevlana gerçek müminin bu mizanı koruması gerektiğini belirtmiştir. Ki aşamaları doğru şekilde ifa eden insanların ancak ruhlarının yüceltilip melekler âlemine uçabileceğini söyler. Ancak son aşamayı gerçekleştirebilmek için insan, sınırsız arzu ve heveslere sahip nefsinin öldürmelidir (Mevlana, 1990: III; b.3900-3903). Çünkü Allah ancak nefsinin kötülüklerden arındırılarak kurtuluşa ereceklerini bildirmiştir (Şems, 9). Dolayısıyla bugün temel ihtiyaç ya da lüks tüketim mallarıyla tatmin ve huzur arayan insanlık fitri yaratılış gerçeklerinden uzaklaşmıştır.

Nefsin her arzu ettiğinin yerine getirilmesinin maddi ve manevi bir felâket olduğu günümüz aşırı tüketiminin sonuçlarıyla da birebir örtüşmektedir. Tükettikçe mutlu ol sloganıyla mesaj bombardımanına maruz bırakılan insan, doğaya verdiği tahribatın sonuçlarıyla kendi yaşamını tehlikeye atmaktadır. Aşırı tüketimin yoğunlaştığı 21. yüzyılda daha önce olmadığından fazla çevresel ve doğal problemlerle karşı karşıya kalınmıştır. Sanayileşmenin sebep olduğu problemlerin temel nedeni tüketimdir. Yeryüzü halifesi olan insanlık, koruma sözü verdiği dünyayı, kontrolden mahrum nefsi yüzünden tahrip etmektedir. Hâlbuki manevi olduğu kadar maddi olarak da yaratılışının topraktan geldiği ve Allah'ın insanı yerden ot gibi bitirdiği, ölümünden sonra onu tekrar toprağa döndüreceğini ve kıyamet günü onu topraktan yeniden çıkaracağını bildirerek eko-sistemdeki ontolojik ortaklığını bildirmiştir (Nuh, 17-18). Dolayısıyla İslami hakikatler dünya hayatının devamı için elzem olan maddi gerçekliğe de dikkat çekerek insanın sağlıklı yaşamı için dünyevi ve uhrevi ideal bileşkeyi sunmaktadır. Rasyonel aklın kutsanmış insanı, gelinen durum itibarıyla kendi intiharını gerçekleştirmek üzeredir. Tüketim ile hedonizmin gerçekleşeceği beklentisi insanı bağımlı kılmış, aklını kendinin ve doğanın menfaatine uygun kullanmak yerine bireyselliğin yani egoizmin tek gerçek olduğu algısının sonucu insanlık yakın gelecekte soluyacak temiz hava, içilebilecek kaynak su, tüketilecek doğal gıda bulamama riskini bizzat kendisi oluşturmuştur.

Tasavvufi zühd ve riyâzet uygulamalarıyla kontrol altına alınan nefis, kişinin manevi yaşamını etkilemekle kalmaz

günlük yaşantısında eşyaya karşı pozitif ve koruyucu bir bakışın sahibi olur. Çünkü aslının yaratıldığı toprak ile birebir ontolojik ve egzistansiyal ilişkinin farkındadır. Oruç tutarak bir dilim ekmeğin ve bir bardak suyun kendisi için ne anlama geldiğini halvete girmiş bir derviş aynel-yakin derecede idrak eder. Varlığın hikmet sebebinin temel tüketim nesnelere üzerinden dar manada yaşayan sâlik bu sistemin genişleyerek bütün âlemi ve âlemleri içerdiğini hisseder. Allah, insanı topraktan yaratıp sonra onu öldürerek yine toprağa döndüreceğini ve sonra hesaba çekmek için tekrar yaratacağını bildirdiği ayeti tasavvuf ehli “Ölüm gelip çatmadan evvel, şehvani ve nefsanî hislerinizi terk etmek suretiyle bir nevi ölünüz” (Acluni, 2: 29) kutsî hadisiyle tevîl ederek dünya ve âhîret hayatını tanzim etmek istemişlerdir. Böylece seyr-u sülûk adı verilen uygulama ortaya çıkmıştır. Tasavvufî eğitimin merkezinde yer alan bu uygulamada kişi madde ile olan ilişkisini nefsin arzularının aksine minimum seviyede ihtiyacının ne olduğunun bilincine varır ve böylece maddî bağımlılığın uzak şekilde temel ihtiyacının gerçek seviyesini görür. Bu şuardan sonra kendisi için israf olanın ne olduğunu da bilir. Böylece yeryüzü halifesi görevinin manasını idrak eder, Allah’ın her şey için koymuş olduğu ölçüyü yine Allah’ın emrettiği adalet ile koruma prensibini edinir.

Bütün dünya ile birlikte bizzat insanın tüketim için araç olarak kullanılması felsefesine kökten karşı bir geleneğe sahip İslam inancının bütünlük içerisinde sunmuş olduğu dünya ve ahîret hayatını uygulayarak gerçekleştiren tasavvuf ehlinin benimsemiş olduğu zühd anlayışı, üretim ve tüketim dengesini ihtiyaç zemininde, doğal ölçüde dengelenmesini sağlamaktadır. Maddî ihtiyaçların kanaat-israf dengesini bireyin kendi imkânları dâhilinde değerlendirme özgürlüğünü öğreten tasavvufî eğitim insana, nefsinin aşırı isteklerine karşı mücadele edebilme kabiliyeti kazandırır. Böylece doğa üzerinde yıkıcı güçleri bulunan insanoğlu ilahî adaletin vicdanlarda lezzetli bir şekilde uygulanma arzusuyla kozmik mutluluğu tecrübe edebilecek hale gelir. İşte bu noktadan sonra doğa insan için sadece tüketim evreni olarak değil ilahî bir ölçüyle birbirine bağlı olan kozmik bir sevgi dünyası olarak algılanır.

4. Tüketim Kültürü ve Benlik

Tüketim kültürü ifadesinin ilk defa ne zaman ortaya çıktığı tartışmalıdır. Kavramın ilk defa 18. yüzyıl İngiltere’inde gelişmiş kumaş endüstrisinin ürettiği malların tacirler vasıtasıyla satılması sürecinde kullanıldığı ortaya atılmıştır (McCracken, 1988). Williams (1982: 175) ise kavramın ilk defa 19. yüzyılda Fransız toptancı ve reklamcıları tarafından kullanıldığını ileri sürer. Her iki dönemin ortak özelliği olan kapitalist üretim anlayışının desteklediği altyapı, organizasyon ve uygulamalarla yeni pazarlama anlayışının reklamlar eşliğinde teşvik edilen moda ile toplumda yaygınlaşmaya başlaması anlamına geldiği söylenebilir (Slater, 1997: 3-9). Tüketim kültürü; modern kapitalizmin, aktif ideoloji şeklinde günlük yaşamın her alanına küresel çapta bir yayılması olarak tarif edilebilir (Veblen, 1994). Tekelci bir tarzda ekonominin yeniden dizayn edilmesi için toplumun arzu edilen tüketim biçimini öğrenmesi ve ona alıştırılması sonucu tüketim toplumu oluşmaktadır (Baudrillard, 1997: 90).

Kültürün insan tarafından üretilmiş olmasından ötürü tüketimin kültür olarak benimsenmesi ilk nazarda doğal karşılanabilir. İnsanın düşünce ve eliyle belirli bir forma kavuşturarak ortaya koyduğu maddî ya da manevî kültür unsurlarının bir süre sonra özne olarak onu üreten insan tarafından bu defa insanı şekillendirecek bir güce kavuşması önemli çelişkidir. İnsan aklını ve bunca geçmiş kültürel tecrübeyi silikleştiren tüketimin cazibesi nereden kaynaklanmaktadır? Bu soruların cevabı aslında ilk bölümde değinilen zühd ile yakından ilişkilidir. Tasavvufî geleneğin bu bağlamda ortaya koyduğu düşüncelerden önce tüketim toplumuna dair uzmanların perspektiflerine değinmek yerinde olacaktır.

Featherstone, tüketim kültürünün üç boyutu olduğunu söyler. Bunlardan ilki kapitalist Batının ürettiği ürünlerin kendi toplumlarında olduğu gibi diğer toplumlara da yayılmasıdır; ikincisi, toplumda oluşturulmuş anlamıyla ürünlerin tüketilirken elde edilecek tatmini gerçekleştirme arzusu; üçüncüsü, tüketimin başlı başına bir eğlence ve mutluluk kaynağı olarak algılanmasıdır (Featherstone, 1991). Daha önce modernizm ve kapitalizm ilişkisinde görüldüğüne benzer şekilde onların bir sonucu olan tüketim kültürü de sadece bir tüketim davranışından ibret değildir. Çünkü tüketim geçmişte olduğu gibi ihtiyaçları gidermeye indirgenemez. Bugün tüketim; ahlak doktrini, sosyal statü göstergesi, ekonomik gelişmişliğin bir işareti, sosyal hareketlilik ve kamu politikalarını etkileyecek güçte çağrışımlar barındırmaktadır (Gabriel ve Lang, 1995: 3-7). Araştırmalarda tüketicilerin amaçlarının moda ile birlikte medenileşme, Batılılaşma ya da Batılılara özenme şeklinde bildirmiş olmaları bu düşüncüyü desteklemektedir (Ger ve Belk, 1999: 70).

Küresel tüketim kültürünün aynı zaman diliminde dünyanın birçok yerinde organize olmuş yapısıyla ve pazarlama stratejilerinde uyguladığı sürekli güncellenebilme kabiliyetine sahip özelliği ve teknolojiyle ideolojik ve sosyal süreçleri canlı tutmaktadır (Mazzarella, 2004: 355). Mantıklı ve özgür bir seçim fırsatı sunarak tüketimle birlikte kültürel değerler, normların transferi gerçekleştirilir ve tüketici davranışları yönlendirilir (Slater, 2000:8-9). Aynı kaynaktan çıkan ve birbirine çok yakın özellikler içeren ürünleri taklit ve benzerlik handikabından uzak bir özgünlük tutkusuyla tüketici tarafından tercih edilmesi sağlanır (Featherstone, 1991: 115). Küçük değişiklikleri içeren ürünler tüketiciye denenmemiş bir şeye sahip olma arzu ve heyecanı sunular (Bauman, 2012: 86).

Tüketimin küresel bir olgu olması nedeniyle siyaset ve kültürün içerisine sirayet eden sermaye, yerel ve bireysel talepleri beğeni ve özgünlük sağlayarak karşılamak için ciddi kurumlar geliştirmişlerdir (Zukin ve McGuire, 2004: 175). Çünkü tüketim artık bir değer ve kodlama unsuru olması nedeniyle yaşamın neredeyse temel amacına dönüşmüştür (Aytaç 2002: 124). Dolayısıyla tüketicilere kendilerini değerli ve farklı hissettirecek yaşam tarzlarını oluşturmalarına yardım edecek tüketim alışkanlıklarını, pazarlamacılar moda ve eğlence gibi kültür aktarımını sağlayan araçlar vasıtasıyla herhangi bir geleneksel ve doğal bütünlük endişesi duymadan kazandırmaktadır (Featherstone, 1991: 26). Bireyin kendi kültürü ve çevresinden gayrı bir değer ve özgünlük iddiası psikolojik ve sosyolojik açıdan garip bir durum arz ediyor olsa da şimdilik tüketim üzerinden tesis edilen bu mutluluk özellikle

reklamlar vasıtasıyla giderilir. Tüketim dâhil bütün insani ve toplumsal ihtiyaçların içinde yaşanan kültürün etkisiyle şekillendiği için yeni tüketim davranışlarını yaygınlaştırmak için kitlelere hitap etme imkânı sağlayan medya tüketim kültürünün küresel ölçekte yayılmasında başat rol üstlenmektedir.

Farklı ülkelerde değişik kültür ve beğenilere sahip insanlara sembol olmuş küresel markalarla yeni bir iletişim tarzı kazandırılmıştır (Holt vd., 2004: 70). Bugün dünyada en fazla küresel markaya sahip ABD medyayı güçlü bir şekilde kullanmamaktadır. Tüketimin körüklendiği reklam sektörü ABD’de devasa bir hacme sahiptir. 2004 yılında yapılan bir araştırmada yaklaşık 263 Milyar dolarlık reklam harcaması her bir Amerikan vatandaşı için 900 dolara karşılık gelmektedir. Sadece reklama harcanan bu miktar Avrupa’nın müreffeh ülkesi Danimarka’nın ve Körfez’in güçlü ülkelerinden Suudi Arabistan’ın milli gelirlerinden yüksektir (Goodwin vd., 2008: 8). Sadece ülke içinde reklama aktarılan bu paranın tüketim kültürünün gücünü göstermesi açısından önemlidir. Her gün binlerce reklama maruz kalan insanın medya tarafından reklam bombardımanına maruz bırakıldığını söyleyen Baudrillard (1981), günümüzde dünyanın medya tarafından tatmin edilip doyurulduğunu söyler. Reklamlar insanlarda gerçek manada ihtiyaç olmayan şeyleri ihtiyaçmış gibi gösterip tüketimi teşvik eder (Selim 1999:128). Satılmak istenen eşyanın görsel ve estetik bir takım süslemeler ile eskisinden ve diğerlerinden farklı olduğu izlenimi verilmektedir (Karaoğlu ve Şenel, 2012: 1442). Bireylerin yaşamlarında önemli bir rol referansı olarak gördükleri tüketim nesnesi sembolik bir kod özelliğine sahip olduğu (Baudrillard, 1981) için bireyin öz değeri, yaşam gayesi ürünü elde etmekle yerini bulacağı düşüncesine neden olmaktadır (Selim, 1999: 132).

Kapitalist tüketimin körüklendiği modanın bireyin kendini farklı ve mutlu hissetmesini sağladığı düşünülen ayrışmayı temsil eden zevkleri büyük maliyetlerde rağmen yaygınlaşmaktadır. Medyanın da gücü ile kapitalizm karşıtı Çin’de, özellikle kadınlar kendi kişisel zevklerini, ideallerini ve değerlerini sahip oldukları uzun geçmişe dayanan geleneklerine rağmen tüketim kültürünün salık verdiği şekilde yansıtmaya başlamıştır (Gillette, 2000). Benzer şekilde Rusya ve eski Sovyet Bloğu ülkelerinde tüketim kültürünün yaygınlaşması ile geçmişte hakir görülen Batı düşüncesinin model alınıp alınmayacağı tartışmaları yaşanmaktadır (Stearns, 2006: 86). Yine üst ve orta sınıf Müslümanlar arasında lüks tüketimin son yirmi yolda ciddi şekilde arttığı görülür (Sandıkçı ve Ger, 2002: 465-470). Şeriat ile yönetilen ve kadınların sosyal hayata katılmaları konusunda sınırlamaların olduğu ülkelerde kadının önemli tüketim metası olan otomobil kullanması ve eğlence dünyasında yer alarak tüketici konuma gelmiş olması da örnek gösterilebilir. Tüketim kültürünün çeşitli vesilelerle teknoloji ve üretimin düşük olduğu az gelişmiş ülkelerde toplumsal değişimi daha hızlı ve karşı konulamayacak şekilde tüketim alışkanlıklarını değiştirmesi söz konusudur (Konyar, 2000: 20). Bu bağlamda özellikle radikal yoruma sahip toplumlarda dayandığı değerlerin tersi yönde hızlı değişikliklere gitmesi ya da gitmek durumunda bırakılması küresel kapitalizmin, politika ve din ile olan ilişkisi konusunda ciddi araştırmalar yapılmasını zorunlu kılmaktadır.

Tüketimin birtakım değerlerin ve yaşam arzlarının kendini ifade edebilme imkânını bulduğu ölçüde özgürleştirici bir yanı olduğu ifade edilir (Douglas, 1997). Ancak hiçbir şekilde eşit imkânlar söz konusu olmadığı için üretim çıktılarının maliyeti, ürün çeşitliliğini yakalama, pazarlama ve reklam gibi dallarda büyük sermaye sahiplerinin dışındaki küçük üreticiler sadece onların taşeronu olabilmektedir. Dolayısıyla küresel markaların sunmak istediği kültürün dışında kalanların özgür ve eşit şekilde etkinliği söz konusu değildir. Sadece tüketim değil üretim ve talep oluşturulması sürecinde etkin olan büyük markalar, piyasayı iyi tanıdıklarından ötürü ödeme imkânları dışında tüketicinin ihtiyaçlarını, arzularını bildikleri için tüketim faaliyetlerini örgütlü bir şekilde yönlendirmektedir (Lefebvre, 1998: 60). Bunun sonucunda bireysel ve kitlesel düzeyde gelişmiş toplumların ürettiği kültür çevresinde yeni kimliklerin oluşması söz konusu olmaktadır (Konyar, 2000: 19-21). Sonuç olarak piyasada Batı kültürünün kendini özgürce tanıtmaya imkânı bulunduğu söylenebilir (Miller, 1985).

Tüketim kültürünün günümüz toplumlarında bu denli belirleyici olmasının temel sebebi insanlara bir doyum ve haz vermiş olmasıdır. Aslında tüketim kültürünün bu gücü kendinden kaynaklanmamaktadır. Onu doğuran ana akım olan modernite bu duruma ortam hazırlamıştır. Çünkü modernizm, daha önce ele alındığı üzere yepyeni bir bakış açısıyla bütün dünyayı ve insan hayatına yön vermiştir. Dolayısıyla yaşama köklü değişiklik getirerek mevcut kültürü darmadağın etmiştir. Bunun sonucunda modern kurumları maharetiyle bireylerin kimliklerine, benliklerine ve yaşamlarına direkt etki etmiştir (Giddens, 2010: 10-12). Modernizmin ardından gelen post-modernizmle devam eden oturmamış ve tatmini gerçekleştirememiş toplumlarda çözülen, birbiriyle ilişkisi kopmuş ve parçalanmış kimlikler görülür (Jameson, 2005: 192-197). Bu durumun sonucunda anlam ve değer sorunu yaşanmış ve derin bir şekilde hissedilen boşluk giderek yaygınlaşmıştır (Sayar 2011: 79). Modernizmin determinist bilimselliğini umulmadık şekilde olumsuzlayan bu durumun modernizmin maddici yönünün kuvvetli temsilcisi kapitalizm eliyle tüketim kültürünün sunduğu bireysellik ve hazcılık ile doldurulmaya çalışıldığı bir durum yaşanmaktadır. Topyekûn bir medeniyet algısı oluşturma arzusunu gerçekleştirememiş olan modernizm, post-modernizm ile birlikte hedefini bireye indirgemiş sunduğu konfor ve hazlar ile bireyin kendini gerçekleştirebileceği bir egzistansiyalizm sunmaktadır (Sayar, 2010: 20).

Tüketim kültüründe ürünlerin sembolik mana içermesi nedeniyle satın alınan meta üzerinden diğerlerine bir mesaj gönderilmektedir (Kniazeva ve Venkatesh, 2007: 422). Ürünün sunacağı direkt faydadan ziyade karşı tarafta oluşan algılar ki bunlar insanlara göre göreceli ve devamlı yükselen bir toplama ulaşacağı için beklenen tatmine ulaşamamasına neden olmaktadır (Baudrillard, 2012: 219). Örneğin birey satın aldığı kaşmir süveterin kendisine prestij sağlayabilecek pahalı bir marka etiketiyle zengin birisi olduğu algısına yol açabileceği gibi soğuk kış günlerinde akıllı ve işlevselliğe önem veren biri, estetik bakışa sahip birisi tarafından zevk sahibi bir insan, ya da çok üşüyen birisi ya da ekonomiye katkı sunmak gibi ahlaki bir değere sahip birisi olduğu gibi çok farklı mesajlar verebilir (Hollbrook, 1999). Toplumdan gelecek dönütlere göre bireysel hazlarının şekillendiği bu tüketim kültüründe aslında bireysellik vaadi toplum

tarafından şekillendirilmiş olur (Bauman, 2013: 266). Hâlbuki günümüz tüketim kültürü toplumu yok sayan bireyi, onun bedenini paganist bir yaklaşımla yücelten bir özgürlük vaat etmektedir (Featherstone, 1996: 186). Narsist bir hazcılıkla anı yaşayarak kendi zevkini ve tarzını oluşturma gayretindedir çağdaş tüketici (Featherstone, 1996: 187). Tüketiciye vaat edilen bu özgürlük ve özgünlüğün aslında gerçek bir karşılığı yoktur. Çünkü modernizm sonrası belirsizliğin her konuda hâkim olmasından ötürü tüketim ve onun sembolik boyutuyla ilgili de kesin bir değerlendirme referansının olduğu söylenemez (Thomas, 2012). Anı yaşama sloganıyla tatmin arzulan modernizm sonrası belirsizliğin hâkim olduğu felsefesi de aslında anın kime ve neye göre olduğu gibi bir sonuç doğurduğu için aslında anın manası yitirilip “ne olursa uyar” mantığı ile durum kurtarılmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla anlam aşırı görecelik ve ilkesizlik yüzünden kaybolmakta ve tüketimde hedeflenen doyumun gerçekleşmesi mümkün olmamaktadır. Çünkü arzu edilen hazzın zaman ve çevreye dair net bir anlamdan yoksunluğu söz konusudur. Buna rağmen tüketici devamlı yönlendirilmiş bir ihtiyaç algısıyla aşağı-yukarı benzer ürünlerle kısa tatminlerin sebep olduğu bir tatminsizlik döngüsüne itilmektedir (Lefebvre, 1998). Featherstone (1991: 173) tarafından “rüya âlemleri”, “tüketim sarayları olarak tarif edilen alışveriş merkezleri alışveriş sonrasında çok uzun sürmeyen bir mutluluk hatta kimi zaman pişmanlık ve yorgunluk sebebi olmaktadır. Günümüzde alış-veriş dışında yemek ve eğlence imkânlarına sahip olması nedeniyle özellikle hafta sonları ailecek güzel vakit geçirilecek bir yer olması nedeniyle bir kültür haline gelen tüketimin boş zaman faaliyeti özelliğine de kavuştuğu görülmektedir (Featherstone, 1996: 186).

Anın hazlarını yakalama gayesini benimsemiş tüketim kültürü kendini içsel olarak geliştirme ihtiyacı hissettiği dönemlerde dini, daha önceki alışkanlıklarına paralel olarak tüketir. Son dönemlerde kişisel gelişim materyalleri, mistik ve ezoterik inançlara ciddi bir meyil olduğu ancak onların gerçek manada içinin doldurularak tecrübe edilmesinden çok tüketimin nesnesi olduğu ifade edilmektedir. Kendini gerçekleştirmek için arzuladığı bilgelik ve maneviyat içeren öğreti ve teknikleri sadece anın ve akışın hazzını tatmak için sahip olur ve tüketir (Bauman, 2013: 270). Modernizm ve kapitalizmin sonucu ortaya çıkan meta merkezli yaşam, narsist kişiliğin zengin meta sahipliğine rağmen iç dünyasında hissettiği sorunlara çözüm ve manevi olarak kendini geliştirmek için Doğu'nun bilgelğine yöneldiği görülür (Lasch, 2006: 23). Modernizmin sınırlı ve katı dünyaya, ona hiç olmadığı kadar hükmetmesi ve insanın maddi gereksinimlerinin lüks eşliğinde sağlanmasına karşın insanın kendisi için arzuladığı değer arayışını doyuramamıştır. Bireysellik ile başlayan ve narsizm ile gelişen bu anlam arayışında modernizm ve kapitalizm ortaya koydukları değerler ve ürünler ile insan zamanın kısıtlı dilime karşılık gelen haz ve mutluluktan öteye geçememiştir. Hatta günümüz insanı, üretilmiş metalleri birincil gaye olan ihtiyaçtan dolayı değil arkasından koştuğu değer toplu tarafından az da olsa karşılanan imaj ve statü kazanımına vesile kılmaktadır (Miller, 2012: 7-8). Tüketim eşyası üzerinde sanal ve anlık değer kazanımı üretilen her imaj metasıyla yeni kimlik edinimi süreci başlamaktadır (Bauman, 2010: 21). Bu durum tüketim kültürünü pompalayanlar için sermayeyi büyütme aracı olarak kullanılırken vaat ettiklerinin aksine insanı mutlu etmenin

aksine onları sonu gelmeyen yeniden üretim ile bağımlı hale getirmektedirler (Bauman, 2010: 15-118). Her bir alış-veriş sonrası mutlu olan, sahip olduktan sonra mutluluğu azalan ve içten içe yeninin edinimiyle mutlu hissedeceğini zanneden insan bizzatı tüketimi yönlendirenlerin nesnesi olmuştur. Akli ve tercihleriyle kendisi için en büyük engel olarak gördüğü inanç, gelenek ve geçmişini inkâr ederek, içinde bulunduğu zamanı merkeze alıp yeni bir dünya kuran modern insanın (Harvey, 1997: 23-24) kısa bir süre sonra insanı bu dereceye indirmesi ciddi bir sorunsallık arz etmektedir. Tükettikçe bağımlılığı artan, tükettikçe dünyayı yaşamaz hale çeviren insan aldatıldığı maddi doyum ve haz beklentisi yalanıyla kendini satın aldıka değerli ve özgün zannetti. Her şeye istediği an, hızlıca tüketmeye özendirilen ve bunun imaj için erekselleştirilmiş bir güç aidiyetiyle gerçekleştiren insan hiçbir zaman reklam edilen haz ve değere sahip olamaz. Çünkü emek vermeden yani sahip olmak için mücadeleyle birlikte bir hazır bulunuşluk oluşturmadan elde edilenler tatmin etmez (Lasn, 2004: 11). Her şeyi istediği zaman tüketen insanların daha mutlu olduğu ve tüketim nesnesinin onlar için diğerlerine göre daha fazla öneme sahip olduğunu söylenemez.

Dinin ve geçmişin inkârıyla yükselen modernizm ve onun sonuçları olan sekülerizm ve kapitalizm zamanla ortaya çıkan sorunlu yönlerini telafi etmek ve yönetimini üstlendikleri küresel süreci uzatmak için yeri geldiğinde ilkelerine aykırı teşebbüslere girişirler. Aydınlanmanın; savaş ve kargaşadan uzak, şiddetin yerini barış ve düzene bıraktığı, bunların rasyonel akla sahip eğitilmiş insanlar eliyle gerçekleştirilebileceği büyük ideali günümüz birçok Batılı araştırmacının da ifade ettiği gibi ironiye dönüşmüştür (Kant, 1998). Konumuz bağlamında yukarıda modernizm ve kapitalizmin, insanın sağlığı ve mutluluğu ile ilgili vaatlerinin şimdilik gerçekleşmediğini Batılı araştırmacıların fikirleriyle ortaya koyduktan sonra içinde bulunulan durumu en çarpıcı şekilde ortaya koyduğunu düşündüğümüz “Bu dünya hayatı sadece oyun ve eğlenceden ibarettir.” (Ankebut, 64), “Dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir...” (En'am, 32) ayetleri nakletmek isteriz. Zira âyet günümüz hayatını tüketim özelliğiyle birlikte tam olarak ifade etmektedir. Dünya hayatının oyun ve eğlence olarak tarif edilmesinde elbette ilâhi hikmet nazarında birçok hâkikat vardır. Tüketim küresel bir kültür haline geldiği günümüz dünyasında oyun ve eğlence olarak tarif edilen dünya hayatının beşeri plandaki senaristi yani bu sistemin kurucuları sermaye sahipleridir denilebilir. Kısa süren ve hazzı baki olmayan dünya hayatındaki ilâhi nizam ve ölçü yok sayılarak perdelenen bu oyunun oyuncularını ve seyircileri bile zevk almamaktadır. Birbirine benzeyen oyunların sergilendiği ve devamlı izletilmeye mecbur kılınan bu sanal oyunlar gerçek hayat olan âhiret hayatına dair hiçbir tema içermemektedir. Oyuncu olan üreticiler, kendi varlıklarını ve etkinliklerini meşru kılmak için izleyici olan tüketiciye sürekli yenilik olarak vaat ettikleri ama aslında sıkıcı bir hal aldığı için bir süre sonra oyunun içerisinde onların yer almalarını ister. Tüketici olan izleyicinin kendinden bir şeyler eklemesiyle aşılına çalışılan bu durum oyunculuğa terfi eden izleyici izin heyecan ve mutluluk kaynağı olur. Ancak zamanla oyun içerisindeki rolünün senarist tarafından belirlenmiş sınırlı rol ve ifadeler nedeniyle oyunun içerisinde etkin bir karakter olmaktan ziyade aslında bu defa oyunun içinde bir seyirci gibi durmaktadır. Kendisine verilmiş sınırlı çerçeve

içerisinde bütün maharetini sergileyerek izleyicisi nezdinde kendi tarzını ve popülaritesini oluşturmak zorundadır. Günümüz tüketicilerinin içinde bulunduğu durum bundan çok da farklı değildir.

Tüketim kültürünün temel ihtiyaçları aşan, çoğunlukla lüks ve konformizmi teşvik ettiği bilinir. Zira tüketimin artırılması için iş dışında kalan zamanların tüketim için dizayn edilmesi gerekmektedir. Çünkü çalışan insanların iş saatindeki tüketimleri sınırlıdır. Bu yüzden boş vakitlerin eğlenceli hale getirilip, tüketerek mutlu kılınabilecek şekilde dönüştürülmesi gereklidir. Üstelik böyle bir tüketim davranışı eğlendirdiği için daha maliyetli olsa da tercih edilir. Hafta sonlarını değişik eğlence faaliyetleri planlanmadığında ve bunun için gerekli bütçeye sahip olunmadığında sıkıcı ve berbat bir haftasonu geçirileceğine inanılır. Günümüzde en çok para kazananların oyun ve eğlence sektöründe şöhret yapmış kişiler olduğunu değerlendirdiğimizde bu sektörlerin nasıl bir ekonomik hacme sahip olduklarını tahmin edebiliriz. Dolayısıyla Allah'ın oyun ve eğlence olarak tarif ettiği dünya hayatı tarihte hiç olmadığı kadar günümüz yaşamında somut ve soyut anlam itibarıyla yerini bulmuştur. Taraftarı olduğu takımın, hayranı olduğu aktör ya da şarkıcının idol olarak benimsendiği, onların kimlik, değer ve yaşam tarzlarını benimseyerek mutluluk aramanın yaygınlaştığı günümüz toplumlarında mutsuzluk oranlarının arttığına dair sık sık anketler yayınlanmaktadır. Ulaşılması oldukça zor bu karakterin başarıları değilse bile fiziksel özellikleriyle taklit edilmesi gerekmektedir. O yüzden onlar gibi giyinmek, yemek, eğlenmek, konuşmak bir zorunluluk olarak algılanmaktadır.

Değer atfedilen her şeyin kriterleri meşhur kişiler üzerinden reklam edilmesi nedeniyle güzel bir bayan olabilmek için modellerin ölçülerine sahip olma zorunluluğu vardır. Halbuki modellerin sadece% 23'i ideal beden ölçülerine sahiptir ancak genç bir kızın dahi %1 olasılıkla girebileceği bu ölçü imkansızlığından haberi yoktur. Buna karşın genç kızların % 69'unun bu ölçülere sahip olma hevesine sahip olduğu görülmüştür (Hamburg, 2000). Oldukça güç olan böyle bir amaç uğruna gençler narsistleştirilen hazlarını tatmin etmek için ciddi paralar harcamaktadır. Ülkemizde bile diyet, güzellik ve makyaj ürünlerinin tüketimi için medyanın yoğun bir program ve reklam serilerini görebiliriz. Bütün bunlar temel amacı aslında insanın pozitif bir benlik ve kimlik algısıyla toplumda sevilme ve saygınlık edinme ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde üçüncü ve dördüncü sıraya koyduğu bu gereksinimlerin ilginç bir şekilde beden aracılığıyla tatmin edilmeye çalışıldığı görülür. Hâlbuki bedensel ihtiyaçlar tatmin edildiği halde yine dolaylı olarak yine onun üzerinden insanın psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarının tatmine çalışılması aslında modern kapitalizmin insanı nesneleştirdiği ve sonucunda çarpık bir manevi doyum sağladığını göstermektedir. Modernizmin insanı ve dünyayı sadece maddi olarak yorumlamasının bir sonucu olarak elbette insanın manevi tatminine madde ile karşılanması zorunluluğu doğar. Bu tersine işleyen tüketim anlayışının sonucunda insan kendi sonunu hazırlamaktadır (Lasch, 2006: 24-26). Dinin yerine ikâme edilen aklın ilerleyen süreçlerde sınırlandırılıp baskılanması sonucu modern aklın kendini yok etmeye doğru gittiği görülür (Dellaloğlu, 2014: 35-37).

İslam inancında aklın daha üstünde olan ve kesin doğruyu ifade eden vahiy iddia edilenin aksine aklı örtmez ona aşkınlık kazandırır. Sadece fiziksel varlık üzerinden doyurulabilecek zannedilen manevi tatminlerin modern aklın tezinin yanlışlığı günümüz bolluk çağında bile manevi açlığın artmasıyla anlaşılmıştır. Ancak tüketimin körüklenmesi sonucu bağımlı bir doyum arayışından kurtulmak kolay değildir. Bu fasit tüketim-haz döngüsünden çıkış yolunu din sunmaktadır. Çünkü rasyonel aklın idrakten yoksun, maneviyatla irtibatlı olan bilinçdışı arzular sadece din ile tatmin edilebilir (Bocock, 1993: 120-122).

5. Tasavvuf, Tüketim ve Benlik

Dünya hayatının oyun ve eğlence olduğunu bildiren Allah (c.c.) ilgili ayetlerin devamında gerçek hayatın âhirette olduğunu beyan eder ve inanları uyarır (Ankebut, 64; En'am, 32). Yukarıda detaylı şekilde anlatılmaya çalışıldığı şekilde bugün insanın zaruri ihtiyaçlarını fazlasıyla aşan tüketim anlayışının sebep olduğu çıkmaza düşmemesi için Allah temel ilkeyi ortaya koymuş ve insanların tarih boyunca düştükleri hata konusunda onları uyarmakla kalmamış kesin çözüm felsefesini de bildirmiştir. Bugünkü manada lüks tüketim ile mutluluğu yakalayacağını zannedenlerin sahip oldukları yanlış fikre dair Kur'an-ı Kerim'de şöyle uyarıda bulunulur, "Kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma güzel atlara ve diğer hayvanlara, ekinlere olan ihtiraslı sevgi insanlar için bezenip süslenmiştir. Bunlar dünya hayatının iğreti metalardır. Allah'a gelince, en son dönülüp varılacak yerin bütün güzelliği O'nun yanındadır..." (Al-i İmran, 14). Allah tüketiciye sanal ihtiyaçlar sunarak kazanç ve sermayenin birikmesini tek gaye edinenlerin hallerinin acınası olduğunu bildirir (Hümeze, 1-2). Tüketim kültürünün yaygınlaşması ve kişinin benlik algısını tesis etmek için sembol olarak kullanılan metalara dair "Mal ve oğullar dünya hayatının süsüdür..." (Kehf, 46) âyeti insanları geçici olarak tatmin eden ancak iç dünyasına yönelik hiçbir doyum sağlamayan anlık ve suni değerlerden öteye geçmediğinin beyanıdır. Ayetin devamında "...ama baki kalacak yararlı işler, sevap olarak da amel olarak da, Rabbinin katında daha hayırlıdır." buyrulur insanın aradığı mutluluk ve tatminin Allah emirleri doğrultusunda hareket edilerek gerçekleşeceği bildirilmiştir. Tüketim kültürünün ürettiği nesnelere asıl özne olan insanın önünde bir değere sahip olması yüzünden tüketicinin satın aldığı nesneden hareketle kendi kimlik ve değerlerini yansıtmaya yöneldiği bilinir. Bu durum ile ilgili olarak Allah "mallarını insanlara gösteriş için harcayıp, Allah'a ve âhiret gününe inanmayanları da Allah sevmez..." (Nisa, 38) buyurması oldukça dikkat çekicidir. Zira bugün içinde bulunulan tüketim ile kimlik ve prestij sahibi olma hevesinin geçmişten beri var olan bir olgu olduğunu belirten ayetin devamında "Allah'a ve âhiret gününe inanmayanları da Allah sevmez" buyrulur gösteriş ile imanın iki temel inancı arasında kâmil bir imana dair bir illiyet olabileceği fikri akla gelmektedir.

Dünya nimetlerinin sevgisinin, Allah ve onun resülü Hz. Muhammed sevgisinin önüne geçmesi hidâyetten sapmaya ve yaklaşmakta olan ilâhi azaba tutulma vesiledir, söyle ki; "Onlara de ki; Eğer, babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, akrabalarınız, kabileniz, elde ettiğiniz mallar, kesada uğramasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız meskenler size Allah ve O'nun resülünden ve Allah yolunda mücadele

etmekten daha sevimli ise artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin..." (Tevbe, 24). Ayette insanın ve hemen bütün dünya nimetlerinin hangi amaç için yaratıldığı bildirilmiştir. Günümüz tüketim çılgınlığı içerisinde koştururan insanın eşyanın hikmetinden uzak, onu şuaşsız, müsrifçe ve daha da önemlisi ilahi adalete zıt, zalim bir şekilde tüketmesi sonucu tatmin ve huzur bulması imkânsızdır. Dünya sevgisinin tevhidin önüne geçmediği ve onu ikmale vesile olduğu müddetçe kerih bir şey olmadığı; aksine nimet olduğunu Kur'ani tabirle de teyit edildiği şekliyle manevi yükseliş için ilk seviye olduğu ifade edilmiştir (İbn Arabi, 2013). Bu zümre için Allah (c.c.) şöyle buyurur; "Onlar, ne ticaret ne de alış-verişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoymadığı insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar." (Nûr, 37). Nimetin gaflet, tuğyan, isyan ve küfre yol açmadığı sürece asli olarak kötü görülmediği anlaşılmaktadır. Hatta insanın, onu ilâhi ölçüyü koruyarak adâletle yönettiğinde ödüllendirileceğini Hz. Peygamber (s.a.v.) müjdelemiştir; "Dürüst, adil, sözüne ve işine güvenilir tüccar nebiler, sıddıklar ve şehitlerle beraberdir." (İbnMace, Ticaret, 1). Ancak böyle bir ticari güven ve dürüstlüğün bireysel etik bilincinden uzak olduğu, bu eksikliğin de hukuki müeyyidelerle giderilmesi bir vaka olarak ortadadır. Mala ve paraya olan düşkünlüğünden ötürü insan için dünyanın faydasını az, asıl hayat olan âhîret için sakınanların hayra erişeceği bildirilmiştir (Nisa, 77).

Dünya nimetleri konusunda insanların çoğunlukla aldandığının nakledildiği âyetler ışığında dünyaya karşı soğuk ve mesafeli olma manasına gelen zühdün (Cürcâni, 1983: 101) mutasavvıflar tarafından sıkı şekilde benimsendiği görülür. Ona ihtiyaç olduğunu kabul etmekle birlikte onu değersiz görmek, ondan yüz çevirmek şeklinde yorumlanmıştır (İbn Manzûr, 1994: 3/196). Tasavvufi terbiyedeki yeri ile ilgili olarak Fudayl b. İyaz'ın "Allah şerrin tümünü bir eve doldurdu, dünya sevgisini de bu eve anahtar yaptı. Hayrın tümünü diğer bir eve doldurdu, zühdü de bu eve anahtar yaptı." (Beyhaki, 1987: 233) sözü şimdiye kadar değinilen yanlış tüketim algısının sonuçlarını veciz bir şekilde ortaya koymaktadır. Çünkü bu söz, insanın üreten, sonrada elde ettiği kazançla tüketen, tükettikçe daha fazla çalışmak zorunda bırakılan şuaşsız derekesine indirmediği modern kapitalist dönemin intiharı olarak tarif edilen trajik sonunun bir özetidir. Tasavvuf ehlinin zenginleşen, dolayısıyla da değişen yaşam tarzına eleştirel tepkinin ifadesi olarak zühd; Hz. Peygamber'in zâhidâne yaşantısıyla çoğunlukla zarara yol açan dünya nimetlerine karşı bir korunma hassasiyetidir. Makam-ı Mahmud'a sahip bir peygamber olarak Hz. Muhammed'in kral olarak da tebliğ edebileceği İslam'ı, Hz. Cebrail'in tevâzu işaretiyle Müslümanlara, kullukla en güzel örnekleğin beyan edildiğini görüyoruz. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in tevâzu ve zâhidlikte sergilemiş olduğu tavrı günümüzde Müslümanlar için gaflet ve atalet sebebi olan dünya nimetlerine sahip olarak kazanılacağı zannedilen imaj ve prestijin hakikatte büyük bir kayıp olacağı uygulamalı şekilde gösterilmiştir.

Dünyaya karşı ilahi uyarı doğrultusunda esaslı bir tavır koyma disiplini üzerine inşa edilen tasavvufun ilk şahsiyetlerinden olan Muhasibi (1991: 112), nefsanî bir meyil olan dünyaya bağlanmanın önüne geçebilmek için öncelikle dünyanın nasıl bir şey olduğu konusunda bilgi sahibi olunması gerektiği dikkat çeker. Dünyanın ne

olduğunun anlaşılması için onun nimetlerine sahip olmak kadar sahip olamamanın sonucunda elde edilecek tecrübelerle ihtiyaç vardır. Zira modern tüketim anlayışıyla aşırı şekilde sahip olunan nimetlerin sadece sahiplik üzerinden nimetlerin değerli olmadığı aksine daha değersiz olduğunu tespit edilmiştir. Ayrıca bol ve kolay erişilen her şeyin az ve çaba sonucu elde edilenden daha az kıymete haiz olduğu bir gerçektir. Bu manada dünya nimetlerinden uzak kalmayı pratik eden zühd düşüncesi dünyadan uzaklaşarak aslında ona gerçek değerini iade etmektedir. Allah "Böylece elinizden çıkana üzülmeysiniz..." (Hadid, 23) buyurarak nimetlerin insandan uzaklaşmasının nihai bir kayıp olmadığını bildirmiş ve ayetin devamında "...ve size verdiği nimetlerle şıarmayasınız. Çünkü Allah kendini beğenip böbürlenmiş hiç kimseyi sevmez." buyurarak böbürlenme vesilesi olan nimet zenginliğinin tehlikesine dikkat çekmiştir. Dolayısıyla tasavvuf ehli riyazet uygulamalarıyla nimetlerin hayatın devamını sağlayacak derecede azıyla yetinerek onlardan ayrı kalmanın üzüntü sebebi olmadığını idrak ettikleri için sıkı ve zor bir süreç olan riyazet uygulamalarından vazgeçmemişlerdir. Ayette bildirildiği üzere ona sahip olmakla bir üstünlük ve şıarma arzusunun doğacağı ve Allah'ın sevdiği dünya ehlinin hallerini nazari ve keşfi bilgiyle müşahede ettikleri için dünyadan ve dünyaya tamah eden kişilerden uzak durmayı bir zorunluluk olarak telakki etmişlerdir (Muhasibi, 1991: 112).

Moda algısıyla tahrik edilen tüketim nesnelere vasıtasıyla insanlara diğerlerinden farklı olma ve kendi tarzını kabul ettirme hevesiyle ekonomik imkânlarını zorlayarak değer ve prestij arayışı içerisinde olmanın maddi olduğu kadar manevî bir sorun teşkil ettiği kabul edilir. Markanın sembolüyle benlik değerinin birbirini neredeyse aynıyet atfedilecek şekilde kabul edilmesi âleme vekâlet eden insan için gerçekte büyük bir saygısızlık ve zulümdür. Ancak her şeyin şekil ve imaj ile değerlendirildiği modern tüketim anlayışıyla teşvik edilen bu süreçte her birey diğerleriyle bir yarış halindedir. Kendini ekonomik ve statü olarak özenilen üst sınıfa aitmiş gibi göstermek isteyenlere karşı onlardan kendilerini ayrı tutmak zorunda hisseden üst sınıfa ait olanlarda zaten imkânları olduğu için yenilikçi üretimlere kaymaktadır. Daha önce değinilen bireysellik ve özgünlük merkezli değer arayışı tüketiciyi bağımlı kılmaktadır. Kendini kabul ettirmek arzusuyla birileri tarafından kurgulanmış bu oyuna kapılanların durumu ile Allah (c.c.) şöyle buyurur; "Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, bir süs, aranızda bir övünme ve daha çok mal ve evlat sahibi olma bir çokluk yarışından ibarettir..." (Hadid, 20). Ayette bildirilen "aranızda övünme" "mal çokluğunda yarış" daha önce değinilen modern kapitalizmin tüketiciyi yönlendirmek için kullandığı imaj ve prestij yarışında mümkün olduğunca çok tüketmenin gerekliliğini akla getirir. İhtiyaç olmayan birçok şeyin ihtiyaçmış gibi algılandığı sistemde yarış lüks ve konfor ile övünme de sembol ve imajlarla gerçekleştirilmektedir.

Tasavvuf erbâbı dünya nimetlerinin ilahi imtihan ve rıza için şehâdet âleminin zorunlu metaları olduğu (İbn Arabi, 1998, 2/147) bilgisinden ötürü dünya hayatını Hz. Peygamber'in beyan ettiği şekliyle kısa bir yolculuk (Buhari, Rikak, 3) ve uğrak yeri (Tirmizi, Zühd, 44) olarak telakki etmişlerdir. Pek az bir değeri olan dünya (Tevbe, 38; Ra'd, 26) insanı aldatan bir meta olduğu için (Al-i İmran, 3/185; Kasas, 28/60; Muhammed, 47/36; Hadid, 57/20) basit bir şey (Ra'd,

26) olarak tarif edilmiştir. İnsanın dünya ile olan ilişkisinin doğru bir zemine oturtulması onun, Allah ile olan bağımlı da direkt olarak etkilemektedir. Ayetlerde bildirildiği gibi dünyanın az olan faydası zühdün tecrübe edilmesine fırsat sunmaktadır. Dolayısıyla dünya nimetlerine sırt dönebilmek için mal ve mülkün olması zorunludur (İbn Arabi, 1997: 2/472). Vahdet-i vücud düşüncesinin sahibi İbn Arabi yaratılmış mahlûkuntevhid nazarıyla aslında hayra işaret ettiği genel fikrinden ötürü hakikatte âlemin bizatihi Allah'ın cemalini işaret ettiğini söyler (İbn Arabi, 1997:III/107-108). Onun bu ifadesi aslında Kur'an-ı Kerim'deki "Kesin olarak inananlar için yeryüzünde ve kendi nefislerinizde birçok ayetler vardır" (Zariyat, 20-21) ayetin bir tevili mahiyetindedir (İbn Arabi, 1997: II/295. Sembolizm araştırmacısı Durand tarafından bütün evrenin sembol olduğu söylenmiştir (Schwarz, 1997: 269). Tüketim kültürünün satılan metallerinin temel işlevlerinde ziyade sembolik bir araç haline dönüştürdüklerini biliyoruz. Bu anlamda tüketicinin mana ve değer arayışı için metalleri aracı yapmasının fitri bir yönelim olduğu söylenebilir. Ancak sorun araç olarak hakikate götürmesi beklenen sembol aracılığıyla onun gerçekliğini ve mutluluğun kaynağı olarak algılanmasına sebep olan sahte bir bilincin oluşturulması sorunludur. Bu durumun sonucu meta fetişizmi ortaya çıkmaktadır, çünkü fitri arayış tatmin edilmek istenirken sürekli üretilen eşyalar doyumsuzluğu tetiklemede, tüketiciyi satın almaya itmektir.

Tasavvufi düşünce, eşya-nefis arasındaki ilişkiyi manevi tekâmülün bir vesilesi olarak görmektedir. Tüketim sapmışlığının sebep olduğu eşyanın, insanı tarttığı düşüncesinin aksine gönlü ve gözü eşyayı yaratan Allah'a (c.c.) çevirmek gerekir (Sülemi, 1986: 110). Gazali (2005: 4/289) kalbin araz olan eşyadan onun Yaratıcısına yönelebilmesi için mârifetullah'a erişmesi gerektiğini söyler. Eşyada takılıp kalmak, daha değerli olanı bırakıp aşağı olan geçici nimetlere bağlanma akılsızlıktır (Mekki, 1310: I/245-247). Geçmişten bu yana tıpkı günümüz tüketim kültürünün ortaya koyduğu şekliyle insanların işaret/araç olan nimetlere ki, ayetlerde bildirildiği üzere tek değerli vasıfları budur, bağımlılık sergilemesinin sebebi nefsidir (Muhisibi, 2003: 160-161). Nefsin, eşyanın hakikatini idrak edebilmesi için onunla olan bağın azaltılması olan zühde yönelmek gerekmektedir. Elbeteki bedensel ve sosyal bir takım metadan uzak kalmayı gerektiren zühdün asıl gayesi eşya sevgisini gönülden atmaktır. Kelabazi'nin (1933: 110) ifadesiyle zühdün amacı insanın nefsinde olan dünya hırsını silmektir, fakirliği gerçekleştirmek değildir. Çünkü nimetlerin asli bir kötülüğe sahip olması söz konusu olmadığı için onlara duyulan aşırı sevgi ve arzu nefisten kaynaklandığı için onun terbiye edilmesi gerekmektedir (Mekki, 1310: 1/409). Nefis terbiye edilmediği zaman dünyanın babayığitlerini dahi avlayabilecek usta bir avcıya benzeten Mevlana, avcının dizdiği yemlerle kendisini kamufle ederek kuşu ayağına kadar getirerek avladığını söyler (Mevlana 1990: VI/315-321). Mevlana'nın bu benzetmesi tüketimin aldatıcı reklamlar ile süslenerek insanlara gerçek olmayan vaatler vermesiyle avcının tuzağı birbirine çok benzemektedir. Zira modern kapitalizm, insanın ihtiyacı olmamasına rağmen insana sembolik değerlere hizmet eden sanal hazlar doyumunu gerçekleştirme kisvesi altında sürekli tüketerek aldatılan, satın almak için daha çok çalışmak zorunda kalan köleler üretir. Nasıl kuş avcının arzu ettiği yere çekilip avlanıyorsa tüketen insan da

sistemin üretimine dâhil olmak zorunda bırakılır. Bugün ihtiyaçların sınırsız olduğu düşüncesinin herkes tarafından kabul edildiği bir dünya da ölçsüzlüğün onaylandığı da zımnen kabul edilmiş demektir. Ölçünün ne olduğunu kişinin kendisi belirleyebileceği için öncelikle nefsin tanımlamak zorundadır. Zühd uygulamaları insana ihtiyaç sınırlarını öğrettiği gibi özgürlüğünü elde etme imkânı vermektedir. Çünkü maddeye olan bağımlılıktan kurtulan ancak Allah'a tam anlamıyla kul olur ve özgürlüğüne kavuşur (İbn Arabi, 1997: I/697).

Allah'ın kendisi hakkında bir işaret ve yakınlaşma vesilesi olarak yarattığı âlem, nefis kendine perde olması yüzünden halifelik vekâletini ifa etmemesi nedeniyle insanın kendilik algısının bozulmasına yol açacaktır (İbn Arabi, 1997: II/294-6). Kendisini mârifetullah ve muhabbetullah ile yükseltecek olan işaretler âlemi, insanın aşağı nefsanî arzular için tükettiğinde sapacağı bildirilir, "Heva ve hevesini Tanrı edinen ve Allah'ın şaşırttığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünün üstüne de perde çektiği kimseyi gördün mü?...". (Casiye, 23; Furkan, 43). Hz. Peygamber: "Dünyaya kul olan helak olmuştur. Paraya köle olan helak olmuştur. Zevcesine köle olan helak olmuştur. Giyim kuşama köle olan helak olmuştur." (Buhari, Rikak: 10) buyurmuştur. İbn Arabi (I/31) Müslümanların her namazda okumak zorunda oldukları Fatiha süresinin son ayetiyle ilgili ilâhi bir tecelligâh olan âlemin maddi yönüne takılıp kalanlar için şu tevili yapar; "Gazaba uğramışların yolunu değil.", varlığın zahirine takılıp kalan, rahmani nimet, cismanî bağış ve maddi zevkle perdelendikleri için ruhani hakikatleri, kalbi nimetleri ve akli zevkten yoksun bırakılan Yahudiler gibi toplulukların yolunu değil. Onlar, zahiri nimetlere, cennetlere, hurilere ve cennet köşklerine davet ettikleri için gazaba uğradılar. Gazap kovulmayı ve uzaklığı gerektirir. Kuşkusuz, zahiri nimetlere takılıp kalmaktan ibaret zülmani perde, uzaklığın en son noktasıdır.". Eşya vesilesiyle mana edinme gayesi güden aslında eşya ile birlikte kendi varlığına zulmetmektedir. Çılgın tüketim kültürüyle doyum ve haz peşinde koşan insan, hedonizm (nefsinin arzularını ilah edinen) ile intiharını gerçekleştirmeye doğru ilerlemektedir (Lasch, 2006: 24-26) Mutasavvıf Davud Tai böyle bir kötü sondan korunmak için tavsiye eder ki; "Selamet istersen, dünyaya selam verip geç, ona veda et..." (İmam Rabbani: I/544). Hasan-ı Basri de "zühd dünyaya karşı isteksiz olmak, dünyaya bel bağlayanlara buğz etmek ve dünyada bulunan şeylerden nefret etmektir, âhirete karşı istekli olmaktır." (Hucviri, 1974: 108).

İnsan gönlünde ona karşı sevgiyi yok ettiğinde hakkında gerçek bilgiye vakıf olduğu dünya malı hayırlara vesile olur. Daha önce ifade edildiği üzere bu defa mal; övülen muttaki ve muhlis olmanın özelliklerinden biri olan infak etme vesile olur. Hz. Peygamber (s.a.v.); "Salih kişi için mal ne güzeldir" (İbn Hanbel, Müsned: 4/402) buyurur ki kalpler değiştiğinde malın manası da değişmektedir. Hz. Peygamber'in İslam devletinin başında bulunduğu, devlet hazinesini yönettiği zamanlarda şahsi ve aile hayatında hiçbir değişim olmamış, kendisine hediye olarak verilenleri başta ahab-ı suffe olmak üzere ihtiyaç sahibi sahibelere göndermiştir (Taberi, II: 225). Aynı şekilde zengin sâhabelerden servet sahibi olduğu halde zahidce yaşayan ve Müslümanların ihtiyaçları ve Allah yolunda infakta bulunanlar vardır (Sicistani, 1993: 111-125). Doğru şekilde sarf edildiğinde çalışıp kazanmanın Allah'a yaklaşılan bir

amel olduğunu söyleyen Kelabazi (1993: 56-62); tevekkül ve kanaatin ahlak olarak yerleşene kadar çalışmama riyazeti yapılmasını tavsiye eder. Böylece biriktirme arzusundan da uzaklaşan kişinin çalışmasında herhangi bir beis görmez. Zühd'den kastın ne olduğuyla ilgili Mekki'nin (1995: I/269) ifadesi vurgulanmak isteneni açıklamaktadır; "Zâhid, bir şeye sahip olmayan değildir; zâhid, hiçbir şeyin kendisine sahip olamadığı kimsedir.". Biriktirmenin kapitalizmin temel gayesi olduğunu düşündüğümüzde kanaat ve tevekküle sahip insanın ister üretici ister tüketici olsun sistemin sömürülen nesnesi olmayacağı görülür.

Tasavvufi düşüncenin sonucu ortaya çıkan fütüvvet ve ahilik üretim ve tüketimin ilahi ölçüler dâhilinde kardeşlik hukukuna uygun şekilde gerçekleştirilmesini kontrol etmiştir. Üretim ve tüketimin rekabet, üstünlük ve sermaye biriktirme aracı haline getirilmesi yerine ekonominin sosyal yönüne ağırlık verilmiştir. Üreticileri bir paylaşım etrafında toplayan bu teşkilatlar sanatkârın bilgi ve becerisini geliştirmekle kalmamış, ahlaki eğitimle üreticinin, eşyayı ilahi ölçüye uygun şekilde üretmesi hususunda denetim sağlamıştır. Sermaye yığıma yarışının yerine sosyal hizmetlerin karşılanması gibi bir misyonu ifa etmiş, sınıfsal bir hiyerarşinin doğmasına izin vermemiştir (Kaval 2015: 273-278).

Kültür üreten insanın, kendi eliyle ürettiklerine fetişizm beslemesi "kendiyi yonttuğu putlara tapma" (Saffat, 95) gibi evrensel bir hata ile benzerlik göstermektedir. Hedonizm için kendi arzusuna göre şekil verdiği ve ürettiği meta ile doyum beklemenin gerçekleşmediği modernizm ve kapitalizme getiren eleştiriler Batılılar tarafında da kabul edilmektedir. Batılar tarafından en çok okunan ve mistik cazibesi olan Mevlana şöyle söyler; "Nefis putların anasıdır. İnsanların yaptıkları put yılan ise nefis ejderhadır. İnsanların elleriyle yaptıkları putlar kırılır, yok edilir ama nefis her dâim kıvılcım üretmeye meyilli çakmak gibidir. Put kıvılcımdır, nefis ise çakmak. Kıvılcım çıkarma su ile söner ama taş ve demirden olan çakmak su ile sönmez." (Mevlana, 1990: I/773-4.)

Tüketim çılgınlığı çeşitli araç ve metodlarla insanlara eşyaları, bireysel tercih ve özgünlüğü sınırlandırılmış ancak tahrik edici şekilde sunuyor olsada sonuç olarak bireyin kendisi belirleyicidir. Tanrısız olarak şekillenen seküler yaşam aslında bireyselliğin yani nefsin tanrılaştırıldığı narsist ve hedonist bir düzenin şartlarını oluşturmuştur (Sennett, 1996). Modanın getireceği statü ve prestij hevesiyle onu sahip olma arzusu modayı güçlendiren ama kendini sürekli daha üst sınıftakilerle yarışmak zorunda hisseden bir yaşam ve tüketim tarzı tatmin değil mal edinmeyi sağlar (Featherstone, 1996: 45). Heves ve isteklerinin tek belirleyicisi konumundaki insan doyum olmaz olduğundan ötürü hep yeni şeylere fetişizm geliştirecektir. Böyle bir tüketim ve meta algısı insan için yorucu, bıkkınlık getiren ve pişmanlık verici olacaktır çünkü Hz. Peygamber'in buyurduğu üzere dünya ardından koşturdukça, o kaçacaktır.

6. Sonuç

Tüketim davranışının son yıllarda hızlı şekilde değişmesinin birçok sonucu olmuştur. İnsani bir zorunluluk olan tüketimin klasik anlamından oldukça farklılık arz eden bir mahiyete büründüğü görülür. Onun bu denli değişkenlik

göstermesinin sebeplerine dair ağırlıklı olarak ekonomi merkezli yaklaşımlar üzerinde durulmuştur. Tüketim objesinin bir emeğe karşılık gelmesinden ötürü ekonomik faktörlerin söz konusu edilmesi tabidir. Mahiyeti değişen tüketim davranışı için sadece ekonomi merkezli izahlar yetersiz kalmaktadır. Bireyi ve toplumu etkileyebilen bir güce kavuşan tüketim kültürü kavramından da anlaşıldığı gibi nesne olmaktan çıkıp özne etkinliğine erişmiştir. Hâlbuki tüketim kültürünün oluşması ve küresel olarak yaygınlaşması aklın kutsandığı aydınlanma ve modernizm ile gerçekleşmiştir. Rasyonel aklın bütün hayatı şekillendirdiği modernizm, dini ve tarihi inkâr ederek öncelikle sanayi ve endüstride üretim başarısı elde etmiştir. Üretim ile elde edilen gelişmenin sürdürülebilir olması için tüketimin yeniden organize edilmesini zorunlu kılmıştır. Gelişen teknolojiyle üretim hızlandığı için tüketimin onu yakalaması gerekmektedir. İnsanın ürettiğini tüketmesi gibi bir bağımlılığa evrilmesi daha sonra tüm tüketicilere kanalize edilmeye toplumsal bir hâl almış ve tüketim kültürü ortaya çıkmıştır.

Tüketimin kültür olarak ortaya çıkması ve yaygınlaşması ondan önceki kültürün silinmesi anlamını beraberinde getirir. Ancak beklenmedik şekilde sorgulanan modernizmin kendisi olmuştur. Çünkü doğa ve insan üzerinden geliştirilen katı ve tek yönlü akılcı yaklaşımın eksiklikleri baskılanan maneviyata doğru ilgiyi tetiklemiştir. Öngörülemeyen bu sonuç modernizmin ilkelerinden taviz vermek suretiyle yön vermeye çalıştığı modernizm sonrası evrede kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Hayattan koparılan din başta olmak üzere bilginin farklı kültür ve toplumlar tarafında da üretilebileceği düşüncesiyle esnetilen bilimsel determinizm bir anlamda kendi zıddını oluşturmuştur. Bu durumun dinin kamusal alana dâhil olmasına sebep olmuştur. Maddeye şekil verebilme ediniyle manevi olana da benzer yaklaşımı sergileyen modernizm dinin kendi özgünlüğünde seyretmesine izin vermemiştir. Tüketim nesnelere kullanılan yoğun dini sembol ve imajların gerçek gayesinden uzaklaştırılarak ekonomik ve kültürel araçsallaştırılmaya uğraması bu durumun bir örneğidir.

İnananlar için dünyadan âhirete doğru uzanan manevi yolun işaretleri olan sembollerin dünyada ekonomik bir meta olarak kullanılması sermaye birikimini sağlasa da tüketicinin haz ve anlam ihtiyacı karşılanmamıştır. Bedensel ihtiyaçları karşılayan tüketim eşyasının insanın sevgi, saygı ve özbenlik gibi mânevi yönünü de tatmin edebilir yanılması sorunlara rağmen sürdürülmeye çalışılmaktadır. Bu gayret uğruna insanlığın yararına olduğu teziyle sıkıca uygulanan modernizm insanı araçsallaştırmıştır. Tüketim kültürünün nesnesi haline getirilerek metadan değer ve imaj devşirmesi beklenen insan akli devre dışı bırakılmıştır. Bu nedenle kutsanmış ussallığı ve tek ümit olma iddiasıyla ortaya çıkan modernizm kendi sonunu hazırlamaktadır.

Küresel kapitalizmin sürdürülebilmesi için akla aykırı uygulamalar kitle iletişim araçları başta olmak üzere birçok kurumsal organizmalar eliyle yürütülmektedir. İnsanın psikolojik ve toplumsal ihtiyaçlarını inceleyen kurumlar tüketimi örgütleyerek körüklemektedirler. Tüketimin gerekçelerinin artırılmasıyla birlikte ürün çeşitliği sağlanmış ve sembolik bir hüviyete kavuşmuştur. İnsanların çoğu satın alacağı ürünün temel işlevine bakmak yerine ürünün nasıl bir algıya sebep olacağı düşüncesiyle aslında kendisi için değil arzulanmış imaj ve değeri toplum için almaktadır. Dolayısıyla

toplum, tüketici için tüketim güdüleyicisi olmaktadır. Moda ile geliştirilen bu kimlik ve benlik tesis etme süreci devamlı yenilenmeyi koşulladığı için tüketimin artırılması zorunluluğu doğar. Böylece kendini oluşturmak isteyen insan kısa süreli sahiplik aidiyeti ve hazzı uğruna devamlı tüketme ihtiyacı hisseden bir bağımlı haline getirilmektedir.

İnsan doğasına aykırı olan ve kendi içerisinde bırakın bütünlüğü rasyonalizme kökten aykırı olan bu durumun çok fazla sürdürülebilir olması beklenmemektedir. İnsanın eşya ile olan basit ilişkisinin bu kadar kompleks ve pragmatik hale dönüştürülmesi başlı başına bir sorundur. İnsanı yaratan Allah (c.c.) halifesi olan insana fitri doğrulama şifrelerini verdiği gibi saf akıl olan vahiyle de doğruyu kelimelerde izhar etmiştir. Bu manada İslam'ın zahiri bilgisini pratiklerle uygulamış tasavvuf ehli bugün tıbbi ve manevi bir hastalık olan tüketim ile ilgili geleneksel çözümler sunmuştur. İnsanı beden ve ruh dualizmine uygun şekilde tatbik edilen zühd uygulamalarıyla her şeyden önce insan ihtiyaçlarını özgür ve ölçülü olarak belirleyebilir. Fizyolojik temel ihtiyaçlarının gerçekçi şekilde bilinmiş olması insanın birçok yükten ve meşguliyetten kurtulmasını sağlamaktadır.

Tasavvufi terbiye ile en kuvvetli dürtü olan bedensel ihtiyaçlar daha sonraki psikolojik ve toplumsal ihtiyaçların da makul şekilde karşılanmasına sebep olmaktadır. Bu gelişimi bir fırsat aracı olarak kısır döngüye çeviren tüketim kültürü bütün ihtiyaçların bedensel boyutta karşılanacağı aldatmacasıyla tüketiciyi sömürmektedir. Adeta bir tüketiciyle oynarcasına sürdürülen meta fetişizmini yeri geldiğinde dini semboller aracılığıyla kuvvetlendirmektedir. Dinin özüne dair derinlikli bir kazı çalışması olan tasavvufi gelenek insan için gerekli olan eşyanın ilahi ölçüye uygun kullanılmasıyla mânevi tekâmülün gerçekleştirdiği için oyun olan dünya hayatındaki rolün ne olduğunu ona göstermektedir. Nefsin eğitimiyle birlikte âlemin ve âlemin içerisindekilerinin manasını her birinin kendinde ihtiva ettiği işaretlerle aynel-yâkin olarak tecrübe eden sufiler tüketim kültürünün sanal işaret ve sembollerini gerçek olana tekabül ettirebilmişlerdir. Böylece eşyanın hikmeti adalet ve ölçüyle önce nefislerde sonra da yeryüzünde yaşatılmıştır. Bugün güç ve üstünlük aracı olan dünya malı için verilen yarış ve mücadelenin aksine geçmişte üretim ve tüketimin her kademesinin ilahi ve insani hakikatler eşliğinden kardeşlik esası üzerine tesis edildiği fütüvvet ve ahilik kurumları tasavvufi geleneğin alternatif olarak tescillenmiş bir yorum olduğu göstermektedir.

Kaynakça

- Adorno, T. W., & Horkheimer, M. (2016). *Kültür Endüstrisi: Kitlelerin Aldatılışı Olarak Aydınlanma. İstanbul: İletişim Yayınları.*
- Aytaç, Ö. (2002). Boş Zaman Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (1).
- Aytaç, Ö. (2004). Kapitalizm ve Hegemonya İlişkileri Bağlamında Boş Zaman. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28 (2).
- Baudrillard, J. (1997). *Tüketim Toplumu.* (çev. Hazal Deliçay, Ferda Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Baudrillard, J. (1998). *The Consumer Society: Myths and Structures.* London: Sage.
- Baudrillard, J. (2012). *Tüketim Toplumu.* (çev. Hazal Deliceçaylı, Ferda Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Bauman, Z. (2010). *Etiğin Tüketiciler Dünyasında Bir Şansı Var mı?.* (çev. Funda Çoban, İnci Kantarcı). Ankara: De ki Basım Yay.
- Bauman, Z. (2012). *Küreselleşme.* (çev. Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Bauman, Z. (2013). *Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları.* (çev. İ. Türkmen). İstanbul: Ayrıntı.
- Bocok, R. (1993) *Tüketim.* (Çev. İrem Kutluk). Ankara: Dost Kitabevi.
- Cürcânî, Seyyid Şerif (1983). *Kitâbu't-tâ'rifât.* Beyrut: Dârü'l-Kütübü'lİlmiyye.
- Diggens, A. (2000). *Run Away World: How Globalization Is Reshaping Our Lives,* New York: Routledge.
- Douglas, M. (1997). Defence of Shopping. In: *The Shopping Experience,* P. Falk and Colin Campbell (eds). London: Routledge.
- el-Beyhakî, (1987). *Kitâbü'z-Zühdi'l-Kebîr.* (tah. Amir Ahmed Haydar). Beyrut: Dâru'l-Cinân.
- el-Gazali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed (1975). *Ihyau Ulumi'd-din.* (ter. Ahmet Serdaroglu). İstanbul: Bedir Yayınları.
- el-Gazali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed (1994). *Minhacü'l' abidin.* (nşr. Muvaffak Fevzi elCebr). Beyrut: el-Hikme.
- el-Gazali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed (2005). *Ihyâu Ulûmi 'd-Din.* Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- el-Mekki, Ebü Talib (1310). *Kütü'l-kulüb.* Kahire.
- el-Muhasibi, Ebü Abdullah Hiiris b. Esed (2003). *Vesaya.* (nşr. Abdülkadir Ahmed Ata). Beyrut.
- et-Taberî, Ebü Cafer Muhammed b. Cerîr (t.y.). *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülük.* Beyrut: Dâru'l-Kâlem.
- Featherstone, M. (1991). *Consumer Culture and Postmodernism.* London and Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Featherstone, M. (1996). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü,* çev. M. Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Foster, H. (1983). *The Anti-Aesthetic Essays on Postmodern Culture.* Washington: Bay Press.
- Ger, G., & Belk, R. W. (1999). Accounting for materialism in four cultures. *Journal of Material Culture*, 4(2), 183-204.
- Geylânî, Abdülkadir (1330). *Fütühu'l-gayb.* Mısır.
- Giddens, A. (2010), *Modernite ve Bireysel-Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum.* (çev. Ü. Taltıcan). İstanbul: Say.
- Gillette, M. (2000). What's in a Dress? Brides in the Hui Quarter of Xi'an. In: *The Consumer Revolution in Urban*

- China, Deborah S. Davis (eds.). Berkeley: University of California Press.
- Goodwin, N., Nelson, J. A., Ackerman, F., & Weisskopf, T. (2008). Consumption and the Consumer Society. *Global Development and Environment Institute*, 1-26.
- Hamburg, P. (2000). Body Image and Advertising. *Issue Briefs, Studio City, CA: Mediascope Press*.
- Harvey, D. (1999). *The Condition of Postmodernity*. Oxford: Backwell.
- Hobsbawn, E.J. (2013). *Sanayi ve İmparatorluk*. (çev. Abdullah Ersoy). Ankara: Dost Kitabevi.
- Holbrook, M.B. (1999). *Consumer Value: A Framework for Analysis and Research*. London: Routledge.
- Holt, D. B., Quelch, J. A., & Taylor, E. L. (2004). How Global Brands Compete. *Harvard Business Review*, 82(9), 68-75.
- Hucvirî, Ali b. Osman (1974). *Keşfu'l-Mahcûb*. (çev. Mahmud Ahmed Mâdî Ebu'l-Azâim). (thk. İbrahim Dessûkî Daru't-Turâsi'l-Arabi). Kahire.
- Illich, Ivan (1990). *Tüketim Köleliği*. (çev. Mesut Karabasan). İstanbul: Pınar Yayınları.
- İbn Arabi, Muhyiddin Ebü Abdullah Muhammed b. Ali b. Arabi (1997). *el-Fütahatü 'l-Mekkiyye fi ma' rifeti 'l-esrari 'l-malikiyye'l-melekiyye*. (nşr. Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşli). Beyrut.
- İmâm-ı Rabbanî (1985). *Mektubat-ı Rabbanî*. (çev. Abdulkadir Akçiçek). İstanbul: Cümle Yayınları.
- Jameson, F. (2005). *Kültürel Dönemeç*. (çev. K. İnal). Ankara: Dost Kitabevi.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin. (1990). *er-Risâletü'l-kuşeyriyye fi 'ilmi'tasavvuf*. (thk. Muhammed İnâye, Muhammed el-İskenderânî). Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev. O. Akinhay ve D. Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat.
- Maslow, A. H. (1943). A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370.
- Mazzarella, W. (2003). *Shoveling Smoke: Advertising and Globalization in Contemporary India*. Durkham: Duke University Press.
- McCracken, G. (1988). *Consumer Culture*. Cambridge: Polity Press.
- Miller, D. (1985). *Acknowledging Consumption*. London: Routledge.
- Odabaşı, Y. (1999). *Tüketim Kültürü, Yetinen Toplumun Tüketen Topluma Dönüşümü*. İstanbul: Sistem Yayınları.
- Ostwalt, C. (2006). Seküler Çan Kuleleri. İçinde: *Laik ama Kutsal*, A. Köse (der.). İstanbul: Etkileşim Yay.
- Randerson, J. (2006). World's Richest 1% Own 40% of All Wealth, UN Report Discovers. *The Guardian*, 6, 2006.
- Rosanvallon, P. (2004). *Refah Devletinin Krizi*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddin, (1998). *Mesnevî*. (çev. V. İzbudak; haz. A. Gölpinarlı). Ankara: MEB.
- Sassatelli, R. (2007). *Consumer Culture: History, Theory and Politics*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Sayar, K. (2011). *Terapi: Kültürel Bir Eleştiri*. İstanbul: Timaş Yay.
- Schudson, M. (1999). Popüler Kültürün Yeni Gerçekliği, Akademik Bilinç ve Duyarlılık. İçinde: *Popüler Kültür ve İktidar*, N. Güngör (der.). Ankara: Vadi Yay.
- Schwarz, F. (1997). *Kadim Bilgeliliğin Yeniden Keşfi*. (çev. Ayşe Meral Aslan). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Selim, Ö. (1999). Sanat, Güncellik İletişim ve Reklâm. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (5).
- Sennett, R. (1996). *Kamusal İnsanın Çöküşü*. (çev. S. Durak ve A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Serrac, Ebü Nasr Serrac Tüsi (1960). *Kitabü'l-luma*. (nşr. Abdülhalim Mahmud-Taha Abdülbaki Surûr). Bağdat.
- Sicistânî, Ebü Dâvud (1993). *Kitâbu'z-Zühed*. (tah. Ebu Temim Yasir b. İbrahim, Ğanim b. Abbas). Kahire.
- Slater, D. (1997). *Consumer Culture and Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Solomon, M. R. (2006). *Consumer Behavior: Buying, Having and Being*. Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.
- Sombart, W. (1998). *Aşk, Lüks ve Kapitalizm*. (çev. Necati Aça). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Stearns, P. (2006). *Consumerism in World History: The Global Transformation of Consumer Desire*. London & New York: Routledge.
- Storey, J. (2000). *Popüler Kültür Çalışmaları*. (çev. K. Karaşahin). İstanbul: Babil.
- Sülemî, Muhammed b. el-Hüseyn. (1986). *Tabakâtu's-Süfiyye*. Halep: Dârü'l-Şa'rânî.
- Thomas Helen vd. (2012). "Modernlik/Postmodernlik", çev. Mehmet Süheyl Ünal, *Temel Sosyolojik Dikotomiler*, ed. Chris Jencks, çev. ed. İhsan Çapcıoğlu, Ankara: Birleşik Yay.
- Thomas, H.W., & David, F. (2012). Modernlik/Postmodernlik. İçinde: (çev. Mehmet Süheyl Ünal), *Temel Sosyolojik Dikotomiler*, (ss. 492-527) Chris Jenks (ed.), çev. ed. İhsan Çapcıoğlu. Ankara: Birleşik Yay..
- Thomas, H.W., & David, F. (2012). Modernlik/Postmodernlik. İçinde: (çev. Mehmet Süheyl Ünal), *Temel Sosyolojik Dikotomiler*, (ss. 492-527) Chris Jenks (ed.), (çev. ed. İhsan Çapcıoğlu). Ankara: Birleşik Yay.
- Torlak, Ö. (2000). *Tüketim Bireysel Eylemin Toplumsal Dönüşümü*. İstanbul: İnkılab Yayınları.
- Veblen, T. (1994). *The Theory of the Leisure Class: An Economic Study in the Evolution of Institutions*. New York: Dover.
- Weber, M. (1999). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu*. (çev. Zeynep Gürata). Ankara: Ayrac Yayınları.

Williams, R. (1976). *Keywords*. London: Hamper Colins.

Araştırma Makalesi • Research Article

1980'li Yıllarda Türkiye'deki Aydın Bunalımının Türk Tiyatrosuna Yansımaları: *Limon* Örneği

The Reflections of Intellectual Crisis in Turkey in 1980s in Turkish Theatre: The Example of Limon

Nazire Akbulut ^a, Arzu Özyön ^{b,*}

^a Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, 06560, Ankara/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-8497-4640

^b Öğr. Gör. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Yabancı Diller Bölümü, 43100, Kütahya/Türkiye.
ORCID: 0000-0003-2730-9676

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 11 Mayıs 2018
Düzeltilme tarihi: 26 Haziran 2018
Kabul tarihi: 17 Temmuz 2018

Anahtar Kelimeler:

Memet Baydur
Limon
Aydın Bunalımı
Edebiyat Sosyolojisi

ARTICLE INFO

Article history:

Received 11 May 2018
Received in revised form 26 June 2018
Accepted 17 July 2018

Keywords:

Memet Baydur
Limon
Intellectual Crisis
Literature Sociology

ÖZ

Bu çalışma Memet Baydur'un *Limon* adlı oyununu edebiyat sosyolojisi bağlamında ele almakta ve Türkiye'de 1980'lerde yaşanan aydın bunalımının Baydur'un oyunundaki yansımalarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Edebiyat sosyolojisi siyasal, toplumsal ve hatta ekonomik olaylar ile edebiyat; dolayısıyla edebî eserler arasında bir bağ olduğunu iddia eden, böylece edebiyat ile sosyolojiyi aynı çatı altında birleştiren bir inceleme yöntemidir. Buna bağlı olarak çalışma temel olarak 1980'li yıllarda Türkiye'de yaşanan aydın bunalımı sorununun Memet Baydur'un oyunundaki yansımalarının izini sürmekte, *Limon* adlı oyun aracılığıyla edebiyat sosyolojisinin toplumsal ve siyasal koşulların, edebî eserleri etkilediği yönündeki iddiasını örneklemekte ve doğrulamaktadır.

ABSTRACT

This study handles Memet Baydur's play called *Limon* in the context of literature sociology and aims to reveal the reflections of the intellectual crisis experienced in Turkey in 1980s in Baydur's play. Literature sociology is an examination method which claims that there is a relation between political, social and even economic events and literature; in other words, literary works and thence unites literature and sociology under the same roof. Therefore, the study mainly searches the traces of the reflections of the intellectual crisis experienced in Turkey in 1980s in Memet Baydur's play, through the play called *Limon*, exemplifies and justifies the claim of literature sociology that social and political circumstances affect the literary works.

1. Giriş

Çalışmada yöntem olarak benimsenen edebiyat sosyolojisi, çağın karmaşıklığı ve sorunların tek bir yöntem ile çözülmesinin güçlüğü karşısında edebiyat ve sosyolojinin aynı çatı altında bir araya getirilmesiyle ortaya çıkmış disiplinler arası bir yöntemdir. Edebiyat sosyolojisi, toplum ile edebiyat arasında kopmaz bir bağ olduğu tezinden hareketle sadece edebî eserlerin toplumu etkileyip biçimlendirmekle kalmadığını; aynı zamanda siyasal,

toplumsal ve ekonomik koşulların da edebî eserler üzerinde etkili olduğunu savunur. Bu bağlamda Köksal Alver'in (2012: 251) deyimiyle edebiyat sosyolojisi; "edebiyat ile toplumsal olgular arasındaki karşılıklı ilişkileri inceleyerek, edebiyat-toplum ilişkisinin değişik yönlerini, yansımalarını ortaya koymaya çalışmaktadır". Bu alanda yapılmış olan çalışmalara kısaca değinilecek olursa; Emile Durkheim'in Sosyoloji Dersleri (2006), Lucien Goldmann'ın Roman Sosyolojisi (2005), Köksal Alver'in Edebiyat Sosyolojisi

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: arzu.ozyon@dpu.edu.tr

(2012), Ömer Naci Soykan'ın Edebiyat Sosyolojisi- Kuram ve Uygulama (2009) ve Veysel Şahin'in "Sosyolojik Açından Ağır Hayatın 'Ağır Roman'ı ve Metin Kaçan" (2016) adlı çalışmaları sayılabilir.

Çalışmada Limon adlı oyunu ele alınan yazar Memet Baydur, gerek eğitim gerekse eşinin işi dolayısıyla dönem dönem yurt dışında yaşama imkânı bulmuş, bu durum da onun, özellikle oyunlarını yazdığı 1980'li yıllarda Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasal, toplumsal ve ekonomik koşullara hem içeriden hem de dışarıdan bakabilmesine olanak sağlamıştır. Bu bağlamda Baydur'un, Kamyon, Maskeli Süvari, Limon, Yeşil Papağan Limited gibi birçok oyununda ülkenin içinde bulunduğu koşulların yansımalarını ve yazarın olumsuz koşullar karşısındaki eleştirisini görmek mümkündür.

Memet Baydur'un iki perdelik yedi kişilik ve modern olarak adlandırılacak oyunu Limon (1982) 12 Eylül darbesi ile susturulan ve içine kapanarak gerçeklerden kaçan, topluma ve toplumsal sorunlara yabancılaşan aydın kesimin eleştirisini yapar. Cumhuriyet Aslan'a (2011: 37) göre, "12 Mart ve daha sonra 12 Eylül sonrası romanlarda görülen "edilgen" aydın tipi gerçekten düşündürücü bir olgu olarak ayrı bir analizi ve çözümlemeyi gerekli kılmaktadır". Bu bağlamda bu çalışmada, Memet Baydur'un Limon adlı oyununda 1980'li yıllarda Türk aydınının yaşadığı kimlik bunalımının yansımaları ve bu bunalım sonucu aydınların dış dünyaya yabancılaşması analiz edilecektir. İlk bölümü Aziz ve Muhsin'in evinde (fildişi kulede) geçen ve onlara sırasıyla Necip, Aslı, Berfinaz, Engin ve Sevda'nın katıldığı oyun, bir grup aydının darbenin getirdiği yasaklar nedeniyle kendi kabuklarına çekilmelerini, sürekli içki içip, konudan konuya atlayarak gevezelik etmelerini ve böylece dışarıda olup bitenlere gözlerini kapatıp kulaklarını tıkayarak kayıtsız kalmalarını anlatır. Yazarın oyun içinde oyun tekniğinden faydalandığı ve kişilerin rollerinin sürekli değişerek hayatın aslından bir oyun olduğu fikrinin vurgulandığı Limon'un ikinci bölümü ise Berfinaz'ın evinde geçmekte, bu defa burada toplanan grup havadan sudan konuşmakta, birbirleriyle bağlantısız görünen diyaloglar oluşmaktadır. Oyunun sonunda, oyun süresince beklenen Berfinaz'ın yakını Oğuz gelmez. Ancak Sevda ve Engin'in bebeği Limon'un ağlaması ve Aslı'nın oyunun bitimindeki gülümseyişi yine de oyunla ilgili umut vaat eder.

Handan Salta aynı ülkede ve politik sistem içinde yaşamalarına rağmen yazarların aydını farklı şekillerde konumlandığını ve aydın kesime karşı tutumlarının farklı olduğunu, bu durumun da yazarların dünya görüşü, bakış açıları ve hayata karşı takındıkları tavrın bir sonucu olduğunu vurgular (2000: 48). Örneğin Oğuz Atay Oyunlarla Yaşayanlar adlı tek tiyatro oyununda romanlarındaki tutumunu devam ettirerek aydın kesimi hayatta tutunacak yeri olmayan bireyler olarak tanımlar (Salta, 2000: 50). Memet Baydur'un, Oğuz Atay'ın hayranı olması da (Gözcü, 2002: 46-47; Baydur, 2002: 64; Şener, 2011: 111) onun Limon adlı oyununda Oğuz Atay'ın yaptığı gibi aydın kesime karşı takındığı eleştirel tavrı doğrular niteliktedir.

"Bireyden topluma giden Oğuz Atay, bireysel yabancılaşmada en büyük etkiyi toplumun kendi öz değerlerine yabancılaşması olarak görür. Yazar, 'Tutunamayanlar', 'Tehlikeli Oyunlar' ve 'Bir Bilim Adamının Romanı' adlı eserlerinde toplumun kendi öz

değerlerine nasıl yabancılaştığını vurgular. Turgut Özben'in, toplumun kendi değerlerine yabancılaştığının farkına varması, onun kendi değerlerine yabancılaşan toplumdan ayrılarak kendine özgü bir dünya kurmasına neden olur (Şahin, 2013: 2316).

Yeniçeri (2008: 4), Türkiye'de homojen bir aydın tipi'nin bulunmadığını ve zaman içinde "aydının konumunun ve etkinliğinin değiştiğini dile getirir. Batı toplumunda ortaya çıkan "intellectuel", "literati" ve "les cleres" gibi ayrıntılı kavramların Türkçede tek ve düz "aydınlr" kavramı ile ifade edildiğine dikkat çeken Yeniçeri, aydınların "mesleği bilme olan insan grubu"nu ifade etmek için kullanılan literati gibi sadece bilmekle değil, aynı zamanda yeni bilgi oluşturma ve formüle etme ile de yükümlü olduğunun altını çizer (Şerif Mardin, 1984: 24'den aktaran: Yeniçeri, 2008: 9-10). Toplumsal anlamda düşünüldüğünde de bireyin sadece çok okuması ya da çok bilmesi onu aydın yapmaz, aydın olmak topluma önderlik etmeyi, yol göstermeyi de gerektirir. Faruk Birtek ve Gökhan Ergül'e (1995: 328) göre aydın olmak " etrafındakini, olağanı, günceli, kabul edileni sorgulamak, anlamak, betimlemek irdelemek; anlatsını mantığı ile oluşturmak, sonra da bu anlatsını, kuramını tersine döndürerek kendi içinde sorgulamaktan geçer". Kendini, inandıklarını sorgulamak özgür irade gerektirir. Ancak Türk aydını neredeyse her dönemde bir şekilde devlet ile bağlantılı hareket etmek durumunda kalmış ve bu sorgulamayı gerçekleştirememiştir. Adalet Ağaoğlu (1995: 224) Türk aydınının okur-yazarlığını devletin hizmetine verdiğini bu nedenle de aydın değil hizmetkar olduğunu dile getirir. Beşir Ayvazoğlu ise Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte aydınların " zafer sarhoşluğu ve bir toplum yapısını değiştirmek gibi olağanüstü bir işe kalkışmanın heyecanı, aslında kendilerini içlerinde bir yerde kurt gibi kemiren tereddütün farkına varamamış, belki de dehşetle farkına vardıkları için, içlerinde bir vicdan azabı gibi sürekli konuşan ikinci benlerini" susturmuş olduklarını ifade ederek yine aydınların kendilerinden istenenleri sorgulamaktan uzak durduklarını vurgular. Ayrıca, Ayvazoğlu'nun kullandığı 'tereddüt', 'ikinci ben' gibi ifadeler aydınların içine düştüğü ikilemi ve kimlik bunalımını göstermesi anlamında da önemlidir. Memet Baydur'un oyunundaki aydın kesim ise yukarıdaki tanımların tam tersi bir portre çizmekte, topluma ve toplumsal sorunlara yabancılaşmaları ile dikkat çekmektedir. "İnsan, yabancılaşma sonucunda kendine ve kendilik değerleriyle çatışır ve toplumun değer yargılarına öteki olur" (Şahin, 2016: 16). Baydur'un kendisi ise bir aydın hassasiyeti ve yazar sorumluluğu ile içine kapanarak toplumdan kendini soyutlamış bu aydın kesimi eleştirmeyi görev bilir.

Aydın kesimin eleştiriye maruz kalmasına neden olan bu suskunluk ve bunalım hali nedir ve kökleri nereye uzanır? Kuşkusuz aydınların yol gösterici konumlarını yitirmeleri, suskunlaşarak halka ve toplumsal sorunlara yabancılaşmaları sadece onların sorumsuzlukları ile açıklanamaz. Aydın bunalımının temelinde Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e geçişte devlet müdahalesi ile oluşturulup şekil verilmiş bir aydın sınıfın, kendisine dikte edilenleri yapma zorunluluğu yatmaktadır. Aydın özünde siyasal, toplumsal ve ekonomik sorunlar karşısında toplumu bilinçlendiren, hatta onu yönlendiren kişi olması gerekirken, devlet tarafından farklı dönemlerde, özellikle de darbe dönemlerinde toplumsal kimliğin inşası konusunda bir

araç olarak kullanılır. Türkiye’de aydın kesimin en önemli özelliklerinden biri Doğu’yu görmezden gelerek Batı’ya yönelmedir. Bu durum ise aydının önderlik etmesi beklenen halk ile arasında bir uçurumun açılmasına, aydının halka ve halkın, toplumun sorunlarına yabancılaşmasına neden olur (Yeniçeri, 2008: 18-24). Atilla İlhan’ın (1995: 380) örneği Türk aydını ile halk arasındaki kopukluğu daha somut şekilde gözler önüne serer:

“İngiliz aydını, İngiliz halkından ancak ‘derece’ itibariyle ‘yüksek’te durur, ‘mahiyetleri’ değişmez: ikisi de Batı’dadırlar, ikisi de Batılı! Türk aydını Türk halkından ‘mahiyet’ itibarıyla yüksekte duruyor: O, Batı’dadır; Batılı geçinir; halkı ise Doğu’da, en azından Ortadoğu’da, halk kendi tarihini e kültürünü yaşar; aydınlar ‘sistem’in ona biçtiği tarih ve kültürü!”

Burada aslında Türk aydınının özgür iradesi ile hareket etmesinden çok yine kendisine verilen devlete hizmet görevi ya da bir anlamda devlete karşı yerine getirmek durumunda olduğu sorumlulukları vurgulanır. Cumhur Aslan (2011: 37), Türkiye’de aydın kesimin ideolojiye ya da iktidara yakın bir tavır sergilediğini, dolayısıyla da özgür bir şekilde düşünemediğini dile getirerek aynı noktaya dikkat çeker. Daha önce de vurgulandığı üzere, kendilerine adeta bahşedilen görevi kutsal saydıkları için başları dönen aydınlar, kendilerini ayrıcalıklı bir kesim olarak gördüklerinden halk ile aralarında bir kopukluk ve uçurum ortaya çıkar. İlhan Tekeli (1995: 403) bu durumu Atilla İlhan’a göre daha ılımlı bir yaklaşımla “Aydın, ülkesinde aydınlanmayı yaymayı bir misyon olarak yüklediğinde, misyonunu gerçekleştirme ile halkın seçmelerine saygılı olma konusunda bir ikileme karşı karşıya kalmaktadır” şeklinde açıklar. Yeniçeri (2008: 20) ise daha keskin bir ifade ile, “Türk aydını şarabı, valsı, operayı, Brüksel’i, Londra’yı, liberalizmi, İngilizceyi, Sosyalizmi ve Decartes’i tanıyınca Türk Halkını ve kültürünü de tanıyacağını sanma hastalığına yakalanmıştır. Bizim aydın diye nitelendirdiğimiz kitlenin tamamına yakını doğuyu batıdan, kırsalı kentten, gecekonduyu saraydan tanımaya ve kurtarmaya kalkmıştır” der. Böylece Türk aydını batının etkisiyle kendi kimliğini kaybetmeye; asıl amacı ve görevinden uzaklaşmaya başlar. Batı’ya ayak uydurma ile özüne dönüp halka yol gösterme arasında bocalayan, gerçekleri dile getirmek yerine susan aydının bunalımı bu ikilemlerden kaynaklanır ki Memet Baydur’un oyununda eleştiri konusu olan tam da bu durumdur. Burada Fromm’un (1995: 53) da ifade ettiği gibi yabancılaşmadan kaynaklanan bir yozlaşma, yabancılaşma sonucunda insani değerlerin çarpıklaşması söz konusudur. Özetlemek gerekirse, devletin kendisine verdiği ülkeyi aydınlatma, modernizmi inşa etme görevi ile halkın seçimleri ve halk kültürü arasında sıkışıp kalan aydın, kısmen modernizmin kendisine verildiği kadarını alıp sorgulamadığı için de bir kimlik bunalım ve yabancılaşma yaşar. Modernleşme akıl yoluyla gerçeği arama tutkusunu insanın ayrılmaz bir parçası olarak görür (Birtek ve Ergül, 1995: 326). Oysa Türk aydını modernizmin bu ilkesini görmezden gelerek uygulamaya koymamıştır. Çağlar Keyder bu durumu kimlik sorununun kaynağı olarak görür.

Öncelikle şimdi orta yaşa dayanmış aydınlar olmak üzere, bir dönemin tüm okuyanları ve düşünenleri devleti modernleşmenin esas getiricisi olarak görmeye alışmışlar. Oysa şimdi ortaya çıkmış ki devlet modernleşmenin sadece

kendi kabul edebileceği kısmını üstlenmiş, süreklilik ve öngörülebilirlik kazanan bir hukuk çerçevesini ‘devletin yüce ve kutsal menfaatlerine’ aykırı bulmuş. Aynı nedenlerle temel hak ve özgürlükleri, birey özerkliğini mutlak gerekli olarak değil, icabında ve zorlanırsa verilebilir, sonradan tekrar geri alınabilir şeyler olarak örmüş. Bütün bu anlatımı da kendini bu konuda sorgulayabilecek herkese yutturmuş. Yani devletin ve devlet elitlerinin stratejisi kısıtlı bir modernleştirme olmuş (Keyder, 1995: 155).

Çok sonraları bu durumun farkına varan Türk aydınının yabancılaşmasının bir nedenini de bu hayal kırıklığında aramak gerek. Modernleşme yolunda önemli bir misyon yüklediğini düşünerek bu görevi fazlasıyla önemseyen aydın kesim aslında sadece bir araç olarak kullanıldığını ve modernleşmenin sadece kendisine dayatılan kısmını halka iletme olduğunu ve bu uğurda halk ile ters düştüğünü fark ettiğinde hayal kırıklığına uğrar. Bu hayal kırıklığı onun yabancılaşmasını iki katına çıkarır. Türk aydını artık kendisine de yabancıdır.

İlk kez 1980’li yıllarda yazarlığa adım atan Memet Baydur’un hemen her oyununun toplumsal eleştirel yanı ağır basmaktadır. Yurt dışında eğitim alma ve eşinin mesleği dolayısıyla çeşitli ülkelerde yaşama imkânı bulan yazar, Türkiye’deki sosyo-politik ve ekonomik sorunlara içerden ve dışardan olmak üzere iki farklı açıdan bakma şansına sahip olur. Örneğin Kamyon’da (Akbulut ve Özyön, 2016: 7) Türkiye’deki bozuk düzene ve toplumda oluşmaya başlayan tüketim çılgınlığına eleştiride bulunan yazar, Maskeli Süvari’de entelektüel geçinen, ama tarihten kültürden yoksun, kimlik arayışı içinde olan kesimi sorgular. Yazarın Limon adlı oyununun başında da vurguladığı gibi, Oğuz Atay’ın yanı sıra zaman zaman Milan Kundera, Aziz Nesin, William Shakespeare, Harold Pinter gibi daha birçok yazarın etkisi altında kaldığı anlaşılır.

2. Limon Adlı Oyunda Aydın Bunalımının Yansımaları

Önceki bölümde de vurgulandığı üzere yazar, Limon adlı oyununda demokrasi sürecinin sekteye uğradığı, baskı, yasak ve sansürün günlük hayatın birer parçası haline geldiği 12 Eylül döneminde aydın kesimin sindirilmesini, kendi dünyasına çekilerek topluma ve toplumsal sorunlara yabancılaşmasını eleştiri konusu olarak ele alır. Oyunun neredeyse daha başlarında Baydur, Berfinaz adlı oyun kişinin ağızından eleştirisini açık olarak dile getirir:

“ASLI: Ama ağabey...

MUHSİN: (Aslı’yı taklit eder) ... okulum ne olacak?

BERFINAZ: A kızım, düşündüğün şeye bak. Bu zamanda okuyup da ne olacak? İşte Oğuz, işte Aziz, işte Muhsin. Okudular da ne oldu sanki? Bir baltaya sap olamadılar, işleri güçleri lalalal içip, her şeyle alay etmek. Okumak, tahsil filan eskiden bir işe yarardı. Bir anlamı ve önemi vardı diplomaların. O zamanlar...” (Baydur, 2009: 20).

3. Aydın Olarak Modern Bireyin Toplumsal Çatışmaları

1980’lerden beri toplum mühendisleri düzenli olarak para harcayıp okullara gitmek yerine meslek edinin para kazanmanın daha iyi olduğu konusunda telkinlerde

bulunuyorlar (Özden, 2013: 5). Çünkü okumayıp meslek edinenler okuyanlar gibi sorgulamaz. Kendine sunulan her şeyi kabul eder, para kazanmak ise tek kaygısıdır. Bu nedenle kitaplar yasaklandı ve yakıldı (kitabı değersizleştirmek için; aşağıda da dediği gibi kültürel kimlik oluşturmayı engellemek için) (Kargıoğlu, 2017), aydınlar üniversitelerden atıldı, üniversiteler özerk yapıya kavuşturulmadı (Özen, 2002) ve en önemlisi gelir düzeyleri hep düşük tutuldu. Tabii bunun yanı sıra dağınık, toplumdaki kopuk (klişe), sorumluluk almaktan korkan bir aydın imgesi ortaya çıktı. Berfinaz'ın sözleri de sadece okumakla aydın olunmayacağına ve yeni türeyen sahte aydınların temelsiz yapısına, toplumla alakasız oluşlarına işaret etmektedir. Oyunda belli kişiler üzerinden aydın kesimin farklı olumsuz yanlarına dikkat çekilir. Örneğin Aslı 16. ve 18. sayfalar arasında tam beş kez “Kötü bir şey oldu” der ancak bir türlü anlatacaklarının devamını getiremez. Onun bu hali “susturulmuş” aydın kesimi temsil ettiğinin göstergesidir. Aziz ise aydın kesimin sürekli kendi değerleri ile çatışan, bunalım içindeki ruh halini yansıtır:

“NECİP: Nejdât dediniz de az önce...

MUHSİN: Kim dedi?

NECİP: Aziz Bey bana hitap ederken Necip yerine Nejdât...

AZİZ: Bağışlayın lütfen, bugünlerde kafam... yüreğim... ve bir iki başka organım pek yorgunlar. İsimleri, yüzleri, elleri, bakışları birbirine karıştırıyorlar” (Baydur, 2009: 15).

4. Aydın Kimliğinin Toplumsal ve Bireysel Yabancılaşması

Aziz'in Necip kendisini defalarca uyarmasına rağmen ona Nejdât, Nedim, Nahit, Nail gibi farklı isimlerle hitap etmesi onun aklının karışık olması yanında hafızası ile ilgili de bir sıkıntı olduğunu işaret eder. Tıpkı oyunda dinledikleri radyo oyununda vurgulandığı gibi; “RADYO: ‘Bir halkı ortadan kaldırmak için hafızasını yok ederek işe başlanır, anlıyor musun?! Kitaplarını, tarihlerini, kültürlerini yok ederler. Başkaları... onlara başka kitaplar yazar, başka bir kültür verir, başka bir tarih uydurur. [...]’” (Baydur, 2009: 24-25). Atilla Özkırımlı'nın sözleriyle, “Sürekli arayış içinde olma... Toplumun sürekli bellek kaybına uğraması, uğratılması... Bütünlükten, sentezden yoksunluk... Türk edebiyatçısının, genelde Türk aydınının dramı budur” (1995: 20). Muhsin ise köklerinden koparılmış, yersiz yurtsuz aydının temsilidir: “BERFİNAZ: Sürekli yoldadır. Evliya Çelebi mübarek. (Güler) Muhsin... hep gelir, hep gider... (Kendi kendine konuşur gibi) Hiçbir yere kök salmadı gitti. Yerleşik düzen diyorlar ya, işte ona geçemedi bir türlü. Hep gelir, hep gider...” (Baydur, 2009: 68). Muhsin'in kendi deyimiyle o bir “sürgün”, “dışarıda kalmışlardan” dır (Baydur, 2009: 70). “Sürgün” ifadesi Necip'in aydın kesimi tanımlarken kullandığı “öğretim üyesi” ifadesi ile birleştirildiğinde Muhsin'in 1402 sayılı kanunla görevinden uzaklaştırılmış bir akademisyen olduğu sonucuna varılır (Özen, 2002). Sosyolojik bağlamda düşünüldüğünde, bireyin (burada Muhsin'in) kendisini yaşadığı toplum içinde sürgün olarak görmesi toplumsal açıdan bir yabancılaşma yaşadığının göstergesidir. Oyunda Muhsin'in sözleri ile dikkat çekilen bu sürgün olma ve dışarıda kalmışlık hali aslında genel olarak modern çağın tüm aydınları için geçerlidir. “Günümüz Türk aydını bireyi olduğu toplumun

dışına itilmiş, bir ‘yalnız ada’, hatta ‘Heimatlos’ durumundadır. Bu, günümüz Türk aydınının değişmesi çok güç trajik yazgısıdır” (Tunalı, 1995: 475). Bunun yanı sıra Muhsin'in bu sürgün, kök salamamış hali akla her biri farklı ülkelerden kopup Fransa'ya göç etmiş absürt tiyatro yazarlarını da getirmektedir. Farklı özelliklere sahip bu bireyleri bir araya getiren ortak nokta hepsinin dışarıdaki ortamdan, yaşananlardan kaçarak içkiye ve gevezeliğe sığınmalarıdır. Muhsin'in Aziz ile yaşadıkları evi “şato” (Baydur, 2009: 14) Aslı'nın ise burayı “eski ve bozulmamış bir mağara” (Baydur, 2009: 17) olarak adlandırması, Aziz'in ise “Dünyadan haberimiz yok” (Baydur, 2009: 16) demesi bu aydın grubunun fildişi kulelerine çekilerek dış dünyadaki sorunlara kayıtsız ve topluma uzak kaldıklarını, yabancılaştıklarını vurgular. Modernizm ile birlikte otoritelerden kurtulup birey haline gelen çağdaş insan ya da bu çalışma bağlamında aydın, “aynı zamanda soyutlanmış, güçsüz, kendisinin dışındaki amaçların bir aracı, kendisine ve başkalarına yabancılaşmış duruma” gelir (Fromm, 2011: 213). Çünkü aslında ne birey gerçek anlamda bireydir ne de bireysellik gerçek anlamda bir bireysellik. Yabancılaşmanın kaynağında yatan temel sorun da budur. Zira günümüzde bireysellik olduğu düşünülen şey aslında “boş bir kabuk”tur ve faşizm bireyin kendisi dışındaki amaçlara boyun eğmesine yol açarak bireyselliğin gerçek anlamda gelişmesini engeller (Fromm, 2011: 213, 216).

Oyun kişileri içinde buldukları durumun, yabancılaşma ve kayıtsızlığın bilincindedirler zaman zaman bunu dile de getirirler ancak hiçbir şey yapamazlar; ellerinden bir şey gelmez çünkü kendi güçlerine/etkilerine ve bilgileri inançları yoktur:

“AZİZ. Çok içiyoruz gibi geliyor bana...

MUHSİN: Bana da öyle geliyor... Sabah oluyor, öğleye doğru, öğle derken öğleden sonra oluyor mu sana akşamüstü, [...] Yeniden başlıyoruz... Hep içiyoruz. İçmesek duramayacağız sanki buralarda. İçerek gıcır gıcır nedenler icat ediyoruz kalmak için... sonunda ne kalmış oluyoruz ne de gitmiş... ikisinin ortasında bir yerde içip duruyoruz...

[...]

ASLI: Canım içki içmek istiyor. (Sessizlik) İşte böyle olduk. (Muhsin'e) Ölümü öp, doğruyu söyle !!

MUHSİN: (Oynar) Vallahi de olmaz, billahi de olmaz! daha çok erken canım, şöyle bir güzel tadını çıkaralım...

SEVDA: Neyin tadını?

MUHSİN: Yabancılaşmamızın?” (Baydur, 2009: 41)

Muhsin sürekli içmelerine ve yabancılaşmalarına vurgu yaparken, Aslı toplumdan uzak, soyutlanmış halde bulduklarına dikkat çeker: “ASLI: İşte böyle. Bir yere tıkdık ve orada kaldık. Durmadan içiyoruz [...]” (Baydur, 2009: 43). Bu duruma gelmelerinin nedeni ise oyunda satır aralarına serpiştirilmiş olarak verilir:

“NECİP: (Aziz'i duymamış gibidir. Sürdürür konuşmasını) ... yola çıkmak üzereydik. O genç arkadaşla. (Keman) En sevdiğim zamanlar, yola çıkmadan az önceki zamanlardır. [...] Sanki ... sanki bütün yasaklar kaldırılmıştır. Sanki artık “kendim” olabiliyim. İyimser düşüncelerimin ortasında, başroldeki ben olacaktım gibi. Malsız-mülksüz bir ben!

Ah, yolculuk... ikinci mevkii, müşkül mevkii kaderim benim. Engellenen serüvenciklerim...

[...]

MUHSİN: Hava muhalefet var yahu... Arabalar yokuşları çıkmamakta direniyorlar. İki saat bekledik... evin civarında.

[...]

NECİP: (Kendi kendine) Kimsenin kimseyi sorguya çekmediği ülkeler

MUHSİN: Tamam. Sizin votkanızı da şimdi getiriyorum Nedim Bey.

NECİP: (Kendi kendine güler) Olur şey değil doğrusu... Sanki 1967 sonbaharındayım. Sanki hiçbir şey olmamış. [...]” (Baydur, 2009: 33).

Aralarına sonradan yeni tanıdıkları davetsiz bir misafir gibi katılan ve zaman zaman oynanan oyundan çıkma teşebbüsünde bulunan Necip, belki de gerçeklerin en fazla farkında olan kişidir. Bu nedenle içinde buldukları gevezeliğe rağmen suskunluk hali ve eylemsizliğin nedeni en sık onun sözlerinde açığa çıkar. Onun için seyahat edebilmesi özgürlük, bu hakkının elinden alınması ise baskı ve yasaklar anlamına gelir. Sözlerinde yer alan “yasaklar” engellenen serüvenler” 12 Eylül döneminin baskıcı yapısını anlatır. Muhsin’in “hava muhalefeti” ifadesi ise bu bağlamda siyasi ortama yapılan bir göndermedir. Bu “şato”ya saklanmış içki ve gevezelik içinde kaybolup gitmiş bu grubun bu halinin nedeni ise baskı ve yasaklar ile susturulmuş, engellenmiş olmalarıdır. Böylece her biri dalgın ya da kafası karışık bu aydın grubu etkisiz hale getirilmiş, hayatın gerçeklerinden kopmuş, diğer bir deyişle içinde yaşadıkları topluma yabancılaşmıştır. Bu arada Berfinaz’ın oyun süresince sözünü ettiği oğlu Oğuz’un “iki gündür kayıp” olduğu ayrıntısı da 1980’li yıllarda öldürülen, ansızın ortadan kaybolan gazeteci Abdi İpekçi (1979), eski Başbakan Nihat Erim (1980), DİSK başkanı Kemal Türkler (1980) gibi aydın kesimden bireylere yönelik faili meçhul cinayetleri çağrıştırmaktadır. (Gevgilili, 1983: 227; Nebiler, 1996: 1074; Işıklı, 1983: 1834; Birand ve Yıldız, 2012: 132).

Evdeki grubun sürekli içmesinin bir nedeni de onun başına gelebilecekleri düşünmek istemeyişleri olabilir ancak yazarın da sahne notları arasında “çok önemli bir ayrıntı” şeklinde vurguladığı gibi durmadan içmelerine rağmen “Hiç kimse ‘çok’ sarhoş değildir henüz” (Baydur, 2009: 26). Bu ifade ne kadar içerlerse içsinler olup bitenleri unutamayacaklarının altını çizer. Aziz’in “Mazi kalbimizde yara olmasın. Ona hak ettiği değeri verelim ama, bu arada şimdiki zaman da arada kaynasın” (Baydur, 2009: 44); (Burada 1968 Gençlik Hareketine, kendilerinin de eylemde buldukları döneme atıfta bulunmaktadırlar). “Ölülerden söz etmemeliyiz. İhtiyarlardan ve ölülerden söz etmek yasaklanmalı” (Baydur, 2009: 73) şeklindeki sözleri aslında geçmiş/yaşananları, kötü anıları hatırlamak istemediklerini ve şimdiki zamanda takılıp kaldıklarını anlatır. Sürekli içmelerinin bir nedeni de budur. Ancak Muhsin’in cevabı yine yaşadıklarının/geçmişin kolay kolay unutulamayacağını işaret eder: “MUHSİN: Peki ama... anıları ve çağrışımları ne yapacağız?” (Baydur, 2009: 73). Diğerlerinin tersine dışarıda yaşananları/gerçekleri bölük pörçük de olsa sözleriyle yansıtan tek kişi ise Necip’tir. Onun “hâkime hakareten mahkûmiyet” (Baydur, 2009: 14) aldığı

söylemesi de diğer oyun kişilerinden onu ayıran ve onların aksine susmadığını, direndiğini gösteren bir özelliktir.

5. Aydınların Özgürlük ve Kaçış Sancısı: Oyunlara Yönelim

Yazarın oyun içinde oyun tekniğinden faydalandığı Limon’un belkemiğini adeta Shakespeare’in (ki adı oyunun başında yazarın etkilendiği isimler arasında geçer) “Bütün dünya bir sahnedir, /Ve bütün erkekler ve kadınlar sadece birer oyuncu; /girerler, çıkarlar. /Bir kişi birçok rolü birden oynar. / Bu oyun insanın yedi çağıdır.” (<http://www.gutenberg.org/files/1523/1523-h/1523-h.htm>) sözleri oluşturur. Çünkü oyunda her kapı çalındığında sahne kararır ve her yeniden aydınlandığında oyun kişilerinin farklı rollere büründükleri gözlenir. Oyunun başında Muhsin’in eve getirdiği ve avukat olduğunu söylediği Necip, kapının çalınması ve Aslı’nın gelişi ile Aziz’in dayısı Necip olur; Muhsin ise oğludur. Berfinaz’ın eve geldiği andan itibaren Aslı “evin evde kalmış kızıdır artık” (Baydur, 2009: 19). Necip ise bu defa Aslı’yı istemek için gelmiş muhasebe müdürü rolünü yüklenir. Engin ve Sevda’nın eve gelmesiyle de Necip, bu defa bir şair olur. Aslı da Muhsin’in sevgilisi. Oyun kişileri oyun içinde iç içe geçmiş birden çok oyun oynarlar böylece. Tıpkı yeryüzünde doğan, belli görevler üstlenen ve ölenler gibi; tıpkı her sistem değişikliğinde yeni insanların yeni görevlere geldiği veya getirildiği gibi. Keyfi bir rol üstlenme söz konusudur. Bu durum Engin’in “Figüran olarak bulunuyoruz nezih tiyatronuzda.” (Baydur, 2009: 21) cümlesi ile vurgulandığı gibi yazar tarafından sahne notlarında da açıkça dile getirilir: “Durum değişir giderek. Şimdi çok şey Muhsin’in “kontrolündedir.” Bunu ilk anlayan Aziz’dir. Oyunun içindeki oyunun içindeki oyunun içindeki oyuna hemen katılır keyifle. Ansızın hatırlanmış, eski bir çocukluk oyunu oynar gibidirler” (Baydur, 2009: 37). Oyun kişilerinin oynadığı oyunlar, yaşamla oyunun iç içe geçmiş olduğuna dikkat çekmektedir. Ayrıca Fromm’a göre, “Yabancılaşmış kişi, kendi duygu ve düşüncelerini kendi dışındaki bir nesneye aktardığı için, artık kendisi değildir; onda bir ‘ben’ ya da ‘kimlik’ duygusu kalmamıştır (1995: 59). Kişilerin kolayca kimlik değiştirebilmeleri ve rolden role geçmeleri de onların kimlik ya da ben duygusu bulunmadığının göstergesidir. Necip’in oyun içinde anlatarak gerçek yaşama, ülkenin sosyo-politik ortamına göndermede bulunduğu; Hristiyanlığın yasak olduğu krallıkta bu din ile alay etmek, eğlenmek amacıyla bir grup oyuncu tarafından sahnede oynanan vaftiz oyununun gerçeğe dönüştüğü Oyuncuların Masalı (Baydur, 2009: 49) da hayat (ya da gerçek)-oyun dualitesini ve bu iki kavramın iç içe geçmiş olduğunu doğrular niteliktedir. Şener’in (2011: 111), “Oyunlara sığınanlar rollerinde kaybolmaktadırlar” şeklindeki ifadesi de oyun kişilerinin, oyun içinde başka başka rollere bürünerek oyunlar oynadıkları fikrini destekler. 1980’li yılların özellikle siyasal anlamda bir baskı ve yasaklar dönemi olduğu göz önüne alındığında aydın kesimin oyunlara sığınması, onlara bir ölçüde özgür olma ya da diğer bir deyişle kaçma şansı sağlar.

6. Siyasal ve Toplumsal Yansımalar

Siyasi göndermeler yanında oyunda toplumsal yaşamdan da yansımalar rastlanmaktadır. 1980’li yıllarda revaçta olan yazın tatil için gidilen kamplardaki lojman hayatı (Baydur,

2009: 60), tanışıklıklar, komşuluklar gibi toplumsal hayatın renklerinin yanı sıra yine o yıllarda sıkça yaşanan yolsuzluk olayları da Muhsin'in sözleri ile oyunda yansımaları bulur: "MUHSİN: (Oyunu sürdürür) [...] Senin karşında kim var biliyor musun? Bir telefonla Doğu'ya sürdürürüm ulan seni! Sen kim oluyorsun bana ceza yazacak? Kırmızı ışık mı? Ulan bize de mi kırmızı ışık, bize de mi yönetmelik ha?" (Baydur, 2009: 54). Böylece yazar 1980'li yıllarda adam kayırma, görmezden gelme, yakın akrabaların konumundan faydalanma, kamu görevlilerini tehdit etme gibi sıklıkla rastlanan hukuk devletiyle bağdaşmayan toplumsal olgulara da göndermede bulunur. Muhsin'in bu sözleri ayrıca İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçişte Türk aydınının içinde bulunduğu ruh halini yansıtan aşağıdaki sözleri anımsatır:

[...] doğrudan katılmamakla beraber, açıkça muhalefet de edemedikleri büyük inkılaplar yaşanırken, hadiselerin önüne geçememekten kaynaklanan bezginliğin tahlil edilmesi zor bir lakaydiye sürüklediği, en ciddi meseleleri bile mizaha bulayarak başka bir kaçış yolu bulan aydınlar da vardır (Ayvazoglu, 1995: 290).

Baydur'un oyunundaki aydın topluluğu da kendileri dışında gelişen, kontrol edemedikleri bir durum, daha açık bir ifadeyle 12 Eylül darbesi ve onun getirdiği baskı ve yasaklar ile başa çıkamadıkları için bir bezginlik ve lakaytlık hali içindedirler. Konuşmalarında birçok şeyi hatta birbirlerini bile alaya almaları ve sürekli rol değiştirerek oyun oynamaları da onların içinde buldukları koşullardan uzaklaşma, kaçma isteğinin bir göstergesidir.

Oyun atıflar, göndermeler ve alıntılar açısından son derece zengindir. Örneğin birinci bölümün ortalarında Aslı'nın Necip'i kast ederek Mevlana'nın "Benim sana anlatacağım, ancak senin anlayacağın kadardır" (Baydur, 2009: 35) sözüne yer verdiği görülür. Birkaç sayfa sonra ise kafesteki saka kuşuna isim arayan oyun kişileri çeşitli önerilerde bulunurken Aslı, Aziz Nesin'in Çiçü adlı oyununa atıfta bulunarak kuşun adını Çiçü koymayı teklif eder (Baydur, 2009: 37). Çiçü adlı oyunun ana temasının yalnızlık olduğu düşünülürse, kendilerini toplumdan soyutlamış ve yalnızlık çeken bu grup içinden çıkan bu isim önerisinin anlamı daha iyi kavranmış olur. Necip'in Orhan Veli'nin şiirinden yaptığı alıntı ise tam da gece gündüz içki içen bu gruba yakışır bir dizedir: "İçkiye benzer bir şey var bu havalarda..." (Baydur, 2009: 48). Çalışmanın sınırlılıkları açısından burada tek tek değinilemeyecek kadar alıntı, gönderme barındıran oyunda Shakespeare'in Hamlet'inden (Baydur, 2009: 60) halk arasında bilinen ninnilere (Baydur, 2009: 62) kadar, farklı düzeyde okuyucuya hitap edebilecek alıntı ve göndermeler bulunmaktadır. Bu alıntı ve göndermeler bir yandan bu aydın kesimin bilgi düzeyini/birikimini ortaya koyarken, diğer yandan oyun kişileri üzerinden yazarın birikimini ve oyunun hitap ettiği okuyucu kitlesinin düzeyini de bir dereceye kadar göstermektedir. Mehmet Baydur ayrıca çağının bilinçli kullandığı 'metinlerarasılık' olgusuna da vurgu yapmaktadır. Bu kesimin bilgi birikimine ve eğitim seviyesine işaret eden bir başka unsur onların diyalogları içinde kullandıkları Osmanlıca (Baydur, 2009: 65-66) kelimeler yanında, yabancı dil bilgilerine dikkat çeken Latince, İtalyanca ve Almanca (Baydur, 2009: 26, 28, 33) cümlelerdir.

Oyunda ilk bakışta dikkati çeken teknik bir özellik ise yazarın sahne notlarında yönetmene öneride bulunmasıdır: "Aziz ile Aslı yan yana, biraz şaşkın, biraz duyarlı gözlerle

Necip'i dinlerler. Bu sahneyi 'yazmak' az/biraz cesaret işidir. Yönetene yardımcı bir önerim var. Alabildiğine 'romantik' olmalıdır her şey. Her şey... Elinde kahve ile konyak, Engin girer" (Baydur, 2009: 33). Bu öneri ile yazar bir anlamda yönetmeni yönlendirmektedir.

7. Aydın Bunalımını Destekleyen Absürt Yansımalar

Oyunda yer alan birinci mekânda birbiri ile alakasız nesnelere bir arada verilmekte bu durum bir kaos ortamı yaratmaktadır: "[...] boş bir kuş kafesi, bir bariton saksafon, eski bir radyo, kurulmuş bir satranç tablası, kapının yanına yaslanmış bir şemsiye- büyük ve siyah-, yanında bir av tüfeği, bir baston, daktilo makinesi, masanın üstünde bir sürü 'extra'" (Baydur, 2009: 13). Bu nesnelere tek tek göz önüne alındığında evde yaşayan kişilerin yaşam tarzını yansıtırken, bir bütün olarak ele alındığında evdeki kişilerin kafa karışıklığının bir yansıması olarak yorumlanabileceği gibi -günümüzde çeşitli simgeler kullanarak mesaj göndermek gibi- kuş kafesi, saksafon, radyo, satranç tablası, şemsiye, av tüfeği, baston, daktilo makinesi gibi nesnelere birleştirildiğinde yasaklar/hapisler, baskın tonda ortamı belirleme, kamuyu en geniş iletişim aracı ile belirleme/yönlendirme, taktik belirleme, her an sistem dışına çıkma ihtimali, sürekli av peşinde olma, olgun yaşta insanlar (generaller) ve yazarlara getirilen sansür gibi olgulara işaret etmektedir. Evdeki bu alakasız nesnelere yarattığı karmaşa/kaos, Slawomir (1968: 97-98) Mrozek'in Tango adlı oyunundaki eski bir gelinlik, bir katafalk gibi alakasız ve aynı zamanda absürt eşyaların bir arada bulunduğu evin salonunu akla getirir.

Berfinaz'ın evi olduğu anlaşılan ikinci bölümdeki mekânda ise "[...] Bir sürü eşya. Tıkış tıkış. Eski/püskü/ dantelli/tozlu. [...] Bir sürü koltuk. Koltuklardan birinde kafesiyle 'Baykuş' durur" (Baydur, 2009: 57). Berfinaz'ın evinin bu tıka basa eşyalarla dolu hali, İnesco'nun Yeni Kiracı adlı oyununda kiracının eşyalarla dolup taşan, daralma hissi veren yeni taşındığı evini hatırlatır (2006: 81). Berfinaz'ın evindeki bu manzara ile tıpkı bu eşyalar gibi aydın kesimden insanların da evlere hapsedikleri; eski, tozlu eşyalar gibi bir kenara itilip unutuldukları hissi verilir.

Oyunda zaman konusunda bir belirsizlik vardır: oyunun birinci bölümünde Aslı ve Aziz'in önceden tanıştıkları anlaşılır. İkinci bölümde onların tanıştıkları zamana gidilmiştir yani zamanda geriye dönüş vardır. Tıpkı on yılda bir toplumun karşı karşıya kaldığı askeri darbeler gibi. Muhsin'in daha genç olması, bu geriye gidişi desteklerken; Necip'in on yıl daha yaşlı görünmesi, ilk bölümde nişanlı üniversite öğrencisi bir çift olan Engin ve Sevda'nın evlenip çocuk sahibi olması zaman algısı konusunda bir karışıklığa neden olur. Ancak oyunda rollerin sürekli değiştiği düşünülürse, bu durum belki de oyun kişilerinin ikinci bölümde farklı kimliklere bürünmüş olması ile açıklanabilir.

Batı'daki absürt tiyatro oyunlarının karakter derinliği olmayan yaşları ve isimleri dışında çok fazla özelliği verilmeyen oyun kişilerinin aksine, Baydur'un oyunundaki kişiler karakter özellikleri ile birlikte ayrıntılı olarak betimlenir. Örneğin, "Aziz girer. Kırk yaşlarında, uzun boylu, yorgun yüzlü, uykusuz yaşamış bir adam." ya da "Necip Bey, altmış yaşlarında, derbeder görüntüsüne rağmen saygı uyandıran, bilgiç ve yavaş bir kişidir" (Baydur, 2009: 13). Sadece karakter özellikleri değil, oyun kişilerinin

meslekleri de aralarında geçen diyaloglardan öğrenilebilmektedir. Bu betimlemelerde kullanılan “yorgun yüzlü, uykusuz yaşamış bir adam” ya da “derbeder görüntü” gibi ifadelerle aslında yine eğitilmiş, meslek sahibi entelektüel kesimin yaşadıklarının etkisiyle geldikleri duruma ve yıpranmış olduklarına işaret edilmektedir.

Oyunun birinci bölümünün henüz başında Muhsin ve Necip Bey dışarıda kar yağdığını, trenin hava muhalefetinden dolayı kalkmadığını; (Baydur, 2009: 14) daha sonra ise dışarı çıkıp dönen Muhsin ile Sevda'nın da yine hava muhalefetini haber vermesiyle (Baydur, 2009: 33) oyunda bir anlamda dışarıdaki ortamla ilgili bilgi veren ulak konumundadır.

Absürt tiyatronun Batı'daki örneklerinin umutsuzluk hissi veren sonlarına karşın Baydur'un diyalogların kopukluğuna rağmen bir hikâyeye bağlı kalan oyununun sonunda Engin ve Sevda'nın Limon adlı bebeklerinin ağlaması umut sinyali vermektedir: “Herkes susar. Diyalog bittiği zaman Muhsin'le Aziz sahnenin iki ayrı ucundadır. Baykuş bir an öter, susar. Sessizlik. İçerden Limon'un ağlaması duyulur. Yine sessizlik. Aslı seyirciye bakıp gülümser. Muhsin/Aziz

kımıldamazlar. Uzun süren bir an. Aslı hep gülümser. İçten, mutlu, iyimser. Keman sesi” (Baydur, 2009: 74). Ağlamak normal şartlarda olumsuz bir eylem olmasına rağmen, bunca sessizlik ve suskunluk arasında gelecek neslin habercisi olarak Limon'un ağlaması, diğer bir deyişle anne-babasının da mensubu olduğu aydın kesim gibi susmaması iyiye işarettir. Limon'un ağlamasının ardından Aslı'nın gülümsemesi, ayrıca “içten, mutlu, iyimser” gibi sıfatların kullanılması da oyunun sonunda yansıtılan umut duygusunu güçlendirmektedir.

8. Sonuç

Bir bütün olarak bakıldığında, Baydur'un oyunu bir yandan biçimsel olarak kimi absürt tiyatro özelliklerini yansıtır Batı'daki bazı örnekleri çağrıştırırken diğer yandan içine doğduğu toplumun sosyo-politik koşullarının bir resmini çizmesi, özellikle alıntı, gönderme gibi öğeler açısından zenginliği ve oyun içinde oyun tekniği ile özgünlüğü yakalamış bir oyundur.

Tematik bağlamda ele alındığında, yazarın Limon adlı oyununda, 1970'li yıllarda olduğu gibi 1980'li yıllarda da Türk toplumunun öne çıkan sorunlarından biri olan aydın sorununu ele alıp işlemesi, onun bir yazar olarak bu konuda sorumluluk duyması ve bir aydın olarak ülkenin içinde bulunduğu sosyo-politik koşullara duyarlılığı ile açıklanabilir. Yazar oyundaki aydın grubu üzerinden 1980'li yıllarda Türkiye'deki aydın kesimin içinde bulunduğu ruh halini, suskunluğunu ve edilgenliğini; iktidara yakın duruş sergilediğinden özgür iradesi ile düşünüp karar veremeyişini; yine aynı nedenle dış dünyaya ve kendisine yabancılaşmasını konu edinir. Baydur bir yazar ve aydın olarak oyundaki aydın grup gibi susup eli kolu bağlı bir şekilde oturmaz; oyunu aracılığıyla okuyucuyu/izleyiciyi ülkenin durumu ile ilgili bilinçlendirmeye yönelir. Oyun süresince Türk aydını konusunda eleştirel bir tutum benimsediği gözlenen Baydur'un oyununun sonu dikkate alındığında her şeye ve mevcut duruma rağmen bir şeylerin değişeceğine inandığı ve hala gelecekte umutlu olduğu anlaşılır.

Bu bağlamda ülkenin içinde bulunduğu durumu gözler önüne seren yazarın Limon adlı oyununun, Türkiye'de 1980'li yıllarda yaşanan aydın kesimin kimlik bunalımı ve yabancılaşması temalarını yansıtarak, edebiyat sosyolojisinin, edebiyat ve toplumun birbirinden bağımsız olarak düşünülemeyeceği; sosyo-politik ve hatta ekonomik koşulların edebiyatı ve edebî eserleri etkilediği şeklindeki tezini bir kez daha doğruladığı sonucuna varılmaktadır.

Kaynakça

- Ağaoğlu, A. (1995). Türk Aydını ve Ben Kimim Sorusu. İçinde: *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*. (Haz. Sabahattin Şen). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Akbulut, N., & Özyön, A. (2016). Beckett'in Godot'yu Beklerken Adlı Oyununun Baydur'un Kamyon Adlı Oyununa Yansımaları, *VI. Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi Kongresi Bildiri Kitabı*, Konya: Selçuk Üniversitesi, 670-679.
- Alver, K. (2012). Edebiyat Sosyolojisi ve Hayat. İçinde: *Edebiyat Sosyolojisi*. Ankara: Hece Yayınları.
- Aslan, C. (2011). Türk edebiyatında Aydın Sorunsalı: Oya Baydar'da Süreklilik, Kopuş ve Yeniden Kurgulama, *folklor/edebiyat*, 17/4(68), 31-51.
- Ayvazoğlu, B. (1995). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçerken Türk Aydınları. İçinde: *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*. (Haz. Sabahattin Şen). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Baydur, M. (2002). Memet Baydur'la Buluşma (İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölümü Etkinliği). İçinde: *Elveda Dünya Merhaba Kâinat*. (Haz. Sevda Şener, Ayşegül Yüksel, Filiz Elmas), İstanbul: Mitos-Boyut Yayınları.
- Baydur, M. (2009). Limon. İçinde: *Tiyatro Oyunları*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Birand, M.A., & Yıldız, R. (2012). *Son Darbe 28 Şubat*. İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
- Birtek, F., & Ergül, G. (1995). Postmodern, Türk Aydını ve Frankfurt Okulu: Bir Polemik. İçinde: *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*. (Haz. Sabahattin Şen). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Fromm, E. (1995). *Çağımızın Özgürlük Sorunu*. (çev. Bozkurt Güvenç). Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Fromm, E. (2011). *Özgürlükten Kaçış*. (çev. Şemsa Yeğin). İstanbul: Payel Yayınları.
- Gevgilili, A. (1983). Türkiye Basımı. İçinde: *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. İstanbul: İletişim Yayınları, (1), 202-228.
- Gözcü, S. (2002). İnsanın Gücüne İnanan Oyun Yazarı: Memet Baydur. İçinde: *Elveda Dünya Merhaba Kâinat*. (Haz. Sevda Şener, Ayşegül Yüksel, Filiz Elmas) İstanbul: Mitos-Boyut Yayınları.
- Ionesco, E. (2006). Yeni Kiracı. İçinde: *Toplu Oyunları 5*. İstanbul: Mitos-Boyut Yayınları.
- İşıklı, A. (1983). Cumhuriyet Döneminde Türk Sendikacılığı. İçinde: *Cumhuriyet Dönemi Türkiye*

- Ansiklopedisi*. İstanbul: İletişim Yayınları, (7), 1826-1838.
- İlhan, A. (1995). Aydınların Affedilmez Kopukluğu. İçinde: *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu*. (Haz. Sabahattin Şen). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Kargioğlu, İ. (2017). Darbe Döneminde Yasaklanan Kitaplar. (Erişim: 02.04.2018), <https://www.pandergi.com/singlepost/2016/10/01/Darbe-D%C3%B6neminde-Yasaklanan-Kitaplar>
- Keyder, Ç. (1995). Kimlik Bunalımı, Aydınlar ve Devlet. İçinde: *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu*. (Haz. Sabahattin Şen). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Mrozek, S. (1970). Tango. In: *Three East European Plays*. (çev. Arzu Özyön) (original 1968). England: Penguin Books.
- Nebiler, H. (1996). 1980 Sonrası Polis. İçinde: *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, (14), 1074-1075, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özden, Y. (2013). Şimdi Yeni Şeyler Söyleme Zamanı. İçinde: *Eğitime Bakış (Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi)*, 9(26), 4-7.
- Özen, H. (2002). *Entelektüelin Dramı: 12 Eylül'ün Cadı Kazanı*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Özkırımlı, A. (1995). Değer Bunalımı ve Kimliksizleşme. İçinde: *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu*. (Haz. Sabahattin Şen) İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Salta, H. (2000). *Çağdaş Tiyatroda Aydın Sorunu*. Altkitap, Kasım.
- Shakespeare, W. As You Like It. (çev. Arzu Özyön). The Project Gutenberg.
- Şahin, V. (2013). Oğuz Atay'ın Romanlarında Toplumsal Yabancılaşma. *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8/9, 2313-2322.
- Şahin, V. (2016). Sosyolojik Açıdan Ağır Hayatın 'Ağır Roman'ı ve Metin Kaçan. *MECMUA Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 11-28.
- Şener, S. (2011). Memet Baydur Tiyatrosu. *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*. 31(1), 109-140.
- Tekeli, İ. (1995). Geç Aydınlanan Bir Ülkede Erken Aydınlananların İkilemi ve Popülizm. İçinde: *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu*. (Haz. Sabahattin Şen). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Tunalı, İ. (1995). Kültür Değerleri ve Türk Aydını. İçinde: *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu*. (Haz. Sabahattin Şen). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Yeniçeri, Ö. (2008). Dünden Bugüne Türkiye'de Modernite ve Aydın Sorunu. *21. Yüzyıl Dergisi*. Ankara: 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, (4), 1-24.

Araştırma Makalesi • Research Article

Öğretmen Adaylarının Bilgi Okuryazarlık Becerileri İle Bilgi Kaynaklarının Güvenilirliklerini Değerlendirmeleri Arasındaki İlişki *

The Relation between the Information Literacy Skills of Pre-Service Teachers and Their Evaluation of the Trustworthiness of Information Sources

Canan Dilek Eren ^{a,**}, Gülfem Muşlu Kaygısız ^b, Elif Benzer ^c

^a Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Fen Bilgisi Öğretmenliği Bölümü, 41000, Kocaeli/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-7004-5066

^b Dr. Öğr. Üyesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sınıf Öğretmenliği Bölümü, 27000, Gaziantep/Türkiye.
ORCID: 0000-0003-3286-0454

^c Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Fen Bilgisi Öğretmenliği, 34722, İstanbul/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-2518-7681

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 02 Nisan 2018
Düzeltilme tarihi: 22 Haziran 2018
Kabul tarihi: 17 Temmuz 2018

Anahtar Kelimeler:

Bilgi Okuryazarlık Becerileri
Bilgi Kaynaklarına Olan Güven
Sosyobilimsel Konular
Nükleer Enerji
Öğretmen Adayı

ARTICLE INFO

Article history:

Received April 2, 2018
Received in revised form June 22, 2018
Accepted July 17, 2018

Keywords:

Information Literacy Levels
Trustworthiness on Information Sources
Socioscientific Subjects
Nuclear Energy
Pre-Service Teachers

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, fen bilgisi öğretmen adaylarının bilgi okuryazarlık becerileri ile sosyobilimsel bir konu olan nükleer enerji hakkında çevrimiçi farklı bilgi kaynaklarından alınan metinlerin güvenilirliklerini değerlendirmeleri arasında bir ilişki olup olmadığını incelemektir. Araştırma ilişkisel tarama modelindedir. Çalışma Kocaeli Üniversitesi'nde fen bilgisi öğretmenliği programındaki 186 öğretmen adayıyla yürütülmüştür. Çalışmada veriler “bilgi okuryazarlığı ölçeği” ve “güvenilirlik anketi” ile toplanmıştır. Katılımcılar önce nükleer enerji konusunda özgün ve farklı bilgi kaynaklarından derlenmiş olan okuma metinlerini incelemiş, sonrasında bilgi okuryazarlığı ölçeğini ve her bir metin için güvenilirlik anketini doldurmuşlardır. Bulguların değerlendirilmesi sonucunda fen bilgisi öğretmen adaylarının, bilgi okuryazarlığı konusunda yüksek beceri düzeyine sahip oldukları ve bilgi okuryazarlık beceri düzeyleriyle çevrimiçi farklı bilgi kaynaklarının güvenilirliklerini değerlendirmeleri arasında düşük düzeyde ve pozitif yönde bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir.

ABSTRACT

The aim of this study is to examine whether there is a relation between the information literacy skills of pre-service science teachers and their evaluation of the trustworthiness of texts obtained from different online information sources about nuclear energy, which is a socioscientific subject. The study is in relational screening model. The study was carried out by 186 pre-service teachers getting education at science teaching program at Kocaeli University. In the study, data were collected through “Information literacy scale” and “Trustworthiness questionnaire”. Participants first looked at reading texts compiled from original and different sources of information about nuclear energy, then filled the Information Literacy Scale and the Trustworthiness Questionnaire for each text. Findings show that pre-service science teachers have high skill level in information literacy subject and there is a low level and positively relation between their information literacy skill levels and their evaluation of the trustworthiness of online different information sources.

* Bu çalışma 28 Nisan – 1 Mayıs tarihleri arasında Marmaris'te düzenlenen Uluslararası Matematik, Fen ve Teknoloji Eğitimi (International Conference on Education in Mathematics, Science and Technology, ICEMST) Konferansı'nda bildiri olarak sunulmuştur

** Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: canandilek@gmail.com

1. Giriş

Taşın neden oluştuğunu bilmeden, avını yonttuğu taşla daha kolay avlayan, kimyasal bileşimini bilmeden içinde yiyeceğini pişirip saklayabileceği kapları yapan, inşası için gerekli tekniğini bilmeden yırtıcı hayvanlardan korunacağı barınağını yapan, suyun kaldırma kuvvetini bilmeden nehrin öbür yakasına geçebileceği salını yapan ilk insan için bilgi kaynağı; içinde bulunduğu doğada yaptığı gözlemlerdi. Doğayı gözlemlerle başlayıp günümüzde halen devam etmekte olan ve Yörükoğulları, Orhun, Topdemir ve İhsanoğlu'na (2013) göre bilimsel ve teknolojik araştırma olarak da adlandırabileceğimiz icat ve keşif faaliyetleri, ulusların kendi toplumlarının refah seviyesini yükseltmek için gösterdikleri gayretle, 21.yüzyılın eşliğinde insanlığın bilgi çağına girmesine neden olmuştur.

Bilgi çağı, bilginin dijital formlar halinde kaydedildiği (Lemke ve Brenner, 2015), insandaki organik sinir sistemine benzetilebilir dijital ağlarla yayılımının gerçekleştiği (Bozkurt, 2014), bilgilenmenin ve sürekli öğrenmenin kaçınılmaz olduğu, çalışanlarının çoğunun bilgi çalışanlarından oluştuğu yeni toplumsal ve ekonomik dönemdir (Bedük ve Balcılar, 2008). Bu çağın oluşumuna yol açan teknolojiler; bilgisayar, mikro-elektronik, robot ve kontrol, iletişim, bio-teknoloji, malzeme ve enerji teknolojileri (Akolaş, 2004) ile bilişim sistem ve teknolojilerindeki gelişmelerdir. Bilişim sistem ve teknolojilerindeki gelişmeler, zamandan ve mekândan bağımsız bir şekilde bilginin erişilebilirliğini, kaydedilebilirliğini, depolanabilirliğini sağlarken bilginin ivmelenerek artması bireyin kendisine gerekenden daha fazla bilgiye maruz kalmasına neden olmuştur. 1962'ye gelindiğinde ekonomist Fritz Machlup tarafından ilk kez bilginin yarı-ömrü kavramı tanımlanmıştır. Bu kavram, bilgiye erişildiğinde bilginin çoktan doğru ve güncel kabul edilecek ömrünün yarısına ulaşmış olacağı anlamına gelmektedir (Murugesan, 2014). İvmelenerek artan bilgi ve onun bir sonucu olan bilginin yarı-ömrü gerçeği bu çağda bilgiye erişebilmenin ötesinde, bilgiyi filtreleyebilme ve bilgiyi amaca uygun bir şekilde kullanabilme becerilerinin de gerekliliğini zorunlu hale getirmiştir. Bilgi okuryazarlığı da bu becerilerinden biridir.

Bilgi okuryazarlığı ülkeden ülkeye, kültürden kültüre ve hatta dilden dile 'bilgi yetkinliği', 'bilgi akıcılığı' gibi türetilmiş olan birçok kavramla adlandırılmıştır (Horton, 2008); ancak kapsamının genişliği, kavramın kendisinden ya da eş anlamlısı diyebileceğimiz alternatif kavramlarından daha çok içeriğinin ve bireylere kazandıracağı yetkinliklerin açıklığa kavuşturulmasını daha anlamlı kılmaktadır. Kasım 2005'de, İskenderiye'de, 'Bilgi Toplumunun Fenerleri' başlığı altında yapılan bilgi okuryazarlığı ve yaşam boyu öğrenmenin konu edildiği uluslararası bir toplantıda bilgi okuryazarlığı kavramı kapsamlı bir şekilde tanımlanmış ve sonuç bildirgesinde de bu tanıma yer verilmiştir. Alexandria Proclamation'ne (İskenderiye Bildirgesi) (2005) göre, bilgi okuryazarlığı; bireylerin kişisel, sosyal, mesleki ve eğitimlerine ilişkin hedeflerini gerçekleştirebilmeleri için etkili bir şekilde bilgi arama, değerlendirme, kullanma ve bilgiyi oluşturma süreçlerinde yetkilendirilmesi anlamına gelir ve dijital dünyada temel bir insanlık hakkıdır.

Bilgi okuryazarlığı yetkinlikleri söz konusu olduğunda literatürde dünyanın en eski ve en büyük kütüphaneciler derneği olan Amerikan Kütüphaneciler Derneği (ALA) tarafından 2000 yılında yükseköğretim için belirlenmiş olan bilgi okuryazarlığı yetkinlik standartlarına değinildiği görülmektedir. ACRL'ye (Association of College and Research Libraries & American Library Association) (2000) göre, bilgi okuryazarı bir bireyin şunları yapabiliyor olması gerekmektedir;

- (i) Gereksinim duyduğu bilginin kapsamını belirleme
- (ii) Gereksinim duyduğu bilgiye etkin ve etkili biçimde ulaşma
- (iii) Bilgiyi ve bilgiye ilişkin kaynakları eleştirel bakış açısıyla değerlendirme
- (iv) Ulaştığı bilgileri önceki bilgilerine dâhil etme
- (v) Belirli bir amaca ulaşmak için bilgiyi etkili bir şekilde kullanma
- (vi) Bilgi kullanımına ilişkin sosyal ve ekonomik haklarını bilme, bilgiye erişimde ve kullanımında etik ve yasal kurallara riayet etme.

Sayers'a (2006) göre 21. yüzyılın başlarında bilgiye dair ön plana çıkacak en önemli kaygıların; aşırı bilgi yüklenmesi, eşit olmayan bilgi dağılımı, önemsiz bilgiye yönelik yoğun bir eğilim ve bilginin güvenilirliği olacağı yönündedir. Bu durumda, son yıllarda parabolik olarak üretilen ve hızla tüketilen bilgiye erişimde, değerlendirilmesinde ve kullanımında bireylerin bilgi okuryazarı olmaları önemlidir. Bununla birlikte, ACRL'nin (2000) belirlemiş olduğu bilgi okuryazarı bir bireyin sahip olması gereken standartların yanı sıra, bir de bireylerin ulaştıkları bilginin, bilinçli bir şekilde güvenilirliğini belirleyebilmeleri de gereklilik arz edecektir.

Dünyanın ilk bilgi işlem ağı, Soğuk Savaş döneminde, bilim insanlarının ve araştırmacıların birbirleri ile dosya paylaşımında bulunmalarını sağlamak, aralarındaki işbirliğini kolaylaştırmak, nükleer bir saldırıda telefon hatları kullanılamaz olduğunda bilgisayar iletişiminin sürdürülmesini sağlamak amacıyla kurulmuş olan Arpanet (Advanced Research Projects Agency Network) tir. Arpanet'in (Amerikan Gelişmiş Savunma Araştırmaları Dairesi Ağı) sınırlayıcı yanı sıra o yıllarda herkese açık olmamasıdır. 90'lı yıllara gelindiğinde Arpanet geliştirilerek yerine kapalı bir ağ yapısına sahip olmayan internet kullanılmaya başlanmıştır. Askerî amaçlarla kurulmuş olan internet altyapısına, insanların gündelik yaşantısına dâhil olarak yaygın kullanıma açılması için, World Wide Web (www) başta olmak üzere birçok modern internet aracı eklenmiştir (Değirmencioğlu, 2016). Her ne kadar kaç tanesinin aktif olduğu bilinmese de 2000 yılında 7 milyon civarında olan web sitesi sayısı, 2005'te 46,5 milyona çıkarken (Dobrow, 2013), bu sayının 5 Ocak 2015'te 45,5 milyar olduğu görülmüştür (Van den Bosch, Bogers ve De Kunder, 2016). Bilgiye ulaşımın kolaylaşmış olması, sunulan bilgilerin hacmi ve çeşitliliği başta araştırmacılar ve öğrenciler olmak üzere birçok kişi için bilgiye erişimde web sitelerini önemli ve vazgeçilmez bir kaynak durumuna getirmiştir. Ancak web üzerinden yayınlanan bilgi sayfaları için denetim mekanizması söz konusu olmadığından, bilginin güvenilirliği sorunu ortaya çıkmaktadır.

Demokratik toplumlarda, bireylerin toplumsal konularla ilgili verecekleri kararların niteliği çok önemlidir (Kolstø, 2001). Nitelikli karar verebilmeleri ise çoğunlukla tartışmaya açık ve açık uçlu olarak tanımlayabileceğimiz sosyobilimsel konularda görüş sahibi olmalarına ve bu konularda ilgili ve dikkatli davranmalarına bağlıdır. Sosyobilimsel konular, fen eğitiminin önemli bir parçasıdır ve gelecek nesilleri yetiştirecek olan fen bilgisi öğretmen adaylarının da sosyobilimsel konulara ilişkin karar verme sürecinde bilgi okuyazarı olmaları ve bilgi kaynaklarının güvenilirliklerini değerlendirme konusunda yetkinlik kazanmış olmaları gerekmektedir. Literatürde, bilgi okuyazarlığı ile ilgili olarak, bilgi okuyazarlık becerisinin, öğrenmeye ilişkin tutum (Adıgüzel, 2014), bilimsel araştırmaya yönelik tutum (Dombaycı ve Ercan, 2017) ve sanal zorbalık (Demir ve Seferoğlu, 2016) ile ilişkisinin araştırıldığı çalışmalar yer almaktadır. Sosyobilimsel bir konu olan iklim değişikliği konusunda, üniversite öğrencilerinin, çoklu bilgi kaynaklarına olan güvenilirliklerinin (Bråten, Strømsø ve Salmerón, 2011), iklim değişikliği, nükleer enerji, organ bağıışı ve nakli hakkında, öğretmen adaylarının, bilgi düzeylerinin, epistemolojik inançlarının ve farklı kaynakların güvenilirliklerini değerlendirmeleri arasındaki ilişkinin (Saylan, 2014) araştırıldığı çalışmalar da yer almaktadır. Ancak öğretmen adaylarının bilgi okuyazarlık beceri düzeyleri ile çevrimiçi bilgi kaynaklarına olan güvenilirlikleri ve bu ikisi arasındaki ilişkinin belirlenmeye çalışıldığı araştırmaya rastlanmamıştır. Fen bilgisi öğretmen adaylarının, bilgi okuyazarlık becerilerinin, sosyobilimsel bir konu olan nükleer enerji santralleri hakkında farklı bilgi kaynaklarından alınan metinlerin güvenilirliklerini nasıl değerlendirdiklerinin; güvenilirlik kriterlerinin neler olduğunun; fen bilgisi öğretmen adaylarının bilgi okuyazarlık becerileri ile farklı bilgi kaynaklarının güvenilirliklerini değerlendirmeleri arasında bir ilişki olup olmadığının incelenmesi, öğretmen adaylarının yetkinliklerinin ya da eksikliklerinin farkına varılmasını sağlayacak olması ve alanda yapılacak çalışmalara katkı sağlayacak olması nedeniyle önemlidir.

Bu araştırmada, fen bilgisi öğretmen adaylarının, bilgi okuyazarlık becerilerinin, sosyobilimsel bir konu olan nükleer enerji hakkında farklı bilgi kaynaklarından alınan metinlerin güvenilirliklerini nasıl değerlendirdiklerinin; güvenilirlik kriterlerinin neler olduğunun, fen bilgisi öğretmen adaylarının bilgi okuyazarlık becerileri ile farklı bilgi kaynaklarının güvenilirliklerini değerlendirmeleri arasında bir ilişki olup olmadığının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla aşağıda yer alan alt problemlere cevap aranmıştır;

- (i) Fen Bilgisi Öğretmen adaylarının bilgi okuyazarlık beceri düzeyleri nedir?
- (ii) Fen Bilgisi Öğretmen adaylarının bilgi okuyazarlık beceri puanları arasında cinsiyetlerine ve sınıf düzeylerine göre anlamlı bir farklılık var mıdır?
- (iii) Fen Bilgisi Öğretmen adayları, nükleer enerji konusunda verilen farklı bilgi kaynaklarına ne ölçüde güvenmektedirler?
- (iv) Fen Bilgisi Öğretmen adaylarının, nükleer enerji konusunda farklı bilgi kaynaklarından alınan metinlerin güvenilirliklerini değerlendirmelerine

ilişkin puanları arasında cinsiyetlerine ve sınıf düzeylerine göre anlamlı bir farklılık var mıdır?

- (v) Fen Bilgisi Öğretmen adaylarının, nükleer enerji konusunda verilen farklı bilgi kaynaklarının metinlerine dayanarak belirledikleri güvenilirlik kriterleri nelerdir?
- (vi) Fen Bilgisi Öğretmen adaylarının, nükleer enerji konusunda farklı bilgi kaynaklarından alınan metinlerin, güvenilirliklerini belirleme kriterlerine ilişkin puanları arasında cinsiyetlerine ve sınıf düzeylerine göre anlamlı bir farklılık var mıdır?
- (vii) Fen Bilgisi Öğretmen adayları, nükleer enerji santralleri konusunda farklı bilgi kaynaklarından alınan metinlerin kavranmasını ne ölçüde zor bulmuşlardır?
- (viii) Fen bilgisi öğretmen adaylarının bilgi okuyazarlık becerileri ile farklı kaynakların güvenilirliklerini değerlendirmeleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışma, tarama modellerinden “ilişkisel tarama model”ine uygun olarak düzenlenmiştir. Karasar’a (2014) göre, “İlişkisel tarama modelleri, iki veya daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişim varlığını ve/veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelleridir.” Bu kapsamda, fen bilgisi öğretmen adaylarının bilgi okuyazarlık becerileri ile farklı bilgi kaynaklarının güvenilirliklerini değerlendirmeleri arasındaki ilişki incelenmiştir.

2.2. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu, Kocaeli Üniversitesi (KOÜ) Eğitim Fakültesi Fen Bilgisi Öğretmenliği programında öğrenim gören toplam 186 öğretmen adayı oluşturmaktadır. Öğretmen adaylarının 50’si (%26.9) birinci sınıf, 57’si (%30.6) ikinci sınıf, 34’ü (%18.3) üçüncü sınıf, 45’i (%24.2) dördüncü sınıf; 166’sı (%89.2) kız, 20’si (%10.8) erkektir. Araştırmanın çalışma grubu seçkisiz olmayan (olasılıklı olmayan) örnekleme yöntemlerinden ‘uygun örnekleme’ (kolay bulunana örnekleme) tekniğiyle oluşturulmuştur. Kolay bulunana örnekleme yöntemi, yakın çevrede bulunan ve ulaşılması kolay olanın örnekleme alınmasıdır (Kılıç, 2013).

2.3. Veri Toplama Araçları

Bu araştırma kapsamında, üç adet veri toplama aracı kullanılmıştır. Ölçeklerin ilki “Bilgi Okuyazarlığı Ölçeği”, ikincisi araştırmacı tarafından farklı bilgi kaynaklarından derlenen 4 Okuma Metni, üçüncüsü ise “Güvenilirlik Anketi” dir.

2.3.1. Bilgi Okuyazarlığı Ölçeği

Fen Bilgisi Öğretmen adaylarının bilgi okuyazarlık beceri düzeylerini belirlemek için Adıgüzel (2011) tarafından geliştirilen “Bilgi Okuyazarlığı Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek 29 madde ve 4 faktörden oluşmaktadır. Bu faktörler; “bilgi ihtiyacını tanımlama (14,15,20,21,22,23,24 ve

28.maddeler), bilgiye erişme (3,4,5,16,17,18,19, 25, 26, 27 ve 29. maddeler), bilgiyi kullanma (6, 7, 8, 11 ve 13. maddeler) ve bilgiyi kullanmada etik ve yasal düzenlemeleri dikkate alma (1, 2, 9, 10 ve 12. maddeler)”dır. 5’li likert tipinde olan ölçekteki, 1 seçeneği “hiçbir zaman”, 5 seçeneği ise “her zaman” anlamına gelmektedir. Yetişkinler için geliştirilmiş olan ölçekten alınan puanın yüksekliği, kişilerin bilgi okuryazarlığı beceri düzeyinin de yüksekliğini göstermektedir. Ölçeğin bütününe ilişkin Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı geliştirilmesi aşamasında 0.928 olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada ise ölçeğin bütününe ilişkin 0.900; bilgi ihtiyacını tanımlama faktörü için 0.780; bilgiye erişme faktörü için 0,786; bilgiyi kullanma faktörü için 0,705 ve bilgiyi kullanmada etik ve yasal düzenlemeler faktörü için 0.678 olarak bulunmuştur (Adıgüzel, 2011).

2.3.2. Okuma Metinleri

Fen Bilgisi Öğretmen adaylarının bilgi kaynaklarına olan güvenlerini ve güvenilirlik kriterlerinin neler olduğunu belirlemek için araştırmacılar tarafından, sosyobilimsel bir konu olan nükleer enerji hakkında, eğitilmiş okuyucuların araştırmaları esnasında karşılarına çıkabilecek kaynakları temsil edecek şekilde seçilmiş, özgün, farklı bilgi kaynaklarından derlenmiş olan 4 okuma metni kullanılmıştır.

İlk metin, 314 kelimedenden oluşmaktadır. 2013 yılında bir internet sitesinde yayınlanmış olan bir röportajdan alınmıştır. Röportaj yapılan akademisyen, profesör ünvanına sahip bir öğretim üyesi olmasının yanı sıra bir stratejik araştırmalar merkezinde de güvenlik ve nükleer enerji uzmanı olarak çalışmaktadır. Metinde, bazı çevrelerin gelişmekte olan ülkelerin nükleer enerji santrali kurma taleplerini geliştirmiş ülkeler vazgeçmekte iddiaları ile göz ardı etmeye çalıştıklarını oysaki vazgeçtikleri için değil yeterli sayıda nükleer enerji santraline sahip oldukları için artık yenilerini kurma talebinde bulunmadıklarını, bunun yerine var olanların güvenliğini artırmak gibi daha önemli girişimlerde buldukları belirtilmektedir. Bu çarpıtılmış iddialarla Türkiye’nin de nükleer enerji santrali kurmaktan vazgeçmesinin akılcı olmadığı savunulmaktadır.

243 kelimelelik ikinci metin, Türkiye Atom Enerjisi Kurumunun, Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi’nde görev yapan doktor ünvanına sahip bir fizikçi tarafından yazılmış, dergi yazısıdır. 2009 yılında bir internet sitesinde yayınlanmış olan yazıda, Çernobil’in kötü bir örnek olduğu ancak kötü örneğin emsal teşkil etmemesi gerektiği, Türkiye’nin nükleer enerji santralleri ile ilgili bilimsel ve teknolojik yetkinliğe, ekonomik ve siyasal bağımsızlığa ve demokrasiye sahip olduğu savunulmaktadır.

Üçüncü metinde 266 kelime yer almaktadır. 2017 yılında çevrimiçi bir gazetede yayınlanmış olan metin, gazetenin iklim ve enerji haberleri editörü ve aynı zamanda nükleer karşıtı bir web sitesinin de gönüllü proje koordinatörünün nükleer santrallerin tehlikelerine ilişkin görüşlerini içermektedir. Metinde, nükleer santrallerin ortaya çıkış sebebinin nükleer silahlar yani atom bombaları olduğu ve üretilmeye karar verilmesinin ise soğuk savaş yıllarına dayandığı, bugüne kadar yeterince kurulduğu ve birindeki patlamanın eşittir atom bombası olacağı, Sinop ve Mersin’deki nükleer enerji santrali projeleri ile ilgili çalışmaların devam etmekte olduğu, niyet silahlanma değilse

yerli ve milli olan güneş ve rüzgâr enerjilerinin yeterli olacağı savunulmaktadır.

318 kelimedenden oluşan dördüncü metin ise 2011 yılında bir internet sitesinde “Yaşamı Seçin Nükleerden Vazgeçin” adıyla online kitap olarak yayınlanmıştır. Profesör ünvanına sahip bir öğretim üyesi olmasının yanı sıra sürdürülebilir yaşam ve ekoköyler konusunda çalışmalar yürütmekte olan bir akademisyenin görüşlerini içermektedir. Metinde, nükleer enerjiye evet denilmesi durumunda teknoloji ve yakıtı için dışa bağımlı olunacağı, Batı kızdırıldığında ülkemizi tehdit edecekleri, yakıtı dışında atıklarının giderilmesinin de masraflı olduğu, nükleer enerjinin, nükleer silah yapma isteğini de beraberinde getirip nükleer silah yapılmasa dahi, Irak’ta olduğu gibi, nükleer silahınız var diyerek birçok insanın ölümüne neden olunabileceği anlatılmaktadır.

Metinlerin her biri ayrı bir sayfada basılmıştır. Metindeki bilginin kaynağına ilişkin bilgiler yani yazarının adı, görev yaptığı kurumun adı, kurumdaki görevi, varsa unvanı, dokümanın türü, yayın tarihi her bir metnin üst kısmına yazılmıştır.

2.3.3. Güvenilirlik Anketi

Fen Bilgisi Öğretmen adaylarının bilgi kaynaklarına olan güvenlerini ve güvenilirlik kriterlerinin neler olduğunu belirlemek için Bråten vd., (2011) tarafından geliştirilen ve Saylan (2014) tarafından Türkçe’ye uyarlanan, 10 lu likert tipindeki “Güvenilirlik anketi” uygulanmıştır. Bu anket üç kısımdan oluşmaktadır:

- (i) Her bir metne olan güveni değerlendirmeye yönelik ‘çok küçük bir ölçüde’ (1) ile ‘çok büyük bir ölçüde’ (10) seçeneği arasında derecelendirilebilen 1 madde,
- (ii) Her bir kritere olan güveni değerlendirmeye yönelik ‘çok küçük bir ölçüde’ (1) ile ‘çok büyük bir ölçüde’ (10) seçeneği arasında derecelendirilebilen 6 madde,
- (iii) Her bir metnin anlaşılabilirliğini değerlendirmeye yönelik ‘çok kolay’ (1) ile ‘çok zor’ (10) seçeneği arasında derecelendirilebilen 1 maddedir.

Dört metin için toplamda 32 madde yer almaktadır. Saylan (2014) ölçeğin, Türkçe’ye uyarladığı formunun Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısını 0.97 olarak belirlerken, bu çalışmada ise 0.87 olarak bulunmuştur.

2.4. Verilerin Toplanması

Çalışma grubunda yer alan her bir katılımcıya, dört metin rastgele sıralanmış olarak verilmiştir. Katılımcılar bu sırayı değiştirebilecekleri ve istedikleri sırayla okuyabilecekleri konusunda bilgilendirilmişlerdir. Katılımcılara kendilerine verilen metinleri okuduktan sonra, bu bilgilere dayanarak nükleer enerji santrallerinin yararları ve zararları ile Türkiye için nükleer enerji santrallerinin gerekli olup olmamasına ilişkin bir rapor yazacaklarını düşünerek okumaları yönünde bilgilendirme yapılmıştır. Böylelikle metinleri daha dikkatli ve eleştirel bir şekilde okumaları sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak uygulamada katılımcılardan böyle bir rapor istenmemiştir. Tüm katılımcılar metinlerini okuyup araştırmacıya teslim ettikten sonra her birine, her bir metin için ayrı ayrı hazırlanmış olan metinlere ilişkin güvenilirlik anketleri ve bilgi okuryazarlığı ölçeğini içeren bir dosya verilmiştir. Zaman kullanımı konusunda katılımcılar

sınırlandırılmamışlar ve cevaplama süreleri de kayıt altına alınmamıştır. Araştırmaya katılımında gönüllülük ve gizlilik esas alınmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Verilerin çözümlenmesinde SPSS 18.0 paket programı kullanılmıştır. Betimsel verileri raporlamak için ortalama ve standart sapmadan yararlanılmıştır. Bu süreçte anlamlılık düzeyi olarak 0.05 kabul edilmiştir. Kolmogrov-Smirnov Testi sonuçlarına göre verilerin normal dağılım gösterdiği ($p>.05$) belirlendiği için araştırmanın alt problemleri doğrultusunda, parametrik testlerden iki yönlü varyans analizi (ANOVA) ve Pearson korelasyon katsayısı analiz teknikleri kullanılmıştır.

3. Bulgular

Bu bölümde, araştırmanın amacına yönelik verilen alt problemlere ilişkin bulgulara yer verilmiş ve tablolar halinde sunulmuştur.

3.1. “Fen Bilgisi Öğretmen adaylarının bilgi okuryazarlık beceri düzeyleri nedir?” Alt Problemine İlişkin Bulgular

Fen Bilgisi Öğretmen adaylarının bilgi okuryazarlık puanlarının dağılımını belirlemek için betimsel istatistik uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Bilgi Okuryazarlık Beceri Düzeylerinin Betimsel İstatistik Sonuçları

Faktör	$\bar{X}$	Sd
Bilgi İhtiyacını Tanımlama	3,57	0,58
Bilgiye Erişme	3,73	0,54
Bilgiyi Kullanma	3,69	0,64
Bilgiyi Kullanmada Etik ve Yasal Düzenlemeleri Dikkate Alma	3,87	0,60
Toplam	3,70	0,48

$\bar{X}$: 1.00–1.79 Hiçbir zaman, 1.80–2.59 Ara sıra, 2.60–3.39 Bazen, 3.40–4.19 Çoğu zaman, 4.20–5.00 Her zaman.

Tablo 1 incelendiğinde Bilgi Okuryazarlık Ölçeği için Fen Bilgisi Öğretmen adaylarının tüm faktörlerde ve toplam puana göre “çoğu zaman” düzeyinde görüşe sahip oldukları anlaşılmaktadır. Buna göre fen bilgisi öğretmen adaylarının, bilgi okuryazarlığı konusunda yüksek beceri düzeyine sahip oldukları söylenebilir.

3.2. “Fen Bilgisi Öğretmen adaylarının bilgi okuryazarlık beceri puanları arasında cinsiyetlerine ve sınıf düzeylerine göre anlamlı bir farklılık var mıdır?” Alt Problemine İlişkin Bulgular

Fen Bilgisi Öğretmen adaylarının bilgi okuryazarlık puanlarının cinsiyetlerine ve sınıf düzeylerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için iki yönlü Anova testi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2 incelendiğinde, cinsiyetin ($F = .500, p>.05$) sınıfın ($F = .347, p>.05$), fen bilgisi öğretmen adaylarının bilgi okuryazarlık beceri düzeyleri üzerindeki ayrı ayrı etkilerinin

ve cinsiyet*sınıf ortak etkilerinin ($F = .813, p>.05$) anlamsız olduğu bulunmuştur. Cinsiyet ve sınıf değişkenleri hem ayrı ayrı hem de birlikte fen bilgisi öğretmen adaylarının bilgi okuryazarlık beceri düzeylerini etkilememektedir.

Tablo 2. Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Cinsiyet Ve Sınıf Düzeylerine Göre Bilgi Okuryazarlık Beceri Puanları Arasındaki Farklılığın Anlamlılığına İlişkin İki Yönlü Anova Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Cinsiyet	,116	1	,116	,500	,480
Sınıf	,242	3	,081	,347	,792
Cinsiyet * Sınıf	,568	3	,189	,813	,488
Hata	41,438	178	,233		
Toplam	2601,598	186			

3.3. “Fen Bilgisi Öğretmen adayları, nükleer enerji konusunda verilen farklı bilgi kaynaklarına ne ölçüde güvenmektedirler?” Alt Problemine İlişkin Bulgular

Fen Bilgisi Öğretmen adaylarının, nükleer enerji konusunda farklı bilgi kaynaklarından alınan metinlerin güvenilirliklerini değerlendirmelerine ilişkin verdikleri puanların dağılımını belirlemek için betimsel istatistik uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 3’de gösterilmektedir.

Tablo 3. Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Çevrimiçi Bilgi Kaynaklarının Güvenilirliklerini Değerlendirmelerine İlişkin Betimsel İstatistik Sonuçları*

Metin No	Konu/ Kaynak / Yayın Tarihi	$\bar{X}$	sd
1	Nükleer Enerji / Röportaj Yazısı/2013	6.12	2.07
2	Nükleer Enerji / Dergi Yazısı /2009	5.59	2.34
3	Nükleer Enerji / Gazete Haberi/2017	6.27	2.33
4	Nükleer Enerji / Kitap/2011	6.38	2.34
	Toplam	6.09	1.42

*Ölçek, çok küçük bir ölçüde (1) ile çok büyük bir ölçüde (10) arasında derecelendirilmiştir.

Tablo 3’ te, Fen Bilgisi Öğretmen adaylarının nükleer enerji santralleri ile ilgili çevrimiçi farklı bilgi kaynaklarından alınan metinlerin güvenilirliklerine ilişkin verdikleri puanların ortalamaları, standart sapma değerleri görülmektedir. Tablo 3 incelendiğinde, fen bilgisi öğretmen adaylarının nükleer enerji santralleri hakkında dergiden alınmış olan ikinci metni (5.59) daha az güvenilir bulurken, çevrimiçi kitaptan alınmış olan dördüncü metni (6.38) daha güvenilir bulmuşlardır. Ancak, çevrimiçi farklı bilgi kaynaklarından alınan metinlere ilişkin güvenilirlik puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

3.4. “Fen Bilgisi Öğretmen adaylarının, nükleer enerji konusunda farklı bilgi kaynaklarından alınan metinlerin güvenilirliklerini değerlendirmelerine ilişkin puanları arasında cinsiyetlerine ve sınıf düzeylerine göre anlamlı bir farklılık var mıdır?” Alt Problemine İlişkin Bulgular

Fen Bilgisi Öğretmen adaylarının, nükleer enerji konusunda farklı bilgi kaynaklarından alınan metinlerin güvenilirliklerini değerlendirmelerine ilişkin puanları arasında cinsiyetlerine ve sınıf düzeylerine göre anlamlı bir

farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için iki yönlü Anova testi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 4'de gösterilmektedir.

Tablo 4. Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Cinsiyet Ve Sınıf Düzeylerine Göre Farklı Bilgi Kaynaklarından Alınan Metinlerin Güvenilirliklerini Değerlendirmelerine İlişkin Puanları Arasındaki Farklılığın Anlamlılığına İlişkin İki Yönlü Anova Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Cinsiyet	3,524	1	3,524	1,785	0,183
Sınıf	9,45	3	3,15	1,596	0,192
Cinsiyet * Sınıf	5,086	3	1,695	0,859	0,464
Hata	351,336	178	1,974		
Toplam	7286,813	186			

Tablo 4 incelendiğinde, cinsiyetin ($F = 1.785, p > .05$) ve sınıf düzeyinin ($F = 1.596, p > .05$), farklı bilgi kaynaklarından alınan metinlerin güvenilirliklerini değerlendirmelerine ilişkin puanları üzerindeki ayrı ayrı etkilerinin ve cinsiyet*sınıf ortak etkilerinin ($F = .859, p > .05$) anlamsız olduğu bulunmuştur. Cinsiyet ve sınıfın değişkenleri hem ayrı ayrı hem de birlikte fen bilgisi öğretmen adaylarının farklı bilgi kaynaklarından alınan metinlerin güvenilirliklerini değerlendirmelerine ilişkin puanlarını etkilememektedir.

3.5. “Fen Bilgisi Öğretmen adaylarının, nükleer enerji konusunda verilen farklı bilgi kaynaklarının metinlerine dayanarak belirledikleri güvenilirlik kriterleri nelerdir?” Alt Problemine İlişkin Bulgular

Fen Bilgisi Öğretmen adaylarının, nükleer enerji konusunda verilen farklı bilgi kaynaklarının metinlerine dayanarak belirledikleri güvenilirlik kriterlerine ilişkin verdikleri puanların dağılımını ortaya koymak için betimsel istatistik uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 5’de gösterilmektedir.

Tablo 5. Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının, Nükleer Enerji Konusunda Verilen Farklı Bilgi Kaynaklarının Metinlerine Dayanarak Belirledikleri Güvenilirlik Kriterlerine İlişkin Betimsel İstatistik Sonuçları*

Faktör	$\bar{X}$	Sd
Yazarı	5,90	2,72
Yayıncısı	5,14	2,57
Türü	5,48	2,27
İçeriği	7,82	1,78
Okuyucunun Kendi Görüşü	7,18	2,28
Yayın Tarihi	5,75	2,69
Toplam	6,21	1,56

*Ölçek, çok küçük bir ölçüde (1) ile çok büyük bir ölçüde (10) arasında derecelendirilmiştir.

Tablo 5’te, Fen Bilgisi Öğretmen adaylarının nükleer enerji santralleri ile ilgili çevrimiçi farklı bilgi kaynaklarından alınan metinlere dayanarak belirledikleri güvenilirlik kriterlerine ilişkin verdikleri puanların ortalamaları ve standart sapma değerleri görülmektedir. Tablo 5 incelendiğinde, fen bilgisi öğretmen adaylarının nükleer enerji santralleri hakkındaki metinlerin güvenilirlikleri hakkındaki kararlarını en çok metnin içeriği (7.82) ve kendi

görüşleri (7.18) doğrultusunda verdikleri görülmektedir. Metinlerin yayıncılarını (5.14) ve metinlerin türünü (5.48) ise güvenilirlik hakkında karar vermede en az dikkate aldıkları da elde edilen diğer bir sonuçtur.

3.6. “Fen Bilgisi Öğretmen adaylarının, nükleer enerji santralleri konusunda farklı bilgi kaynaklarından alınan metinlerin, güvenilirliklerini belirleme kriterlerine ilişkin puanları arasında cinsiyetlerine ve sınıf düzeylerine göre anlamlı bir farklılık var mıdır?” Alt Problemine İlişkin Bulgular

Fen Bilgisi Öğretmen adaylarının, nükleer enerji santralleri konusunda farklı bilgi kaynaklarından alınan metinlerin, güvenilirliklerini belirleme kriterlerine ilişkin puanları arasında cinsiyetlerine ve sınıf düzeylerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için iki yönlü Anova testi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 6’da gösterilmektedir.

Tablo 6. Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Cinsiyet ve Sınıf Düzeylerine Göre Farklı Bilgi Kaynaklarından Alınan Metinlerin, Güvenilirliklerini Belirleme Kriterlerine İlişkin Puanları Arasındaki Farklılığın Anlamlılığına İlişkin İki Yönlü Anova Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Cinsiyet	,002	1	,002	,001	,979
Sınıf	15,137	3	5,046	2,056	,108
Cinsiyet * Sınıf	5,223	3	1,741	,709	,548
Hata	436,784	178	2,454		
Toplam	7640,335	186			

Tablo 6 incelendiğinde, cinsiyetin ($F = ,001, p > .05$) ve sınıf düzeyinin ($F = 2,056, p > .05$), farklı bilgi kaynaklarından alınan metinlerin, güvenilirliklerini belirleme kriterlerine ilişkin puanları üzerindeki ayrı ayrı etkilerinin ve cinsiyet*sınıf ortak etkilerinin ($F = ,709, p > .05$) anlamsız olduğu bulunmuştur. Cinsiyet ve sınıf değişkenleri hem ayrı ayrı hem de birlikte fen bilgisi öğretmen adaylarının farklı bilgi kaynaklarından alınan metinlerin, güvenilirliklerini belirleme kriterlerine ilişkin puanlarını etkilememektedir.

3.7. “Fen Bilgisi Öğretmen adayları, nükleer enerji santralleri konusunda farklı bilgi kaynaklarından alınan metinlerin kavranmasını ne ölçüde zor bulmuşlardır?” Alt Problemine İlişkin Bulgular

Fen Bilgisi Öğretmen adaylarının, nükleer enerji santralleri konusunda farklı bilgi kaynaklarından alınan metinlerin kavranılabilirliğini değerlendirmelerine ilişkin verdikleri puanların dağılımını belirlemek için betimsel istatistik uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 7’de gösterilmektedir.

Tablo 7. Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Çevrimiçi Bilgi Kaynaklarının Kavranılmasını Değerlendirmelerine İlişkin Betimsel İstatistik Sonuçları*

Metin No	Konu/ Kaynak / Yayın Tarihi	$\bar{X}$	sd
1	Nükleer Enerji / Röportaj Yazısı/2013	3,08	1,86
2	Nükleer Enerji / Dergi Yazısı/2009	2,48	1,42
3	Nükleer Enerji / Gazete Haberi/2017	2,38	1,48

4	Nükleer Enerji / Kitap/2011	2,43	1,46
	Toplam	2,59	1,25

*Ölçek, çok kolay (1) ile çok zor (10) arasında derecelendirilmiştir.

Tablo 7’ de, Fen Bilgisi Öğretmen adaylarının nükleer enerji santralleri ile ilgili çevrimiçi farklı bilgi kaynaklarından alınan metinlerin kavranılabilirliğini değerlendirmelerine ilişkin verdikleri puanların ortalamaları ve standart sapma değerleri görülmektedir. Tablo 7 incelendiğinde, fen bilgisi öğretmen adaylarının nükleer enerji santralleri hakkında gazeteden alınmış olan 3.metni (2.38) çok kolay kavranılır bulurken, çevrimiçi röportajdan alınmış olan 1.metni (3.08) daha zor kavranılabilir bulmuşlardır. Ancak, çevrimiçi farklı bilgi kaynaklarından alınan metinlere ilişkin kavranılabilirlik puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

3.8. “Fen bilgisi öğretmen adaylarının bilgi okuryazarlık becerileri ile çevrimiçi farklı bilgi kaynaklarının güvenilirliklerini değerlendirmeleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?” Alt Problemine İlişkin Bulgular

Tablo 8. Fen bilgisi öğretmen adaylarının bilgi okuryazarlık becerileri ile çevrimiçi farklı bilgi kaynaklarının güvenilirliklerini değerlendirmeleri arasındaki ilişki düzeyine ilişkin Sonuçlar*

Bilgi Okuryazarlığı / Alt Boyutları	Metinlerin Güvenilirliği	Güvenilirlik Kriterleri					Metinlerin Zorluk Derecesi	Bilgi Kaynaklarının Güvenilirliğini Değerlendirme
		Yazarı	Yayıncısı	Türü	İçeriği	Kendi Görüşü		
Bilgi Okuryazarlığı (Genel)								.093
BİT				,177*				-.335**
BE	,189**		,174*	,193**		,174*	,197**	-.265**
BK								-.251**
BKEYD		,175*	,245**	,279**			,257**	

*Tabloda yer alan kısaltmalar: Bilgi İhtiyacını Tanımlama (BİT), Bilgiye Erişme (BE), Bilgiyi Kullanma (BK), Bilgiyi Kullanmada Etik ve Yasal Düzenlemeleri Dikkate Alma (BKEYD)

4. Tartışma ve Sonuç

Fen bilgisi öğretmen adaylarının bilgi okuryazarlık becerileri ile çevrimiçi farklı bilgi kaynaklarından alınan metinlerin güvenilirliklerini nasıl değerlendirdiklerinin incelendiği bu çalışmada elde edilen bulgulara dayalı olarak aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

Fen bilgisi öğretmen adaylarının, bilgi okuryazarlığı konusunda yüksek beceri düzeyine sahip oldukları sonucu elde edilmiştir. Çalışmada ulaşılan bu sonucu, bilgi okuryazarlık beceri düzeylerinin üst düzeyde bulunduğu (Adıgüzel, 2014; Argon, Öztürk ve Kılıçaslan, 2008; Demiralay ve Karadeniz, 2010; Dombaycı ve Ercan, 2017; Korkut ve Akkoyunlu, 2008; Özbay ve Çelik, 2013) birçok araştırmanın sonucu destekler niteliktedir. Buna karşın, Ünal ve Er (2015) in, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının yeterli bilgi okuryazarlık düzeyine sahip olmadıklarını belirlediği araştırmanın sonucu ise desteklememektedir. Pek çok araştırmada bilgi okuryazarlığını etkileyen farklı değişkenlerden söz edilmektedir (Adıgüzel, 2014; Argon vd., 2008). Örneğin; Adıgüzel (2014) kendini tanıyan öğrencilerin, araştırma amacıyla interneti kullanan

Tablo 8’de görüldüğü gibi fen bilgisi öğretmen adaylarının bilgi okuryazarlık becerileri ile çevrimiçi farklı bilgi kaynaklarının güvenilirliklerini değerlendirmeleri arasındaki ilişki düzeyini belirlemek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Fen bilgisi öğretmen adaylarının genel olarak sahip oldukları bilgi okuryazarlık beceri düzeyleri ile çevrimiçi farklı bilgi kaynaklarının güvenilirliklerini değerlendirmeleri arasında düşük düzeyde ve pozitif yönde ($r = .093$) bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Bu bulguya göre, öğretmen adaylarının bilgi okuryazarlık beceri düzeyleri arttıkça buna paralel olarak çevrimiçi farklı bilgi kaynaklarının güvenilirliklerini değerlendirme becerilerinin de düşük düzeyde bir artış gösterdiği söylenebilir. Bilgi okuryazarlığı ölçeğinin alt boyutları ile bilgi kaynaklarının güvenilirliğini değerlendirme ölçeğinin alt boyutları arasındaki ilişkinin düzeyini belirleyen korelasyon değerlerinin ise $r = -.335$ ile $r = .279$ arasında değiştiği görülmektedir. Bu iki değer arasındaki tüm değerler de değişkenler arasındaki ilişkinin düşük düzeyde olduğunu göstermektedir.

öğrencilerin ve başarılı öğrencilerin bilgi okuryazarlıklarını daha yüksek bulmuştur. Buradan hareketle farklı gruplarla yapılan çalışmalarda kişilerin genel özelliklerinin de farklılık gösterebileceği göz önünde bulundurularak Ünal ve Er’ in (2015) çalışmasıyla sonuçların paralellik göstermediği düşünülmektedir.

Fen bilgisi öğretmen adaylarının bilgi okuryazarlık puanlarının cinsiyetlerine ve sınıf düzeylerine göre anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Dombaycı ve Ercan (2017) kadın öğretmen adaylarının bilimsel okuryazarlık puanlarının, erkek öğretmen adaylarından anlamlı derecede yüksek olduğu sonucuna ulaşırken, Argon vd. (2008) kız ve erkeklerin bilgi okuryazarlık puanları arasında farklılık olmamasına rağmen farklı kaynaklara ulaşma gibi madde bazında cinsiyetler arasında farklılıklar olduğunu tespit etmişlerdir. Öte yandan, bilgi okuryazarlık puanlarının cinsiyete göre (Adıgüzel, 2014; Korkut ve Akkoyunlu, 2008; Tekin, Aslan ve Yağız, 2016; Ünal ve Er, 2015) ve sınıf düzeyine göre farklılaşmadığını (Korkut ve Akkoyunlu, 2008; Argon vd., 2008; Ünal ve Er, 2015) tespit edildiği birçok araştırmanın sonucu ise bu araştırmada elde edilen sonucu destekler niteliktedir. Bu çalışmanın veya

yapılan diğer çalışmaların birbirleriyle farklılık göstermesinin bireysel farklılıklardan kaynaklandığı düşünülmektedir.

Elde edilen diğer bir sonuç, fen bilgisi öğretmen adaylarının çevrimiçi farklı bilgi kaynakları arasında dergiden alınmış olan metni daha az güvenilir bulurken, kitaptan alınmış olan metni daha güvenilir buldukları ve farklı bilgi kaynaklarından alınan metinlerin güvenilirliklerini değerlendirmelerine ilişkin puanları arasında cinsiyetlerine ve sınıf düzeylerine göre anlamlı bir farklılık olmadığıdır. Daha az güvenilir buldukları çevrimiçi dergiden alınmış olan metnin içeriğine bakıldığında nükleer enerji santralinin ülkemiz için gerekliliği ve Çernobil gibi kötü bir örneğin emsal teşkil etmemesi gerektiğinin savunulduğu, daha güvenilir buldukları çevrimiçi kitabın içeriğinde ise nükleer enerji santrallerinin kurulmasının olumsuz sonuçlarının yer aldığı görülmektedir. Fen bilgisi öğretmen adaylarının nükleer enerji santrallerinin kurulmasına ilişkin olumsuz tutum (Sürmeli, Duru ve Duru, 2017) ve görüşe sahip oldukları (Ateş ve Saraçoğlu, 2013) yönünde sonuçların elde edilmiş olduğu araştırma sonuçları da çalışmanın sonuçlarını destekler niteliktedir. Sürmeli vd. (2017) araştırmalarında öğretmenlerin nükleer enerji kullanımı ve nükleer enerji santrallerinin kurulmasına karşı tutumları arasında cinsiyet açısından, Özdemir ve Çobanoğlu (2008) da cinsiyet ve sınıfa göre farklılıklar olduğunu tespit etmişlerdir. Nükleer enerjiye yönelik tutumların, nükleer politikayı belirleyen kurumlara ilişkin algının bir fonksiyonu olduğunu düşünen ve bu düşünceden hareketle 18 yaş ve üstü 380 yetişkinle araştırmalarını yürüten Whitfield, Rosa, Dan ve Dietz (2009) ise nükleer tutumun cinsiyet, yaş, eğitim, gelir veya siyasi yönelim gibi değişkenlere göre farklılaşmadığı yönünde sonuç elde etmişlerdir. Whitfield vd. (2009) elde ettikleri sonuç da mevcut çalışmayı desteklemektedir. Bu durum, öğretmen adaylarının nükleer enerji santrallerinin kurulmasına ilişkin cinsiyet ve sınıf fark etmeksizin olumsuz düşünceye sahip olmalarının çevrimiçi bilgi kaynaklarının güvenilirliğini belirlemelerinde güvenilirlik kriterlerinden öte nükleer enerji santrallerine yönelik tutumlarının etkili olduğunu düşündürmektedir.

Fen bilgisi öğretmen adaylarının, metinlerin güvenilirlikleri hakkındaki kararlarını en çok metnin içeriği ve kendi görüşleri doğrultusunda verdikleri, metinlerin yayıncılarını ve metinlerin türünü ise güvenilirlik hakkında karar vermede en az dikkate aldıkları, metinlerin güvenilirliklerini belirleme kriterlerine ilişkin puanları arasında cinsiyetlerine ve sınıf düzeylerine göre anlamlı bir farklılık olmadığı da bulgulardan hareketle elde edilen bir başka sonuçtur. Geçer (2014) de araştırmasında öğrencilerin web ortamında bilgi arama ve yorumlama stratejilerinde cinsiyete göre anlamlı bir farklılık olmadığı yönünde sonuç elde ederken, Liang ve Tsai (2009) ise cinsiyete göre farklılığın anlamlı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Cinsiyet ve sınıf düzeyi ile çevrimiçi bilgi kaynaklarının güvenilirliğine ilişkin karar verme kriterleri arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmaların yapılması sonuçların genellenilebilirliğini artırabilir. Fen bilgisi öğretmen adaylarının güvenilirlik hakkındaki kararlarını en çok kendi fikirleri ve içeriğine bakarak verdikleri yönündeki literatür de (Bråten, Strømsø ve Britt, 2009; Bråten vd., 2011; Saylan, 2014) sonucu destekler niteliktedir. Elde edilen bu sonuç, öğretmen adaylarının çevrimiçi farklı bilgi kaynaklarından alınan metinlerin güvenilirliğini

belirlemede, metinlerin içerikleri ve kendi düşünceleri gibi sınırlı sayıda kriteri dikkate aldıklarını, metinlerin güncelliği, yazarı, türü ve yayın organı gibi birçok kriteri ise en az dikkate aldıklarını göstermektedir. Aldemir (2004) de öğretmen adaylarının web kaynaklarını güncellik, güvenilirlik, doğruluk ve tarafsızlık gibi unsurlar açısından değerlendirme konusunda kararsızlık yaşadıklarını tespit etmiştir. Oysaki içinde bulunduğumuz yüzyıl, eleştirel düşünebilen, sorgulayan, bilinçli kararlar verebilen, dijital ve bilgi okuryazarı bireylerin yüzyılıdır ve bu niteliklere sahip bireylerin yetişebilmesi için öğretmen adaylarının da bu özelliklere sahip olarak yetişebilmeleri büyük bir önem arz etmektedir; ancak elde edilen sonuç, öğretmen adaylarının söz konusu nitelikler açısından eksikliklerinin olduğunu, etkili uygulamalarla yetiştirilmeleri sürecinde iyileştirmelerin gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

Fen bilgisi öğretmen adayları, gazeteden alınmış olan metni daha kolay kavranılır, çevrimiçi röportajdan alınmış olan metni ise daha zor kavranılabilir bulduklarını belirtmişlerdir. Haber metninin ve röportaj metninin ortak yanları her ikisinin de haber yazısı olmaları ve bilgilendirme amaçlı olmalarıdır; ancak haber metnlerinde haberin verilmiş şekli objektif ancak röportaj da ise subjektiftir yani röportajda yazarın kişisel görüşleri yer alır. Mevcut araştırmada gazeteden alınan metin nükleer enerji santrallerine yönelik olumsuz bilgiler içermekte, metinler arasında sadece röportaj metinde ise röportaj yapılan kişinin nükleer enerji santrallerinin gerekliliğine ilişkin görüşleri yer almaktadır. Bu durum, nükleer enerji santrallerine yönelik olumsuz tutumlarının etkisinde kaldıklarını düşündürmektedir.

Araştırmada ayrıca, fen bilgisi öğretmen adaylarının bilgi okuryazarlık beceri düzeyleri ile çevrimiçi farklı bilgi kaynaklarının güvenilirliklerini değerlendirmeleri arasında düşük düzeyde ve pozitif yönde bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Akkoyunlu ve Yılmaz (2005) da araştırmalarında öğretmen adaylarının bilgi okuryazarlık düzeyleri arttıkça internet kullanım sıklıklarının arttığı ve öğretmen adaylarının interneti genellikle bilgiye ulaşma amaçlı kullandıkları yönünde bir sonuç elde etmişlerdir. Bilgi okuryazarlık beceri düzeylerinin artması, web ortamında bilgi arama ve bilginin doğruluğunu, güncelliğini, doğruluğunu ve güvenilirliğini değerlendirme becerilerini arttırmada önemli bir faktör olduğu söylenebilir.

5. Öneriler

Araştırma sonucunda elde edilen bulgulardan yola çıkılarak öğretmen adaylarının bilgi okuryazarlığı ve çevrimiçi farklı bilgi kaynaklarından alınan metinlerin güvenilirliklerini değerlendirme kriterlerini geliştirmeye yönelik çeşitli önerilerde bulunulabilir. Söz konusu öneriler şu şekilde sıralanabilir:

Öğretmen adaylarının bilgi okuryazarlığı konusunda yüksek beceri düzeyine sahip olmalarına rağmen nükleer enerji santrallerinin kurulmasına ilişkin cinsiyet ve sınıf fark etmeksizin olumsuz düşünceye sahip oldukları ve çevrimiçi bilgi kaynaklarının güvenilirliğini belirlemelerinde güvenilirlik kriterlerinden öte nükleer enerji santrallerine yönelik tutumlarının etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çevrimiçi bilgi kaynaklarını değerlendirme sürecine ilişkin farkındalıklarının artırılması için son yıllarda çokça gündemde olan nükleer enerji, GDO, kök hücre ve

nanoteknoloji gibi sosyobilimsel konuların ele alındığı bilgi arama ve yorumlama stratejileri seminerleri düzenlenebilir.

Öğretmen adaylarının çevrimiçi farklı bilgi kaynaklarından alınan metinlerin güvenilirliğini belirlemede, metinlerin içerikleri ve kendi düşünceleri gibi sınırlı sayıda kriteri dikkate aldıkları, metinlerin güncelliği, yazarı, türü ve yayın organı gibi birçok kriteri ise en az dikkate aldıkları yönünde sonuç elde edilmiştir. Oysaki içinde bulunduğumuz yüzyıl, eleştirel düşünebilen, sorgulayan, bilinçli kararlar verebilen, dijital ve bilgi okuryazarı bireylerin yüzyıldır ve bu niteliklere sahip bireylerin yetişebilmesi için öğretmen adaylarının da bu özelliklere sahip olarak yetişebilmeleri büyük bir önem arz etmektedir. Söz konusu nitelikler açısından öğretmen adaylarının daha iyi yetiştirilebilmeleri için eğitim fakültelerinin programlarında 'Araştırmalar için Çevrimiçi Bilgi Kaynaklarının Kullanımı' dersi açılarak, bu derslerde çevrimiçi bilgi kaynaklarının tanınması, bilgiye erişim, bilgiyi kullanma ve bilgiyi değerlendirme konuları ele alınabilir.

Bilginin giderek artan bir şekilde çevrimiçi olarak günlük hayata girdiği bu çağda, maruz kalınan her türlü kaynağın güvenilirliğini değerlendirmek adına sadece lisans düzeyinde değil temel eğitim düzeyinden başlayarak farklı derslerin programlarında bilgi okuryazarlığını geliştirici etkinliklere yer verilebilir. Sosyobilimsel konular içeren fen bilimleri dersi bu etkinlikler için uygun bir içerik sunabilir.

Araştırmacılara, eğitim fakültelerinin müfredatında yer alan derslerin içeriklerinin, öğretmen adaylarının bilgi okuryazarlığı becerilerini geliştirmeye ve çevrimiçi bilgi kaynaklarının güvenilirliğini değerlendirmeye yönelik olup olmadığını, derinlemesine bilgi elde edebilecekleri nitel yaklaşımlarla destekleyerek araştırmaları önerilebilir.

İlkokuldan başlayarak tüm öğrencilerin internetten yoğun bir şekilde yararlandıkları düşünüldüğünde, bu araştırmanın ilk ve ortaöğretimde öğrenim görmekte olan öğrencilerle de yapılması, daha erken yaşlardan itibaren bilgi okuryazarlığı ve çevrimiçi bilgi kaynaklarının güvenilirliğini değerlendirmelerine ilişkin yaklaşımlarının belirlenmesine yardım edebilir.

Kaynakça

- ACRL (2000). *Information literacy competency standards for higher education*. (Erişim: 02.01.2018), <http://www.ala.org/acrl/ilstandartlo.htm>
- Adıgüzel, A. (2011). Bilgi okuryazarlığı ölçeğinin geliştirilmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17, 15-28.
- Adıgüzel, A. (2014). Öğretmen adaylarının öğrenmeye ilişkin tutumları ile bilgi okuryazarlık becerileri arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Çalışmaları Dergisi*, 4(7), 13-24.
- Akkoyunlu, B., & Yılmaz, M. (2005). Öğretmen adaylarının bilgi okuryazarlık düzeyleri ile internet kullanım sıklıkları ve internet kullanım amaçları. *Eğitim Araştırmaları*, 19, 1-14.
- Aktaş, A. (2004). Bilişim sistemleri ve bilişim teknolojisinin küreselleşme olgusu ve girişimcilik

üzerine yansımaları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 29-43.

- Aldemir, A. (2004). *Öğretmen adaylarının bilgi okuryazarlığı düzeyleri üzerine bir araştırma: Sakarya üniversitesi örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Alexandria Proclamation (2005). Alexandria proclamation on information literacy and lifelong learning: Beacons of the information society. (Erişim: 10/01/2018), <https://www.ifla.org/publications/beacons-of-the-information-society-the-alexandria-proclamation-on-information-literacy>
- Argon, T., Öztürk, Ç., & Kılıçaslan, H. (2008). Sınıf öğretmenliği öğretmen adaylarının bilgi okur-yazarlığı becerileri üzerine bir durum çalışması. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(2), 13-22.
- Ateş, H., & Saraçoğlu, M. (2013). Fen bilgisi öğretmen adaylarının gözünden nükleer enerji. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(3), 175-193.
- Bedük, A. T., & Balcılar, H. T. (2008). Türkiye'nin bilgi toplumu olma yolunda bilgi teknolojilerinden internetin kullanımı: Muş ilindeki internet kafe kullanıcılarının amaçları üzerinde bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(16), 83-106.
- Bozkurt, A. (2014). Ağ toplumu ve bilgi. *Türk Kütüphaneciliği*, 28(4), 510-525.
- Bråten, I., Strømsø, H. I., & Britt, M. A. (2009). Trust matters: examining the role of source evaluation in students' construction of meaning within and across multiple texts. *Reading Research Quarterly*, 44, 6-28.
- Bråten, I., Strømsø, H. I., & Salmerón, L. (2011). Trust and mistrust when students read multiple information sources about climate change. *Learning and Instruction*, 21, 180-192.
- Değirmencioğlu, G. (2016). Dijitalleşme çağında gazeteciliğin geleceği ve inovasyon haberciliği. *TRT Akademi*, 1 (2), 590-606.
- Demir, Ö., & Seferoğlu, S.S. (2016). Bilgi okuryazarlığı, internet bağımlılığı, sanal aylıklık ve çeşitli diğer değişkenlerin sanal zorbalık ile ilişkisinin incelenmesi. *Online Journal of Technology Addiction & Cyberbullying*, 3(1), 1-26.
- Demiralay, R., & Karadeniz, Ş. (2010). Bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımının, ilköğretim öğretmen adaylarının bilgi okuryazarlığı öz-yeterlik algılarına etkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 10(2), 819-851.
- Dobrow, S. B. (2013). *Rise of the Internet and the World Wide Web*. *Salem Press Encyclopedia*. (Erişim: 10/01/2018), <http://eds.a.ebscohost.com/eds/detail/detail?vid=5&sid=77cf002f-a29b-447e-9b19-10275dfed690%40sessionmgr4010&bdata=Jmxhbm9dHI%3d#AN=89315939&db=ers>

- Dombaycı, M. A., & Ercan, O. (2017). Öğretmen adaylarının bilimsel okuryazarlık düzeyleri ve bilimsel araştırmaya yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17 (3), 1265-1284.
- Geçer, A. (2014). Öğretmen adaylarının web ortamında bilgi arama-yorumlama stratejilerinin demografik değişkenlere göre incelenmesi. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 4(2), 1-20.
- Horton, F. W. (2008). Understanding information literacy: A primer. (Erişim: 10/01/2018), <http://akgul.bilkent.edu.tr/IFAP/Understanding-Information-Literacy-A-Primer.pdf>
- Karasar, N. (2014). Bilimsel araştırma yöntemi. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Kılıç, S. (2013). Örneklemeye yöntemleri. *Journal of Mood Disorders*, 3(1), 44-50.
- Kolstø, S. D. (2001). Scientific literacy for citizenship: tools for dealing with the science dimension of controversial socioscientific issues. *Sci. Ed.*, 85, 291-310. <http://dx.doi.org/10.1002/sce.1011>
- Korkut, E., & Akkoyunlu, B. (2008). Yabancı dil öğretmen adaylarının bilgi ve bilgisayar okuryazarlık öz-yeterlilikleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34, 178-188.
- Lemke, C., & Brenner, W. (2015). *Einführung in die wirtschaftsinformatik, band 1: verstehen des digitalen zeitalters*, 11-51. Berlin, Heidelberg: Springer Verlag. (Erişim: 29/12/2017), http://www.springer.com/cda/content/document/cda_downloaddocument/9783662440643-c1.pdf?SGWID=0-0-45-1486970-p176975505
- Liang, J. C., & Tsai, C. C. (2009). The information commitments toward web information among medical students in Taiwan. *Educational Technology and Society*, 12(1), 162-172.
- Murugesan, S. (2014). Succeeding as an IT Professional. *IT Professional*, 16(1), 2-4. <http://dx.doi.org/10.1109/MITP.2013.103>
- Özbay, M., & Çelik, M. E. (2013). Türkçe öğretmeni adaylarının bilgi okuryazarlık düzeylerinin incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 1(4), 10-21.
- Özdemir, N., & Çobanoğlu, E. O. (2008). Türkiye’de nükleer santrallerin kurulması ve nükleer enerji kullanımı konusundaki öğretmen adaylarının tutumları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34, 218-232.
- Sayers, R. (2006). *Principles of awareness-raising for information literacy: a case study*. UNESCO Bangkok. (Erişim: 13.01.2018), <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001476/147637e.pdf>
- Saylan, A. (2014). *Fen bilgisi öğretmen adaylarının epistemolojik inançları; iklim değişikliği, nükleer enerji ve organ bağışi ve nakli hakkındaki bilgi düzeyleri ile bilgi kaynaklarına olan güvenleri arasındaki ilişkiler*. Doktora Tezi. Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi.
- Sürmeli, H., Duru, N., & Duru, R. (2017). Investigating teachers’ attitudes towards nuclear energy and nuclear power plants in terms of different variables. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 11 (1), 293-319. <http://dx.doi.org/10.17522/balikesirnef.356156>
- Tekin, N., Aslan, O., & Yağız, D. (2016). Fen bilimleri öğretmen adaylarının bilimsel okuryazarlık düzeyleri ve eleştirel düşünme eğilimlerinin incelenmesi. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 23-50. <http://dx.doi.org/10.17539/aej.76710>
- Ünal, F., & Er, H. (2015). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının bilgi okuryazarlığı düzeylerinin değerlendirilmesi, *Journal of International Social Research*, 8(41), 1059-1068.
- Van den Bosch, A., Bogers, T., & De Kunder, M. (2016). Estimating search engine index size variability: a 9-year longitudinal study. *Scientometrics*, 16(2), 1-20. <http://dx.doi.org/10.1007/s11192-016-1863-z>
- Whitfield, S. C., Rosa, E. A., Dan, A., & Dietz, T. (2009). The future of nuclear power: value orientations and risk perception. *Risk Analysis: An International Journal*, 29(3), 425-437. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1539-6924.2008.01155.x>
- Yörükoğulları, E., Orhun, Ö., Topdemir, H. G., & İhsanoğlu, E. (2013). *Bilim ve teknoloji tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

Araştırma Makalesi • Research Article

Kırsal Kalkınmada Kırsal Turizmin Rolü: Muş İlinin Kırsal Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi

The Role of Rural Tourism in Rural Development: Evaluation of Rural Tourism Potential of Muş Province

Okan Türk ^{a,*}, Lutfullah Sadi Toprak ^b

^a Öğr. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, 49250, Muş/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-0074-2835

^b Öğr. Gör., Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi, Gevaş Meslek Yüksekokulu, 65700, Van/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-3079-920X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 24 Mayıs 2018
Düzeltilme tarihi: 12 Ağustos 2018
Kabul tarihi: 28 Ağustos 2018

Anahtar Kelimeler:

Kırsal Kalkınma
Kırsal Turizm
Muş

ÖZ

Kırsal kalkınma, kent ile kır nüfusu arasındaki sosyo-kültürel ve ekonomik farklılıkları azaltmayı, kırsal nüfusun göç ve istihdam problemlerini yerinde çözmeyi amaçlamaktadır. Kırsal turizm ise tarımsal faaliyetlerin yoğun olarak yaşandığı kırsal bölgelerde tarımsal faaliyetlere bağlı olarak gelişim gösteren bir turizm türüdür. Günümüzde kırsal turizm kırsal kalkınmanın sağlanabilmesi açısından önemli bir unsur olarak görülmektedir. Kırsal turizmin yerel boyutta kırsal nüfusa istihdam olanağı sağlamak ve yerel ekonomileri canlandırarak göçü önlemek gibi etkileri olduğu düşünülmektedir. Muş ilinde nüfusun önemli bir bölümü geçimlerini kırsal kaynaklardan sağlamaktadır. Bu sebeple Muş ilinin kırsal turizm potansiyelinin harekete geçirilmesi ilin verdiği göçü önleyecek ve yerel halkın sosyo-ekonomik açıdan kalkınmasına yardımcı olacaktır. Bu çalışmada, Muş ilinde kırsal turizmin geliştirilebilmesi amacıyla ilin kırsal turizm potansiyelinin değerlendirilmesi yapılacaktır.

ARTICLE INFO

Article history:

Received May 24, 2018
Received in revised form August 12, 2018
Accepted August 28, 2018

Keywords:

Rural Development
Rural Tourism
Mus

ABSTRACT

Rural development aims to reduce socio-cultural and economic differences between urban and rural populations and to solve rural population, migration and employment problems in the place concentrated. Rural tourism is a type of tourism that develops in rural areas where agricultural activities are intensively developed depending on agricultural activities. Nowadays, rural tourism is seen as an essential element in terms of providing rural development. Rural tourism is thought to have the effects of providing employment to the rural population at the local level and preventing immigration by reviewing local economies. A considerable part of the population in Mus province livelihoods come from rural sources. For this reason, it can prevent the immigration caused by activating the rural tourism potential of Muş province and it will help the local people to develop socio-economically. In this study, the potential rural tourism of province will be assessed in order to develop rural tourism in Mus Province.

1. Giriş

Ülkeler, istihdamı artırmak ve toplumsal refah seviyelerini yükseltmek amacıyla son yıllarda artan bir şekilde kırsal kalkınma politikalarına öncelik vermektedir. Kırsal kalkınma kent ile kır nüfusu arasındaki ekonomik farklılıkların azaltılması ve istihdam problemlerinin yerinde çözümlenmesini amaçlamaktadır. Bu bağlamda kırsal turizm, gelişen ulaşım ve iletişim araçları ile uluslararası alanda ivme kazanan alternatif turizm faaliyetleri içerisinde kırsal kalkınmaya katkıda bulunan turizm türlerinden biri olarak

değerlendirilmektedir. Diğer bir ifade ile kırsal turizm; kırsal faaliyetlerin yoğun olarak yaşandığı kırsal alanlarda gelişim gösteren, turistlerin bu faaliyetlere dinlenme, eğlenme, yeni deneyimler keşfetme, boş zamanlarını değerlendirme, şehir hayatının yorucu kalabalığından kısa süreli ayrılma amaçlarıyla katıldığı alternatif turizm türlerinden biridir. (Kadanalı ve Yazgan, 2012).

Muş ili geniş tarım arazilerine sahip, nüfusunun büyük çoğunluğunun geçimini tarım ve hayvancılıkla sürdürdüğü illerden birisidir. Ayrıca Muş ili kırsal alanlarındaki araç-

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: o.turk@alparslan.edu.tr

gereç, teknolojik vb. imkânsızlıklardan dolayı kırdan kente göç olaylarının yoğun olarak yaşandığı illerdendir. Muş ilinde kırsal turizmin geliştirilmesi ile kırsal alanlarda yaşayan insanlara tarım ve hayvancılık faaliyetlerinden elde ettikleri gelirlere ilaveten turizm faaliyetleri ile bir ek gelir sağlama imkânı sağlanacağı düşünülmektedir. Böylelikle kırsal alanlarda yaşayanların istihdam problemleri yerinde çözülerek kırdan kente göçün azaltılabileceği ve tersine göç olaylarının başlayabileceği düşünülmektedir. Gümüş vd. (2013) yılında yapmış oldukları çalışmalarında tersine göçün sürekli hale gelmesi ve daha fazla katılımın sağlanması önündeki en önemli sorunun geçinmeyi ve yaşamayı sağlayacak üretim aracı ve konut yetersizliği olduğunu belirtmiş ve bu nedenle ekonomik canlılık için gerekli olan teşvik mekanizmalarının çalıştırılması, alternatif üretim alanlarının oluşturulması ve istihdam olanaklarının artırılması gerektiğini vurgulamışlardır.

Bu bağlamda bu çalışmanın temel amacı Muş ilinin kırsal turizm potansiyelinin değerlendirilmesidir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada Muş ilinde kırsal turizme konu olabilecek çekicilik unsurlarının değerlendirilmesi yapılacak, ilde kırsal turizmin geliştirilmesi adına yapılabilecek çalışmalar hakkında öneriler sunulacaktır.

2. Kırsal Kalkınma ve Kırsal Turizm

Ekonomik kalkınma, ülkelerin üzerinde durdukları önemli konuların başında gelmektedir. Bütün ülkeler kendi toplumlarının refah seviyesini yükseltmeyi istemektedirler ve bu amaç doğrultusunda ülkelerinde çeşitli programlar uygulamaktadırlar. Birçok ülkede kırsal nüfus yoğunluğunun kentsel nüfus yoğunluğundan fazla olması kalkınmayı zorlaştıran bir etmen olarak görülmekte ve bu ülkelerde kırsal kalkınma politikaları üzerinde yoğun olarak durulmaktadır (Ün vd., 2012). Bu nedenle son yıllarda kırsal kalkınma kavramı, üzerinde en çok durulan kavramlardan biri olmuştur. Kırsal kalkınma kavramının daha iyi anlaşılabilmesi açısından öncelikle kırsal alan kavramının açıklanması gerekmektedir. Çünkü kırsal alan ve kırsal kalkınma kavramları birbirlerinin tamamlayıcısı konumundadır. Ancak, çağın değişen koşulları nedeniyle kırsal alanların bileşenleri olan demografik, sosyo-kültürel, ekonomik, çevresel ve mekânsal çeşitliliğin yeni anlamlar kazanması, kırsal alan kavramının kesin bir tanımın yapılmasını da güçleştirmektedir (Çeken vd., 2007). Türkiye’de 1924 tarihli Köy Kanunu kırsal alanı 20.000 kişiden daha az nüfusa sahip olan yerleşim birimleri şeklinde tanımlanmaktadır (Esengül, 2005). Devlet Planlama Teşkilatı Sekizinci Kalkınma Planı Kırsal Kalkınma Raporuna göre kırsal alan; yaşam ve ekonomik faaliyetlerin, önemli derecede doğal kaynakların kullanımı ve değerlendirilmesine bağlı bir şekilde geliştiği, ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişim süreçlerinin daha uzun zaman aldığı, geleneksel yapının hayatın şekillendirilmesinde daha çok etkili olduğu, yüz yüze ilişkilerin önemle sürdürüldüğü, teknolojik gelişmelerin yaşamı ve üretimi etkilemesinin daha uzun bir süre aldığı, sosyo-ekonomik özellikleri nedeniyle kentsel alanlar dışında kalan mekânlar şeklinde tanımlanmaktadır (DPT, 2000). Şerefoğlu (2009) ise kırsal alanı; kent olarak belirlenen yerleşim alanının dışında kalan tarımla ilgili aktivitelerin yapıldığı alanları içine alan köy, mezra vb. isimlerle adlandırılan insan yerleşimlerinin var olduğu alanlar olarak tanımlamaktadır.

Kırsal alanın tanımından hareketle kırsal kalkınma; kırsal alanlarda yaşayan insanların sosyo-ekonomik ve kültürel yapılarını değiştirebilecek nitelikte üretim, gelir ve refah seviyelerinin yükseltilmesi, kırsal alanlarda yaşanan dengesizliklerin ortadan kaldırılması, kentsel alanlarda bulunan fiziksel ve toplumsal alt yapının kırsal alanlarda da sağlanması, tarımsal ürünlerin daha iyi değerlendirilmesi ile ilgili süreçler, etkinlik ve örgütlenmeler şeklinde ifade edilmektedir (Özdemir, 2012). Birleşmiş Milletler örgütü ise kırsal kalkınmayı, küçük toplulukların içerisinde bulunmuş oldukları, sosyal, ekonomik ve kültürel olanakları geliştirmek amacı ile girişmiş oldukları gönüllü çabaların, merkezi yönetimlerin bu konulardaki çabalarıyla bütünleşmesi ile yerel toplulukların, toplumun tümüyle ve ulusla bütünleştirilmesine ve ülke kalkınma çabalarına katkı sağlanmasına yönelik süreçlerin tümü şeklinde tanımlamaktadır (Geray, 1999). Tanımlardan anlaşılacağı üzere kırsal kalkınmanın temelinde kırsal bölgede ikamet eden kişilerin katılımıyla şehir ve bölgelerdeki ekonomik, toplumsal, sosyal ve kültürel olanakların kırsal alanlarda sağlanması yaklaşımı vardır. Esasında kırsal kalkınma, yerel imkânlarla modern olanakların bir araya getirilmesiyle kırsal alanların topyekûn inşası olarak belirtilebilir.

Kırsal kalkınmanın temel amacı; kırsal alanlarda bulunan kaynakların etkili bir biçimde kullanılmasıyla kent ile kır nüfusu arasındaki ekonomik ve sosyo-kültürel boyuttaki gelişmişlik farkını en az seviyeye indirmek, kırsal alanlarda istihdam edilebilme imkânlarını arttırarak kente göçü önlemek ve kırsal yörelerdeki insanların yaşam standartlarını yükseltmektir (Çeken vd., 2007). Ancak 21. yüzyılda sanayileşme ve kentleşmenin hızla artması kırsal alanlarda nüfusun azalmasına dolayısıyla önemli derecede ekonomik değişiklik ve farklılıklara yol açmış ve takiben kırsal bölgelerdeki hizmet sunumu da azalmıştır (Doğan ve Özaslan, 2017). Ayrıca savaşların ve istikrarsızlığın yoğun olarak yaşandığı ülkelerde kırsal alanlardaki nüfus artmasına rağmen, kırsal nüfus oranının düştüğü; öte yandan kırsalda yoksul hane oranının yüksek olduğu ve tarım dışı iş olanaklarının sınırlı olduğu ülkelerde kırsal alanlardaki nüfusun korunamadığı (Türkiye) belirtilmektedir (Doğan ve Özaslan 2017).

Kırdan kente göçün önlenbilmesi, kırsal alanlardaki yaşam standartlarının geliştirilmesi ve gelir dağılımındaki adaletin sağlanmasına bağlıdır (Özgen, 1995). Dünya genelinde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, turistik arz kaynaklarının, kırsal turizm amaçlı kullanılması ile kırsal yörelerin ekonomilerinin geliştirilmesine yönelik faaliyetler gün geçtikçe artmaktadır (Çeken vd., 2007). Bu açıdan değerlendirildiğinde gelişmişlik düzeyleri ile orantılı olarak ülkeler, turistik unsurları değerlendirerek kırsal turizm faaliyetleri ile toplumsal refah seviyesini arttırmaya çalışmaktadırlar (Cengiz ve Akkuş, 2012). Bu bağlamda kırsal turizm çalışmalarından elde edilen başarılar, kırsal yörelerin kalkınmasında tarımla birlikte alternatif bir turizm yaklaşımı olarak değerlendirilmektedir (Çeken vd., 2007).

Kırsal turizm kavramının uluslararası literatürde sıklıkla kullanılmaya başlanmasıyla birlikte, kavramın birçok yorumu ortaya çıkmıştır (Baoren, 2011). Turizm literatürü incelendiğinde uzmanlar tarafından kırsal turizmin “tarımsal turizm”, “köy turizmi”, “çiftlik turizmi”, “ekoturizm” ve “yayla turizmi” gibi farklı isimlerle ifade edildiği görülmektedir. Bu durum kırsal turizmin kapsamıyla ilgili

bir görüş birliğinin olmamasından kaynaklanmaktadır (Esengün vd., 2001). Cengiz ve Akkuş (2012), kırsal turizmi nüfusun seyrek olduğu ve ekonomik zorluklar nedeniyle göç olayının yoğun bir şekilde görüldüğü kırsal alanlarda yapılan bir turizm çeşidi olarak tanımlamaktadırlar. Küçükaltan (1997) ise kırsal turizmi; insanların sürekli olarak ikamet ettikleri yerler dışındaki kırsal yörelere ziyaretleri, buralarda tarım üreticilerinin ürettikleri mal ve hizmetleri, yörenin doğal dokusuna uygun mekânlarda talep ederek ve yörede para arttırma arzularını minimize ederek geçici konaklamalarından doğan olaylar ve ilişkilerin bütünü şeklinde tanımlamaktadır. Kırsal turizm, tarımsal faaliyetlerin yoğun bir şekilde yaşandığı kırsal alanlarda tarımsal faaliyetlerin turizm açısından bir arz kaynağı olarak kullanılması ile yürütülen (Uçar vd., 2010), ve kırsal kültür, doğal çevre ve tarımla bütünleşebilen, ayrıca diğer turizm türleri ile de kolayca entegre olabilen bir turizm şeklidir (Soykan, 1999).

Kırsal turizmin doğanın korunması ile birlikte, kırsal kalkınmaya katkıda bulunma, kırsal alanlarda yaşayan insanlara ek kazanç oluşturma, doğal kültürel mirasın restore edilerek yaşatılmasını sağlama hususlarında çeşitli etkileri mevcuttur (Ahipaşaoğlu ve Çeltek, 2006). Ayrıca kırsal alanlarda gerçekleştirilen ekonomik faaliyetlerin kısıtlı olması nedeniyle kırsal turizm doğada mevcut olan kaynakların ekonomik olarak etkin bir şekilde değerlendirilmesi aracılığıyla yörenin kalkınmasına ve yöre halkının sosyo-ekonomik açıdan gelişmesine katkı sağlayacaktır (Kızılaslan ve Ünal, 2014). Başka bir ifade ile kırsal turizmin kırsal kalkınma üzerindeki etkisi daha çok kırsal alanlardaki tarihi, doğal, kültürel ve tarımsal kaynakların etkili bir biçimde kullanılması ile orantılı bir şekilde gerçekleşmektedir (Çeken vd., 2007).

Kırsal alanlarda uygulanan kırsal turizm modelleri ile yerel kaynakların değerlendirilmesinde, ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesinde, uygulanan işbirliği ve örgütlenmeler ile bölgedeki kalkınma arzusunun artırılmasında pozitif etki sağlanmaktadır. Bu modeller aynı zamanda kırsal kesimde yaşayan insanların birliktelik ve girişimcilik yönünün ortaya çıkmasına yardımcı olmaktadır (Kızılaslan ve Ünal, 2014). Günümüzde kırsal turizmde dayalı kalkınma, kırsal girişimcilerin de varlığıyla daha iyi çalışır duruma gelmiş ve kırsal alanlarda geçimlerini tarım ile sağlayan insanlara ikincil bir gelir kaynağı oluşturmaya başlamıştır (Çeken vd., 2007).

Kırsal Turizm ile kırsal alanlarda yaşayan insanlara kültürel etkileşim ve gelişimin yanında ekonomik yarar sağlanmaktadır. Kırsal alanlarda yaşayan insanların tarımsal gelirlerine ek olarak kırsal turizm gelirleri oluşturularak kırsalda yaşayan insanların gelirlerinde artış sağlanıp, bu kişilerin yaşam standartlarında bir yükselme gerçekleştirilmesi söz konusu olmaktadır (Torun, 2013). Ayrıca kırsal turizm aracılığıyla nüfus kaybına uğrama riskleri ile mücadele etmek zorunda kalan yöreler sosyo-ekonomik açıdan canlandırılabilen ve bu yörelerde yaşayan insanların başka yerlere göç etmesinin önüne geçilebilmektedir. Kırdan kente göçün önlenmesi açısından, kırsal turizm yeni bir istidam alanı yaratıcısı olarak da üzerinde durulması gereken önemli bir konu olarak değerlendirilmektedir (DPT,2010).

Bu bağlamda kırsal turizm ile ilgili literatürde birçok çalışma yapıldığı görülmektedir. Kantar ve Svržnjak (2017)

çalışmalarında kırsal turizmin, dünyamızı yeniden şekillendiren yeni bir olgu olarak küreselleşmeye karşı olan kırsal bölgelerin yerel tepkisi olduğunu vurgulamaktadırlar. Kuşat (2014) ise çalışmasında Türkiye'nin önemli bir kırsal turizm potansiyeline sahip olduğunu ancak bu potansiyelin daha iyi kullanılabilmesi açısından yerel yönetimlerin; yerel ekonomik birimler, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları ile daha etkin bir işbirliği gerçekleştirmesinin gerekli olduğunu belirtmektedir. Torun (2013) ise yapmış olduğu çalışmada kırsal turizmin insanların elde ettikleri gelirlerin artırılması ve yaşam koşullarının iyileşmesini sağlama, tarım dışı istihdam yaratma, gelir dağılımındaki adaleti sağlama, kültürel kaynaşma ve kültürel mirasın korunmasını sağlama, sosyo-kültürel bütünleşmeye katkı sunma, bölgeler arası kalkınmışlık farklarının giderilmesini sağlama ve kırsal göçü önleme gibi çeşitli etkilerinin olduğunu ifade etmektedir. Kadanalı ve Yazgan (2012) ise çalışmalarında; kırsal turizm ile amaçlanan ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel yararların sağlanabilmesi için öncelikle yerel halkın gönüllü olmasının önemli olduğunu vurgulayarak, kırsal turizmin kırsal nüfus tarafından benimsenebilmesi açısından bölgede yaşayan kişilerin yaşayış biçimleri ve bölgenin özellikleri dikkate alınarak teşvikler sağlanması gerektiğini belirtmektedirler. Ertuna vd. (2012) ise yapmış oldukları çalışmalarında kırsal turizm stratejilerinin sosyal-ekonomik açıdan kent ile daha bütünleşmiş alanlara yoğunlaşmasının, turizmin olası etkileri ve yerel halkın elde edeceği kişisel faydalar hususunda halkı bilinçlendirecek çalışmalar içermesinin ve turizm faaliyetinin organize edilmesinde öncülerin, liderlerin oluşturulması ile birlikte kadınların da dâhil edilmesinin yerel halkın katılımının arttırabileceğini vurgulamaktadırlar. Bu açıdan Çiçek ve Türkmenoğlu (2018) yapmış oldukları çalışmalarında kırsal bir girişimci olan Pınar Kaftancıoğlu'nun Ege'nin küçük bir kasabasında kurmuş olduğu 'İpek Hanımın Çiftliği' isimli işletmesi ile 300'e yakın kadına istihdam olanağı sağladığını belirtmektedirler. Çeken vd. (2012) ise yapmış oldukları çalışmada kırsal turizmin yerel halk üzerinde birçok olumlu sosyal-ekonomik etkiye sahip olduğunun fakat zaman içerisinde plansız yapılanma ve aşırı kullanım ile birlikte çeşitli olumsuzlukları da doğurabileceği sonucuna ulaşmışlardır.

Bu çalışmalara ilaveten yerel bazda da birçok çalışmaya rastlanmaktadır. Kızılaslan ve Ünal (2014) yapmış oldukları çalışmalarında zengin bir tarihi mirasa sahip olan Tokat ilinin kırsal turizme uygun bir potansiyele sahip olduğu fakat özellikle kırsal alanlarda yaşayan insanların bilinç düşüklüğü, bütçe eksikliği, tanıtım ve girişim gibi etkenlerin yetersizliğinden dolayı kırsal turizmdeki bu potansiyelin gelişemediği sonucuna ulaşmışlardır. Özdemir Yılmaz ve Kafa Gürol (2012) çalışmalarında Balıkesir ilinin kırsal turizmde konu olabilecek zengin kaynaklara sahip olduğunu belirtmiş fakat ilin kırsal turizm faaliyetleri açısından hak ettiği konuma ulaşamadığını vurgulamışlardır. Buradan hareketle ilgili literatür incelendiğinde kırsal kalkınmada kırsal turizmin değişik boyutlarda önemli rolü olduğu düşünülmektedir.

Sonuç olarak kırsal alanlarda kırsal turizmin geliştirilmesi ile istihdam, ek gelir, kişisel gelir, yaşam düzeyi ve kamu gelirleri üzerinde olumlu anlamda bir değişiklik sağlanabileceği ve kırdan kente göçün önlenileceği, böylelikle de kırsal kalkınma sürecinin hızlandırılacağı belirtilmektedir. Buna ek olarak kırsal turizmin geliştirilmesi

aracılığıyla kırsal alanlara olan turistik yatırımlarda artış sağlanabileceği ve bu durumda dolaylı bir şekilde birçok sektörün (inşaat, sanayi, hizmet, tarım) gelişmesine katkı sağlayabileceği düşünülmektedir (Çeken vd., 2012). Ayrıca günümüzde insanların yaşamış olduğu stresli kent hayatı ve yapay ortam, kentlerde yaşayan insanların doğaya yönelerek kendini keşfetmesi gerekliliğini de ortaya çıkarmıştır (Kesici 2012). Bu nedenle kırsal turizm, hem turistlerin bu istek ve ihtiyaçlarına cevap verebilecek, hem de kırsal alanların sosyo-ekonomik canlılıklarını koruyabilecek veya geliştirebilecek önemli bir turizm türüdür (Yılmaz ve Gürol, 2012).

3. Muş İlinin Kırsal Turizm Potansiyeli

Muş ili Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan yüzölçümü, Türkiye yüzölçümünün %1,1'ini kaplamakta olan bir ilimizdir (Şeker vd., 2012). Muş ili Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat-Van Bölümünde yer alıp, genellikle yüksek, engebeli ve eğimli olan dağlar ile alçak ve düz olan ovalar ildeki en önemli morfolojik üniteleri oluşturmaktadır (Sönmez, 2010). Muş ili batıdan Bingöl, kuzeyden Erzurum, doğudan Ağrı ve Bitlis güneyden ise Diyarbakır illeriyle komşu olup, genellikle dağlık ve yüksek bir bölgedir. Yüzölçümü 8196 km²'dir. Güney Doğu Toros Dağlarının uzantısı olan Haçreş dağlarının önemli zirvelerinden Kurtik Dağının kuzeye bakan yamaçlarında bulunan Muş ili, Çar ve Karni derelerinin aktıkları vadiler arasında kuruludur (Ekmekçi, 2014). Muş ilinin başlıca önemli dağları Akdoğan (Hamurpet), Şerafettin, Bilican, Bingöl, Haçreş (Karaçavuş, Çavuş), Otluk ve Yakupağa dağlarıdır (Muş Valiliği, 2018).

Resim 1. Kurtik Dağı

Kaynak: Demir (2018) Foto Arşivi

Muş ili, Türkiye'nin üçüncü büyük iç ovasına (Muş Ovası) ev sahipliği yapmaktadır. Bununla birlikte Malazgirt, Bulanık ve Liz ovaları da Muş ili sınırları içerisinde yer almaktadır (Arslan, 2018). İlde çeşitli büyüklüklerde ovalar yer almasına rağmen, nispi yükseltinin fazla olması (1500 m'nin üzerinde) ekonomik faaliyetlerin zor koşullar altında sürdürülmesine neden olmaktadır (Sönmez, 2010). Muş ili ekonomik yönden iyi gelişmemiştir ve halkın başlıca geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır (Gökmen vd., 2013). İlde hayvancılık, tarım kesiminin en önemli alt sektörü olup, genellikle meracılığa dayalı bir şekilde yürütülmektedir (Şeker vd., 2012).

Toplam nüfusu 406.501 olan ilin %59,5'i kırsal alanlarda yaşamaktadır. İl ekonomisinin en önemli kalemini oluşturan tarım ve hayvancılık; Muş Ovası, Bulanık Ovası, Malazgirt Ovası ve Liz Ovası'nda önemli oranda yapılmaktadır. Özellikle Muş Ovası yüz ölçümü bakımından Türkiye'deki en büyük ovalardan birisidir. İldeki toplam arazi miktarının %42 sini tarım arazileri, %35,5'ini çayır ve meralar oluşturmaktadır. Muş ili 344.842 ha tarım arazisine sahiptir. Ayrıca ilde yoğun olarak büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık ile arıcılık faaliyetleri yürütülmektedir. 2017 yılı verilerine göre ilimizde 306.508 adet büyükbaş, 1.049.367 adet küçükbaş ve 47.238 adet kovan bulunmaktadır (Muş İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2018). Özellikle koyun, keçi, öküz, manda, at, tavuk, hindi, kaz, ördek gibi hayvanlar ilde bol miktarda beslenmektedir. Dağlık kısımda hayvancılık; ovalık kısımda ise tarım ön plandadır. Arpa, darı, buğday, pirinç, hınta, zekrek, nohut, mercimek fasulye gibi ürünler ekilmektedir (Aykan, 2015).

Resim 2. Muş Ovası ve Hayvancılık

Kaynak: Demir (2018) Foto Arşivi

Muş ili sosyo-ekonomik koşullar bakımından ülkemizin en geri kalmış illerinden biridir. Ekonomik anlamda tarım ve hayvancılığın öne çıktığı ilde turizm gelirleri Türkiye ortalamasının altındadır (Dölek ve Şaroğlu, 2017). Muş'ta nüfusun büyük bir bölümü kırsal bölge birimleri olarak nitelendirilen bucak köy ve mezralarda yaşamaktadır. Ancak toplam nüfusun önemli bir bölümünü oluşturan genç nüfus, ilde istihdam potansiyeli sınırlı olduğundan üretim faaliyetlerinde bulunamamaktadır. Bu durum Muş genelinde ekonomik ve sosyal gelişme ile kalkınmayı olumsuz etkileyen unsurlar arasında değerlendirilmektedir (Aykan, 2015).

Tarım ve hayvancılıkla ilgili faaliyetler kırsal turizmin esas faaliyet alanını oluşturmaktadır. Kırsal turizme katılan turistler tarımsal faaliyetlere bizzat katılmakta ve tatillerini bu faaliyetler üzerine planlamaktadırlar. Bu bağlamda nüfusun büyük çoğunluğunun kırsal alanlarda yaşadığı, ekonomisinin daha çok tarım ve hayvancılığa dayandığı Muş ili için yapılacak olan yatırım ve teşviklerle birlikte kırsal turizmin il adına geliştirilmeye uygun bir alternatif turizm türü olduğu düşünülmektedir. Böylece kırsal turizmin geliştirilmesi ile tarım ve hayvancılık gelirlerine ek olarak yöre halkının ve genç nüfusun ekonomik refahını artıracak bir ek gelir sağlama imkânı oluşacaktır. Ayrıca kırsal turizm faaliyetlerinin geliştirilmesi ile yöre halkının istihdam problemi yerinde çözülecek, kırsal alanlardaki refah

seviyesinin yükselmesine katkı sağlanarak kırdan kente göçün önüne de geçilebilecektir.

Kırsal turizm iklimle doğrudan bağlantısı bulunmayan bir turizm şeklidir. Bu nedenle mevsimsellik özelliği bulunmamaktadır. Böylelikle, bulunulan ortama göre kış aylarında çevredeki kayak merkezleri değerlendirilebilmekte, ilkbahar aylarında köyler uzun kır yürüyüşlerine ev sahipliği yapabilmekte, yaz ve sonbahar aylarında ise tarımsal ürünlere yönelik olarak çiftliklerin kullanımı olanağı ortaya çıkmaktadır (Soykan, 2003). Bu bağlamda Muş ilinin iklimi, tarım ve hayvancılık faaliyetleri ile yılın on iki ayı turistlere hitap edebilecek çekicilik unsurlarına sahip olduğu düşünülmektedir.

Türkiye’de dağlık alanlar, içlerinde barındırmış oldukları orman varlıkları, mera ve çayır alanlarına bağlı olarak gerçekleştirilen hayvancılık ve yaylacılık faaliyetleri, çeşitli tarımsal üretim ve madencilik gibi potansiyelleri nedeniyle geçmişten günümüze çeşitli şekillerde kullanılmıştır. Günümüzde ise dağlık alanlar geleneksel kullanım şekillerine ek olarak yeni bir turizm türü olan kırsal turizm ile ön plana çıkmaktadır (Bakırcı, 1995). Bu bağlamda Muş ilinin dağlık yapısı kırsal turizm açısından önemli bir çekicilik unsurudur. Bu açıdan il dağlık yapısı gereği kış sporları, dağcılık faaliyetleri, trekking gibi aktivitelerin yapılmasına imkân sunmaktadır. Yoğun kar yağışının yaşandığı ve karın genellikle uzun süre yerde kaldığı, topografyanın uygun olduğu yüksek dağlık alanlara sahip olan il; tatil yapma, dinlenme ve kış sporlarının gerçekleştirilebilmesi açısından uygun şartlara sahiptir (Ersungur ve Aslan, 2014). İlde şehir merkezine 8 km mesafede Güzeltepe Mahallesi sınırları içerisinde bir adet kayak tesisi bulunmaktadır (Muş İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2018).

Resim 3. Muş’ da Kış

Kaynak: Demir (2018) Yayınlanmamış Foto Arşivi

Yöredeki dağlık yapı dağcılık faaliyetleri açısından da oldukça elverişlidir. Bu yapı dağcılık faaliyetleri ile uğraşan sporcuların önemli derecede ilgisini çekmektedir. Bu kapsamda örnek bir uygulama Türkiye Dağcılık Federasyonu tarafından gerçekleştirilmiştir. Türkiye Dağcılık Federasyonu 2018 yılı kış eğitimini Muş İlde gerçekleştirerek dağcılık sporu açısından Muş’un coğrafi yapısının uygunluğuna dikkat çekmiştir (Muş Alparslan Üniversitesi, 2018; Milliyet Haber, 2018).

Diğer taraftan Muş ili yaylacılık faaliyetlerinin de yoğun olarak yaşandığı illerimizden biridir. Muş ilindeki yaylalar

uzun süre karla örtülü kalarak yeşilliğini korumaktadır (Muş Belediyesi, 2018). Bu durum Muş ilinde yaylacılık faaliyetlerinin daha uzun periyotlarla gerçekleştirilmesine olanak sağlamaktadır. Yaylacılık faaliyetleri de kırsal turizm açısından önemli bir çekicilik unsuru olarak değerlendirilmektedir.

Resim 4. Muş’ da Yaylacılık

Kaynak: Demir (2018) Yayınlanmamış Foto Arşivi

Muş ilinde kırsal turizm açısından bir diğer çekicilik unsuru da endemik bitki türleridir. İl merkezinin hemen yanında bulunan Kızıl Ziyaret Tepesi (Kurtik Dağı) bahar aylarında türlü çiçekler ve lalelerle zengin bir çeşitliliğe sahiptir (Aykan, 2015). Özellikle yörede doğal olarak yetişen 15 gün kadar kısa ömre sahip olan Nisan ayı sonları ile Mayıs ayı başlarında çiçek açan Muş Lalesi yöre halkı ve turistlerin önemli derecede ilgisini çekmekte, konuya ilişkin bir de festival düzenlenmektedir. İlki 2000 yılında düzenlenmiş olan lale festivali her sene 29-30 Nisan tarihlerinde tekrarlanmaktadır (Muş İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2018). Bu bağlamda bu festivalin Muş ilinin kırsal turizm potansiyeli açısından önemli bir çekicilik unsuru olduğu düşünülmektedir. Çünkü Dalgın vd. (2016) festivallerin bir turistik ürün olarak kırsal turizmin önemli bileşenlerinden birisi olduğunu ve kırsal bölgede yaşayan yerel halk için önemli bir eğlence ve sosyalleşme aracı olduğunu belirtmektedirler. Ayrıca Özer ve Çavuşoğlu (2014) ise yaptıkları çalışmalarında yerel etkinliklerin kırsal turizmi hareketlendirdiği ve bu hareketliliğin ekonomik canlanmayı sağladığını vurgulamışlardır.

Resim 5. Muş Lalesi

Kaynak: Demir (2018) Yayınlanmamış Foto Arşivi

Yörede yetişen diğer endemik bitki türleri arasında Uçkun, Jağ, Gülük ve Kenger gibi bitkiler bulunmaktadır. Bu endemik bitkiler yöre halkının severek tükettiği ve yemekleri yapılan bitkilerdir (Muş Valiliği, 2018). Bu bitkilerinde yiyecek-içecek kültürü açısından yörenin kırsal turizm potansiyeline katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Çünkü kırsal turizme katılan turistlerin hem bu bitkilerin toplanma aşamasında farklı deneyimler yaşayabilecekleri hem de yöreye ait farklı lezzetleri tatma imkânı bulacakları düşünülmektedir. Ayrıca Muş ilinin bu tarz uygulamalar ile turistlere yukarıda bahsedilen endemik bitki türlerinden toplama imkânı veren, kamp ve doğa yürüyüşleri yapmaya müsait kısa süreli turların düzenlenebileceği bir destinasyon haline dönüştürülebileceği düşünülmektedir. Nitekim Türkiye de bu tarz uygulamaların yapıldığı görülmektedir. Bu açıdan örnek bir uygulama Manavgat ve Side’de tatilini geçirmek üzere gelen turistler ile sürdürülmektedir. Bu turistler pamuk toplamak üzere düzenlenmiş turlara katılmakta, öncelikle tur programında bulunan Oymapınar baraj gölünde tekne gezisi yapmakta, daha sonra da çevredeki pamuk tarlalarında bir saat çalışmaktadırlar (Sarı, 2008).

4. Sonuç ve Öneriler

Kırsal turizm, tarım ve hayvancılık, dağcılık ve yaylacılık gibi faaliyetlerle kırsal kalkınmaya geniş yelpazede destek olan unsurlardan birisidir. Kırsal turizmin geliştirilmesi ile kırsal alanlarda yaşanan istihdam problemlerinin çözülmesine ve kırsal alanlardaki refah seviyesinin artırılmasına önemli derecede katkı sağlamak mümkündür. Kırsal turizmin bir yörede geliştirilebilmesi yöredeki çekicilik unsurlarına bağlıdır. Kırsal turizm, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yoğun olarak yaşandığı kırsal alanlarda çiftçilerin asıl uğraşı olan tarım ve hayvancılık faaliyetlerine ilaveten, yörenin barındığı diğer doğal, sosyo-kültürel kaynakları, turizm amaçlı olarak kullanıp kendilerine bir ek kazanç sağlama imkânı sunmaktadır. Kırsal turizm ile kırsal alanlarda yaşayan insanlara yerinde istihdam olanağı sağlanmış olacak böylece de kırdan kente olan göçün azalması sağlanabilecektir.

Muş ilinin kırsal turizm potansiyeli açısından önemli çekicilik unsurlarına sahip olduğu görülmektedir. Yörenin dağlık yapısı, yöredeki tarımsal ve hayvancılıkla ilgili faaliyetler, yaylacılık faaliyetleri ve yörede yetişen endemik bitki türleri bu unsurların başlarında gelmektedir. Özellikle il ekonomisinin tarım ve hayvancılığa dayalı olması ve kırsal alanlardaki imkânsızlıklar ilde kırsal turizmin geliştirilmesi adına önemli sebeplerdendir. Kırsal turizmin geliştirilmesi ile kırsal alanlarda yaşayan insanlara yeni iş fırsatları ve ek gelir kazanma olanakları sağlanabilecektir. Böylelikle yöredeki istihdam problemleri yerinde çözülmüş olacak, yöre insanının ve özellikle genç nüfusun kazanacağı ek turizm gelirleri ile kırsal alanlarda yaşayan yöre insanının refah seviyesinin yükseltilmesine katkıda bulunulmuş olacaktır.

Muş ili Türkiye'nin en büyük ovalarından birisine sahip olmasına rağmen, ovada var olan tarımsal potansiyel yeterince değerlendirilememekte ve tarımsal üretimde bir gerilemenin meydana geldiği görülmektedir. Bu durum ovadaki tarımsal üretimin çok ciddi sıkıntılar içinde olduğunu da göstermektedir (Sönmez, 2014). Kırsal turizmin geliştirilmesi ile tarımsal üretimin artabileceği, tarım

arazilerinin daha etkili bir şekilde kullanılacağı düşünülmektedir. Çünkü kırsal turizmin temel konsepti tarım ve hayvancılık faaliyetleri üzerine kuruludur. Bu nedenle yörede oluşturulacak turizm hareketleri ile yöre insanının maddi olanaklarının artmasını sağlayacak ve böylelikle yörede yaşayan insanlar tarımsal faaliyetlerin artırılması konusunda da teşvik edilmiş olacaktır. Bu bağlamda ilde kırsal turizmin geliştirilmesi açısından çeşitli öneriler aşağıda sıralanmıştır:

- (i) Öncelikle ilde turizm paydaşlarının bir araya geleceği bir turizm komisyonu oluşturulmalıdır. Bu komisyonda Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü temsilcileri, Gıda, Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü temsilcileri, yerel yönetimlerin temsilcileri, yörede faaliyet gösteren turizm işletmeleri temsilcileri ve üniversite temsilcileri bulunmalıdır. Komisyon kırsal turizmin geliştirilmesi amacıyla belirli periyotlarda düzenli bir şekilde toplantılar düzenleyerek planlamalar yapmalı, eksiklikler tespit edilmeli ve kırsal turizme konu olabilecek mevcut döküm kayıt altına alınmalıdır.
- (ii) Kırsal alanlarda, kırsal turizmin geliştirilmesi amacıyla pazarlama stratejileri geliştirilmeli, bu doğrultuda net hedef ve amaçları içeren bir stratejik plan hazırlanmalıdır.
- (iii) İlde kırsal turizme konu olacak alanlar ve güzergâhlar tespit edilmeli, bu alanlarla ilgili haritalar düzenlenip yöreye gelecek olan turistlerin kullanımına sunulmalıdır.
- (iv) İlde yerel yönetimler aracılığıyla kırsal alanlardaki alt yapı ve üst yapı koşulları iyileştirilmeli, bu alanlarda kırsal turizm konseptine uygun tesislerin yapılması teşvik edilmelidir.
- (v) Kırsal turizm amacıyla yörede yatırım yapmak isteyen girişimciler teşvik edilmeli gerekli destek ve hibelerin sağlanması konusunda girişimcilere yardımcı olunmalıdır.
- (vi) Kırsal alanlarda turizm ve tarımın bütünleşmesi sağlanmak amacıyla kırsal turizmin faaliyetlerinin başarılı bir şekilde gerçekleştirildiği yöreler ile kıyaslamalar yapılarak, mevcut durum değerlendirilmeli ve eksikler tespit edilip düzeltilmeye çalışılmalıdır.
- (vii) Kırsal alanlarda yaşayan insanların kırsal turizme yönelik algıları geliştirilmeli, bu amaçla kırsal turizmle ilgili eğitimler ve seminerler düzenlenmelidir.
- (viii) İlde kırsal turizme katılma eğilimindeki turistleri çekebilmek amacıyla tanıtım faaliyetlerine ağırlık verilmeli, yazılı ve görsel medya daha etkin bir şekilde kullanılmalıdır.
- (ix) Bölgede farklı yerlere düzenlenen paket turlara Muş ilinin de dâhil edilmesi sağlanmalı, bu turlar kapsamında doğa yürüyüşü, dağcılık, endemik bitki gözlemciliği gibi faaliyetlerle yöreye çekilecek turistlerin ilde en az bir gece konaklaması sağlanmalıdır.
- (x) İlde yılın çeşitli zamanlarında kırsal turizme ilgi çekebilecek festivaller düzenlenmeli, mevcut düzenlenen festivallere karşı olan ilgi arttırılmaya çalışılmalıdır.

- (xi) Yöredeki endemik bitki türleri kayıt altına alınmalı, yiyecek olarak kullanılan bitkiler kırsal turizmde katılacak olan turistlere tanıtılmalı ve tattırılmalıdır.

Sonuç olarak ilde kırsal turizmin geliştirilebilmesi için sunulabilecek önerileri yukarıdakilerle sınırlamak mümkün değildir. Bu nedenle bu çalışmada Muş İlinin kırsal turizm potansiyelinin değerlendirilmesi daha sonra bu alanda çalışma yapabilecek akademisyenlere yol gösterecek, bölgede kırsal turizmin geliştirilebilmesi açısından kamu ve özel kurum ve kuruluşlara yardımcı olacaktır.

Kaynakça

- Ahipasaoglu, S., & Çeltek, E. (2006). *Sürdürülebilir Kırsal Turizm*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Arslan, Ö. (2018). Muş İli Özelinde Doğal Tarım ve Hayvancılığa Dayalı Sürdürülebilir Bir Ekonomik Gelişim. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 75-90.
- Aykan, G. (2015). *Tarih'te Muş & Muş'ta Tarih*. Ankara: Öz-Gem Ofset Matbaacılık.
- Bakırcı, M. (1995). Avrupa Birliğine (AB) Uyum Sürecinde Türkiye ve Avrupa'da Dağlık Sahaların Kullanımına Yönelik Perspektifler (Avrupa Dağlık Bölgeler Şartı'nın Esasları). *Doğu Coğrafya Dergisi*, 13, 291-310.
- Baoren, S. (2011). Ruraltourism in China. *Tourism Management* 32:1438-1441.
- Bilimi Bölge Planlama Kongresi*, 1. Kitap. İzmir: Pro-Ofset Matbaacılık.
- Cengiz, G., & Akkuş, Ç. (2012). Kırsal Turizm Kapsamında Yöre Halkının Kalkındırılması: Erzurum Örneği. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2012(1), 61-74.
- Çeken, H., Dalgın, T., & Çakır, N. (2012). Bir Alternatif Turizm Türü Olarak Kırsal Turizmin Gelişimini Etkileyen Faktörler ve Kırsal Turizmin Etkileri. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 2(2), 11-16.
- Çeken, H., Karadağ, L., & Dalgın, T. (2007). Kırsal Kalkınmada Yeni Bir Yaklaşım Kırsal Turizm ve Türkiye'ye Yönelik Teorik Bir Çalışma. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 8 (1), 1-14.
- Çiçek, B., & Türkmenoğlu, M. A. (2018). Women as Social Entrepreneurs in Turkey. İçinde: *Examining the Role of Women Entrepreneurs in Emerging Economies*, (pp. 53-74). USA: IGI Global.
- Dalgın, T., Atak, O., & Çeken, H. (2016). Festivallerin Bir Kırsal Turizm Çekiciliği Olarak Önemi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9, 47.
- Demir, K. (2018). Yayınlanmamış Foto Arşivi, (Profesyonel Fotoğrafçı).
- Doğan, S., & Özasan, Y. (2017). Kırsal Alan Gelişimi Açısından Kırsal Turizm ve Kırsal Turizmin Dünyadaki Durumu. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (ÖS-IV), 61-78.
- Dölek, İ., & Şaroğlu, F. (2017). Muş İli ve Yakın Çevresinde Jeoturizm Açısından Değerlendirilebilecek Jeositler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(2), 1-16.
- DPT (2000). *Kırsal Kalkınma ÖİK Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- DPT (2010). *Akşehir Organik Tarım Yayılcılık ve Kırsal Turizm Potansiyeli Fizibilitesi*. Konya: Mevlana Kalkınma Ajansı.
- Ekmekçi, M. (2014). *Muş Halk Kültürü, Düny Bugüne Bugünü de Yarına Bağlayan Kaynak Eser; "Muş'un Kimliği"*. Muş: Muş Valiliği, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını.
- Ersungur, Ş. M., & Aslan, M. B. (2014). Muş İlinin Gelişme Potansiyelinin SWOT Analizi İle İncelenmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(4).
- Ertuna B., Güney, S., Güven, Ö., & Aydemir, N. (2012). Yerel Halkın Kırsal Turizm Gelişimine Katılma İsteğini Etkileyen Unsurlar: Kastamonu Örneği. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 2(2), 59-66.
- Esengül, K. (2005). Kırsal Kalkınmada Yeni Bir Yaklaşım Kırsal Turizm. İçinde: *T.C. Sivas Belediye Başkanlığı Sivas Kaplıcaları ve Turizm Potansiyeli Sempozyumu*, 168-171.
- Esengün, K., Akça, H., & Sayılı, M. (2001). Kırsal Alanların Kalkınmasında Kırsal Turizmin Rolü. *Standart Dergisi*, 470, 29-35.
- Geray, C. (1999). İşlendirme Açısından Kırsal Gelişme Yöneltilerimiz. *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 4-2.
- Gökmen, S., Çağlar, A., & Yetim, H. (2013). Muş İlinde Tüketime Sunulan Bazı Süt Ürünlerinin Güvenilirliği Üzerine Bir Araştırma. *Cumhuriyet ScienceJournal*, 34(2), 36-48.
- Gümüş, N., İlhan, A., & Gülersoy, A. E. (2013). Bir Tersine Göç Örneği: Köprucük Köyü (Varto-Muş), *TurkishStudies - International Periodical For The Languages, Literature and History of TurkishorTurkic*, 8/6, 233-261.
- Kadanalı, E., & Yazgan, Ş. (2012). Kırsal Turizmin Ekonomik- Sosyal ve Çevresel Etkileri. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14 (23), 97-100.
- Kantar, S., & Svržnjak, K. (2017). Development of Sustainable Rural Tourism. *Deturope*, 9(1), 26-34.
- Kesici, M. (2012). Kırsal Turizmde Olan Talepte Yöresel Yiyecek ve İçecek Kültürünün Rolü. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (2), 33-37.
- Kızılaslan, N., & Ünal, T. (2014). Tokat İlinin Ekoturizm/Kırsal Turizm Potansiyeli ve SWOT Analizi. *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi* 9(2014), 45-61.
- Kuşat, N. (2014). Sürdürülebilir Kırsal Kalkınma İçin Bir Alternatif Olarak Kırsal Turizm ve Türkiye'de

- Küçükaltan, D. (1997). Trakya Ekonomisi İçin Bir Bölgesel Kalkınma Modeli: Kırsal Turizm. İçinde: 7. *Ulusal Bölge Milliyet Haber* (2018). Muş Haberleri. (Erişim: 25.03.2018), <http://www.milliyet.com.tr/mus-a-gelen-142-dagci-egitimlere-basladi-mus-yerelhaber-2605525/>
- Muş Alparslan Üniversitesi (2018). *Haberler*. (Erişim: 25.03.2018), <http://www.alparslan.edu.tr/icerik.xhtml?icerik=4179>
- Muş Belediyesi (2018). *Muş Coğrafi Yapısı*. (Erişim: 25.03.2018), <http://www.mus.bel.tr/139-Yaylalar.kentalt>
- Muş İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2018). *Gezilecek Yerler*. (Erişim: 25.03.2018), <http://www.muskultur.gov.tr/TR,56135/kayak-isletmesi.html>
- Muş İl Tarım ve Orman Müdürlüğü (2018). *2017 Yılı Brifingi*. (Erişim: 23.03.2018), <https://mus.tarim.gov.tr/Menu/34/2017-Yili-Brifingi>
- Muş Valiliği (2018). *Coğrafi Yapı Muş*. (Erişim: 23.03.2018), <http://www.mus.gov.tr/cografi-yapi-mus>
- Muş Valiliği (2018). *Ekonomi ve Kalkınma*. (Erişim: 23.03.2018), <http://www.mus.gov.tr/ekonomi-ve-kalkinma>
- Muş Valiliği (2018). *Mahalli Yemekler Muş*. (Erişim: 25.03.2018), <http://www.mus.gov.tr/mahalli-yemekler-mus>
- Muş Valiliği (2018). *Kültür ve Turizm*. (Erişim: 25.03.2018), <http://www.mus.gov.tr/kultur-ve-turizm>
- Özdemir, S. (2012). Kırsal Kalkınmada Kırsal Turizmden Yararlanma Olanakları: Gökçeada Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(23), 19-21.
- Özer, E. Z., & Çavuşoğlu, F. (2014). Rekreatif Olarak Yerel Etkinliklerin Kırsal Turizme Etkisi. *International Journal of Science Culture and Sport*, 2(Special Issue 2), 191-202.
- Özgen, L. (1995). *Küreselleşme, Bölgeselleşme ve Meksika*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Sarı, C. (2008). Antalya'nın Alternatif Turizm Kaynakları, Planlama Yaklaşımları ve Öneriler. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16, 12-45.
- Soykan, F. (1999). Doğal çevre ve kırsal kültürle bütünleşen bir turizm türü: kırsal turizm. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 10, 67-75.
- Sönmez, E. (2014). Muş Ovası'nın Tarımsal Potansiyeli Ve Arazi Kullanımı Arasındaki İlişkiler. İçinde: Çağlayan, E. (Ed.), *Makalelerle Muş*, (s. 5-32). Muş: Muş Alparslan Üniversitesi Yayınları.
- Sönmez, M. E. (2010). Muş İlinde Nüfus Hareketlerinin Nedenleri ve Sonuçları. *Türk Coğrafya Dergisi*, (55).
- Şeker, İ., Tasalı, H., & Güler, H. (2012). Muş İlinde Sığır Yetiştiriciliği Yapılan İşletmelerin Yapısal Özellikleri. *FÜ Sağ. Bil. Vet. Derg.*, 26(1), 09-16.
- Şerefoğlu, C. (2009). *Kalkınmada Kırsal Turizmin Rolü-2007-2013 Yılları Arasında Ülkemizde Uygulanacak Olan IPARD Kırsal Kalkınma Programındaki Yeri, Önemi ve Beklenen Gelişmeler*. Uzmanlık Tezi. Ankara: T.C. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı.
- Torun, E. (2013). Kırsal Turizmin Bölge İnsanına Katkıları. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15(24), 31-37.
- Uçar, M., Çeken, H., & Ökten, Ş. (2010). *Kırsal Turizm ve Kırsal Kalkınma: Fethiye Örneği*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Uygulanabilirliği. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10, (10), 2.
- Ün, E., Tutar, F., Tutar, E., & Erkan, Ç. (2012). Ekonomik Kalkınmada Kırsal Turizmin Rolü: Türkiye Örneği. *International Conference On Eurasian Economies*, (pp. 345-350).
- Yılmaz, Ö. G., & Gürol, K. N. (2012). Balıkesir ilinin kırsal turizm potansiyelinin değerlendirilmesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14 (23), 23-32.

Araştırma Makalesi • Research Article

Öğrencilerin Kültürlerarası Duyarlılık ve Kültürel Zekâya İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi

The Examination of Students' Views on Intercultural Sensitivity and Cultural Intelligence

Könül Abaşlı^{a,*}, Şule Polat^b

^a Dr., Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Bölümü, 06800, Ankara/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-6392-6543

^b Dr., MEB, Ankara/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-5469-5758

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 29 Nisan 2018
Düzeltilme tarihi: 16 Haziran 2018
Kabul tarihi: 17 Temmuz 2018

Anahtar Kelimeler:

Kültürlerarası Duyarlılık
Kültürel Zeka
Öğrenci
Türk
Yabancı Uyrıklı

ÖZ

Öğrencilerin kültürlerarası duyarlılık ve kültürel zekâya ilişkin görüşlerinin incelendiği bu araştırma Ankara'daki üç devlet üniversitesinde eğitim gören 337 Türk ve yabancı öğrencinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada nicel araştırma desenlerinden ilişkisel tarama yöntemi kullanılmış ve veri toplama aracı olarak Sülü-Küllü (2014) tarafından Türkçeye uyarlaması gerçekleştirilen "Kültürlerarası Duyarlılık Ölçeği" ve İlhan ve Çetin (2014) tarafından Türkçeye uyarlanan "Kültürel Zekâ" ölçeğinden yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda, Türk ve yabancı öğrencilerin kültürlerarası duyarlılık puan ortalamasının orta, kültürel zekâ puan ortalamasının yüksek olduğu, öğrencilerin kültürlerarası duyarlılık ve kültürel zekâ algı düzeylerinin yaş, eğitim durumu ve öğrencinin uyruğuna göre farklılaşmadığı, cinsiyete göre ise farklılıkların olduğu görülmüştür. Ayrıca, araştırmada değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu, kültürlerarası duyarlılığın kültürel zekânın anlamlı bir yordayıcısı olduğu saptanmıştır.

ARTICLE INFO

Article history:

Received April 29, 2018
Received in revised form June 16, 2018
Accepted July 17, 2018

Keywords:

Intercultural Sensitivity
Cultural Intelligence
Student
Turkish
International

ABSTRACT

This study aimed to examine students' views on intercultural sensitivity and cultural intelligence. 337 Turkish and international students who study at three public universities in Ankara have participated in the research. Study designed with quantitative research methods and relational screening model was used. Data were collected by "Intercultural Sensitivity" and "Cultural Intelligence" scale. The results showed that Turkish and international students' perception levels on intercultural sensitivity were moderate and on cultural intelligence were high. While students' perception levels on variables didn't differ according to age, educational level and student's nationality, there were differences according to sex. In the results, it was seen that there was a meaningful correlation between the variables and that intercultural sensitivity was a significant predictor of cultural intelligence.

1. Giriş

Küreselleşmenin beraberinde getirdiği gelişme ve değişimler "kültürlerarası iletişim" kavramını ön plana çıkarmaktadır. Kültürlerarası iletişim bilimsel bir alan olarak yaklaşık altmış yıllık geçmişe sahiptir. İkinci Dünya Savaşından sonra Amerika Birleşik Devletleri'nde kurulan "Foreign Service Institute" bünyesinde eğitimci olarak faaliyet gösteren antropolog Edward T. Hall'un öne çıkan çalışmaları bu kavramın bir bilim dalı olarak gelişmesine katkı

sağlamıştır (Rogers ve Steinfatt, 1999'den aktaran: Aksoy, 2016). Kültürlerarası iletişim kavramı farklı kültürel alanlarla ve bilgi ve deneyimlerle donatılmış bireyler arasında gerçekleşen iletişim ve etkileşimi açıklamaktadır (Bekiroğlu ve Balcı, 2014). Günümüz dünyasında iletişim teknolojilerinin dünyayı bir ağ gibi sarmalaması, uluslararası ilişkilerin gittikçe yoğun bir biçimde artması, uluslararası çalışma ve ticaret alanlarının çoğalması, öğrenci hareketliliği vs. gibi sıralanacak faktörlerin artması farklı kültürler arasında iletişim koşullarını da yoğunlaştırmıştır (Kartarı,

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: konulabasli@gmail.com

2014). Bu koşullar ise kültürlerarası iletişim yeterliğini ön plana çıkarmıştır. Farklı kültürler ile başa çıkma için gerekli olan bilgi, beceri ve tutumlardan oluşan ve kültürlerarası yeterlilik olarak da ifade edilen kültürlerarası iletişim yeterliği çeşitli tanımlarla açıklanmaya çalışılan bir kavram olarak nitelendirilebilir. Chen'e (1990) göre kültürlerarası iletişim yeterliği "belirli çevrede arzu edilen karşılığa ulaşmak için etkileyici ve uygun iletişim davranışları gösterme kabiliyetidir". Kültürlerarası iletişim yeterliği aynı zamanda diğer bireylerin kültürünü anlama, kültüre yönelik faktörlere ilişkin anlayış geliştirebilme, başkalarının gözünden olaylara bakabilme ve değerlendirme becerilerinin kazanılmasını ifade etmektedir (Zakaria, 2000). Kültürlerarası iletişim yeterliliği çeşitli kültürel bağlamlarda etkili ve uygun iletişim kurma becerisi olarak da ifade edilmektedir (Wiseman, 2002). Kültürlerarası iletişim yeterliği üç boyuttan oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla; bilişsel, duyuşsal ve davranışsal yetenekler olarak tanımlanmaktadır. Bilişsel boyut kültürlerarası farkındalığı temsil etmektedir. Duyuşsal boyut ise kültürlerarası duyarlılığı açıklamaktadır. Son boyut olan davranışsal boyut ise kültürlerarası etkililik veya becerikliliği temsil etmektedir (Chen ve Starosta, 1997, 2003, 2005; Chen, 2009).

Günümüzde farklı insanları tanıyan, anlayan ve farklı olan kültürlerle karşı empati besleyen bireylere duyulan ihtiyacın arttığı da söylenebilir. Bu ihtiyacın bir sonucu olarak öne çıkan kavramlardan biri de kültürlerarası duyarlılık kavramıdır. Kültürlerarası duyarlılık kavramı özellikle son yıllarda daha çok ilgi gören bir kavram olmakla beraber yanında çeşitli tanımlarla açıklanmaya çalışılmaktadır. Chen ve Starosta (1997) kültürlerarası duyarlılık kavramını "bireyin kültürel farklılıkların tanımlanmasında ve anlaşılmasında uygun ve etkili davranış biçimini teşvik eden ve kültürlerarası iletişim yönünden pozitif duygu geliştirebilme kabiliyeti" olarak nitelendirmektedir. Hammer, Bennett ve Wiseman (2003) ise kültürlerarası duyarlılık kavramını kültürel farklılıklarla ilgili olarak tecrübe edinme ve farkında olma yeteneği olarak açıklamaktadır. Bir başka tanımda kültürlerarası duyarlılık "kültürlerarası farklılıkları anlama, kabul etme ve takdir etmede kendi motivasyonu sağlamak için gerekli olan aktif istek" şeklinde ifade edilmektedir (Bulduk, Tosun ve Ardic, 2011). Fritz, Molenberg ve Chen'e (2002) göre kültürlerarası duyarlılık bireyin farklı bir kültüre sahip kişiler, durumlar veya ortamlar ile karşılaştığında bu farklılıkları tanımaya hevesli olma, hoşlanma veya ilgi duyma gibi duygusal eğilimlerini kapsamaktadır. Kültürlerarası duyarlılık aynı zamanda farklı kültürlerden gelen bireylerin bakış açılarına karşı duyarlı olmak biçiminde de tanımlanmaktadır (Bhawuk ve Brislin, 1992). Samovar, Porter ve McDaniel (2010) göre kültürlerarası duyarlılık bireyin diğerlerine ve etkileşimde sunulan kültürlerle karşı duyarlı olması ve başkalarının dünya görüşünü anlaması biçiminde ifade edilmektedir. Landis ve Bhagat'a (1996) göre ise kültürlerarası duyarlılık, insanların farklı kültürel geçmişlerden başkaları ile yaşama ve çalışma imkânı sağlaması açısından büyük önem taşımaktadır. Kültürlerarası duyarlılık hem de kültürel farklılıklarla baş edebilmek için bireylerin sahip olduğu psikolojik gücün derecesini açıklamaktadır (Medina-Lopez-Portillo, 2004). Chen ve Starosta (1997) kültürlerarası duyarlılık yeteneği olan bireylerin sahip olması gereken özelliklere dikkat çekmektedir. Bu özellikler; farklılıkları anlamaya, onaylamaya ve kabul etmeye ilişkin motive edici bir istek ve

eğilim olarak sıralanmaktadır. Kültürlerarası duyarlılık becerisi olan bireyler aynı zamanda yüksek motivasyona sahip olmakla, özsaygısı ve özdenetimli, empati kurmayı bilen açık fikirli özellikler de sergilemektedirler. Penbek, Yurdakul ve Cerit'e (2009) göre birey kültürel açıdan ne kadar çok duyarlı ise o kadar çok kültürlerarası yeteneklere sahiptir. Zhao (2002) kültürlerarası duyarlılığın kültürlerarası etkinlik ve kültürlerarası uyum için bir anahtar olduğunu belirtmektedir.

Çok kültürlü ortamlarda, farklı kültürlerle uyum sağlamak ve yaşamak, etkin bir biçimde iletişim kurabilmek yeteneği herkesin sahip olduğu bir özellik olmamakla beraber günümüz dünyasında git gide önem kazanmaktadır. Şöyle ki bireylerin farklı kültürlerle karşı uyum sağlamasının ve farklı kültürlerden gelen bireylerin oluşturduğu ilişkiler ağının etkin bir biçimde yönetilmesinin bir sıra becerilere bağlı olduğu bilinmektedir (Triandis, 2006). Son yıllarda bu beceri 'kültürel zekâ' olarak nitelendirilmekte ve araştırmacıların ilgisini çeken bir konu olmaktadır (Crowne, 2008).

Early ve Ang (2003), bireyin farklı bir kültürel ortamda kişilerarası ilişkilerinin niteliğini ve işlevinin etkililiğini belirleyen becerilere odaklanarak "kültürel zekâ" kavramını geliştirmiştir. Kültürel zekâ, bireyin farklı kültürel bir ortamda, ister günlük yaşamında isterse de çalışma hayatında etkin bir biçimde işlevini yerine getirmesine ve başarılı olmasına katkı sağlayan bir yetenek olarak ifade edilmektedir (Ang vd., 2007). Kültürel zekâ aynı zamanda kültürlerarası ortamlarda etkin bir biçimde uyum sağlama yeteneği olarak da nitelendirilmektedir (Huff, Song ve Gresch, 2014). Kültürel zekâ bireylere, kültürlerarası etkin bir etkileşim kurabilme yönünden faydalı olmaktadır (Dilek, 2014: 4). Kültürel zekâ kavramı ilgili alanyazında dört farklı beceri düzeyinde incelenmektedir. Bu beceriler üst biliş, biliş, motivasyonel ve davranış boyutlarında irdelenmektedir. İlk boyut olan üst biliş boyutu bireyin kendisi dışındakilerin kültürel tercihlerine karşı saygılı olma ve farklı kültürlerle karşı hassas davranma ile bağdaştırılmaktadır. Diğer bir ifadeyle üst biliş boyutunda başarılı olan bireylerin başka kültürlerden olan bireyler ile iletişim zamanı kullandıkları bilgilerin farkında olmaları, bu bilgilerin doğru kullanıldığı belirtilmektedir. İkinci boyut olan biliş boyutu ise bireylerin aldıkları eğitim veya kazandıkları tecrübeler neticesinde, farklı kültürlerle ait geleneklere, kural veya normlara, uygulamalara ilişkin bilgi seviyesi olarak açıklanmaktadır. Bir diğer boyut olan motivasyonel boyutu, farklı kültürlerden olan bireylerle etkileşim kurmaya ilişkin isteklilik ve özyeterlik düzeyini açıklamaktadır. Son boyut olan davranışsal boyut ise bireylerin farklı kültürlerden olan bireylerle iletişim zamanı uygun davranışları seçebilmeyi ve bu davranışları bilinçli bir biçimde gerçekleştirdiğini ifade etmektedir (Ang vd., 2007; Ng, Van Dyne ve Ang, 2009).

Kültürel zekâ kavramı üzerine yapılan çalışmalar, bu beceriye sahip bireylerin çok kültürlü bir ortama kolayca uyum sağlayabileceğini göstermekle beraber etkin bir biçimde kültürel değerlendirmeler yaparak doğru kararlar verebileceğine de işaret etmektedir (Ang vd., 2007; Ang ve Van Dyne, 2008).

Küreselleşmenin beraberinde getirdiği değişimler sonucunda uluslararası sınırlar önemini kaybetmekte, bu ise toplumsal hayatın her alanında görülmektedir. Küreselleşme birçok alanda olduğu gibi yükseköğretim sisteminde de kendini

göstermektedir. Şöyle ki, gelişmiş ülkelerde kalifiye insan gücü talebinin ortaya çıkması ile gelişmekte olan ülkelerin daha kaliteli eğitim talebi bir araya gelince yabancı öğrenci hareketliliğinin artması olası görünmektedir. “Yabancı öğrenci” kavramı çeşitli ülkeler ve kurum/kuruluşlar tarafından farklı şekilde tanımlanmaktadır. Örneğin, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü’ne (OECD) göre yabancı öğrenci eğitim görmek amacıyla farklı bir ülkeye giden öğrencileri ifade etmektedir (OECD, 2013). UNESCO (2009) ise yabancı öğrenciyi, “eğitim maksadıyla ulusal veya bölgesel sınırların dışına çıkan ve uyuşu bulunduğu ülke dışında öğrenci olarak kayıtlı kişi” biçiminde tanımlanmaktadır. Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı (YTB) koordinasyonunda 2012 yılında hazırlanan ve Yabancı öğrenci Değerlendirme Kurulu tarafından kabul edilen Yabancı Öğrenci Strateji belgesinde “Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmayıp öğrenci vizesi ya da özel izinlerle Türkiye’de her derece ve daldaki bir eğitim-öğretim kurumunda sosyal, kültürel, mesleki gelişim amacıyla kendi hesabına ya da burslu olarak öğrenim gören öğrenci” olarak tanımlanmıştır (Kalkınma Araştırmaları Merkezi, 2015).

1970’li yıllarda tüm dünyada yabancı uyruklu öğrenci sayısı 800 bin civarında iken bu rakam 2012 yılında 4,5 milyon öğrenciye ulaşmıştır. Tahminler bu rakamın 2020 yılı itibarıyla 8 milyona çıkacağını göstermektedir (Kalkınma Araştırmaları Merkezi, 2015). Bu gün dünyanın her bölgesinden gelen öğrenciler eğitim almak için farklı ülkelere gitmektedirler. Bu anlamda Türkiye de yabancı uyruklu öğrencilerin eğitim almak için tercih ettiği ülkeler arasında yer almaktadır. Dünyadaki gelişmelerle eş zamanlı olarak Türkiye’deki üniversitelerde eğitim görmek için gelen yabancı uyruklu öğrencilerin sayısının arttığını da söylemek mümkündür. Yükseköğretim istatistiklerine göre 2005-2006 eğitim öğretim yılında Türkiye üniversitelerinde eğitim alan yabancı uyruklu öğrencilerin sayısı 16.059 iken 2016-2017 yılında bu rakam 108.076’ya çıkmıştır (ÖSYM, 2006; Yükseköğretim İstatistikleri, 2017). Bu ise bugün Türkiye’nin, gelişen insan sermayesi ve eğitim örgütleri, uluslararası camiada artan tanınırlığı ve özellikle son senelerde yükseköğretimde uluslararasılaşma faaliyetlerine verdiği önem açısından başarılı olduğunu göstermektedir.

Özturgut ve Murphy’e (2009) göre birçok öğrenci, yükseköğrenimlerini kendi ülkelerinin dışında sürdürdükleri için çeşitli zorluklarla karşılaşabilmektedirler. Araştırmalar yüksek düzeyde kültürel zekâya sahip bireylerin yabancı kültür ve davranışa uyum sağlaması için uygun strateji ve tutum belirleyebileceklerini vurgulamakla beraber bireylerin aynı zamanda karşılaştıkları güçlükleri başarılı bir şekilde aşarak performanslarını artırdığını de göstermektedir (Ang vd., 2007; Ang ve Van Dyne, 2008; Livermore, 2011).

Alanyazın incelemelerinde kültürlerarası duyarlılık ve kültürel zekâ değişkenlerini konu eden çeşitli çalışmalara (Akin, 2016; Bekiroğlu ve Balcı, 2014; Bezirgan ve Alamur, 2016; Büyükbeşe ve Yıldız, 2016; Egelioglu Cetişli vd., 2016; Kanten, 2014; Mercan, 2016; Rengi, 2014; Sezer Onur ve Kahraman Bağçeli, 2017; Sülü-Küllü, 2014; Şahin ve Gürbüz, 2012; Üstün, 2011; Tertemiz ve Aslantaş, 2016; Yılmaz ve Göçen, 2013; Yurtseven ve Altun, 2015) rastlanmıştır. Bununla birlikte Türkiye’de yükseköğretim düzeyinde öğrenim gören gerek Türk gerekse de yabancı uyruklu öğrencilerin kültürlerarası duyarlılık ve kültürel

zekâ düzeylerinin belirlenmesine ve değişkenler arasındaki ilişkileri incelemeye yönelik herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu açıdan araştırmanın ilgili alanyazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Türkiye’de yükseköğrenim gören Türk ve yabancı uyruklu öğrencilerin kültürlerarası duyarlılık ve kültürel zekâ algı düzeylerini belirlemeyi amaç edinen bu çalışmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- (i) Türk ve yabancı uyruklu öğrencilerin kültürlerarası duyarlılık ve kültürel zekâya ilişkin algı düzeyleri nedir?
- (ii) Kültürlerarası duyarlılık ve kültürel zekâya ilişkin görüşler; öğrencilerin cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi ve uyuşuna göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?
- (iii) Öğrencilerin görüşlerine göre, kültürlerarası duyarlılık ve kültürel zekâ arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
- (iv) Öğrenci görüşlerine göre, kültürlerarası duyarlılık kültürel zekânın anlamlı bir yordayıcısı mıdır?

2. Yöntem

2.1. Araştırma Modeli

Türk ve yabancı öğrenci görüşlerine göre kültürlerarası duyarlılık ve kültürel zekâ arasındaki ilişkileri açıklamayı amaçlayan bu çalışma ilişkisel tarama modeliyle desenlenmiştir. Karasar’a (1994: 81) göre ilişkisel tarama modeli “iki ve daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişim varlığını ve/veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modeli” olarak nitelendirilmektedir. Elde edilen verilerin çözümlenmesinde nicel teknikler kullanılmıştır.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini 2016-2017 eğitim öğretim yılında Ankara ilindeki üç devlet üniversitesinde öğrenim gören 175.712 Türk öğrenci ve 6361 yabancı uyruklu öğrenci oluşturmuştur. Örneklem seçiminde örneklem büyüklükleri tablosundan yararlanılmış her iki grup için ayrı ayrı örneklem belirlenmiştir. Türk öğrenciler için evrenden 0.05 güvenilirlik ve %10 hata payı ile hesaplanan örneklem büyüklüğünün 96 öğrenci olduğu görülmüştür (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004). Katılımcılar rastgele (random) olarak belirlenmiştir. Anket uygulama sürecinde öğrencilere 200 anket dağıtılmıştır. Uygulanan anketlerden 194’ünün analize uygun olduğu tespit edilmiştir. Yabancı uyruklu öğrenciler için evrenden 0.05 güvenilirlik ve %10 hata payı ile hesaplanan örneklem büyüklüğünün 95 öğrenci olduğu görülmüştür (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004). Öğrenciler rastgele (random) olarak belirlenmiştir. Anket uygulama sürecinde 200 anket öğrencilere dağıtılmıştır. Geri dönen anketler incelendiği zaman 57 anketin analize uygun olmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu anketler analize tabi tutulmamıştır. Böylece analizler 143 yabancı uyruklu öğrenciden dönen veri seti üzerinde gerçekleştirilmiştir. Örneklemi oluşturan öğrencilerin demografik özellikleri Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Öğrencilerin Demografik Özellikleri

		Değişken	N	%
Türk öğrenciler		Kadın	120	36
		Erkek	75	22
Yabancı uyruklu öğrenciler	Cinsiyet	Kadın	62	18
		Erkek	80	24
Toplam		Kadın	182	54
		Erkek	155	46
Türk öğrenciler		18-23 yaş	125	37.1
		24-29 yaş	44	13.6
		30 ve üzeri yaş	23	6.8
Yabancı uyruklu öğrenciler	Yaş	18-23 yaş	74	22
		24-29 yaş	48	13.7
		30 ve üzeri yaş	23	6.8
Toplam		18-23 yaş	199	59.1
		24-29 yaş	92	27.3
		30 ve üzeri yaş	46	13.6
Türk öğrenciler		Lisans	166	49.3
		Yüksek lisans	17	5.1
Yabancı uyruklu öğrenciler	Eğitim durumu	Doktora	12	3.6
		Lisans	61	18
Toplam		Yüksek lisans	55	16.3
		Doktora	26	7.7
		Lisans	227	67.3
Türk öğrenciler		Yüksek lisans	72	21.4
		Doktora	38	11.3

Tablo 1'den görüldüğü üzere araştırmaya katılan öğrencilerin 182'si (%54) kadın, 155'i (%46) erkektir. Kadın öğrencilerin 120'si Türk, 62'si yabancı uyruklu, erkek öğrencilerin ise 75'i Türk, 80'i yabancı uyruklu öğrencilerdir. Katılımcıların 199'u (%59.1) 18-23 yaş, 92'si (%27.3) 24-29 yaş ve 46'si (%13.6) ise 30 yaş ve üzeridir. Türk öğrencilerin 125'i 18-23, 44'ü 24-29, 23'ü 30 yaş ve üzeridir. Yabancı uyruklu öğrencilerin yaş aralığı ise şöyledir; 74 öğrenci 18-23, 48 öğrenci 24-29, 23 öğrenci ise 30 yaş ve üzeridir. Çalışma grubunu oluşturan öğrencilerin 227'si (%67.3) lisans, 72'si (%21.4) yüksek lisans ve 38'i (%11.3) doktora düzeyinde eğitim görmektedir. Türk öğrencilerden 166 öğrenci lisans, 17 öğrenci yüksek lisans ve 12 öğrenci doktora düzeyinde eğitime devam etmektedir. Yabancı uyruklu öğrencilerin ise 61'i lisans, 55'i yüksek lisans ve 26'si doktora derecesinde eğitimini sürdürmektedir.

2.3. Veri Toplama Araçları

2.3.1. Kültürlerarası Duyarlılık Ölçeği

Katılımcıların kültürlerarası duyarlılık algı düzeyini belirlemek amacıyla Chen ve Starosta (2000) tarafından geliştirilmiş ve Sülü-Küllü (2014) tarafından Türkçeye uyarlaması gerçekleştirilmiş "Kültürlerarası Duyarlılık Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçek beşli Likert tipli ölçek olup "kesinlikle katılmıyorum", "katılmıyorum", "kararsızım", "katılıyorum" ve "tamamen katılıyorum" biçiminde puanlanmıştır. Ölçek, "kültürlerarası etkileşime katılım" (7 madde; 1, 11, 13, 21, 22, 23, 24), "kültürel farklılıklara saygı" (6 madde; 2, 7, 8, 16, 18, 20), "kültürlerarası etkileşimde özgüven" (5 madde; 3, 4, 5, 6, 10), "kültürlerarası etkileşimden hoşlanma" (3 madde; 9, 12, 15) ve "kültürlerarası etkileşimde özen" (3 madde; 14, 17, 19) olmak üzere beş boyut ve 24 maddeden oluşmaktadır.

"Farklı kültürlerdeki insanların değerlerine saygı duyarım", "Farklı kültürlerden insanlarla iletişim kurarken onların kültürleri hakkında elimden geldiğince çok bilgi edinmeye çalışırım" örnek maddelerdir. Ölçeğin Türkçe formuna ait Cronbach alfa değeri .758 olarak hesaplanmıştır (Sülü-Küllü, 2014). Bu araştırma kapsamında ise Cronbach alfa değeri .846 olarak bulunmuştur. Ölçeğin yapı geçerliği doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile test edilmiştir. Yapılan hesaplamalar sonrasında ölçeğin beş boyutlu yapısının doğrulandığı görülmüştür [$\chi^2=413.57$; $Sd=220$; $\chi^2/Sd=1.87$; $AGFI = .96$; $GFI = .97$; $NFI = .95$; $CFI = .95$; $IFI = .95$; $RMR = .015$; $RMSEA = .054$].

2.3.2. Kültürel Zekâ Ölçeği

Katılımcıların kültürel zekâ algı düzeyini belirlemek amacıyla Ang vd. (2007) tarafından geliştirilen ve İlhan ve Çetin (2014) tarafından Türkçeye uyarlaması yapılan "Kültürel Zekâ" ölçeğinden yararlanılmıştır. Beşli Likert tipinde olan ölçek dört boyuttan ve 20 maddeden oluşmaktadır. 1-4. Maddeler "üst biliş" boyutunu, 5-10. maddeler "biliş" boyutunu, 11-15. maddeler "motivasyon" boyutunu, 16-20. maddeler ise "davranış" boyutunu oluşturmaktadır. "Kültürlerarası etkileşimlerde kullandığım kültürel bilgimin farkındayım", "Farklı kültürden insanlarla etkileşim kurmaktan zevk alırım" örnek maddeler arasındadır. Ölçeğin Türkçe formuna ait Cronbach alfa değeri .758 olarak hesaplanmıştır (İlhan, Çetin, 2014). Bu çalışmada ise Cronbach alfa güvenirlik katsayısı .864 olarak bulunmuştur. Ölçeğin yapı geçerliği DFA ile test edilmiştir. Yapılan hesaplamalar sonrasında ölçeğin dört boyutlu yapısının doğrulandığı görülmüştür [$\chi^2=322.02$; $Sd=164$; $\chi^2/Sd=1.96$; $AGFI = .95$; $GFI = .96$; $NFI = .81$; $CFI = .90$; $IFI = .90$; $RMR = .014$; $RMSEA = .051$].

2.4. Verilerin Toplanması

Araştırma kapsamında veriler, araştırmacıların belirlenen üniversitelere giderek ölçekleri uygulamalarıyla elde edilmiştir. Veriler gönüllülük esasına dayalı olarak toplanmıştır. Elde edilen veriler sadece çalışma kapsamında kullanılmış ve üçüncü şahıs veya kurumlarla paylaşılmamıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Verilerin analizi betimsel istatistiklerle birlikte DFA, regresyon teknikleri ve Pearson korelasyon ile çözümlenmiştir. Kültürlerarası Duyarlılık ve Kültürel Zekâ ölçeklerine ilişkin Normallik Testi sonuçlarına göre verilerin çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri .05 anlamlılık düzeyinde incelenmiştir. Maddelerin toplam puan ortalamasına ait çarpıklık değerleri .58 ile .21, basıklık değerleri .34 ile .35 arasında değişmektedir. Ayrıca veri seti içerisinde uç değer olmadığı görülmüştür. Çarpıklık ve basıklık katsayısı, ± 3 sınırları içinde kalıyorsa, puanların normal dağılımdan önemli bir sapma göstermediği şeklinde yorumlanabilir (Büyüköztürk, Çokluk ve Köklü, 2012).

Bununla beraber yabancı öğrenci örneklemin dağılımının normallik varsayımı için Kolmogorov Smirnov testi yapılmış, her iki değişken için $p > .05$ olduğu görülmüştür.

Türk öğrenci örneklemin dağılımının normallik varsayımı için Kolmogorov Smirnov testi yapılmış, her iki değişken için de $p > .05$ olduğu görülmüştür. Bununla beraber tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanabilmesi için Türk ve yabancı uyruklu öğrenciler için eğitim durumu değişkenine göre; lisans, yüksek lisans, doktora grupları ve yaş değişkenine göre 18-23, 24-29, 30 yaş ve üzeri gruplarının ayrı ayrı normal dağıldıkları tespit edilmiştir. Ayrıca ANOVA varsayımlarından biri olan grupların homojenliğini test etmek amacıyla Levene testi uygulanmıştır. Levene testi sonucunda Türk ve yabancı öğrenci örneklemin homojen dağıldıkları görülmüştür. Bu durumda parametrik testleri kullanılması gerektiği sonucuna varılmıştır. Katılımcıların değişkenlere ilişkin görece algı düzeylerinin tespit edilmesinde aritmetik ortalama ve standart sapma dikkate alınmıştır. Katılımcıların değişkenlere ilişkin görece algılarının yorumlanmasında; “1.0-1.80” aralığı çok zayıf, “1.81-2.60” aralığı zayıf, “2.61-3.40” aralığı orta, “3.41-4.20” aralığı yüksek ve “4.21-5.0” aralığı çok yüksek olarak değerlendirilmiştir. Değişkenler arasındaki korelasyonun değerlendirilmesinde ise “0-.29” aralığı zayıf, “.30-.70” aralığı orta ve “.71-1.0” aralığı arası yüksek ilişki olarak referans alınmıştır (Büyükoztürk, Çokluk ve Köklü, 2012: 92).

3. Bulgular ve Yorumlar

Türk ve yabancı uyruklu öğrencilerin kültürlerarası duyarlılık ve kültürel zekâ algı düzeylerine ilişkin aritmetik puan ortalamaları ve standart sapma puanları Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2’den görüldüğü üzere Türk öğrencilerin kültürlerarası duyarlılık puan ortalamaları 3.14 ($SD = .28$) ve kültürel zekâ puan ortalaması 3.60’dır ($SD = .57$). Türk öğrencilerin kültürlerarası duyarlılık algı düzeyi “orta” ve kültürel zekâ

algı düzeyi ise “yüksek” düzeydedir. Yine Tablo 2’den sunulduğu üzere yabancı uyruklu öğrencilerin kültürlerarası duyarlılık puan ortalamaları 3.12 ($SD = .23$) ve kültürel zekâ puan ortalaması 3.64’dır ($SD = .47$). Yabancı uyruklu öğrencilerin kültürlerarası duyarlılık algı düzeyi “orta” ve kültürel zekâ algı düzeyi ise “yüksek”tir.

Tablo 2. Öğrencilerin Kültürlerarası Duyarlılık Ve Kültürel Zekâ Algı Düzeyine İlişkin Aritmetik Puan Ortalamaları ve Standart Sapma Puanları

Ölçek	Uyruk	N	$\bar{X}$	ss
Kültürlerarası Duyarlılık	Türk	194	3.14	.28
	Yabancı	143	3.12	.23
Kültürel Zekâ	Türk	194	3.60	.57
	Yabancı	143	3.64	.47

Türk ve yabancı uyruklu öğrencilerin kültürlerarası duyarlılık ve kültürel zekâya ilişkin algı düzeylerinin cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediği bağımsız gruplar *t* testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlar Tablo 3’de sunulmaktadır.

Tablo 3’de sunulduğu üzere, Türk öğrencilerin kültürlerarası duyarlılık algı düzeyleri cinsiyete göre anlamlı şekilde farklılık göstermemektedir ($t(192) = -1.83, p > .05$). Bununla beraber yabancı uyruklu öğrencilerin de kültürlerarası duyarlılık algı düzeyleri cinsiyete göre anlamlı şekilde farklılık göstermemektedir ($t(141) = -.59, p > .05$). Yine Tablo 3’de sunulduğu üzere Türk öğrencilerin kültürel zekâ algı düzeyleri cinsiyete göre anlamlı şekilde, erkek öğrenciler lehine farklılık göstermektedir ($t(192) = -2.12, p < .05$). Yabancı uyruklu öğrencilerin kültürel zekâ algı düzeyleri ise cinsiyete göre anlamlı şekilde farklılık göstermemektedir ($t(141) = .73, p > .05$).

Tablo 3. Öğrencilerin Kültürlerarası Duyarlılık ve Kültürel Zekâ Algı Düzeylerinin Cinsiyet Değişkenine İlişkin t-Testi Sonuçları

Ölçek	Değişken	Uyruk	N	$\bar{X}$	ss	Sd	t	p
Kültürlerarası Duyarlılık	Türk	Kadın	119	3.11	.28	192	-1.83	.06
		Erkek	75	3.19	.28			
	Yabancı	Kadın	63	3.11	.23	141	-.59	.56
		Erkek	80	3.13	.24			
Kültürel Zekâ	Türk	Kadın	119	3.54	.59	192	-2.12	.04*
		Erkek	75	3.71	.52			
	Yabancı	Kadın	63	3.67	.55	141	.73	.47
		Erkek	80	3.62	.41			

* $p < .05$

Türk ve yabancı uyruklu öğrencilerin kültürlerarası duyarlılık ve kültürel zekâya ilişkin görüşlerinin öğrencinin uyruğuna göre farklılaşıp farklılaşmadığı bağımsız gruplar *t* testi ile analiz edilmiştir. Sonuçlar Tablo 4’de sunulmaktadır.

Tablo 4’den görüldüğü üzere, gerek Türk, gerekse de yabancı uyruklu öğrencilerin kültürlerarası duyarlılık algı

düzeyleri öğrencinin uyruğuna göre anlamlı şekilde farklılık göstermemektedir. Yine Tablo 4’den görüldüğü üzere, gerek Türk, gerekse de yabancı uyruklu öğrencilerin kültürel zekâ algı düzeyleri öğrencinin uyruğuna göre anlamlı şekilde farklılık göstermemektedir.

Tablo 4. Kültürlerarası Duyarlılık ve Kültürel Zekâ Algı Düzeylerinin Öğrencinin Uyruğu Değişkenine Göre t- Testi Sonuçları

Ölçek	Değişken	Uyruk	N	$\bar{X}$	ss	sd	t	p
Kültürlerarası Duyarlılık	Uyruk	Türk	194	3.14	.28	335	.64	.51
		Yabancı	143	3.12	.23			
Kültürel Zekâ	Uyruk	Türk	194	3.60	.57	335	-.60	.53
		Yabancı	143	3.64	.47			

* $p < .05$

Türk ve yabancı uyruklu öğrencilerin kültürlerarası duyarlılık ve kültürel zekâ algı düzeylerinin yaş ve eğitim düzeyi değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile analiz edilmiştir. Sonuçlar Tablo 5’de sunulmaktadır.

Tablo 5’den görüldüğü üzere, Türk öğrencilerin kültürlerarası duyarlılık algı düzeyleri yaş (F(2-191)= .101, p>.05) ve eğitim durumu (F(2-191) = .127, p>.05) değişkenine göre anlamlı şekilde farklılık göstermemektedir. Türk öğrencilerin kültürel zekâ algı düzeyleri de yaş (F(2-

191)=.623, p>.05) ve eğitim durumu (F(2-191)=.664, p>.05) değişkenine göre anlamlı şekilde farklılık göstermemektedir.

Yine Tablo 5’den görüldüğü üzere, yabancı uyruklu öğrencilerin kültürlerarası duyarlılık algı düzeyleri yaş (F(2-140)= .06, p>.05) ve eğitim durumu (F(2-140) = 1.43, p>.05) değişkenine göre anlamlı şekilde farklılık göstermemektedir. Yabancı uyruklu öğrencilerin kültürel zekâ algı düzeyleri de yaş (F(2-140) = .23, p>.05) ve eğitim durumu (F(2-140)=.09, p>.05) değişkenine göre anlamlı şekilde farklılık göstermemektedir.

Tablo 5. Öğrencilerin Kültürlerarası Duyarlılık ve Kültürel Zekâ Algı Düzeylerinin Yaş ve Eğitim Durumu Değişkenlerine İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) Sonuçları

Ölçek	Değişken	Uyruk	N	Sd	F	p	
Kültürlerarası Duyarlılık	Yaş	Türk	18-23	125	2-191	.101	.90
			24-29	45			
			30 yaş ve üzeri	24			
		Yabancı	18-23	74	2-140	.06	.94
			24-29	47			
			30 yaş ve üzeri	22			
Kültürel Zekâ	Yaş	Türk	18-23	125	2-191	.623	.54
			24-29	45			
			30 yaş ve üzeri	24			
		Yabancı	18-23	74	2-140	.23	.80
			24-29	47			
			30 yaş ve üzeri	22			
Kültürlerarası Duyarlılık	Eğitim durumu	Türk	Lisans	166	2-191	.127	.88
			Yüksek lisans	16			
			Doktora	12			
		Yabancı	Lisans	61	2-140	1.43	.24
			Yüksek lisans	56			
			Doktora	26			
Kültürel Zekâ	Eğitim durumu	Türk	Lisans	166	2-191	.664	.52
			Yüksek lisans	16			
			Doktora	12			
		Yabancı	Lisans	61	2-140	.09	.92
			Yüksek lisans	56			
			Doktora	26			

p < .05

Öğrenci görüşlerine göre, değişkenler arası Pearson korelasyon katsayıları Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6. Değişkenler Arası Pearson Korelasyon Katsayıları

Değişken	1	2
1 Kültürlerarası Duyarlılık	1	.408*
2 Kültürel Zekâ	.408*	1

p<.01

Tablo 6’dan izlenebileceği gibi kültürlerarası duyarlılık ile kültürel zekâ arasında orta düzeyde, pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir (r =.408; p <.01).

Kültürlerarası duyarlılık algı düzeyinin kültürel zekânı ne oranda açıkladığını belirlemek amacıyla regresyon analizinden yararlanılmıştır. Regresyon analizi sonuçları Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7’den izlenebileceği üzere, kültürlerarası duyarlılık ile kültürel zekâ arasında orta düzeyde ve pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (R =.408; R2=.166; F= 66.777; p =.000; *p<.05). Bu bulgulara göre kültürel zekânın %17’si kültürlerarası duyarlılık tarafından açıklanmaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayısına göre (β)

kültürlerarası duyarlılık (t = 8.172; p <.05) kültürel zekânın anlamlı bir yordayıcısıdır.

Tablo 7. Öğrencilerin Kültürlerarası Duyarlılık Algı Düzeyinin Kültürel Zekâyı Yordama Düzeyine İlişkin Regresyon Sonuçları

Bağımlı Değişken = (Kültürel zekâ)					
Değişken	B	Standart Hata B	β	t	p*
Kültürlerarası duyarlılık	.822	.101	.408	8.172	.000*

R =.408; R2=.166; F= 66.777; p =.000; *p<.05

4. Sonuç ve Öneriler

Öğrencilerin kültürlerarası duyarlılık ve kültürel zekâyı ilişkin görüşlerini inceleyen bu çalışmada Ankara ilindeki üç devlet üniversitesinde eğitim gören 337 Türk ve yabancı uyruklu üniversite öğrencisinden toplanan veriler aritmetik ortalama, standart sapma, t-testi, Anova, DFA, Pearson korelasyon ve regresyon analizi ile çözümlenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre ortaya çıkan bulgular, hem Türk hem de yabancı uyruklu öğrencilerin kültürlerarası duyarlılık algı düzeyinin “orta” olduğunu göstermektedir. İlgili alan yazın incelendiğinde Türk öğrenciler üzerine yapılmış çalışmalarda benzer bulgulara rastlanmıştır. Örneğin, Akın

(2016) tarafından yapılan ve Siirt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi bölümünde öğrenim gören 220 öğretmen adayının kültürlerarası duyarlılık algı düzeyini belirlemeyi amaçlayan çalışmada öğrencilerin kültürlerarası duyarlılık algı düzeylerinin orta olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Rengi (2014) tarafından yapılmış çalışmada ise sınıf öğretmenlerinin kültürlerarası duyarlılık algı düzeyinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bir başka çalışmada da öğretmen adaylarının kültürlerarası duyarlılık algı düzeylerinin yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (Spinthourakis vd., 2009). McMurray (2007) tarafından yapılmış çalışma bulguları ise Florida Üniversitesinde eğitim gören yabancı öğrencilerin kültürlerarası duyarlılık algı düzeylerinin yerel öğrencilerle kıyaslamada daha yüksek olduğuna ilişkin kanıtlar sunmuştur.

Mevcut çalışmada üniversite öğrencilerinin, farklı insanları tanımaya açık olması, anlayan ve farklı olan kültürlerle karşı empati besleyen bireyler olduğu görülmektedir. Üniversite öğrencilerinin birçoğunun yurt dışında eğitim alma ya da eğitiminin bir bölümünü yurt dışında geçirebilme olanaklarını aradığını bilmekteyiz. Bunun en büyük göstergesi son 40 yılda dünyadaki öğrenci hareketliliğinin yoğunluğudur. Kalkınma Araştırmaları Merkezi'nin (2015) raporuna göre dünyada eğitim almak için farklı bir ülkeye giden öğrenci sayısı 1970'lerde 800.000 civarı olduğu halde bu rakam 2012 yılında 4.5 milyona çıkmıştır. Bu ise eğitim almak için yurtdışına giden öğrenci sayısında % 462,5 oranında artışın olduğunu ifade etmektedir.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular, Türk ve yabancı uyruklu öğrencilerin kültürel zekâ algı düzeylerinin “yüksek” olduğuna işaret etmektedir. İlgili alan yazın incelendiğinde Türk öğrenciler üzerinde yapılan çalışmalarda da benzer sonuçların bulunduğu görülmektedir (İlhan ve Çetin, 2014; Koçak ve Özdemir, 2015). Soltani ve Keyvanara (2013) tarafından yapılmış çalışma bulgularında ise İsfahan Üniversitesinde eğitim alan İranlı ve İranlı olmayan öğrencilerin kültürel zekâ algı düzeyinin “orta” olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Bir başka çalışmada da üniversite öğrencilerinin kültürel zekâ algı düzeylerinin “orta” olduğu görülmüştür (Al-Momani ve Atoum, 2016).

Kültürel zekâ kültürlerarası ortamlarda etkin bir biçimde uyum sağlama yeteneğini ifade etmesi noktasında dünyanın sınırlarının kalktığı, dünyanın büyük şehirlerinde kimin o ülkenin yerli vatandaşı olduğunu anlamakta zorluk çekildiği dönemlerden geçilmektedir. Öğrencilerin dünyanın dört bir yanında eğitim fırsatı yakalamaya çalıştığı günümüz şartlarında, öğrencilerin birbiri ile kaynaştığı, farklı ortamlara uyumlarının yüksek düzeyde olduğu görülmektedir (Özturgut ve Murphy, 2009).

Katılımcıların kültürlerarası duyarlılık ve kültürel zekâ algı düzeyleri yaş, eğitim durumu ve öğrencinin Türk ya da yabancı uyruklu öğrenci olması durumuna göre anlamlı şekilde farklılık göstermemektedir. Bunun yanı sıra cinsiyet değişkenine göre gruplar arasında anlamlı farklılıklar olduğu görülmüştür. Şöyle ki, yabancı uyruklu öğrencilerde kültürel zekâ algı düzeyi cinsiyete göre farklılaşmazken, Türk öğrencilerde erkek öğrenciler lehine anlamlı farklılığın olduğu saptanmıştır. Spinthourakis vd. (2009) tarafından yapılmış çalışma bulgularında öğretmen adaylarının kültürlerarası duyarlılık algı düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılık gösterdiği, cinsiyet değişkenine göre ise anlamlı bir farklılık göstermediği görülmüştür. Al-Momani

ve Atoum (2016) Ürdün Üniversitesinde eğitim alan öğrenciler üzerinde yaptığı çalışmasında, öğrencilerin kültürel zekâ algı düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşmıştır. Soltani ve Keyvanara (2013) tarafından yapılmış çalışma bulgularında ise İsfahan Üniversitesinde eğitim alan İranlı ve İranlı olmayan öğrencilerin kültürel zekâ algı düzeyleri arasında anlamlı farklılıkların olmadığı görülmüştür. Yaş ve cinsiyetin farklılık göstermemesinde, farklı kültürlerle uyum sağlamada ya da başka bir deyişle çatışma yaşamamada, üniversite ortamlarının, iklimin etkisi olduğu düşünülmektedir. Toplumların kaynaşmasının kaçınılmaz olduğu günümüz dünyasında, öğrencilerin geneline yayılan birbirini kabullenme ve anlama duygusunun geliştiği söylenebilir.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular kültürlerarası duyarlılık ve kültürel zekâ arasında orta düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir korelasyon olduğunu göstermiştir. Diğer bir ifadeyle, öğrencilerin kültürlerarası algı düzeyleri yükseldikçe kültürel zekâ algı düzeyleri de yükselmektedir. Öğrencilerin kültürel zekâyâ ilişkin algı düzeylerinin yükselmesi ise onların farklı kültürlerle yönelik davranış şekillerini geliştirmeye katkı sunmaktadır. Regresyon analizi sonuçları kültürlerarası duyarlılığın kültürel zekânın anlamlı bir yordayıcısı olduğunu göstermiştir. Bir başka ifadeyle, kültürlerarası duyarlılığın kültürel zekâ üzerinde anlamlı etkisi bulunmaktadır. Farklı kültürden öğrenciye karşı empati geliştirebilen öğrencinin, beraber yaşayabilmesi, beraber iş ortamlarında çalışabilmesi, zorluklar karşısında yardımcı olması beklenen davranıştır.

Araştırma bulgularında, öğrencilerin kültürlerarası duyarlılık algı düzeylerinin “orta” olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu konuda üniversitelerde verilebilecek eğitimlerin içerikleri alan uzmanlarınca tespit edilebilir, üniversite öğrencilerini küresel dünyanın şartlarına hazırlamayı amaçlayan kültürlerarası iletişim derslerinin yaygınlaştırılması için çeşitli çalışmalar yürütülebilir ve böylece öğrencilerin kültürlerarası duyarlılık algı düzeylerinin geliştirilmesi sağlanabilir. Bunun yanı sıra yabancı uyruklu öğrencilere kültürlerarası eğitimin verilmesi, buna ilişkin bilgilendirme ve beceri eğitimi kapsayan programların hazırlanmasının da önemli olabileceği düşünülmektedir (Gökyer, 2017). Ayrıca, kültürlerarası duyarlılığın kültürlerarası iletişim yeterliliğinin bir boyutu olduğu göz önünde bulundurulduğunda, kültürlerarası iletişimi olumsuz yönde etkileyen faktörlerin saptanmasının da önemli olacağı umulmaktadır. Kültürlerarası iletişim farklı kültüre mensup bireyler arasında gerçekleşen bilgi değişimi olarak nitelendirilmektedir. Bireyler arasındaki iletişimin gerçekleşebilmesinin en önemli şartlarından biri ise ister konuşmacı, isterse de dinleyici konumunda olan kişilerin iletişim aracı olarak aynı dili kullanmalarıdır (Selçuk, 1999). İnsanlarla iletişim kurabilmenin temel şartı dil olduğu için üniversitelerde yabancı dillerin öğretilmesine ağırlık verilmesi ile beraber farklı kültürlerden gelen öğrencileri bir araya getirecek etkinliklerin düzenlenmesinin de faydalı olabileceği umulmaktadır.

Ankara'daki üç köklü devlet üniversitesinde eğitim alan Türk ve yabancı uyruklu öğrencilerle yapılan bu çalışma daha büyük örneklemelerde tekrarlanabilir. Araştırmanın farklı illerdeki hem devlet hem de vakıf üniversiteleri

içercek şekilde yürütülmesi sağlanabilir. Türk öğrencilerin kültürel zekâ algı düzeylerinin cinsiyete göre farklılaşmasının nedenleri üzerine çalışmaların yapılması önerilebilir. Ayrıca hem Türk, hem de yabancı uyruklu öğrencilerin kültürlerarası duyarlılık algısı düzeyinin yüksek olmamasının altında yatan sebepler, nitel çalışmalarla ortaya çıkarılabilir. Son olarak, gerek kültürlerarası duyarlılık, gerekse de kültürel zekâ değişkenlerinin farklı değişkenlerden etkilenebileceği göz önüne alınarak böyle çalışmaların başka değişkenlerle beraber çalışılması alanyazına katkı sağlayabilir.

Kaynakça

- Akın, E. (2016). Türkçe öğretmen adaylarının kültürlerarası duyarlılıklarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi (Siirt Üniversitesi örneği). *Turkish Studies*, 11(3), 29-42.
- Aksoy, Z. (2016). Kültürlerarası iletişim eğitiminde öğrencilerin kültürlerarası duyarlılık gelişimi öz değerlendirmeleri üzerine bir inceleme. *Selçuk İletişim Dergisi*, 9(3), 34-53.
- Al-Momani, A., & Atoum, A. (2016). Cultural intelligence among Jordanian university students. *International Journal of Education and Management*, 6(1), 48-53.
- Ang, S., Van Dyne, L., Koh, C., Ng, K.Y., Templar, K.J., Tay, C., & Chandrasekar, N.A. (2007). Cultural intelligence: Its measurement and effects on cultural judgment and decision making, cultural adaptation and task performance. *Management and Organization Review*, 3(03), 335-71.
- Ang, S., & Van Dyne, L. (Eds). (2008). *Handbook on cultural intelligence: Theory, measurement and applications*. Armonk, NY: M.E. Sharpe.
- Bekiroğlu, O., & Balcı, Ş. (2014). Kültürlerarası iletişim duyarlılığının izlerini aramak: İletişim fakültesi öğrencileri örneğinde bir araştırma. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 35, 429-460.
- Bezirgan, M., & Alamur, B. (2016). Turizm çalışanlarının kültürlerarası duyarlılık düzeylerinin çeşitli demografik değişkenlere göre incelenmesi. *PressAcademia Procedia*, 2(2), 79-87.
- Bhawuk, D. P. S., & Brislin, R. (1992). The measurement of intercultural sensitivity using the concepts of individualism and collectivism. *International Journal of Intercultural Relations* 16, 413-436.
- Bulduk, S., Tosun, H., & Ardıç, E. (2011). Türkçe kültürler arası duyarlılık ölçeğinin hemşirelik öğrencilerinde ölçümsel özellikleri. *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics*, 19(1), 25-31.
- Büyükbeşe, T., & Yıldız, B. (2016). Kültürel zekânın yaşam doyumu üzerine etkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 45(9), 438-448.
- Büyüköztürk, Ş., Çokluk, Ö. & Köklü, N. (2012). *Sosyal bilimler için istatistik*. Ankara: Pegem Akademi.
- Chen, G. M. (1990). Intercultural communication competence: Some perspectives of research. *Howard Journal of Communication*, 2(3), 243-261.
- Chen, G. M. (2009). Intercultural effectiveness. In L. A. Samovar, R. E. Porter, & E. R. McDaniel (Eds.), *Intercultural communication: A reader* (pp. 393-401). Boston: Wadsworth.
- Chen, G. M., & Starosta, W. J. (1997). A review of the concept of intercultural sensitivity. *Human Communication*, 1(1), 1-16.
- Chen, G. M., & Starosta, W. J. (2000). The development and validation of the intercultural sensitivity scale. *Human Communication*, 3(1), 3-14.
- Chen, G. M., & Starosta, W. J. (2003). A review of the concept of intercultural awareness. In L. A. Samovar & R. E. Porter (Eds.), *Intercultural communication: A reader* (pp. 344-353). Belmont, CA: Wadsworth
- Chen, G. M., & Starosta, W. J. (2005). *Foundations of intercultural communication*. Lanham, MD: University Press of America.
- Crowne, K.A. (2008). What leads to cultural intelligence? *Business Horizons*, 51(5), 391-399.
- Dilek, N. K. (2014). *Kültürel farklılıkların yönetimi sürecinde kültürel zekânın etkinliği: A grubu seyahat acentaları yöneticileri üzerinde bir alan araştırması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Earley, P.C., & Ang, S. (2003). *Cultural intelligence: individual interactions across cultures*. USA: Stanford University Press.
- Egelioglu Cetişli, N., Işık, G., Öztornacı Özgüven, B., Ardahan, E., Özgürsoy Uran, B.N., Dila Top, E., & Ünsal Avdal, E. (2016). Hemşirelik öğrencilerinin empati düzeylerine göre kültürlerarası duyarlılıkları. *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1(1), 27-33.
- Fritz, W., Möllenberg, A., & Chen, G. M. (2002). measuring intercultural sensitivity in different cultural contexts. *Intercultural Communication Studies*, 11(2), 165-177.
- Gökçer, N. (2017). Yabancı uyruklu üniversite öğrencilerinin psikolojik uyumları. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 7(1), 98-108.
- Hammer, M., R., Bennett, M. J., & Wiseman, R. (2003). Measuring intercultural sensitivity: The intercultural development inventory. *International Journal of Intercultural Relations*, 27(4), 421-443.
- Huff, K. C., Song, P., & Gresch, E. B. (2014). Cultural intelligence, personality, and cross-cultural adjustment: A study of expatriates in Japan. *International Journal of Intercultural Relations*, 38, 151-157.
- İlhan, M., & Çetin, B. (2014). Kültürel zekâ ölçeğinin Türkçe formunun geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(2), 94-114.
- Kalkınma Araştırmaları Merkezi (2015). *Yükseköğretimin uluslararasılaşması çerçevesinde Türk üniversitelerinin yabancı öğrenciler için çekim merkezi haline getirilmesi*. Araştırma Projesi Raporu. (Erişim: 21.07.2017),

- http://kam.kalkinma.gov.tr/wpcontent/uploads/2015/04/Uluslararası_Oğrenci_Raporu_2015.pdf
- Kanten, P. (2014). The effect of cultural intelligence on career competencies and customer-oriented service behaviors. *Istanbul University Journal of the School of Business*, 43(1), 100-119.
- Karasar, N. (1994). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Kartarı, A. (2014). *Kültür, farklılık ve iletişim*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, S., & Özdemir, M. (2015). Öğretmen adaylarının çok kültürlü eğitime yönelik tutumlarında kültürel zekânın rolü. *İlköğretim Online*, 14(4), 1352-1369.
- Landis, D., & Bhagat, R. S. (1996). *Handbook of intercultural training*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Livemore, D. (2011). *The cultural intelligence difference: Master the one skill you can't do without in today's global economy*. New York: AMACOM
- McMurray, A. (2007). *Measuring intercultural sensitivity of international and domestic college students. The impact of international travel*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). University of Florida. USA.
- Medina-Lopez-Portillo, A. (2004) Intercultural learning assessment: The link between program duration and the development of intercultural sensitivity. *Frontiers: The Interdisciplinary Journal of Study Abroad*, 10, 179-199.
- Mercan, N. (2016). Çok kültürlü ortamlarda kültürel zekânın kültürlerarası duyarlılık ile ilişkisine yönelik bir araştırma. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 1-13.
- Ng, K.-Y., Van Dyne, L., & Ang, S. (2009). From experience to experiential learning: Cultural intelligence as a learning capability for global leader development. *Academy of Management Learning & Education*, 8(4), 511-526.
- OECD (2013). Education indicators in focus. (Erişim: 21.07.2017), [https://www.oecd.org/education/skills-beyond-school/EDIF%202013--N%C2%B014%20\(eng\)-Final.pdf](https://www.oecd.org/education/skills-beyond-school/EDIF%202013--N%C2%B014%20(eng)-Final.pdf)
- Özturgut, O., & Murphy, C. (2009). Literature vs. practice: Challenges for international students in the U.S. *International Journal of Teaching and Learning in Higher Education*, 22(3), 374-385.
- ÖSYM (2006). 2005-2006 öğretim yılı yükseköğretim istatistikleri kitabı. (Erişim: 20.07.2017), <http://www.osym.gov.tr/Eklenti/3977,18yabancipdf.pdf>
- Penbek, Ş., Yurdakul, D., & Cerit, A. G. (2009). Intercultural communication competence: A study about the intercultural sensitivity of university students based on their education and international experiences. European and Mediterranean Conference on Information Systems, (July 13-14, pp. 1- 16).
- Rengi, Ö. (2014). *Sınıf öğretmenlerinin kültürel farklılık algıları ve kültürlerarası duyarlılıkları*. Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi.
- Samovar, L.A., Porter, R.E., & McDaniel, E. R. (2010). *Communication between cultures*. Belmont, CA: Wadsworth/Cengage Learning.
- Selçuk, A. (1999). Kültürlerarası iletişimi etkileyen bazı faktörler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5, 319-324.
- Sezer Onur, G., & Kahraman Bağçeli, P. (2017). Sınıf ve okul öncesi öğretmen adaylarının çok kültürlü eğitime yönelik tutumları ile kültürlerarası duyarlılıkları arasındaki ilişki: Uludağ üniversitesi örneği. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(2), 550-560.
- Soltani, P., & Keyvanara, M. (2013). Cultural intelligence and social adaptability: A comparison between Iranian and non-Iranian dormitory students of Isfahan University of Medical Science. *Materia Sociomed*, 25(1), 40-43.
- Spithourakis, J.A., Karatzia-Stavlioti, E., & Roussakis, Y. (2009). Pre-service teacher intercultural sensitivity assessment as a basis for addressing multiculturalism. *Intercultural Education*, 20(3), 267-276.
- Sülü-Küllü, A. (2014). *The role of native English speaking teacher in promoting intercultural sensitivity*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bilkent University, Ankara.
- Şahin, D., & Gürbüz, Y. (2012). Kültürel zekâ ve öz-yeterliğin görev performansı ve örgütsel davranış üzerinde etkisi: çokuluslu örgüt üzerinde bir uygulama. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 14(2), 123-140.
- Tertemiz, N., & Aslantaş, S. (2016). Çok kültürlü eğitime dayalı proje çalışmasının sınıf öğretmeni adaylarının kültürlerarası duyarlılık düzeylerine etkisi. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 7-22.
- Triandis, H.C. (2006). Cultural intelligence in organisations. *Group & Organisations Management*, 31(1), 20-26.
- Wiseman, R. L. (2002). Intercultural communication competence. In: W. B. Gudykunst, & B. Mody (Eds.), *Handbook of international and intercultural communication* (2nd ed), (pp. 207-224). Thousand Oaks, CA: Sage
- UNESCO (2009). Global education digest 2009: Comparing education statistics across the world. UNESCO Institute for Statistics Publication. (Erişim: 20.07.2017), <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001832/183249e.pdf>
- Üstün, E. (2011). *Öğretmen adaylarının kültürlerarası duyarlılık ve etnik merkezilik düzeylerini etkileyen etmenler*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Yazıcıoğlu, Y., & Erdoğan, S. (2004). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Detay.
- Yılmaz, F., & Göçen, S. (2013). Sınıf öğretmeni adaylarının kültürlerarası duyarlılık hakkındaki görüşlerinin farklı değişkenlere göre incelenmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(15), 373-392.

- Yurtseven, N., & Altun, S. (2015). Intercultural sensitivity in today's global classes: Pre-service teachers' perceptions. *Journal of Ethnic and Cultural Studies*, 2(1), 49-54.
- YÖK (2017). Yükseköğretim İstatistikleri. (Erişim: 20.07.2017), https://istatistik.yok.gov.tr/yuksekogretimIstatistikleri/2017/2017_T20_V1.pdf
- Zhao, C.M. (2002). *Intercultural competence: A quantitative study of significance of intercultural competence and the influence of college experiences on students' intercultural competence development*. Doktora Tezi. Blacksburg: Virginia Polytechnic Institute and State University.
- Zakaria, N. (2000). The effects of cross-cultural training on the acculturation process or the global workforce. *International Journal of Manpower*, 21(6), 492-510.

Araştırma Makalesi • Research Article

Bir Siyasal İletişim Aracı Olarak Yeni Medya: 2017 Halkoylamasında AK Parti YouTube Videoları Üzerine Göstergibilimsel Bir Çalışma*

New Media as A Political Communication Tool: A Semiotic Study on AK Party's YouTube Videos in 2017 Referendum

Salih Gürbüz^{a,**}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sinema Televizyon Bölümü, 42040, Konya/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-5690-8136

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 18 Mayıs 2018
Düzeltilme tarihi: 16 Haziran 2018
Kabul tarihi: 18 Temmuz 2018

Anahtar Kelimeler:

Yeni Medya
Siyasal İletişim
Göstergibilim
Ak Parti
YouTube

ÖZ

Bu çalışmada Türkiye’de 2017 Nisan ayında yapılan referandum sürecinde AK Parti’nin YouTube üzerinde kendi kurumsal hesabında paylaştığı “Tüm Kalbimle Evet” isimli 13 video göstergibilim yöntemi ile incelenmiştir. İncelenen videolarda kadın, erkek hemen her yaştan ve farklı mesleklerden, farklı şehirlerden vatandaşın yer aldığı ve milli, manevi, yerel, eğitim, ekonomik ve toplumsal cinsiyet bağlamında göstergelere yer verildiği değerlendirilmiştir. Böylece AK Parti’nin her yaştan, her meslek grubundan kadın ve erkek seçmenine ulaşmak istediği ve ülkenin milli, manevi değerlerine bağlı bir parti olduğunu ve ülke ekonomisinin daha iyi olmasını referandumla ilişkilendirdiği, yerel nitelikli görseller ile ülkenin tüm şehirlerindeki seçmeni ayrı ayrı önemseydiği, yükseköğrenimin parti için önemli bir politika olduğu, kadın seçmenin parti için değerli olduğu mesajlarının verilmek istendiği değerlendirilmiştir.

ARTICLE INFO

Article history:

Received May 18, 2018
Received in revised form June 16, 2018
Accepted July 18, 2018

Keywords:

New Media
Political Communication
Semiotic
Ak Parti
YouTube

ABSTRACT

In this study, 13 videos that were shared on YouTube official account of the AK Party during the 2017 April Referendum period with the titled as “Yes, With All My Heart” were analyzed with the semiotic method. The signs were analyzed as national, moral, regional, education, economic and gender. Thus, it was determined that Justice and Development Party wants to contact all women and men voters from all ages and from all occupational groups, it is a loyal party to the country’s national and moral values, it associates better economic situation of the country with the referendum and it cares for all voters from all over the country individually with the regional visuals, AK Party gives particular importance to higher education policies and value Turkish women voters.

1. Giriş

İletişimin günümüzde geldiği nokta, insanın ihtiyaçlarına göre dili ve dilin unsurlarını şekillendirdiğini rahatlıkla göstermektedir. Özellikle dijitalleşmenin, her alanda olduğu gibi iletişim alanında da hızlı bir şekilde yer edinmesi, iletişimin çeşitliliğini artırmaktadır. Bu çeşitlilik en çok da internetin olanaklarından yararlanan yeni medya araçlarında

kendini göstermektedir. Önceleri yazıyı temele alan yeni medya iletişimi, sonraları görsel ve işitsel unsurları da bir araya getiren ortamlara dönüşmüştür. Böylece bireyler kendini tanıtmaya, ifade etmeye, beğenilmeye, onaylanmaya, çevre edinmeye, arkadaş çevresini genişletmeye gibi ihtiyaçlarını, yeni medyanın sunduğu olanaklarla ürettikleri iletilerle karşılama yolunu seçmektedirler. Bireylerin iletişime yönelik değişen bakış açısı, siyaset kurumunun da öncelendiği ve dikkate

* Bu çalışma, 25-28 Nisan 2018 tarihlerinde Eskişehir’de düzenlenen 16th International Symposium Communication in the Millennium isimli sempozyumda bildiri olarak sunulmuştur.

** Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: gurbuzsalih@hotmail.com

almak mecburiyetinde kaldığı bir içerik üretme yarışını da beraberinde getirmiştir. Son yıllardaki seçim kampanyalarında ortaya konan, özellikle internet aracılığıyla üretilen içeriklerde bu iletişim kaygısının siyasete de yansıdığı rahatlıkla gözlemlenmektedir. Yeni medyanın sunduğu çeşitli olanaklar ise siyaset yapan kurumların da seçmeniyle olan iletişimine yeni fırsatlar sağlamaktadır. Görseelliğin insanlar için fazlasıyla değer bulduğu günümüz dünyasının farkında olan siyasi kurumlar, görsel ve işitsel mesajların bir arada etkili sunulduğu siyasal iletişim içerikli ürünler üreterek seçmenlerini etkilemek için çaba göstermektedir. Partilerin bu çabalarıyla ürettikleri siyasal iletişim içerikli ürünleri, geleneksel medya araçlarında paylaştığı gibi partilerin kurumsal yeni medya hesapları üzerinden de seçmen kitleyle paylaşmaktadır. Özellikle yeni medyanın kalıcılık, ulaşılabilirlik, erişim ve kullanım kolaylığı gibi özellikleri sayesinde, seçmen kitle paylaşılan bu içeriklere kolayca ulaşarak istediği tekrarda bu videoları izleyebilmektedir. Bu durum partilerin vermek istedikleri mesajların etkisine olumlu katkı sağlamaktadır. Bu sebeple çalışma kapsamında değerlendirilecek olan siyasal iletişim içerikli videolarla AK Partinin seçmenine vermek istediği mesajlarda hangi hususları öncelendiği araştırılmıştır.

2. Siyasal İletişim

İletişim “anlamların simgeler aracılığıyla karşılıklı paylaştığı bir süreç” olarak tanımlanmaktadır. İletişimin gerçekleşmesi ise kaynak, ileti, kanal/araç ve hedef öğelerinin varlığına bağlıdır. Bu öğelerden birinin eksikliği iletişimin gerçekleşmesini engellemektedir (Gökçe, 2013: 41). Bu durum siyasal iletişim için de geçerlidir. Siyasilerin ve siyasi partilerin kaynak olduğu siyasal iletişim sürecinde, üretilen her mesaj ve içerik ileti olarak değerlendirilebilirken, bu süreçte görev alan kaynak ya da araçlar ise genellikle kitle iletişim araçları ve son yıllarda ise yeni medya araçları olmaktadır. Hedef kitle ise ikna edilecek ve etkilenecek olan seçmen kitlesidir. Siyasal iletişim ile ilgili birçok tanımda ikna ve etki kavramlarının kullanıldığı ifade edilmektedir (Kılıç, 2013: 48). Ancak hem “siyasal” hem de “iletişim” kavramlarının geniş kapsamlı olmaları sebebiyle siyasal iletişim hakkında tek bir tanımın yapılması oldukça güçtür. Fakat Aziz (2011: 3) siyasal iletişim kavramını: “*Siyasal aktörlerin belli ideolojik amaçlarını, belli gruplara, kitlelere, ülkelere ya da bloklara kabul ettirmek ve gerektiğinde eyleme dönüştürmek, uygulamaya koymak üzere çeşitli iletişim tür ve tekniklerini kullanmaları*” şeklinde yalın bir halde tanımlamaktadır.

McNair (2003: 4) ise siyasal iletişimde mesajın içeriğine ve amacına dikkat çekmektedir. Bu sebeple siyasal iletişimi ifade ederken, “siyaset üzerine amaçlı bir iletişim” tanımını ortaya koymaktadır. Bu siyasal iletişim tanımı kapsamında olanları ise şu şekilde sıralamaktadır.

- (i) Özel hedeflere ulaşmak amacıyla siyasetçiler ve diğer politik aktörler tarafından üstlenilen tüm iletişim biçimleri.
- (ii) Siyasi aktörlere yönelik olarak seçmenler ve gazete köşe yazarları gibi siyasi olmayanlar tarafından yapılan iletişim.
- (iii) Siyasi aktörler ve onların çalışmaları hakkında haber raporlarında, başmakalelerde ve diğer siyasi

tartışmaların olduğu medya ortamlarında yer alan iletişim.

Böylece siyasal iletişim siyasi kişi ve kurumlarca, seçmenlerce ve çeşitli medya organlarıca gerçekleştirilen amaçlı bir iletişim olarak ifade edilebilir.

2.1. Medya ve Siyasal İletişim

Kitle iletişimi üzerine yapılan ilk araştırmalarda toplumun işleyişinde kitle iletişiminin hayatiyeti üzerine odaklanılmıştır. Berelson, Lazarsfeld, Hovland ve çağdaşlarının çalışmalarına bakıldığında, siyasal kampanyaların ve propagandanın insanlar üzerindeki etkilerini araştırmaya yönelik olduğu görülmektedir. Tüm bu çalışmaların ve diğerlerinin ortak noktası medyanın insanları, fikirleri ve malları satmak amacıyla nasıl kullanılabilirliği üzerinedir (Ruddock, 2001: 81-82). Günümüzde çok çeşitli tanıtım ve pazarlama yöntemlerinin uygulanabilmesine olanak tanıyan yeni medya ortamlarında üretilen içerikler siyasal kampanya ve propaganda amaçlı olarak da kullanılmaktadır. Bu noktada yeni medya ortamlarında partiler ya da siyasilerin hedef kitleye bir nevi arzını ya da pazarlamasını yapmak adına yeni medyanın önemli kitle iletişim araçları arasında sayılmaya başlandığı ifade edilebilir.

Medyanın siyaset üzerindeki etkisine yönelik daha önceki çalışmalar, siyasal gazeteciliğin eşik bekçiliği ve gündem belirleme işlevlerine ve medya etkileri üzerine odaklanmıştır (Lengauer vd., 2013). Bu noktada McCombs ve Shaw’ın belirttiği gibi kitlelerin ne hakkında düşüneceğini belirlemede medyanın önemli bir rolü olduğu bilinmektedir. Ancak yeni medya ile medyanın gündem belirlemesi farklı bir boyut kazanmıştır. Günümüzde yeni medya ortamlarının sunduğu imkânlar sayesinde, bireyler ve kurumlar gibi partiler ve siyasal aktörler sahip oldukları yeni medya hesapları üzerinden kitleleri kendileri hakkında bilgilendirmek, kitleler üzerinde izlenim oluşturmak ve algıları şekillendirmek amacıyla kendi ürettikleri içeriklerle paylaşımlar yapabilmektedir. Yeni medyanın bu özelliğinin siyasi aktörler ve partilere, geleneksel medya organlarının siyasi adaylara ve partilere yönelik olarak uyguladıkları filtrelemeler ve gündem belirleme gücüne karşı kısmen bir özgürlük ve seçmenle doğrudan iletişim kurabilme imkânı kazandırdığı ifade edilebilir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken önemli bir husus, partinin ya da adayın kendi mesajını doğrudan hedef kitleye ulaştırırken paylaşılan içerikte yer alacak hususların nelere dikkat edilerek belirlendiğidir. Paylaşılan içerikteki küçük bir hatanın ciddi krizlere sebep olabileceği ihtimalinden dolayı, yeni medyada hedef kitleyle kurulacak iletişimde paylaşılacak mesajın çeşitli boyutlarında üretim, tasarım ve paylaşımından sorumlu uzman bir ekibin varlığı gerekli olmaktadır. Bu gereklilik, siyasal iletişim yönetiminin sosyal medya boyutu olarak ifade edilebilir.

Bu noktada Weimann ve Brosius’un (2016: 28), YouTube, Facebook ve Twitter gibi çoğu sosyal medya ortamının hızlı olma özellikleri sayesinde, geleneksel haber kaynaklarının gündemini etkileyebilecek yeterlilikte olduğunu belirten ifadeleri doğrultusunda düşünüldüğünde, etkili kullanılan bir yeni medyanın siyasal iletişimde oldukça önemli bir araç olabileceği ifade edilebilir.

Seçmenler karar vermek için “siyasal bilgiye” gereksinim duymaktadır. Seçmenin algısını şekillendirirken siyasi partiler, adaylar, parti programları, vaatler vb. bilgiler önemli bir değere sahiptir. Seçmenin gerek duyduğu tüm bilgilerin belirli bir yöntem ve kapsam çerçevesinde seçmenlere aktarılması, siyasal iletişim yönetiminin temel görevleri arasındadır. Seçim kampanyalarının planlanması, siyasal reklamlar, halkla ilişkiler, medya yönetimi, iletişim stratejileri vb. birçok öge siyasal iletişim yönetimi arasında ifade edilmektedir. Tüm bunlar ise seçmenin özgür kanaatini ve kararlarının şekillenmesine destek olmaktadır (Özkan, 2015: 7). Bu noktada sosyal medya ortamlarında da hassas bir siyasal iletişim yönetiminin gerekliliği söz konusu olmaktadır.

Rawnsley (2005: 177) ise internetin ve internet araçlarının siyasal iletişimde kullanıldığında demokratikleşmeye katkı sağlayacağına yönelik düşüncesini, Rheingold’ın “İnternetin doğru anlaşılıp, kullanıldığında ve yeteri kadar hedef kitle tarafından iyi şekilde bilindiğinde diğer medya araçları ile aynı demokratikleşme potansiyeline sahip olabileceği” görüşünü paylaşarak ifade etmektedir.

Siyasal kurumlar ve siyasiler günümüzde sadece seçim dönemlerinde değil, seçim dışı zamanlarda da hem yeni seçmenler kazanmak hem de mevcut seçmenini korumak ve desteğini devam ettirmek için geleneksel medyada sürekli olarak varlık göstermektedir. Yeni medyanın seçmenin günlük kullanım alışkanlıkları arasında yer almasıyla, siyasiler bu yeni medya ortamını da kullanmaya başlamıştır. Böylece yeni medya siyasilerin seçmeniyle iletişime geçtiği yeni bir iletişim ortamı olmakla birlikte, siyasilere seçmenin beklenti ve isteklerinden haberdar olma fırsatını da sunmaktadır.

Yeni medya ortamlarında fırsatlarla birlikte tehditler de gelişebilir. Yeni medyanın bir kurgu aracı olarak kullanılabilmesi sayesinde, siyasi kişi ve kurumlar hakkında paylaşılan içerikler olumlu ya da olumsuz imajın oluşmasına da sebep olabilir (Gürbüz ve Aydın, 2017: 538). Bu nedenle hem siyasiler hem de siyasi partiler yeni medya hesapları üzerinden olumlu imaj oluşturmak amacıyla paylaşımlarda bulunurlar. Seçmene iletilecek mesajın etkisi ise mesajın sunumu ile doğrudan ilişkilidir. Bu etki ise görsel ve işitsel mesajların birlikte sunulduğu yeni medya ortamlarında kolayca gerçekleşebilmektedir. Özellikle YouTube seçmenlerle iletişim kurmak için tercih edilen yeni medya ortamları arasında önemli görülmektedir.

2.2. Teknoloji ve Siyasal İletişim

Siyasal iletişimde her ne kadar hala partilerin ve liderlerin meydan mitinglerinde seçmenle buluşmaları söylevin etkisinin devam ettiğini gösterse, tek başına yetersiz kalmaktadır. Bu sebeple siyasi partiler medyanın, özellikle yeni medyanın sunduğu fırsatlarından yararlanarak siyasal iletişim bağlamında içerikler geliştirmektedir. Teknolojinin fırsatlarıyla her geçen gün biçimsel yenilikler kazanan yeni medyada siyasal iletişime yönelik üretilecek ürünlerde zenginleşmektedir. Görsel, işitsel ve yazılı kaynakların bir arada sunulduğu bu ürünler de seçmenin ne kadar çok duyu organına mesaj gönderilirse, etki o kadar çok olabilmektedir. Bu anlamda, görsellerin işitsel unsurlarla bir araya getirilerek sunulduğu siyasal iletişim videoları istenilen

etkinin oluşturulmasında en çok başvurulan siyasal iletişim ürünleri arasında yer aldığı ifade edilebilir.

Teknolojinin ve dijitalleşmenin iletişime olan etkisi gün geçtikçe artmaktadır. Bu durumun siyasal iletişimde de bir dönüşüme sebep olduğu Lilleker tarafından ifade edilmektedir. Siyasal iletişimde yaşanan bu dönüşümün eşzamanlı olarak birbiriyle bağlantılı “profesyonelleşme, medyatizasyon ve pazarlama” olarak isimlendirilen üç süreçten geçtiği ifade edilmektedir. Bu süreçlerin, siyasal iletişimcilerin stratejilerini ve taktiklerini şekillendirdiği ve kamunun güven, bağlılık ve katılım düzeylerini temelden etkilediği ileri sürülmektedir. Siyasal iletişimin profesyonelleştirilmesi, siyasetin kamuya ulaşmak için iletişimin yeni biçim ve tarzlarına, yeni iletişim araçlarına adapte olma biçimini açıklar. Profesyonelleşmenin medya tarafından yönlendirildiği ve iletişimin medyanın biçimlerine adapte olduğu tartışılmaktadır. İnternetin siyasal iletişim için birincil araç olarak televizyona karşı rekabet ediyor olmasıyla kendimizi bugün hipermedya çağında buluyoruz. Medyatizasyon ise siyasal iletişimcilerin medyada haber yayın süresinde yer alabilmek için gazetecilerin ve editörlerin biçim düzenlerine ve çalışma pratiklerine uyum sağlaması olarak ifade edilmektedir. Siyasi pazarlama literatürü alanındaki uzmanlar, politikanın, mesajların ve sloganların ve iletişim araçlarının tasarımı açısından, pazar olarak gücü elinde bulunduran tüketici veya izleyici kitlesinin olduğunu öne sürmektedir. Pazarlama ise kamunun ve siyaset tüketicisinin (seçmenin) taleplerine uyum sağlamak olarak ifade edilmektedir (Lilleker, 2014: 19).

Siyasal iletişimde internetin kullanılması siyasilere ve siyasi kurumlara özgürlük, hızlilik, kolaylık ve diğer iletişim kanalları ile etkileşim şeklinde olumlu özellikleriyle yeni olanaklar sağlamaktadır. Zaman ve mekân sınırlaması olmadan verilmek istenen mesajlar medyanın sınırlandırmasına takılmadan ve çarpıtılmadan verilebilmekte, diğer medya araçlarına göre mesajların içeriğinde kolayca ve hızlıca güncelleme yapılabilen ve mesajlar daha hızlı paylaşılabilir. Ayrıca internet ve yeni medya ortamlarında siyasal aktörlerin ve kurumların daha önceleri ürettikleri yüz yüze, yazılı, sözlü ya da görsel tüm medyada paylaşılmış olan siyasal içeriklerin tekrar üretilmesi ve yaygınlaştırılması imkânı vardır (Aziz, 2011: 69-70). Özellikle sosyal medya liderlerin kamuoyunu etkileme ve ikna etmede önemli bir siyasal iletişim aracı olarak kullanılmaktadır (Sayar ve Duğan, 2017: 311).

Doğru kullanıldığı takdirde, internetin çok fazla görünürlük sağlayabileceği, katılımı teşvik edebileceği ve uzlaşma oluşturmaya katkıda bulunabileceği, böylece bir tarafın veya adayın aldığı oy sayısını arttırabileceği ifade edilmektedir (Giansante, 2015: 9).

Çoğunlukla doğrudan olduğu ifade edilen çevrimiçi siyasal iletişimin aracılık yapabileceği ya da kendi içinde aracı olabileceği ifade edilmektedir. Örneğin, bir parti bir video oluşturarak onu YouTube hesabına yükleyebilir ve bu videoya insanlar yorum yapabilir ya da videoyu paylaşabilirler. Çevrimiçi tüketim için üretilen bu videolar ana haber bültenlerinde yer alıp, gazeteciler tarafından yorumlanabileceği gibi, çevrimiçi kullanıcılar tarafından çokça destek görebilir ya da şiddetli şekilde olumsuz karşılık da bulabilir (Lilleker, 2014: 38). Bu bağlamda YouTube

üzerinde paylaşılan siyasal iletişim videolarının oldukça önemli olduğu ifade edilebilir. Ancak paylaşılan videoların seçmen kitle üzerinde olumlu etkilerinin olabileceği gibi, muhaliflerin de sert yorumları ya da videoları muhalif olmak adına çeşitli amaçlarla internet ortamında yayabilecekleri unutulmamalıdır.

3. Yöntem

Çevrimiçi iletişim bireylerin, kurumların ve şirketlerin etkileşimini görünür kılar ve bu görünenler kendi başına veri olarak değer bulur. Çevrimiçi verilerle çalışmak büyük bir zorluk olarak algılanmaktadır: “Sosyal medya metodolojileri çevrimiçi medyayı analiz etmeye hazır değildir. Çevrimiçi medya üzerinde çalışılacaksa yeni ya da değişikliğe uğratılmış yöntemler gereklidir (Keyling ve Jünger, 2016: 183). Bu sebeple görünene odaklanan bir yöntem olarak bu çalışmada göstergebilim kullanılarak çevrimiçi ortamda paylaşılan videoların değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çünkü siyasal kampanyalar hakkında yapılan araştırmalarda kampanya boyunca siyasi kurum ve kişiler tarafından siyasal iletişim amaçlı üretilen görseller ayrı bir gözle incelenmekte ve göstergebilimsel olarak çözümlenmektedir (Karakoç ve Taydaş, 2016: 253).

Göstergebilimin temel ilgi odağını göstergeler oluşturur. Göstergelerin ve bunların çalışma biçimlerinin araştırılması göstergebilim olarak isimlendirilir. Göstergebilimde okunacak yani yorumlanacak olan metinde (bir resim, bir fotoğraf vb.) okuyucunun rolü oldukça önemlidir. Çünkü metnin anlamlandırılmasında okurun kendi deneyimlerinin, tutumlarının ve duygularının doğrudan katkısı vardır. Bir gösterge, kendi dışında başka bir şeye göndermede bulunan, duyularla kavranabilir fiziksel bir şeydir ve kullanıcılar tarafından bir gösterge olarak kabul görmesi ise o şeyin bir gösterge olarak var olmasını sağlar (Fiske, 2017: 122-123). Gösteren ve gösterilen olmak üzere iki elemanın toplamından gösterge oluşmaktadır. Gösteren imgeler topluluğu olarak ifade edilebilir. Gösteren kapsamında değerlendirilen imgelerin ardındaki anlam ve kavramlar kümesi gösterilene işaret etmektedir (Ertan ve Sancarcı, 2017: 32-34).

Bu çalışmada da incelenen görseller gösterge, gösteren ve gösterilen boyutunda ele alınacaktır. Çalışmada incelenen videolara AK Parti'nin kurumsal YouTube hesabı üzerinden ulaşılmıştır (www.youtube.com/akparti). İncelenen videoların seçiminde nitel araştırmalarda tercih edilen amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır (İslamoğlu ve Alnaçık, 2014: 212). Nitel araştırmalarda örneklemin “temsil edicilik” özelliği yerine “özgünlüğü” önemli görülmektedir. Bu sebeple nitel araştırmalarda özgünlüğü artırmak için amaçlı ve kontrollü örnekleme teknikleri daha çok tercih edilmektedir (Yeşil, 2014: 64). Bu çalışma için seçilen videolar “tüm kalbimle evet” başlığında YouTube üzerinden paylaşılan 13 video ile sınırlandırılmıştır.

Bu çalışma kapsamında cevap aranacak araştırma soruları ise aşağıda şekildedir.

- (i) AK Parti videolarla hangi seçmen kitlesine ulaşmak istemektedir?
- (ii) AK Parti'nin videolarda kullandığı sloganlar ile görseller uyumlu mudur?

- (iii) AK Parti videolarda milli niteliklere yer vermiş midir?
- (iv) AK Parti videolarda manevi nitelikli görsellere yer vermiş midir?
- (v) AK Parti videolarda yerel nitelikli görsellere yer vermiş midir?
- (vi) AK Parti videolarda eğitim nitelikli görsellere yer vermiş midir?
- (vii) AK Parti videolarda ekonomik nitelikli görsellere yer vermiş midir?
- (viii) AK Parti videolarda toplumsal cinsiyet bağlamında görsellere yer vermiş midir?

4. Bulgular ve Yorum

Bu çalışma kapsamında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin YouTube hesabında yayınladığı “Tüm Kalbimle Evet” isimli 13 videosu değerlendirilmiştir. Araştırmanın soruları videolardaki görsellere göre yanıtlanmaya çalışılmıştır. Bu anlamda araştırma sorularına yanıt aranırken Türkiye'nin 2017 yılındaki ekonomik, sosyal, kültürel ve politik arka planı ise göz önünde bulundurularak görsellerin vermek istediği mesajlar gösteren – gösterilen ilişkisi ile incelenmiştir. Bu çalışmada incelenen veriler 15 Temmuz 2016 Darbe Girişiminin neticesinde gelişen süreçte anayasa değişikliğine yönelik alınan halk oylaması kararının ardından siyasi kurumlar tarafından üretilen siyasal iletişim videolarının içeriğini incelemesi bakımından önemli görülmektedir. Çünkü 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi ile Türk milletinin her ferdi milli bir birliktelik içerisinde darbeye karşı birleşmiş ve direnmiştir. Halkın bu birlikteliği siyaset kurumlarının da seçim stratejilerine nasıl yansıtıldığı sorusunu sordurmıştır.

Yaşanan Darbe Girişimi sürecinde milletin manevi birlikteliği de oldukça dikkat çekmiştir. Darbe girişiminin olduğu saatlerde Diyanet İşleri Başkanlığınca tüm camilerden salaların okutulması, halkın kendi imkân ve araçlarıyla organize olarak, özellikle saldırıların olduğu semtlere giderek tüm silahlı darbecilere karşı gösterdikleri direniş ve daha sonraki günlerde halkın meydanlarda dualar etmeleri halkın böylesi bir darbe girişimine karşı olan manevi yönünü göstermektedir denilebilir. Halkın direnişi kentten köye kadar Türkiye'nin tüm yerleşim yerlerinde yaşayan yurttaşlarca günlerce tutulan nöbetlere de yansımıştır.

Darbeler ve darbe girişimleri ülkelerin ekonomisinde büyük kriz oluşturduğu da genel kabul gören bir durumdur. 15 Temmuz darbe Girişiminden sonra da ekonomi alanında darbe girişiminin etkileri olmuştur. Bu duruma çalışmada dikkat çeken Karagöl (2016: 50), kredi derecelendirme kuruluşları tarafından verilen notların düşürülmesini ve döviz kurunun yükselmesini darbe girişiminin ekonomik maliyetleri arasında sıralamaktadır. Bu referandum kampanyasında 15 Temmuz Darbe Girişimi ardından oluşan sonuçlar siyasi partilerce geliştirilecek olan siyasal iletişim diline etki etmiştir. Bu sonuçlardan bazılarını Alkan (2016: 267) 15 Temmuz Darbe Girişiminin sonuçları üzerine yaptığı çalışmada, “Devletin ve her kesimden siyasetin devşirmeci anlayış ve mekanizmaları terk etmeleridir. Fırsat eşitliğine dayanan ve liyakati esas alan bir kamu hizmeti anlayışının yapılandırılması bu açıdan önem taşımaktadır. Eğitim sisteminin fırsat eşitliğini hayata geçirecek şekilde

yeniden ele alınması, yalnızca halka güvenilmesi ve patronaja dayalı tüm yolların tıkanması zorunluluğu 15 Temmuz'un en önemli sonuçlarından biridir." değerlendirmesinde bulunmuştur.

Bu yönüyle düşünüldüğünde 15 Temmuz Darbe Girişimi sonrasında ortaya çıkan bir referandum sürecinde, siyasi kurumlar halkın desteğini alabilmek için siyaset, ekonomi, kültür ve sosyal tüm alanlarda tüm kesimleri kucaklayıcı net bir iletişim dilini gerçekleştirmeleri zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca siyasi kurumların halk ile arada engel olabilecek her bir kurum ve kişinin ortadan kaldırılması hususunda gerekli projeleri oluşturması ve açık bir siyasal iletişim diliyle bunları anlatmasını gerekli kılmıştır. İşte böylesi bir arka planın olduğu ortamda ortaya konan siyasal iletişim videolarında halkla kurulmak istenen iletişimde hangi unsurların dikkate alındığının incelenmesi bu çalışmada değerli görülmüştür.

Bu anlamda referandum kampanyası döneminde siyasi partilerin seçmen kitlesine yönelik ürettiği siyasal iletişim mesajlarında milli, manevi, yerel, eğitim, ekonomik ve toplumsal cinsiyet bağlamında hangi içeriklerin üretildiği bilimsel merak konusu olmuştur. AK Parti özelinde halka verilmek istenen mesajların videolardaki görseller aracılığıyla nasıl biçimlendirildiği değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Tüm partiler için seçmen kitlenin her birinin değerli olduğu ve bunu göstermek isteyen siyasi partilerin mesajlarında bunu gösteren unsurlara yer verdiği bilinmektedir. İncelenen videolardaki görsellerde kadın, erkek, yaşlı, genç, çocuk, kentli, köylü, çalışan, çalışmayan halkın her kesiminden bireylerin görsellerde yer aldığı değerlendirilmiştir. Bu bakımdan AK Parti'nin cinsiyet ayrımı yapmadan hemen her yaşta ve çeşitli meslek gurubundan, Türkiye'nin farklı şehirlerinden tüm seçmene ulaşmak istediği değerlendirilmiştir.

AK Parti'nin videolarda kullandığı görseller ile sloganların uyumlu olup olmadığına yönelik incelemenin bulguları Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Görsel ve Slogan Uyumlu

Görsel	Slogan
Yaşlı vatandaşlar	Torunlarım için evet
Esnaf ve sanayi çalışanları	"Güçlü ekonomi, büyük Türkiye için"
	"Daha çok iş için"
	"Daha çok yatırım için"
	"Ekonominin büyümesi için"
Türk bayrağı	"Milletimiz için"
	"Bayrağımız için"
	"Şehitlerimiz için"
	"Tarihimiz için"

Tablo 1 incelendiğinde, kullanılan bazı sloganlar ile görsellerin uyum içerisinde tasarlandığı ve böyle bir tasarım ile seçmenin etkilenmek istendiği ifade edilebilir. Ancak videolardaki tüm görsellerin sloganlarla uyumlu olarak tasarlanması videolar ile amaçlanan siyasal iletişimin etkisini artırabilirdi.

Bu çalışmada sınıflandırılmaya tabi tutulan görseller yorumlanırken her bir görsel ayrı ayrı değil genel anlamda

verilmek istenen ortak mesajlar bağlamında değerlendirilmiştir.

- *Milli nitelikli görseller*

Şekil 1. Videolarda Yer Verilen Milli Nitelikler

Gösterge: 2017 Referandumunu AK Parti "Tüm Kalbimle Evet" YouTube Videoları Görselleri

Gösterenler: Türk bayrağı, Milli değerlerle özdeşleşen kıyafetler, yapılar ve unsurlar, kadın erkek, genç yaşlı bireyler.

Gösterilenler: İncelenen görsellerde Türk bayrağına sıklıkla yer verilmesi, bayrağın ülkenin tüm bireylerini birleştirici olan özelliğini ifade etmektedir. Yaşlı bireylerin varlığı Türkiye Cumhuriyetinin köklerinin tarihteki derinliklerine, genç bireylerin varlığı genç ve güçlü bir devlet kavramına çağrışım yapmaktadır. Kadınların temsili düşünüldüğünde; Bandırma Vapuru önünde yer verilen kadının Cumhuriyetin temellerinde ve İstiklal mücadelesinin kazanılmasında kurucu unsur olarak kadının önemli bir rolü ve yeri olduğu mesajı verilmektedir. Anıtkabir önünde genç bir kadınla da Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün bu toprakları Türklere tekrar yurt yapan kurucu devlet başkanı özelliği vurgulanmıştır. Kuvâ-yi Milliye kıyafetli yaşlı bir erkek görseliyle, görselin taşıdığı anlam ile özdeş olarak birlik ve beraberlik kavramları üzerinden seçmene mesaj verilmiştir. Mehteran görseliyle, AK Partinin gelenek ve göreneklerine bağlı ve mehteranın akla getirdiği davul, bayrak ve tuğ ile de milli hâkimiyet ve bağımsızlık kavramlarına önem veren bir parti olduğu mesajı verilmiştir.

- *Manevi nitelikli görseller*

Şekil 2. Videolarda Yer Verilen Manevi Nitelikler

Gösterge: 2017 Referandumunu AK Parti "Tüm Kalbimle Evet" YouTube Videoları Görselleri

Gösterenler: Yaşlı kadın ve erkekler, baba ve kızı, genç kadın ve erkekler, aile kavramına çağrışım yapan unsurlar, manevi anlam taşıyan yapılar, manevi çağrışımlar yapan beden dili unsurları.

Gösterilenler: Paylaşılan görsellerden AK Partinin toplumun temel yapısı olan aileye, yaşlılara ve gençlere değer veren bir parti olduğu mesajı verilmiştir. Ayrıca yaşlıların videolarda kullandıkları “Torunlarım İçin Evet” sloganı ile yetişkinlerin verecekleri oyun manevi değerine dikkat çekilerek, seçmenin sandığa gitmesinin neden önemli olduğu mesajı verilmiştir. Bir caminin önünde kapalı bir kadının ellerini açarak “birlik için, dirlik için” sloganını kullanması ve Mevlana Türbesi önünde genç bir kadının ellerini kalbine birleştirerek Hz. Mevlana’nın hoşgörüsü ile herkese olan “gel” çağrısını hatırlatması bakımından AK Partinin toplumun tüm kesimleriyle bütünleşik bir parti olmak istediği mesajı verilmiştir.

- *Yerel nitelikli görseller*

Şekil 3. Videolarda Yer Verilen Yerel Nitelikler

Gösterge: 2017 Referandum AK Parti “Tüm Kalbimle Evet” YouTube Videoları Görselleri

Gösterenler: Kentle özdeşleşen tarihi dokular, anıt heykeller, köprüler, dini yapılar, kültürel kıyafetler, tarım ürünleri, yaşlı, genç, kadın ve erkek bireyler.

Gösterilenler: İncelenen videolarda Türkiye’deki tüm kentlerin isimlerine ve o kentlerin bazılarının ön plana çıkan yerel özelliklerine yer verilmiştir. Böylece AK Parti Türkiye’nin tüm kentlerindeki seçmenine ayrı ayrı değer verdiği mesajını vermiştir. Görsellerde yer verilen farklı yerel kıyafetlerle, AK Parti farklılıkları zenginlik gördüğü mesajını vermiştir. Bereket, bolluk ve barışın simgelerinden olan incir heykeli önünde genç bir kadın görseli üzerinden, AK Parti barışa ve ekonomik kalkınmaya yönelik bir mesaj vermiştir. Şanlıurfa Balıklıgöl görseliyle, Anadolu’nun tüm bölgelerinin tarihte olduğu gibi günümüzde önemli yerleşim yerleri arasındaki olduğu ve her bir yerel unsurun değerli görüldüğü mesajı seçmene verilmiştir. Rizeli kadınların temsil edildiği görsellerle Karadeniz’in heyecanlı ve neşeli insanına bir çağrışım yapıldığı ve AK Partinin de vatandaşındaki bu duygusal özellikleri partisiyle özdeşleştirdiği mesajı verilmiştir. Bingöl’deki çoban ve Kastamonu’daki sarımsakların yer aldığı görselle üretime küçük büyük katkı sağlayan tüm kentlerin ülke kalkınmasındaki yerinin parti için değerli olduğu mesajı verilmiştir.

- *Eğitim nitelikli görseller*

Şekil 4. Videolarda Yer Verilen Eğitim Nitelikleri

Gösterge: 2017 Referandum AK Parti “Tüm Kalbimle Evet” YouTube Videoları Görselleri

Gösterenler: Üniversite kampüs girişlerinde tebessüm eden kadın ve erkek üniversiteli öğrenciler.

Gösterilenler: Üniversite kampüslerinin önünde gençlerin bulunduğu görseller ile AK Parti’nin yükseköğrenimin ve bilimin önemine değer verdiği mesajı verilmiştir. Özellikle bu görsellerle genç seçmene mesaj verilmiştir. Ayrıca eğitim görsellerinde çoğunlukla kadın öğrencilerin tercih edilmiş olması, AK Partinin, kadınların yükseköğrenim görerek toplumsal hayatın her alanında daha etkin olmasını isteyen bir parti olduğu mesajı verilmiştir. Yükseköğrenim hayatı özgürlük ve sosyal çevre çağrışimleri bakımından değerlendirildiğinde, AK Parti’nin gençlerin özellikle kadın öğrencilerin yükseköğrenimle daha özgür bireyler olabilmelerini ve sosyal hayatın içinde daha çok yer alabilmelerine önem verdiği mesajı verilmiştir. Görsellerde Anadolu’daki üniversitelerin yer alması ise artık Anadolu’daki üniversitelerinde İstanbul, İzmir ve Ankara gibi şehirlerdeki üniversitelerle rekabet edebilen kalitenin olduğu mesajı verilmiştir.

- *Ekonomik nitelikli görseller*

Şekil 5. Videolarda Yer Verilen Ekonomik Nitelikler

Gösterge: 2017 Referandum AK Parti “Tüm Kalbimle Evet” YouTube Videoları Görselleri

Gösterenler: Tarım, hayvancılık, gıda ve diğer meslek gruplarından çalışan erkek bireyler.

Gösterilenler: Bu göstergede özellikle küçük ölçekli esnafın temsil edildiği görseller ele alınmıştır. Aşağıda Şekil 6’da paylaşılan görsellerde ise sanayi sektöründe çalışanlar ele alınacaktır. Videolarda oldukça sık yer verilen ekonomik görsellerle, AK Partinin referandumda seçmenden oy isterken partinin şimdiye kadar ortaya koyduğu ekonomi politikalarını hatırlatma arayışının yansıması olarak değerlendirilmiştir. Görsellerde yer alan farklı sektörlerden esnafın: “Büyük Türkiye için”; “Güçlü ekonomi, büyük Türkiye için”; “Daha çok iş için”; “Güçlü bir Türkiye için”;

sloganlarını kullanmaları, AK Partinin esnafının destekçisi bir parti olduğu mesajını seçmene vermiştir. Böylece AK Parti esnaf seçmenin verecekleri oyların yönünü etkilemek istemiştir.

Şekil 6. Videolarda Yer Verilen Ekonomik Nitelikler

Gösterge: 2017 Referandumunu AK Parti “Tüm Kalbimle Evet” YouTube Videoları Görselleri

Gösterenler: Sanayi sektörünün çeşitli alanlarında çalışan erkek bireyler ve çalışma hayatında temsil edilen yaşlı ve genç kadınlar.

Gösterilenler: Şekil 6’da incelenen görseller daha çok sanayi çalışanlarını kapsamaktadır. AK Parti, “Daha Çok Yatırım”; “Ekonominin Büyümesi İçin”; “Gelişen Türkiye İçin”; “Üretimde istikrar için” sloganlarını kuran sanayi çalışanları üzerinden, sanayi üretimine yönelik parti politikaları ve yatırımları hakkında seçmenine mesaj vermek istemiştir. Ayrıca çalışma hayatında kadının varlığını temsili bakımından da kadın hekim ve halı dokuyan Türk kadını görsellerde yer verilmiştir. Böylece AK Parti çalışma hayatının her alanında kadının varlığını önemseydiği mesajı vermiştir.

- *Toplumsal cinsiyet nitelikli görseller*

Şekil 7. Videolarda Yer Verilen Toplumsal Cinsiyet Nitelikleri

Gösterge: 2017 Referandumunu AK Parti “Tüm Kalbimle Evet” YouTube Videoları Görselleri

Gösterenler: Tarımda çalışan, eğitim gören, iş hayatının içinde, aile kurumunda, kentte ve köyde yaşayan genç ve yaşlı kadın bireyler.

Gösterilenler: Toplumsal cinsiyet bağlamında değerlendirilen görsellerde, AK Partinin toplumun her kesiminden kadını hem aile hem de çalışma hayatında ki rolü ile kadınları değerli gördüğü mesajını vermiştir. Türk kadınının kırsalda da kentte de tarımdan eğitim ortamlarına kadar iş hayatının herhangi bir sektöründe, bir anne, bir hekim, bir öğretmen veya bir iş kadını olarak her yerde var olduğu gösterilmek istenmiştir. Kadının Türk toplumunda erkekten farklı olmadığı, erkeğin yapacağı tüm iş alanlarında da kadının şüphesiz varlık gösterebileceği ve gösterdiği ifade edilmiştir. Böylece AK Parti kadını çalışan ve üreten bir

birey olarak ülkenin ekonomik kalkınmasında önemli gördüğü mesajını vermiştir.

5. Sonuç

Sonuç olarak AK Parti kurumsal YouTube hesabını kullanarak, seçmen kitlenin duymasını, görmesini ve hissetmesini istediği mesajları siyasal iletişim amaçlı olarak ürettiği videolar üzerinden vermek istemiştir. Bu noktada YouTube’un siyasal iletişim aracı olarak AK Parti tarafından kullanıldığı ve YouTube’un bir siyasal iletişim ortamı olduğu ifade edilebilir. Günümüzün önemli bir gerçeği haline gelen yeni medya ortamlarının sunduğu fırsatlarla, siyasal partilerin seçmeniyle iletişim kurmasında oldukça önemli görüldüğü ve Türk siyasetinin 2017 Referandum sürecinde iletişim amaçlı yeni medyadan yararlandığı bu çalışmanın sonuçlarından biridir.

Genel olarak çalışma sonuçları videolardaki görseller bağlamında değerlendirildiğinde, AK Partinin tüm seçmen kitlesini hedef alan görselleri videolarda kullandığı, görseller ile sloganların bazılarının uyum içerisinde olduğu, videolarda milli, manevi, yerel, eğitim, ekonomik ve toplumsal cinsiyet bağlamında niteliklerin görsellerde yer verildiği değerlendirilmiştir. AK Parti Türk milletinin her ferdinde ortak anlamlara sahip olan milli nitelikli simgelerden bazılarını görsellerde yer vermiştir. Böylece AK Parti’nin milli bir bilince sahip parti olduğu mesajı verilmiştir. Manevi içerikli görseller ile aile kurumunun, yaşlıların, çocukların ve inançların parti için önemli olduğu mesajı verilmiştir. Yerel nitelikli görsellerle, tüm kentlerdeki seçmenini tanıyan ve her bir kente ve seçmeni değerli gördüğü mesajı verilmiştir. Eğitim görsellerinde özellikle kadın öğrencilere yer verilmiştir. Böylece AK Partinin kadın seçmenlerine özellikle değer verdiği mesajı verilmiştir. Videolarda ekonomik nitelikli görsellere oldukça yoğun yer verilmiştir. Böylece AK Parti’nin ülke ekonomisine ve ekonomiye katkı sağlayan tüm unsurlara değer verdiği mesajı verilmiştir. Görsellerde kadın kimliği de bilinçli olarak temsil edilmiştir. Böylece kadın seçmeni değerli gördüğü mesajı verilmiştir.

Özetle, videolarda Türk bayrağının yer verildiği görsellerin oldukça çok tercih edilmesi ve parti bayraklarının görsellerde yer alması, 15 Temmuz Darbe Girişimi ve sonrasındaki süreçte Türkiye vatandaşlarına yönelik daha geniş kapsamlı bir iletişim dilinin geliştirilmek istendiği ifade edilebilir. Manevi içerikli olarak değerlendirilen görseller incelendiğinde, “birlik için, dirlik için” sloganını pekiştirmek amacıyla diğer inançlara sahip vatandaşların da parti için önemli görüldüğünün bir ifadesi olarak, o inançların inanç merkezlerine ait görsellere de yer verilebilirdi. İncelenen videolarda her kentin isminin yer verildiği görseller üretilmiştir. Ancak üretilen görsellerde o kentlere ait kentle özdeşleşen yerel unsurların yeteri kadar görsellerde işlenemediği ifade edilmelidir. Seçmenini etkilemesi bakımından kentle özdeş olan unsurların görsellerinin videolarda yer verilmesi daha etkili olabilirdi. Ayrıca 15 Temmuz Darbe Girişiminden sonra her kentin meydanlarında Türk halkının günlerce süren meydan nöbetleri de videolarda işlenebilirdi. Referandumun yapıldığı süreç düşünüldüğünde, 15 Darbe Girişiminden etkilenen bir ekonominin olduğu çeşitli araştırmacılarla ortaya konmuştur. Böyle bir ortamda yürütülen referandum

kampanyasında üretilen ve bu çalışmada değerlendirilen videolarda ekonomik unsurlar dikkatli bir şekilde videolarda işlenmiştir. Ancak toplumsal cinsiyet bağlamında araştırmacı tarafından değerlendirilen görsellerin seçmene verilmek istenen mesajlar bağlamında tam ve net olarak bir iletişim dilinin kurgulanamadığı ifade edilmelidir. Kadının parti için değerli olduğu kadın vatandaşların temsil edildiği görsellerle işlenmeye çalışılsa da daha kapsamlı görseller yer verilmeyişi bir eksiklik olarak değerlendirilmiştir.

İleride yapılacak çalışmalar için, farklı araştırmacılar tarafından incelenecek olan siyasal iletişim videolarında üretilen sloganların söylem analizi ile değerlendirilmesi bu çalışmanın ortaya koyduğu bulgulara farklı bir bakış açısı getirmesi bakımından değerli olacaktır. Ayrıca bu çalışmadan elde edilen bulgular diğer partiler hakkında yapılacak çalışmalarla da karşılaştırılabilir.

Kaynakça

- Alkan, H. (2016). 15 Temmuz'u Anlamak: Parametreler ve Sonuçlar. *Bilig*, 79, 253-272.
- Aziz, A. (2011). *Siyasal İletişim*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Ertan, G., & Sansarcı, E. (2017). *Görsel Sanatlarda Anlam ve Algı*. İstanbul: Alternatif Yayıncılık.
- Fiske, J. (2017). *İletişim Çalışmalarına Giriş*. (Çev. Süleyman İrvan). İstanbul: Pharmakon Yayınevi.
- Giansante, G. (2015). *Online political communication: How to use the web to build consensus and boost participation*. Switzerland: Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-17617-8>
- Gökçe, O. (2013). *İletişim Nasıl Daha İyi Anlar ve Anlaşılır*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Gürbüz, S., & Aydın, B. O. (2017). Siyasal kampanyalarda iletişim aracı olarak sosyal medya: 2017 anayasa değişikliği halkoylamasında siyasi liderlerin instagram kullanımları. İçinde: S. Koç Akgül & B. Küçüksaraç (Ed.), *II. Uluslararası İletişim Bilimi ve Medya Araştırmaları Kongresi Bildiriler Kitabı* (s. 533-547). İstanbul: İstanbul Ayvansaray Üniversitesi ve Kocaeli Üniversitesi.
- İslamoğlu, A. H., & Alnıaçık, Ü. (2014). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Karagöl, E. T. (2016). 15 Temmuz darbe Girişimi ve Türkiye Ekonomisi. *ADAM Akademi*, 6 (2), 37-50.
- Karakoç, E., & Taydaş, O. (2016). Aday İmajı Oluşumunda Lider Fotoğraflarının Önemi: "7 Haziran 2015 Genel Seçimleri". İçinde: Şükrü Balcı (ed.), *7 Haziran'dan 1 Kasım'a Türkiye'de Siyasal İletişim Uygulamaları*, 243-280., Konya: Literatürk Academia.
- Keyling, T., & Jünger, J. (2016). Observing Online Content. In: Gerhard Vowe & Philipp Hen (Eds.), *Political Communication in the Online World Theoretical Approaches and Research Design*, (s.183-200). Routledge: New York.
- Kılıç, E. A. (2013). Seçmen Tercihinde İmaj Faktörü: Siyasal Parti ve Aday İmajı Karşılaştırmasına Yönelik Bir Alan Araştırması. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 36, 46-73.
- Lengauer, G., Donges, P., & Plass, F. (2013). Media Power in Politics. In: *Political Communication Cultures in Western Europe: Attitudes of Political Actors and Journalists in Nine Countries*. Barbara Pfetsch (Ed.), (s 171-195), Hampshire, UK: Palgrave Macmillan.
- Lilleker, D. G. (2014). *Political communication and cognition*. New York: Palgrave Macmillan.
- McNair, B. (2003). *An introduction to political communication*. London: Routledge Taylor & Francis.
- Özkan, A. (2015). Siyasetin İletişim Odağı Seçim Kampanyaları. İçinde: *Siyasal İletişim Yönetimi; Seçim Kampanyası, Siyasal Reklam ve İletişim Stratejileri*. Abdullah Özkan (Ed.). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Rawnsley, G. D. (2005). *Political Communication and Democracy*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Ruddock, A. (2000). *Understanding audiences: Theory and method*. London: Sage Publications.
- Sayar, T. E., & Duğan, Ö. (2017). Liderlerin Kriz Dönemlerinde Sosyal Medya Kullanımı: Recep Tayyip Erdoğan Örneği. *İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, 303-314.
- Weimann, G., & Brosius, H. (2016). A New Agenda for Agenda-Setting Research in the Digital Era. In: Gerhard Vowe & Philipp Hen (Eds.), *Political Communication in the Online World Theoretical Approaches and Research Design*, (s.26-44). New York: Routledge.
- Yeşil, R. (2014). Nicel ve Nitel Araştırma Yöntemleri. İçinde: *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Remzi Y. Kıncal (Ed.). Ankara: Nobel.
- YouTube (2017). AK Parti. (Erişim: 10/10/2017), <https://www.youtube.com/akparti>

Araştırma Makalesi • Research Article

Toksik Liderliğin Çalışanların Tükenmişlik Düzeylerine Etkisi *

The Effect of Toxic Leadership on the Burnout Levels of Employee

Hasan Hüseyin Uzunbacak^{a,**}, Aslıhan Yıldız^b, Sercan Uzun^c

^a Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, 32260, Isparta/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-3297-1659

^b Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü, 32260, Isparta/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-3867-0945

^c Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü, 32260, Isparta/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-5868-7616

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 09 Mayıs 2018

Düzeltilme tarihi: 02 Temmuz 2018

Kabul tarihi: 20 Temmuz 2018

Anahtar Kelimeler:

Liderlik

Toksik Liderlik

Tükenmişlik

ÖZ

Liderlik, işletmelerin amaçlarını gerçekleştirmek için oldukça önemlidir. Liderlerin sergiledikleri davranışlar çalışanlar üzerinde etkili olmaktadır. Bu etkilerden en önemlilerinden birisi de çalışanların tükenmişlik düzeyleri üzerindedir. Yapılan araştırmalarda, genellikle liderliğin olumlu türleri ele alınmış ve liderlik tarzıyla çalışanların tükenmişlik düzeyi arasında güçlü ilişkilerin olduğu belirtilmektedir. Bu araştırma da ise, olumsuz etkilere sebep olan Toksik Liderlik ile Tükenmişlik arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Araştırmaya Denizli ilinde faaliyet gösteren üç tekstil firmasında çalışan 241 mavi yakalı çalışan dâhil edilmiştir. Toplanan veriler, SPSS ve Lisrel paket programlarıyla yapısal eşitlik modeline göre test edilmiştir. Toksik liderliğin doğrudan davranış tarzıyla ilgili olduğu değerlendirilen kötü davranan lider ve otokratik liderlik boyutu ile tükenmişlik algıları arasında ilişki bulunmuştur. Buna göre, çalışanların liderlerinin kötü davrandığını ve otokratik tarzda yönetim sergilediğini yüksek düzeyde algılamaları durumunda tükenmişlik düzeyleri de yükselmektedir. Kişilik özelliği olarak değerlendirilebilecek diğer toksik liderlik boyutları ile çalışanların tükenmişlik düzeyleri arasında ilişki bulunamamıştır.

ARTICLE INFO

Article history:

Received May 09, 2018

Received in revised form July 02, 2018

Accepted July 20, 2018

Keywords:

Leadership

Toxic Leadership

Burnout

ABSTRACT

Leadership is crucial for realizing the objectives of businesses. The behaviors of the leaders are influential on the employees. One of the most important of these effects is on the burnout levels of employees. In the research conducted, positive types of leadership are generally considered and there is a strong relationship between leadership style and burnout level of employees. In this research, the relationship between Toxic Leadership and Burnout is considered. 241 blue-collar employees working in three textile firms operating in the province of Denizli were included in the survey. The collected data were tested according to the structural equation model with SPSS and Lisrel programs. According to this study, there is a positive and significant relationship between bad acting leader and autocratic leader sub-dimensions and burnout perceptions that toxic leadership is directly related to behavior style. According to this, burnout levels are also rising if they perceive to a high level that employees' leaders behave badly and autocratically. There was no correlation between other toxic leadership sub-dimensions and employees' burnout.

1. Giriş

Günümüzde işletmeler artan rekabet ile büyüyen pazarlar sebebiyle tüm performans ve verimlilik karşıtı durumları engellemeye çalışmaktadırlar. İşletmeler tarafından engellenmeye çalışılan durumlardan birisi de çalışanların

tükenmişlik sendromu yaşamalarıdır. Tükenmişliğin sözlük anlamına bakıldığında, gücünü yitirmiş olma, çaba göstermeme durumu gibi tanımlamaların olduğu görülmektedir. Tükenmişlik sendromu da aynı kelime anlamında olduğu gibi iş hayatında gücün ve çalışma

* Bu çalışma, 20-22 Nisan 2018 tarihlerinde Antalya'da düzenlenen 5'inci Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Araştırmaları Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

** Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: hasanuzunbacak@sdu.edu.tr

isteğinin yitirilmiş olması, çalışanların enerjisinin azalması veya bitmesidir. Tükenmişlik ani oluşan bir durum değil, bir süreç olarak ele alınmalıdır. Bu yüzden tükenmişlik, işletmelerin engellemek istediği olguları da ortaya çıkaran, bu olumsuzluk zincirinin etkili bir elemanı konumundadır.

Organizasyon yapısının basıklaşması, güçlendirme faaliyetleri, grup bazında organizasyon, kazanılmış otorite gibi kavramlar, aslında makama dayalı formal otoriteyi kullanan yönetici yerine, lider kavramını ortaya çıkarmıştır. Liderlik kavramı genellikle olumlu ve erdemli yönleriyle ön plana çıkmaktadır. Fakat bazı liderler çalışanlarına, yaptıkları işleri ve hayatı katlanılmaz hale getirebilmektedir. Günümüzde pek çok birey kariyer yaşantısında bu tip liderlerle çalışmak zorunda kalmaktadır. Özellikler son yıllarda alan yazında toksik liderlik, yıkıcı liderlik, istismarcı liderlik, narsist liderlik, zehirli liderlik vb. gibi liderliğin karanlık yüzünü oluşturan liderlik tarzlarıyla ilgili yapılan çalışmalara daha sık rastlanmaktadır. İsimdeki kavramlar kötü liderlik biçimlerini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda yapılan çalışmada, tükenmişlik ile toksik liderlik kavramlarının teorik altyapısına değinilmiş, bunun yanı sıra toksik liderliğin tükenmişlik üzerinde etkisi olup olmadığını belirlemeye yönelik araştırmaya yön verilmiştir.

2. Kavramsal çerçeve

Bu bölümde araştırmanın değişkenleri olan toksik liderlik ve örgütsel tükenmişlik kavramları ile bu iki kavramın ilişkisine dair kavramsal bilgiler verilecektir.

2.1. Toksik Liderlik

Günümüzde liderlik ve yöneticilik birbirine çok benzeten kavramlar olmakla beraber aynı anlama gelmemektedir. Liderlik, "belirli şartlar altında, kişisel veya grup amaçlarını gerçekleştirmek üzere, bir kimsenin başkalarının faaliyetlerini etkilemesi ve onları yönlendirmesi süreci" olarak tanımlanmaktadır. Lider ise başkalarını belirli bir amaç doğrultusunda davranmaya sevk eden, onlara ilham veren ve etkileyen, o kişilerin kendisini isteyerek izlenimlerini sağlayan kişidir (Koçel, 2015: 668). Buna bağlı olarak bugün yöneticilerin başarılı olabilmeleri için liderlik özelliklerini taşımaları gerektiği kabul edilmektedir. Günümüzde liderlik çoğu birey tarafından olumlu bir kavram olarak bilinmektedir. Fakat araştırmacılar liderliğin karanlık yüzünü ortaya çıkarıp yıkıcı liderlik davranışlarına da vurgu yapmaktadır (Lu vd., 2012: 272). Hemen hemen herkesin kötü bir liderle çalışmışlığı vardır ve insanlar bu kötü liderlerin ne kadar zorluklar yarattığını görmektedirler. Bu liderlik türü olumsuz özellikler gösteren, özellikle çalışanlar ve organizasyonlar için negatif sonuçlar doğuran toksik liderlik biçimidir.

Toksik kelimesi, bir toksin veya bir zehirden etkilenecek, bir sakatlığa veya ölüme sebebiyet verme potansiyeli olan şekilde tanımlanabilir. Sözcük, Yunancada, toksikon olarak yer alır. Latince ise toksikus olarak görülmektedir. İkisinin de anlamı zehirli demektir. İsim olarak kullanılan, toksisite toksik olma durumu ve niteliği olarak ifade edilmektedir (Kırbaç, 2013: 4).

Toksik liderlik kavramı ilk olarak Whicker (1996) tarafından kullanılmış olup birçok işlevsiz liderlik türleriyle bağdaştırılmıştır. Birçok çalışma işlevsiz liderliğin veya

toksik liderliğin türlerini olumsuz liderlik başlığı adı altında incelemiştir (Kırbaç, 2013: 4-5). Liderliğin karanlık yüzü olarak bilinen toksik liderlik çok farklı kavramlarla da bilinmektedir. Bunlar; kötü yönetim, istismarcı yönetim, yıkıcı liderlik, narsist liderlik, zehirleyici liderlik ve küçük tiranlık olarak sayılabilir. Küçük tiranlık olarak da ifade edilen kavram, gücünü ve otoritesini insanlar üzerinde baskı kurarak ve sindirerek kullanan liderlik şeklidir. Küçük tiran benzetmesindeki "küçük" sıfatı bu tür liderlerin dar görüşlülüğünü vurgulamak amacıyla belirtilmiştir. Bu yaklaşıma göre liderlerin düşmanca davranışlarının taraflar arasındaki ilişki sona erene kadar sürmesi beklenmektedir (Schmidt, 2008: 8-12, 26-31).

Dönüşümcü liderlik teorisine dayandırılan toksik liderlik yıkıcı, olumsuz özellikleriyle çalışanlarına ağır ve geri dönüşü olmayan zararlar veren bir yöneticilik anlayışıdır. Öncelikle toksik liderlerin fiziksel özellikleri bakımından gösterişi yüksek, karizmatik kişilerden oluşur ki bu da karşıdaki kişiyi kendi etkisine almasına yardımcı olmaktadır. Bu tip liderler genellikle çalışanlarına kötü davranmak, küçük görmek, kasıtlı davranmak, tehdit ederek korkutmak, motivasyonu düşürmek, haksızlık yapmak, cesaretini kırmak, işkence ve hatta öldürmeye kadar gidebilen davranış bozuklukları göstermektedir (Kırbaç, 2013: 72). Toksik liderliğin, özel ve kamu kuruluşlarının performansı üzerindeki etkisi günümüzde çeşitli yönetim uzmanlarının dikkatini çekmektedir. Bunun en önemli nedeni, toksik liderliğin bazı durumlarda örgüt kültürü, politikaları ve programları, bireyler ve örgütler üzerinde zararlı etkilerinin görülmesidir. (Vreja vd., 2016: 544). Yine çalışanlara değer vermemek, çalışanların hatalarını hatırlatmak gibi eğilimler, çalışanın yetersizlik duygusunu ona bildirerek, çalışanın aşağılanması gibi davranışlar toksik liderlerde görülmektedir (Özer vd., 2017: 14).

Daha önce yapılan araştırmalara genel olarak bakıldığında toksik liderlik 5 faktörlü bir yapıya sahiptir. Bunlar; otoriter liderlik, narsist liderlik, istismarcı liderlik, kendini ön plana çıkaran liderlik ve öngörülemez liderliktir. Bu boyutları kısaca açıklamak gerekirse otoriter liderlik, çoğunlukla astların her faaliyetinin kontrol edildiği, onların düşünce ve fikirlerine önem vermeksizin kararların tek bir noktada toplandığı, yetki ve güce dayanan bir liderlik türüdür. Otoriter lider, çalışanlarına ne yapmaları gerektiğiyle ilgili emirler veren, tüm kaynakların, ödüllerin ve cezaların, bilginin ve fiziksel çalışma ortamının kontrolünü elinde tutan kişidir. Narsist lider ise, kendini önde gören ve önde göstermeyi, kendinin övülmesini ve dalkavukluğu seven kişilerdir (Reyhanoğlu ve Akın, 2016: 453). İstismarcı liderler, narsiste benzer ve odak noktası yine kendi üzerindedir. Bu liderler, konumlarını, ilişkilerini ve örgütsel sistemleri kendi çıkarları için kötüye kullanmaktadırlar. Kendini ön plana çıkaran liderler, örgütün başarı gösterdiği çalışmalarını "bizim başarımız" yerine "benim başarı" olarak sunarlar. Örgüt çalışanlarının emeklerini hiçe sayıp kendi yeteneklerini ön plana çıkarırlar. Son boyut olan öngörülemez liderler ise, duygularını ve ruh halini kontrol edemeyen kişilerdir. Dolayısıyla o an ki kötü ruh halini işe ve örgüte yansıttıkları için olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir (Schmidt, 2008: 10).

Sonuç olarak, toksik liderliğin örgüt ve çalışanlar açısından olumsuz etkileri görülmektedir. Toksik liderlerin fiziki ve psikolojik durumları, önlem alınmadığı sürece verimlilik

azalışı, çalışanların sağlıklarının bozulması, performans düşüklüğü, iletişim sorunlarının yaşanması, örgüt içi çatışmaların ortaya çıkması, yüksek işgücü devir hızı, örgüt sağlığı, tükenmişlik, örgütsel bağlılık, iş doyumu gibi örgütsel çıktılar üzerinde büyük ölçüde olumsuz sonuçların ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Çetinkaya, 2017: 36-42).

2.2. Tükenmişlik

Tükenmişlik kavramı ilk kez Freudenberger'in 1974 yılında yazdığı bir makale ile literatürde yerini almıştır. Tükenmişliği mesleki açıdan bir tehlike olarak gören Freudenberger, bu kavramı "başarısızlık, yıpranma, aşırı yüklenme nedeniyle güç ve enerji kaybı veya karşılanamayan istekler sonucu bireye ait iç kaynakların tükenme durumu" olarak ifade etmiştir (Freudenberger, 1974: 159). Freudenberger'den sonra bu konu hakkındaki çalışmaları geliştirmiş ve tükenmişlik ile ilgili bir ölçek hazırlamış olan Maslach bu kavramı 3 boyut altında incelemiştir (Jackson vd., 1986: 630). Bunlar; çalışanın duygusal kaynaklarının tükendiği, kişinin kendisini, psikolojik olarak işine, görevine veremeyeceğini hissettiği duygusal tükenme, hizmet sundukları müşterilere ve örgüte karşı mesafeli, umursamaz ve alaycı bir tavır içerisinde buldukları duyarsızlaşma ve iş görenin kendi performansını olumsuz olarak değerlendirme eğiliminde olma durumunu ifade eden kişisel başarıda azalma hissi olarak tanımlanmaktadır (Maslach ve Jackson, 1981: 99; Çimen 2001: 6; Maslach, 2003: 190).

Tükenmişliğin nedenlerine bakıldığında genellikle iş ortamı ile ilgili sebepler öne çıkmaktadır. Yapılan araştırmalarda işyeri koşulları kadar, iş görenlerin kişisel özelliklerinin de tükenmişliğin ortaya çıkmasında etkili olduğu görülmektedir. Bu nedenle, bu öncüller bireysel ve çevresel olarak 2 grup altında toplanmaktadır. Kişilerin diğer insanlarla ilişkileri, sorunları karşılama biçimleri, olaylara yaklaşımları, kendilerini kontrol edebilme yetileri tükenmişlik düzeyinde belirleyici olmaktadır (Arı ve Bal, 2008: 138). Kişisel özellik bakımından bakıldığında A tipi kişiliklerin aşırı rekabetçi, kendisini işine oldukça adanmış, zamana karşı duyarlı, saldırgan, sabırsız ve işe karşı fazla yönelik olmaları bu tipi tükenmişliğe daha yatkın hale getirmektedir (Durna, 2004: 199). Yapılan araştırmalarda genç, medeni hali bekâr ve çocuğu bulunmayan kişilerde yaşlı, evli ve çocuğu olanlara göre: iş tecrübesi birkaç sene olanlarda bir seneden ve beş seneden fazla tecrübesi olanlara göre daha yüksek tükenmişlik sendromu bulunduğu meydana çıkmıştır (Torun, 1997: 43-55; akt. Özler, 2015: 295). Kişiyi tükenmişliğe itebilecek çevresel nedenlere bakıldığında idealin üzerindeki aşırı iş yükü, düşük ücret, aşırı denetim ve kontrol ile gelen kaygı, liderlerin davranışı, algılanan adaletsizlik ve mobbing gibi stresi arttıran kavramlar bulunmaktadır (Karacaoğlu ve Çetin, 2015: 49; Dolgun, 2005: 527; Yılmaz ve Ekici, 2006: 45; Kaşlı, 2009: 99; Şeşen, 2011: 83; Filizöz ve Ay, 2011: 239).

Tükenmişlik çalışanın kendisini etkilediği gibi çevresini de etkilemektedir. Yani tükenmişliğin kişinin üzerinde psikolojik ve fizyolojik sonuçları, örgüte, ailesine ve topluma yönelebilen çevresel sonuçları vardır. Bireysel sonuçlar sıkıntı, endişe, diğerlerine karşı yabancılaşma, yetersizlik hissi, motivasyon eksikliği, sosyal iletişimde

zayıflık, depresiflik, sinirlilik ve kişilerin bu sorunlardan etkilenme düzeyine bağlı olarak alkol ve uyuşturucu kullanımı gibi psikolojik problemler ile kardiyovasküler problemler, tansiyon, kalp krizi, inme, felç, sırt ve üst vücutta kas, iskelet problemleri, diyabet, kadınlarda infertilite, uykusuzluk, mide-bağırsak problemleri, hafıza kaybı, yaraların geç iyileşmesi gibi fizyolojik problemler olarak sıralanmaktadır (Cotter ve McCormack, 2013: 2-3; Kalia, 2002: 50-51). Tükenmişliğin çevresel sonuçları kişinin performansındaki düşüş nedeniyle azalan örgütsel performansı, işe devamsızlık, işe katkı sağlamama, işten kaytarma (presenteism) örgütlerin çalışan maliyetlerini artırarak verimlilik ve etkinliği düşürme olarak belirtilmektedir.(Maslach ve Zimbardo, 1982: 77; Polatçı, 2007: 86). Tükenmişlik ile birlikte oluşan tüm negatif duygu ve tavırlar iş sonrası kişinin aile ortamına da yansımaktadır. Bu olumsuz iklim zamanla aile içi çatışmalara dönüşmekte ve eşlerin boşanma durumuna gelip ailelerin dağılmasına sebep olabilmektedir. Aile yapısı bozulan toplumlarda da bir süre sonra toplumsal sıkıntılar ortaya çıkabilmektedir.

Tükenmişlik ile ilgili diğer örgütsel davranış kavramlarını içeren çalışmalara bakıldığında duygusal emek sergileyen kişilerin, iş doyumu yüksek kişilerin, örgütsel bağlılığı yüksek kişilerin, öz-yeterliliği yüksek kişilerin, kaliteli lider-üye etkileşiminin, algılanan örgütsel adaletin yüksek olduğu işletmelerin, mobbing davranışın minimum olduğu işletmelerin tükenmişlik düzeyinin az olduğu görülmektedir (Şeşen, 2011; Kaya ve Özhan, 2012; Avşaroglu vd. ; Kaşlı, 2009; Çetin vd., 2011; Karahan ve Balat, 2011; Filizöz ve Ay, 2011).

2.3. Toksik Liderlik ve Tükenmişlik İlişkisi

Kötü liderliğin ne olduğu ile ilgili yapılan çalışmalarda, etkilerinden dolayı bu davranışlara genel olarak yıkıcı liderlik denmektedir. Yapılan araştırmalara göre yıkıcı liderlik; liderliğin karanlık yönü olarak ifade edilmektedir. Liderliğin karanlık yönü ile otoriter, katı, etik olmayan, taşkın, istismarcı, zorba, tacizkar, narsist, paranoyak, caydırıcı ve toksik liderlik kastedilmektedir (Kırbaç, 2013: 5-6). Bu konuda yapılan araştırmaların bir kısmında, kamu kurumlarında yıkıcı lider davranışlarına maruz kalan çalışanların tükenmişliğe uğradığı sonucuna ulaşılmıştır (Güldü ve Aksu, 2016: 107).

Toksik liderin beş faktörlü bir yapıya sahip olduğu önceki bölümde belirtilmiştir. Bunlardan öngörülmezlik boyutuna bakıldığında liderin psikolojik ruh hali örgütü etkilediği kadar liderin kendisini de etkilemektedir. Açıklamak gerekirse liderin çalışanlarına kötü davranması, tehditkâr söylemleri, yapılan çalışmaları beğenmeyip göz ardı etmesi belli bir zaman sonra kendisinin de ruh halini de etkileyecektir. Çalışanlarının kendilerine yapılan bu kötü davranışlarından dolayı onlarda da liderlerine karşı bir soğukluk, isteksizlik, saygısızlık, sadakatsizlik gibi tavırlarını lidere yansıtacaklardır. Bu yansımanın farkına varan toksik lider kendisine ait düşünceleri, kaygıları, aşırı rekabet isteği ve bunlardan kaynaklı başarısızlıklarıyla birleşince liderde bir tükenmişlik hissi yaratacaktır. Yine liderin çalışmalarındaki sabırsız davranışları, asabi çıkışları, kendisini tamamen işe adanmış çalışanlar üzerinde olumsuz bir etkiye sebep olacak, aile yaşamındaki psikolojik ruh hali iş ve aile dengesini olumsuz yönde etkileyecektir.

Toksik çalışma ortamında bireyler tarafından alışagelmış lider davranışları her ne kadar görmezden gelinse de belli bir zaman sonra çalışanlar üzerinde de tükenmişlik meydana gelecektir. Çalışanların lider tarafından görmüş olduğu aşağılayıcı ve tehdit edici davranışlarda bulunması, fikirlerine önem vermemesi gibi benzeri davranışlar sergilemesi çalışanın fiziki ve ruhsal açıdan sağlığını büyük ölçüde etkileyecektir ve bu da tükenmişliğe sebep olacaktır. Bu tükenmişlik çalışanlarda performans düşüklüğü, motivasyon kaybı, işe devamsızlıkta artış, örgütsel bağlılıkta azalış hatta işten ayrılmalara sebep olacaktır. Dolayısıyla tükenmişliğe uğrayan işletmenin verimliliği düşecek, kar marjı daralacak, işten ayrılma oranları artacak ve dolayısıyla işletme iflas eşiğine gelecektir. Toksik yöneticiler işyerlerinde oldukça fazla sıkıntıya sebep olurlar ve bu durum ise çalışanların performanslarında düşmeye, psikolojik sorunlar yaşamalarına ve tükenmişlik düzeylerinde artışa sebep olarak bir süre sonra işletmeyi ciddi sorunlarla karşı karşıya getirebilir (Negruti, 2015: 117).

Toksik liderliğin örgütsel tükenmişlik üzerine etkisiyle ilgili yapılan bir çalışmada, öğretmenlerin algılarına göre, müdürlerinin toksik liderlik davranışları ile öğretmenlerin tükenmişlik düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu yönünde bir sonuca ulaşılmıştır (Çetinkaya, 2017: 96). Buna bağlı olarak örgüt üyelerinin tükenmişlik yaşamalarının sebeplerinden birisinin de yöneticilerin davranışları olduğu bilgisine ulaşılabilmektedir. Güldü ve Esentürk Aksu'nun (2016: 92, 94) yapmış olduğu çalışmada toksik liderlik yıkıcı liderlik tarzları arasında sayılmakta, bu tür liderlik davranışları sergileyenlerin çalışanların mutsuz olması, verimsizliği, iş tatminsizliği gibi psikolojik etkileri olduğu, bunun da işten ayrılmaya kadar giden neticelere sebep olduğu, çalışanlar açısından tükenmişlik hissi ortaya çıkardığı belirtilmektedir.

Yukarıdaki kavramsal ilişkilerden yola çıkarak aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur:

H1: Toksik liderliğin kendi reklamını yapan lider alt boyutu, çalışanların tükenmişlik düzeyini negatif ve istatistiksel olarak anlamlı etkilemektedir.

H2: Toksik liderliğin kötü davranan lider alt boyutu, çalışanların tükenmişlik düzeyini negatif ve istatistiksel olarak anlamlı etkilemektedir.

H3: Toksik liderliğin öngörülmez lider alt boyutu, çalışanların tükenmişlik düzeyini negatif ve istatistiksel olarak anlamlı etkilemektedir.

H4: Toksik liderliğin narsist lider alt boyutu, çalışanların tükenmişlik düzeyini negatif ve istatistiksel olarak anlamlı etkilemektedir.

H5: Toksik liderliğin kendi reklamını yapan lider alt boyutu, çalışanların tükenmişlik düzeyini negatif ve istatistiksel olarak anlamlı etkilemektedir.

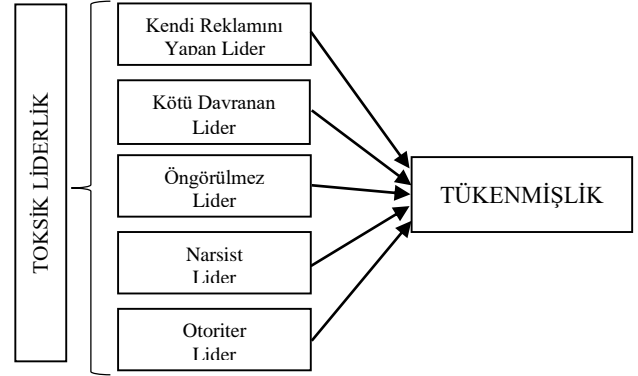
3. Araştırmanın Metodolojisi

3.1. Araştırmanın Amacı ve Modeli

Bu araştırmanın amacı, liderlerin sergiledikleri toksik liderlik davranışlarının çalışanların tükenmişlik algı düzeylerini nasıl etkilediğini incelemektir. Literatüre

bakıldığında genellikle liderliğin olumlu yönleriyle örgütsel davranış çıktıları arasında ilişki kurulmaktadır. Bu araştırma ile olumsuz liderlik stillerinden olan toksik liderlik tek boyutta bağımsız değişken, tükenmişlik ise bağımlı değişken olarak araştırma modeline dâhil edilmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın Kavramsal Modeli

3.2. Araştırmanın Örnekleme

Araştırmanın evrenini Denizli ilinde faaliyet gösteren bir şirket bünyesindeki 3 tekstil fabrikasında çalışan 1300 kişi, örneklemini ise bu fabrikalarda çalışan 258 mavi yakalı oluşturmaktadır. Örnekleme metodu olarak kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Veriler öncelikle veri tarama işlemine tabi tutulmuş, uç ve kayıp değerler değerlendirilmiş ve buna göre 17 anket analiz dışı bırakılmış, 241 sağlıklı veri ile analizlere devam edilmiştir. Araştırma örnekleme yaş, cinsiyet, mevcut okulda çalışma süresi, toplam mesleki çalışma süresi ve okulun türü gibi demografik değişkenler ile tanımlanmıştır.

Cinsiyet ve medeni durumlarına dağılımına bakıldığında, araştırmaya katılanların dengeli bir dağılım gösterdikleri söylenebilir. Yaşlara göre ise, çoğunluğunun 25-44 yaş aralığında olduğu anlaşılmaktadır. Yaş ortalamaları $33,37 \pm 7,4$ 'tür. Katılımcıların yarıdan fazlasının (%54,4) önlisans ve lisans mezunu olmaları dikkat çekmektedir.

Tablo 1. Demografik Bulgular

Demografik Değişkenler	Değişken Grupları	Frekans	%
Cinsiyet	Kadın	126	52,3
	Erkek	115	47,7
Medeni Durum	Evli	137	56,8
	Bekâr	104	43,2
Yaş	18-24	24	10,0
	24 üstü-34	109	45,2
	34 üstü-44	90	37,3
	44 üstü	18	7,5
Eğitim Düzeyi	İlköğretim	39	16,2
	Lise	71	29,5
	Ön Lisans	66	27,3
Sektör Deneyimi	Lisans	65	27,0
	0-5 yıl	109	45,2
	5 yıl üstü-10 yıl	68	28,2

10 yıl üstü-15 yıl	40	16,6
15 yıl üstü	24	10,0
Toplam	241	100,0

Araştırmanın örnekleminin %45,2'si henüz çalışma yaşamının ilk yıllarında olanlardan oluşmaktadır. Mesleki tecrübelerinin yıl olarak $7,82 \pm 5,7$ olduğu belirlenmiştir. Araştırma örnekleminin ilgili demografik değişkenlere göre ayrıntılı özellikleri Tablo 1'de ayrıntılı olarak yer almaktadır.

3.3. Araştırmada Kullanılan Ölçüm Araçları ve İstatistik Veriler

Veri toplama işlemi 2017 Aralık ayı içerisinde gerçekleştirilmiş, toplanan veriler SPSS 22.0 ve LISREL 8.8 paket programları ile analiz edilmiştir. Çalışmanın süre ve maliyet kısıtından dolayı araştırma yöntemi olarak anket tekniği seçilmiştir. Çalışmanın anket soruları literatür taraması sonucu oluşturulmuş ve iki kısma ayrılmıştır. Anketin ilk bölümü anketi cevaplayanların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorulardan oluşurken, ikinci bölümü ise toksik liderlik ve tükenmişlik ile ilgili aşağıda tanıtılan ölçek sorularını içermektedir.

Toksik Liderlik Ölçeği: Schmidt (2008) tarafından geliştirilen "Toksik Liderlik Ölçeği" toplam 15 maddeden ve "kendi reklamını yapan, kötü davranan, öngörülmez, narsist, otoriter" olmak üzere 5 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin Türkçe uyarlaması İzgüden vd. (2016) yılında yapılmıştır. Ters kodlama bulunmayan ölçek, 15 maddeden oluşmaktadır. Ölçekle ilgili yapılan doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonucunda elde edilen uyum iyiliği değerleri ölçeğin 5 alt boyuttan oluşan yapısını doğrulamıştır. Bu araştırmada, ölçeğin alt boyutlarının alfa güvenilirlik katsayısı 0,69 ile 0,81 arasında değişmektedir. Ölçeğin genelini güvenilirlik katsayısı 0,88 olarak hesaplanmıştır.

Tükenmişlik Ölçeği: Pines (2005) tarafından hazırlanan Tükenmişlik Ölçeği Kısa Versiyonu'nun (The Burnout Measure Short Version-BMS) Türkçeye uyarlama, geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları Tümkaya vd. (2009) tarafından yapılmıştır. Ters kodlama bulunmayan ölçek, 10 maddeden oluşmaktadır. Ölçekle ilgili yapılan doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonucunda elde edilen uyum iyiliği değerleri tek faktörlü yapıyı doğruladığından, araştırmaya tek boyutlu olarak devam edilmiştir. Bu araştırmada, ölçeğin alfa güvenilirlik katsayısı 0,86 olarak hesaplanmıştır.

3.4. Analizler ve Bulgular

Araştırmada kullanılan ölçeklerin ölçüm modelleri bağlamında doğrulayıcı faktör analizleri Lisrel 8.80 yazılımı aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Yine aynı program aracılığı ile yapısal eşitlik modellemesi kullanılmış, bağımsız ve bağımlı değişkenler arasındaki korelasyon ve regresyon analizi sonuçları elde edilmiştir. Ancak bu analizlere geçilmeden önce ölçeklerin boyutları düzeyinde normal dağılıma uyup uymadıkları ve güvenilirlik değerleri SPSS paket programı aracılığı ile tespit edilmiştir. Parametrik testlerde sağlanması gereken normal dağılım gerekliliği sağlanmış ve ölçeklerin güvenilirliği de yeterli düzeyden ($\alpha > 0.60$) yüksek bulunmuştur.

Lisrel 8.80 yazılımı ile gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ölçüm modelinin sahip olduğu indeks değerlerinin Tablo 2'de verilmiştir.

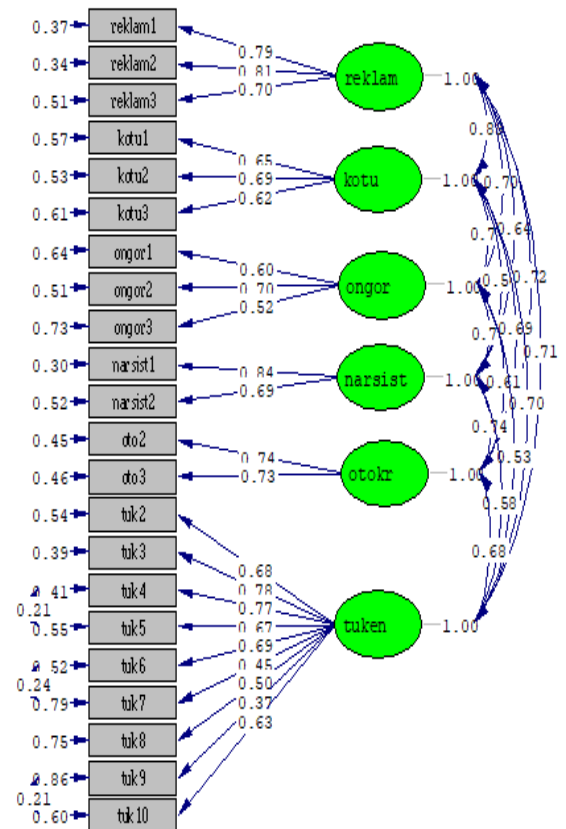
Tablo 2. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Uyum Ölçüsü	Referans Değerler*		Ölçüm Sonuçları	Açıklama
	Kabul Edilebilir Uyum	Mükemmel Uyum		
<i>Ki-kare/sd</i>	≤ 5	≤ 3	2.34	Mükemmel uyum
<i>RMSEA</i>	< 0.08	< 0.05	0,075	Kabul edilebilir
<i>NFI</i>	> 0.90	> 0.95	0,94	Kabul edilebilir
<i>NNFI</i>	> 0.90	> 0.97	0,97	Mükemmel uyum
<i>CFI</i>	> 0.90	> 0.97	0,98	Mükemmel uyum
<i>GFI</i>	> 0.85	> 0.90	0,86	Kabul edilebilir
<i>AGFI</i>	> 0.80	> 0.85	0,81	Kabul edilebilir

*Joreskog ve Sorbom (1993); Kline (1998); Anderson ve Gerbing (1984).

Veriler ile ölçüm modelleri bir biri ile kabul edilebilir uyum düzeyinde olduğu görülmüştür. Her bir maddenin sahip olduğu standardize edilmiş çözüm değeri yani faktör yükü 0.32'nin üstünde bulunmakta, bu da yeterli görülmektedir. Ayrıca sahip oldukları t değerlerine bakıldığında; % 95 güven aralığında tümünün anlamlı değer olan $t=1,96$ 'nın üzerinde olduğu tespit edilmiştir (Büyüköztürk,2009). Şekil 2'de gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizinin şekli gösterilmiştir.

Şekil 2. Doğrulayıcı Faktör Analizi Bulguları

Chi-Square=446.68, df=191, P-value=0.00000, RMSEA=0.075

Ölçüm modelinin yapısal geçerliliği ortaya konduktan sonra hipotezlerin sınanması amacıyla yapısal eşitlik modellemesi aracılığıyla regresyon analizinin gerçekleştirilmiştir. Ancak bu analize geçilmeden önce bağımsız ve bağımlı değişkenler arasında anlamlı korelasyonların olup olmadığının test

edilmesi gereklidir. Bu nedenle yapılan korelasyon analizinin bulguları Tablo 3 'de verilmiştir. Korelasyon bulgularının yanında, ölçüm modeli sonucu ortaya konan faktörlerin normal dağılıma uygun olup olmadığının göstergesi olarak çarpıklık basıklık değerleri de verilmiştir.

Tablo 3: Korelasyon Analizi Sonuçları

Faktörler	Ort.	Çar./Bas.	1	2	3	4	5	6	7
1.Kendi Reklamını Yapan	2,81	,286/-,966	(,80)						
2.Kötü Davranan	2,59	,817/,406	,464*	(,69)					
3.Öngörülmez	3,14	-,136/-,466	,488*	,394*	(,73)				
4.Narsist	3,04	,023/,852	,565*	,372*	,493*	(,77)			
5.Otoriter	3,11	-,065/-,428	,463*	,309*	,456*	,525*	(,79)		
6.Toksik Lider (Genel)	2,94	,197/-,552	,816*	,676*	,741*	,797*	,714*	(,88)	
7.Tükenmişlik	2,43	,410/-,257	,612*	,459*	,366*	,591*	,433*	,674*	(,86)

*p<0.01, Parantez içerisindeki değerler güvenilirlik katsayılarıdır.

Öncelikle faktörlerin ortalama puanları üzerinden yapılan analizde, faktörlerin çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 1 aralığında olduğu görülmektedir. Bu değerler arasında yer alan verilerin normal dağılıma uygun olduğu kabul edilmektedir (Morgan vd. 2004: 54). Örneklem hacmi de normal dağılıma uygunluk açısından yeterli düzeydedir. Bu nedenle ortalamalar üzerinden de çıkarımlar ve yorumlar yapılabilir. Toksik liderlik değişkenine katılımcıların verdiği cevapların genel ortalaması 2,43'tür. Toksik liderliğin alt boyutlarından öngörülmez liderlik ortalaması (3,14) en yüksek olan boyuttur. İkinci yüksek ortalamaya sahip olan boyut ise 3,11 değeriyle otoriter liderdir. Diğer alt boyutların ortalaması ise, narsist lider 3,04, kendi reklamını yapan lider 2,81, kötü davranan lider 2,59 olarak hesaplanmıştır. Çalışanların tükenmişlik düzeyi ortalama puanı ise 2,43 ile orta düzeyde olarak gerçekleşmiştir. Korelasyon analizi sonuçlarına göre toksik liderliğin alt boyutları olan kendi reklamını yapan, kötü davranan, öngörülmez, narsist ve otoriter lider bağımsız değişkenleri ile bağımlı değişken olan tükenmişlik ile pozitif yönlü anlamlı ilişkiler bulunmaktadır. Buna göre, değişkenler arasındaki en yüksek ilişkinin toksik liderliğin kendi reklamını yapan lider boyutu ile tükenmişlik arasında ($r:0,612$) ile gerçekleştiği görülmektedir.

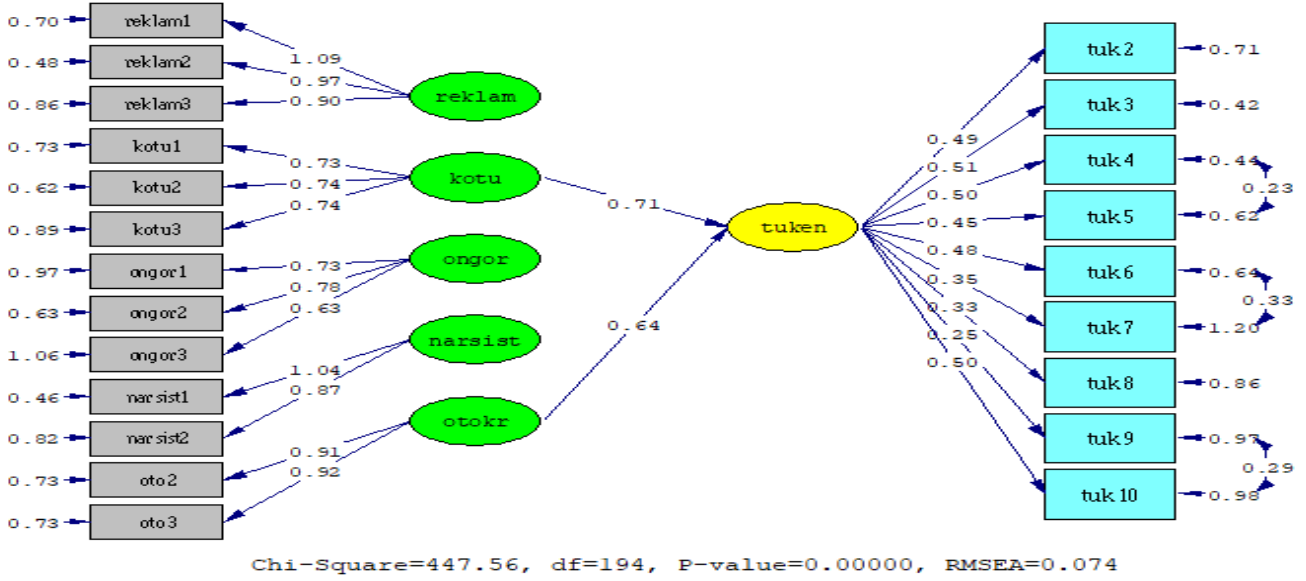
Anlamlı korelasyon bulgularını tespit ettikten sonra hipotezlerin testine yönelik regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Bu analiz yapısal eşitlik modellemesi aracılığıyla yapılmış ve bulgular doğrudan ilgili path (yol)

diyagramının çıktısı (output) dosyası ile Şekil 3'de verilmiştir. Yolların üzerinde bulunan değerler regresyon analizindeki bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisini gösteren beta katsayılarını ifade etmektedir.

Bağımsız değişkeni kendi reklamını yapan, kötü davranan, öngörülmez, narsist ve otoriter lider, bağımlı değişkeni tükenmişlik temsil etmektedir. Regresyon modelinin yapısal eşitlik modellemesi aracılığı ile kurulması, bu modelin; faktör analizi, korelasyon analizi ve regresyon analizini aynı anda gerçekleştirmesinden kaynaklanan "hata payının daha düşük olacağı" varsayımı nedeniyledir. Yol diyagramı kurulan bir modeldeki değişkenler arasındaki nedensel olan ve olmayan ilişkileri göstermesi, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkileri açıklayacak en iyi model ile veri uyumu araştırması nedeniyle tercih edilmiştir. Araştırma modeli için elde edilen yol diyagramı Şekil 3'de görülmektedir.

Öncelikle modelin uyum istatistikleri incelenmiş ve yeterli uyum değerlerini yakaladığı görülmüştür. Veriler ile oluşturulan model birbiri ile uyum göstermiştir. Model uyum istatistikleri Ki-Kare/sd:447.56/193=2.31, RMSEA: 0.074, $p<0.00000$, NFI: 0.94, NNFI: 0.96, CFI: 0.96, GFI: 0.86, AGFI: 0.81, RMR: 0.083, SRMR: 0.60 şeklindedir. Bu değerler Tablo2'de belirtilen referans değerlere göre modelin geneline ait uyum iyiliği sonuçlarının kabul edilebilir düzeyde olduğunu göstermektedir.

Şekil 3. Veri Analizi Sonucu Araştırma Modeli

Modele bakıldığında tekstil çalışanlarının yöneticilerinin davranışlarını kötü davranış olarak algılamaları, tükenmişliklerini ($\beta=0.71$, $t=3.94$) pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkilemektedir. Bir başka ifadeyle çalışanların liderlerinin kötü davranmalarına yönelik algı düzeyleri yükseldikçe tükenmişlik algı düzeyleri de yükselmektedir. Bu sonuca göre H_2 hipotezi doğrulanmıştır. Otokratik liderlik algısı ile tükenmişlik düzeyi algısı arasındaki etki ile ilgili olarak varsayılan H_3 hipotezi ile ilgili sonuçlara bakıldığında, bu hipotez de doğrulanmıştır. Çalışanların yöneticilerinin davranışlarını otokratik olarak algılaması ile tükenmişlik düzeyleri arasında doğrusal, pozitif yönlü ve anlamlı bir etki olduğu görülmektedir ($\beta=-0.64$, $t=-3.54$). Bir başka ifadeyle, çalışanların otokratik liderliğe ilişkin toksik liderlik algısı yükseldikçe tükenmişlik düzeyleri de yükselmektedir. Ancak, toksik liderliğin kendi reklamını yapan lider, öngörülmez lider, narsist lider boyutları ile tükenmişlik düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir etki bulunamamıştır. Bu nedenle, H_1 , H_3 ve H_4 hipotezleri yanlıştır.

Bu bulguların yanında toksik liderliğin boyutlarının çalışanların tükenmişlik düzeyi üzerindeki değişimin % kaçını açıklayabildiğini yorumlayabilmek adına R^2 değeri yorumlanmıştır. Yapısal eşitlik modellemesi sonucu oluşan denklem aşağıda verilmiştir:

$$\text{tuken} = 0.71 \cdot \text{kotu} + 0.64 \cdot \text{otokr}, R^2 = 0,61$$

(0.18)   (0.18)
3.94   3.54

Yukarıda verilen denklemden de anlaşılacağı üzere, tükenmişlik üzerinde en yüksek etki toksik liderliğin kötü davranan lider boyutu olmuştur. Çalışanların tükenmişlik düzeylerinin %61'i toksik liderliğin kötü davranan lider ve otokratik lider alt boyutları tarafından açıklanmaktadır. İstatistiksel olarak kontrol değişkeni olarak kabul edilen bu demografik değişkenlerin bağımlı değişkene olan etkilerinin arındırılması ve çalışılan bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkilerinin daha sağlıklı ve gerçekçi elde edilmesi amaçlanmıştır. Bulgulara göre araştırmanın örneklemini oluşturanların demografik değişkenlerin

çalışanların tükenmişlik düzeyleri üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı, bağımsız ve bağımlı değişken arasındaki etkiyi de anlamlı olarak etkilemediği ortaya konulmuştur.

4. Sonuç ve Öneriler

Liderlerin en önemli görevi, işletme çalışanlarının bilgi ve yeteneklerinden en iyi şekilde yararlanarak verimliliğini ve performansını artırırken aynı zamanda onların motivasyonlarını ve duygularını da pozitif yönde etkilemeye çalışmaktır. Liderlikle ilgili pek çok araştırmanın sonuçları da liderin davranışlarının çalışanların işletme içi ve dışı duygulanımlarını ve davranışlarını önemli oranda etkilediğini göstermektedir.

Çalışanların işe ve işletmeye karşı duygu ve tutumlarının bir göstergesi de onların tükenmişlik düzeyleridir. Liderin olumsuz davranışları, işletmeyi ve çalışanları doğrudan etkilemektedir. Buradan hareketle yapılan bu çalışmada, çalışanların toksik liderlik algıları ile tükenmişlik düzeylerini belirlemek ve liderlik tarzları ile tükenmişlik arasında bir ilişkinin olup olmadığı araştırılmıştır. Araştırmanın neticesinde toksik liderlik davranışları gösteren liderler çalışanların tükenmişlik düzeylerini de artırmaktadır. Bununla birlikte toksik liderliğin, kötü davranma ve otokratik davranma alt boyutları ile çalışanların tükenmişlik düzeyleri arasında anlamlı ve pozitif yönlü ilişkiler bulunmuştur. Kendi reklamlarını yapma, öngörülmez olma ve narsist davranma boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Tükenmişlik düzeyi ile anlamlı ilişkisi olduğu tespit edilen toksik liderliğin kötü davranma ve otokratik davranma boyutlarının bu ilişkinin açıklayıcısı olması üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur. Her ne kadar toksik liderliğin tüm boyutları toksik liderin davranışlarını tanımlasa da, ilişki bulunan iki boyutun doğrudan çalışana yönlendirildiği algısına sebep olacak davranışları içerdiği, kendi reklamlarını yapma, öngörülmez olma ve narsist davranma boyutlarının ise yine davranışları tanımlamakla birlikte, aynı zamanda kişilik özelliği olmasından dolayı

toksik liderin genel olarak davranış tarzını ifade ettiği değerlendirilmektedir. Bir başka ifadeyle, kötü davranma ve otokratik davranma boyutunda liderin davranışlarının çalışan tarafından doğrudan hedefinin kendisi olduğu duygusuna kapılmasına neden olabilecek davranış algısını doğurabilecektir. Bunun sebebinin ise, davranışların doğrudan kendine karşı yapıldığı hissiyle, yönetici tarafından sergilenen toksik liderlik davranışlarının tükenmenin nedenleri arasında sayılan çalışanın zarar görmesi, yok sayılması, güven kaybına neden olması, eşitsizlik ve yabancılaşma algısının oluşması, değersizleştirme gibi algıların ortaya çıkmasını sağlamasından kaynaklanabileceği değerlendirilmektedir.

Önceki yıllarda yapılan araştırmaların sonuçları incelendiğinde, Güldü ve Esentürk Aksu'nun (2016: 105) yapmış olduğu araştırmada toksik liderlik doğrudan araştırılmasa da, yıkıcı liderlik tarzları arasında çalışanlar açısından tükenmişlik anlamlı bir etki oluşturduğu belirtilmiştir. Nitekim araştırmacılar, yıkıcı liderliğin aşırı otoriterlik boyutu ile çalışanların tükenmişlik düzeyleri arasında önemli bir ($R^2=0,14$) açıklayıcılığı rapor edilmiştir. Öğrenciler üzerinde yapılan bir başka araştırmada da liderin olumsuz algılanan davranışlarının çalışanların tükenmişlik düzeyleri ile zayıf da olsa ($r=-0,05$) negatif ilişkili olduğu tespit edilmiştir (Johansen ve Platek, 2017: 4). 11 işletmeden 1200 tam zamanlı çalışan üzerinde yapılan bir başka çalışmada ise, toksik iş çevresi ile tükenmişlik arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişki ($r=0,45$) bulunmuştur (McCulloch, 2016: 40). Yukarıda belirtilen araştırma sonuçları ile tekstil sektöründe çalışan mavi yakalı çalışanlar üzerinde yürütülen bu araştırmanın sonuçlarının birbirini desteklediği görülmektedir.

Bu türden davranışlar sergileyen yöneticiler işletmeler açısından oldukça büyük sorunların ortaya çıkmasına neden olacaktır. Psikolojik sağlık, örgütsel adalet, güçlendirme, iş yeri nezaketsizliği, psikolojik sermaye, kariyer değerleri, mobbing ve örgütsel güven gibi birçok değişkenin çalışanların tükenmişliği üzerinde etkili olduğu, tükenmişliğin ise, işe yabancılaşma, işten ayrılma niyeti, iş-aile çatışması, iş tatmini, kalite, örgütsel bağlılık, performans ve verimlilik gibi değişken üzerinde etkili olduğu yapılan araştırmalardan öğrenilmektedir. Liderlik tarzının da çalışanların tükenmişlik düzeylerini etkilediği, önceki çalışmalarda belirtilmekle birlikte, yapılan bu araştırmayla da sonuçlar desteklenmektedir.

Liderlerin davranışlarının çalışan tarafından yakından takip edildiğinden hareketle, toksik liderlik olarak algılanacak davranışlarından sakınılması, daha fazla demokratik ve katılımcı yönetim anlayışının benimsenmesi, tükenmişlik hissini ortaya çıkarmasına ve dolayısıyla çalışanların çalıştıkları işletmede çalışmaktan memnun olmalarına, verimlilik ve performanslarında kayda değer artış yaşanmasına, mal veya hizmetin kalitesinde yükselmeye beraberinde getirecektir.

Araştırmanın uygulama alanı değerlendirildiğinde, bazı kısıtlarının olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bunlardan ilki zaman ve maliyet kısıtıdır. Boylamsal çalışmaların yapılmasının, yukarıda belirtilen öncül ve sonuçların birlikte ele alınarak daha fazla değişkenin araştırmaya dâhil edilmesinin, farklı meslek grupları ve sektörlerde tekrarlanmasının ve nitel araştırmalarla desteklenmesinin

araştırmadan genellenebilir sonuçlar ortaya çıkarma olasılığını artıracaktır.

Kaynakça

- Anderson, J. C., & Gerbing, D. W. (1984). The effect of sampling error on convergence, improper solutions, and goodness-of-fit indices for maximum likelihood confirmatory factor analysis. *Psychometrika*, 49(2): 155-173.
- Arı, G., & Bal, E. (2008). Tükenmişlik Kavramı: Birey ve Örgütler Açısından Önemi. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 136-138.
- Ashforth, B. (1994). Petty tyranny in organizations. *Human relations*, 47(7), 755-778.
- Avşaroğlu, S., Deniz, M. E., & Kahraman, A. (2005). Teknik öğretmenlerde yaşam doyumu iş doyumu ve mesleki tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14), 115-129.
- Ay, F. A., & Filizöz, B. (2011). A Research On The Relationships Between Mobbing And Burnout In Organizations. *Social Sciences*, 6(2), 229-241.
- Çetin, F., Basim, H. N., & Aydoğan, O. (2011). Örgütsel Bağlılığın Tükenmişlik İle İlişkisi: Öğretmenler Üzerine Bir Arastırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (25), 61.
- Çetinkaya, H. (2017). *Okul yöneticilerinin toksik (zehirli) liderlik davranışları ile öğretmenlerin tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişki*. Yüksek Lisans Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Çimen, M., & Ergin, C. (2001). Türk Silahlı Kuvvetleri Sağlık Personelinin Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi. *Gülhane Tıp Dergisi*, 43(2), 169-176.
- Dolgun, U. (2005). Çalışma Yaşamında Gözetim. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (49), 507-539.
- Durna, U. (2004). Stres, A ve B tipi kişilik yapısı ve bunlar arasındaki ilişki üzerine bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 191-206.
- Freudenberger, H. J. (1974). Staff burn-out. *Journal of social issues*, 30(1), 159-165.
- Glad, B. (2002). Why tyrants go too far: Malignant narcissism and absolute power. *Political Psychology*, 23(1), 1-2.
- Goldman, A. (2006). High Toxicity Leadership: Borderline Personality Disorder and The Dysfunctional Organization. *Journal of Managerial Psychology*, 21(8), 733-746.
- Güldü, Ö., & Esentürk Aksu, N. (2016). Yıkıcı Liderlik Algısı ve Mesleki Tükenmişlik Arasındaki İlişkide Olumsuz Duygu-Durumun Aracı Rolü. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 7(2), 91-113.
- İzğüden, D., Eroymak, S., & Erdem, R. (2016). Sağlık Kurumlarında Görülen Toksik Liderlik Davranışları: Bir

- Üniversite Hastanesi Örneği. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016, 262-276.
- Jackson, S. E., Schwab, R. L., & Schuler, R. S. (1986). Toward an understanding of the burnout phenomenon. *Journal of applied psychology*, 71(4), 630.
- Johansen, R.B., & Platek, T. A. (2017). Running Head: Destructive Leader Behavior In The Norwegian Armed Forces. *Arts and Social Sciences Journal*, 8(2), 1-7.
- Jöreskog, K., & Sörbom, D. (1993). *LISREL 8: Structural equation modeling with the simplis command language*. Scientific Software International Inc.: Chicago, IL.
- Kalia, M. (2002). Assessing The Economic Impact of Stress-The Modern Day Hidden Epidemic. *Metabolism*, 51(6), 49-53.
- Karacaoğlu, K., & Çetin, İ. (2015). İş Yükü Ve Rol Belirsizliğinin Çalışanların Tükenmişlik Düzeyleri Üzerine Etkisi: Afad Örneği. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 5(1), 46-69.
- Karahan, Ş., & Balat, G. U. (2011). Özel Eğitim Okullarında Çalışan Eğitimcilerin Öz-Yeterlik Algılarının ve Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29(29), 1-14.
- Kaşlı, M. (2009). *Otel İşletmelerinde İş Görenlerin Kişilik Özellikleri, Lider-Üye Etkileşimi ve Tükenmişlik İlişkisinin İncelenmesi*. Doktora Tezi. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi.
- Kaya, U., & Özhan, Ç. (2012). Duygusal Emek ve Tükenmişlik İlişkisi: Turist Rehberleri Üzerine Bir Araştırma. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 3(2), 109-130.
- Kellerman, B. (2004). *Bad leadership: What it is, how it happens, why it matters*. Boston: Harvard Business Press.
- Kırbaç, M. (2013). *Eğitim Örgütlerinde Toksik Liderlik*. Yüksek Lisans Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Kline, R. B. (1998). *Principles and practice of structural equation modeling*. New York: Guilford Press.
- Koçel, T. (2015). *İşletme Yöneticiliği*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Lipman-Blumen, J. (2005). Toxic leadership: When grand illusions masquerade as noble visions. *Leader to Leader*, 36, 29-36.
- Lu, H., Ling, W., Wu, Y., & Liu, Y. (2012). A Chinese Perspective on the Content and Structure of Descriptive Leadership. *Chinese Management Studies*, 6(2), 271-283.
- Malach-Pines, A. (2005). The burnout measure, short version. *International Journal of Stress Management*, 12(1), 78.
- Maslach, C. (2003). Job burnout: New directions in research and intervention. *Current directions in psychological science*, 12(5), 189-192.
- Maslach, C., & Jackson, S. E. (1981). The measurement of experienced burnout. *Journal of organizational behavior*, 2(2), 99-113.
- McCormack, N., & Cotter, C. (2013). *Managing burnout in the workplace: A guide for information professionals*. Elsevier.
- McCulloch, A. (2016). *Toxic Work Environments*. Doctoral dissertation. Ottawa: Carleton University.
- Negruti, A., Hristova, P., & Larsen, K. S. (2015). *Positive Organizational Psychology: Advances in Creating Improved Workplaces and Employee Well-Being*. Kassel University Press GmbH..
- Özer, Ö., Ugurluoglu, Ö., Kahraman, G., & Avci, K. (2017). A Study on Toxic Leadership Perceptions of Healthcare Workers. *Global Business and Management Research*, 9(1), 12.
- Özler, D. E. (2015). *Örgütsel davranışta güncel konular*. İstanbul: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Padilla, A., Hogan, R., & Kaiser, R. B. (2007). The toxic triangle: Destructive leaders, susceptible followers, and conducive environments. *The Leadership Quarterly*, 18(3), 176-194.
- Polatçı, S. (2007). *Tükenmişlik Sendromu ve Tükenmişlik Sendromuna Etki Eden Faktörler: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Akademik Personeli Üzerinde Bir Analiz*. Yüksek Lisans Tezi. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Reyhanoğlu, M., & Akın, Ö. (2016). Toksik Liderlik Örgütsel Sağlığı Olumsuz Yönde Tetikler mi?. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 442-459.
- Schmidt, A. A. (2008). *Development and validation of the toxic leadership scale*. Master Thesis. University of Maryland, College Park.
- Şeşen, H. (2010). Adalet Algısının Tükenmişliğe Etkisi: İş Tatmininin Aracı Değişken Rolünün Yapısal Eşitlik Modeli İle Testi. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 9(2), 67-90.
- Tepper, B. J. (2000). Consequences of abusive supervision. *Academy of management journal*, 43(2), 178-190.
- Tümkaya, S., Sabahattin, Ç. A. M., & Çavuşoğlu, I. (2009). Tükenmişlik Ölçeği Kısa Versiyonu'nun Türkçe'ye Uyarlama Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 387-398.
- Vreja, L. O., Balan, S., & Bosca, L. C. (2016). Toxic Leadership. An Evolutionary Perspective. *Proceedings of the International Management Conference*, 10(1), 539-547.
- Whicker, M. L. (1996). *Toxic leaders: When organizations go bad*. Praeger Publishers.
- Yılmaz, A., & Ekici, S. (2006). Örgütsel yaşamda kamu çalışanlarının örgütsel stres kaynakları üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 31-58.

Araştırma Makalesi • Research Article

19. Yüzyılda Sivas'ın Sosyo-Ekonomik Durumu*

The Socio-Economic Situation of Sivas in the 19th Century

Sezgin Zabun^{a,**}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, 58140, Sivas/Türkiye.
ORCID: 0000-0003-2566-2513

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 03 Mayıs 2018
Düzeltilme tarihi: 21 Haziran 2018
Kabul tarihi: 24 Temmuz 2018

Anahtar Kelimeler:

Sivas'ın Sosyo-Ekonomisi
Sivas'ın Nüfusu
Temettuat Defterleri

ARTICLE INFO

Article history:

Received 03 May 2018
Received in revised form 21 June 2018
Accepted 24 July 2018

Keywords:

Sivas's Socio-Economy
Sivas's Population
Temettuat Notebooks

ÖZ

Sivas 1845 yılı Temettuat Defterleri kayıtlarına göre çoğunlukla Türk, Ermeni, Rum ve Kıpti nüfusuna sahiptir. Bu unsurların Müslüman ve Hıristiyan oldukları bilinmektedir. Mesleklerinden Müslüman ve Hıristiyan din adamı oldukları anlaşılan kimseler kayıtlıdır. Sivas'ta ikamet edenlerden yetişkin erkeklerin esnaf, zanaatkar veya çiftçi oldukları, çocukların ise çıraklığa verildikleri ve ücretleri olduğu tespit edilmiştir. Gayrimüslimlerin tamamının zanaatkar veya esnaf oldukları, çiftçilik ve hayvancılık ile uğraşanların yok denecek kadar az olduğu tespit edilmiştir. Askerlikle alakalı olanların tamamı Müslümandır. Ziraat ile uğraşanların çoğu aynı zamanda arabacılık yapmaktadır. Çiftçilik yapanlar daha çok buğday, arpa, fiğ ekmektedir. Sadece Gökçe Bostan Mahallesi'nde ikamet eden bazı çiftçilerin bu ürünlerin yanı sıra, tütün, afyon, susam ve börülce de ettikleri tespit edilmiştir.

ABSTRACT

According to the records of Temettuat Notebooks, in 1845, Sivas had mainly the population of Turkish, Armenian, Greek and Copt. It has been known that these elements were Muslims and Christians. There were also some people, who were known to be Muslim and Christian religious men, registered in the Notebook. It was discovered that the adult men living in Sivas were tradesmen, craftsmen or farmers, and the children were apprentice, who took salaries. On the other hand all the nonmuslim adult population were the craftsmen and tradesmen. There were only a few of them who were dealing with farming and stockbreeding. All the people who were related to the soldiership were Muslims. People dealing with agriculture were also dealing with carting. Farmers mostly dug wheat, barley and fiğ (a kind of plant, which is used to feed animals). People living in Gökçebostan district were also interested in digging tobacco, opium, sesame and kidney bean apart from those products.

1. Giriş

19. yüzyılın ilk yarısında Sivas ili sosyo-ekonomik durumunun incelenmesinin çeşitli sebepleri vardır. Tarih boyunca merkezi otorite için önemli bir şehir olan Sivas, ya başkent olmuş ya da bağlı bulunduğu devletin ikinci-üçüncü derecede önemli şehri olmuştur. Bunun sebepleri ise sahip olduğu coğrafi yapı, Anadolu'nun merkezi oluşu, yetiştirdiği zirai ürünler olmuştur. Tarih boyunca pek fazla işgale uğramamış, ancak güvenliğin tehdit altında olduğu dönemlerde göç almış, göç vermiştir.

Sivas, gerek Selçuklular döneminde gerek Osmanlılar döneminde bu önemini korumuş, Kurtuluş Savaşı sürecinde 4 Eylül Kongresi kararlarının alınmasına ev sahipliği yapmış, kurtuluş mücadelesinin güvenli hareket noktası olmuştur. Bugün de Türkiye Cumhuriyeti için önemli bir şehir, sahip olduğu yüzölçümü itibarıyla ülkenin ikinci büyük ilidir.

Temettuat Defterleri içerdiği bilgilerle yazıldığı döneme dair önemli istatistiki sonuçlara ulaşmayı mümkün kılmaktadır. Osmanlı taşrasının anlaşılmasına yönelik tahlili çalışmalara imkân veren iki defter serisine sahibiz. Bunlardan birincisi:

* Bu çalışma, 2008 yılında Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen “Temettuat Defterleri Kayıtlarına Göre XIX. Yüzyılda Sivas'ın Sosyo Ekonomik Yapısı” adlı Doktora tezinden türetilmiştir.

** Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: sezginzabun@cumhuriyet.edu.tr

Klasik Dönem Osmanlı tarihinde devlet yapılanmasında önemli bir yeri olan Tapu Tahrirleridir. Tımar sisteminin uygulanabilmesi için idarî, sosyal, ekonomik ve askerî düzenlemeleri yapmak amacıyla bölgelerin imkânlarını tespit etmiştir. İkincisi ise, Osmanlı Devleti'nin yenileşme döneminde (XIX. yy) düzenlenen defter serisidir ki düzenleniş tarzı ve içerisindeki bir kısım değişik öğelerle Klasik Dönem Tapu Tahrirlerinden ayrılan Temettüat Defterleridir. Temettüat Defterleri araştırmacılara bulunduğu döneme ve ait olduğu bölgeye ilişkin sosyo-ekonomik ve demografik yapı hakkında daha mükemmel ve teferruatlı bilgiler sunar. Temettüat, kelime anlamı itibarı ile Ş.Sami'nin Kamus-ı Türkî'sinde kâr etme, fayda görme olarak anlamlandırılmıştır. Temettü; meta kelimesinin tefa''ül babında mal, eşya, kazanç, kâr etme, fayda görme manasına gelir (Os-Ar, 2007)

Temettüat Defterleri 1840 ve 1845 yıllarında olmak üzere iki defa yazılmıştır. Defterlerin tasnifi ve kataloglamasında o tarihlerdeki idarî taksimat esas alınmıştır. Nüfus sayımıyla aynı zamanda, mülkiyeti tescil etmek ve böylece daha verimli ve sıhhatli bir vergi tarh ve tahakkuk sistemini gerçekleştirmek üzere mülk yazımı da yapılmıştır (Bernard, 1993: 91).

Defterler, içindeki bilgiler esas alınarak alfabetik olarak eyaletlere ayrılmıştır. Her eyalet de kendi içinde alfabetik olarak kazalara ayrılmıştır. Defterler H.1256-1261 /M. 1840-1845 tarihleri arasında toplam 17747 adettir. Bu defterler analitik envanter sistemine göre tasnif edilmiştir (BOA, 2000: 254).

Makalede kullanılan kavramlardan reaya kavramı hükümete itaat eden ve vergi veren halk manasına gelen raiyyetin cem'i dir. Osmanlılarda bir zamanlar İslam olsun olmasın bütün tebaaya halk arasında reaya denilirken sonraları yalnız gayrimüslimlere hasır ve tahsis edilmiştir (Pakalın, 1993: 14).

Katolikan kavramı ise büyük çoğunluğu Gregoryen Mezhebi'ne mensup Ermenilerden farklı olarak Katolik mezhebini tercih eden Ermeniler kastedilmektedir. Kıpti ise Avrupa'nın bazı cihetlerine Hint' ten gelerek yerleşen Çingenele verilmiş isim, Çingenedir (Türdav, 1992: 507).

Tarlalar için kullanılan kavramlardan mezru tarla; ekili tarla, gayri mezru tarla; ekili olmayan tarla anlamındadır. Herk ise tarlayı yeniden ekime hazırlamak için yapılan sürme ve temizleme faaliyetidir (Doğan, 1994: 591). Nadas ise hasattan sonra tarlayı sürerek bir dahaki ekim sezonuna kadar dinlenmeye terk etmektir.

2. 19. Yüzyılda Osmanlı'da Nüfus

19. yüzyılın başlarında Osmanlıların 1800 yılı sıralarındaki toplam nüfusu hakkında o dönemde yapılan tahminler 25-32 milyon arasında değişiyor. Batı, özellikle de Doğu Avrupa'da 18. yüzyıl ortasından sonra kaydedilen genellikle çarpıcı nüfus artışları, bir bütün olarak bakıldığında Osmanlı İmparatorluğu'nda görülmedi (İnalçık, 2000: 769).

Osmanlı Devleti'nin toprak kaybettiği ve göç aldığı bu yıllarda nüfus yoğunluğu arttı. 1830'dan evvel nüfus muhtemelen azalmıştı; fakat 1830'dan sonra kompleks faktörlerin bir araya gelmesiyle hatırı sayılır bir şekilde çoğaldı. Bu faktörlerin arasında hastalıkların azalması, sıhhi şartların iyileşmesi, emniyet, nakliyat ve münakale ve

imparatorluğa büyük sayıda göçmenin gelmesi sayılabilir (İnalçık, 2000: 903).

1831 yılı rakamlarına göre Sivas merkezinde Müslüman hane sayısı 1721, gayrimüslim hane sayısı 1780'dir. Toplam 3501 hanedir (Savaş, 1992: 35). 5 katsayısını esas aldığımızda toplam nüfusun 17505 olduğunu kabul edebiliriz.

Tablo 1. Osmanlı Devleti'nde Nüfus (1820 – 1914) (milyon)

Tarih	Balkanlar	Anadolu	Toplam
1820-40	9,2	*	*
1831	10,7	*	*
1844-56	15,5	10,7	35,4
1867	18,5	12,8	40,0 (Mısır dâhil)
1870	10	*	*
1872-74	14,8	9,4	29,0 (Mısır hariç)
1884	4,8	9,8	19,0 (Mısır hariç)
1980'lar	6,3	*	*
1894	*	*	27,0 (Mısır hariç)
1897	5,6	11,4	29,0 (Mısır hariç)
1906	*	*	21,0 (Mısır hariç)
1914	1,9	12,5	21,0 (Mısır hariç)

* Veri temin edilememiştir.

Kaynak: İnalçık, 2000: 903)

3. Nüfusun Şehir ve Kırsal Alanlara Göre Dağılımı

Osmanlı geleneksel üretim alanlarında geleneksel yöntemlerle üretim yaptığı için üretim içinde en önemli yeri ziraat ve hayvancılık işgal ediyordu. Bu nedenle Osmanlıların çoğu zirai bölgelerde yaşıyorlardı. Bunların nüfus içindeki nispeti % 80 civarındaydı. Nüfusun şehirlerle kırsal bölgeler arasında dağılımı yüzyıl zarfında biraz değişti. 1840 ile 1913 yılları arasında şehir nüfusunun nispeti % 17'den % 22'ye çıktı (İnalçık, 2000: 905). Sivas'ta da durum daha farklı değildi, temel üretim faaliyeti ziraat ve hayvancılıktı. Bu durum şehir merkezi için bile geçerliydi.

Sivas'ta nüfusun kadın-erkek arasındaki dağılımı konusunda kayda değer bir fark kaydına rastlanmamıştır. Kemal Karpat'ın eserindeki oranlar birbirine oldukça yakındır. (% 51.03 erkek, % 48.97 kadın)

Tablo 2. Osmanlı Devleti'nde Bazı İllerde Nüfusun Cinsiyete Göre Dağılımı

Şehir	Erkek	Kadın
Edirne	45.57	54.43
Erzurum	44.78	55.22
Ankara	50.58	49.42
Dersaadet	47.85	52.15
Sivas	51.03	48.97
Trabzon	52.66	47.34
Konya	50.63	49.37

Kaynak: Karpat (1985:211)

4. 1845'te Sivas'ta Demografik Yapı

1845'te Sivas Temettüat kayıtlarına göre Sivas'ta tespit edilmiş mahalle sayısı 59'dur. Adına kayıt bulunan Katolik

Mahallesi'nde yalnızca 2 hanenin kayıtları vardır. Kayıtlar incelendiğinde bu iki hanenin Köhneçivan Mahallesi'nde de kayıtlı olduğu görülmüş ve mükerrer olmaması için ayrı bir mahalle olarak değerlendirilmemiştir. Yine Bazar Mahallesi adına kayıtlar ve Baldırpazarı Mahallesi kayıtları örtüşüyor olması sebebiyle yine mükerrer olmaması için dikkate alınmamıştır.

Sivas, 1831 nüfus sayım sonuçlarını içeren 59 mahalleden oluşmakta idi. Bunlardan yirmisi sadece Müslüman nüfusun yaşadığı kesimini oluşturuyordu. Bunlar, Hamirkesen, Billur, Hacı Mehmed, Zaviye-i Ali Baba, Zaviye-i Abdülvahhab, Sofu Himmet, Kılağuz, Gök Hüsam, Hoca Hüsam, Küçük Kenisa, Kale-i Atik, Zilkar, Şemsi Ferraş, Şeyh Çoban, Gök Medrese, Ali Çavuş Hoca, Kabala, Abdülkerim, Ganem ve Yahya Bey Mahalleleri idi. Buna mukabil Kilise Mahallesi şehrin sadece gayrimüslim nüfusun meskûn olduğu tek kesimi durumunda bulunuyordu (Gökçe, 2007). Tablo 4'e bakıldığında Ek 1'deki verilerle büyük ölçüde örtüştüğü görülecektir. Kilise Mahallesi yok ancak Ek 1'de tamamen Müslümanların ikamet ettiği belirtilen Küçük Kenisa Mahallesi'nde 85 hane gayrimüslim ikamet etmektedir.

Ek 1'e göre 3024 Türk-Müslüman, 26 Kipti -Müslüman olmak üzere toplam 3050 Müslüman hane mevcuttur. 1256 Ermeni, 39 Katolik, Rum olmak üzere toplam 1295 hane gayrimüslim mevcuttur. Genel toplam 4345 hanedir. Bu verilere göre nüfusun % 70,19'unu Müslümanlar, % 29,81'ini gayrimüslimler oluşturmaktadır. Şeriyye sicillerinde yer alan kayıtlara göre Sivas şehir nüfusu 1827'de 3833, 1831'de 3643 haneden ibaret idi. Tespit edilen bu hane sayısını (4345) genelde uygulanan 5 katsayısı ile çarparsak 21725 rakamına ulaşırız. 1831 sayımında Sivas şehrinde 12279 erkek nüfus tespit edilmiştir. Bunun % 67,21'ini (8253) Müslümanlar, % 32,78'ini (4026) gayrimüslimler oluşturmakta idi (Gökçe, 2007: 225).

Sayılan 12279 erkek sayısını, kadın nüfusunu da dikkate alarak 2 ile çarparsak 24558 rakamını buluruz. 1831 yılında 3643 hanede 24558 nüfus ikamet ediyorsa 1845'de 4345 hanede orantı kurulduğunda 29290 rakamına ulaşır. Böylece 1845 Temettüat Defterleri kayıtları dikkate alındığında tahmin edilen Sivas merkez nüfusu 29290'dır.

Sivas şehir merkezinde tespit edilmiş olan 8253 Müslüman erkek nüfusun % 37,54'ü (3099) 0-13, % 25,44'ü (2100) 13-30, % 12,44'ü (1027) 30-40, % 22,06'sı (1821) 40 ve üzeri yaşlarda bulunmaktadır. Yaş kategorilerinin dışında ayrıca kaydedilmiş olan, sayım sırasında askerlik ve sair sebeplerle dışarıda bulunanlar (206) ise % 2,49'luk bir kesimi oluşturmaktadır (Gökçe, 2007: 225).

Sivas merkez nüfusu 19. yüzyılın ilk yarısında şu şekildedir: 1827 tarihinde yaklaşık 18170; 1831 tarihinde ise 19235 rakamı, askeri gruplar, dul kadınlar ve kiracı zimmiler haricindeki şehir nüfusunu oluşturmuşlardır (Ünalın, 2004: 37).

5. Etnik, Dini Yapı

Sivas farklı etnik ve dini unsurlar barındırmaktaydı. Türk, Ermeni, Rum, Kipti, Kürt, Lezgi gibi etnik kimliğe atf yapan ifadelerin yanı sıra, Müslim, Gayrimüslim, katolikan gibi dini farklılıkları belirten ifadeler de rastlanmaktadır.

5.1. Etnik Yapı (Türk, Ermeni, Rum, Kipti vs.)

Sivas merkez temettüat kayıtlarına göre Sivas'ta 4345 hane ikamet etmektedir. 4345 hanenin 1256'sı Ermeni'dir. 26'sı Kiptiyan-i Müslim, 39 Katolikan-Rum, 3024 hane ise Türk'tür.

Sivas'ta Ermenilerin 1884 yılında yapılan nüfus sayımına göre şehir merkezindeki 23621 Müslüman'a karşılık 15073 nüfuslarının bulunması hiç de küçümsenecek bir rakam değildi (Aburşu, 1992: 56). 1884 yılına gelindiğinde Ermeni nüfusundaki artış dikkat çekicidir.

Ek 1'de Ermenilerin yerleşik oldukları mahalleler ve miktarları görülmektedir. Kiptiler ise Demircilerardı Mahallesi'nde 14 hane; Keçibula Mahallesi'nde 2 hane; Kırıcık Mahallesi'nde 3 hane ve Küçük Minare Mahallesi'nde ise 7 hane olmak üzere 4 mahallede toplam 26 hane olarak ikamet etmektedirler.

Bu verilere göre nüfusun % 69,59'unu Türkler oluşturmaktadır. Ermeniler toplam nüfusun % 28,91'ini, Kiptiler ise % 0,60'lık kısmını oluşturmaktadır. Rum veya Katolikan olarak kayıtlı olanlar ise %0,90'mı oluşturmaktadır.

Ekseriyetle zanaatkâr ve esnaf olan Ermenilerin şehirde hemen hemen hiç ziraatla uğraşmadıkları ve kayda değer hayvancılık da yapmadıkları söylenebilir. Kiptiler ise hemen hiçbiri için cizye kaydına rastlanmamıştır. Dolayısıyla tamamının Kiptiyan-ı Müslim olduğunu söyleyebiliriz. Kiptilerden sadece Demircilerardı Mahallesi'nde oturan 1 kişi için meslek kaydı belirtilmiş (Posta tatarı) diğerleri için meslek kaydı belirtilmemiştir. Paşa Bey Mahallesi'nde 1 hane için Arnavut, 1 başka hane için ise Abaza ifadesi kullanılmaktadır.

5.2. Dini Yapı

Sivas Temettüat Defterleri kayıtlarına göre 3050 hane Müslim, 1295 hane ise gayrimüslimdir. 3050 hane olan Müslümanlar için bir mezhep kaydı yoktur. Sadece bazı mahallelerin kayıtlarında Kipti Müslümanlar için Kiptiyan-ı Müslim ifadesi vardır. Kiptilerin tamamı 26 hanedir.

Gayrimüslimler için ise; Ermeniler için Ermeniyen ifadesi kullanılırken, 23 hane için Rum, 16 hane için ise Katolikan ifadesi kullanılmaktadır. Bu verilere göre nüfusun % 70,19'sinin Müslüman, % 29,81'i ise gayrimüslimdir. Bahtiyar Bostan Mahallesi'nde ikamet eden gayrimüslimlerden 11. hanede oturan kişinin çangoç, Baldır Pazarı Mahallesinde 47. hanede ikamet eden gayrimüslimin ise keşiş olduğu temettüat kayıtlarında görülmektedir.

6. Temel Faaliyetler

Sivas'ta tarım, hayvancılık, zanaatlar ve ticaret temel iktisadi faaliyetlerdir. Topraklar çok verimli olmasa da tarım şehirliliği için dahi temel iktisadi faaliyetlerdendir. Buzdolabı koşullarında süt ürünlerini saklamak ve ihtiyacı karşılamak mümkün olmadığı için hayvancılıkta yaygın iktisadi faaliyetlerdendir. Usta-çırak ilişkisiyle yetişmiş ve yetişmekte olan pek çok usta, kalfa, çırak, şakird mevcuttur. Sivas bahse konu dönemde önemli ticaret merkezlerindedir.

Tablo 3. 1845’de Temettuat Defterlerine Göre Gelir Dağılımı

Gelir Dağılım Tablosu				
Gelir Aralıkları	Hane Sayısı	Hane %	Gelir	Gelir %
0-50	280	6,45	2806	0,13
50-200	1122	25,83	170619	8,02
200-500	1913	44,02	624010	29,35
500-1000	668	15,37	454743	21,39
1000-2000	228	5,24	301637	14,18
2000+	134	3,08	572640	26,93
Toplam	4345	100	2126455	100

Tablo 3’te 1845 yılı temettuat kayıtlarına göre Sivas merkez kazada ikamet edenlerin hangi gelir aralığında ve gelirden ne ölçüde pay aldıkları görülmektedir. 0-50 kuruş gelir aralığında yer alan, toplam hane sayısının % 6,45’ini oluşturan 280 hane toplam gelirden sadece % 0,13 oranında pay almaktadır. Bu grupta yer alanların büyük çoğunluğunun geliri yoktur. Bu kişiler için ‘fakir’, ‘ihtiyar’ gibi ifadeler kullanılmaktadır.

50-200 kuruş gelir aralığında yer alan 1122 hane, toplam hanelerin %25,83’ünü oluştururken, gelirden yalnızca % 8,02 oranında pay alabilmektedirler. Bu verilerden hareketle nüfusun ¼’ünün gelirden % 8,02 pay aldıklarını söyleyebiliriz. 200-500 kuruş gelir aralığında yer alan 1913 hane, toplam hanelerin % 44,02’sini oluştururken, gelirden aldıkları pay, toplam gelir içinde % 29,35 oranında kalmaktadır. Orta sınıf diyebileceğimiz bu grupta nüfusun neredeyse yarısı yer alırken gelirden aldıkları pay düşük kalmaktadır.

500-1000 kuruş gelir aralığında yer alan 668 hane, toplam hane sayısının % 15,37’sini oluştururken, toplam gelirden % 21,39 oranında pay almaktadır. 1000-2000 kuruş gelir aralığındaki 228 hane, toplam hanelerinin % 5,24’ünü oluştururken, toplam gelirden % 14,18 oranında pay almaktadır. 2000 kuruş ve üzeri geliri olanlar 134 hanedirler. Toplam hanelerin % 3,08’ini oluştururken, toplam gelirden % 26,93 oranında pay almaktadırlar. Toplam hanelerin % 6,45’ini oluşturan en alt gelir grubundakiler için ‘şunun bunun ianesiyle geçinmekte olduğu’ kaydına sıkça rastlanmaktadır. Hane başına ortalama gelirin 490 kuruş olduğu dikkate alındığında, toplam hanelerin % 75’inden fazlasının ortalama gelirden daha düşük bir gelire sahip olduğunu söyleyebiliriz. Nüfusun yaklaşık % 25’i ise gelirin yaklaşık % 65’ini almaktadır. Gelir dağılımındaki adaletsizlik dikkat çekicidir. 2000 kuruş ve üzeri geliri olanların hemen hepsi tımar, mukataa ve vakıf geliri olanlardan oluşmaktadır.

Sivas’ta gelir dağılımı Tablo 3’te görüldüğü gibi iken Akdağmadeni köylerinde ortalama gelir 470,74 kuruştur (Akbulut, 2002: 56). Yine aynı dönemde Keçiözümlü’daki yıllık ortalama gelir 2211 kuruş ve bu da alım gücünün dolayısıyla refah seviyesinin yüksek oluşunun bir kanıtıdır (Özdemir, 2005: 58-59). Ankara’da toplam temettü 890320,5, vergisi 187964 kuruştur (Şenel, 2002: 215). Üsküp’te hane başına düşen gelir Müslümanlarda 554 kuruş iken gayrimüslimlerde 490’dır (Furat, 2001: 56).

7. 1845’te Sivas’ta Tarım

Osmanlı’da tarım geleneksel metotlarla yapıyordu. Toprak ve tohum ıslahı söz konusu değildi. Makineleşme olmadığı gibi demir sabanlar da söz konusu değildi. Verimi artırmak için sulama ve nadas yöntemi dışında yapılan bir uygulama yoktu. Bugün bile en ilkel aletlerle çalışan ve ağaç pullukla toprağın yüzeyini birazcık eşeleyerek tohumlarını atan Anadolu çiftçisinin inanılmaz geri kalmış çalışma yöntemleri, çok açık bir dil konuşmakta ve Türkiye’nin bir tarım ülkesi olma idealinden ne kadar geri kaldığını anlatmaktadır (Krause, 2005: 94).

7.1. Tarım Arazilerinin Ölçeği

1844 – 1845 yıllarında hemen her mahalleden ziraatçı, rençper, çiftçi olarak tespit edilmiştir, 1. derecede geçim kaynağı tarım olanlar mevcuttur.

Tablo 4. 1845’te Sivas’ta Tarımsal Alanlar ve Oranları

Alanlar	Dönüm	%
Ekili Alanlar	9792	52,21
Ekili Olmayan Alanlar	6059	32,30
Boz ve Hali Alanlar	1492	7,96
Herk Alanlar	688	3,67
Nadas Alanlar	166	0,89
Bostan	291	1,56
Bahçe	85	0,45
Çayır	101	0,54
Afyon Ekili Alanlar	7	0,03
Tütün Ekili Alanlar	10	0,05
Börülce Ekili Alanlar	9	0,04
Susam Ekili Alanlar	55	0,30
Toplam	18755	

Kaynak: Ek 3’teki veriler dikkate alınarak oluşturulmuştur.

Tablo 4’te görüldüğü gibi ekilebilir arazilerin % 52,21’i ekili alandır. Muhtemelen buğday, arpa, fiğ ekili alanlardır bunlar. % 32,30’u ekili olmayan alanlardır. % 3,67’si gelecek yıl için ekime hazırlanmış herk alanlarıdır. % 0,89’u ise önceki yıllarda ekilmiş dinlenmeğe bırakılan alanlardır. % 1,56’sı bostan olarak kullanılmaktadır. Buralarda sebze yetiştirilmektedir. % 0,45’i ise bahçe olarak kullanılmaktadır. % 0,54’ü çayır olarak kullanılan alanlardır. % 0,03’ü afyon ekili alanlar, % 0,05’i tütün ekili alanlar, % 0,04’ü börülce ekili alanlar ve % 0,30’u ise susam ekili alanlardır.

7.2. Tarım Gelirlerinin Kaynağı

Temettuat Defterleri kayıtlarında tarım arazilerinden hasat edilen mahsulün cinsi belirtilmemiştir. Sadece, belirlenen araziden bir yılda elde edilen mahsul için bedeli, kuruş cinsinden yazılmıştır. Sadece Gökçe Bostan Mahallesi’ne ait 14567 No.lu defterde afyon, tütün, börülce ve susam ekili araziler ve elde edilen gelir yine kuruş cinsinden yazılmıştır.

Tablo 5. 1845'te Sivas'ta Tarımsal Alanlardan Elde Edilen Gelirler ve Oranları

Ekili Alanlar	Elde Edilen Gelir (kuruş)	Tarım Geliri İçindeki Payı
Ekili Tarla	144.113	% 86,38
Bostan	15.159	% 9,08
Bahçe	3.600	% 2,17
Çayır	1.737	% 1,05
Afyon	570	% 0,34
Tütün	625	% 0,37
Börülce	240	% 0,14
Susam	790	% 0,47
Toplam	166.834	% 100

Kaynak: Ek 3'teki veriler dikkate alınarak oluşturulmuştur.

Tablo 5'te görüldüğü gibi tarım gelirlerinin % 86,38'i ekili tarlalardan elde edilmektedir. Temettüat Defterlerinden tek tek belirtilmemiş olmakla birlikte hisse ödemelerinde en çok geçen buğday, arpa, fiğdir. Tarım gelirleri içinde en büyük 2. payı % 9,08 ile bostan gelirleri sağlamaktadırlar. Ekili tarlalar ve bostan arazilerinden elde edilen gelirler, toplam tarım gelirlerinin % 95,46'sını oluşturmaktadır.

Mesleği bostancı olarak geçenler de hemen hemen her mahallede birkaç kişidir. Buradan da anlıyoruz ki bu işi yapanlar günümüz manavları gibidir. Ancak günümüz manavlarından farkı ürünleri kendilerinin yetiştirip kendilerinin satmasıdır. Gökçe Bostan Mahallesi'nde afyon, tütün, susam ve börülce yetiştiriliyor olması dikkat çekicidir. Günümüzde bu ürünler Sivas'ta yetiştirilmemektedir.

8. 1845'te Sivas'ta Hayvancılık

Kayıtlara göre Sivas'ta büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık yapılmaktadır. Kayıtlarda üzerinden gelir elde edilen sağmal hayvanlar ve kısır olanlar ile binek ve yük hayvanı olarak kullanılan at, katır ve eşek kayıtları da mevcuttur.

1845'te Sivas'ta 1121 sağmal inek, 88 kısır inek, 21 sağmal camız ineği, 3 kısır camız ineği mevcuttur. 2865 sağmal koyun, 160 kısır koyun, 1504 sağmal keçi, 77 kısır keçi mevcuttur. Kuzu ve oğlak sayıları arasındaki çelişki bu konudaki gerekli titizliğin gösterilmediği şeklinde yorumlanabilir. Ya da kuzu ve oğlakların ölüm oranı çok yüksek olabilir. 45 tosun, 46 düve kaydı vardır. 876 adet yani 438 çift öküz vardır. Koşum camızı 37 çifttir. 150 at veya katır, 306 eşek olduğu da tespit edilmiştir. Hayvancılıktan elde edilen toplam gelir 58679 kuruştur. Hayvancılığın toplam gelir içindeki oranı %2,75'dir.

Ek 4'teki verilerden anlaşıldığı gibi Sivas merkezinde ciddi bir hayvancılık söz konusu değildir. Çiftçilik ve hayvancılık tarımda oldukça eski uzmanlık dallarıdır. Bu uzmanlaşmanın sonucu olarak çiftçiliğe ağırlık veren yöreler ihtiyaç duydukları çift, çekim ve besin hayvanlarını, hayvancılığa yönelmiş olan bölgelerden sağlıyorlar. Nitekim Osmanlı Devleti'nde çiftçiliğe ağırlık verilen Sivas, Ankara ve Konya gibi vilayetler hayvan ihtiyaçlarını hayvancılığın gelişmiş olduğu Erzurum'dan gideriyorlardı.

Tablo 6. 1845'te Sivas'ta Hayvancılık Gelir Tablosu

Cinsi	Adet	Gelir	%
Sağmal İnek	1214	22956	39,12
Sağmal Koyun	2865	16851	28,72
Sağmal Keçi	1504	6062	10,33
Koşum Öküzü	876	5850	9,97
Koşum Camızı	74	690	1,18
Diğer	6270	10,68	
Toplam	58679	100	

Kaynak: Güran (1998:100)

9. 1845'de Sivas'ta Esnaf

Sivas'ta tarım, hayvancılık ve zanaatlar temel iktisadi faaliyetlerdir. Usta-çırak ilişkisiyle yetişmiş pek çok iş kolunda usta, kalfa, çırak, şakird mevcuttur. Ayrıca Sivas bahse konu dönemde önemli ticaret merkezlerindedir.

Kendisini esnaf zanaatkâr olarak tanımlayabildiğimiz hane reislerinin sayısı 2877'dir. Bu rakam toplam hane sayısı olan 4345'in % 66,21'ini oluşturmaktadır. Esnaf gruplarının dışında kalanlar, ilim adamları, din adamları, askerler ve mesleği olmayanlardan oluşmaktadırlar.

Aydınlanma ve ısınma sektöründe 21 hane reisi çalışmaktadır. Bu grupta; balmumcular, oduncular, baltacılar ve mumcular tasnif edilmiştir. Toplam esnaf grupları içinde % 0,75 oranındadırlar. Esnafın verdiği toplam vergi içinde paylarına düşen vergi yükü % 0,79 oranındadır.

Dericilik sektöründe 263 hane reisi çalışmaktadır. Bu grupta; çizmeciler, çizmeci halfaları, debbağlar, debbağ şakirtleri, eskiciler, göncüler, kavaflar, saraçlar, tabaklar, tabak çırakları, tabak ustaları, yemeniciler, pabuççu kalfaları ve mesciler yer almaktadır. Dericilik sektöründe çalışan hane reisleri, esnaf ve zanaatkârların % 9,27 oluşturmaktadır. Toplam esnaf gelirleri içindeki aldıkları gelirin oranı % 9,17'dir. Verdikleri vergi ise % 9,25 oranındadır. Gelir oranı ve vergi yükü arasındaki uyum dikkat çekicidir.

Eşya üreten ve satanlar grubunda 290 hane reisi çalışmaktadır. Bu grupta; bakırcılar, bıçakçılar, çadırcılar, demirciler, dibekçiler, eyerciler, elekçiler, has butçular, hasırcılar, kalaycılar, kaltakçılar, kapancılar, kazancılar, keçeciler, kılınççılar, körükçüler, kundakçılar, kundakçı kalfaları, kuyumcular, küfeciler, lüleçiler, nakkaşlar, nalçacılar, obacılar, pürenciler, saatçiler, sandıkçılar, semerciler, tüfengçiler, dibekçi kalfaları, çubukçular ve nalçacı çırakları yer almaktadır. Eşya üreten ve satanlar grubunda tasnif edilenlerin toplam esnaf grubuna % 10,22'dir. Bu grubun toplam esnaf gelirlerinden aldığı pay % 14,22 iken esnafın verdiği vergi içindeki vergi yükü % 13,75'dir. Gelir vergi ilişkisinde az da olsa lehlerinde bir durum görülmektedir.

Gıda üreten ve satanlar grubunda 352 hane reisi çalışmaktadır. Bu grup hizmet satanlardan sonra en kalabalık esnaf grubunu oluşturmaktadır. Bu grupta; attarlar, bakkallar, bakkal işçileri, balıkçılar, bostancılar, börekçiler, börekçi kalfaları, duhancılar, ekmekçiler, kahveciler,

kahveci kalfaları, kasaplar, kasap hademeleri, kasap sallakları, kebabçılar, kebabçı kalfaları, kelleciler, manavlar, manav ziyadecileri, sakalar, sebzeçiler, sığır cambazları,

Tablo 7. Esnafın Sektörler Arasında Dağılımı, Gelir Payları ve Vergi Yükleri

Sektörler	Hane Sayısı	Toplam Esnaf İçin % Oranı	Vergi	Toplam Vergi içinde Oranı	Temettuat	Toplam Esnaf Temattuatı içindeki % oranı	Vergi Yüzdü %	Gelir Payı %
Aydınlanma ve Isınma	21	0.75	640	0.68	7526	0.77	0.40	0.35
Dericilik	263	9.27	8638	9.25	88948	9.17	5.53	4.19
Eşya Üreten ve Satanlar	290	10.22	12835	13.75	137923	14.22	8.21	6.50
Gıda Üreten ve Satanlar	352	12.41	14928	16.00	143870	14.84	9.55	6.78
Giyim Eşyası Üreten ve Satanlar	345	12.16	18143	19.44	195987	20.22	11.61	9.24
Hizmet Satanlar	1210	42.66	26051	27.92	266358	27.48	16.67	12.56
İnşaat	150	5.28	5432	5.82	61026	6.29	3.47	2.88
Nakliye	176	6.20	5854	6.27	59259	6.11	3.74	2.79
Diğer	30	1.05	810	0.87	8732	0.90	0.52	0.41
Toplam	2837	100	93331	100	969629	100	59.7	45.74

Kaynak: Sivas Temettuat Defterlerindeki veriler dikkate alınarak oluşturulmuştur.

süreççiler, şerbetçiler, tuzcular, yağcılar, kelleci ameleleri, değirmenciler ve pekmezciler yer almaktadırlar. Gıda üreten ve satanlar grubunda yer alanlar toplam esnafın arasında % 12.41 oranındadır. Esnafın toplam gelirleri içindeki payların % 14.84, toplam vergi içindeki oranları ise % 16.00'dir.

Giyim eşyası üreten ve satanlar grubunda 345 hane reis çalışmaktadır. Bu grupta; abacılar, abacı kalfaları, pabuççular, basmacılar, basmacı halfaları, bezzazlar, bezzaz ameleleri, çarıkçılar, çıkırıkçılar, çorapçılar, hallaçlar, kavukçular, kazazlar, kürkçüler, kürkçü ustaları, nalıncılar, oturakçılar, pembeciler, terziler ve terzi çırakları yer almaktadır. Giyim eşyası üreten ve satanlar toplam hane reisleri sayısının % 12.16'sını oluşturmaktadırlar. Toplam esnaf gelirlerinin % 20.22'sini almakta, verginin ise % 19.44'ünü ödemektedirler.

Hizmet satanlar sektörü, esnaf grupları arasında en yoğun sektör olarak dikkat çekmektedir. Esnaf gruplarının % 42.66'sını oluşturan bu grupta; ameleler, amele mandalar, azaplar, bekçiler, berberler, berber kalfaları, boyacılar, elvan boyacılar, cambazlar, çilingirler, davulcular, del lallar, hademeler, hamam hademeleri, hamam yanaşmaları, hancılar, hekimler, hizmetkârlar, ırgatlar, ip cambazlar, işçiler, kapıcılar, kavaslar, korucular, külhancılar, mavi boyacılar, mazmanlar, nalbantlar, natırlar, seraydarlar, sazende âşıklar, sefine ameleleri, seyisler, sünnetçiler, tebaalar, tellaklar, yanaşmalar, tatarlar, berber çırakları ve hamamcılar yer almaktadır.

Hizmet satanlar toplam esnaf grubunun % 42.66 iken toplam esnaf gelirlerinden % 27.48'ini almakta, toplam verginin ise % 27.92'ini vermektedirler. Bu verilerden hareketle araştırmaya konu olan dönemde emeğin ucuz olduğunu söyleyebiliriz. İnşaat sektöründe çalışanlar 150 hane reisidir. Toplam esnaf grubunun % 5.28'ini oluşturmaktadır. Bu grupta; çamurcular, çehkamlar, çehkam ustaları, çürükçüler, dülgerler, hakocular, hızarıcılar, kalıçlar, kirişçiler,

neccarlar, taşçılar, taşçı ameleleri, demirci çırakları, derziler, dülger çırakları ve doğramacılar yer almaktadır. İnşaatçılar grubunda yer alanlar toplam esnaf grubunun % 5.28'ini oluşturmaktadır. Toplam esnaf gelirlerinin % 6.29'unu almakta, verginin ise % 5.82'ini ödemektedirler.

Nakliyeciler 176 hane reisinden oluşmaktadır. Toplam esnaf grubunun % 6.20'sini oluşturmaktadır. Bu grupta; arabacılar, arka hamalları, barkir kiracıları, hamallar, katırcılar, merkepçiler, piyade hamallar ve ukkamlar (deveci) yer almaktadır. Nakliyeciler grubunda yer alan 176 esnaf toplam esnaf gelirlerinin % 6.11'ini almakta, esnaf vergileri toplamının % 6.27'sini vermektedirler. Diğer esnaf grubunda 30 esnaf değerlendirilmiştir. Bunlar; çerçiler, hurdacılar, merkep cambazlar, hattatlar, tablacılar, bezirciler ve çamaşırcılardır.

Tablo 7'de esnaf olarak tasnif edilen hane reisleri bütün hane reislerinin % 66.58'ini oluşturmaktadırlar. Toplam gelirden aldıkları pay % 45.74 iken vergi yükünün % 59.75'ini ödemektedirler. Gelir-vergi ilişkisindeki çelişki dikkat çekicidir. Esnafın aleyhinde bir durum olduğu gözükmektedir. Gelir dağılımında adaletsizlik olduğu gibi vergi yükü dağılımında da esnafı aleyhine durum açıkça görülmektedir.

10. 1845'te Sivas'ta Asker

Burada tımar geliri olanlardan bahsedeceğiz. Sivas merkezdeki 10 mahalle dışında kalan 44 mahallede tımar geliri olanlar ikamet etmektedir. Toplam 243 hanenin tımar geliri olduğu tespit edilmiştir. Tımar geliri olanlar diğer gelir gruplarına göre hane başına en yüksek gelire sahip olanlardır. Zira toplam tımar geliri 519692 kuruştur. Toplam tımar geliri olan haneler ise 243'dir. Bu durumda toplam geliri toplam haneye böldüğümüzde, hane başına ortalama gelire ulaşırız ki bu da 2138,65 kuruştur.

Sivas merkez ortalaması için toplam geliri toplam haneye böldüğümüzde ulaştığımız hane başına gelirin 490 kuruş olduğunu hatırlarsak, tımarlıların sadece tımar gelirinin ortalama hane başına gelirin 4 katından daha fazla olduğunu görürüz. Tımar geliri olanlar Temettuat Defterleri'nde, tımarlı, tımarlı süvari, tımarlı tekaüt, zaptiye, başıbozuk zaptiye, tımarlı zaptiye, tımarlı sıbyan şeklinde kaydolmuşlardır.

Sivas'ta elde edilen toplam mukataa geliri tabloda görüldüğü gibi 63638 kuruştur. Bütçelerin gelir fasıllarında yer alan mukataa gelirleri başlıca iltizam(özel müteşebbisler eliyle bir bedel karşılığı) emanet (devlet memuriyeti şeklinde) ve malikâne (ömür boyu iltizam) yöntemlerinden biriyle toplanıyordu (Tabakoğlu, 1985).

11. Zanaatkârlar

Sivas merkezde mesleği zanaatkârlık olan yahut zanaatkâr olmaya çalışan 455 hane reisi olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan 154'ü başkalarının yanında çalışan, öğrenen durumunda, 301'i ise kendi başına çalışan durumundadır. İnsanların maddi ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan zanaatkârlar, ekseriya Sivas'ta ikamet edenler ve Sivas zanaatına civardan alışverişe gelenlerin ihtiyaçlarına dönük olarak çalışmaktadırlar. II. Mahmut döneminde Sivas'ta 153 çeşit meslek grubunun mevcut olduğu anlaşılmaktadır (Demirel, 1989: 35).

Bu mesleklerin birçoğu günümüzde yoktur. Bu mesleklerin erbabı Tanzimat Fermanı'nı müteakiben ciddi sıkıntıya düştüler. Çünkü Tanzimat eski sanayi inihitatu üzerinde müessir olmakla beraber, bu sanayinin yerini dolduracak modern bir endüstri de vücuda getirememiştir. Eski sanat şubeleri ıslah ve yeni şekillere doğru inkişaf ettirilemediği gibi, devletin ve hususi şahısların tesis faaliyeti de verimli olmamış, mühim eserler bırakamamıştır. Bunun neticesi olarak Tanzimat devresinin başında sınaî maddelerin çoğunu kendi istihsalatıyla temin ve hatta ihraç edebilen memleket, devrenin sonunda muhtaç olduğu mamulâtın tedariki hususunda hemen hemen tamamıyla harice muhtaç kalmıştır (Komisyon, 1999: 439).

Esnaf gruplarını; mal üretenler, hizmet üretenler olarak tasnif edebileceğimiz gibi, sektörel bazda, gıda üretenler, giyecek üretenler, nakliyeciler, inşaatçılar, marangozlar, madenciler gibi vb. tasnif etmek de mümkündür.

Tablo 8. Sivas'ta Meslek Gruplarının Dağılımı

Kategori	Meslek Adedi	%
Yiyecek, İçecek	32	21
Dokuma ve Deri Sanayi	23	15
Hizmet	20	13
İnşaat	15	10
Küçük İmalat	11	7
Maden	9	5,5
Nakliye	6	4
Silah	6	4
2. El Eşya Alım-Satım	3	2
Hayvan Alım-Satım	2	1,5
Gezici Küçük Tüccar	3	2
Sağlık	2	1,5

Diğer	6	4
Toplam	138	100

Kaynak: Sivas Temettuat Defterlerindeki veriler dikkate alınarak oluşturulmuştur.

12. Gelirini Kendi Sanatından ve Dükkânından Kazananlar

Gelirini kendi sanatı ve dükkânından kazananların reisi olduğu hane sayısı 301'dir. Bunların yanında çalışan, meslek öğrenenlerin sayısı da 154'tür. Bunların bir kısmı hizmet, bir kısmı mal üretmektedir. Sivas şehrinde faaliyet gösteren toplam esnaf grupları içinde 52 değişik meslek mensubu hizmet üretiminde bulunmaktaydı (Demirel, 1989: 77).

Hizmet sektöründe çalışanların çok olmasının çeşitli nedenleri olabilir. Öncelikle sermaye kıtlığı insanları sermaye gerektirmeyen kendi emeğini satmaya yöneltmiş olabilir. Emek arzının yoğunluğu arz-talep kanunu gereği emeği ucuzlatmış bu da insanların emek talebini artırmıştır. Zira temettuat kayıtlarına göre, tebaa, amele, amelmande, azap isimleri altında kaydolunan hane reisleri sayısı 463'tür. Bu kimselerin toplam gelirleri her biri için ekseriya yıllık 100 kuruştur. Hâlbuki Sivas merkez ortalaması hane başına 490 kuruştur. Bu rakamlar hizmet sektöründe emeğini satanların fiyatının ne denli ucuz olduğunu göstermektedir.

Mal üretiminde zirai üretim önemli yer tutmaktadır. Özellikle buğdaygiller. Ayrıca daha öncede belirttiğimiz gibi Gökçe Bostan Mahallesi'nde afyon, tütün, susam ve börülce üretilmektedir. Sivas'ta dokuma ve madencilik sektörü de önemli yer tutmaktadır. Dokuma sektöründe giysi, mefruşat ve bunlara ham madde olsun diye kumaşların el tezgâhlarında dokunduğu bilinmektedir.

13. Gelirini Mesleğinden Dolayı Başkasının Yanında Kazananlar

Gelirini mesleğinden dolayı başkasının yanında kazananlar, usta, çırak, şakird, halfe, kalfa gibi isimler altında çalışıyorlardı. Usta ve kalfa olmayanların mesleği öğreniyor olmaları münasebetiyle usta ve kalfalardan daha düşük ücret aldıkları Temettuat Defterlerinde görülmektedir. Toplam sayıları 154 olan bu kategorideki hane reisleri dükkân sahibi zanaatkârların toplamının yarısına yakındır (Zanaatkâr hane reisleri 301 kişi).

14. 1845'de Sivas Temettuat Defterlerinde Kayıtlı Vergiler

Osmanlı Devleti de hizmetlerini yürütmek ve savaşları finanse etmek için çeşitli vergiler toplamıştır. Osmanlı Devleti'nde vergiler şer'i ve örfi olarak iki kısım altında toplanmıştır. Zekât, öşür, haraç ve cizye ile bunların kısımları olarak seksene yakın vergi şer'i vergiler içerisinde yer almaktaydı. Tekalifi örfiye ise Osmanlılarda ilk defa II. Bayezid zamanında avarız vergisi adı altında, olağanüstü zamanlarda, hükümdarın emriyle konan bir vergi olarak görülmektedir(Halaçoğlu, 1995: 65). Gerileme Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nin gelir kayıpları söz konusudur. Gider kalemlerine savaş tazminatları eklenmiştir. Ayrıca maddi kaynak gerektiren reform hareketleri başlatılmıştır. Nizam-ı Cedit kışlalarının inşaatında ve askerlerin şehir merkezlerinde eğitim gördükleri sıralarda halktan yeni

hizmetler istendiğini görüyoruz. II. Mahmut'da bazı yeni vergiler koymuştur. Bunların içerisinde kent halkını daha doğrusu esnafı yakından ilgilendireni 1826'da getirilen 'İhtisap Rüşumu'dur (Çadırcı, 1987: 106).

Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla birlikte yürütülen ıslahat hareketlerinden mali konularda etkilenmiş, yeni düzenlemeler yapılmıştır. Tanzimat'ın mali ıslahat projesinin büyük kısmı hiç tatbik olunamadı. Tatbik olunan kısımdan da (iltizamın lağvı ilah...) iki üç sene içinde – kötü tatbik dolayısıyla menfi netice yüzünden- vazgeçilerek eski köhne rejime (vergilerde keyfi tarha ve cibayette iltizama) dönüldü (Komisyon, 1999: 268). Tanzimat'la birlikte vergi çeşitliliğinin meydana getirdiği karışıklıklar ve adaletsizliklerin önüne geçilmek istenmiştir. Tanzimat'ın vergi düzeni açısından getirdiği en önemli yenilik vergilere oldukça basit ve sade bir şekil kazandırmasıdır. Daha önce tekâlif-i şer'iyye adı altında ve çok çeşitli oranlarda alınan tüm vergiler kaldırılarak yerine zirai ürünlerden onda bir oranında öşür, koyunlardan 'ağnam resmi' ve gayrimüslimlerden cizye alınması esası getirilmiştir. Aynı şekilde 'tekâlif-i örfiyye' adı altında pek çok türü ve tahsil şekli olan muhtelif vergiler de birleştirilerek bir bütün halinde 'virgü' adı altında alınması kararlaştırılmıştır (Güran, 1989: 13).

14.1. Vergiyi Mahsusa

Vergiyi mahsusa Sivas Temettüat Defterlerinde bütün hanelerde kaydı olan vergi çeşididir. An cemaatin alınan vergi sistemi 1839'dan 1858 yılına kadar yirmi sene devam etmiş, fakat zamanla bu sisteminde intizamı bozulduğundan, daha sağlam bir esas matrah tayini lüzumu belirlemiştir (Eldem, 1994: 167).

Kayıtlarda ekseriyetle hane reisini tanıtan ifadeden önce 'sene-i sabıkada vergiyi mahsusadan bir senede vermiş olduğu vergisi' şeklinde ifade edilmiştir. Vergiyi mahsusa, kaynaklarda 'an cemaatin vergi' olarak da geçmektedir. Vergi kalemleri içinde en önemli yeri tutmaktadır (Albayrak, 2001: 26). Örneğin bu dönemde 1844 yılında şehir halkı, kazancının % 20'sini vergi-i mahsusa adıyla devlete vergi olarak vermişti (Akgünlü, 2001:100-101). Yine aynı dönemde Keçiözümlü'de kazada ödenen toplam verginin 1844-1845 yılı verilerine göre elde edilen toplam gelir içindeki oranı %27'dir. Çine'de ise kaza genelinde toplam hâsılâtın %11'inin ahalinin elinden vergi olarak çıktığı anlaşılmaktadır (Budak, 2007: 80). Vergiyi mahsusası olmayanlar için de kayıt düşülmüş, miktar olarak rakamla sıfır yazılmıştır.

14.2. Aşar

Toprak mahsullerinden alınan vergidir. Şer'i vergilerin en önemlisi olan ve zirai ürünlerden Tanzimat'a kadar toprağın verim gücüne ve sulama imkânına göre 1/3 ile 1/10 arasında değişen oranlarda alınan aşar, Tanzimat'la birlikte bütün bölgelerde 1/10 oranında tahsil edilmeye başlanmıştır. Bu uygulama verim gücü farklı, toprakları aynı oranda vergilendirmek gibi bir adaletsizliğe ve devlet için vergi kaybına yol açmıştır (Güran, 1989: 14). Sivas'ta 579 hanenin aşar vergisi verdiği tespit edilmiştir. Toplanan toplam aşar vergisi 10 816 kuruştur.

14.3. Cizye

Gayrimüslimlerden alınan vergidir. Harac-ı re's de denilen cizye gayr-ı Müslim vatandaşlardan askeri hizmete karşılık alınan şer'i bir vergidir (Akgündüz, Öztürk 2000: 441). Cizye askeri hizmete ilişkin olduğu için gayrimüslim yetişkin erkekler bu vergi için esas alınmıştır. Cizye ise yetişkin gayrimüslim erkeklerden alınan bir baş vergisiydi. Cizyenin miktarı, üst sınıf için 60, orta sınıf için 30, alt sınıf için 15 kuruştur (Güran, 1989: 14).

Cizye vergilerinin toplanması sırasında alınan, cizyeyle ilişkilendirilen yeni vergiler görülmüştür. Gayr-ı Müslimlerden cizyenin yanında mübaşiriye ve kefilleme gibi zoraki vergilere 1246/1830 tarihli bir kararname ile son verilmiş; ancak, cizyeleri sırasıyla 2,5, 1,5 ve 1'er kuruş zam yapılarak bu zamların önemli kısmı cizyedarlara maaş olarak tahsis edilmiştir. Bu da suiistimalleri önleyemeyince 1249/1833 tarihli ikinci bir kararname ile asıl cizye miktarından fazla bir şey alınması kesinlikle yasaklanmıştır. Ve nihayet 1250/1834 yılında, sikke üzerine yapılan bir hesap sonucunda, sırasıyla, 48, 24,12 kuruş olan cizye miktarları 60, 30 ve 15 kuruşa yükseltilmiştir (Akgündüz, Öztürk 2000: 441) Yetişkin erkek gayrimüslimlerden alınan cizye hemen herkesten alınmıştır. Bazı kayıtlarda cizyesini Asitane (İstanbul) de ödediği görülmektedir.

15. 1845'te Sivas'ta Vergi

Kamu hizmetlerinin yürütülebilmesi için toplanması zorunlu olan vergiler Osmanlı Devleti' de de çeşitli isimler altında topluyordu. Tablo 15'te toplanan vergilerin Müslim ve Gayrimüslimler arasında dağılımı ve cizye vergisi gösterilmiştir.

Sivas Temettüat Defterleri kayıtlarına göre Sivas merkezinden alınan toplam vergi 214519 kuruştur. Bu verginin 59891 kuruşu cizyedir. Müslümanların ödediği toplam vergi 95189 kuruştur. Gayrimüslimlerin ödediği toplam vergi ise 59439 kuruştur. Gayrimüslimlerin ödediği vergi cizyeyle birlikte 119330 kuruştur. Aynı dönemde Erzurum'da ödenen vergilerin yekûnu 340080,5 kuruştur (Çoruh, 1997: 155). Yine aynı dönemde Yabanabad Kazası'nda Ortalama hane başına 148 kuruş vergi düşmektedir (Yılmaz, 1998: 126). Denizli Köylerinde ise Denizli merkez köylerinde ahalinin vergi yükü %15'tir (Özlü, 2006: 192).

Harac-ı re's de denen cizye, gayr-i Müslim vatandaşlardan askeri hizmete karşılık alınan şer'i bir vergidir (Akgündüz, Öztürk 2000:441). Sivas'ta hane başına ortalama vergi 36.18 kuruştur (hane sayısı 4345). Müslümanlar için hane başına ortalama vergi 31.21 kuruştur (Müslüman hane sayısı 3050); gayrimüslimler için 45.90 kuruş, cizye ortalaması ise 46.24 kuruştur (gayrimüslim hane sayısı 1295. Aynı dönemde Havza'da Vergi mükellefi haneleri toplam geliri 497237 kuruş, ödedikleri toplam vergi 142375,5 kuruştur. Toplam gelirin yaklaşık %28'i vergi olarak ödenmektedir (Arslan, 2006: 116, Çoruh, 1997: 156).

Gayrimüslimlerin ekonomik durumlarının Müslümanların ekonomik durumlarından daha iyi olduğunu ödenen vergilere bakarak söylemek mümkündür. Bu dönemde Müslümanların vergi yükü %40,20, gayrimüslimlerin %33,32'dir. Müslümanların hane başına ortalama geliri 475,09 kuruş, gayrimüslimlerin hane başına ortalama geliri

523,10 kuruştur. Gelirler arasındaki bu fark tımar geliri istisna edildiğinde Müslümanlar için yıllık ortalama gelir 304,70 kuruşa gerilemektedir. Sivas kazasında 1845 temettüat defterlerine göre aşar vergisinin cizye dışındaki vergiler içindeki oranı %6,80'dir. Bu verilerden hareketle aşar vergisinin oransal öneminin oldukça düşük olduğunu söyleyebiliriz.

16. Gayrimenkul Gelirleri

Tablo-21'de de görüldüğü gibi 1845 yılında Sivas merkezinde kirada 208 ev, 350,5 dükkân bulunmaktadır. 208 evden ev sahiplerinin toplam geliri 8997 kuruştur. Dükkân sahiplerinin 350, 5 dükkândan toplam geliri 20688 kuruştur. Bu dönemde Manastır'da toplamda 71 hane kiraya verilmiş olup bunların 55'i Müslümanlar, 16'sı Hıristiyanlar tarafından kiraya verilmiştir. Hane kiralardan 19941 kuruş gelir sağlanmıştır (Alimoski, 2005: 83).

Kiradaki ev başına elde edilen gelir 43,25 kuruştur. Kiradaki dükkân başına elde edilen gelir 59,02 kuruştur. Her bir dükkân için elde edilen gelir, her bir ev için elde edilen gelirden yaklaşık % 27 oranında yüksektir. Günümüzde de gayrimenkul gelirlerinde dükkânların konutlardan daha yüksek gelir getirdiği bilinmektedir. Gayrimenkullerden elde edilen toplam gelir 29685 kuruştur. Gayrimenkul toplam gelir olan 2126455 kuruşa oranı % 1,39'dur. Görüldüğü gibi gayrimenkul gelirlerinin toplam gelir içinde oldukça düşük bir paya sahiptir.

17. Sonuç

1845 yılında Sivas, nüfusun üçte ikisinin Müslüman, üçte birinin ise gayrimüslim olduğu bir eyalet merkezidir. Farklı etnik ve inanç gruplarının birlikte barış içinde yaşadığı büyük bir şehirdir. İnsanlar el tezgâhlarında yüz elliden fazla farklı zanaatta mal üretmektedirler. Mal ve hizmet üretimi sadece hane içi ihtiyaçlarını karşılamak için değildir. Üretilen mallar arasında pamuklu ve yünlü dokumalar, halı ve kilimler, altın, gümüş takılar, demirden yapılan aletler, silahlar (kılıçlar, kamalar, bıçaklar vb.), at koşum takımları, at ve öküz arabası aksamı, çizmeler, giyecekler vb. vardır. Gıda sektörünün de değirmenciler, kasaplar, börekçiler, kebabçılar, bostancılar, ekmekçiler üretim yapmaktalar.

Esnaflar Sivas'ta üretilen malların yanı sıra şehir dışından getirilen malları da tezgâhlarında bulundurmaktadırlar. Bakkallar, kahveciler, oturakçılar, arabacılar, hancılar, hamamcılar, attarlar, berberler, terziler vb. mal ve hizmet satmaktadırlar. Sivas merkezinde ciddi manada bir tarımdan söz edemeyiz. Tarım için ayrılan toplam alan 16911 dönümdür. Bunun % 53' ü ekili tarladır. Daha ziyade tahıl ekilmektedir. Sadece Gökçe Bostan Mahallesi'nde tahılın yanı sıra afyon, susam, tütün, börtülce de yetiştirilmektedir. Tarımsal alanlardan elde edilen gelir toplam gelirin yalnızca % 6.93'üdür. Bu da tarım sektöründen elde edilen gelirin oransal öneminin düşük olduğu anlamına gelmektedir. Tarımsal üretim, bazı ailelerin hane içi ihtiyaçlarına dönük faaliyet olarak değerlendirilmektedir.

Sivas'ta hayvancılık da önemli bir yer tutmamaktadır. Hayvancılıktan elde edilen gelir 54784 kuruştur. Bu gelirin toplam gelir içindeki payı yalnızca %2,64'tür. Toplam 1054 sağmal, 69 kısır, 1123 inek, 19 sağmal, 3 kısır, 22 camız ineği mevcuttur. Bu rakamlara göre dört haneye bir inek

düşmektedir. 2805 sağmal koyun, 1456 sağmal keçi mevcuttur. İkinin toplamı hane sayısına oldukça yakındır. Bu da her hane için bir koyun veya keçi mevcudu anlamına gelmektedir. Yukarıdaki verilere göre Sivas'taki hayvancılığın da hane içi ihtiyaçları karşılamaya yönelik olduğu söylenebilir. Süt ve süt mamullerinin zorunlu ihtiyaçlardan olması ve bu mamulleri saklama güçlüğü insanları bu oranda hayvancılık yapmaya sevk etmiş olabilir. Sivas'ta toplam 141 at, katır ve 263 eşek varlığı temettüat kayıtlarında yer almaktadır. Kayıtlardaki bu hayvanlar kiraya verilen, gelir getirenlerdir.

Nüfusun %5'i kirada oturmaktadır. Kiralanan evlerin sayısı 203, buna karşılık kiraya verilen dükkânların sayısı 346'dır. Tımar, vakıf, mukataa ve tuz gelirlerinin toplam gelir içindeki payı %30,76 oranındadır, toplam 636230 kuruştur. Tarımın %6,93, hayvancılığın %2,64 olduğunu hatırlarsak bu gelir gurubunun önemi daha çok anlaşılacaktır. Sivas'ta tespit edilen hane sayısı 4191'dir. Bunun 2864'ü Müslüman, 1327'si gayrimüslimdir. Müslümanlardan 2838 'i Türk, 26'sı Kıpti'dir. Gayrimüslimlerden 1289 'u Ermeni, 38 'i Rum ve Katolikandır.

Temettüat kayıtlarının gelire dönük olması münasebetiyle yalnızca gelir sahibi olan erkek hane üyeleri istisnai bir iki kadın yazılmıştır ki bunlar da gelir sahibidir. Çocuklardan da yalnızca çıraklığa verilmiş olan erkek çocukları yazılmıştır.

1831 Nüfus sayımına göre 3643 hanede 12279 erkek nüfus yaşadığı belirlenmiştir. Nüfusu bulmak için kadın nüfusu dikkate alarak ikiyle çarpıldığında 24558 rakamına ulaşılır. Buradan hareketle 3643 hanede 24558 kişi yaşarsa, temettüat kayıtlarındaki 4191 hanede kaç kişi yaşar orantısı kurulduğunda 28247 rakamına ulaşılır. Genelde kullanılan beş kat sayısı ile çarpıldığında 20955 rakamına ulaşılır. 1845 yılında 20000'in üzerinde 30000'in altında bir nüfusun Sivas'ta yaşadığını kabul edilebilir.

Sivas'ta ikamet eden 1327 hane gayrimüslimin ekonomik şartlarının Müslümanlardan daha iyi olduğu anlaşılmaktadır. Gelirlerindeki yükseklik doğal olarak vergilere de yansımaktadır. Gayrimüslimlerin toplam gelir içindeki payı %33'tür. Müslümanların toplam gelir olan 1379508 kuruştan tımar, vakıf, mukataa ve tuz geliri olan 632594 kuruş çıkarıldığında 746914 kuruş kalmaktadır. Bu verilerle hane başına gelir hesaplandığında gayrimüslimler için hane başına gelir 522,46 kuruş iken, Müslümanlar için 263,18 kuruş olmaktadır. Bu yeni durum gayrimüslimler için 46,34 kuruş, Müslümanlar için 31,41 kuruş olan vergi farkını da açıklamaktadır.

Gayrimüslimler büyük çoğunlukla esnaf veya zanaatkârdır. Tarım ve hayvancılık sektöründe çalışmamaktadırlar. Buna karşılık Müslümanlar Sivas'ta yapılan hayvancılık ve tarımın neredeyse tamamını yapmaktadırlar. Ayrıca esnaf ve zanaatkârlar da küçümsenmeyecek orandadır. Mesleği askerlikle ilgili olanlar da önemli bir yekûn tutmaktadır.

Sivas kazasının toplam geliri 2062368 kuruştur. Hane başına ortalama geliri ise 492,10 kuruştur. Bilecik kazasının toplam geliri 1086207,5 kuruştur. Bilecik için hane başına ortalama gelir 1208,24 kuruştur. Yozgat kazasının toplam geliri 572878 kuruştur. Yozgat kazasının hane sayısı 2315'tir. Bu verilere göre Yozgat kazasının hane başına ortalama geliri 247,46 kuruştur. Gürün kazasının hane başına ortalama geliri 430 kuruştur. Kangal kazasının ise toplam geliri 69898

kuruş, hane başına ortalama geliri ise 554,74 kuruştur. Yukarıdaki verilere bakıldığında Bilecik-Sivas mukayese edildiğinde yaklaşık iki buçuk kat Sivas aleyhinde bir gelir dengesizliği söz konusu iken, Sivas-Yozgat mukayese edildiğinde Yozgat'ın aleyhine iki kat bir gelir dengesizliği söz konusudur.

Sivas-Gürün-Kangal mukayese edildiğinde ise diğerlerine göre daha izah edilebilir bir durum söz konusudur. Gürün-Sivas arasında hane başına ortalama gelirler arasındaki fark %13, Sivas-Kangal arasında ise %11'dir. Sivas kazasının toplam vergisi 151223 kuruştur. Bilecik kazasının toplam vergisi 107594 kuruştur (Öztürk, 1996, 114). Yozgat kazasının toplam vergisi 24671 kuruş (Akgündüz, Öztürk, 2000: 80), Gürün kazasının toplam vergisi 14167 kuruştur, (Eken, 1991:85). Sivas kazasının hane başına ortalama vergisi 36,08 kuruş, Bilecik kazasının 119,68 kuruş, Yozgat kazasının 10,65 kuruş, Gürün kazasının ise 23,77 kuruştur (Sarıtepe, 2004: 49).

Yukarıdaki verilere göre gelir-vergi ilişkisi izah edilebilir durumdadır. Sivas-Bilecik arasında gelirden ortaya çıkan iki buçuk kat fark, vergi için yaklaşık üç kattır. Artan oranlı bir vergilendirme söz konusu olabilir. Sivas-Yozgat arasında gelirden Sivas lehinde iki kat daha fazla olan gelir söz konusu iken, vergideki fark üç katından daha fazladır. Sivas-Gürün'ü vergi açısından mukayese ettiğimizde gelirden %13 oranında fark varken, vergideki fark %36 oranındadır. Gayrimüslimler nüfusun %31,66'sını oluştururken, toplam gelirin %33,01' ini elde etmektedirler.

Sivas Osmanlı İmparatorluğu için de önemli bir merkezdir. Anadolu'daki en önemli yerleşim yerlerindedir. Eyalet merkezi olması da bunu teyit etmektedir. Önemli miktarda asker barındırmakta, askeri harekâtlara konaklama ve harekât merkezi olmaktadır.

Sivas bu gün de Türkiye Cumhuriyeti için önemli bir şehirdir. Cumhuriyetin kuruluşunda ve ilk yıllarında bu önemini korumuştur. Devletin tek yatırımcı olduğu dönemlerde, çimento fabrikası, Tüdemsaş, daha sonradan demir çelik fabrikası kurulmuştur. Ancak serbest piyasa ekonomisinin bütün dünyada geçerli olmaya başlamasıyla Sivas özel sermaye için bir cazibe merkezi olamamıştır. Buna bağlı olarak sanayileşen büyük şehirlere göç vermeye başlamıştır. Bütün büyük şehirlerde Sivaslıların teşkil ettiği mahalleler oluşmuştur. Çok defa basına en çok göç veren şehir olarak çıkmış ve Türkiye'de her on kişiden birinin Sivaslı olduğu ifade edilmiştir.

Halen il sınırları itibariyle Türkiye'nin ikinci en büyük yüzölçümüne sahip vilayeti olmasına karşılık göç vermeye devam etmektedir. Son dönemde özel sektörün devlet teşvikiyle yeni yatırımları söz konusu olmuşsa da beklentilerin karşılandığı söylenemez. Yatırımların gelmesi önemlidir. Ancak yatırımlar gelmese de Sivas bir tarih ve kültür şehri olarak önemini koruyacaktır. Sahip olduğu doğal zenginlikleri, onun gelecekte daha önemli bir konuma yükselmesi için potansiyeli olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

Aburşu, F.(1992). Sivas'ta Ermeni Patirtisine Dair İki Vesika, *Revak Dergisi*, 56-61.

Akbulut, Z. (2002). *Tanzimat Dönemindeki Temettuat Defterlerine Göre Akdağ Madeni Kazası Ve Köylerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı* (H/1260-1261). Yüksek Lisans Tezi. Niğde: Niğde Üniversitesi.

Akgündüz, A., & Öztürk, S. (2000). *Yozgat Temettuat Defterleri*, Cilt 1,2,3. Yozgat: Yimpaş Holding Yayınları.

Akgündüz, A., & Öztürk, S.(2000). *Bilinmeyen Osmanlı*. İstanbul: OSAV.

Akgünlü, L. (2001). *Temettuat Defterlerine Göre 19. Yüzyılın Ortalarında Muğla'nın SosyoEkonomik Yapısı*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Albayrak M. (2001). *19.Yüzyılda Şiran Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu (Maliye Nezareti Temettuat Defterlerine Göre, 1260/1844)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Alimoski, S. (2005). *Temettuat Defterlerine Göre Manastır Merkez Kazasının Sosyo-Ekonomik Durumu*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Arslan, Ö. F. (2006). *Temettuat Defterlerine Göre (1844-1845)Havza'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Osmanlı ML.VRD.TMT.d....*, 14481...17542.

BOA (2000). *Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi*. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.

Budak, L. (2007). *XIX. Yüzyılın Ortalarında Çinenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (Temettuat Defterlerine Göre)*. Yüksek Lisans Tezi. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.

Çadırcı, M. (1997). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: TTK Yayınları.

Çoruh, H. (1997). *Temettuat Defterleri'ne Göre Erzurum Şehri (1260-1844)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Demirel, Ö. (1989). *II. Mahmud Döneminde Sivas'ta Esnaf Teşkilatı ve Üretim-Tüketim İlişkileri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Demirel, Ö. (2006). *Osmanlı Dönemi, Sivas Şehri-Makaleler*. Sivas: BMS Matbaacılık.

Doğan, M. (1994). *Temel Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Bahar Yayınları.

Eken, G. (1991). Temettuat Defterlerine Göre Gürün. *Revak Dergisi*, 85-95.

Eldem, V. (1994). *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Tetkik*. Ankara: TTK Yayınları.

Furat, A. H. (2001). *Temettuat Defterlerine Göre Üsküb'ün Sosyal ve Ekonomik Tarihi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Gökçe, T. (2007). 1831 Nüfus Sayım Sonuçlarına Göre Sivas Sancağının Demografik Yapısı, *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*, 21-25.

- Güran, T. (1989). *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi, Bütçeler ve Hazine Hesapları* (1841-1861). Ankara: TTK Yayınları.
- Güran, T. (1998). *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*. İstanbul: Eren Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (1983). *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*. İstanbul: TTK Yayınları.
- İnalçık H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. Cilt 1-2. İstanbul: Eren Yayınları.
- Karpat, K.H. (1985). *Otoman Population, 1830- 1914*. The University of Wisconsin Pres.
- Komasyon (1999). *Tanzimat 1-2*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Krause, P. R. (2005). *Türkiye 1915*. (Çev. Nurettin Süleymangil). İstanbul: Heyamola Yay.
- Lewis, B. (1993). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (Çev. Metin Kıratlı). Ankara: TTK Yayınları.
- Os-Ar (2007). Temettuat Defterleri. (Erişim: 13.07.2007), <http://www.os-ar.com/modules.php?name=News&file=article&sid=81>
- Özdemir, A. (2005). *10199 Numaralı Temettuat Defterlerine Göre Keçiborlu Kazasının Sosyal Ve Ekonomik Durumu (1844-1845)*. Yüksek Lisans Tezi. İsparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Özlu, H. (2006). *XIX. Yüzyılda Denizli Merkez Kazasına Bağlı Köylerin Sosyo-Ekonomik Durumu (Temettuat Defterlerine Göre)*. Yüksek Lisans Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- Öztürk, S. (1996). *Tanzimat Döneminde Bir Anadolu Şehri Bilecik*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Pakalın, M.Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I. c.3*. İstanbul: Mili Eğitim Basımevi.
- Sarıtepe, Z. (2004). *Temettuat Defterlerine Göre 19. Yüzyılda Kangal Kazası*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Savaş, Saim (1992). *Bir Tekkenin Dini ve Sosyal Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Şenel, Ş. (2002). *XIX. Yüzyıl Ortalarında Ankara Eyalet Merkezinin Sosyal ve İktisadi Durumu (H. 1260-1261/M. 1844-1845 Tarihli Temettuat Defterlerine Göre)*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Tabakoğlu, A. (1985). XVII. ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri, İ.Ü.İ.F.M Ord. Ömer Lütfi Barkan'a Armağan. Cilt: 41, No:1-4, 389-414.
- Türdav (1992), *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*. İstanbul: Ziya Ofset.
- Ünalın, S. (2004), XIX. ve XX. Yüzyıllarda Sivas'ın Demografik Yapısı. *Fırat Üniversitesi İlahiyat F. Dergisi*.
- Yılmaz, A. (1998). *19. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara Sancağına Bağlı Yabanabad Kazası ve Köylerinin Sosyal ve İktisadi Durumu*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Ekler:

Ek 1. 1845'te Sivas'ta Demografik Yapı

Sıra. No	Mahalle	Müslim	Ermeni	Rum	Kıpti M.	Toplam
1	Abdulkerim	55				55
2	Abdul V Gazi	6				6
3	Akcabölge	35	75			110
4	Akdeğirmen	69	70			139
5	Aliğa	26				26
6	Alibaba	67	11			78
7	Bab-I Kayseri	98	71			169
8	Bahtiyarbostan	63	13			76
9	Baldırpazarı	6	50			56
10	Billur	50				50
11	Cami-İ Kabir	95	71			166
12	Çavuşbaşı	93				93
13	Demircilerardı	28	57		14	99
14	Ece	150	69	18		237
15	Ferhatbostan	30	36			66
16	Ganem	53				53
17	Gökhüsam	27				27
18	Gökmedrese	57				57
19	Gökceboşan	30	3			33
20	Hacımahmut	48				48
21	Hacımehmet	92				92
22	Hacıveli	47				47
23	Hacızahit	47	19			66
24	Hocaaliçavuş	27				27
25	Hocaimam		42			42
26	İmare	54				54
27	Kabalı	41				41
28	Kaleardı	113	2			115
29	Kale İ Atik	49				49

30	Kale İ Cedit	9						9
31	Keçibula	52	10	1	2			65
32	Kılavuz	32						32
33	Kırcık	17	14		3			34
34	Kirman		38					38
35	Köhnecivan	5	23	2				30
36	Kösedere-İ Müslim	67	11					78
37	Kösedere-İ Zımmi	3	79					82
38	Kurtmescit	4	10					14
39	Küçükbençiler	8	58	1				67
40	Küçükkenisa	12	85					97
41	Küçükminare	149	20		7			176
42	Oğlançavuş		24	4				28
43	Osmanpaşa	32	18					50
44	Örtülüpınar	30	59					89
45	Paşabey	61	4					65
46	Pazar		57					57
47	Sarışeyh	80	55	5				140
48	Sofuhimmet	38						38
49	Şahhüseyin	62	25					87
50	Şemsiferaş	110						110
51	Ş.S.Hamurkeş	76						76
52	Şeyhçoban	68						68
53	Tokmakkapı	50	31	1				82
54	Üryan	54						54
55	Üryanımüslim	80	70	6				156
56	Velidbey	48	6					54
57	Yahyabey	66	3					69
58	Zaviye-İ Alibaba	36						36
59	Zilkar	43						43
Toplam		3024	1256	39	26			4345

Kaynak: Sivas Temettuat Defterlerindeki veriler dikkate alınarak oluşturulmuştur.

Ek 2a.. 1845'te Sivas'ta Gayrimüslimler

Hane No	Hane Sayısı	Mahalleler	Ss Vergi	Cizye	M.Tarla	Hasılat 60	Hasılat 61	G.M.Tarla	B.H.Tarla	H.Tarla	N.Tarla	Bostan	Hasılat	Dükkan	Hasılat	Kira da Ev	Hasılat	S.İnek	Hasılat	K.İnek	S.Camus	Hasılat	S.Ganem	Hasılat	K.Ganem	Hasılat	S.Keçi	Hasılat
1	75	Akçabölge	3800	3600		30								1	20	11	465	12	240	1			180	1070			102	408
2	70	Akdeğirmen	3362	2865	31	340				31						3	135	4	80	1			97	582	2	4	50	206
3	11	Alibaba	515	600										1	50			6	120				6	36			11	44
4	71	Babıkayseri	3246	2865	4	40										2	40	18	360				130	780			81	324
5	13	Bahtiyarbostan	491	465																							1	4
6	50	Baldırpazarı	2414	3131	5	36	55	5						1	60	1	30	7	140				84	432				
7	71	Camiikebir	4113	3835	7	76								4	150	17	340		1			42	282	4	8	59	236	
8	57	Demircilerardı	1500	2820	5	50								12	440	8	160					33	198	1	2	44	176	
9	87	Ece	3889	4005	241	3098	1486	127	138									24	450	6	1	40	156	852	31	57	58	232
10	36	Ferhatbostan	1746	1860	16	24													3	60			46	276			46	184
11	3	Gökçebostan														1	50	1	20				10	60			4	16
12	19	Hacızahit	653	915										4	175	1	20		1			10	60			3	12	
13	42	Hocaimam	3138	2570	8	200		8						6	400	14	280					59	354			16	72	
14	2	Kaleardı	60	60														3	60									
15	11	Keçibula	476	600																			40	240			22	88
16	12	Kırcık	534	645												1	80	1	20				31	186	3	6	3	12
17	38	Kirman	2134	1890	28	420				7	21					3	135	3	60	1			65	390			21	84
18	25	Köhnecivan	2199	1245												5	185	12	240				25	150	1	2	24	96
19	11	Kösedere-İ Müslim	255													1	10						11	66			7	28
20	79	Kösedere İ Zımmi	4056	3120	6	54	27									7	330	11	240				134	804	2	4	10	40
21	10	Kurtmescit	289	375	33											2	70	2	40				8	48			11	44
22	59	Küçükbeyler	3169	2565	4	216					14					9	470	7	172				39	234			50	200
23	85	Küçükkenisa	3022	4175	56	468		56								9	320	10	200	1			129	774	1	2	55	220
24	20	Küçükminare	679	645															3	60			5	30				
25	28	Oğlançavuş	821	930										1	12	1	20	2	40	1			11	66	2	4	8	32
26	59	Örtülüpınar	2524	2535	9	226		49			6					5	152	8	160		1	50	111	648	3	6	72	288
27	4	Paşabey	212	180																			2	12			1	4
28	57	Pazar		2790	62	690	1060	52				6	247	3	200	6	245	19	380	1			56	336			48	192
29	60	Sarışeyh	3011	3045	8	36								2	25	4	160	6	120	8	1	20	36	216	12	24	40	160
30	25	Şahhüseyin	1180	1140										1	25	1	20						38	228			31	124
31	32	Tokmakkapı	1480	1095												5	160	4	80				36	216			5	20

31	65	Keçibula	3310	7430	2074	
32	32	Kılavuz				
33	32	Kırcık		2250		
34	38	Kirman				
35	30	Köhnecivan				
36	78	Kösedere-İ Müslim	130	14943	1176	
37	82	Kösedere-İ Zımmi				
38	14	Kurtmescit				
39	67	Küçükbençiler		3133		
40	97	Küçükkenisa		3500		
41	176	Küçükminare	4019	33436	500	
42	28	Oğlançavuş				
43	50	Osmanpaşa		24610		
44	89	Örtülüpınar		5906		
45	65	Paşabey	692	16271		
46	57	Pazar				
47	140	Sarışeyh	2376	4490	2516	
48	38	Sofuhimmet				
49	87	Şahhüseyin	7999	2435		
50	110	Şemsiferaş	260	19509		
51	76	Ş.S.Hamurkeş	606	7535	10224	
52	68	Şeyhçoban	787	3491	500	
53	82	Tokmakkapı	4961	17506		
54	54	Üryan		9746		
55	156	Üryanımüslim	150	34667		
56	54	Velidbey		27603		2695
57	69	Yahyabey	1739	7998		
58	36	Zaviye-İ Alibaba	1600			
59	43	Zilkar		4433	1684	
Toplam			79577	501521	63638	2800

Kaynak: Sivas Temettuat Defterlerindeki veriler dikkate alınarak oluşturulmuştur.

Ek 6. 1845'te Sivas'ta Vergi Dağılımı

Sıra No	Hane Sayısı	Mahalle	Müslim Vergi	%	Gayri Müslim Vergi	%	Gayri Müslim Cizye	%	Toplam
1	55	Abdulkerim							
2	6	Abdul V Gazi	65	100%					65
3	110	Akcaölge	1234	24%	3800	76%	3600		5034
4	139	Akdeğirmen	2635	44%	3362	66%	2865		5997
5	27	Aliğa							
6	78	Alibaba	2445	82%	515	18%	600		2960
7	169	Bab-I Kayseri	4456	58%	3246	42%	2865		7702
8	76	Bahtiyarbostan	2495	84%	491	16%	465		2986
9	56	Baldırpazarı	2802	66%	2414	34%	3131		4216
10	50	Billur	1523	100%					1523
11	166	Cami-İ Kabir	2909	41%	4113	59%	3835		7022
12	93	Çavuşbaşı	2602	100%					2602
13	100	Demircilerardı	1354	47%	1500	53%	2820		2854
14	237	Ece	7169	65%	3889	35%	4005		11058
15	66	Ferhatbostan	841	33%	1746	67%	1860		2587
16	53	Ganem	1645	100%					1645
17	27	Gökhüsam	599	100%					599
18	57	Gökmedrese	4	100%					4
19	33	Gökcebostan	644	100%					644

20	48	Hacımahmut	1868	100%				1868
21	92	Hacımehmet	3640	100%				3640
22	47	Hacıveli	2016	100%				2016
23	66	Hacızahit	1543	70%	653	30%	915	2196
24	27	Hocaaliçavuş	1010	100%				1010
25	42	Hocaimam			3138	100%	2570	3138
26	54	İmare	2139	100%				2139
27	41	Kabalı	1522	100%				1522
28	115	Kaleardı	2637	89%	60	11%	60	2697
29	49	Kale İ Atik	1411	100%				1411
30	9	Kale İ Cedid	202	100%				202
31	65	Keçibula	1926	80%	476	20%	600	2402
32	32	Kılavuz	1113	100%				1113
33	32	Kırcık	562	51%	534	49%	645	1096
34	38	Kirman			2134	100%	1890	2134
35	30	Köhnecivan	107	5%	2199	95%	1245	2306
36	78	Kösedere-İ Müslim	2083	89%	255	11%		2338
37	82	Kösedere-İ Zimmi	138	3%	4056	97%	3120	4194
38	14	Kurtmescit	127	31%	289	69%	375	416
39	67	Küçükbençiler	363	10%	3169	90%	2565	3532
40	97	Küçükkenisa	413	12%	3022	88%	4175	3435
41	176	Küçükminare	5041	88%	679	12%	645	5720
42	28	Oğlançavuş			821	100%	930	821
43	50	Osmanpaşa	1481	100%				1481
44	89	Örtülüpınar	748	23%	2524	77%	2535	3272
45	65	Paşabey	1533	88%	212	12%	180	1745
46	57	Pazar					2790	
47	140	Sarışeyh	2305	43%	3011	57%	3045	5316
48	38	Sofuhimmet	930	100%				930
49	87	Şahhüseyin	1790	60%	1180	40%	1140	2970
50	110	Şemsiferaş	3627	100%				3627
51	76	Ş.S.Hamurkeş	2959	100%				2959
52	68	Şeyhçoban	1417	100%				1417
53	82	Tokmakkapı	1671	53%	1480	47%	1095	3151
54	54	Üryan	1201	100%				1201
55	156	Üryanımüslim	2417	33%	4842	67%	3585	7259
56	54	Velidbey	878	72%	340	28%	340	1218
57	69	Yahyabey	1806	86%	290	14%	300	2096
58	36	Zaviye-İ Alibaba	1091	100%				1091
59	43	Zilkar	1483	100%				1483
Toplam			92620	3930%	60440	16,8	60791	152060

Kaynak: Sivas Temettuat Defterlerindeki veriler dikkate alınarak oluşturulmuştur.

Ek 7. 1845'te Sivas'ta Kirada Gayrimenkul ve Gelirleri

Sıra.No	Hane Sayısı	Mahalle	Dükkan	Hasılat	Kirada Ev	Hasılat
1	55	Abdulkerim	3	137	1	20
2	6	Abdul V Gazi				
3	110	Akca bölge	6,5	315	13	675
4	139	Akdeğirmen	41	1341	13	440
5	27	Aliağa			1	60
6	78	Alibaba	2	250	1	15
7	169	Bab-I Kayseri	4	197	3	55
8	76	Bahtiyarbostan	2	86		
9	56	Baldırpazarı	1	60	2	280

10	50	Billur			1	30
11	166	Cami-İ Kabir	16	1066	10	1082
12	93	Çavuşbaşı	1	120		
13	100	Demircilerardı	7	359	24	763
14	237	Ece	4	206	1	22
15	66	Ferhatbostan	2	65	2	80
16	53	Ganem				
17	27	Gökhüsam			1	10
18	57	Gökmedrese	7	185	1	30
19	33	Gökceboştan	5	1800		
20	48	Hacımahmut	1	190		
21	92	Hacımehmet	11	347		
22	47	Hacıveli	17	873		
23	66	Hacızahit	4	120	5	205
24	27	Hocaaliçavuş				
25	42	Hocaimam			6	400
26	54	İmare	6	710		
27	41	Kabalı	3	215	2	40
28	115	Kaleardı	1	25		
29	49	Kale İ Atik	2	1300	1	60
30	9	Kale İ Cedid				
31	65	Keçibula	12	469		
32	32	Kılavuz				
33	32	Kırcık	4	328	5	210
34	38	Kirman			3	135
35	30	Köhnecivan			5	185
36	78	Köşedere-İ Müslim	6	162	8	230
37	82	Köşedere-İ Zimmi			8	355
38	14	Kurtmescit			2	70
39	67	Küçükbençiler			10	550
40	97	Küçükkenisa			10	340
41	176	Küçükminare	27	2105	1	15
42	28	Oğlançavuş	1	12	1	20
43	50	Osmanpaşa				
44	89	Örtülüpınar	2	114	11	284
45	65	Paşabey	6	419		
46	57	Pazar	3	200	6	245
47	140	Sarışeyh	37	3307	16	795
48	38	Sofuhimmet				
49	87	Şahhüseyin	59	1065	6	160
50	110	Şemsiferaş	8	340	1	30
51	76	Ş.S.Hamurkeş	7	2087	1	20
52	68	Şeyhçoban			1	50
53	82	Tokmakkapı	1	40	6	210
54	54	Üryan	5	120	2	100
55	156	Üryanımüslim	14	567	12	531
56	54	Velidbey				
57	69	Yahyabey	7	642		
58	36	Zaviye-İ Alibaba				
59	43	Zilkar	2	167		
Toplam			347,5	22111	203	8802

Araştırma Makalesi • Research Article

Geçici İş Göremezlik Süresi, Cinsiyet, Çalışılan Ortam ve İş Kazası Türleri Etkileşimlerinin İstatistiksel Analizi*

Statistical Analysis of the Interactions of Temporary Incapacity Days, Gender, Workstation and Type of Injury

Aysen Şimşek Kandemir ^{a,**}, Mustafa Şimşek ^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, Hereke Meslek Yüksekokulu, İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü, 41800, Kocaeli/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-5020-1183

^b Dr., Gölbaşı Belediyesi Sağlık İşleri Müdürlüğü, 06830, Ankara/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-1029-8301

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 08 Mayıs 2018

Düzeltilme tarihi: 10 Temmuz 2018

Kabul tarihi: 26 Temmuz 2018

Anahtar Kelimeler:

İş Göremezlik Süresi

Üç Boyutlu Etkileşim

Log Lineer Model

Kaza Türü

ÖZ

Bir işyerinde ortaya çıkan iş kazaları maddi ve manevi kayıplara neden olmaktadır. Özellikle gelişmiş ülkelerde iş kazalarına yönelik önlemlerin artması ortaya çıkan bu kayıpları azaltmıştır. Bu çalışmada, daha önce yapılan çalışmalardan farklı olarak cinsiyet, çalışılan ortam, iş göremezlik süresi ve iş kazası türü arasında bir ilişkinin olup olmadığı belirlenecektir. Bu amaçla, çalışmada geçici iş göremezlik süresi, iş kaza türleri, çalışılan ortam ve cinsiyet değişkenleri dikkate alınarak iki ayrı model kurulmuştur. Değişkenlere ait iş kazası istatistikleri SGK veri tabanından alınmıştır. Log lineer analiz sonrasında her iki model de anlamlı olarak ortaya çıkarken, erkeklerin daha fazla iş kazası geçirdiği, iş kazasının geçici olmayan iş yerlerinde daha fazla olduğu ve iş göremezlik süresinin ise 5 ve daha fazla gün olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

ARTICLE INFO

Article history:

Received May 08, 2018

Received in revised form July 10, 2018

Accepted July 26, 2018

Keywords:

Days of Incapacity

Three Dimensional Interaction

Log Linear Model

Type of Injury

ABSTRACT

Job accidents in a workplace cause financial and moral loss. Especially in the developed countries, the increase in measures against job accidents reduced these losses. In this study, it is aimed to determine whether there is a relationship among gender, working environment, duration of incapacity for work and type of injury, unlike previous studies. For this purpose, variables in the study were evaluated by establishing two separate models. In this study, the work accident statistics were taken from the SSI data base. The meaningful ones determined by log linear analysis were determined. Both of the models are meaningful. After the loglinear analysis, both models appeared significant, with the result that men had more work accidents, more work accidents at nontemporal work places and 5 days and more days of incapacity.

1. Giriş

İş kazası, 5510 sayılı kanununun 13. maddesine göre, “sigortalının işyerinde bulunduğu sırada; işveren tarafından yürütülmekte iş nedeniyle veya görevi nedeniyle, sigortalı kendi adına ve hesabına bağımsız çalışıyorsa yürütmekte olduğu iş veya çalışma konusu nedeniyle işyeri dışında; bir işverene bağlı olarak çalışan sigortalının, görevli olarak işyeri dışında başka bir yere gönderilmesi

nedeniyle asıl işini yapmaksızın geçen zamanlarda; emziren kadın sigortalının, çocuğuna süt vermek için ayrılan zamanlarda; sigortalıların, işverence sağlanan bir taşıtla işin yapıldığı yere gidiş geliş sırasında meydana gelen ve sigortalıyı hemen veya sonradan bedenen ya da ruhen özre uğratan olay” olarak tanımlanır (Türkiye İş Güvenliği Uzmanları ve İş Yeri Hekimleri Topluluğu (TÜİSAG), 2017; Resmi Gazete, 2006).

* Bu çalışma, 19-21 April 2018 tarihlerinde Çanakkale’de düzenlenen 2. International Rating Academy Congress and Exhibition on Hope isimli kongrede bildiri olarak sunulmuştur.

**Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: aysens@kocaeli.edu.tr

İşçi sağlığı ve iş güvenliğine yönelik çalışmaların sürekli yapıyor olması, konunun hassasiyeti ve önemi açısından güncelliğini korumaktadır. Özellikle işçi sağlığı ve iş güvenliği konusunun daha önemli hale gelmiş olması iş görene verilen önemin bir ölçüsü olarak görülmesine neden olmuştur (Karacan ve Erdoğan, 2011: 102). İnsan kaynağı ekonomik refah düzeyinin artmasındaki en önemli unsurdur. Dolayısı ile bu unsurun maksimum düzeyde korunması gerekir. İş kazası ve meslek hastalıklarına karşı iş görenlerin korunmasına yönelik olarak ilk yasal çalışmalar, 19. Yüzyılın sonlarına doğru yapılmaya başlanmıştır (Çiçek ve Öçal, 2016: 109). İşgören ve işveren açısından işçi sağlığı ve iş güvenliğine verilen önemin artmasının nedeni, her iki taraf içinde geleceği korumaktır. İşgören açısından bakıldığında sağlığının zarar görmesini engelleme ve ekonomik durumunun korunması için önemliken, İşveren açısından bakıldığında bir sorumluluk ve verimliliği artırmada bir zorunluluk olduğu için önemlidir.

Kaza risklerinin azaltılmasına yönelik alınacak önlemlerin işverenler açısından ciddi bir maliyet unsuru olması pek çok işletmenin iş güvenliği önlemleriyle ilgili maliyetlerden kaçınması sonucunu ortaya çıkarmaktadır (Camkurt, 2007: 85). Ancak iş kazası ve meslek hastalıklarının işletmeye olan maliyetinin verimlilik ve karlılığı etkileyecek oldukça önemli bir unsur olduğunu da unutmamak gerekir (Karacan ve Erdoğan, 2011: 105). İşletmelerin işçi sağlığı ve iş güvenliği çalışmalarını gerçekleştirmemekten dolayı ortaya çıkan iş kazaları ve meslek hastalıklarının neden olduğu, dolaysız maliyetler: önleme maliyetleri için yapılan yatırımlardan çok daha yüksektir (Tekin, 2014: 1).

Bu kadar önemli bir konu olan iş kazaları ve meslek hastalıklarının nedenleri, oluş şekli, ortaya çıkış sayısı, çalışılan ortamlara göre dağılımı ve bunların sonucundaki iş görürlük ve iş görememezlik süreleri, hem ulusal hem de uluslararası alanlarda yapılan araştırmalar da önemli bir yer tutmaktadır. Literatürde işçi sağlığı ve iş güvenliğine yönelik pek çok çalışma bulunmaktadır.

Camkurt (2007: 106) işyeri ve çalışma sistemi ve işyeri faktörlerinin iş kazaları üzerinde etkisini incelemiş ve işyerinin üretim organizasyonunun iş kazalarını önleyecek şekilde düzenlenmesini gerektiğini, işyerindeki gürültü, ısı, nem, havalandırma, toz ve vibrasyon durumunun iş kazalarının ortaya çıkması üzerinde büyük etkisi olduğunu belirtmiştir.

İlhan vd. (2006: 438) işle ilgili sağlık ve güvenlik eğitimi alan temizlik işçilerinin almayanlara göre daha fazla meslek hastalığına maruz kaldıklarını ifade etmiş ve bulunan sonucun araştırmanın tartışmaya açık sonuçlarından birisi olduğunu vurgulamıştır.

Özkan ve Emiroğlu (2006) ülkemizde özellikle hastanelerde çalışanların sağlık ve güvenlik sorunlarının arttığını, sağlık çalışanının kendisi başvurmadıkça sürekli bir sağlık hizmeti alamadığını ve çalışma yaşamında sağlıklı olma hakkını sürdürmediklerini belirtmişlerdir. Çözüm olarak başta hastanelerdeki sağlık çalışanları olmak üzere, birinci basamak sağlık hizmetlerinin sunulması gerektiğini, sağlık ve güvenlik komitesinin yerine getireceği bu hizmet için komitede en az bir üniversite mezunu işçi sağlığı ve iş güvenliği hemşiresinin görevlendirilmesi gerektiğine dikkati çekmiştir.

Erdugan ve Türkkan (2017) yaptıkları çalışmada iş kaza sayılarını incelemişler “iş kaza sayıları, çalışılan ortam” ile “çalışılan ortam, iş görememezlik” ile “Cinsiyet, iş görememezlik” etkileşimlerinin önemli olduğunu bulmuşlardır. Madencilik ve taş ocakçılığı, elektrik, gaz, buhar, su, kanalizasyon ve inşaat ortamlarındaki iş kazalarının erkek çalışanlarla ilgili olduğu ve erkek çalışanlarda daha fazla olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Gündüz (2005) iş kazası ve meslek hastalıkları sonucunda işverenlerin hukuki sorumluluklarına yönelik olarak, kanun maddelerinin hayata geçirilmesinin denetim fonksiyonu ile ilgili olduğunu ve denetimin sadece ceza kesmek olarak algılanmaması gerektiğini ifade etmiştir. Asıl yapılması gerekenin eğitim, uyarı ve bilinçlendirmeye yönelik olması, toplumda iş sağlığı ve iş emniyeti kültürünün geliştirilmesinin önemli olduğu vurgulamıştır. İşçi sağlığı ve iş güvenliği kültürünün geliştirilmesinin sadece devletin değil, medya ve sendikaların da görevi olduğunu ifade etmiştir.

Sevinç, Aydın ve Yıldırım (2003) işçi sağlığı ve iş güvenliği konularında Türkiye’de 1985-2001 yılları arasında yapılmış olan lisansüstü tezlerine yönelik içerik analizi yapmışlardır. Çalışmanın sonucunda ilgili dönem içinde en fazla, işçi sağlığı, iş güvenliği ve meslek hastalıkları konularının ele alındığını, konunun hukuksal boyutunun ise nispeten daha az ele alındığını vurgulamışlardır. Saha araştırmalarının yoğunlukta olduğu çalışmaların başında meslek hastalıkları geldiğini, iş kazaları ve meslek hastalıklarına yönelik akademik çalışmalara önem verilmesi gerektiğini ve iş dünyasının sorun ve ihtiyaçlarına uyum çalışmalarını ortaya konması gerektiğini önermişlerdir.

Literatür örnekleri incelendikten sonra bu çalışmada iş görememezlik süreleri ve iş kazası türleri önce cinsiyet daha sonra çalışılan ortam, iş görememezlik süresi ve cinsiyet dikkate alınarak incelenmiş ve aralarındaki ilişki log lineer model yardımıyla belirlenmeye çalışılmıştır.

2. Log Lineer Analiz

Log lineer analizi, Ki-kare analizi ile çok yönlü çapraz tabloların analizlerinin yapılamadığı durumlarda kategorik veriler arasındaki ilişkileri analiz etmek ve modellemek amacıyla kullanılmaktadır (Köleoğlu, 2018: 106; Agresti, 1990: 131; Agresti, 2002: 314). Bir log lineer yaklaşımdaki temel amaç, hücre frekanslarını öngören bir model belirlemektir. Genel olarak bu model 5 adımda açıklanır (Burnett, 1983: 141). İlk adım modelin önerilmesi, ikinci adım, modelin uygun olduğu varsayımı ile beklenen frekanslar hesaplanması. Üçüncü adım, gözlenen frekanslar ile beklenen frekansların karşılaştırılması, dördüncü adım model red ya da kabulüne karar verilmesi, son adımda ise model kabul edilirse sonuçların yorumlanması, red edilirse bir başka model denenmesidir.

Poisson ya da Multinomial dağılımlı veriler için geliştirilmiş lineer modeller olarak ifade edilen log lineer modellerde kategorik değişkenler kümesi içinde ilişki ve etkileşim yapısı ortaya çıkarılır (Altaş ve Yıldırım, 2003:215). İki yönlü bir çapraz tabloda değişkenler arasında bağımsızlık durumunu ifade eden log lineer model:

$$\ln f_{ij} = \lambda + \lambda_i^x + \lambda_j^y,$$

şeklinde ifade edilir. Yukarıdaki modelde “ λ ” genel etki terimini gösterirken, diğer terimler i 'inci satırdaki olasılığa ait ana etki terimi ve j 'inci sütundaki olasılığa ait ana etki terimini göstermektedir. Değişkenler arasında bir bağımlılık söz konusu olduğunda yine iki yönlü bir çapraz tablo için model aşağıdaki şekilde kurulur.

$$\ln f_{ij} = \lambda + \lambda_i^x + \lambda_j^y + \lambda_{ij}^{xy}$$

Modelin sonunda yer alan terim ikili etkileşim terimidir (Eye ve Mun, 2013: 19).

Model x,y,z gibi değişkenlere ait üç yönlü bir çapraz tablo için kurulmak istendiğinde model, üçüncü dereceden bir etkileşim parametresini içermezse doymamış model, üçüncü dereceden bir etkileşim parametresini içerirse doymuş model olarak ifade edilir. Yani modelde bağımsız değişken sayısı kontenjans tablosundaki hücre sayısına eşit ise doymuş model adını alır (Altaş, Sağır ve Giray, 2006: 403). Kurulacak $ixjk$ boyutlu bir çapraz tablo için doymuş log lineer model aşağıda verilmiştir. (Öncel ve Erdugan, 2015: 225; Wiedermann ve Eye, 2017: 21). Bir doymuş modelde sapmanın sıfır olması modelin uygun olduğunu gösterir (Tsagris, 2017: 348).

$$\ln f_{ijk} = \lambda + \lambda_i^x + \lambda_j^y + \lambda_k^z + \lambda_{ij}^{xy} + \lambda_{ik}^{xz} + \lambda_{jk}^{yz} + \lambda_{ijk}^{xyz}$$

Yukarıda ifade edilen doymuş modelde genel ortalama, ana etkiler, ikili etkileşimler ve modelin sonunda üçlü etkileşim terimi bulunmaktadır.

Üç yönü çapraz tablolar için kurulan log liner modelde test edilmesi gereken hipotezler aşağıdaki şeklide kurulur.

$$H_{xyz} : \lambda_{ijk}^{xyz} = 0$$

$$H_{xy} : \lambda_{ijk}^{xyz} = 0, \lambda_{ij}^{xy} = 0$$

$$H_{xz} : \lambda_{ijk}^{xyz} = 0, \lambda_{ik}^{xz} = 0$$

$$H_{yz} : \lambda_{ijk}^{xyz} = 0, \lambda_{jk}^{yz} = 0$$

$$H_x : \lambda_{ijk}^{xyz} = 0, \lambda_{ij}^{xy} = \lambda_{ik}^{xz} = \lambda_{jk}^{yz} = 0, \lambda_i^x = 0$$

$$H_y : \lambda_{ijk}^{xyz} = 0, \lambda_{ij}^{xy} = \lambda_{ik}^{xz} = \lambda_{jk}^{yz} = 0, \lambda_j^y = 0$$

$$H_z : \lambda_{ijk}^{xyz} = 0, \lambda_{ij}^{xy} = \lambda_{ik}^{xz} = \lambda_{jk}^{yz} = 0, \lambda_k^z = 0$$

$$H_0 : \lambda_{ijk}^{xyz} = 0, \lambda_{ij}^{xy} = \lambda_{ik}^{xz} = \lambda_{jk}^{yz} = 0, \lambda_i^x = \lambda_j^y = \lambda_k^z = 0$$

3. Uygulama

Bu çalışmada, TUISAG (2017) ve SGK (2017) tarafından yayınlanan 2016 yılına ait iş kazası türleri, geçici iş göremezlik süresi, çalışılan ortam ve cinsiyet verileri kullanılmıştır. Bu veriler ile ilgili değişkenler arasındaki 3 yönlü kontenjans tablosu ile en uygun modelin belirlenmesi amacıyla log lineer analiz kullanılmıştır. Çalışma 3 değişkenli iki ayrı modelin kurulmasına yönelik yürütülmüştür. Birinci 3 etkileşimli log lineer model için geçici iş göremezlik süresi, iş kazası türü ve cinsiyet almırken ikinci log lineer modelde iş göremezlik süresi, çalışılan ortam ve cinsiyet alınmıştır.

Log lineer model için kullanılan değişkenler ve boyutları aşağıdaki gibidir.

Cinsiyet ($i=1 \rightarrow$ Kadın, $i=2 \rightarrow$ Erkek)

İş Göremezlik ($j=1 \rightarrow$ Aynı gün çalışır, $j=2 \rightarrow$ Aynı gün çalışamaz, $j=3 \rightarrow$ 2 gün çalışamaz, $j=4 \rightarrow$ 3 gün çalışamaz, $j=5 \rightarrow$ 4 gün çalışamaz, $j=6 \rightarrow$ 5 gün ve daha fazla çalışamaz)

İş Kazası Türü ($k=1 \rightarrow$ İskelet Bozukluğu, $k=2 \rightarrow$ Termal Konfor, $k=3 \rightarrow$ Sarsıntı-Şok, $k=4 \rightarrow$ Yüzeysel yaralanma, $k=5 \rightarrow$ Yanık-Donma, $k=6 \rightarrow$ Zehirlenme-Enfeksiyon)

Çalışılan Ortam ($k=1 \rightarrow$ Çalışılan ortam belirtilmemiş, $k=2 \rightarrow$ Sürekli çalışılan sabit işyeri, $k=3 \rightarrow$ Sabit olmayan geçici işyeri, $k=4 \rightarrow$ Diğer çalışma ortamı)

İş Kazası Türü olarak alınan iskelet bozukluğu (kırık, çıkık ve burkulma) ve termal konfor (ısı, ışık, aşırı ses ve radyasyon) bazı iş kazası türlerinin gruplanmasıyla yeni birer değişken olarak atanmıştır. Bir diğer değişken olan çalışılan ortam da ise sürekli olarak çalışılan sabit yer olarak atölye, işyeri, büro, ek bina vb. ifade edilirken, sabit olmayan geçici işyeri olarak da açık alan, inşaat alanı, iş seyahati, başka işyerinde toplantı vb. yerler ifade edilmiştir. Elde edilen verilerin dağılımlarına bakıldığında, iş kazası geçirenlerin %14,5 i kadın, %85,5 i erkek olarak belirlenmiştir. Çalışmada iş- kazası türü olarak alınan yüzeysel yaralanmalar %63,7 ile en yüksek oranda ortaya çıkarken, iskelet bozukluğu değişkeni %29,9 ile ikinci sırada yer almıştır. İş kazalarında en düşük oranın ise %0,2 ile termal konfor değişkenine ait olduğu görülmüştür. İş kazası geçiren iş görenlerin, %47,5 inin kaza geçirdiği gün çalışabilir durumda olduğu, %38,3 ünün ise 5 gün ve daha fazla bir süre çalışamaz olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Çalışılan ortam dağılımına bakıldığında ise, iş kazalarının %67,4 ü sürekli çalışılan sabit iş yerinde, %16,7 sinin sabit olmayan geçici iş yerinde, %13,3 ünün diğer çalışma ortamlarında ve %2,7 sinin ise çalışılan ortamın belirtilmediği yerlerde ortaya çıktığı sonucuna varılmıştır.

Aşağıda iki ayrı 3 yönlü etkileşim modeli için yapılan log lineer analiz sonuçları sunulmuştur.

3.1. İş Göremezlik Süresi, İş Kazası Türü ve Cinsiyet için Log Lineer Analiz Sonuçları

Log lineer analiz için elde edilen K-yönlü etki ile K-yönlü ve daha yüksek sıraya ait etkiler Tablo 1' de sunulmuştur.

Tablo 1. İş Göremezlik Süresi, İş Kazası Türü ve Cinsiyet için K-Yönlü Etkileşim

	K S.d	Benzerlik Oranı		Pearson	
		Ki-kare	p	Ki-kare	P
K-yönlü ve daha yüksek sıralı etkiler	1 71	758155,59	0,000	1965998,573	0,000
	2 60	16004,74	0,000	17446,405	0,000
	3 25	351,517	0,000	359,056	0,000
K-yönlü etki	1 11	742150,85	0,000	1948552,167	0,000
	2 35	15653,226	0,000	17087,349	0,000
	3 25	351,517	0,000	359,056	0,000

Tablo 1' e göre k-yönlü etkilerin tümü anlamlı olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum model içinde ana etkilerle beraber k-yönlü tüm etkilere ait parametrelerin de yer alacağı şeklinde ifade edilir. Tablo 1'e göre K1 ana etkilerin anlamlı olduğunu, K2 iki değişken için etkileşim etkilerinin ve K3 ise üç değişken için etkileşim etkilerinin anlamlı olduğu görülmektedir.

Uygun modelin oluşturulmasında kullanılacak olan kısmi ilişkiler yaklaşımı için elde edilen sonuçlar Tablo 2 de sunulmuştur.

Tablo 2. İş Göremezlik Süresi, İş Kazası Türü ve Cinsiyet İçin Kısmi İlişkiler

	S.d	Kısmi Ki-kare	P
Cinsiyet*İş göremezlik	5	1898,986	0,000
Cinsiyet*İş kazası türü	5	1137,858	0,000
İş göremezlik*İş kazası türü	25	11502,220	0,000
Cinsiyet	1	115751,450	0,000
İş göremezlik	5	254415,960	0,000
İş kazası türü	5	371983,446	0,000

Tablo 2’de tüm p değerleri 0,05 den küçük olarak ortaya çıkarak ana etki terimi olarak ifade edilen İş kazaları, Cinsiyet ve iş göremezlik süreleri değişkenlerinin anlamlı olduğu sonucuna varılmıştır. Tüm ana etkilerle beraber ikinci dereceden etkileşim parametreleri incelendiğinde Cinsiyet ile iş görmemezlik süreleri, Cinsiyet ile iş kazası türleri ve iş görmemezlik süreleri ile iş kazası türlerine ait değişkenler için kısmi ilişki parametreleri istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. İş kaza türlerine (İKT), Cinsiyet (C) ve iş göremezlik (İG) süreleri için elde edilen logaritmik doğrusal analiz anlamlı olarak ortaya çıkan etkileşim parametre tahminleri Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3. İG, İKT ve C için Anlamlı Olan Parametre Tahminleri

Parametre	Tahmin	S.Hata	Z	p	%95CI Alt Sınır	%95CI Üst Sınır
Constant	,300	,108	2,761	,006	,087	,512
[C = 1,00]	-1,352	,239	-5,650	,000	-1,820	-,883
[İG = 1,00]	3,319	,110	30,061	,000	3,103	3,535
[İG = 5,00]	-1,958	,308	-6,348	,000	-2,562	-1,353
[İKT = 1,00]	5,852	,109	53,876	,000	5,639	6,065
[İKT = 3,00]	1,521	,120	12,703	,000	1,286	1,756
[İKT = 4,00]	6,124	,109	56,397	,000	5,911	6,337
[İKT = 5,00]	3,362	,110	30,469	,000	3,145	3,578
[C = 1,00] * [İG = 1,00]	,898	,241	3,718	,000	,424	1,371
[C = 1,00] * [İG = 5,00]	1,757	,443	3,968	,000	,889	2,625
[İG = 1,00] * [İKT = 1,00]	-3,833	,111	-34,592	,000	-4,051	-3,616
[İG = 1,00] * [İKT = 2,00]	-2,212	,172	-12,885	,000	-2,548	-1,875
[İG = 1,00] * [İKT = 3,00]	-2,415	,126	-19,209	,000	-2,661	-2,168
[İG = 1,00] * [İKT = 4,00]	-2,935	,111	-26,538	,000	-3,152	-2,719
[İG = 1,00] * [İKT = 5,00]	-3,391	,114	-29,695	,000	-3,614	-3,167
[İG = 2,00] * [İKT = 1,00]	-3,553	,155	-22,856	,000	-3,857	-3,248
[İG = 2,00] * [İKT = 2,00]	-2,310	,401	-5,758	,000	-3,097	-1,524
[İG = 2,00] * [İKT = 3,00]	-2,919	,267	-10,951	,000	-3,441	-2,396
[İG = 2,00] * [İKT = 4,00]	-2,652	,153	-17,345	,000	-2,951	-2,352
[İG = 2,00] * [İKT = 5,00]	-3,481	,190	-18,328	,000	-3,853	-3,109
[İG = 3,00] * [İKT = 1,00]	-2,976	,149	-20,042	,000	-3,267	-2,685
[İG = 3,00] * [İKT = 2,00]	-1,763	,311	-5,663	,000	-2,374	-1,153
[İG = 3,00] * [İKT = 3,00]	-2,788	,242	-11,526	,000	-3,263	-2,314
[İG = 3,00] * [İKT = 4,00]	-2,190	,147	-14,869	,000	-2,478	-1,901
[İG = 3,00] * [İKT = 5,00]	-2,749	,165	-16,687	,000	-3,072	-2,426
[İG = 4,00] * [İKT = 1,00]	-2,477	,150	-16,525	,000	-2,770	-2,183
[İG = 4,00] * [İKT = 2,00]	-1,431	,288	-4,978	,000	-1,995	-,868
[İG = 4,00] * [İKT = 3,00]	-2,164	,210	-10,286	,000	-2,576	-1,752
[İG = 4,00] * [İKT = 4,00]	-1,764	,149	-11,832	,000	-2,056	-1,472
[İG = 4,00] * [İKT = 5,00]	-2,246	,161	-13,966	,000	-2,561	-1,931
[İG = 5,00] * [İKT = 1,00]	-1,541	,310	-4,968	,000	-2,149	-,933
[İG = 5,00] * [İKT = 3,00]	-1,298	,405	-3,201	,001	-2,092	-,503
[İG = 5,00] * [İKT = 4,00]	-1,021	,309	-3,303	,001	-1,628	-,415
[İG = 5,00] * [İKT = 5,00]	-1,262	,325	-3,880	,000	-1,899	-,624
[C = 1,00] * [İKT = 1,00]	-,813	,240	-3,389	,001	-1,283	-,343
[C = 1,00] * [İKT = 2,00]	-1,046	,462	-2,267	,023	-1,951	-,142
[C = 1,00] * [İKT = 3,00]	-1,567	,328	-4,783	,000	-2,210	-,925
[C = 1,00] * [İKT = 4,00]	-,873	,240	-3,643	,000	-1,343	-,404
[C = 1,00] * [İKT = 5,00]	-,603	,246	-2,453	,014	-1,085	-,121
[C = 1,00] * [İG = 2,00] * [İKT = 1,00]	,979	,366	2,677	,007	,262	1,696
[C = 1,00] * [İG = 2,00] * [İKT = 3,00]	2,617	,553	4,728	,000	1,532	3,701
[C = 1,00] * [İG = 2,00] * [İKT = 4,00]	,727	,361	2,017	,044	,021	1,434
[C = 1,00] * [İG = 2,00] * [İKT = 5,00]	1,386	,417	3,327	,001	,569	2,202
[C = 1,00] * [İG = 3,00] * [İKT = 1,00]	1,028	,365	2,818	,005	,313	1,744
[C = 1,00] * [İG = 3,00] * [İKT = 3,00]	1,449	,681	2,126	,033	,113	2,784
[C = 1,00] * [İG = 3,00] * [İKT = 4,00]	,854	,362	2,358	,018	,144	1,564
[C = 1,00] * [İG = 3,00] * [İKT = 5,00]	1,362	,392	3,471	,001	,593	2,130
[C = 1,00] * [İG = 4,00] * [İKT = 5,00]	,747	,368	2,031	,042	,026	1,468
[C = 1,00] * [İG = 5,00] * [İKT = 1,00]	-1,378	,452	-3,048	,002	-2,263	-,492
[C = 1,00] * [İG = 5,00] * [İKT = 4,00]	-1,586	,448	-3,539	,000	-2,464	-,708
[C = 1,00] * [İG = 5,00] * [İKT = 5,00]	-1,343	,507	-2,647	,008	-2,337	-,349

$$\text{Model} : \lambda + \lambda_i^C + \lambda_j^{IG} + \lambda_k^{IKT} + \lambda_{ij}^{C*IG} + \lambda_{ik}^{C*IKT} + \lambda_{jk}^{IG*IKT} + \lambda_{ijk}^{C*IG*IKT}$$

Tablo3 de ifade edilen değerler için $p < 0,05$ olması, oluşturulan log lineer modelde yer alması gereken parametrelere ait tahminleri göstermektedir. Standartlaştırılmış parametre tahminleri değişkenlerin düzeyleri arasındaki bağımlılık yapısını göstermektedir. Tabloda her bir ana etki için sahip olduğu düzey sayısının 1 eksiği, etkileşim terimlerinde ise ilgili değişken düzeylerinin 1 eksiklerinin çarpım sayısı kadar parametre tahminleri yer almaktadır.

3.2. İş Göremezlik Süresi, Çalışılan Ortam ve Cinsiyet için Log Lineer Analiz Sonuçları

Log lineer analiz için elde edilen K-yönlü etki ile K-yönlü ve daha yüksek sıraya ait etkiler Tablo 4 de sunulmuştur. Tablo 4' e göre k-yönlü etkilerin tümü anlamlı olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum model içinde ana etkilerle beraber k-yönlü tüm etkilere ait parametrelerin de yer alacağı şekilde ifade edilir. Tablo 1 e göre K1 ana etkilerin anlamlı olduğunu, K2 iki değişken için etkileşim etkilerinin ve K3 ise üç değişken için etkileşim etkilerinin anlamlı olduğu görülmektedir. Uygun modelin oluşturulmasında

kullanılacak olan kısmi ilişkiler yaklaşımı için elde edilen sonuçlar Tablo 5 de yer almaktadır.

Tablo 4. İş Göremezlik Süresi, Çalışılan Ortam ve Cinsiyet için K-Yönlü Etkileşim

	K	S.d	Benzerlik Oranı		Pearson	
			Ki-kare	p	Ki-kare	p
K-yönlü ve daha yüksek sıralı etkiler	1	47	788417,75	0,000	1549235,060	0,000
	2	38	16107,16	0,000	14011,215	0,000
	3	15	472,92	0,000	413,903	0,000
K-yönlü etki	1	9	772310,59	0,000	1535223,845	0,000
	2	23	15634,235	0,000	13597,312	0,000
	3	15	472,926	0,000	413,903	0,000

Tablo 5. İş Göremezlik Süresi, Çalışılan Ortam ve Cinsiyet için Kısmi İlişkiler

	S.d	Kısmi Ki-kare	P
Cinsiyet*Çalışılan Ortam	3	9134,259	0,000
Cinsiyet*İş Göremezlik	5	4512,360	0,000
İş Göremezlik*Çalışılan Ortam	15	3055,036	0,000
Cinsiyet	1	148361,237	0,000
Çalışılan Ortam	3	261098,335	0,000
İş Göremezlik	5	362851,018	0,000

Tablo 6. ÇO, İG ve C için Anlamlı Olan Parametre Tahminleri

Parametre	Tahmin	S.Hata	Z	p	%95CI Alt Sınır	%95CI Üst Sınır
Constant	9,300	,010	972,450	,000	9,281	9,318
[C = 1,00]	-2,164	,030	-72,634	,000	-2,223	-2,106
[ÇO= 1,00]	-1,571	,023	-68,152	,000	-1,617	-1,526
[ÇO= 2,00]	1,717	,010	165,272	,000	1,696	1,737
[ÇO= 3,00]	,372	,012	29,920	,000	,348	,396
[İG= 1,00]	,438	,012	35,708	,000	,414	,462
[İG= 2,00]	-2,941	,043	-68,880	,000	-3,025	-2,857
[İG= 3,00]	-2,208	,030	-72,659	,000	-2,268	-2,149
[İG= 4,00]	-1,898	,026	-71,653	,000	-1,950	-1,846
[İG= 5,00]	-3,178	,048	-66,462	,000	-3,272	-3,085
[C = 1,00] * [ÇO= 1,00]	,155	,068	2,280	,023	,022	,288
[C = 1,00] * [ÇO= 2,00]	,219	,032	6,844	,000	,156	,281
[C = 1,00] * [ÇO= 3,00]	-1,671	,062	-26,857	,000	-1,793	-1,549
[C = 1,00] * [İG= 1,00]	,835	,034	24,407	,000	,768	,902
[C = 1,00] * [İG= 2,00]	,546	,107	5,127	,000	,337	,755
[C = 1,00] * [İG= 3,00]	,317	,084	3,795	,000	,154	,481
[C = 1,00] * [İG= 4,00]	-1,853	,188	-9,848	,000	-2,222	-1,484
[ÇO= 1,00] * [İG= 1,00]	-,080	,030	-2,678	,007	-,139	-,022
[ÇO= 2,00] * [İG= 1,00]	-,281	,013	-20,915	,000	-,308	-,255
[ÇO= 2,00] * [İG= 2,00]	,251	,046	5,497	,000	,161	,340
[ÇO= 2,00] * [İG= 3,00]	,104	,033	3,161	,002	,039	,168
[ÇO= 2,00] * [İG= 4,00]	,143	,029	5,014	,000	,087	,199
[ÇO= 2,00] * [İG= 5,00]	,128	,051	2,494	,013	,027	,229
[ÇO= 3,00] * [İG= 1,00]	,062	,016	3,877	,000	,030	,093
[ÇO= 3,00] * [İG= 2,00]	-,573	,063	-9,050	,000	-,697	-,449
[ÇO= 3,00] * [İG= 3,00]	-,343	,042	-8,099	,000	-,426	-,260
[ÇO= 3,00] * [İG= 4,00]	-,222	,036	-6,180	,000	-,292	-,152
[ÇO= 3,00] * [İG= 5,00]	-,333	,067	-4,988	,000	-,464	-,202
[C = 1,00] * [ÇO= 1,00] * [İG= 4,00]	2,171	,240	9,033	,000	1,700	2,642
[C = 1,00] * [ÇO= 2,00] * [İG= 4,00]	2,077	,190	10,922	,000	1,704	2,449
[C = 1,00] * [ÇO= 3,00] * [İG= 1,00]	-,184	,072	-2,568	,010	-,324	-,043
[C = 1,00] * [ÇO= 3,00] * [İG= 2,00]	1,250	,181	6,912	,000	,896	1,605
[C = 1,00] * [ÇO= 3,00] * [İG= 3,00]	,722	,155	4,657	,000	,418	1,026
[C = 1,00] * [ÇO= 3,00] * [İG= 4,00]	2,288	,234	9,786	,000	1,829	2,746
[C = 1,00] * [ÇO= 3,00] * [İG= 5,00]	1,005	,253	3,973	,000	,509	1,500

$$\text{Model: } \lambda + \lambda_i^C + \lambda_j^{IG} + \lambda_k^{CO} + \lambda_{ij}^{C*IG} + \lambda_{ik}^{C*CO} + \lambda_{jk}^{IG*CO} + \lambda_{ijk}^{C*IG*CO}$$

Tablo 5 de tüm p değerleri 0,05 den küçük olarak ortaya çıkmış, ana etki terimi olarak ifade edilen çalışılan ortam, cinsiyet ve geçici iş göremezlik süreleri değişkenlerinin anlamlı olduğu görülmektedir. Tüm ana etkilerle beraber ikinci dereceden etkileşim parametreleri incelendiğinde cinsiyet ile geçici iş görmezlik süreleri, cinsiyet ile çalışılan ortam ve iş göremezlik süreleri ile çalışılan ortam değişkenleri için kısmi ilişki parametreleri istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Çalışılan ortam (ÇO), Cinsiyet (C) ve Geçici iş göremezlik (İG) süreleri için elde edilen etkileşim parametre tahminleri Tablo 6 da sunulmuştur. Tablo, modelde yer alması gereken parametre tahminlerini göstermektedir. Standartlaştırılmış tahminler değişkenlerin düzeyleri arasındaki bağımlılık yapısını göstermektedir. Tabloda her bir ana etki için sahip olduğu düzey sayısının 1 eksiği, etkileşim terimlerinde ise ilgili değişken düzeylerinin 1 eksiklerinin çarpım sayısı kadar parametre tahminleri yer almaktadır.

4. Sonuç

İşçi sağlığı ve iş güvenliği gerek çalışan, gerek sektörler, gerekse ülke için her geçen gün üzerinde hassasiyetle durulan bir konu haline gelmiştir. Konunun önemi güncelliğini sürekli korumasına neden olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, yapılan çalışma incelenen değişkenler açısından, uygulamada bilinen durumları bilimsel olarak destekleyici olması nedeniyle alana önemli katkı sağlayacaktır. Bu çalışmada iş kazası türü, çalışılan ortam, cinsiyet ve iş göremezlik süresi değişkenlerinin birbirleri ile etkileşimlerinin anlamlı olup olmadığı incelenmiştir. Yapılan çalışmada kullanılan log lineer model sadece değişkenleri değil değişkenlerin boyutlarını da dikkate aldığından çok daha ayrıntılı bir sonuca ulaşmamızı sağlamıştır. Analiz sonrasında erkeklerin daha fazla iş kazası geçirdiği, en fazla iş kazası türünün yüzeysel yaralanma olduğu ve iş kazalarının çoğunun sürekli çalışılan sabit bir işyerinde ortaya çıktığı görülmüştür. Log lineer analiz sonuçları boyut sayısının çok fazla olması tüm etkileşimleri tek tek yorumlamamızı zorlaştırmış, ancak Tablo 3 ve Tablo 6 da ayrıntılı olarak sunulmuştur. Buna göre, Cinsiyet, Geçici iş göremezlik süresi ve İş kazası türü birlikte ele alınarak yapılan log lineer analiz sonucunda, ikili etkileşimlere ait sonuçlar şu şekilde ortaya çıkmıştır. İskelet bozukluğu, termal konfor, sarsıntı-şok, yüzeysel yaralanma ve yanık-donma iş kazası türleri nedeniyle 4 güne kadar geçici iş göremezlik süresi 5 gün ve daha fazla geçici iş göremezlik süresinden daha az ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan iskelet bozukluğu, sarsıntı-şok, yüzeysel yaralanma ve yanık-donma iş kazası türü nedeniyle 4 gün geçici iş göremezlik süresinin 5 gün ve daha fazla geçici iş görmezlik süresinden daha az ortaya çıktığı görülmüştür. Üçlü etkileşim için ise kadınlarda iskelet bozukluğu, yüzeysel yaralanma ve yanık-donma iş kazası türü nedeniyle 4 gün geçici iş göremezlik süresinin 5 gün ve daha fazla iş görmezlik süresinden daha az ortaya çıktığı görülmüştür.

Cinsiyet, Geçici İş Göremezlik Süresi ve Çalışma Ortamı birlikte ele alınarak yapılan log lineer analiz sonucunda, ikili etkileşimlere ait sonuçlar şu şekilde ortaya çıkmıştır. Kadınlarda sabit olmayan geçici iş yeri kazası diğer çalışma ortamı kazalarından daha az ortaya çıkmıştır. Sabit olmayan geçici iş yerinde olan iş kazası nedeniyle, aynı gün, 2 gün, 3

gün ve 4 gün geçici iş göremezlik süresi 5 gün ve daha fazla iş göremezlik süresinden daha az ortaya çıkmıştır. Üçlü etkileşim incelendiğinde, kadınlarda sabit olmayan geçici işyerinde ortaya çıkan iş kazası nedeniyle aynı gün çalışabilir durumu 5 gün ve daha fazla geçici iş göremezlik süresinde daha az ortaya çıkmıştır.

Çalışılan konuya ait literatür taraması yapıldığında, önceki yapılan çalışmalarla paralel olarak, bu çalışmanın sonucu da erkek çalışanların daha fazla iş kazası geçirdiğine yönelik ortaya çıkmıştır. Bir diğer paralellik gösteren durum ise Geçici iş göremezlik süresi, cinsiyet ve çalışılan ortam etkileşimlerinin önceki çalışmalarda olduğu gibi bu çalışmada da anlamlı çıkmış olmasıdır. Ancak, daha önceki çalışmalarda dikkate alınmamış olan iş göremezlik sürelerinin sıklığı bu çalışmada dikkate alınmış ve sonuç olarak 5 gün ve daha fazla iş göremezlik süresinin diğer iş göremezlik sürelerinden daha fazla ortaya çıktığı görülmüştür. İş göremezlik süresinin çalışmada elde edildiği şekilde ortaya çıkması işletmeler için ciddi bir iş kaybına, ilgili süreler için geçici personel ihtiyacına, dolayısı ile dikkate değer verim ve emek kaybına neden olmaktadır. Çalışmanın bir diğer önemli sonucu özellikle sabit olan ve sabit olmayan yani geçici iş yerlerine yönelik iş güvenliği tedbirlerinin alınması gerekliliğinin ortaya konmuş olmasıdır. Çalışma sonrası elde edilen tüm bulgular hem çalışan, hem işveren hem devlet açısından önemli noktalara dikkati çekmektedir. Bundan sonra yapılan araştırmaların daha spesifik sonuçlara ulaşılabilir şekilde yapılması, her geçen gün önemi bir kez daha artan iş kazaları, iş güvenliği ve meslek hastalıklarına yönelik önleyici tedbirlerin alınmasını kolaylaştıracak, konuya ait bilinç ve kültürün artmasına neden olacaktır.

Kaynakça

- Agresti, A. (1990). *Categorical Data Analysis*. New York: John Wiley&Sons
- Agresti, A. (2002). *Categorical Data Analysis*. New York: John Wiley & Sons.
- Altaş, D., & Yıldırım, E. Z. (2003). Lisansüstü Eğitime Giriş Sınavı (LES) Sonuçlarının Üç Yönlü Çapraz Sınıflandırma Tablosu ile İncelenmesi. *Öneri*, 5(20), 213-223.
- Altaş, D., Sağır, M., & Giray, S. (2006). Yurtdışında Çalışıp Türkiye ye Dönen Akademisyenlerin Eğitim Durumları, Gidiş ve Dönüş Sebepleri Arasındaki İlişki Yapısının Loglineer Modeller ile İncelenmesi. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 21,401-421.
- Burnett, J.D. (1983). Loglinear Analysis: A New Tool for Educational Researchers. *Canadian Journal of Education*, 8(2), 139- 154.
- Camkurt, M. Z. (2007). İşyeri Çalışma Sistemi ve İşyeri Fiziksel Faktörlerinin İş Kazaları Üzerindeki Etkisi. *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 20(6), 80-106.
- Çiçek, Ö., & Öçal, M. (2016). Dünya’da ve Türkiye’de İş Sağlığı ve İş Güvenliğinin Tarihsel Gelişimi. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 5(11), 106-129.
- Erdugan, F., & Türkan, A. H. (2017). Üç Yönlü Kontenjans Tablolarında Log-Lineer Model ile İş Kazası Verilerinin

- İncelenmesi. *Karaelmas Fen ve Mühendislik Dergisi*, 7(2), 462-468.
- Eye, A.V. & Mun, E.Y. (2013). *Log Linear Modeling: Concepts, Interpretation and Application*. John Wiley&Sons
- Gündüz, S. (2005). İş Kazası ve Meslek Hastalıkları Sonucunda İşverenlerin Hukuki Sorumlulukları. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 3(2), 135-145
- İlhan, M. N., Kurtcebe, Z. Ö., Durukan, E., & Koşar, L. (2006). Temizlik işçilerinin sosyodemografik özellikleri ve çalışma koşulları ile iş kazası ve meslek hastalığı sıklığı. *Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 20(6), 433-439.
- Karacan, E., & Erdoğan, Ö. N. (2011). İşçi sağlığı ve iş güvenliğine insan kaynakları yönetimi fonksiyonları açısından çözümsel bir yaklaşım. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21), 102-117.
- Köleoğlu, N. (2018). Uluslararası Öğrencilerin Sosyal Uyum Problemini Belirlemede Log Lineer Model Kullanımı. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (18. EYİ Özel Sayısı), 101-114. <http://dx.doi.org/10.18092/ulikidince.354017>
- Öncel, S. Y., & Erdugan, F. (2015). Kontenjans tablolarının analizinde log-lineer modellerin kullanımı ve sigara bağımlılığı üzerine bir uygulama. *Sakarya University Journal of Science*, 19(2), 221-235.
- Özkan, Ö., & Emiroğlu, N. (2006). Hastane sağlık çalışanlarına yönelik işçi sağlığı ve iş güvenliği hizmetleri. *CU Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 10(3), 43-51.
- Resmi Gazete (2006). Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu. Kanun No. 5510, Kabul Tarihi 31/5/2006. (Erişim: 21/07/2018), <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/06/20060616-1.htm>
- Sevinç, L., Aydınli, F., & Yıldırım, O. (2003). İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Konularında Türkiye’de 1985-2001 Yılları Arasında Yapılmış Lisans Üstü Tezlerine Yönelik İçerik Analizi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 87-98.
- SGK (2017). SGK İstatistik Yıllıkları 2016. (Erişim: 23/03/2018), http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik/sgk_istatistik_yilliklari
- Tekin, S. (2014). *İşletmelerde İş Sağlığı ve Güvenliğine Yapılan Yatırımların Maliyet Kazanç Analizi*. Ankara: ÇSGB İç Teftiş Kurulu Başkanlığı.
- TÜİSAG (2017). İş Kazaları. (Erişim: 23/03/2018), <https://tuisag.com/is-kazalari-1>
- Tsagris, M. (2017). Conditional Independence Test For Categorical Data Using Poisson Log Linear Model. *Journal of Data Science*, 15, 347-356.
- Wiedermann, W., & Eye, A. V. (2017). Log-linear models to evaluate direction of effect in binary variables. *Statistical Papers*, 1-30.

Araştırma Makalesi • Research Article

Okul Yöneticilerinin Algılanan Otantik Liderlik Özelliklerinin Öğretmenlerin Mesleki Motivasyonlarını Yordama Gücü*

The Predictive Power of Perceived Authentic Leadership Features of School Administrators on Teachers' Jobs Motivation

Kübra Nur Özerten ^{a,**}, Mustafa Otrar ^b

^a Uzm., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Yönetimi Bölümü, 34303, İstanbul/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-7717-3140

^b Doç. Dr., T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, 06374, Ankara/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-8543-6177

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 15 Mayıs 2018

Düzeltilme tarihi: 10 Temmuz 2018

Kabul tarihi: 27 Temmuz 2018

Anahtar Kelimeler:

Liseler

Motivasyon

Otantik Liderlik

ÖZ

Araştırma, İstanbul ilinin Bahçelievler ilçesindeki liselerde görev yapan öğretmenlerin, okul yöneticilerine ilişkin algıladıkları otantik liderlik özelliklerinin, öğretmenlerin mesleki motivasyonlarını yordama gücünü belirlemek amacıyla ilişkisel tarama deseni kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın evreni, Bahçelievler ilçesinde görev yapan lise öğretmenleridir. Örneklem belirlenirken lise türleri tabaka olarak tanımlanmış, tabakalı örnekleme yoluyla seçilen liseler arasından tesadüfi oransız küme örnekleme yoluyla belirlenen 43 okulda görev yapan öğretmenlerden random olarak seçilen 436 öğretmen örneklemini oluşturmuştur. Verilerin toplanmasında “Otantik Liderlik Ölçeği” ve “İş Motivasyon Ölçeği” kullanılmıştır. Veriler; Pearson korelasyonu, basit regresyon analizi kullanılarak çözümlenmiştir. Araştırmanın sonucunda, öğretmenlerin algıladıkları otantik liderlik özellikleriyle mesleki motivasyonları arasında yüksek düzeyde pozitif bir ilişkinin olduğu, okul yöneticilerinin otantik liderlik özelliklerinin öğretmenlerin motivasyonlarının güçlü bir yordayıcısı olduğu saptanmıştır.

ARTICLE INFO

Article history:

Received May 15, 2018

Received in revised form July 10, 2018

Accepted July 27, 2018

Keywords:

Authentic Leadership

High Schools

Motivation

ABSTRACT

The aim of this research is to determine the predictive power of perceived authentic leadership levels of school administrators on the teachers' professional motivation. In this study, correlational design was used. Respectively, stratified and randomly cluster sampling method were used. The sample contains 43 schools and 436 high school teachers. “Authentic Leadership Scale” and “Business Motivation Scale” were used to collect data. Pearson and regression analysis were used. As a result of the research, it was concluded that there is high level positive relationship between the authentic leadership and the professional motivations. Also the authentic leadership qualities of the school administrators are the strong predictors of the teachers' motivation level.

1. Giriş

Eğitim yönetimi alanında insan kaynağı olarak en kritik çalışan grubu öğretmenlerdir; genel algılamada okulun performansı ile öğretmenin performansı hemen hemen üst üste çakışır. Öğretmenlerin performansının başat etkenlerinden biri, okul müdürünün yönetim veya liderlik anlayışının, öğretmenlerin motivasyonunu etkileme

düzeyidir. Öğretmenlerin görevde güdülenme kaynakları çok yönlü ve değişkendir. Ancak okul yöneticisinin sahip olduğu liderlik nitelikleri, öğretmenlerin motivasyonu açısından önemlidir. Okul yöneticilerinin öğretmenleriyle hiçbir konum, süreç kaygısı taşımadan, kendi iç yönelimleri ile sırf görev için, can-ı gönülden, geleneksel deyimile “pir aşkına” bir çalışma ortamı içinde olmaları, öğretmenler için etkili, içten, samimi bir güdülenme kaynağı oluşturabilir.

* Bu çalışma, 2018 yılında Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen “Okul Yöneticilerinin Algılanan Otantik Liderlik Özelliklerinin Öğretmenlerin Mesleki Motivasyonlarına Etkisi” adlı Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

** Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: knozerten@gmail.com

İlgili kaynaklarda otantik liderlik tanımı ile sunulan bu liderlik tipi, hemen hemen her örgüt için aranan bir yöneticide liderlik anlayışını simgelemektedir.

Otantik liderlik kavramı, alan yazında bilimsel olarak 1990'lı yıllarda sosyoloji ve eğitim alanlarında akademisyenler ve uygulayıcılar tarafından tartışılmaya başlanmıştır. Otantik liderlik konusu, güncelliği artan bir liderlik tarzı olarak tanımlanabilir. Otantik liderlik, liderliğin "hakiki" olma durumunu esas alır (Tabak, Şeşen ve Türköz, 2012). George'a (2003) göre otantik liderlik, "statü ve şöhret için lider olmak" yerine "kendinde var olan potansiyeli açığa çıkarmak, kendi olduğu için lider olmak" anlamındadır. Çevresine güven telkin eden otantik liderler; paydaşlarını güven kaybı bunalımına düşürmeyen, ahlaki değerlere sahip olan ve gelecek odaklı liderlerdir (Saylı ve Baytok, 2012).

Mesleği eğitim yöneticiliği veya okul müdürlüğü olan bireyin, söylemi ile eylemi arasındaki tutarlılık, paydaşları açısından önem arz eder. Genel söylem içinde, "mış gibi liderlik"; iyi niyet, derin bilgi, yoğun beceri, dürüstlük, içtenlik ve sorumlulukla desteklenmeyen liderliğin; yapay görünümde "uydurma" şeklinde yapılması anlamındadır. Görüntüsüyle gerçeği aynı olmayan, Mevlana'nın deyişiyle "olduğu gibi görünmeyen" yöneticilerin, niyet karmaşası içerisinde olmaları, samimiyetlerini ortaya koymalarına ve izleyenlerin güvenini kazanmalarına engel olur (Cüceloğlu, 2005).

Güzel ahlaktan yoksun olan okul yöneticileri, çalışanlar arasında huzursuzlukların; çatışmaların kaynağı olur. Şartlar ne olursa olsun okul yöneticisinin öğretmenlerine çifte standart içinde olmadan bilgi, yetenek ve deneyimleriyle dürüstlüğü yansıtmaması gerekir (Erdoğan, 2006). Sağlam'a (2007) göre okul müdürlerinin göstermelik eylemlerden uzak bir şekilde içten olması, öğretmenlerinin kişisel ve mesleki gelişmelerini desteklemesi, adil bir yönetim anlayışını benimsemesi ve onların ihtiyaçlarına çözüm üretmesi gibi davranışlar sergilemesi, öğretmenlerin kendilerini değerli ve görevlerinde önemsendiklerini hissetmeleri sonucunda işlerine karşı motivasyon sağlar.

Motivasyon, insanın ihtiyaçlarının doyuma ulaşması sonucunda, bireyin davranışlarında farklılıkların oluşmasını sağlayan dinamik bir süreçtir (Sabuncuoğlu ve Tüz, 1995). Gordon'a (2001) göre etkili bir lider, "iş uzmanı" olduğu gibi "insan ilişkileri uzmanı" da olmalıdır. Okul yöneticilerinin görev yerinin makam odası dışında sınıf ve koridorlar olduğu düşünüldüğünde, eğitim kurumlarının bir iş ortamından çok, insan ilişkilerinin yaşandığı bir ortam olması açısından, Gordon'un bu ikinci boyutu daha geçerlidir. Okul içinde benlik kalıbıyla var olamayan okul yöneticileri, makamı işgal eden kişiler olarak güçlerini kazanmaya çalışırlar. Sadece statüden güç alan okul yöneticilerinin iletişim yoksunluğu içerisinde olmaları, aydın bir kadronun oluşmasına engel olacağı gibi okulun yaşamsal değerini de düşürecektir (Cüceloğlu, 2005). Bir okul müdürünün başarısı, birlikte çalıştığı öğretmenlerinin motivasyonlarına bağlı performanslarıyla yakından ilişkilidir (Küçükali, 2011). Çağdaş bir okul yöneticisi; liderlik nitelikleri baskın, bilgiyi ve insan ilişkilerini yöneten, eğitime inanmış kişidir (Açıkalın, 2016).

Okul yönetimini düzenleyen yasa ve yönetmelikler, okulun başarısından okul müdürlerini sorumlu tutmaktadır

(Korkmaz, 2005). Bu süreçte 2623 sayılı Tebliğler Dergisi'nde yayımlanan Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği (2009) okul müdürlerine; öğretmenlerin okutacakları derslere ilişkin görev dağılımları, haftalık ders programlarının düzenlenmesi, öğretmenlerin nöbet yerleri ve zamanlarının belirlenmesi, okul sınav görevleri, öğretmenlerin çalışma araç, gereçlerin sağlanması ve öğrenim mekânlarının düzenlenmesi gibi konuların zamanında ve dengeli ayarlanması hükümlülüğünü vermektedir. Bu düzenlemelerin öğretmenlerin mesleki motivasyonlarında önemli derecede etkili olabileceği düşünülmektedir. Nitekim haksızlığa uğramış olduğunu hisseden öğretmenler, kendi haklarını savunma cesaretlerini, otantik lider olan okul yöneticisinin verdiği hak arama duygusu ve güveniyle kazanırlar. Otantik liderliğin olduğu yerde, liderin tamamlayıcısı olan otantik takipçilik de kendini göstermeye başlamaktadır. Takipçilerin otantik liderle iletişim içerisinde olmaları, kendilerinin de şeffaf tutumlar sergilemelerini sağlamaktadır (Baykal, 2017). İzleyenlerin liderleriyle olan iletişimlerinde şeffaflık algıları arttıkça, okulda amaçların ve gösterilen performansın değersiz olduğu duygusu oluşmaz.

Otantik liderler, paydaşlarının emeklerini geri bildirimlerde bulunarak pekiştirirler. Okullarda otantik liderler tarafından dürüstlüğü teşvik edilmesi, güven esaslı iletişimi sağlayarak oluşabilecek belirsizliği ve şüpheleri ortadan kaldıracakları gibi çalışanların istek ve arzularını net bir şekilde söylemelerini de kolaylaştırmaktadır (Barın ve Öcal, 2016). Söz konusu durumda, öğretmenlerin okul yöneticileriyle olan ilişkileri kendilerini mutlu veya mutsuz hissetmelerinde önemli rol oynamaktadır. Bu ilişkilerin pozitif yönde olması, okulun atmosferini yapıcı ve yaratıcı kılmaktadır (Bursalıoğlu, 2015).

Öğretmenlerin motivasyonlarının yükseltilmesi amacıyla Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından manevi araçların (takdir, teşekkür verilmesi vb.) kullanımı oldukça geniş kapsamda olmasına karşılık, motivasyon aracı olarak maddi kaynakların (maaşla ödüllendirme, ikramiye vb.) kullanımı çok sınırlıdır (Yılmaz ve Arslan, 2013). Ancak bu uygulamanın MEB tarafından istihdam edilen yaklaşık bir milyon öğretmeni kapsayıcı bir boyutta olmadığı söylenebilir. Öğretmenler, bir taraftan MEB'in değişik bürokratik imkanlarıyla motive edilirken gerçekte en yakın yöneticisi olan okul müdüründen öğretmenlerin motivasyon beklentileri daha yoğundur. Bu bakımdan otantik liderlik özelliklerini sergileyen okul yöneticilerinin, okulun işleyişinde öğretmenlerini birincil paydaş olarak görmeleri; onların görüşlerini, isteklerini ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmaları, kurumsal ve toplumsal problemler karşısında sorunlara gerçekçi bir gözle derinlemesine yaklaşımları açısından öğretmenlerin motivasyon sorunlarının çözümünde etkili olabileceği beklenmektedir. Söz konusu bu durum, okul yöneticisinin otantik liderlik yetenekleriyle, öğretmenlerin mesleki motivasyonları arasında güçlü bir ilişkinin varlığını düşündürmektedir. Araştırmanın problem cümlesi "kamu ve özel liselerde görev yapan öğretmenlerin, okul yöneticilerine ilişkin algıladıkları otantik liderlik düzeyleri öğretmenlerin mesleki motivasyonlarını anlamlı şekilde yordamakta mıdır?" şeklinde belirlenmiştir.

Araştırmanın temel amacı, okul yöneticilerinin algılanan otantik liderlik özelliklerinin öğretmenlerin mesleki motivasyonları üzerindeki yordayıcı gücünün belirlenmesidir.

Lise türü eğitim kurumları açısından algılanan okul yöneticilerinin otantik liderlik özelliklerinin öğretmenlerin mesleki motivasyonlarını yordayıcı gücünü tespit etmek amacıyla yapılan bu araştırmanın, öğretmenlerin motivasyon düzeylerinin hangi değişkenlere göre nasıl anlam bulduğunun bilinmesinin eğitim yönetimi alanında yapılacak araştırmalara, uygulamalara ve literatüre katkıda bulunacağı beklenmektedir. Ayrıca araştırmanın, okul yöneticilerine farkındalık kazandıracağı, öğretmenlerin motivasyon düzeylerini artırma amaçlı olarak kendilerindeki otantik liderlik özelliklerini geliştirmelerinde özendirici olabileceği düşünülmektedir.

2. Yöntem

Bu bölümde araştırma modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları ve veri analizinde kullanılan teknikler açıklanmıştır.

2.1. Araştırma Modeli

Bu araştırma okul yöneticilerinin otantik liderlik özelliklerinin öğretmenlerin mesleki motivasyonunu

Tablo 1. Kişisel Bilgilere Ait Frekans ve Yüzde Değerleri

Değ.	Gruplar	f	%
Cins.	Kadın	264	60.6
	Erkek	172	39.4
	Toplam	436	100.0
Yaş	21-30	158	36.2
	31-40	166	38.1
	41-50	79	18.1
	51 ve üzeri	33	7.6
	Toplam	436	100.0
Öğrenim Düzeyi	Lisans	305	70.0
	Yüksek lisans	126	28.9
	Doktora	5	1.1
Toplam	436	100.0	
Okul Türü	Devlet	348	79.8
	Özel	88	20.2
	Toplam	436	100.0
Toplantı Sıklığı	Haftada bir	50	11.5
	Ayda bir	123	28.2
	Dönemde bir	263	60.3
	Toplam	436	100.0
Proje Okulu	Evet	19	4.4
	Hayır	417	95.6
	Toplam	436	100.0

2.3. Verilerin Toplanması

Araştırmacı tarafından örnekleme bulunan kamu ve özel liselerde araştırma yapmak amacıyla İstanbul İl Millî Eğitim

yordayıcı gücünü öğretmenlerin algılarına göre incelemeyi amaçlayan nicel bir çalışmadır. Nicel çalışma modelinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni, İstanbul ili Bahçelievler ilçesinde görev yapan lise öğretmenleridir. Bahçelievler İlçe Millî Eğitim Müdürlüğü'nden (2018) alınan verilere göre, Bahçelievler ilçesinde 2017-2018 eğitim-öğretim yılı içerisinde toplam 54 kamu ve özel lise bulunmakta ve bu okullarda 2113 öğretmen görev yapmaktadır. Örneklem belirlenirken lise türleri tabaka olarak tanımlanmış, tabakalı örnekleme yoluyla seçilen liseler arasından tesadüfi oransız küme örnekleme kullanılmış; belirlenen 43 okulda görev yapan öğretmenlerden de random olarak belirlenen 436 lise öğretmeni ile örneklem oluşturulmuştur. Örneklemin evreni karşılama yüzdesi; okulların %80'ine ve bu okullarda görev yapan öğretmenlerin %20'sine ulaşılmıştır. Öte yandan Karasar'ın (2016) belirttiği formüle göre örneklem büyüklüğü $p < .05$ hata olasılığına göre 318 kişi olarak belirlenmiş; örneklem büyüklüğünün bundan küçük olmamasına da özen gösterilmiştir.

Örneklem grubuna ait kişisel bilgilere ilişkin değerler, Tablo 1'de sunulmuştur.

Değ.	Gruplar	f	%
Konum	Sözleşmeli	70	16.1
	Kadrolu	366	83.9
	Toplam	436	100.0
Mesleki Kıdem	Aday	33	7.6
	2-5	126	28.9
	6-15	151	34.6
	16-25	98	22.5
	26 ve üstü	28	6.4
	Toplam	436	100.0
Kurumdaki Kıdem	1-5	319	73.2
	6-15	84	19.3
	16-25	26	6.0
	26 ve üstü	7	1.6
	Toplam	436	100.0
Lise türü	Anadolu	135	31.0
	Fen	6	1.4
	İHL	76	17.4
	Mes.Tek.	206	47.2
	Sos. Bil.	13	3.0
	Toplam	436	100.0

Müdürlüğü'nden gerekli izin alınmış ve uygulama yapılacak 43 okula ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Anketlerin dağıtılma aşamasında, bazı özel okul müdürleri, bilimsel çalışmayı

desteklemede birtakım engeller çıkarmıştır. Anketler bizzat araştırmacı tarafından, araştırmacının amacı açıklanarak öğretmenlere dağıtılmış ve toplanılmıştır. Ölçeğin uygulanmasında gönüllülük esas alınmıştır. Anketler toplandıktan sonra eksik veya yanlış doldurulan 4 anket analize alınmamıştır.

2.4. Veri Toplama Araçları

Araştırmada Tabak vd. (2012) tarafından Türkçeye uyarlanan “Otantik Liderlik Ölçeği” ve Tanrıverdi (2007) tarafından geliştirilen “İş Motivasyon Ölçeği”, kişisel bilgiler için ise araştırmacı tarafından hazırlanan bir kişisel bilgi formu kullanılmıştır. Araştırmada öğretmenlerin iş motivasyon düzeylerine ilişkin kullanılan ölçek; ekip uyumu, işle bütünleşme, kuruma bağlılık ve kişisel gelişim alt boyutlarından oluşmaktadır (Tanrıverdi, 2007). Otantik liderlik ölçeği alt boyutları ise, Walumbwa vd. (2008) tarafından en son yapılan araştırma kapsamında, “öz farkındalık, bilgiyi dengeli değerlendirme, içselleştirilmiş ahlak anlayışı ve ilişkilerde şeffaflık” olmak üzere dört grupta incelenmektedir.

2.5. Verilerin Geçerliliği ve Güvenirliği

Otantik Liderlik ölçeği için, Tabak vd. (2010) tarafından yapılan faktör analizi sonucu, toplam varyansın % 58,6’sı olduğu saptanmıştır. Ölçeğin Cronbach alpha iç tutarlılık katsayı değeri; ilişkilerde şeffaflık alt boyutu için 0.86, içselleştirilmiş ahlak anlayışı alt boyutu için 0.83, bilgiyi dengeli değerlendirme alt boyutu için 0.85, öz farkındalık alt boyutu için 0.90 ve ölçeğin bütününe ilişkin ise 0.93 olarak bulunmuştur. Çelik (2015) tarafından yapılan araştırmada ölçeğin bütününe ilişkin güvenilirlik $\alpha = 0.93$ bulunmuştur ve $0.80 < \alpha < 1.00$ aralığında gerçekleşmiştir. Ölçekten alınan bu veriler ışığında, otantik liderlik ölçeğinin geçerli ve yüksek derecede güvenilir olduğu söylenebilir.

İş Motivasyon ölçeği için Tanrıverdi (2007) tarafından yapılan faktör analizi sonucu, dört alt boyut tarafından açıklanan toplam varyans %61.31 olarak saptanmıştır. Ölçeğin cronbach alpha iç tutarlılık katsayı değeri 0.90 olarak bulunmuştur. Yılmaz (2009) tarafından yapılan

araştırmada ise ölçeğin cronbach alpha iç tutarlılık katsayı değeri; ekip uyumu alt boyutu için 0.71, işle bütünleşme alt boyutu için 0.70, kuruma bağlılık alt boyutu için 0.67, kişisel gelişim alt boyutu için 0.64 ve ölçeğin bütününe ilişkin ise 0.82 olarak saptanmıştır. Emirbey (2017) tarafından yapılan araştırmada ise ölçeğin cronbach alpha iç tutarlılık katsayı değeri 0.92 olarak bulunmuştur. Ölçekten alınan bu veriler ışığında, iş motivasyon ölçeğinin geçerli ve yüksek derecede güvenilir olduğu söylenebilir.

2.6. Verilerin Analizi

Araştırmada ölçeklerden elde edilen puanların öncelikle Bir Örneklem Kolmogorov Smirnov (One-Sample Komogorov Smirnov) analizi ile normallikleri denetlenmiş tüm puanlar için sonuçlar anlamlı bulunmamıştır ($p > .05$). Öte yandan tüm alt boyut puanları için çarpıklık (Skewness) ve basıklık (Kurtosis) değerleri ± 1.00 değerleri arasında bulunmuştur. Bu durum Büyüköztürk (2007) bu durumu dağılımın normalliğinin kanıtı olarak ifade etmektedir. Pearson Momentler Korelasyon analizi, regresyon analizi kullanılarak çözümlenmiştir. Elde edilen veriler bilgisayarda SPSS 23.0 programında çözümlenmiş manidarlıklar minimum $p < .05$ düzeyinde sınanmış, diğer manidarlık düzeyleri ayrıca belirtilmiş ve bulgular araştırmacının amaçlarına uygun olarak tablolar halinde sunulmuştur.

3. Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın amacına yönelik regresyon işlemleri yapılmıştır. Regresyon işlemi için verilerin uygunluğunu belirlemek amacıyla öncelikle otantik liderlik ve iş motivasyon ölçek puanları ve alt boyutları arasında anlamlı ilişkiler bulunup bulunmadığı Pearson korelasyon işlemi ile incelenmiştir. Tablo 2’de görüldüğü üzere, otantik liderlik ölçeği alt boyut puanları ve ölçek toplam puanları ile motivasyon ölçeği alt boyut puanları ve ölçek toplam puanları arasında pozitif yönde anlamlı ilişkilerin bulunduğu gözlenmektedir. Algılanan otantik liderlik ölçeği alt boyut ve toplam puanları yükseldikçe motivasyon ölçeği alt boyut ve toplam puanları anlamlı şekilde yükselmektedir.

Tablo 2. Otantik Liderlik Ölçeği ve Motivasyon Ölçeği Alt Boyutları Arasındaki İlişkiler

Otantik Liderlik Ölçeği Puanları	Değerler	Motivasyon Ölçeği Puanları				
		Ekip Uyumu	İşle Bütünleşme	Kuruma Bağlılık	Kişisel Gelişim	Ölçek Top. Puanı
İlişkilerde Şeffaflık	r	.588	.524	.571	.844	.721
	p	.000	.000	.000	.000	.000
	N	436	436	436	436	436
İçselleştirilmiş Ahlak Anlayışı	r	.545	.496	.526	.735	.658
	p	.000	.000	.000	.000	.000
	N	436	436	436	436	436
Bilgiyi Dengeli Değerlendirme	r	.632	.572	.598	.955	.787
	p	.000	.000	.000	.000	.000
	N	436	436	436	436	436
Öz Farkındalık	r	.623	.552	.595	.856	.750
	p	.000	.000	.000	.000	.000
	N	436	436	436	436	436
Ölçek Toplam Puanı	r	.653	.585	.627	.924	.796
	p	.000	.000	.000	.000	.000

	N	436	436	436	436	436	436
Bu işlemlerin ardından araştırmanın ana amacına uygun olacak şekilde, algılanan otantik liderlik toplam ve alt boyut puanlarının motivasyon ölçeği toplam ve alt boyut puanlarını							
anlamli şekilde yordayıp yordamadığını belirlemek amacıyla regresyon işlemleri yapılmış elde edilen sonuçlar aşağıda tablolar halinde sunulmuştur.							

Tablo 3. Otantik Liderlik Ölçeği Alt Boyutları ile Motivasyon Ölçeği Ekip Uyumu Alt Boyutu Arasında Yapılan Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken	F	P	R	R ²	ΔR2	β	t	P
İlişkilerde Şeffaflık	Ekip Uyumu	229.15	.000	.588	.346	.344	.860	5.267	.000
İçsel. Ahlak Anlayışı		183.40	.000	.545	.297	.295	1.022	6.002	.000
Bilg. Dengeli Değer.		288.18	.000	.632	.399	.398	1.170	9.092	.000
Öz Farkındalık		275.06	.000	.623	.388	.387	1.119	8.325	.000
Toplam Puan		321.82	.000	.653	.426	.424	.575	3.735	.000

Tablo 3’de görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan öğretmenlerin algılanan otantik liderlik ölçeği toplam ve alt boyut puanlarının motivasyon ölçeğinin ekip uyumu alt boyutunu anlamli şekilde yordayıp yordamadığını belirlemek amacıyla yapılan regresyon analizi sonucunda tüm alt boyutlar için regresyon modelleri uygun bulunmuştur ($F_{min}=183.40$; $p<.001$ – $F_{max}=321.82$; $p<.001$). İşlemlerin ardından algılanan otantik liderlik ölçeği ilişkilerde şeffaflık alt boyutunun motivasyon ölçeğinin ekip uyumu alt boyutundaki varyansın %34’ünü ($r^2=.344$; $p<.001$); içselleştirilmiş ahlak anlayışı alt boyutunun %30’unu ($r^2=.295$; $p<.001$); bilgiyi dengeli değerlendirme alt

boyutunun %40’ını ($r^2=.398$; $p<.001$); öz farkındalık alt boyutu %39’ünü ($r^2=.387$; $p<.001$) ve ölçek toplam puanının %42’sini ($r^2=.424$; $p<.001$) istatistiksel olarak anlamli şekilde açıkladığı saptanmıştır. Standardize edilmiş regresyon katsayısına (β) göre, yordayıcı değişkenlerin ekip uyumu üzerindeki görelî önem sırası; bilg.dengeli değer., öz farkındalık, içsel; ahlak anlayışı ve ilişkilerde şeffaflıktır. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde de tüm yordayıcı değişkenlerin motivasyon ölçeğinin ekip uyumu alt boyutunun önemli bir yordayıcısı olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Otantik Liderlik Ölçeği Alt Boyutları ile Motivasyon Ölçeği İşle Bütünleşme Alt Boyutu Arasında Yapılan Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken	F	P	R	R ²	ΔR2	β	T	P
İlişkilerde Şeffaflık	İşle Bütünleşme	163.87	.000	.524	.274	.272	1.453	9.559	.000
İçsel. Ahlak Anlayışı		141.40	.000	.496	.246	.244	1.543	9.899	.000
Bilg. Dengeli Değer.		211.20	.000	.572	.327	.326	1.669	13.873	.000
Öz Farkındalık		189.81	.000	.552	.304	.303	1.667	13.154	.000
Toplam Puan		225.75	.000	.585	.342	.341	1.215	8.338	.000

Tablo 4’te görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan öğretmenlerin algılanan otantik liderlik ölçeği toplam ve alt boyut puanlarının motivasyon ölçeği işle bütünleşme alt boyutunu anlamli şekilde yordayıp yordamadığını belirlemek amacıyla yapılan regresyon analizi sonucunda tüm alt boyutlar için regresyon modelleri uygun bulunmuştur ($F_{min}=141.40$; $p<.001$ – $F_{max}=225.75$; $p<.001$). İşlemlerin ardından algılanan otantik liderlik ölçeği ilişkilerde şeffaflık

alt boyutunun Motivasyon Ölçeği işle bütünleşme alt boyutundaki varyansın %27’sini ($r^2=.272$; $p<.001$); içselleştirilmiş ahlak anlayışı alt boyutunun %24’ünü ($r^2=.244$; $p<.001$); bilgiyi dengeli değerlendirme alt boyutunun %33’ünü ($r^2=.326$; $p<.001$); öz farkındalık alt boyutu %30’unu ($r^2=.303$; $p<.001$) ve ölçek toplam puanının %34’ünü ($r^2=.341$; $p<.001$) istatistiksel olarak anlamli şekilde açıkladığı saptanmıştır.

Tablo 5. Otantik Liderlik Ölçeği Alt Boyutları ile Motivasyon Ölçeği Kuruma Bağlılık Alt Boyutu Arasında Yapılan Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken	F	P	R	R ²	ΔR2	β	t	P
İlişkilerde Şeffaflık	Kuruma Bağlılık	210.23	.000	.571	.326	.325	1.850	13.220	.000
İçsel. Ahlak Anlayışı		166.34	.000	.526	.277	.275	1.994	13.675	.000
Bilg. Dengeli Değer.		241.15	.000	.598	.357	.356	2.150	19.129	.000
Öz Farkındalık		237.47	.000	.595	.354	.352	2.094	17.941	.000
Toplam Puan		280.51	.000	.627	.393	.391	1.643	12.275	.000

Tablo 5'te görüldüğü üzere örneklem grubunu oluşturan öğretmenlerin algılanan otantik liderlik ölçeği toplam ve alt boyut puanlarının motivasyon ölçeği kuruma bağlılık alt boyutunu anlamlı şekilde yordayıp yordamadığını belirlemek amacıyla yapılan regresyon analizi sonucunda tüm alt boyutlar için regresyon modelleri uygun bulunmuştur ($F_{min}=166.34$; $p<.001$ – $F_{max}=280.51$; $p<.001$). İşlemlerin ardından algılanan otantik liderlik ölçeği ilişkilerde şeffaflık

alt boyutunun Motivasyon Ölçeği kuruma bağlılık alt boyutundaki varyansın %33'ünü ($r^2=.325$; $p<.001$); içselleştirilmiş ahlak anlayışı alt boyutunun %28'ini ($r^2=.275$; $p<.001$); bilgiyi dengeli değerlendirme alt boyutunun %36'sını ($r^2=.356$; $p<.001$); öz farkındalık alt boyutu %35'ini ($r^2=.352$; $p<.001$) ve ölçek toplam puanının %39'unu ($r^2=.391$; $p<.001$) istatistiksel olarak anlamlı şekilde açıkladığı saptanmıştır.

Tablo 6. Otantik Liderlik Ölçeği Alt Boyutları ile Motivasyon Ölçeği Kişisel Gelişim Alt Boyutu Arasında Yapılan Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken	F	P	R	R ²	ΔR2	β	t	P
İlişkilerde Şeffaflık	Kişisel Gelişim	1071.17	.000	.844	.712	.711	-.039	32.729	.000
İçsel. Ahlak Anlayışı		510.38	.000	.735	.540	.539	.405	22.592	.000
Bilg. Dengeli Değer.		4526.00	.000	.955	.912	.912	.255	67.275	.000
Öz Farkındalık		1186.73	.000	.856	.732	.732	.486	34.449	.000
Toplam Puan		2534.23	.000	.924	.854	.853	-.411	50.341	.000

Tablo 6'da görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan öğretmenlerin algılanan otantik liderlik ölçeği toplam ve alt boyut puanlarının motivasyon ölçeği kişisel gelişim alt boyutunu anlamlı şekilde yordayıp yordamadığını belirlemek amacıyla yapılan regresyon analizi sonucunda tüm alt boyutlar için regresyon modelleri uygun bulunmuştur ($F_{min}=510.38$; $p<.001$ – $F_{max}=4526.00$; $p<.001$). İşlemlerin ardından algılanan otantik liderlik ölçeği ilişkilerde şeffaflık

alt boyutunun Motivasyon Ölçeği kişisel gelişim alt boyutundaki varyansın %71'ini ($r^2=.711$; $p<.001$); içselleştirilmiş ahlak anlayışı alt boyutunun %54'ünü ($r^2=.539$; $p<.001$); bilgiyi dengeli değerlendirme alt boyutunun %91'ini ($r^2=.912$; $p<.001$); öz farkındalık alt boyutu %73'ünü ($r^2=.732$; $p<.001$) ve ölçek toplam puanının %85'ini ($r^2=.853$; $p<.001$) istatistiksel olarak anlamlı şekilde açıkladığı saptanmıştır.

Tablo 7. Otantik Liderlik Ölçeği Alt Boyutları ile Motivasyon Ölçeği Toplam Puanı Arasında Yapılan Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken	F	P	R	R ²	ΔR2	β	T	P
İlişkilerde Şeffaflık	Motivasyon Toplam Puan	468.94	.000	.721	.519	.518	1.049	21.655	.000
İçsel. Ahlak Anlayışı		331.10	.000	.658	.433	.431	1.247	18.196	.000
Bilgiyi Dengeli Değer.		706.34	.000	.787	.619	.619	1.326	26.577	.000
Öz Farkındalık		557.71	.000	.750	.562	.561	1.349	23.616	.000
Toplam Puan		751.02	.000	.796	.634	.633	.776	27.405	.000

Tablo 7'de görüldüğü üzere, örneklem grubunu oluşturan öğretmenlerin algılanan otantik liderlik ölçeği toplam ve alt boyut puanlarının motivasyon ölçeği toplam puanlarını anlamlı şekilde yordayıp yordamadığını belirlemek amacıyla yapılan regresyon analizi sonucunda otantik liderlik ölçeği ilişkilerde şeffaflık alt boyutunun motivasyon ölçeği toplam puanlarındaki varyansın %52'sini ($r^2=.518$; $p<.001$); içselleştirilmiş ahlak anlayışı alt boyutunun %43'ünü ($r^2=.431$; $p<.001$); bilgiyi dengeli değerlendirme alt boyutunun %62'sini ($r^2=.619$; $p<.001$); öz farkındalık alt boyutu %56'sını ($r^2=.561$; $p<.001$) ve ölçek toplam puanının %63'ünü ($r^2=.633$; $p<.001$) istatistiksel olarak anlamlı şekilde açıkladığı saptanmıştır.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu makalenin dayanağı olan araştırma, Türkiye'de genelde eğitimin, özellikle okul ve okul yöneticiliğinin yoğun biçimde gündemde olduğu bir dönemde (2017) gerçekleştirilmiştir. Okul yönetiminin ve okul müdürünün stratejik planlarda belirlenen hedeflere ulaşmasındaki rolü,

derinden hissedilmiş ve bu makamda çalışanların yetiştirilmesi, atanması, yer değiştirmesi kurum olarak MEB'in başat konuları arasında yer almıştır. Okulun kritik ögesi olan öğretmenlerin, okul yöneticilerinin yönetim anlayışı ve uygulaması sonucu kazanacakları motivasyonla eğitimin kalitesinde ve öğrenimde etkili olacağı noktasından hareketle; okul yöneticilerinin otantik liderlik özelliklerinin öğretmenlerin mesleki motivasyonu üzerindeki yordama gücüne dair bulgular, bu araştırmayı ön plana çıkarmaktadır.

Araştırmada öğretmenler tarafından algılanan okul yöneticilerinin otantik liderlik toplam puanları ile öğretmenlerin iş motivasyon ölçeği toplam puanları arasında pozitif yönde yüksek düzeyde anlamlı ilişki olduğu ve okul yöneticilerinin algılanan otantik liderlik toplam puanlarının öğretmenlerin iş motivasyon ölçeği toplam puanlarını anlamlı şekilde (%63) yordadığı saptanmıştır.

Elde edilen değerlere göre, okul yöneticilerinin otantik lider olarak algılanma düzeyleri yükseldikçe öğretmenlerin motivasyonları anlamlı şekilde yükselmektedir. Gözlenen bu bulgunun, okul yöneticilerinin otantik liderlik özelliklerini

sergilemelerinin, öğretmenlerin motivasyonunu sağlamada başlı başına %63 düzeyinde açıklayıcı bir güce sahip olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Araştırma sonucunu destekler nitelikte olan, Anık ve Okçu (2017) tarafından yapılan çalışmada, ilk ve ortaokullarda görev yapan öğretmenlerin görüşlerine göre, okul yöneticilerinin otantik liderlik davranışlarının öğretmenlerin mesleki motivasyonlarını anlamlı şekilde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda okul yöneticilerinin otantik liderlik düzeyleri yükseldikçe öğretmenlerin motivasyonlarının da arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Otantik liderlik ölçeği alt boyutu olan, *ilişkilerde şeffaflık* öğretmenlerin *iş motivasyon ölçeğinin* bütün alt boyutlarını ve *toplam* puanlarını anlamlı şekilde yordadığı saptanmıştır. Elde edilen bulgulara göre, okul yöneticilerinin *ilişkilerde şeffaflık* düzeyleri yükseldikçe öğretmenlerin motivasyonları anlamlı şekilde yükselmektedir. Tanrıverdi (2007)'ye göre bu durum, okul yöneticilerinin açık bir iletişim tarzını benimsemeleriyle; dürüstlüğü yansıtabilecek eylemlerde bulunması ve öğretmenlerine şeffaf geri bildirimler sağlamasının güçlü bir güdüleme kaynağı sağlanabileceği şeklinde yorumlanabilir.

Otantik liderlik ölçeği alt boyutu olan, *içselleştirilmiş ahlak anlayışı*, öğretmenlerin *iş motivasyon ölçeğinin* bütün alt boyutlarını ve *toplam* puanlarını anlamlı şekilde yordadığı saptanmıştır. Elde edilen değerlere göre, okul yöneticilerinin *içselleştirilmiş ahlak anlayış* düzeyleri yükseldikçe öğretmenlerin motivasyonları anlamlı şekilde yükselmektedir. Bu sonuç, usulsüzlüklerin yaşanmaması gereken bir yer olarak okullarda; özüne sadık olan ve etik ahlaka uygun davranışlar sergileyen okul yöneticilerinin, öğretmenler tarafından beklenen ve arzu edilen güçlü bir motivasyon etkeni olduğu şeklinde açıklanabilir.

Otantik liderlik ölçeği alt boyutu olan, *bilgiyi dengeli değerlendirme*, öğretmenlerin *iş motivasyon ölçeğinin* bütün alt boyutlarını ve *toplam* puanlarını anlamlı şekilde yordadığı saptanmıştır. Elde edilen değerlere göre, okul yöneticilerinin *bilgiyi dengeli değerlendirme* düzeyleri yükseldikçe öğretmenlerin motivasyonları anlamlı şekilde yükselmektedir. Bu durum, okul yöneticilerinin, eğitim-öğretime ilişkin faaliyetlerde ve öğretmenlerin görev dağılımlarında tarafsız duruş sergilemelerinin, öğretmenlerin motivasyonunda önemli bir etkiye sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Otantik liderlik ölçeği alt boyutu olan *öz farkındalık*, öğretmenlerin *iş motivasyon ölçeğinin* bütün alt boyutlarını ve *toplam* puanlarını anlamlı şekilde yordadığı saptanmıştır. Elde edilen değerlere göre, okul yöneticilerinin *öz farkındalık* düzeyleri yükseldikçe öğretmenlerin motivasyonları anlamlı şekilde yükselmektedir. Dolayısıyla, kendini tanıyan ve çevresini tanıma arzusu içerisinde olan okul yöneticilerinin, paydaşlarının niteliklerinin farkında olmaları (öğretmenlerinin zayıf ve güçlü yönlerini keşfetme) ve eylemlerinde belirli bir amaç benimsemeleri öğretmenlerin motivasyonlarını sağlamada güçlü bir etken olduğu şeklinde açıklanabilir.

Okul ortamında öğretmenlerin motivasyonunu etkileyecek maddi ve manevi birden çok motivasyon etkenlerinin varlığına karşın, okul müdürlerinin otantik liderlik özelliklerini sergilemeleri öğretmenlerin motivasyon kazanımlarında son derece güçlü bir etkendir. Bu bulgu

araştırmanın verilerinin işlendiği dönemde gündeme gelen Öğretmen Performans Değerlendirme ve Aday Öğretmenlik İş ve İşlemleri Yönetmeliği'nin (MEB, 2018) değerlendirme ve uygulamasında dürüst, adaletli, özsaygısı yüksek, güven odaklı, sorumluluk ahlak içerikli erdemli davranışlar sergileyen otantik okul yöneticilerinin çok önemli katkılarının olacağını düşündürmektedir.

Regresyon işlemlerinde bazı bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenleri açıklama yüzdeleri ($R^2_{\max}=,912$) çok yüksek bulunmuştur. Bu değerler arada medyatör değişkenlerin olabileceğini düşündürmektedir. Bu nedenle söz konusu muhtemel medyatör değişkenlerin araştırılmasını amaçlayan araştırmalar planlanabilir.

Araştırmada algılanan otantik liderlik öğretmen motivasyonunun önemli ölçüde arttığı saptanmıştır. Bu bağlamda, öğretmen verimliliğini artıran bir faktör olarak iş motivasyonlarının yükselmesine destek olmak amacıyla düşük şekilde, okul yöneticilerinin otantik liderlik özelliklerini daha çok tanımları ve içselleştirmeleri yönünde destekleyici eğitimler verilebilir. Bu öneriye yönelik olarak çeşitli eğitim etkinliklerinin düzenlenmesi ve yöneticilerin otantik liderlik ile ilgili araştırma sonuçlarından haberdar edilmesi için bültenler hazırlanması sağlanabilir.

Otantik liderlik ölçeğinin psikometrik yapısı gereği otantik liderlik, öğretmen algısı üzerinden ölçülmektedir. Bunun oluşturabileceği muhtemel sınırlıklarının bertaraf edilebilmesi amacıyla, okul yöneticilerinin otantik liderlik davranışlarını tespiti yönelik sadece öğretmen görüşlerine dayalı araçlar değil, kendini ifade etmeye (self-report) dayalı araçlarla birlikte veli, öğrenci görüşlerine dayalı araçlar da geliştirilip kullanılabilir.

Bulguların genellenebilirliğini ve örneklem yapısından kaynaklanabilecek muhtemel hataların (sampling error) azaltılmasını sağlamak amacıyla araştırma daha geniş bir bölge ve daha büyük örneklem grupları üzerinde yeniden gerçekleştirilebilir.

Araştırma nicel araştırma modeli ile tasarlanıp gerçekleştirilmiştir. Modelden kaynaklanabilecek muhtemel veri kayıpları göz önünde bulundurularak sonuçların nitel araştırma verileri ile desteklenmesi yönünde çalışmalar yapılabilir.

Okul yöneticilerinin özellikle özel okul yöneticilerinin bilimsel çalışmalarda liderlik özelliklerinin ve okul niteliklerinin anlaşılacağı yönünde kaygılı oldukları görülmüştür. Bu tür alan araştırmalarında bulguların ve sonuçların kaynak grubunu oluşturan okullara ulaştırılarak dönüt sağlanması, okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin araştırma çalışmalarına ilgilerini ve gönüllü katılımlarını artırabilir.

Kaynakça

- Açıkalın, A. (2016). *Okul yöneticiliği*. Ankara: Pegem Akademi.
- Anık, S., & Okçu, V. (2017). Okul yöneticilerinin otantik liderlik davranışları ile öğretmenlerin motivasyon ve mobbing (yıldırma) yaşama düzeyleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Anatolian Journal Of Educational Leadership And Instruction*, 5(2), 63-85.

- Barın, N., & Öcal, H. (2016). Örgütlerde otantik liderlik davranışının işe yabancılaşma ile ilişkisi. *İş Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 18(2), 63-94.
- Baykal, E. (2017). Otantik liderlik ve pozitif çıktılar: pozitif örgütsel davranış bakış açısı. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(3), 42-64.
- Bursalıoğlu, Z. (2015). *Okul yönetiminde yeni yapı ve davranış*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cüceloğlu, D. (2005). *Özüne yabancılaşmış insanların oluşturduğu mış gibi yaşamlar*. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Emirbey, A. R. (2017). *Okul yöneticilerinin etik liderlik davranışları ile öğretmen motivasyonu arasındaki ilişki analiz*. Yüksek Lisans Tezi. Uşak: Uşak Üniversitesi.
- Erdoğan, İ. (2006). *Eğitim ve okul yönetimi*. İstanbul: Sistem Yayıncılık
- George, B. (2003). *Authentic leadership: Rediscovering the secrets to creating lasting value*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Gordon, T. (2001). *Etkili öğretmenlik eğitimi*. (E. Aksay, Çev.). İstanbul: Sistem Yayınları.
- Karasar, N. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemi: kavramlar, ilkeler, teknikler*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Korkmaz, M. (2005). Okul yöneticilerinin yetiştirilmesi: sorunlar çözümler ve öneriler. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(3).
- Küçükali, R. (2011). *Yönetim felsefesi*. İstanbul: Nobel Yayın.
- MEB (2009). Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği. *Milli Eğitim Bakanlığı 2623 Sayılı Tebliğler Dergisi*, 68(2575), 476-477.
- MEB (2018). Öğretmen Performans Değerlendirme ve Aday Öğretmenlik İş ve İşlemleri Yönetmeliği. (Erişim: 28/02/2018), <https://www.ogretmenlericin.com/meb>
- Sabuncuoğlu, Z., & Tüz. M. (1995). *Örgütsel psikoloji*. Bursa: Ezgi Yayınları
- Sağlam, A. (2007). *Eğitim örgütlerinde kuramdan uygulamaya güdüleme*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Saylı, H., & Baytok, A. (2012). *Örgütlerde liderlik*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Tabak, A., Şeşen, H., & Türköz, T. (2012). *Liderlikte güncel yaklaşımlar*. Ankara: Detay Yayınları.
- Tanrıverdi, S. (2007). *Katılımcı okul kültürünün yabancı dil öğretmenlerinin iş motivasyonu ile ilişkisine yönelik örnek bir çalışma*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi.
- Walumbwa, F. O., Avolio, B. J., Gardner, W. L., Wernsing, T. S., & Peterson, S. J. (2008). Authentic Leadership: Development and validation of a theory-based measure. *Journal of management*, 34(1), 89-126.
- Yılmaz, E., & Aslan, H. (2013). Öğretmenlerin iş yerinde yalnızlıkları ve yaşam doyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 3(3), 59-69.
- Yılmaz, F. (2009). *Eğitim örgütlerinde örgüt kültürünün öğretmenlerin iş motivasyonu üzerindeki etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.

Araştırma Makalesi • Research Article

Alevilikte Musahiplik Erkânı ve Bu Erkânın Uygulamasındaki Yaş İle İlgili Genel Değerlendirmeler

Companionship Ritual in Alevism and General Considerations about Age in Practice of This Ritual

Mehmet Dönmez ^a, Serkan Balcı ^b, Hasan Çelik ^{c,*}

^a Doç. Dr., İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, 44000, Malatya/Türkiye.
ORCID: 0000-0003-1365-8365

^b Arş. Gör., Ardahan Üniversitesi, Ardahan İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Halk Bilimi Bölümü, 75000, Ardahan/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-6765-4530

^c Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, 19030, Çorum/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-9467-8960

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 20 Eylül 2017
Düzeltilme tarihi: 28 Mayıs 2018
Kabul tarihi: 30 Temmuz 2018

Anahtar Kelimeler:

Alevilik
Kızılbaşlık
Ritüel
Talip
Musahiplik

ÖZ

Aleviliğin en önemli erkânlarından biri olarak görülen musahiplik erkânı, sıhriyet (kan bağı) ilişkisine dayanmayan ve tamamen gönül bağıyla kurulan bir kardeşlik ikrarıdır. Alevilik inancına intisap etmiş bir birey (talip) bu erkâna uymak ve kendisine ‘ahretlik’ denilen bir musahip tutmak zorundadır. Belli bir yaş ve akıl olgunluğuna gelen her Alevi birey özel bir dinsel törenle (erkânla) bu kardeşliği topluma beyan eder ve bu çalışmada ayrıntılarını sunacağımız kurallar çerçevesinde de bu musahipliği ölünceye kadar sürdürme zorunluluğunu taşır Alevi-İslâm inancının diğer erkânları gibi bu erkânda bir pir / mürşit huzurunda ve cem meydanında (musahiplik ceminde) gerçekleştirilir. Bizler de bu müşterek çalışmamızda musahiplik erkânına ilişkin genel ilkeleri açıklamaya, musahipliğin tarihi/teolojik kökenine dair kabul gören görüşleri aktarmaya ve musahiplik erkânının uygulanmasında ortaya çıkan yaş ile ilgili genel değerlendirmelere değineceğiz.

ARTICLE INFO

Article history:

Received September 20, 2017
Received in revised form May 28, 2018
Accepted July 30, 2018

Keywords:

Alevism
Qizilbashism
Guide
Aspirant
Companionship

ABSTRACT

Companionship, one of the most important ritual of Alevism, is brotherhood adoption that is not based on kindredship, completely established bonds of love. An individual (aspirant) who affiliated alevism belief has to adapt this ritual and find companion called “an adopted maid” for herself. Every Alevi individual who turned a certain age and mind maturity, declares this brotherhood with a special religious ceremony (ritual) and obliged to maintain this companionship until the lifelong in frame of the rules which we will present the details of this work. Like any other ritual of Alevism-Islamic belief, this ritual is practiced in the presence of patriarch/ guide and jem square (companionship jem). We will also touch to explain of general principles about companionship ritual, transmit accepted views on the history / theological origin of the companionship and general evaluation of the age that occurs in the practice of companionship.

1. Giriş

İslâmiyet’in tasavvufi yorumları içerisinde ve özellikle de Anadolu topraklarında vücut bulan Alevilik inancı, Orta Asya’dan Balkanlar’a kadar olan coğrafyayı derinden etkileyebilmiştir. Kendi inanç yapısı içerisinde birçok erkânı bulunan Alevilik inancı, İslâmiyet’in en zengin tasavvufi

yorumlarını da içerisinde barındırmaktadır. Eski Türk inanışlarında “kardeşlik törenleri” olarak gördüğümüz törenlerin, özellikle İslâmiyet’in tebliğinden ve Kutlu Peygamberimiz Hz. Muhammed’in yaşamından yola çıkarak oluşturulan ve sosyo-psikolojik dayanaklarını da yine mukaddes kitabımız Kur’ân-ı Kerim’den alan bu

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: hasancelikkafkas@gmail.com

erkânlarından biri de Musahiplik Erkânıdır. Sevgi esaslı oluşturulan bu manevi akrabalığın, Alevilik inancında çok önemli bir eşiğe sahip olduğunu ifade etmemiz gerekmektedir. Bu anlamda musahipliğin, hem uygulanması hem de hayat boyu devam ettirilmesi büyük sorumluluklar gerektirmektedir. Makalede; musahipliğin tanımı ve kapsamı ile birlikte uygulanışına dair bilgileri aktarmayı, musahipliğin doğuşuna dair kabul gören genel görüşleri sunmayı ve musahiplik erkânının uygulamasında yaş ile ilgili ortaya çıkan değerlendirmeleri sizlere ulaştırmayı amaç ediniyoruz.

Musahiplik, Anadolu Aleviliğinde inanç mensubu, ikrar vermiş, evli iki kişinin eşleri ile birlikte ahirete kadar kardeş kalacaklarına, birlik ve beraberlik içerisinde yaşayacaklarına, toplum ve Dede'nin huzurunda söz vermeleri şeklinde gerçekleşebilen adeta sanal bir akrabalık türüdür. Kavramın anlamı;¹ yol kardeşi, yol arkadaşı, sohbet edilen, danışılan anlamlarına gelmektedir. Hz. Muhammed devrinden bu yana uygulanan bir gelenek olarak bilinen musahiplik, uyulması zorunlu olan bir yol kuralı sayılır. Bununla beraber, tüm Alevi-Bektaşiler bu usule aynı hassasiyetle uymamaktadırlar. Bazı bölgelerde musahibi olmayanlar ceme alınmadıkları halde, diğer bazı yerlerde bu durum, zorunlu sayılmamaktadır. Fakat genellikle musahiplik yolun temel bir kuralı sayılır ve uygulanır (Uğurlu, 199: 13; Kaygusuz, 2004: 7; Bozkurt, 2005: 381). Musahipliğin bir başka tanımı ise “arkadaşlık eden, sohbeti güzel olan, ikrar verecek, nasip alacak erkek ve kadının (karı-kocanın) seçtiği kefil anlamında eş, yol arkadaşı, yol kardeşliğidir” (Kaplan, 2007: 256). Evli olan iki çiftin, pir huzurunda ikrar vererek yol kardeşi olmalarına “musahiplik” denir (Tur, 2012: 639). Musahiplik; Alevi/Bektaşi çevrelerde yüzyıllardan beri yaşatılıp günümüze getirilen önemli bir kurumu ifade eder. Musahipliğe, yolun gereği olduğu ve bu dünya hayatında insanlar arasında dayanışmayı hedeflediği için “yol kardeşliği”; ayrıca bu beraberliğin ölünceye kadar sürmesi gerekliliği ve musahibine karşı kişinin yaptıklarından, öte dünyada sorumlu tutulacağı için de bazı yörelerdeki ifadesiyle, “ahiret/ahret kardeşliği ve can kardeşliği” gibi isimler de verilir (Yıldız, 2005: 123). Musahiplik dendiğinde ise ikrar vermiş, evli iki kişinin eşleri ile birlikte, Hak'a yürüyünceye değin kardeş kalacaklarına, birbirlerini koruyup kollayacaklarına, birlik ve beraberlik içinde yaşayacaklarına, Dede'nin ve cem topluluğunun önünde söz vermeleri biçiminde gerçekleştirilen bir törenle kurulan “toplumsal akrabalık” kurumu anlaşılır (Korkmaz, 2008: 184).

Cemaatin her üyesi, yolun, erkânın talibi, isteklisi, namzedidir. Nasip almadan, musahiplik olmadan, “görülmeden” Kızılbaş cemaatine tam manasıyla girilmiş olunmaz. Köyün içinden olan bile, musahipli olmadan, görülmeden cemiyetin içine tam manasıyla girmiş sayılmaz (Eröz, 2014: 121). Ülkemizdeki Alevi/Bektaşi çevrelerde yalnızca Bektaşiliğin Babağan Kolunda bulunmayan² musahiplik, Bektaşilikte ise, genel olarak yaygın değildir. Buna karşılık Bektaşiler dışındaki Alevi zümrelerde son derece önemlidir, özellikle Tahtacılar da inancın temel niteliklerinden birini oluşturur. Tahtacılar da bu yüzden belli bir yaşa gelmiş her inanç mensubu kendine bir musahip tutmakla yükümlüdür. Bu kurum, topluluk içinde iki ailenin birbiriyle kardeşlik akdetmesini ifade etmekte olup bu şekilde ailelerin karşılıklı yardımlaşmasını sağlayarak sosyal

dayanışmayı hedeflemektedir. Bu haliyle musahiplik, Anadolu Aleviliği içerisinde önemli bir işlevi yerine getirmektedir (Yıldız, 2005: 123-124).

Musahipsiz kişi ceme gelir mi?

Ettiği niyazlar kabul olur mu?

Muhammed Ali yolundan derman bulur mu?

Yine farz içinde farzdır musahip?

(Pir Sultan Abdal'dan aktaran: Türkdoğan, 2006: 83).

Alevilikte talibin (yola girmeye istekli, isteyen), rehberin (yol gösterici) önderliğinde, pir (yaşlı önder, öğütleyici) ya da mürşit (irşat eden, aydınlatıcı, uyarıcı) huzurunda ikrar verme töreninden geçmesine “kardeşlik tutma, musahip kardeşi olma, nasip alma” denmektedir. “Nasip alma” terimi daha çok kent Bektaşilerinde kullanılmaktadır. İkrar, Muhammed-Ali yoluna girmek olarak da adlandırılmaktadır (Kaygusuz, 2004: 7). Musahiplik, bu bakımdan bir tür topluma giriş (*initiation*) törenidir. Musahip veya (sülük) - iki talibin kardeşliği- Alevilikle benzer ortak noktaları taşıyan Yezidilerde de görülmektedir. Mêlikoof'a göre: “Ehl-i Hak'larda âhret kardeşi, Ateşbaği'lerde ikrar sahip adeti gibi bu dünyada Muhammed ve Ali, arş'da Cebrail ve Âdem ilk musahip olmuşlardır” (Mêlikoof, 2009: 86).

Alevi-Kızılbaş topluluklarında, sürekin temel direği “Musahip Tutma Erkânı”, “Görgü” veya “İç Kurbanı” adını alan görgüdür; çünkü Kızılbaş topluluğunun gerçek bir mensubu olabilmek; Cemaatte içtimai bir mevki sağlayabilmek için bu merhalenin aşılması gerekir. Gerçi bu görgüden önce de o köyün, o topluluğun mensubudur; ama esas olgunluk, talibin “musahipli” hale gelmesi ile mümkündür. “Sofiyân Süreği” de denilen Alevilik - Kızılbaşlık -Köy Bektaşiliğinde, Şehir Bektaşiliğinin aksine, musahipsiz erkâna girmek mümkün değildir.³ Bektaşilikte, tarikata girmek isteyen ve layık olan kadın-erkek, evli-bekâr herkes, tek başına “nasip alır”, Bektaşi olabilir. Kızıllaş topluluklarında ise, her şeyden önce Alevi bir ana babadan doğmuş olmak, ancak evlendikten ve kendilerine “musahip” olarak başka bir evli çift bulduktan sonra, topluluğun tam anlamıyla ve resmen mensubu olabilirler (Fığlalı, 2006: 255). Bu bakımdan her Alevi çifti, bir musahip tutmak zorundadır. Bu dört kişilik iki aile Alevi cemaatinin çekirdeğini teşkil eder ve biri birlerine kardeş sayılırlar. Buna “ahiret kardeşliği” denir. Anlaşıldığına göre, bu hem dünya hem de ahiret kardeşliğidir. Türk cemiyetinde, kardeş çocukları evlenebildiği halde, birbirine musahip olanların çocuklarının evlenmemesi, musahip kardeşliğinin ne derece ileri ve köklü olduğunu gösterir. Musahiplerden bir kadın ve diğer taraftan bir erkek ölse, hayatta kalan kadınla erkek evlenemez. Musahip olan erkeklere ‘kardeş’, kadınlara ‘bacı’ denir. Namus ve mal-mülkleri hariç hemen her şeyleri ortak sayılır. Erkân gereği, biri iflas etse, hayvanları ölse, ürünü zarar görse, musahibi derhal imdadına yetişmek zorundadır. Gücüne göre, ona mal mülk verir, para sağlar, yiyecek sağlar. Bunu severek ve töreye dayanan bir iş, bir hizmet olarak yerine getirir. Birbirlerinin gidişini, çocuklarının ahvalini kontrol ederler. Gençlerin kötü yollara sapmaması için, erkândan, yoldan ayrılmaması için göz kulak olurlar. Birbirlerine desteklerler; acıları, tasaları, sevinçleri birlikte paylaşırlar (Eröz, 2014: 125-126). Musahiplik taraflardan biri ölmedikçe bir kere yapılır. Hayatta sadece bir kişi ile yapılır. Evli olunması ve eşlerin de benimsemesi, anlaşması şarttır (Şener, 2010: 176).

Alevilikte musahiplik; ikrar vermenin, inanca girmenin ve toplumsal bir varlık olmanın ilk şartıdır. Alevi anne-babadan doğan her Alevi, talip yani inanca girmeyi talep edendir. Bir talibin, inanca girme talebi ise ancak ikrar vermesiyle mümkündür (Yazıcı, 2014: 735). Alevi ve Bektaşî erkânına girmek ve yola talip olmak Hz. Peygamberin söylediği gibi nefsiyle olan en çetin savaşa başlamak anlamını da taşımaktadır: “En büyük savaş, cihâd-ı ekberdir” (Kaplan, 2011: 121). Onun için Anadolu’nun birçok yerinde taliplere ‘Dede’ler veya ‘Baba’lar tarafından bir yıllık hazırlıkları içeren ‘iptida (bağlanma, başlangıç ve bir işe başlama)’ süresi verilir ve talip gözlemlenir. Eğer nefsiyle olan savaşı kazanma iradesi gösterir ve komşularının haklarını gasp etmezse Ayin-i Cem’e kabul edilir ve Hak-Muhammed-Ali Postunun önünde, yola ikrar verir, kurban keser, lokma dağıtır ve musahip tutar (Çelik, 2014: 89-90).

Tarikat kapısına gelenler, yola girmenin ve yol sürmenin ilk adımı olarak musahip olurlar. Musahipler birbirinin günah ve sevabından sorumludurlar. Etle tırnak gibi bir birlerine yakındırlar. Namus dışında, çocuklarda dâhil olmak üzere her şeyleri ortakdır. Hayatın iyi yanı gibi kötü yanını da paylaşırlar. Musahiplerden biri öldüğü zaman diğeri onun çocuklarına ve aile efradına bakmakla yükümlüdür. Musahiplik bir defa yapılır ve ömür boyu sürer. Musahipler, kimi yörelerde yedi, kimi yörelerde ise on iki göbek bir biriyle evlenemezler (Tekin, 2011: 350). Kan bağı olan amca çocukları, teyze-hala çocukları birbirleriyle evlenebildiği halde musahip çocukları asla birbirleriyle evlenemezler (Şener, 2010: 176). Alevi toplumunun gerçek bir mensubu olabilmek ve sosyal bir mevkii sağlayabilmek için kişinin musahipli hale gelmesi gerekir. Gerçi musahipli olmadan önce de kişi doğuştan Alevidir ve o topluluğun mensubudur. Fakat esas mensubiyet evlendikten ve kendilerine musahip olarak başka bir evli çift bulduktan sonra, topluluğun tam anlamıyla ve resmen mensubu olabilirler. Bu bakımdan her Alevi çifti bir musahip tutmak zorundadır. Musahipler hayatları boyunca birbirlerine destek verirler; acıları, tasaları, sevinçleri birlikte paylaşırlar. Musahip olanların çocukları bile birbirleriyle evlenemezler. Hatta bazı Alevi köylerinin bir diğeri Alevi köyü ile musahipli olduğu ve bu iki köyün insanların birbirleri ile evlenemedikleri bilinmektedir. Bu husus musahip-kardeşliğinin ne derece etkili ve güçlü olduğunu gösterir (Sofuoğlu ve İlhan, 2006: 114).

Alevilik inancına göre musahiplik ilişkisinde iki derece vardır. Birinci derecede ki musahipler, “dava” kardeşidirler. İkinci derecedeki musahipler ise “mana” kardeşidirler. İki derece arasındaki fark, dünya ile ahiret arasındaki fark gibidir (Yazıcı, 2014: 739). Bu farkın nedenleri ve sonuçları şöyle belirtilmektedir: “Özellikle iki musahip birbirlerine canlarını ve mallarını teslim etmeseler, birbirlerinin küfrüne iman getirmezse ve kazançlarını esirgeseler ve acılarını paylaşmasalar, bunlar ancak dava kardeşi olurlar, mana kardeşi olmazlar. Ahirette de birbirine faydaları dokunmaz. Yarın mahşer günü ‘nefsi-nefsi’ (ben, ben) diyenlerden olurlar. Muhabbetleri dünya ile olsa ve aralarına dünya girip de gönüllerine riya gelse emekleri boşa gider. Hz. Peygamber buyurmuştur ki: ‘Dünya bir leştir ve onu isteyenler de köpeklerdir.’ Buna göre tarikat ehli dünyayı terk etmelidir. Evliya dahi olsa dünya peşinde koşan talibe tarikat ehli demek uygun değildir. Dervişlere gereken, hiç yalan söylememek, gıybet yapmamak, kimsenin ayıplarını

araştırmamak, ikrarına sadık olmak gerekir. Eğer bir derviş tarikat erkânına aykırı hareket ederse, tarikat erkânını tamamlayıncaya kadar tevhit sürmesi (Allah’ı anması), eşiyile beraber olması ve erkân sürmesi doğru değildir. Bu durumdayken eşiyile beraber olsa ve çocukları olsa, haramzade olur ve Hak’a isyan edici olur. Böyle kimselerden uzak durmak gerekmektedir” (Kaplan, 2007: 62-66). Yine bu konu ile alakalı olarak araştırmacı Mehmet Yazıcı’nın Seyit Süleyman’dan aktardığı ve musahiplik ilişkilerini dört grupta ele alıp değerlendirdiği bilgiler ise şöyledir:

- (i) Dil musahibi: Bunlar dil ile verdikleri musahiplik ikrarını davranışlarıyla tasdik etmeyenlerdir. Musahiplikleri sözde kalır.
- (ii) El musahibi: Alevilerde musahiplik ilişkisi önemsendiğinden sırf desinler diye musahiplik ilişkisi kurarlar.
- (iii) Mal musahipliği: Musahiplerin ekonomik çıkar için bu ilişkiye girmeleri.
- (iv) Hâl Musahibi: Hakikate uygun, bütün kurallarına uyularak kurulan musahiplik ilişkisidir. Taraflar dille verdikleri sözleri kalpleri ve davranışlarıyla onaylarlar (Yazıcı, 2014: 739).

Belli bir yaşa gelen her Alevi, kendine bir musahip tutmakla yükümlüdür. Musahiplik için en uygun yaş, 18-20’dir. Bu yaşa gelen gencin fiziksel olgunluğa eriştiği ve kişiliğinin oturduğu kabul edilir. Ancak yine de sınırlanmış bir yaş basamağı yoktur; daha küçük ya da daha büyük yaşlarda musahip tutulabilmektedir. Musahip olacak talipler öncelikle gerçekten talip (istekli) olmalıdır, yani:

- (i) Mürşidine, rehberine bağlı; olgun, söz dinler ve güvenilir olmalıdır.
- (ii) Yalandan, dedikodudan uzak durmalıdır.
- (iii) Doğrudan ve doğruluktan ayrılmamalıdır.
- (iv) Dört kapı ve onun koşullarını yerine getirmelidir.
- (v) Toplum içinde dirlik ve birliği sağlamalıdır.
- (vi) Başkalarına kendini sevdirmelidir.
- (vii) Başkalarını sevmeli.
- (viii) Sürekli bilmek ve öğrenmek isteği içinde bulunmalıdır.

Musahip olacak taliplerde aranan koşullar ise genel anlamda şöyledir:

- (i) Her iki musahip adayının ikrar vermiş olması gerekir.
- (ii) Her iki musahip adayının evli olması gerekir.
- (iii) Her iki musahip adayının yolun yasakladığı suçları işlememiş ve yol düşkünü olmamış olması gerekir.
- (iv) Her iki musahip adayının aileleri arasında küskünlük, dargınlık, kan bağı ve iki göbek ötesinde kadar evlilikle kurulan akrabalık bağının bulunmaması gerekir (Korkmaz, 2008: 185-186).

Musahip olacaklar kardeşini (musahibini) kendi seçer ancak bu seçimde kimi ölçütler de vardır. Musahip olacaklarda esasen üç ortak özellik aranır:

- (i) Dil ortaklığı: Musahip olacakların aynı dili konuşuyor olmaları gerekir. Aksi durumda anlaşmaları olanaklı değildir. Çünkü Anadolu bir kültürler mozağıdır ve pek çok dil konuşulmaktadır. Bu bağlamda musahiplik, aynı dili konuşanları yumuşak bir örgütleme içine sokmuş ve kültürlerin

konuşma dillerinin günümüze ulaşmasına aracılık etmiştir.

- (ii) Aile durumu, yaş ve düzey eşitliği: Evlenmemiş biriyle evli birinin; genç biriyle yaşlı birinin; bilgiliyle cahilin; zalimle mazlumun; müşitle müridin; inananla inanmayanın; pirden el almış biriyle pirsizin; sanat ehli olanla sanat ehli olmayanın birbirini musahiplik tutması uygun değildir. Bu bağlamda musahiplik, toplumun aile durumu, yaş ve düzey eşitliği bakımından denklik gösteren kesimlerini, karşılıklı sorumlulukların bağlayıcılığında, yaşamı kucaklama ve düşmana karşı duruş alma anlamlarında ortak bir tavır içine itmiştir.
- (iii) Yaşama yeri birliği: Musahip olanların aynı kentte, aynı köy ya da mahallede oturuyor olmaları gerekir. Sözgelimi bir asker ile bir çiftçinin musahip olması uygun düşmez. Bu bağlamda musahiplik; dertleri, sevinçleri ve duyguları bir olan insanları ortak bir dayanışma içine sokar.

Musahiplik inançta iki kişinin ayrılmaz birliği olarak algılanır. Bir musahip musahibiyle bir bakıma yaşam boyu sürecek bir birlik oluşturur. Musahibi Hak'a yürümüş olan musahiplik andı içerek yeniden musahip tutamayacağı için ömür boyu yalnızdır. Musahiplik kurumu, toplumsal örgütlenmenin ilk halkası olduğu için; anlaşmalarına zaaf getirmesi söz konusu olan durumlarda da uygun görülmemiştir. Çünkü andını bozmak durumunda kalanlar (ikrarından dönenler); inançta Muhammed-Ali yolundan ayrılmış kabul edilir. Bunların işleri bozuk, sonları karanlıktır; Dört Kapının sürgünü, Kırk Makamının da lanetlisidirler. Musahip olacak kişilerin baba, ana ve eşlerinin de bu durumu onaylamaları gerekir. Bu nedenle iki kişinin evlenmeden önce musahip olmaları doğru bulunmaz. İleride eşler arasında çıkacak bir anlaşmazlık, andın bozulmasına yol açabilir (Korkmaz, 2008: 186-187). O nedenle de Dede, musahip olacılara özellikle şu nasihatlerde bulunur: "Birbirinize ölünceye kadar yardımcı olacaksınız, Yalan söylemeyecek ve haram yemeyeceksiniz, Elinize, belinize ve dilinize sahip çıkacaksınız, Birinizin günah ve hatalarından diğeriniz sorumludur. O sebeple birbirinizin suç işlemesine de engel olacaksınız". Bir Alevi yerleşmesinde örneğin herkesin musahip olduğu düşünülürse ve musahiplerin de bu ilkelere bağlı yaşamı olursa, gerçekten o yerleşme de toplumsal anlamda birliğin, kardeşliğin, hoşgörünün, toplumsal barışın ve iktisadi bölüşümün hakça yapıldığı bir toplumsal yapı oluşmuş olur" (Şener, 2010: 177). Böylece bireyler arasında sağlanan bu manevi bağlarla toplumsal birlikteliğin temeli oluşturularak, Aleviliğin sevgi esaslı tasavvuf anlayışına uygun şekilde de bir yaşama kültürü oluşturulmaktadır.

2. Musahipliğin Tarihsel ve Teolojik Kökenleri

Geleneksel Alevilikte musahiplik, köken olarak önemli ölçüde Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin hicret sonrasında kardeş olmalarına dayandırılır. Yazılı ve sözlü kaynaklarda, Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin ne zaman ve nerede musahip olduklarıyla ilgili olarak üç farklı anlatım yer almaktadır. Bunlar: Miraç, Medine Muahedesi ve Gadir-î Hum Olayıdır. Bazı anlatımlarda, Hz. Muhammed'in Miraç dönüşünde, henüz yeryüzüne inmeden katıldığına inanılan Kırklar Ceminde, bazıları Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicret ettiğinde, Medine'de bir Mekkeli ile bir Medinelili

kardeş ilan ederken (Medine Muahedesi), bazıları da Hz. Muhammed'in Veda Haccı dönüşünde Gadir-î Hum deneni yerde yaptığı konuşmada Hz. Ali ile musahip olduğunu açıkladığı bilgisi verilmektedir. Bu aşamada ilk olarak, "Bu kaynaklardan hangisi doğrudur? Ya da üçü de doğru olabilir mi?" soruları akla gelmektedir. Her üç anlatımın ortak noktası Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin musahip oldukları ve musahiplik geleneğinin bununla başladığıdır. Bu durum, soruların cevaplarına, Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin Alevilik inanç sistemindeki yerlerinin tahlil edilmesiyle ulaşılabileceğini göstermektedir. Alevilik inancında, Muhammed ile Ali Allah'la birlikte anılır. Bundan dolayı, Alevilikte *besmele* olarak da kullanılan Hak/Allah-Muhammed-Ali üçlemesi Aleviliğin özü ve özeti (Yazıcı, 2014: 740-741).

"Hz. Muhammed'in, Mekke'den Medine'ye hicreti sırasında, beraberinde gelen göçmen muhacirlerin, maddi hiç bir varlıkları yoktu. Medine yerlileri (Ensar) Hz. Muhammed için mallarını, canlarını seve seve vereceklerine yemin etmişlerdi. Fakat gelenler yalnız Hz. Muhammed ile gelen göçmenlerden ibaret değildi. Gelenlerden kimisi de Mekke'deki diğer köy ve kasabalarda olan Müslümanlardı. Bu Müslümanlarda putperest müşrikler tarafından baskı ve zulüm gördükçe oralardan kaçarak akın akın Medine'ye geliyorlardı. İki sene içerisinde Medine'ye gelen göç, Medine yerlilerinin bir kaç katına ulaşmıştı. Bu göçmenlerin gelmesi, Medine'de iki farklı toplumu meydana getirmişti. Biri evi barkı olan, varlıklı toplum, ikincisi; yatacak yeri dahi olmayan ve üretime en ufak bir katkıda bulunamayan, yalnız tüketici ve fakir bir toplum. Hz. Muhammed, Medine'ye hicret ettikten sonra, bir yandan halkı Müslüman olmaya davet ederken, diğer bir yandan da Mescidi Nebevviye'nin yapımı ile meşgul olmuştu. Mescidin bitmesi için kendisinin de bedenlen çalıştığını tarihler yazar. Diğer bir taraftan da, kızı Fatıma'ya talip olanlarla ilgileniyordu. Bunlar yetmezmiş gibi Ebu Sufyan 30 bin kişilik bir ordu ile Medine'nin üzerine gelmişti (Bedir Savaşı). Hazreti Peygamber açısından Medine'deki ilk iki senenin hayli sıkıntılı ve zor geçirmesinin temel sebeplerinden biri de Bedir Savaşı olmuştur. Neticede de Peygamber Efendimiz, kızı Fatıma'yı Hz. Ali ile evlendirmiştir. Mescidi Nebevviye'nin yapımını bitirmiş ve 30 bin kişilik Ebu Sufyan'ın ordusuna karşı, 3 bin kişilik sivil halk ile Bedir Savaşını da kazanmıştır. En önemlisi de Medine ve civarında olan halkın birçoğuna Müslümanlığı kabul ettirmişti. Böylece halkın sevgisini, güvenini ve itimadını kazanmıştı. Fakat bu zaman içerisinde de Medine'de büyük bir yoksulluk baş göstermişti. Hz. Muhammed, bu yoksulluğa çare aramak için derin derin düşünürken, tam bu sırada şu ayetler nazil olmuştur: "İyilik karşısında önceliği kazanan Muhacirler ile Ensar'dan Allah hoşnut olmuştur. Onlar da Allah'tan hoşnuturlar. Allah, onları mükâfatlandıracaktır" (Tövbe / 100). "Şüphesiz müminlerin aralarını düzeltin ve yardımlaşın. Allah'tan sakının ki esirgenesiniz." (Hucurat / 10). "Onlar ki inanıp hicret ettiler ve mallarıyla canlarıyla Allah yolunda savaştılar ve onlar ki (Hicret edenleri) barındırıp yardımda bulundular; işte bunlar, birbirlerinin dostu ve yardımlar... İnkâr edip küfre sapanlar ise birbirlerinin dost ve yardımlar. Eğer böyle yapmaz (birbirinize dost ve yakın olmaz)sanız, yeryüzünde bir fitne ve büyük bir fesat meydana gelir" (Enfal / 72-75). Bu ayetler Hz. Muhammed'e bir kurtuluş yolu oluyor. Hz. Muhammed de Allah'ın ona gönderdiği bu kutsal

buyruğu yerine getirmiş ve tüketici olan büyük göçmen (muhacir) gücünü, üretici güce çevirmekle ekonomik sıkıntıyı da ortadan kaldırmıştır. Elde ettiğimiz kaynaklara göre Peygamber Efendimiz, ilk günde doksan çift Ensar ile Muhaciri kardeş yapmıştır. Bugün elimize geçen kaynaklardan, Medine’de Mescid-i Nebevviye’de meydana gelen ‘musahiplik olayında’, birbirleri ile musahip (kardeş) olmuş 38 kişinin isimlerini verebiliyoruz. Bu kişilerin en başında Hz. Muhammed (s.a.v) ve Hz. Ali (r.a.) gelmektedirler” (Tur, 2012: 640-642).

Müslümanların birbirleriyle kardeş olmaları, Kur’an ilkelerinin en önemlisi idi. İşte Hacı Bektaş Veli, Hazreti Peygamberin Mekke’den Medine’ye göçtüğünden sonra yanında giden ve sonradan göçenlerle (Muhacirlerle) Medinelileri (Ensar’ı) birbirleriyle kardeş yaptığı gibi, İslâmiyet’teki bu kardeşlik kurumunu düzenlemeye koyulmuştu. Alevilikteki düsturları açıklarken, “Birinci kapı, musahiplik kapısıdır” derken, bunun talip için en üstün kapı sayılacağı anlatılmak istenir. Aleviler bu hususu bir Peygamber ve Kur’ân emri olarak kabul ederler. Anne ve babalar, çocuklarının seçtiği musahibe karşı saygılı ve şefkatli davranırlar (Yaman, 2013: 220).

Buyruklarda da musahipliğin tarihsel kökeni birçok bağlamda anlatılmaktadır. *Risâle-i Şeyh Saîfî*’de marifetin beşinci makamı olarak musahiplik zikredilir. Musahiplik Muhammed-Ali’den kalmıştır. Burada musahipliğin Hz. Muhammed ve Hz. Ali’den kalışı şu şekilde anlatılmaktadır:

“Hz. Peygamber’in son haccından dönüşte Cebrail, ‘*Ey Resul! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan Onun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Doğrusu Allah, kâfirlerin topluluğuna rehberlik etmez.*’⁴ ayetini getirir. Bunun üzerine Hz. Muhammed ashabına bir minber hazırlamalarını ister, minber olacak kereste bulamayınca deve palanından minber hazırlarlar. Minbere çıkan Hz. Muhammed, Hz. Ali’nin elinden tutar ve insanlara hitaben, ‘Ey insanlar! Ben sizin efendiniz değil miyim?’ diye sorar. ‘Evet, öylesin’ cevabını alınca Hz. Ali’ye döner ve ‘Ya Ali! Ben ilmin şehriyim, sen de kapısısın’ der ve Hz. Ali’yi kendisine musahip kılar. Bu esnada cennetten bir gömlek getirmiş olan Cebrail gömleği verir. Hz. Ali gömleği giyince Hz. Peygamber ‘Etin etimdir, bedenim bedenimdir, kanın kanımdır, ruhun ruhumdur’ der. Daha sonra yine Hz. Muhammed, ‘Ben sendenim, sen bendensin, tüm peygamberlerin çocukları kendi sulplerinden geldi, benim çocuklarım senin sulbundan gelsin’ der. Daha sonra Hz. Peygamber ve Hz. Ali o gömleği beraber giyip, bir baş bir ten olmuşlar, ikinci kere giydiklerinde iki baş, iki ten olmuşlar, son bir kez daha giydiklerinde başta ve tende bir olmuşlardır” (Kaplan, 2011: 203-204). Aynı yazmada kardeşlikle ilgili bir de şöyle bir anlatım mevcuttur: “İslâm ortaya çıkıp, Müslümanların sayısı çoğalınca inananların bir araya gelip, yol, erkân ve irşat yürütülebilmeleri için Hz. Peygamber’in emriyle bir ev, toplanma yeri olarak düzenlenir. Hz. Resul’ün emriyle Hz. Abbas tüm müminleri o eve davet eder. Hz. Ali ve tüm inananlar eve vardıklarında, Hz. Peygamber Hz. Ali’nin elinden tutar ve ‘Ey kardeşim Ali!’ der ve Hz. Ali’yle kardeş olurlar. İşte bu sebeple müminler birbirlerine ‘kardeş’ diye seslenirler” (Kaplan, 2011: 203-205).⁵

Gölpınarlı ve Gökçeler’de (yazmalarında) musahip tutmanın Hz. Muhammed’den kalan bir sünnet olduğu söylenir. Bu yazmalarda musahiplik olayı, İmam Cafer-î Sadık’ın Hz. Ali’den rivayetiyle yukarıdakine benzer bir anlatımla, fakat daha ayrıntılı bir şekilde betimlenir:

“Bu olay Hz. Peygamber’in son haccından dönüşünde Bedri Huneyn denilen konaklama yerinde sabah namazını kıldıktan sonra olmuştur. Mâide Suresinin ‘*Ey Resul! Rabbinden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan Onun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır*’ ayeti nazil olduktan sonra minber hazırlanmış, odun bulamayınca toplam yirmi sekiz deve palanından bir minber hazırlanmıştır. Yedişerli üst üste konan bu palanlar sağlı-sollu yerleştirilmişlerdir. Hz. Muhammed, minberin üzerine Hz. Ali’yi de davet etmiş ve ona ‘Ya Ali! Gel sen benimle biat eyle, ashop seninle biat eylesin, her kim senin biatinden yüz döndürürse benden yüz döndürmüş gibidir. Ve her kim benden yüz döndürürse Allah’tan yüz döndürmüş gibidir. Her kim Allah’tan yüz döndürürse ezel ve ebed giriftâr-ı nâr-ı tuzah ola’ der. Hz. Ali minbere çıktığında Hz. Muhammed elinden tutar ve ‘Ey insanlar! Ben size nefsinizden daha değerli değil miyim?’ der, evet cevabını alınca ‘Ben kimin efendisiysem, Ali de onun efendisidir’ diyerek Ali’yi kendi kaim makamı tayin edip, ona itaati asil ashaba vacip kılar. Çünkü Yüce Allah, ‘Allah’a itaat edin, Resul’e itaat edin ve sizden emir sahiplerine itaat edin’⁶ diye buyurmuştur; dolayısıyla Ali’ye itaat vaciptir. Daha sonra Hz. Peygamber birkaç hadis-i şerif daha irat etmiştir: ‘Ben ilmin şehriyim Ali de kapısıdır’, ‘Ben ve Ali bir nurdanız’, ‘Ya Ali! Sen bana Musa’nın yanındaki Harun gibisin, ancak benden sonra peygamber gelmeyecektir’, ‘Ya Ali! Âdem peygamber zamanından bu deme gelince cemi enbiyanın evladı kendi sulbünden geldi benim evladım senin sulbundan gelsin’ der” (Kaplan, 2011: 203-205).

Daha sonra mübarek kuşağını açar ve Muhammed-Ali bir gömlek içinde girip ikisi bir yakadan baş gösterirler. O zamanda Hz. Peygamber, “Etin etim, bedenim bedenim, kanın kanım, ruhun ruhum, sen bendensin ben sendenim” der. Daha sonra müminlere “Şimdiye kadar küçük cihat (gazay-ı sağır) yaptık. Artık büyük cihat (gazay-ı kebir) yapalım” der ve büyük cihadın nefisli mücadele olduğunu açıklayarak “Siz de birbirinizle kardeş olun, bizim gibi dirlik birlik içinde olun” der ve sonra “Allah’ım! Ona dost olana dost, düşman olana düşman ol, ona yardım edene yardım et, ona eziyet edene eziyet et” der ve minberden iner (Kaplan, 2011: 205).

Alevilikte musahipliğin kaynağını Eski Türk kültüründe arayanların ortaya koydukları delillerle de musahipliğin kaynağı Asya olarak görülmektedir. İskitler’de (Saka) ileri ölçüde bir “kardeşlik” vardır. Bu örgütlenme Harezmi’de de yaygındır. Asya ve Şamanlık kökenli olan “musahiplik”, Oğuzlar yoluyla Ahilere geçmiş, oradan da Alevilere geçmiştir (Öz, 1997: 108; Bal, 2004: 68).

Kaşgarlı Mahmud’un; *Divanü Lûgat-it-Türk*’ünde musahibe yakın bir âdete rastlanmaktadır. Eserde her tacir ve her zanaatkârın “bitse” adı verilen bir ortağının bulunduğunu belirtmektedir. Bu bir ortağı, yani bir musahibi olma âdeti, Anadolu meslek birliklerinde olduğu gibi, Alevilerde de vardı. Her zanaatkârın bir ortağı bulunurdu. Bu adet meslek birlikleri kökenlidir, fakat Alevilerde, dinin gerektirdiği bir tören şeklini almıştır (Melikoff, 2009: 48). Ahiliğe katılmak

isteyen acemi çırağın yola katılırken kendisine öncelikle bir ata bulması gerekir. Bu, Alevilikteki “rehber”in karşılığıdır. Sanırsız ki bu durum Ahilikten Aleviliğe geçmedir. Yine fütüvvet yolunda ilerlerken kendisinden daha kıdemli olan naziller arasından iki de yol arkadaşı seçecektir. Bu olay da Aleviliğin bir kesimine “musahip”lik olarak geçmiştir. Horasan’dan, Anadolu’ya gelen bu Ahi kuruluşlarının yol kardeşliği olayının tek biçimi ile (bir kardeş) gazilere geçtiğini, gazaya giden erlerin çocuklarını yol kardeşlerine emanet ettiği bilinmektedir (Birdoğan, 1996: 20).

Alevilik inancındaki musahiplik, eski Türklerin kültür değerlerinin, İslâm ile tanıştıktan sonra dinî bir muhtevaya bürünerek Türkmen Alevilerinde yaşatılması olduğu da iddia edilmektedir. Musahipliğin kökeni konusunda eldeki kaynaklar göstermektedir ki, bu uygulama dini ve kültürel uygulamalara dayanmaktadır. Musahiplik töreninin (erkânı) Aleviliği ve geleneksel Alevi toplum yapısının iç organizasyonunu anlamamızı sağlayacak birçok veriyi sunduğu anlaşılmaktadır. Bu veriler şöyle maddelendirilebilir (Yazıcı, 2014: 744-745):

- (i) Bireysel ve sosyal hayatın, Allah’ın ve nurdan varlıkların nezaretinde sürdürüldüğü geleneksel Alevilikte, zahir (açık, dünyevi) olan ile batın (gizli, uhrevi) olan iç içedir. Dünyevi ve uhrevi olanın bütünlüğü en iyi şekilde musahiplikte ortaya çıkmaktadır.
- (ii) Geleneksel Alevilikte musahiplik kurumu, seyitlik ve yol düşkünlüğü kurumlarıyla etkileşim içinde, sosyal yapıyı bütün unsurlarıyla birbirine kenetleyen, toplumsal kontrolü ve sosyal bütünlüğü sağlayan temel toplumsal kurumdur.
- (iii) Topluluğun yetişkin ve inanca girmeye hazır olduğunu beyan eden üyeleri için musahiplik töreni yapılır. Bu törende, birlikte inanca girmek için birbirlerini musahip olarak seçmiş eşler (aileler), inancın doğruluğuna inandığını, bireysel ve toplumsal sorumluluklarını kabul ettiklerini Seyidin (Dede’nin ve toplumun diğer üyelerinin) şahitliğinde ilan ederler. Musahipliğin gereklerini yerine getireceklerini ilan ederek ikrar veren musahipler, birbirlerinin şahitleridir ve birbirlerine gönülden teslim olmaları gerekmektedir. Aksi takdirde, Hz. Muhammed ile Hz. Ali’nin musahipliği örneğinde olduğu gibi samimiyetle ‘bir’ olmazlarsa ‘Kırkı bir, biri Kırk’ olan Kırklar’ın kardeşleri mertebesine ulaşamazlar ve onların rızasını kazanamazlar.
- (iv) Topluluğa doğum yoluyla katılmış taliplerin inanca ve topluma kabul edilmeleri için yapılan musahiplik töreninde; evli iki yetişkin erkeğin, inancın gereklerini yerine getireceklerine dair birbirlerine kefil olmak üzere aralarında anlaşmalarını, ikrar verdiklerini, törende hazır bulunanların da onların ikrarlarına şahitlik etmeleri, törende eşlerinin de yanlarında bulunması Aleviliğin, aile/toplum merkezli ve kadını dışlamayan fakat ataerkil karakteri de açık olan bir inanç sistemi ve toplumsal yapı olduğunu ortaya koymaktadır.
- (v) Musahip aileler, musahipliğin inançla ve toplumla ilgili sorumluluklarını yerine getireceklerini ilan ederek içinde yaşadıkları topluluğa açık bir kimlik sunmaktadırlar. Toplumun üyeleri arasında işbirliği sağlayan ahlaki zemini de içeren bu sunum, ortak

sorumlulukların yerine getirilmesi ve ortak yaşamın güvenliği için gereklidir.

- (vi) Musahip bireyler, kendilerini inancın ideal örnekleri olan Hz. Muhammed ve Hz. Ali’nin kardeşliği ile özdeşleştirerek psikolojik tatminin yanında uhrevi ve dünyevi/toplumsal güven de sağlamaktadırlar.
- (vii) Musahiplik töreniyle inanca kabul edilen bireyden boyun eğmesi, itaat etmesinin istenmesine karşılık kişinin sosyal yönden ve inanç açısından kendini güvende hissetmesi sağlanmaktadır.
- (viii) Geleneksel Alevilikte, musahiplik bağlamında kurumsallaşmış ilişkilerde, üzerine ittifak edilmiş ahlaki değerler belirleyici olmaktadır. İnançla şekillenmiş bu değerler, aynı zamanda Alevi bireylere özgü tutum ve davranışları da belirlemektedir.
- (ix) İnanç birliğinin toplumsal dayanışma ve sosyal kontrol mekanizmasına yaptığı katkıyı gösteren musahiplik kurumu, ancak geleneksel Aleviliğin tarihi koşulları ve manevi atmosferi içinde anlaşılabilir.
- (x) Yukarıda verilen musahiplik kurumu merkezli analiz ve değerlendirmelerle, geleneksel Alevi topluluklarının inanç birliğine dayalı sıkı cemaat yapısı ile varlığını sürdürdüğü sonucuna ulaşılmaktadır. Bu örnek, aynı zamanda geleneksel toplumların dayanışmacı toplumlar olduklarını, dayanışmanın niteliğini ve törenselliğini de daha çok ihtiyaçların belirlediğini bir kez daha ortaya koymaktadır.

“Alevilik-Bektaşilikte musahiplik önemlidir. Özellikle geleneksel hayatta yüz yüze ilişkilerin ve duygusunun hâkim olduğu dönemlerde, Alevilik içinde musahiplik önemli rolleri de ifa etmiştir. Çünkü Alevilerin içinde bulunduğu şartlar ve hayat tarzı sosyal dayanışmayı, yardımlaşmayı ön plana çıkarmıştır. Musahipliği, araştırmacılar Türk toplumunun dayanışma ve yardımlaşma anlayışına bağlamaktadırlar. Ancak bu anlayış, İslami bir yorumla da kutsiyet kazanmaktadır. Böylece musahiplik dini bir muhtevaya bürünmektedir. Musahipliği Türk kültürü ve hayat tarzı ile İslami yorumun dışında, başka yönlere çekme gayreti ve farklı unsurlarla açıklama tarzı Aleviliği etnisite ile açıklama çabalarından başka bir şey değildir” (Dönmez, 2016: 154). Çıkış kaynağının bir yönünü de eski Türk törelerinden alan musahiplik, İslâm ahlâkından da oldukça etkilenmiş ve Hz. Muhammed ile Hz. Ali Efendilerimiz birbirlerine olan sevgilerinin de uygulamadaki “modeli” olmuştur. Bu açıdan da musahiplik, yaşatılması ve gelecek kuşaklara öğretilmesi gereken ahlâkî bir eylemler bütünü de ifade etmektedir.

3. Musahiplik Erkânında Yaş Sınırı Veya Aklî / Ahlâkî Olgunluk

Belli bir yaşa gelen her Alevi, kendisi bir musahip tutmakla yükümlüdür. Musahiplik için Alevi geleneğinde en uygun yaş, 18-20’dir. Bu yaşa gelen gencin fiziksel olgunluğa eriştiği ve kişiliğinin oturduğu kabul edilir. Ancak yine de sınırlanmış bir yaş basamağı yoktur; daha küçük ya da daha büyük yaşlarda musahip tutulabilmektedir (Korkmaz, 2008: 185). *İmam Cafer-i Sadık Buyruğunda* musahiplik yaşı ile ilgili şu ifadeler kullanılmaktadır: “Bir kimse 15’inden 20’sine varamayınca dünya mülkünden bir şey satamaz.

20'sine girmeden satarsa biati sahih değildir. Sonra geri almağa kadir olur. Bir talip musahip olsa sinni 20 olmayınca erkân değildir. Bir adam 20'sine varınca evvelki farz ona bir rehber eteği tutmak, saniyenden bir pir, salisen bir mürşit, Rabia'n bir musahip bulup ikrar vere" (Atalay, 2011: 68-69). "Buna rağmen yaş konusunda kesin bir tavır yoktur. Alevi toplumu içinde yetişmiş, Alevi ana-babanın terbiyesi altında büyümüş, telkinlerini almış on-on iki yaşlarında bir çocuk, talip olarak yola girmek için pir huzuruna çıkarılabilir. Ana-baba yol-erkân konusunda gerekli bilgi donanımında değilse bile, bu görevi zaten mürebbi (terbiye eden, yetiştiren) yerine getirir. Hiyerarşiyi azaltmak için olacak, çoğu kez bunu rehber üstlenir. Olur ya talip olmaya özenmişsin, talip olmak için yola giren bir başka cana özenmişsindir. Öyle hiç bir şey bilmeden, yol-yordam öğrenmeden girilmez. Mürebbisinden, rehberinden öğüdünü iyi almış olmalıdır. Çünkü orada bir kişilik kazanacak ve ev kuracaktır" (Kaygusuz, 2004: 8-12).

"Kul Himmet on yaşında bir talibi akıl balığ kabul edip, musahip tutmasını istiyor. Asıl gerçeğe varmanın, yani hak yolunun gerçeğine, tüm sırlara yirmi yaşının olgunluğuyla ulaşabileceğini de ekliyor. Otuzunda ise mürşide varır yeter, yetişir. Bedri Noyan Dede Baba 18 yaşından sonra musahip olunur diyerek bir alt sınırdan söz ederken, Şarkışlalı Ali Özsoy Dede 15-16 yaşlarında 'kardeşlik' tutulabileceğini rahatlıkla açıklamaktan geri kalmıyor. Bizim gözlem ve uygulamalarımızda da 'kardeşlik' 12 yaşlarında başlıyordu. Görüldüğü gibi 16. yy. Alevi ozanlarından ve Pir Sultan'ın talibi Kul Himmet'in belirlemesine göre musahip olmanın yaşı 10'da başlıyor. Anlaşıldığı üzere, birçok kimselerin araştırma ve yapıtlarında ileri sürdükleri gibi Muhammed - Ali Yoluna girmek, yani ikrar verme töreninde geçmek için evli olma koşulu, zorunluluğu yoktur. Evli olarak hanımlarıyla birlikte 'dört can bir can olup' rehberin önderliğinde pir-mürşit huzurunda ikrar vererek 'kardeşlik' tutacakları, yani musahip olacakları gibi, bekârken bu erkânı yerine getirmiş olanlar, evlendiklerinde eşleri kendiliğinden 'kardeşlik, bacılık' durumuna girer, 'yol kardeşi' olurlar. Ve görgü ceminin diğer törenlerine hep birlikte katılırlar. Özellikle kırsal kesim Alevileri arasında musahip kardeşler birbirlerine 'bacılık, kardeşlik' diye hitap ederler, adlarını söylemezler. Birbirlerinin ana-babalarına 'analık-babalık' derler. Çocukları birbirlerine kardeş saydıklarından aralarında evlilik söz konusu değildir. Onlar hakkında 'oğulluğum, kızlığım' diye konuşurlar. Zorunluluk olmamakla birlikte musahipler, bu 'yol akrabalığının' sürmesini arzu ettiklerinden genellikle oğullarının birbirleriyle 'kardeşlik tutmalarından' yanırırlar ve telkin ederler. Ama akıl balığı olduğunda bir başkasını seven ve onunla kardeşlik tutmaya karar veren oğlu kimse zorlayamaz." (Kaygusuz, 2004: 12-13).

*Murtaza Ali'yi candan seversen,
Aç gözün, canın gafletten uyandır,
Musahipsiz ile durma oturma,
Bir içim su içersen külli ziyandır.*

(Şâh Hatayi'den aktaran: Yaman, 2013: 223).

Saha araştırmalarından elde ettiğimiz ortak kanılardan biri de musahiplik erkânına kabul edilecek taliplerin "aklî ve ahlâkî olgunluğa erişmiş" olması gerekliliğidir. Bu nedenle, musahiplik erkânında talibin yaşından daha çok olgunluğu /

kâmilliği gözlemlenmektedir ve hem rehberler hem de mürşitler tarafından bu talibin erkânın gerektirdiği sorumlulukları taşıyıp, taşıyamayacağına dair karar verilmektedir. Talibin manevi eğitim sahası içerisinde ne kadar sürede yetiştiği ve yol'un kurallarını yaşatıyor hale gelmesi de yine manevi eğitimcilerin (pir ve mürşitlerin) gözetiminde yürütülmekte olan bir süreçtir.

Alevilikte esas itibarıyla 'ergenlik' dediğimiz fiziksel olgunluğa erişme çağının manevi bir karşılığının olduğu da ifade etmemiz gerekmektedir. Talibin yaşı kaç olursa olsun eğer ikrar verip de musahiplik kavline girmemişse henüz 'ergenlikten çıkmamış sayılması' bunun en büyük ispatıdır.

4. Sonuç

Tarihsel süreçten günümüze kadar varlığını devam ettiren Alevilik inancının en önemli erkânlarından biri olarak kabul edilen musahiplik erkânı, Alevilik inancının yaşadığı bölgelerde ve ocak yapılanması içerisinde uygulanmaya devam etmektedir. Şehirleşmenin yoğun olarak yaşandığı 1960'lı yıllardan günümüze kadar değişen dede-talip ilişkileri içerisinde kimi zaman farklı ocağın dedeleri önünde gerçekleştirilen bu erkân, toplumsal bağları ve manevi güçleri pekiştirmesi açısından da son derece önemli bir erkândır. Bireyin (talibin) Alevilik inancına mensubiyetini göstermesinin toplumsal karşılığı olarak da görülen bu erkân, iki ailenin veya iki bireyin (talibin) (cem meydanında) bir kefene sarılarak "bir" olmalarını dolayısıyla da "tevhit inancına" uygun olarak yaşamlarını sürdürmelerini amaçlamaktadır. Böylece kan bağından doğan akrabalıklardan farklı olarak oluşturulan bu manevi akrabalık bağıyla insanların birbirlerine gönüllerini açmaları ve dayanışma-paylaşma duygusuyla hareket etmeleri öngörülerek, dinimizin manevi dokusuna da denk gelen bir yaşama biçiminin toplumsal yaygınlık kazanması sağlanmaktadır.

Musahipliğin doğuşuna ilişkin olarak sunulan tarihsel veya teolojik kaynaklı görüşlerin ortak noktası, Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Hz. Ali'nin (r.a.) "kardeş (musahip)" oldukları yönündeki yaygın görüştür. Her ne kadar musahiplik erkânının uygulamasında Aleviliğin ve Bektaşiliğin bazı erkânlarının uygulama konusunda farklı yönleri bulunsu da (bkz. 3 nolu açıklama) ortak payda bu erkânın olduğu ve bunun toplumsal kabulü bireye uygulandıdır.

Alevi toplumunda genel olarak evlilik eşiğinden geçildikten sonra gerçekleştirilen musahiplik erkânı, Bektaşî toplulukların da ise evlilik öncesinde (bireylerin tek başına) uyguladıkları bir erkân olarak yaşatılmaktadır. Bu yönüyle Alevilik ile Bektaşîliğin manevi eğitim açısından farklı programlar uyguladıklarını ifade etmemiz gerekmektedir. Çünkü Alevi topluluklarda kişiler eşleriyle (aileleriyle) musahip tutabilirlerken, Bektaşîlikte ise bireyler birer fert olarak bu erkânı uygulamaktadırlar.

Alevi ve Bektaşî topluluklarına mensup her bireyin bu erkânı uygulaması ve bu erkândan doğan maddi-manevi tüm müeyyideleri yerine getirmesi gerekmektedir. Yol Uluları olarak adlandırılan pir veya mürşitlerin uhdesinde yürütülen musahiplik erkânı ve devamında ki süreçler, belli bir yaşa ve aklî olgunluğa erişen her Alevi veya Bektaşî ferdi sorumluluk altında tutmakta ve bu sorumluluktan doğan

eylemlerin yerine getirilmesi hususunda da yaptırımlar uygulamaktadır.

Notlar

¹ Musahibe, “ahretlik” de denir. Musahibin babasına “Ahret Baba”, annesine de “Ahret Ana” denir. (M. Naci Orhan Dede’den aktaran Eröz, 2014: 121).

² Burada araştırmacı Piri Er’in şu tespitleri dikkat çekicidir: “Bektaşiliğin Babağan Kolunda musahipliğin bulunmayışında bu koldaki mücerretlik kavramının ve Hacı Bektaş Veli’nin de mücerret olduğu inanınin etkili olmuş olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Zira musahiplik için aranan şartlardan birisi de, evli olmaktır” (Er, 1998: 39). Mücerret dervişlik kolu olarak doğan Bektaşiliğin Babağan Kolunda musahiplik yoktur, genelde Bektaşilikte ise yaygın değildir. Buna karşın Tahtacı Alevilerinde musahiplik son derece önemlidir. Tahtacılar da musahiplikten sonra üç aşamanın daha bulunduğu görülür. Hz. Ali’nin yaşadığı olgunluk basamakları olarak algılanan ve yol’da ‘Dört Kapı’ adıyla bilinen bu aşamalar şu şekilde sıralanır (Korkmaz, 2008: 184-185): 1. Musahiplik: İkrar vermiş, evli insanların yaşam boyu dayanışması olarak algılanır; Hz. Muhammed- Hz. Ali ile temsil edilir. 2. Aşinalık: İki musahiplinin yarattığı dayanışma kurumu olarak yaşama geçer; Hak’la dost olmak olarak algılanır; söyleneceye göre Hz. Ali adına davranan, peygamber olduğunu söylediği için Kırklar Meclisine alınmayan Hz. Muhammed’e yol gösteren ve Onun Kırklar Toplantısına katılmasını sağlayan Veysel Karani’nin anısına Hz. Ali-Veysel Karani ile temsil edilir. 3. Peşinelik: İki aşinanın yarattığı dayanışma kurumu; Mecusi bir Hıristiyan iken Müslümanlığı seçen, sürekli gerçeği arayan ve en sonunda Boz Atlı Hızır olarak algıladığı Hz. Ali’yi bulan Selmân-ı Farişi [Selmân-ı Pak] anısına Hz. Ali-Selmân-ı Farişi ile temsil edilir. 4. Çiğildaşlık: İki peşinenin yarattığı dayanışma kurumu; Tanrı’nın müdahalesi dışında canlı cansız her oluşumu sağlayan kurucu nesnelere en üst basamağında yer alan toprakla özdeşleşme olarak algılanır. Ulaşılmaması çok zor bir aşama olarak inanca taşınır. Bu nedenle yalnızca Hz. Ali tarafından yaşandığına inanılır. Toprak-Hz. Ali ile özdeşleşmesi nedeniyle toprağın babası anlamında ‘Ebû Tûrab’ adını alan Şâh-ı Merdan Ali ile temsil edilir.

³ Cem’lere Bekâr veya Evli Girmek: “Genellikle İç ve Doğu Anadolu Alevileri Görgü Cemlerine (Musahip Tutma Erkânı) dulları ve bekârları almazlar. Musahip tutma olayının belirgin yanı, musahiplerin evli olmalarıdır. Düşkünlük olayını anlatırken belirtmiştik. Kimi yerlerde yol kardeşi olacak canlar bir yorganın altında kardeşlerinin biri öbürünün eşi ile yüz yüze yatar ve onun davranışlarına bakılarak yargıya varılır. Görüşüğümüz bütün Alevi Erenleri, belirttiğimiz bölgelerde ceme girebilme koşullarından birinin evli olmak olduğunu söylediler. Tahtacılar da ise ikrar alma töreni gençler daha evlenmeden yapılabilir. Onlarda ikrar alma töreninin dışında musahip olma töreni var. Bunda evli olmayı koşulluyorlar. Ancak, Çamşılı Dedelerinden Ali Metin (Divriği-Şahi köyü) Dede’den yöredeki derlemelerimize ters gelen konular edindim. Ali Metin, konuyu çok iyi bilen, deneyimli bir Dede. Onun anlattığına göre “20 yaşından küçük olanlar musahip alamazlar. 20 yaşından büyük kim olursa olsun, bekâr bile olsa musahip alabilir.” Gene şöyle anlattı: “Biz, bekârı ceme alırız. Biz de müteehil de haktır, mücerret de...” Çamşılı bölgesinde musahipler evli ise yeni dağ bağlanmış bir post üzerine bir beyaz bez seriliyor ve ceme öyle giriliyor. Burada bir konuyu öyle vurgulamak istiyorum. Ali Metin Dede’nin anlattığına göre Musahip Tutma ile Görgü Cemleri ayırdır. Görgü Cemlerinde dargınlıklar giderilir ve duruşmalar yapılır. Musahip tutulmasından bir yıl sonra o bir yılın hesabı için görgü düzenlenir” (Birdoğan, 2013: 301-302). “... Merasim sürüp giderken bir bacı (cem törenine katılan kadın) eşige niyaz edip

döşeği getirir ve : ‘Hayır himmet eyleyin’ deyip döşeği yere serer ve üzerinde dârâ durup hayır duası alır. Rehber ise kurban sahipleriyle içeri girer. Musahip olacak kimseler, bacılarıyla (eşleriyle) (ikişer ikişer) birlikte dörtlü bir gurup oluştururlar. Bunlara rehber de katılmak suretiyle beşi de eşğin sağına ve soluna niyaz ederler. Sonra sürüne sürüne gelip delile niyaz ederler. Rehber, sağ başta olmak üzere dârâ dururlar. Kurban sahipleri, rehberin elini öpüp sol yanında döşek üzerinde dârâ dururlar. Onların arkalarında, eteklerine tutunmuş olarak eşleri gelir. Bacıları yer değiştirir. Rehber veya musahip olacakların boyunlarına birer mendil ya da tülbent bağlanır. Buna Alevi kültür kompleksinde tığbent (yani ikrar ayininde takılan yün kuşak) denir. İki mendilin ucu sağ elle tutulur, musahip olacaklar pir karşısında dârâ ayaklarını mühürlerler. Rehber ve pirin birtakım soruları cevaplandırdıktan sonra, neticede rehber mendillerin ucunu (tığbent) pire verir. Pir musahiplere öğüt verir: ‘*Evladım, siz musahip oldunuz. İlkın, musahip musahipten evini ayırmayacak, malını ayırmayacaktır. Birbirinin evinde olanı izinsiz alıp gidebilecek. Aranızda tartışma çıksa, Allah korusun, Temmuz sıcağında bir tülbent kuruyuncaya kadar dargın dursanız, derdinize derman bulunmaz. Talip olmak için sizden dört şey isterim: 1- Önce şeriatı bilmek gerek. 2- İkincisi tarikat 3- Üçüncüsü marifetten bilgi sahibi olmak 4- Dördüncüsü de sırrı hakikat ehli olmak gerek.*’

Önemli bir kültür kodu olarak musahiplik, ahret kardeşi olunan erkekle kardeş, eşleriyle de bacı durumuna gelmek demektir. Namus, mal ve mülk hariç, hemen her şeyleri ortak sayılır. Birbirlerine musahip olacakların çocukları asla birbirleriyle evlenemezler. Bu nedenle musahiplik bir *insect taboo* (cinsiyet yasağını)yu ortaya koymaktadır. Örneğin Çorum ve havalisinde talip köyler ortaya çıkmakta ve bunlar da birbirinden kız alıp-verememektedirler. Kişiler, aileler yerine bu defa köyler talip durumuna geçmektedirler” (Türkdoğan, 2006: 85). Köy Bektaşiliğinde inananlardan tek tek ikrar alınmaz. Birbirleri ile anlaşan iki aile, musahip kavline girerler ve musahip kavli sırasında da ikrar verirler. Kent Bektaşiliğinde ise, kişiler tek tek Yola alınırlar. Bu nedenle baba veya koca Bektaşî olunca, çocuklar ya da eş kendiliğinden Bektaşî olmazlar. Onların da ayrı ayrı nasip almaları gerekir. Sık sık tekrar edildiği üzere, Kent Bektaşiliğinde, aileler değil de bireyler ön plandadır. Karı ve kocaya ayrı ayrı nasip verilir. Sadece kocanın nasip almasına karı, karının nasip almasına da kocanın izin vermesi gerekir. Bu muvafakat olmazsa nasip verilmez. Daha da ilginç kadın nasip alırken koca, koca nasip alırken kadın meydan (cem) evinden çıkartılır. Bu çıkarmanın nedeni şudur: Nasip verildiği (ikrar alındığı) sırada, meydan evi’nde bulunan insanların tamamı, nasip alan kişinin kardeşi (musahibi) sayılırlar. Eğer nikâhlı eş meydan’da bulunursa, nasip alan nikâhlısı, eş değil de, kardeşi olacaktır. Kardeşleri arasında da evlilik şiddetle yasak olduğundan, nasip alma töreni bitinceye kadar, nikâhlı eş meydan’ın dışına çıkartılır. Eğer çıkartılmazsa nikâh, bir daha yenilenmemek üzere düşer. Köy Bektaşîleri, Bektaşî ana ve babadan doğanlara, Kent Bektaşîleri ise, her iyi insana nasip verir. Kırsal toplumları bir arada tutan asabiyet (soy ortaklığı) ve soyluluktur. Bu nedenle kabileyi veya köyü, sıradan insanların önderliği altında toplamak, neredeyse olanaksızdır. Köy Bektaşîleri kırsalın bu kültürüne uymuş ve “Dede, yani mürşit Ehl-i Beyt’ten türeyen çocuklardır” demiştir. Bu kültürün gereği olarak da, Alevilik babadan ve anadan çocuğa geçmektedir. Kentlerde yaşayan insanlar içine kapalı değillerdir. Kent halkından yetenekli ve eksiksiz ahlâka sahip olanları arasından bir kişiyi Baba (Mürşit) olarak seçmiştir. Kent Bektaşîleri soyluluğun babadan oğullara geçmeyeceğine, asaletin kişisel bir özellik olduğuna inanırlar. Peki, kent Bektaşîleri Ehl-i Beyt’i göz ardı mı ederler? Bektaşîliğin olmazsa olmazlarından birisi de Ehl-i Beyt sevgisidir. Bu nedenle kent Bektaşîleri, tıpkı Aleviler gibi, Ehl-i Beyt’e sonsuz bağlıdırlar. Fakat Hz. Ali ve On iki imam tarafından kurulan Yol’a hizmet edenlerin de Ev Halkı (Ehl-i beyt)’ından sayılması gerektiğine inanırlar. Bu nedenle Yol’a giren ve bu Yol’da yükselen (Miraç eden) her insan Ehl-i Beyt üyesidir. Bektaşilikte oğul nasip alıp Bektaşî olur baba istemiyorsa olmaz. Koca nasip alıp Bektaşî olur karı yani eş istemiyorsa olmaz. Bektaşilik yola girişi bireyin

tercihine bırakmıştır. Alevilikte ise Yol'a aile yani karı- koca girer. İlginçtir, Alevilik ataerkil aile tipini değil çağdaş aile tipini kabul etmiştir. Ona göre aile, karı-koca ve çocuklardan ibarettir. O yüzden de Yol'a tek tek insanları değil iki aileyi alır. Başka bir anlatımla iki aile birbiri ile müşâhip olurken Yola giriş ikrarlarını da verirler. Aleviliğe göre bunun gerekçesi şudur: Bilindiği üzere Ehl-i Beyt ya da Âl-i Âba: Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin olmak üzere beş kişiden oluşur. Yol'a giren herkes Ehl-i Beyt'in hizmetine soyunduğu için Ehl-i Beyt'tir. Öyleyse beş kişi olmaları gerekir. İşte bu nedenle iki aile ve bir dede bir araya gelmelidirler ki beş kişi olsunlar. Yukarıda söylendiği üzere, Bektaşiler tek tek nasip alırlar. Her insana ayrı uyarı (telkin) yapılır. Bektaşide Alevi gibi Yol'a giren insanların Ehl-i Beyt'ten sayılacağına inanırlar. Ama ortada beş kişi yoktur. Bunu nasıl açıklayacağız? Bektaşî Meydân Odasında Ehl-i Beyt'in simgesel olarak bulunduğu inancındadır. Çünkü, Mürşit Hz Muhammed'i, Rehber Hz. Ali'yi, Ocak yani Kürre Hz.Fâtıma'yı, ocağın iki yanında uyarılmış olan iki Çerâğ ise Hz. Hasan ve Hüseyin'i temsil eder. Bektaşilik ve Alevilik musahipliğin Hz.Peygamber'den kaldığı inancındadır. Çünkü Hz. Muhammed ashabını birbiri ile kardeş ederken, kendisi de Hz. Ali ile kardeş (musahip) olmuştur (Keçeli, 2005: 331-332).

⁴ Mâide Suresinin 67. Ayeti. Tamamı: “*Ey Resül! Rabbinden sana indirilene tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun verdiği Peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun. Allah seni insanlardan korur. Allah, küfre batmış topluluğa kılavuzluk etmez*” (Öztürk, 2013: 115).

⁵ Tirmizi'de, “*Ya Ali! Sen benim dünyada ve âhirette kardeşimsin*” şeklinde bir rivayet mevcuttur (Bkz. Tirmizi, *Sünen*, Menâkıp, 19 (3720); akt. Kaplan, 2011: 204).

⁶ Nisa Suresinin 59. Ayeti. Tamamı: “*Ey iman sahipleri! Allah'a itaat edin! Resule ve sizden olan/sizin seçtiğiniz hüküm ve yetki sahiplerine de itaat edin! Sonra bir şeyde tartışmaya girdiniz mi, eğer Allah'a ve ahret gününe inanıyorsanız, onu Allah'a ve Resule arz edin! Böyle yapmanız hem daha hayırlı hem de sonuç bakımından daha güzeldir*” (Öztürk, 2013: 89).

Kaynakça

- Atalay, A. (2011). *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*. İstanbul: Can Yayınları.
- Bal, H. (2004). *Alevi İslam Yolu*. İstanbul: Cem Vakfı Yayınları.
- Birdoğan, N. (1996). *Anadolu Aleviliğinin Bu Gününe Ahiliğin Etkileri. 1.Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri Kitabı*. Ankara: Hayem Yayınları.
- Birdoğan, N. (2013). *Alevilik: Anadolu'nun Gizli Kültürü*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Bozkurt, F. (2005). *Toplumsal Boyutlarıyla Alevilik*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Bozkurt, F. (2013). *Buyruk -İmam Cafer-i Sâdık Buyruğu-*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Çelik, H. (2014). “Alevilik ve Bektaşilikte Gönül Eğitimi”. Çorum: *Hünkâr Alevilik-Bektaşilik Akademik Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 83-100.
- Dönmez, M. (2016). *Sosyal Bütünleşme Açısından Malatya Aleviliği*. Ankara: Sonçağ Yayıncılık.
- Er, P. (1998). *Geleneksel Anadolu Aleviliği*. Ankara: Ervak Yayınları.
- Eröz, M. (2014). *Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Fırlı, E. (2006). *Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Kaplan, D. (2007). *Erkânname -1*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kaplan, D. (2011). *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kaplan, D. (2015). *Şeyh Safi Buyruğu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kaygusuz, İ. (2004). *Aleviliğin İnançsal ve Toplumsal Yol Kardeşliği Musahiplik*. İstanbul: Alev Yayınları.
- Keçeli, Ş. (2005). *Bektaşilik-Alevilik Arasındaki Farklar-Meydan Evi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi *I. Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Cilt II, 322-336.
- Melikof, İ. (2009). *Uyur İdik Uyardılar*. İstanbul: Demos Yayınları.
- Öz, B. (1997). *Alevilik Tarihinden İzlerler*. İstanbul: Can Yayınları.
- Öztürk, Y. N. (2013). *Kur'an-ı Kerim Meâli*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları.
- Sofuoğlu, C., & Avni, İ. (2006). *Alevilik-Bektaşilik Tartışmaları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şener, C. (2010). *Alevilik Olayı: Toplumsal Bir Başkaldırının Kısa Tarihçesi*. İstanbul: Etik Yayınları.
- Tekin, N. (2011). *Türklük ve Alevilik-Bektaşilik*. İstanbul: İlgî Kültür Sanat Yayıncılık.
- Tur, S. D. (2012). *Erkânname*. İstanbul: Can Yayınları.
- Türkdoğan, O. (2006). *Alevi Bektaşî Kimliği*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Uğurlu, A. R. (1991). *Alevilikte Cem ve Musahiplik*. İstanbul: Ufuk Matbaası.
- Yaman, M. (2013). *Alevilik – İnanç, Edep, Erkân-*. İstanbul: Demos Yayınları.
- Yazıcı, M. (2014). “Aleviliği Günümüze Taşıyan Ana Unsurlar: Musahiplik Geleneği”. *Geçmişten Günümüze Alevilik I.Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları.
- Yıldız, H. (2005). “Alevi / Bektaşî Geleneğinde Musahiplik”. *I.Uluslararası Alevilik Bektaşilik Sempozyumu Bildirileri Kitabı*. Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 123-132.

Araştırma Makalesi • Research Article

İflasın Ertenilmesi ve Borca Batıklık: Bir Uygulama *

The Postponement of Bankruptcy and Overindeptedness: An Application

Fikret Otlu ^a, Şakir İşleyen ^{b,**}, Hamza Kaya ^c

^a Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, 44280, Malatya/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-1264-1732

^b Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, 65080, Van/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-8186-1990

^c İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 44280, Malatya/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-3432-3356

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 10 Temmuz 2018

Düzeltilme tarihi: 28 Temmuz 2018

Kabul tarihi: 02 Ağustos 2018

Anahtar Kelimeler:

İflas

İflasın Ertenilmesi

Borca Batıklık

ARTICLE INFO

Article history:

Received July 10, 2018

Received in revised form July 28, 2018

Accepted August 2, 2018

Keywords:

Bankruptcy

Postponement of Bankruptcy

Overindeptedness

ÖZ

İflasın ertelenmesi, borca batık durumda bulunan, şirket tarafından sunulan; somut öngörüler içeren, ciddi ve inandırıcı bir iyileştirme projesi çerçevesinde bu durumdan kurtulması kuvvetle muhtemel bulunan kooperatiflerle sermaye şirketleri için öngörülmuş bir hukuki korunma yoludur. Borca batıklık ise şirket aktifleri -yıllık bilançoda olduğu gibi defter değerleriyle değil- fakat gerçek (olası satış değerleri) değerleriyle değerlemeye tabi tutulsalar bile alacaklıların, alacaklarını alamamaları, yani şirketin borç ve taahhütlerini karşılayamaması durumudur. “İflasın Ertenilmesi ve Borca Batıklık: Bir Uygulama” başlıklı bu çalışmada, genel olarak iflas, iflasın ertelenmesi, iflasın ertelenmesinin şartları ve borca batıklık konuları ele alınarak Van ilinde iflas erteleme talebinde bulunan bir şirketin borca batıklık bilançosu düzenlenerek, değerlendirilmiştir.

ABSTRACT

The postponement of bankruptcy is the legal protection for the associations and financial companies which are overindepted and are highly-likely to be recovered that companies present reliable forecasts, include convincing and serious betterment project to be saved. The legal situation of overindeptedness is assets of the company which could not fulfill the payments to debate even by evaluating assets according to their real value (potential selling value) – opposite to evaluating according to annual financial statement which evaluates them according to book value – so the company cannot fulfill the commitments and debts. In this study with the title of “The Postponement of Bankruptcy and Overindeptedness: An Application”; bankruptcy, postponement of bankruptcy, terms of postponement of bankruptcy and overindeptedness are being approached by examining a Van’s company’s demand of postponement of bankruptcy and issuing an overindeptedness balance sheet for them to evaluate their works.

1. Giriş

İflas sistemi, eski zamanlardan bu yana özel bir önem arz etmektedir. Roma hukukunda borçlunun tüm alacaklıların eline bırakılması, önce bedeni üzerinde daha sonra tüm mallarının zilyetliğinin borçluya geçirilmesi şeklinde başlayan uygulama, tarih içinde sadece borçlunun mal varlığıyla sorumluluğuna ve külli bir tasfiye usulüne dönüşmüştür (Atalay, 2010). İflas, Arapça kökenli bir

sözcük olan “fülüs” a; yani değer ifade etmeyen anlamına gelen bir kökten türemiş ve “parayı pulu bitirmek” şeklinde tanımlanmıştır (Atalay, 2010; Kırtıloğlu, 2007). İflasa tabi kişiler kural olarak tacirlerdir. Gerçek kişiler gibi tüzel kişilerde tacir olabilir.

İflastan sadece işletme sahipleri değil, alıcılar, çalışanlar, satıcılar, kredi kurumları ve devlet olmak üzere pek çok taraf zarar görür. Bu zararın önüne geçmek için mevzuatımız,

* Bu çalışma, 2017 yılında Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen “İflasın Ertenilmesi ve Borca Batıklık: Bir Uygulama” adlı Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

** Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: sakirisleyen@yu.edu.tr

sermaye şirketleri ve kooperatifler için bir açıdan, iflastan kurtuluş yolu öngörmüştür. Bu kurtuluş yolu, “iflasın ertelenmesi” müessesesi tarafından sağlanmaktadır.

İflasın ertelenmesi, borca batık bir halde olan sermaye şirketi/kooperatifin ekonomik durumunun iyileşmesi muhtemel olması durumunda borçlu şirketin veya kooperatifin iflasının önüne geçmesini sağlayan bir müessesedir. Bu bağlamda iflas erteleme müessesesinin temel amacı, finansal yapısı bozulmuş ve iflası istenmiş olan bir sermaye şirketinin, gerekli tedbirler ve iyileştirici önlemler alınarak, varlığını ve faaliyetlerini devam ettirmesinin sağlanmasıdır (Bitlisli ve Yılmaz, 2016).

Bu çalışmanın amacı, 2004 sayılı İcra ve İflas Kanunu ile 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu hükümleri gereğince iflasın ertelenmesinin şartları ve borca batıklık incelenerek Van ilinde iflas erteleme talebinde bulunan bir firmanın borca batıklık bilançosu ile talebini incelemektir.

2. Genel Olarak İflas

Şirketlerin varlığının sona ermesi durumuna iflas denir. İflastan menfi yönde etkilenen birçok taraf vardır. Bunlar; işletme sahipleri, personeller, kreditorler, alıcılar ve satıcılar olabileceği gibi devlet de sayılabilir (Özkan, 2013).

Kanunda iflas yolları takipli ve takipsiz iflas olarak düzenlendikten sonra, takipsiz (doğrudan) iflas da kendi içinde alacaklıların ve borçlunun talebiyle doğrudan iflas olarak ikiye ayrılmıştır. Takipsiz iflası takipli iflastan ayıran başlıca fark, bu yola başvurabilmek için kanunun aradığı özel iflas sebeplerinin de gerçekleşmiş olmasıdır (Özkes, 2007).

İflasa tabi kişiler kural olarak tacirlerdir. Gerçek kişiler gibi tüzel kişilerde (kollektif, komandit, anonim, limited ve kooperatif şirketler) tacir olabilir. Buna göre iflasa tabi kişiler; tacirler, tacir olmamakla birlikte tacirler hakkındaki hükümlere tabi olanlar ve yine tacir olmadıkları halde özel kanun hükümlerine göre iflasa tabi olanlar şeklinde sınıflandırılır.

İflas tasfiyesinin normal son bulma şekli, iflasın kapanması şeklinde olur. Fakat iflas tasfiyesi devam ederken bazı sebeplerle iflas kaldırılabilir ve bununla da iflas sona erer.

Şirketlerin iflas etmesi sadece kendi tüzel kişiliklerini etkilemekle kalmamakta bunun yanında, kendisiyle ticari ilişkisi bulunan alacaklılarını, çalışanlarını hatta iflas etmiş şirketin büyüklüğü oranında faaliyet gösterdiği piyasaları da olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durumda borca batık olan şirketlerin; kendisinin, alacaklıların, çalışanlarının ve piyasaların, iflasın olumsuz neticelerinden etkilenmemesi açısından iflas erteleme müessesesi hayati önem taşımaktadır (Şimşek, 2014).

3. İflasın Ertelenmesi

İflâsın ertelenmesi müessesesi, hukukumuzda uzun zamandan beri mevcut olan, ancak fazla işlerliği olmayan bir kurumdu.

Ülkemizde ekonomi alanında bazı yapısal reformların yapılması zorunluluğu iki binli yılların başında ortaya çıkan ekonomik krizle oldu. Hukuksal alanda gerekli değişikliklerin yapılması, ekonomi alanında

gerçekleştirilmesi planlanan yapısal reformların başarılı olması için zorunluydu. Bu nedenle 2002 yılında mali sektöre olan borçların yeniden yapılandırılmasının sağlanmasına yönelik İstanbul Yaklaşımı olarak ifade edilen 4743 sayılı kanun çıkarıldı. Hemen sonrasında 2003 ile 2004 yıllarında 4949 ve 5092 sayılı Kanunlar da çıkarılarak yürürlüğe girdi.

İflasın ertelenmesi kurumu, iki binli yıllarda çıkarılan kanunlar ile sermaye şirketlerine ve kooperatiflere işlerlik kazandırmış ve hukuki bir çare olmuştur. Daha önce Türk Ticaret Kanunu'nun 324/2 maddesinde ve Kooperatifler Kanunu'nun 63'üncü maddesinde yetersiz bir şekilde düzenlenen ve bu açıdan işlevsiz bir durumda bulunup unutulmuş iflâsın ertelenmesi kurumu, 4949 sayılı Kanun ile İcra ve İflâs Kanunu'na eklenmiştir. İflâsın ertelenmesinin İcra ve İflâs Kanunu'nun 179'uncu maddesinde ayrıntılı olarak düzenlenmesi ile birlikte, bu kurum; uygulamada en çok rağbet gören müesseselerden birisi olmuştur.

İflasın ertelenmesi müessesesi, İİK Tadil Komisyonunda detaylı olarak ele alınmış ve İsviçre'deki gelişmeler paralelinde, hatta bu gelişmeleri aşacak şekilde yeniden düzenlenmiştir (Öztek, 2006). Bu yeni düzenleme ile ödeme güçlüğü içerisinde bulunan sermaye şirketleri veya kooperatiflere iflastan kurtulmaları için kanunla son bir şans verilmiştir (Özalp, 2013).

İflasın ertelenmesi müessesesinin amacı hakkında öğretilerde çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bu görüşler arasındaki çeşitlilik, iflasın ertelenmesi müessesesinin kanunen düzenlenmesinin öncelikli amacının borçluları mı, alacaklıları mı, yoksa kamu menfaatinin korunması mı olduğu hakkındadır (Eroğlu, 2014).

İflasın ertelenmesinin amacı bir Yargıtay kararında; “*sermaye şirketinin ve kooperatifin ekonomi içinde kalarak faaliyetine devamını sağlamak ve alacaklıları iflâsa bağlı olumsuz sonuçlardan etkilenmesinden korumak*” olduğu belirtilmiştir (Bitlisli ve Yılmaz, 2016). Mezkûr kararlar sermaye şirketi ve kooperatifin iflasının ertelenmesiyle; ödeme güçlüğü içinde olan şirketle birlikte şirketten alacaklı olanların da çıkarlarının gözetildiği açıkça görülmektedir (Güngör, 2016). Bu bağlamda, iflasın ertelenmesi, yalnızca borca batık olan şirket veya kooperatifin ödemelerini erteleyerek normal faaliyetine devam etmesini değil, borçlu şirket veya kooperatiften alacaklı olan tedarikçi, taşeron, işçi, finans kuruluşu ve personel için iflâsa nispeten bir tahsilat umudu veya daha olumlu bir netice doğurmaktadır (Aslanoğlu vd., 2014; Arslan, 2008).

Erteleme kararı üzerine borçlu aleyhine hiçbir takip yapılamamakta ve karardan önce başlamış olan takipler de durmaktadır. Bu süre içinde ihtiyati tedbir ve ihtiyati haciz kararları uygulanamayacak; bir takip muamelesi ile kesilebilen zaman aşımı ve hak düşüren müddetler de işlenemeyecektir. Erteleme sırasında taşınır, taşınmaz veya ticari işletme rehiniyle temin edilmiş alacaklar nedeniyle rehinin paraya çevrilmesi yoluyla takip başlatılabilir veya başlamış olan takiplere devam edilebilir. Ancak yapılan bu takipte muhafaza tedbirleri uygulanamayacak ve rehinli malların satış işlemi gerçekleştirilemeyecektir (Diril, 2014).

3.1. İflasın Erteleenmesinin Şartları

İflasın ertelenmesinin gerçekleşmesi için bir takım şartları bulunmaktadır. Bunlar; borçlunun sermaye şirketi veya kooperatif olması, borca batıklık durumunun mahkemeye bildirilmesi, borçlunun mali durumunun iyileştirilmesi ümidinin bulunması, alacaklıların durumu iflasın açılmasına oranla daha kötü bir duruma sokulmaması, iflasın ertelenmesinin talep edilmesi, iyileştirme projesinin mahkemeye sunulması, fevkalade mühletten yararlanılmamış olması, iflasın erteleme masraflarının mahkeme veznesine depo edilmesi ve şirketin veya kooperatifin mahkemece iflasın ertelenmesine layık görülmesi gibi şartlar sayılabilir.

3.1.1. Borçlunun Sermaye Şirketi veya Kooperatif Olması

Yasal düzenleme, iflas erteleme fırsatını, iflasa tabi olan bütün şahıslar bakımından değil, ticaret şirketlerinden sadece sermaye şirketleri ve kooperatifler için kabul etmiştir (Güngör, 2016; Çetin, 2010). Sermaye şirketleri; anonim şirketten, limited şirketten ve sermayesi paylara bölünmüş komandit şirketten ibarettir (TTK, 2011). Dolayısıyla borca batıklık sebebiyle sermaye şirketi olmayan ticaret şirketleri ve gerçek kişi tacirler doğrudan doğruya iflas yoluna gidemeyecekleri gibi iflasın ertelenmesi de talep edemeyeceklerdir (Eroğlu, 2014).

3.1.2. Sermaye Şirketi veya Kooperatifin Borca Batık Olması

İflasın ertelenmesinin en önemli ve ön koşulu, sermaye şirketleri ve kooperatiflerin borca batık bir durumda olmasıdır (Beylik, 2011; Diril, 2014). Bu zorunlu bir koşuldur. Zira borca batık olmayan bir sermaye şirketi/kooperatif iflasın ertelenmesini talep edemez (Diril, 2014).

Kanun koyucu, borca batıklık kavramı yerine şirket aktiflerinin alacaklıların alacaklarını karşılamaya yetmemesi (TTK, 2011) veya şirket borçlarının şirket mevcudundan fazla olması (TTK, 2011) ifadelerini kullanmıştır (Güçlü, 2016).

İflasın ertelenmesinin talep edilebilmesi için, öncelikle borca batıklığı muhtemel gösteren somut ve hukuki deliller ibraz edilmesi gerekir. Bunun için sermaye şirketinin aktif kısmının muhtemel satış değerleri üzerinden bir ara bilançosu düzenlenir. Borca batıklık olgusu bir ara bilançodan veya son yılın bilançosundan anlaşılır (Dumanoglu, 2011; Beylik, 2011).

Borca batıklık bilançosundan hareketle sermaye şirketi/kooperatifin aktifi borçlarını karşılamaya yetmediğinde, burada yönetim kurulu aktif ile borç arasındaki açığın ne kadar olduğuna bakmadan sermaye şirketi veya kooperatifin iflasını istemek zorunda kalır. Doktrinde yapılan bir yoruma göre, mahkemeye tevdi edilen borca batıklık beyanında borçların, aktifi 1 TL kadar aşmış olması bile yeterli görülmektedir. Yargıtay verdiği bir kararda, sermaye şirketi veya kooperatifin iyileştirilmesinin mümkün olması halinde ve aktiflerin borçları karşılama oranı yüzde 20-25 seviyesinin altına düşmediği takdirde iflasın ertelenmesini kabul ettiğini belirtmiştir. Aksi halde

iyileştirilmesi mümkün olmayacak şekilde borca batmış bir sermaye şirketi veya kooperatifin, iflasının ertelenmesi talep edilemeyecektir (Y. 19.HD. 25/5/2000, 2000/2197 E., 2000/3957 K.; Uzay, 2008; Yılmaz, 2009; Yıldız, 2016).

3.1.3. Borca Batıklık Bilançosu Örneği

Bir firma, bazı nedenlerden dolayı borca batık olduğunu tahmin ederek ara bilanço çıkartmıştır. Bu nedenle örneğimizde; bilirkişiler tarafından hazırlanan, rayiç (gerçek) değerler üzerinden borca batıklık bilançosu gösterilmiştir.

İflas erteleme talebi ile mahkemeye başvuran, inşaat sektörüyle uğraşan XYZ İnşaat Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi'nin iflas erteleme talebine ilişkin mahkemeye tevdi ettiği ara bilanço ve mahkemece yaptırılan bilirkişi incelemesi sonunda şirketin borca batıklığa esas bilançosu aşağıdaki tabloda düzenlenmiştir;

Tablo 1. XYZ Şirketinin Ara Bilançosu ve Borca Batıklığa Esas Bilançosu (Aktifler)

	Ara Bilanço	Borca Batıklık Bilançosu
Aktifler	Kayıtlı Değer	Rayiç Değer
I. Dönem Varlıklar	5.985.018,70	4.075.668,64
A. Hazır Değerler	30.201,87	30.201,87
1. Kasa	8.000,88	8.000,88
2. Bankalar	22.200,99	22.200,99
B. Ticari Alacaklar	3.862.703,06	1.953.353,00
1. Alıcılar	1.087.153,00	1.087.153,00
2. Verilen Teminatlar	866.200,00	866.200,00
3. Şüpheli Ticari Alacaklar	1.909.350,06	0,00
C. Diğer Alacaklar	12.383,00	12.383,00
1. Diğer Alacaklar	12.383,00	12.383,00
D. Stoklar	1.523.898,32	1.523.898,32
1. Verilen Sipariş Avansları	1.523.898,32	1.523.898,32
E. Diğer Dönen Varlıklar	555.832,45	555.832,45
1. Peşin Ödenen Vergiler	265.225,35	265.225,35
2. İş Avansları	290.607,10	290.607,10
II. Duran Varlıklar	4.671.543,04	8.432.958,60
A. Ticari Alacaklar	2.257.000,00	2.257.000,00
3. Alıcılar	2.257.000,00	2.257.000,00
B. Maddi Duran Varlıklar	1.517.685,03	5.060.310,44
1. Makine ve Tesisatlar	156.425,71	314.476,00
2. Taşıtlar	3.391.457,85	4.703.018,94
3. Demirbaşlar	52.203,93	42.815,50
4. Birikmiş Amortismanlar	2.082.402,46	0,00
C. Maddi Olmayan Duran Varlıklar	896.858,01	1.115.648,16
1. Haklar	1.121.026,25	1.115.648,16
2. Kuruluş-Örgütlenme Giderleri	1.831,07	0,00
3. Birikmiş Amortismanlar	-225.999,31	0,00
Aktifler Toplamı	10.656.561,74	12.508.627,24

Tablo 2. XYZ Şirketinin Ara Bilançosu ve Borca Batıklığa Esas Bilançosu (Pasifler)

Pasifler	Ara Bilanço	Borç Batıklık Bilançosu
	Kayıtlı Değer	Rayiç Değer
I. Kısa Vadeli Borçlar		
A. Mali Borçlar	1.707.028,52	1.707.028,52
1. Banka Kredileri	1.707.028,52	1.707.028,52
B. Ticari Borçlar	7.003.513,97	7.003.513,97
1. Satıcılar	441.751,06	441.751,06
2. Diğer Ticari Borçlar	6.561.762,91	6.561.762,91
C. Diğer Borçlar	124.886,66	124.886,66
1. Personele Borçlar	95.972,66	95.972,66
2. Diğer Çeşitli Borçlar	28.914,00	28.914,00
D. Alınan Avanslar	39.040,00	39.040,00
1. Sipariş Avansları	39.040,00	39.040,00
E. Ödenecek Vergi ve Yükümlülükler	378.783,70	384.283,70
1. Ödenecek Vergi ve Fonlar	333.532,71	333.532,71
2. Ödenecek SGK Kesintileri	45.250,99	45.250,99
3. Vadesi Geçmiş Ertelen. veya Tak. Ver. ve Diğ. Yük.	-	5.500,00
Kısa Vadeli Yabancı Kay. Toplamı	9.253.252,85	9.253.252,85
II. Uzun Vadeli Kaynaklar	-	-
A. Mali Mali Borçlar	1.972.871,34	1.972.871,34
1. Banka Kredileri	1.035.274,17	1.035.274,17
2. Finansal Kiralama Borçları	1.140.286,38	1.140.286,38
3. Ertelenmiş Finansal Kira. Borçları (-)	202.689,214	202.689,214
B. Ticari Borçlar	862.501,55	862.501,55
1. Satıcılar	366.000,00	366.000,00
2. Diğer Ticari Borçlar	496.501,55	496.501,55
Uzun Vadeli Kaynak Toplamı	2.835.372,89	2.835.372,89
III. Öz Kaynaklar		
A. Ödenmiş Sermaye	244.000,00	-
B. Geçmiş Yıllar Karı	946.030,41	-
C. Dönem Net Karı (Zararı)	-2.622.094,41	-
Öz Kaynaklar Toplamı	-1.432.064,00	-
Pasif Kaynaklar Toplamı	10.656.561,74	12.094.125,74

Tablo 3. Karşılaştırmalı Olarak Borca Batıklık Oranının Hesaplanması

Ara Bilanço'ya göre Borca Batıklık Hesaplaması	Güncellenmiş Bilanço'ya göre Borca Batıklık Hesaplaması
10.656.561,74 - 12.088.625,74 = -1.432.064,00 (Negatif)	12.508.627,24 - 12.094.125,74 = 414.501,50 (Pozitif)
Borca Batıklık Oranı = %88	Borca Batıklık Oranı = %103,4

Örneğimizde şirket ara bilanço üzerinden borca batıklık durumu negatif ve borca batıklık oranı 0,88 olması nedeniyle teknik olarak borca batık olduğu görülür. Güncellenmiş bilanço'ya göre ise borca batıklık, pozitif ve borca batıklık oranı 1,03 olması nedeniyle borçlu şirketin borca batık olmadığı sonucuna varılır. Bu bağlamda davacının borca batık olmadığını saptanması halinde, artık iyileştirme projesi irdelenemez. Böyle bir durumda davanın reddine karar verilmelidir (Aydemir, 2013).

3.1.4. Borca Batıklık Durumunun Mahkemeye Bildirilmesi

İflasın ertelenmesi borca batıklık halinde söz konusu olabileceğine göre iflasın ertelenmesinin söz konusu olabilmesi için, öncelikle ortada bir iflas hali yaratacak bir borca batıklık durumunun mevcut olması ve bu durumun da mahkemeye bildirilmesi gerekir. Nitekim iflasın ertelenmesinin düzenlendiği gerek TTK'nın 376. maddesi gerekse de İİK'nin 179. madde hükmü, şirketin borca batıklık durumunun mahkemeye bildirilmesinin gerekliliğine işaret etmektedir (Seyfi, 2007; Arzova, Yavaş ve Küçük, 2016).

Borca batıklık bildirimini sermaye şirketinin veya kooperatifin yeterli sermayesi bulunmaksızın ekonomik ilişkilerini devam ettirmesine ve böylece üçüncü kişilerin zarara uğratılmasına engel olacağından, sermaye şirketinin veya kooperatifin mevcut alacaklarını koruduğu gibi, sermaye şirketinin veya kooperatifin gelecek dönemlerindeki alacaklılarını ve kamuyu da muhafaza eder (Işık, 2010).

3.1.5. Borçlunun Mali Durumunun İyileştirilmesi Ümidinin Bulunması

Bir işletmenin ekonomik durumu yönünden iyileştirme kavramı, o işletmenin içinde bulunduğu likidite noksanlığı veya borca batıklık durumunu aşmak ve bununla beraber işletmenin karlılığını tekrardan elde etme amacına ilişkin olan, gereken tüm mali ve yapısal tedbirlerin alınmasını ifade eder (Akdeniz ve Kayıhan, 2014).

İyileştirmede amaç, sermaye şirketi veya kooperatifin borca batıklığını gidererek işletmenin tüzel kişiliğinin devamlılığını, karlılığını ve erteleme kararının verildiği zamana oranla işletmenin mali durumunun daha iyi bir hale getirilmesinin sağlanmasıdır (Dumlupınar, 2014).

İflasın ertelenmesinin mahkemece kabul edilebilmesi için; sermaye şirketi/kooperatifin borca batık bir halde olması ve mali durumu iyileştirme ümidinin ve kurtarılmasının mümkün olması gerekir (Küçüköner, 2012). Çünkü İcra ve İflas Kanunu'nda, iyileştirme ümidi iflas ertelemesinin zorunlu bir koşulu olarak belirmektedir (İİK, 2004). İflasın ertelenmesi kurumu borca batmış olan her sermaye şirketi/kooperatif için değil, iyileşme ümidi mümkün olan sermaye şirketi/kooperatif için getirilmiş bir düzenlemedir (Güngör, 2016).

3.1.6. Alacaklıların Durumu İflasın Açılmasına Oranla Daha Kötü Bir Duruma Sokulmaması

İflasın ertelenmesi müessesesi öncelikle şirketin menfaatleri göz önünde bulundurularak düzenlenmiş olmasına rağmen alacaklıların kanunen korunan menfaatleri veya alacaklılar

için sağlanan garantilerin ihlali söz konusu olmamalıdır (Erkek, 2013).

İflasın ertelenmesi müessesesinin düzenlendiği gerek Türk Ticaret Kanunu'nun 376 ve 377. maddesinde gerekse de İcra ve İflas Kanunu'nun 179. maddesinde kanun koyucu alacaklıların mevcut durumunun iflasın açılmasına oranla daha kötü bir duruma sokulmaması şeklinde bir koşul aramamıştır (Seyfi, 2007). Ama Yargıtay 19. Hukuk Dairesi bir kararında "... alacaklıların da menfaatleri kuşkusuz korunmalıdır" şeklinde ifade etmiştir (Yılmaz, 2009).

3.1.7. İflasın Ertelenmesinin Talep Edilmesi

Borca batmış bir halde olan sermaye şirketinin iflasının ertelenmesine karar verilebilmesi için, ilk önce yetkili ticaret mahkemesine iflasın ertelenmesine dair bir talepte bulunulması gerekir. Aksi takdirde yetkili ticaret mahkemesi, iflasın ertelenmesi talebini re'sen alabileceği bir karar değildir (Yıldız, 2016; Alptürk ve Bostancıoğlu, 2011; Oy, 2009).

İflasın ertelenmesi talebi, hem idare ve temsille vazifelendirilmiş kimseler hem de alacaklılar bakımından isteğe bağlı bir taleptir. Ancak iflasın ertelenebilmesi için varlığı zorunlu olan şartlardan biridir (Dumlupınar, 2014; Arzova vd., 2016). Bu bağlamda talep olmadan iflasın ertelenmesi kararı verilemez.

3.1.8. İyileştirme Projesinin Mahkemeye Sunulması

Mahkeme, sermaye şirketinin mali durumunun iyileştirilmesi ümidinin var olup olmadığı hakkında bir kanıya varabilmesi için (Musaballı, 2005) iflasın ertelenmesi talebi ile beraber mahkemeye iyileştirme projesini de sunmak zorundadır (Alptürk ve Bostancıoğlu, 2011; Börü, 2016). İflasın ertelenmesi için gerekli olan bu zorunluluk TTK'nın 377. maddesinde ve İİK'nun 179. maddesinde ifade edilmektedir.

3.1.9. Fevkalade Mühletten Yararlanılmamış Olması

Sermaye şirketi iflâsın ertelenmesi müessesesinden yararlanabilmesi için ayrıca fevkalade süreden de yararlanmamış olması gerekir (Dumlupınar, 2014). Yani iflas erteleme talebinin diğer bir sınırlaması sermaye şirketinin fevkalade mühlet elde etmiş olmasıdır (Öztek, 2006).

Nitekim Yargıtay 19. Hukuk Dairesi'nin verdiği bir kararda; "İflasın ertelenmesi için erteleme talebinde bulunan şirketin ... fevkalade mühletten (İİK, 2004) yararlanmamış olması gerekir" (Milanlıoğlu, 2014) ifadelerine yer verilmiştir.

3.1.10. İflasın Erteleme Masraflarının Mahkeme Veznesine Depo Edilmesi

Kanunda açıkça düzenlenmemekle birlikte doktrinde iflasın ertelenmesi şartlarından bir diğeri de başta iflasın ertelenme kararının ilanı ve bildirim masrafı, bilirkişi masrafları, atanması durumunda kayyım ücreti ve mahkeme tarafından alınacak diğer tedbirlerin uygulanabilmesi için gerekli masraflar, iflas erteleme talebinde bulunanlar tarafından peşin olarak mahkeme veznesine depo edilmesidir (Yıldız, 2016; Özkes, 2007; Uzay, 2008; Musaballı, 2005). Bunun için İİK'nun 181. maddesinde masrafların peşin ödenmesine

ilişkin İİK'nun 160. maddesine yapılan atıf da göz önünde tutulur (Akdeniz ve Kayıhan, 2014).

3.1.11. Şirketin veya Kooperatifin Mahkemece İflasın Ertelenmesine Layık Görülmesi

İflasın ertelenmesi şartlarına, 09.08.2016 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 6728 sayılı Yatırım Ortamının İyileştirilmesi Amacıyla Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile İİK'nun 179. maddesinde yapılan değişiklikle yeni bir şart eklenmiştir. Bu şart iflas erteleme yargılaması sonucunda mahkeme tarafından şirket veya kooperatifi iflas ertelemeye layık görmesi durumudur.

Yapılan bu değişiklik İİK'nun 179/a maddesinin son fıkrasında düzenlenmiştir. Bu maddeye göre: "*Mahkeme, projeyi ciddi ve inandırıcı bulur ve şirket veya kooperatifi iflasın ertelenmesine layık görürse iflasın ertelenmesine; şirket veya kooperatifin borca batık olmadığını tespit ederse erteleme talebi ile iflas davasının reddine; aksi takdirde şirketin veya kooperatifin iflasına karar verir*" şeklinde ifade edilmiştir.

3.2. İflasın Ertelenme Süresi

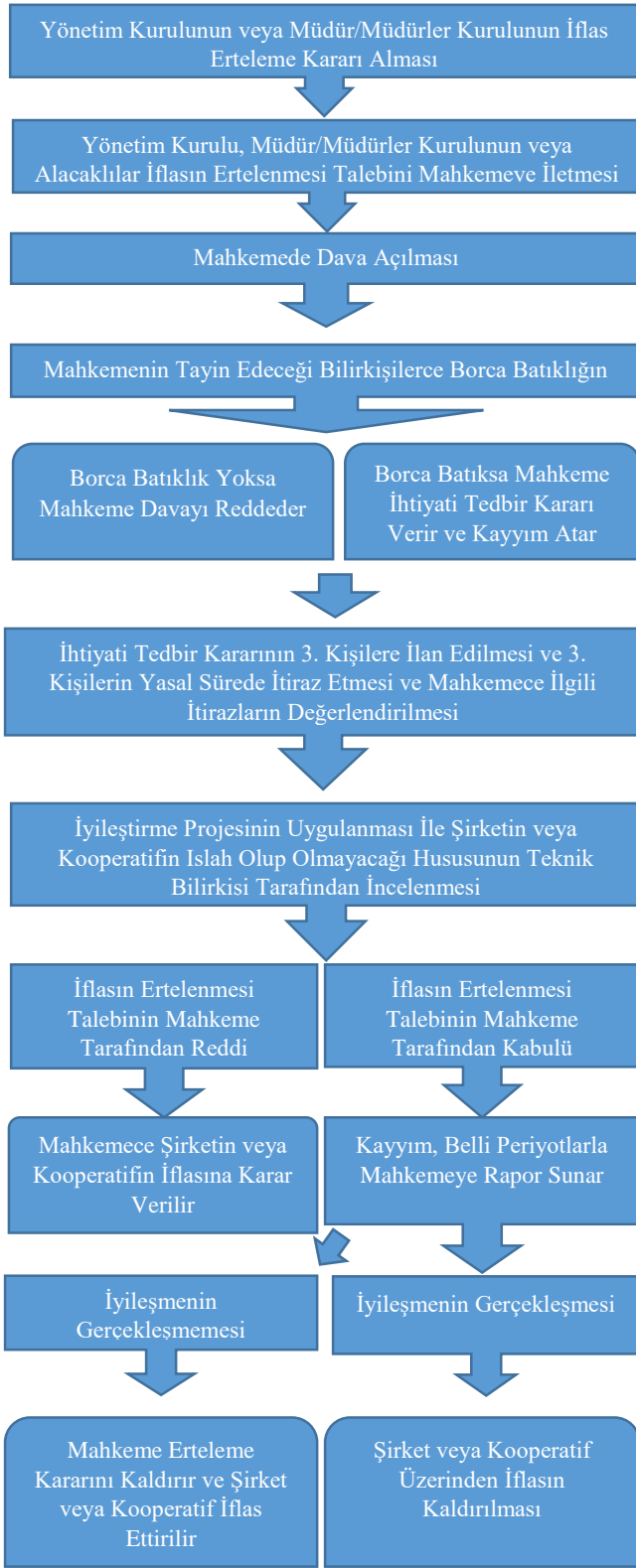
İİK 179/b maddesince iflas erteleme süresi 1 yıldır. Bu 1 yıllık süre kayyım veya kayyım heyetinin verdiği raporlar doğrultusunda 1 yıl daha uzatılabilmektedir. Eğer alacaklıların haklarının korunduğu ve işletme faaliyetlerinin mahkemeye sunulan proje kapsamında pozitif bir şekilde yürüdüğü kanaati mevcutsa bu süre uzatılabilir. Aksi takdirde, şirketin mali yapısının iyileşmemesi hatta daha da kötüye gitmesi ve alacaklılara hakkaniyet çerçevesinde yaklaşılması durumunda, şirketin veya kooperatifin mahkemece iflasına karar verilebilir (Varıcı, 2014). Bu bağlamda iflasın ertelenmesinin toplam süresi iki yılı geçmemektedir.

İflasın ertelenmesi süresinin sonunda iki ihtimal ile karşılaşılır (Kuru, 2006):

- (i) Şirketin veya kooperatifin mali durumu düzelmiştir, yani aktif borçlarını karşılayacak duruma gelmiştir. Bu halde, mahkemenin iflasın ertelenmesi kararını kaldırması gerekir. Bununla şirket veya kooperatif tekrar normal durumuna kavuşmuş olur.
- (ii) Şirketin veya kooperatifin mal durumu düzelmemiştir ve düzelmesi ihtimali de olmadığından, iflasın ertelenmesi süresini uzatmakta da bir fayda görülmemektedir. Bu halde, ticaret mahkemesi şirketin veya kooperatifin iflasına karar verir ve şirket veya kooperatif iflas hükümlerine göre tasfiye edilir.

3.3. İflasın Ertelenme Süreci

Hukuk sistemimizde iflas erteleme müessesesinin işleyişinin büyük bir payı İcra ve İflas Kanunu'nun ilgili maddeleri ile düzenlenmiş olmakla beraber, açık olmayan hususlar Yargıtay kararları ile tamamlanmıştır. İflasın ertelenmesi müessesesi, borca batık olma durumunun ortaya çıkması ile başlayan ve nihayetinde iyileşme veya iflasla sonlanan, içinde birçok ayrıntıyı içeren bir süreçtir (Uzay, 2008; Toplu, 2016). Söz konusu süreç aşağıdaki şekildeki gibi özetlenebilir;

Şekil 1. İflas Erteleme Süreci Aşamaları

4. Uygulama

İnşaat sektöründe, inşaat malzemeleri üretimi ve satışıyla uğraşan ABC İnşaat ve Ticaret Anonim Şirketi'nin, ülke ve faaliyette bulunduğu bölgede yaşanan ekonomik gelişmeler şirketi olumsuz etkilemiş ve yaşanan sıkıntılar, şirketin mali

yapısının bozulmasına neden olmuştur. Bu nedenle alacaklarını zamanında tahsil edememesi ve yeni yatırımlarının finansmanı için bankalardan sağladığı kredi geri ödemelerinde sorunlar yaşaması nedeniyle borca batık hale geldiğini ve sunulan iyileştirme projesiyle kısa sürede durumunu düzeltebileceği gerekçesiyle borca batıklığa dayalı olarak iflas erteleme davası açtığını ve mahkemece yaptırılan bilirkişi incelemesi sonunda, bilirkişi kurulunca aşağıdaki şekilde bir bilanço hazırlanmıştır.

Tablo 4. ABC Şirketinin Ara Bilançosu ve Borca Batıklığa Esas Bilançosu (Aktifler)

Aktif (Varlıklar)	Ara Bilanço	Borç Batıklık Bilançosu
	Kayıtlı Değer	Rayiç Değer
I. Dönem Varlıklar	6.000.000	5.500.000
A. Hazır Değerler	200.000	200.000
1. Kasa	5.000	5.000
2. Alınan Çekler	195.000	195.000
C. Ticari Alacaklar	1.500.000	1.500.000
1. Alıcılar	1.500.000	1.500.000
E. Stoklar	3.500.000	3.500.000
1. İlk Madde ve Malzeme	1.000.000	750.000
2. Ticari Mallar	3.000.000	2.750.000
3. Stok Değer Düşük Karşılığı (-)	(500.000)	-
G. Gelecek Aylara Ait Girdiler ve Gelir Tahakkukları	300.000	-
1. Gelecek Aylara Ait Girdiler	300.000	-
H. Diğer Dönen Varlıklar	500.000	300.000
1. Peşin Ödenen Vergiler	100.000	100.000
2. İş Avansları	200.000	200.000
3. Sayım ve Tesellüm Noksanları	200.000	-
II. Duran Varlıklar	15.000.000	8.250.000
D. Maddi Duran Varlıklar	7.000.000	6.250.000
1. Arsa ve Araziler	700.000	1.000.000
2. Makine ve Cihazlar	5.875.000	4.000.000
3. Taşıtlar	1.125.000	1.250.000
4. Birikmiş Amortismanlar (-)	(700.000)	-
E. Maddi Olmayan Duran Varlıklar	8.000.000	2.000.000
1. Haklar	2.000.000	2.000.000
2. Şerefîyeler	3.000.000	-
3. Özel Maliyetler	3.500.000	-
4. Birikmiş Amortismanlar (-)	(500.000)	-
Aktif (Varlıklar) Toplamı	21.000.000	13.750.000

Tablo 5. ABC Şirketinin Ara Bilançosu ve Borca Batıklığa Esas Bilançosu (Pasifler)

Pasif (Kaynaklar)	Ara Bilanço	Borç Batıklık Bilançosu
	Kayıtlı Değer	Rayiç Değer
III. Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar	18.500.000	18.500.000

A. Mali Borçlar	7.500.000	7.500.000
1. Banka Kredileri	7.500.000	7.500.000
B. Ticari Borçlar	2.500.000	2.500.000
1. Satıcılar	2.500.000	2.500.000
C. Diğer Borçlar	7.000.000	7.000.000
1. Ortaklara Borçlar	5.000.000	5.000.000
2. Personele Borçlar	2.000.000	2.000.000
F. Ödenecek Vergi ve Diğer Yükümlülükler	1.500.000	1.500.000
1. Ödenecek Vergi ve Fonlar	1.300.000	1.300.000
2. Ödenecek Sosyal Güvenlik Kesintileri	200.000	200.000
IV. Duran Varlıklar	-	-
V. Öz Kaynaklar	2.500.000	-
A. Ödenmiş Sermaye	2.500.000	-
1. Sermaye	2.500.000	-
B. Kar Yedekleri	100.000	-
1. Özel Fonlar	100.000	-
C. Geçmiş Yıl Zararları (-)	(100.000)	-
1. Geçmiş Yıl Zararları (-)	100.000	-
Pasif (Kaynaklar) Toplamı	21.000.000	18.500.000

Dönen Varlıklar:	5.500.000 TL
Duran Varlıklar:	8.250.000 TL
Mevcut+Alacak Toplamı:	13.750.000 TL
Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar:	18.500.000 TL
Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar:	0 TL
Yabancı Kaynaklar Toplamı	18.500.000 TL

Bilançodan görüleceği üzere şirketin mevcut ve alacakları toplamı 13.750.000 TL ve yabancı kaynaklar (borçlar) toplamı ise 18.500.000 TL'dir. Bu durum, şirketin toplam borçlarının toplam varlıklarını 4.750.000 TL (18.500.000-13.750.000) aştığı ve borca batıklık oranının 0,74 yani negatif olduğu, dolayısıyla şirketin BORCA BATIK olduğunu göstermektedir.

4.1. ABC İnşaat ve Ticaret Anonim Şirketi'nin İyileştirme Projesi

Firma çözüm projeleri olarak aşağıdaki önerilerde bulunmuştur:

- (i) Firmanın hali hazırda mevcut 2 hizmet alım sözleşmesi mevcuttur. Bu hizmet alım ihalelerinden elde edilecek kar payları çözüm projesinin esasını oluşturmaktadır.

Tablo 6. ABC Firmasının 2 Hizmet Alımı Sözleşme Bedeli

SR	İşin Adı	Yüklenici Firma	Sözleşme Tarihi	Sözleşme Bedeli
1	X Hastanesi Yapım İşİ	ABC A.Ş	25/08/201*	4.250.000 TL
2	Y Karayolu Bakım Onarım İşİ	ABC A.Ş	30/10/201*	2.500.000 TL

- (ii) Firma kendi ortakları ve yan kuruluşlardan maddi menfaatler sağlayacaktır.
- (iii) Firma adına kayıtlı bulunan gayrimenkuller değerlendirilecek ve katkı sağlanacaktır.

(iv) Firmanın alacaklı olduğu icra dosyalarından tahsil edilecek alacaklar da alacaklılara dağıtılacaktır.

(v) Zorunlu giderler dışındaki giderlerde azaltılacaktır.

(vi) İcra takibine konu olmamış ancak tahsil edilmemiş alacaklar tahsil edilecektir.

Yukarıda sayılan hususlar gerçekleştirildiğinde, firmanın faaliyetlerini sürdürme imkânına kavuşması, ekonomiye katkı sağlayacağı ve borçlarını ödeyerek alacaklıların mağduriyetinin giderilmesi sağlanacaktır.

4.2. Mahkeme ve Bilirkişi Heyetinin Çalışmaları

ABC İnşaat ve Ticaret Anonim Şirketi'nin avukatı Bay A, 15/01/201x tarihinde yukarıda özetlenen iyileştirme projesi ve ara bilançonun da bulunduğu dava dosyası ile Van 1. Asliye Mahkemesi'ne iflas erteleme talebiyle dava başvurusunda bulunmuştur. Dava hâkimi, dosyayı inceledikten sonra 5 kişilik bir bilirkişi heyeti atamıştır. Bu bilirkişi heyetinde, alanlarında uzman makine mühendisi, inşaat mühendisi, yeminli mali müşavir, finans ve hukuk uzmanı yer almaktadır. 17/01/201x tarihinde Dava hâkimi yanında bilirkişi heyeti bulunmak suretiyle ABC İnşaat ve Ticaret Anonim Şirketi'ne keşifte bulunmuşlardır.

Keşif anında gerekli araştırmalar yapılmış ve firma yetkilisi ile görüşülmüştür. Keşif tutanağı tutulduktan sonra Dava hâkimi, bilirkişi heyetindeki uzmanlara görevlerini tevdi etmiş ve ivedilikle (1 hafta içinde) Bilirkişi Raporu'nun düzenlenmesini istemiştir.

Bilirkişi heyetinden Makine Mühendisi Bay E, ABC şirketinin Duran Varlıklarının rayiç bedellerinin tespitini; İnşaat Mühendisi Bayan C, ABC şirketinin Stoklarının rayiç bedellerinin tespitini; bilirkişi heyetinden Yeminli Mali Müşavir Bay F ve Finans Uzmanı Bay X, ABC şirketini ziyaret ederek, yasal defterlerini kontrol etmiş ve firmanın hazırladığı ara bilanço ile bilirkişi heyetinin çalışmaları sonucunda tespit edilen değerlere göre yukarıdaki Borca Batıklık Bilançosunu düzenlemiştir.

Bilirkişi heyetinden hukuk uzmanı Bayan C, heyet üyelerinin yaptıkları çalışmaları derledikten sonra Mahkeme Heyeti'ne sunulacak olan Bilirkişi Raporu'nu düzenlemiş ve sonuç kısmını şöyle özetlemiştir:

Davacı vekilinin 15/01/201x tarihli dava dilekçesi ve eki evrak ile dosya münderecatında yer alan şirket kayıtlarına göre; kayıtlı değerlere göre aktiflerin, finansal yönden pasifleri karşılamadığı ve bu durumun ise davacı şirketin borca batık olduğuna delalet ettiği;

İyileştirme projesine göre şirketin daha önceden yapılan hizmet alımlarından ve mevcut işlerden elde edilecek kazançların, şirketi negatif durumdan çıkartarak pozitif geçmesinin temin edilebileceği,

Davacı şirketin daha önceki yıllarda yapmış olduğu hizmet alımlarına göre piyasada iş yapabilen bir firma olduğu, önemli ölçüde personel istihdam ettiği;

Şirketin iflasına karar verilmesi durumunda işletmeye dâhil olan unsurların parçalanarak satışlarından elde edilecek hasılatın, mevcut borçlara, isleyecek faizler de dikkate alındığında

alacaklıların tüm alacaklarını karşılamaya yetmeyeceği;

İİK md.179 uyarınca iflası ve fakat şirketin mali durumunun iyileştirmesi ihtimalinin varlığından söz edilerek iflasının ertelenmesi talep edilen davacı şirketin mali durumunun borca batık hale düşmüş olduğu;

İyileştirme projesi ve eklerinde yer alan sözleşmelerin gözetilerek davacı şirketin faaliyetini sürdürmesine imkân sağlanması halinde davacı şirketin 1 yıl daha erteleme süresi içinde borca batık durumundan kurtulabileceği yolunda görüşülmüştür.

Takdiri yüce mahkemeye ait olmak üzere gereğini saygıyla sunarız.

5. Sonuç

Ticari hayat, getirdiği kazanımlarla birlikte bir takım riskleri de bünyesinde barındırmaktadır. Bilindiği üzere ticari faaliyette bulunan müteşebbislerin temel amacı kar elde etmektir. Ancak zaman zaman bu amaçlarına ulaşmak bir yana mevcudu da koruyarak zarar da edebilmektedirler. Bu zararlarını zamanla kapatamayan tacirler ciddi borç yükleriyle muhatap olmakta ve borca batık duruma gelmektedirler. Alacaklarına karşı sorumluluklarını yerine getiremeyen bu tacirler iflasla karşı karşıya kalabilmektedirler.

Sermaye şirketlerinde ortaklar, şirketin kendi borçlarından dolayı şahsi malvarlıkları ile sorumlu olmadıkları, şirket alacaklıları alacaklarını tahsil için sadece borçlu şirketin malvarlığına başvurabildikleri için, borca batıklık hukuken doğrudan doğruya iflas nedenidir. Ancak, bir işletmenin var olmasının çeşitli menfaat gruplarının ilgilendirmesinden dolayı Kanun Koyucu işletmelerin hayatîyetlerinin sona ermesi yerine sürdürülmesi amacıyla düzenlemeler yapmıştır (Yılmaz, 2009). Yapılan bu düzenlemelerden biri TTK'nın 377. maddesi, İİK'nun 179. maddesi ve Kooperatifler Kanunu'nun 63. maddesinde yer alan iflasın ertelenmesi müessesesidir.

İflasın ertelenmesi talebinin gündeme gelebilmesinin en önemli koşulu sermaye şirketinin borca batık bir durumda bulunup bulunmadığıdır. Sermaye şirketi borca batık bir durumda değilse mahkemece iflasın ertelenmesi kararının verilmesi mümkün olmayacaktır. Borca batık olma halinin anlaşılması borca batıklık bilançosundan ortaya çıkacaktır. Borca batıklık bilançosunun aktif tarafında, bilançonun düzenlendiği tarihteki muhtemel satış değerleri yer almalı; pasif tarafında ise, yıllık bilançonun pasif tarafında yer alan tüm kalemler değil, ödenmesi gereken gerçek şirket borçlarına yer verilmelidir (Küçük, 2011). Bunun yanında bir diğer önemli şart işletmenin mali durumunun iyileşme umidini gösteren ciddi ve inandırıcı bir iyileştirme projesinin sunulmasıdır. Ertelene talebinde bulunan taraf, erteleme talebiyle birlikte iyileştirme projesinin yanında gerekli olan her türlü bilgi ve belgeyi mahkemeye sunmalıdır. Bunun dışında iflasın ertelenmesi için yapılan veya yapılacak masraflar da mahkeme vizesine depo edilmelidir.

Mahkeme, iflâsın ertelenmesi kararı ile birlikte borçlu şirketin malvarlığını korumak için gerekli tedbirler alır ve

bunun yanında borçlu şirketin veya kooperatifin malvarlığını idare etmek ve borçlunun işlemlerini kontrol etmek için yönetim kayyımı veya denetim kayyımı atar (Ermenek, 2008).

Toplamda 2 yılı geçemeyen iflasın ertelenme süresi, 1 yılı iflas erteleme kararının verilmesiyle, 1 yılı ise iflas erteleme kararının uzatılmasıyla oluşur. Bu süreç içerisinde şirket veya kooperatif, iyileştirme projesinde sunmuş olduğu iyileştirmeye yönelik tedbirleri kayyım gözetim ve denetiminde uygular. Şayet iflas erteleme süresince şirketin borca batıklığı giderilemediği takdirde mahkeme, şirketin veya kooperatifin iflasına karar vererek, şirket veya kooperatif iflas masasına devredilir. Fakat uygulanan projeler neticesinde şirketin veya kooperatifin borca batıklık durumu ortadan kalkarsa, mahkeme kayyım ve bilirkişilerden aldığı raporlar doğrultusunda şirket/kooperatif üzerindeki iflas erteleme kararını kaldırır ve şirket/kooperatif normal ticari faaliyetlerine devam eder (Şimşek, 2014).

Ticari hayatın istikrarı için çok faydalı olabilecek olan ve iyi niyetli şirketlerin kurtulmasına hizmet eden iflasın ertelenmesi müessesesi, kötü niyetli şirket/kooperatifler tarafından suiistimal edilen bir kurum haline gelmiştir. Fakat aslında sorun, iflas erteleme müessesesinde değil, kurgulanan mekanizmadadır. Bu bağlamda iflasın ertelenmesi müessesesinin kötüye kullanılmasının belli başlı bazı aksayan yönlerinin olmasıyla birlikte kanun boşluklarından yararlanmaya çalışan kötü niyetli mükelleflerin de hileli yöntemleri bulunmaktadır. Bunları kısaca özetlersek;

- (i) Mahkemece atanan ve iflas erteleme süresince firma yönetiminde yer alan kayyımların, ilgili sektörün gerektirdiği mesleki bilgi, deneyim ve yeterliliğe sahip olmamaları,
- (ii) Firmanın iflas erteleme talebine dayanak oluşturacak iyileştirme projesinin, yani borçlarından nasıl kurtulacağına ilişkin çıkış planının, gerçekçi ve uygulanabilir olup olmadığının yeterince ve gerektiği gibi değerlendirilmemesi,
- (iii) Mahkeme tarafından atanan yerel bilirkişilerin uzmanlık ve yeterliklerine ilişkin zafiyetler,
- (iv) Ertelene kararı almak amacıyla firmanın iş hacmi ve geçmiş performansıyla örtüşmeyen, şişirilmiş değerlerle hazırlanmış iyileştirme projeleri,
- (v) İyileştirme projelerinde borç yapılandırmasını yapacaklarını belirten şirket veya kooperatiflerin borç yapılandırma anlamında herhangi bir girişimde bulunmamaları,
- (vi) Şirket veya kooperatifler, borca batık olduklarını göstermek için kendi şirketlerini birbirine borçlandırma olarak göstermeleri,
- (vii) İflas erteleme kararını kullanan mükellefler şirketlerin içini boşaltmaları ve işletmeleri yeni şirketlere aktarmaları gibi iflasın ertelenmesinin suiistimal edilmesinin birçok şekli görülmektedir.

İşte tüm bu ortaya çıkan aksak yönleriyle beraber suiistimale açık olan iflasın ertelenmesi müessesesi 20 Temmuz 2016 tarihli, 9064 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla ülke genelinde ilan edilen olağanüstü hal kararıyla OHAL süresi ile kısıtlı

olmak üzere; iflasın ertelenmesi başvuruları ve tedbir hükümleri ile ilişkili yasak ve kısıtlamalar getirilmiştir. Daha sonra 15.03.2018 tarih ve 7101 sayılı 7101 Sayılı ile iflas erteleme müessesesi yerine konkordato getirilmiştir.

İİK'na göre Konkordato tanımı; borçların yeniden yapılandırılması suretiyle iflasa tabi borçluların mali durumunun düzeltilerek iflastan kurtulmasını, diğer borçluların ise mali durumunun düzeltilmesini amaçlayan, alacaklıların da belirli bir tenzilatla veya vadede alacağına kavuşmasını sağlayan ve mahkemenin tasdiğiyle taraflar açısından bağlayıcı hale gelen bir anlaşmadır.

Şekil açısından değerlendirildiğinde; iflas erteleme, esas olarak bir borca batıklık bilançosunun ve bir iyileştirme projesinin varlığını gerektirir. Konkordato'da ise sadece usulüne uygun bir konkordato projesinin varlığını gerektirir. Konkordato herkese açık bir imkândır: sermaye şirketleri, gerçek kişi ticari işletmeleri, gerçek kişiler gibi. Oysa iflas erteleme sadece sermaye şirketlerinin ve kooperatiflerin başvurabileceği bir yoldur. Hem konkordato hem iflas erteleme, bir borçlunun mali durumunun düzeltilmesine imkân verebilir. Ancak; iflas erteleme, sadece borçları aktiflerinden fazla olan, borca batık olan borçlunun başvurabileceği bir yol iken, konkordato borç ödemedi aciz halde olan bir borçlunun da başvurabileceği yollardır.

Önceki düzenleme olan İflas ertelemeye; bilirkişi ve kayyum kurumunun ön planda olma durumu varken, Konkordato'da alacaklılar ve kolektif olarak Alacaklılar Kurulunun karar alma, raporlama ve bir nevi denetim kabiliyetinin mevcudiyeti sebebiyle farklılıklar ve aktif rol almaları söz konusu olabilmektedir. Konkordato, alacaklılarında aktif rol alarak sisteme dâhil olması sayesinde daha saydam ve daha denetlenebilir bir süreç ortaya çıktığından eski düzenlemelerden daha doğru ve kesin sonuçlara, tüm taraflar açısından, ulaşılabileceği söylenebilir (Atlı, 2018).

Bu çalışmada, Van ilinde iflas erteleme davasında bulunan bir firmanın bilgilerinden yararlanılarak iflas erteleme ve borca batıklık hakkında bilgi verilmiştir. İflas erteleme başvurusunda bulunan firmanın mahkemeye yapmış olduğu başvuru sonrasında borca batıklık bilançosu düzenlenmiş daha sonra bilirkişi heyetinin mahkemeye tevdi ettiği raporlarla firmanın borca batık olduğu tespit edilmiş ve bununla beraber mahkeme firmanın iflas erteleme talebini kabul etmiştir.

Kaynakça

- Akdeniz, M., Kayıhan, Ş. (2014). *İflasın ertelenmesi ve hukuki sonuçları dava dilekçesi örneği ve yargıtay kararları ekleri ile*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Alptürk, E., Bostancıoğlu, E. (2011). *İflas ertelemesinin hukuksal ve vergisel boyutu*. Lebib Yalkın Yayınları, LYY Mevzuat Dergisi, (Erişim: 07/01/2011), <http://www.vmhk.org.tr/iflas-ertelemesinin-hukuksal-ve-vergisel-boyutu/>.
- Arslan, R. (2008). İflasın ertelenmesi uygulamaları. *Bankacılar Dergisi*, 116-123.
- Arzova, S. B., Yavaş, M., Küçük, B. (2016). *Hukuki ve mali yönden iflasın ertelenmesi ve borca batıklık bilançosu*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Aslanoğlu, S., Yavaş, M., Özalp A. R. (2014). *İflasın ertelenmesinde kamu alacaklarına sağlanan imtiyaz*. Yaklaşım Dergisi, S.: 253, Ocak 2014, www.turkhukuksitesi.com/makale_1762.htm/.
- Atalay, O. (2010). İflas sistemimiz neden iflas etti. *Medeni Usul ve İcra-İflas Hukukçuları Toplantısı VIII, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları*, 181-206.
- Atlı, (2018). *İflasın yeni ertelenme şekli konkordato sözleşmesi*. (Erişim: 12/06/2018), atli.av.tr/2018/04/27/iflasin-yeni-ertelenme-sekli-konkordato-sozlesmesi/.
- Aydemir, E. (2013). *İflasın ertelenmesi ve kayyumluk*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Beylik, A. (2011). *İflasın ertelenmesinin hukuki boyutu*. (Erişim: 19/12/2017), www.adaletbiz.com/iflasin-ertelenmesinin-hukuki-boyutu-makale128.html.
- Bitlisli, F., Yılmaz, T. (2016). İflasın ertelenmesinde borca batıklık bilançosunun oluşturulması: bir uygulama. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 207-223.
- Börü, L. (2016). İflasın ertelenmesinde iyileştirme projesinde öngörülen iyileştirme tedbirlerinin somutlaştırılması gerekliliği üzerine bazı değerlendirmeler. *Ankara Barosu Dergisi*, 1.
- Çetin, Ö. K. (2010). *İflasın ertelenmesi bağlamında kayyumluk*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Diril, M. (2014). *İflas erteleme nedir? hukuki ve mali sonuçları açısından iflas erteleme sürecinin incelenmesi*. İzmir SMMMO.
- Dumanoğlu, S. (2011). *İflasın ertelenmesi, borca batıklık ve iyileştirme projeleri*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Erkek, C. Ü. (2013). *İflasın ertelenmesinin şartları*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Eroğlu, N. (2014). *İflasın ertelenmesi talebi üzerine alınabilecek tedbirler ve erteleme kararının sonuçları*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Başkent Üniversitesi.
- Güçlü, M. (2016). İflas ertelemesi: uygulamada yaşanan sorunlar ve çözüm önerileri. *Bankacılar Dergisi*, 96.
- Güngör, M. (2016). *İflasın ertelenmesinde borca batıklık, rayiç değer tespiti ve iyileştirme projesi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- İşık, Z. (2010). *İflasın ertelenmesinin usul ve esasları*. Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi.
- İİK (2004). *İcra ve İflas Kanunu*. (Erişim: 01/06/2017), <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.2004.pdf>.
- Kırtıoğlu, S. S. (2007). *İflas davası*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Kuru, B. (2006). Pasifi aktifinden fazla olan sermaye şirketlerinin iflası. *Medeni Usul Hukuku, İcra ve İflas Hukuku ve Diğer Konular, İstanbul: Arıkan Yayınları*, 825-839.
- Küçüköner, Ü. (2012). *İflas erteleme davaları*. (Erişim: 25/12/2017), http://www.kucukoner.av.tr/DOSYALAR/iflas_erteleme_davalari.pdf.

- Milanlıoğlu, U. K. (2014). *İflas ertelenmesinde iyileştirme projeleri ve iyileştirme projelerinin özellikleri*. Doktora Sunum Ödevi. İstanbul: Kadir Has Üniversitesi.
- Musaballı, A. (2005). *İflâsın ertelenmesi şartları*. (Erişim:25/12/2017), http://www.turkhukuksitesi.com/makale_240.htm.
- Oy, O. (2009). *İflâsın ertelenmesi*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Özalp, A. R. (2013). *İflâsın ertelenmesi etkilerinin değerlendirilmesi*. (Erişim: 14/12/2017), <http://www.musbarosu.org.tr/Detay.aspx?ID=20438&Tip=Haber,%20Tarih:%202016.09.2013>.
- Özekes, M. (2007). *İflâsın ertelenmesi. Medeni Usul ve İcra İflâs Hukukçuları Toplantısı II-III*, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 453- 527.
- Özkan, Ö. (2008). Mahkemece iflâsın ertelenmesi kararının verilmesinin şüpheli alacak karşılığı ayrılmasına etkisi. *İSMMMÖ Yayın Organı, Mali Çözüm Dergisi*, 87.
- Öztek, S. (2006). İflâsın ertelenmesi. *Bankacılar Dergisi*, 59, 39-83.
- Seyfi, R. (2007). *Sermaye şirketlerinde iflâsın ertelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Toplu, M. C. (2016). Ticari işletmelerde iflâsın ertelenmesinde iyileştirme süreci ile borca batıklık tespitine yönelik değerlendirme. *İSMMMÖ Yayını, Mali Çözüm Dergisi*, 59-73.
- TTK (2011). *6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu*. (Erişim: 01/06/2017), <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6102.pdf>.
- Uzay, Ş. (2008), *Muhasebeci bakış açısı ile iflâs erteleme süreci*. (Erişim:25/12/2017), http://iibf.erciyes.edu.tr/akademi/mh/suzay/SUZAY_IES.pdf.
- Varıcı, İ. (2014). İflâs ertelemesine başvuran şirketlerde kayyımın karşılaşılabileceği muhasebe düzensizlikleri: kobi'lerde durum değerlendirmesi. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 2014/3.
- Yıldız, B. (2016). İflâsın ertelenmesi ve uzlaşma yoluyla yeniden yapılandırmada muhasebe meslek mensubunun rolü. *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 192-223.
- Yılmaz, B. B. (2009). *İflâsın tespiti ve ertelenmesi yönünden borca batıklık bilançosu ve iyileştirilmesi*. Ankara: Türmob Yayınları.

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye İktisat Tarihinde Öznel Boyutları ile Müdahaleciliğin Gelişimi ve Kurumsallaşması: Etibank Örneği *

The Development and Institutionalization of Interventionism with Subjective Facts in Turkish Economic History: Etibank Model

Bengü Doğangün Yasa ^{a,**}

^a Dr., Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, 41380, Kocaeli/Türkiye.
ORCID: 0000-0003-4883-9449

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 18 Haziran 2018

Düzeltilme tarihi: 30 Temmuz 2018

Kabul tarihi: 08 Ağustos 2018

Anahtar Kelimeler:

Devlet Müdahaleciliği

Devletçilik

Etibank

ARTICLE INFO

Article history:

Received June 18, 2018

Received in revised form July 30, 2018

Accepted August 08, 2018

Keywords:

State Interventionism

Statism

Etibank

ÖZ

Türkiye iktisat tarihinde Cumhuriyetin erken dönemlerinden itibaren devlet müdahaleciliği kurumsal bir çerçeve içerisinde oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu çalışma müdahaleciliği ağır sanayi alanında temsil etmek üzere kurulan Etibank'ın 1935-1950 tarihleri arasındaki faaliyetlerini ve bu dönemde gerçekleştirilen yasal düzenlemeleri analiz ederek; Türkiye'de devlet müdahaleciliğinin kurumsal boyutlarını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Türkiye iktisat tarihinin belirli bir döneminde oluşturulmaya çalışılan ekonomi politığının, kurumsal bir örnek üzerinden analizi, müdahaleciliğin niteliğinin tanımlanmasına katkı sağlayacaktır. Çalışmada Etibank'ın kuruluş yıllarını takiben faaliyetleri genel çerçevede incelenmiş; Türkiye'de devlet müdahaleciliğinin pragmatik nitelikler sergilediği gözlenmiştir.

ABSTRACT

The state interventionism was tried to be arranged in an institutional framework in Turkish economic history from the early periods of the republic. This study aims to find out the corporate facts of the state interventionism in Turkey by analyzing activities of Etibank which was established for representing the interventionism in the heavy industry area between 1935-1950 and legal regulations were made in those years. Analyzing Turkish political economy in a particular time using an institution contributes to characterize interventionism. In this study Etibank's activities were observed and it was revealed that Turkish state interventionism had pragmatic features.

1. Giriş

Liberalizm ve müdahalecilik kavramları iktisat teorisi içerisinde gerçekleşen çalışmaların temelinde yer alır. Devlete ve devlet müdahaleciliğine yönelik farklı görüşler bu kavramlara ilişkin tartışmalar sonucu ortaya çıkmıştır. Devlet müdahalesinin sınırlarının çizilmesinde bu tartışmalar etkili olmuştur.

Geri kalmışlık sorunun aşılabilmesi dünyadaki pek çok ülke için önem taşımaktadır. Yoksulluk sorununun çözülebilmesi için yoğun çaba sarf edilmektedir. Gelişme sürecinde

bulunan ülkelerin sahip oldukları temel hedef, yüksek büyüme oranları yakalayarak gelişmiş ülkeler ile aralarında oluşan açığı kapatabilmektir. Toplumların kalkınma düzeyi eğitim, sağlık, kültür gibi pek çok gerekliliği barındırır da, ağırlıklı olarak sanayileşme olgusunu ifade etmektedir.

Cumhuriyetin kurulması ile birlikte Türkiye'de devlet müdahaleciliği kurumsal bir çerçeve içerisinde yapılandırılmaya çalışılmıştır. Ana hedefi sanayileşme olan bu kurumsal model gelişmekte olan diğer ülkelerle ortak pek çok hedef içerirse de, öznel birtakım gereklilikleri de barındırmaktadır. Bu çalışmada süreç içerisinde kurulan

* Bu çalışma, 2017 yılında Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen "Türkiye'de Planlama Döneminde Devlet Müdahaleciliğinin İmalat Sanayi Üzerindeki Etkileri: 1963-1989 Dönemi için Kliometrik Bir İnceleme" adlı Doktora tezinden türetilmiştir.

** Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: bengudogangun@gmail.com

önemli bir kurum olarak Etibank örnek olarak incelenecek; müdahalecilik sürecindeki kurumsallaşma modeli içerdiği öznel unsurları çerçevesinde tanımlanmaya çalışılacaktır.

2. Cumhuriyet Döneminde Devlet Müdahaleciliğinin Uygulanışı: Liberal Siyasa İçinde Müdahalecilik

Cumhuriyet'in kurulması ile birlikte Türkiye'de devletçiliğe geçiş için elverişli bir ortam oluşmuştur. Osmanlı Devleti'nden miras alınan müdahaleci devlet anlayışının da etkisi ile devlet, ekonominin en önemli unsurlarından biri olarak tanımlanmıştır. Milli burjuvazinin oluşturulması ulusal bir ekonominin kurulması temel hedef haline gelmiştir. İlgili dönem liberal ekonominin kuralları ile uyum gösterse de, devletçilik politikasının temelleri 'Milli İktisat' politikası uygulamalarının başladığı bu dönemde atılmıştır (Ahmad, 1980: 332).

Cumhuriyet döneminde devlet merkezli ilk kurumsal model 1925 yılında kurulan Sanayi ve Maadin Bankası'dır. Sermaye eksikliği ve teknik yetersizliklerin sanayinin oluşumunda yetersiz kalması nedeniyle kurulan banka; bizzat veya iştirak yoluyla sanayi yatırımlarında bulunmak, bunları işletmek, Osmanlıdan devralınan ve ekonomik açıdan kötü durumdaki fabrikaları ıslah etmek, maden yatırımları yaparak işletmelerini üstlenmek ve sanayi sektörüne kredi sağlamak gibi amaçlar taşımaktadır (TBMM Zabıt Ceridesi, 1925).

1925 yılında kurulan Sanayi ve Maadin Bankası aslında 1930'lu yılların devletçiliğinin habercisi sayılabilir. Banka, kuruluş kanunuyla Osmanlı devletine ait dört sınai işletmeyi devralmıştır. Ancak bu bankanın kendisinin sınai tesis kurması amaçlanmamış ve devraldığı tesisleri de uygun şartlarla özel girişimcilere devretmesi dile getirilmiştir. Bankanın kuruluşunun asıl amacı ise özel sanayi ve maden işletmelerini kredi ve iştiraklerle desteklemesidir. Bu bankanın desteğiyle Kayseri- Bünyan İplik Fabrikası TAŞ, Isparta İplik Fabrikası TAŞ, Kütahya Çini İşleri TAŞ ve bunlar gibi birçok özel kuruluş devletin de ortak olmasıyla faaliyete geçmiştir (Kuyucuklu, 1986: 180).

Dönem içerisinde bir iktisadi danışmanlık görevi üstlenen "Âli İktisat Meclisi" 1927 yılında kurulmuştur. Meclis, Hükümet, Ticaret ve Sanayi Odaları ve diğer meslek gruplarından oluşmuştur. Amacı, araştırmalar yaparak, iktisadi gelişmeyi hızlandıracak kararlar alınmasına yardımcı olmak olarak belirlenmiştir. Dönemin iktisat politikalarıyla ilgili bilgi ve tartışma zeminini genişletmeye başlamıştır (Tezel, 2000: 230). 1929 yılında Meclis'ten ödemeler dengesi açığının kapatılması için gerekli olanakları araştırması, sanayileşmenin hızlanmasını sağlayabilecek koşulları içeren bir iktisadi program hazırlamaları istenmiştir (Tekeli ve İlkin, 1977: 99).

Âli İktisat Meclisi iktisat politikalarının belirlenmesi konusunda yardımcı bir kuruluş olarak tasarlanmıştır. Bu kurumsal model aynı dönemde bazı Avrupa ülkelerinde de görülmektedir. Temel kurulma hedeflerinden biri, özel kesimin talep ve sorunlarının siyasi iktidara iletilmesinde rol alarak özel kesimin temsil edilmesine olanak sağlamaktır. Böylelikle farklı toplumsal kesimlerin çıkarlarının uzlaştırılmasının mümkün olacağı düşünülmüştür (Tekeli ve İlkin, 1977: 60). Ali İktisat Meclisinin kurumsal yapısı ileri

bir ekonomik planlama anlayışını barındırmaktadır (Aysan, 1980: 98).

Meclis tarafından 1933 yılında hazırlanıp dönemde İktisat Bakanı olan Celal Bayar'a sunulan raporda, devlet teşebbüsü ile kurulacak sanayilerde, teşebbüsler kar etmeye başladığında, özel müteşebbislere devredilmeleri gerektiğinden bahsedilmektedir (Ali İktisat Meclisi, 1933: 12). Bu kararlar birlikte devlet eliyle sanayileşmeye hız vermek adına kurulacak olan kamu iktisadi teşebbüslerinin ilk adımı atılmıştır.

Dönem içerisinde yaşanan 1929 Dünya bunalımı tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de devlet müdahaleciliğini önemli ölçüde etkilemiştir. Bunalım iktisadi düşüncede yol açtığı dönüşümle birlikte iktisadi politikaların da dönüşümünde önemli bir role sahiptir. Bunalımı Türkiye ekonomisine taşıyan en önemli süreç tarımsal malların fiyatlarında ortaya çıkan keskin düşüş olmuştur. Tarımsal ürün fiyatları 1928-29'dan 1932-33'e kadar yaklaşık % 60 oranında düşüş göstermiştir. Tarımsal ürün fiyatlarındaki düşüşle birlikte ülkenin dış ticaret hadlerinde % 25, tarım sektörü iç ticaret hadlerinde % 31 oranında düşüş yaşanmıştır (Pamuk, 2012: 173). Büyük ekonomik bunalım sonrasında iç ve dış pazarlara daha fazla yönelmiş olan Anadolu'nun tarım kesiminde başlayan ve bu bölgelerden kent ekonomilerine sıçrayan güçlükler, 1932 yılında devlet öncülüğündeki ithal ikameci sanayileşme stratejisinin benimsenmesinde önemli rol oynamıştır (Pamuk, 2012: 175).

1923-1932 yılları arasında uygulanan liberal iktisadi siyasa sonucunda tüketim malları sanayilerinde belirgin bir artış gözlemlense de, bu artış beklenen üretim artışının altında kalmıştır. Dönemde özel girişimci, kâr oranının daha yüksek olduğu ticari alanlara yönelmiştir. Devleti yönetenlerin özel girişimi başarısız bulması ve değişen konjonktürel koşullar devlet müdahaleciliğinin benimsenmesine yol açmıştır. Bu anlamda somut adımlar 1932 yılında atılmasına karşın liberal görüşler karşısında gelişen yeni siyasanın bu tarihten önce doğduğu söylenilebilir.

3. Türkiye'de Devlet Müdahaleciliğinin Kurumsallaşma Süreci: 1933-1950 Dönemi

Türkiye'de 1930'ların başlarında kamu kesimi tarafından iktisadi teşebbüsler kurulmaya başlanmıştır. 1929 Dünya Bunalımı, iktisat politikalarının düzenlenmesini gerektiren önemli bir faktör olmuş, devletçilik uygulamalarının başlatılmasını zorunlu kılmıştır (Okyar, 1995: 191). Liberal iktisat politikalarına duyulan güven azalmış, devletin iktisadi meselelerle daha fazla iç içe olması ihtiyacı doğmuştur. Hükümet iktisadi ve sosyal uygulamalarını formüle ederken devletçiliğe çok daha fazla ağırlık vermiştir. Yalnızca Türkiye'de değil, pek çok ülkede hükümetler, ekonomiyi daha yakından yönlendirme eğilimine içerisine girmiştir (Çavdar, 1983: 1068).

Devletçilik sisteminin temel hedefi, ekonomik gelişme için, siyasi ve ekonomik bağımsızlığın devlet denetiminde sağlanması olmuştur. Bu sistemin kurulması için kamu teşebbüslerinin kurulması, sanayileşmenin sağlanması, sermaye ve emek faktörleri arasında denge kurulması, fiyat denetiminin sağlanması ve dış ticarete korumacı politikalar uygulanması öngörülmüştür (Herslag, 1995: 212).

İktisadi yaşamda devletin yer alması bağlamında düşünsel anlamda bir takım yenilikler 1930'lu yıllardan itibaren görülmeye başlanmıştır. Devleti yönetenlerin iktisadi yaşam konusundaki düşünceleri, tecrübeleri doğrultusunda olgunlaşmış, özel girişimin başarısızlığı da bu duruma eklenince, geri kalmış bir ekonomik yapıdan kurtulmak için ekonomik yaşama doğrudan devlet müdahalesinin gerekli olduğuna karar verilmiştir (Altıntaş, 1978: 99-100).

Türkiye'de devletçilik ilkesi hiçbir zaman bir doktrine ait olmamıştır. Devletçilik sosyalizmin tarafından desteklenen fikirlerden beslenmemiş, tamamen tarihsel nedenlerden kaynaklanmıştır (Laufenburger, 1941: 239). Özel girişim milli ekonomi içerisinde hiçbir zaman dışlanmamış, aksine milli ekonomi içerisinde varlığının sağlanması ve gelişiminin sürdürülmesi için her türlü olanağı bulabilmiştir. Devletçilik iktisadi gelişimin sağlanması ve sürdürülmesinde etkin bir araç olarak kullanılmıştır. Ülkenin ihtiyacı olan sınıai teşebbüslerin kurulması ve piyasa ekonomisi koşullarının sağlanması meselelerinin, devlet desteği olmaksızın sürdürülemeyeceği inancından hareket edilmiştir (Alp, 1936: 203).

Türk devletçiliği, özel teşebbüslerin devlet tarafından işletilmesi anlamına gelmemektedir. İktisadi anlamda kurtuluşu sağlayabilmek için devletin yönelmesi gereken politika ve uygulamaları içermektedir (Derin, 1940: 4). İsmet İnönü devletçilik politikasının öncelikle bir müdafaa aracı olduğunu belirtmekte, bu sistemin ülkenin gelişmesi için zorunlu bir seçenek olduğunu vurgulamaktadır (İnönü, 1933: 4).

Türk hükümetinin temel hedefi haline gelmiş olan iktisadi bağımsızlık ve hızlı kalkınma sorunsalı 1931 yılı sonlarına doğru biraz daha belirginleşmiş, yöneticilerin devletçilik politikasını tercih etme eğiliminin kuvvetlenmesine yol açmıştır. Cumhuriyet sonrası uygulanan liberal politikalar, iktisadi bağımsızlık ve hızlı kalkınma hedeflerinin gerçekleşmesi sürecinin, sadece özel girişimcinin korunduğu ve teşvik edildiği bir iktisadi politika anlayışı ile mümkün olamayacağını gözler önüne sermiştir. Yöneticiler ülkenin içerisinde bulunduğu bu durum nedeniyle, iktisadi anlamda köklü önlemler alma ihtiyacı hissetmiştir. Tüm bu koşullar sebebiyle devlet ekonominin her sahasına çeşitli müdahalelerde bulunmaya başlamıştır. Kullanılan müdahale araçları; farklı sektörlerde devlet teşebbüsleri kurulması, sabit sermaye yatırımları yapılması, piyasanın denetlenmesi ve kontrol altında tutulması gibi pek çok alanı kapsamıştır (Çavdar, 2003: 246).

Mustafa Kemal Atatürk, çıktığı yurt gezilerinde hükümete duyulan hoşnutsuzluğun temel nedeninin iktisadi sorunlardan kaynaklandığını tespit etmiş, iktisadi kalkınmanın hızlı bir biçimde sağlanması zorunluluğunu bir devrim prensibi olarak benimsemiştir. Bu zorunluluğun temel çözüm yolu olan hızlı sanayileşme sorunsalının özel kesim aracılığı ile gerçekleştirilemeyeceği açık biçimde anlaşılmıştır (Boratav, 1974: 136-137). Bu durum devletin iktisadi sahada faaliyette bulunması zorunluluğunu doğurmuştur. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın programına, 1937 yılında "Devletçilik İlkesi" eklenerek, devlet eliyle sanayileşmenin ilk adımı atılmıştır (Tezel, 2000: 6-7).

Devletçi politikaların uygulanması, Merkez Bankasının kurulması, bankacılık sektörünün gelişmesi, sanayi politikalarının plan temeline oturtulması, yeni bir döviz kuru

politikası, yerli malının kullanılmasının teşvik edilmesi, demiryollarının inşa edilmesi ve işletim hakkının devlet eliyle kullanılması gibi pek çok yeniliğe sahne olmuştur. Ancak bu dönemde görülen devletçilik uygulamalarının en önemli özelliği, özel girişim ve sermayenin teşvik edilmesi olmuştur.

1930-1939 yılları uygulanan iktisat politikaları açısından korumacılık ve devletçiliğin hâkim olduğu dönemler olarak nitelenebilir. İktisat politikaları ve siyasi rejim önemli bir dönüşümden geçmiştir. Ticaret burjuvazisinin karşılaştığı güçlükler ve kriz, yeni iktisadi politika seçeneklerinin hazırlanmasına sebep olmuştur. Türkiye iktisat tarihinde devletçilik politikalarına zemin hazırlayan temel etken, bu iki gelişimin birbiriyle kesişmesi olmuştur. Başlangıçta krizle mücadele amacı için formüle edilen tedbirler giderek yeni bir devlet biçimini doğurmuştur (Keyder, 1993: 135).

Türkiye'de bu yıllarda devlet müdahalesinin somutlaşması en belirgin biçimde millileştirme politikaları üzerinden gerçekleşmiştir. Özellikle sanayinin kurulması ve geliştirilmesinde en çok başvurulan müdahale biçimi millileştirme politikaları olmuştur (Laufenburger, 1941: 238-239).

Bu dönemde uygulanan sınıai politikalar ve millileştirme hareketleri ticari sermaye grubuna zarar vermiş, imalat sanayi ise büyük yarar sağlamıştır. Sınıai faaliyetlerin korunması ve teşvik edilmesi, imalat sanayinin GSMH içindeki payının 1925-1929 yılları arasındaki % 10,5'lik değerinden, 1935 yılında % 16,6 değerine çıkmasında önemli rol oynamıştır (Keyder, 1993: 143). 1939 yılına gelindiğinde firma başına gayri safi üretim düzeyi 1932 yılında ulaşılan değer 2,4 katına yükselmiştir. Aynı yıl devlet teşviklerinden yararlanan firmalar, sanayi kesiminde çalışan tüm işçilerin % 25 kadarını istihdam etmişlerdir (Kazgan, 1978: 263).

Devletçilik sisteminin temel amacı kapitalizmi geliştirmek olmuştur. Bu hedef doğrultusunda içselleştirilen politikalar istenilen sonuca ulaşılmasını sağlamıştır. Devletçilik fiziksel açıdan önemli tesisler ortaya çıkarmış, ayrıca özel kesime gizli fonlar akıtmak suretiyle, kapitalizmin gelişiminde bir ön aşama olmuştur. Devletçilik eylemi, Türkiye'de sanayileşmenin kurumsallaşması bakımından en kritik uygulama olmuştur (Gevgilili, 1987: 48-49). Devlet müdahaleciliğinin somutlaşması çeşitli kurumların ortaya çıkışı ile gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Türkiye'de devlet müdahaleciliği kurumsallaşmaya başlamıştır.

Meclise 1932 yılında sunulan kanun tasarısında, 1925 yılından beri faaliyetlerini sürdüren Sanayi ve Maadin Bankası'nın görevlerini yapmada yetersiz kaldığına dikkat çekilmiştir. Belirli mali görevler yüklenen kurum, yönetimini devraldığı kurumların mali durumlarını düzeltme faaliyetine eğilmiş, kredi verme görevini tam olarak yerine getirememiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1932a). Bu durum yönetim ve kredi verme faaliyetlerinin iki farklı kurum tarafından üstlenilmesinin daha verimli olacağı düşüncesinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Devlet Sanayi Ofisi'nin kurulması ve Sanayi ve Maadin Bankası'nın yönetim faaliyetlerini devralması 3 Temmuz 1932'de yapılan oturumda karara bağlanmıştır. Kabul edilen 2058 sayılı kanunda, devlet teşebbüsü olarak ya da devlet sermayesi ile kurulan sanayi kurumlarının yönetiminin Ofis'e devredildiği yer almıştır. İktisat Vekâleti'nin denetimi altında faaliyet

gösterecek olan Ofis'e; fabrikaların faaliyetlerinin İktisat Vekâleti'nce belirlenecek hususlar dâhilinde denetlenmesi ve denetim faaliyetleri sonucu gerekli raporların hazırlanması, temininde sıkıntı yaşanan hammadde ve ara mallarının üretimini artırıcı tedbirler alınması, Devlet teşebbüsü şeklinde kurulmasına karar verilen fabrikaların projelerinin hazırlanması ve İktisat Vekâleti tarafından onaylanan projelerin gerçekleştirilmesi görevleri yüklenmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1932a).

Devlet Sanayi Ofisi, Sanayi ve Maadin Bankası'na göre yeni bir sanayileşme modelini temsil etmektedir. Ofis'in Sanayi ve Maadin Bankası'ndan farklı olarak yatırım projeleri hazırlaması ve bu projeleri gerçekleştirilmesi yani bir yatırımcı olarak faaliyet göstermesi beklenmiştir.

22.03.1932 tarihinde yapılan Meclis oturumunda, Sanayi ve Maadin Bankası'nın kuruluş amaçlarından biri olan kredi verme faaliyetlerinde de yeterlik gösteremediği vurgulanmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 1932b). 7 Temmuz 1932 tarihinde kabul edilen 2064 sayılı kanunla Sanayi ve Maadin Bankası'nın kredi faaliyetlerini yürütmek üzere Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası kurulmuştur. Banka her türlü bankacılık faaliyetini yürütmek dışında; sanayi işletmelerine ve makine ile sanayi inşaatı malzemelerine kredi açmak, milli sanayi için gerekli hammaddelerin tedarikini sağlamak, Teşvik-i Sanayi Kanunu kapsamında dağıtılacak olan primlerde aracı olmak, sanayi kuruluşlarının ihtiyaç duyacağı gayri-nakit kredileri vermek, küçük kredi kuruluşlarına yardımcı olmak gibi görevleri de üstlenmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1932b).

Sanayi ve Maadin Bankası'na göre daha katı bir devletçilik anlayışını temsil eden Devlet Sanayi Ofisi ile Sanayi ve Kredi Bankası devletçilikte yeni bir modeli ve dönemi temsil etmektedir. Ancak yeni modelin benimsenmesi hem siyasi hem de özel sermaye çevrelerince devletçilik tartışmalarına son noktayı koyamamış, aksine tartışmaları hızlandırmıştır. Yapılan tartışmalar yeni modelin de kısa ömürlü olmasına yol açmış; sınai gelişimde daha etkin olabilecek tek bir kurumun oluşturulması gündeme gelmiştir. Sümerbank bu kaygıyla 11 Temmuz 1933 tarihinde kurulmuştur. Sümerbank hem devletçiliğin uygulanmasına olanak tanıyan hem de özel sermayenin endişelerini gidermeye çalışan bir yapıyı içermektedir. Dolayısıyla kurumun oluşumundan 'tarihi bir uzlaşma' olarak bahsedilebilir (Tuna, 2009: 59).

Sümerbank, 4 Haziran 1933 tarihinde kabul edilen 2262 sayılı kuruluş kanununda belirtilen görevlerine bakıldığında; Devlet Sanayi Ofisi'nden devralacağı fabrikaları işletmek; özel kanunla kurulacaklar dışında Devlet sermayesi ile teşkil edilecek olan fabrikaları kurmak ve yönetimini üstlenmek; sanayi faaliyetlerine katılmak, sanayi elemanları yetiştirmek için okullar açmak ve yurtdışına öğrenci göndermek; sanayi kuruluşlarına kredi vermek; her türlü banka faaliyetini yürütmek ve ulusal sanayinin gelişimi için faaliyetlerde bulunmakla görevlendirilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1932d).

Sümerbank'a ait ilk büyük sanayi işletmesi olan Kayseri Bez Fabrikası ve Lojmanları Eylül 1935' te kurulmuştur. Sümerbank, Türkiye'de ilk modern tekstil kuruluşu olmuştur. Sümerbank bünyesinde demir-çelik tesisleri, çimento fabrikaları, kâğıt ve selüloz tesisleri kurulmuştur. Bu işletmelerin sonradan Sümerbank bünyesinden ayrılarak ayrı birer kuruluş olması sağlanmıştır.

Kurumun özel sermaye ile devlet arasında sağladığı uzlaşmanın ekonomiye etkinlik kazandırdığı düşünülmüş; aynı model farklı sınai alanlarda da devam ettirilerek bu etkinliğin artırılması umut edilmiştir. Bu amaç doğrultusunda, ekonominin ağır sanayi ayağını temsil etmesi üzere Etibank 14.06.1935 tarihinde 2805 sayılı kanunun kabul edilmesiyle kurulmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, 1935a).

TBMM'ne gönderilen tasarıda; Etibank'ın madencilik sektöründe finans işlevi göreceği ve elektrik enerjisi üretimine destek olacağı öngörülmüştür. Kanun metnini gözden geçiren maliye encümenine göre bu işletme birçok milli servetten yararlanılmasını sağlayacaktır (TBMM Zabıt Ceridesi, 1935b). Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti (BUMH) tarafından hazırlanan 1939 yılına ait raporda Etibank'ın kuruluş amaçlarından birinin "ekonomik bağımsızlık" olduğu vurgusu da yapılmıştır (BUMH, 1940: 1).

1937'de bir KİT olarak örgütlenen Denizbank; deniz yolları işletmelerini yönetmek, yenilerini kurmak ve finanse etmek amacıyla kurulmuştur. 1938 yılında kuruluşu tamamlanan banka dönemin önemli kurumlarından olmasına rağmen 1940 yılında çalışmalarına son verilmiştir.

Dönemde KİT niteliğindeki kuruluşların sayıca artması ve faaliyet alanlarının genişletilmesi yasal bir düzenleme gereğini ortaya çıkarmıştır. KİT'lerle ilgili ilk genel tanım, 1938 yılında 17.06.1938 tarih ve 3460 sayılı, "Sermayesinin Tamamı Devlet Tarafından Verilmek Suretiyle Kurulan İktisadi Teşekküllerin Teşkilatıyla İdare ve Murakabeleri Hakkındaki Kanun" ile yapılmıştır. Buna göre, sermayesinin tamamı devlete ait bulunan ve kuruluş kanunlarında 3460 sayılı kanuna tabi oldukları belirtilen kuruluşların "İktisadi Devlet Teşekkülü" olduğu belirtilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1938).

1964 yılına kadar yürürlükte kalan yasanın temel özelliği kamu iktisadi teşebbüslerinde çeşitliliğe son vererek, benzer bir üretim ve yönetim mekanizmasını kurabilmektir. Bu nedenle kamu iktisadi teşebbüsleri için ortak denetim organları oluşturulmuştur. Umumi heyet ve umumi murakabe heyeti kamu iktisadi teşebbüslerini idari ve mali yönden denetleyecek, kamu iktisadi teşebbüslerinin karar organı idare meclisi olacak, alınan kararlar ise umum müdürlük teşkilatı aracılığı ile yürütülecektir (Aksoy, 1994: 18).

Önceki dönemde çıkarılan ve bu dönem içerisinde yürürlükte olan Sanayi Teşvik Yasasından hem kamu kesimi hem de özel kesim herhangi bir ayırım olmadan yararlanmıştır. Bir önceki dönemin sonu itibarıyla teşvik yasasından yararlanan işletmelerin sayısı 1473 iken, 1939'da 1144'e, yasanın son uygulama yılı olan 1941'de 1052'ye düşmüştür. Teşvikten kamu işletmesinden daha çok özel kesimde faaliyet gösteren işletmeler yararlanmıştır (Kepenek, 1983: 1768).

İlgili dönemde Devletçilik uygulamasının başladığının somut göstergelerinden biri de, 1930'ların başında Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planının kabulü ve uygulanması olmuştur. 1934-1938 yıllarını içeren plan, Türkiye'deki plancılık çabalarının ilk adımlarını oluşturmaktadır. Plan devlet müdahaleciliğinin önemli bir niteliğini de ortaya koymaktadır. Devlet otoritesi, müdahalenin merkezine sanayileşme hedefini oturtmaktadır.

Uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının temel yönelimi, ülke dışından ithal edilen tüketim mallarının, yurt içinde üretiminin sağlanması olmuştur. Özellikle maden işletimi, tekstil, kâğıt, kimya ile çimento sektörlerine ağırlık verilerek tasarlanan planın, bu bakımdan bir yatırım programı niteliği taşıdığı söylenebilir (İnan, 1973: 9-10). Plan ile başarılı sonuçlar alınması üzerine, ikinci beş yıllık sanayi planının hazırlanmasına karar verilmiştir. İkinci beş yıllık plan özellikle ara ve yatırım malı üretiminin artışına yönelik hazırlanmıştır. Beş yıllık süre zarfında gerçekleştirilmek istenen sanayi projelerinden oluşmaktadır. En önemli amaçlarından biri ise, sanayiye konu olan ve ithal edilen temel ürünlerin yurtiçinde üretiminin sağlanmasıdır.

Planın sunuş yazısında, “plana özel girişimciler tarafından kurulması mümkün olmayan tesislerin dâhil edileceği, bunun da özel girişimciler için daha geniş ve yararlı endüstri imkânlarını yaratacağı” ifade edilmiştir. Bu ifade iktisadi kalkınmada Hükümet’in özel girişimciyi tamamen dışlamadığını, devletçi sanayileşmenin, zorunlu ve geçici olduğunu göstermektedir. Devlet bir takım sınai teşebbüsleri özel sektöre ara ve yatırım malı sağlamak için kuracak, üretilen malları özel sektöre ucuz fiyattan satarak bir çeşit sermaye transferi yapmış olacaktır. Planın ana belgesinde, devletçilik uygulamasının özel girişimcilere destek olacağı belirgin biçimde belirtilmektedir (İnan, 1973: 23).

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, Türkiye’de sanayileşme hedefi bakımından atılan ilk bilinçli adımların göstergesi niteliğindedir. Sahip olunan sınırlı olanaklara ve içerisinde bulunan uygunsuz koşullara rağmen olumlu bir takım olumlu sonuçlar doğurabilmiştir. Planda en büyük ağırlık imalat sanayinin bir alt dalı olarak dokuma sanayine verilmiştir. Programda öngörülen tesisler belirlenen süreler dâhilinde kurulmuş ve başarılı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu durum karşısında planın bitiş süresi beklenilmeden, 1934-1938 sürecini kapsayacak şekilde İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmaya başlanılmıştır. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’ndan daha detaylı bir içerik ile hazırlanan bu plan içerisinde; madencilik, elektrik santralleri, yakacak sanayi ve ticareti, Toprak sanayi, gıda maddeleri sanayi ve ticareti, kimya, makine ve denizcilik sanayi alanlarında kurulması gereken tesisler, yapılacak yatırım meblağları belirtilmiştir. Özel girişim ve sermaye için plan dışında kalan alanlar önerilmiştir. Ayrıca planda sanayi sektörünün ihtiyaç duyacağı ithalatı karşılayabilmek için ithal ikamesinden çok ihracatı artırmaya ağırlık verilmiştir (Tekeli ve İlkin, 1984: 1603-1604).

Birinci Plana göre daha büyük bir program olan İkinci Planda, 112 milyon TL yatırım yapılması ve 35.000 kişilik istihdam yaratılması öngörülmüştür. Finansman sağlanamadığından hemen uygulamaya konulamamış, öncelikle 1937 yılında planın madencilik ile ilgili yatırımlarını gerçekleştirmek üzere Bakanlar Kurulu kararı ile “Üç Yıllık Maden Programı” adıyla uygulamaya konulmuştur. 1938 yılında İngiliz ve Alman dış yardımının sağlanması üzerinde İkinci Sanayi Planı’nda değişiklikler yapılmış, Üçüncü Sanayi Planı hazırlanmıştır (Tekeli ve İlkin, 1984: 1604). Ancak plan İkinci Dünya Savaşı’nın başlaması ve kaynakların savunma ihtiyaçlarına ayrılması zorunluluğu nedeniyle uygulama olanağını yitirmiştir. Böylece 1933 itibarıyla başlayan sanayileşme ve kalkınma çabaları da duraklama devresine girmiştir.

Türkiye Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nın uygulanması ile birlikte kapitalist sistemin temel niteliklerini muhafaza ederek kalkınma planı uygulayan ilk ülke olmuştur (Talas, 1969: 368). Ancak hem bu plan hem de uygulama imkânı bulunamayan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, 1963 yılı ile birlikte uygulanmaya başlayan beş yıllık kalkınma planlarından oldukça farklı özellikler taşımaktadır. Beş yıllık sanayi planlarının uygulamaya konma nedeni, dönemin belirli meselelerini çözmek amacı taşımıştır. Bu planlar sadece devletin sanayi ve madencilik alanlarında girişeceği iktisadi faaliyetlerin listesini gösteren birer belge özelliği taşımıştır. Makroekonomik bir bakış açısı ile tasarlanmadıklarından, iktisadi kalkınma planı olmaktan uzak kalmışlardır (Serin, 1963: 119).

İkinci Dünya Savaşının yol açtığı iktisadi etkileri gidermek üzere, iktisat politikaları mal kıtlıklarını ve fiyat artışlarını önleyerek sosyal adaletsizlikleri düzeltme ekseninde şekillenmiştir. Bu doğrultuda 1940 yılında çıkarılan Milli Korunma Kanunu ile mal kıtlıklarının yol açtığı sorunları azaltmak ve spekülasyon kazançları önlemek amaçlanmıştır. Milli Korunma Kanunu ile Hükümete geniş bir müdahale alanı verilmiştir. Sanayi kuruluşlarının ve çiftçilerin hangi ürünleri, ne miktarda üretecekleri gibi konularda yaptığı düzenlemelerle devlet, ekonomik yaşama aktif bir biçimde müdahale etmiştir (Hazine Müsteşarlığı, 2003: 12).

Saraoğlu Hükümeti savaş nedeni ile ortaya çıkan iktisadi zorluklara çözüm yolları aramak için 1944 yılında Harp Sonrası Kalkınma Plan ve Programı’nın hazırlanmasına karar vermiştir. Sümerbank ve Etibank uzmanlarının katkıları ile hazırlanan bu programda, tekstil, kâğıt, inşaat, kimya, makine, madeni eşya, madencilik ve elektrik santralleri yer almış, 1345 milyon TL dolaylarında yatırım yapılması öngörülmüştür. Bu yatırımların yapılmasından hemen sonra, Sümerbank ve Etibank’a ait yatırım programları tasarlanmış, bu yeni yatırımlar ise ‘Beş Yıllık İvedili Sanayi Planı’ olarak adlandırılmıştır (Tekeli ve İlkin, 1979-1980: 289).

Beş Yıllık İvedili Sanayi Planı ile sanayileşme hamlesine kalındığı yerden devam edilmek istenmiştir. Sanayileşerek kalkınma ve ulusal bağımsızlık ivedili planın temel hedefi olarak gösterilmiştir (Dav’er, 1946: 2). Özel kesimin kâr maksimizasyonu amacı dışında kalan konulara ve sanayileşme sürecinde ortaya çıkabilecek toplumsal sorunlara duyarsız kalacağı düşünüldükçe, planın uygulanması konusunda ağırlık devlete verilmiştir (Sezen, 1999: 160).

Sanayi kesimi için 1946 yılında demiryolu ve karayolu yatırımlarını hedefleyen programlar kabul edilmiş, aynı zamanda yedi yıl süreli, “Büyük Su İşleri Programı” hazırlanmıştır (Tekeli ve İlkin, 1979-1980: 291). Bu dönemde devletçiliğin örgütlenmesi ve kurumsallaşmasını pekiştiren diğer kamu iktisadi teşebbüsleri arasında; Devlet Ziraat İşletmesi ve Toprak Mahsulleri Ofisi, Türkiye Emlak Kredi Bankası ile Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu görülmektedir.

Devlet İvedili Sanayi Planı içerisindeki sanayi projeleri ile Avrupa Kalkınma Programı’na dış yardım talebinde bulunmuştur. Bu amaçla inceleme yapmak için ABD’den gelen uzmanlar; İvedili Sanayi Planını “devlet sosyalizmi” olarak nitelendirerek uygun bulmadıklarını ifade etmişlerdir. Bu plan yerine hükümetçe, süratle 1947 yılında Vaner planı

olarak da adlandırılan İktisadi Kalkınma Planı hazırlanmıştır.

Dönemde devlet müdahaleciliğine bakış açısını gösteren önemli bir gelişme de 1947 yılında yapılan CHP Kurultayı'dır. Kurultay döneminde devletçilik politikalarının yorum ve uygulamaları ile ilgili önemli tartışmalara sahne olmuştur. Uygulamalar neticesinde partinin öz eleştirisinin yapıldığı kurultayda, yeni bir program belirlenmiş; bu programla zaten önceden de var olan müdahaleciliğin sınırlarının ne olması gerektiği ve özel teşebbüsün gelişim süreçlerine ilişkin dinamiklere vurgu yapılmıştır (Cumhuriyet Halk Partisi, 1948: 89-93).

Devletin ekonomik yaşama yalnızca düzenleyici olarak değil, fakat aynı zamanda doğrudan girişimci olarak katıldığı 1933-1950 döneminde, ekonomi siyaseti sanayileşme üzerine temellendirilmiştir. Dönem boyunca uygulanan devletçilik modeli hiçbir zaman bir sistem olarak tasarlanmamış, herhangi bir ideolojinin ürünü olmamıştır. Model tam anlamıyla ülkenin iktisadi koşullarına bağlı olarak dönemin gerçeklerinden hareketle tasarlanmış ve uygulanmıştır. Model içerisinde özel girişim ekonomi içerisinde varlığını ve gelişmesini sürdürmüştür. 1933-1950 döneminde devletçilik Anayasa'ya da girmesine karşılık, uygulanan iktisat politikası geniş ölçüde kapitalist esaslara dayanmıştır.

4. Devlet Müdahaleciliğinin Kurumsallaşmasında Önemli Bir Yapıtışı: Etibank

Türkiye'de sınai alanda devletin kendi teşebbüs ve sermayesi ile fabrika kurması ve işletmesi, 19. yüzyılın ikinci yarısına doğru başlamıştır. Bu alandaki devlet işletmeciliği başlıca 3 farklı aşamayı içermiştir. Birinci aşamada devlet işletmeleri daha çok resmi ve askeri ihtiyaçları karşılamak amacıyla kurulmuş, doğrudan ilgili Devlet dairelerine bağlı olarak faaliyette bulunmuşlardır. Cumhuriyet ile başlayan ikinci aşamada, resmi kurumlar Sanayi ve Maden Bankası'na devredilerek, devlet işletmelerine iktisadi ve ticari bir nitelik kazandırılmak istenmiş; sanayi planlarının hazırlanması ve Sümerbank'ın kurulmasıyla başlayan üçüncü aşamada ise geniş ölçüde ve planlı bir devlet işletmeciliği rejimine girilmiştir (Apak, 1952: 263).

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın içeriğine bakıldığında, Sümerbank ve Türkiye İş Bankası'nın yapacağı faaliyetleri üzerinde durmakta, madencilik alanı üzerinde çok fazla durmamaktadır. Sanayi Planı ile maden sahasında devletin işletmecisi olarak faaliyet göstermesi planlanmamış, ancak bu alanda devlet organizasyonunun gerekliliği vurgulanmıştır. Ayrıca madencilik sektörünün öneminden dolayı bir jeoloji enstitüsünün kurulmasına karar verilmiştir. Maden işletmeciliği faaliyetleri ile enerji üretim ve dağıtım süreçleri, devlet müdahaleciliğinin daha sistematik bir şekilde ele alınmasını gerektirmiştir (Toros, 1954: 178). Maden ve enerji alanında devletin işletmecisi sıfatıyla faaliyette bulunması, 1935 yılında Etibank'ın kurulmasıyla kararlaştırılmıştır. Etibank ile birlikte Etibank'ın faaliyetlerinin verimini artırmak amacıyla; Maden Tetkik Arama Enstitüsü ve Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nin de kurulmasına karar verilmiştir.

Maden Tetkik ve Araştırma Enstitüsü'nün kurulmasına, 1935 yılında TBMM'ne sunulan 2804 sayılı kanun ile karar

verilmiştir. Kanuna göre; maden kaynaklarının tetkik edilmesi ve aranması görevi Enstitü tarafından üstlenilecek; bu vesileyle maden aramaya ilişkin tüm riskler Hükümet tarafından üstlenilmiş olacaktır. 1936 yılında hazırlanan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, Etibank tarafından, Şark Kromlar, Ferro Krom Sanayi, Ergani Bakır Madeni, Kuvarshan ve Murgul Bakır Madenleri, krom ve bakır dışındaki metal madenler, Ereğli Kömür Havzası, Kütahya Linyit Havzası, Mıntıka Elektrik Santralleri yatırımlarının yapılmasını tasarlamıştır (Toros, 1954: 180).

Etibank 1935 yılında kurulmuş, yaklaşık beş ay süren bir hazırlık sürecinin tamamlanması sonrasında faaliyetlerine başlamıştır. Etibank 1936 yılından itibaren kuruluş kanununun tahmil ettiği maden ve elektrik enerjisi üretimine başlamış ve faaliyet sahasını yıldan yıla geliştirmiştir. Kuruluşunu takip eden ilk yıllarda maden yatırımlarında bulunan Banka'nın, enerji sektöründe faaliyette bulunabilmesi, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle mümkün olmuştur. Banka kuruluşunu izleyen ilk yıllarda; kömür, linyit, krom, demir ve bakır madenlerine yönelik yatırımlarda bulunmuş, ayrıca enerji alanında bir elektrik santrali yapımını üstlenmiştir. Bu süre zarfında kuruluş kanununda belirtildiği şekilde; bazı maden kuruluşlarını devralmış, bazı işletmeleri ise bizzat kurma görevini üstlenmiştir.

Etibank'ın 2805 sayılı kuruluş kanununda belirtilen görevleri arasında; maden cevherleri, taşocağı maddeleri, madeni hammadde ve maden malzemesi alım satımı yapmak; petrol ve maden arama ruhsatnameleri vermek; maden imtiyazı, ruhsatnamesi ve hisselerini çıkarmak; elektrik enerjisi üretmek ve dağıtımını yapmak, elektrik santrali kurmak, elektrik malzemesi üreten fabrikalar kurmak; elektrik malzemesi ve makineleri alım satımı yapmak; tüm bu alanlarda faaliyet gösterecek teşebbüsler kurmak ya da yurtiçi ve yurtdışında bu amaçla teşkil olunan kurumlara ortaklık etmek ve son olarak her türlü bankacılık faaliyetlerini gerçekleştirmek bulunmaktadır (TBMM Zabıt Ceridesi, 1935a).

Etibank, bir taraftan faaliyet sahası olan sanayi sektörünün arz ettiği tabii zorlukları teknik yenilikleri tahakkuk ettirmek suretiyle yenmeye, bu sahayı memleket menfaatlerine en uygun bir şekilde geliştirmeye çalışırken, diğer taraftan da önceki yıllarda hem yeraltı zenginliklerini, hem de emek gücünü istismar etmiş olan yabancı şirketlerin tâbi bulunmadıkları ya da uygulamaktan kaçındıkları kanuni yükümlülükleri uygulamaya mecbur bulunuyordu. Bu çift cepheli yükümlülükler; mahsulünü, halkın temel ihtiyaçlarından olması nedeniyle maliyet ve kâr esaslarına göre belirleyen bir fiyata değil ancak halka makul gelecek bir fiyata satma yükümlülüğü de eklenmiştir. Aynı zamanda hem sanayii modernleştirme, hem sosyal adaletin gerektirdiği şartlara göre işçinin hakkını verme, hem de her ikisi de maliyeti yükseltici gayretler olmasına rağmen, ürettiği mahsulü ancak "belirli" bir fiyata satabilen Etibank'ın bu birbiriyle çelişen problemleri eş zamanlı olarak çözüme kavuşturması kolay olmamıştır (Topçuoğlu, 1956: 288-289).

Etibank, yepyeni bir sınaî tesisi dilediği gibi yaratıp işletecek durumda olmayıp, birçok kusuru barındıran bir geçmiş bakiyesini devralmış bir kurum olarak görünmektedir. Alman iktisatçı ve toplumbilimci Ord. Prof. Dr. Gernard Kessler, Zonguldak ve Karabük'teki çalışma şartları üzerine

yaptığı çalışmada, Etibank'ın içerisinde bulunduğu durumu şöyle betimlemiştir: "Devlet, yaklaşık on sene evvel bütün kömür Havzasının işletmesini üzerine aldığı zaman karşısında en bedbaht çalışma şartlarını buldu; burası hakikî maden işçisi olmayan bir maden havzası idi ve ücretleri düşük, kötü bakılan kötü yerlerde barındırılan ve tamamıyla bilgisiz olarak ocaklarda çalıştırılan bu zavallı gündelikçi köylülere faza bir şey, yâni kötü ve verimsiz işten başka bir şey beklenemezdi" (Kessler,1949: 13).

Devleti ağır sanayi alanında temsil etmek üzere ülkede maden ve enerji üretimini gerçekleştirmek gibi büyük bir sorumluluğu üstlenen Etibank; üretim sürecinde sermaye, alt yapı ve işgücü yetersizliği gibi pek çok sorunla karşılaşmıştır. Üretim yapılan tesislerde verimliliği ve üretimi artırmak için pek çok yatırım programı hazırlamış, bu yatırım programları dâhilinde tesislerin bakım ve onarım faaliyetlerini gerçekleştirmiştir (BUMH, 1942: 3-5). Kurum aynı zamanda kuruluş esasına uygun olarak piyasaya üretim maliyetlerinin altında hammadde sağlamaya çalışmıştır (BUMH, 1948: 13-14; BUMH, 1949: 21).

Sektörün niteliğinden dolayı karşılaşılan önemli bir sorunda işgücü bulma sıkıntısı olmuştur. Bu durum Murakabe Heyeti Raporlarında sıklıkla dile getirilmiş, uluslararası alanda da bu sorunla karşılaşan ülkelerden bahsedilmiştir (BUMH, 1941: 4). Bu sorunu aşabilmek için Etibank yönetimi personele giyim ve yiyecek başta olmak üzere karşılıksız yardımlarda bulunmuş, barınma ihtiyacını gidermek üzere lojman tahsis etmiştir. İşgücü sorunları çözmek için çok tartışmaya yol açan İş Mükellefiyeti Kanunu'nu yürürlüğe koymuştur (BUMH, 1944: 91).

Etibank'ın işgücü politikalarına dönük olarak dikkat çeken başka bir husus, ihtisaslaşmış personel eksikliği sorununu gidermek üzere uygulanan yabancı eleman istihdamıdır. Kurum içinde uzman yabancı eleman istihdamına izin vererek, hem ihtisaslaşmış personel eksikliğini gidermeye çalışmış, hem de kurumda çalışan diğer personelin uzmanlaşmış kişilerce eğitimini amaçlamıştır.

Etibank Türkiye'de devlet müdahaleciliğinin kurumsallaşması sürecinde en önemli yapı taşlarından biridir. Etibank, Türkiye'de görülen müdahalecilik anlayışına uygun olarak; kaynak kullanımındaki etkinliğin sağlanması için devleti ağır sanayi alanında temsil etmek üzere kurulmuştur. Bu süreçte yerli kaynakların kullanımında iktisaden bağımsız olmak ve devlet-özel sermaye arasındaki işbirliğini sağlamak en önemli hedefleri olmuştur. Etibank bünyesinde faaliyet gösteren müesseseler, bankanın kuruluş kanununda belirtildiği şekilde zaman içerisinde özel sermayeye devredilmiştir.

5. Sonuç

İktisat literatüründe müdahaleciliğin temel gerekçelerinin ortaya konulması devlet müdahaleciliğinin meşruiyetinin artmasını sağlamıştır. Tarihsel nedenlerle kapitalist gelişme sürecine geç giren Türkiye ve benzeri ülkelerde, 1929 krizi ile birlikte teorik anlamda gerekliliği anlaşılan müdahaleci süreç, İkinci Dünya Savaşı sonrası devam eden süreçte geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Türkiye'de uygulanan müdahalecilik modeli bu açıdan diğer gelişmekte olan ülkelerle benzerlik taşımakla birlikte önemli bir ayrııcı niteliği de içermektedir.

Türkiye'de devletçilik ile serbest piyasa ekseninde uygulanan iktisat politikası seçenekleri, devletin iktisadi bir aktör olarak ön planda olduğunu gözler önüne sermektedir. Devlet Cumhuriyetin kuruluş yılları itibariyle kapitalist gelişim sürecinin en temel ögesi haline gelmiştir. Üstlendiği bu konumu özel kesimin gelişimi için kullanmış olması önel bir unsur olarak göze çarpmaktadır. Farklı bir ifade ile Türkiye'de devlet müdahaleciliğinin, özel kesimi güçlendirecek şekilde kurumsal bir model olarak yapılandırılması amaçlanmıştır.

Etibank kuruluş kanununda yer alan bilgiler ve kurumun 1950 yılına kadar süregelen faaliyetleri incelendiğinde; kuruluş kanununa paralel biçimde ağır sanayinin özel kesim tarafından yürütülmesi gerektiğine olan inanç gözlenmektedir. Müdahalecilik ekseninde uygulanan kurumsal düzenlemeler, amaçlanan temel hedefin özel kesimi güçlendirmek olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda Türkiye'de devlet müdahaleciliğinin pragmatik nitelikler sergilediği söylenilebilir.

Kaynakça

- Ahmad, F. (1980). Vanguard of a Nascent Bourgeoisie: The Social and Economic Policy of the Young Turks 1908-1918. *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi 1071-1920*. Ankara: Meteksan Limited Şirketi.
- Aksoy, Ş. (1994). Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri: Genel Bir Bakış. *Amme İdaresi Dergisi*, 27(2), 1-21.
- Âli İktisat Meclisi (1933). *Türkiye'de Sanayi Nasıl Teessüs ve İnkişaf Edebilir?*. Ankara: Başvekâlet Müdevvenat Matbaası.
- Alp, T. (1936). *Kemalizm*. İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Matbaası.
- Altıntaş, M. (1978). *Türkiye'de Planlı Kalkınma ve Uygulama Sonuçları*. Ankara: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Muğla İşletmecilik Yüksek Okulu Yayını.
- Apak, K. (1952). *Türkiye'de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri*. İzmit: Selüloz Basımevi.
- Aysan, M. (1980). *100. Doğum Yıldönümünde Atatürk'ün Ekonomi Politikası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- BUMH (1940). *Etibank 1939 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu*. Ankara: Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti.
- BUMH (1941). *Etibank 1940 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu*. Ankara: Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti.
- BUMH (1942). *Etibank 1941 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu*. Ankara: Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti.
- BUMH (1944). *Etibank 1943 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu*. Ankara: Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti.
- BUMH (1948). *Etibank 1947 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu*. Ankara: Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti.
- BUMH (1949). *Etibank 1948 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu*. Ankara: Başbakanlık Umumi Murakabe Heyeti.
- Boratav, K. (1974). *100 Soruda Türkiye'de Devletçilik*. İstanbul: GerçekYayınları.

- Cumhuriyet Halk Partisi (1948). *Yedinci Kurultay Tutanağı*. Ankara: Ulus Basımevi.
- Çavdar, T. (1983). Cumhuriyet Döneminde Türk İktisat Düşüncesi. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çavdar, T. (2003). *Türkiye Ekonomisinin Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Dav'er, A. (1946, 18 Mayıs). Yeni Sanayi Hamlemize Dair. *Cumhuriyet Gazetesi*.
- Derin, H. (1940). *Türkiye'de Devletçilik*. İstanbul: Çituri Biraderler Basımevi.
- Gevgilili, A. (1987). *Yükseliş ve Düşüş*. İstanbul: Bağlam Yayınevi.
- Hazine Müsteşarlığı (2003). 1923-2003 Türkiye Ekonomisi. *Cumhuriyetin 80. Yılı Özel Sayısı*. Ankara.
- Herslag, Z. Y. (1995). Atatürk'ün Devletçiliği. İçinde: Nevin Coşar (Ed.), *Türkiye'de Devletçilik*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- İnan A. (1973). *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İnönü, İ. (1933). Fırkamızın Devletçilik Vasfı. *Kadro Aylık Fikir Mecmuası*, 2(22), 2-18.
- Kazgan, G. (1978). Türk Ekonomisinde 1927-1935 Depresyonu, Kapital Birikimi ve Örgütlemeler. *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu*. İstanbul: İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayınları.
- Kepek, Y. (1983). Türkiye'nin Sanayileşme Sorunları. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kessler, G. (1949). Zonguldak ve Karabükteki Çalışma Şartları. *İçtimai Siyaset Konferansları*, İstanbul, Kitap: II.
- Keyder, Ç. (1993). *Ulusal Kalkınmacılığın İflası*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Kuyucuklu, N. (1986). *Türkiye İktisadı*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Laufenburger, H. (1941). *İktisadi Sahada Devletin Müdahalesi*. (Çev: Zekai Apaydın). İstanbul: Ahmed İhsan Matbaası.
- Okyar, O. (1995). Devletçilik Kavramı. İçinde: Nevin Coşar (Ed.), *Türkiye'de Devletçilik*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2012). *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Serin, N. (1963). *Türkiye'nin Sanayileşmesi*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Sezen, S. (1999). *Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama*. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını.
- Talas, C. (1969). *Ekonomik Sistemler*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- TBMM Zabıt Ceridesi (1925). Devre II, Cilt 18, İnikat 105'e ek. Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMM Zabıt Ceridesi (1932a). Devre IV, Cilt 9, İnikat 77'Ye ek, Sıra No: 265. Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMM Zabıt Ceridesi (1932b). Devre IV, Cilt 9, İnikat 80'e ek, Sıra No:270, Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMM Zabıt Ceridesi (1932c). Devre IV, Cilt 9. Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMM Zabıt Ceridesi (1932d). Devre IV, Cilt 16, 65. İnikad. Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMM Zabıt Ceridesi (1935a). Devre V, cilt 4, Birleşim: 38. Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMM Zabıt Ceridesi (1938). Devre V, Cilt 26. Ankara: TBMM Matbaası
- TBMM Zabıt Ceridesi. (1935b). Devre V, Cilt 4, İnikat 18'e ek. Ankara: TBMM Matbaası.
- Tekeli, İ., & İlkin, S. (1977). *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*. Türkiye Belgesel İktisat Tarihi Serisi. Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Tekeli, İ., & İlkin, S. (1979-1980). II. Dünya Savaşı Sırasında Hazırlanan Savaş Sonrası Kalkınma Plan ve Programları. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Özel Sayı, 289-325.
- Tekeli, İ., & İlkin, S. (1984). Türkiye'de Planlama: Ülkesel, Bölgesel, Kentsel. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tezel, Y.S. (2000). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923- 1950)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Topçuoğlu, H. (1956). Etibank ve Sosyal Politikası. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(1), 287-328.
- Toros, H. (1954). *Türkiye Sanayi Devlet İşletmeleri*. İstanbul: Güven Basımevi.
- Tuna, S. (2009). *Türkiye'de Devlet İşletmeciliği ve Sümerbank (1932- 1939)*. İstanbul: Derlem Yayınları.

Araştırma Makalesi • Research Article

İngilizce Mobil Öğrenme Tutum Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması

Adaptation of English Mobile Learning Attitude Scale into Turkish: Validity and Reliability Study

Nezih Önal ^{a,*}, Nagihan Tanık Önal ^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, BÖTE Bölümü, 51200, Niğde/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-6979-262X

^b Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, 51200, Niğde/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-5926-521X

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 28 Mayıs 2018

Düzeltilme tarihi: 20 Temmuz 2018

Kabul tarihi: 02 Ağustos 2018

Anahtar Kelimeler:

İngilizce Mobil Öğrenme Tutumu

Mobil Öğrenme

Ölçek Uyarlama

Tutum

ARTICLE INFO

Article history:

Received May 28, 2018

Received in revised form July 20, 2018

Accepted August 2, 2018

Keywords:

English Mobile Learning Attitude

Mobile Learning

Scale Adaptation

Attitude

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, Liu'nun (2017) Yetişkin Öğrenenler için İngilizce Mobil Öğrenme Tutum Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanmasıdır. Araştırmanın çalışma grubunu, 2017-2018 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde İç Anadolu Bölgesi'ndeki bir devlet üniversitesinde öğrenim görmekte olan 309 lisans öğrencisi oluşturmaktadır. Ölçeğin yapı geçerliğini belirlemek için açılımlayıcı (AFA) ve doğrulayıcı faktör analizleri (DFA) yapılmıştır. AFA sonucu ölçeğin dört faktörlü yapıda ve 21 maddeden oluştuğu belirlenmiş ve DFA sonucu elde edilen uyum değerlerinin ölçeğin faktör yapısını doğruladığı görülmüştür. Sonuç olarak ölçeğin dört faktörlü yapıda olduğu ve 21 maddeden oluştuğu belirlenmiştir. Ölçeğin genelinin Cronbach α güvenilirlik katsayısı ise $\alpha = .90$ 'dır. Bu bağlamda Türkçe'ye uyarlanan ölçeğin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu ve İngilizce mobil öğrenme tutumunu belirlemek için uygun bir ölçme aracı olduğu söylenebilir.

ABSTRACT

The purpose of this research is to adapt Liu's (2017) the English Mobile Learning Attitude Scale for Adult Learners to Turkish. These studies were conducted with a sample of 309 undergraduate students who study at a state university in Central Anatolia in the spring semester of 2017-2018 academic year. Exploratory factor analysis (EFA) and confirmatory factor analysis (CFA) were performed to construct the validity of the scale. The results of the EFA revealed a four-factor structure with 21 items, and the fit index obtained from the CFA result confirms the four-factor structure of the scale. The reliability of the scale was found to be $\alpha = .90$ by calculating the Cronbach Alpha coefficient. In this context, it can be said that the validity and reliability of the English Mobile Learning Scale for Adult Learners adapted to Turkish language is adequate and it is a suitable measuring tool to measure the attitude towards English mobile learning.

1. Giriş

Eğitim ve teknoloji alanında yaşanan gelişmeler sonucunda mobil araçların öğrenme amaçlı kullanımı, mobil öğrenme kavramını gündeme getirmiştir (Raua, Gaoa ve Wub, 2008; Sharples, 2000). Günümüzde ise mobil öğrenmenin, neredeyse eğitim teknolojilerinin kilometre taşı haline geldiği söylenebilir (Liu, 2017). Wyne (2015) mobil öğrenmeyi; giyilebilir elektronik cihazlar, notebook, netbook, tablet bilgisayarlar ve ayrıca akıllı telefonlar gibi mobil cihazlar kullanılarak gerçekleştirilen öğretim ve

öğrenme aktiviteleri olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte mobil öğrenmeyi; öğrenenlerin ihtiyaç duydukları bilgilere istedikleri yer ve zamanda erişmelerini sağlayan, içerdiği iletişimsel ve işbirlikli ortam aracılığıyla üretim, dolaşım ve tüketimin mobil teknolojiler yoluyla gerçekleştirilmesi süreci olarak da tanımlamak mümkündür (Clark ve Mayer, 2016; Mouza ve Barrett-Greenly, 2015). Bu tanımlamalardan da anlaşılacağı gibi mobil öğrenmenin, bireylere yer ve zamandan bağımsız kendi kendine öğrenebilme fırsatı sunduğu ifade edilebilir.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: nezihonal@gmail.com

Nitekim alanyazında mobil öğrenme ile ilgili yapılan çalışmalar genel olarak mobil öğrenmenin öğrencilerin akademik başarılarını ve mobil öğrenmeye yönelik tutumlarını (Ciampa, 2014; Demir ve Akpınar, 2016; Korkmaz, 2010; Martin ve Ertzberger, 2013; Saraç, 2014; Sung ve Mayer, 2013; Sur, 2011) artırdığına yöneliktir. Ayrıca mobil öğrenmenin, öğrencilerin not tutamama ve ders içeriklerine kolayca ulaşamama gibi sorunlarını çözdüğünü (Chan ve Lee, 2005; Fetaji ve Fetaji, 2010), derse katılımı artırdığını ve öğrenciler arasında etkileşimi sağladığını (Lan ve Hsieh, 2009), öğrenciler arasında iletişimi güçlendirerek işbirlikli çalışmayı desteklediğini (Anderson vd., 2013), derse yönelik tutumu (Martin ve Ertzberger, 2013) ve öğrenci motivasyonunu artırdığını (Köse, Koç ve Yücesoy, 2013; Ozan, 2013) ifade eden çalışmalar da mevcuttur. Dahası mobil öğrenmenin soyut ve teknik konuları öğrenmeyi kolaylaştırdığı (Köse, Koç ve Yücesoy, 2013) ve kalıcı öğrenme sağladığı (Ozan, 2013) belirtilmektedir. Bu bağlamda mobil araçların öğrenme ortamlarında kullanımının pek çok fayda sağladığı ayrıca özellikle dil öğrenme için mobil öğrenmenin çok elverişli olduğu ifade edilmektedir (Croop, 2008; Lu, 2008; Hsu ve Lee, 2011).

Mobil destekli dil öğrenimi, mobil cihazlarda içerik oynatma, mobil cihazda küçük programlarla etkileşim, gezinme, arama ve abonelik, sözlü dil eğitimi, SMS ve MMS ve çevrimiçi sohbet, e-posta ve çevrimiçi tartışma gibi farklı uygulamalar içerir (Li, 2008). Sahip olduğu bu özelliklerle dil öğrenimi için yeni bir ufuk açabileceği düşünülen mobil cihazlarla öğrenciler yabancı dil öğrenmek için kendilerine sınıfta verilen limitli zamanda öğrenmek zorunda kalmaz. Örneğin yabancı dil öğretiminde sınıfta öğrencilere sunulan dinleme parçaları yetersiz kalıyorsa öğretmen öğrencilere podcast verebilir. Böylece öğrenciler yoldayken, yürürken, beklerken bu podcast'leri dinleyebilirler. Sınıfta kelime öğretme aktiviteleri eksik kalmışsa öğretmen Kısa Mesaj Servisi (SMS) veya Multimedya Mesaj Servisi'ni (MMS) kullanarak bu eksiği kapatabilir (Sarıçoban ve Özturan, 2013). Ancak tüm bunlar tek başına etkili ve verimli yabancı dil öğrenimi için yeterli değildir. Yabancı dil öğrenimini etkileyen kaygı, yaş, motivasyon, kişilik, tutum, zeka gibi çok sayıda faktör vardır (Dörnyei, 2001; Gardner, 1985; Lightbown ve Spada, 2006). Bu faktörlerden biri olan "öğrenci tutumu" Fakeye'ye (2010) göre dil öğrenimini etkileyen en önemli faktörlerin başında gelmektedir. Çünkü öğrenilmeye çalışılan yabancı dile yönelik tutum, öğrenenlerin hedef dili öğrenme performanslarını etkiler (Liu, 2017). Yabancı dil öğreniminin mobil araçlarla gerçekleştirildiği durumlarda ise zekâ, kaygı gibi diğer psikometrik faktörlerle birlikte yabancı dil tutum ve mobil öğrenme tutum, ikisi birlikte etkili olacaktır. Bu nedenle kullanışlı, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı yardımıyla yabancı dil mobil öğrenme tutumlarının belirlenmesi gerekir.

Alanyazında mobil öğrenme tutumu (Croop, 2008; Çelik, 2013; Demir ve Akpınar, 2016; Yang, 2012) ile ilgili ölçekler olmakla birlikte bir yabancı dili hedef alan ve bu hedef dilin mobil araçlarla öğrenimine ilişkin tutum belirlemeye yönelik geliştirilen ölçekler sınırlı sayıdadır (Liu, 2017). Ülkemiz özelinde ise yaygın kullanılan yabancı dil İngilizce olduğu için İngilizce mobil öğrenme tutum ölçeğine ihtiyaç duyulmuştur. Ancak ülkemizde yetişkinleri hedef alan ve onların İngilizce mobil öğrenme tutumlarını

belirlemeye yönelik bir ölçeğin bulunmadığı, dolayısıyla bir İngilizce mobil öğrenme tutum ölçeğine ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir. Buradan hareketle gerçekleştirilen bu çalışmada, Liu'nun (2017) "Yetişkin Öğrenenler için İngilizce Mobil Öğrenme Tutum Ölçeği" Türkçe'ye uyarlanmıştır. Ölçek uyarlama çalışmaları ekonomik ve güvenilir olup zaman açısından kazanç sağladığı için bu yola gidilmiştir. Bu çalışmanın alanyazındaki bir boşluğu dolduracağı ayrıca konu ile ilgili araştırmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Yöntem

Bu bölümde araştırmanın çalışma grubu, veri toplama aracı ve ölçeği Türkçe'ye uyarlama ile ilgili yapılan işlemlere dair bilgilere yer verilmiştir.

2.1. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu 2017-2018 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde İç Anadolu Bölgesi'nde yer alan bir devlet üniversitesinde öğrenimine devam eden ve daha önce İngilizce mobil öğrenme deneyimi yaşamış olan 328 lisans öğrencisi oluşturmaktadır. Ölçek uygulama grubu, mobil öğrenmeyi genel olarak lise veya lisans düzeyindeki İngilizce derslerinde en az bir kez deneyimlediklerini ifade eden öğrenciler arasından seçilmiştir. Çalışmada elde edilen verilere faktör analizi yapılmadan önce, katılımcı sayısının yeterliliği, verilerin normal dağılım ve doğrusallık gösterip göstermediği ve ayrıca z puanları ile uç değerlerinin incelenmesi ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Yapılan bu incelemeler sonucunda 19 ölçek araştırmadan çıkartılmış ve toplamda 309 ölçek formu değerlendirmeye alınmıştır. Katılımcıların yaş ortalaması 20,4 olarak hesaplanmıştır. Çalışma grubundaki öğrencilerin cinsiyetlerine ilişkin bilgiler ise Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Çalışma Grubunda Yer Alan Öğrencilere İlişkin Betimsel Bilgiler

	Öğrenci Sayısı (N)	Yüzde (%)
Kız	228	73.8
Erkek	81	26.2
Toplam	309	100.0

Tablo 1'de de görüldüğü üzere çalışma grubunda erkeklerin sayısı kızların sayısının üçte biri kadardır. Bunun temel nedeni mobil öğrenme deneyimine sahip olan öğrenciler seçilirken kızların yoğun olarak bulunduğu fakültelerden biri olan Eğitim Fakültesi öğrencilerine daha çok ölçek uygulaması yapılmış olmasıdır.

2.2. Veri Toplama Aracı

Türkçe'ye uyarlaması yapılan Yetişkin Öğrenenler için İngilizce Mobil Öğrenme Tutum Ölçeği (English Mobile Learning Attitude Scale for Adult Learners), Liu (2017) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek, 5'li Likert tipinde (Kesinlikle katılmıyorum ile Kesinlikle katılıyorum aralığında derecelendirilmiş) 21 madde içermektedir. Ölçek; 'algılanan faydalılık', 'etkililik', 'algılanan kontrol' ve 'davranış' olmak üzere dört boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin genelini güvenilirlik katsayısı $\alpha=.90$ olduğu, her boyutunun güvenilirlik katsayısının da $\alpha=.70$ 'den büyük olduğu tespit edilmiştir (Liu, 2017).

Bu ölçeğin tamamından alınabilecek en küçük puan 21, en büyük puan ise 105'dir. Ölçekten alınan yüksek puan bireyin İngilizce mobil öğrenmeye yönelik olumlu tutuma sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca bireylerin İngilizce mobil öğrenmeye yönelik tutumlarını 5'li Likert tipi ölçeklerde kullanılan seçeneklere uygun olarak, aritmetik ortalamaları değerlendirebilmek için ölçek aralıkları belirlenmiştir. Bunun için ölçekte yer alan bir maddeden alınabilecek en düşük (1) ve en yüksek (5) puanlar arasındaki fark (5-1), alınabilecek en yüksek (5) puana bölünerek aralık 0,8 olarak hesaplanmıştır. Bu bağlamda ölçekte yer alan her bir maddeye verilen puanlara dayalı bir değerlendirmede bulunabilmek için Tablo 2'deki gibi bir yorum ölçütü oluşturulmuştur (Yılmaz, 2010).

Tablo 2. 5'li Likert Tipi Ölçek için Yorum Ölçütü

Derecelendirme	Puan Aralığı
Kesinlikle Katılmıyorum	1.00-1.80
Katılmıyorum	1.81-2.60
Kararsızım	2.61-3.40
Katılıyorum	3.41-4.20
Tamamen Katılıyorum	4.21-5.00

Örneğin bu araştırma her ne kadar bir uyarlama çalışması olsa da gerçekleştirilen uygulamaların sonuçları incelendiğinde, ölçek maddelerine verilen yanıtların toplam puanları üzerinden alınan ortalama puanın genel ortalamasının 3.71 olduğu ve 'katılıyorum' düzeyine karşılık geldiği görülmektedir. Bu durumda katılımcıların İngilizce mobil öğrenmeye yönelik tutumlarının olumlu olduğu yorumu yapılabilir.

2.3. Türkçe'ye Uyarlama ile İlgili İşlemler

Ölçeğin Türkçe uyarlamasını yapmak için ilk olarak ölçeği geliştiren Tzu-Ying Liu ile iletişime geçilmiş ve ölçeğin lisans öğrencilerine uygulanarak Türkçe'ye uyarlanması için izin onayı alınmıştır. Ölçek uyarlama çalışmalarında, ölçekte yer alan maddelerin uyarlama yapılacak olan hedef dile ve kültüre uygun olması gerekir. İngilizce formun Türkçe'ye çevrilmesi işleminin birinci aşamasında, eğitim teknolojileri alanında uzman Türkçe ve İngilizce bilen iki akademisyen ile iki İngiliz dili uzmanı tarafından birbirlerinden bağımsız olarak ölçeğin çevirisi gerçekleştirilmiştir. İkinci aşamada ise bu çeviriler birbiri ile karşılaştırılmış, söz konusu her maddeyi en iyi ifade ettiği düşünülen çeviriler benimsenmiştir. Daha sonra araştırmacılar, uzman görüşleri doğrultusunda ölçeğin Türkçe formunun son halini oluşturmuşlardır. Ölçeğin dilsel eşitlik açısından incelenmesi için Türkçe'den İngilizce'ye tekrar çevirisi yapılmış ve orijinal form ile karşılaştırılması yapılmıştır. Son aşamada ise Türkçe form, 14 Türk Dili ve Edebiyatı lisans son sınıf öğrencisine uygulanarak dilin anlaşılabilirliği açısından değerlendirmelerde bulunmaları istenmiştir. Alınan geribildirimler sonucu gerekli değişiklikler yapılmış ve ölçeğe son hali verilmiştir.

2.4. Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri toplanmadan önce lisans öğrencileri araştırmanın amacı doğrultusunda bilgilendirilmiş ve öğrencilerin çalışmaya gönüllü katılmalarına özen gösterilmiştir. Uygulamalar bizzat araştırmacılar tarafından katılımcılar için uygun zamanlarda gerçekleştirilmiş ve

ölçeğin uygulanma süresi yaklaşık 5 dakika olarak tespit edilmiştir.

2.5. Verilerin Analizi

İngilizce mobil öğrenme tutum ölçeğinin geçerlik çalışması olarak yapı geçerliliğine başvurulmuştur. Ölçeğin yapı geçerliliğini ortaya koymak üzere açımlayıcı faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Güvenirlilik analizleri için ölçeğin iç tutarlılık katsayısına bakılmıştır. Araştırmada istatistiksel analizler SPSS 18.0 ve LISREL 8.54 paket programlarıyla yapılmıştır.

3. Bulgular ve Yorumlar

Araştırmanın bu bölümde İngilizce Mobil Öğrenme Tutum Ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması ile ilgili bulgular ve yorumlar yer almaktadır.

3.1. Açımlayıcı Faktör Analizine İlişkin Bulgular

Çalışmada faktör analizi yapılmadan önce; katılımcı sayısının yeterliliği, verilerin normal dağılım ve doğrusallık gösterip göstermediği ve ayrıca z puanları ile uç değerler incelenmiştir. Bu incelemeler sonucunda; verilerin normal dağılım (Kolmogorov-Smirnov analizi için $p > .050$ ve çarpıklık-basıklık değerleri -1 ve $+1$ aralığında) ve doğrusallık gösterdiği anlaşılmıştır (Tabachnick ve Fidell, 2007).

Verilerin, faktör analizine uygun olup olmadığı Kaiser Meyer Olkin (KMO) katsayısı ve Bartlett (Sphericity) küresellik testi ile incelenmiştir (Kalaycı, 2010). Kaiser Meyer Olkin=0.88, Bartlett's Test of Sphericity=2780.127, $df=210$, $p=.000$ olarak tespit edilmiştir. Bu bilgiler ışığında elde edilen değerlerin anlamlı olduğu ve ölçeğin AFA'ya uygun olduğu söylenebilir. AFA'da, her bir faktörün öz değerinin en az bir olması, maddelerin yer aldıkları faktördeki yük değerlerinin 0.40 ve üstünde olması ayrıca maddelerin anlam ve içerik olarak ilişkili olduğu düşünülen faktörle tutarlı olması ölçütleri dikkate alınmıştır (Field, 2009). AFA gerçekleştirilirken temel bileşenler analizi yöntemi ve dik döndürme tekniklerinden Varimax kullanılmıştır. Yapılan AFA sonucunda orijinal ölçekteki dört faktörlü yapı birebir elde edilmiştir.

İngilizce Mobil Öğrenme Tutum Ölçeği'nin faktör yükleri 0.484 ile 0.829 arasında değişmektedir. Faktörlerin AFA sonuçları Tablo 3'de sunulmuştur. Tablo 3 incelendiğinde, ölçeğin 'algılanan faydalılık' faktörü toplam varyansın %22,9'unu, 'davranış' faktörü toplam varyansın %14,3'ünü, 'algılanan kontrol' faktörü toplam varyansın %10,5'ini ve 'etkililik' faktörü toplam varyansın %9,2'sini açıkladığı görülmektedir. Dört faktörün toplam varyansa yaptığı katkı %56,5 olarak tespit edilmiştir. Scherer, Wiebe, Luther ve Adams'e (1988) göre "Sosyal bilimlerde yapılan analizlerde %40 ile %60 arasında değişen varyans oranları kabul edilmektedir." (Tavşancıl, 2014: 48). Bu çerçevede, tanımlanan faktörlerin toplam varyansa yaptığı katının yeterli olduğu söylenebilir.

Ölçek maddelerine ait ortalama puan, standart sapma ve düzeltilmiş madde toplam korelasyonlarına ilişkin bulgular Tablo 3'de yer almaktadır.

Tablo 3. Maddelerin Ortalama, Standart Sapma ve Düzeltilmiş Madde Toplam Korelasyon Değerler

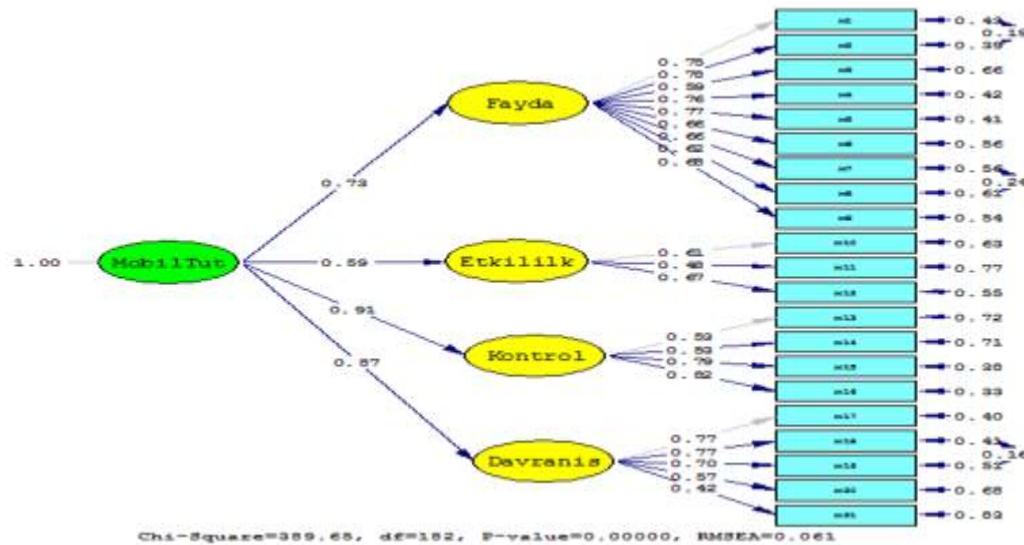
Madde	$\bar{X}$	ss	Madde Toplam Korelasyonu
M4	3.78	.932	.668
M8	3.53	.736	.498
M6	3.65	.901	.566
M7	3.50	.858	.585
M5	3.99	.915	.657
M2	4.01	.734	.706
M1	4.00	.819	.668
M9	3.52	.866	.552
M3	3.51	.858	.508
M18	3.74	.897	.577
M19	3.71	.815	.521
M17	3.72	.868	.600
M20	3.75	1.007	.428
M21	3.62	.899	.427
M14	3.50	.808	.476
M13	3.78	.823	.423
M15	3.70	.804	.515
M16	3.75	.826	.612
M12	3.80	1.025	.395
M10	3.71	1.022	.347
M11	3.74	.968	.470

Açımlayıcı faktör analizine ilişkin bulgular Tablo 3’de yer almaktadır.

Tablo 4. Ölçeğin Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) Sonuçları

Maddeler	1.Faktör Algılanan Faydalılık	2.Faktör Davranış	3.Faktör Algılanan Kontrol	4.Faktör Etkililik
M4	.733			
M8	.712			
M6	.707			
M7	.699			
M5	.698			
M2	.698			
M1	.675			
M9	.670			
M3	.579			

Şekil 1. Ölçeğin Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Model

M18	.774
M19	.729
M17	.724
M20	.596
M21	.570
M14	.699
M13	.623
M15	.621
M16	.538
M12	.829
M10	.753
M11	.484
Varyans Açıklayıcılık Yüzdeleri	
%56.5	%22.9
%14.3	%10.5
	%9.2

3.2. Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Bulgular

İngilizce Mobil Öğrenme Tutum Ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizi (DFA), LISREL 8.54 programı ile yapılmıştır. DFA’da, AFA ile ulaşılan dört faktörlü yapı model olarak alınmış ve DFA ile bu model test edilmiştir. Analizler sırasında maksimum benzeşiklik yöntemi kullanılmıştır. DFA sonucunda modele ilişkin uyum indeksi sonuçları, Kline (2005) ve Tabachnick ve Fidell’e (2007) göre mükemmel ya da kabul edilebilir uyum değerleri aralığında çıkmış olup bu sonuçlar Tablo 5’de, DFA sonucu elde edilen model ise Şekil 1’de yer almaktadır.

Tablo 5. Model Uygunluk İndeksleri

Uyum Ölçütleri	Mükemmel Uyum Değerleri	Kabul Edilebilir Uyum Değerleri	Önerilen Modelin Uyum Değerleri
χ^2/df	$\chi^2/df \leq 2.00$	$3.01 < \chi^2/df < 5.00$	2.12
RMSEA	RMSEA < .05	.05 < RMSEA < .10	.061
SRMR	SRMR < .05	.05 < SRMR < .10	.067
GFI	≥ 0.95	.90 < GFI < .95	.90
AGFI	≥ 0.95	.85 < AGFI < .90	.95
NFI	≥ 0.95	.90 < NFI < .95	.95
CFI	≥ 0.97	.95 < CFI < .97	.97
IFI	≥ 0.95	.90 < IFI < .95	.97

LISREL programının önerdiği kabul edilebilir modifikasyonlar sonrasında DFA sonucu elde edilen Ki-kare (X^2) 389,65 ve serbestlik derecesi de (sd) 182 olarak bulunmuştur. Model istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < 0.01$). Ölçeğin Tablo 4'deki RMSEA değeri (0.061) ve diğer tüm uyum ölçütlerinin (SRMR, GFI, AGFI, NFI, CFI, IFI) mükemmel ya da kabul edilebilir uyum değerleri aralığında olduğu görülmektedir (Kline, 2005; Tabachnick ve Fidell, 2007). Tüm ölçütler dikkate alındığında, AFA sonucu elde edilen dört faktörlü yapının DFA sonucu doğrulandığı söylenebilir.

3.3. İngilizce Mobil Öğrenme Tutum Ölçeğinin Güvenirliğine İlişkin Bulgular

Güvenirlik, bir ölçme aracında yer alan maddelerin birbiri ile olan tutarlılığını ifade eder (Kalaycı, 2010). Bir ölçme aracının güvenilirliğini belirlemeye yönelik farklı istatistiksel teknikler vardır. Bunlar iç tutarlılık güvenirligi, test-yeniden test güvenirligi, paralel formlar güvenirligi ve gözlemciler arası güvenirliktir (Şencan, 2005). Bu çalışmada güvenirlilik iç tutarlılık güvenirligi ile Cronbach's Alfa katsayısı hesaplanarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda elde edilen sonuçlara Tablo 6'da yer verilmiştir.

Tablo 6. Faktörlere ve Ölçeğin Bütününe İlişkin Güvenirlik Sonuçları

	1.Faktör Algılanan Faydalılık	2.Faktör Davranış	3.Faktör Algılanan Kontrol	4.Faktör Etkililik	Ölçeğin Bütünü
Madde Sayısı	9	5	4	3	21
Cronbach's Alpha	.88	.78	.73	.70	.90

Ölçeğin toplam puanları ile 4 alt faktöründe yer alan maddelerin madde puanları (Tablo 4) arasındaki madde toplam korelasyon değerlerinin (Tablo 3) yorumlanmasında sınır değer olarak 0.30 kabul edilmiştir. Genel olarak madde toplam korelasyonu 0.30 ve daha yüksek olan maddelerin, benzer davranışları örneklediği ve ölçeğin iç tutarlılığının yüksek olduğu söylenebilir (Büyüköztürk, 2007). Tablo 3'e dikkat edilirse ölçekte yer alan tüm maddelerin madde toplam korelasyon değerlerinin 0.30'dan yüksek olduğu görülmektedir.

4. Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmanın amacı Liu'nun (2017) İngilizce Mobil Öğrenme Tutum Ölçeğini Türkçe'ye uyarlamaktır. Bu kapsamda öncelikle ölçek Türkçe'ye çevrilmiş sonrasında da İngilizce mobil öğrenme deneyimine sahip 309 lisans öğrencisinden oluşan çalışma grubuna uygulanarak ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik analizleri çalışmaları yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda İngilizce Mobil Öğrenme Tutum Ölçeğinin Türkçe formunun özgün ölçek gibi yine dört faktörlü bir yapıda olduğu tespit edilmiştir. Bu faktörler; 'algılanan faydalılık', 'davranış', 'algılanan kontrol' ve 'etkililik' olarak isimlendirilmiştir. Algılanan faydalılık faktörü, 9 madde içermektedir ve varyansın %22,9'unu açıklamaktadır. Ayrıca bu faktörün güvenilirlik katsayısı $\alpha = .88$ olarak hesaplanmıştır. 5 Madde içeren ve güvenilirlik katsayısı $\alpha = .78$ olan davranış faktörü ise varyansın %14,3'ünü açıklamaktadır. Algılanan kontrol faktörü

incelendiğinde, bu faktörün 4 maddeden oluştuğu, varyansın %10,5'ini açıkladığı ve güvenilirlik katsayısının $\alpha = 0.73$ olduğu görülmektedir. Son olarak üç madde içeren etkililik faktörü, varyansın %9,2'sini açıklamakta olup güvenilirlik katsayısı $\alpha = .70$ 'dir. Dört faktörün varyansa yapmış olduğu katkı 56,5 hesaplanmış olup ölçeğin geneli için güvenilirlik katsayısı $\alpha = .90$ olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre oluşturulan faktör yapısı toplam değişken varyansının %50'sinden fazlasını açıkladığı için temsil yeteneğinin iyi (Yaşlıoğlu, 2017) ve oldukça güvenilir olduğu ifade edilebilir (Can, 2014). Araştırmada AFA ile elde edilen faktör yapısının değerlendirilmesi amacıyla DFA gerçekleştirilmiştir. DFA sonucundaki uyum indeksleri ($\chi^2/df = 2.12$, RMSEA= 0.061, SRMR= 0.067, GFI=0.90, AGFI=0.95, CFI=0.97, NFI=0.97, IFI=0.97) bütünüyle değerlendirildiğinde ortaya konulan yapının dört faktörlü yapıyı doğruladığı söylenebilir (Tabachnick ve Fidell, 2007).

Bu araştırma kapsamında Türkçe'ye uyarlanan İngilizce Mobil Öğrenme Tutum Ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu ve ülkemizde gerçekleştirilecek çeşitli çalışmalarda kullanılmak üzere alanyazına kazandırıldığı ifade edilebilir. Bu ölçek hem tarama çalışmalarında öğrenenlerde var olan mobil öğrenme tutumunu belirlemek hem de deneysel araştırmalarda öğrenenlerin mobil öğrenme tutumlarındaki değişimleri gözlemlemek için kullanılabilir. Ayrıca karma yöntem araştırmalarında nicel veri toplamak amacıyla da kullanılabilir.

Kaynakça

- Anderson, J., Franklin, T., Yinger, N., Sun, Y., & Geist, E. (2013). Going mobile: Lessons learned from introducing tablet PCs into the business classroom. In: *The Clute Institute International Academic Conference*, USA.
- Büyüköztürk, Ş. (2007). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Can, A. (2014). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Chan, A., & Lee, M. (2005). *An Mp3 a day keeps the worries away: Exploring the use of podcasting to address reconceptions and alleviate pre-class anxiety amongst undergraduate information technology students*. In: Student Experience Conference, Charles Sturt University, Goog Practice in Practice.
- Ciampa, K. (2014). Learning in a mobile age: An investigation of student motivation. *Journal of Computer Assisted Learning*, 30(1), 82-96.
- Clark, R. C., & Mayer, R. E. (2016). *E-learning and the science of instruction: Proven guidelines for consumers and designers of multimedia learning*. San Francisco, CA, US: Pfeiffer/John Wiley & Sons.
- Croop, F. J. (2008). *Student perceptions related to mobile learning in higher education*. Doctoral Dissertation. Arizona: Northcentral University.
- Çelik, A. (2013). M-Öğrenme tutum ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik analizleri. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 172-185.

- Demir, K., & Akpınar, E. (2016). Mobil öğrenmeye yönelik tutum ölçeği geliştirme çalışması. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 6(1), 59-79.
- Dörnyei, Z. (2001). *Motivational strategies in the language classroom*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fakeye, D. (2010). Students' personal variables as correlates of academic achievement in English as a second language in Nigeria. *Journal of Social Sciences*, 22(3), 205-211.
- Fetaji, B., & Fetaji, M. (2010). Software engineering mobile learning software solution using task based learning approach. *World Academy of Science, Engineering and Technology*, 54.
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS*. London: Sage Publications.
- Gardner, R. (1985). *Social psychology and second language learning. The role of attitudes and motivation*. London, England: Edward Arnold.
- Hsu, L. W., & Lee, S. N. (2011). Learning tourism English on mobile phones: How does it work?. *Journal of Hospitality Leisure Sport & Tourism Education*, 10(2), 85-94.
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kline, R. B. (2005). *Principles and practice of structural equations modeling*. New York: Guilford.
- Lightbown, P. M., & Spada, N. (2006). *How languages are learned?*. Oxford University Press: Oxford.
- Korkmaz, H. (2010). *The effectiveness of mobile assisted language learning as a supplementary material for English Language teaching coursebooks*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Bilkent Üniversitesi.
- Köse, U., Koç, D., & Yücesoy, S. A. (2013). An augmented reality based mobile software to support learning experiences in computer science courses. *Procedia Computer Science*, 25, 370-374.
- Lan, Y. F., & Hsieh, C. L. (2009). The design of a question solving mechanism to encourage students to participate in learning activities through handheld mobile devices. In: *Virtual Environments, Human-Computer Interfaces and Measurements Systems, 2009. VECIMS'09. IEEE International Conference on* (pp. 261-265). IEEE.
- Li, Q. (2008). *Mobile enhanced learning application model and practice*. Computer Society: International Conference on Computer Science and Software Engineering, 694-697.
- Liu, T. Y. (2017). Developing an English Mobile Learning Attitude Scale for adult learners. *Journal of Educational Technology Systems*, 45(3), 424-435.
- Lu, M. (2008). Effectiveness of vocabulary learning via mobile phone. *Journal of Computer Assisted Learning*, 24(6), 515-525.
- Martin, F., & Ertzberger, J. (2013). Here and now mobile learning: An experimental study on the use of mobile technology. *Computers & Education*, 68, 76-85.
- Mouza, C., & Barrett-Greenly, T. (2015). Bridging the app gap: An examination of a professional development initiative on mobile learning in urban schools. *Computers & Education*, 88, 1-14.
- Ozan, O. (2013). *Bağlantıcı mobil öğrenme ortamlarında yönlendirici destek*. Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Raua, P. L., Gaoa, Q., & Wub, L. M. (2008). Using mobile communication technology in high school education: motivation, pressure, and learning performance. *Computers & Education*, 50(1), 1-22.
- Saraç, A. (2014). *Yeni bir eğitim platformu olarak mobil öğrenme ortamları için uygulama geliştirmenin önemi ve öğretim teknolojü adaylarının alguları üzerine bir araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Sarıçoban, A., & Özturan, T. (2013). Vocabulary learning on move: An investigation of mobile assisted vocabulary learning effect over students' success and attitude. *Ekev Akademi Dergisi*, 17, 213-224.
- Sharples, M. (2000). The design of personal mobile technologies for lifelong. *Computers & Education*, 34, 177-193.
- Sung, E., & Mayer, R. E. (2013). Online multimedia learning with mobile devices and desktop computers: An experimental test of Clark's methods-not-media hypothesis. *Computers in Human Behavior*, 29(3), 639-647.
- Sur, E. (2011). *Mobil öğrenme ve web destekli öğrenme yöntemlerinin karşılaştırılması (Sinop Üniversitesi Gerze Meslek Yüksekokulu'nda bir uygulama)*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenilirlik ve geçerlilik*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics*. Boston: Allyn and Bacon.
- Tavşancıl, E. (2014). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Wyne, M. F. (2015). Merging mobile learning into traditional education, 2013-2016. In: *The International Conference on E-Learning in the Workplace*, New York.
- Yang, S. H. (2012). Exploring college students' attitudes and self-efficacy of mobile learning. *Turkish Online Journal of Educational Technology-TOJET*, 11(4), 148-154.
- Yaşlıoğlu, M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46(Özel Sayı), 74-85.
- Yılmaz, M. B. (2010). İlköğretim 6., & 7. Sınıf öğrencilerinin bilgisayara yönelik bağımlılık gösterme eğilimlerinin farklı değişkenlere göre incelenmesi. *Eğitim Teknolojileri Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-16.

Ekler**Ek 1. İngilizce Mobil Öğrenme Tutum Ölçeği**

-
- 1-İngilizce öğrenimi için mobil araçların kullanılması daha fazla fikre ulaşmamda bana yardımcı olabilir.
  - 2-İngilizce öğrenimi için mobil cihazların kullanılması, İngilizce öğrenmem için yararlıdır.
  - 3-İngilizce öğrenmek için mobil cihazların kullanılması öğrenme materyalinin net bir şekilde sunulmasını sağlar.
  - 4-İngilizce öğrenmek için mobil cihazların kullanılması öğrenme motivasyonumu artırabilir.
  - 5-İngilizce öğrenimi için mobil cihazların kullanılması bana öğrenmenin başka bir yolunu sunar.
  - 6-İngilizce öğrenimi için mobil cihazların kullanımı daha ilginç ve yaratıcı bir iş yapmamı sağlar.
  - 7-İngilizce öğrenmek için mobil cihazların kullanımı yaşam boyu öğrenmeye büyük katkıda bulunur.
  - 8-İngilizce öğrenmek için mobil cihazların kullanılması, daha üretken çalışmayı mümkün kılar.
  - 9-İngilizce öğrenmek için mobil cihazların kullanılması okul çalışmalarımı etkili bir şekilde organize etmeme yardımcı olur.
  - 10-Düzeltemeyeceğim hatalar yapmaktan korktuğum için İngilizce öğrenirken mobil bir cihaz kullanmaya çekinirim.
  - 11-İngilizce öğrenmek için mobil cihazları kullanmaktan korkmam.
  - 12-Mobil cihaz kullanma fırsatı verilirse, bir şekilde ona zarar verebileceğimden korkarım.
  - 13-Bir mobil cihazı nasıl kullanacağımı kendim öğrenebilirim.
  - 14-İngilizce öğrenmek için mobil cihazlar kullandığım zaman kontrol tam olarak bende olur.
  - 15-Yeni uygulamalar veya yazılımlar kullanmak gibi yeni mobil öğrenme becerilerini öğrenme konusunda kendime güvenirim.
  - 16-Bir mobil cihaz aracılığıyla İngilizce öğrenmek için İnterneti kullanabilme konusunda kendime güvenirim.
  - 17-Ders dışında öğrenmeyi genişletmek için mobil cihazlar kullanırım.
  - 18-E-posta gibi başkalarıyla işbirliği yapmak veya iletişim kurmak için ders dışında mobil cihazları kullanırım.
  - 19-Farklı öğrenme materyalleri toplamak için mobil cihazları kullanırım.
  - 20-Whatsapp veya Line ile grup tartışmalarına katılmak için mobil cihazları kullanırım.
  - 21-İlgilendiğim konularda İngilizce öğrenmek için mobil cihazlar kullanırım.
-

Araştırma Makalesi • Research Article

Bir Metafor Çalışması: Öğrencilerin Rehberlik Servisine İlişkin Algıları *

A Metaphor Study: Students' Perceptions Related to the Guidance Service

Eşref Nas ^{a,**}

^a Rehber Öğretmen, Diyarbakır İl Millî Eğitim Müdürlüğü, 21010, Diyarbakır/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-4524-9534

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 21 Mayıs 2018
Düzeltilme tarihi: 10 Temmuz 2018
Kabul tarihi: 02 Ağustos 2018

Anahtar Kelimeler:

Metafor
Öğrenci
Rehberlik Servisi

ARTICLE INFO

Article history:

Received May 21, 2018
Received in revised form July 10, 2018
Accepted August 2, 2018

Keywords:

Metaphor
Student
Guidance Service

ÖZ

Bu çalışmada, öğrencilerin rehberlik servisine ilişkin algılarının metafor yöntemi ile incelenmesi amaçlanmıştır. Nitel desende gerçekleştirilen çalışmada 89 lise öğrencisi yer almıştır. Öğrencilerin Rehberlik Servisine İlişkin Algılarını İnceleme Formu kullanılarak toplanan veriler, içerik analiziyle analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, öğrencilerin rehberlik servisine ilişkin algıları pozitif ve negatif olmak üzere iki ana temada toplanmıştır. Pozitif ana temasının altında; rehberlik servisinin öğrenci sorunlarına çözüm üretmede, öğrencilere psikolojik destek sağlamada ve yol göstermede yardımcı olduğu belirlenmiştir. Ayrıca rehberlik servisinin öğrencilere danışmanlık hizmetini sunduğu ve bilgi verme işlevini yerine getirdiği saptanmıştır. Negatif ana temasının altında ise; bazı öğrencilerin rehberlik servisine karşı olumsuz bir algıya sahip oldukları, rehberlik servisinin bazen okul idaresi ile benzer bir tutum sergilediği ve bazen de öğrencilere karşı kayıtsız-ılgısız kaldığı belirlenmiştir.

ABSTRACT

This study aims to examine the perceptions of the students about the guidance service through the metaphor method. Participants of this qualitative study were 89 high school students. The data obtained through Examination Form of Students' Perceptions Related to Guidance Service in the study were analyzed by content analysis. Based on data analysis, students' perceptions related to guidance service were divided in two main themes as positive and negative. Under the positive main theme; it was emphasized that the guidance service was helpful in providing solutions to students' problems, psychological support and guidance to them. Also, it was determined that the guidance service provided the necessary counseling services to the students and fulfilled the function of providing information. On the other hand, under the negative main theme; it has been determined that some students had a negative perception related to guidance service and guidance service sometimes had a similar attitude with school administration. Lastly, it was found that guidance service sometimes remain negligent to the students.

1. Giriş

Geleneksel eğitim anlayışının hâkim olduğu yıllarda ve okul kavramının ortaya çıkmadığı dönemlerde eğitime ilişkin faaliyetler, aile kurumu tarafından yürütülüyordu. Toplumların gelişmesi ve bireye verilen önemin artması sonucu okul kurumu ortaya çıkarıldı ve uzun yıllar boyunca okullarda sadece öğretim hizmetleri gerçekleştirildi (Bakırçioğlu, 2005). Ancak modern dönemde yaşanan sosyo-kültürel, ekonomik ve teknolojik değişimler, bilim alanındaki yeni gelişmeler ve buluşlar, özellikle de demokratik düşünceler, insan haklarındaki gelişmeler okuldan ve eğitim sürecinden beklentilerin artmasına neden

oldu (Yeşilyaprak, 2006). Bu durumun sonucu olarak geleneksel eğitim anlayışından çağdaş eğitim anlayışına doğru hızlı bir mesafe kat edildi. Çağdaş eğitim sisteminin okullarda etkin olması da, okulların öğretim hizmetleriyle birlikte yönetim ve öğrenci kişilik hizmetlerini sağlamalarına zemin hazırladı (Tan, 2000).

Günümüz okul yapılarına bakıldığında, yapılan çalışmaların başında öğretim hizmetinin geldiği anlaşılmaktadır. Öğretim hizmeti, genel olarak öğretmen tarafından veya öğretmenin yerini alabilecek herhangi bir araçla sağlanan ve öğrenme olayının belli amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilmesine yönelik yapılan çalışmaların tamamı olarak geçmektedir

* Bu çalışma, 9-11 Mart 2018 tarihlerinde Mardin'de düzenlenen İKSAD I. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

** Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: dalcicek21@hotmail.com

(Yılmaz ve Üre, 1997). Yönetim hizmeti, okul yöneticileri tarafından sağlanan ve öğretim hizmetinin en iyi seviyede gerçekleşmesi için sahip olunan kaynakların ve olanakların en verimli şekilde kullanılmasıdır (Erdoğan, 2006). Öğrenci kişilik hizmetleri ise, öğretim ve yönetim hizmetleriyle birleşmiş ayrı bir hizmet alanıdır (Koçak, 2007). Bu hizmet, öğrencilerin öğretim faaliyetlerinden en etkili şekilde faydalanabilmeleri ve kendilerini her açıdan geliştirebilmeleri için uygun imkân sağlamaya yönelik sunulan hizmetlerin tümü şeklinde tanımlanmaktadır (Yeşilyaprak, 2006). Öğrenci kişilik hizmetleri içinde öğrencilerin barınma, beslenme, sağlık, serbest zamanları değerlendirme gibi gereksinimlerini giderecek yardımlar yanında, onların gizilgüçlerini geliştirme, yetenek ve ilgilerine uygun okul ve meslek seçme, insanlarla daha iyi ilişkiler kurabilme gibi kişilik gelişimlerini kolaylaştırmak ve uyum sorunlarını çözmek için onlara yapılacak yardımlar yer almaktadır (Kuzgun, 2011). Ayrıca öğrenci kişilik hizmetleri kapsamında, öğrencinin eğitim ortamını geliştirmek, ona gerekli olanakları sunmak ve onun bir bütün olarak gelişmesini sağlamak amacıyla birçok hizmetin yürütüldüğü belirtilmektedir (Özguven, 2007). Diğer bir ifadeyle, öğrenci kişilik hizmetleri çerçevesinde sağlık, sosyal yardım, rehberlik, özel yetiştirme, sosyal ve kültürel hizmetler sunulmaktadır (Yeşilyaprak, 2006).

Bugünkü okul kurumu bünyesinde sağlanan öğrenci kişilik hizmetleri içerisinde sunulan önemli bir hizmet türü de rehberlik hizmetidir. Rehberlik, bireyin sağlıklı bir biçimde gelişebilmesi, istenilen davranış ve uyumu gösterebilmesi için gerekli yorum, planlama ve karar verabilmesine yarayacak bilgi ve beceriyi kazanabilmesi yolunda yapılan ve uzmanlar tarafından sunulan yardım etme sürecidir (Vural, 2004). Diğer bir ifadeyle rehberlik, öğrencinin kendini anlaması, problemlerini çözmesi, gerçekçi kararlar alması, kapasitesini en uygun düzeyde geliştirmesi, çevresine dengeli ve sağlıklı bir biçimde uyum sağlaması ve böylece kendini gerçekleştirme için uzmanlar tarafından sunulan psikolojik yardımlardır (Kepçeoğlu, 2004). Başka bir tanıma göre ise rehberlik, öğrencinin kendini anlaması, çevresindeki olanakları tanıması ve doğru kararlar vererek özünü gerçekleştirebilmesi için yapılan sistematik ve profesyonel yardım sürecidir (Kuzgun, 2011).

Öğrenci kişilik hizmetleri kapsamında sunulan rehberlik hizmetlerinin amacı, öğrencinin kendini tanımasına, anlamasına ve problemlerini çözmesine yardım etmektir. Rehberlik hizmetleri, öğrencinin sahip olduğu görünür ya da gizil tüm potansiyellerini en üst düzeyde geliştirmesini amaçlamaktadır (Girgin, 2012). Bu amaçların daha iyi sağlanması, belirlenen hedeflerin daha hızlı gerçekleşmesi ve yapılan hizmetlerin daha iyi anlaşılması için rehberlik hizmetleri belli başlıklar altında sınıflandırılmaktadır. Yapılan bir sınıflandırmaya göre rehberlik hizmetleri beş ana başlıkta toplanmaktadır. Bunlar; temel işlevlerine göre, problem alanlarına göre, hizmet alanlarına göre ve eğitim kademesine göre rehberliktir (Şirin, 2004; Tan, 2000; Yılmaz ve Üre, 1997; Yurtal, 2012). Diğer bir sınıflandırmaya göre, doğrudan öğrenciye sunulan ve dolaylı yoldan öğrenciye sağlanan iki tür hizmet başlığı mevcuttur. Doğrudan hizmetler kapsamında, öğrenciyi tanıma, bilgi toplama ve bilgilendirme, yöneltme ve yerleştirme, psikolojik danışma, oryantasyon ve izleme hizmetleri yer almaktadır. Dolaylı hizmet çerçevesinde ise, okul rehberlik

programının hazırlanması, konsültasyon, velilere yönelik hizmetler, araştırma ve değerlendirme, çevre ile ilişkiler ve sevk hizmetleri gibi hizmetler sağlanmaktadır (Gülsar, 2008; Güven, 2012; Kemertaş ve Otrar, 2004; Yayıcı, 2010).

Türkiye'deki okullarda rehberlik hizmetlerinin sunulması ve okul kurumu bünyesinde rehberlik servisinin hizmete başlaması 1970 yılına rastlamaktadır (Kuzgun, 2011). Bu tarihten itibaren ortaöğretim kurumlarında rehberlik faaliyetlerinin başlandığı belirtilmektedir (Kepçeoğlu, 2004). Günümüzde geleneksel rehberlik anlayışı yerine çağdaş rehberlik anlayışının ön plana çıkmasıyla kademe türü fark etmeksizin, bütün eğitim kademelerinde rehberlik hizmetlerinin sağlanması önem kazanmıştır (Nazlı, 2005). Bununla birlikte, bugün Türkiye'deki üniversitelerin çoğunda Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü bulunmakta (ÖSYS, 2017) ve bu bölümden mezun olanlar, okul rehberlik servislerinde Rehber Öğretmen (Özguven, 2007) ya da Rehberlik Öğretmeni (MEB Rehberlik Hizmetleri Yönetmeliği [RHY], 2017) unvanıyla görev yapmaktadırlar. Rehberlik öğretmeni, eğitim kurumlarındaki rehberlik servisi ile Rehberlik ve Araştırma Merkezlerinde (RAM) rehberlik hizmetlerini yürüten personeldir (MEB RHY, 2017). Rehberlik servisinin okuldaki öğretim ve yönetim hizmetlerinin en iyi şekilde yürütülmesi için gerekli bir bileşen olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum da, serviste görev yapan rehber öğretmenin okul yöneticileri ile öğretmenler açısından önemli olduğunu göstermektedir.

Alan yazın incelendiğinde, gerek yurt içinde gerekse yurt dışında rehberlik servislerinde görev yapan rehber öğretmen ve rehberlik hizmetleri ile ilgili birçok çalışmanın yapıldığı görülmektedir (Crowe, 2014; Gündüz, İnandı ve Tunç, 2014; Kalın, 1999; Karaer, 2010; Kaya, Bölükbaşı Macit ve Siyez, 2012; Nas-Dalçıçek, Sak ve Şahin-Sak, 2017; Sak, Şahin Sak ve Nas, 2017; Taşkaya ve Kurt, 2010; Yankın, 2009). Yapılan bazı çalışmalarda, rehber öğretmenlerin rol, görev ve yeterlilikleri ele alınmıştır (Akın, 2007; Bıçak, 2006; Gür, 2010; Hamidi ve Bagherzadeh, 2010; Lam ve Hui, 2010; Karakuş, 2008; Kılıç, 2010; Korkut Owen ve Owen, 2008). Bazı çalışmalarda ise, rehber öğretmenler tarafından sunulan rehberlik faaliyetleri incelenmiştir (Akgün, 2010; Başaran, 2008; Camadan ve Sezgin, 2010; Güven, 2009; Hatunoğlu ve Hatunoğlu, 2006; Karataş ve Şahin Baltacı, 2013; Özabacı, Sakarya ve Doğan, 2008). Ayrıca, rehberlik servisinde beklentilerin ele alındığı (Selamet, 2015; Söker, 2007) ve rehberlik programlarının incelendiği (Bardakçı, 2011; Eşen, 2009; Johnson, Nelson ve Henriksen, 2011; Konca, 2007; Liston ve Geary, 2015; Uludağ Tüfekçi, 2010; Yazgünoğlu ve Demirel, 2012) anlaşılmaktadır. Birçok çalışmada rehber öğretmenlerin görüş ve algılarının çalışmalara konu edildiği (Aksoy ve Diken, 2009; Bakioğlu ve Gayık Asyalı, 2005; Horzum ve Ayas, 2013; Koçyiğit, 2015) görülmektedir. Söz konusu bu çalışmalarda farklı araştırma yöntem ve desenlerin kullanıldığı gözlenmektedir.

Rehberlik hizmetlerine ilişkin yapılan bazı çalışmalarda metafor yönteminin (Altın ve Camadan, 2013; Camadan ve Kahveci, 2013; Memduhoğlu ve Dalçıçek, 2016; Nas ve Sak, 2018; Ünal ve Ünal, 2010) kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte, metafor yönteminin kullanıldığı birçok çalışmada, öğretmenlerin okul kavramına (Aydoğdu, 2008; Saban, 2008a), öğretmen kavramına (Oğuz, 2009; Saban, 2006; Saban, 2004), bilgi kavramına (Saban, 2008b) ve öğrenci kavramına (Saban, 2009) ilişkin algılarının

incelendiği anlaşılmaktadır. Ancak eğitim sürecindeki tüm hizmetlerden etkilenen öğrencilerin rehber öğretmene veya rehberlik servisine ilişkin sahip oldukları algılar hakkında çok az çalışma yapıldığı belirlenmiştir (Ünal ve Ünal, 2010; Yalçın, Yılmaz ve Karakaya, 2017). Bu durum göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu alana ilişkin çalışmaların yapılması önemli ve gerekli olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda, öğrencilerin rehberlik servisi ile ilgili sahip oldukları algının incelenmesinin alandaki mevcut durumu betimlemek açısından önemli görülmektedir.

Bu çalışmada öğrencilerin rehberlik servisine ilişkin algılarını incelemek amacıyla metafor yöntemi kullanılmıştır. Metafor sözcüğü, Yunanca meta (değişmek) ve pherein (aktarmak) kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşan metapherein kavramına dayanmaktadır (Levine, 2005). Metafor (mecaz), sosyal bir gerçeği aktarmada, söz ve kavramları gerçek anlamları dışında, benzetmelerden yararlanılarak kullanılan bir araçtır. Metafor yöntemi ise, insanların duygu ve düşüncelerini birbirine aktarmada kullandıkları bir yöntemdir (Balcı, 2008 akt: Memduhoğlu ve Mazlum, 2014). Metafor yönteminin iki amaçla kullanıldığı belirtilmektedir. Birinci amaç, betimlemedir; bu amaçla kullanıldığında bir durum, olay ya da olgu var olduğu şekliyle betimlenmekte ve resmedilmektedir. İkinci amaç ise, bir süreci hızlandırma veya iyileştirme amacıdır; bu amaç kapsamında kullanıldığında elde edilen metaforlar bir değişim aracı olarak görülmektedir (Morgan, 1986 akt: Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Bu çalışmanın amacı, öğrencilerin rehberlik servisine ilişkin algılarını ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

- (i) Öğrenciler, rehberlik servisi kavramına ilişkin sahip oldukları algıları hangi metaforlar aracılığıyla açıklamaktadır?
- (ii) Öğrencilerin sahip oldukları metaforlar, ortak özellikleri bakımından hangi temalar altında toplanmaktadır?

2. Yöntem

Bu bölümde; çalışmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama aracı, verilerin toplanması, verilerin analizi ve verilerin geçerliği ve güvenliği hakkında bilgiler yer almaktadır.

2.1. Çalışmanın Modeli

Bu çalışma, nitel araştırma yaklaşımında tasarlanmıştır. Çalışmada, nitel veri toplama yöntemlerinden biri olan metafor yöntemi kullanılmıştır., &riler elde edildikten sonra betimleme amacıyla analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, öğrencilerin rehberlik servisine ilişkin sahip oldukları metaforlara ulaşılmış ve bu metaforlarla ilgili temalar oluşturulmuştur.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu belirlenirken amaçsal örnekleme türlerinden biri olan tipik durum örnekleme kullanılmıştır. Tipik durum örnekleme, araştırma problemi kapsamında evrende var olan çok sayıda durumdan tipik olan bir durumun, bir örneğin belirlenmesi ve bu durum/örnek üzerinden verilerin toplanması olarak bilinmektedir (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün,

Karadeniz ve Demirel, 2014). Tipik durum örnekleme kullanılırken genellikle çalışma konusu hakkında belli bir izlenime sahip kişilerden yararlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle araştırma konusuna ilişkin bilgi sahibi bireyler veya kurumlardan yardım alınabilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu amaçla, bu çalışmada, konu ile ilgili belli bir algıya sahip oldukları düşünülen bireylere başvurulmuştur. Dolayısıyla, okul rehberlik servisine ilişkin algı ve izlenimleri olan lise öğrencileri çalışma kapsamına alınmıştır.

Araştırmanın çalışma grubunda, Diyarbakır il merkezindeki bir lisede öğrenim gören öğrenciler yer almaktadır. Çalışma grubu, 50'si (%56) kız ve 39'u (%44) erkek olmak üzere toplam 89 öğrenciden oluşmaktadır.

2.3. Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak Öğrencilerin Rehberlik Servisine İlişkin Algılarını İnceleme Formu kullanılmıştır. Araştırmacı tarafından hazırlanan bu formun hazırlık aşamasında, metafor cümlesi ve rehber öğretmenlerin demografik özellikleri ile ilgili bilgiler yer almıştır. İkinci aşamada, uzman görüşüne başvurulmuş ve form üzerinde gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Son aşamada ise, öğrencilerin cinsiyet, sınıf ve yaş gibi kişisel bilgilerini ve "Rehberlik servisi.....benzer. Çünkü;....." şeklindeki metafor cümlesini içeren bir form elde edilmiştir.

2.4. Verilerin Toplanması

Araştırma formu hazırlandıktan sonra, veri toplama sürecine başlanmıştır., &rileri elde etmek amacıyla hazırlanan form, araştırmacı tarafından öğrencilere elden teslim edilmiştir. Çalışma konusu ve amacı hakkında öğrencilere gerekli bilgi verildikten sonra formu doldurmaları istenmiştir. Doldurulan formlar, yine araştırmacı tarafından toplanmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Çalışma kapsamında elde edilen veriler, içerik analizi yoluyla incelenmiştir. İçerik analizinde, birbirine benzeyen veriler belirli kodlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirilmektedir ve bunlar okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenlenerek yorumlanmaktadır. Genel olarak içerik analizi dört aşamada gerçekleşmektedir: (1) verilerin kodlanması, (2) temaların bulunması, (3) kodların ve temaların düzenlenmesi, (4) bulguların tanımlanması ve yorumlanması (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Bu çalışmada, veri analiz süreci dört aşamada gerçekleşmiştir. Birinci aşamada, ham verilerin çalışma konusuna ve amacına uygun olması için ayıklama işlemi yapılmıştır. İkinci aşamada, veriler kodlanmıştır. Üçüncü aşamada, verilere ilişkin farklı alt temalar oluşturulmuştur. Dördüncü aşamada ise, alt temalar farklı temalar altında bir araya getirilmiştir.

Ayıklama aşamasında, çalışma konusu ve amacı dışında kalan, küfür ve hakaret içeren ya da metafor kullanılmayan formların çıkarılmasına karar verilmiştir. Örneğin; "Rehberlik servisi iyidir benzer. Çünkü bizi hiç anlıyor." şeklinde doldurulmuş bir form, metafor kullanılmadığı gerekçesiyle çalışmadan çıkarılmıştır. Bu forma benzer, metafor kullanılmayan veya hakaret içeren 11 form tespit

edilmiş ve çalışma kapsamına alınmamıştır. Geriye kalan 89 form çalışma kapsamında değerlendirilmiştir. Analiz sürecinin ikinci aşamasında, kodlama işlemi yapılmıştır. Bu aşamanın sonucunda, metaforların bir sütunda, metaforlara ilişkin açıklamaların başka bir sütunda yer aldığı bir tablo elde edilmiştir. Üçüncü aşamada, alt temalar oluşturulmuştur. Alt temalar oluşturulurken öğrenci ile rehberlik servisi arasındaki ilişkiye bakılmış, rehberlik servisi tarafından öğrenciye yönelik gerçekleştirilen faaliyetler göz önünde bulundurulmuş, rehberlik hizmetlerinde önemli görülen kavramlar dikkate alınmıştır. Ayrıca kullanılan metaforların sıklık derecesi ve yapılan açıklamaların benzerlik durumları da alt temaların oluşturulmasında etkili olmuştur., &ri analizinin son aşamasında ise, öğrencilerin rehberlik servisine ilişkin sahip oldukları algılar, iki ana temada düzenlenmiştir: pozitif algı – negatif algı. Pozitif algı teması, öğrenciler tarafından rehberlik servisinin önemli ve gerekli olduğunu gösteren temadır. Negatif algı teması ise, öğrenciler açısından rehberlik servisinin olumsuz bir algı oluşturduğu temadır. Söz konusu temalara ilişkin aşağıda birer örnek verilmiştir.

Pozitif algı örneği: “Rehberlik servisi dosta benzer. Çünkü bütün sorunlarımı dinliyor.”

Negatif algı örneği: “Rehberlik servisi suç-ceza mahkemesine benzer. Çünkü rehberliğe gitmek tüm öğrencilerin korkulu rüyasıdır.”

2.6. Verilerin Geçerliliği ve Güvenirliği

Bu çalışma, nitel desende gerçekleşmiştir. Nitel yaklaşımda, çalışmanın tasarımı ve verileri farklı olduğu için geçerlik ve güvenilirlik sürecinde de farklı ölçütler kullanılmaktadır (Büyüköztürk vd., 2014)., &rilerin güvenilirliğini sağlamada, nicel araştırma için kabul edilen bazı etkenler nitel araştırma için söz konusu olmamaktadır. Ayrıca nitel araştırma açısından, gerçeklerin bireylere ve içinde bulunulan ortama göre sürekli bir değişme içinde olduğu ve araştırmanın benzer gruplarda tekrarlanmasının aynı sonuçlara ulaşmayı

mümkün kılmadığı belirtilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Nitel araştırmalarda güvenirliliği artırmak için araştırmanın her bir aşamasının ve izlenen yolun araştırmacı tarafından detaylı olarak tanımlanması yapılmaktadır (Büyüköztürk vd., 2014). Bu çalışmada da araştırma sürecinin her bir aşaması detaylı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte, nitel araştırmalarda, araştırma verilerinin iki farklı kişi tarafından incelenmesinin çalışmanın geçerliliğini artırabileceği belirtilmektedir (Büyüköztürk vd., 2014). Bu bağlamda, bu çalışmanın verileri de iki alan uzmanı tarafından ayrı ayrı analiz edilmiş ve yapılan analizler sonucunda oluşan ortak görüş doğrultusunda analiz süreci sonlandırılmıştır.

3. Bulgular

Çalışma kapsamında elde edilen veriler analiz edilmiş ve analiz sonucu ortaya çıkan bulgular iki başlık altında ele alınmıştır: (i) Öğrencilerin kullandıkları metaforlar, (ii) Metaforlara ilişkin tema ve alt temalar.

3.1. Kullanılan Metaforlar

Çalışma grubunda yer alan öğrencilerin kullandıkları metaforlar, alfabetik sıraya göre dizilmiş ve hangi metaforun ne kadar sıklıkta kullanıldığı söz konusu metaforun karşısına yazılmıştır.

Tablo 1 incelendiğinde, öğrenciler tarafından en fazla kullanılan metaforun psikolog (16) olduğu, bu metafordan sonra aile (8), kitap (5), arkadaş (4) ve danışman (3) metaforlarının ikiden fazla kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca bazı metaforların (cevap anahtarı, doktor, dost, fener, müdür yardımcısı, kötü gün dostu, ilaç, günlük, kötü bir psikolog) ikişer defa kullanıldığı anlaşılmaktadır. Diğer metaforların ise sadece bir defa kullanıldığı ve çalışmanın tamamında toplam 89 metafora ulaşıldığı gözlenmektedir.

Tablo 1. Öğrencilerin Rehberlik Servisine İlişkin Kullandıkları Metaforlar

Metafor	f	Metafor	f	Metafor	f
Aile	8	Dert dinleyen insan	1	Müdür yardımcısı	2
Akıllı tahta	1	Destekçi	1	Nehir	1
Ampul	1	Doktor	2	Oyuncak ayı	1
Anne	1	Dost	2	Polis karakolu	1
Anne-baba	1	Fener	2	Problem	1
Ansiklopedi	1	Gazete	1	Psikolog	16
Arı	1	Güçlü bir ağaç	1	Pusula	1
Arkadaş	4	Günlük	2	Sır kutusu	1
Ayaklı gazete	1	Heykel	1	Sözlük	1
Ayna	1	İlaç	2	Stres topu	1
Boş	1	Kaktüs	1	Suç-ceza mahkemesi	1
Boş yer	1	Kitap	5	Tükenmez kalem	1
Cevap anahtarı	2	Köfte	1	Vaiz	1
Çiçek	1	Kötü bir psikolog	2	Yardımlaşma	1
Çözüm	1	Kötü gün dostu	2	Yardımsever	1
Danışman	3	Mahkeme	1		
Danışmanlık	1	Manevi hastane	1		

3.2. Metaforlara İlişkin Temalar ve Alt temalar

Veri analizi sürecinde elde edilen metaforlar ve metaforlar bağlamında yapılan açıklamalar, çalışmanın amacı

doğrultusunda incelenmiştir. Bu durum sonucunda, metaforlar farklı alt temalara ayrılmıştır. Alt temalar oluşturulurken, öğrenciler tarafından rehberlik servisinin hangi hizmet alanı üzerinden algılandığı dikkate alınmıştır.

Ayrıca rehber öğretmen ve öğrenci arasındaki iletişim ve ilişkinin boyutu göz önünde bulundurulmuştur. Diğer tarafta ise, alt temalar halinde oluşturulan metaforlar iki temada toplanmıştır: pozitif algı ve negatif algı. Bu durumda, pozitif algı teması altında yedi alt tema; negatif algı teması kapsamında ise iki alt tema ortaya çıkmıştır. Aşağıda her iki tema bünyesinde oluşan alt temalar sunulmuş ve alt temalarla ilgili frekanslar, kullanılan metaforlar ve katılımcıların verdikleri cevaplardan örnekler yer verilmiştir.

3.2.1. Pozitif Algı Temasına Ait Alt Temalar

Rehberlik servisinin öğrenciler tarafından olumlu bir şekilde algılandığı durumlar, yedi alt temada ele alınmıştır.

- *Tema 1: Öğrenci Sorunlarına Sözüm Üreten (Frekans: 31)*

Kullanılan metaforlar: Psikolog (9), aile (8), ilaç (2), çözüm, kötü gün dostu, akıllı tahta, polis karakolu, dost, destekçi, dert dinleyen insan, ampul, danışman, köfte, güçlü bir ağaç, doktor.

Bu alt temada psikolog ve aile metaforlarının daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Bu durum, rehber öğretmenin çoğunlukla bir psikolog ve aile gibi öğrencilerle ilgilendiğini göstermektedir. Metaforlara ilişkin yapılan açıklamalara göre, okul rehberlik servisi, öğrencilerin kişisel, ailevi ve sosyal ilişkileri ile ilgili sorunlarıyla ilgilenmektedir. Öğrencilerin problemlerini çözme sürecinde rehberlik servisinin aktif rol aldığı anlaşılmaktadır. Bu durumla ilgili öğrencilerin cevaplarında yer alan örnek metafor cümleleri aşağıya alınmıştır.

“Rehberlik servisi psikoloğa benzer. Çünkü bizim sorunlarımızı çözmemize yardım eder.”

“Rehberlik servisi psikoloğa benzer. Çünkü tüm sorunlarımı oradaki hocalarımla çözüyorum.”

“Rehberlik servisi aileye benzer. Çünkü sorunları onlarla çözeriz.”

“Rehberlik servisi ilaca benzer. Çünkü sıkıntılarımıza çare bulur.”

- *Tema 2: Öğrenciye Yardım Eden (Frekans: 8)*

Kullanılan metaforlar: Çiçek, yardımlaşma, arkadaş, anne-baba, psikolog, kötü gün dostu, yardımsever, kitap.

Rehberlik servisi, öğrencilerin eğitim, kişisel gelişim, öğrenme ve benzeri konulardaki ihtiyaçlarını gidermede önemli rol oynamaktadır. Öğrencilerin açıklamalarına bakıldığında, gerek bireysel durumda gerekse grup ilişkilerinde ortaya çıkan gereksinimlerin karşılanması için rehber öğretmenler tarafından hizmetlerin sunulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca yardımsever ve yardımlaşma metaforlarının kullanılması, rehber öğretmenin yardımsever rolünü göstermektedir ve bu durum da öğrenciler açısından önemli ve anlamlı görülmektedir. Rehberlik servisinin öğrenciye yardım eden boyutuyla alakalı şu metafor cümleleri örnek olarak verilebilir:

“Rehberlik servisi arkadaşına benzer. Çünkü ihtiyacımız olduğunda bize yardım eder.”

“Rehberlik servisi anne-babaya benzer. Çünkü onlar bize yardım ediyor.”

“Rehberlik servisi çiçeğe benzer. Çünkü ona konan her arı faydalanır.”

- *Tema 3: Öğrenciye Psikolojik Destek Sağlayan (Frekans: 6)*

Kullanılan metaforlar: Psikolog (4), manevi hastane, doktor.

Çalışmaya katılan öğrencilere göre, rehberlik servisi aynı zamanda psikolojik destek sağlayan bir birimdir. Bir psikolog veya doktor rolünde hizmet sunduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, öğrencilerin ruh sağlığının iyileştirilmesi noktasında rehber öğretmenlerin psikolojik danışma hizmetini sunduklarını göstermektedir. Rehberlik servisinin bu durumuna ilişkin verilebilecek örnek metafor cümleleri şunlardır:

“Rehberlik servisi psikoloğa benzer. Çünkü insanların iyi-kötü her şeyleriyle ilgilenirler. Bize iyi sağlıklı bir yaşamın kapılarını açarlar. Psikolojimizin iyi bir düzeyde olmasını sağlarlar.”

“Rehberlik servisi manevi hastaneye benzer. Çünkü insanın psikolojisini düzeltir.”

“Rehberlik servisi doktora benzer. Çünkü senin ruhunu iyileştirir.”

- *Tema 4: Öğrenciye Yol Gösteren (Frekans: 6)*

Kullanılan metaforlar: Fener (2), nehir, arı, ayna, pusula.

Rehberliğin hizmet boyutlarından biri de bireye yol göstermedir. Öğrenciler tarafından kullanılan metaforlar, rehberliğin bu boyutunu yansıtmaktadır. Ayrıca öğrencilerin açıklamaları incelendiğinde, rehberlik servisinin öğrencilerin geleceğinin şekillenmesinde etkili bir faktör olduğu görülmektedir. Rehberlik servisinin öğrenciye yol gösteren durumuyla ilgili aşağıda verilen cümleler örnek olarak verilebilir.

“Rehberlik servisi nehre benzer. Çünkü içine düşeni doğru yola iletir.”

“Rehberlik servisi fenere benzer. Çünkü bize yol gösterir.”

“Rehberlik servisi arıya benzer. Çünkü bize doğru yolu göstermek için çok çalışır.”

- *Tema 5: Öğrenciyi Dinleyen (Frekans: 9)*

Kullanılan metafor: Psikolog (2), günlük (2), dost, arkadaş, oyuncak ayı, sır kutusu, stres topu.

Öğrenciye rehberlik hizmetini sunma sürecinde ortaya çıkan kavramlardan biri dinleme becerisidir. Rehber öğretmenin öğrenciyle iletişiminin güçlü olması için iyi bir dinleyici olması gerekir. Öğrencilerin metaforlar aracılığıyla yaptıkları açıklamalar, rehber öğretmenin öğrenciye karşı dinleyici konumunda olduğunu ve bu durumun öğrenciler açısından olumlu algılandığını göstermektedir. Ayrıca rehberlik servisinde, öğrencilerin dertlerini güvenle paylaştıkları ve kendilerini rahatlıkla anlatabildikleri anlaşılmaktadır. Bu durumla ilgili aşağıdaki cümleler örnek olarak verilebilir:

“Rehberlik servisi günlüğe benzer. Çünkü içimizi onlara dökeriz.”

“Rehberlik servisi oyuncak aya benzer. Çünkü kaç saat dert anlatsak anlatalım sakince bizi dinler.”

“Rehberlik servisi sır kutusuna benzer. Çünkü biz onlara güveniriz, onlar da bizi dinler sırrımızı saklarlar.”

• *Tema 6: Öğrenciye Danışmanlık Yapan (Frekans: 6)*

Kullanılan metafor: Danışman (2), arkadaş (2), anne, danışmanlık.

Danışmanlık hizmeti, rehberlik hizmetlerinin merkezinde yer almaktadır. Bu hizmet alanı öğrencilerin metaforlarından da anlaşılmaktadır. Çalışmaya katılan öğrencilere göre, okul rehberlik servisi tarafından danışmanlık hizmeti sunulmaktadır. Bu durum, öğrencilerin kendileriyle ilgili konularda rehber öğretmenlere danıştıklarını ve rehber öğretmenlerin fikirlerinden yararlandıklarını göstermektedir. Danışmanlık hizmetini yansıtan metafor cümleleri ile ilgili aşağıda örnekler verilmiştir.

“Rehberlik servisi danışmana benzer. Çünkü onlarla her şeyi danışıp paylaşabiliriz.”

“Rehberlik servisi arkadaşına benzer. Çünkü her sorumuzu, karşımızda bir arkadaşımız varmışçasına onlara anlatabiliyoruz.”

“Rehberlik servisi anneye benzer. Çünkü başımız sıkıştığında ona gider fikrini alırız.”

• *Tema 7: Öğrenciye Bilgi Sunan (Frekans: 10)*

Kullanılan metafor: Kitap (4), cevap anahtarı (2), tükenmez kalem, sözlük, vaiz, ansiklopedi.

Rehberlik servisi, öğrencilerin kişisel gelişimlerinin yanında aynı zamanda öğrenmeye dair ihtiyaçlarına cevap vermektedir. Öğrencilerin kullandıkları metaforlar, rehber öğretmenin öğretmenlik yönünü yansıtmaktadır. Diğer branş öğretmenleri gibi rehber öğretmen de öğrencilere bilgi vermekte ve onları öğrenmek istedikleri konularda aydınlatmaktadır. Bununla birlikte, metaforlara ilişkin cümlelere bakıldığında, rehber öğretmenlerin seminer ve benzeri etkinlikler aracılığıyla öğrenciler için bilgilendirme ve bilinçlendirme çalışmalarını yaptıkları anlaşılmaktadır. Rehberlik servisinin bilgi sağlayan durumuyla alakalı aşağıdaki cümleler örnek olarak verilebilir.

“Rehberlik servisi kitaba benzer. Çünkü bizlere her türlü bilgiyi verir.”

“Rehberlik servisi cevap anahtarına benzer. Çünkü bütün soruların cevabı ondadır.”

“Rehberlik servisi ansiklopediye benzer. Çünkü içinde bir sürü bilgi bulunur.”

3.2.2. Negatif Algı Temasına Ait Alt Temalar

Rehberlik servisinin öğrenciler tarafından olumsuz bir şekilde algılandığı durumlar, iki alt temada ele alınmıştır.

• *Tema 1: Öğrenci Cezalandırma Merkezi (Frekans: 9)*

Kullanılan metafor: Müdür yardımcısı (2), kötü bir psikolog, problem, suç-ceza mahkemesi, ayaklı gazete, kaktüs, gazete, mahkeme.

Çalışmada yer alan öğrenciler tarafından rehberlik servisinin bazı yönleri olumsuz olarak algılanmaktadır. Rehber öğretmenin müdür yardımcısı gibi davranması ve rehberlik servisinin cezai işlem uygulanan bir yer gibi işlemesi, öğrencilerde olumsuz bir izlenim uyandırmaktadır. Rehber

öğretmenin bu tutumu, öğrencilerin kendilerini anlaşılmamış hissetmelerine neden olmaktadır. Rehber öğretmenin öğrencileri anlamaması ise, öğrencilerin gözünde kötü bir psikolog imajı oluşturmaktadır. Ayrıca gazete metaforları dikkate alındığında, rehberlik hizmetlerinin önemli ilkelerinden biri olan gizlilik ilkesinin rehberlik servisinde ihlal edildiği anlaşılmaktadır. Rehberlik servisinde öğrencilerin paylaştıkları konuların dışarıda konuşulması öğrenciler açısından hoş karşılanmamaktadır. Rehber öğretmenin bir gazete gibi öğrencilerin konuştuklarını başkalarına iletmesi kabul edilmemektedir. Bu duruma aşağıdaki cümleler örnek olarak verilebilir. Aşağıda bu durumla ilgili kullanılan metafor cümlelerine yer verilmiştir.

“Rehberlik servisi müdür yardımcısına benzer. Çünkü onlar da bizi anlamıyorlar. Müdür yardımcılarını gibi tutanak tutarlar.”

“Rehberlik servisi mahkemeye benzer. Çünkü yaptığın şeyler konuşulur, sonra da ceza verirler.”

“Rehberlik servisi suç-ceza mahkemesine benzer. Çünkü rehberliğe gitmek öğrencilerin korkulu rüyasıdır.”

• *Tema 2: Öğrenciye Kayıtsız – İlgisiz (Frekans: 4)*

Kullanılan metafor: Kötü bir psikolog, boş, boş yer, heykel.

Bu temanın altında yer alan metaforlar incelendiğinde, okul rehberlik servisinin bazen öğrencilerle ilgilenmediği ortaya çıkmaktadır. Bazı öğrenciler tarafından rehberlik servisi önemsiz görülmektedir. Rehber öğretmenin öğrencilerle yeteri derecede ilgilenmemesi, öğrenciler açısından rehberlik servisinin gereksiz ve işe yaramayan bir yer olarak algılanmasına neden olmaktadır. Bu duruma aşağıdaki metafor cümleleri örnek olarak gösterilebilir:

“Rehberlik servisi heykеле benzer. Çünkü varlığı var ama bunu hissettirmiyor.”

“Rehberlik servisi boş yere benzer. Çünkü gereksizdir.”

4. Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada, öğrencilerin rehberlik servisine ilişkin algılarının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında, öğrencilerin rehberlik servisine ilişkin sahip oldukları metaforlara ulaşılmış ve elde edilen metaforlar analiz edilmiştir. Analiz sonucunda ortaya çıkan bulgular incelendiğinde, öğrencilerin rehberlik servisine ilişkin algılarının pozitif ve negatif olmak üzere iki temada toplandığı anlaşılmıştır. Bu durumda, pozitif temanın altında 76 metafor ve yedi alt tema; negatif temanın bünyesinde ise 13 metafor ve iki alt tema ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmaya katılan öğrencilere göre, rehberlik servisi, öğrencilerin kişisel, eğitsel ve mesleki alandaki sorunlarını çözmeye çalışmakta ve onlara geleceğe yönelik planlama yapmada yardımcı olmaktadır. Ayrıca katılımcılara göre, rehber öğretmenlerin öğrencilere yol gösterdikleri ve iyi bir dinleyici oldukları anlaşılmaktadır. Rehberlik hizmetlerinin verimli sonuçlanabilmesi ve işlevsel olabilmesi açısından rehber öğretmenin aktif dinleme, uygun soru sorma, gözlem yapma, yansıtma ve benzeri teknikleri kullanması önemli görülmektedir (Bakırcıoğlu, 2005; Özgüven, 2007). Aynı zamanda rehberlik servisi tarafından yürütülen bu hizmetler, okul rehber öğretmenin görevleri arasında yer almaktadır

(MEB RHY, 2017). Bununla birlikte, rehberlik servisi öğrencilerin fiziksel, zihinsel ve sosyal gelişimleri konusunda danışmanlık hizmetini sağlamaktadır. Camadan ve Kahveci (2013) tarafından yapılan metaforik çalışmada benzer temalar elde edilmiştir. Söz konusu çalışmaya göre, hem okul yöneticileri hem de öğretmenler tarafından rehber öğretmenlerin yol gösteren, problem çözen, dinleyen bir role sahip oldukları belirtilmektedir. Bazı çalışmalarda, okul rehber öğretmenlerinin kişisel sorunlar, ders notlarını yükseltme, alan ve meslek seçimi, arkadaşlık ilişkileri gibi konularda öğrencilere destek oldukları ifade edilmektedir (Wells ve Ritter, 1979; Karataş ve Şahin Baltacı, 2013). Bazı çalışmalara göre, okul müdürleri, sınıf öğretmenleri, sınıf rehber öğretmenleri ve öğrenciler, sorunlara çözüm bulma sürecinde rehberlik servisinden gerekli desteği almaktadırlar (Karakuş, 2008; Karataş ve Şahin Baltacı, 2013; Kaya, Bölükbaşı Macit ve Siyez, 2012). Bu durumun sonucu olarak, rehber öğretmenlerin dinleyici bir role sahip oldukları (Young, Dollarhide ve Baughman, 2016), öğrencilerin akademik başarıları ve karakter gelişimleri noktasında öğrencilere yardımcı oldukları (Clark ve Amatea, 2004) ve aynı zamanda rehberlik servisinin öğrenci sorunların çözümü konusunda ve öğrencilere yol göstermede etkili oldukları söylenebilir.

Bu çalışmadaki öğrencilere göre, okul rehberlik servisi, öğrencilere yönelik rehberlik ve psikolojik danışma hizmeti sağlamaktadır. Bununla birlikte, okul rehberlik servisi, öğrencilerin gereksinim duyduğu bilgiyi sağlamada rol oynamaktadır. Rehberlik servisi tarafından sunulan bu hizmet, rehberliğin bilgi toplama ve yayma boyutuyla ilgili olduğu (Yılmaz ve Üre, 1997; Bakırcıoğlu, 2005) ve bilgi vermenin okuldaki rehberlik programının en önemli işlevini oluşturduğu belirtilmektedir (Kuzgun, 2011). Bilgi toplama ve yayma hizmetlerinin esas amacı, öğrencilerin eğitsel ve mesleki alanlarda kendilerine en uygun ve gerçekçi seçimleri yapmalarına, eğitsel ve mesleki yönelmelerine yardımcı olmaktır (Kepçeoğlu, 2004), bu yardım boyutu aynı zamanda psikolojik danışmanlardan (rehber öğretmenlerden) beklenen önemli bir görev olarak görülmektedir (Yeşilyaprak, 2016). Camadan ve Sezgin'in çalışmasında, rehber öğretmenlerin öğrencilere eğitsel, kişisel-sosyal ve mesleki alanlarda rehberlik hizmetini sundukları sonucu elde edilmiştir. Ünal ve Ünal (2010) tarafından yapılan çalışmada, öğrencilerin rehber öğretmene ilişkin metaforik algıları incelenmiş ve çalışma sonucunda bilgi verici rehber öğretmen alt teması elde edilmiştir. Bu durum, rehber öğretmenler tarafından yapılan seminer ve benzeri çalışmaların öğrenci açısından önemli olduğunu göstermektedir. Benzer ifadeler, öğretmenler tarafından da dile getirilmiştir. Akgün'ün (2010) yaptığı araştırmaya göre, rehberlik servisinin bilgilendirme çalışmaları, öğretmenlerin rehberlik hizmetlerinden beklentileri arasında yer almaktadır. Rehberlik servisinin bilgi sunma, sorun çözme, danışma, yol gösterme ve benzeri boyutlarda ön plana çıkması ve okul personelleri tarafından gerekli görülmesi, okullarda rehberlik hizmetlerinin önemli bir ihtiyaç olduğu anlamına gelmektedir (Güven, 2009; Kardeş, 2014; Kılıç, 2010; Korkut Owen ve Owen, 2008; Özabacı, Sakarya ve Doğan, 2008; Selamet, 2015; Söker, 2007; Taşkaya ve Kurt, 2010; Yerlikaya, Sak ve Şahin Sak, 2014).

Bu çalışmadaki öğrencilerin bir kısmının rehberlik servisine karşı negatif bir algıya sahip olduğu görülmektedir. Negatif

algıya sahip öğrencilere göre, bazı durumlarda rehber öğretmenin müdür yardımcısı gibi davrandığı ve bu durumun sonucu olarak rehberlik servisi ile okul idaresinin öğrencilere yaklaşımında benzer tutumlar sergiledikleri anlaşılmaktadır. Bu durumun öğrenciler açısından olumsuz bir şekilde algılanmasına neden olduğu anlamına gelmektedir. Rehberlik ve psikolojik danışma yönetmeliği dikkate alındığında, rehber öğretmenin görev tanım ve sınırlarının net olduğu görülmektedir (MEB RHY, 2017). Yönetmeliğe göre, rehber öğretmen; eğitim kurumu idarecileri, öğretmenler, eğitim kurumu personeli ve ailelere yönelik rehberlik hizmetleri hakkında işbirliği sağlanması için müşavirlik yapar (Madde 34, ee). Diğer bir tarafta, ortaokullarda öğrenci davranışları değerlendirme kurulunun ve ortaöğretim kurumlarında okul öğrenci ödül ve disiplin kurulunun önerisi ile rehberlik servisine yönlendirilen öğrenciyle görüşme yapar ve öğrencinin durumuna ilişkin raporu ilgili kurula sunar (Madde 34, dd). Bu maddeler, rehber öğretmenin okulun diğer bileşenleri ile işbirliği yapması gerektiğini ancak öğrencilerin olumsuz algıladıkları disiplin ve benzeri durumlarda daha dikkatli olması gerektiğini, görüşmelerde öğrenci açısından yarar sağlayabilecek bir sürecin izlenmesi gerektiğini göstermektedir. Ancak Akın (2007) tarafından yapılan çalışmaya göre, öğretmenler, rehber öğretmenlerin görevleri arasında müdür yardımcısının rollerini de görmektedirler. İşbirliği olarak algılanan bu rol, aslında okul yöneticilerinin de bir beklentisi olduğu belirtilmektedir (Camadan ve Sezgin, 2012). Bu durumda, rehber öğretmenlerin okul yöneticileri ile işbirliği içinde olmalarının önemli olduğu (Gibbons, Diambra ve Buchanan, 2010) ancak rehber öğretmenin görevlerini yerine getirirken müdür yardımcısının rollerini sergilememesi gerektiği söylenebilir. Bu duruma neden olarak, öğrenciler tarafından okul idaresinin disiplin ve ceza gibi bağlamlarda algılanması; rehberlik servisinin ise çoğu zaman problemlerin çözümü için başvurulabilecek bir birim olarak kabul edilmesi gösterilebilir.

Sonuç olarak, çalışma grubunda yer alan öğrencilerin büyük bir kısmının rehberlik servisine karşı pozitif bir algıya sahip oldukları anlaşılmaktadır. Öğrencilere göre, okul rehberlik servisi, öğrenci sorunlarına çözüm üretmede, öğrencilere psikolojik destek sağlama ve yol göstermede yardımcı olmaktadır. Ayrıca rehberlik servisinin öğrencilere gerekli danışmanlık hizmetini sunduğu ve bilgi verme işlevini yerine getirdiği görülmektedir. Öte yandan ise, bazı öğrencilerin rehberlik servisine karşı negatif bir algıya sahip oldukları ve bu öğrencilere göre, rehberlik servisinin bazen okul idaresi ile aynı tutumu sergilediği ve bazen de öğrencilere karşı kayıtsız-ilgisiz kaldığı anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar bağlamında, rehber öğretmenlerin okulda yürüttükleri hizmetler sürecinde yönetmeliğe bağlı kalmaları, görev ve sorumluluklarını daha dikkatli ve net bir şekilde yerine getirmeleri gerektiği önerilebilir. Ayrıca rehberlik servisine yönlendirilen öğrencilere destek olmanın yanında rehberliğe ihtiyaç duyan ancak rehberlik servisine haberdar olmayan öğrencilere de ulaşılması gerektiği söylenebilir. Bu araştırma, Diyarbakır il merkezindeki bir lisede öğrenim gören öğrenciler ile sınırlıdır. Ayrıca çalışmanın katılımcı sayısının 89 olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle yapılacak başka çalışmalarda daha büyük örneklem grubuyla çalışılabilir ya da Türkiye'nin farklı coğrafi bölgelerinden veriler toplanarak araştırma yapılabilir.

Kaynakça

- Akgün, E. (2010). Okul öncesi öğretmenlerinin bakış açısıyla anasınıflarındaki rehberlik hizmetlerinin değerlendirilmesi. *İlköğretim Online*, 9(2), 474- 483.
- Akın, B. (2007). *Rehber öğretmenlerin görevlerine ilişkin öğretmenlerin beklentileri ve algıları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Aksoy, V., & Diken, İ. H. (2009). Rehber öğretmenlerin özel eğitimde psikolojik danışma ve rehberliğe ilişkin öz yeterlik algılarının incelenmesi. *İlköğretim Online*, 8(3), 709-719.
- Altun, F., ve Camadan, T. (2013). Rehber öğretmenlerin rehber öğretmen (psikolojik danışman) kavramına ilişkin algılarının metafor analizi yoluyla incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 21(3), 883-918.
- Aslanargun, E. (2007). Okul-aile işbirliği ve öğrenci başarısı üzerine bir tarama çalışma. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 119-135.
- Aydoğdu, E. (2008). *İlköğretim okullarında öğrenci ve öğretmenlerin sahip oldukları okul algıları ile ideal okul algılarının metaforlar yardımıyla analizi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Bakırcıoğlu, R. (2005). *İlköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretimde rehberlik ve psikolojik danışma*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Bakıoğlu, A., & Gayık Asyalı, S. (2005). Rehber öğretmenlerin buldukları kariyer evrelerine göre okul yönetimini algılayışlarının niteliksel olarak incelenmesi. *Atatürk Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21, 89-110.
- Bardakçı, A. B. (2011). *İlköğretim okullarında çalışan sınıf öğretmeni, sınıf rehber öğretmeni ve psikolojik danışmanların kapsamlı/gelişimsel rehberlik programına ilişkin görüşleri*. Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Başaran, M. (2008). *İlköğretim okullarındaki yönetici ve sınıf rehber öğretmenlerinin psikolojik danışma ve rehberlik faaliyetlerinden beklentileri*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi.
- Bıçak, A. (2006). *Resmi ilköğretim okulu rehber öğretmenlerinin görevlerini gerçekleştirme düzeyine ilişkin bir çalışma*. Yüksek Lisans Tezi. Antalya: Akdeniz Üniversitesi.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., ve Demirel, F. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Camadan, F., & Kahveci, G. (2013). Okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin rehber öğretmen (psikolojik danışman) ilişkin algılarının incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 13(3), 1371-1392.
- Camadan, F., & Sezgin, F. (2012). İlköğretim okulu müdürlerinin okul rehberlik hizmetlerine ilişkin görüşleri üzerine nitel bir araştırma. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(38), 199-211.
- Clark, M. A., & Amatea, E. (2004). Teacher perceptions and expectations of school counselor contributions: implications for program planning and training. *Professional School Counseling*, 8(2), 9-132.
- Crowe, A. (2014). Guidance and counseling in Aotearoa, New Zealand, secondary schools: revisiting the issues. *Journal of Asia Pacific Counseling*, 4(2), 199-215.
- Çanak, M. (2013). Öğretmenlerin “öğrenci velisi” kavramına yönelik geliştirdikleri metaforlar. *OPUS-Türkiye Sosyal Politika ve Çalışma Hayatı Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 137-156.
- Çelenk, S. (2003). Okul başarısının ön koşulu: okul aile dayanışması. *İlköğretim-Online* 2(2), 28-34.
- Epstein, J. L. (2001). Building bridges of home, school, and community: the importance of design. *Journal of Education for Students Placed At Risk*, 6(1-2), 161-168.
- Erdoğan, İ. (2006). *Eğitim ve okul yönetimi*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Eşen, R. (2009). *10. Sınıf rehberlik programının (sınıf öğretmenleri için) rehber öğretmen görüşleri doğrultusunda değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Fernandez-Alonso, R., Alvarez-Diaz, M., Woitschach, P., Suarez-Alvarez, J., & Cuesta, M. (2017). Parental involvement and academic performance: less control and more communication. *Psicothema*, 29(4), 453-4561.
- Gibbons, M. M., Diambra, J. F., & Buchanan, D. K. (2010). School counselor perceptions and attitudes about collaboration. *Journal of School Counseling*, 8(34), 1-28.
- Girgin, G. (2012). Çağdaş eğitim sistemlerinde öğrenci kişilik hizmetleri ve rehberlik. A. Kaya (Ed.). *Psikolojik danışma ve rehberlik*, 2-23. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Gordon, T. (2003). *Etkili öğretmenlik eğitimi*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Gülsar, A. (2008). *Rehberlik hizmetleri ve bireyi tanıma teknikleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Gündüz, B., İnandı, Y., & Tunç, B. (2014). Okul yöneticilerinin psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerine ilişkin görüşleri: betimsel bir çalışma. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 19-34.
- Gür, K. (2010). *Sınıf rehber öğretmenleri ve okul psikolojik danışmanlarının yönetmelikteki rehberlik hizmetleri ile ilgili görevleri kabul durumlarının bazı değişkenlere göre incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Gürkan, G., Özgün, B. B., & Kahraman, S. (2017). Öğretmen adaylarının bilgi kavramına ilişkin metaforik algıları. *İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(8), 3-18.
- Güven, M. (2009). Milli eğitim bakanlığı müfettişlerinin okul rehberlik hizmetleri ve denetimiyle ilgili görüşleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(9), 171-179.

- Güven, M. (2012). Okullarda rehberlik servisleri-hizmetler. İçinde: A. Kaya (Ed.). *Psikolojik danışma ve rehberlik*, (s. 55-74). Ankara: Am Yayıncılık.
- Hamidi, F., & Bagherzadeh, Z. (2010). Role and place of guidance teacher in schools. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 5, 1918-1921.
- Hampden-Thompson, G., & Galindo, C. (2017). School-family relationships, school satisfaction and the academic achievement of young people. *Educational Review*, 69(2), 248-265.
- Hatipoğlu, A., & Kavas, E. (2016)., &li yaklaşımlarının öğretmen performansına etkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 1012-1034.
- Hatunoğlu, A., & Hatunoğlu, Y. (2006). Okullarda verilen rehberlik hizmetlerinin problem alanları. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 14(1), 333-338.
- Horzum, M. B., & Ayas, T. (2013). Rehber öğretmenlerin sanal zorbalık farkındalık düzeyinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(3), 195-205.
- Ihmeideh, F., & Oliemat, E. (2015). The effectiveness of family involvement in early childhood programmes: perceptions of kindergarten principals and teachers. *Early Child Development and Care*, 185(2), 181-197.
- Iurea, C. (2014). Counseling parents-solutions to optimize the Professional partnership between parents and school counselor. *Journal Plus Education*, 21(2), 214-223.
- Johnson, G., Nelson, J., & Henriksen, R. C. (2011). Experiences of implementing a comprehensive guidance and counseling program at the elementary level. *Journal of Professional Counseling: Practice, Theory, and Research*, 38(3), 18-32.
- Kalın, Ş. (1999). *Ankara ili ilköğretim okullarında görevli rehber öğretmenlerin ilköğretimde rehberlik konusundaki görüşleri*. Yüksek Lisans Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Karaer, N. (2010). *İlköğretim okullarındaki yönetici, sınıf ve psikolojik danışma ve rehber öğretmenlerin kaynaştırma adayı özel gereksinimli öğrencileri tanıma ve yönlendirme yeterliliklerinin incelenmesi (Gaziantep İli Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi.
- Karakuş, S. (2008). *İlköğretim okullarında çalışan psikolojik danışmanların sınıf öğretmenleri ve sınıf rehber öğretmenleriyle yaptıkları konsültasyon çalışmalarının değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Karataş, Z., & Şahin Baltacı, H. (2013). Ortaöğretim kurumlarında yürütülen psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerine yönelik okul müdürü, sınıf rehber öğretmeni, öğrenci ve okul rehber öğretmenin (psikolojik danışman) görüşlerinin incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(2), 427-460.
- Kaya, A., Bölükbaşı Macit, Z., & Siyez, D.M. (2012). Bir ilköğretim okulu psikolojik danışma ve rehberlik servisine yapılan başvuruların incelenmesi. *İlköğretim Online*, 11(4), 1087-1100.
- Kemertaş, İ., & Otrar, M. (2004). Okullarda rehberlik servisleri. İçinde: C. Karagözoğlu & İ. Kemertaş (Haz.). *Psikolojik danışma ve rehberlik*, (s. 113-123). İstanbul: Birsen Yayınevi.
- Kepçeoğlu, M. (2004). *Psikolojik danışma ve rehberlik*. İstanbul: Alkim Yayınevi.
- Kılıç, F. (2010). *İlköğretim birinci kademe yönetici, sınıf rehber öğretmeni ve rehber öğretmenin rehberlik görevleri ile ilgili bilgi düzeyi ve okul rehberlik hizmetleri hakkındaki görüşlerinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Koçak, R. (2007). Eğitimde rehberlik hizmetlerini anlamak. *İlköğretim Öğretimi Dergisi*, 7, 6-9.
- Koçyigit, S. (2015). Ana sınıflarında kaynaştırma eğitimi uygulamalarına ilişkin öğretmen-rehber öğretmen ve ebeveyn görüşleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4(1), 391-415.
- Konca, F. (2007). *İlköğretim psikolojik danışma ve rehberlik programlarının geliştirilmesi sürecinde karşılaşılan sorunlar*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Korkut-Owen, F., & Owen, D. W. (2008). Okul psikolojik danışmanlarının rol ve işlevleri: Yöneticiler ve psikolojik danışmanların görüşleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 41(1), 204-221.
- Kotaman, H. (2008). Türk ana babalarının çocuklarının eğitim öğretimlerine katılım düzeyleri. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1), 135-149.
- Kraus, İ. (1998). A fresh look at school counseling: a family-systems approach. *Professional School Counseling*, 1(4), 6-12.
- Kuzgun, Y. (2011). *Rehberlik ve psikolojik danışma*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Lam, S. K. Y., & Hui, E. K. P. (2010). Factors affecting the involvement of teachers in guidance and counseling as a whole-school approach. *British Journal of Guidance and Counseling*, 38(2), 219-234.
- Lawson, M. A. (2003). School-family relations in context. *Urban Education*, 38(1), 57-77.
- Levine, P. M. (2005). Metaphors and images of classrooms. *Kapa Delta Pi Recor*, 41(4), 172-175.
- Liston, J., & Geary, T. (2015). Evaluating a guidance counsellor education programme: the methodological complexities. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 191, 1014-1018.
- MEB (2017). *Milli eğitim bakanlığı rehberlik hizmetleri yönetmeliği*. Ankara: MEB Yayınları.
- Memduhoğlu, H. B., & Dalçıçek, E. (2016). Öğretmenlerin rehberlik servisine ilişkin metaforik algıları. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 47, 287-298.

- Memduhoğlu, H. B., & Mazlum, M. M. (2014). Bir Değişim Hikâyesi: Eğitim Denetmenlerine İlişkin Metaforik Algılar. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(1), 28-47.
- Nas, E., & Sak, R. (2018). Okul psikolojik danışmanlarının velilere ilişkin algıları: bir metafor çalışması. *Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 59-75.
- Nas, E., Sak, R., & Şahin Sak, İ. T. (2017). School Counselors' Job Satisfaction: a Comparative Study of Preschool and Primary-School Counselors in Turkey. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 39(4), 377-394.
- Nazlı, S. (2005). *Kapsamlı gelişimsel rehberlik ve psikolojik danışma programları*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Neslitürk, S., Çamlıbel Çakmak, Ö., & Asar, H. (2014). Okul öncesi öğretmenlerinin veli kavramına ilişkin metaforik algıları. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 679-712.
- ÖSYS (2017). *Yükseköğretim programları ve kontenjanları kılavuzu*. Ankara: ÖSYM Yayınları.
- Özabacı, N., Sakarya, N., & Doğan, M. (2008). Okul yöneticilerinin okuldaki psikolojik danışma ve rehberlik hizmetlerine ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi. *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(19), 8-22.
- Özguven, İ. E. (2007). *Psikolojik danışma ve rehberlik*. Ankara: PDREM Yayınları.
- Rimm-Kaufman, S. E., Pianta, R. C., Cox, M. J., & Bradley, R. H. (2003). Teacher-rated family involvement and children's social and academic outcomes in kindergarten. *Early Education and Development*, 14(2), 179-198.
- Saban, A. (2004). Giriş düzeyindeki sınıf öğretmeni adaylarının öğretmen kavramına ilişkin ileri sürdükleri metaforlar. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 131-155.
- Saban, A. (2008a). Okula ilişkin metaforlar. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 55, 459-496.
- Saban, A. (2008b). İlköğretim birinci kademe öğretmen ve öğrencilerinin bilgi kavramına ilişkin sahip oldukları zihinsel imgeler. *İlköğretim Online*, 7(2), 421-455.
- Saban, A. (2009). Öğretmen adaylarının öğrenci kavramına ilişkin sahip oldukları zihinsel imgeler. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 281-326.
- Sak, R., Şahin Sak, İ. T., & Nas, E. (2017). Okul öncesi eğitim kurumlarında ve ilkokul kademesinde görev yapan rehber öğretmenlerin mesleki tükenmişliklerinin karşılaştırılması. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 404-433.
- Schmalzle, U. (2001). The importance of schools and families for the identity formation of children and adolescents. *International Journal of Education and Religion*, 2(1), 27-42.
- Selamet, Ç. (2015). *Sınıf öğretmenlerinin sınıf yönetimi konusunda okullardaki rehberlik servisinden beklentileri: Afyonkarahisar örneği*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- Simion, L. (2016). The school-family partnership as educational project. *Bulletin of the Transilvania University of Braşov*, 9(58), 47-55.
- Söker, V. (2007). *İlköğretim öğretmenlerinin sınıf yönetimi konusunda okullardaki rehberlik servisinden beklentileri (Zonguldak Örneği)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Şirin, A. (2004). Rehberlik çeşitleri. C. Karagözoğlu ve İ. Kemertaş (Yayına Haz.). *Psikolojik danışma ve rehberlik*, (s. 89-111). İstanbul: Birsan Yayınevi.
- Tan, H. (2000). *Psikolojik danışma ve rehberlik*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Taşkaya, S. M., & Kurt, Y. (2010). *İlköğretim okullarında rehberlik ve psikolojik danışma hizmetlerine ilişkin sınıf öğretmenlerinin görüşleri*. In: International Conference on New Trends in Education and Their Implications, Antalya.
- Uludağ Tüfekçi, M. (2011). *Kapsamlı psikolojik danışma ve rehberlik programı rehber etkinliklerinin sınıf rehber öğretmenleri ve rehber öğretmenler tarafından kullanılma durumları*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Ünal, A., & Ünal, E. (2010). Öğretmen ve öğrencilerin rehber öğretmeni algılamalarına ilişkin bir durum çalışması. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(2), 919-945.
- Ünal, A., Yıldırım, A., & Çelik, M. (2010). İlköğretim okulu müdür ve öğretmenlerinin velilere ilişkin algılarının analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, 261-272.
- Wells, C. E., & Ritter, K. Y. (1979). Papework, pressure and discouragement: student attitudes toward guidance services and implications for the profession. *Personnel and Guidance Journal*, 58(3), 6-170.
- Whannel, R., & Allen, W. (2011). High school dropouts returning to study: the influence of the teacher and family during secondary school. *Australian Journal of Teacher Education*, 36(9), 22-35.
- Yalçın, S., Yılmaz, M., & Karakaya, Y. (2017). Ortaöğretim öğrencilerin rehberlik ve psikolojik danışma servislerine ilişkin bakış açılarının incelenmesi. *International Journal of Eurasia Social Sciences*, 8(26), 277-289.
- Yankın, T. (2009). *İlköğretim okul müdürlerinin rehberlik çalışmalarına etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Beykent Üniversitesi.
- Yaycı, L. (2010). Okullarda rehberlik hizmetleri. M. Güven (Ed.). *Psikolojik danışma ve rehberlik*, (s. 69-81). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Yazgünoğlu, S., & Demirel, M. (2012). Okul ve sınıf rehber öğretmenlerinin ilköğretim kurumları sınıf rehberlik programına ilişkin görüşleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 244-255.

- Yeşilyaprak, B. (2006). *Eğitimde rehberlik hizmetleri gelişimsel yaklaşım*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Yeşilyaprak, B. (2016). *Mesleki rehberlik ve kariyer danışmanlığı, kuramdan uygulamaya*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Yılmaz, H., & Üre, Ö. (1997). *Rehberlik ders notu*. Konya: Günay Ofset.
- Young, A., Dollarhide, C. T., & Baughman, A. (2016). The voices of school counselor: essential characteristics of school counselor leaders. *Professional School Counseling, 19*(1), 10-36.
- Yurtal, F. D. (2012). Psikolojik danışma ve rehberlikte başlıca hizmet türleri. İçinde: A. Kaya (Ed.). *Psikolojik danışma ve rehberlik*, (s. 35-44). Ankara: Anı Yayıncılık.

Araştırma Makalesi • Research Article

Babaların Kızların Eğitimi ve Kariyeri İçin Verdiği Destek ve Bu Desteğin Sınırları: Erken Cumhuriyet Döneminden Bir Örnek *

Fathers' Support for the Education/Career of Their Daughters and Its Limits: A Case from the Early Republican Period

Fatma Fulya Tepe ^{a,**}

^a Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Okul Öncesi Öğretmenliği Bölümü, 34295, İstanbul/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-7276-6561

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 23 Mayıs 2018

Düzeltilme tarihi: 12 Temmuz 2018

Kabul tarihi: 02 Ağustos 2018

Anahtar Kelimeler:

Baba-Kız İlişkisi

Kadın Akademisyen

Türkiye'de Kadın

Nezihe Kurtiz

ARTICLE INFO

Article history:

Received May 23, 2018

Received in revised form July 12, 2018

Accepted August 2, 2018

Keywords:

Father-Daughter Relationship

Women Academics

Women in Turkey

Nezihe Kurtiz

ÖZ

II. Meşrutiyet'ten beri babaların kızların eğitimindeki rolünün arttığı; fakat kızlarına verdikleri desteği belli noktalarda geri çektiği bilinmektedir. Bu araştırma, bu durumu 1919 yılında orta sınıf bir aileye doğan ve profesör olarak emekli olan Nezihe Kurtiz'in deneyimlerini inceleyerek örnekleme yapmıştır. Sözlü tarih yöntemi kullanılan çalışmada, Kurtiz ile 2009 yılında yaklaşık 19 saat görüşme yapılmıştır. Bulgular, babasının Kurtiz'in eğitimini, üniversitedeki asistanlığına kadar desteklediğini; ancak Kurtiz üniversite hayatına daha çok katılmak istediğinde kısmen desteğini çektiğini göstermektedir. Bu çalışma, Kurtiz'in babasının, kızına eğitim ve kariyer alanlarında ne ölçüde destek verdiğini ve bu desteğin sınırlarını incelemekte ve babanın, kendi şahsında ilerici ve geleneksel öğeleri nasıl bütünleştirdiğini somutlamaktadır.

ABSTRACT

Fathers increasingly participated in the education of their daughters since the II. Constitutional Period; however they withdrew their support at certain points. This research illustrates this by studying the experiences of Nezihe Kurtiz, a woman born into a middle class family in Anatolia in 1919 and retired as a professor. Almost nineteen hours of oral history interviews were made with Kurtiz in 2009. The findings show that her father supported Kurtiz's education until she became a research assistant; however he partially withdrew his support as Kurtiz wanted to connect herself more to the university life. This paper illustrates the extent and limits of her father's support for Kurtiz and shows how he integrates progressive and traditional elements in his identity.

1. Giriş

II. Meşrutiyet ve erken cumhuriyet dönemlerinde babaların, çocukların sosyalleşmesindeki ve özellikle kızların eğitimindeki rolünün artması bilinen bir olgudur (Durakbaşı, 1998: 48; Arat, 1998: 166; Durakbaşı vd., 2001: 197; Kabasakal Arat, 2003). Kadın çalışmaları literatüründe, babaların kızların eğitimi ve mesleğe atılmalarına olan desteği işlenirken verilen ünlü örneklerden biri Süreyya Ağaoğlu ve babasının ilişkisidir (Ağaoğlu, 1984; Durakbaşı,

1998). Daha sonra yapılan çalışmalarda Gültekin Ağaoğlu, Hayrünisa Köni, Mühlime İnce ve Seniye Fenmen gibi örnekler yer almaktadır. Bu örneklerde babalar, annelerden daha eğitilmiş oldukları ve aynı zamanda modernitenin evdeki temsilcisi oldukları için kızlarını etkilemişlerdir (Durakbaşı vd., 2001: 197; Arat, 1998: 165). Literatürde yer alan bu konudaki çalışmalarda araştırma malzemesi daha çok üst sınıftan kadınlardan gelmektedir.

* Bu çalışma, 8-9 Mart 2018 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen International Conference on Contemporary Women's Studies isimli konferansta bildiri olarak sunulmuştur.

** Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: fulya.tepe@gmail.com

Babaların kızlara olan bu desteği, özellikle cumhuriyetin ilk elli yılında söz konusu olan saygın mesleklere alt tabakalardan erkekler yerine, toplumun üst katmanlarından gelen kadınların özendirilmesi yönündeki yazılı olmayan bir kuralla da örtüşmektedir: “Seçkin çevrelere mensup kadınlar, toplumun alt tabakalarından gelip azim, başarı güdüsü ve çalışma ile büyük bir sosyal sıçrama hamlesi içinde olan erkekler kadar korkutucu değildir; (...) . Başka bir deyişle sınıfsal önyargıların, cinsiyete bağlı ön yargılardan güçlü olması, kadınların tercih edilmesine, daha kolay kabul edilmesine yol açmaktadır” (Öncü, 1981; Öncü, 1982: 263).

Arat, Kemalist rejimin, retorik, yasal ve politika uygulama düzeyinde kadın haklarına yaklaşımını incelediği çalışmasında 1993 yılında 30 kadınla görüşmeler de yapmıştır. 1920’lerde ve 1930’larda eğitim sisteminden geçmiş ve en az ortaokul eğitimi almış olan bu kadınların çoğu, kızların eğitimine inanan ilerici ebeveynler tarafından yetiştirildiklerini söylemişlerdir (Kabasakal Arat, 2003: 64). Fakat bu ifade, tüm hikâyeyi yansıtmamaktadır ve bulgulara göre tüm ebeveynler ilerici değildir. Çünkü araştırmalardan anlaşıldığı kadarıyla babaların kızlara desteği sınırsız değildir (Arat, 1998: 166). Örneğin Arat’ın araştırmasına katılan kadınlardan bazılarının babaları, uzak bir yatılı okula kızlarını göndermek istemedikleri için desteklerini çekmişlerdir. Bazıları da sonrasında kızlarına ne olacağını bilemedikleri için mesleki veya yükseköğrenim için kızlarına destek vermemişlerdir (Arat, 1998: 166-167). O zaman bu babaların geleneksel olduğu söylenebilir mi?

Bu soruya verilebilecek bir cevaba temel oluşturabilecek bir malzeme Durakbaşa’nın bir çalışmasından gelmektedir. Durakbaşa, Semiha Berksoy ve babasının mektuplaşmalarına dayanarak, babalarla kızları arasında gizli bir anlaşma olduğunu söylemektedir. Buna göre, “[g]enç kadınlar eğitim, meslek ve çalışma hayatına katılma haklarını genellikle babalarının desteğiyle elde etmektedirler; ancak özellikle erkeklerle ilişkilerinde son derece dikkatli davranmak ve kendilerine uygun eşler bulup evlenene kadar cinselliklerini bastırmak zorundadırlar” (Durakbaşa, 1998: 47). Bu örnekten de anlaşıldığı üzere babalar ilerici ve geleneksel öğeleri kimliklerinde birleştirmektedirler. Burada ilerici öge, babaların kızlarının eğitim almalarına ve çalışmalarına izin vermeleriyle ilgilidir. Geleneksel öğeden kastedilen ise babaların, kızlarının bağımsız bir sosyal ve cinsel hayatları olmasına izin vermemeleridir. Babaların kızlarına eğitim ve meslek hayatında destek olmaları, kimliklerinin ilerici öğelerinin aktif durumda olduğunu gösterirken, kızlarına koydukları koşullar veya sınırlar onların, daha eskiden gelen geleneksel yönlerini gözler önüne sermektedir.

Literatürde bu konudaki çalışmalardaki araştırma malzemesi daha çok üst sınıftan gelen kadımlarla üretilmiş de mesela Arat’ın yukarıda bahsi geçen çalışmasında orta sınıftan gelen kadımlarla ilgili veriler de bulunmaktadır. Bu çalışmada da orta sınıf bir arka plandan gelen; ama bu sefer Anadolu kökenli bir kadının, Nezihe Kurtiz’in yaşam deneyimlerine bir sözlü tarih araştırmasıyla odaklanılacak ve bu örnekte babanın, kızının eğitim ve kariyerine desteği ve bu desteğin sınırlarına yer verilecektir. Böylelikle ilerici ve geleneksel öğeleri bünyesinde birleştirmiş bir baba örneği ile kızının deneyimlerini gözden geçirme fırsatı elde edilecektir.

2. Yöntem

Bu araştırmada sözlü tarih yöntemi kullanılmıştır. Sözlü tarih alanı, tarih disipliniyle karşılaştırılarak açıklanmaktadır (Hoopes, 1979; Neyzi, 1999; Neyzi, 2010). Tarih yazılı dokümanlara dayanan, daha çok devletlerin, orta ve üst sınıfların tarihine odaklanan bir disiplin olarak tanımlanırken, 1960’larda gelişen sözlü tarih görelisi olarak iktidarsız insanların tarihidir ve çalışan sınıf, kadınlar, azınlıklar, yabancılar ve göçmenler gibi grupların bakış açılarını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır (Neyzi, 1999: 5-6). Bilindiği gibi, sözlü tarih geleneksel tarih disipliniyi ikame etmeyi değil, onu tamamlamayı hedeflemektedir (Hoopes, 1979: 12; Neyzi, 2010). Standart bir sözlü tarih görüşmesi Ritchie tarafından şöyle tanımlanmaktadır: “Bir sözlü tarih görüşmesi genellikle hazırlıklı bir görüşmecinin bir yanıtlayıcıya sorular sormasını, bu iletişimi ses kayıt cihazı veya video kayıt cihazı ile kaydetmesini içerir. Görüşme kayıtları çözümlenir, özetlenir ya da indekslenir ve bir kütüphane veya arşive yerleştirilir” (Ritchie, 2003: 19). Bu çalışmada da benzer bir yol izlenmiştir. Sözlü tarihin yöntem olarak seçimini motive eden bir başka neden, kadınlar hakkındaki araştırmalar için sözlü tarih yönteminin özellikle uygun bir yöntem olmasıdır (Kabasakal Arat, 2003: 60-61). Bir sözlü tarih çalışmasında amaç, genellebilirlik iddiası olan sonuçlara ulaşmak değildir. Bunun yerine, nicel çalışmalarda kaybolan yaşam anlatılarının karmaşıklığını yakalamak amaçtır. Bu nedenle görüşmelerin sayısı değil, niteliği önemlidir. Sözlü tarih çalışmalarında araştırmacı *az olan çoktur* ilkesine bağlıdır: “Çok sayıda kişiyle yüzeysel çalışmaktansa, az kişiyle daha uzun ve daha büyük bir özenle çalışmak daha önemlidir” (McCracken, 1988: 17).

Elinizdeki araştırma için sözlü tarih görüşmeleri 2009 yılında Nezihe Kurtiz 90 yaşındayken başlamıştır. Kurtiz, araştırmacının tanıdıkları aracılığıyla bulunmuştur ve kendisiyle toplam 18 saat 40 dakika süren on sözlü tarih görüşmesi yapılmıştır. Görüşmeler İstanbul’da yaşlılar için bir dinlenme evinde gerçekleşmiştir. Görüşmelerin sonuna doğru Nezihe Kurtiz, kendisi ve araştırmacının artık arkadaş gibi olduğunu söylemiştir. Arkadaşlıkta olduğu gibi eşitlikçi bir ilişkinin, özgürleştirici ve koruyucu olabileceği düşünüldüğü için, araştırmacı baştan beri bu sonucun gerçekleşmesini ummuştur.

3. Babasının Nezihe Kurtiz’in Eğitimine Desteği

Nezihe Kurtiz’in babası 1890’larda doğmuştur ve önce Taşköprü’de sonra da Bolu’da PTT müdürlüğü yapmıştır. Annesi ev hanımıdır. Nezihe Kurtiz, Nezihe Taşköprülü olarak 1919 yılında Taşköprü’de doğmuştur. İki erkek, iki kız olmak üzere dört çocuklu bir aileleri vardır. Nezihe Kurtiz’in babası hakkında ilk anlattıkları, babanın, kızının eğitimine verdiği desteğin kaynağını bize göstermektedir:

Şimdi babamın hikâyesi çok ilginç. Çocukken Taşköprü’de ne kadar okul varsa anlatıldığına göre ortaokul seviyesinde varmış yani babamın zamanında. Ondan sonra babam daha fazla okumak istemiş ve annesiyle babasından ayrılmak olduğu için kabul etmemişler. Bu da ne yapmış. Evden kaçmış. O zamanda öyle vasıta da pek yok. Yürüyerek Sinop’a kadar gitmiş. Orda bir şeye binecek. İstanbul’a gidecek. Orda okuyacak. Tabii babası arkasından adam göndermiş ve Sinop’ta yakalanmış babam. Ayaklarının altı diyo su toplamıştı diyo. Tabii hem kendi yorgun hem de yakalanmış. Hiç itiraz etmeden güzelce geri dönmüş. Şimdi

benim babamı, anladığıma göre, o onda büyük bir ukte bırakmış. Yani okuyamamış olması. Tabii elinden geldiği kadar bulduğu kitapları okumuş tabii. Sonra çalıştığı yerlerde daha çok okumuş kişiler işte kaymakamda filan geldikçe onlarla çok iyi ahbaplık yapmış ve o fikir edinmiş. Kitap da okumuş, hemen hemen her toplumda babam şey olurdu birinci sınıf, onu başarırdı yani, sözüyle sohbetiyle. Sonra bu ukte onda öyle bir şey bırakmış ki, kendinin yapamadığı şeyi çocuklarında yapsın. Onun için bizim evde ne evlilik ne nişan hiç konuşulmaz, sade okumuş okumamış. Yani mesela diyelim ki benim kız kardeşim çok iyi okuyamazdı babam kızarmış şey dermiş hizmetçi olacak. Yani sanki okumayan hanım hiçbir şey olamaz hizmetçiden başka gibi.

Yukarıdaki görüşme parçasında anlatıldığı gibi Nezihe Kurtiz'in babası, Taşköprü'de ortaokul üstü eğitim verilmediği ve ailesi de oğullarının başka şehre gitmesine izin vermediği için eğitimine devam edememiştir. Bu durumun yarattığı yoksunluk hissini babası, kendi çocuklarını eğitime yönlere telafi etmek istemiştir. Nezihe Kurtiz bu durumu şöyle özetlemektedir: "Yani babam şu bakımdan altını çizmek istiyorum. Beyninde çocuklarının okuması ama yani diploma almasından başka bir şey yok hemen hemen. O kadar ihtiras halinde". Bu durum, Nezihe Kurtiz'in durumunu literatürdeki üst sınıf ailelerden gelen kızların durumundan ayırmaktadır. Elinizdeki araştırmanın ise Anadolu'dan orta sınıftan gelen bir aile ve kızın detaylı bir anlatısını sağlayarak literatüre katkı yaptığını göstermektedir.

Babasının tüm teşvikine rağmen ailedeki çocuklardan bir tek Nezihe Kurtiz'in okulla arası iyi olmuştur. Babası da eğitim hayatı boyunca Nezihe Kurtiz ne zaman istese yanında olmuştur. Bu durumu örnekleyen bir anı, Nezihe Kurtiz orta kideyken yaşamıştır:

Galiba ortaokul ikide. Tekrar bir mümessil seçiliyor. O mümessil seçilirken beni seçmeyiverdiler. Aman bende bir sok. Kendimi kaybettim. Nasıl olur. Ben seçilmem. Meğerse onlar aralarında benim horozlanmama içerliyorlarmış herhalde. Güzelce planı hazırlamışlar. Düşünün ben o kadar şaşkınlaşmışım ki orta iki. Hemen babama telefon baba buraya gel. Demek ki sıkışınca baba demişim hep. Okulun da büyük bir bahçesi. Kapısında karşıladım. Hayrola dedi. Geldi yani. Uzak da. Tabii aslında Bolu küçük bir yer ama bir uçta PTT bir uçta okul. O da bana bir şeyler söyledi. Yani ne beni eleştirdi ne evet dedi ne hayır dedi oyaladı. Tabii müdürün odasına. Mühim bir şey değil. Sonra ben herhalde bütün bu davranışlardan susmam gerektiğini anladım. Bir daha bu konuşulmadı hiç.

Yukarıdaki görüşme parçasında Nezihe Kurtiz'in babasının okul hayatındaki zor durumlarda kızının yanında olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum Nezihe Kurtiz'in babasının ilerici yönünü gözler önüne sermektedir. Babasının Nezihe Kurtiz'e desteği lise yıllarında da devam etmiştir. Babası kızını lise eğitimi alması için İstanbul'daki Kandilli Kız Lisesi'ne yollamış ve hiç sorun yapmadan yatılı okul taksitlerini de ödemiştir. Aşağıda Nezihe Kurtiz, babasının 4 çocuklu ve tek maaşlı bir baba olmasına rağmen, okul taksitlerini sorun yapmayışını anlatmaktadır:

Sonra ortaokul bitti. Orda lise yok. Kandilli Kız Lisesi'ne gireceğim. Yatılı olarak oraya gittim. Ama parasız yatılı kazanamadım. Birkaç defa girdim kazanamadım. Galiba 180 liraydı. Bir senelik taksit. Ama gene de babam için bir PTT müdürü dört çocuk yetiştiriyor kolay değil. Bana en küçük bir şey söylemeden taksidi ödediler.

Babasının Nezihe Kurtiz'e desteği üniversiteye giriş zamanında da devam etmiştir. Meslek seçimine Nezihe Kurtiz babasıyla karar vermiştir ve fizik öğretmeni olmayı seçmiştir:

Şimdi ben liseyi bitirirken babam da bana fikir veren kişiydi. Meslek ne seçeyim onun üstünde çok duruldu. Ona biraz hayret hayret etmiyorum da çok hoşuma gidiyor. Mesela hiçbir meslek parası çok diye düşünülmedi ve konuşulmadı. Acaba hangi meslek bana en uygundu ve senin de benim de en sevdiğimdi. Hep onun üzerinde duruldu. Mimarlık mesela. İ. Bir iki bir şey daha vardı. Babam bütün şeyisini kültürünün okumuşluğu çok değildi ama kültürü genişti. E um diyelim ki avukat olucam mesela; o şehirde avukat bir kadın varsa hemen gidip onunla bir konuşurdu. Yani o meslekte isim yapmış kadınları bulursa onlara ne dersiniz böyle bir şey diye fikrini alırdı. Ben de babama tabii o da çok iyi değil, çok inanırdım. Yani her şeyi ona sorar onun fikrini alırdım. Onda da ikna etme kabiliyeti vardı. Yani konuşunca aa babam en doğrusunu söyledi fikri gelirdi. Neticede öğretmenlikte karar kıldık. Lisede fiziğim çok iyiydi. Matematğim ondan biraz daha aşağı. Kimya ile hocanızın arası çok kötüydü, benim. (...) Neticede ben uzatmayayım lafi. Fizik öğretmeni olmaya karar verdim. Yani öğretmenlik birinci meslek. İkinci fizik. Başka bir şey üzerinde de durmadık.

Yukarıdaki görüşme parçasında babasının kızına desteğinin yanı sıra dikkat çeken bir şey de, Nezihe Kurtiz'in babasının yüksek ikna etme kabiliyetinden bahsetmesidir. Burada baba ve kız aynı fikirde olup aynı görüşleri dile getirmektedirler. Bu durum, yine, aynı zamanda babanın ilerici yönüyle ilgilidir. Babası, baba olarak otoritesini, kızının okula gidip yüksek eğitim alması yönünde kullanmaktadır. Nezihe Kurtiz, babasının desteğinden emindir ve bu durum üniversite yıllarında da sürmüştür. Üniversite yıllarında yabancı hocaların derslerinin tercüme edilerek yavaş tempoda ders işlenmesi, Kurtiz'in fiziğe olan ilgisini azaltmıştır. Aynı zamanda çevresinden duydukları Kurtiz'de Almanya'ya okumaya gitme isteği uyandırmıştır:

Sonra üniversitede ilk sınıf bu FKB denilen sınıf vardı. Fizik kimya matematik biyoloji. (...) Kandilli'den fizik mezunu olsun da birisi FKB'nin fiziği. Hava cıva geldi yani bize. Hemen geçtik tabii. Fakat sonra ikinci sınıfa geçince ben öyle oldum ki yani fizik bu mu diye hiç hoşlanmadım. Şöyle bakın. Fouché isminde göstermişim resmini size, bir Fransız Fransızca anlatıyor, bir doçent onu Türkçeye çeviriyor. Biz de o Türkçeyi not tutuyoruz. Yani not tutucak gibi anlatıyor, yavaş anlatıyor. Ve hiçbir böyle heyecan verecek zevk verecek hiçbir şey yok. Ben tabii kırıldım biraz. O sırada şimdi 38-39 ya 39 ya 40'da savaş devam ediyordu galiba ama nedense Almanya'da bulunmuş bir hanım amaaan Almanya şöyle şöyle ucuz böyle ucuz oraya gidip okunur da filan da böyle bir şeyler anlattı. Yani birden bire ben Almanya'ya gideyim orda okuyayım fikri geldi bana. Şimdi tabii orda bir çelişki var. Hem savaş var gibi. Hem Almanya'ya gitmek. Savaşı da yapan Alman. Hitler. Bana şimdi ters geliyor ama bundan hiç şüphem yok. Ben Almanya'ya gidip orada okumaya karar verdim. Tabii ben İstanbul'dayım ailem Bolu'da. Bolu'ya gittim tatilde. Baba ben Almanya'ya gidip orda okuyacağım. Babam bir memur. Bizim Taşköprü'de arsalar var ya. Yani arsa değil de tarla. Kendir ekiliyor orda. Babaannemin tarlaları onlar. Benim hiç öyle şeylerden haberim yok. Ben ne istersem yapılır. Babam tarlaları satar, beni Almanya'ya gönderir. Yani çocukluğu çocukluğun ne olduğunu şimdi anlıyorum ve gülmek geliyor içimden. Babamın parası yeter mi yetmez mi. O tarlayı nasıl satar. Tarla. Hiç umurum değil. Tarlayı satsın ne yaparsa yapsın. Beni Almanya'ya

göndersin. Babam tabii o zamanlar çok daha olgun bir kişiydi. Böyle beni kırmadan neler söylediye gitmemeye ikna etti beni. Neler söylediğini de hiç hatırlamıyorum. Ben tarlayı satamam filan katiiyen dememiştir. Param yok katiiyen. Başka bir şey bulmuştur o. Ben tabii kaldım şeyde güzelce İstanbul Üniversitesi'nde. Bu tempoda. Hep böyle zevk almayarak fizikten. Seneler geçti. Üçüncü sınıfta geçen sefer anlatmıştım size. İuu. Yardımcı hoca oldum. O ondan da çok hoşlandım tabii. Hem para kazanıyorum hem de hocalık yapmak tabii güzel geldi bana.

Görüldüğü gibi Kurtiz, babasına eğitim için Almanya'ya gitmek istediğini söylemiştir; ama babası, onu kırmadan gitmemeye, eğitimine İstanbul Üniversitesi'nde devam etmeye ikna etmiştir. Kurtiz, yukarıdaki görüşme parçasında Almanya ile ilgili gençlik hayallerinde, babasının maddi durumunu göz önüne almadığını söylemektedir; yani babasının yurtdışındaki eğitime karşı çıkışının maddi bir yönü olabileceği üzerinde durmaktadır. Kurtiz, babasının kendisini Almanya'ya gitmemeye hangi fikirlerle ikna ettiğini de hatırlamamaktadır. Üçüncü sınıfta yardımcı hoca olana kadar Kurtiz, İstanbul Üniversitesi'nde zevk almayarak fizik eğitimine devam etmiştir.

4. Babasının Kızının Kariyerine Desteğinin Sınırları

Kurtiz üniversitede asistan olduktan sonra babasıyla çatışma yaşadığı ilk konu, saat beşte mesai bittikten sonra arkadaşlarla yapılan sohbetlere katılma konusu olmuştur. Babası, kızının beşten sonra bu sohbetlere kalmasını istememiştir. Bu durum, Nezihe Kurtiz için anlaşılmalıdır; çünkü babası lise yıllarında ve üniversite yıllarının bir kısmında kızının yurttan kalmasını desteklemiştir; ama şimdi mesai sonrası sohbetler için üniversitede zaman geçirmesine izin vermemektedir. Buradan anlaşılabilir, babanın desteğinin sadece eğitimle ilgili olduğudur. Babası, kızının akademisyen oluşunun sosyal yönlerini desteklememektedir. Diğer bir deyişle, babası, kızının hayatına, akşam 5'ten önce ve 5'ten sonra olmak üzere bir bölünme getirmektedir. Akşam 5'te iş biter ve kızının da, aynı daha önce yaşadıkları Anadolu şehrinde olduğu gibi, beşten sonra sosyal hayatta yapılanlardan uzak durması gerekmektedir. Diğer bir deyişle, babanın desteğinin sınırı akşam saat 5'tir ya da desteğinin akşam saat 5 koşulu vardır. Bu da babanın geleneksel yönünü örneklemektedir. Kurtiz babasıyla yaşadığı bu çatışmayı şöyle anlatmaktadır:

Yurt ne demek. Tam bağımsız. Tam bağımsız. Yani kimse sana n'apıyosun diye soran filan yok. (...) Buna rağmen işte inanmışım. Yani onun verdiği kararların doğru olduğunu ben bir şey yaparsam ya yanlış olursa diye onun fikrini alıyorum. Onun fikrini de beğeniyorum yapıyorum demek. Yani böyle bir bağ var. Demek ki sonra emekli olduktan sonra mesela biz orda beşten sonra arkadaşlar çay odasında hepimiz toplanırız. Çok hoş vakit geçer. O zaman ben beş buçuk vapurunu kaçırmış olurum. Ona çok kızdı. Hayır, beş buçuk vapuruyla geliceksin. Sonra ben dedim ki baba dedim olmaz dedim orda çok güzel toplantı oluyo yani sohbet. Ama çok mutlu, keyifli bişiy. Hepimiz bir yerdeyiz. Hahaha hihhi. Şeyler kendi hatıralarını filan anlatıyorlar hiç bitmez o zaten. Ama dedi o zaman sokak kızı gibi dedi babam. Ben dedim siz dedim sokak kızı dersiniz o zaman sokak kızı olurum ben dedim. Soora mesela bunun kim galip geldi. Ben orda kaldım mı babamı dinleyip te beş buçukla mı geldim hatırlamıyorum mesela. Ama o sokak kızı lafını söyledim.

Buradan çıkarılabilecek bir yorum, Kurtiz'in babasının çocuklarla, genç kadınlara yönelik farklı tutumlar takınabileceği yönünde olabilir. Babası; çocuk Nezihe'nin büyük şehirdeki eğitimini desteklerken, gözünde evlenme çağına gelmiş olabileceği düşünülebilecek Nezihe'nin kadın-erkek karma bir sohbet ortamında akşam saatlerinde bulunmasını desteklememektedir ve bu, Nezihe Kurtiz'in bekâretini koruması gerektiği düşüncesi ile ilişkili olabilir. Yukarıdaki çatışmada, babasının, beşten sonra üniversitede arkadaşlarıyla sohbet etmek isteyen kızına, "sokak kızı gibi olursun" demesi bu çıkarımı desteklemektedir. Yani babası, kadınların eğitim hakkını kabul etmekte; ama özgür sosyal yaşam hakkını kabul etmemektedir. Bu anlamda da baba, ataerkil değerleri sürdürmekte, meşru bulmakta ve yeniden onaylamaktadır.

Kurtiz, babasının "sokak kızı gibi olursun" sözüne cevap verdiyse de bu çatışmada sonunda kimin dediğinin olduğunu hatırlamamaktadır. Sözlü tarih çalışmalarında söylenenler kadar söylenmeyenlerin, hatırlananlar kadar hatırlanmayanların da önemli olduğu göz önünde bulundurulduğunda Kurtiz'in bu çatışmanın sonunu hatırlayamaması anlamlı bulunabilir. Çatışmanın sonucunu hatırlayamaması Kurtiz için bu konunun hassas bir noktaya temas etmesiyle ilgili olabilir.

Baba-kız arasındaki çatışma, Kurtiz'in doçent olduktan sonra yurtdışına araştırma yapmaya gitmek istemesiyle iyice netleşmiştir:

Tabii birden atlamak doğru değil ama ben doçent olduktan sonra İngiltere'ye Londra'ya gitmek için bir burs kazandım. Ama uluslararası bir burs. Altı ay Londra'da araştırma yapacağım. Buna mani oluyor. Gitme diyor. Yani beni, düşünün, liseye gönderiyor, üniversitenin ikinci sınıfına kadar yurttan kaldım. Onlar problem olmuyor ona. Yani kendisi Anadolu'da. Bolu'da. Ben yurttayım. Ve yurt o şu demek. Yurttan sen çık ne istersen yap. Akşam yurda geç gel erken gel. Yani. Bunu kabul ediyor. Ben doçent olduktan sonra Londra'ya gitmemi kabul etmiyor. Yani. İşte bu biraz şeyden oldu. Emekli oldu filan. Dünya görüşü değişti. Her neyse. Bazı sebepleri var. Benim gitmemi istemedi. (...) Bana gitme dedi. Baba dedim ben sizin bütün muhalefetinize rağmen gidicem. Niçin biliyor musunuz dedim. Seneler geçtikten sonra sen çocuk muydun da baban hôt diyince oturdun demiyim kendime dedim.

Yukarıdaki görüşme parçasında görüldüğü gibi, babası Kurtiz'in doçentken kazandığı bursla yurtdışına gidip araştırma yapmasına karşı çıkar. Babasının geleneksel yönünü gözler önüne seren bu durum, Kurtiz açısından anlaşılmalıdır; çünkü Kurtiz'in ilk gençliği, babasının da onayıyla, ailesi Bolu'dayken, İstanbul'da lisenin yatılı okulunda geçmiştir. İlk gençliğinde kendisine tanınan bu özgürlüğün doçent seviyesindeyken geri alınmaya çalışılması Kurtiz'e mantıklı gelmemektedir. Kurtiz, babasının karşı çıkmasına rağmen Londra'ya gitmeye karar vermiştir. Ama öncesinde de babasını ikna etmek için oldukça çaba harcamıştır:

Ben babamı ikna için şimdi bakın neler hatırladım. Yani önümde 5-6 ay var. Ben gidiceğimi biliyorum. Tarihini biliyorum babam bilmiyo. Kasım Gülek'in yeğeni vardı. Fevziye Gülek. Kasım Gülek politikacılandı ve gazetelerde çok bahsedilen kişi. Onu eve çağırdım bizim eve. O da iyi arkadaşız. Babamla da tanıştı. O seneler önce İngiltere'ye gitmiş. Onu anlatırdım mesela. Ki geliyo işte karşısında hanım hanımcık biri. İngiltere'ye gitmiş. Orda

şu kadar sene yaşamış. Şu kadar zaman gelmiş. Yani bunlara hazırlık yaptım. Demek ki ben babamı veya aileden birini paldır küldür kıracak biri değilim. Yani çareler aradım. Sonra Taşköprülü bir aile var. Kanlıca'da oturlardı. Onun da kız kardeşi babamın tanıdığı kişinin kız kardeşi Amerika'ya gidip gelmiş. Onlarla da tanıştı. Yani tanışıyoruz ama napıp yapıp onlara gittik mesela. Onu da bir hazırlık diye yaptım. Fakat hiç hiç bir faydası olmadı.

Kurtiz, lise ve üniversite yıllarında olduğu gibi babasıyla anlaşılabilir umuduyla; yani babasının ilerici yönünü ortaya çıkarabilme amacıyla, onu ikna etmek için çaba harcamış; ama başarılı olamamıştır. Sonunda babası karşı çıksa da Londra'ya gitmiştir ve orada bir yıl araştırma yapmıştır. Çalıştığı üniversite ona bir yıl daha burs vermek istemiştir; fakat Kurtiz, kız kardeşi ve annesinden gelen mektup üzerine İstanbul'da evde ciddi bir sorun olduğunu anlayıp hemen eve dönmüştür. İstanbul'a varınca Londra'ya gittikten birkaç ay sonra babasının vefat ettiğini öğrenmiştir. Kurtiz bu olayları aşağıdaki gibi anlatmaktadır:

Fakat tuhaf bir şey oldu. Ben gittim mektup yazarken hiç dargın değilmişim gibi babacım annem diye yazıyorum; fakat babam bana cevap vermiyor. Dargın yani bana. Gittim diye. Ben Ekim'de mi Kasım'da mı gittim. İşte iki üç ay sonra babam vefat ediyor. Fakat bana bildirmiyorlar. Babam da bana mektup yazmadığı için anlamıyorum. Tam bir yıl geçti. Bana bu defa altı ay burs, altı ay da üniversite verdi, 1 yıl kaldım. Şey de, Londra'da Imperial College'da. Bir yıl sonra orası bana burs vermek istedi. Daha kalıyım diye. Ben bu defa eve mektup yazdım. Şeyi ben biraz daha kalmak istiyorum diye. Şimdi kız kardeşimle annemden cevap. Sen ne sebep. Kız kardeşim diyor ki ne sebep olursa olsun sen artık kalma. Babam ağabeyimin yanına gitti. Annem de sinir krizi geçiriyor. Ben mektubu aldım, başladım ağlamaya (gülerek). Neyse be mübarek madem ağlıyorsun yaşadığın yere dön orda ağla. Hayır, ben hem ağlıyorum hem gidiyorum üniversiteye. Neyse beni orada görenler de ağlarken şaşırıyorlar. İngiliz çünkü alışık değiller. Neyse ben hemen şeyi bu mektubun üzerine hemen bir telgraf. Hemen geliyorum. Hakikaten bir gün sonra mı iki gün sonra ben gittim, eve. Çünkü ben babamın ağabeyim yanına gitti lafından babamın öldüğü aklıma gelmiyor. Çünkü bir ağabeyim Balıkesir'de. Bir ağabeyim öldü. Şimdi kardeşim demek istemiş ki ölenin yanına gitti demek istemiş. Annem de hakikaten babamı ben öldürdüm ben sebep oldum diye şey melankoli geçiriyor. Geldi. Şimdi ben, babam Balıkesir'de diyorum ya. Anne sen üzülme, ben giderim babamı ikna eder gelirim. Getiremezsin kızım diyor. Gelemez niye derken o zaman anladım. A öldü mü yoksa dedim. Sustular. Hadi ben bir odaya kapandım bütün gün ağladım. Bu iş de bitti.

Kurtiz, üzüntülü bir sonla bitse de babasıyla ilişkisini ve yaşadığı çatışmayı şöyle özetlemektedir:

Tabii otorite kısmına gelince, babam çok ikna kabiliyeti olan, yapı itibarıyla çok otoriter bir tip ama bu otoritesini kesinlikle sesini yükselterek, surat asarak yapmıyor rahat konuşuyor tamam hallediyor işini. Öyle bir yapısı var. Biz öyle oldu ki annem dört çocuk babam bir şey desin de biz yapmayalım mümkün değil yani hatırımza bile gelmiyor aksi. Çünkü o doğru söylere inandırılmış bizi. Tabii hep de doğru hareket etti herhalde. Ta ki ben meslek sahibi olunca bozuştuk tamamen tabii babamla. Çünkü o otoritenin devam etsin istiyor. Ben de kişiliğimi kazanmışım. Olmuyor.

Kurtiz'in babası, kızının üniversitede asistan olduğu yıllara kadar kızının eğitimini, bu, İstanbul gibi büyük bir şehirde tek başına yatılı okulda okumak veya yurttan kalmak

anlamına gelse bile desteklemiştir. Bu, Kurtiz'in babasında baştan beri var olan ilerici yönü göstermektedir. Babada bu ilerici yöne ek olarak, daha sonra Kurtiz'in asistan olduğu yıllarda kendini gösterecek bir geleneksel yön de mevcuttur. Kızının bağımsız bir sosyal ve cinsel hayata sahip olma kapasitesinin geliştiği bu yıllarda kuvvetlenen bu geleneksel yön, babanın kızının sosyal ve cinsel hayatını kontrol etme isteğine dayanmaktadır. Buradan anlaşılan, aynı babanın, hem ilerici, hem de geleneksel yönleri beraberce şahsında bütünleştirmiş olmasıdır. Babasının geleneksel yönü, bir süre Kurtiz üzerinde sınırlayıcı olabilmiştir; ancak Kurtiz, doçentlik aşamasına gelip mesleğinde önemli bir güvence sağlayınca; taraflar arasındaki çatışma güçlenmiş ve Kurtiz, mesleğinin verdiği güçle babasının geleneksel yönünün etkisinden kendini uzaklaştırabilmiştir.

5. Sonuç

Kurtiz'in babası eğitim hayatının önemli bir kısmında onu hem manevi, hem de maddi olarak desteklemiştir ve kızını ikna ederek onunla işbirliği yapmıştır. Hem yükseköğrenim gördüğü, hem de akademik kariyeri olan dönemde ise baba-kız çatışmaları gündeme gelmiştir. Çatışma konuları, mesai saatinden sonra arkadaşlarla üniversitede çay toplantısına kalma ve yurtdışına araştırma yapmaya gitme konularında olmuştur. Bu çatışma konuları bize babanın kızının bağımsız bir hayatı olmasını istemediğini ve desteğinin sınırlarını göstermektedir. Babanın desteğinin sınırları, onun kadınların eğitim hakkını kabul ettiğini; ama özgür tercihleri ile seçtikleri bir hayat kurmalarını kabul etmediğini göstermektedir ve bu anlamda ataerkil değerleri temsil etmektedir. Babasının Kurtiz'in eğitimine desteği, onun ilerici yönünü gözler önüne sererken, mesai sonrası çay toplantılarına kalmasına izin vermemesi ve yurtdışına araştırma yapmak için gitmesine karşı çıkması, onun kimliğinin geleneksel yönlerini görmemizi sağlamıştır. Kurtiz örneğinde, hem ilerici, hem de geleneksel bir baba örneği görmekteyiz. Babasının geleneksel olması, eğitime olan tüm desteğine rağmen, kızını hala cinsiyet açısından geleneksel ve dinsel değerlere göre yaşaması gereken bir kadın olarak düşündüğüne işaret etmektedir. Yani erken cumhuriyet döneminde babaları, ilerici veya geleneksel olarak iki şekilde sınıflandırmak gerçekliği basitleştirmekte ve sosyal hayatın karmaşıklığını görmemizi engellemektedir. Farklı ve çatışan özellikler tek bir kişide de toplanabilmektedir ve bu olasılığı göz önünde bulundurmamak gerçeğe yakınlaşmamızı sağlayabilir. Bilindiği gibi, II. Meşrutiyet döneminde ve erken cumhuriyet döneminde, babaların çocukların sosyalleşmesindeki ve özellikle kızların eğitimindeki rolü artmıştır. Bu sözlü tarih çalışması ise bu olguyu Nezihe Kurtiz ve babasının deneyimleri üzerinden aydınlatmakta ve örnelemektedir.

Kaynakça

- Ağaoğlu, S. (1984). *Bir ömür böyle geçti: sessiz gemiyi beklerken*. İstanbul: Ağaoğlu Yayınevi.
- Arat, Z. (1998). Educating the daughters of the republic. In: Z. F. Arat (Ed.), *Deconstructing images of Turkish woman* (s. 175-181). New York: St. Martin's Press.
- Durakbaşa, A. (1998). Cumhuriyet döneminde modern kadın ve erkek kimliklerinin oluşumu: Kemalist kadın kimliği ve 'Münevver Erkekler'. İçinde: A. Berktaş

- Hacımirzaoğlu (Ed.), *75. Yılda kadınlar ve erkekler, "Bilanço 98" Kitap Dizisi* (s. 29-51). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Durakbaşı, A., & İlyasoglu, A. (2001). Formation of gender identities in republican Turkey and women's narratives as transmitters of 'Herstory' of modernization. *Journal of Social History*, 35 (1), 195-203.
- Hoopes, J. (1979). *Oral history, an introduction for students*. The University of North Carolina Press.
- Kabasakal-Arat, Z. F. (2003). Where to look for the truth: memory and interpretation in assessing the impact of Turkish women's education. *Women's Studies International Forum*, 26 (1), 57-68.
- McCracken, G. (1988). *The long interview*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Neyzi, L. (1999). *İstanbul'da hatırlamak ve unutmak: Birey, bellek ve aidiyet*. İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Neyzi, L. (2010). Oral history and memory studies in Turkey. In: C. J. Kerslake, K. Öktem, ve P. Robins (Eds.), *Turkey's engagement with modernity: conflict and change in the twentieth century* (s. 443-457). Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Öncü A. (1981). Turkish women in professions: why so many?. In: N. Abandan-Unat (Ed.), D. Kandiyoti, ve M. B. Kiray iş birliğiyle, *Women in Turkish society*, (s. 181-193). Leiden: Brill.
- Öncü, A. (1982). Uzman mesleklerde Türk kadını. İçinde: N. Abadan-Unat (Ed.), Deniz Kandiyoti ve Mübeccel Kiray'ın iş birliği ile, *Türk toplumunda kadın*, (s. 253-267). Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.
- Ritchie D. A. (2003). *Doing oral history, a practical guide*. Oxford: Oxford University Press.

Araştırma Makalesi • Research Article

Yükseköğretim Kurumlarında Sosyal Kaytarma Davranışının İncelenmesi: Bir Kamu Üniversitesi Örneği

Investigating Social Loafing Behavior in Higher Education Institutes: A Case of Public University

Melahat Öneren ^a, Elif Nur Demirel ^b, Tayfun Arar ^{c,*}, Cihat Kartal ^d

^a Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, 71450, Kırıkkale/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-4255-9422

^b Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, 71450, Kırıkkale/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-8453-5867

^c Arş. Gör., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, 71450, Kırıkkale/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-6132-1121

^d Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, 71450, Kırıkkale/Türkiye.
ORCID: 0000-0003-2390-8268

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 28 Mayıs 2018

Düzeltilme tarihi: 12 Temmuz 2018

Kabul tarihi: 06 Ağustos 2018

Anahtar Kelimeler:

Sosyal Kaytarma

Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP)

Akademik Personel

ARTICLE INFO

Article history:

Received May 28, 2018

Received in revised form July 12, 2018

Accepted August 06, 2018

Keywords:

Social Loafing

Analytic Hierarchy Process (AHP)

Academic Staff

ÖZ

Bu araştırmanın amacı sosyal kaytarma davranışını etkileyen faktörleri önem sırasına göre hiyerarşik olarak sıralayarak, bu tür faktörlere bağlı olarak ortaya konan sosyal kaytarma davranışına karşı önlem alma ve bu faktörlerden kaynaklı sosyal kaytarma davranışını yönetme eylemleri sunmaktır. Bu bağlamda bir kamu üniversitesindeki 11 akademisyen, literatür ve yazar destekli olarak belirlenmiş üç ana faktör altındaki 19 faktörü ikili olarak karşılaştırmış ve karşılaştırılan bu kriterler Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) tekniği ile hiyerarşik olarak sıralanmıştır. Araştırma, akademisyenler tarafından ileri sürülen sosyal kaytarmayı etkileyici faktörlerin belirlenmesi ve böylesine üretkenlik karşıtı davranışlar üzerinde etkili olan faktörlere bağlı olarak nasıl önlenebileceği konusunda yol gösterici olması açısından önemlidir.

ABSTRACT

The purpose of this study is to order the factors determining social loafing hierarchically based on their importance levels, and then suggest cautions against social loafing caused by those factors and managing social loafing actions caused by them. In this concept, 11 academic staff in a public university, have made pairwise comparisons of 19 factors under three main factors determined by both literature and authors, and these compared factors are analyzed and ordered by Analytic Hierarchy Process (AHP) method. The research is important in terms of determining the social loafing factors proposed by academicians and determining how to prevent them depending on the factors that influence this counterproductive behaviors.

1. Giriş

Sosyal kaytarma, sosyal psikoloji ve işletme gibi bilim alanlarında akademik çerçevede çalışılan, aydınlatıcı bilgilerin sunulduğu güncel bir olgudur. Sosyal kaytarma genel anlamda ortak çaba ile yapılması gereken bir işin grup üyeleri tarafından tam olarak sahiplenilmemesi, bireysel olarak ortaya koydukları çabanın grup içinde azalması olarak

nitelenebilir. Örgütlerde çalışma oldukça sistematik işlemesi gereken ve bireylerin görev ve sorumluluklarını iyi bir şekilde yapmalarını gerektiren bir süreçtir. Örgütlerin varlıklarını sürdürebilmek ve mevcut kalitesini artırabilmek adına attığı adımlardan bir tanesi de insan kaynaklarının niteliği ve çalışma isteğidir. Kalifiye işgörenin iş ortamına uyumunun sağlanması, azami düzeyde verimliliğin elde

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: tayfunarar@kku.edu.tr

edilmesi başta özel sektör olmak üzere kamu sektöründe de belirleyici kriterlerdendir.

Örgütlerde başarının belirleyicisi olan performansın sağlanması temel hedeftir. Bireysel özellikler ve faktörler dışında başarının dinamiklerinden bir tanesinin de ekip/grup çalışmaları olduğu ifade edilebilir. Üniversiteler de akademik personel arasında grup çalışmalarının yapıldığı, eş güdüm temelinde ders paylaşımlarının hedeflendiği, ortak yayın ve kongre programlarının yürütüldüğü ve genel manada akademik kalitenin artırılması için birlikte hareket edilen örgütlerdendir (Çelikten, 2003: 101-102). Kongre düzenleme komiteleri, bilimsel yayınlarda birçok yazarın yer alması, her akademik bölümün (programın) birden fazla öğretim elemanı tarafından yürütülmesi ortak çalışmanın gerekliliğini ortaya koyan başlıca konular olarak ifade edilebilir (Karaman ve Altunoğlu, 2007: 112; Acar, Nemutlu, Gürhan ve Liman, 2004: 96; Baş, 2002: 28; Gencil, 2001: 207).

Örgütsel çalışmalar ya da grupla birlikte yapılan çalışmalarda ortak hedef; verimin artırılması, hızlı sonuç elde edilmesi ve başarıya ulaşılması olarak beklenir. Bu beklentinin gerçekleşmemesinin nedenlerinden bir tanesi de sosyal kaytarma davranışı olarak nitelenebilir. Sosyal kaytarma, grupsal olarak çaba gerektiren işlerde bireysel performansta azalma olarak tanımlanmıştır (Latane, Williams ve Arkins, 1979: 823). İkinci bir tanıma göre; sosyal kaytarma, bireylerin grup halinde çalışırken ortaya koydukları performansın bireysel olarak çalışırken gösterdikleri performansa göre nispeten daha düşük olmasıdır (Kafes ve Kaya, 2017: 227). Bu bağlamda, sosyal kaytarmasının negatif yönlü bir sinerjik etki yarattığı söylenebilir. Grup içinde yapılacak görevlerde bireyin kendi üzerine düşeni tam olarak yerine getirememesi sonucunda bu durumun diğer grup üyeleri tarafından tolere edilebileceğini düşünmesi ve aynı sorumluluğun birden fazla bireye verilmesi halinde kişisel katkının gereksiz olduğu düşüncesi de sosyal kaytarma davranışının ortaya konulmasında etkileyici olabilir (Uslu ve Çavuş, 2014: 52). Başka bir ifade ile bireylerin kişisel işleri üzerinde yoğunlaştığı, emek verdiği, önemseydiği kadar grup çalışmalarını, örgütsel çalışmaları önemsememesi ve gruptaki diğer bireylerin de bu şekilde davrandığını düşünerek minimum destek ile örgüt çalışmalarını yürütmesine yine sosyal kaytarma denilebilir.

Daha önce de belirtilen; üniversiteler takım çalışmasının sıkça yapıldığı, kaliteli ürünlerin kümülatif ve sinerjik bir etki ile ekip çalışmasıyla beraber ortaya çıktığı kurumlardır bilgisinden yola çıkarak, grup çalışmalarındaki davranışları olumsuz etkileyen unsurlardan birinin de sosyal kaytarma davranışı olduğu gerçeğinin altını çizerek bu tür davranışları önem sırasına göre sıralamak, proaktif önlemler ve reaktif çözüm önerileri sunmak çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Daha çok insana özgü bir eğilim olan sosyal kaytarma davranışlarını etkileyen birçok faktör vardır. Örgütsel ve yönetsel bazda, tüm bu faktörler ile başa çıkmak ve yönetmek veya bu faktörleri önlemek, zahmetli ve maliyetli olacağından rasyonel değildir. Özellikle, Şekil 1’de belirtilen örgütsel faktörlerin tümüne yönelik bir iyileştirme, örgüt çapında farklı sistemlerde yapısal reformlar gerektirebilmektedir. Ayrıca bireysel faktörlere yönelik, işe alım aşamasında önlem alınmaktansa, bu tür davranışlar ortaya çıktıktan sonra belirtilmiş olan bazı faktörlerin (cinsiyet, kişilik ve kültür) değiştirilmesinin mümkün

olmaması, çözümün işten çıkarma olması ve tüm bu süreçte işgörenin yetiştirilmesi ve eğitilmesi için yapılmış olan maliyetler yüksek oranlarda olacağından, bu çalışmada sosyal kaytarma davranışlarını etkileyen faktörleri AHP yöntemi ile hiyerarşik olarak sıralama yoluna gidilmiştir. AHP yönteminin tercih edilmesi, zaman kısıtı gerekçesi ile tüm faktörlerin değerlendirmeye alınmasından ziyade sosyal kaytarma davranışı üzerinde en fazla etkisi olan ana faktörlerin belirlenmesine katkı sağlamıştır. Bu sayede, olumsuz sonuçlar doğuran böyle bir olguyu tetikleyen en önemli faktörün/faktörlerin önüne geçildiğinde olgunun ortaya çıkma ihtimali de nispeten daha az emek ve maliyetle azalmış olacaktır.

2. Sosyal Kaytarma Kavramı ve Yapılan Akademik Çalışmalar

Sosyal kaytarma yazında Ringelmann Etkisi olarak da bilinmektedir (Schermerhorn vd., 2008: 172’den aktaran: Demir Uslu ve Çavuş, 2014: 52). Bu alanda sosyal psikolojik ilk çalışma 1880’lerde bir halat çekme görevinde ortaklaşa çalışmanın etkilerini inceleyen Ringelmann tarafından gerçekleştirilmiştir (Williams ve Karau, 1991: 573). Kavramın bu isimle anılmasının sebebi ise; Fransız ziraat mühendisi olan Max Ringelmann’ın 20 kişiyle gerçekleştirdiği halat çekme deneyinde, halatın ucuna bağlanan dinamometre ile kişilerin bireysel ve grup halinde iken halat çekme kuvvetlerini ölçmüş ve gruptaki kişi sayısının arttıkça dinamometreye binen kişi başı çekme kuvvetinin düştüğünü saptamış olmasıdır (Simms ve Nichols, 2014: 59). Ringelmann gruptaki birey sayısı arttıkça toplam performansın da ters orantılı olarak düştüğünü belirlemiştir. Grup büyüklüğü ile harcanan çaba arasındaki bu kavramsallaştıma “Ringelmann Etkisi” olarak adlandırılmaktadır (Piezon ve Ferree, 2008: 2).

1972 yılında Steiner sosyal kaytarma teorisine yeni bir ilgi alanı eklemiştir. Araştırmasında doğrudan Ringelmann’ın çalışmasına değinmesinin dışında, süreç kaybı olarak nitelendirdiği bir görev tipolojisini açıklamaya eğilmiştir. Steiner çalışmasında gerçek grup verimliliğinin, potansiyel grup verimliliği ile hatalı süreçten kaynaklanan kayıplar arasındaki farklara eşit olduğunu iddia etmiştir (Kesen, 2015: 6532). Ingham vd. (1974) Ringelmann etkisini grup performansı ve grup büyüklüğü üzerinde tekrar incelemişlerdir. Ringelmann’ın halat çekme deneyinin bir benzerini gerçekleştirmişlerdir. Yapılan deneyde bireyler grup halinde halat çekerken maksimum performans göstermeleri talep edilmiştir. Hem grup içinde hem de bireysel halat çekme aktiviteleri arasında bireylerin grup halinde iken bireysel duruma kıyasla 1/5 oranında daha az çaba harcadıkları belirlenmiştir (Ingham vd., 1974: 371). Latane vd. (1979) çalışmasında sosyal kaytarmaya ilişkin bir başka deney gerçekleştirilmiştir. Bu deney bireylerin grup halinde alkışlamalarını içeren bir deneydir. Deney sonucunda, gruptaki kişi sayısı arttıkça katılımcıların her birinin bireysel olarak yaptıkları alkış gürlüğünün grup içinde şiddetinin azaldığı belirlenmiş, bireylerin grup halinde iken çabalarındaki azalmayı bilimsel bir deneyle açıklamış ve sosyal kaytarmayı “çalışma grubu içerisinde bireyin, aynı görevi yapan diğer bireylerle kıyaslandığında çabasını düşürme eğilimi” olarak ifade etmiştir (Latane vd., 1979’den aktaran: Schippers, 2014: 62). Sosyal kaytarma (social loafing) isminin ilk kez kullanıldığı bu çalışmada

sosyal kaytarma “toplumsal bir hastalık” olarak nitelendirilmiştir (İlgin, 2013: 241).

Sosyal kaytarma davranışının örgüt yapısı ve örgüt işleyişine zararları konusunda iş veriminin azalması, iş barışının bozulması, çalışanlarda tükenmişlik sendromu, üretim faaliyetlerinin sektöre uğraması ve performanstaki düşüşe dayalı maliyetlerin artış gösterdiği sonuçlarına ulaşılmıştır (İlgin, 2013: 239; Uysal, 2016: 735; Uslu ve Çavuş, 2014: 53; Karau ve Williams, 1993: 694; Özmutaf, 2007: 50).

Sosyal kaytarmanın gelişiminde farklı deneyler ya da çalışmalar yapılmasının yanı sıra sosyal kaytarmanın kavramsallaşması ve bir teori olarak anılmasında yukarıda bahsedilen temel noktaların önemli rol oynadığı söylenebilir. Literatürde sosyal kaytarma üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda sosyal kaytarma üzerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesi ve çeşitli çalışma grupları üzerinde sınanmasına odaklanılmıştır (Alam, Ali, Ali ve Zaman, 2014: 78; Etemadi, Darab, Khorasani, Moradi ve Vazirinasab, 2015: 125; Uslu ve Çavuş, 2014: 51; Uysal, 2016: 735; Kafes ve Kaya, 2017: 229; Şeşen ve Kahraman, 2014: 43). Çalışmaların genelinde sosyal kaytarmanın olumsuz bir durum olduğu vurgusuna yer verilirken sosyal kaytarma davranışının üzerinde bireysel, örgütsel ve grupsal faktörlerin etkili olduğu ifade edilmiştir (İlgin, 2013: 241-255-260; Karau ve Williams, 1993: 694). Bu faktörlerin yanı sıra sosyal kaytarmanın ‘örgütsel adalet’ kavramı ile de çok bağlantılı olduğunu paylaşan literatür çalışmaları mevcuttur (Uslu ve Çavuş, 2014: 53; Alam vd., 2014: 89; Etemadi vd., 2015: 128). Koçel (2014: 530), örgütsel adalet kavramını bir organizasyondaki uygulamaların dayandığı ilkelerin net olmasını, bireyden bireye farklı uygulamalar olmamasını, olsa bile bunun nedenlerinin şeffaf bir şekilde açıklanmasını öngören bir kavram olarak açıklamıştır. Balcı (2016: 36), bireyin örgütsel adaletle ilişkin algısı pozitif ise bu örgüte güven ile birlikte bireysel motivasyonda da artışa katkı sağlayacaktır. Örgütsel adaletle ilişkin negatif algı söz konusu ise bu durum bireyde iş tatminsizliğinden işten ayrılmaya kadar uzanan tutumlara yol açacaktır. Buradan hareketle örgütsel adalet olgusunun, çalışma sürecinde performansı doğrudan etkilediği ifade edilebilir. Örgütsel çalışma gerektiren işlerde örgütsel adaletin sağlanması önemli bir husus olarak karşımıza çıkarken yönetici/idareci pozisyonundaki kimselerin çalışanlarını motive edici uygulamalarda bulunmaları da önem arz etmektedir. George (1995), örgütsel adalet teorisine paralel olarak yöneticinin/idarecinin, çalışanlarını ödül ile motive etmesini sosyal kaytarmayı azaltan önemli bir etken olarak ifade etmiştir (Balcı, 2016: 98).

Literatürde yer alan diğer akademik çalışmalardan hareketle; Hoigaard ve Ingvaldsen (2006: 58) tarafından lisans eğitimine devam eden 24 erkek öğrenci ile bir sosyal kaytarma çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada takım içinde kimin hangi düzeyde çaba gösterdiği ve performans sergilediğinin belirlenmesinin sporcu öğrencilerin takım içinde sosyal kaytarma davranışını sergilemeye yönelik algılarını ölçmüştür. Araştırma sonucunda bireylerin performansının doğrudan ölçülebilmesinin sosyal kaytarma davranışını azalttığı bulunmuştur. Sosyal kaytarmaya olan eğilimin cinsiyete bağlı olarak farklılaştığı; aksine cinsiyete bağlı farkın bulunmadığı çalışmalar da literatürde yer almaktadır. Karau ve Williams (1993: 694) ve Öge ve Kurnaz’a (2017: 123) göre sosyal kaytarma davranışı

eğiliminin kadınlara göre erkeklerde fazla olduğu ifade edilirken; Charbonnier vd. (1998), tarafından 36’sı kadın 36’sı erkek olmak üzere 72 lisans öğrencisi üzerinde yapılan araştırmada, sosyal kaytarma davranışının gösterilmesinde cinsiyetin etkisinin olmadığı tespit edilmiştir (Doğan vd., 2012: 63).

Bununla birlikte Thompson ve Thornton (2014: 475-479) tarafından okul öncesi çocuklar üzerinde (59 kız, 47 erkek deneysel bir laboratuvar çalışması gerçekleştirilmiştir. Grup görevlerinde daha az çaba harcanması (sosyal kaytarma) kız çocuklarında erkeklere göre biraz daha yüksek olarak belirlenmiştir. Eikenhout (2004: 48) tarafından yapılan başka bir çalışmada katılımcıların belirli bir görevi yapmak üzere ortaya koydukları bireysel çabayı, sonuçları grup halinde görünecek olan bir çalışmaya çevirmeleri durumunda ortaya koydukları performansta azalma olduğu belirlenmiştir. Buna bağlı olarak bireysel durumların daha geri planda olduğu hallerde sosyal kaytarma davranışının ortaya çıktığı ifade edilebilir. 2016 yılında Haugen vd. (2016: 308) tarafından sosyal kaytarma odağında gerçekleştirilen bir diğer çalışmada zihinsel dayanıklılık ve sosyal kaytarma arasındaki ilişki incelenmiştir. Zihinsel dayanıklılık noktasında daha zayıf durumda olanların grup içinde performanslarını düşürerek sosyal kaytarma davranışı ortaya koydukları belirlenmiştir. 2014 yılında Şeşen ve Kahraman (2014) tarafından yapılan bir araştırmada ise iş arkadaşlarının kaytarmasının bireyin iş tatmini, örgütsel bağlılık ve kendi kaytarma davranışına etkisini incelemiştir. Teknik bir lisede çalışan 175 öğretmenin katılımıyla gerçekleştirilen bir çalışma sonucunda kişilerin iş arkadaşlarının kaytarma davranışı sergilediğini gördüklerinde kendilerinin de kaytarmaya yöneldikleri tespit edilmiştir. Ayrıca iş tatmini ve örgütsel bağlılıklarında da azalma olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sosyal kaytarma algısının çalışanların tükenmişlik duygularına etkisinin araştırılması amacıyla Uysal (2016: 738) da bir kamu kurumunda 108 çalışana bir anket uygulamıştır. Bu anket uygulaması sonucunda sosyal kaytarma algısı ile tükenmişlik duygusu arasında pozitif yönlü bir ilişki saptanmıştır. Sosyal kaytarma ile ilgili bir diğer araştırma ise Gök ve Koca (2016) tarafından gerçekleştirilmiştir. Sağlık çalışanlarına uygulanan bir anket ile hiyerarşi ve takım eğiliminin sosyal kaytarmaya etkisi incelenmiş, sonuç olarak takım eğilimi arttıkça sosyal kaytarmanın azaldığı tespit edilmiştir. Hiyerarşik eğilimin ise sosyal kaytarma üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bu değerlendirmeler neticesinde sosyal kaytarma davranışının içinde bulunan örgüt ve örgütsel adalet sistemi ile bağlantılı olduğu da söylenebilir. Literatür taramasından yapılacak bir diğer çıkarım ise bireylerin sosyal kaytarma davranışını ortaya koymasında bireysel, gruba bağlı etkenler ve örgütsel faktörler gibi nedenlerin etkili olduğudur. Bu çalışma özelinde ise bir kamu üniversitesinde görev yapan akademisyenlerin sosyal kaytarmaya dair görüşleri ön plana çıkarılmıştır. Buna bağlı olarak da akademik camiada sosyal kaytarma davranışının önlenmesi ya da azaltılması hususunda yol gösterici olmak adına literatüre katkı sunulması beklenmektedir.

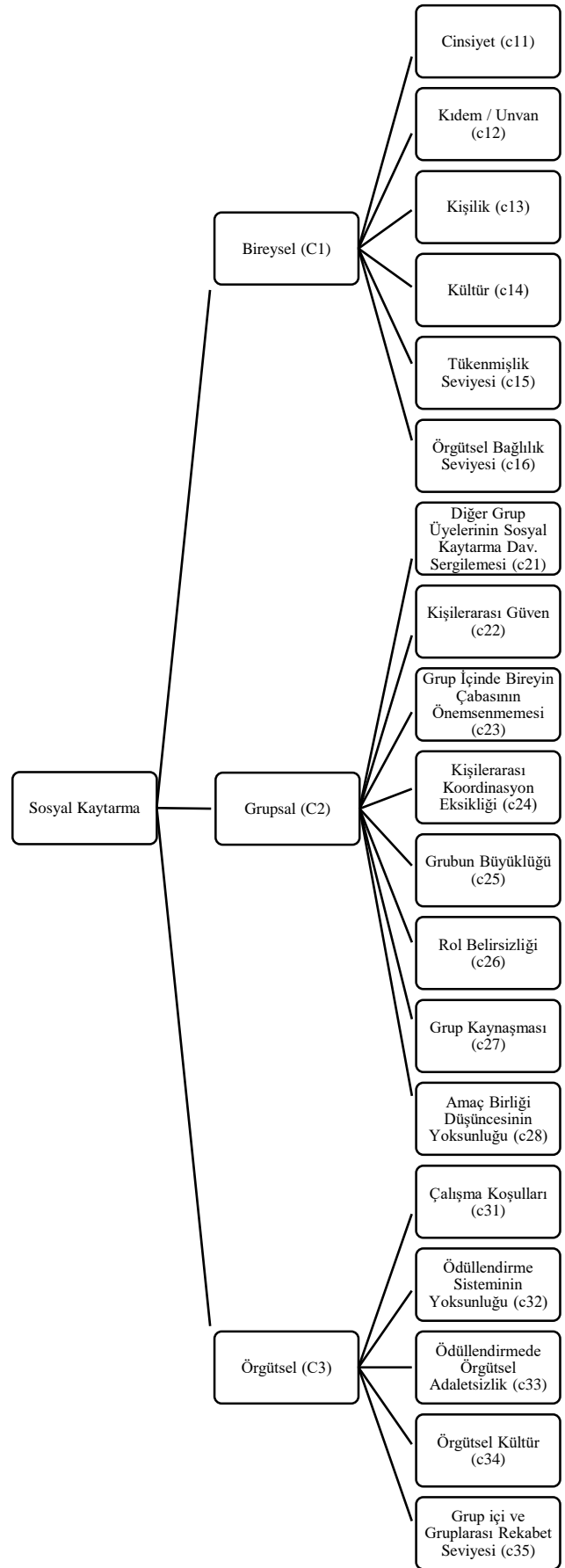
3. Yöntem ve Uygulama

Bu çalışmada, literatür odaklı (Kafes ve Kaya, 2017; Doğan vd., 2012; Kesen, 2015; Şeşen ve Kahraman, 2014; İlgin,

2013; Uysal, 2017; Karau ve Hart, 1998; Karau ve Williams, 1993) ve yazarların katkılarıyla belirlenmiş olan sosyal kaytarma davranışlarına etki eden faktörler grup/ekip çalışmasının önem arz ettiği örgüt olan bir kamu üniversitesindeki akademisyenler tarafından hiyerarşik olarak sıraya konulmuştur. Şekil 1’de de görüleceği üzere sosyal kaytarma davranışları bireysel, grupsal ve örgütsel olmak üzere üç ana başlık altında toplanırken; bireysel faktörlerin altında cinsiyet, kıdem-unvan, kişilik, kültür, tükenmişlik seviyesi ve örgütsel bağlılık şeklinde 6 alt faktör, grupsal faktörlerin altında diğer grup üyelerinin sosyal kaytarma davranışı sergilemesi, kişilerarası güven, kişilerarası koordinasyon eksikliği, grup içinde bireyin çabasının önemsenmemesi, grubun büyüklüğü, rol belirsizliği, grup kaynaşması ve amaç birliği düşüncesinin yoksunluğu şeklinde 8 alt faktör ve örgütsel faktörlerin çalışma koşulları, ödül sisteminin yoksunluğu, ödüllendirmede örgütsel adaletsizlik, örgütsel kültür ve grup içi ve gruplar arası rekabet seviyesi şeklinde 5 alt faktör olmak üzere toplamda 19 alt faktör kodları ile belirlenmiştir.

Belirlenmiş olan bu faktörlerin hiyerarşik olarak sıralanabilmesi adına öncelikle bir kamu üniversitesindeki 11 akademik personel (4 Dr. Öğr. Üyesi, 4 Öğr. Görevlisi ve 1 Prof. Dr.) ile gönüllülük esasına dayalı olarak 15-04.2018 ve 01.05.2018 tarihleri arasında yüz yüze görüşme yolu ile faktörler önem derecelerine göre ikili karşılaştırılmıştır. Akademisyenler tarafından yapılan ikili karşılaştırmalar ise Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) tekniği ile analiz edilmiştir. Burada belirlenmesi gereken önemli bir husus; nicel yöntemlerde güvenilirlik ve geçerlik hususları genelde katılımcı sayısı ile doğru oranda artarken, AHP gibi Çok Kriterli Karar Verme tekniklerinde tutarlılık adı altında ele alınan bu husus katılımcının niteliği ile sağlanmaktadır (Triantaphyllou ve Mann, 1995: 37; Surapati ve Mukhopadhyaya, 2011: 26). Bu bağlamda çalışmamızdaki katılımcıların akademik kimlikleri ile yonteme yatkınlığı ve çalışma kapsamında ele alınan konu olan sosyal kaytarma davranışlarının ekip çalışmalarında görülmelerini mesleki faktörlerden dolayı deneyimleme ihtimalinin yüksek oluşu nitelik çerçevesini doldurmaktadır. Katılımcıların akademisyenlerden seçilmesindeki temel gerekçe ise multidisipliner çalışmalar yapan bir meslek grubu olmalarının yanı sıra eğitim seviyesi yüksek bir kitle olmalarından dolayı sürece dair net bilgilere ulaşılabileceğinin düşünülmüştür.

Şekil 1. Sosyal Kaytarma Davranışını Belirleyen Faktörler

4. Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP)

Analitik Hiyerarşi Prosesi, alınması gereken kararlarda birden fazla faktör etkili olurken ve her bir faktörün önem derecesi eşit olmadığı zamanlarda kullanılan ikili karşılaştırma esasına dayanan Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) tekniklerinden bir tanesidir. 1977 yılında Thomas L. Saaty tarafından öne sürülen yöntem aynı anda nicel ve nitel değişkenleri bir arada incelenmesi için fırsat vermesinden (Dong ve Cooper, 2016: 525), duyarlılık analizinin yapılmasına olanak sağlamasından (Ünal, 2011: 18) ve öznel yargıların analizde kullanılabilmesinden (Saaty ve Zoffer, 2012: 218) ötürü literatürde en çok kullanılan ÇKKV tekniklerinin başında gelmektedir.

Analitik Hiyerarşi Prosesi yönteminin temelde dört ilkesi bulunmaktadır. Bunlar; kriterlerin ikili karşılaştırma esasında a kriterinin b kriterine göre önem derecesi x iken b kriterinin a kriterine göre önem derecesinin 1/x olduğu belirten karşıtlık ilkesi, karşılaştırılan kriterlerin benzer özellikler taşımasını öngören homojenlik ilkesi, kriterler arasında herhangi bir ilişki olmadığını varsayıldığı bağımsızlık ilkesi ve en nihayetinde karar problemi çerçevesinde amacı etkileyen tüm faktör (kriter) ve alternatiflerin hiyerarşideki sıralamada konumlanmasını öngören beklenti ilkesidir (Saaty, 1991: 2-4).

Bu yöntemde kriterler aşağıdaki tabloda belirtilen hususlar çerçevesinde ve puanlar ile ikili karşılaştırılır.

Tablo 1. İkili Karşılaştırma Skalası

Tanım	Açıklama
1 Eşit Derecede Önem	İki kriterin amaca yönelik ağırlığı eşit
2 Zayıf Önem	Deneyim ve Yargılama
3 İlmli Derecede Önemli	Bir kriter diğer kriterden amaca yönelik olarak az önemli
4 Daha İlmli	Deneyim ve Yargılama
5 Önemli	Bir kriter diğer kriterden amaca yönelik olarak önemli
6 Daha Önemli	Deneyim ve Yargılama
7 Çok Önemli	Bir kriter diğer kriterden amaca yönelik olarak çok önemli
8 Çok Daha Önemli	Deneyim ve Yargılama
9 Kesinlikle Önemli	Bir kriter diğer kriterden amaca yönelik olarak kesinlikle önemli

Kaynak: KC vd. (2014: 219)

Yöntemin uygulanması aşamasında belirli adımları bulunmaktadır. Bu adımlar sırasıyla amaç başta olacak şekilde kriterler, varsa alt kriterler ve yine varsa alternatifler olacak şekilde hiyerarşik yapının oluşturulması adımı, ana ve varsa alt kriterlerin karşıtlık ilkesine dayanarak karşılaştırıldığı ikili karşılaştırma matrislerinin oluşturulması aşaması, aşağıda belirtilmiş olan eşitlik (1) yardımı ile kriterlerin ağırlıklarının hesaplandığı öncelik vektörlerinin hesaplanması aşaması, aşağıda belirtilmiş olan eşitlik (2, 3 ve 4) ile Tablo 1 ve 2 yardımı ile ikili karşılaştırma matrislerinin güvenilirlik ve geçerliliklerinin hesaplandığı öncelik vektörlerinin tutarlılık oranlarının analizi, ve son olarak her bir ana kriter ağırlığı ile varsa içerdiği alt kriterlerin ağırlıklarının çarpılarak hesaplanan küresel ağırlıkların belirlenmesi adımıdır (Supçiller ve Çarpaz, 2011: 6-9).

$$w_i = \frac{\prod_{j=1}^n a_{ij}^{1/n}}{\sum_{j=1}^n \prod_{j=1}^n a_{ij}^{1/n}} \quad (1)$$

$$l_{\max} = \frac{\sum_{i=1}^n d_i}{n} \quad (2)$$

$$\text{Tutarlılık Göstergesi } (TI_A) = \frac{l_{\max} - n}{n - 1} \quad (3)$$

$$\text{Tutarlılık Oranı } (TO)_A = \frac{TI_A}{RI_{n*}} \quad (4)$$

Tablo 2. Rassel İndeks Tablosu

N	RI
3	0,58
4	0,9
5	1,12
6	1,24
7	1,32
8	1,41
9	1,45
10	1,49
11	1,51

Kaynak: Podvezko (2009: 184)

5. Bulgular

Çalışma kapsamında bir kamu üniversitesindeki 11 akademisyen ile ana ve alt faktörler için yapılan ikili karşılaştırmaların geometrik ortalamaları alınarak nihai iki karşılaştırma tabloları oluşturulmuştur. Aşağıdaki tablolarda sırasıyla ana faktörlerin nihai ikili karşılaştırması ve her bir ana faktöre ait olan alt faktörlerin ikili karşılaştırması yer almaktadır.

Tablo 3. Ana Faktörlerin Nihai İkili Karşılaştırmaları ve Faktör Ağırlıkları

Ana Faktörler	C1	C2	C3	Geo. Ort.	ÖV (Ağırlıklar)
Bireysel (C1)	1,00	1,39	2,16	1,44	0,4635
Grupsal (C2)	0,72	1,00	1,00	0,90	0,2878
Örgütsel (C3)	0,46	1,00	1,00	0,77	0,2487
Tİ	0,011	RI	0,58	TO	0,02 ≤ 0,1
Tİ=Tutarlılık İndeksi		RI=Rassel İndeks		TO=Tutarlılık Oranı	

Yukarıdaki tabloda sosyal kaytarma davranışını etkileyen ana faktörler olan sırasıyla; bireysel faktör (C1), grupsal faktör (C2) ve örgütsel faktörün (C3) 11 akademisyen tarafından yapılmış olan ikili karşılaştırmalarının geometrik ortalamaları yer almaktadır. Bu çerçevede, bu ana kriterlerin öncelik vektörleri (ağırlıkları) eşitlik (1) yardımı ile hesaplanmış olup, matrisin tutarlılık oranı ise eşitlik (2, 3 ve 4) yardımı ile elde edilerek 0,02 olarak hesaplanmıştır. Matrise göre en önemli ana faktör %46,35'lik önem derecesi ile bireysel faktörlerdir.

Tablo 4'te sosyal kaytarma davranışını etkileyen ana faktörlerden ilki olan bireysel faktörlerin alt faktörleri sırasıyla; cinsiyet (c11), kıdem/unvan (c12), kişilik (c13), kültür (c14), tükenmişlik seviyesi (c15) ve örgütsel bağlılık seviyesinin (c16), 11 akademisyen tarafından yapılmış olan ikili karşılaştırmalarının geometrik ortalamaları yer almaktadır. Bu çerçevede, bu alt kriterlerin öncelik vektörleri (ağırlıkları) eşitlik (1) yardımı ile hesaplanmış olup, matrisin tutarlılık oranı ise eşitlik (2, 3 ve 4) yardımı ile elde edilerek 0,05 olarak hesaplanmıştır. Matrise göre en önemli alt faktör %28,16'lık önem derecesi ile kişilik olmuştur.

Tablo 4. Bireysel Ana Faktörü Altındaki Alt Faktörlerin Nihai İkili Karşılaştırmaları ve Faktör Ağırlıkları

Bireysel Faktörler	c11	c12	c13	c14	c15	c16	Geo. Ort.	ÖV (Ağırlıklar)	
Cinsiyet (c11)	1,00	0,35	0,17	0,33	0,16	0,22	0,30	0,0415	
Kıdem/Unvan (c12)	2,87	1,00	0,56	0,40	0,65	0,51	0,77	0,1082	
Kişilik (c13)	6,04	1,78	1,00	4,62	0,74	1,78	2,01	0,2816	
Kültür (c14)	3,00	2,52	0,22	1,00	0,43	0,74	0,90	0,1257	
Tükenmişlik Seviyesi (c15)	6,43	1,54	1,35	2,33	1,00	1,19	1,83	0,2561	
Örgütsel Bağlılık Seviyesi (c16)	4,48	1,97	0,56	1,35	0,84	1,00	1,33	0,1869	
Tİ =	0,06		Rİ =		1,24		TO =		0,05<0,1
Tİ=Tutarlık İndeksi			Rİ=Rassal İndeks			TO=Tutarlık Oranı			

Tablo 5. Grupsal Ana Faktörü Altındaki Alt Faktörlerin Nihai İkili Karşılaştırmaları ve Faktör Ağırlıkları

Grupsal Faktörler	c21	c22	c23	c24	c25	c26	c27	c28	Geo.Ort.	ÖV (Ağırlıklar)
Diğerlerinin SKD* Sergilemesi (c21)	1,00	1,28	0,61	0,65	1,38	0,57	0,96	0,55	0,82	0,0976
Kişilerarası Güven (c22)	0,78	1,00	0,26	0,64	0,75	0,37	0,80	0,42	0,57	0,0682
Grup içi Çabanın Önemsizliği (c23)	1,65	3,87	1,00	1,32	1,60	1,25	1,65	0,99	1,51	0,1794
Kişilerarası Koordinasyon Eksikliği (c24)	1,54	1,57	0,76	1,00	1,86	1,29	1,57	0,58	1,19	0,1412
Grubun Büyüklüğü (c25)	0,72	1,33	0,63	0,54	1,00	0,61	0,52	0,44	0,68	0,0803
Rol Belirsizliği (c26)	1,77	2,72	0,90	0,78	1,64	1,00	1,38	1,05	1,28	0,1515
Grup Kaynaşması (c27)	1,04	1,25	0,61	0,64	1,94	0,72	1,00	0,95	0,95	0,1128
Amaç Birliği Yoksunluğu (c28)	1,81	2,39	1,01	1,71	2,30	0,95	1,05	1,00	1,42	0,1690
Tİ =	0,02		Rİ =		1,41		TO =		0,01<0,1	
Tİ = Tutarlık İndeksi			Rİ = Rassal İndeks			TO = Tutarlık Oranı				

*Sosyal Kaytarma Davranışları

Tablo 5’te sosyal kaytarma davranışını etkileyen ana faktörlerden ikincisi olan grupsal faktörlerin alt faktörleri sırasıyla; gruptaki diğer üyelerin sosyal kaytarma davranışı sergilemesi (c21), kişilerarası güven (c22), grup içi çabanın önemsizliği (c23), kişilerarası koordinasyon eksikliği (c24), grubun büyüklüğü (c25), rol belirsizliği (c26), grup kaynaşması (c27) ve amaç birliği yoksunluğunun (c28), 11 akademisyen tarafından yapılmış olan ikili

karşılaştırmalarının geometrik ortalamaları yer almaktadır. Bu çerçevede, bu alt kriterlerin öncelik vektörleri (ağırlıkları) eşitlik (1) yardımı ile hesaplanmış olup, matrisin tutarlılık oranı ise eşitlik (2, 3 ve 4) yardımı ile elde edilerek 0,01 olarak hesaplanmıştır. Matrise göre en önemli alt faktör %17,94 lük önem derecesi ile grup içi çabanın önemsizliği olmuştur.

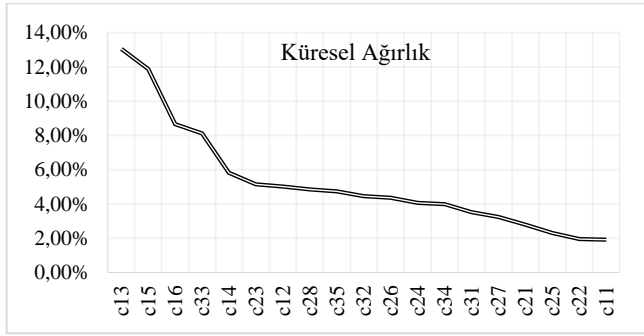
Tablo 6. Örgütsel Ana Faktörü Altındaki Alt Faktörlerin Nihai İkili Karşılaştırmaları ve Faktör Ağırlıkları

Örgütsel Faktörler	c31	c32	c33	c34	c35	Geo.Ort.	ÖV (Ağırlıklar)		
Çalışma Koşulları (c31)	1,00	0,75	0,35	1,00	0,88	0,74	0,1421		
Ödüllendirme Sisteminin Eksikliği (c32)	1,34	1,00	0,61	0,98	0,90	0,94	0,1792		
Örgütsel Adaletsizlik (c33)	2,89	1,64	1,00	1,85	1,67	1,71	0,3271		
Örgütsel Kültür (c34)	1,00	1,02	0,54	1,00	0,76	0,84	0,1610		
Grup içi ve Gruplararası Rekabet Seviyesi (c35)	1,14	1,11	0,60	1,31	1,00	1,00	0,1906		
Tİ =	0,01		Rİ =		1,12		TO =		0,01<0,1
Tİ=Tutarlık İndeksi			Rİ=Rassal İndeksi			TO=Tutarlık Oranı			

Tablo 6’da sosyal kaytarma davranışını etkileyen ana faktörlerden sonuncusu olan örgütsel faktörlerin alt faktörleri sırasıyla; çalışma koşulları (c31), ödüllendirme sisteminin eksikliği (c32), örgütsel adaletsizlik (c33), örgütsel kültür (c34) ile grup içi ve gruplararası rekabet seviyesinin (c35), 11 akademisyen tarafından yapılmış olan ikili karşılaştırmalarının geometrik ortalamaları yer almaktadır. Bu çerçevede, bu alt kriterlerin öncelik vektörleri (ağırlıkları) eşitlik (1) yardımı ile hesaplanmış olup, matrisin tutarlılık oranı ise eşitlik (2, 3 ve 4) yardımı ile elde edilerek 0,01 olarak hesaplanmıştır. Matrise göre en önemli alt faktör %32,71’lik önem derecesi ile örgütsel adaletsizlik olmuştur.

(%8,66) ve örgütsel adaletsizlik (%8,13) seviyesi yer almaktadır. Diğer davranışlar benzer ağırlıklara sahip olduğundan ve aşağıdaki ağırlık grafiğindeki çizginin yatay seyir almasından dolayı bu faktörler üzerinde detaylıca durulmamıştır.

Tablo 7’de yapılan analiz neticesinde küresel ağırlıklara bakıldığında ana faktörler kapsamında, bireysel, grupsal ve örgütsel faktörler temelinde %46’lık önem derecesi ile bireysel faktörlerin sosyal kaytarma üzerinde en etkili faktör olduğu bulunmuştur. Ayrıca alt faktör bağlamında küresel ağırlık bakımından (nihai sonuçlara göre) kişilik (%13) ve tükenmişlik seviyesi (%12) ilk grupta sosyal kaytarmaya en çok etki eden kriterler olurken; ikinci grupta örgütsel bağlılık

Şekil 2. Sosyal Kaytarma Davranışını Belirleyen Faktörlerin Küresel Ağırlık Grafiği**Tablo 7.** Sosyal Kaytarma Davranışlarını Etkileyen Faktörlerin Küresel Ağırlıkları

Ana Faktörler	Ağırlıklar	Alt Faktörler	Ağırlıklar	Küresel Ağırlıklar	Hiyerarşideki Yer
C1	0,4635	c11	0,0415	% 1,92	19
		c12	0,1082	% 5,02	7
		c13	0,2816	% 13,05	1
		c14	0,1257	% 5,83	5
		c15	0,2561	% 11,87	2
		c16	0,1869	% 8,66	3
C2	0,2878	c21	0,0976	% 2,81	16
		c22	0,0682	% 1,96	18
		c23	0,1794	% 5,16	6
		c24	0,1412	% 4,07	12
		c25	0,0803	% 2,31	17
		c26	0,1515	% 4,36	11
		c27	0,1128	% 3,25	15
		c28	0,1690	% 4,86	8
C3	0,2487	c31	0,1421	% 3,53	14
		c32	0,1792	% 4,46	10
		c33	0,3271	% 8,13	4
		c34	0,1610	% 4,00	13
		c35	0,1906	% 4,74	9

Elde edilen bulgulardan hareketle öne çıkan 5 temel kriter ana faktör bazında bireysel özellikler olurken, alt faktör bazında kişilik, tükenmişlik seviyesi, örgütsel bağlılık ve örgütsel adaletsizlik şeklinde gerçekleşmiştir. Bu faktörlerin ön plana çıkması, sosyal kaytarma açısından önemi ve sosyal kaytarmaya ilişkin neler yapılabileceği hususunda ise:

- Bireysel faktörlerin en etkili faktör olarak bulunması bireyin kişisel özellikleri, tembellikleri, inanışları, işlerine atfettikleri anlam vb. gibi unsurlarla açıklanabilir. Sosyal kaytarma davranışının ahlaki ve bireysel boyutlarının daha ağır bastığı bu sonucu doğurmuş olabilir.
- Bireysel faktörlerden yaş ve cinsiyet gibi doğuştan gelen faktörlerin yanı sıra oluşumunda bir grup dinamiğinin hâkim olduğu ve sosyal çevrenin etkisi ile şekillenen kişilik, sosyal kaytarma davranışı üzerinde etkili olan bir diğer faktördür. Kişilik özellikleri bireyin toplum içinde sosyal yaşantıda ve ikili ilişkilerinde önemli bir belirleyici olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan hareketle bireylerin kişilik örüntüleri ve yapılarının sosyal kaytarma üzerinde diğer faktörlere kıyasla daha çok belirleyici olduğu sonucuna ulaşıldığı ifade edilebilir.
- Tükenmişlik, sosyal kaytarma davranışı üzerinde en etkili olan faktörlerden bir başkası, mesleki tükenmişlik yaşayan bireyin iş yapması, sorumluluklarını yerine getirme noktasında kendisini

geri çekmesi gibi durumlarla karşı karşıya kalılabilmektedir.

- Örgütsel bağlılığın sosyal kaytarma üzerindeki etkisi kurumsal aidiyet duygusu ile açıklanabilir. Bireylerin mensubu oldukları kuruma, çalışma ortamına kendilerini ait hissetmeleri ve bu hissiyat ile daha verimli ve etkin çalışabilecekleri düşünülmektedir. Örgütsel bağlılığı gelişmemiş olan bireylerin kendilerini dışlanmış ve örgütten ayrı düşünmeleri neticesinde sosyal kaytarma davranışı sergileyebildikleri düşünülmektedir.
- Örgütsel adaletsizliğin sosyal kaytarma üzerindeki etkisine bakıldığında örgüt içinde personele adil ve liyakate dayalı davranılmaması, iş paylaşımının ve sorumluluk dağılımının iş barışını bozacak şekilde düzenlenmesi ile ilgili olduğu söylenebilir. Örgüt içinde görev dağılımı yapılırken personele sorumluluk verilirken mesleki yeterlilik ve uzmanlık alanının göz ardı edilmesi örgütsel adaletsizliği doğurabileceği gibi sonrasında da sosyal kaytarma davranışının sergilenmesi üzerinde etkileyici bir unsur olarak görülebilir.

6. Sonuç

Bu çalışmada sosyal kaytarmaya etki eden faktörler sıralanmış, ana faktör bazında en önemli etkileyici faktörün bireysel özellikler olduğu bulunmuştur. Doğan vd. (2012: 72) ve Tolukan vd.'nin (2017: 7) ortaya koydukları çalışmada kişilerin bireysel özellik farklılıklarının sosyal kaytarma üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma bulguları ile aynı doğrultuda sonuçlar olduğu ifade edilebilir. Kişilik, sosyal kaytarma üzerinde belirleyici olan faktörler arasında bulunmuştur. Bu doğrultuda Pabico vd. (2008: 25) tarafından yapılan çalışmada baskın kişilik örüntüsüne sahip kimseler ve sosyal kaytarma arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ek olarak Tan ve Tan (2008) tarafından yapılan çalışmada da kişiliğin, çalışkanlığın ve sorumluluk sahibi olma gibi durumların sosyal kaytarma üzerinde belirleyici olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Tükenmişlik düzeyinin yüksek olmasının sosyal kaytarma üzerinde etkili olabileceği bu araştırma sonuçlarında belirlenmiştir. Yapılan diğer çalışmalara bakıldığında Budak ve Süregevil (2005: 45) tarafından akademik personelin tükenmişliğine dair yapılan çalışmada tükenmişliğin önemli bir problem olduğu bunun yanı sıra örgütsel aidiyet, iş yükü ve örgütsel adalet gibi unsurların da tükenmişlik üzerinde etkisinin olduğu ve bireylerin performansı noktasında belirleyici olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ceylan vd. (2015: 57) çalışmada tükenmişlik odağında yaptığı bir diğer çalışmada da örgütsel faktörlerin ve bireyin çalışma performansının tükenmişlik düzeyi ile doğrudan ilişkili olduğu belirlenmiştir. Uysal (2016: 738) tarafından tükenmişlik ve sosyal kaytarma ilişkisini ölçmek üzere yapılan çalışmada tükenmişlik ve sosyal kaytarma arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu bulgusu elde edilmiştir. Bu araştırmanın sonuçları ile literatürdeki diğer çalışmaların benzerlik gösterdiği söylenebilir.

Bir diğer sosyal kaytarma davranışı belirleyicisi olan unsur da örgütsel bağlılık seviyesidir. Şeşen ve Kahraman (2014: 43) tarafından yapılan çalışmada bireyin örgütsel bağlılığı ile sosyal kaytarma arasında negatif bir ilişki bulunmuştur.

Bu bağlamda bu çalışmanın sonucunda örgütsel bağlılık düzeyinin düşük olmasının sosyal kaytarmaya neden olabileceği sonucu desteklenmiştir.

Bir başka sosyal kaytarmayı etkileyen unsur ise örgütsel adaletsizliktir. Örgütsel adalet odağında Demirel (2009: 151) tarafından yönetici ve çalışanlar üzerinde gerçekleştirilen çalışmada örgütsel adaletin sağlanması halinde iş birliği, iletişim ve iş barışının daha iyi düzeylerde olabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Uslu ve Çavuş (2014: 53) çalışmalarında örgütsel adaletin sosyal kaytarma davranışının belirleyicilerinden bir tanesi olduğu bulgusu elde edilmiştir. Bu çalışmanın sonuçlarının literatürdeki diğer çalışmaların sonucu ile örgütsel adalet noktasında benzerlik gösterdiği ifade edilebilir.

Bu çalışmanın bazı kısıtları bulunmaktadır. Öncelikle çalışmanın yapıldığı kamu üniversitesinde sosyal kaytarmanın var olup olmadığı ölçülmemiş, akademisyenlikte grup çalışmasının önemli olduğu bilgisinden yola çıkılarak, bu tür davranışa etki eden faktörler hiyerarşik olarak sıralanmıştır. Ayrıca çalışma sadece kamu sektöründeki tek bir üniversitede uygulanmıştır. Sosyal kaytarma davranışına etki eden faktörler birbirlerinden bağımsız olacak şekilde değerlendirilmiştir.

Araştırmanın sonuçları ışığında aşağıdaki önerilere yer verilmiştir:

- (i) Sosyal kaytarma davranışının ortak yürütülen işler bağlamında diğer grup ve örgüt üyelerine yönelik haksızlık edildiği bilincinin oluşturulmasına yönelik farkındalık eğitimleri ve hizmet içi eğitimleri yapılması önerilebilir. Akademi etiği ve akademide grup çalışmasına dair bilgiler akademik kitle ile paylaşılabilir.
- (ii) Başka kamu ve hatta özel üniversitelerde konu yeniden araştırılarak karşılaştırma yapılabilir. Bu bağlamda kriterler arasındaki olası ilişkiler DEMATEL yöntemi ile belirlenip, AHP yerine Analitik Ağ Prosesi (AAP) ile veriler yeniden analiz edilebilir.
- (iii) Kişilik açısından değerlendirme yapıldığında birebir görüşme ve telkin yoluyla çalışmalar yapılması psiko-sosyal açıdan personelin desteklenmesi önerilebilir. Psiko-sosyal destek bağlamında üniversitelerin Danışma, Rehberlik Uygulamaları ve Araştırma Merkezlerinde bilimsel ve mesleki destek sağlanabilir.
- (iv) Tükenmişlik temelli sosyal kaytarma davranışının engellenebilmesi için personelin moral ve motivasyonunu yükseltecek örgüt içi ve örgüt dışı etkinliklerin planlanması ve uygulanması önerilebilir. Kamu üniversitelerinde uygulanan akademik teşvik gibi motivasyonu artırıcı uygulamalar geliştirilebilir. Örgüt dışı ortak çalışmalara, kongre vb. gibi faaliyetlere sunulan destekler artırılabilir.
- (v) Örgütsel bağlılığın artırılması, personelin kurumsal aidiyetinin oluşması için benlik saygısını artırıcı ve bireyin yaptığı işten dolayı bir saygınlığının olduğunu personele verilecek ödül ve destekleyici belge sistemi ile yansıtılması önerilebilir. Akademik atama ve yükseltme kriterlerinde de bu konuya daha fazla atıfta bulunulabilir.

- (vi) Örgütsel adaletin sağlanması için örgüt yönetici ve personellerinin arasında iş barışının kurulması adına adaletli ve liyakate dayalı iş paylaşımının yapılması önerilebilir. Kamu üniversitelerinde yapılan atamalar ve görevlendirmelerde bu durum daha fazla önem atfedilerek daha iyi bir konuma taşınabilir.
- (vii) Sosyal kaytarma literatürüne sunulan katkıyı artırmak adına daha geniş çalışma grupları ve araştırma örneklemelerinde benzer çalışmaların yaygınlaştırılması ve yapılması önerilebilir. YÖK' e bağlı tüm üniversiteler bu çalışma kapsamına alınabilir.

Kaynakça

- Acar, A., Nemitli, E., Gürhan, G., & Liman, V. (2004). Hacettepe Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Araştırma Görevlilerinin İş Memnuniyeti ve Bunu Etkileyen Faktörler. *Hacettepe Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Dergisi*, 24(2), 95-106.
- Alam, K., Ali, A., Ali, N., & Zaman, G. (2014). Organizational Justice, Task Enjoyment, Leadership style and Organizational Culture as Strategies for Reduction of Social Loafing. *Abasyn University Journal of Social Sciences*, 7(1), 77-99.
- Balcı, O. (2016). *İlköğretim okullarında görev yapan öğretmenler ve yöneticilerin örgütsel sinizm, kendini işe verememe (presenteizm) ve sosyal kaytarma arasındaki ilişkinin incelenmesi (Arnavutköy İlçesi Örneği)*. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Arel Üniversitesi.
- Baş, T. (2002). Öğretim Üyelerinin İş Tatmin Profillerinin Belirlenmesi, *DEÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 19-37.
- Budak, G., & Sürgevil, O. (2005). Tükenmişlik ve Tükenmişliği Etkileyen Örgütsel Faktörlerin Analizine İlişkin Akademik Personel Üzerinde Bir Uygulama. *DEÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2, 95-108.
- Candan, H., & İnce, M. (2016). Siber Kaytarma ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Emniyet Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 9(1), 229-235.
- Ceylan, H., Gül, N., & Öksüz, M. (2016). Sosyal Çalışmacılarda İş Doyumu ve Tükenmişliğe Etki Eden Faktörlerin Sosyal Hizmet Alanlarına Göre Karşılaştırmalı İncelenmesi. *Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, 43-69.
- Crawford, G., & Williams, C. (1985). The analysis of subjective judgment matrices. Project Air Force Report Prepared for the United States Air Force, 1-34.
- Çelikten, M. (2003). Akademisyenlerin Mesleki Yardımlaşması: Erciyes Üniversitesi Örneği. *Amme İdaresi Dergisi*, 36(2), 101-121.
- Demirel, Y. (2009). Örgütsel Adaletin Yönetici-Çalışan İlişkileri Üzerine Etkisi: Farklı Sektör Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma. *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17, 137-154.

- Doğan, A., Bozkurt, S., & Demir, R. (2012). Sosyal Kaytarma Davranışı İle Algılanan Görev Görünürlüğü Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 244, 53-79.
- Dong, Q., & Cooper, O. (2016). A Peer To Peer Dynamic Adaptive Consensus Reaching Model For The Group Ahp Decision Making. *European Journal of Operational Research*, 250(2), 521-530. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ejor.2015.09.016>
- Eikenhout, N.R. (2004). *The Effects of Task Structure and Group Target Monetary Incentives on Social Loafing*, Dissertation for the Degree of Doctor of Philosophy: Department of Psychology. USA: Western Michigan University.
- Etemadi, M., Darab, M., Khorasani, E., Moradi, F., & Vazirinasab, H. (2015). Social loafing among nurses and its relation with organizational justice. *International Journal Education Psychologic Researches*, 1, 125-130.
- Gencil, U. (2001). Yükseköğretim Hizmetlerinde Toplam Kalite Yönetimi ve Akreditasyon. *D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(3), 164-218.
- Gök, G.A., & Koca, D. (2016). Sağlık Çalışanlarında Hiyerarşi ve Takım Eğiliminin Sosyal Kaytarmaya Etkisi: Isparta İlçe Hastaneleri Örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 354-375.
- Haugen, T., Reinboth, M., Hetlelid, K.J., Peters, D.M., & Hoigaard, R. (2016). Mental Toughness Moderates Social Loafing Ğn Cycle Time-Trial Performance. *Research Quarterly For Exercise And Sport*, 87(3), 305-310.
- Hoigaard, R., & Ingvaldsen, R.P. (2006). Social Loafing in Interactive Groups: The Effects of Identifiability on Effort and Individual Performance in Floorball. *The online Journal of Sport Psychology*, 8 (2), 52-63.
- Ilgın, B. (2013). Toplumsal Bir Hastalık: Sosyal Kaytarma. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(3), 238-270.
- Ingham, A.G., Levinger, G., Graves, J., & Peckham, V. (1974). The Ringelmann Effect: Studies of group size and group performance. *Journal Of Experimental Social Psychology*, 10(4), 371-384.
- Kafes, M., & Kaya, Ş.D. (2017). Sosyal Kaytarma Davranışı Üzerine Yapılmış Çalışmaların İncelenmesi. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11, 227-245.
- Karaman, F., & Altunoğlu, A. E. (2007). Kamu üniversiteleri öğretim elemanlarının iş tatmini düzeyini etkileyen faktörler. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 109-120.
- Karau, S. J., & Hart, J. W. (1998). Group cohesiveness and social loafing: Effects of a social interaction manipulation on individual motivation within groups. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 2(3), 185-191. <http://dx.doi.org/10.1037/1089-2699.2.3.185>
- KC, B., Stainback, G. A., & Chhetri, B. B. K. (2014). Community users' and experts' perspective on community forestry in Nepal: a SWOT-AHP analysis. *Forests, Trees and Livelihoods*, 23(4), 217-231. <https://doi.org/10.1080/14728028.2014.929982>
- Kesen, M. (2015). Psikolojik güçlendirme çalışanların sosyal kaytarma davranışlarını azaltır mı?. *Journal of Yaşar University*, 10(38), 6531-6540.
- Koçel, T. (2014). *İşletme Yöneticiliği*. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Latane, B., Williams, K., & Harkins, S. (1979). Many Hands Make Light the Work: The Causes and Consequences of Social Loafing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37(6), 822-832.
- Öge, H.S., & Kurnaz, G. (2017). Presenteeism İle Sosyal Kaytarma Arasındaki İlişki: Otomotiv İşletmesinde Bir Araştırma. *International Journal of Academic Value Studies (Javstudies)*, 3(16), 115-129.
- Özmutaf, N. M. (2007). Örgütlerde Bireysel Performans Unsurları ve Çatışma. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(2), 41-60.
- Pabico, J.P., Hermocilla, J.A.C., Galang, J.P.C., & De Sagun, C.D. (2008). Perceived Social Loafing in Undergraduate Software Engineering Teams. *Philippine Information Technology Journal*, 1(2), 22-28.
- Piezon, S. L., & Ferree, W. D. (2008). Perceptions of social loafing in online learning groups: A study of public university and US Naval War College students. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 9(2), 1-17. <http://dx.doi.org/10.19173/irrodl.v9i2.484>
- Podvezko, V. (2009). Application of ahp technique. *Journal of Business Economics and Management*, 10(2), 181-189.
- Saaty, T. L. (1991). Some mathematical concepts of the analytic hierarchy process. *Behaviormetrika*, 18(29), 1-9.
- Saaty, T. L., & Zoffer, H. J. (2012). A New Approach to the Middle East Conflict: The Analytic Hierarchy Process. *Journal of Multi-Criteria Decision Analysis*, 19,201-225.
- Schippers, M.C. (2014). Social Loafing Tendencies and Team Performance: The Compensating Effect of Agreeableness and Conscientiousness. *Academy of Management Learning & Education*, 1, 62-81.
- Simms, A., & Nichols, T. (2014). Social Loafing: A Review of the Literature. *Journal of Management Policy and Practice*, 15(1), 58-67.
- Supçiller, A. A., & Çapraz, O. (2011). Ahp-topsis yöntemine dayalı tedarikçi seçimi uygulaması. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 13, 1-22.
- Surapati, P., & Mukhopadhyaya, D. (2011). Grey relational analysis based intuitionistic fuzzy multi-criteria group decision making approach for teacher selection in higher education. *International Journal of Computer Applications*, 34(10), 21-29.

- Şeşen, H., & Kahraman, Ç.A. (2014). İş Arkadaşlarının Sosyal Kaytarmasının, Bireyin İş Tatmini, Örgütsel Bağlılık ve Kendi Kaytarma Davranışlarına Etkisi. *İş ve İnsan Dergisi*, 1, 43-51.
- Tan, H.H., & Tan, M.L. (2008). Organizational citizenship behavior and social loafing: The role of personality, motives, and contextual factors. *The Journal of Psychology*, 142(1),89-108.
- Thompson, R.B., & Thornton, B. (2014). Gender and Theory of Mind in Preschoolers' Group Effort: Evidence for Timing Differences Behind Children's Earliest Social Loafing. *The Journal of Social Psychology*, 154, 475-479. <https://doi.org/10.1080/00224545.2014.933763>
- Tolukan, E., Bayrak, M., & Karacan Doğan, P. (2017). Antrenörlerin Sosyal Kaytarma Algılarının İncelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 2(1), 1-13.
- Triantaphyllou, E., & Mann, S. H. (1995). Using the analytic hierarchy process for decision making in engineering applications: some challenges. *International Journal of Industrial Engineering: Applications and Practice*, 2(1), 35-44.
- Uslu, Y.D., & Çavuş, M.F. (2014). Örgütsel Adalet ve Kaytarma Davranışları. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergileri*, 7, 51-54.
- Uysal, H. T. (2016). Örgütlerde Sosyal Kaytarma Algısının Çalışanların Tükenmişlik Duygusuna Etkisi. 3. *Ulusal Meslek Yüksekokulları Sosyal ve Teknik Bilimler Kongresi*, 732-743.
- Ünal, Ö. F. (2011). Analitik Hiyerarşi Prosesi ve Personel Seçimi Alanında Uygulamaları. *Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 3 (2), 18-38.
- Williams, K.D., & Karau, S.J. (1991). Social Loafing and Social Compensation: The Effects of Expectations of Co-Worker Performance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61 (4), 570-581.
- Williams, K.D., & Karau, S.J. (1993). Social Loafing: A Meta Analytic Review and Theoretical Integration. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(4), 681-706.

Araştırma Makalesi • Research Article

Örgütsel Dışlanmanın Çalışanlarda Sinizm Gelişimine Etkisi *

The Effect of Organizational Ostracism on the Development of Cynicism in Employees

Hasan Tezcan Uysal ^{a,**}

^a Öğr. Gör., Bülent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, 67500, Zonguldak/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-8962-7824

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 26 Nisan 2018

Düzeltilme tarihi: 12 Temmuz 2018

Kabul tarihi: 07 Ağustos 2018

Anahtar Kelimeler:

Örgütsel Dışlanma

Sinizm

Örgüt Atmosferi

ARTICLE INFO

Article history:

Received April 26, 2018

Received in revised form July 12, 2018

Accepted August 07, 2018

Keywords:

Organizational Ostracism

Cynicism

Organizational Atmosphere

ÖZ

Bu araştırmanın amacı; çalışanların örgüt atmosferinde algıladığı dışlanma ile geliştirdikleri sinizm düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını saptamak, eğer anlamlı bir ilişki var ise örgütsel dışlanmanın sinizm üzerinde etki düzeyini saptamak ve örgütsel dışlanma algısının demografik faktörlere göre farklılık gösterip göstermediğini incelemektir. Bu amaca bağlı olarak, Ankara ve Zonguldak illerinde özel sektörde ve kamu sektöründe çalışan toplam 272 kişiden anket yöntemiyle veri elde edilmiştir. Gerçekleştirilen analizler sonucunda; örgüt atmosferinde algılanan dışlanma ile örgütsel sinizm arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki saptanmış, çalışanların sinizm düzeyindeki değişimin %32,7'sini örgütsel dışlanma algısındaki değişimin açıkladığı belirlenmiştir. Basit doğrusal regresyon analizi sonucuna göre; örgütsel dışlanmadaki 1 birimlik artışın örgütsel sinizm üzerinde 0.762 birimlik bir artışa neden olduğu saptanmıştır.

ABSTRACT

The purpose of this study is to determine whether there is a meaningful relationship between the ostracism that the employees perceive in the organizational atmosphere and the level of cynicism they have developed and if there is a meaningful relationship, to determine the level of influence of organizational ostracism on cynicism and whether the perception of organizational ostracism differs according to the demographic factors. Based on this purpose, data was collected from a total of 272 individuals working in the public and private sector in Ankara and Zonguldak provinces by survey. As a result of the analyses, a significant and positive relationship was found between organizational cynicism and perceived ostracism in the organizational atmosphere and it was determined that 32.7% of the change in the cynicism level of employees was explained by the change the perception of organizational ostracism. According to simple linear regression analysis results, it was determined that the 1-unit increase in organizational ostracism caused an increase of 0.762 units on organizational cynicism.

1. Giriş

Etkinlik ve verimlilik odaklı modern örgütlerde, bu hedeflerin başarılması için örgütü oluşturan tüm parçaların bir bütün olarak ele alınması gerekmektedir. Parasal sermayenin yanında beşeri sermayenin de çok önemli olduğu günümüz yaklaşımında, örgütlerdeki davranış ve tutumların değerlendirilmesi ve örgüt atmosferindeki faktörlerin uyumlu hale getirilmesi önem arz etmektedir. Dolayısıyla, örgütlerde çalışanları doğrudan veya dolaylı yoldan etkileyen unsurların araştırılması gerekmektedir. Bu unsurlardan birisi de işyerinde dışlanmadır. Literatürde dışlanmanın ortaya çıkmasıyla gelişen etkiler oldukça

önemsenmiştir. Bu etkilerin çalışanlar ve örgütler üzerinde olumsuz psikolojik ve pragmatik sonuçlara neden olabileceği ifade edilmiştir (Robinson vd., 2013). Bu iki sonuçta sosyal etkileşim ağlarının kopmasına, temel insan ihtiyaçlarını ve psikolojik sağlığı tehdit ederek çeşitli işle ilgili kaynakların alışverişinin engellenmesine neden olmaktadır (Al-Atwi, 2017). Bu durum çevresinden soyutlanan çalışanda olumsuz tutumları tetiklemektedir. Ayrıca işyerinde dışlanmanın, diğer bireylerle gerçekleşen, tacizci yönetim ve kabalık gibi örgütsel davranışın karanlık tarafını yansıtan kötü psikolojik muamelelerle ilgili (Leung vd., 2011) olmasından dolayı da çalışan psikolojisi üzerinde

* Bu çalışma, 09-11 Nisan 2018 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen 1. Uluslararası Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Yeni Ufuklar Kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

** Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: h.tezcanuysal@hotmail.com

olumsuz düzeyde yoğun bir etkiye sebep olmaktadır. Dışlanma, çalışanların göz ardı edilmesi ve örgütün diğer üyeleri tarafından dışta tutulma sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu durum, çalışanlarda bilgi paylaşımı yapmanın ve düşüncelerini ifade etmenin hiç bir anlamı olmadığı hissine neden olmakta ve bundan dolayı da dışlanan çalışanlar kendilerini örgüt içerisinde tam olarak ifade edememektedir (Fatima vd., 2017). Örgüt atmosferiyle kopukluk yaşayan çalışanlarda buna bağlı olarak bireylerin aidiyet, kontrol, benlik saygısı ve anlamlı varlığı için bir tehdit oluşmaktadır (Cursan vd., 2017). Literatür incelendiğinde; Ferris vd. (2008) örgütsel dışlanmayı bir kişinin işyerindeki diğer çalışanlar tarafından göz ardı edildiğine veya dışarıda tutulduğuna yönelik algısı, Robinson vd. (2013) bir birey veya grubun sosyal açıdan uygun olduğunda örgütün başka bir üyesi ile girişimde/iletişimde bulunmayı ihmal etmesi, Estévez ve Serlin (2013) örgütün değerlerine, kültürüne, geleneklerine veya yapısına karşı gerçek veya algılanan ihlal, ihmal veya tehdit iddiasıyla bir bireyin yok sayılması, reddedilmesi ve izole edilmesi, Mahfooz vd. (2017) bir kişi iletişim kurmak istediğinde diğer kişinin sessiz kalması, bireyin boş verilmesi, örgüt içi faaliyetlerden soyutlanması ve benzeri davranışlara maruz kalması olarak tanımlamıştır.

İşyerinde dışlanma, örgüt içersinde çalışanlar arasındaki etkileşimini doğrudan etkilemesi nedeniyle ve örgüt içerisindeki sosyalleşmeyi azaltarak çalışanların psikolojik ihtiyaçlarını karşılama engellemesi nedeniyle çok önemlidir (Haq, 2014). Bir çalışanın diğer çalışana yönelik olarak bilinçli bir şekilde gerçekleştirdiği dışlanma, işyerinde başkalarını örtük (imalı) veya pasif olarak görmezden gelme amacıyla yapılan kötü muamelelerin bir örneğidir (Khair ve Fatima, 2017). Olumsuz tutumsal etkisinden dolayı işyerinde dışlanma, örgütsel etkinlik açısından zararlı olabilmekte, dışlanmış çalışanlar örgütün veya diğer bireylerin yararlanabileceği vatandaşlık davranışlarını azaltabilmektedir (Wu vd., 2015). İşyerinde dışlanma, kişiye göre değişen anlayış bileşenlerine sahiptir. Dışlanma algısı veya dışlanıldığını hissetme durumu bireylere göre değişebilmektedir (Çelik ve Koşar, 2015). Ancak, her ne kadar gruba dahil edilmeme gibi pek çok durumda dışlanma algısı önemsenmese de bazı bireyler üzerinde duygusal açıdan olumsuz etkiye neden olmasından dolayı örgütler açısından önemli hale gelmektedir (Waldeck vd., 2015). Örgütlerde dışlanma, yöneticiler tarafından direk olarak yukarıdan aşağıya doğru gerçekleştirilebileceği gibi iş arkadaşları tarafından yatay olarak da gerçekleştirilmektedir (Khair ve Fatima, 2017). Grup çalışmasının yoğun olduğu örgüt yapılarında kişiler arası veya gruplar arası dışlanma davranışı daha yoğun bir şekilde görülebilmektedir. Özellikle olarak reddedilmeden farklılık gösteren dışlanma, pasif, dolaylı ve örtüktür. Reddedilme (rejection) ise aktif, direk ve açıktır (Rajchert vd., 2017). Dolayısıyla örgütsel ilişkilerde dışlanma ve reddedilme farklılık göstermektedir. Reddedilme durumunda birey bunu doğrudan ve kısa sürede algılayabilirken dışlanma durumunda ise bireyin bu durumu algılaması zaman almaktadır. Algıladığında ise dışlanma bireyin özsaygısını, ait olma duygusunu ve kontrol duygusunu olumsuz etkiler (Yüksek, 2017). Kişilerarası uygun olmayan bir etkileşim olarak dışlanma, olumsuz kişilerarası deneyimlere ve örgütte kişilerarası ilişkilerde gerginliğe neden olur. Bunun sonucunda da dışlanan bireyler kendisini öfkeli ve aşağılanmış hissederek olumsuz

davranışlar geliştirir, bunun sonucunda da dışlanan bireyler örgütlerine zarar verir ve hatta örgütten ayrılabilir (Chughtai, 2008; Liu ve Xia, 2016). Bu açıdan değerlendirildiğinde dışlanma sadece bireylere arası olumsuz bir etkileşim olarak algılanmamalıdır. Örgütsel işleyişte dışlanmış bireylerde örgüte bağlılığın, etkinliğin ve çalışma performansının sorgulanabilir hale gelmesi örgütün amaçları ve hedefleri açısından olumsuz sonuçlara neden olabilmektedir.

2. Sinizm ve Örgütlerde Sinik Çalışanlar

Örgütsel davranış alanındaki çalışmalarda en güncel konulardan birisi de sinizmdir. Sinizm, bireylerin olayları kötü bir bakış açısıyla açıklayıp, olumsuz bir yapıya sahip olmaları anlamına gelmekle beraber sinik bireyin kendi menfaatlerine önem verdiği, bu menfaatleri korumak veya arttırmak için başka insanları araç olarak kullandığı belirtilmektedir (Mautner, 1997). Sinizme yönelik olarak literatürde çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Goldner vd. (1977) sinizmi, örgütün eylemlerindeki, kararlarındaki ve yöntemlerindeki iyiliğinin veya samimiyetinin reddedilmesi, Wanous vd. (1994) ise gelecekte düzenlenecek örgütsel değişikliklerin başarıya ulaşamayacağı ve değişikliği gerçekleştiren liderlerin yetersiz olduğu inancı şeklinde tanımlamıştır. Genel anlamda sinizm, bir bireyde doğuştan var olan kişilik özelliği olarak ifade edilmektedir (Ay ve Ünal, 2016). Örgütsel sinizm ise çalışanların örgütün dürüstlükten yoksun olduğuna yönelik inanç sonucunda gelişmektedir (Nafei ve Kaifi, 2013). Dean vd. (1998) genel sinizmden farklı olarak ele aldığı örgütsel sinizmde sinizmin kişilik özeliğinden farklı bir durum olduğunu, deneyim ve zamanla değişeceğini, sadece polislik gibi belirli mesleklerde değil çeşitli meslekler veya örgütlerde de görülebileceğini belirtmiştir. Örgütlerde sinizmin genel sinizmden farklı olarak ele alınmasının temel nedeni, sinizmin çevreyi etkileyici özelliğinin bulunmasıdır. Bu nedenle sinizm literatürde geniş bir edinmiştir. Örgüt içerisinde sinik çalışanların bulunmasının diğer çalışanları da etkileyeceği ve her ne kadar sinikleşmeler de örgüte karşı tutumlarının kötüleşeceği düşünülmektedir.

Kalağan ve Güzeller (2010) örgütsel sinizmin inanç, duygu ve davranış eğilimlerden oluştuğunu belirtmiştir. Dolayısıyla genel sinizmden farklı olarak örgütsel sinizmin bilişsel, duygusal ve davranışsal olmak üzere üç boyutu bulunmaktadır (Dean vd., 1998). Sinik bireyler, çalıştıkları örgütte dürüstlüğü samimiyetin ve adaletin olmadığına ve buna bağlı olarak da örgütün kendisine ihanet ettiğine inanır (Brandes, 1997). Bireylerin bu inancı bilişsel sinizmi ifade etmektedir. Duygusal boyut ise küçümseme, sıkıntı, öfke gibi olumsuz duyguların şiddetli bir şekilde uyarılması sonucu oluşmaktadır (Abraham, 2000). Duygusal boyut, sinizmin, bireyin çalıştığı örgüte yönelik küçümseme ve öfke gibi duygularına ilişkin boyuttur (Akçay, 2017). Davranışsal sinizm boyutunda ise duygularla bütünleşen inancın örgüte karşı olumsuz etkileri görülmektedir. Bu boyutta bireylere örgüte doğrudan zarar verebilecek faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle de sinizmin gelişmeden önce veya en azından davranışsal boyutta sinizm ortaya çıkmadan önce saptanması gerekmektedir.

Literatürde çeşitli araştırmalar ile sinizme neden olan faktörler tanımlanmıştır. Ahmadi ve Jahanbin (2017) bireysel farklılıklar ile olumlu ve olumsuz iş deneyiminin

sinizm düzeyini etkilediğini belirlemiştir. Bellini vd. (2015) çalışanların dikkatini dağıtan, rahat hissetmelerine neden olan iş çevresinin çalışanlarda sinizm gelişimini etkilediğini belirlemiştir. Pelit ve Ayana (2016) çalışanlarda duygusal zekânın artırılmasının sinizm gelişimini azalttığını tespit etmiştir. Öztürk vd. (2016) örgütsel adalet algısındaki düşüklüğünün çalışanlarda sinikleşme düzeyini arttırdığını belirlemiştir. Literatürdeki araştırmalarda da görüldüğü gibi sinizme etki eden pek çok faktör bulunmaktadır. Bu faktörlere yönelik örgüt içerisinde önlem alınmadığında örgüt atmosferi içerisinde sinikleşen çalışanlar, örgütlerine karşı utanç, nefret ve hatta örgütte çalışmanın onur kırıcı olduğu hissine kapılmaktadırlar (Shahzad ve Mahmood, 2012). Sinizm bireylerde diğer insanları aldatıcı, ikiyüzlü, sahtekâr, bencil ve önemsemez olarak görme; diğer bireylerin davranışlarını sorgulayarak ilişkilere güvensizlik duyarak tetikte bulunma; diğer bireyleri hasım veya hükmedici olarak görüp bu nedenle sürekli taleplerde bulunup karşılığında dostluk ve yardım algılayamama olarak ortaya çıkmaktadır (Brandes, 1997). Bu hislere sahip bireylerde doğal olarak stres de görülmektedir. Ancak normal stresten farklı olarak yüksek şiddette hissedilen bu stres hali sinik çalışanın kendisine de zarar vermektedir. Psikolojik ve fizyolojik açıdan sinizm; kalp ve damar hastalıklarına neden olarak çalışanların sağlıklı yaşam süresini kısaltabilmektedir (Eaton, 2000). Davranışsal açıdan sinizm; “çalışanların hem hizmet sundukları kişilere hem de çalıştıkları kuruma karşı rahatsızlık duymaksızın mesafeli, umursamaz ve kinayeli tavırlar sergilemesine neden olmaktadır” (Çimen, 2000:6). Örgütsel açıdan ise; sinizmin yoğunlaştığı örgüt atmosferinde örgütler parçalanmaya başlamakta ve örgütü tehdit etmektedir (Naus vd., 2007). Sinizmin bu yıkıcı etkisi karşısında örgütlerin ve örgüt yöneticilerinin duyarsız kalması mümkün değildir. Her ne kadar modern yönetim anlayışı hâkim olsa da, hemen hemen her örgütte sinikleşmiş çalışanların olması muhtemeldir (Güzel ve Ayazlar, 2014). Dolayısıyla örgütlerde sinizmin ve sinizme etki eden faktörlerin saptanması ve bu faktörlere yönelik iyileştirilmelerin yapılması önem arz etmektedir. Brown ve Cregan’ın (2008) da ifade ettiği gibi bireyler arasında paylaşılarak geliştiği ifade edilen sinizm, “düşük liderlik potansiyeli, aşırı şüphencilik, yüksek endişe, içedönüklük ve istismarcı bir inanç sistemi ile pozitif bir ilişki içindedir” (Baz vd., 2011:91). Bu ilişki ağında sinizmi kontrol edebilmek için, çalışanları cesaretlendirmek, tehditleri fırsata dönüştürmek ve sinik bireyleri ötekileştirmemek gerekmektedir (FitzGerald, 2002).

3. Yöntem

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı, örgütlerin devamlılığına ve performansına önemli düzeyde etki eden sinizm üzerinde örgütsel dışlanma algısının anlamlı bir etkisi olup olmadığını saptamak ve çalışanlardaki örgütsel dışlanma algısının demografik faktörlere göre farklılık gösterip göstermediği incelemektir. Bu amaca bağlı olarak; kamu kurumuna çalışanlarına ve özel sektörde çalışanlara yönelik bir araştırma uygulanmıştır. Gerçekleştirilen bu araştırma; sinizme etki eden yeni bir örgütsel faktörü literatüre kazandırması açısından ve örgütü doğrudan tehdit eden

sinizmin çözümlenerek elimine edilebilmesi için yönetsel davranışların belirlenmesi açısından önem taşımaktadır.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni, tüm çalışanlardan oluşmaktadır. Araştırmanın örnekleme ise Zonguldak ve Ankara ilinde araştırmaya katılan kamu sektörü ve özel sektör çalışanlarından oluşmaktadır. Araştırmada olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden gelişigüzel örnekleme ve amaçlı örnekleme yöntemleri kullanılmış olup, bu kapsamda 283 kamu ve özel sektör çalışanından veri sağlanmış ancak hatalı anketler değerlendirmeden çıkartıldıktan sonra örneklem hacmi 272 olarak belirlenmiştir.

Gerçekleştirilen araştırmalarda $n=(t^2 \times \sigma^2)/d^2$ formülü kullanılarak evreni temsil edebilecek örneklem hacmine ulaşılabilmektedir (Akgül ve Çevik, 2005). Bu formüle göre, evrenin standart sapması 20, göze alınan sapma miktarı $d \pm 3$, %95 güven düzeyinde ve ± 0.05 'lik sapma aralığında söz konusu araştırmada gerekli örneklem büyüklüğü 171 olarak hesaplanmaktadır. Araştırma kapsamında toplamda 272 örneklem hacmine ulaşılmış olup, bu değer gerekli örneklem büyüklüğü için yeterlidir. Altunışık vd. (2012) de sosyal bilimlerde 30'dan büyük ve 500'den küçük örneklem büyüklüğünün birçok araştırma için yeterli olduğunu ifade etmiştir.

3.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada kullanılacak veriler, çalışanlardan yüz yüze anket yöntemi uygulanarak elde edilmiştir. Bu kapsamda, 5'li Likert tipi iki ölçek içeren anket uygulanmıştır. Ölçeklere ilişkin bilgiler şu şekildedir;

Örgütsel Dışlanma Ölçeği: Çalışanların örgüt içerisinde dışlanmışlık düzeyini ölçmek amacıyla Ferris vd. (2008) tarafından geliştirilen örgütsel dışlanma ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçeye uyarlaması Keklik vd. (2013) tarafından yapılmıştır. Toplam 13 maddeden oluşan ölçek içerisinde “Diğer çalışanlar beni dikkate almaz” ve “Diğer çalışanlar ben orada değilmişim gibi davranırlar” gibi 5'li Likert tarzında sorular bulunmaktadır. Ölçeğin Türkçe versiyonunun yer aldığı çalışmada güvenilirlik analiz sonuçları yer almamaktadır ancak ölçeği kullanan Kumral (2017) güvenilirlik katsayısını 0.95 saptanmıştır.

Örgütsel Sinizm Ölçeği: Çalışanların örgüt kaynaklı sinizm düzeyini belirlemek için Brandes vd. (1999) tarafından kullanılan sinizm ölçeğinden yararlanılmıştır. 5'li Likert tarzında hazırlanmış ölçek; 5 maddelik bilişsel, 6 maddelik duyusal ve 3 maddelik davranışsal olmak üzere üç boyuttan ve toplam 14 maddeden oluşmaktadır. Ölçek, yapısı aynı kalacak şekilde Kalağan (2009) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçek içerisinde “Çalıştığım kurumda, söylenenler ile yapılanların farklı olduğuna inanıyorum” ve “Çalıştığım kurumu düşündükçe gerilim yaşıyorum” gibi ifadeler bulunmaktadır. Kalağan (2009) ölçekteki boyutların güvenilirlik katsayısını en düşük 0.84 saptayarak ölçeğin iç tutarlılığa sahip olduğunu belirtmiştir.

3.4. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın bağımlı değişkeni örgütsel sinizm, bağımsız değişkeni ise örgütsel dışlanmadır.

Şekil 2. Araştırmanın Kavramsal Modeli

Araştırmanın Hipotezleri;

H_{1a} : Örgütsel dışlanma ile örgütsel sinizm arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_{1b} : Örgütsel dışlanma arttıkça örgütsel sinizm artar.

H_{1c} : Örgütsel dışlanma yaşa göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{1d} : Örgütsel dışlanma cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{1e} : Örgütsel dışlanma eğitim düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{1f} : Örgütsel dışlanma gelir düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{1g} : Örgütsel dışlanma iş deneyimi süresine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

H_{1k} : Örgütsel dışlanma çalışılan sektöre göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

3.5. Verilerin Analizi

Araştırmadan elde edilen bulgular SPSS 20.0 (Statistical Package for Social Sciences) programı kullanılarak değerlendirilmiştir. Araştırma ölçeklerinin iç tutarlılığının tespitinde güvenilirlik analizi yapılmıştır. Araştırmada bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü ve şiddetini saptamak amacıyla korelasyon analizi, değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla basit doğrusal regresyon analizi, farklılıkları saptamak amacıyla da Kruskal-Wallis H Testi ve Mann-Whitney U testi kullanılmıştır.

4. Bulgular ve Yorumlar

Örneklemdaki çalışanların demografik sorulara ilişkin cevaplarını içeren frekans değerleri Tablo 1'de yer almaktadır. Bu bulgulara göre; araştırmaya katılan çalışanların %54,4'ünün erkek, %45,6'sının kadın olduğu görülmektedir. Yaş dağılımı incelendiğinde; örneklemin %69,5'inin 21-40 yaş aralığında olduğu, gelir düzeyleri incelendiğinde %68,3'ünün 1000TL ile 3000TL arasında, %1,5'inin ise 1000TL'den daha az bir gelir sahip olduğu belirlenmiştir. Eğitim düzeyleri açısından çoğunluğun %56,6 ile üniversite mezunlarında olduğu görülmektedir. İş deneyimi sürelerine bakıldığında, en baskın grubun 4 yıl

ve daha fazla iş deneyimine sahip çalışanlar olduğu, örneklemin sadece %5,9'unun 1 yıldan daha az iş deneyimine sahip olduğu saptanmıştır. Çalışılan sektör incelendiğinde; örneklemin %59,6'lık çoğunluğunun özel sektörde çalıştığı belirlenmiştir.

Tablo 1. Veri Sağlayıcıların Temel Bilgileri (N=272)

	Frekans	Yüzde
Cinsiyet		
Erkek	148	% 54,4
Kadın	124	% 45,6
Yaş		
21' den küçük	13	% 4,8
21-30	72	% 26,5
31-40	117	% 43,0
41-50	55	% 20,2
51-60	14	% 5,1
60' tan büyük	1	% 0,4
Aylık Gelir Düzeyi		
1000 TL' den az	4	% 1,5
1000-2000 TL arası	95	% 34,9
2000-3000 TL arası	111	% 40,8
3000-4000 TL arası	45	% 16,5
4000-5000 TL arası	11	% 4,0
5000 TL veya daha fazla	6	% 2,2
Eğitim Durumu		
İlköğretim	9	% 3,3
Lise	109	% 40,1
Önlisans	104	% 38,2
Lisans	42	% 15,4
Yüksek Lisans	7	% 2,6
Doktora	1	% 0,4
İş Deneyimi		
1 yıldan az	16	% 5,9
1-2 yıl arası	42	% 15,4
2-3 yıl arası	42	% 15,4
3-4 yıl arası	32	% 11,8
4 yıl veya daha fazla	140	% 51,5
Sektör		
Özel	162	% 59,6
Kamu	110	% 40,4

Tablo 2. Güvenilirlik Analizi

	Cronbach's Alpha
Örgütsel Dışlanma	0.911
Örgütsel Sinizm	0.910

Tablo 2'de araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliğinin test edilmesinde kullanılan alfa katsayıları (Cronbach's Alpha) yer almaktadır. Gerçekleştirilen güvenilirlik analizleri sonucunda; örgütsel dışlanma ölçeğinin güvenilirlik katsayısı 0.911 ve örgütsel sinizm ölçeğinin güvenilirlik katsayısı 0.910 saptanmıştır. Elde edilen bu değerler, araştırmada kullanılan ölçeklerin çok yüksek iç tutarlılığa sahip olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 3. Korelasyon Analizi

		Örgütsel Sinizm
Örgütsel Dışlanma	Pearson Correlation	0.574
	Sig. (2-tailed)	0.000

Tablo 3'te araştırmanın bağımlı değişkeni ile bağımsız değişkenleri arasındaki korelasyon analizi sonuçları

görülmektedir. Bu tabloya göre; örgütsel dışlanma ile örgütsel sinizm arasında ($r=0.574$) orta seviyede ve pozitif yönde anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

Tablo 4. Örgütsel Dışlanma & Örgütsel Sinizm – ANOVA

	Sum of Squares	Mean Square	F	Sig.
Regression	10912.757	10912.757		
Residual	22246.522	82.395	132.445	0.000
Total	33159.279			

Tablo 4'te örgütsel dışlanma ile örgütsel sinizme yönelik basit doğrusal regresyon analizi görülmektedir. Analiz sonucu incelendiğinde; F değerinin istatistiksel anlamlılık değerinin 0.05'ten küçük olmasından dolayı kurulacak regresyon modelinin istatistiksel olarak anlamlılık ifade ettiği saptanmıştır.

Tablo 5. Model Özeti

	β	t	Sig.	r^2	Adjusted r^2
Constant	15.617	8.835	0.000		
Örgütsel Dışlanma	0.762	11.508	0.000	0.329	0.327

Tablo 5'te oluşturulan model özeti ifade edilmektedir. Gerçekleştirilen analiz sonucuna göre; çalışanlarda gelişen sinizmdeki değişimin %32,7'sini örgütsel dışlanma algılarındaki değişimin açıkladığı saptanmıştır. Buna göre örgütsel sinizmin alabileceği değer eşitlik (1)'de ki şekilde formüle edilebilir;

$$\text{Örgütsel Sinizm} = 15.617 + (0.762 \times \text{Örgütsel Dışlanma}) \quad (1)$$

Oluşturulan modele göre; çalışanların örgütsel dışlanma algısındaki 1 birimlik artışın sinik birey olma eğilimi üzerinde 0.762 birimlik bir artışa neden olduğu saptanmıştır.

Tablo 6. Örgütsel Dışlanma ve Yaş / Kruskal-Wallis H Testi

Yaş	N	Mean Rank	Chi-Square	df	Asymp. Sig.
<21	13	104.46			
21-30	72	154.88			
31-40	117	131.50	7.113	5	0.212
41-50	55	130.67			
51-60	14	139.04			
>60	1	100.50			

Tablo 6'da örgütsel dışlanma ile çalışanların yaşı arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Tabloda yer alan sonuçlar incelendiğinde; Asymp Sig. (Anlamlılık) değerinin 0.05'ten büyük olduğu görülmektedir. Buna göre; örgütsel dışlanma algısının çalışanların yaşına göre anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir.

Tablo 7. Örgütsel Dışlanma ve Cinsiyet / Mann-Whitney U Testi

C	N	Mean	Sum of Ranks	Mann-Whitney U	Z	Asymp. Sig.
E	148	127.24	18831.00	7805.000	-2.126	0.033
K	124	147.56	18297.00			

Tablo 7'de çalışanların cinsiyetleri ile örgütsel dışlanma algısı arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Asymp. Sig. (Anlamlılık) satırındaki değer incelendiğinde bu değer

0.05'ten küçük olduğu görülmektedir. Buna göre; örgütsel dışlanma algısının çalışanların cinsiyetine göre anlamlı bir farklılık gösterdiği, kadın çalışanlarda örgütsel dışlanmanın erkek çalışanlara göre daha yoğun algılandığı saptanmıştır.

Tablo 8. Örgütsel Dışlanma ve Eğitim Durumu / Kruskal-Wallis H Testi

Eğitim Durumu	N	Mean Rank	Chi-Square	df	Asymp. Sig.
İlköğretim	9	190.33			
Lise	109	135.04			
Önlisans	104	129.75	8.826	5	0.116
Lisans	42	149.06			
Yüksek Lisans	7	133.43			
Doktora	1	7.50			

Tablo 8'de çalışanların eğitim durumu ile örgütsel dışlanma arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Tabloda yer alan sonuçlar incelendiğinde, Asymp Sig. (Anlamlılık) değerinin 0.05'ten büyük olduğu görülmektedir. Buna göre; örgütsel dışlanma algısının çalışanların eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermediği belirlenmiştir.

Tablo 9. Örgütsel Dışlanma ve Aylık Gelir / Kruskal-Wallis H Testi

Aylık Gelir Düzeyi	N	Mean Rank	Chi-Square	df	Asymp. Sig.
<1000 TL	4	152.25			
1001 - 2000 TL	95	142.07			
2001 - 3000 TL	111	131.42	4.718	5	0.451
3001 - 4000 TL	45	131.53			
4001 - 5000 TL	11	172.59			
5001 TL veya +	6	102.75			

Tablo 9'da çalışanların aylık gelir düzeyi ile örgütsel dışlanma arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Tabloda yer alan sonuçlar incelendiğinde; Asymp Sig. (Anlamlılık) değerinin 0.05'ten büyük olduğu, dolayısıyla da örgütsel dışlanma algısının çalışanların gelir düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Tablo 10. Örgütsel Dışlanma ve İş Deneyimi / Kruskal-Wallis H Testi

İş Deneyimi	N	Mean Rank	Chi-Square	df	Asymp. Sig.
<1	16	156.00			
1-2 yıl	42	151.46			
2-3 yıl	42	146.12	8.271	4	0.082
3-4 yıl	32	151.84			
4 yıl ve +	140	123.39			

Tablo 10'da iş deneyimi süresi ile örgütsel dışlanma arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Tablodaki değerler incelendiğinde, Asymp Sig. (Anlamlılık) değerinin 0.05'ten büyük olduğu görülmektedir. Buna göre, çalışanların örgütsel dışlanma algısının iş deneyimi süresine göre anlamlı bir farklılık göstermediği saptanmıştır.

Tablo 11. Örgütsel Dışlanma ve İş Deneyimi / Kruskal-Wallis H Testi

Sektör	N	Mean	Sum of Ranks	Mann-Whitney U	Z	Asymp. Sig.
Özel	162	137.52	22279.0	8744.000	-0.261	0.794
Kamu	110	134.99	14849.0			

Tablo 11’de örgütsel dışlanma ile işgörenlerin çalıştığı sektör arasındaki ilişki araştırılmaktadır. Asymp. Sig. (Anlamlılık) satırındaki değer incelendiğinde bu değer 0.05’ten büyük olduğu görülmektedir. Buna göre; çalışanların örgütsel dışlanma algısının çalıştıkları sektöre göre anlamlı bir farklılık göstermediği saptanmıştır.

Gerçekleştirilen analizler sonucunda oluşturulan hipotezlere yönelik test matrisi Tablo 12’de ifade edilmiştir.

Tablo 12. Araştırma Hipotezlerinin Test Matrisi

H	Sonuç	p	p	Sonuç	H
H _{1a}	Kabul Edildi	0.000	0.116	Reddedildi	H _{1e}
H _{1b}	Kabul Edildi	0.000	0.451	Reddedildi	H _{1f}
H _{1c}	Reddedildi	0.212	0.082	Reddedildi	H _{1g}
H _{1d}	Kabul Edildi	0.033	0.794	Reddedildi	H _{1k}

5. Sonuç ve Öneriler

Gerçekleştirilen çalışma ile örgütsel davranış alanında önemli bir tutum olan sinizm üzerinde çalışanların algıladığı örgütsel dışlanmanın etkisinin olup olmadığı incelenmiştir. Bunun için araştırma kapsamında 8 hipotez öne sürülmüş ve bu hipotezlerin sınanması için 272 kamu ve özel sektör çalışanından anket yöntemiyle veri elde edilmiştir. Elde edilen analizler sonucunda; algılanan örgütsel dışlanma ile örgütsel sinizm arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki saptanmış, çalışanların sinik düzeyindeki değişimin %32,7sini örgütsel dışlanmadaki değişimin açıkladığı belirlenmiş, regresyon analizi sonucunda; örgütsel dışlanma algısındaki 1 birimlik artışın örgütsel sinizm üzerinde 0.762 birimlik bir artışa neden olduğu saptanmıştır. Farklılık analizleri sonucunda ise; algılanan örgütsel dışlanmanın cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterdiği, kadın çalışanların örgüt içerisinde dışlanma algısının daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Test matrisi incelendiğinde, araştırma kapsamında öne sürülen 3 hipotezin kabul edildiği, 5 hipotezin ise reddedildiği görülmektedir. Buna göre; örgütsel dışlanma, örgütlerde çalışanların sinik olma sürecine önemli düzeyde etki eden yeni bir faktör olarak literatüre kazandırılmıştır.

İşyerinde dışlanma, kişilerarası olumsuz bir deneyim olmasından dolayı, dışlanmış bir çalışan bunu kötülük olarak algılamakta, bu durum da kişiler arası karşıtlığı tetiklemektedir (Zhao vd., 2016). Bu nedenle dışlanma, örgütlerde bireyleri saldırganlığa ve hatta şiddete yatkın hale getirir (Khan vd., 2015). Dışlanmış çalışanlar, kendisini dışlanmış olanlardan intikam almanın kabul edilebilir olduğu inancıyla olumsuz karşıtlığı yönlendirebilirler (Zhao vd., 2013). Bu süreçte, psikolojik baskının aksine, dışlanmaya dair belirgin bir işaret olmaması nedeniyle bireyin dışlandığını algılaması ve bu süreci önlemesi zorlaşmaktadır (Ogurlu, 2015). Belirli bir süre sonra algılanabilen dışlanma

sonucunda ise dışlanan bireyin, dışlanmasına neden olan gelişmeleri çözümülemesi ve ortadan kaldırması imkânsız hale gelmekte bu da çalışma psikolojisinde hasara sebep olmaktadır. Kronikleşen bu durum ise sinizm gelişimini doğrudan tetiklemekte, önce sinizmin bilişsel boyutunda inançlarını şekillendiren çalışan devamında duygularıyla ifade ettiği inançlarını davranışlara aktararak örgüt atmosferini, örgütün bütünlüğünü ve devamlılığını doğrudan tehdit etmektedir. Dolayısıyla, örgütlerde sinizme neden olabilecek tüm faktörlerin incelenerek literatürde tartışılması gerekmektedir. Bu çalışmada da sinizme neden olabileceği düşünülen ve araştırma sonucunda arasında önemli bir bağ saptanan örgütsel dışlanma kavramı incelenmiş. Gerçekleştirilen araştırma sonucunda; örgüt atmosferinde sinizme doğrudan etki eden dışlanma faaliyetlerinin ve dışlanma algısının minimize edilerek ortadan kaldırılabilmesi için;

- (i) İş yeri arkadaşlığının gelişmesine yönelik sosyal programların düzenlenmesi,
- (ii) Çalışanlara örgüt kültürü benimsetilerek kimlik kazandırılması,
- (iii) Örgüt kültürünün dayanışmayı artırıcı odaklanması,
- (iv) İş arkadaşlığıyla gelişen psikolojik iyi oluş ve yüksek moral çıktısının ifade edilmesi,
- (v) Çalışanları örgüte yakınlatacak organizasyonların tasarlanması,
- (vi) Çalışanlara örgütü benimsetecek sembollerin dağıtımı ve kullanılması,
- (vii) Çalışanları kapsayan ortak inanç ve değerlerin sunulması,
- (viii) Astarların problemlerinin üstler tarafından dikkatle ve ciddiyetle dinlenmesi, çözümlenmesi,
- (ix) Çalışanın işine, amaçlarına ve görevine yüklediği anlamların derinleştirilerek bütünleşme ihtiyacı hissettirilmesi,
- (x) Örgüt içerisinde iletişimin güçlendirilmesi,
- (xi) Örgütsel kararlara çalışanların katılımının bir strateji haline getirilmesi,
- (xii) Çalışanların hatalarının tolere edilmesi,
- (xiii) Hastalık kaynaklı izin isteklerinin olumlu karşılanması,
- (xiv) Çalışanlara hastalık, doğum, ölüm gibi özel günlerde destek olunması,
- (xv) Örgüt içerisinde iletişim kanallarının daima açık tutulması,
- (xvi) Mobbing uygulayan çalışanların cezalandırılması, rotasyona tabi tutulması, gerektiğin de örgüt ikliminden izolasyonu,
- (xvii) Dışlanma teşvik edecek aşırı otokratik veya pasif liderlik sergilenmemesi,
- (xviii) Dışlanmayı kolaylaştırıcı ayrımcılık ve ırkçılık gibi eylemlerin önlenmesi,
- (xix) Örgüt içi gruplaşmalara ve çatışmalara gereken ölçüde müdahale edilmesi,
- (xx) Şiddetli rekabete ve ayrılmaya neden olan düzenlemelerin ortadan kaldırılması,
- (xxi) Gereğinden fazla rekabete / çatışmaya sebep olacak kariyer pozisyonlarının oluşturulmaması,
- (xxii) Her türlü kayırmacılıktan (nepotizm, kronizm, favorizm) uzak durulması,
- (xxiii) Çalışanlardaki sessizliğin örgütsel, yönetsel veya kişisel nedenlerini ortaya çıkartılması,

- (xxiv) Örgütten ümidini kesmiş çalışanların yeniden örgütün amaçlarıyla bütünleşmesinin sağlanması,
 (xxv) Çatışmaya ve dışlanmaya sebep olacak gruplaşmaların engellenmesi,
 (xxvi) Örgüt büyüklüğünün en uygun hale getirilmesi,
 (xxvii) Örgüt içi adalete özen gösterilmesi,
 (xxviii) Statü farklılıklarının minimize edilmesi,
 (xxix) Dikey örgüt yapısından yatay örgüt yapısına geçilmesi,
 (xxx) Çatışma kaynaklarının yok edilmesi,
 (xxxi) Liderin başarıları örgüt çalışanlarıyla birlikte elde ettiğini benimsetmesi,
 (xxxii) Çalışanlar ile karşılıklı bağ güdüsü oluşturularak lider-üye etkileşiminin güçlendirilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Abraham, R. (2000). Organizational Cynicism: Bases and Consequences. *Generic, Social, and General, Psychology Monographs*, 126(3), 269-292.
- Ahmadi, F., & Jahanbin, M. (2017). Organizational Cynicism, Causes and Consequences in the Ministry of Sport and Youth. *Journal of Administrative Management, Education and Training*, 13(3), 38-46.
- Akçay, V. H. (2017). Örgütlerde İş Rolü Algıları, Sinizm ve Algılanan Performans Arasındaki İlişki. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, ICMEB17 Özel Sayısı, 476-486.
- Akgül, A., & Çevik, O. (2005). *İstatistiksel Analiz Teknikleri*. Ankara: Emek Ofset Matbaası.
- Al-Atwi, A. A. (2017). Pragmatic Impact of Workplace Ostracism: toward A Theoretical Model. *European Journal of Management and Business Economics*, 26(1), 35-47.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2012). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Ay, F. A., & Ünal, Ö. (2016). The Relationships Between Psychological Contract, Organizational Cynicism and Turnover Intention. *Journal of International Health Sciences and Management*, 2(2), 102-112.
- Baz, M., Kaya, S., & Savaş, K. (2011). İşveren ve iş gören ilişkileri. *Uluslararası Hakemli Akademik Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 72-95.
- Bellini, D., Ramaci, T., & Bonaiuto, M. (2015). The Restorative Effect of the Environment on Organizational Cynicism and Work Engagement. *Journal of Human Resource and Sustainability Studies*, 3, 124-135.
- Brandes, P. (1997). *Organizational Cynicism: Its Nature, Antecedents, and Consequences*. Doctoral Dissertation. USA: Division of Research and Advanced Studies of the University of Cincinnati.
- Brandes, P., Dharwadkar, R., & Dean, J. W. (1999). Does Organizational Cynicism Matter? Employee and Supervisor Perspectives on Work Outcomes. *Eastern Academy of Management Proceedings*, 150-153.
- Brown, M., & Cregan, C. (2008). Organizational change cynicism: The role of employee involvement. *Human Resource*, 47(4), 667-686.
- Chughtai, A. A. (2008). Impact of Job Involvement on In-Role Job Performance and Organizational Citizenship Behaviour. *Journal of Behavioral and Applied Management*, 9(2), 169-183.
- Cursan, A., Pascual, A., & Félonneau, M. (2017). L'ostracisme. Avancées scientifiques sur la thématique d'une menace quotidienne. *Bulletin de psychologie*, 70(5), 383-397.
- Çelik, C., & Koşar, A. (2015). Örgüt Kültürü Ve İşyerinde Dışlanma Arasındaki İlişki: Mersin Üniversitesi Çalışanları Üzerinde Bir Uygulama. *Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(2), 47-62.
- Çimen, M. (2000). *Türk Silahlı Kuvvetleri Sağlık Personelinin Tükenmişlik, İş doyumunu, Kuruma Bağlılık ve İsten Ayrılma Niyetlerine İlişkin Bir Alan Araştırması*. Doktora Tezi. Ankara: T.C. Genelkurmay Başkanlığı Gülhane Askeri Tıp Akademisi.
- Dean, J. W., Brandes, P., & Dharwadkar, R. (1998). Organizational Cynicism. *Academy of Management Review*, 23(2), 341-352.
- Eaton, J. A. (2000). *A social motivation approach to organizational cynicism*. Ontario: York University Toronto.
- Estévez, A. M., & Serlin, J. (2013). Ostracismo organizacional: núcleos conceptuales para la comprensión del fenómeno. *Revista Venezolana de Gerencia*, 18(64), 567-583.
- Fatima, T., Ilyas, M., Rehman, C. A., & Imran, M. K. (2017). Empirical Investigation of Relationship between Workplace Ostracism and Employee Silence: A Test of Mediating Effects of Self-Esteem and Meaningful Existence in Context of Public Sector Universities in Punjab. *Abasyn Journal of Social Sciences*, 10(1), 111-128.
- Ferris, D. L., Brown, D. J., Berry, J. W., & Lian, H. (2008). The Development and Validation of the Workplace Ostracism Scale. *Journal of Applied Psychology*, 93, 1348-1366.
- FitzGerald, M. R. (2002). *Organizational cynicism: Its relationship to perceived organizational injustice and explanatory style*. Doctoral Dissertation. University of Cincinnati.
- Goldner, F. H., Ritti, R. R., & Ference, T. P. (1997). The Production of Cynical Knowledge in Organizations. *American Sociological Review*, 42(4), 539-551.
- Güzel, B., & Ayazlar, G. (2014). Örgütsel Adaletin Örgütsel Sinizm ve İsten Ayrılma Niyetine Etkisi: Otel İşletmeleri Araştırması. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(26), 133-142.
- Haq, I. U. (2014). Workplace ostracism and job outcomes: Moderating effects of psychological capital. Knowledge and learning international conference, 25-27 June, Portoroz, Slovenia.

- Kalağan, G., & Güzeller, C.O. (2010). Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm Düzeylerinin İncelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 27, 83-97.
- Keklik, B., Saygın, T., & Kara, N. O. (2013). Akademik Camiinin Çirkin Ördek Yavruları ÖYPlilerde Örgütsel Dışlanma (Ostracism) Kavramının İncelenmesi. 1. Örgütsel Davranış Kongresi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi, 15-16 Kasım.
- Khair, Q., & Fatima, T. (2007). Interactive Effects of Workplace Ostracism and Belief in Reciprocity on Fear of Negative Evaluation. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*, 11(3), 908-930.
- Khan, A. M., Sadiq, M. W., & Naqvi: M. I. H. (2015). Effect of Ostracism and General Education on Career Development under Mediation of Personality: A Study of Religious Schools in Pakistan. *European Online Journal of Natural and Social Sciences*, 4(3), 582-595.
- Leung, A. S. M., Wu, L. Z., Chen, Y. Y., & Young, M. N. (2011). The impact of Workplace Ostracism in Service Organizations. *International Journal of Hospitality Management*, (30), 836-844.
- Liu, H., & Xia, H. (2016). Workplace Ostracism: A Review and Directions for Future Research. *Journal of Human Resource and Sustainability Studies*, (4), 197-201.
- Mahfooz, Z., Arshad, A., Nisar, Q. A., Ikram, M., & Azeem, M. (2017). Does Workplace Incivility & Workplace Ostracism influence the Employees' Turnover Intentions? Mediating Role of Burnout and Job Stress & Moderating Role of psychological Capital. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 7(8), 398-413.
- Mautner, T. (1997). *Dictionary of Philosophy*. Penguin Reference Books.
- Nafei, W. A., & Kaifi, B. A. (2013). The Impact of Organizational Cynicism on Organizational Commitment: An Applied Study on Teaching Hospitals in Egypt. *European Journal of Business and Management*, 5(12), 131-147.
- Naus, F., Iterson, A., & Roe, R. A. (2007). Value incongruence, job autonomy, and organizationbased self-esteem: A self-based perspective on organizational cynicism. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 16(2), 195-219.
- Ogurlu, U. (2015). Ostracism among Gifted Adolescents: A Preliminary Study in Turkey. *Educational Process: International Journal*, 4(1-2), 18-30.
- Öztürk, M., Eryeşil, K., & Bedük, A. (2016). The Effect of Organizational Justice on Organizational Cynicism and Turnover Intention: A Research on the Banking Sector. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 6(12), 18-30.
- Pelit, E., & Ayana, Ç. (2016). The Effect Of Emotional Intelligence On Organizational Cynicism: Research on Hotel Employees. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 45-76.
- Rajchert, J., Konopka, K., & Huesmann, L. R. (2017). It is More than Thought that Counts: the Role of Readiness for Aggression in the Relationship Between Ostracism and Displaced Aggression. *Current Psychology*, 36(3), 417-427.
- Robinson: L., Reilly, J. O' & Wang, W. (2013). Invisible at Work: An Integrated Model of Workplace Ostracism. *Journal of Management*, 39(1), 203-231.
- Shahzad, A., & Mahmood, Z. (2012). The Mediating - Moderating Model of Organizational Cynicism and Workplace Deviant Behavior: (Evidence from Banking Sector in Pakistan) . *Middle-East Journal of Scientific Research*, 12(5), 580-588.
- Waldeck, D., Tyndall, L., & Chmiel, N. (2015). Resilience to Ostracism: A Qualitative Inquiry. *The Qualitative Report*, 20(10), 1646-1670.
- Wanous, J. P, Reichers, A., & Austin, J. (1994). Organizational Cynicism: An Initial Study. *Academy of Management Best Papers Proceedings*, 269-273.
- Wu, C., Liu, J., Kwong, K. H., & Lee, C. (2015). Why and when workplace ostracism inhibits organizational citizenship behaviors: an organizational identification perspective. *Journal of Applied Psychology*, 101(3), 362-378.
- Yüksel, M. (2017). Otel İşletmelerinde İşyerinde Dışlama ve Sosyal Zekâ İlişkisi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(3), 115-133.
- Zhao, H., Peng, Z., & Sheard, G. (2013). Workplace ostracism and hospitality employees' counterproductive work behaviors: The joint moderating effects of proactive personality and political skill. *International Journal of Hospitality Management*, (33), 219-227.
- Zhao, H., Xia, Q., He, P., Sheard, G., & Wan, P. (2016). Workplace ostracism and knowledge hiding in service organizations. *International Journal of Hospitality Management*, (52), 84-94.

Araştırma Makalesi • Research Article

Konaklama İşletmelerinde Örgüt Kültürünün Çalışılan Birime Göre Değerlendirilmesi: Güneydoğu Anadolu'da Bir Araştırma

Evaluation of Accommodation Businesses' Organizational Culture According to the Department: A Research in Southeast Anatolia

Çağdaş Ertaş^{a,*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi, Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksekokulu, Turizm İşletmeciliği Bölümü, 73000, Şırnak/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-9641-8054

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 08 Nisan 2018

Düzeltilme tarihi: 12 Temmuz 2018

Kabul tarihi: 09 Ağustos 2018

Anahtar Kelimeler:

Konaklama İşletmeleri

Örgüt Kültürü

Güneydoğu Anadolu

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, konaklama işletmeleri çalışanlarının örgüt kültürü algısını ve bu algının çalışılan birime göre farklılık gösterip göstermediğini tespit ederek, turizm yazınına ve konaklama işletmeleri yöneticilerine katkı sunmaktır. Araştırmanın ana kütlesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki 5 yıldızlı otellerde çalışanlardır. Araştırmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Verilerin 20 Kasım 2017-15 Mart 2018'de toplandığı araştırmaya 246 kişi katılmıştır. Veri analizinde, açıklayıcı faktör analizi ve tek yönlü ANOVA testi kullanılmıştır. Açıklayıcı faktör analizi sonucunda, "bürokratik", "toplumcu" ve "yenilikçi" olmak üzere üç boyut tespit edilmiştir. Araştırma bulgularına göre, bu araştırma kapsamındaki çalışanlar, toplumcu ve yenilikçi kültüre kıyasla, bürokratik örgüt kültürüne daha yüksek ortalama vermiştir. Tek yönlü ANOVA testi sonucunda ise örgüt kültürü algısının çalışılan birime göre anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

ARTICLE INFO

Article history:

Received April 08, 2018

Received in revised form July 12, 2018

Accepted August 09, 2018

Keywords:

Accommodation Businesses

Organizational Culture

Southeast Anatolia

ABSTRACT

The purpose of this research is to contribute to the tourism literature and hotel managers by determining the perception of the organizational culture of the hotel employees and whether this perception differs according to the department. The population of the research are employees working in 5-star hotels in Southeastern Anatolia. Questionnaire was used as data collection tool in the research. The data were collected between 20 November 2017-15 March 2018 and 246 people participated in the research. In the data analysis, exploratory factor analysis and one way ANOVA test were used. As a result of explanatory factor analysis, three dimensions were identified as "bureaucratic", "community" and "innovative". According to research findings, the average of bureaucratic culture is higher. As a result of the one-way ANOVA test, it was found that the perception of organizational culture did not show any significant difference according to the department.

1. Giriş

Konaklama işletmelerinin birçok birimden oluşması, çok sayıda kişinin bir arada çalışmasını gerekli kılmaktadır (Akgündüz vd., 2015: 516). Birçok kişiyle bir arada çalışmak ise, çalışanlarda bazı istenmeyen davranışlara sebep olabilmektedir (Sünnetçioglu vd., 2014: 18). Örneğin bazı çalışanlar, ekip halinde çalıştıklarında, tek başına çalıştığından daha az çaba gösterebilmektedir (Kanten, 2014: 13). Bu durum ise, ekip içindeki diğer bireylerin motivasyonunu bozabilmektedir. Bazı çalışanların ben odaklı bir kültüre sahip olmasından dolayı ekip çalışmasına

uyum sağlayamaması (Hofstede vd., 2010: 124) da, söz konusu istenmeyen davranışlara örnek olarak gösterilebilir. Oysa konaklama işletmelerinde birçok işin ekip çalışmasını gerektirdiği, bilinen bir gerçektir. Bahse konu örnekler ve bunlara benzer davranışların önlenmesindeki en etkili faktörlerden biri ise örgütün sahip olduğu kültürüdür. Örgüt üyelerinin örgütün bir parçası olması ise örgütün kültürünü öğrenmesinden geçmektedir (Tütüncü ve Akgündüz, 2012: 60). Çalışanlar örgütün kültürünü benimsediğinde, en azından örgüt içinde, kendi kültüründen sıyrılıp örgütün sahip olduğu kültüre göre davranacaktır. Nitekim örgüt kültürü, çalışanların örgüt içindeki düşünce ve davranışlarını

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ertascagdas@hotmail.com

biçimlendirmektedir (Barutçugil, 2004: 101). Çalışanlara aynı değerleri aşılamaı amaçlayan örgüt kültürü sayesinde çalışanlar, örgüt amaçları doğrultusunda hareket edecek ve ortak bir paydada buluşacaktır (Diker, 2014: 152). Öte yandan, örgüt kültürü örgütsel yaşamı etkileyen önemli bir unsurdur (Polat ve Meyda, 2011: 153). Hepsinden önce, bir örgütün yerleşmiş bir kültürünün olması, çalışanlarına verdiği değerin bir göstergesidir (Köse, 2014: 9).

Yukarıda verilen kısa bilgiler ışığında, örgütlerin kültürlerinin tespit edilmesi ve söz konusu kültürün örgüt çalışanları açısından nasıl algılandığı önem arz etmektedir. Buna ek olarak, bir örgütün kültürünü örgütün farklı birimlerinde çalışan bireyler farklı algılayabilmektedir. Zira birim yöneticilerinin çalışanlarıyla ilişkisi gibi unsurlar, örgüt kültürünün algılanmasında da önemli etkide bulunabilecektir. Dolayısıyla örgütün kültürünün çalışanları tarafından nasıl algılandığının yanında, bu algının birimlere göre farklılık gösterip göstermediğini incelemek de bir o kadar önem taşımaktadır. Örgüt kültürüne dönük yapılan yazın incelemesi sonucunda, bu yönde sınırlı sayıda araştırmaya rastlanmıştır. Ayrıca yine aynı alan yazın incelemesinde, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki turizm işletmelerinde yapılmış araştırma sayısının yetersiz düzeyde olduğu dikkati çekmiştir. Alan yazındaki bu eksikliklerden hareketle, bu çalışmada, Türkiye'de hizmet sektöründe önemli bir rol oynayan konaklama işletmelerinin örgüt kültürünün çalışanları tarafından nasıl algılandığı ve çalışılan birime göre bir farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Böylece, turizm yazınına ve konaklama işletmeleri yöneticilerine katkı sunmak amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, bu araştırmada iki temel soru yanıtlanmaya çalışılmıştır.

- (i) Konaklama işletmeleri çalışanlarının örgüt kültürü algısı ne durumdadır?
- (ii) Konaklama işletmeleri çalışanlarının örgüt kültürü algısı, çalışılan birime göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

2. Örgüt Kültürü Kavramı ve Boyutları

Örgüt kültürünün farklı disiplinler tarafından çalışılmış olması, örgüt kültürüne ilişkin çok sayıda tanımlamanın yapılmasına neden olmuştur (Durğun, 2006: 114). Çünkü her disiplin, kavramı kendi bakış açısına göre yorumlamış, dolayısıyla evrensel bir tanım geliştirmek mümkün olmamıştır (Köse, 2014: 7). Öyle ki daha 1989 yılında yapılmış bir çalışma sonucunda, örgüt kültürünü tanımlamak için 70'in üzerinde farklı kelime ya da cümle kullanıldığı tespit edilmiştir (Şkerlavaj vd., 2010: 6391). Aradan geçen yaklaşık 30 yıl göz önünde bulundurulduğunda, bu sayının daha da artmış olması yüksek ihtimaldir.

Örgüt kültürüne dönük evrensel bir tanımda bulunmak mümkün olmasa da, bazı ortak özelliklerden bahsedilebilir. Örneğin Wiener (1988: 534), birçok araştırmacının "paylaşılan değerlerin" örgüt kültürünün tanımlanmasında çok önemli bir faktör olduğu konusunda hemfikir olduğunu belirtmektedir. Örgüt kültürünün özünü de, söz konusu bu değerler oluşturmaktadır (Zahedipour ve Haghighi, 2015: 118). Ayrıca, yazındaki örgüt kültürü tanımları (Pettigrew, 1979; Schwartz ve Stanley, 1981; Smircich, 1983; Cameron ve Quinn, 1999; Hartmann, 2006 gibi) derinlemesine incelendiğinde, hemen hemen bütün tanımlarda "değer",

"varsayım" ya da "beklenti" kavramlarının geçtiği dikkati çekmektedir. Örgüt kültürü tanımlarında dikkat çeken bir başka husus, örgüt kültürünün örgüt üyelerini bir arada tutan sosyal tutkal işlevi görmesidir (O'Reilly ve Chatman, 1996: 160; Schein, 1996: 231; Goffee ve Jones, 2002: 28; Lapina vd., 2015: 771). Dolayısıyla örgüt kültürünü "örgütü bir arada tutan ve örgüt üyelerine yardımcı olan paylaşılan değerler dizisi" (Ertay, 2017: 36) şeklinde tanımlamak mümkündür.

Ogbonna ve Harris (2000: 766-788), farklı örgüt kültürlerini inceledikleri araştırmalarında, Deshpande vd. (1993: 23-37) tarafından değerler esas alınarak geliştirilmiş örgüt kültürü türlerinin (klan, hiyerarşi, adokrazi, pazar) günümüz örgüt teorilerine uygun olduğu sonucuna varmışlardır. Bu sonuçta, örgüt yöneticileriyle yapılmış görüşmeler sonucunda, Deshpande vd.'nin (1993) örgüt kültürünün yöneticilerin görüşleriyle de uyumlu olduğunun görülmesi, etkili olmuştur (Ogbonna ve Harris, 2000: 773). Söz konusu örgüt kültürü Ogbonna ve Harris (2000: 772-773) tarafından "bürokratik", "rekabetçi", "toplumcu" ve "yenilikçi" olarak yeniden isimlendirilmiştir.

Bürokratik kültüre göre, örgütler durağan olmalı, mal ve/veya hizmetleri ise istikrarlı olmalıdır. Bu kültür türünde, başarılı olabilmek için, standartlaşmış kuralları ve prosedürleri, kontrol ve sorumlu mekanizmaları uygulamak gerekmektedir (Valencia vd., 2016: 32). Dolayısıyla bu tür örgütlerde çalışanlar, standart kurallara göre hareket etmektedir. Bürokratik kültürde, işlerin yapılmasında herhangi bir sorun çıkmasına müsaade edilmez (Hooijberg ve Petrock, 1993: 31). Öte yandan bu kültürde, çalışanlardan ziyade üstlenilen rollere önem verilmektedir (Erdem vd., 2010: 80). Nitekim çalışanlardan, örgüte ekstra bir şey katmaktan ziyade (Zahedipour ve Haghighi, 2015: 119), sadece üstlenmiş oldukları rolleri yerine getirmeleri istenmektedir (Ergün, 2007: 268). Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, bürokratik kültür, çalışanlarından itaat beklemektedir (Güler, 2005: 28-29). Özetle, bürokratik kültürün temel özellikleri, "disiplinin öncelikli unsur olması" ve "insanın örgütün ana unsuru olarak pek önemsenmeyip daha çok bir araç olarak görülmesi" şeklinde açıklanabilir (Zahedipour ve Haghighi, 2015: 120).

Rekabetçi kültürde temel değerler, rekabet edebilirlik ve verimlilik (Cameron ve Freeman, 1991: 26). Dolayısıyla, bu kültürde üretimin önemli bir unsur olduğunu söylemek mümkündür. Çalışanlar ise bu üretime yaptıkları katkılara göre değerlendirilmektedir (Erdem vd., 2010: 80; Ergün, 2007: 269). Rekabetçi kültürde bir diğer önemli nokta, örgüt içi ilişkiler yerine dış çevreyle (tedarikçiler, müşteriler, birlikler ve yönetmelikler gibi) kurulacak ilişkilere önem verilmesidir (Cameron ve Quinn, 2006: 40). Nitekim bu kültürde, bireyler birbirine rakiptir ve amaç odaklı hareket etmektedir (Tütüncü ve Akgündüz, 2012: 62).

Toplumcu kültür, rekabetçi kültürün tam tersi özelliklere sahiptir (Deshpande vd., 1993: 26). Örneğin bu kültür türünde, öncelikle çalışanların mutluluğu önemsenmektedir (Cameron ve Quinn 2006: 41). Öte yandan, çalışanlar yönetimin alacağı kararlara katılmaları için teşvik edilirler. Zaten bu kültürü benimsemiş örgütlerde yöneticilerin asıl görevi de, çalışanların kararlara katılmalarını sağlamaktır (Tütüncü ve Akgündüz, 2012: 62). Toplumcu kültürü benimsemiş örgütlerde, iş ortamından öte bir aile havası söz

konusudur (Guner, 2001: 73). Bu örgütlerin yöneticileri ise, bu ailenin reisi gibi hareket eder (Hooijberg ve Petrock, 1993: 30) ve onların ihtiyaçlarını giderir (Vilkinas ve Cartan, 2006: 507).

Yenilikçi kültürde, çalışanlar yenilikleri takip etmeleri için teşvik edilirler (Darvish ve Nazari, 2013: 4). Dolayısıyla yenilikçi bir kültürü benimsemiş örgütlerdeki yöneticilerin esas görevi de, çalışanlarının girişimciliğine ve yaratıcılığına destek olmaktır (Hooijberg ve Petrock, 1993: 31). Bu kültürün öncelikli değerleri; girişimcilik ve yaratıcılıktır (Cameron ve Freeman, 1991: 27; Deshpande vd., 1993: 26; Cameron ve Quinn, 2006: 45). Bunlara ek olarak, çalışanları güçlendirme ve kararlara katılım konusunda teşvik etme, yenilikçi kültürün temel değerleri arasındadır (Valencia vd., 2016: 33). Yenilikçi kültürde, bürokratik ve rekabetçi kültürün aksine, hiyerarşi bulunmamaktadır (Cameron ve Quinn, 2006: 44).

3. Yöntem

Araştırmanın anakütlesi; Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde faaliyet gösteren turizm işletme belgeli 5 yıldızlı otellerde üst düzey yönetici pozisyonu dışındaki çalışanlardır. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü'nün (2017) sitesindeki verilere göre Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde 13 adet 5 yıldızlı otel statüsünde işletme bulunmaktadır. Fakat bu oteller arasında bulunan The Green Park Diyarbakır'ın kapandığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla araştırma anakütlesinin belirlenmesinde 12 otel esas alınmıştır. Bu otellerdeki toplam çalışan sayısı bilinmemektedir. Bu konuda çeşitli kurumlarla kurulan iletişim sonucunda da bir bilgi edinilememiştir. Ancak bu araştırma yazarının yapmış olduğu doktora tezi (bkz. Ertaş, 2017) sonucunda, 5 yıldızlı otellerde odasına 0,9 personel düştüğü tespit edilmiştir. Bu çalışmada da, ilgili otellerdeki çalışan sayısının tespit edilmesinde bu veri esas alınmıştır. Bu amaçla, öncelikle söz konusu oteller aranarak ya da internet siteleri incelenerek, sahip oldukları oda sayısına bakılmıştır. Sonuç olarak, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki 5 yıldızlı 12 otelde, toplamda 1870 adet oda bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Odasına düşen 0,9 personel tespitinden yola çıkarak, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki ilgili otellerde 1683 çalışan bulunduğu söylenebilir. Dolayısıyla anakütle büyüklüğü (N) 1683 kişi olarak belirlenmiştir.

3.1. Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak, anket kullanılmıştır. Kullanılan anket formu, toplam iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, katılımcıların bazı demografik özelliklerine ve çalıştıkları birime ilişkin, katılımcılara yöneltilen altı soru bulunmaktadır. Anketin ikinci bölümünde ise, 23 maddelik örgüt kültürü ölçeği yer almaktadır.

Araştırmada örgüt kültürünü ölçmek için, Ogbonna ve Harris (2000) tarafından Deshpande vd.'nin (1993) çalışması uyarlanarak geliştirilmiş örgüt kültürü ölçeği kullanılmıştır. İlgili ölçek, Quinn'ın (1988) ve Campbell ve Freeman'ın (1991) önceki çalışmalarına dayanmakta ve teorik bakımdan örgüt kültürüne dönük diğer ölçeklerden daha üstün olarak görülmektedir. Tüm bunlara ek olarak, ilgili ölçek daha öz ve uygulanması kolaydır (Ogbonna ve Harris, 2000: 773).

Ölçeğin geliştirilme aşamasında, ölçek güvenilirlik ve geçerlilik açısından yeterli psikometrik özellikler göstermiş; araştırmacılar tarafından yapılan analizler sonrasında, bürokratik kültür boyutunun 0,702, rekabetçi kültür boyutunun 0,769, toplumcu kültür boyutunun 0,669, yenilikçi kültür boyutunun ise 0,764 düzeyinde güvenilir olduğu tespit edilmiştir (Ogbonna ve Harris, 2000: 778). Ölçek; bürokratik kültür, rekabetçi kültür, toplumcu kültür ve yenilikçi kültür olmak üzere dört boyuttan; yedisi bürokratik kültür, beşi rekabetçi kültür, altısı toplumcu kültür ve beşi yenilikçi kültür maddesi olmak üzere toplam 23 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin yanıt kategorileri 5'li dereceleme tabii tutulmuştur (1: Kesinlikle Katılmıyorum, ... 5: Kesinlikle Katılıyorum). Ölçeğin orijinal hali 22 maddeden oluşmaktadır. Ancak orijinal ölçekteki birinci ölçek maddesi "işletmemizde istikrar ve değişmezlik önemlidir" şeklindedir. Fakat istikrar ve değişmezliğin ayrı kavramlar olduğu, bir arada kullanılırsa katılımcı tarafından yanlış anlaşılacağı düşüncesiyle, ilgili madde ikiye ayrılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada ilgili ölçek 23 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin geçerliliği ve güvenilirliği, Tütüncü ve Akgündüz (2012) tarafından yapılan çalışmayla da sağlanmıştır.

Araştırma verileri, 20 Kasım 2017-15 Mart 2018 tarihleri arasında toplanmış ve toplamda 246 (n) katılımcıya ulaşılmıştır. Araştırmanın anakütlesi dikkate alındığında, araştırmanın örneklem sayısının yeterli olduğu söylenebilir (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2004: 50).

3.2. İşlem

Araştırma için toplanan anketlerin tamamı araştırmacı tarafından incelenmiş, eksik doldurulan veya özensiz işaretlenen olası anketlerin olup olmadığına bakılmıştır. Yapılan işlem sonucunda, elde edilen tüm anketlerin kullanılabilir durumda olduğu tespit edilmiştir. Daha sonra, olası çok yönlü uç değerleri tespit etmek ve veri setinden çıkarmak amacıyla, veri setine sapan analizi uygulanmıştır (Çokluk vd., 2010: 42). Yapılan analiz sonucunda, verilere ilişkin t değerinin (t_{max}) 2,86 olduğu ve t dağılımlarının %1 anlam düzeyinde kritik t değeri olan 3,767'den (veri setindeki madde sayısı: 23) (Büyüköztürk, 2016: 202) düşük olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla, veri setinde sapan değer bulunmadığı görülmüştür. Bu işlemin sonrasında, veri setinin çok değişkenli istatistiksel analize uygun olup olmadığını tespit etmek amacıyla, değişkenlere ilişkin veri setine çok değişkenli normal dağılım testi uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda, veri seti için bulunan mahalalanobis uzaklıkları ile ters birikimli ki-kare değerleri arasındaki korelasyon katsayısı 0,984'tür. 0,005 anlam düzeyinde ve 23 serbestlik derecesinde kritik korelasyon katsayısı ise 0,922'dir (Kalaycı, 2016: 231). Dolayısıyla, değişkenlerin normal dağılım gösterdiği görülmüştür (Kalaycı, 2016: 215). Bu bulgu, değişken çiftleri arasındaki ilişkinin doğrusal olduğuna da işaret etmektedir (Çokluk vd., 2010: 210).

Toplam 23 maddeden oluşan örgüt kültürü ölçeğinin tamamı için Cronbach's Alpha katsayısı 0,955'tir. Bu sonuç, ölçeğin çok yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir (Özdamar, 2011: 605). Örgüt kültürü ölçeğindeki 23 maddenin her birinin, ölçeğin toplamından oluşan bütün ile arasındaki korelasyonların 0,25 değerinin üzerinde olduğu

tespit edilmiştir. Bu değerler ölçeği oluşturan her bir maddenin ölçeğin tamamına yaptığı katkının kabul edilebilir sınırlar içerisinde olduğunu göstermektedir (Kalaycı, 2016: 412). Dolayısıyla bu analize göre, ölçekten silinmesi gereken bir madde görülmektedir.

Güvenilirlik analizinden sonra, yapı geçerliliği analizi aşamasına geçilmiştir. Araştırmada kullanılan örgüt kültürü ölçeğinin yapı geçerliliğinin test edilmesi amacıyla, açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Ancak açıklayıcı faktör analizinden önce örneklem büyüklüğünün faktörleşmeye uygun olup olmadığını kontrol etmek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi yapılmıştır. Test sonucunda KMO örneklem yeterliliği değeri 0,944 olarak tespit edilmiştir. Bu bulgu, örneklem büyüklüğünün faktör analizi uygulaması için mükemmel derecede yeterli olduğunu göstermektedir (Çokluk vd., 2010: 207).

Açıklayıcı faktör analizi için; korelasyon katsayısının (güvenilirlik analizi sonuçlarında yer alan düzeltilmiş madde toplam korelasyonları) en az 0,30 olması (Şencan, 2005: 380), ortak varyansın (communalıty) en az 0,50 düzeyinde olması (Kalaycı, 2016: 329), öz değeri 1'in üzerinde olan maddelerin dikkate alınması, bir maddenin yük değerinin en az 0,50 olması, açıklanan varyans oranının en az %40 olması, faktörleştirme tekniği olarak temel bileşenler analizi kullanılması ve dik döndürme yöntemlerinden maksimum değişkenlik (Varimax) tercih edilmesi (Çokluk vd., 2010: 192-203) ön kabulleri dikkate alınmıştır.

Araştırmada son olarak, konaklama işletmeleri çalışanlarının örgüt kültürü algısının çalışanların çalıştıkları birimler itibarıyla anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini tespit etmek amacıyla tek yönlü ANOVA testi yapılmıştır.

4. Bulgular ve Yorumlar

4.1. Demografik Bulgular

Araştırmada öncelikle, katılımcıların demografik ve çalışma yaşamına ilişkin bazı özelliklerini öğrenmek amacıyla birtakım soru sorulmuştur. Demografik özelliklerine ilişkin bilgiler Tablo 1'de verilmektedir.

Tablo 1. Örneklem Grubunun Bazı Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler	n	% (yaklaşık)
Cinsiyet	Kadın	103 42,00
	Erkek	143 58,00
Medeni Durum	Evli	97 39,00
	Bekâr	149 61,00
	İlkokul	15 6,00
Eğitim Düzeyi	Ortaokul	43 18,00
	Lise	60 24,00
	Önlisans	63 26,00
	Lisans	62 25,00
	Yüksek Lisans	3 1,00
Aylık Kişisel Gelir	1500 TL ve altı	23 9,00
	1501-2000 TL	118 48,00
	2001-2500 TL	87 35,00
	2501-3000 TL	12 5,00
	3001 TL ve +	6 3,00
Yaş	18-30 yaş arası	153 62,00
	31 yaş ve üzeri	93 38,00

Tablo 1 incelendiğinde, katılımcıların çoğunluğunun (%58) erkek olduğu görülmektedir. Katılımcılar medeni durumları bakımından incelendiğinde, katılımcıların önemli bir kısmının (%61) bekâr olduğu; eğitim durumu bakımından incelendiğinde ise, %25'sinin lisans, %24'ünün ise lise mezunu olduğu görülmektedir. Öte yandan katılımcıların nerdeyse yarısının (%48) aylık kişisel gelirin 1501 TL-2000 TL arasında olduğu, çoğunluğunun (%62) ise 18-30 yaş aralığında bulunduğu anlaşılmaktadır. Ankette, yaş değişkeni kategorik olarak belirtilmemiştir. Ancak veri girişleri yapıldıktan sonra, yaş değişkeni "18-30 yaş arası" ve "31 yaş ve üzeri" şeklinde kategorik hale getirilmiştir. Genel olarak bu bulgulara dönük bir değerlendirme yapmak yerinde olacaktır. Araştırma kapsamındaki otellerin 5 yıldızlı olduğu düşünüldüğünde, bu otellerde çalışan lisans mezunu oranının lise mezunlarıyla nerdeyse aynı olması, eğitime verilen önem açısından düşündürücü bir bulgudur. Araştırma katılımcılarının ağırlıklı olarak bekârlardan ve gençlerden oluşması ise, turizm sektörünün bekâr ve gençlerin çalıştığı bir sektör olduğu yönündeki genel inancı (Ertaş ve Unur, 2017: 247) destekler niteliktedir.

Katılımcıların hangi birimde çalıştıklarına dönük bir soru bulunmaktadır. Bu soruyu önbüro, servis veya kat hizmetleri olarak yanıtlayan katılımcılar önemsenebilecek bir sayıdadır. Ancak diğer birimler tek tek ele alındığında, katılımcıların sayısı karşılaştırma yapabilmek açısından yetersiz düzeydedir. Dolayısıyla sağlıklı karşılaştırmalar yapabilmek için, insan kaynakları, muhasebe, pazarlama gibi birimlerde çalıştığını ifade eden katılımcılar "diğer" olarak tek grup haline getirilmiştir. Katılımcıların çalıştıkları birime ilişkin bilgiler Tablo 2'de verilmektedir.

Tablo 2. Katılımcıların Çatıştıkları Birim

Birim	n	% (yaklaşık)
Cinsiyet	Önbüro	73 30,00
	Servis	84 34,00
	Kat Hizmetleri	36 14,00
	Diğer	53 22,00

Tablo 2 incelendiğinde, katılımcıların toplamda %64'ünün önbüro ve servis birimlerinde, %22'sinin ise diğer birimlerde çalıştığı görülmektedir. Bu bulgu, konaklama işletmelerinde çalışanların önemli bir kısmının ön büro ve servis birimlerinde çalıştığı şeklinde yorumlanabilir.

4.2. Açıklayıcı Faktör Analizi

Örgüt kültürü ölçeğine uygulanan ilk faktör analizi sonucunda, 11. (otelimizde yoğun çalışmayı seven yöneticiler, en iyi yöneticilerdir) sıradaki ölçek maddesinin ortak varyansının 0,50'nin altında olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla ilgili madde ölçekten çıkarılarak, kalan 22 maddeye tekrar faktör analizi uygulanmıştır. Ancak bu kez, 7. (otelimizde yazılı kurallar çoktur) ve 12. (otelimizin rekabet gücünü artıracak faaliyetler, bizi bir arada tutar) sıradaki ölçek maddelerinin hem binişik durumda olduğu, hem de olması gereken boyutların dışındaki boyutlar altında yer aldığı görülmüştür. Dolayısıyla bu maddeler de analizden çıkarılmıştır. Kalan 20 ölçek maddesi için uygulanan faktör analizinde, bütün ön kabuller karşılanmış ve öz değeri 1'in üzerinde olan üç faktör tespit edilmiştir. Bu üç faktörün toplam varyansa yaptığı katkı oranı %64,203'tür.

Açıklayıcı faktör analizi sonuçları, Tablo 3'te özetlenmektedir.

Tablo 3. Örgüt Kültürü Ölçeğine İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizi Özeti

Faktörler ve Maddeleri	O. V.	F. Y.
Otelimizde, değişmezlik önemlidir.	0,732	0,803
Otelimiz, bürokratikdir.	0,676	0,749
Otelimizde, istikrar önemlidir.	0,723	0,738
Otelimizde, gelenekler bizleri bir arada tutan değerlerdir	0,640	0,724
Otelimizde, işlerin sorunsuz olarak sürdürülmesi önemlidir.	0,602	0,714
Otelimizde, rekabet her zaman ön plandadır.	0,570	0,672
Rekabet avantajı sağlamak, otelimizin önemli değerleri arasındadır.	0,537	0,650
Otelimizde, kişisel ilişkilerden ziyade, rekabet avantajı kazandıracak işlere önem verilir.	0,517	0,600
Otelimizde, kurallara bağlılık çok önemlidir.	0,552	0,594
Otelimiz, yenilikçidir.	0,760	0,795
Otelimizde, yenilikçi olan yöneticiler en iyi yöneticiler olarak kabul edilir.	0,698	0,762
Otelimiz, dinamiktir.	0,747	0,726
Otelimizin yenilikçi olması, bizi bir arada tutmaktadır.	0,708	0,718
Otelimizde, yeni görüşlerin değerlendirilmesine önem verilir.	0,580	0,637
Otelimizde, çalışanların moral seviyesinin yükseltilmesine önem verilir.	0,692	0,747
Sadakat, otelimizi bir arada tutan önemli değerler arasındadır.	0,707	0,741
Otelimizde, çalışanlar arasında sosyal ilişkilerin artırılması önemlidir.	0,664	0,728
Otelimizde, geleneklere uygun davranışlarda bulunmak önemlidir.	0,589	0,618
Otelimiz, büyük bir aile gibidir.	0,603	0,586
Otelimizde, astlarına anne/baba yaklaşımıyla davranan yöneticiler en iyi yöneticilerdir.	0,545	0,549

Varimax Rotasyonlu Temel Bileşenler Analizi – Açıklanan toplam varyans: %64,203; KMO Örneklem Yeterliliği: 0,941 – Bartlett Küresellik Testi: X^2 : 3323,301 s.d.: 190 $p < 0.001$; Genel Ortalama: 3,484 – Ölçeğin Tamamı için Alfa: 0,949; Yanıt kategorileri: (1) Kesinlikle Katılmıyorum (2) Katılmıyorum (3) Ne Katılmıyorum Ne Katılmıyorum (4) Katılmıyorum (5) Kesinlikle Katılmıyorum

O.V. = Ortak Varyans; F.Y. = Faktör Yüğü

Ortaya çıkan üç faktör, açıklanan toplam varyansa yaptıkları katkının önemi açısından değerlendirildiğinde, en yüksek katkının bürokratik kültür (%26,494), en düşük katkının ise toplumcu kültür (%16,730) tarafından yapıldığı tespit edilmiştir. Yenilikçi kültürün ise, %20,979 oranında katkıda bulunduğu görülmüştür. Açıklayıcı faktör analizi sonucunda, yazındaki yapıdan farklı olarak, bürokratik kültür ile rekabetçi kültür faktörlerinin tek faktör altında birleştiği dikkati çekmektedir ve bu faktör dokuz maddeden oluşmaktadır. Bu faktör altındaki majör maddelerin bürokratik kültürü oluşturan maddeler olduğu görülmüştür.

Öte yandan ikinci faktör, beş maddeden oluşmaktadır ve maddeler incelendiğinde, faktörün “yenilikçi kültür” ile ilgili olduğu görülmektedir. Üçüncü faktör de, altı maddeden oluşmaktadır ve maddeler incelendiğinde, faktörün “toplumcu kültür” ile ilgili olduğu görülmektedir. Faktör ortalamaları arasında çok uçuk farklar olmasa da, araştırmaya katılanların birinci faktör olan bürokratik kültüre en yüksek ortalamayı (3,511), ikinci faktör olan yenilikçi kültüre en düşük ortalamayı (3,431); toplumcu kültüre ise 3,488 ortalama verdiği tespit edilmiştir. Böylece Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki 5 yıldızlı konaklama işletmelerinin örgüt kültürü tespit edilmiş ve bu araştırmanın ilk sorusu yanıt bulmuştur. Son olarak; ortaya çıkan üç faktör güvenilirlik açısından incelendiğinde; bürokratik kültürün 0,917, yenilikçi kültürün 0,898, toplumcu kültürün ise 0,871 oranında güvenilirliğe sahip olduğu görülmüştür. Dolayısıyla üç faktörün de çok iyi düzeyde güvenilirliğe sahip olduğunu söylemek mümkündür.

4.3. Tek Yönlü ANOVA

Sonraki aşamada, tespit edilen örgüt kültürü boyutlarının çalışanların çalıştıkları birimlere göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğine geçilmiştir. Bu amaçla, tek yönlü ANOVA (One-Way ANOVA) yapılmıştır. Tek yönlü ANOVA’nın temel varsayımı, varyansların homojenliğidir ve varyansların homojen olduğunu söylemek için p değerinin 0.05’ten büyük olması gerekmektedir (Kalaycı, 2016: 138). Yapılan varyansların homojenliği testinde p değeri, bürokratik örgüt kültürü için 0,731, yenilikçi örgüt kültürü için 0,452, toplumcu örgüt kültürü için ise 0,124’tür. Dolayısıyla, varyans analizinin temel varsayımı sağlanmıştır. Böylece varyans analizinde elde edilen sonuçların sağlıklı olduğunu söylemek mümkündür. Yapılan analiz sonuçları Tablo 4’te özetlenmiştir.

Tablo 4. Algılanan Örgüt Kültürü Boyutlarının Çalışılan Birime Göre Tek Yönlü ANOVA Testi Sonuçları

Alt Boyut	Birim	N	Ort.	S. Sapma	F	p
Bağlam	Önbüro	73	3,50	0,932	0,116	0,951
	Servis	84	3,53	0,868		
	Mutfak	53	3,45	0,919		
Girdi	Kat Hizmetleri	36	3,54	0,796	0,233	0,874
	Önbüro	73	3,43	0,86		
	Servis	84	3,49	1,02		
	Mutfak	53	3,36	0,97		
	Kat Hizmetleri	36	3,37	0,97		
	Önbüro	73	3,43	0,92		
Süreç	Servis	84	3,51	1,02	0,457	0,713
	Mutfak	53	3,42	0,77		
	Kat Hizmetleri	36	3,62	0,79		

Ort.= Ortalama; S.= Standart

Tablo 4’te görüldüğü üzere; örgüt kültürünü oluşturan üç faktörde de, çalışılan birimler itibarıyla ortalamalar birbirine çok yakındır ve herhangi bir farklılık bulunmamaktadır. Dolayısıyla, bu araştırma kapsamındaki konaklama işletmeleri çalışanları örneğinde, örgüt kültürü algısı çalışılan birime göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Böylece, bu araştırmanın ikinci sorusu da yanıt bulmuştur.

5. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, konaklama işletmelerinin çalışanları tarafından algılanan örgüt kültürü ve bu algının çalışılan

birime göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Bu amaçla, öncelikle çalışanların örgüt kültürü algısı tespit edilmiş, daha sonra bu algı çalışan birime göre karşılaştırılmıştır. Araştırma bulgularına göre, ortalamaları açısından gözle görülür farklar olmasa da, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki 5 yıldızlı otellerde çalışanlar, örgütlerinin kültürlerini "bürokratik" olarak algılamaktadır. Bu araştırma yazarının araştırmacılarından biri olduğu ve Ankara, İstanbul, Antalya ve İzmir'deki 5 yıldızlı otel çalışanları örnekleminde yapılmış araştırma (Ertaş ve Unur, 2017) sonucunda da, katılımcıların bürokratik örgüt kültürüne daha yüksek ortalama verdiği tespit edilmiştir. Aynı şekilde, Gün ve Derin (2017) tarafından Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki 4 ve 5 yıldızlı otellerde çalışanlar üzerine yapılmış bir araştırmada, katılımcıların en yüksek ortalama bürokratik örgüt kültürüne verdikleri görülmüştür. Bu bulgular, günümüzde sürekli gelişimi ve değişimi gerektiren konaklama işletmeleri için düşündürücüdür. Bürokratik örgüt kültürü, istikrarlı pazarlarda faaliyet gösteren örgütler için uygun bir kültür tipi olabilir (Wallach, 1983: 32). Turizm sektörü ise, kaçınılmaz olarak sürekli yeniliklere açıktır ve değişebilmektedir. Zira her geçen gün tüketici talepleri değişmekte ve bu da turizm işletmelerinin yenilikleri takip etmesini zorunlu hale getirmektedir. Konaklama işletmelerinin sürdürülebilirliği açısından düşünüldüğünde, bu yeniliklere uyum sağlamaları önem arz etmektedir. Her şeyden öte, yeniliklerin ve dolayısıyla değişimin gerisinde kalmamak, özellikle günümüzdeki örgütler için önemli bir husustur (Aksay, 2011: 78). Yenilikçi örgüt kültürünün, örgütlere birçok faydası bulunmaktadır. Örneğin Zhou vd.'nin (2005: 1056) araştırmasında, yenilikçi bir kültürü benimseyen örgütlerde, çalışanların örgütün geleceğine dönük güvenini artırdığı tespit edilmiştir. Öte yandan Wei vd. (2013: 1027-1041) yapmış oldukları araştırmada, yenilikçi bir örgüt kültüründe, çalışanların iş tatmini gibi çeşitli örgütsel davranışlarının olumlu yönde geliştiğini bulmuştur. Benzer yorumları, toplumcu örgüt kültürü için de yapmak mümkündür. Turizm gibi insan ilişkilerinin ve ekip çalışmasının yoğun olduğu bir sektörde, örgüt içi ilişkileri önemsemeyen bürokratik ve rekabetçi kültürden ziyade, bir aile ilişkisinin söz konusu olduğu toplumcu kültürü benimsemek, hem örgütlerin geleceği hem de çalışanların memnuniyeti açısından önemlidir.

Bu çalışmanın kavramsal kısmında verilen bilgilerden hareketle, bürokratik kültüre sahip örgütlerde, değişimden ziyade durağanlığın söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Öte yandan, bu tür örgütlerde, çalışanların kendisini değersiz hissetmesi ve mutsuz olması muhtemeldir. Bu mutsuzluk durumu ise, çalışanların birçok örgütsel davranışını olumsuz yönde etkileyecektir. Öyle ki Gün ve Derin (2017: 378) yapmış oldukları araştırmada, bürokratik örgüt kültürünün, kariyer yönetimi gibi değişkenler üzerinde olumsuz bir etkide bulunduğunu tespit etmiştir. Dolayısıyla, değişimin ve gelişimin büyük önem arz ettiği konaklama işletmelerinin bürokratik kültürü terk etmesinin, gerek örgütlerin sürdürülebilirliği gerekse çalışma yaşamı kalitesi açısından bir gereklilik olduğunu söylemek, yanlış olmayacaktır. Tüm bunlara ek olarak, bu araştırma sonucunda çıkan bürokratik örgüt kültürü algısının sebeplerinin derinlemesine incelenmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Ayrıca, rekabetçi kültür bürokratik kültürden

farklı nitelikleri içermesine (Aksay, 2011: 75-76) rağmen, bu araştırma katılımcılarının bürokratik kültürle rekabetçi kültürü aynı başlık altında toplamış olması, dikkat çekici bir sonuçtur. Katılımcıların her iki kültür türünü de otoriter olarak algılamış olması, bu sonucun bir sebebi olabilir.

Bu araştırmada, çalışan birimler itibariyle, örgüt kültürüne dönük algıda bir farklılık tespit edilmemiştir. Ancak farklı bir örgüt kültürü ölçeğinin kullanıldığı Rızaoğlu ve Ayyıldız'ın (2008) araştırmasında, çalışan birimin örgüt kültürü üzerinde anlamlı bir etkisi tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu iki araştırma arasındaki tespitlerin çakışması, konunun araştırılmasını gerekli kılmaktadır. Bu durumun sebeplerinden biri, kullanılan ölçeklerin farklılık gösteriyor olması olabilir. Araştırmaların farklı bölgelerde yapılmış olması da, bu farklı tespitlerin bir sebebi olabilir. Zira farklı bölgedeki bireylerin, kültürel yapıları da farklı olabilmekte ve bu durum örgüt kültürü algısını etkileyebilmektedir. Öte yandan, bu araştırma kapsamındaki oteller şehir otelidir ve daha çok sadece konaklama ihtiyacını karşılayan bireyleri ağırlamaktadır. Bu durum da, bu otellerin, çalışanlarından sadece kuralları uygulamalarını istemelerine sebep olabilmektedir. Dolayısıyla işler, bir noktadan sonra rutin bir hal almaktadır. Bu da birimler arasındaki iş farklılığını ortadan kaldırmaktadır.

Örgüt kültürüne dönük yapılan yazın incelemesi sonucunda, çalışan birim ile örgüt kültürü arasındaki ilişkiyi incelemiş sınırlı sayıda araştırma tespit edilmişti. Bu anlamda, bu araştırma öncü araştırmalardan biri olarak turizm yazınındaki eksikliğin doldurulmasına yardımcı olacaktır. Ancak yine de bu araştırma, birtakım sınırlılığa sahiptir. Öncelikle bu araştırma sonuçları Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde faaliyet gösteren 5 yıldızlı otel çalışanları kapsamındadır. Dolayısıyla benzer bir araştırmanın Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki diğer yıldızlı otellerde yapılması önem taşımaktadır. Ayrıca bundan sonra yapılacak olan araştırmalarda daha büyük bir örneklem üzerinde çalışılarak, daha sağlıklı sonuçlar elde edilebilir. Öte yandan bu araştırmada örgüt kültürü algısının çalışan birime göre farklılık göstermediği tespiti, gelecekte yapılacak araştırmalarla test edilmelidir. Ayrıca bu araştırmanın çalışan birime göre karşılaştırma yapmasının temel sebebi, birim yöneticilerinin çalışanlarına davranışlarının örgüt kültürü algısı üzerinde de etkili olabileceği varsayımıydı. Dolayısıyla ileride yapılacak araştırmalarda liderlik ile örgüt kültürü arasındaki ilişkiye bakılabilir. Özetle gelecekte benzer araştırmaların, farklı bölgelerde ve örneklemlerde, diğer yıldızlı konaklama işletmelerinde, farklı veri analizi yöntemleriyle ve başka örgüt kültürü ölçekleriyle yapılması, daha genellenebilir sonuçlar elde edebilmek adına önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Akgündüz, Y., Akdağ, G., Güler, O., & Sünnetçioğlu, S. (2015). İşten ayrılma niyeti ve aşırı rol yükünün otel çalışanlarının sosyal aylıklık davranışlarına etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(4), 515-536.
- Aksay, K. (2011). *Yenilikçilik kültürünün örgütsel yenilikçilik üzerine etkisi: Konya ilinde faaliyet gösteren özel hastanelerde bir uygulama*. Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.

- Barutçugil, İ. (2004). *Stratejik insan kaynakları yönetimi*. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- Büyüköztürk, Ş. (2016). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cameron, K. S., & Quinn, R. E. (1999). *Diagnosing and changing organizational culture*. MA: Addison Wesley Longman.
- Cameron, K.S., & Freeman, S.J. (1991). Cultural congruence, strength, and type: Relationships to effectiveness. *Research in Organizational Change and Development*, 5, 23-58.
- Cameron, K.S., & Quinn, R.E. (2006). *Diagnosing and changing organizational culture: Based on the competing values framework*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik spss ve lisrel uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi.
- Darvish, H., & Nazari, E.A. (2013). Organizational learning culture-the missing link between innovative culture and innovations (Case study: Saderat Bank of Iran). *Economic Insights-Trends and Challenges*, 2(1), 1-16.
- Deshpande, R., Farley, J.U., & Webster, F.E. (1993). Corporate culture, customer orientation, and innovativeness in Japanese firms: A quadrad analysis. *Journal of Marketing*, 57, 23-27.
- Diker, O. (2014). *Algılanan liderlik tarzları, örgüt kültürü ve örgütsel bağlılık ilişkisinin turizm endüstrisinde incelenmesi*. Doktora Tezi, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Durğun, S. (2006). Örgüt kültürü ve örgütsel iletişim. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 112-132.
- Erdem, R. Adıgüzel, O., & Kaya, A. (2010). Akademik personelin kurumlarına ilişkin algıladıkları ve tercih ettikleri örgüt kültürü tipleri. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 36, 73-88.
- Ergün, E. (2007). Kurum kültürünü analiz etmede Quinn ve Cameron'un rekabetçi değerler analizi. 15. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiriler Kitabı, Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Ertay, Ç. (2017). *Kültürel değerlerin örgütsel adalet algısına etkisinde örgüt kültürünün aracılık rolü: Otel çalışanları örneği*, Doktora Tezi, Mersin: Mersin Üniversitesi.
- Ertay, Ç., & Unur, K. (2017). Otel çalışanlarının kültürel değerlerinin örgüt kültürüne etkisi. *Journal of Current Researches on Business and Economics*, 7(2), 229-256.
- Goffee, R., & Jones, G. (2002). *Kurum Kültürü*. (Çev.) Kutmandu, K., Ankara: Media Cat Kitapları.
- Guner, B. (2001). Can organizational behavior explain the export intention of firms? The effects of organizational culture and ownership type. *International Business Review*, 10, 71-89.
- Güler, S. (2005). *Örgüt kültürü içinde cinsiyet ayrımcılığı ve kadınların işyerinde karşılaştıkları mesleki baskılar: Trakya Bölgesi imalat sektöründe kadın çalışanlar üzerine bir araştırma*. Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Gün, G., & Derin, N. (2017). Örgüt kültürü tiplerinin kariyer yönetimi uygulamalarına etkisi: Otel işletmelerinde araştırma. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, 349-389.
- Hartmann, A. (2006). The role of organizational culture in motivating innovative behaviour in construction firms. *Construction Innovation*, 6(3), 159-172.
- Hofstede, G., Hofstede, G. J., & Minkov, M. (2010). *Cultures and organizations: Software of the mind*. Berkshire, England: McGraw-Hill.
- Hooijberg, R., & Petrock, F. (1993). On cultural change: Using the competing values framework to help leaders execute a transformational strategy. *Human Resource Management*, 32(1), 29-50.
- Kalaycı, Ş. (2016). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Asil Yayınevi.
- Kanten, P. (2014). İşyeri nezaketsizliğinin sosyal kaytarma davranışı ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde duygusal tükenmenin aracılık rolü. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 11-26.
- Köse, O. (2014). *Örgüt kültürü ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin incelenmesi: Bir kamu kurumunda alan araştırması*. Doktora Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü (2017). *Turizm işletme belgeli tesisler*. (Erişim: 01.11.2017), <http://www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr/TR,9579/turizm-tesisleri.html>
- Lapina, I., Kairiša, I., & Aramina, D. (2015). Role of organizational culture in the quality management of university. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 213, 770-774.
- O'Reilly, C.A., & Chatman, J.A. (1996). Culture as social control: Corporations, cults, and commitment. *Research in Organizational Behavior*, 18, 157-200.
- Ogbonna, E., & Harris, L.C. (2000). Leadership style, organizational culture and performance: Empirical evidence from UK companies. *International Journal of Human Resource Management*, 11(4), 766-788.
- Özdamar, K. (2011). *Paket programlar ile istatistiksel veri analizi 1*. Eskişehir: Kaan Kitabevi.
- Pettigrew, A. M. (1979). On studying organizational cultures. *Administrative Science Quarterly*, 24(4), 570-581.
- Polat, M., & Meyda, C. H. (2011). Örgüt kültürü bağlamında güç eğilimi ve örgütsel bağlılık ilişkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(1), 153-170.
- Rızaoğlu, B., & Ayyıldız, T. (2008). Konaklama işletmelerinde örgüt kültürü ve iş tatmini: Didim örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 19(1), 7-20.

- Schein, E.H. (1996). Culture: The missing concept in organization studies. *Administrative Science Quarterly*, 41(2), 229-240.
- Schwartz, H., & Stanley, M. D. (1981). Matching corporate culture and business strategy. *Organizational Dynamics*, 10(1), 30-48.
- Şkerlavaj, M., Song, L.H., & Lee, Y. (2010). Organizational learning culture, innovative culture and innovations in South Koreans firms. *Expert Systems with Applications*, 37, 6390-6403.
- Smircich, L. (1983). Concepts of culture and organizational analysis. *Administrative Science Quarterly*, 28(3), 339-358.
- Sünnetçioğlu, S., Korkmaz, H., & Koyuncu, M. (2014). Konaklama işletmelerinde algılanan örgüt kültür tipinin çalışanların sosyal kaytarma davranışlarını algılamasına etkisi üzerine bir araştırma. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(28), 17-34.
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenilirlik ve geçerlilik*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tütüncü, Ö., & Akgündüz, Y. (2012). Seyahat acentelerinde örgüt kültürü ve liderlik arasındaki ilişki. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 23(1), 59-72.
- Valencia, J.C.N., Jimenez, D.J., & Valle, R.S. (2016). Studying the links between organizational culture, innovation, and performance in Spanish companies. *Revista Latinoamericana de Psicología*, 48(1), 30-41.
- Vilkinas, T., & Cartan, G. (2006). The integrated competing values framework: Its spatial configuration. *Journal of Management Development*, 25(6), 505-521.
- Wallach, E.J. (1983). Individuals and organizations: The cultural match. *By Training and Development Journal*, 37(2), 28-36.
- Wei, Y., O'Neill, H., Lee, R.P., & Zhou, N. (2013). The impact of innovative culture on individual employees: The moderating role of market information sharing. *The Journal of Product Innovation Management*, 30(5), 1027-1041.
- Wiener, Y. (1988). Forms of values systems: A focus on organizational effectiveness and cultural change and maintenance. *Academy of Management Review*, 13(4), 534-545.
- Yazıcıoğlu, Y., & Erdoğan, S. (2004). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Zahedipour, M., & Haghghi, M. (2015). Investigating the correlation between the organizational participative and bureaucratic culture with teachers job burnout. *International Journal of Biology, Pharmacy and Allied Sciences*, 4(8), 117-125.
- Zhou, K.Z., Gao, G.Y., Yang, Z., & Zhou, N. (2005). Developing strategic orientation in China: Antecedents and consequences of market and innovation orientations. *Journal of Business Research*, 58(8), 1049-1058.

Araştırma Makalesi • Research Article

Tutum, Başarı ve Cinsiyet Işığında Lise Öğrencileri ve Matematik *

High School Students and Mathematics in the Light of Attitude, Success and Gender

Menekşe Eskici ^{a,**}, Gökhan Ilgaz ^b

^a Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, 39000, Kırklareli/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-6217-3853

^b Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, 22000, Edirne/Türkiye.
ORCID: 0000-0001-8988-5279

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 09 Mayıs 2018

Düzeltilme tarihi: 12 Temmuz 2018

Kabul tarihi: 14 Ağustos 2018

Anahtar Kelimeler:

Akademik Başarı

Cinsiyet

Matematik

Tutum

ARTICLE INFO

Article history:

Received May 09, 2018

Received in revised form July 12, 2018

Accepted August 14, 2018

Keywords:

Academic Achievement

Attitudes

Gender

Maths

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, lise öğrencilerinin matematik dersine yönelik tutumlarının, matematik başarılarının, sınıf düzeylerinin ve cinsiyetlerinin birbirleriyle olan ilişkisini belirlemektir. Araştırma tarama modelindedir. Araştırmada veri toplamak amacıyla “matematik tutum ölçeği” kullanılmıştır. Öğrencilerin karne notları akademik başarı notları olarak kabul edilmiştir. 2017-2018 eğitim öğretim yılında veriler toplanmış ve SPSS 21 kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma 381 lise öğrencisi ile gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizler sonucunda öğrencilerin matematik dersine yönelik tutumlarında cinsiyete göre anlamlı fark olmadığı; sınıflar açısından 12. sınıflar ile 10. ve 11. sınıflar arasında yüksek düzeyde anlamlı farklılıklar olduğu, 12. sınıfta okuyan öğrencilerin matematik dersi notları 10. ve 11. sınıfta okuyan öğrencilere göre anlamlı düzeyde düşük olduğu tespit edilmiştir.

ABSTRACT

The purpose of this research is to determine the attitudes of high school students towards mathematics, mathematical academics achievement, class levels and gender relations with each other. Research is in the descriptive model. In the research, "mathematics attitude scale" was used to collect data. The scores of the students were accepted as academic achievement grades. Data were collected during the 2017-2018 academic year and analyzed using SPSS 21. This research was conducted with 381 high school students. As a result of the analyses there is no significant difference in the attitudes of the students towards the mathematics course by gender; there are significant differences between classes 12th and 10th and 11th in terms of classes. Mathematics course grades of students who study in the 12th class are significantly lower than grades of students who study in the 10th and 11th class.

1. Giriş

Matematik hayatın bir ihtiyacı olarak kabul edilebilir. Nicelikleri karşılaştırmak, miktar belirlemek, çoğunlukları sınıflandırmak için yaptığımız en basit sayma işlemi bile matematiğin temel işlemlerinden birisidir. İnsanlık tarihi kadar eski olmanın yanı sıra matematiğin yerleşik hayata geçişle kullanım alanları artmıştır. Yıldız ve Uyanık (2004) tarafından matematiğin gelecekte çok daha fazla ihtiyaç duyulan bir alan olacağı vurgulanmaktadır. Matematik

dünyada ortak bir dil evrensel bir bakış açısı yaratmaktadır (Erdem ve Genç, 2014). İnsanların gelişmiş bir toplum olma yönündeki azimli çabaları matematiğin daha fazla kullanılmasının önünü açmıştır (Erdem, Gürbüz ve Duran, 2011).

Bilişsel becerilerin günlük aktiviteler sürecinde gerçekleştirdikleri soyutlamaların ürünü olan matematik (Altun, 2005) yaşamın olmazsa olmaz bir parçasıdır (İlgar ve Gülten, 2013). Matematiğe dayalı düşünme ve problemleri

* Bu çalışma, 26-28 Nisan 2018 tarihlerinde Muğla’da düzenlenen 2. Uluslararası Sınırsız Eğitim ve Araştırma Sempozyum’unda bildiri olarak sunulmuştur.

** Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: menekeskici@hotmail.com

çözmek için matematiksel düşünmeyi kullanma becerisi, okulun önemli bir hedefidir (Stacey, 2006). Bu açıdan matematik hemen hemen birçok ülkenin eğitim programlarında merkezi bir yer teşkil etmektedir (Quadling, 1982). Toplumun sahip olduğu matematiğin doğasının ve rolünün algısı; okul matematik programının, öğretiminin ve araştırmaların gelişiminde büyük bir etkiye sahiptir (Dossey, 1992).

Öğrencilerin matematik dersine karşı bilinen kaygıları, korkuları ve önyargılarından kurtularak (Işık, Çiltaş ve Bekdemir, 2008) olumlu tutumlar kazandırmak ve başarılarını arttırmak için matematiğin günlük yaşam için önemi konu edinilmelidir (İlgar ve Gülten, 2013). Belli bir konuya yönelik ilgi ve tutumun, öğrencilerin katılımı ve başarısı için özel öngörücüler olduğu düşünülmektedir (Soliman ve Hilal, 2016). Matematik eğitiminde de tutum üzerinde yapılan araştırmalar uzun bir geçmişe sahiptir ve bu konudaki ilk çalışmalar, matematiğe karşı tutum ve başarı arasındaki ilişkiyi araştırmayı amaçlamıştır (Zan, 2008). Bu tür ilişkiler zaman, kültüre, coğrafyaya, eğitim sistemine ve bu sistemin en önemli girdisi olan programa, öğrenciye ve öğretmene göre farklılaşmaktadır. Bu nedenle matematik dersin yönelik tutum ve başarı arasındaki ilişkinin tekrar tekrar incelenmesindeki gereklilik gözler önüne çıkmaktadır.

Aiken (2000)'in olumlu ya da olumsuz duygusal eğilimler olarak tanımladığı tutumu Bohner ve Wänke, (2002) insan kimliğinin merkezi bir parçası olarak görmekte ve sevmek, nefret etmek, karşı koymak, kabul etmek vb. gibi düşünce nesnesinin özet değerlendirilmesi olarak tanımlamaktadır. Skinner (1953) öğrencilerin oluşturduğu tutumları, bilişsel, duygusal ve davranışsal bileşenler olarak kategorilere ayırmıştır (Skinner, 1953'den aktaran: Mutai, 2011). Larkin ve Jorgensen (2016) inançlar, tutumlar ve duygular üzerine yapılan araştırmaların, matematiğin bilişsel ve duygusal alanları arasında önemli ve ayrılmaz bir ilişki olduğunu vurguladıklarını belirtmiştir.

Matematiğe karşı tutum, matematiğe karşı olumlu veya olumsuz bir duygudur (McLeod, 1994). Matematiğe yönelik olumlu bir tutum, konuyla ilişkili olarak olumlu bir duygusal eğilimi yansıtır ve benzer şekilde, matematiğe yönelik olumsuz bir tutum, olumsuz bir duygusal eğilimle ilgilidir (Mata, Monteiro ve Peixoto, 2012). Dolayısıyla birçok öğrenci tarafından matematiğin genellikle zor ve sıkıcı olarak düşünüldüğünü ve matematiğe yönelik olumsuz bir tutum oluşturulduğunu belirten Mammana ve Pennisi (2009), böyle bir tutumun oluşmasında duygusal bir eğilim, matematiğin vizyonu ve öz yeterlik duygusu olmak üzere üç faktörün etkili olduğunu ileri sürmektedir. Bu faktörlerden duygusal eğilim, bir faaliyet tarafından uyandırılan duyguların (korku, kaygı, hayal kırıklığı, öfke, gurur, memnuniyet, heyecan, sevinç, gibi duyguları ifade etme) birleşimidir; matematiğin vizyonu, kişinin sahip olduğu inançlar dizisidir; öz yeterlik duygusu ise insanların hayatlarını etkileyen olaylara etki eden belirli performans seviyeleri üretme yetenekleri hakkında inançlarıdır.

Tutumlar zamanla gelişir ve değişir (Rubinstein, 1986). Öğretme metodu, okul yapısının desteği, ailenin ve öğrencilerin okula karşı tutumları matematiğe yönelik tutumları etkiler (Farooq ve Shah, 2008; Mohamed ve Waheed, 2011). Ayrıca matematiğin toplumsal imajı ve önemi, öğrencilerin tutumlarını etkilemede çok önemli bir

rol oynayabilmektedir (Prendergast, Hongning ve Block, 2016). Örneğin; Marchiş (2013) tarafından yapılan araştırmaya göre katılımcıların üçte birinin matematik sevdiğini ancak bunların sadece dörtte üçünün geleceği için matematiğin faydalı olduğunu düşündüğünü bulmuştur.

Öğrencilerin matematik öğrenirken oluşturduğu tutumlar, uzun süre kalma eğilimindedir ve bu tutumlar, matematiği daha iyi öğrenmesine yardımcı olabilir (Evans, 1965). Dolayısıyla öğrencilerin matematiğe yönelik tutumlarının geliştirilmesi sürecinde, ilköğretim yılları çok önemli bir dönem olarak belirlenmiştir. Öğrencilerin matematiğe yönelik olumsuz tutum beslemelerinin nedenlerinden biri de sık ve tekrarlanan başarısızlıkların veya matematiksel görevlerle uğraşırken karşılaşılan sorunların bir sonucu olarak görüldüğü bildirilmektedir (Nicolaidou ve Philippou, 2003). Lyons ve Beilock, (2011) matematik konusundaki toplumun olumsuz inançlarının, genellikle ergenlik döneminde lise akran kültürü aracılığıyla ağır biçimde yerleştiğini ve lisenin matematiğe karşı olumsuz tutumların en yaygın olduğu yerlerden biri gibi görüldüğünü belirtmektedir.

Öğrenci başarısını etkileyen faktörleri bulmak için matematik eğitimi tarihinde çok sayıda araştırma yapılmıştır (Dutton, 1951). Matematik başarısını etkileyen pek çok faktör olduğu kabul edilmektedir. Bu faktörler arasından matematiğe yönelik tutum üzerinde önemle durulan bir konu olarak alanyazında yerini almaktadır. Bu konuda yapılan birçok çalışma (Papanastasiou, 2000; Ma, 2001; Furinghetti ve Pehkonen, 2002; Farooq ve Shah, 2008; Mohamed ve Waheed, 2011; Prendergast, Hongning ve Block, 2016; Yáñez-Marquina ve Villardón-Gallego, 2016; Zakariya, 2017), matematiğe yönelik tutumların, matematiğin öğretme ve öğrenme süreçlerinde önemli bir rol oynadığını ve matematiğe yönelik olumlu tutumun öğrencileri matematikte başarılı olmaya sevk ettiğini ortaya koymuştur. Ancak tutumun aracılığı konusunda alanyazında yeterince çalışma yer almamaktadır.

Öğretim sürecinde başarıyı etkileyen en önemli faktörlerden birisinin de bireysel farklılıkların dikkate alınması gerekliliği olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Öğrencilerin bilişsel, duygusal, sosyal, psiko-motor alanlarda sahip olduğu özellikler, yeni davranışlar edinme aşamasında belirleyici rol oynamaktadır. Öğrencilerin bilişsel, duygusal, sosyal ve psiko-motor özelliklerinin cinsiyetlerine göre değiştiği düşünüldüğü zaman matematiğe yönelik tutum ve matematik başarısı arasındaki ilişkinin de cinsiyet bağlamında ayrıntılı olarak incelenmesi gözler önüne çıkmaktadır. Bu bağlamda matematik başarısı tutum ve cinsiyetin birbirleriyle ilişkisinin yanı sıra aracı değişkenlik özelliği açısından da incelenmesi alanyazındaki eksiklik düşünüldüğü zaman elzem görülmektedir. Öğrencilerin matematik başarıları konusunda matematiğe yönelik tutumlarından sonra etkili olduğu düşünülen ve üzerinde çok sayıda araştırma yapılan konulardan birisi de cinsiyet farklılıklarının etkisi olmuştur. Matematik, çoğu zaman tutum ve benlik kavramı açısından erkeklerin daha yüksek başarı sağladığı bir alan olarak düşünülmüştür. Ancak bunun aksine, bulgular (Mata, Monteiro ve Peixoto, 2012), matematik konusunda başarıların ve notların erkeklerle kız öğrenciler arasında anlamlı bir farklılık göstermediğini ortaya koymuştur. Alanyazındaki matematik başarısı ve cinsiyet arasındaki ilişkiyi gösteren sonuçların farklılık göstermesi, konunun

irdelenmesi gerekliliği açısından bir gösterge olarak kabul edilebilir. Buradan yola çıkarak cinsiyet değişkeninin matematik dersi tutumu ve başarısındaki rolünün incelenmesinin hem aracı değişkenlik durumu açısından hem de alanyazındaki farklı sonuçlar açısından ihtiyaca cevap vereceği düşünülmektedir. Bireylerdeki bilişsel özelliklerdeki farklılıkların bilişsel gelişim ile yakından ilgili olduğu düşünüldüğü zaman sınıf düzeylerinin dikkate alınmasının gerekli olduğunu söylemek hiç te yanlış olmayacaktır. Öğrencilerin matematiğe yönelik tutum ve başarılarının sınıf düzeyleri açısından irdelenmesinin önemi bilişsel alan farklılıkları ile matematik başarısı ve tutumu arasındaki ilişkiyi ortaya koymasından değerli bir bulgu olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmada amaç matematik başarısı üzerinde önemli bir değişken olarak kabul edilen tutumun aracı etkisini belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda lise öğrencilerinin matematik dersine yönelik tutumları belirlenmiş ve hem genel olarak, hem de cinsiyet ve sınıf düzeylerine göre tutumun aracılık durumu ortaya konmaya çalışılmıştır.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırma ilişkisel tarama modellerinden nedensel karşılaştırma yaklaşımı ve korelasyonel yaklaşımıdır. Nedensel karşılaştırma çalışmaları ortaya çıkmış veya sonuçlanmış bir durumun sebeplerini gözler önüne sermektir (Karasar, 2006). Araştırmada lise öğrencilerinin birinci dönem matematik dersi başarılarının ikinci dönem başarılarını derse yönelik tutumlar aracılığı ile nasıl tahmin ettiği belirlenmeye çalışılmıştır. Bu durum ifade edilirken aynı zamanda ilişkilerde söylenmelidir. Öte yandan ilişki ve aracılık ile olan nedensellik, hem genel, hem de bireysel özellik olarak cinsiyet ve sınıf değişkenleri açısından ayrı ayrı incelenmiştir. Bu noktada öğrencilerin matematik dersi ikinci dönem başarı notlarının belirlenmesinde birinci dönem başarı notlarının ve derse yönelik tutumlarının aracı değişken olup olmama durumu incelenmiştir.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmada kolay ulaşılabilir örneklem yöntemi kullanılmıştır. Araştırma 2016-2017 yılında Türkiye'nin kuzeybatısındaki bir ilçede yer alan lise öğrencileri (meslek liseleri hariç) ile gerçekleştirilmiş olup öğrencilerin dağılımları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışma Grubunun Demografik Özellikleri

		Sınıf Düzeyi				Toplam
		9	10	11	12	
Cinsiyet	Kız	65	60	57	51	233
	Erkek	47	46	31	24	148
Toplam		112	106	88	75	381

2.3. Verilerin Toplama Araçları

Öğrencilerin başarı notları öğrenciler tarafından belirtilmiştir. Derse yönelik tutumları Eskici, Ilgaz ve Arıcak (2017) tarafından geliştirilen matematik tutum ölçeği ile öğrencilerin rehberlik derslerinde ikinci dönemin sonunda toplanmıştır. "Matematik Tutum Ölçeği" 13 maddelik, tek

boyutlu ve 5'li likert tipindedir. Güvenirliği 0.93 olarak bulunmuştur.

2.4. Verilerin Analizi

Verilerin çok değişkenli istatistik için uygunluğu amacıyla ilk olarak normallik varsayımları incelenmiş ve sonuçlar Tablo 2' de sunulmuştur.

Tablo 2. Verilerin Normallik Testi Sonuçları

		İstatistik	Standart Hata
Birinci Dönem Akademik Başarıları	Ortalama	67.53	.84
	Medyan	67.00	
	Varyans	269.47	
	Standart sapma	16.42	
	Minimum	28.60	
	Maksimum	100	
	Ranj	71.40	
	Skewness	.04	.12
	Kurtosis	-.92	.25
	İkinci Dönem Akademik Başarıları	Ortalama	69.09
Medyan		70	
Varyans		242.72	
Standart sapma		15.58	
Minimum		45.00	
Maksimum		100	
Ranj		55	
Skewness		.30	.13
Kurtosis		-1.11	.25
Matematiğe Karşı Tutum		Ortalama	43.97
	Medyan	46	
	Varyans	151.98	
	Standart sapma	12.33	
	Minimum	14	
	Maksimum	65	
	Ranj	51,00	
	Skewness	-0,41	0,13
	Kurtosis	-0,59	0,25

Skewness ve Kurtosis değerlerinin ± 1 arasında kalması normal dağılım olduğunun göstergesidir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2014). Tablo 2 incelendiğinde ise ikinci dönem akademik başarının Kurtosis değeri 1.11 olduğu belirlenmiştir. Bu değer kabul edilen sınırlar arasına gelebilmesi için ikinci dönem akademik başarının karesi alınarak tekrar normallik incelenmiş ve uygun olduğu sonucu Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. İkinci Dönem Akademik Başarının Dönüşüm Sonrası Dağılımı ve Normallik Testi Uygun Olduğu Sonucu

		İstatistik	Standart Hata
Normalleştirilmiş İkinci Dönem Akademik Başarı Notları	Ortalama	5015.95	114.49
	Medyan	4900	
	Varyans	4993731	
	Standart Sapma	2234.67	
	Minimum	2025	
	Maksimum	10000	
	Ranj	7975	
	Skewness	.56	.12

Kurtosis -79 .25

Çok değişkenli istatistik analizleri için varsayımların karşılanması gereklidir. Bu varsayımlar değişkenler arası korelasyonların 0.90'dan küçük; açıklanabilir varyans olan R^2 (.01, $p < .05$) değişimin az da olsa anlamlı olması; varyans artış faktörlerinin-variance inflation factor (VIF) değerinin 10'dan küçük; tolerans değerinin-Tolerance Value (TV) 0.10'dan büyük olması (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2014) şeklinde kabul edilmektedir. Bununla birlikte sapkın veriler için bakılan Mahalanobis uzaklığının 0.001 düzeyinde 3 değişken için 16.266'dan küçük olması gerekmektedir. Varsayımların karşılanma durumları, ilgili analizlere ait tabloların alt kısımlarında sunulmuştur. Araştırma tutumların başarı için aracılığını test etmeye dönüktür. Bu amaçla SOBEL testi kullanılmıştır. Bu test Sobel Test Calculator (2018) aracılığı ile hesaplanmıştır. Varyans analizinde anlamlı çıkan sonuçların etki değeri I^2 ile hesaplanmış ve yorumlanması Cohen (1988)'in görüşleri doğrultusunda; 0.01 ile 0.05 arasında olması düşük, 0.06 ile 0.13 arasında olması orta, 0.14'ten büyük olması güçlü etki olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte anlamlılık değeri olarak 0.05 kabul edilmiştir.

2.5. Verilerin Geçerliliği ve Güvenirliği

Bu çalışmada toplanan verilere göre Matematik Tutum Ölçeğinin güvenilirliği 0.91 olarak bulunmuştur. Araştırmada veri olarak kabul edilen öğrencilerin karne notları birkaç sınav sonucunda elde edildiği için geçerli ve güvenilir veri olarak kabul edilmektedir.

3. Bulgular

Bu bölümde araştırma amacına yönelik tespit edilen bulgular yer almaktadır.

3.1. Matematiğe Yönelik Tutum İle Cinsiyet

Lise öğrencilerinin matematiğe yönelik tutumları ile cinsiyetleri arasındaki ilişkiyi belirlemek için yapılan analizlere ilişkin bulgular Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Matematiğe Yönelik Tutum İle Cinsiyet

Cinsiyet	N	X	SS	t	df	p
Tutum Kız	233	44.53	12.34	1.11	379	.27
Erkek	148	43.09	12.30			

Tablo 4'te görüldüğü üzere yapılan analizler sonucunda cinsiyete göre anlamlı fark bulunamamıştır.

3.2. Matematiğe Yönelik Tutum İle Sınıf Düzeyi

Lise öğrencilerinin matematiğe yönelik tutumları ile sınıf düzeyleri arasındaki ilişkiyi belirlemek için yapılan analizlere ilişkin bulgular Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Matematiğe Yönelik Tutum İle Sınıf Düzeyi

Tutum	N	X	SS	F*	Farkın Kaynağı	Etki Değeri
9	112	44.34	11.90	4.89	10>12 11>12	.19
10	106	44.95	11.94			
11	88	46.24	11.65			
12	75	39.36	13.30			

* $p < .05$

Öğrencilerin matematiğe yönelik tutum düzeylerinin sınıflar açısından 12. Sınıflar ile 10. ve 11. Sınıflar arasında 12. Sınıflar aleyhinde yüksek düzeyde anlamlı farklılıklar vardır.

3.3. Matematiğe Yönelik Tutum ile Birinci ve İkinci Dönem Akademik Başarı

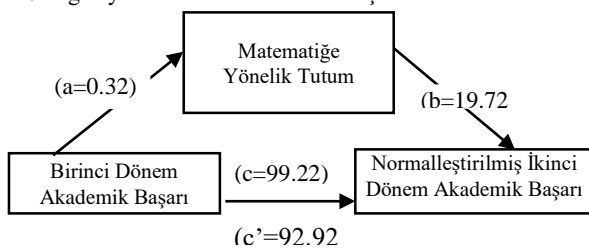
Öğrencilerin birinci dönem başarılarının tutumlar aracılığı ile ikinci dönem notlarının nasıl tahmin ettiğini belirlemek için Sobel Testi ve bu testin için gerekli olan basit ve çoklu doğrusal regresyon analizleri yapılmış ve sonuçlar Tablo 6 ve Şekil 1 de gösterilmiştir.

Tablo 6. Genel Olarak Regresyon ve Aracılık Test Sonuçları

Bağımlı Değişkenler	Bağımsız Değişkenler	B	Standart Hata	β	t*	Korelasyon		F*	R	R ²
						İkili	Kısmi			
1 Matematiğe Yönelik Tutum	Sabit	22.39	2.43		9.23					
	Birinci Dönem Akademik Başarı	.32	.03	.43	9.15	.43	.43	83.71	.43	.18
2 Normalleştirilmiş İkinci Dönem Akademik Başarı	Sabit	-1684.10	332.68		-5.06					
	Birinci Dönem Akademik Başarı	99.22	4.79	.73	20.72	.73	.73	429.52	.73	.53
3 Normalleştirilmiş İkinci Dönem Akademik Başarı	Sabit	-2125.62	364.84		-5.83					
	Birinci Dönem Akademik Başarı	92.92	5.24	.68	17.73	.73	.67	222.70	.74	.54
	Matematiğe Yönelik Tutum	19.72	6.98	.11	2.82	.40	.14			

Durbin-Watson=1.93; Max. Mahal. Distance=12.98; TV=.82, VIF=1.22
Sobel test =2.73*; Aroian test =2.72* ; Goodman test =2.74*, * $p < .05$

Şekil 1. Regresyon ve Aracılık Testi Sonuçları

Sobel test =2.73*; Aroian test =2.72* , Goodman test =2.74*, * $p < .05$

Tablo 6 ve Şekil 1 incelendiğinde ikinci dönem akademik başarı üzerinde, birinci dönem akademik başarının tutumla birlikte olan etkisi ($c'=92.92$), ikinci eşitlikten ($c=99.22$) daha az olduğu, aracılık testleri sonuçlarının anlamlı olduğu ve açıklanabilir varyans miktarının [R_3^2 (%54) > R_2^2 (%53)] arttığı belirlenmiştir. Bu sonuca göre derse yönelik tutumlar,

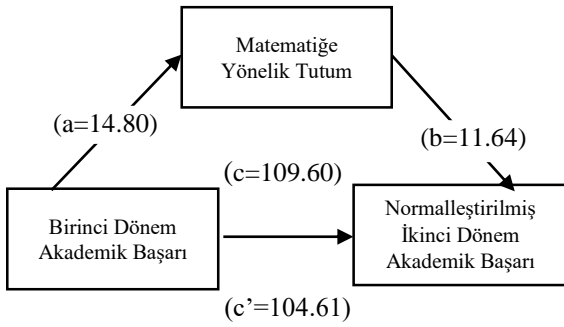
cinsiyet ve sınıf düzeyi gözetmeksizin incelendiğinde kısmi aracı değişken olarak değerlendirilmiştir.

3.4. Kız Öğrencilerin Matematiğe Yönelik Tutumları İle Akademik Başarıları

Tablo 7. Kızlar İçin Olarak Regresyon ve Aracılık Test Sonuçları

Bağımlı Değişkenler	Bağımsız Değişkenler	B	Standart Hata	β	t*	Korelasyon		F*	R	R ²
						İkili	Kısmi			
1 Matematiğe Yönelik Tutum	Sabit	14.81	3.04		4.86	.55	.55	100.53	.55	.30
	Birinci Dönem Akademik Başarı	.43	.043	.55	10.03					
2 Normalleştirilmiş İkinci Dönem Akademik Başarı	Sabit	-2396.30	425.19		-5.64	.77	.77	337.05	.77	.59
	Birinci Dönem Akademik Başarı	109.60	5.97	.77	18.36					
3 Normalleştirilmiş İkinci Dönem Akademik Başarı	Sabit	-2568.60	445.86		-5.76					
	Birinci Dönem Akademik Başarı	104.61	7.14	.73	14.65	.77	.69	169.77	.77	.60
	Matematiğe Yönelik Tutum	11.64	9.19	.06	1.27	.47	.08			
Durbin-Watson=1,73; Max. Mahal. Distance=11.42; TV=.70, VIF=1.43										
Sobel test =1.22; Aroian test =1.20 , Goodman test =1.25 p>.05; *p<.05										

Şekil 2. Regresyon ve Aracılık Test Sonuçları

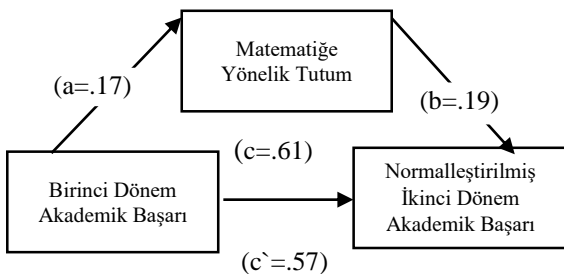

Sobel test =1.22; Aroian test =1.20, Goodman test =1.25 p>.05

Tablo 8. Erkekler İçin Olarak Regresyon ve Aracılık Test Sonuçları

Bağımlı Değişkenler	Bağımsız Değişkenler	B	Standart Hata	β	t*	Korelasyon		F*	R	R ²
						İkili	Kısmi			
1 Matematiğe Yönelik Tutum	Sabit	32.18	3.92		8.22	.23	.23	8.28	.23	.05
	Birinci Dönem Akademik Başarı	.17	.06	.23	2.88					
2 Normalleştirilmiş İkinci Dönem Akademik Başarı	Sabit	27.79	3.68		7.54	.67	.67	120.37	.67	.45
	Birinci Dönem Akademik Başarı	.61	.05	.67	10.97					
3 Normalleştirilmiş İkinci Dönem Akademik Başarı	Sabit	21.53	4.37		4.92					
	Birinci Dönem Akademik Başarı	.57	.06	.64	10.28	.67	.65	65.68	.69	.47
	Matematiğe Yönelik Tutum	.19	.08	.16	2.54	.30	.21			
Durbin-Watson=2.13; Max. Mahal. Distance=10.02; TV=.95, VIF=.06										
Sobel test =1.82; Aroian test =1.75; Goodman test =1.89; p>.05; *p<.05										

Şekil 3. Regresyon ve Aracılık Test Sonuçları

Kız öğrencilerin birinci dönem başarılarının tutumlar aracılığı ile ikinci dönem notlarının nasıl tahmin ettiğini belirlemek için Sobel Testi ve bu testin için gerekli olan basit ve çoklu doğrusal regresyon analizleri yapılmış ve sonuçlar Tablo 7 ve Şekil 2' de gösterilmiştir.

Tablo 7 ve Şekil 2 incelendiğinde ikinci dönem akademik başarı üzerinde, birinci dönem akademik başarının tutumla birlikte olan etkisi ($c'=104.61$), ikinci eşitlikten ($c=109.60$) daha az olduğu, ancak aracılık testleri sonuçlarının anlamlı olmadığı belirlenmiştir. Bu sonuca göre derse yönelik tutumlar, kızlarda aracı değişken değildir.

3.5. Erkek Öğrencilerin Matematiğe Yönelik Tutumları İle Akademik Başarıları

Erkek öğrencilerin birinci dönem başarılarının tutumlar aracılığı ile ikinci dönem notlarının nasıl tahmin ettiğini belirlemek için Sobel Testi ve bu testin için gerekli olan basit ve çoklu doğrusal regresyon analizleri yapılmış ve sonuçlar Tablo 8 ve Şekil 3'te gösterilmiştir.

Sobel test =1.82; Aroian test =1.75, Goodman test =1.89, p>.05

Tablo 8 ve Şekil 3 incelendiğinde ikinci dönem akademik başarı üzerinde, birinci dönem akademik başarının tutumla birlikte olan etkisi ($c'=104.61$), ikinci eşitlikten ($c=.61$) daha az olduğu, ancak aracılık testleri sonuçlarının anlamlı olmadığı belirlenmiştir. Bu sonuca göre derse yönelik tutumlar, erkeklerde aracı değişken değildir.

3.6. 9. Sınıf Öğrencilerin Matematiğe Yönelik Tutumları İle Akademik Başarıları

9. sınıf öğrencilerin birinci dönem başarılarının tutumlar aracılığı ile ikinci dönem notlarının nasıl tahmin ettiğini belirlemek için Sobel Testi ve bu testin için gerekli olan basit

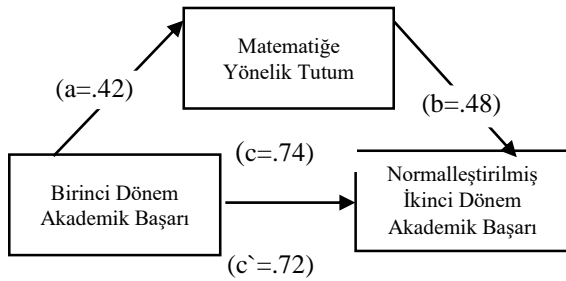
ve çoklu doğrusal regresyon analizleri yapılmış ve sonuçlar Tablo 9 ve Şekil 4 de gösterilmiştir.

Tablo 9. 9. Sınıflar İçin Regresyon ve Aracılık Test Sonuçları

Bağımlı Değişkenler	Bağımsız Değişkenler	B	Standart Hata	β	t*	Korelasyonlar		F*	R	R ²
						İkili	Kısmi			
1 Matematiğe Yönelik Tutum	Sabit	18.20	3.67		4.95					
	Birinci Dönem Akademik Başarı	.42	.06	.57	7.35	.57	.57	54.04	.57	.33
2 Normalleştirilmiş İkinci Dönem Akademik Başarı	Sabit	18.50	2.60		7.11					
	Birinci Dönem Akademik Başarı	.74	.04	.86	18.10	.86	.86	327.55	.86	.75
3 Normalleştirilmiş İkinci Dönem Akademik Başarı	Sabit	17.63	2.88		6.11					
	Birinci Dönem Akademik Başarı	.72	.05	.84	14.38	.86	.81	1693.29	.87	.75
	Matematiğe Yönelik Tutum	.05	.07	.04	.71	.52	.07			

Durbin-Watson=1.72; Max. Mahal. Distance=8.31; TV=.67, VIF=1.49
Sobel test =.71; Aroian test =.70 , Goodman test =.70 p>.05; *p<.05

Şekil 4. Regresyon ve Aracılık Test Sonuçları

Sobel test =.71; Aroian test =.70, Goodman test =.71, p>.05

Tablo 9 ve Şekil 4 incelendiğinde ikinci dönem akademik başarı üzerinde, birinci dönem akademik başarının tutumla

birlikte olan etkisi ($c'=.72$), ikinci eşitlikten ($c=.74$) daha az olduğu, ancak aracılık testleri sonuçlarının anlamlı olmadığı belirlenmiştir. Bu sonuca göre derse yönelik tutumlar, 9. sınıflarda aracı değişken değildir.

3.7. 10. Sınıf Öğrencilerin Matematiğe Yönelik Tutumları İle Akademik Başarıları

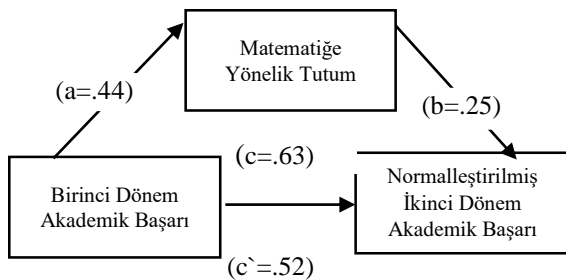
10. sınıf öğrencilerin birinci dönem başarılarının tutumlar aracılığı ile ikinci dönem notlarının nasıl tahmin ettiğini belirlemek için Sobel Testi ve bu testin için gerekli olan basit ve çoklu doğrusal regresyon analizleri yapılmış ve sonuçlar Tablo 10 ve Şekil 5'te gösterilmiştir.

Tablo 10. 10. sınıflar için olarak Regresyon ve aracılık Test Sonuçları

Bağımlı Değişkenler	Bağımsız Değişkenler	B	Standart Hata	β	t*	Korelasyonlar		F*	R	R ²
						İkili	Kısmi			
1 Matematiğe Yönelik Tutum	Sabit	17.97	3.98		4.51					
	Birinci Dönem Akademik Başarı	.44	.06	.56	6.98	.56	.56	48.77	.56	.32
2 Normalleştirilmiş İkinci Dönem Akademik Başarı	Sabit	28.35	4.43		6.40					
	Birinci Dönem Akademik Başarı	.63	.07	.66	9.06	.66	.66	82.02	.66	.44
3 Normalleştirilmiş İkinci Dönem Akademik Başarı	Sabit	23.81	4.74		5.02					
	Birinci Dönem Akademik Başarı	.52	.08	.55	6.30	.66	.53	45.62	.68	.47
	Matematiğe Yönelik Tutum	.25	.11	.21	2.37	.51	.23			

Durbin-Watson=; Max. Mahal. Distance=8.64; TV=.68, VIF=1.47
Sobel test =2.19; Aroian test =2.15, Goodman test =2.18 p<.05; *p<.05

Şekil 5. Regresyon ve Aracılık Test Sonuçları

Sobel test =2.19; Aroian test =2.15, Goodman test =2.18; p<.05

Tablo 10 ve Şekil 5 incelendiğinde ikinci dönem akademik başarı üzerinde, birinci dönem akademik başarının tutumla birlikte olan etkisi ($c'=.52$), ikinci eşitlikten ($c=.63$) daha az

olduğu, aracılık testleri sonuçlarının anlamlı olduğu ve açıklanabilir varyans miktarının $[[R_3^2(\%47) > R_2^2(\%44)]$ arttığı belirlenmiştir. Bu sonuca göre derse yönelik tutumlar, 10. sınıflarda kısmi aracı değişken olarak değerlendirilmiştir.

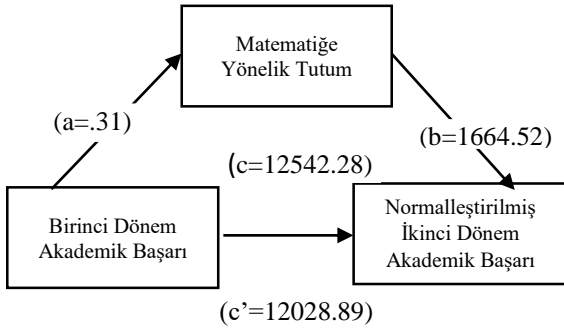
3.8. 11. Sınıf Öğrencilerin Matematiğe Yönelik Tutumları İle Akademik Başarıları

11. sınıf öğrencilerin birinci dönem başarılarının tutumlar aracılığı ile ikinci dönem notlarının nasıl tahmin ettiğini belirlemek için Sobel Testi ve bu testin için gerekli olan basit ve çoklu doğrusal regresyon analizleri yapılmış ve sonuçlar Tablo 11 ve Şekil 6'da gösterilmiştir.

Tablo 11. Sınıf 11 Regresyon ve Aracılık Test Sonuçları

Bağımlı Değişkenler	Bağımsız Değişkenler	B	Standart Hata	β	t*	Korelasyonlar		F*	R	R ²
						İkili	Kısmi			
1 Matematiğe Yönelik Tutum	Sabit	23.13	6.71		3.45					
	Birinci Dönem Akademik Başarı	.31	.09	.35	3.45	.35	.35	12.43	.35	.12
2 Normalleştirilmiş İkinci Dönem Akademik Başarı	Sabit	-468215.70	131576.90		-3.56					
	Birinci Dönem Akademik Başarı	12542.28	1728.99	.62	7.25	.62	.62	52.62	.62	.38
3 Normalleştirilmiş İkinci Dönem Akademik Başarı	Sabit	-506709.42	140688.76		-3.60					
	Birinci Dönem Akademik Başarı	12028.89	1852.11	.59	6.49	.62	.58	26.50	.62	.38
	Matematiğe Yönelik Tutum	1664.52	2119.85	.07	0.78	.28	.08			

Durbin-Watson=1.68; Max. Mahal. Distance=12.79; TV=.87, VIF=1.84
Sobel test =.76; Aroian test =.73 , Goodman test =.79 p>.05, *p<.05

Şekil 6. Regresyon ve Aracılık Testi Sonuçları

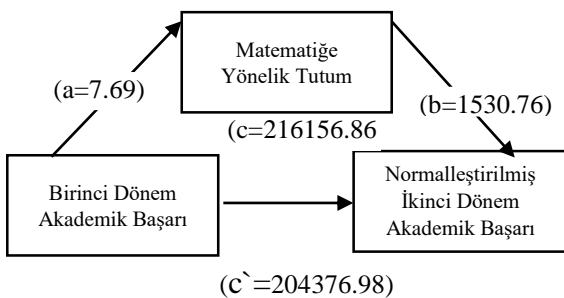
Sobel test =.76; Aroian test =.73 , Goodman test =.79, p>.05

Tablo 11 ve Şekil 6 incelendiğinde ikinci dönem akademik başarı üzerinde, birinci dönem akademik başarının tutumla

Tablo 12. 12. Sınıflar İçin Regresyon ve Aracılık Test Sonuçları

Bağımlı Değişken/ler	Bağımsız Değişkenler	B	Standart Hata	β	t*	Korelasyonlar		F*	R	R ²
						İkili	Kısmi			
1 Matematiğe YönelikTutum	Sabit	-27.30	13.99		-1.95					
	Birinci Dönem Akademik Başarı	7.69	1.61	.49	4.79	.49	.49	22.92	.49	.24
2 Normalleştirilmiş İkinci Dönem Akademik Başarı	Sabit	-1432596.94	234845.13		-6.10					
	Birinci Dönem Akademik Başarı	216156.86	26986.56	.68	8.01	.68	.68	64.16	.68	.47
3 Normalleştirilmiş İkinci Dönem Akademik Başarı	Sabit	-1390813.37	241548.56		-5.76					
	Birinci Dönem Akademik Başarı	204376.98	31018.42	.65	6.60	.68	0.61	32.21	.69	.47
	Matematiğe Yönelik Tutum	1530.76	1970.28	.08	.78	.39	.09			

Durbin-Watson=1.78; Max. Mahal. Distance=7.53; TV=.76., VIF=1.3
Sobel test =.76; Aroian test =.75 , Goodman test =.78 p>.05, *p<.05

Şekil 7. Regresyon ve Aracılık Testi Sonuçları

Sobel test =.76; Aroian test =.75 , Goodman test=.78, p>.05

birlikte olan etkisi ($c'=12028.89$), ikinci eşitlikten ($c=12542.28$) daha az olduğu, aracılık testleri sonuçlarının anlamlı olmadığı ve açıklanabilir varyans miktarının değişmediği belirlenmiştir. Bu sonuca göre derse yönelik tutumlar 11. sınıflar için aracı değişken özelliği taşımamaktadır.

3.9. 3.9. 12. Sınıf Öğrencilerin Matematiğe Yönelik Tutumları İle Akademik Başarıları

12. sınıf öğrencilerin birinci dönem başarılarının tutumlar aracılığı ile ikinci dönem notlarının nasıl tahmin ettiğini belirlemek için Sobel Testi ve bu testin için gerekli olan basit ve çoklu doğrusal regresyon analizleri yapılmış ve sonuçlar Tablo 12 ve Şekil 7'de gösterilmiştir.

Tablo 12 ve Şekil 7 incelendiğinde ikinci dönem akademik başarı üzerinde, birinci dönem akademik başarının tutumla birlikte olan etkisi ($c'=204376.98$), ikinci eşitlikten ($c=216156.86$) daha az olduğu, aracılık testleri sonuçlarının anlamlı olmadığı ve açıklanabilir varyans miktarının değişmediği belirlenmiştir. Bu sonuca göre derse yönelik tutumlar 12. sınıflar için aracı değişken özelliği taşımamaktadır.

4. Sonuç ve Tartışma

Bu araştırmanın amacı kapsamında 381 lise öğrencisinin matematik dersine yönelik tutumları belirlenmiş ve

öğrencilerin matematik dersi tutumlarının birinci ve ikinci dönem karne notları arasında aracı değişken olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca öğrencilerin cinsiyet ve sınıf değişkenleri ile matematik dersine yönelik tutumlarının birinci ve ikinci dönem karne notları üzerinde aracı değişken olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Analizler sonucunda cinsiyet değişkenine göre öğrencilerin matematik dersi tutumları arasında anlamlı fark bulunmamıştır. Matematiğe yönelik tutum ile cinsiyet arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar incelendiğinde de bu çalışmanın bulgusunu destekler nitelikte matematiğe yönelik tutumun kız ve erkek öğrenciler arasında anlamlı bir farklılık oluşturmadığını gösteren araştırmalar yer almaktadır (Akdemir, 2006; Birgin ve Demirkan, 2017; Eskici, Ilgaz ve Arıca, 2017; Özkan, 2005; Özyiğit, 2004; Yenilmez ve Özabacı, 2003). Ayrıca Bal (2012) ve Yılmaz, Turgut ve Kabakçı (2008) tarafından yapılan araştırmalarda geometrik düşünme puanlarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı düzeyde fark etmediği bulgusuna ulaşılmış olmasının geometrinin matematiğin bir dalı olduğu düşünüldüğü zaman bu araştırmanın bulgusuyla örtüştüğü söylenebilir. Bu araştırmanın bulgusu ile örtüşmeyecek şekilde alinyazında matematiğe yönelik tutumun kızların lehine olduğu gösteren (Eskici, 2009; Linn ve Kessel, 1996; Şentürk, 2010) ve tam tersi olarak matematiğe yönelik tutumun erkeklerin lehine olduğunu gösteren (Barkatsas, Kasimatis ve Gialamas, 2009; Gunderson, Ramirez, Levine ve Beilock, 2012) araştırma bulguları da yer almaktadır. Sırmacı (2007) tarafından yapılan araştırmada kızların matematiği bir erkek işi olarak görme tutumlarının fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Middleton (1999) tarafından kızların matematiğe karşı özgüvenlerinin düşük olmasının tutumlarını da olumsuz etkileyeceği belirtilmektedir. Matematiğe yönelik tutum farklı yıllarda ve farklı coğrafyalarda cinsiyet değişkenine göre farklılık gösterebilmekte ya da göstermemektedir. Bu durumun ortaya çıkmasını etkileyen pek çok faktör olabilir. Bu faktörler kültürel değerler, teknolojik gelişmeler, değişik yaklaşımlar olarak düşünülebilir.

Lise öğrencilerinin matematik dersine yönelik tutumları sınıflar açısından değerlendirildiğinde 12. sınıflar ile 10. ve 11. sınıflar arasında yüksek düzeyde anlamlı farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. 12. sınıf öğrencilerinin 10. ve 11. sınıf öğrencilerine nazaran matematik dersine yönelik tutumları daha düşük çıkmıştır. Bunun nedeninin 12. Sınıf öğrencilerinin üniversiteye giriş sınavına hazırlanmalarından kaynaklı olarak sınav kaygılarının yüksek olması matematiğe yönelik tutumlarını düşürmüş olabilir şeklinde yorumlanabilir. Yenilmez ve Özabacı (2003) tarafından yapılan araştırmanın sonucunda ulaştığı lise öğrencilerinin matematiğe yönelik tutumlarının sınıf düzeyi arttıkça düştüğü bulgusu bu araştırmadan elde edilen bulgu ile örtüşmektedir. Birgin ve Demirkan (2017) tarafından yapılan araştırmada 8. Sınıf öğrencilerinin matematik tutumlarının 5. 6. ve 7. Sınıf öğrencilerine nispeten daha düşük olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca Akın (2002) ve Hızlı (2013) tarafından yapılan araştırmalarda da sınıf düzeyi arttıkça matematiğe yönelik tutumun düştüğü sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar son sınıf öğrencilerinin hazırlandıkları merkezi sınavların kendilerinde yarattığı kaygı düzeyinin tutumları olumsuz etkilemesi söz konusu olabileceği şeklinde yorumlanabilir. Bunun yanı sıra ve Özabacı (2003) tarafından yapılan araştırmanın sonucunda sınıf düzeyi ile matematiğe yönelik tutum arasında anlamlı fark

bulunmamıştır. Sırmacı (2007) tarafından yapılan çalışmada üniversite 4. sınıfların matematiğe yönelik tutumlarının üniversite 2. sınıflara oranla anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. İlköğretim ve lisede sınıf düzeyi arttıkça matematiğe yönelik tutumun azalması öğrencilerin ilköğretim sonrası girecekleri merkezi ve lise sonrasında girecekleri üniversite sınavına yönelik yaşadıkları kaygının etkisinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bununla birlikte üniversite sürecinde sınıf düzeyi arttıkça matematik dersine yönelik tutumun artması öğrencilerin üniversite sınavı kaygısından her geçen sene uzaklaşmasının matematiğe yönelik tutumlarındaki engellerden birisi ortadan kaldırarak derse yönelik tutumlarını yükseltmesi şeklinde açıklanabilir.

Lise Öğrencilerinin birinci dönem matematik dersi başarılarının tutumlar aracılığı ile ikinci dönem notlarını bir faktör olduğu, matematik dersine yönelik tutumlar, birinci ve ikinci dönem matematik başarıları üzerinde genelde kısmi aracı değişken olarak değerlendirilmiştir. Öğrencilerin matematik başarıları üzerinde tutumlarının etkisinin olması matematiğe yönelik tutum ve matematik başarıları arasında yakın ilişki olmasından kaynaklanabilir. Literatür incelendiğinde bu bulguyu destekleyen araştırmaların mevcut olduğu görülmektedir (Kanbolat, Bekdemir ve Baş, 2011; Ma ve Xu, 2004). Fakat bu araştırmada matematik başarısının belirlenmesinde tutumun kısmi değişken olduğu bulgusuna ulaşılması matematik başarısını belirleyen temel faktörün tutum olmadığı sonucu da çıkarılabilir. Bu bulguyu destekler nitelikte Peker ve Mirasyedioğlu (2003) tarafından yapılan araştırmada da matematik dersi için tutumun başarı üzerindeki belirleyicilik yüzdesi %15 olarak bulunmuştur. Aynı şekilde Yücel ve Koç (2011) tarafından yapılan araştırmada da matematik dersi başarıları üzerinde tutumun yordama gücü %16 olarak tespit edilmiştir. Birgin ve Demirkan (2017) tarafından yapılan araştırmada matematik başarıları ile tutum arasında orta seviyede pozitif bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Ayrıca Ekizoğlu ve Tezer (2007) tarafından yapılan araştırmada da matematik başarıları ile tutum arasında bir ilişki bulunmamıştır. Ekizoğlu ve Tezer (2007) tarafından yapılan çalışmanın bulgusunu destekler nitelikte Ma ve Kishor (1997) tarafından yapılan araştırmada da matematik başarısını etkileyen bir faktör olarak tutumun oranının düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Matematik başarısının belirleyicisi olarak tutumun rolünün değişik şekillerde olduğunu belirten yukarıda değinildiği gibi araştırmalar alanyazında yer almaktadır. Sonuçların tek bir doğrultuda çıkmamasının nedenlerinin eğitim sisteminin öğrencilerden beklentilerinin değişik olması, öğrencilerin kaygılarını etkileyen faktörlerin yıllara ve coğrafyalara göre değişmesi, öğrencilerin yaş özelliklerine göre ilgi alanlarının trend eğilimlere yönelmesi şeklinde olduğu düşünülmektedir.

Bu araştırma kapsamında yapılan analizler doğrultusunda kız ve erkek lise öğrencilerde matematik dersi için tutumun başarı üzerinde aracı değişken olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçla örtüşecek şekilde Yücel ve Koç (2011) tarafından yapılan araştırmada da matematik dersine yönelik tutumun başarı üzerindeki etkisinin cinsiyet değişkeni açısından farklılık göstermediği ortaya konmuştur. Birgin ve Demirkan (2017) tarafından kız ve erkek öğrenciler için tutumun belirleyici bir başarı faktörü olmayışının nedenini merkezi sınavlardaki önemine bağlamaktadır.

Araştırma kapsamında elde edilen sonuçlar doğrultusunda matematiğe yönelik tutumun sadece lise 10. sınıf öğrencileri için kısmi aracı değişken niteliği taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır. Matematik dersine yönelik tutumlar lise 9., 11. ve 12. sınıflar için aracı değişken niteliği taşımamaktadır. Bu bulgu 9. sınıf öğrencilerinin orta öğretime geçiş sürecinde girdikleri merkezi sınavlardan kaynaklı taşıdıkları kaygı ve derslere özellikle de matematik dersine yönelik olumsuz tutumlarının etkisini hala taşıdıkları şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca 11. ve 12. sınıf öğrencilerinin matematik başarılarında tutumun belirleyici faktör olmayışının nedeni, bu sınıflardaki öğrencilerin hazırlandıkları üniversiteye giriş sınavlarının kaygısını taşımaları ve matematik gibi merkezi sınavlarda belirleyici rol oynayan bir derse hazırlanmaları için o derse yönelik besledikleri tutumlardan öte mecburiyet altında hissetmeleri olduğu şeklinde düşünülebilir.

Bu çalışmada elde edilen son sınıf lise öğrencilerinin ara sınıflardakine göre matematiğe yönelik tutumlarının daha düşük çıkmasının nedenleri farklı çalışmalarda araştırılabilir. Son sınıf öğrencilerinin matematiğe yönelik tutumlarının pozitif yönde artırılması için aktiviteler planlanabilir, sınav sistemleri düzenlenmesi önerileri verilebilir. Özellikle lise son sınıf öğrencilerinin matematiğe yönelik tutumlarının düşük olmasının nedenlerinin hazırlandıkları üniversite sınavının kaygısından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu nedenle sınav sistemlerinin yeniden düzenlenmesi için çalışmalar yapılabilir. Bu çalışmada tutum ölçümü bir defa yapılmıştır. İleri çalışmalarda Mattern ve Schau'nın (2002) çalışmalarında belirttiği gibi iki defa ölçüm yapılarak yapısal eşitlik modeli ve aracılık testleri ile çalışma tekrarlanabilir. Öte yandan çalışma duyuşsal özelliklerin biri olan sadece tutumlar ile gerçekleştirilmiştir. Öz-yeterlik, kaygı, akademik güdü gibi duyuşsal özelliklerin başarı üstündeki ve birbirleri üzerindeki etkilerinin incelendiği çalışmalar yapılabilir. Bunlara ek olarak bu çalışmada elde edilen bulguların nedenlerini araştıran araştırmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Aiken, L. R. (2000). *Psychological testing and assessment*. Boston, MA: Allyn and Bacon.
- Akdemir, Ö. (2006). *İlköğretim öğrencilerinin matematik dersine yönelik tutumları ve başarı güdüsü*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Akın, F. (2002). *İlköğretim 4., 5., 6., 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin matematik dersine yönelik tutumlarının çeşitli değişkenlere göre incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- Altun, M. (2005). *Eğitim fakülteleri ve ilköğretim öğretmenleri için matematik öğretimi*. Bursa: Erkan Matbaacılık.
- Bal, A. P. (2012). Öğretmen adaylarının geometrik düşünme düzeyleri ve geometriye yönelik tutumları. *Eğitim Bilimleri Araştırma Dergisi*, 2(1), 17-34.
- Barkatsas, A. T., Kasimatis, K., & Gialamas, V. (2009). Learning ikinciary mathematics with technology: Exploring the complex interrelationship between students' attitudes, engagement, gender and academic. *Computers ve Education*, 52(3), 562-570.

- Birgin, O., & Demirkan, H. (2017). Yatılı bölge ortaokulu öğrencilerinin matematiğe yönelik tutumlarının bazı değişkenler bakımından incelenmesi. *e-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 1-15.
- Bohner, G., & Wänke, M. (2002). *Attitudes and attitude change*. Psychology Press.
- Cohen, J. (1988). *Statistical Power analysis for the behavioral sciences*. New Jersey: Lawrence Erlbaum.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal Bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Dossey, J. A. (1992). The nature of mathematics: Its role and its influence In: D. Grouws (Ed.), *Handbook of research on mathematics teaching and learning*. 39-48 New York: Macmillan
- Dutton, W. (1951). Attitudes of prospective teachers toward arithmetic. *The Elementary School Journal*, (42), 84-90.
- Ekizoğlu, N., & Tezer, M. (2007). İlköğretim öğrencilerinin matematik dersine yönelik tutumları ile matematik başarı puanları arasındaki ilişki. *Cypriot Journal of Educational Sciences*, 2(1), 43-57.
- Erdem, A. R., & Genç, G. (2014). Ortaokul beşinci sınıfta seçmeli "matematik uygulamaları" dersini seçen öğrencilerin derse ilişkin görüşleri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 9-26.
- Erdem, E., Gürbüz, R., & Duran, H. (2011). Geçmişten günümüze gündelik yaşamda kullanılan matematik üzerine: teorik değil pratik. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, 2(3), 232-246.
- Eskici, M. (2009). Meslek yüksekokulu öğrencilerinin matematik başarılarının demografik özellikleri açısından incelenmesi. *Uluslararası 5. Balkan Eğitim ve Bilim Kongresi* 1-3 Ekim 2009, Edirne.
- Eskici, M., Ilgaz, G., & Arıcak, O. T. (2017). Development of mathematics course attitude scale: A preliminary study of validity ve reliability. *Universal Journal of Educational Research*, 5(12A), 63-70.
- Evans, K. M (1965). *Attitudes and interest in education*. London: Routledge and Keg and Paul.
- Farooq, M. S., & Shah, S. Z. U. (2008). Students' attitude towards mathematics, *Pakistan Economic and Social Review*, 46(1), 75-83.
- Furinghetti, F., & Pehkonen, E. (2002). Rethinking characterizations of beliefs. In: Leder, G. Pehkonen, E. And Toerner, G. (eds), *Beliefs: A hidden variable in mathematics education*. Kluwer Academic Publishers, 39-58.
- Gunderson, E. A., Ramirez, G., Levine, S. C., & Beilock, S. L. (2012). The role of parents and teachers in the development of gender-related math attitudes. *Sex Roles*, 66(3-4), 153-166.
- Hızlı, E. (2013). *Üstün zekalı ve yetenekli çocukların matematik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından*

- incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- Işık, A., Çiltaş, A., & Bekdemir, M. (2008). Matematik eğitiminin gerekliliği ve önemi. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (17), 174-184.
- İlgar, L., & Gülten, D. Ç. (2013). Matematik konularının günlük yaşamda kullanımının öğrencilere öğretilmesinin gerekliliği ve önemi. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (3), 119-128.
- Kalaycı, Ş. (Ed.) (2006). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kanbolat, O., Bekdemir, M., & Baş, F. (2011). The examination of the attitudes of students enrolled from the 3rd to 8th year towards mathematics. *International Journal of Educational Researchers*, 1(3), 103-121.
- Larkin, K., & Jorgensen, R. (2016). 'I hate maths: Why do we need to do maths?' Using iPad video diaries to investigate attitudes and emotions towards mathematics in year 3 and year 6 students. *International Journal of Science and Mathematics Education*, 14(5), 925-944.
- Linn, M. C., & Kessel, C. (1996). Success in mathematics: Increasing talent and gender diversity among college majors. *CBMS Issues in Mathematics Education*, 6, 101-144.
- Lyons, I. M., & Beilock, S. L. (2011). Mathematics anxiety: separating the math from the anxiety. *Cerebral Cortex*, 22(9), 2102-2110.
- Ma, X., & Kishor, N. (1997). Attitude toward self, social factors, and academic in mathematics: A meta-analytic review. *Educational Psychology Review*, 9(2), 89-120.
- Ma, X., & Xu, J. (2004). Determining the causal ordering between attitude toward mathematics and Akademik in mathematics. *American Journal of Education*, 110(3), 256-280.
- Mammanna, M. F., & Pennisi, M. (2009). A class practice to improve student's attitude towards mathematics. (Accessed 12.12.2017), http://math.unipa.it/~grim/21_project/Mammanna395-398.pdf
- Marchiş, I. (2013). Relation between students' attitude towards mathematics and their problem solving skills. *PedActa*, 3(2), 59-66.
- Mata, M. D. L., Monteiro, V., & Peixoto, F. (2012). Attitudes towards mathematics: Effects of individual, motivational, and social support factors. *Child development research*, *Research*. <http://dx.doi.org/10.1155/2012/876028>.
- Mattern, N., & Schau, C. (2002). Gender difference in attitude-achievement relationships over time among white middle-school students. *Journal of Research in Science Teaching*, 39(4), 324-340.
- McLeod, B. D. (1994). Research on affect and mathematics learning in the JRME: 1970 to the Present. *Journal for Research in Mathematics Education*, 25(6), 637-647.
- Middleton, J. A. (1999). Motivation for academic in mathematics: Findings, generalisations, and criticisms of the research. *Journal for Research in Mathematics Education*, 30(1), 65-88.
- Mohamed, L., & Waheed, H. (2011). İkinciary students' attitude towards mathematics in a selected school of Maldives. *International Journal of Humanities and Social Science*, 1(15), 277-281.
- Mutai, K. J. (2011). *Attitudes towards learning and performance in mathematics among students in selected ikinciary schools in Bureti district*. Doctoral Dissertation. Kenya.
- Nicolaidou, M., & Philippou, G. (2003). Attitudes towards mathematics, self-efficacy and academic in problem solving. *European Research in Mathematics Education III. Pisa: University of Pisa*, 1-11.
- Özkan, F. (2005). *İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin matematik dersinde kullandıkları öğrenme stratejileri ile tutumları arasındaki ilişki*. Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Özyiğit, E. N. (2004). *Köy Devlet Okulu, Kent Merkezi Devlet Okulu ve Özel Okullarda öğretimlerine devam eden ilköğretim 4., & 8. sınıf öğrencilerinin matematik dersine yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi*. Yüksek lisans Projesi. İzmir: Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Papanastasiou, C. (2000). Effects of attitudes and beliefs on mathematics academic. *Studies in Educational Evaluation*, 26, 27-42.
- Peker, M., & Mirasyedioğlu, Ş. (2003). Lise 2. sınıf öğrencilerinin matematik dersine yönelik tutumları ve başarıları arasındaki ilişki. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(2), 157-166.
- Prendergast, M., Hongning, M. Z., & Block, A. (2016). A comparative study of students attitudes towards mathematics in two different school systems. *International Journal for Mathematics Teaching and Learning*, 17(2), 1-24.
- Quadling, D. A. (1982). How important is learning mathematics. *Prospects*, 12(4), 411-419.
- Rubinstein, M. F. (1986). *Tools for thinking and problem solving*. New Jersey: Prentice Hall
- Sırmacı, N. (2010). Üniversite öğrencilerinin matematiğe karşı kaygı ve tutumlarının incelenmesi: Erzurum örnekleme. *Eğitim ve Bilim*, 32(145), 53-70.
- Sobel Test Calculator (2018). *Calculate interactive Mediation Tests*. (Accessed 02.01.2018), <https://www.easycalculation.com/other/sobel-test.php>
- Soliman, M. M., & Hilal, A. J. (2016). Investigating the effects of computer-assisted instruction on academic and attitudes towards mathematics among seventh-grade students in Kuwait. *The International Journal for Technology in Mathematics Education*, 23(4), 145-160.
- Stacey, K. (2006). What is mathematical thinking and why is it important. Progress report of the APEC project: collaborative studies on innovations for teaching and

learning mathematics in different cultures (II)—Lesson study focusing on mathematical thinking.

- Şentürk, B. (2010). *İlköğretim beşinci sınıf öğrencilerinin genel başarıları, matematik başarıları, matematik dersine yönelik tutuları ve matematik kaygıları arasındaki ilişki*. Yüksek Lisans Tezi. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Yañez-Marquina, L., & Villardón-Gallego, L. (2016). Attitudes towards mathematics at ikinciary level: Development and structural validation of the scale for assessing attitudes towards mathematics in ikinciary education (SATMAS). *Electronic Journal of Research in Educational Psychology*, 14(3), 557-581.
- Yenilmez, K., & Özabacı, Ş. N. (2003). Yatılı öğretmen okulu öğrencilerinin matematik ile ilgili tutumları ve matematik kaygı düzeyleri arasındaki ilişki üzerine bir araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (14), 132-146.
- Yıldız, İ., & Uyanık, N. (2004). Günümüz matematik öğretimi ve yakın çevre etkileri. *Kastamonu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(2), 437-442
- Yılmaz, S., Turgut, M., & Kabakçı, A. D. (2008). Ortaöğretim öğrencilerinin geometrik düşünme düzeylerinin incelenmesi: Buca ve Erdek örneği. *Üniversite ve Toplum*, 8(1). (Erişim: 04.02.2018), <http://www.universite-toplum.org/text.php3?id=354>
- Yücel, Z., & Koç, M. (2011). İlköğretim öğrencilerinin matematik dersine karşı tutumlarının başarı düzeylerini yordama gücü ile cinsiyet arasındaki ilişki. *İlköğretim Online*, 10(1), 133-143.
- Zakariya, Y. F. (2017). Development of attitudes towards Mathematics Scale (ATMS) using Nigerian Data-Factor Analysis as a determinant of attitude subcategories. *International Journal of Progressive Education*, 13(2), 74-84.
- Zan, R. (2008). Different profiles of 'negative attitude toward mathematics'. *International Congress of Mathematics Education (ICME-11)*, Monterrey, Mexico.

Araştırma Makalesi • Research Article

Biomass Energy Consumption, Economic Growth and CO₂ Emission in G-20 Countries

G-20 Ülkelerinde Biyokütle Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme ve CO₂ Emisyonu

Mehmet Akif Destek^a, İlyas Okumuş^{b,*}

^a Arş. Gör. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, 27310, Gaziantep/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-2514-9405

^b Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, 31060, Hatay/Türkiye.
ORCID: 0000-0003-2225-4215

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 10 Haziran 2018
Düzeltilme tarihi: 20 Ağustos 2018
Kabul tarihi: 28 Ağustos 2018

Anahtar Kelimeler:

Biyokütle Enerjisi Tüketimi
Ekonomik Büyüme
CO₂ Emisyonu
G-20 Ülkeleri

ARTICLE INFO

Article history:

Received June 10, 2018
Received in revised form August 20, 2018
Accepted August 28, 2018

Keywords:

Biomass Energy Consumption
GDP Growth
CO₂ Emission
G-20 Countries

ÖZ

Bu çalışmada 1992-2013 yılları arasında G-20 ülkelerinde biyokütle enerjisi tüketimi, ekonomik büyüme, karbondioksit emisyonu ve doğal kaynak tükenmesi arasındaki ilişki incelenmektedir. Bu amaç doğrultusunda, panel birim kök, panel eşbütünleşme, panel FMOLS (fully modifies OLS) ve panel VECM Granger nedensellik yöntemleri kullanılmıştır. Sonuçlar, biyokütle enerjisi tüketiminin, ekonomik büyümenin, CO₂ emisyonunun ve doğal kaynak tükenmesinin eşbütünleşik olduğunu göstermektedir. Ayrıca, biyokütle enerjisi tüketiminin artması ekonomik büyümenin artmasına yol açmaktadır. Öte yandan, biyokütle enerji tüketimindeki artış CO₂ emisyonlarını azaltmaktadır. Ayrıca, büyüme hipotezini destekleyen biyokütle enerji tüketiminden GSYH büyümesine doğru tek yönlü bir nedensellik vardır. Son olarak, biyokütle enerji tüketimi ile CO₂ emisyonu arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır.

ABSTRACT

This study investigates the relationship between biomass energy consumption, economic growth, carbon dioxide emissions, and natural resource depletion in G-20 countries from 1992 to 2013. For this purpose, we used panel unit root tests, the panel cointegration test, the panel fully modified OLS (FMOLS) method, and the panel VECM Granger causality method. The results reveal that biomass energy consumption, economic growth, CO₂ emissions, and natural resource depletion are cointegrated. In addition, increasing biomass energy consumption leads to increased economic growth. On the other hand, the increase in biomass energy consumption reduces CO₂ emissions. Moreover, a unidirectional causality exists from biomass energy consumption to GDP growth, supporting the growth hypothesis. Finally, a bidirectional causal relationship exists between biomass energy consumption and CO₂ emissions.

1. Introduction

Since the Industrial Revolution, economic development has been rooted in fossil fuel-oriented industries and mass production systems. This economic growth strategy has increased income and reduced poverty. However, such development has triggered some problems, such as environmental issues, global climate change, energy dependency, and limited supplies of fossil fuels (Ulucak and Erdem, 2017). Thus, the dependence on fossil fuels, or the conventional way of development, can no longer be sustained. Because of these serious problems and recent

global crises, sustainable development and green, or environmentally sustainable, growth have become parts of a worldwide discourse driven by international treaties, global environmental organizations, and bodies such as the G-20. Due to these issues, countries are now seeking to replace fossil fuel energy sources with renewable and sustainable energy resources, such as biomass.

This study focuses on the G-20 countries (Argentina, Australia, Brazil, Canada, China, France, Germany, India, Indonesia, Italy, Japan, Mexico, Russia, Saudi Arabia, South Africa, South Korea, Turkey, the United Kingdom, and the

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ilyasokumus@mku.edu.tr

United States), excluding the European Union, which cause 78.6% of total global CO₂ emissions and consume 74.9% of total global renewable energy production (BP, 2014). Therefore, it is crucial to examine the directions of the causal relationships between biomass energy consumption, GDP, and CO₂ emissions.

Since the third G-20 summit in Pittsburgh, the countries have discussed issues surrounding energy, the volatility of fossil fuel prices, the environment, and climate change. The accepted opinion holds that in order to provide sustainable development, decrease the volatility of energy prices, and decrease environmental degradation, these countries must turn towards alternative renewable energy sources (Kang, 2012).

Based on the above, this study aims to investigate the relationship between biomass energy consumption, GDP, CO₂ emissions, and natural resource depletion in G-20 countries between 1992 and 2013. For this purpose, we employed panel unit root tests, the panel cointegration test, the panel fully modified OLS method, and the panel VECM Granger causality method. This study contributes to existing literature in some aspects. First, while most of previous studies focused on the effects of fossil fuel energy consumption on economic growth or environmental pollution, this study considers the relationship between biomass energy consumption and economic growth for G-20 countries. In addition, the study utilizes multivariate models by adding CO₂ emissions and natural resource depletion.

The rest of the paper is as following: Second section involves the literature review, Third section describes the data, model, methodology and empirical findings, Fourth section presents the conclusion and policy implications of the study.

2. Literature Review

In recent years, it seems that many studies examined the relationship between energy consumption and economic growth. Payne (2010) and Ozturk (2010) reviewed the existing literature and provided four testable hypotheses. First one is called growth hypothesis which indicates that unidirectional causality from energy consumption to economic growth. In such a situation, energy conservation policies are detrimental on economic growth. Second hypothesis is called conservation hypothesis. According to this hypothesis, there is unidirectional causality from economic growth to energy consumption and energy conservation policies may not be harmful on economic growth. Some studies found that bidirectional causality between energy consumption and economic growth which is called feedback hypothesis. If feedback hypothesis is exist then energy reduced policies would be detrimental on economic growth. Finally the last hypothesis is called neutrality hypothesis which implies that there is no causal relationship between energy consumption and economic growth. In such a situation, reducing the energy consumption is ineffective on economic growth.

In the literature, it seems that various hypotheses were supported about the causal linkage between renewable energy consumption and economic growth. These mixed results could be sourced from using different data sets, econometric techniques or different sample periods. For instance, the growth hypothesis was confirmed by some

studies such as Aydın and Esen (2017) for Turkey; Esen and Bayrak (2017) for energy importing countries. The feedback hypothesis was supported in various studies such as Sadorsky (2009a) for emerging countries; Apergis and Payne (2010) for 20 OECD countries; Apergis and Payne (2010) for Eurasia; Apergis et al. (2010) for a group of 19 developed and developing countries; Apergis and Payne (2011) for 6 Central American countries; Tugcu et al. (2012) for G7 countries. The neutrality hypothesis was discovered in some studies such as Payne (2009) for US; Menagaki (2011) for 27 European countries. The conservation hypothesis was confirmed in number of studies such as Menyah and Rufael (2010) for US; Apergis and Payne (2011) for 16 emerging countries.

On the other hand, the studies about the relationship between biomass consumption and economic growth are less. Bildirici (2012) investigated the relationship between biomass energy consumption and economic growth in Argentina, Bolivia, Brazil, Chile, Colombia, Jamaica, and Guatemala for 1980–2009 periods. Using ARDL bound test approach; the findings showed that there is a unidirectional relationship from biomass energy consumption to GDP in these countries. Bildirici (2013) investigated the causality relation between biomass energy consumption and economic growth in the selected 10 developing and emerging countries by using ARDL approach of cointegration and error correction models for periods from 1980 to 2009. In the countries studied, there is a unidirectional relationship from biomass energy consumption to GDP.

Bildirici and Ozaksoy (2013) probed the relationship between biomass energy consumption and economic growth in some European countries, the results revealed that feedback hypothesis was valid in all these countries. Bildirici (2014) looked at the relationship between biomass energy and economic growth in transition countries. Using Pedroni (2000) panel cointegration and ARDL bound test, the evidence revealed that feedback hypothesis was existed in the all countries. Bildirici and Ersin (2014) considered the causality analysis among biomass energy consumption and economic growth in Austria, Canada, Germany, Great Britain, Finland, France, Italy, Mexico, Portugal and the U.S. for 1970–2013 periods by using ARDL method, Granger causality and Toda and Yamamoto non-causality test. For Austria, Germany, Finland and Portugal, the granger causality test determined the evidence that the conservation hypothesis is supported. In state of U.S., the feedback hypothesis highlights the interdependent relationship between biomass energy consumption and economic growth.

Ozturk and Bilgili (2015) explored the relationship between economic growth and biomass consumption by applying dynamic panel analyses for Sub-Sahara African countries for 1980–2009 periods. A significant and substantive influence of biomass energy consumption on economic growth was found. Bilgili and Ozturk (2015) used panel data method to investigate the relationship between biomass energy consumption and GDP growth in G7 countries for 1980–2009 periods. The result supported that there is unidirectional causality from biomass energy consumption to economic growth. Therefore, the growth hypothesis was supported. Similarly, the growth hypothesis of biomass energy is also validated by Destek (2017) and Aydın (2018).

Similarly, the results of the studies examining the relationship between renewable energy consumption and CO₂ emissions are mixed. Sadorsky (2009b) estimated an empirical model of renewable energy consumption in the G7 countries spanning the period 1980-2005. Panel cointegration estimates showed that in the long term, increasing CO₂ per capita is found to be major driver behind renewable energy consumption per capita. Menyah and Wolde-Rufael (2010) explored the causal relationship between CO₂ emissions, renewable and nuclear energy consumption in the US for the period 1960-2007. Using a modified version of the granger causality test, they found a unidirectional causality running from nuclear energy consumption to CO₂ emissions but no causality running from renewable energy to CO₂ emissions. Apergis and Payne (2014) investigated the relationship between renewable energy consumption and CO₂ emissions in Central America over the period 1980 to 2010. The bidirectional causality between the variables was found. Jebli et al. (2014) applied panel cointegration techniques and panel granger causality tests to investigate the nexus in Central and South America spanning the period 1995-2010. In the long-run, there is evidence of bidirectional causality between emissions and renewable energy consumption.

Rafiq et al. (2014) considered the dynamic relationships among carbon emission and renewable energy generation of India and China during the period 1972 to 2011 using vector error correction model (VECM). In the long run, bidirectional causality is found between carbon dioxide emissions and renewable energy generation. Zeb et al. (2014) utilized Granger causality test to explore the causal linkage between renewable energy production, CO₂ emissions, natural resource depletion in selected SAARC countries over a period of 1975-2010. The results show that increasing renewable energy production leads to decrease in CO₂ emissions. Apergis and Payne (2015) utilized panel cointegration techniques to estimate the causal dynamics between renewable energy consumption per capita, real gross domestic product (GDP) per capita, carbon dioxide emissions per capita, and real oil prices for a panel of 11 South American countries over the period 1980 to 2010. The results of the study revealed a feedback relationship among the variables.

There are few studies investigating the relationship between biomass energy consumption and CO₂ emissions. For instance, Bilgili (2012) utilized Hatemi-J (2008) and Gregory-Hansen (1996) cointegration tests to examine the possible impact of biomass energy consumption on CO₂ emissions for the period from January 1990 to September 2011 in the US, the results of study showed that biomass energy consumption affects CO₂ emissions negatively. Hayfa and Rania (2014) examined the impact of the biomass energy use on CO₂ emissions by using panel data model for 15 countries during the period 1991-2011. The results showed that the biomass reduces the CO₂ emissions.

3. Data and Method

This study utilizes annual data from 1992 to 2013 for the G-20 countries, excluding the European Union: Argentina, Australia, Brazil, Canada, China, France, Germany, India, Indonesia, Italy, Japan, Mexico, Russia, Saudi Arabia, South

Africa, South Korea, Turkey, the United Kingdom, and the United States. Following the energy demand models of Sadorsky (2009), Salim and Rafiq (2012), and Zeb et al. (2014), biomass energy consumption operates as a function of real GDP, CO₂ emissions, and natural resource depletion.

Biomass energy consumption (BIO) is the dependent variable measured used in extraction per capita. The GNP per capita (Y) is measured in millions of constant 2005 US dollars. Carbon dioxide emissions (CO) are measured in metric tons per capita. Finally, natural resource depletion (NRD) is measured in natural resource depletion percentage of GNI. The data of Y, CO, and NRD are sourced from WDI (2015), and BIO is from the Global Material Flow database. The panel version of model can be shown as follows:

$$\ln BIO_{it} = \beta_{0i} + \beta_{1i} \ln Y_t + \beta_{2i} \ln CO_t + \beta_{3i} \ln NRD_t + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

where lnBIO, lnY, lnCO and lnNRD indicate the natural log of biomass consumption per capita, gross domestic product per capita, carbon dioxide emissions per capita and natural resource depletion respectively.

The crucial step of econometric analysis is to investigate the stationary properties of variables. We used two panel unit root test such as LLC unit root test developed by Levin, Lin, and Chu (2002) and IPS unit root test developed by Im, Pesaran, and Shin (2003) in order to determine the order of integration of the variables. The null hypothesis of both test indicate unit root process.

In order to examine the long-run relationship between variables, the panel cointegration test developed by Pedroni (1999) is utilized. Pedroni (1999) developed seven statistics to analyze the possible long-run relation and the test which is based on estimation of Eq 1. with estimation of $\delta_i \varepsilon_{it-1} + \sum_{k=1}^{K_i} \delta_{ik} \Delta \varepsilon_{it-k} + v_{it}$ regression model. The null hypothesis of test indicates that there is no cointegration between variables.

The next step is to examine the long-run coefficients of cointegrated variables. The long-run coefficients of variables are estimated with fully modified ordinary least squares (FMOLS) developed by Pedroni (2000). The estimation of FMOLS can be constructed as $\hat{\beta}_{FMOLS} = N^{-1} \sum_{i=1}^N \beta_{FMOLS}$ where β_{FMOLS} is acquired from individual FMOLS estimation of Eq 1.

In case of the existence of the long-run relationship between variables, the causality connections between variables can be examined. We utilized with the panel Granger causality test which is based on vector error correction model (VECM) to investigate the directions of causal linkage between biomass energy consumption, GDP growth, CO₂ emissions and natural resource depletion. The panel VECM can be written as follows:

$$\begin{aligned} \Delta BIO_{it} = & \delta_{1i} + \sum_{q=1}^k \delta_{11iq} \Delta BIO_{it-q} \\ & + \sum_{q=1}^k \delta_{12iq} \Delta Y_{it-q} + \sum_{q=1}^k \delta_{13iq} \Delta CO_{it-q} \quad (2) \\ & + \sum_{q=1}^k \delta_{14iq} \Delta NRD_{it-q} + \varphi_{1i} \varepsilon_{it-1} + v_{1it} \end{aligned}$$

$$\Delta Y_{it} = \delta_{2i} + \sum_{q=1}^k \delta_{21iq} \Delta Y_{it-q} + \sum_{q=1}^k \delta_{22iq} \Delta B_{IO}_{it-q} + \sum_{q=1}^k \delta_{23iq} \Delta CO_{it-q} + \sum_{q=1}^k \delta_{24iq} \Delta NRD_{it-q} + \varphi_{2i} \varepsilon_{it-1} + v_{2it} \quad (3)$$

$$\Delta CO_{it} = \delta_{3i} + \sum_{q=1}^k \delta_{31iq} \Delta CO_{it-q} + \sum_{q=1}^k \delta_{32iq} \Delta B_{IO}_{it-q} + \sum_{q=1}^k \delta_{33iq} \Delta Y_{it-q} + \sum_{q=1}^k \delta_{34iq} \Delta NRD_{it-q} + \varphi_{3i} \varepsilon_{it-1} + v_{3it} \quad (4)$$

$$\Delta NRD_{it} = \delta_{4i} + \sum_{q=1}^k \delta_{41iq} \Delta NRD_{it-q} + \sum_{q=1}^k \delta_{42iq} \Delta B_{IO}_{it-q} + \sum_{q=1}^k \delta_{43iq} \Delta Y_{it-q} + \sum_{q=1}^k \delta_{44iq} \Delta CO_{it-q} + \varphi_{4i} \varepsilon_{it-1} + v_{4it} \quad (5)$$

where Δ is the lag operator, k is the lag length and ε_{it} is the residual terms.

4. Empirical Findings

In the first step of empirical analysis, the stationary process of variables are examined with panel unit root tests and test results are shown in Table 1. At a first glance, the null of unit root can't be rejected clearly at 1% percent level. When the difference operator is used, the null of unit root can be rejected strongly and all variables become stationary. The variables are integrated of order one therefore it seems there is possible long-run relationship between variables.

Table 1. The Results of Panel Unit Root Test

Variable	LLC		IPS	
	Constant	Constant&Trend	Constant	Constant&Trend
lnBIO	-0.8770 [0.1902]	-4.4233 [0.0000]	0.3331 [0.6305]	-1.8204 [0.0343]
lnY	-0.2845 [0.3380]	0.1918 [0.5761]	3.4409 [0.9997]	2.1209 [0.9830]
lnCO	1.8418 [0.9672]	-0.0443 [0.4823]	3.8275 [0.9999]	2.2419 [0.9875]
lnNRD	-1.9592 [0.0250]	-3.4219 [0.0003]	-0.1565 [0.4378]	-1.3763 [0.0844]
Δ lnBIO	-19.7641 [0.0000]	-17.9867 [0.0000]	-17.0624 [0.0000]	-14.8293 [0.0000]
Δ lnY	-10.4721 [0.0000]	-10.3147 [0.0000]	-5.1252 [0.0000]	-4.2660 [0.0000]
Δ lnCO	-11.5946 [0.0000]	-14.1715 [0.0000]	-9.9335 [0.0000]	-12.0506 [0.0000]
Δ lnNRD	-11.6496 [0.0000]	-10.2028 [0.0000]	-10.8139 [0.0000]	-8.2947 [0.0000]

Δ is the first difference operator. The maximum lag lengths were selected automatically using with Schwarz Information Criteria. Numbers in brackets are p -values. Newey-West bandwidth selection with Bartlett kernel is used for LLC test. Numbers in brackets are p -values.

In the second step, the panel cointegration test results are presented in Table 2. We used each variable as a dependent variable and investigated the cointegration relationship for four models. The results show that the null of no cointegration can be rejected for all models. Therefore, it can be said that the biomass consumption, economic growth, CO₂ emissions and natural resource depletion are cointegrated.

Table 2. The Results of Panel Cointegration Test

	Constant	Contant&Trend
<i>Dependent variable: lnBIO</i>		
Panel v -statistic	1.1504	2.0975**
Panel ρ -statistic	- 0.0836	1.6232
Panel PP-statistic	- 6.1002***	- 7.8412***
Panel ADF-statistic	- 4.3176***	- 7.4777***
Group ρ -statistic	0.3060	2.2899
Group PP-statistic	- 6.0368***	- 9.6942***
Group ADF-statistic	- 5.5689***	- 7.3351***
<i>Dependent variable: lnGDP</i>		
Panel v -statistic	-1.5406	5.6155***
Panel ρ -statistic	0.7403	1.7443
Panel PP-statistic	-0.3067	-1.6364*
Panel ADF-statistic	-0.5870	-2.5854***
Group ρ -statistic	1.9084	3.3449
Group PP-statistic	-1.8869**	-0.6715
Group ADF-statistic	-3.1048***	-1.7881**
<i>Dependent variable: lnCO</i>		
Panel v -statistic	1.4931*	0.9777
Panel ρ -statistic	0.6493	1.8564
Panel PP-statistic	-1.0863	-1.7421**
Panel ADF-statistic	-1.4935*	-2.5461***
Group ρ -statistic	2.3136	2.3572
Group PP-statistic	-1.8041**	-4.7585***
Group ADF-statistic	-1.7910**	-5.7920***
<i>Dependent variable: lnNRD</i>		
Panel v -statistic	0.5588	-1.2417
Panel ρ -statistic	-0.1924	1.3484
Panel PP-statistic	-4.9731***	-6.5361***
Panel ADF-statistic	-3.6507***	-3.6614***
Group ρ -statistic	2.3099	3.5072
Group PP-statistic	-5.0645***	-7.6100***
Group ADF-statistic	-4.0004***	-5.1886***

** and *** indicates statistically significance at 10, 5 and 1 percent level respectively.

Next, the results of panel group FMOLS estimation are reported in Table 3. The panel group FMOLS estimation results show that the increase in CO₂ emissions by 1% will increase biomass energy consumption by 0.3098%. In addition, the increase in natural resource depletion by 1% will decrease biomass energy consumption by 0.0249%. It also shows that the increase in biomass consumption, CO₂ emissions and natural resource depletion by 1% will increase GDP growth by 0.2164%, 0.6748% and 0.0481% respectively. Moreover, the increase in biomass energy consumption by 1% will decrease CO₂ emissions by 0.2565% and the increase in GDP growth by 1% will increase in CO₂ emissions by 0.5686%. The results also reveal that the increase in biomass energy consumption by 1% will decrease natural resource depletion by 0.8801% and the increase in GDP growth by 1% will increase natural resource depletion by 1.9618%.

Table 3. The Results of Panel Group FMOLS Estimation

Variables	Coefficients	t-statistics
Dependent variable: <i>lnBIO</i>		
lnY	-0.1130	-1.6415
lnCO	0.3098***	3.5625
lnNRD	-0.0249*	-1.8266
Dependent variable: <i>lnY</i>		
lnBIO	0.2164***	3.2729
lnCO	0.6748***	11.6129
lnNRD	0.0481***	5.2642
Dependent variable: <i>lnCO</i>		
lnBIO	-0.2565***	-3.5711
lnY	0.5686***	13.2177
lnNRD	-0.0134	-1.0703
Dependent variable: <i>lnNRD</i>		
lnBIO	-0.8801*	-1.7795
lnY	1.9618***	5.0005

Table 4. The Results of Panel Granger Causality Test

	Independent Variables				
	Short-run causality				Long-run causality
	$\Delta \ln BIO$	$\Delta \ln Y$	$\Delta \ln CO$	$\Delta \ln NRD$	ECT(-1)
$\Delta \ln BIO$	-	2.1017	6.4717**	0.4013	-0.0080 [-1.4079]
$\Delta \ln Y$	6.5240***	-	2.8637	0.3592	-0.0011*** [-4.4650]
$\Delta \ln CO$	4.8450*	6.5899**	-	1.0656	-0.0019*** [-4.2692]
$\Delta \ln NRD$	1.0751	2.6185	0.4630	-	-0.0015 [-0.5337]

*, ** and *** indicates statistically significance at 10, 5 and 1 percent level respectively. Numbers in brackets are t-statistics. The optimal lag length is selected with using Schwarz Information Criteria.

5. Conclusions and Policy Implications

This study empirically investigate the relationship between biomass energy consumption, GDP growth, CO₂ emissions, and natural resource depletion in G-20 countries excluding the European Union, from 1992 to 2013. We applied panel unit root tests, the panel cointegration test, the panel FMOLS method, and panel VECM Granger causality methods in order to examine the nexus.

The results of the panel cointegration test reveal that biomass energy consumption, GDP growth, CO₂ emissions, and natural resource depletion are cointegrated. In addition, the panel FMOLS estimation results demonstrate that an increase in CO₂ emissions by 1% increases biomass energy consumption by 0.3098%. Furthermore, an increase in natural resource depletion by 1% decreases biomass energy consumption by 0.0249%. An increase in biomass consumption, CO₂ emissions, and natural resource depletion by 1% increases GDP growth by 0.2164%, 0.6748%, and 0.0481%, respectively. Moreover, an increase in biomass energy consumption by 1% decreases CO₂ emissions by 0.2565%, while an increase in GDP growth by 1% increases CO₂ emissions by 0.5686%. An increase in biomass energy consumption by 1% decreases natural resource depletion by 0.8801%, and an increase in GDP growth by 1% increases natural resource depletion by 1.9618%. The panel VECM Granger causality test results indicate that unidirectional causality exists from biomass energy consumption to GDP growth and from GDP growth to CO₂ emissions. In addition, bidirectional causality exists between biomass energy consumption and CO₂ emissions.

lnCO -0.3544 -0.6457

Finally, Table 4 represents the panel granger causality test results. In the short-run, there is a unidirectional causality from biomass energy consumption to GDP growth. Furthermore, there is bidirectional causality between biomass energy consumption and CO₂ emissions. In addition, the unidirectional causal relationship exists from GDP growth to CO₂ emissions. In the long-run, on the one hand, the biomass energy consumption, CO₂ emissions and natural resource depletion causes GDP growth. On the other hand, GDP growth, CO₂ emissions and natural resource depletion do not cause the biomass energy consumption. To sum up, the unidirectional causality from the biomass energy consumption to GDP growth indicates that the growth hypothesis is supported in G-20 countries for both of the short-run and the long-run. Similarly, the biomass energy consumption causes the CO₂ emissions for both of the short-run and the long-run.

These empirical findings suggest some policy implications. Since the growth hypothesis is supported, the G-20 countries should increase investments in the production of biomass energy and increase the share of biomass consumption of total energy consumption. Using biomass energy plays a crucial role in reducing pollution and providing sustainable development. Moreover, investment in biomass energy should be encouraged because an increase in biomass energy consumption leads to a decrease in natural resource depletion. In summary, biomass energy is an appropriate energy source to reduce countries' dependence on energy import energy dependency, to avoid energy price volatility, and to provide green growth sustainability for the G-20 countries.

Kaynakça

- Apergis, N., & Payne, J. E. (2010). Renewable energy consumption and growth in Eurasia. *Energy Economics*, 32(6), 1392-1397.
- Apergis, N., & Payne, J. E. (2010). Renewable energy consumption and economic growth: evidence from a panel of OECD countries. *Energy policy*, 38(1), 656-660.
- Apergis, N., & Payne, J. E. (2011). Renewable and non-renewable electricity consumption-growth nexus: evidence from emerging market economies. *Applied Energy*, 88(12), 5226-5230.
- Apergis, N., & Payne, J. E. (2014). Renewable energy, output, CO₂ emissions, and fossil fuel prices in Central America: evidence from a nonlinear panel smooth transition vector error correction model. *Energy Economics*, 42, 226-232.

- Apergis, N., & Payne, J. E. (2015). Renewable energy, output, carbon dioxide emissions, and oil prices: evidence from South America. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 10(3), 281-287.
- Apergis, N., Payne, J. E., Menyah, K., & Wolde-Rufael, Y. (2010). On the causal dynamics between emissions, nuclear energy, renewable energy, and economic growth. *Ecological Economics*, 69(11), 2255-2260.
- Aydın, C., & Esen, Ö. (2017). Does Too Much Energy Consumption Harm Economic Growth for Turkish Republics in The Transition Process? New Evidence on Threshold Effects. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 7(2), 34-43.
- Aydın, F. F. (2018). D-8 Ülkelerinde Biyokütle Enerjisi Tüketimi ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(3), 371-377.
- Ben Jebli, M., Ben Youssef, S., & Apergis, N. (2014). The dynamic linkage between CO2 emissions, economic growth, renewable energy consumption, number of tourist arrivals and trade.
- Bildirici, M. E. (2012). The relationship between economic growth and biomass energy consumption. *Journal of Renewable and Sustainable Energy*, 4(2), 023113.
- Bildirici, M. E. (2013). Economic growth and biomass energy. *Biomass and bioenergy*, 50, 19-24.
- Bildirici, M. E. (2014). Relationship between biomass energy and economic growth in transition countries: panel ARDL approach. *Gcb Bioenergy*, 6(6), 717-726.
- Bildirici, M. E., & Özaksoy, F. (2013). The relationship between economic growth and biomass energy consumption in some European countries. *Journal of renewable and sustainable energy*, 5(2), 023141.
- Bildirici, M., & Ersin, Ö. (2015). An Investigation of the Relationship between the biomass energy consumption, economic growth and oil prices. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 210, 203-212.
- Bilgili, F. (2012). The impact of biomass consumption on CO2 emissions: cointegration analyses with regime shifts. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 16(7), 5349-5354.
- Bilgili, F., & Ozturk, I. (2015). Biomass energy and economic growth nexus in G7 countries: Evidence from dynamic panel data. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 49, 132-138.
- BP (2014). British Petroleum Statistical Review of World Energy. (Accessed on 10/05/2018), <http://www.bp.com/statisticalreview>
- Destek, M. A. (2017). Biomass energy consumption and economic growth: Evidence from top 10 biomass consumer countries. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 12(10), 853-858.
- Esen, Ö., & Bayrak, M. (2017). Does more energy consumption support economic growth in net energy-importing countries?. *Journal of Economics, Finance and Administrative Science*, 22(42), 75-98.
- Global Material Flow Database (2012). Dittrich M. Global material flow database. (Accessed on 10/05/2018), www.materialflows.net
- Gregory, A. W., & Hansen, B. E. (1996). Residual-based tests for cointegration in models with regime shifts. *Journal of Econometrics*, 70(1), 99-126.
- Hatemi-J, A. (2008). Tests for cointegration with two unknown regime shifts with an application to financial market integration. *Empirical Economics*, 35(3), 497-505.
- Hayfa, E., & Rania, B. H. (2014). The impact of the biomass energy use on CO 2 emissions: A Panel data model for 15 countries. In: *Renewable Energy Congress (IREC)*, 2014 5th International (pp. 1-6). IEEE.
- Im, K. S., Pesaran, M. H., & Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of econometrics*, 115(1), 53-74.
- Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2-3), 231-254.
- Kang, S. J. (2012). Green growth and sustainable development in G 20: performance and prospects. Special Report of Korean Development Institute (KDI), *Seoul Google Scholar*.
- Levin, A., Lin, C. F., & Chu, C. S. J. (2002). Unit root tests in panel data: asymptotic and finite-sample properties. *Journal of Econometrics*, 108(1), 1-24.
- Menegaki, A.N. (2011). Growth and renewable energy in Europe: a random effect model with evidence for neutrality hypothesis. *Energy Economics*, 33:257-63.
- Menyah, K., & Wolde-Rufael, Y. (2010). CO2 emissions, nuclear energy, renewable energy and economic growth in the US. *Energy Policy*, 38(6), 2911-2915.
- Ozturk, I. (2010). A literature survey on energy–growth nexus. *Energy Policy*, 38(1), 340-349.
- Ozturk, I., & Bilgili, F. (2015). Economic growth and biomass consumption nexus: Dynamic panel analysis for Sub-Saharan African countries. *Applied Energy*, 137, 110-116.
- Payne, J. E. (2009). On the dynamics of energy consumption and output in the US. *Applied Energy*, 86(4), 575-577.
- Payne, J.E. 2009 On the dynamics of energy consumption and output in the US. *Applied Energy*, 86(4):575-7.
- Pedroni, P. (1999). Critical values for cointegration tests in heterogeneous panels with multiple regressors. *Oxford Bulletin of Economics and statistics*, 61(S1), 653-670.
- Pedroni, P. (2000). Fully modified OLS for heterogeneous cointegrated panels. *Adv. Econ.* 15, 93–130.
- Rafiq, S., Bloch, H., & Salim, R. (2014). Determinants of renewable energy adoption in China and India: a comparative analysis. *Applied Economics*, 46(22), 2700-2710.
- Sadorsky, P. (2009a). Renewable energy consumption and income in emerging economies. *Energy Policy*, 37, 4021-8.

- Sadorsky, P. (2009b). Renewable energy consumption, CO2 emissions and oil prices in the G7 countries. *Energy Economics*, 31(3), 456-462.
- Salim, R. A., & Rafiq, S. (2012). Why do some emerging economies proactively accelerate the adoption of renewable energy?. *Energy Economics*, 34(4), 1051-1057.
- The World Bank (2015). World Development Indicators, Washington DC. (Accessed on 25.08.2015), <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>
- Tugcu, C. T., Ozturk, I., & Aslan, A. (2012). Renewable and non-renewable energy consumption and economic growth relationship revisited: evidence from G7 countries. *Energy economics*, 34(6), 1942-1950.
- Ulucak, R., & Erdem, E. (2017). Ekonomik büyüme modellerinde çevre: ekolojik ayak izini esas alan bir uygulama. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35(4), 115-147.
- Zeb, R., Salar, L., Awan, U., Zaman, K., & Shahbaz, M. (2014). Causal links between renewable energy, environmental degradation and economic growth in selected SAARC countries: progress towards green economy. *Renewable Energy*, 71, 123-132.

Araştırma Makalesi • Research Article

Türkiye-Orta Doğu Ülkeleri Arasındaki İlişkilerde Filistin Meselesinin Yeri *

The Role of Palestinian Issue in Relations between Turkey and Middle East

Veli Sırım^{a,**}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, 59030, Tekirdağ/Türkiye.
ORCID: 0000-0002-8130-6153

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 16 Mayıs 2018
Düzeltilme tarihi: 15 Haziran 2018
Kabul tarihi: 25 Haziran 2018

Anahtar Kelimeler:

Filistin Meselesi
İsrail
Orta Doğu
Dış Politika

ARTICLE INFO

Article history:

Received May 16, 2018
Received in revised form June 15, 2018
Accepted June 25, 2018

Keywords:

Palestinian Issue
Israel
Middle East
Foreign Policy

ÖZ

Kuruluşundan itibaren yönünü Batı'ya çeviren Türkiye ile Batılılar arasındaki bağlar kuvvetlendikçe Orta Doğu ülkeleriyle aramızdaki bağlar giderek zayıfladı. Türkiye'nin Filistin meselesi eksenli Orta Doğu politikasında yaşanan değişime, 5 Haziran 1967'de başlayarak altı gün boyunca devam eden Arap-İsrail savaşında yaşandı. Türkiye, 1970'ler ve 80'lerde BM çerçevesinde alınan kararlarda, hep Arap ülkeleriyle birlikte Filistinliler lehinde oy kullandı. 2009 yılında Davos'ta gerçekleştirilen ekonomi zirvesinde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın büyük bir cesaret ve kararlılık örneği olan "One Minute" çıkışı Türkiye'nin Filistin meselesiyle ilgili duyarlılığının en açık göstergesi oldu. Bu makalede, 60 yıldan fazla bir süredir devam eden süreçte Türkiye'nin Filistin meselesinde izlediği politikaların inişli çıkışlı seyrine paralel olarak Orta Doğu ülkeleriyle olan ilişkilerin gelişim seyrine genel bir projeksiyon sunulacaktır.

ABSTRACT

Turkey who has deflected her direction into the West since its establishment, ties between Turkey and the Western countries have strengthened, on the contrary relations between her and Middle East countries have gradually weakened. A change in Middle East policy of Turkey which is focused on Israeli- Palestine conflict was seen in Arab- Israeli war called as Six Day War or June War which started on 5th June 1967 and ended in six days. The Turkish authorities took an attitude towards the Arab countries during the war and aftermath of the war in this period when the crises that caused this war. While making decisions in the framework of the UN in the 1970s and 1980s. Turkey has voted in favour of Palestinians with the Arab countries. A great courage and determination instance of President Erdogan during economic summit in Davos, 2009 "One Minute" reaction, can be regarded as explicit indicator of sensitivity of Turkey on Palestine issue. In this article, a general projection for up and down trend of the policies of Turkey on the Palestine issue in parallel with taking the course of development of relations between Turkey and Middle East countries which has been continuing for more than 60 years of ongoing processes will be introduced.

1. Giriş

Cumhuriyetin ilan edildiği 1923 yılından sonraki dönem boyunca, Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleriyle olan gerek siyasî gerek ekonomik ilişkilerine baktığımızda, bu ilişkilere olumlu veya olumsuz yönde etki eden pek çok faktör görebiliriz. Ancak ana hatları itibarıyla ilk yıllardan itibaren uzunca bir süre olumsuz faktörlerin ön plana çıktığı bir tabloyla karşılaşmaktayız. Bu olumsuz tablonun belki de en önemli aktörü yükselen Batı eksenine alternatif ya da muhalif değil, bu eksenin bir parçası olma (Davutoğlu, 1994:

34) şeklinde özetleyebileceğimiz Batı yanlısı bir politika belirlenmiş olmasıdır. Bu temel politika çerçevesinde Türkiye'nin Arap dünyasının genelinden farklı ulusal kimliği ve Cumhuriyetle birlikte ortaya çıkan yeni siyasal kimliği, Orta Doğu'dan uzaklaşmasına yol açan en önemli etken olmuştur (Sander, 1998: 213). 1920'li ve 1930'lu yıllarda Cumhuriyetin kurucu elitleri Türkiye'de hâkim siyasal ve toplumsal kültürün Batılılaşma istikametinde dönüştürülmesi için büyük bir seferberlik içine girmiştir. Zira Cumhuriyet dönemi boyunca siyasal elitlerin Kemalist

* Bu çalışma, 12-15 Nisan 2018 tarihlerinde Ürdün'ün Al-Salt şehrinde düzenlenen III. Uluslararası Sosyal Bilimlerde Yeni Yönelimler Sempozyumu: Geçmiş ve Gelecek Bağlamında Ortadoğu isimli sempozyumda bildiri olarak sunulmuştur.

** Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: velisirim@yahoo.com

ideoloji etrafında izledikleri resmi dış politikada daha çok Batı bağlantısı doğrultusunda bir eğilim görülmüştür (Sander, 1998: 214-216).

Yeni Türkiye dış politikada öncelikle kendi bekasını garanti altına almaya çalışmıştı. Dolayısıyla Türkiye, Osmanlı coğrafyasındaki bütün hak iddialarından feragat etmiş ve statükocu bir dış politika yaklaşımı benimsedi. Bu doğrultuda Türkiye, “ulusal çıkar” tanımını kendi toprakları ile sınırlı tuttu ve Arap dünyasının sorunlarına karşı kayıtsız kaldı. Bu dönemde Türk dış politikasının en önemli unsuru sınır sorunlarının (sınırların belirlenmesi ve sınır güvenliği) çözümüne yönelik faaliyetler oldu. Türkiye’nin yeni Orta Doğu komşularıyla sınır sorunlarının varlığı, bu ülkelerle yakın ilişkiler içine girmesinin önündeki en büyük engel oldu (Sinkaya, 2011).

Buna karşılık aynı dönemde Orta Doğu bölgesinde yaşayan Müslüman toplumlar tarihinin belki en bunalımlı dönemini yaşamakta ve her alanda ciddi tehlikelerle karşı bulunmaktaydı. Zira bu bölge Batılı sömürgeci devletler arasında adeta parsellenmiş, sömürgeleştirilmişti. 1920’lerde ve 1930’larda, Orta Doğu’daki devletlerin çoğu Osmanlı’dan bağlarını koparıldıktan sonra İngiliz veya Fransız mandasına girmişler ve batı emperyalizminin etkisi altında kalmışlardı (Qureshi, 2014: 214).

Dönem itibariyle Orta Doğu’da Batılı güçlerin (özellikle İngiltere ve Fransa) varlığı Türkiye’nin bölgeye bakış ve tutumun şekillenmesinde etkili oldu (Kürkçüoğlu, 1972: 7). Orta Doğu bölgesindeki devletlerin genellikle Milletler Cemiyeti kararları uyarınca İngiltere ve Fransa gibi devletlerin himayesi altında bulunması, diğer bir deyişle, Türkiye’nin bölge ile ilişkilerinde bu devletlerle muhatap olması, bölgeye yönelik politikaları derinden etkiledi. I. Dünya Savaşı sırasında bu devletlere karşı bağımsızlık mücadelesi veren ve Lozan Antlaşması ile bu devletlerle aynı masaya oturan Türkiye, kuruluş dönemi süresince bölge devletleri ile sorunlar yaşamamak adına tarafsız ve kayıtsız kalmayı tercih etti (Kürkçüoğlu, 1972: 8-9). Bu yüzden Orta Doğu ülkeleri ile olan ilişkiler, bu ülkeler üzerinde fiilen veya hukuken manda idareleri kurmuş olan İngiltere ve Fransa tarafından kendi çıkarlarına aykırı algılanmayacak şekilde yürütülmeye çalışıldı (Şahin, 2010: 11).

Cumhuriyet dönemiyle beraber yeni rejimi kurma ve Kemalist modernleşme projesini hayata geçirmeye odaklanmış askeri-bürokratik seçkinler, İkinci Dünya Savaşı’na kadar olan dönemde (1923-1939) genelde iç politikadaki gelişmelere ağırlık verdiler. Bu dönemde dış politikadaki temel amacın modernleşme projesine gelebilecek tehditleri en aza indirmek ve barışın hâkim olduğu bir statükoda ittifaklardan uzak, ancak iyi komşuluk ilişkileriyle sürdürülen bir politika izlemek olduğu söylenebilir. Bu statükoyu bozabilecek ve özellikle de modernleşmenin iki temel halkası olan Batılılaşma ve Laiklik prensiplerine ters düşecek herhangi bir gelişme engellenmeye çalışıldı. Bu bağlamda Filistin örneği verilebilir. 1931 yılında Kudüs’te düzenlenen İslam Kongresi üzerine yapılan tartışmalar bu çerçevede değerlendirilmişti (Tür, 2007: 225). Bu gelişme, Türkiye’de Halifelik kurumunun tekrar oluşturulması yönünde tartışmalara sahne olabileceği ve eski Halife Abdülmecid’in tekrar Halife olarak atanmasını gündeme getirebileceği endişesini alevlendirdi. Bu yüzden kongrede görüşülecek olan bazı konular Cumhuriyeti ve Kemalist modernleşme

projesini tehdit etme ve iç politikadaki gelişmeleri sekteye uğratma riski taşınması nedeniyle yakından izlendi. Hatta İngiliz yetkililerle iletişime geçen Türk Dışişleri, Kongre’nin içeriği ve İngiliz desteğinin boyutları hakkında bilgi isteyerek, Halifelik kurumu konusundaki tartışmalardan duyduğu rahatsızlığı da dile getirdi. Ayrıca Abdülmecid’in kongre kapsamında Filistin’e gelmek istemesi halinde vize verilmemesi talebinde de bulunuldu (Geçikli, 2016: 96-100).

Kısaca ifade etmek gerekirse, bu dönemde Türkiye’nin Filistin’e karşı politikası, 1931 İslam Kongresi ve sonrasındaki gelişmelerle sınırlı kalmıştı. Türkiye, başta Filistin meselesi olmak üzere bölgedeki olaylarla ancak kendi çıkarlarını zedeleyebileceğine dair endişeleri ölçüsünde ilgilenmişti (Tür, 2007: 239-242).

Filistin’de 15 Nisan 1936 tarihinde iki Yahudi yerleşimcinin öldürülmesiyle alevlenen ve üç yıl sürecek olan ‘Büyük Arap İsyanı’na yaklaşım da aynı doğrultuda cereyan etti. Türk basınında bu olaylar ‘Araplar Galeyanda’, ‘Filistin Acınacak Halde’ şeklinde duyurulurken hükümet kendini olayların dışında tutmaya ve dış politikasının bir parçası olarak nitelendirmemeye devam etti (Bozkurt, 2000: 55).

Netice itibariyle Lozan Anlaşması’nı imzaladığı ülkelerin mandası altına giren Arap dünyasındaki gelişmeler ve Filistin meselesi bu tarihten itibaren İngiltere ve Fransa’nın içişleri olarak görülmüş ve bu ülkelerle olan ilişkileri, temelde de statükoyu bozmaya neden olacak hiçbir gelişmeye sıcak bakılmamıştır (Tür, 2007: 238).

Türkiye ile Batı dünyası arasındaki bağlar kuvvetlendikçe başta Orta Doğu ülkeleri olmak üzere diğer İslam ülkeleri arasındaki bağlar giderek zayıflamaktaydı. Türkiye’nin Batı ile ittifakı, özellikle Arapların gözünde ülkemizi “düşman kamp”’a yerleştirmişti (Sander, 1998: 221). İlişkilerdeki bu zayıflamanın en belirgin göstergesi ise, İslam dünyasında yaşanan bir takım olaylar ve buhranlar karşısında takımılan tavır ve gösterilen tepkilerin Batıyla büyük bir paralellik arz etmesiydi (Kürkçüoğlu, 1972: 8). Diğer bir önemli nokta ise, İslam ülkelerine yönelik yer yer geliştirdiği dış politikasını da yine Türk dış politikasının genel plandaki Batılılaşma amacına ulaşmak için bir araç olarak kullanmasıydı (Kürkçüoğlu, 1972: 37).

Türkiye’nin Batı bloku içinde yer alma adına iç ve dış politika alanında attığı her adım Orta Doğu bölgesiyle olan ilişkilerinin biraz daha zayıflamasına sebep oldu. Dış dünyada kendi iradesi dışında yaşanan bazı gelişmeler ise bu ilişkileri kopma noktasına getirdi.

Örneğin II. Dünya Savaşından sonra değişen dünya dengeleri Türkiye ile yakın komşuları olan Arap ülkeleri ve diğer Müslüman toplumların yollarını iyiden iyiye ayırmıştı. Zira Türkiye 1945 yılından itibaren, bu sefer daha kesin bir şekilde Batıya ve özellikle de ABD’ye yanaşma çabasını gösterdi. Çünkü bu sırada Türkiye, Sovyet tehdidiyle karşı karşıyaydı ve Batı’nın desteğine ihtiyaç duymuştu (Armaoğlu, 1975: 752-756). Zira Yalta Konferansı’ndan sonra Sovyetler 19 Mart 1945’de, 1925 tarihli “Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Paketi”ni feshedip, Kars, Ardahan ve Boğazlardan üs istemişti (Armaoğlu, 1975: 740). Sovyetlerin Türkiye’yi tehdidi, bunun yanı sıra Rus emperyalizminin Avrupa’da ve Asya’da canlanması üzerine Türkiye, Batı bloku içinde kendisine yer aramak zorunda kalıyordu. Ancak aynı tehlikeyi ve sıkıntıyı diğer Orta Doğu ülkeleri hissetmiyorlardı. Aksine Arap ülkeleri, kendileriyle

bağımsızlık mücadelesi verdikleri Batılı güçlere karşı, Sovyetler ile ilişkilerini geliştirmeyi istiyorlardı (Kamel, 1974: 9).

Türkiye ile Orta Doğu ülkeleri arasındaki ilişkilerin inişli-çıkışlı seyrinde 1945 yılından itibaren yer almaya başlayan Filistin meselesinin neredeyse 2000'li yıllara kadar ülkemizin dış politikasında ana aktör olarak yer almadığını söyleyebiliriz. 1990'a kadar Sovyet faktörüne ek olarak, Kıbrıs Meselesi, Petrol Krizleri ve yaşanan ekonomik darboğazların şekillendirdiği iç politikada yaşanan gelişmeler Filistin meselesinde farklı şekillerde tavr alınmasına ve bu aktörlerin etkin olduğu bir dış politikaya sahne oldu. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin Filistin Politikası, aynı zamanda İsrail Politikası anlamına gelebilir. İsrail'in, ABD'nin ve birçok başka Batılı ülkenin diplomatik ve askeri desteğini almış bir bölgesel güç olarak Orta Doğu sorunlarının çoğunda doğrudan ya da dolaylı etkisi olan bir ülke olduğu dikkate alındığında ise Filistin meselesi ister istemez Türkiye'nin tüm dış politikasının rüzgârına gören şekillenen bir politika unsuru olmuştur.

Kısaca ifade etmek gerekirse, belki de dünyanın en değişken ve en çok aktörlü gelişmelerine sahne olan Orta Doğu'ya yönelik planlanan ve uygulanan dış politika içinde Filistin meselesinin ele alınması, ister istemez Türkiye'nin hem tek tek bölge ülkelerine hem de ABD, SSCB, Avrupa ülkeleri, Çin gibi dünya politikasına yön veren ülkelere yönelik politikalarıyla birlikte ele alınmayı gerektirmiştir. Böyle bir ortamda Filistin meselesiyle ve politikasıyla ilgili cevabını arayacağımız soru belki şu olabilir:

Bu mesele ilk çıktığı andan itibaren hangi dönemde ve hangi sebeplerle dış politikamızın odağına yerleşti; hangi dönemlerde tali bir mesele olarak kaldı?

İşte bu makale aktardığımız bu soruya Orta Doğu eksenli olarak cevap arayabilme adına yapılan bir çalışmanın ürünü oldu. Şimdi sırasıyla yarım asrı aşan bir süredir yaşanan dış ve iç gelişmeler çerçevesinde şekillenen Filistin politikamız ve bu politikanın Orta Doğu ülkeleriyle olan ilişkilerimizdeki yansımalarını değerlendirmeye geçelim.

2. Filistin Meselesinin İlk Yıllarında Türkiye'nin Yaklaşımı

II. Dünya Savaşı öncesinde İngiltere mandası altında bulunan Filistin, bu savaşın sonlarına doğru, bir yandan sürekli artan insan göçü, diğer yandan hızla tırmanan şiddet sebebiyle İngiltere tarafından büyük bir sorun haline gelmişti. Bu nedenle büyük boyutlara ulaşan yönetim problemleri, sorunun uluslararası bir hale gelmesine yol açtı ve İngiliz hükümeti meseleyi 1946 yılında bir Soruşturma Komitesi'ne devretti (Lewis, 2007: 454).

Bu gelişmeler sırasında Türkiye'nin Orta Doğu ile ilişkilerinde bir nevi yalancı bahar havası yaşanmıştı. Orta Doğu'da pek çok devletin bağımsızlıklarını kazanmaları ve Batıyla yakın ilişkileri olan Türkiye'nin, Arap devletlerinin de zaman içinde Batıya yaklaşacakları yönündeki beklentileri bu yakınlaşmada önemli rol oynamıştı (Tür, 2007: 246).

Mart 1946'da Irak'la ve Ocak 1947'de Ürdün'le dostluk anlaşması imzalayan Türkiye, 1945-1947 dönemi boyunca Birleşmiş Milletler'deki (BM) Filistin görüşmelerinde hep Arap ülkelerinin yanında yer aldı; bu ülkelerin Filistin'e

bağımsızlık verilmesi için sundukları karar tekliflerini destekledi.

Türkiye'nin bu tutumunda az da olsa Sovyetler Birliği'nin etkisi olduğu söylenebilir. Zira sonraları Arap ülkelerinin büyük destekçisi olan ve Türkiye için de büyük tehlike teşkil eden Sovyetler Birliği o dönemde, Filistin'in taksimini istemişti (Kürkçüoğlu, 1972: 21-22).

Türkiye'nin Filistin'de Arap yanlısı politikasında, buradaki Yahudi grupların siyasi görüşleri de etkili olmuştu. Filistin içindeki Yahudi grupların büyük çoğunluğunun sosyalist/komünist eğilimler taşıması ve İşçi Siyonizmi'nin baskın ideoloji olması kurulabilecek bir İsrail devletinin Sovyetler'e yakın olabileceğinin işaretleri olarak algılanmıştı (Tür, 2007: 248).

Filistin konusuyla Türkiye'nin aktif bir şekilde ilgilenmeye başlayışı, yukarıda da belirttiğimiz bu problemi İngiltere'nin 2 Nisan 1947'de meseleyi Birleşmiş Milletler'e (BM) getirmesinden sonraya rastlar. O tarihe kadar konu, daha ziyade İngilizlerle Filistinliler arasında gelişen bir sorun olarak değerlendirilirken konunun BM gündemine getirilmesiyle Türkiye de ister istemez tutumunu belli etmek zorunda kaldı (Gürün, 1983: 344).

Hadiseler şöyle gelişti;

İngiltere, hâkimiyeti altında olan Filistin'deki Arap-Yahudi sorununa bir çözüm getirebilmek için 1947 yılında BM'ye başvurdu. Bunun üzerine BM'de kurulan Filistin Özel Komitesi, Filistin'in taksimini öngören bir teklifi Genel Kural'a getirdi (Holstein, 1975: 210).

Taksim Planına göre, uluslararası statüdeki Kudüs şehrinin sınırlarını çiziliyor ve İngiliz mandasını sona erdiriliyordu. Plana göre ayrıca, 1 Ekim 1948'den geç olmamak üzere Arap ve Yahudi devletleri kurulacaktı. Karara göre ilave edilen dört belgede ise, iki devletin kurulmasından önce vatandaşlık, ulaşım, sınırlar ve ekonomik birlik gibi konularda yapılması gerekenler belirlenmişti (Aras, 1997: 15).

Filistin hakkında, 29 Kasım 1947 tarihinde yapılan oylamada Türkiye, 181 sayılı "Taksim" kararına, İran, Pakistan, Afganistan ve beş Arap ülkesi ile birlikte aleyhte oy kullanarak karşı çıktı. Ancak oylama neticesinde Filistin'in taksimi BM'de kabul edildi (Gönlübol, 1963: 30-40). Bu kararlar Kudüs'ün yönetimi BM tarafından üstlenilecek, bir Arap Devleti bir de Yahudi Devleti kurulacak, kurulacak iki devlet arasında ulaşım yollarının kullanımı, toprak koruma, gümrük işleri ortak yürütülecekti. Taksim sağlanabilmesi ve ilgili hükümlerin yerine getirilebilmesi için de Bolivya, Çekoslovakya, Danimarka, Panama ve Filipinlerden oluşan bir Filistin Komisyonu oluşturuldu (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2011: 637).

Taksim kararının ertesi günü bu kararın uygulanmaması için Filistin'de Arap grevi ilan edildi ve şiddet içeren eylemler gerçekleştirildi. Bu gerilimli ortam devam ederken İngiltere yaptığı bir açıklamada, 15 Mayıs 1948'den itibaren Filistin'deki bütün kuvvetlerini çekeceğini ilan etti ve Nisan 1948'den itibaren kuvvetlerini çekmeye başladı. Bu çekme işinin tamamlanmasından bir gün önce de, David Ben Gurion başkanlığında 14 Mayıs 1948 günü Tel-Aviv'de toplanan Yahudi Milli Konseyi, İsrail Devleti'nin kuruluşunu ilan etti. Bu gelişmeden yaklaşık 11 dakika sonra İsrail, ABD

tarafından tanındı. ABD'nin İsrail Devletini tanımasının ardından da İngiltere bölgedeki manda yönetimini sona erdirdiğini ilan etti (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2011: 639).

İsrail Devleti'nin kurulmasının hemen ardından Mısır, Ürdün, Suriye, Lübnan ve Irak orduları 15 Mayıs'tan itibaren İsrail'in üzerine yürümeye başladılar ve böylelikle Birinci Arap-İsrail Savaşı başlamış oldu.

Bir yıl kadar süren savaş sonrasında Araplar ateşkes imzalamak zorunda kaldılar ve İsrail-Mısır ateşkes anlaşması 24 Şubat 1949'da Rodos'ta, İsrail-Lübnan ateşkes anlaşması 23 Mart 1949'da Ras-en Nakura'da ve İsrail-Suriye ateşkesi de 20 Temmuz 1949'da Manahayim'de imzalandı. Savaştan galip çıkan İsrail, Filistin topraklarının yarısından fazlasını ele geçirmekle kalmadı, aynı zamanda BM'nin Kudüs hakkındaki taksim kararına rağmen buranın da yarısını ele geçirdi. 1967 savaşında İsrail, Kudüs'ün diğer yarısını da ele geçirecekti (Armaoğlu, 1991: 591).

Filistin meselesinde Türkiye ile Orta Doğu ülkelerini karşı karşıya getiren ilk gelişme, 12 Aralık 1948'de BM Genel Kurulu tarafından 194 sayılı karar ile kurulmasına karar verilen Filistin Uzlaştırma Komisyonu'na ABD ve Fransa'nın yanı sıra Türkiye'nin de seçilmesi oldu. Zira bu komisyonun kurulmasına Arap ülkeleri aleyhte, Türkiye ise lehde oy vermişti (Gönlübol, 1963: 38).

Türkiye, 14 Mayıs 1948 tarihinde kurulan İsrail devletini hemen tanıma yoluna gitmeyerek, "bekle-gör" politikası izledi. İsrail'in kurulmasından hemen sonra başlayan 1948-1949 Arap-İsrail Savaşında tarafsız kalmayı tercih etti. Ancak, Türkiye Arap ülkelerinin tepkilerine rağmen İsrail devletini kurulmasından yaklaşık bir yıl sonra, 28 Mart 1949 tarihinde tanıyan ilk Müslüman nüfusa sahip devlet oldu (Kürkçüoğlu, 1972: 32).

CHP iktidarının Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, tanıma kararını gerekçelendirirken, İsrail'in bölgenin bir gerçeği olduğu ve hâlihazırda birçok ülke tarafından tanınmış olduğunu vurgulamıştı. İki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler, karşılıklı olarak elçilerin atanmasıyla 1950 yılında başladı (Dursunoğlu, 2005: 31-32).

Bu süreçte Türkiye'de İsrail'in Sovyetlerin bir uydusu olmayacağı kanaatinin yerleşmesi, ABD'nin, özellikle Başkan Truman'ın İsrail'e olan bakışı ve İsrail'in Arap Özgürlük Ordusu karşısında göstermiş olduğu başarılar Türkiye'nin İsrail'i resmen tanıyan ilk Müslüman ülke olmasının nedenleri arasında gösterilmektedir. Diğer yandan hükümetin Arap yanlısı politikalarına karşı çıkan aydınların eleştirilerinin günden güne artmış olmasının da etkisinden bahsedilebilir (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2011: 639). Bütün bu nedenlerin yanında Arap-İsrail savaşında tarafların ateşkes yapmış olması ve BM'nin 11 Mart 1949'da İsrail'in BM üyeliğini kabul etmesi Türkiye'yi bu kararı almada rahatlatan gelişmeler oldu (Koç, 2006: 295).

Filistin meselesinde, 14 Mayıs 1948'de İsrail devletinin resmen kuruluşuyla birlikte, bu devletin kuruluşunda rolü olan bütün devletler bir bakıma Arap ülkelerinin doğal düşmanı haline geliyordu. Böyle bir düşman kesime karşı yegâne güç merkezi ise SSCB idi. O esnada Filistin meselesini daha fazla önemser görünen Sovyetler Birliği, Arap ülkelerini kendi safına çekmekte fazla zorlanmadı.

Kurulduğu tarihten itibaren Batı yanlısı ve Batının da büyük desteğini alan İsrail'le ilişkiler hızla gelişmeye başladı. Türkiye 1950 yılında Maslahatgüzar, 1952 senesinde ise Büyükelçi düzeyinde diplomatik ilişki kurdu (Robins, 1993: 94). 4 Temmuz 1950'de iki ülke arasında ticaret anlaşması ve ödemeler anlaşması imzalandı. Bu anlaşmalarla Türkiye İsrail'e pek çok tarım ürünü ihraç etmeye, İsrail'den inşaat araç ve gereçleri, elektrikli ev aletleri, kimyasal maddeler ithal etmeye başladı (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2011: 643). 5 Şubat 1951'de Hava Ulaştırma Anlaşması imzalandı (Dursunoğlu, 2005: 39).

Batı yanlısı İsrail ile ilişkileri geliştirmek, temelde Batı ile ilişkilerin gelişmesine katkı sağlayacağı için değerli görülmüştü. Batılı devletlerin yakın ilişkiler izlediği İsrail'le şekillenen Soğuk Savaş ortamında onlardan farklı politika, hatta tam tersi Arap yanlısı bir politika izlemek bir seçenek olarak görülmemişti (Tür, 2007: 249).

Sınır komşumuz olan bazı Arap ülkeleriyle yer yer yakınlaşmalar olsa da, bunlar da yine Batı eksenli dış politikanın yansımaları mahiyetindeydi. Örneğin Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa Temmuz 1954'te İngiltere'ye bir ziyaret gerçekleştirmiş, ziyaretinden dönerken Türkiye'yi de ziyaret etmişti. Türkiye ve Irak'ı birbirine yakınlaştıran ortak nokta elbette Batı endeksli dış politika anlayışıydı. Bu görüşmeler esnasında Ankara Irak'a Arap devletlerinin meşru menfaatlerine aykırı bir politika izlenmeyeceği noktasında özellikle teminat vermişti. Bu teminattan kastedilen ise Türkiye'nin kurulmasını çok arzuladığı bölgesel ittifakı sağlayacak bir pakta İsrail'e dolaylı da olsa kapısının kapalı olduğunun ve İsrail'le bir işbirliğinin yapılmayacağını garantisinin verilmesi anlamını taşıyordu. Nitekim kısa bir süre sonra Türkiye ile Irak 24 Şubat 1955'te "Bağdat Paktı" adını alan ittifak anlaşmasını imzaladılar (Sezer, 1999: 449). Sekiz maddelik ve beşer yıllık sürelerle yenilenmek üzere yapılan bu antlaşmaya göre; iki devlet birbirlerinin içişlerine karışmayacaklar, aralarındaki anlaşmazlıkları barış içinde çözümleneceklerdi (Yalçın-Akbıyık, 2012: 480).

Bağdat Paktı'nı ABD olumlu karşılamıştı. Bunun yanında İngiltere daha fazla memnun olmuştu. Nitekim Orta Doğu'da söz sahibi olmak isteyen İngiltere Irak'taki varlığını idame ettirmek gayesi ile 5 Nisan 1955'te Pakta resmen üye oldu. SSCB ile yakın dostluk ilişkileri kurmuş olan Hindistan karşısında, Batı Bloğuna yakın olmak isteyen Pakistan, 23 Eylül 1955'te Pakta katıldı. 3 Kasım 1955 tarihinde ise İran'ın katılımıyla Pakt son halini aldı (Yalçın-Akbıyık, 2012: 481).

ABD ve İngiltere'nin etkisiyle oluşturulan Bağdat Paktı'nın ana hedefi bir yandan Sovyet etkisini azaltmak ve diğer yandan Arap devletlerini bu paktın içine çekmektir. Bu doğrultuda İsrail'le olan ilişkiler Türkiye hükümeti tarafından yavaşlatıldı. Bu kapsamda iki ülkenin diplomatik temsilciliklerinin orta elçilikten büyükelçiliğe yükseltilmesi durduruldu, 1953'te hazırlanan Kültür Anlaşması taslağı iptal edildi (Bölükbaşı, 2001: 246).

Ancak gelişmeler bu kez İsrail cenahında büyük rahatsızlık meydana getirmişti. İsrail özellikle Türkiye'nin bu pakt kapsamında Irak'la ilişkilerinden rahatsızlık duymaktaydı. Zira Bağdat Paktı'nın 5. maddesinde yer alan hüküm, Paktın "Arap Birliğinin üyelerine ve taraflarca tanınmış" ülkelere açık olduğu şeklindeydi. Bu madde, Pakta İsrail'in

alınmasını engellemek amacıyla Irak tarafından konulmuştu. Bu nedenle İsrail, Pakta büyük tepki gösterdi. İsrail Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada Pakt, "İsrail'e karşı" olarak nitelendirildi ve söz konusu Paktın "İsrail'e karşı Arap duygularını teşvik edeceği ve Arap saldırganlığını arttıracığı" öne sürüldü (Kürkçüoğlu, 1972: 67). Bununla da yetinmeyen İsrail tarafı Türkiye'nin politikasını netleştirmesini Mart 1955'te Türkiye'ye verdiği nota ile istedi. Türkiye'nin notaya İsrail'le olan ilişkilerinde bir değişiklik olmadığına dair cevabı İsrail'i tatmin etmedi. İsrail, Bağdat Paktı'nın İsrail'e karşı kurulmuş bir pakt olduğu iddiaları ile yaşanan gerginliği arttırmaya devam etti. Bu gelişmeler iki ülke arasındaki diplomatik temasların en alt seviyeye inmesine ve Ankara'daki İsrail elçiliğinin fonksiyonunun gözlem seviyesine indirgenmesine sebep oldu (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2011: 645).

Bağdat Paktı'nın kuruluş sürecinde Orta Doğu devletleri ikiye bölünmüşlerdi: Batı'yla işbirliği içindeki devletlerin önderliğini Türkiye, Batı'ya karşı siyasi ve ekonomik bağımsızlıklarını korumaya çalışan devletlerin önderliğini ise Mısır yapıyordu. Dolayısıyla Orta Doğu'nun siyasi haritasını belirleyecek bir güç mücadelesi söz konusuydu. Bu mücadelede Türkiye sadece Batı kaynaklı savunma örgütlenmesinin öncülüğünü yapmakla yetinmedi. Özellikle 1954'te başlayan Cezayir bağımsızlık savaşı boyunca BM'de Batılılarla aynı politikayı izleme konusunda gösterdiği özen, "emperyalizmin Orta Doğu'daki temsilcisi" olarak algılanmasına neden oldu (Oran, 2009: 621).

1956 yılında yaşanan Süveyş kriziyle Orta Doğu ile ilişkiler daha da vahim noktalara sürüklendi. Süveyş Kanalı'nın Mısır tarafından millileştirilmesini istemeyen Fransa ve İngiltere'nin öncülüğünde problemin çözülmesi için bir konferans düzenlendi. Bu konferansa 1888 yılında yapılan İstanbul Sözleşmesi'nde imzası bulunan devletlerle kanalı en fazla kullanan 24 devlet davet edildi. Mısır'ın katılmadığı bu konferansta ortak bir karar alınamadı. Bu konferansın ardından Türkiye'nin de içinde bulunduğu 18 devlet "Süveyş Kanalı'nı Kullananlar Birliği" kurdular. Bu gelişme Türkiye ile Arap devletleri arasındaki ilişkileri daha da zayıflattı (Koç, 2006: 302). Ancak kriz savaşa dönüp önce İsrail, ardından İngiltere ve Fransa Mısır topraklarına girince, Türkiye bu konuda özellikle İsrail'e karşı tavrını farklılaştırmıştı. Aynı yılın Kasım ayında Tahran'da toplanan Bağdat Paktı üyelerinin aldığı İsrail'i kınama kararını imzaladı ve İsrail'e karşı değişmeye başlayan tavrını iyiden iyiye belli etti (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2011: 646). Toplantı sonunda yayınlanan ortak bildiride, sadece İsrail kınanmış, İngiltere ve Fransa'dan ise askerlerini Mısır'dan geri çekmeleri, Mısır'ın bağımsızlığına, toprak bütünlüğüne ve egemenliğine saygı göstermeleri istenmişti (Kürkçüoğlu, 1972: 9697). Diğer yandan Türk Hükümeti, Bağdat Paktı toplantısında İsrail'i Orta Doğu'da barış ve istikrara en büyük tehdit olarak ilan etmişti (Altunışık, 1999: 183).

Bu durum 26 Kasım 1956'da Türkiye'nin, 19 Aralık 1956'da da İsrail'in elçisini çekmesiyle sonuçlanacak, 1980 yılına kadar diplomatik ilişkiler maslahatgüzarlık seviyesinde devam edecekti.

Türkiye, bu kararının ardından bir açıklama daha yaparak, Filistin meselesinin BM kararlarına uygun olarak çözülmeyeceği sürece geri çağrılan Büyükelçinin Tel Aviv'e gönderilmeyeceğini ilan etti (Bölükbaşı, 2001: 140).

Filistin meselesinde Türkiye ile Arap ülkeleri arasındaki uçurumun derinleşmesinde elbette Arap ülkelerinin de büyük hataları olmuştu.

Öncelikle o dönemde farklı bir kulvarda seyreden Türkiye'yi, İsrail'e karşı kendi saflarına çekebilmek için Türkiye ile karşılıklı yardımlaşma ve işbirliği sağlamaya yönelik sıkı bağlar kurabilirlerdi. Böyle olmadı.

Başta Mısır olmak üzere diğer Arap ülkeleri, daha henüz işin başındayken, yani BM'nin 29 Kasım 1947 kararını tanımadıkları sırada gelişmelere çok fevri tepkiler gösterdiler. Filistin topraklarında yerleşmiş Musevileri silah zoruyla sürüp atmak ve İsrail devletini daha doğmadan tamamen ortadan kaldırabilmek için savaş yolunu seçtiler. Ne var ki bu ilk savaşta gayelerine ulaşamamanın ötesinde, BM kararı ile Filistinlere verilen topraklardan da mahrum kaldılar. Hâlbuki böyle bir durumda -İsrail'i haritadan silmek politikasını güdüyor olsalar bile- izlenmesi gereken tavr, öncelikle bağımsız bir Filistin Devleti'nin kurulmasını beklemek ve bunun için gayret göstermek, bunun ardından da İsrail'i saldırgan ve işgalci konuma düşürüp uluslararası alanda koz elde etmek olmalıydı. Aynı hatayı sonraki yıllarda da ısrarla sürdüren Arap ülkeleri, her defasında hezimete uğradılar. Yine her defasında İsrail devleti zayıflamak bir yana daha da güçlendi ve sınırlarını genişletti. Böyle soğukkanlı bir politika izlenmek bir yana, kendi saflarında olmayan Türkiye'yi adeta düşman saflarına itercesine, İsrail'e karşı düzenlenen her askeri harekatta bölge ülkesi olan Türkiye yok sayıldı ve gelişmelerden asla haberdar edilmedi (Gürün, 1983: 345-346).

3. Kıbrıs Meselesi ile Değişen Filistin Politikası

1963 yılının Aralık ayında, Kıbrıs'taki Rumlar adayı tamamıyla ele geçirmek ve Yunanistan'a bağlamak amacıyla Türklere karşı saldırılara giriştiler. Ne insanlığa ne de devletlerarası hukuka uymayan bu tavrın, NATO içinde Türkiye'nin müttefiki olan Yunanistan tarafından desteklenmesi Türkiye'nin genelde Orta Doğu özelde ise Filistin politikasında köklü değişikliklere kapı araladı.

En fazla desteği beklenen Amerika, Kıbrıs'ta patlak veren olaylar ve tırmanan kriz karşısında tarafsızlık politikasını takip etmekteydi. Bu tutum, Kıbrıs Rumlarıyla onları destekleyen Yunanistan'ı daha da cesaretlendiriyordu. İş bu kadarla da kalmamış, 1959 Garanti Anlaşması'nı imzalayan üç devletten biri olan İngiltere de sorumluluktan kaçmış, bütün yükü Amerika'nın sırtına yüklemişti. Amerika ise meseleyi BM'ye havale etmiş, sonunda Güvenlik Konseyi'nin 4 Mart 1964 tarihli kararı ile Kıbrıs'ta görev yapmak üzere bir Barış Gücü oluşturulması öngörülmüştü. Ancak bu Barış Gücü'nün hazırlanıp adaya gitmesi geciktikçe, Rumların Türklere olan saldırıları artarak devam ediyordu (Armaoğlu, 1991: 266).

Bunun üzerine Türkiye, Kıbrıs'ta askerî bir müdahale planladı. Ancak bunun hemen akabinde ABD Başkanı Johnson'un Başbakan İnönü'ye gönderdiği 5 Haziran 1964 tarihli mektup, 1947 Truman Doktrininden beri ilk defa ABD-Türkiye ilişkilerinde bir bunalıma yol açıyordu. Özellikle Johnson'un, Türkiye'nin Kıbrıs'ta planlı bir harekete girişmesi halinde, bundan sonra Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında meydana gelebilecek bir anlaşmazlık durumunda Türkiye'nin yanında yer

almayacağını bildirmesi, Türkiye'yi büyük bir hayal kırıklığına uğratmıştı (Armaoğlu, 1991: 1/789).

Batı dünyası Kıbrıs anlaşmazlığında, kendisine daha az bağlı ve haksız konumda olan müttefiki Yunanistan'ı kendisine daha sadık ve haklı olan müttefiki Türkiye'ye tercih etmişti. Bu durum en azından, Batılı devletlerin çeşitli tarihî, dinî ve psikolojik nedenlerle Türkiye'ye karşı üvey evlat işlemleri yapıldığı yolunda öteden beri var olan kanaatin daha da kuvvetlenmesine yol açmıştı.

Bu gelişmeler Türk dış politikasında 1965 yılından itibaren özellikle Arap-İsrail çekişmesinde, Arap davasına siyasi destek sağlamak, İsrail'le ilişkileri asgari düzeylere indirmek şeklinde önemli bir değişime sebep oldu.

18 Aralık 1965 tarihi Türkiye'nin hem Batı dünyasıyla, hem de Orta Doğu ülkeleriyle olan ilişkilerinde adeta bir dönüm noktasını teşkil etti. Çünkü belirtilen tarihte, Kıbrıs ile ilgili olarak BM Genel Kurulu'nda bir oylama yapılmıştı. Bu oylamada 4 devletin (ABD, Arnavutluk, İran ve Pakistan) red oyuna karşılık, 47 devlet kabul, 54 devlet ise çekimser oy kullandı. Oylama sonucu alınan kararda, öncelikle Kıbrıs'ın bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesini istenirken, herhangi bir yabancı ülkenin müdahalesini reddedilmekte, dolayısıyla Türkiye'nin 11 Şubat 1959 tarihli Kıbrıs Garanti Antlaşması'ndan doğan müdahale hakkını kullanmasını kabul etmeyen şartlar öne sürülmekteydi (Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 1993: 513).

Böylece, Kıbrıs meselesi Türkiye'nin uluslararası alandaki yalnızlığını gün ışığına çıkarıyordu. O dönemde sayıları 40'ı aşan İslam ülkesinden sadece İran ve Pakistan'ın Türkiye'ye destek olması, özellikle Türkiye'nin komşuları ve içinde bulunduğu bölge ile ilişkilerinin ne kadar kopuk olduğunun göstergesiydi (Gül, 1981: 11).

Bazı uzmanlar bu gelişmeyi, Türkiye'nin dış politikasında bir yön değiştirme veya köklü bir değişiklik yapmasından çok, dış ilişkilerinde daha geniş bir bakış açısı benimsemeye doğru tedricî bir ilerleme kaydetmesi şeklinde değerlendirmişlerdir (İhsanoğlu, 1985: 391).

Diğer yandan İsrail Başbakanı David Ben Gurion'un, 29 Ağustos 1958'te gizlice Türkiye'ye gelerek Adnan Menderes ile Çevre Paktı'nı (Periphery Pact) imzalamalarıyla yürürlüğe giren anlaşmanın Türk askeriyesi ve hariciyesinin kararı doğrultusunda 1966 yılında sona ermesinin arkasında, Kıbrıs meselesi yüzünden Türkiye'nin Araplara yaklaşma çabası gösterilmiştir (Bengio, 2004: 42-43).

Türkiye'nin dış politikasındaki bu önemli değişim ilk sınavını 5 Haziran 1967'de başlayarak 6 gün boyunca devam eden Arap-İsrail savaşında verdi. Gerek bu savaşı ortaya çıkaran bunalımların yaşandığı dönemde, gerekse savaş esnası ve sonrasında Türk yetkilileri Arap ülkelerinden yana bir tavır takındılar. Bir yandan Türkiye'nin kuvvet kullanılmasında yoluyla arazi kazancı sağlanmasına olan tepki vurgulanırken, diğer taraftan savaşta ağır kayıplara uğrayan Arap devletlerine derhal yiyecek, giyecek ve ilaç yardımıyla bulunuldu. Bunun da ötesinde, Orta Doğu savaşından sonraki durumu görüşmek üzere olağanüstü bir toplantı yapan BM Genel Kurulu'nda Türkiye, Arapları destekleyen bir tutum takındı (Kürkçüoğlu, 1971: 24).

BM Genel Kurulu'nda 22 Kasım 1967 tarihinde alınan 242 sayılı karara Türkiye büyük destek verdi. Zira o tarihten itibaren Orta Doğu sorununun çözümü için yapılacak girişimlerde sık sık atıfta bulunulan bu karar, Türkiye'nin de savunduğu şekilde, İsrail'in 1967 savaşında işgal ettiği topraklardan çekilmesini ve tüm ilgili tarafların diğerlerinin toprak bütünlüğü ve tanınmış sınırları içindeki siyasi bağımsızlığına saygı göstermelerini hükme bağlıyordu (Acar, 1993: 43).

1967 Arap-İsrail Savaşı henüz başlamadan önce Türkiye, Orta Doğu ülkelerinde görevli büyükelçilerini Ankara'da toplantıya çağırarak, gelişmelerle ilgili tepkisinin rengini göstermişti. Toplantı sonrasında yapılan açıklamada Türkiye'nin gelişmeleri dikkatle takip ettiği belirtilerek şu açıklama yapılmıştı:

"...Hükümetimiz, Orta Doğu buhranının gelişmesini büyük bir dikkatle izlemektedir. Bölgede barış ve güvenliğin hâkim olmasına büyük önem atfeden ve bu yolda her zaman elinden gelen gayreti sarfetmekten geri kalmamış olan Türkiye'nin, barışı tehdit edici durumların meydana gelmesinden ciddi endişe duyacağı tabiidir. Türkiye, barışın ihlâline yol açacak bütün hareketlerden kaçınılması lüzumuna kani bulunularak, buhrana son verecek gayretleri desteklemektedir.

"Türk hükümeti, her zaman olduğu gibi bu kere de krize sebebiyet veren durumun mütalaasında BM yasası ile hak ve adalet prensiplerine dayanmak gerektiği inancındadır. Bu arada hükümetimiz, komşuları ile iyi dostluk münasebetleri çerçevesinde Türkiye ile Arap memleketleri arasında mevcut yakın ilişkileri de göz önünde bulundurmaktadır." (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Mayıs 1967).

Türkiye'nin savaş öncesi yaptığı bu açıklamayı savaş sırasında yaptığı benzer doğrultuda açıklamalar takip etti. 6 Haziran 1967 tarihinde Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil "NATO Anlaşmasının 3. maddesi uyarınca meydana getirilen tesislerin, Türk Hükümeti'nin arzusu hilâfına, bir olupbittiye getirilerek kullanılmasına imkân yoktur" diyerek Türkiye'deki üslerin Araplara karşı kullanılmasının söz konusu olmadığını söyledi (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Haziran 1967).

Çağlayangil İsrail'in savaşı kazanacağı netleştiğinde, 10 Haziran 1967'de yaptığı açıklamada Türkiye'nin kuvvet kullanılması yoluyla toprak kazancı sağlanmasına veya pozisyon güçlendirilmesine karşı olduğunu ifade etti. Benzer minvalde bir açıklama da Başbakan Süleyman Demirel tarafından dile getirildi. Böylece Türkiye en üst düzey ağızlardan 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda Arapların yanında saf tutmuş olduğunu açıkça göstermiş oldu (Armaoğlu, 2000: 217).

Türkiye'nin savaş sırasında Kızılaiy kanalıyla başta Suriye olmak üzere Arap ülkelerine yaptığı ilaç ve gıda maddesi yardımları savaş sona erdiğinde de devam etti. Türkiye bu kapsamda Ürdün'e 250.000 dolar, Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne 150.000 dolar ve Suriye'ye 100.000 dolar değerinde yardımda bulundu (Armaoğlu, 2000: 218).

Türkiye'nin Arapları destekleyen tutumu BM platformunda da devam etti. 22 Haziran 1967 tarihinde Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, BM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada şunları dile getirdi:

“...Geleceği bizi çok yakından ilgilendiren bir bölgedeki bu durum, bizi son derece üzmüştür. Türkiye'nin politikası daima bütün komşuları ve bölge memleketleri ile siyasi bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne riayet şartına dayanan iyi münasebetler geliştirmeye yönelmiştir...

Burada, Arap ülkeleri halklarına beslediğimiz derin dostluk ve sempatemizi tekrarlamak isterim. Onların, tarihlerindeki bu ağır ve güç devreden süratle geçmeleri ümidini izhar ediyoruz.” (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Haziran 1967).

Arap-İsrail savaşında izlenen dış politikanın ürünü olarak Arap devletleriyle Türkiye arasında diplomatik ilişkiler ve karşılıklı ziyaretlerde önemli bir artış yaşandı. Bu ziyaretler sonunda yayınlanan bildirimlerde Türkiye, İsrail karşısında Arapların tutumunu desteklediğini açıklarken, Arap ülkeleri de Türkiye'nin Kıbrıs meselesindeki görüşüne bir hayli yaklaşma eğilimini gösterdiler. Yayınlanan birçok ortak bildirimde, birbirine yakın ifadeler kullanılarak, “Kıbrıs'ta her iki cemaatin meşru hak ve çıkarlarına uygun barışçı bir çözüm yolu bulunması gerektiği” görüşüne yer verildi (Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 1993: 560).

Kıbrıs meselesinin temel etken olduğu dış politika değişimi gereği Türkiye'nin, sonraki yıllarda özellikle Arap ülkelerinin tepkisini çekecek davranışlardan dikkatle kaçınmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Örneğin, 1967 Savaşı sırasında Arap ülkelerinin birçoğuyla diplomatik ilişkileri kesilmiş bulunan ABD'nin, bu ülkelerle olan ilişkilerini Türkiye aracılığıyla yürütmeye teklifine yanaşmadı. İsrail ile Arap komşuları arasında zaman zaman ortaya çıkan silahlı çatışma ve karşılıklı misilleme hareketlerinde, hemen her defasında İsrail'i protesto etti (Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 1993: 159-160).

Türkiye'nin Arap ülkeleri lehine politikaları kısa sürede karşılığını buldu. Suriye Dışişleri Bakanı 21 Ağustos 1967'de verdiği bir beyanatta “Türkiye'nin son buhran sırasında Arap milletini gerek BM'de gerek bu teşkilat dışında desteklemesi, Suriye halkında takdir ve şükran duyguları yaratmıştır... Türkiye'nin Arap devletlerinin haklı davasına devamlı destekte bulunmasının, diğer dost devletlerle birlikte bu alanda faaliyet sarf etmesinin iki memleket arasında dostluk ve komşuluk münasebetlerine katkı olacağına inanıyoruz” (Kürkçüoğlu, 1972: 154) açıklamasını yapmıştı.

Savaş sonrası çıkan bütün silahlı çatışmalarda Türkiye İsrail'i protesto etmesine rağmen bu dönem ilişkilerin iç siyasete de bağlı olarak durgunluk gösterdiği, ancak diplomatik anlamda maslahatgüzarlık seviyesinde devam ettiği bir dönem oldu. Kısacası İsrail'le olan ilişkiler sonlandırılmamış, ama Arap devletleri ile olan ilişkiler gelişme göstermişti. Bu durumu açıklayan en önemli gelişme ise 1969'da meydana gelen Mescid-i Aksa'nın yakılması olayından sonra Türkiye'nin katıldığı İslam Zirvesi'nde İsrail'in Doğu Kudüs'te işgal ettiği bölgelerden çekilmesini desteklemesine rağmen İsrail'le ilişkilerin kesilmesi yönündeki kararı reddetmiş olmasıdır (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2005: 798).

Türkiye'nin İsrail aleyhindeki tutumu, daha sonraki dönemlerde de gözlemlendi. 6 Ekim 1973 tarihinde başlayan 4. Arap-İsrail savaşı esnasında Türkiye tarafsızlığını ilan etmesine rağmen Arap yanlısı tavırlar sergilemekten çekinmedi. ABD'nin, Türkiye'deki üslerini İsrail'e lojistik

destek vermek amacıyla kullanmasına müsaade etmemesine rağmen Arap ülkelerine askeri malzeme taşıyan SSCB uçaklarına Türk hava sahasını kullandırması bu durumu açıkça ortaya koymaktaydı (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2005: 799).

Savaşı takip eden günlerde BM Genel Kurulu'nda yapılan görüşmeler sonucu 338 sayılı karar hükme bağlanmıştı. Bu karar da tıpkı 242 sayılı karara benzer hükümler içermekteydi. Türkiye fazla geçmeden 242 ve 338 sayılı kararları desteklediğini açıkladı.

1974 ve sonrasında Filistin yanlısı politikalar giderek artış gösterdi. Türkiye'nin sergilediği bu dış politika yaklaşımı 1974'de meydana gelen Kıbrıs harekâtından sonra ABD'nin Türkiye'ye 1975'de 3 yıllık ambargo koymasıyla, daha da belirginleşti. Ocak 1975'te Türkiye'nin Libya ile birlikte hazırladığı bildirmede Filistin'in özgürlük savaşının meşruluğunu savunması, BM'de alınan Siyonizm'in bir ırkçılık olduğunu vurgulayan karar tasarısını onaylaması bu politikanın uygulama örneklerinden bazılarıydı (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2011: 149-151).

Bu gelişmelerle birlikte Türkiye, Araplara yönelik bahsettiğimiz tutumu sergilerken, yine de İsrail ile ilişkileri tamamen kesme yoluna gitmedi. 1974 Şubat ayında 1973 Savaşı'nı değerlendirmek için toplanan İkinci İslam Konferansı Örgütü toplantısı sonunda yayınlanan Lahor Bildirisi'nde “üye ülkelerin İsrail ile tüm ilişkilerini kesmesi” hususu açıkça yer almış olmasına rağmen Türkiye bu karara ekince koymuştu (Soysal, 1991: 736).

Türkiye, 1975 yılında FKÖ'yü Filistinlilerin tek ve yasal temsilcisi olarak tanıdı. 1979 yılında FKÖ'nün Ankara'da bir temsilciliği açıldı. 1980 yılında İsrail Kudüs'ü ilhak ettiğini açıklayınca Türkiye bu karara tepki göstererek, Tel-Aviv'deki Büyükelçisini geri çekti ve İsrail ile olan ilişkilerini 2. Kâtip seviyesine indirdi (Acar, 1993: 44). İsrail, 1981'de Irak'ta bir nükleer santrale hava saldırısı düzenlemiş ve Türkiye de BM içinde bunu kınayanlar arasında yer almıştı. Aynı şekilde, 15 Kasım 1988'de ilan edilen Bağımsız Filistin Devleti'ni ilk tanıyan ülkelerden birisinin Türkiye olması, diğer İslam ülkelerince büyük takdir toplamıştı (Dursun, 1995: 61). Hatta Türkiye'nin bu tavrını eleştiren bazı kesimler, bu tanımanın ardında Arap devletleriyle ilişkileri geliştirme amacının yanı sıra, İsrail devletini kurulduğu zaman ilk tanıyan Müslüman ülke sıfatına sahip bulunmanın “günahını çıkartmak” olduğu (Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 1993: 615) yönünde yorumlar da yapmışlardı.

Diğer yandan Türkiye'nin bu dönemde Filistin sorununu siyasal bir düzlemde tartışmaktan kesinlikle imtina ettiğine ve sorunu insani bir sorun olarak değerlendirdiğine dair yorumlar yapılmıştır. Özellikle Kıbrıs Meselesi perspektifinden Filistin ve Orta Doğu Politikalarının belirlendiği dönemde Türkiye'nin üstlendiği rollerde Batılı devletlerin etkisi diğer dönemlere kıyasla daha az olsa da, Filistin sorununda siyasi bir taraf olmaktan kaçınarak hem Batı hem de İsrail ile olan ilişkilerine zarar vermekten kaçınmış, Cumhuriyetin ilanından itibaren benimsediği Batılı bir ülke olduğu inancına ters düşecek bir girişimde bulunmamaya dikkat etmiştir (Aykan, 1993: 99).

4. Petrol Krizleri ve Filistin Politikası

1950'li yıllarda enerji ihtiyacının büyük bir bölümünü petrol dışı kaynaklardan sağlayan Türkiye, sanayileşme süreci ve tüketimin artması ile 1960'lı yıllarda petrol tüketimine yöneldi. Yine bu dönemde, bölgedeki siyasi gelişmeler karşısında Batı ile aynı safta olan Türkiye, petrol üreticisi ülkeler ile ilişkilerini geliştirme gereğini duydu (İlseven, 1991: 91).

Türkiye 70'li yılların başından itibaren, kendi açısından öncelikle petrol ithalatının dış ödemeler dengesine getirdiği yük, buna ilave olarak da, Orta Doğu ülkelerine yapabileceği ihracat ve bu ülkelerden alabileceği dış yardımlar çerçevesinde bölgeye yaklaşma zorunluluğunu iyiden iyiye hissetmeye başladı (Gül, 1981: 12). 1972 yılında Türkiye'nin petrol faturası 300 milyon \$ iken, 1974'te aynı miktar petrol için Türkiye 2 milyar \$ ödemek zorunda kalmıştı. Bu acil sorun Türkiye'yi Orta Doğu pazarına girmeye ve bölgeye ihracatını arttırmaya zorladı. Arap petro-dolarını, Batı teknolojisini ve Türk teknik bilgisi ile nitelikli işgücünü bir araya getirecek "üçlü ortaklık"ın baskı altındaki Türk ekonomisini büyük ölçüde rahatlatacağı düşünülmekteydi. Kısacası, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerinde yeni bir canlanmanın yaşanmasında, Cumhuriyet tarihi boyunca belki de ilk kez, ekonomik unsur ön plana çıkmıştı (Sander, 1998: 227-228).

Petrolün gerek Türkiye, gerekse bütün dünya ülkeleri için çok önemli bir konuma yükselmesinin temelinde, 1970'lerin ilk yıllarında patlak veren petrol krizi vardı. Bu krizin başlangıç ve gelişimini kısaca özetlemek gerekirse:

1970-1971 yıllarında petrol üreticisi ülkelerle, petrol şirketleri arasında çıkan hâkimiyet çekişmesi sonucunda, OPEC ülkeleri kendi aralarında Trablus ve Tahran anlaşmalarını imzaladılar. Bu anlaşmalarla petrol üreticisi ülkeler, petrol üretim seviyesi ve fiyatları konusunda karar verme tekeli şirketlerden alarak, kendi kontrollerine almaktaydılar. Bunun neticesinde ise petrol fiyatları beklenmedik bir hızla yükselişe geçti (Gül, 1981: 13).

Diğer yandan, 6 Ekim 1973 tarihinde patlak veren Dördüncü Arap-İsrail savaşında, Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Teşkilatı'nın (OAPEC) petrolü bir silah olarak kullanıp, ABD ve bazı Batı ülkelerine ambargo uygulaması ve petrol üretimini kısıması, dünya çapında yeni bir bunalım ortamının doğmasına sebep oldu (Gürel, 1979: 154). OAPEC üyesi devletlerin siyasal gelişmelere ve Orta Doğu'da başlayan sıcak savaşa tepki olarak, 17 Ekim 1973'te verdikleri afişe fiyatları yükseltme kararı ile İsrail 'in 1967'de işgal ettiği Arap topraklarından çekilinceye ve Filistinlilerin yasal hakları güvenceye kavuşturuluncaya kadar, petrol üretimini her ay %5 oranında kısma kararları kısa zamanda etkisini tüm dünya çapında hissettirdi. Arap olmayan diğer petrol üreticisi ülkelerinin de piyasada yükselmeye başlayan afişe fiyatlardan yararlanarak petrol gelirlerini yükseltmek istemeleri ile bu ortamda petrol alıcılarının, her ne fiyat olursa olsun kabullenme zorunluluğu birleşince, petrol fiyatları daha da arttı (Gürel ve Ergün, 1993: 123). 1974 yılında ambargo kaldırılmış olmasına rağmen, devam eden petrol fiyatlarının yükseltilmesi olayı, daha sonraki yıllarda da etkisini sürdürdü. Üstelik Arap petrol ambargosu ve üretimi kısma politikası, düşmanları cezalandırma ve dostları ödüllendirmeyi öngörüyor olsa da, fiyatlardaki hızlı

yükseliş düşmanlarla dostları aynı ölçüde etkilemişti (Gürel, 1979: 155).

Diğer yandan, 1979 yılında İran'daki rejim değişikliği ve bunu takip eden İran-İrak savaşı dünya petrol piyasasını bir kez daha alt-üst etmişti. Hatta bu gelişme, birçok uzman tarafından "İkinci Petrol Krizi" olarak tanımlandı. Bu kriz sırasında, 1978 Aralık ayında 13 Dolar olan bir varil petrolün fiyatı, 1981 Ocağına gelindiğinde 31 Dolara kadar yükseldi (Gürel ve Ergün, 1993: 126). Görüldüğü gibi, birinci petrol krizini de aşan bu fiyat artışları, belli bir politika çerçevesinde alınan kararlara bağlı olmaksızın gerçekleşmişti.

Dünya petrol fiyatlarında belirli periyodlarla gözlemlenen bu beklenmedik yükselişler, şüphesiz ki en çok petrol ithal eden ülkeleri ve haliyle Türkiye'yi de etkilemişti. Petrol ihtiyacının büyük bölümünü ithal yoluyla karşılayan Türkiye'nin ekonomik yapısı, bu artışlardan büyük bir darbe aldı. Bu durumda Türkiye, tüm dünyayı ilgilendiren böyle bir darboğaz karşısında, ister istemez dış politikasında Orta Doğu'ya özel bir ağırlık vermeyi ihmal edemezdi.

Avrupa topluluğu ülkelerinin koyduğu ihracat kotaları ve dünya ekonomisinde 1970'lerin ikinci yarısında görülen genel duraklama, Avrupa pazarlarına ihraç imkânlarını oldukça sınırlıyordu. Bu nedenle, potansiyel bakımdan en verimli pazar Orta Doğu'yu (Dağı, 2002: 172). Buradan hareketle Türkiye, özellikle petrol ithalatından doğan dış ticaret açığını kapatabilmek için, petrol üreten Arap ülkelerine daha çok mal satmanın yollarını aradı. Petrol fiyatlarındaki artışlar Türkiye ile Orta Doğu ülkeleri arasındaki ilişkilerin gelişmesine adeta doping etkisi yaparken, bu olumlu tablo petrol fiyatlarında gerilemenin yaşandığı dönemlerde dahi kendisini göstermeye devam etti (Labaki, 1994: 123, 128).

5. İç Siyasi Gelişmeler ve Filistin Politikası

1965 yılından başlamak üzere dış politikadaki değişimde etkili olan bir diğer faktör olarak, Türkiye'deki yönetim değişikliklerini ve iç politikadaki gelişmeleri gösterebiliriz. Bu gelişmelere zemin hazırlayan en önemli sebepler arasında ise, 1961 Anayasasındaki bazı düzenlemeler gösterilebilir. Zira bu düzenlemeler sayesinde, Dışişleri Bakanlığı'nın parlamentodan geçirmeden anlaşma yapması, hatta bunlardan bazılarının yayınlanmadan hayata geçirilmesi gibi uygulamalara son verilmişti. Böylelikle dış politika, kamuoyunun ve basının rahatça takip edebildiği, serbestçe tartışılabildiği bir konu haline gelmişti (Gürkan, 1983: 7).

1965 sonunda iktidara gelen Adalet Partisi hükümeti, geniş ölçüde din faktörünün etkili olduğu muhafazakâr kitlelere dayanmaktaydı. Dolayısıyla, yeni Türk hükümetinin Orta Doğu ülkelerine yönelmesinde, bu iç politika faktörünün de etkisi bulunuyordu (Kürkçüoğlu, 1972: 140).

Yeni hükümetin programında konuyla ilgili şu ifadeler yer almaktaydı;

"Orta Doğu'daki ve Mağrip'teki kardeş Arap ve Müslüman memleketleri ile her türlü şüphe ve tereddütten uzak, hakiki ve yakın bir dostluk kurmak ve çeşitli sahalarda verimli bir işbirliğini gerçekleştirmek başlıca amaçlarımızdan biri olacaktır. Bütün Arap memleketleri ile gelişen münasebetlerimiz çerçevesinde, diplomatik temsilciliklerin bu memleketlerin hepsinde karşılıklı olarak en yüksek seviyeye ulaşmış olmasını memnuniyetle karşılıyor ve

olumlu bir adım telakki ediyoruz. Arap memleketleri meşru davalarında Türkiye'nin anlayış ve desteğine güvenebilirler." (Öztürk, 1968: 662-663).

Bu esnada yaşanan Kıbrıs sorunu nedeniyle BM karşısında yalnız kalan Türkiye, büyüyen yalnızlık duygusu ve İslam ülkelerinin desteğini elde etme arzusu ile giderek Arap ülkeleriyle daha yakın ilişkiler kurulması ve Filistin davasında Arap ülkelerinin daha çok desteklenmesi yönünde bir değişim politikasını Demirel ile hayata geçirmiş oldu (Kirişçi, 2002: 54).

Bu esnada, Türkiye'nin Arap devletleriyle ilişkilerini geliştirmesini kolaylaştıran bir başka unsur olarak "parlamento dışı sol muhalefet" de gösterilebilir. Zira bu dönemde gelişen bir takım olayların etkisiyle sol kesim, Batılılar karşısında Arapların desteklenmesi gerektiğini savunmaktaydı (Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 1993: 535).

1965'ten itibaren dış politika alanında gözlemlenen bu değişim, Türk halkı içindeki farklı görüşlere sahip kesimlerce, yine farklı sebeplerle de olsa benimsenmiş ve desteklenmişti. Türkiye'nin özellikle Arap ülkelerine yakın bir politika izlemeye başlaması, hem Orta Doğu'daki Arap mücadelesinin Batı -daha açık bir ifadeyle ABD- aleyhtarı olması dolayısıyla genel olarak solda yer alan kitle tarafından, hem de din faktörü dolayısıyla sağ kanat tarafından olumlu karşılanmıştı (Kürkçüoğlu, 1972: 141).

Kudüs'te bulunan Mescidü'l-Aksa'nın 22 Ağustos 1969 tarihinde yakılmak istenmesi üzerine, aynı gün Başbakan Süleyman Demirel verdiği demeçte şunları söylüyordu;

"...Türk milleti, bütün dünyadaki Müslümanların duyduğu elem ve teessür hislerini paylaşmakta ve Hükümetimiz hadisenin sebeplerinin bir an önce öğrenilmesi üzerinde önemle durmaktadır... Türkiye, Mescid-i Aksa'nın yangın felaketi karşısında diğer dünya Müslüman memleketlerinin yanında yer almaktadır..." (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Ağustos 1969).

Belirtilen yangın olayının ardından, 24 İslam ülkesinden kral, devlet başkanı, hükümet başkanı, dışişleri bakanı veya üst düzey temsilcilerinin katılımıyla 22 Eylül 1969'da, Rabat'ta (Fas) bir İslam Zirve Konferansı düzenlendi. Türkiye'yi bu Zirve'de Dışişleri Bakanı İ. Sabri Çağlayangil temsil etti. Zirve'ye Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay davet edilmiş olmasına rağmen, yaklaşan genel seçimler gerekçe gösterilerek katılmamıştı. Aslında Cumhurbaşkanı'nın ve Başbakanın katılmamasının ardında, davet ve konferans dolayısıyla o günlerde basında ve muhalefet kesiminde başlatılmış olan tartışmaların bulunduğu söylenebilir. Baştan beri bir bakıma "İslam cihadı" olarak görülen bu konferansa laik bir devletin katılıp katılmaması tartışma konusu olmuştu (Dursun, 1995: 267). Buna rağmen, Başbakan Süleyman Demirel, Türkiye'nin bu Zirve'ye Dışişleri Bakanlığı düzeyinde katılacağını şu ifadelerle açıklıyordu;

"...Rabat'ta yapılacak toplantı, bölgemizi alakadar eden bir konuda dini bir toplantı değil, siyasi bir toplantıdır. Müslüman ülkelerin iştirak edeceği bir toplantı olması, bu toplantıyı laikliğe aykırı bir fiil haline getirmez. Böyle bir düşünce, İslam ve Müslümanlık kelimelerinin bulunduğu her yerden kaçmamızı icap ettirir..." (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Eylül 1969).

İslam Zirvesi'nde İsrail ile diplomatik ilişkilerin kesilmesine yönelik alınan karar Türkiye, İran, Mali, Moritanya, Nijer ve Senegal tarafından kabul görmedi. Diğer yandan konferans

sonunda yayınlanan kararda ayrı bir paragraf açılarak "Türkiye Dışişleri Bakanı, Konferans'ta yaptığı konuşmada, Türkiye'nin Konferans sonunda yayınlanan Beyannameyi, ilgili konularda Birleşmiş Milletlerde kabul veya tasvip ettiği kararlara uygunluğu nispetinde desteklediğini açıklamıştır" denildi. Türkiye'nin bu tutumunun dini bir karaktere sahip olan İslam Konferansı'nda alınan kararları milletlerarası meşru ve hukuki bir organizasyon olan BM'de alınan siyasi kararlar çerçevesinde değerlendirmek istemesiyle alakalı olduğuna dair değerlendirmeler yapılmıştır (Armaoğlu, 2000: 230).

1965-1970 yılları arasında Orta Doğu'ya yönelik önemli açılımlar gerçekleştiren Türkiye'nin, 70'li yılların başında bu politikasında değişiklik yaparak, ihtiyatlı bir tutum izlemeye başladığı görülür. Bu farklılaşma esasen Demirel hükümetinin sonlarından itibaren başlamıştı. Zira muhalefet partileri, Orta Doğu'da tarafsızlıktan uzaklaşıldığı ve fazlasıyla "Arabize" olunduğu yönündeki eleştirilerini giderek artırmışlardı. Hatta bu yüzden 1971 Şubat ayının başında, Dışişleri Bakanı İ. Sabri Çağlayangil, hükümete yöneltilen eleştirileri ve ithamları reddetmek zorunda kalmıştı.

Ancak Hükümete yöneltilen yoğun eleştiriler etkili oldu ve bu yüzden İslam ülkeleriyle işbirliği konusunda "daha az istekli" davranmaya başlandı. Bu halin en önemli göstergesi, Mart 1970'te Cidde'de ve Aralık 1970'de Karaşi'de yapılan İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferanslarına, Dışişleri Bakanının değil de Bakanlık Genel Sekreterinin gönderilmesi oldu (Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Mart 1970).

Türkiye, Mart 1970'de Cidde'deki İslam Zirvesi toplantısına da katıldı. Toplantıyı önemli hale getiren detay, Türkiye'nin İslam Konferansı Sekreteriyasına yaptığı bildirim olmuştu. Buna göre Türkiye, "Konferans kararlarına anayasasının ve dış politikasının ilkeleriyle bağdaştığı ölçüde katılacağını" bildirmişti. Türkiye bu bildirimi sahip olduğu laiklik ilkesi gereğince yapmıştı. Bu hamleye rağmen, Türkiye'nin konferanslara katılımı Arap ve diğer Müslüman ülkelere memnuniyetle karşılanmıştı (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2011: 792).

Kısa bir süre sonra, 1971 Mart ayında hükümet değişikliği oldu. 12 Mart 1971 Muhtırası sonrasında Türkiye çok yönlü politikadan tekrar Amerikan endekli politikaya döndü. Yeni hükümetin programında, özellikle Orta Doğu ülkeleriyle ilişkiler konusunda şu ifadeler yer almasına rağmen, Türkiye bu bölgede dinamik bir politika izlemeyecekti;

"...Aramızda değerli tarihsel ve geleneksel bağların mevcut olduğu Arap ülkeleri ile olumlu ilişkilerimizi geliştireceğiz. Bu ülkeler ile İsrail arasında yıllardan beri süregelen kanlı anlaşmazlığın, bir an önce bölgeyi barışa kavuşturacak, bütün ilgilileri memnun edecek bir çözüme bağlanmasını dilemekteyiz. Bu çözümün BM Güvenlik Konseyi'nin 22 Kasım 1967 tarihli kararı çerçevesinde aranmasının en uygun yol olduğu kamsındayız..." (Kürkçüoğlu, Haziran 1971: 27).

70'li yılların başlarında patlak veren Petrol Krizi'nin de etkisiyle gerek ağır dış borç yükü ve gerekse büyüyerek süregelen dış ödeme açıklarının etkisiyle, tarihinin belki en büyük buhranlarından birisi içinde bulunan Türkiye için, Orta Doğu ülkeleri bu dönemde, geniş imkânlarıyla

buhrandan kurtuluş için kaçırılmaz bir fırsat olarak görüldü (İlkin, 1979: 251).

6 Ekim 1973 tarihinde patlak veren Dördüncü Arap-İsrail Savaşı'nın ortaya çıkardığı Petrol Krizi, Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleriyle yakınlaşma politikalarını zirveye çıkarmıştı. Türkiye bu savaş süresince tıpkı 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda uygulamış olduğu politikaya benzer bir çizgi takip etti. Bir yandan ABD'nin İncirlik üssü vasıtasıyla İsrail'e yardım etmesine izin vermezken diğer yandan Arap ülkelerine yardım götüren Sovyet uçaklarına Türk hava sahasını kullandırdı (Fırat ve Kürkcüoğlu, 2011: 795).

1974'te iktidarda olan CHP-MSP koalisyon hükümeti iktisadi, politik ve askeri alanlarda Türkiye'nin Batılı ülkeler nezdinde daha bağımsız davranma anlayışının etkisiyle, İslam ülkeleriyle işbirliği alanları aramaya başladı. Hükümet, Türkiye'deki teknoloji ve mali kaynaklar arasındaki eksik halkayı, Batı'nın ileri teknolojisine sahip İsveç, Norveç, Japonya gibi ülkelerdeki yüksek teknolojiyi Arap dünyasının finansman kaynaklarıyla, işgücü bol olan Türkiye'de birleştirerek oluşturmak istiyordu (Demirci, 1992: 18).

Türk-Arap ilişkilerinin ele alındığı uluslararası bir konferansta tebliğ sunan bir bilim adamımız bu durumu şöyle dile getirmişti;

"Türkiye, Arap ülkeleriyle her düzey ve alanda işbirliği olanaklarının değerlendirilebilmesi için, özellikle bu hükümet döneminde, etkin girişimlere başlamış olup, bunları halen de sürdürmektedir. Başbakan Sayın Ecevit'in Irak'a ve Libya'ya yaptığı ziyaretler yanında, Başbakan yardımcısı sayın Çetin'in, Dışişleri Bakanı Sayın Ökçün'ün, Ticaret Bakanı sayın Köprülüler'in birçok Arap ülkesine yaptığı ziyaretler, şimdiye kadar değerlendirilmemiş son derece geniş işbirliği olanaklarının varlığını ortaya koymuştur" (Mülayim, 1979: 17).

Orta Doğu ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesine yönelik atılan adımlar hemen her alanda olduğu gibi ekonomik alanda da olumlu gelişmeleri beraberinde getirdi. Bu ülkelerle olan ticaret hacminde Türkiye lehine artış yaşandı. Örneğin 1973 yılında, Arap ülkelere yapılan ihracatın toplam ihracata oranı, % 3,3 iken 1974'te % 12,8 olmuştu (İrbeç, 1990: 110).

Türkiye'nin dış borç rakamları ve Batılı finans kuruluşlarına vadesi dolan borçların ödenmesindeki zorluklar, Türkiye'yi Arap kaynaklarından fon teminine yöneltmişti. Bu kapsamda öteden beri laiklik ilkesi ve Batılılaşma hedefiyle bir nevi sırtını döndüğü Arap ve İslam dünyasına yönelmişti. 21 Ağustos 1969 tarihinde İsrail'in işgali altında bulunan Kudüs'teki, Al-Aksa Mescidi'nin yakılmasının İslam dünyasında uyandırdığı tepki üzerine, 22-25 Eylül 1969 tarihlerinde Rabat'ta ilk kez düzenlenen İslam Zirve Konferansı'nda alınan bir kararla kurulan İslam Konferansı Teşkilatı'na (İKT) üye olan Türkiye, 1974 yılında önemli bir adım daha attı. İKT'ye üye ülkelerin ekonomik kalkınmalarına ve sosyal gelişmelerine katkıda bulunmak amacıyla kurulan İslam Kalkınma Bankası'nın (İKB) 8 Ağustos 1974'teki kuruluş anlaşmasını onaylayan ilk ülkeler arasında Türkiye de vardı. 60 milyon İslam Dinarı (ID) ile katılmayı taahhüt eden ülkemiz, 1981'de Banka'nın sermayesine bu meblağın 10 milyon ID'lik ilk taksitini ödemişti (İhsanoğlu, 1995: 396).

İslam Kalkınma Bankası'nın Kurulmasına Dair Anlaşma'da çarpıcı hükümler yer alıyordu. Anlaşmanın birinci bölümünün ilk maddesinde "İKB'nin amacı üye ülkelerin ve İslam topluluklarının 'Şeriat esaslarına' uygun olarak ortaklaşa olduğu kadar tek başlarına da ekonomik kalkınmalarını ve sosyal ilerlemelerini sağlamaktır" ifadesi yer alıyordu.

İKB'nin kurulmasıyla ilgili bu anlaşmayı, 8 Ağustos 1974'te, 7/8821 sayılı ve Cumhurbaşkanı Korutürk tarafından onaylanarak yürürlüğe giren Kararname ile CHP-MSP koalisyon kabinesinde Maliye Bakanı olan Deniz Baykal imzalamakla görevlendirilmişti.

Buraya kadar aktardığımız bilgiler ışığında, 1960-1980 döneminde Türkiye'nin Orta Doğu politikalarını yedi başlık altında özetlemek mümkündür:

- (i) Orta Doğu devletlerinin içişlerine karışmama.
- (ii) Bölgedeki bütün devletlerle ikili ilişkilerin geliştirilmesi.
- (iii) Bölge devletleri arasındaki anlaşmazlıklara karışmama.
- (iv) Ticari ve ekonomik ilişkilerin en yüksek seviyeye getirilmesi.
- (v) Türkiye'nin Batı ittifakı içindeki rolünden, Orta Doğu'nun ayrı tutulması.
- (vi) Arap-İsrail sorununda dengeli politika.
- (vii) Arapları bölge oluşumlarına ve bölge anlaşmalarına katılmama (Yılmaz, 2008: 635).

1979 yılında, yine Bülent Ecevit hükümeti döneminde Filistin Kurtuluş Örgütü'ne (FKÖ) Ankara'da maslahatgüzarlık seviyesinde bir temsilcilik açmasına izin verildi. Aynı dönemde İsrail'in Ankara'daki temsilciliği maslahatgüzar seviyesindeydi (Dursunoğlu, 2005: 41). Dolayısıyla her ne kadar Ankara 1970'li yıllarda Ecevit'in "Üçüncü Dünyacı" fikriyatının da etkisiyle Arap yanlısı politikalar izlese de, İsrail ile ilişkileri kesmeyi düşünmedi ve belli ölçülerde Araplarla İsrail arasında denge politikasını devam ettirdi (Uzer, 2011: 144).

1980 askeri müdahalesinden sonra idareyi eline alan askeri yönetimin de İslam dünyasıyla ve özellikle Orta Doğu ülkeleriyle mesafeyi açacak davranışlardan kaçındığını, yakınlaşma çabası içine girdiğini görmekteyiz. Zira bu darbenin ardında Batı ile ilişkileri sorunlarla karşılaşan Türkiye, Arap dünyası ve diğer İslam ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmek ve bu yolla dünyadaki yalnızlığını ortadan kaldırmak için dış politikasında bazı düzenlemelere gitti. Örneğin, İsrail ile ilişkilerimizin maslahatgüzar seviyesine indirilmesi, Arap ülkelerini memnun etmeye yönelik bir tavır olarak algılanmıştı (Dursun, 1996: 107). Bu yönde bir diğer gelişme İsrail Meclisi'nin (Knesset) çıkardığı bir kanun ile Kudüs'ü İsrail'in değişmez başkenti ilan etmesi üzerine yaşandı. Türkiye, 26 Kasım 1980'de, İsrail ile diplomatik ilişkilerimizi ikinci katip seviyesine indirme kararı aldı (Armaoğlu, 1991: 850).

1980 darbesinin ardından başa gelen Bülend Ulusu hükümetinin programında o dönemde izlenen Filistin politikası ile ilgili şu ifadeler dikkat çekicidir:

"Bölgemizdeki anlaşmazlıklar karşısında Türkiye'nin yaklaşımı, adalet ve hakkaniyet, her milletin kaderini bizzat tayin etmesi, kuvvet yoluyla toprak ilhakının reddi gibi ilkelere dayanacaktır. Bu ilkelerin çerçevesinde Orta Doğu sorununa karşı tutumumuz ve Filistin halkının haklı

davasına desteğimiz de azimle sürecektir." (Ertosun, 2011: 71).

Aynı yönde daha üst düzeyde ilişkilere girmekte bir sakınca görülmedi. 1981 Ocak ayında, açılış merasimi Mekke'de yapılan ve toplantıları Taif'te devam eden Üçüncü İslam Zirve Konferansı'nda Türkiye ilk defa Başbakan seviyesinde, Bülent Ulusu tarafından temsil edildi (İhsanoğlu, 1995: 401).

İlişkilerin en düşük seviyede cereyan ettiği bu dönemde, dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Arap ülkelerine yaptığı gezilerinde "bölgede istikrarsızlığın en büyük kaynağı olarak" İsrail'i göstermiş ve bu ülkeyi çok sert bir üslupla eleştirmişti (Altunışık, 1999: 188).

Türkiye'nin İsrail'e karşı izlediği bu politika, sadece İsrail'in değil, ABD'nin de tepkisini çekti ve Ocak 1981'de 61 Amerikalı Senatör, Türkiye'nin Washington Büyükelçisine bir mektup gönderdiler. Söz konusu mektupta, Türkiye'nin son dönemlerde İsrail'e karşı izlemiş olduğu politikanın Türk-Amerikan ilişkilerini olumsuz yönde etkileyebileceği uyarısında bulundular. Türkiye ise ABD senatörlerinin bu uyarısına/tepkisine Türkiye'ye gelmek isteyen bir İsrail spor kafilesine izin vermeyerek cevap verdi (Tavlaş, 1999: 86).

1980'li yıllar boyunca Türkiye siyasetine damgasını vuran Turgut Özal ve ANAP hükümetleri döneminde Orta Doğu ülkeleriyle aktif bir politika izlendi. Özal'a göre Türkiye bölge gelişmelerinde aktif rol almalı, bölge ülkeleriyle ilişkilerini İslam ortak paydası üzerinden özellikle ekonomik alanda daha da geliştirerek kapasitesini daha da arttırmalı ve serbest piyasa ekonomisinin gereklerini daha iyi şekilde yerine getirmeliydi. Büyük bir pazar olarak değerlendirilen Arap ülkeleri Türkiye'nin ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir potansiyele sahipti. Diğer yandan Türkiye'nin özellikle petrol bağımlılığı yüksek bir ülke olması da bu girişimleri destekler bir başka faktör konumundaydı. Sonuç olarak, Özal'ın politikalarının ana çerçevesini İslam, milliyetçilik ve refah ekonomisini oluşturma olduğu söylenebilir (Öniş, 2004: 113-116).

1986 yılından sonra, ABD Kongresi'yle yaşadıkları problemleri aşabilmek için, Washington'da bulunan İsrail lobisinin desteğini almanın yollarını arayan Türkiye'nin, İsrail'le ilişkileri belirgin bir şekilde gelişmeye başladı. Washington'dan gelen baskılarla 1986 yılında İsrail ilişkilerini geliştiren Türkiye, Tel-Aviv'de bulunan ikinci derecedeki elçiliğine tecrübeli bir diplomat olan Ekrem Güvendiren'i atadı. Bu yakınlaşmaların sonucunda, Arap-İsrail barış süreci başlamış ve FKÖ, 1988'de İsrail'in varlığını ve Filistin'de "iki devletli çözüm" ilkesini kabul etmişti.

İsrail'le ilişkilerdeki yumuşamanın sebepleri arasında Türkiye'nin dış politikasında, Avrupa Topluluğuna tam üyelik başvurusunun gündeme gelmesiyle birlikte Avrupa'nın siyasi ve ekonomik ağırlığı belirgin bir şekilde kendisini göstermeye başlaması da gösterilir (Türel, 2010: 15).

Bu gelişmelerle aynı süreç içinde Soğuk Savaş'ın etkisini kaybetmesiyle Türkiye gerek Batıyla gerekse Sovyetler Birliği'yle iyi ilişkiler geliştirme imkanı buldu. Böylece Orta Doğu ilişkilerinde gerek Araplarla gerek İsraililerle dostluk ilişkilerini korumayı başarabildi (Hale, 2003: 179).

Bu bağlamda, 14 Kasım 1988 tarihinde Cezayir'de FKÖ Konseyi toplantısında bağımsızlığını açıklayan Filistin Devleti'ni ilk tanıyan Türkiye oldu. Bu gelişme Filistinlileri ve Arap ülkelerini memnun ederken, en olumsuz tepki normal olarak İsrail'den geldi.

Türkiye'nin bu adımını İsrail Dışişleri Sözcüsü Alon Lie şu şekilde değerlendirmişti:

"Türkiye'nin tutumunun bölgede barış ve istikrara katkıda bulunacağına inanmıyoruz. Bağımsız Filistin Devletini tanıma kararından sonra Ankara'nın Orta Doğu sorununun çözümünde rol oynaması zorlaşır." (Tavlaş, 1999: 92).

Diğer yandan İsrail-Filistin barışının sağlanması konusundaki girişimlere taraf olmak isteyen Özal, Orta Doğu'daki çatışmaları bitirmek için "Barış Suyu Projesi"nin büyük etki yapabileceğini savundu. Özal'a göre, boru hattı ile taşınacak olan su 20 milyon insan için yeterli olacak ve Arap-İsrail barışını sağlayacaktı (Laçınok, 2007: 591)

1980'li yılların sonunda Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Türkiye'nin de aralarında bulunduğu birçok devlet Soğuk Savaş dönemi boyunca üstlendikleri rollerde günün şartlarına cevap verebilecek değişiklikler yapma ihtiyacı hissettiler. Soğuk Savaş süresince genel olarak NATO'nun güney kanadının koruyucusu rolünü üstlenen Türkiye kendini yine bir yol ayrımında bulmuştu.

Ne var ki 1990'lı yıllar boyunca, dış politikaya damgasını vuran temel özellik Batı eksenli çaba ve arayışlar olacaktı. Bunun tabii neticesi olarak da Filistin meselesinde daha mesafeli yaklaşımlar sergilenirken, 'Arap' Orta Doğu'dan uzak Batılı bir dış politika anlayışı (Balcı, 2011: 121) çerçevesinde yine Batı ülkeleriyle çok yakın ilişkileri olan İsrail'le yakınlaşma politikası ivme kazanmış oldu. Bu dönemde ilişkiler hiçbir dönemde görülmediği kadar açık ve üst seviye yürütüldü. Bunun da temelinde 1990'lı yıllar boyunca, iç politikada çeşitli koalisyonların işbaşına gelmesi ile dış politikada görece istikrarsız bir görüntü çizmesi, iktidarı eline alan yönetimler kendi dış politika görüşlerini uygulayıp istedikleri sonuçları alabilecek kadar uzun süre iş başında duramamaları, ortaya çıkan otorite boşluğunu dolduran askeri elitin yönetimde etkin bir görüntü çizmesi, Orta Doğu'ya yönelik rol ve politikaların şekillenmesinde neredeyse başrolde yer alması gibi temel sebepler vardı (Aydın, 2005: 16-17).

90'lı yılların ilk yarısında Türkiye-İsrail ilişkilerinin daha rahat bir zemine oturmasına etki eden bir diğer gelişme, en az Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle ortadan kalkan Sovyet tehdidi kadar önemli bir yer edinen ve 1990-1991 yılları arasında yaşanan Körfez Krizi oldu. Bu krizin de etkisiyle İsrail-Filistin ilişkileri açısından bu dönem, Filistin'i İsrail'le barış yapmaya zorlayan bir dönem olmuştu. FKÖ'nün Körfez Krizi esnasında Irak'ı destekleyen tek Arap unsur olması ve bunun sonucunda Arap devletlerin FKÖ'ye olan maddi desteklerini azaltması bu durumun başlıca sebepleri arasındaydı. Körfez Krizi ile Filistin konusunda bu döneme kadar mevcut olan, Arap devletlerinin İsrail'e karşı bir blok olma durumları ortadan kalkmış, İsrail'e Arap devletleri ile diplomatik ilişkiler kurma yolunda bir fırsat sunmuştu (Erhan, 2005: 570).

İsrail'le Arap ülkelerinin yakınlaşması demek, Türkiye'nin Arap ülkelerini gücendirmeden İsrail'le olan ilişkilerini

sorunsuzca geliştirebilmesi demektir. Böylece Türkiye, Orta Doğu'da yaşanan bu gelişmeler karşısında İsrail'le çoğunlukla gizli sürdürülen ilişkileri açıkça geliştirmek için bir fırsat bulmuş oldu. Bu kapsamda dönemin hükümeti, daha önceden kabul edilmesine rağmen BM'nin "Siyonizm'in bir tür ırkçılık olduğu" kararının iptali görüşmelerinde çekimser oy kullanarak (Dursunoğlu, 2005: 58) ilişkilerin geliştirilmesi yönünde bir adım attı. Aynı şekilde ABD'nin politikaları doğrultusunda, 30 Ekim 1991'de başlayan, Arap devletlerinin yanı sıra, İsrail ve Filistin'in de katıldığı Madrid Konferansı'nın hemen ardından 31 Aralık 1991'de Ankara'daki İsrail ve Filistin temsilciliklerinin eş zamanlı olarak Büyük Elçilik düzeyine yükseltilmesi de bu yönde atılan adımlardan (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2005: 568).

1991 yılında Arap-İsrail barış sürecinin başlaması ve ardından 9 Eylül 1993'de Yitshak Rabin ile Yaser Arafat'ın "Filistin Özerklik İlkeleri Deklarasyonu" imzalamaları Türkiye'nin FKÖ ve Arap ülkeleriyle ilişkilerini koparmadan daha yakın ilişkiler geliştirmesine imkan sağladı. Filistin Devlet Başkanı Arafat, 25 Eylül 1993 tarihinde Türkiye'ye geldi ve Cumhurbaşkanı Demirel ile görüştü. Türkiye ve Filistin arasında ilk kez olması bakımından tarihi önem taşıyan kültür, eğitim ve bilim alanında işbirliği öngören bir anlaşma imzalandı (Tuncer, 2007: 223).

Arafat, 1994 Eylül'ünde bir kez daha Türkiye'ye geldi ve Demirel ile görüştü. Arafat'ın 1995 yılındaki ziyaretinde Demirel, Kudüs'ü geçmişte ilhak ederek başkent ilan eden İsrail'in, Filistinlilere Gazze ve Eriha'da sınırlı özerklik verilmesini öngören tarihi 1993 İlkeler Bildirgesi'nin Kudüs ile ilgili maddelerine uyması çağrısında bulundu (Tuncer, 2007: 224).

90'lı yılların ikinci yarısında Türkiye-İsrail arasındaki yakınlaşmayı en üst düzeylere çıkararak en önemli etkenlerin başında ise İslamcı eğilimin partiler düzeyinde de giderek güçlenmesi oldu.

İslamcı yükselişin karşısındaki gruplar, bölgede Türkiye ile benzeşen siyasi ve ekonomik yapıya sahip tek ülke olan İsrail'le ilişkilerin geliştirilmesinin, "dış politikada yeni bir maceraya girilmesini önleyeceği" görüşünü savunmaya başladılar. Siyasi ve ekonomik olarak Türkiye'den daha alt düzeyde olan İslam ülkeleriyle yakınlaşma çabalarının, "Türkiye'yi cumhuriyetin başından itibaren hedef seçilen Batılılaşma ve çağdaşlaşma hedefinden uzaklaştıracağı" savunan görüşler ağırlık kazanmaya başladı (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2005: 569). Bu dönemde belirttiğimiz gerekçeyle Türkiye'nin İsrail ile yakınlaşmasının baş mimarları ise ülkedeki laik sistemi korumaya yönelik bir politika olarak gören ordu ve sivil bürokrasi olmuştu (Bacık, 2001: 52). Bu kesimin İsrail'le ilişkilerin geliştirilmesinde etkili olduğu dönem ise 54. Türkiye Hükümeti olan Refahyol (28 Haziran 1996-30 Haziran 1997) dönemi olduğu söylenebilir. Bu dönemde Türkiye-İsrail yakınlaşmasını büyük ölçüde askeri yapı belirlemişti (Özcan, 2002: 53). Laik Kemalist sınıf Türk dış politikasının ve dolayısıyla da Türkiye'nin İslamlaştığı düşüncesinden hareketle bu süreci tersine çevirme çabası içine girmişlerdi (Balci, 2011: 120).

1990'lı yıllarda artan Türkiye-İsrail ilişkilerinin temelinde yatan aktörlerden birisi de güvenlik-tehdit algılamalarıydı. SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Orta

Doğu Bölgesinde önemli güvenlik boşlukları meydana gelmişti. Suriye, İran ve Irak'la aramızda çıkan en önemli güvenlik tehdidi ise PKK terör örgütü kaynaklıydı. Bir yanda PKK'ya ciddi destek veren, destek vermenin yanında, topraklarında barınmasına, kamplar kurmasına, eğitim faaliyetleri icra etmesine, hatta 1998 yılına kadar terörist başı Abdullah Öcalan'ın topraklarında ikamet etmesine izin veren Suriye, diğer yanda Körfez Krizi sonrası kuzeyinde oluşan otorite boşluğunu Türkiye'ye karşı bir koz olarak kullanma adına PKK'nın yerleşmesine imkan tanıyan, hatta teşvik eden Irak hükümeti, bir diğer yanda gizli gizliye bu bölgelerde bir Kürt devleti kurma planları yapan ABD karşısında Türkiye büyük güvenlik problemleriyle yüz yüze kalmıştı (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2005: 557-559). 1993 itibarıyla iki ülkenin güvenlik birimleri arasında ziyaretler gerçekleştirildi ve yakınlaşmalar başladı. 1994 yılına gelindiğinde ilişkiler askeri boyutlara taşındı (Özcan, 2005: 56-57).

Karşılıklı ziyaretlerin sürdüğü bu süreçte 23 Şubat 1996'da iki ülke arasında "Askeri Eğitim ve İşbirliği Antlaşması" imzalandı. Antlaşma hükümleri, iki ülke hava kuvvetlerinin ortak eğitim yapmasını, İsrail'in Türk hava sahasında eğitim uçuşu yapabilmesini, askeri personelin birbirlerinin akademilerinde eğitim görmelerini kapsamaktaydı (Bölükbaşı, 2001: 265).

Askeri Eğitim ve İşbirliği Antlaşması'na, İsrail'le barış yapma taraftarı olmayan Suriye ve İran başta olmak üzere Mısır'ın da içinde bulunduğu Orta Doğu ülkelerinden sert tepkiler geldi (Yılmaz, 2001: 66-71)

Antlaşmaya karşı artan eleştiriler karşısında her iki ülke de bu antlaşmanın hiçbir ülkeye saldırı ya da savunma maksadı gütmeyeceğini vurgulamıştı. Ancak bu antlaşmanın hemen ardından İsrail'in Güney Lübnan'daki Hizbullah üyelerine karşı başlattığı "Gazap Üzümleri" operasyonu Arap ülkeleri tarafından bu antlaşmayla bağdaştırılmış ve İsrail'in Türkiye'den cesaret aldığı yorumunun yapılmasına sebep olmuştu (Oğan, 1997: 139).

Yine aynı süreç içerisinde 1997 yılında İsrail'de, Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir'in katıldığı toplantıda bölgede tehdit unsuru olan Suriye ve İran'a karşı ortak hareket edilmesi ve ABD'nin de içinde olduğu tatbikatlar düzenlenmesi kararlaştırıldı. Bu kapsamda 1998'in başında ABD'nin de katılımıyla Akdeniz'in uluslararası sularında "Güvenilir Deniz Kızı" adındaki arama kurtarma tatbikatı icra edildi ve 1999 yılı boyunca da benzer tatbikatlar sürdürüldü (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2005: 572).

İsrail ile kurulan ve "stratejik ittifak" olarak niteleyebileceğimiz yakınlaşma çok uzun sürmedi. 1999 yılında Abdullah Öcalan'ın yakalanması sonrası PKK eylemlerinin durma noktasına gelmesi ve iç politikada bir tehdit olarak görülen İslamcılarının iktidardan iyice uzaklaştırılması sonucu paranoya boyutuna ulaşmış "iç ve dış tehdit" algılamalarının azalması, 2000 yılında başarısız olan İsrail-Filistin barış görüşmelerinin ardından İsrail muhalefet lideri Ariel Şaron'un yanındaki yüzlerce asker ve sivil gerçekleştirdiği provakatif Mescid-i Aksa tecavüzü sonrası Eylül 2000'de başlayan "İkinci İntifada" bütün dengeleri değiştirdi. Bu gelişmeler aynı zamanda İsrail ile ilişkiler konusunda en azından söylemsel düzlemde sivil alanın devreye girmesine de vesile olmuştu. İsrail'in

İntifada'ya karşı kullandığı orantısız güç, güçlü bir Filistin sempatisine sahip toplumsal tabanın zorladığı sivil söylemleri beraberinde getirmişti (Balcı, 2011: 127). Dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, bölgede çatışmaların yoğunlaştığı Ekim 2000 tarihinde İsrail kuvvetlerini "aşırı güç kullanmakla" suçlamış, "Filistinli kardeşlerimize karşı girişilen şiddet hareketlerinin İslam dünyasını derinden yaraladığını" belirtmişti (Milliyet, 2000). Bu gelişmeler sonucunda Washington'dan gelen baskıya rağmen Türkiye, 20 Ekim 2000'de BM'nin İsrail'i sivillere karşı aşırı şiddet kullandığı gerekçesiyle kınayan ve olayları soruşturmak için bir mekanizma oluşturulmasını destekleyen bir karar tasarısına lehte oy verdi (Balcı, 2011: 127).

Bu dönemde Türkiye, özellikle Filistin sorunu bağlamında barış sürecini hayata döndürecek girişimler başlattı ve "Ankara Yaklaşımı" olarak adlandırılan bir eylem planı benimsedi (Kohen, 2002). Ankara Yaklaşımı çerçevesinde başta İKÖ olmak üzere bölgesel ölçekte etkili güçlerin ve örgütlerin devreye girmesini sağlayarak işgal altındaki topraklardaki savaşı durdurmaya yönelik uluslararası bir eğilim oluşturmaya çabaladı (Özcan, 2010: 40).

İkinci İntifada sonrası iç politikadaki gelişmeler askerini İsrail'le ittifak üzerinden yürüttüğü söylemin meşruluğunu büyük ölçüde sarsmış, sivil politik kesime söylem alanı açmıştı. Bu yöndeki gelişmeler devam etti. Nisan 2002 tarihinde İsrail'in işgal altındaki toprakları işgal ettiği bir sırada dönemin Başbakanı Bülent Ecevit, Ariel Şaron yönetimini "Filistin halkına dünyanın gözü önünde soykırım" uygulamakla suçladı (Balcı, 2013). Bununla da kalmadı, İsrail'le yapılan anlaşmalar tartışmaya açıldı.

Ecevit'in sert bir dille eleştirdiği hadise, Batı Şeria'nın Cenin kentinde 70 Filistinlinin İsrail tarafından öldürülmesiydi. Bu olay, Türkiye'nin birçok şehrinde, Erzurum'da, Urfa'da ve İstanbul'da Beyazıt Camii'nin ve Pendik Camii'nin önünde, İsrail'in protesto edilmesi sonucunu doğurdu. Filistinlilere karşı İsrail tarafından yapılan askeri operasyonlar özellikle Türk kamuoyunda ve Türk basınında ciddi rahatsızlığa yol açmıştı (Hale, 2009: 149). Dolayısıyla hem kamuoyu baskısı, hem de eskiden beri Filistinlilere olan sempatisi sebebiyle Ecevit, İsrail'i sert bir şekilde eleştirmiş ve yaşanan olayı "soykırım" olarak adlandırmıştı (Uzer, 2011: 152).

8 Mart 2002 tarihinde yapılan Savunma Sanayi İcra Komitesi toplantısında Ecevit, İsrail'in Filistin ile gerginlik yaşadığı bir dönemde İsrail'e böyle bir işin verilmesi konusunda taşıdıkları kaygıya rağmen "acil, yeni nesil tank gereksinimi" dikkate alınarak ihalenin İsrail'e verildiğini söylemişti (Hürriyet, 2002). Ancak dönemin koalisyon ortağı ve Başbakan yardımcısı Mesut Yılmaz'dan aykırı bir yorum ve talep gecikmeden geldi. Mesut Yılmaz yaptığı açıklamada, "bu projenin imzalanmasını Filistin'in işgali çözümlene kadar askıya almanın yararlı olduğunu" belirtmiş, neden böylesi bir dönemde bu anlaşmanın imzalandığını sormuştu (Balcı, 2013).

Ak Parti iktidarının başlamasıyla birlikte Filistin politikası çok farklı bir boyut kazandı. Ak Parti hükümeti her ne kadar ilk yıllarda İsrail'le yapılan askeri anlaşmalardan geri adım atmak gibi pratik düzlemde ilişkileri olumsuz etkileyen adımlar atmaktan kaçınsa da, İsrail'in Filistin toprakları üzerinde gerçekleştirdiği tüm icraatları en üst düzeyden ve çok sert ifadelerle eleştirilmeye, İsrail'le olan ilişkilere

mesafe konulmaya başlandı. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Hamas lideri Ahmed Yasin'in öldürülmesinin ardından İsrail'i "devlet terörü" uygulamakla suçlaması, Mayıs 2004'te İsrail'in Gazze'deki askeri operasyonlarını "devlet destekli terörizm" olarak tanımlaması (Balcı, 2005) 90'lı yıllarda cari olan asker ve bürokrasinin İsrail'le olası ilişkiler noktasındaki hakimiyetini ve kullandığı geniş manevra alanını iyice daraltmıştı. 2005 yılına kadar üst düzey askeri yetkilileri arasında karşılıklı ziyaretleri gerçekleşse de, bu yıldan itibaren iki ülke arasındaki ziyaretler önemli ölçüde azaldı. Türkiye'den Genelkurmay Başkanı düzeyinde bir ziyaret olmadı. Hatta dönemin Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt'ın Ekim 2007'de İsrail ziyareti planladığı açıklansa da bu daha sonra iptal edildi. Beş yılın ardından 2010 yılında ilk kez bir İsrail Genelkurmay Başkanı Türkiye'yi ziyaret etti.

2005 yılından itibaren azalan askeri ziyaretlere paralel olarak ikili ilişkilerde asker ve bürokrat hakimiyetinin yerini sivil politik alanın hakimiyetine bırakmaya başladığı gözlemlendi. Ocak 2005'te dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün ve Mayıs 2005'te de Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın İsrail ziyaretleri bu değişimin ilk göstergeleri oldu (İnat, 2006: 24, 28).

Mayıs 2005'te büyük bir heyetle İsrail'i ziyaret eden Recep Tayyip Erdoğan, Cumhurbaşkanı Moshe Katsav ve Başbakan Ariel Sharon ile görüştü. İsrail'i 2004 yılında Hamas lideri Şeyh Ahmet Yasin'e suikast düzenlemesi sebebiyle devlet terörü yapmakla suçlayan Erdoğan, bu sefer daha ılımlı mesajlar vererek Türkiye'de yaşayan "30.000" Yahudi kökenli vatandaşın ve İsrail'e Türkiye'den göçmüş 100.000 kişinin iki ülke arasında bir köprü olduğunu vurguladı. Daha da önemlisi, anti-Semitizmin bir insanlık suçu olduğunu ifade etti (Uzer, 2011: 151).

Bu ziyaretlerde Türkiye'nin İsrail ile Suriye ve Filistin arasında yaşanan problemlerde arabuluculuk görevi üstlenebileceği teklifi dile getirilmesi, Türkiye'nin gözünde İsrail'i 1990'lardaki stratejik ortak pozisyonundan çıkarmış ve diğer bölge ülkeleri ile eşit pozisyona taşımıştı (Balcı, 2011: 130).

Hamas'ın 2006 başındaki Filistin Ulusal Yönetimi Meclisi için yapılan seçimlerden zaferle çıkmasıyla Türkiye, Hamas ile görüşmeye başladı. Şubat 2006'da Hamas'ın sürgündeki liderlerinden Halid Meşal'in Türkiye ziyaretinden sonra İsrail'de ve Amerikan Kongresi'nde Türkiye'ye ciddi eleştiriler yöneltildi. Ahmet Davutoğlu hem Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Dış Politika Başdanışmanı olarak, hem de daha sonra Dışişleri Bakanı olarak Meşal ile muhtelif kereler görüşme yaptı (Hale, 2009: 150).

Bu tarihten itibaren Aralık 2008'de İsrail'in Gazze'ye geniş çaplı bir operasyon düzenlemesine kadar geçen süreçte Türkiye-İsrail ilişkilerinde, gerilim alanları dışında, büyük ölçüde bu arabuluculuk önerileri hâkim oldu (Tür, 2009: 27). Bu dönemde iki ülke arasında ilişkiler belirli bir seviyede tutulmaya çalışıldı. Bu çabanın iki örneği İstanbul'daki sinagog saldırıları sonrasında dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Başhaham ile bu seviyede ilk kez gerçekleşen görüşmesi ve 2007'de Peres'in TBMM'ye hitap eden ilk İsrail Cumhurbaşkanı olmasıydı (Sönmez, 2016: 2).

300'ü çocuk 1400'den fazla Filistinlinin katledildiği "Dökme Kurşun Operasyonu" (27 Aralık 2008-18 Ocak 2009) İsrail'le ilişkiler için tam bir kırılma noktası oldu.

Türkiye'nin İsrail-Suriye arasındaki barış görüşmelerine yardımcı olduğu bir dönemde, İsrail Başbakanı Ehud Olmert'in Başbakan Erdoğan'la 22 Aralık 2008 tarihinde Ankara'da yaptığı görüşmede şiddetten kaçınacağı mesajı vermesinin hemen ardından bu saldırı emrini vermesi, Türkiye'nin çok sert tepki göstermesine sebep oldu (İnat ve Telci, 2011a: 130).

Türkiye'nin arabuluculuk çabalarında bir ilerleme kaydettiğini düşündüğü bir dönemde ve hatta tam da İsrail Başbakanı'nın Türkiye ziyaretinin sonrasında bu operasyonun gerçekleştirilmesi, başta Başbakan Erdoğan'da yarattığı hayal kırıklığı hissi olmak üzere Türk liderlerinin İsraili muhataplarına karşı olan güvenini sarstı.

Başbakan Erdoğan, operasyonu hükümetinin uzun süredir yürüttüğü "barış teşebbüslerine indirilmiş bir darbe olarak" gördüğünü belirtti ve şu değerlendirmeleri yaptı:

"Barış için bu kadar çaba sarf ettiğimiz dönemde, İsrail'in böyle bir yola tevessül etmesini, her şeyden önce barışa, barış teşebbüslerine indirilmiş bir darbe olarak görüyorum... Bugün İsrail-Suriye görüşmeleri ile alakalı olarak, İsrail Başbakanı Olmert'i aramayı düşünürken, bu arama işlemini iptal ettim ve aramıyorum. Çünkü bu bize karşı da yapılmış saygısızlıktır. Türkiye olarak, şu ana kadar olan tavrımız neyse, bu yardımları devam ettirme kararlılığımızdayız" (Hürriyet, 2008).

Bu gelişmenin akabinde, Türkiye yine de Tel Aviv'den Gazze ambargosunu yumuşatması ve Şam yönetimiyle Ankara'nın kolaylaştırıcılığında görüşmelere yeniden başlaması çağrılarını yapmaktan geri durmadı. Bunların sonuç vermemesi ile İsrail'in uzlaşma ve diyalog yoluyla barışçıl bir çizgiye çekilemeyeceği görüşü Türk tarafında ağırlık kazandı. İsrail'in normal diplomatik kanallarla ikna edilemeyeceği algısının yerleşmesiyle Türkiye, takip ettiği politikalarla, İsrail'in Filistin meselesindeki tavrını uluslararası kamuoyu nezdinde sorgulanır hale getirmeye çalıştı. Gazze'ye uygulanan ambargonun hukukiliğini, yerleşimciler politikasını ve İsrail'in BM kararlarını hiçe saymasını gündeme taşıyıp, İsrail'in bunların hesabını vermesi için çaba gösterdi (Kardaş, 2011: 16).

Türkiye yeni yaklaşımı ile İsrail'i uluslararası toplum nezdinde yalnızlaştırmayı ve üzerinde oluşturacağı baskı ile Filistin politikasını değiştirmeyi hedeflemişti. İlginç bir biçimde, ortaya çıkan yeni stratejik ortam da bu politikanın hayata geçirilmesi için uygun bir zemin hazırlamaktaydı. Güç dengesinin kendi lehine kaydığı ve ABD'nin etkisinin azalması ile bağımsız politikalar izleyebileceği algısı bölgesel liderlik arayışındaki Türkiye'nin İsrail'e dönük yaklaşımını sertleştirmesini kolaylaştırdı. Çünkü İsrail'le ilişkilerin zayıflamasının stratejik anlamda maliyeti olmadığı kanısı yaygınlaşmıştı. Bu kanıyı destekleyen diğer bir gelişme ise Türk tarafının Obama yönetiminin ve dünya kamuoyunun da kendi pozisyonuna yaklaştığı ve İsrail'in Filistin politikasını sorguladığı varsayımını benimsemesiydi (Kardaş, 2011: 17).

Diğer yandan 1990'lı yıllardan 2000'li yıllara miras kalan silah anlaşmaları ve ortak tatbikat anlaşmaları aracılığıyla askerinin İsrail politikasındaki etkisi hiç de azımsanmayacak düzeyde seyretmişti. Askerinin İsrail ile yaptığı bu türden anlaşmalara sivil politik alandan eleştiriler gelmesine ve İsrail'in sorumluluklarını yerine getirmemesi nedeniyle bazı iptaller yaşanmasına rağmen süreci tersine çevirecek bir

gelişme ilk on yılın sonuna kadar gerçekleşmedi (Balci, 2011: 131).

Örneğin 2009'un başında Başbakan Erdoğan'ın Davos Zirvesi'nde İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Perez'e "Siz öldürmeyi çok iyi bilirsiniz. Plajlardaki çocukları nasıl öldürdüğünüz, nasıl vurduğunuzu çok iyi biliyorum" ifadelerini kullandığı "One Minute!" çıkışının (Milliyet, 2009) ardından başlayan gerilimli süreçte askerî kesimden "Türkiye'nin tüm ülkelerle ilgili yürütmekte olduğu ikili askerî ilişkilerde milli menfaatler doğrultusunda hareket etmek esastır" (Radikal, 2009) açıklamasını yapabilişti. Ancak, bu açıklamaya rağmen, çok geçmeden sivil otorite dış politikadaki ağırlığını her geçen gün daha da perçinlediğini sergilemekten çekinmedi. Nitekim Şubat 2009'da İsrail Kara Kuvvetleri Komutanı Avi Mizrahi'nin Davos'ta yaşananlara referansla "Erdoğan, aynaya baksın" şeklindeki sözlerine hükümet bir notayla karşılık verirken, Genelkurmay da internet sitesinde yaptığı bir açıklamayla Mizrahi'nin sözlerini "talihsiz ve kabul edilemez" (Hürriyet, 2009) olarak nitelemişti.

Türkiye'nin İsrail'in Gazze saldırıları sırasında aldığı tutum ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Davos Dünya Ekonomi Zirvesi'nde gösterdiği tepki Türkiye'nin Arap dünyasındaki popülerliğini daha da arttırdı. Bu gelişme, Erdoğan'ı Arap kamuoyunda oldukça popüler hale getirirken, Türkiye'nin İsrail'in yakın müttefiki olduğu algısının da sorgulanmasına sebep oldu (Altunışık, 2010: 9).

Gelişmelerin Filistin ayağındaki ilk önemli örneği Şubat 2006'da Erdoğan, Filistin'de yapılan demokratik seçimleri kazanarak hükümet kurma hakkını elde eden Hamas'ın Suriye'deki lideri Halid Meşal'i Ankara'ya davet etmesi oldu. Bu gelişme İsrail cephesinde büyük tepkiyle karşılandı.

Meşal'in Ankara'da ağırlanmasından rahatsız olan İsrail'in Başbakanlık Sözcüsü Raanan Gissin "Biz Abdullah Öcalan ile bir araya gelsek siz ne hissederdiniz" şeklindeki sözleri karşısında, Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nca yapılan açıklamada Hamas'ın, PKK'dan farklı olarak İsrail'in izin verdiği demokratik seçimler sonucu iktidara geldiği, bu yüzden ikisinin bir tutulmasının mümkün olmadığını ve asıl önemli olan konunun Hamas'la görüşmek değil ona verilen mesajların içeriği olduğu ifade edildi (İnat, 2008: 35).

Bu gelişme Dışişleri bürokrasi ve askerî ağızlarından ciddi rahatsızlıkların dile getirilmesine de sebep olmuştu. Dışişleri bürokrasisi ilk etapta "Hamas'ın ziyareti söz konusu değil" şeklinde açıklamalarda bulunurken, ziyaretin gerçekleşmesinin ardından yapılan açıklamada da üst düzey bir yetkili "Bakanlığımızdan bir davet yok. Hamas başka kanallardan gelmiş olabilir" ifadesini kullandı (Hürriyet, 2006). Dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt konuya ilişkin yaptığı açıklamada "Siyasi konularda konuşmak istemiyorum. Ancak Hamas bir terör örgütüdür" ifadelerini kullandı (Sabah, 2006). Dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer de 7 Haziran 2006 tarihinde İsrail'e yaptığı gezi sırasında "Hamas temsilcilerini devlet davet etmedi, Siyasi parti davet etti" açıklamasında bulundu (Balci, 2011: 130).

Türkiye'nin İsrail'in saldırgan politikaları karşısında tavrını sertleştirmesinin bir başka gerekçesi olarak, AK Parti hükümetinin artık iç politikada kendi meşruiyetini sorgulayarak demokratik işleyişe güç kullanmak suretiyle müdahale etmek isteyen kesimlere karşı verdiği mücadelede

önemli başarılar elde etmesi ve demokratik seçimlerle halktan almış olduğu meşru yönetme hakkını kesintisiz bir şekilde kullanabilecek konuma gelmesi gösterilmiştir (Balci ve Kardeş, 2012: 99-120). Bu şekilde iç politikada sağlanan istikrar, hükümetin ABD gibi etkili dış aktörlerden gelen baskı ve telkinler karşısında daha sağlam durmasını sağlamış ve Filistin meselesi hakkında daha bağımsız politikalar geliştirmesine imkân vermişti.

İsrail'in saldırgan politikalarına karşı Türkiye'nin artan tepkisiyle almış olduğu yaptırım kararları sonucunda iki ülke arasında giderek gerginleşen ilişkiler 11 Ocak 2010 tarihinde yaşanan "Alçak koltuk krizi" ile tekrar bozuldu. İsrail dışişleri bakanı yardımcısı Danny Ayalon'un, Türkiye'de hükümetin İsrail'i hedef alan sert açıklamaları, bunu takip eden yaptırım kararları ve "Kurtlar Vadisi Pusu" dizisinde İsrail ajanlarının bebek hırsızları olarak gösterilmesine duyduğu rahatsızlığı göstermek üzere Türkiye'nin İsrail Büyükelçisi Oğuz Çelikkol'u makamına çağırması, kendisinin oturduğundan daha alçak bir koltuğa oturmuştu. Bununla da yetinmeyip gazetecilerin tokalaşma isteklerini geri çevirmiş, İngilizce yerine İbranice olarak yaptığı açıklamada "Görüyorsunuz bizden aşağıda oturuyor, biz yüksekteyiz ve önüne tek bir bayrak koyduk. Ayrıca gülmüyoruz." ifadelerini kullanmıştı. Bu gelişme Türkiye'de çok büyük bir tepkiyle karşılandı. Uluslararası camianın yanı sıra bizzat İsrail içinden de yapılanın büyük bir nezaketsizlik olduğu yönünde açıklamalar gelmesi üzerine Ayalon özür dilemek zorunda kaldı. Ancak Türkiye, Bakan'ın kendisinden değil Tel Aviv'den resmi özür gelmesi konusunda ısrarlı oldu ve aksi takdirde Büyükelçi Çelikkol'u geri çağıracağını açıkladı. Böylece "Alçak koltuk krizi" olarak kayıtlara geçen kriz, İsrail'in 13 Ocak 2010 tarihinde gönderdiği bir mektupla, Türk Büyükelçisine yapılan davranıştan dolayı resmen özür dilemesiyle son bulmuş oldu (İnat ve Telci, 2011b: 109).

Bu kriz belki resmi bir özürle son bulmuştu. Ancak başka yeni krizlerin habercisi olduğu sonraki gelişmelerle görülecekti. İsrail'in Gazze'ye karşı uyguladığı abluka nedeniyle burada yaşayan 1,5 milyon Filistinlinin yaşadığı dram hem uluslararası camianın hem Türkiye'nin gündeminde sürekli yer almaya başlamıştı. Bu ablukaya dikkat çekmeye çalışan gönüllü aktivistlere her geçen gün yenileri ekleniyordu. İnsani Yardım Vakfı (İHH) tarafından organize edilen, aralarında Avrupa Parlamentosundan 15 milletvekilinin de bulunduğu 36 ülkeden 700'den fazla gönüllü ve 10 bin tonun üzerinde insani yardım malzemesini taşıyan 8 gemiden oluşan Gazze'ye Yardım Filosu'na 31 Mayıs 2010 tarihinde İsrail askerleri müdahalede bulundu. İsrail karasularının 73 mil açığında, uluslararası sularda, bu gemiler arasında yer alan Mavi Marmara gemisine orantısız bir şekilde güç kullanmak suretiyle yapılan saldırı sonucu biri ABD vatandaşı 9 Türkün şehit olması Türkiye'de çok büyük infial yarattı. "Gök Rüzgârları 7" Operasyonu sırasında gerçekleştirilen baskın yüzünden Türkiye'nin İsrail ile Aralık 2008'den başlayarak gitgide bozulan ilişkileri, Ankara'da en yetkili ağızlarca olayın "unutulmayacağı," ya da ilişkilerin "hiçbir zaman eskisi gibi olmayacağı" türünden ifadelerle vurgulanan derin bir bunalıma sürükledi (Gencer, 2010: 37).

Başbakan Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Davutoğlu yaptıkları açıklamalarla İsrail'in bu saldırısını lanetleyerek, yapılanın "devlet eliyle işlenmiş bir cinayet" ve haydutlukla eşdeğer

olduğunu ifade ettiler. Tel Aviv yönetimini özür dilemeye, tazminat ödemeye ve Gazze'ye uyguladığı ablukayı sona erdirmeye davet ettiler ve aksi takdirde Türkiye'nin karşı tedbirlere başvuracağını ilan ettiler (Uzer, 2011: 156-161).

Türkiye uluslararası kamuoyunu İsrail'e karşı harekete geçirdi; BM Güvenlik Konseyi'ni, İslam Konferansı Örgütü Başkanlar Kurulu'nu ve NATO'yu olağanüstü toplantıya çağırarak bu örgütlerin İsrail'i kınayan bildirimler yayınlamasını sağladı; Tel Aviv'deki Büyükelçisi Oğuz Çelikkol'u istişarelerde bulunmak için Ankara'ya çağırdı. İsrail ile yapılması öngörülen askeri tatbikatlar iptal edildi. Bütün bunlara ilave olarak Türkiye, İsrail'den durumun normale dönmesi için isteklerini "Kamuoyu önünde özür dilemesi, gemilere saldırı konusunda bağımsız bir soruşturmayı kabul etmesi ve Gazze'ye yönelik ablukayı kaldırması" biçiminde taleplerini sıraladı (Özcan, 2010: 37).

Bu gelişmeler çerçevesinde, olayı soruşturmakla görevli, başkanlığını Geoffrey Palmer'ın yaptığı BM Genel Sekreterliği Soruşturma Paneli'nin hazırladığı 2 Eylül 2011 tarihinde yayınlanan raporu Türkiye'nin beklentilerini karşılamaktan çok uzaktı.

Raporun Türkiye açısından olumlu karşılanabilecek yanı, İsrail ordusunun abluka bölgesinden uzak olan gemiye çıkmadan önce nihai uyarıyı yapmadığını, aşırı ve mantıksız davrandığını, gemide direniş olacağını dikkate alarak kayıpları asgariye indirmek için değerlendirme yapılmadığını, şiddet içermeyen seçenekleri kullanmadığını, İsrail'in Mavi Marmara'ya yaptığı müdahalenin orantısız olduğunu, gemidekilere kötü davrandığını, İsrail'in olaydan dolayı üzüntülerini bildirmesi gerektiğini, yaralananlara ve ölenlerin ailelerine tazminatın ödemesini, Türk ve İsrail hükümetlerinin Orta Doğu'da istikrar ve uluslararası barış ve güvenlik için ilişkilerini onararak aralarında tam diplomatik ilişkilerini yeniden tesis etmelerini gerektiğini belirtmesiydi (Dalar, 2011: 16-18).

Türkiye'nin taleplerini yerine getirmeyeceği anlaşılınca, Türkiye İsrail'e karşı beş maddelik bir eylem planı açıkladı. Bu çerçevede; İsrail ile ilişkiler ikinci kâtip düzeyine indirilirken, askeri anlaşmaların askıya alınması, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de seyrüsefer serbestisi için önlem alması, Gazze ablukasının kaldırılması için konunun Uluslararası Adalet Divanı'na götürülmesi ve olayın Türk ve yabancı tüm mağdurlarının mahkemelerdeki hak arama girişimlerine destek verilmesi kararlaştırıldı (İnat, 2008).

Bu gelişmelerle birlikte Türkiye-İsrail ilişkileri İsrail devletinin kurulmasından beri en kötü dönemlerinden birini yaşamaya başlamıştı. Ancak Türkiye'nin bu dönemde dahi İsrail ile ilişkilerini tamamen kesmemesi ve ikinci kâtip düzeyinde de olsa ilişkileri devam ettirmesi, İsrail ile bu dönemde yaşanan sorunların bu ülkedeki aşırı sağcı hükümetin saldırganlıkta sınır tanımayan politikalarından kaynaklandığına, Türkiye'nin barışa istekli bir İsrail ile iyi ilişkiler kurmaya hazır olduğuna dair mesaj özelliği taşıyordu. Bu politika aynı zamanda Türkiye'nin kendi gücünün sınırlarının bilincinde olduğunu ve ABD'nin bölgedeki etkinliğini de hesaba katan rasyonel politikalar izlediğini de göstermekteydi.

Türkiye bölgede işbirliğine dayalı politikalar takip ederek barış ve istikrarı tesis ettiği varsayımı ile hareket ederken, İsrail'in politikalarını şiddet ve çatışma odaklı addetmiş ve bunları bölgede istikrarsızlık unsuru olarak görmüştür. Bu

yeni stratejik ortamda Türkiye'nin İsrail'le bir yandan önceki dönemdeki ilişkilerini gözden geçirdiği, bir yandan da İsrail'in bölgedeki politikalarını yüksek sesle sorguladığı bir dönemin öne açılmıştır (Kardaş, 2011: 14).

Filistin sorununa yönelik AK Parti hükümetlerinin takip ettiği bu rasyonel politika ile birlikte, geçmişten farklı olarak, sorunun tüm tarafları sürece dâhil edilmeye çalışılmış ve Filistin ekonomik ve insani açıdan desteklenmiştir (Altunışık, 2010: 159-150).

Bu dengeli dış politika iki sene sonra meyvelerini vermeye başladı. İsrail Başbakanı Netanyahu, ABD Başkanı Obama'nın İsrail'e gerçekleştirdiği ziyaret sırasında 22 Mart 2013 tarihinde, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ı telefonla arayarak; İsrail tarafından Mavi Marmara saldırısıyla ilgili olarak yürütülen ve bir dizi operasyonel hatanın yapıldığına işaret eden soruşturma ışığında, can kaybına veya yaralanmaya yol açan her türlü hatadan dolayı İsrail adına Türk halkından özür diledi. Başbakan Erdoğan bu özür Türk halkına kabul ettiğini açıkladı. Ayrıca, hayatını kaybeden vatandaşlarımızın ailelerine tazminat ödemeyi de kabul etti. İsrail sivil halkın kullanacağı malların Gazze dâhil Filistin topraklarına girişine ilişkin kısıtlamaları esas itibariyle kaldırıldığına ve sükûnet devam ettiği müddetçe bu durumun da devam edeceğine ilişkin taahhütte bulundu. Yapılan görüşmede ayrıca, Filistin topraklarındaki insani durumun iyileştirilmesi için birlikte çalışmaya devam etme konusunda mutabık kalındı (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2015).

Türkiye-İsrail ilişkilerinde Haziran 2016 itibariyle önemli bir dönüm noktası yaşandı. 27 Haziran 2016'da duyurulan bir anlaşmayla önemli bir değişim gerçekleşti. İki ülkenin özellikle 2013 sonrasında sürdürdüğü farklı düzeylerdeki görüşmeler nihai bir uzlaşma metni halini aldı ve ilişkilerin onarımına dair ortak irade ortaya kondu.

İsrail ile Türkiye arasındaki ilişkilerin onarımına dönük çok kritik bir dönüm noktası olarak hatırlanacak anlaşmaya göre İsrail, Mavi Marmara'da hayatını kaybedenler ve aileleri için 20 milyon dolar tazminat ödeyecek ve Türkiye Filistin'e Aşdod Limanı üzerinden yardım ulaştırabilecek, Filistin'de insani projeler sürdürebilecekti. Buna karşılık Hamas Türkiye'de yalnızca siyasi temsilcilik bulundurabilecekti. Türkiye tarafından Hamas'ın hâlihazırda Türkiye'de askeri büro bulundurmadığı, ilişkilerin yalnızca siyasi boyutta olduğu ve Hamas meselesinin uzlaşma kapsamında yer almadığı belirtilse de İsrail tarafı bu yönde açıklamada bulunmuştu. Diğer yandan Mavi Marmara saldırısında görev alan İsrail güvenlik güçlerine dair Türkiye'nin yargı makamlarınca herhangi bir süreç işletilmeyecekti. Türkiye'nin bu doğrultuda öncelikli olarak Gazze için su arıtma tesisi, enerji santrali ve 200 yataklı Türkiye-Filistin Dostluk Hastanesi inşası için gerekli malzemenin iletimine başlayacağı belirtildi. Ayrıca iki ülke karşılıklı diplomatik temsilcilerini yeniden büyükelçilik seviyesine çıkaracak ve birbirlerine dair uyguladıkları yaptırımları kaldıracaklardı. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Binali Yıldırım da konuya dair yaptığı açıklamada ilk insani yardım gemisinin, anlaşma dâhilinde Türkiye'nin yapacağı yardımların ilk kısmı olarak 1 Temmuz 2016'da Aşdod Limanına yola çıkacağını ifade etti (Milliyet, 2016). Bu bağlamda 11 bin ton insani yardım Lady Leyla gemisiyle 1 Temmuz günü yola çıktı ve 3 Temmuz'da Aşdod Limanı'ndan karşılandı (Sabah, 2016).

Bu anlaşmanın Filistin meselesi bağlamında sağladığı bazı önemli yararları bahsedebiliriz. Bunlardan birincisi anlaşma ile beraber Filistin'e Türkiye'nin yardım elinin uzatılması konusunda elde ettiği kazanım olmuştur. Bu anlaşma sayesinde Türkiye Gazze'ye insani yardım sağlamak için somut bir adım atma imkânı elde etmiştir. Diğer yandan anlaşmanın bu boyutunun ortaya çıkardığı en önemli neticelerden birisi de Filistin meselesinde Türkiye'nin istisnai konumunun altınının çizilmesidir. Türkiye böylece bölge ülkeleri arasındaki yumuşak gücüne de ciddi manada katkı yapma imkânı bulmuştur (Sönmez, 2016: 8)

Sonuç olarak Türkiye'nin son yıllarda, ABD politikalarına ters olarak, İsrail'in saldırgan politikalarına karşı çıkması, bizzat Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın "Filistin davası bizim davamız" (Yeni Şafak, 2014) ifadesinde kendisini bulan müstakil bir dış politika çerçevesinde İsrail'in yayılmacı yerleşim politikalarına yönelik sert eleştiriler getirmesi, Batılı ülkelerin terörist örgüt olarak gördüğü Hamas ile görüşüp onu El-Fetih ile barışa teşvik etmesi ve İsrail'in Gazze ablukasına karşı eylemlere destek vermesi, onu bölgedeki Müslüman halklar ve yönetimlerin çoğu nezdinde, Orta Doğu politikalarını kendi bağımsız iradesiyle belirleyen "güvenilir" ülke görünümünü kazandırmıştır. Bu görünümün ortaya çıkmasında da Başbakan/Cumhurbaşkanı Erdoğan, Dışişleri Bakanı/Cumhurbaşkanı Gül ve Başdanışman/Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun dış politika yaklaşımlarının şekillenmesinde sahip oldukları muhafazakâr siyasal kültürün önemli etkileri olduğu yadsınmaz bir gerçektir (Kardaş, 2006: 351).

Özetlemek gerekirse Türkiye'nin başta Filistin meselesi olmak üzere, bölgeye yönelik izlediği dış politika, bölgede kendisine yönelik görüşlerin olumlu yönde evrilmesine katkıda bulunmuştur. Türkiye Orta Doğu'daki komşuları ile yıllardır süregelen sorunlu ilişkilerini düzeltmeyi başarırken, bu süreçte diplomasi, diyalogun ve bölge ile ekonomik bağımlılığın önemini özellikle vurgulamıştır. Ankara ayrıca bölgesel anlaşmazlıklarda arabulucu rolünü üstlenmek için daha istekli bir hale gelmiş ve genellikle tarafsız ve yapıcı bir aktör olarak algılanmıştır. Türkiye, istikrarlı, barışçıl, refah düzeyi yüksek ve problemlerini kendi kendine çözüme kapasitesine sahip bir Orta Doğu vizyonunu teşvik ederek, böyle bir Orta Doğu'nun Türkiye'nin çıkarlarına da uygun olacağını belirtmiştir. Bu yeni söylem tarzı da Türkiye'nin bölgede kendisine yönelik algının olumlu yönde seyretmesini etkilemiştir (Altunışık, 2010: 10).

6. Sonuç

Türkiye açısından Orta Doğu, Arap toplumlarıyla beraber İsrail'i de içine alan, komşuluk ilişkileri içinde olduğu ve tarihsel olarak pek çok ortak unsuru paylaştığı bir coğrafyadır. Gerek üç semavi din için de kutsal sayılan Kudüs'ü içinde bulundurması, gerekse İslam Âleminin merkezi sayılan Haremeyn-i Şerifeyn'in, yani Kâbe ve Mescid-i Nebevi'nin bu coğrafyada olması bölgeyi son derece hassas ve önemli kılmaktadır. Yüzyıllar boyunca Haçlı Seferlerine sebebiyet veren topraklar bugün de farklı sebeplerle çeşitli problemlerin merkezindedir. Dini bağlamdaki problemler de kısmen devam etmekle birlikte Müslüman-Hristiyan çekişmesi ekseninden İsrail-Filistin sorunu eksenine kaymıştır.

Bölgenin bir kısmının İsrail açısından vaadedilmiş topraklar olarak görülmesi, İsrail'in varlığı ve güvenliği ile Yahudiliğin varlığı ve güvenliği arasında doğrudan bir bağlantı kurulması sonucunu doğurmuştur. Bu vaadedilmiş topraklarda Filistin ile uzun yıllardır yaşanan problemler bölgede barışın hâkim olmasına engel olan en önemli faktörlerdendir. Bu problemler ve çatışmalar bölgede savaşlar dâhil çok önemli ve kalıcı izler bırakmıştır.

Bu sebeplerden dolayı Türkiye'nin Cumhuriyet tarihi boyunca Filistin meselesi çerçevesinde yürüttüğü politika, aslında İsrail politikasının bir nevi izdüşümü olarak görülebilir. Dolayısıyla İsrail ile Filistinliler ve diğer Arap devletleri arasındaki sorunlara yaklaşımı, bir nevi Filistin politikası olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan bakıldığında da gerek Filistin ile gerekse diğer bölge ülkesi Arap devletleriyle ve özellikle İsrail'le ilişkilerinde önemli inişler ve çıkışlar yaşanmıştır. Bazı dönemlerde İsrail yanlısı denebilecek politikalar izleyen Ankara, bazen de açık bir şekilde Arap ülkelerinden ve Filistin'den yana bir tavır sergilemiştir.

Türk-İsrail ilişkilerindeki bütün bu iniş-çıkışlara rağmen, Ankara 1949 yılında resmen tanıdığı İsrail ile diplomatik ilişkileri hiçbir zaman tamamen kesmemiştir. İlişkilerin en sorunlu olduğu dönemlerde bile, İsrail devletiyle Türkiye arasındaki diplomatik ilişkiler düşük düzeyde de olsa devam etmiştir.

Türkiye'nin İsrail devletiyle ilişkileri ve bu çerçevede Filistin sorununa yaklaşımı çok kuvvetli bir şekilde başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerin etkisi altında kalmıştır.

Türkiye, İsrail konusunda, ABD etkisi altında olmayan, kendi bağımsız politikalarını izlediği ölçüde Arap ülkelerinin çoğu ve İran tarafından "güvenilebilecek" ve işbirliği yapılabilecek bir partner olarak görülmüştür. Buna karşılık, Ankara'nın İsrail-Filistin sorununa yaklaşımı Batı ile paralel olduğu dönemlerde bölgedeki Müslüman ülkelerinin Türkiye'ye yönelik politikaları "şüpheli" karşılanmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, Filistin'le ilişkilerinde öne çıkan en önemli unsur devletin ve rejimin korunması olmuştur. 1923-1939 tarihleri arasında devleti yapılandırma ve rejim inşası sürecindeki Türkiye'nin ulusal çıkarları sistemde ve bölgede istikrar gereği üzerinde şekillenmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında ise, Filistin konusunda önce Arap yanlısı, sonrasında ise İsrail yanlısı siyaset dikkatleri çeker. Bu dönem ve sonrasında Türkiye'nin genel olarak Orta Doğu ve özelde de Filistin politikası Batı ile paralel gelişmiş ve Soğuk Savaşın dinamikleriyle şekillenmeye devam etmiştir.

Filistin meselesinde Batıdan tamamen olmasa da kısmen bağımsız hareket etme adına atılan ilk adımlarda Kıbrıs meselesinde yaşanan yalnızlığın büyük etkisi olmuştur. Bu meselede Batı, kendine daha az bağlı ve üstelik haksız konumdaki Yunanistan'ın ve adadaki saldırgan Rumların yanında yer alırken, kendine daha sadık ve haklı olan müttefiki Türkiye'yi yalnız bırakmıştır. Üstelik en kritik bir meselede yaşanan bu yalnızlığın tek aktörü Batı değildir. BM Genel Kurulu'nda yapılan oylamada o dönemde sayıları 40'ı aşan İslam ülkesinden sadece İran ve Pakistan'ın Türkiye'ye destek olması, özellikle Türkiye'nin komşuları ve içinde bulunduğu bölge ile ilişkilerinin ne kadar kopuk olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir.

Türkiye Orta Doğu ülkelerine yönelik politikalarında köklü değişikliğin ilk örneği olarak 5 Haziran 1967'de başlayan Arap-İsrail Savaşı sonrası izlenen politika gösterilebilir.

Kıbrıs meselesinin temel etken olduğu dış politika değişimi gereği Türkiye, sonraki yıllarda da özellikle Arap ülkelerinin tepkisini çekecek davranışlardan dikkatle kaçınmaya çalışmıştır. Türkiye, 1973 yılında meydana gelen Dördüncü Arap-İsrail savaşı esnasında tarafsızlığını ilan etmesine rağmen Arap ve Filistin yanlısı tavırlar sergilemekten çekinmemiştir. 1974'de gerçekleştirilen Kıbrıs harekâtından sonra ABD'nin Türkiye'ye 1975'de 3 yıllık ambargo koyması ve Batı ülkelerinden gelen olumsuz mesajlar Türkiye'yi Filistin meselesinde daha hassas politika izlemeye yönelten etkenler arasında yerini almıştır. Türkiye'nin 15 Kasım 1988'de ilan edilen Bağımsız Filistin Devleti'ni ilk tanıyan ülkeler arasında yer alması bu yönde atılan önemli adımlar arasındadır.

Kıbrıs Meselesi'nin dış politikaya yaptığı derin etkiyi daha da derinleştiren bir başka gelişme 6 Ekim 1973 tarihinde patlak veren Dördüncü Arap-İsrail savaşı olmuştur. Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Teşkilatı'nın (OAPEC) petrolü bir silah olarak kullanıp, ABD ve bazı Batı ülkelerine ambargo uygulaması ve petrol üretimini kısıması, bütün dünyayı etkisi altına alan Petrol Krizi'nin patlak vermesine sebep olmuş, krizin ardında bıraktığı ağır faturaları hafifletme adına Türkiye, Orta Doğu'ya yönelmek zorunda kalmıştır.

1965 yılından itibaren Orta Doğu ve Filistin politikamızda gözlemlenen değişimin ana aktörleri arasında, aynı dönemlerden başlamak üzere 70'li ve 80'li yıllar boyunca iç politika alanında yaşanan değişimleri gösterilebilir. 1960 yılından itibaren neredeyse her 10 yılda bir askeri darbeye sahne olsa da iç politikada Batı karşıtı eğilimlerin güç kazanması, Batıya karşı kamuoyunda yükselen tepkilerin partiler düzeyinde de dile getiriliyor olması hükümetleri bu yönde kararlar alma konusunda en azından rahatlatmıştı. Ancak bu dönemde Orta Doğu ve İslam ülkeleriyle yaşanan yakınlaşma ve gerçekleştirilen ikili ve çok taraflı ilişkilerde "laiklik" hassasiyeti en fazla dikkate alınan ilkelere birisi olacaktır.

Yine aynı dönemde Orta Doğu ve Filistin politikamızda iç siyasette derin izler bırakmış, hükümetler kurmuş isimlerin öne çıktığı söylenebilir. Bu açıdan 60'lı yıllardan itibaren farklı dönemlerde ve hükümetlerde başbakanlık yapmış Süleyman Demirel'i, 70'li ve 90'lı yıllarda koalisyon hükümetlerinde yer almış, hatta kısa süreli de olsa Başbakanlık görevinde bulunmuş olan Necmeddin Erbakan'ı örnek olarak gösterebiliriz. Fakat dönemin gerekleri ve zorlamalarıyla da olsa, tabanından gelen taleplerin bir gereği de olsa bu isimler ve hükümetlerinin karşılaştıkları en büyük ters tepki laik ve Kemalist askeri ve bürokratik kesimden gelmiştir. Hatta bu isimlerin parti politikaları ve hükümetleri dönemlerindeki Orta Doğu'ya yönelik dış politikalar "irticaya zemin hazırlama" ve "rejime karşı bir tehdit" olarak değerlendirilmiş, askeri darbelerle gerekçe olarak gösterilmiştir.

2000'li yıllarda Türkiye-İsrail ilişkilerini özelde asker genelinde ise laik Kemalist elitin değil büyük ölçüde sivil politik alanın ve AK Parti'nin domine ettiği söylenebilir. Bu durum doğrudan Filistin meselesine duyulan hassasiyette de kendini göstermiştir.

Ak Parti hükümetleri döneminde her ne kadar ilk yıllarda İsrail’le yapılan askeri anlaşmalardan geri adım atmak gibi pratik düzlemde ilişkileri olumsuz etkileyen adımlar atmaktan kaçınılsa da, İsrail’in Filistin toprakları üzerinde gerçekleştirdiği tüm icraatları en üst düzeyden ve çok sert ifadelerle eleştirilmeye, İsrail’le olan ilişkilere mesafe konulmaya başlanmıştır. Şubat 2006’da Başbakan Erdoğan’ın, Filistin’de yapılan demokratik seçimleri kazanarak hükümet kurma hakkını elde eden Hamas’ın Suriye’deki lideri Halid Meşal’i Ankara’ya davet etmesi bu yeni politikanın ilk örneklerinden birisi olmuştur.

Aralık 2008’de İsrail’in Gazze’ye geniş çaplı bir operasyon düzenlemesi ikili ilişkileri bitme noktasına getirmiştir. 2009’un başında Başbakan Erdoğan’ın Davos Zirvesi’nde İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Perez’e “Siz öldürmeyi çok iyi bilirsiniz. Plajlardaki çocukları nasıl öldürdüğünüz, nasıl vurduğunuzu çok iyi biliyorum” ifadelerini kullandığı “One Minute!” çıkışı sivil politik alanın İsrail ve Filistin politikalarındaki etkinliğin zirve noktası olmuştur. 11 Ocak 2010 tarihinde yaşanan “alçak koltuk krizi” ve hemen ardından aralarında Avrupa Parlamentosundan 15 milletvekilinin de bulunduğu 36 ülkeden 700’den fazla gönüllü ve 10 bin tonun üzerinde insani yardım malzemesini taşıyan 8 gemiden oluşan Gazze’ye Yardım Filosu’na uluslararası sulara 31 Mayıs 2010 tarihinde İsrail askerleri müdahalede bulunmasıyla yaşanan Mavi Marmara krizi iki ülke arasındaki gerilimi sürekli artıran gelişmeler olmuştur. Ancak Türkiye’nin bu dönemde dahi İsrail ile ilişkilerini tamamen kesmemesi ve ikinci kâtip düzeyinde de olsa ilişkileri devam ettirmesi, Türkiye’nin barışa istekli bir İsrail ile iyi ilişkiler kurmaya hazır olduğuna dair mesaj olarak değerlendirilebilir. Nitekim bu dengeli dış politika sonunda meyvelerini her iki krizde de İsrail tarafının resmi özür dilemesi ve tazminat dâhil tüm sorumluluklarını yerine getireceği açıklamalarıyla vermiştir. Bu gelişmelerin belki en önemli olanı ise Orta Doğu bölgesinde yerleşen Türkiye lehine olumlu algının giderek güçlenmesidir.

Kaynakça

- Acar, İ. A. (1993). *Dış Politika*. Ankara.
- Altunışık, M. B. (2010). *Arap Dünyasında Türkiye Algısı*. Dış Politika Analiz Serisi-11, TESEV.
- Altunışık, M. B. (1999). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-İsrail İlişkileri. İçinde: *Ortadoğu: Tarih, Kimlik, Güvenlik*, (Edt. Meliha B. Altunışık). İstanbul: Boyut Kitapları.
- Aras, B. (1997). *Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Armaoğlu, F. H. (1975). *Siyasi Tarih (1789-1960)*. Ankara.
- Armaoğlu, F. H. (1991a). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)*. Ankara.
- Armaoğlu, F. H. (1991b). *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*. Ankara.
- Armaoğlu, F. H. (2000). Türkiye-İsrail ve Filistin Meselesi. *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültürel Araştırma Merkezi (IRCICA), 199-232.

- Aydın, M. (2005). Turkish Foreign Policy at the end of the Cold War: Roots and Dynamics. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 36, 1-36.
- Aykan, M. B. (1993). The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy from the 1950s to the 1990s. *International Journal of Middle East Studies*, 25(1), 91-110.
- Bacık, G. (2001). The Limits of an Alliance: Turkish-Israeli Relations. *Arab Studies Quarterly*, 23(2), 49-63.
- Balcı, A. (2005). Ortadoğu’da Denge Arayışı. (Erişim: 15/09/2018), <http://www.radikal.com.tr/yorum/ortadoguda-denge-arayisi-733954/>
- Balcı, A. (2011). Türkiye’nin Dış Politikası ve İsrail: 1990’lar ve 2000’lere İlişkin Bir Karşılaştırma. *Ortadoğu Etütleri*, 2(4), 117-136.
- Balcı, A. (2013). Türkiye İsrail İlişkileri: Bir Değerlendirme. (Erişim: 15/09/2018), <http://www.abalci.com/2013/12/01/turkiye-israil-iliskileri/>
- Balcı, A., & Kardeş, T. (2012). The Changing Dynamics of Turkey’s Relations with Israel: An Analysis of ‘Securitization’. *Insight Turkey*, 14(2), 99-120.
- Bengio, O. (2004). *The Turkish-Israeli Relationship: Changing Ties of Middle Eastern outsiders*. New York: Palgrave.
- Bozkurt, C. (2000). *Türk Kamuoyunda Filistin Problemi (1929-1939)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Bölükbaşı, S. (2001). Türkiye ve İsrail: Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa. İçinde: *Türkiye’nin Dış Politika Gündemi Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, (Edt. Şaban H. Çalış vd.). Ankara: Liberte Yayınları.
- Dağı, İ. D. (2002). *Ortadoğu’da İslam ve Siyaset*. İstanbul: Boyut Kitapları.
- Dalar, M. (2011). *Gazze Sorunu: İsrail Ablukası, Uluslararası Hukuk, Palmer Raporu ve Türkiye’nin Yaklaşımı*. ORSAM, Rapor No: 71.
- Davudoğlu, A. (1994). 21. Yüzyıla Girerken Türkiye’nin Uluslararası Konumu. İçinde: *21. Yüzyıla Girerken Türkiye’nin Hedefleri*. İstanbul: MÜSİAD, Rapor No: 10.
- Demirci, F. (1992). *Türkiye-Ortadoğu Ekonomik İşbirliği Potansiyeli*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Dursun, D. (1995). *Ortadoğu Neresi?.* İstanbul.
- Dursun, D. (1996). *Yol Ayırımındaki Türkiye*. İstanbul.
- Dursunoğlu, A. (2005). *Stratejik İttifak: Türkiye-İsrail ilişkilerinin Öyküsü*, İstanbul: Anka Yayınları.
- Erhan, Ç. (2005). Orta Doğu Barış Süreci Kutusu. İçinde: *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (Edt. Baskın Oran), 2. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erhan, Ç., & Kürkçüoğlu, Ö. (2005). 1990-2001: Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler. *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (Edt. Baskın Oran), Cilt II. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Erhan, Ç., & Kürkçüoğlu, Ö. (2011). İsrail'in Bağımsızlığını Kazanması ve Türkiye'nin Tutumu. İçinde: *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (Edt. Baskın Oran), 1. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ertosun, E. (2011). Türkiye'nin Filistin Politikasında ABD ya da AB Çizgisi: Güvenlik Etkeninin Belirleyiciliği. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 7/ 28, 57-88.
- Fırat, M., & Kürkçüoğlu, Ö. (2005). Arap Devletleriyle İlişkiler. İçinde: *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (Edt. Baskın Oran), 2. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fırat, M., & Kürkçüoğlu, Ö. (2011). 1960-1980: Görelî Özerklik-3 (Ortadoğu'yla İlişkiler). İçinde: *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (Edt. Baskın Oran), 1. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Geçikli, R. M. (2016). 1931 Kudüs-İslam Kongresi ve Türkiye'nin Kongreye Yaklaşımı. *Journal of History Studies*, 8(4), 89-102.
- Gönlübol, M. (1963). *Turkish Participation in the United Nations (1945-1954)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Gönlübol, M., & Kürkçüoğlu, Ö. (1993). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1965-1973)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Gül, A. (1981). *Türkiye ile Ortadoğu Ülkeleri Arasında İşbirliği*. Doktora Tezi. İstanbul
- Gürel, Ş. S. (1979). *Ortadoğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Gürel, Ş. S., & Ergün, Ö. G. (1993). İkinci Petrol Krizi Sonrasında Ortadoğu Petrolleri ve OPEC. İçinde: *Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Gürkan, İ. (1983). *Türk Dış Politikası ve Ortadoğu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Gürün, K. (1983). *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası 1774-2000*. İstanbul: Mozaik Yayınları.
- Hale, W. (2009). Turkey and the Middle East in the New Era. *Insight Turkey*, 11(3), 143-159.
- Holstein, W. (1975). *Filistin Sorunu Filistin Çatışmasının Sosyal Tarihi*. (Terc. Cemal E. Ertuğ). İstanbul: Yücel Yayınları.
- Hürriyet (2002). Ecevit, 'Filistin'de İnkna Oldu, Tank İsrail'e Gitti. 9 Mart 2002 tarihli Hürriyet Gazetesi.
- Hürriyet (2006). Randevu Yerine Nasihat Aldılar. 17 Şubat 2006 tarihli Hürriyet Gazetesi.
- Hürriyet (2008). Bize Karşı Saygısızlık. 28 Aralık 2008 tarihli Hürriyet Gazetesi.
- Hürriyet (2009). O Sözler Kabul Edilemez. 15 Şubat 2009 tarihli Hürriyet Gazetesi.
- İhsanoğlu, E. (1995). Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı. *Yeni Türkiye*, 3, 388-412.
- İlkin, S. (1979). Türkiye'nin İslam Ülkeleriyle İktisadi İşbirliğini Artırma Girişimleri. İçinde: *Türk-Arap İlişkileri: Geçmişte, Bugün ve Gelecekte, 1. Uluslararası Konferansı Bildirileri, (18 - 22 Haziran 1979)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- İlseven, N. (1991). Petrol Sorunu. İçinde: *Ortadoğu Sorunları ve Türkiye, (Edt. Haluk Ülman)*. Ankara: Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- İnat, K. (2006). Türkiye'nin Ortadoğu Politikası 2005. İçinde: *Ortadoğu Yıllığı 2005 (Edt. Kemal İnat ve Ali Balcı)*, İstanbul: Nobel Yayınları. 1-38.
- İnat, K. (2008). Türkiye'nin Ortadoğu Politikası 2006. İçinde: *Ortadoğu Yıllığı 2006 (Edt. Kemal İnat ve Ali Balcı)*. İstanbul: Nobel Yayınları. 1-54.
- İnat, K., & Telci, İ. N. (2011a). Türkiye'nin İran, İsrail/Filistin ve Suriye Politikası 2009. İçinde: *Türk Dış Politikası Yıllığı 2009*, (Edt. Burhanettin Duran-Kemal İnat-Muhittin Ataman). Ankara: SETA Yayınları, 93-158.
- İnat, K., & Telci, İ. N. (2011b). Türkiye'nin İran, İsrail/Filistin ve Suriye Politikası 2010. İçinde: *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010*, (Edt. Burhanettin Duran-Kemal İnat-Mesut Özcan). Ankara: SETA Yayınları, 67-136.
- İrbeç, Y. Z. (1990). *Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkilerinde İslam Ülkeleri*. Ankara: TOBB Yayınları.
- Kamel, A. (1974). Türkiye'nin Arap Dünyası ile İlişkileri, *Dış Politika*, 4(4), 5-20.
- Kardaş, Ş. (2011). Türk-İsrail Krizi: Moral Politikadan Çatışmaya. *Görüş*, 70, 12-16.
- Kardaş, T. (2006). *Türkiye-İsrail İlişkilerinin 'Analiz Düzeyi' Kapsamında Değerlendirilmesi: 1996-2006*. (Edt. Kemal İnat ve Ali Balcı), (ss. 333-352). İstanbul: Nobel Yayınları.
- Kaştan, Y. (2012) Ortadoğu'da Arap İsrail Mücadeleleri ve Türkiye. *Tarih ve Medeniyetler Tarihi*, 4, 1797-1815.
- Kazım, Ö. (1968). *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları*. İstanbul: AK Yayınları.
- Kirişçi, K. (2002). Türkiye ve Müslüman Orta Doğu. İçinde: *Türkiye'nin Yeni Dünyası ve Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri, (Der.: Alan Makovsky, Sabri Sayan)*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Koç, M. B. (2006). *İsrail Devleti'nin Kuruluşu ve Bölgesel Etkileri 1948-2006*. İstanbul: Günizi Yayıncılık
- Kohen, S. (2002), Türkiye Ne Yapabilir?. *Milliyet*, 9 Nisan 2002.
- Kürkçüoğlu, Ö. E. (1971). Türkiye'nin Ortadoğu Politikasındaki Son Gelişmeler. *Dış Politika*, 2.
- Kürkçüoğlu, Ö. E. (1972). *Türkiye'nin Arap Ortadoğusuna Karşı Politikası (1945-1970)*. Ankara: Sevinç Matbaası.

- Labaki, B. A. (1994). Mevcut Türk-Arap Ekonomik İlişkileri. İçinde: *Arap-Türk İlişkilerinin Geleceği, Milletlerarası Platformda Çözüm Önerileri*, (Terc. Ali Çankırlı). İstanbul: TİMAŞ Yayınları.
- Laçınok, N. Y. (2007). Turgut Özal. İçinde: *Türk Dış Politikasında Liderler*, (Edt: Ali Faik Demir). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Lewis, B. (2007). *Ortadoğu*. Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Milliyet (2000). Sezer: Kutsal Yerlerde Şiddet Kabul Edilemez. 26 Ekim 2000 tarihli Milliyet Gazetesi.
- Milliyet (2009). Davos'ta Yüksek Gerilim. 27 Şubat 2009 tarihli Milliyet Gazetesi.
- Milliyet (2016). Gazze Yardım Gemisi Mersin'den Uğurlandı. 1 Temmuz 2016 tarihli Milliyet Gazetesi.
- Mülayim, Z. G. (1979). Günümüzde Türk-Arap Siyasi İlişkileri. İçinde: *Türk-Arap İlişkileri: Geçmişte, Bugün ve Gelecekte, 1. Uluslararası Konferansı Bildirileri (18 - 22 Haziran 1979)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Oğan, M. S. (1997), *Türkiye-İsrail İlişkilerinin Dünü-Bugünü-Yarını*. İstanbul: Harp Akademileri Basım Evi.
- Oran, B. (2009). *Türk Dış Politikası – Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919 – 1980)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öniş, Z. (2004). Turgut Özal and his Economic Legacy: Turkish Neo-Liberalism in Critical Perspective. *Middle Eastern Studies*, 40(4), 113-134.
- Özcan, G. (2002). Türk Dış Politikasında Oluşum Süreci ve Askeri Yapı. İçinde: *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, (Edt. Barry Rubin ve Kemal Kirişçi). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Özcan, G. (2005). *Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesini*. TESEV Yayınları
- Özcan, G.(2010). Aynalar Galerisi: Türkiye-İsrail İlişkilerinde Yansımalar, Yanılsamalar ve Gerçekler. *Ortadoğu Analiz*, 2(18), 36-44.
- Qureshi, M. N. (2014). *Ottoman Turkey, Atatürk and Muslim South Asia Perspectives, Perceptions, and Responses*. Karachi: Oxford University Press.
- Radikal (2009). Genelkurmay'dan Davos Açıklaması. 30 Ocak 2009 tarihli Radikal Gazetesi.
- Robins, P. (1998). *Türkiye ve 'ş-Sarku'l-Evsat / Turkey and the Middle East (Terc. Mihail Necm Hüri)*. Limassol
- Sabah (2006). Hamas Terör Örgütüdür. 4 Mart 2006 tarihli Sabah Gazetesi.
- Sabah (2016). Gazze'ye Yardım Gemisi İsrail'e Ulaştı. 3 Temmuz 2016 tarihli Sabah Gazetesi.
- Sander, O. (1998). Türkiye ve Ortadoğu. İçinde: *Türkiye'nin Dış Politikası*, (Edt: Dr. Melek Fırat). Ankara: İmge Kitabevi.
- Sezer, D. B. (1999). Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye'nin İttifaklar Politikası. İçinde: *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, (Edt. İsmail Soysal), 441-464. Ankara.
- Sinkaya, B. (2011). Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi. *Adam Akademi*, 1, 79-100.
- Soysal, İ. (1991). *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlılıkları (1945-1990)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sönmez, G. (2016). Bölgede Yeni Bir Dönemin Habercisi: Türkiye-İsrail İlişkilerinde Uzlaşma. *ORSAM Bölgesel Gelişmeler Değerlendirmesi*, 44.
- Şahin, M. (2010). Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Süreklilik ve Değişim. *Akademik Orta Doğu*, 4(2), 9-22.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (1966). Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Ocak 1966, Sayı: 16.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (1967a). Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Haziran 1967, Sayı 33.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (1967b). Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Mayıs 1967, Sayı 32.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (1969a). Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Eylül 1969, Sayı: 60
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (1969b). Dışişleri Bakanlığı Dışişleri Bakanlığı Belleteni. Ağustos 1969
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (1970a). Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Aralık 1970, Sayı: 75
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (1970b). Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Mart 1970, Sayı: 66
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2015). *Türkiye-İsrail Siyasi ilişkileri*. (Erişim: 16/15/2015), <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-israil-siyasi-iliskileri.tr.mfa>
- Tavlaş, N. (1999). Türk-İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri. *Avrasya Dosyası (İsrail Özel)*, 5(1), 76-101.
- Tuncer, N. (2007). Süleyman Demirel. İçinde: *Türk Dış Politikasında Liderler*, (Edt: Ali Faik Emir). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Tür, Ö. (2007). Türkiye ve Filistin/1908-1948: Milliyetçilik, Ulusal Çıkar ve Batılılaşma. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62(1).
- Tür, Ö. (2009). Türkiye İsrail İlişkileri: Yakın İşbirliğinden Gerilime?. *Ortadoğu Analiz*, 1(4), 22-28.
- Uzer, U. (2011). Türkiye İsrail İlişkilerinde Bunalım. *Ortadoğu Etütleri*, 2(2), 137-168.
- Yalçın D., & Akbıyık, Y. (2012). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Yeni Şafak (2014). Erdoğan: Filistin Davası Bizim Davamızdır. 11 Temmuz 2014 tarihli Yeni Şafak Gazetesi.
- Yılmaz, T. (2001). *Türkiye-İsrail Yakınlaşması*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Yılmaz, T. (2008). 1961-1979 Dönemi Türk Dış Politikası-Orta Doğu ile İlişkiler. İçinde: *Türk Dış Politikası 1919-2008*, (Edt. Haydar Çakmak). Ankara: Platin Yayınları.
- Yılmaz, T. (2010). Türkiye-İsrail İlişkileri: Tarihten Günümüze. *Akademik Ortadoğu*, 5(1), 9-24.

Yazım Kuralları

anemon, 2018 yılından itibaren Şubat, Nisan, Haziran, Ağustos, Ekim ve Aralık sayısı olmak üzere yılda altı defa düzenli olarak yayımlanmaktadır. Derginin asıl amacı sosyal bilimler alanında nitelikli akademik çalışmaların yayımlanmasına katkı yapmaktır.

Dergide yayımlanan makaleler yazarlarının izni olmaksızın başka hiçbir yerde yayımlanamaz veya bildiri olarak sunulamaz. Kısmen veya tamamen yayımlanan makaleler kaynak gösterilmeden hiçbir yerde kullanılamaz. Dergiye gönderilen makalelerin içerikleri özgün, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Makaledeki yazarlar isim sırası konusunda fikir birliğine sahip olmalıdır.

Makalenin hazırlanması sırasında yardımcı olması amacıyla, internet sitemizde yazarlar için linkinin altında yer alan **anemon** Dergisi yazım kurallarına göre hazırlanmış "örnek_makale" dosyasını bilgisayarınıza indirmeniz ve makalenizi bu makaleyi örnek alarak hazırlamanız, düzenlemelerde kolaylık ve zaman tasarrufu sağlayacaktır. Bu makaleyi bilgisayarınıza Word programında şablon (template) olarak kaydederek de makalenizi hazırlayabilirsiniz.

- Makaleler MS Word 2007 veya üstü bir sürümde hazırlanarak gönderilmelidir.
- Sayfa yapısı A4 kâğıdı (210 x 297 mm) boyutunda, MS Word programında, Times New Roman veya benzeri bir yazı karakteri ile 10 punto, tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında üst 2 cm olmak üzere diğer kenarlar için 1.5 cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır.
- Yazar(lar)ın ad(lar) ve soyad(lar), kurumsal unvanları; yazar(lar)ın görev yaptığı kurum(lar), e-posta adres(ler) bilgileri ve ORCID nuraları verilmelidir. Ayrıca makalelerde sorumlu yazar belirtilmelidir.
- Makale başlığı, içerikle uyumlu, içeriği en iyi ifade eden bir başlık olmalıdır. Başlık, kalın ve 13 punto büyüklüğünde olmalı ve ilk harfler büyük olacak şekilde sola hizalanarak yazılmalıdır. Makaleler aynı özellikte İngilizce bir başlık/title içermelidir.
- Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 75, en fazla 120 kelimedenden oluşan Türkçe "Öz" bulunmalıdır. Öz içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özün altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 3, en çok 5 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Anahtar kelimeler makale içeriği ile uyumlu ve kapsayıcı olmalıdır. Aynı şekilde makaleler İngilizce bir başlık/title, anahtar sözcükler/keywords ve özet/abstract içermelidir.
- **anemon**'un yayın dili Türkçe ve İngilizcedir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde diğer dillerde yazılmış yazılara da yer verilebilir. Diğer dillerde yazılan makalelerde yazım dili dışında ayrıca Türkçe ve İngilizce başlık, anahtar sözcükler ve öz bulunmalıdır.
- Herhangi bir sempozyum veya kongrede sunulmuş olan çalışmalar kongrenin adı, yeri ve tarihi belirtilerek yayımlanabilir. Bir araştırma kurumu veya fonu tarafından desteklenen çalışmalarda (BAP, TÜBİTAK, Kalkınma Bakanlığı vb.) desteği sağlayan kuruluşun adı ve proje numarası ilk sayfanın altında verilmelidir.
- Makaleler giriş, gelişme ve sonuç yer alacak şekilde hazırlanmalıdır.
- Formüller ve denklemler Math Type ya da Word Denklem Düzenleyici kullanılarak yazılmalıdır.
- Çalışma, dil bilgisi kurallarına uygun olmalıdır. Makalede noktalama işaretlerinin kullanımında, kelime ve kısaltmaların yazımında en son çıkan TDK Yazım Kılavuzu esas alınmalı, açık ve yalın bir anlatım yolu izlenmeli, amaç ve kapsam dışına taşan gereksiz bilgilere yer verilmemelidir. Makalenin hazırlanmasında geçerli bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir.
- Bir makalede sırasıyla özet, ana metnin bölümleri, kaynakça ve (varsa) ekler bulunmalıdır. Makalenin bir "Giriş" ve bir "Sonuç" bölümü bulunmalıdır. "Giriş" çalışmanın amacı, önemi, dönemi, kapsamı, veri metodolojisi ve planını mutlaka kapsamalıdır. Konu gerektiriyorsa literatür tartışması da bu kısımda verilebilir. "Sonuç" araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmelidir. Metinde sözü edilmeyen hususlara "Sonuç"ta yer verilmemelidir. Belli bir düzen sağlamak amacıyla ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.
- Tablo/Şekillerin numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise sadece tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo/Şekil numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo/şekil adı ise, her sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde yazılmalıdır. Kaynakça verilmesi gereken bir durum varsa tablonun altında metin içi kaynak gösterme formatında verilmelidir.

- Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Makale başlığı dışındaki diğer tüm başlıklar yalnız ilk harfleri büyük, 11 punto (üst 12 nk; alt 6 nk) ve sola hizalı olarak yazılmalıdır. Birinci derece başlıklar koyu karakterde; ikinci derece başlıklar, koyu olmayan; üçüncü derece başlıklar ise koyu olmayan ve italik harflerle yazılmalıdır.

1. Birinci Derece Başlık

1.1. İkinci Derece Başlık

1.1.1. Üçüncü Derece Başlık

- Kaynak göstermede kullanılan format, APA (American Psychological Association) Style 6th Edition'dır. Gerek alıntılmalarda gerekse de kaynakça kısmında yazarlar, Amerikan Psikoloji Derneği'nin yayımladığı Amerikan Psikoloji Derneği Yayın Kılavuzu'nda belirtilen yazım kurallarını ve formatını takip etmelidir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: <http://www.apastyle.org/learn/tutorials/basics-tutorial.aspx>

(i) Türkçe kitap:

Meriç, C. (2009). *Bu Ülke*. İstanbul: İletişim Yayınları.

(ii) Çeviri kitap:

Davison, A. (2006). *Türkiye'de Sekülerizm ve Modernlik*. Tuncay Birkan (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

(iii) Editörlü kitap:

Çetin, İ. (Ed.) (2010). *Dil ve Edebiyat Öğretim Yöntemleri*. İstanbul: Nobel.

(iv) Editörlü kitapta bölüm:

Okçu, M., Aktel, M., & Kerman, U. (2007). İki Süreci Anlamak: Kamu Yönetiminde Küreselleşme ve "Avrupalılaşma". İçinde: A. Yılmaz & Y. Bozkurt (Ed.), *Küresel Esintiler ve Yerel Etkiler Sarmalında Türk Kamu Yönetimi* (s.43-67). Ankara: Gazi Kitabevi.

(v) Makale:

Esen, Ö. (2012). Türkiye'de Döviz Kuru Belirsizliğinin İhracat Üzerine Etkisi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 49(568), 87-97.

(vi) Çift yazarlı makale:

Bayrak, M., & Esen, Ö. (2014). Türkiye'nin Enerji Açığı Sorunu ve Çözümüne Yönelik Arayışlar. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(3), 139-158.

Çok yazarlı makale:

Esen, Ö., Aydın, C., & Aydın, R. (2016). Inflation Threshold Effect on Economic Growth in Turkey. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 7(22), 1983-1993.

(vii) Tezler:

Esen, Ö. (2013). *Sürdürülebilir Büyüme Bağlamında Türkiye'nin Enerji Açığı Sorunu: 2012-2020 Dönemi Enerji Açığı Projeksiyonu*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

(viii) İnternet tabanlı kaynaklar:

Eğilmez, M. (2017). *İşsizlik Niçin Düşmüyor?*. (Erişim: 01.02.2018), <http://www.mahfiyegilmez.com/2017/12/issizlik-nicin-dusmuyor.html>

- Metin içi atıflar ilgili bölümde parantez içinde gösterilmelidir.

(i) Tek Yazar İçin: (Soyad, Basım Yılı: Sayfa Numarası)

(ii) Birden Çok Yazar İçin: (Soyad vd., Basım Yılı: Sayfa Numarası)

- Bir yazarın makalesine ulaşamıyorsa ikincil kaynaklardan alıntı yapan bir kaynağa referans veriliyorsa asıl yararlanılan kaynağa göndermede bulunulur.

(i) "(Aktarılan kaynağın yazarının [veya yazarlarının] Soyadı, Yılı)'dan aktaran" ifadesi getirilerek atıf yapılır. Buna bağlı olarak da kaynakçada sadece ikincil kaynağa yer verilir. (Smith, 1890'dan aktaran: Esen, 2006: 1) gibi

(ii) Smith (1890) her bireyin kendi kârını arttırmaya çalışırken amacı hiç de bu olmadığı halde bütün toplumun zenginliğinin artmasına hizmet ettiğini ve bunu yaptırının ise piyasanın gizli eli olduğunu vurgulamaktadır (aktaran: Esen, 2006: 1).

- **anemon**'a yazım kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, daha sonraki aşamada intihal denetiminden geçirilir. Dergide intihal denetimi iThenticate programı ile yapılmaktadır ve intihal denetiminde kabul edilebilir benzerlik oranı en fazla %20 olmalıdır.

- Yayım aşamasının ilk adımı için makaleler Online Başvuru Sistemi aracılığıyla yollanmalıdır. Başvurunun hemen ardından elektronik posta adresinize otomatik olarak bir onay mesajı gönderilecektir. Daha fazla bilgi için <http://dergipark.gov.tr/anemon> elektronik adresi aracılığıyla editörümüzle bağlantıya geçilebilir.

Instructions for Authors

anemon is published bimonthly in February, April, June, August, October and December starting from 2018 by Mus Alparslan University. The purpose of the journal is to make contributions to publishing qualified academic studies in social sciences and humanities.

The articles that are published in the journal cannot be published or presented anywhere else unless permission is granted from the editorial board. The articles that are published either partially or completely cannot be used anywhere else unless reference is given. The articles that are sent to the journal has to be authentic, not previously published or sent to be published. The authors of the articles have to have a consensus regarding the order of the authors' names in the article.

If you download the "sample article" that was prepared according to spelling rules and format of the Journal of **anemon** from our website through the link for authors to help you prepare the article, this will save your time and facilitate the preparation process. You can also prepare your article by saving this sample as a template on the Microsoft Word program.

- The articles should be in MS Word 2007 or higher version.
- The layout has to be custom-designed A4 paper (210 x 297 mm). The file format has to be MS Word. The font has to be Times New Roman or a similar one with a size of 10. The file has to have single-line spacing. Page margins have to be 2 cm on the top and 1.5 cm for all the other sides. The pages have to be numbered.
- The articles should include the name(s), surname(s), institutional title(s), institution name(s), e-mail address(es), and ORCID of the author(s). In addition, the corresponding author has to be indicated in the articles.
- The title of the article has to be consistent with the content and must reflect the content in the best way possible. The title has to be boldface with a font size of 13. The first letter of all the words has to be uppercase. The title has to be left-aligned. The articles should have an English title with the same properties.
- The article needs to include an "Abstract" at the beginning not less than 75 words nor longer than 120 words summarizing the content in the most precise and concise way. The abstract must not include references, figures, and table numbers. Leaving a space under the abstract, the author has to add keywords including at least 3 and utmost 5 words. The keywords have to be consistent with the content and should be comprehensive. Similarly, the articles have to include an English title, keywords, and abstract.
- **anemon** is published in Turkish and English. However, each issue may include articles written in other languages unless they exceed one third of the journal. The articles written in other languages have to have Turkish and English titles, keywords, and abstracts in addition to those written in its original language.
- The works that are presented in any symposium or congress can be published after specifying the name, place and the date of the congress. The works (BAP, TUBITAK, Word Bank ect.) that are supported by a research organization or fund have to indicate the name of the supportive organization and the number of the project.
- The articles should be organized as introduction, body, and conclusion. Subtitles and lower-level titles must have a font size of 11 (12 nk before and 6 nk after) and be left-aligned.
- Formulas and equations should be written via Math Type or Word Equation Editor.
- The study has to comply with grammatical rules. The latest Turkish Language Association Spell Check has to be employed regarding the use of punctuation, spelling of the words, and abbreviations. The text is expected to be clear and simple. No expressions out of purpose and scope must be included in the work. The valid scientific methods have to be employed to prepare the article. The content, purpose, scope, justification, etc. of the study have to be provided as much as needed in a certain order.
- An article is expected to include abstract, sections of the main text, references, and appendices (if there is any) respectively. An article has to have an "Introduction" and "Conclusion" sections. The "Introduction" is definitely expected to include the purpose, importance, period, scope, data methodology, and outline of the study. If it is necessary for the subject to be dealt with, literature review can be given in this section as well. The "conclusion" needs to be in compliance with the study's purpose and scope. It needs to be given generally and concisely. The points that are not mentioned within the text must not be included in "conclusion". Headings, titles, and subtitles can be used to organize the text.
- Tables/Figures should be numbered and given with their titles. No vertical lines must be used to draw the tables. Horizontal lines can only be used to separate the subtitles within the table from each other. Table/Figure number has to be at the top left-aligned and non-Italic. The name of tables/figures has to be written with each word having its first letter uppercase. In addition, tables/figures have to comply with black and white print. If there is anything in the table that requires reference, the references must be given at the bottom of the table with in-text reference format.

- Headings, titles, and subtitles can be used to ensure an ordered information transfer. All the other titles except for the title of the article have to have a font size of 11. First-level titles should be uppercase but boldface; the first letters of all the words in the second-level titles should be uppercase and not boldface; and only the first letters of the words in the third-level titles should be uppercase, and these titles have to be italic. In addition, the titles have to be organized with 6 nk before and after the title.

1. First-Level Title

1.1. Second-Level Title

1.1.1. Third-level Title

- The citation format is APA (American Psychological Association) Style 6th Edition. The authors have to follow the spelling principles and format specified by American Psychological Association in American Psychological Association Publication Manual regarding both quotations and bibliography. For detailed information: <http://www.apastyle.org/learn/tutorials/basics-tutorial.aspx>
- (i) Reference to a book:
Stopford, M. (1997). *Maritime Economics*. New York: Routledge.
- (ii) Translated book:
Davison, A. (2006). *Türkiye’de Sekülerizm ve Modernlik*. Tuncay Birkan (Trans.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- (iii) Reference to a chapter in an edited book:
Esen, Ö., & Aydın, C. (2018). Tunisia. In: S. Özdemir, S. Erdoğan, & A. Gedikli (Eds.), *Handbook of Research on Sociopolitical Factors Impacting Economic Growth in Islamic Nations* (pp. 68-94). USA: IGI Global.
- (iv) Reference to a journal publication:
Esen, Ö. (2016). Security of the energy supply in Turkey: Prospects, challenges and opportunities. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 6(2), 281-289.
- (v) Two authors:
Aydın, C., & Esen, Ö. (2018). Does the level of energy intensity matter in the effect of energy consumption on the growth of transition economies? Evidence from dynamic panel threshold analysis. *Energy Economics*, 69, 185-195.
- (vi) Theses and dissertations:
Esen, Ö. (2013). *Sürdürülebilir Büyüme Bağlamında Türkiye’nin Enerji Açığı Sorunu: 2012-2020 Dönemi Enerji Açığı Projeksiyonu*. Doctoral Dissertation. Erzurum: Atatürk University.
- (vii) Internet Based Sources
IATA (2016). *Annual Reports Review*. (15.10.2017), Retrieved from <https://www.iata.org/about/Documents/iata-annual-review-2016.pdf>
- In-text references have to be indicated in brackets where relevant.
  - (i) For single author: (Surname, Date of Publication: Page Number)
  - (ii) For multiple authors: (Surname et al., Date of Publication: Page Number)
- The manuscripts that comply with the publication principles of **anemon** are passed through plagiarism checking. The journal uses the iThenticate software to detect instances of overlapping and similar text in submitted manuscripts. If the similarity level is above 5%, the manuscript is not accepted for publication.
- The articles are sent through Online Application System for the first step of the publication. An automatically-sent confirmation message is sent to your e-mail address upon the completion of the application. For further information, please contact the editor via <http://dergipark.gov.tr/anemon>.

Değerlendirme Süreci

- **anemon**'a gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından bir ön değerlendirmeye tabi tutulur. Dergi kapsamına girmeyen veya bilimsel bir yazı formatına içerik ve şekil şartları açısından uymayan yazılar, hakemlik süreci başlatılmadan geri çevrilir ya da bazı değişiklikler istenebilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite en önemli ölçütlerdir.
- **anemon**'a yayın kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler, daha sonraki aşamada intihal denetiminden geçirilir. Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde intihal denetimi, iThenticate paket programı aracılığıyla gerçekleştirilmekte ve intihal denetiminde, benzerlik oranının %20'nin üstüne çıkmaması gerekmektedir. İlgili çalışmada herhangi bir intihale rastlanmadığı takdirde değerlendirilmek üzere o alandaki çalışmaları tanınmış iki hakeme gönderilir. **anemon** Dergisi, sürecin her aşamasında, hakem ve yazarların isimlerinin saklı tutulduğu çift-kör hakemlik sistemini kullanmaktadır. Hakem raporları beş yıl süreyle saklanır. Makaleyi değerlendiren iki hakemden birisinin olumlu diğerinin olumsuz rapor vermesi durumunda makale üçüncü hakeme gönderilmekte veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı vermektedir.
- **anemon**'a gönderilen çalışmalarda yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Dergideki hakemlik sürecinde, akademik unvana sahip kişilerin yayınları için ancak eşit ya da üst derecede akademik unvana sahip kişiler hakem olabilir.
- **anemon**'un hakem değerlendirme süreci, normal koşullarda editör tarafından ön değerlendirme aşaması bir hafta; hakem değerlendirme süreci de 8 hafta olarak planlanmaktadır. Ancak hakemlerden zamanında dönüş olmaması nedeniyle yeniden hakem atama vb. nedenlerden dolayı hakem değerlendirme süreci uzayabilmektedir.
- **anemon**'a makale gönderen yazar/yazarlar, Derginin söz konusu hakem değerlendirme koşullarını ve sürecini kabul etmiş sayılırlar.
- **anemon**'da yayımlanmasına karar verilen (kabul edilen) çalışmaların telif hakkı, Muş Alparslan Üniversitesine devredilmiş sayılır.

Peer Review Process

- The papers that are sent to **anemon** are subjected to preliminary assessment by the Editorial Board to see whether the work complies with the principles of the journal. The papers that are out of the scope of the journal or do not comply with the format of a scientific text either in terms of content or style are either rejected or demanded to be corrected prior to peer-review process. Academic objectivity and scientific quality are the most important criteria for the assessment of the articles that are submitted to be published.
- The articles that comply with the publication principles of **anemon** are passed through plagiarism checking. Journal of Social Sciences of Muş Alparslan University uses the iThenticate software to detect instances of overlapping and similar text in submitted manuscripts. The journal allows an overall similarity of 20% for a manuscript to be considered for publication. After determining an acceptable similarity rate, the article is sent to two reviewers who are known for their studies in the relevant field. **anemon** employs double-blind review system in which the names of neither the reviewers nor the authors are disclosed in any of the phases of the process. Reviewer reports are saved for five years. If one of the reviewers gives positive feedback while the other gives negative feedback, the article is sent to a third reviewer or Editorial Board examines the reviewer reports to make the final decision.
- The authors submitting papers to **anemon** take into account the criticisms and suggestions of the reviewers and the Editorial Board. The authors also have the right to object to the points with which they disagree. In the reviewing process, the publications of people with academic titles are only reviewed by academics of either an equal or a higher degree.
- Assessment process of **anemon** may sometimes take long periods of time due to undesired reasons. Normally, preliminary assessment by the editor takes a week while reviewer's assessment period takes 8 weeks. However, reviewer assessment process may get longer when reviewers do not respond on time or in cases of appointing a new reviewer and so on.
- The author/authors submitting papers to **anemon** is/are considered to have accepted the aforementioned reviewing conditions and process of the journal.
- The copyrights of the works that are decided to be published (accepted) in **anemon** are transferred to Muş Alparslan University.

Yayın İlkeleri

- **anemon**, ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan, sosyal bilimler alanında özgün ve nitelikli çalışmaları, bilimsel bir yaklaşımla ele alarak sosyal bilimler alanlarındaki çalışmaların niteliğinin yükselmesine, yöntem ve uygulamaların gelişmesine, kuram ve uygulama alanlarındaki çalışmalar arasında iletişimin güçlenmesine ve sosyal bilimler alanındaki literatürün zenginleşmesine katkı sağlamak amacıyla yayımlanmaktadır.
- **anemon**'da, dil bilimi, din bilimleri, edebiyat, eğitim bilimleri, felsefe, güzel sanatlar, iktisat, işletme, maliye, psikoloji, siyaset bilimi, sosyoloji, tarih, uluslararası ilişkiler vb. tüm sosyal bilimlere ait özgün ve nitelikli bilimsel çalışmaları destekleyerek bilim camiasında üretilen bilgileri akademisyenlerin ve kamuoyunun istifadesine sunmak amacıyla yeni ve özgün çalışmalara yer verilmektedir.
- **anemon**'a gönderilecek çalışma, alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir yazı olmalı ya da daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, konuya dair yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olmalıdır.
- **anemon**'a gönderilecek yazılar makale, çeviri ve kitap tanıtımı türünde olmalıdır. Dergimize gönderilen çeviri yazılar için, makale sahibinin yayın izni ve orijinal metin gereklidir.
- **anemon**'un yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir; ancak her sayıda derginin sayfa sayısının en fazla üçte biri kadar olmak üzere diğer dillerdeki yazılara da yer verilebilir.
- **anemon**'a gönderilmeden önce akademik çalışmalar, söz konusu dili iyi düzeyde konuşan editörler tarafından düzenlenmeli ve kontrol edilmelidir. Ayrıca bu durum belgelendirilmelidir (Türkçe hazırlanan çalışmalar hariç).
- **anemon**'a gönderilen çalışmalar daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış ve halihazırda yayımlanmak üzere sunulmamış olmalıdır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, durum açıkça belirtilmek şartıyla dergiye gönderilebilir.
- **anemon**, Mart, Temmuz ve Kasım sayısı olmak üzere yılda üç defa düzenli olarak yayımlanmaktadır.
- **anemon**'a gönderilen yazılara telif hakkı ödenmez. Yayımlanan makalelerin telif hakkı Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'ne aittir.
- **anemon**'da yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.
- **anemon**'da yer alan yazılardaki görüş ve düşünceler yazarlarının kişisel görüşleri olup derginin ve bağlı olduğu kurumların görüşlerini yansıtmaz.
- **anemon**'a gönderilen çalışmalar, TÜBİTAK ULAKBİM'in DergiPark Sistemi (UDS) üzerinden elektronik ortamda gönderilmektedir. Bu sisteme <http://dergipark.gov.tr/anemon> da yer alan "Kullanıcı Sayfası/Yeni Gönderi" linkinden ulaşılabilir. Söz konusu sisteme kayıt yapıp makale gönderildikten sonra hakem süreciyle ilgili gelişmeler ve hakem değerlendirme raporları yazarlar tarafından kolaylıkla takip edilebilir.

Editorial Principles

- **anemon** is an international peer-reviewed journal that publishes authentic and qualified works with a scientific approach in the fields of social sciences. It is published to contribute to raising the quality of the social sciences studies, development of methods and practices, to strengthen the communication between theoretical and practical studies, and to enrich the literature.
- **anemon** supports all the authentic and qualified scientific studies in the social sciences field including business, economics, educational sciences, finance, fine arts, history, international relations, linguistics, literature, philosophy, political science, psychology, sociology and theology etc. It publishes new and authentic works to offer the knowledge produced by scientific circles for the benefit of academics and public.
- The works that are sent to **anemon** must be either an authentic work to eliminate a lack in the literature or a review assessing the previously-published works and suggesting relevant, new, and noteworthy opinions.
- The texts that are sent to **anemon** include articles, translations, and book promotions. For the translated texts, publication permission of the owner of the article and the source text are required.
- Publication languages of **anemon** are Turkish and English. However, each issue may include articles written in other languages unless they exceed one third of the journal.
- Before academic studies submitted to **anemon**, they should be proofread and edited by native the language-speaking editors related to language used in the paper. This should also be documented (excluding study prepared in Turkish language).
- The works that are sent to **anemon** must not be published previously anywhere. They have to be ready for publication. The papers that have previously been presented in a scientific meeting can be sent to the journal if it is clearly indicated.
- **anemon** is regularly published three times a year, in March, July and November by Muş Alparslan University.
- No copyright payment is made for the papers that are sent to **anemon**. The copyrights of the works that are published in the Journal are transferred to Muş Alparslan University Journal of Social Sciences (**anemon**).
- Scientific and legal liabilities of the articles published in **anemon** belong to the authors.
- All the opinions and ideas indicated in the articles that are published in **anemon** are authors' personal opinions and do not reflect the opinions of the Journal or the affiliated institutions by any means.
- The works that are sent to **anemon** are sent to TUBITAK ULAKBİM's DergiPark System (UDS) in electronic environment. This system can be accessed via <http://dergipark.gov.tr/anemon> under the link "User Page/New Submission". After registering in the system and submitting the paper, the developments regarding the reviewing process and reviewer reports can be followed by the authors.

Yazışma Adresi / Address

Anemon Dergi Editörlüğü

Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

49250 – MUŞ/TÜRKİYE

Tel: 0 436 249 49 49 / 3622 - Fax: 0 436 249 10 22

Web: <http://dergipark.gov.tr/anemon>

e-mail: anemon@alparslan.edu.tr